YOLCULUKLAR İÇİNDE İRAN VE KERDESTAN YUKARI KARUN BÖLGESİNDE BİR YAZ VE NESTORİ RAYAH'LARINA BİR ZİYARET DAHİL OLMAK ÜZERE BAYAN BİSOP TARAFINDAN (İSABELLA L. BİRD) İSKOÇ KRALİYET COĞRAFYA DERNEĞİ ONURSAL ÜYESİ 'SANDVİÇ ADALARI'NDA ALTI AY'IN YAZARI 'JAPONYA'DA YENİLMEMİŞ İZLER' VB. İKİ CİLTTE - CİLT I. PORTRE, HARİTALAR VE ÇİZİMLER İLE LONDRA JOHN MURRAY, ALBEMARLE SOKAK 1891

MRS. BISHOP (ISABELLA L. BIRD). *Frontispiece, vol. 1.*

JOURNEYS

IN

PERSIA AND KURDISTAN

INCLUDING A SUMMER IN THE UPPER KARUN REGION AND A VISIT TO THE NESTORIAN RAYAHS

By MRS. BISHOP

(ISABELLA L. BIRD)

HONORARY FELLOW OF THE ROYAL SCOTTISH GEOGRAPHICAL SOCIETY
AUTHOR OF 'SIX MONTHS IN THE SANDWICH ISLANDS'
'UNBEATEN TRACKS IN JAPAN,' ETC.

IN TWO VOLUMES—VOL. I.

WITH PORTRAIT, MAPS, AND ILLUSTRATIONS

£2322
21/5/9

LONDON
JOHN MURRAY, ALBEMARLE STREET
1891

ÖNSÖZ

Bu ciltleri oluşturan mektuplar, iki yıllık bir süreye yayılmış olan doğu seyahatlerinin ikinci yarısını kapsamaktadır. Bunlar, gerçeklerin ve izlenimlerin sadık bir kaydı olmaya çalışmıştır, ancak yorucu yürüyüşlerin sonunda ve çoğunlukla büyük bir rahatsızlık ve zorluk koşulları altında aceleyle yazılmıştır ve yayınlanması durumunda düzeltilmeleri için büyük bir özenle tuttuğum notlara güvendim. Ne yazık ki bunların neredeyse tamamı, kısmen İran'daki son seyahatimde ve kısmen de Türk sınırında benden çalındı; bu ciddi kayıp, bu talihsizlik olmasaydı meydana gelmeyecek hatalar için okuyucuya özrüm olmalıdır. İran'ın bibliyografyası çok kapsamlıdır ve Avrupalılar tarafından daha önce geçilmemiş bir Luristan kısmı dışında aktaracak yeni çok az şeyim olması muhtemeldir; ancak her gezgin öncekilerde bırakılanlardan farklı bir izlenim alır ve kitabımın, daha yakın ilişkilere girmemizin muhtemel olduğu bir ülkenin ve halkın bilgi toplamına popüler bir katkı yapmak için dürüst bir girişim olarak kabul edilmesini umuyorum.

Bu ciltler sadece İran ve Doğu Küçük Asya'daki seyahatleri kapsadığı ve her iki ülke üzerine yazılmış birer inceleme kitabı olmadığı için, gözlem alanımın dışındaki konulara yapılan atıflar kısa ve tesadifidir. Hükümet yönetimi, dini ve hukuki sistemler, toprak mülkiyeti ve vergilendirme biçimleri birkaç satırla geçiştirilmiş; toplumsal adetler ise yalnızca onlarla doğrudan temas kurduğum durumlarda anlatılmıştır. Nüfusun göçebe kabileleri olan İlyatlar, İran'ın çok dikkat çekici bir unsurunu oluşturur; ancak ben bunların yalnızca iki koluna, Bahtiyariler ve Feyli Lurlarına dikkat çekebildim. İran'ın tarihi eserleri de, daha önceki yazarlar tarafından az çok bir hassasiyetle "enine boyuna incelenmiş" olan diğer birçok konu gibi, neredeyse hiç değinilmeden geçilmiştir.

Bu eksiklikleri büyük bir memnuniyetle kabul ediyorum; çünkü İran'a dair "bilinebilecek" şeylerin çoğuna, şu sıralar basımda olan, Milletvekili Sayın George N. Curzon'un Persia and the Persian Question (İran ve İran Sorunu) adlı eseri üzerinden ulaşılabilecektir. Kendisi bu ülkede sadece kapsamlı seyahatler yapmakla kalmamış, aynı zamanda ülkeye muazzam bir emek ve araştırma hasretmiştir; en güncel ve en resmi bilgileri edinme konusunda öyle istisnai fırsatlara sahip olmuştur ki, ciltleri tam anlamıyla "eksiksiz ve kapsamlı" olarak nitelendirilebilir.

Nezaket gösterenlere teşekkür etmek her zaman hoş bir görevdir; bana pek çok açıdan yardımcı olan, notlarımla birlikte kaybolan gerçekleri yeniden gün yüzüne çıkarmak için emek veren ve el yazmalarındaki mektuplarımın bir kısmının dikkatli bir şekilde gözden geçirilmesini sağlayan birkaç dostuma derinden minnettarım. Taslak bir harita için malzeme sağlayan Hint makamlarına, çizimlerin birçoğunun kaynaklandığı fotoğraflar için ve değerli bir coğrafi rapordan faydalanmama izin verdikleri için Kew'deki Kraliyet Botanik Bahçeleri Direktörü Sayın Thisleton Dyer'a, bazı botanik örneklerimin tanımlanmasındaki yardımlarından dolayı teşekkür borçluyum.

Beni evlerinde misafir eden çok sayıdaki nazik dostuma haksızlık etmemek adına, onların İran ya da Türk meselelerine dair görüşlerini doğrudan yansıttığım veya ifşa ettiğim yönündeki iddiaları kesinlikle reddeder; bu sayfalarda ifade edilen, haklı ya da haksız tüm görüşlerin tamamen kendime ait olduğunu ve tüm sorumluluğu üstlendiğimi belirtmek isterim. Doğru olma yönündeki dürüst arzuma rağmen bazı hatalara düşmüş olsam da, beni en nazik şekilde hoş görecek olanların, İran ve Kerdestan'ı en iyi bilenler olacağından eminim.

Mektupların sadece biçimsel olarak değil, gerçek anlamda da günlük formatında korunması, ne yazar ne de okuyucu için tamamen tatmin edici bir durumdur. Çünkü yazar, materyallerinin edebi ve sanatsal düzenlemesinden ödün vermektedir ve bu sırada ne kadar acımasız kesintiler yapılırsa yapılsın, okuyucu kendini "özensiz" olarak nitelendirmeye meyilli olduğu bir tarzda işlenmiş bir yığın küçük ayrıntının içinde kaybolmuş bulmaya ve sürekli tanıdık bir yazışma üslubuna sığınan bu benmerkezciliğe gücenmeye yatkındır. Yine de, bu anlatım biçiminin tüm dezavantajlarına rağmen, mektupların okuyucuyu en iyi şekilde seyahat edenin konumuna yerleştirdiğini düşünüyorum; böylece okuyucu, seyahatin sadece ilk izlenimlerini ve orijinal canlılığını, ilgi çekici yönlerini ve keyfini değil, aynı zamanda

onun ayrılmaz birer parçası olan zorluklarını, sıkıntılarını ve usancını da paylaşabilmektedir!

Bundan sonraki mektuplara sinen canlılık eksikliği nedeniyle okuyucunun hoşgörüsüne sığınıyorum. Bu mektuplar aslında seyahat sırasında yazılmış olup, o zamandan beri, hem çok sevilen hem de daha önceki seyahat kitaplarımın ilham kaynağı olan ve sahip oldukları her türlü parlaklığı tamamen kendi içten, sempatik ilgilerine borçlu olduğum biricik kız kardeşimin, hem de son cildimin basım sürecine yetenekli ve dikkatli revizyonlarıyla eşlik eden sevgili eşimin vefatının getirdiği ağır ve kalıcı gölgenin altında düzenlenmiştir.

Bu mektupların, bahsettikleri bölgeleri gördüğüm haliyle sadık bir şekilde yansıttığına inanarak, uzak doğu ve diğer yerlerdeki seyahatlerimin geçmiş yıllarda gördüğü aynı nazik ve hoşgörülü eleştiriyi bunlardan da esirgememenizi rica ediyorum. Ayrıca bu çalışmaların, Tanrı'nın Babalığı ışığında görüldüğü üzere, tüm ırk ve inançlara dair bilgi birikiminin artmasının yöneldiği o amaca; yani insanların kardeşliğinin daha gerçek ve daha samimi bir şekilde kabul edilmesine katkı sağlamasını ümit ediyorum.

ISABELLA L. BISHOP.
12 Kasım 1891.

MEKTUP I

BASRA, ASYA TÜRKİYESİ, 1 Ocak 1890.

Körfez'de yukarı doğru bize eşlik etmiş olan siroko rüzgarının ardından gelen bir şamal veya Kuzeybatı rüzgarı, biz İran'ın en önemli liman kenti olan Buşir'in deniz cephesinin karşısında demir atarken, demirleme yerinin sığ sularını kırmızımsı bir maya gibi köpürtüyordu. Alman subayların yönetimindeki İran savaş gemisi Persepolis, Majestelerinin gemisi Sphinx, Londra merkezli iki büyük buharlı gemi, Araplara ait olan ve onlar tarafından işletilen İngiliz yapımı üç direkli bir klipper ve birkaç Arap yerli teknesi, kıyıdan iki ila üç mil açıkta demirleri üzerinde çekiştirip duruyordu. Yerli buggalowlar (büyük yelkenliler) ticaret gemilerinin etrafında kümelenmiş ve onlara çarparak yanlarında durmaya çalışıyor, güçlükle tutunuyor ya da rüzgara yakın, kolayca yönlendirilen ve muazzam bir şekilde yelken açan kısa dalgaların arasından çarpıp geçiyordu; bu esnada Valilik konutunun buharlı teknesi ise pofurdayarak ve çabalayarak, hırçın bir denize karşı yerini güçlükle koruyordu. Buşir, birtakım iki katlı evlere ve 15.000 kişilik bir nüfusa sahip olmasına rağmen, son derece önemsiz bir görünüme sahiptir ve o kadar alçakta yer alır ki, Assyria'nın güvertesinden deniz seviyesinin altındaymış izlenimi veriyordu. Şamal, ilerideki çölde bir kum fırtınası koparıyordu; kumlar sarı bulutlar halinde üzerimizden sürükleniyor, Körfez'in doğu kıyılarına az çok bir mesafeden vahşi bir ihtişam veren dağlar tamamen gözden kayboluyordu ve bulanık, rüzgarlı bir kıyı şeridi, bulanık ve rüzgarlı bir denizle uyum sağlıyordu.

Birkaç başarısız denemenin ardından vapurun yanına yanaşmayı başaran buharlı tekne, on sekiz yıldır Basra Körfezi'ndeki İngiliz Siyasi Temsilciliği görevini yürüten ve bu görevi öylesine büyük bir yetenek, muhakeme ve incelikle yerine getiren Albay Ross'tan bir karşılama mektubu getirdi; öyle ki kendisi İranlıların, Arapların, melez

halkların ve Avrupalıların saygısını ve samimi sevgisini kazanmıştı. Onun nezaketinden ve misafirperverliğinden burada bahsetmeye gerek bile yoktur, çünkü Körfez'i ziyaret eden her yabancı bu her iki durumu da fazlasıyla tecrübe eder. Küçük tekne, rüzgarla birlikte kıyıya doğru ilerlerken bir mantar gibi sallanıp durmasına ve üzerimize dalgalar dolmasına rağmen, genel olarak çalkantılıydı; ancak yol boyundaki o sığ, rüzgardan kırbaçlanan suları, çıkıntılı bir deniz duvarının valilik konağına sağladığı korunaklı sularla değiştirmek tam bir rahatlama oldu. İki ateşli küçük Arap atının çektiği bir hafif araba (curricle), bizi Buşir'in arkasında uzanan alçak, rüzgarlı yol şeridinden geçirerek şehrin bir kısmından ve tekrar deniz kıyısına doğru götürdü; burada uzun, sarı dalgalar krema köpüğü yığınları halinde gürleyerek kırılıyordu. Büyük bir İran evi olan Temsilcilik (The Residency), daha büyük Doğu evlerinin sahip olmaya meyilli olduğu türden yarı müstahkem bir görünüme sahip, geniş avlular şeklinde inşa edilmiş ve Bombay deniz taburuna mensup iyi giyimli adamların dizildiği güzel bir girişi vardı. İran ve Türkiye'de her zaman olduğu gibi kabul odaları, oturma odaları ve misafir odaları üst kattadır ve balkonlara açılır; alt kat ise hizmetliler ve ev işleri için ofisler tarafından kullanılmaktadır. Gürül gürül yanan ateşler, Albay Ross ve ailesinin cana yakın misafirperverliğine hoş bir katkı sağlıyordu; çünkü bir önceki hafta cıva 29°C ila 34°C (84° F - 93° F) arasında değişirken, o günün gün doğumundan itibaren termometre 7°C'ye (45° F) düşmüştü ve soğuk, nemli rüzgar bir İngiliz Şubat ayını andırıyordu. Duvarları çok kalın olmasına rağmen Temsilcilik bile deniz kumu tarafından istila edilmişti; şamalın uğultuları ve çığlıkları ile rüzgarın savurduğu serpintilerin aralıklarla çıkardığı alçak fısıltılar evin içine kadar nüfuz ediyordu.
İç kısımdaki şehirler için ayrılmış olan her balya ve sandığın, aradaki korkunç ve tehlikeli kotallar veya kaya merdivenleri üzerinden taşınmak üzere katırların sırtına yüklenmesi gerektiğinden, bu zavallı demirleme yeri büyük bir ticaret yapmaktadır[1]. İran'daki ana kervan yolu Buşir'den Şiraz, İsfahan, Kaşan ve Kum üzerinden Tahran'a ulaşır. Yüklü bir katırın Buşir'den İsfahan'a gitmesi otuz ila otuz beş gün, İsfahan'dan Tahran'a gitmesi ise yolların durumuna göre on iki ila on altı gün sürer.

Dipnot 1: 1889 yılı verilerine göre, Buşir limanına giren İngiliz tonajı 118.570 tonun 111.745 tonuydu ve İngiliz topraklarından yapılan ithalat 790.832 £ değerinde olup toplamı 474.018 £ tutuyordu. Aynı yıl Buşir'den yapılan ihracat 535,076 £ tutmuş olup, bunun içinde afyon ihracatı büyük ölçüde artış göstermektedir. İhraç edilen diğer ürünler arasında Antep fıstığı, badem, kökboya, yün ve pamuk yer almaktadır. Sudan'daki savaşların tedariki etkilemesi nedeniyle sakız konusunda İran avantaj sağlamakta, belirli çalılardan, özellikle de yüksek rakımlarda bolca yetişen yaban bademinden büyük miktarlar toplanmaktadır. Bunun dezavantajı ise yakacak odun ve kömürün giderek daha pahalı ve nadir hale gelmesidir. 1889'da ihraç edilen sakız miktarı 7472 cwt. (yüz libre) olup, 1888'deki 14,018 cwt.'e kıyasla düşüş göstermiştir ancak değeri hemen hemen aynı kalmıştır. Buşir'e yapılan ithalat, 1889 yılı 1888 yılı ile karşılaştırıldığında 246,186 £, ihracat ise 147,502 £ artmıştır. Büyük kısmı Çin'e yapılan afyon ihracatının değeri, 1888'deki 143,525 £'e karşılık 231,521 £ olmuştur.

Buşir, görünüş olarak sıradan bir Doğu kasabasından farklı değildir. Düzensiz ve temiz olmayan ara sokaklar, kerpiç kör duvarlar, şurada burada alçak bir kapı girişi, kervanların ihtiyaçlarının geniş ölçüde gözetildiği çarşılar ve içlerinde üretilen malların çoğunun İngiliz malı olduğu dükkanlar; erkek giyiminde büyük bir çeşitlilik, bazı küçük camiler, Arap fizyonomisinin ve kıyafetinin belirgin üstünlüğü ve gördüğüm ilk İran şehrine dair izlenimlerim bunlardır. Bununla birlikte, resmiyet ve bina tarzı dışında İran unsuru güçlü değildir; nüfus esas olarak "Körfez Arapları"ndan oluşmaktadır. Telgraf personeli ve İngiltere ile çok büyük çapta iş yapan firmaların

temsilcileri dahil olmak üzere yaklaşık elli Avrupalı yerleşik nüfus bulunmaktadır; bu firmalar arasında Persian Gulf Trading Company (Basra Körfezi Ticaret Şirketi), Bay Hotz ve Şirketi, Bay Gray, Paul ve Şirketi ile Körfez ticaretini muazzam ölçüde geliştiren British India Steam Navigation Company (İngiliz Hindistanı Buharlı Seyrüsefer Şirketi) yer almaktadır.
Buşir, Hindistan'dan gelen ve Şiraz ile Persepolis üzerinden "İran yoluyla eve gitmek" isteyen gezginler için büyük bir başlangıç noktasıdır. Çarvadarlar (katırcılar) ve gerekli ekipmanlar temin edilebilmektedir; ancak Bölge Temsilcisinin (Resident) nezareti bile, hem yetenekli hem de güvenilir bir İranlı yardımcı bulma konusundaki kronik zorluğun üstesinden gelmeye yetmemektedir. Bu vazgeçilmez unsur için Buşir'e güvenmemem konusunda kendisi tarafından önceden uyarıldığımdan, Hindistan'dan geçmişi ve karakteri iyi olan, kendi ülkesine dönmek isteyen ve bana tercüman, kurye ve tek hizmetkar olarak eşlik etmeye gönüllü olan bir İranlı getirmiştim. Son iki görevdeki yeteneğine dair ciddi şüphelerim daha ben Karaçi'den ayrılmadan önce uyanmış, yolculuk sırasında daha da derinleşmiş ve Temsilcilik teknesinde sağa sola savrulurken tamamen doğrulanmıştı; kendi deyimiyle bu "genç İranlı beyefendi", uzun bir şapka, güzel dikimli Avrupa tarzı bir takım elbise, kusursuz taba rengi çizmeler, kar beyazı yaka ve manşetler içinde, gerçekten incelikli duygu ve davranışlara sahip ama çaresizce buraya ait olmayan bir adam olarak, umutsuz bir çehreyle dimdik oturuyordu. Bir kampın perişanlığı (dizayn ve düzen yoksunluğu) ve zorlukları arasında onu çaresizce hayal ettim; ondan gündelik hizmetler isteme konusunda içimde aşılmaz bir isteksizlik olacağını öngördüm ve aynı şüphelerin kendisinde de uyandığını görmekten memnuniyet duydum.
kasabadan bir mil uzaklıktaki kuyulardan kırbalarla su getiren aralıksız eşek sürüleri benim ilk izlenimlerimdir.
Zaman kaybetmeden, çeşitli seyyahlara hizmet etmiş, on kez Mekke'ye gitmiş, Maskat Sultanı tarafından Kraliçe'ye sunulan atlarla birlikte Windsor'a gitmiş, altı dile yakın bir şekilde konuşabilen, İngilizceyi oldukça iyi bilen, bazı tavsiyelere sahip olan ve kamp hayatının tüm gereksinimlerini karşılayabileceğini iddia eden Körfez Araplı Hacı ile mülakat yapmaktan vakit kaybetmedim. Ertesi sabah onu "her işi yapan adam" olarak işe aldım; kaba bir aba ve büyük bir sarık giyen, belinde uzun bir bıçak ve bir tabanca olan iri, vahşi görünümlü bir Arap, bir hanımefendinin hizmetkarına pek benze mese de, umarım bana uyum sağlar, ancak bu geçmişiyle hazineden çok bir haydut olması daha muhtemeldir.
Şamal'ın devam etmesi vapurun açık demir yerinde yük boşaltmasını engelledi ve biz ona yeniden katılırken salı hırpaladı. Fao'daki telgraf istasyonuna uğradık ve ülkeyi ve insanları uzun süredir yakından tanıması Dicle'de büyük bir kazanç sağlayacak olan, Culfa'daki Kilise Misyonerliği Cemiyeti Misyonu'nun başkanı Dr. Bruce'u yanımıza aldık.
"Şatülarap'ın dışındaki kum barajının yaklaşık altı mil yukarısında" (birleşen Dicle ve Fırat), "bu nehir ağzına girişin Fao'daki kırk mil yukarısında ve Basra'nın Türk limanının yirmi mil aşağısında, Karun nehrinin şu anki ana çıkışı, etimolojisi kökenine tanıklık eden suni bir kanal olan Haffar" (kazılmış) " kanalı aracılığıyla kuzey-doğudan Şatülarap'a dökülmektedir. Bu kanalın ne zaman açıldığı kimse

tarafından bilinmemektedir. . . . Şatülarap'a döküldüğü yerde genişliği yaklaşık çeyrek mil olup, derinliği yirmi ila otuz fit arasındadır."
"Muhammere kasabası, kanalın sağ kıyısında, kanaldan biraz bir milden fazla bir mesafede yer alır; yaklaşık 2000 nüfuslu, muhteşem bir hurma ağaçları saçak sırtlığıyla desteklenen çamur hutbelerden ve kulübelerden oluşan pis bir yerdir."
Bir kış sabahının gül kırmızısı ışıltısında, Haffar ile Şatülarap'ın bu diplomatik açıdan ünlü birleşim yerinin önünden yavaşça buharlı gemiyle geçtik; İranlılar bunun köşesinde, gelişme belirtisi pek göstermeyen bir ticaret beklentisiyle son zamanlarda bir rıhtım, bir vali konağı ve büyük bir depo inşa etmişlerdir. Körfezin kavurucu sıcaklığından sonra görkemli ve canlandırıcı, gerçekten de bir kış sabahıydı. Bugün don oldu! Şatülarap asil bir nehir veya nehir ağzıdır. Ancak hem İran hem de Türk kıyılarından dağlar kaybolmuş ve kanallarla kesişen koyu hurma palmiyesi ormanları kıyısını yoğun bir şekilde çevrelemiş ve içeriye doğru belli bir mesafeye kadar uzanmaktadır. Gelgit güçlüdür ve yerliler ve mallarla yüklü kelekler, huggalowlar ve kano gibi yerli tekneler, hareketli yaşamın neşeli bir unsurunu eklemektedir.
Yabancı yerleşimin altında, Basra yakınlarında demir attık ve utanç verici sarı bayrağı dalgalandırarak yirmi dört saat karantinaya alınma aşağılanmasını yaşadık. Basra, bir süredir yerli halktan günde üç yüz kişinin yanı sıra İngiliz Konsolos Yardımcısını ve çocuklarını da alıp götüren kolera tarafından ağır bir şekilde kasıp kavrulmuştur. Mumbai'de sönmüşken kolera Türkiye'de hala varlığını sürdürmektedir ve "temiz sağlık raporu" olan bir gemiye karantina uygulanması, harç çıkarmaktan, rahatsız etmekten ve Türk memuriyetinin sancılı izlenimini yaratmaktan başka bir amaç için tasarlanmamış görünmektedir.
1 "Karun Nehri," Onursal G. Curzon, M.P., R.G.S. Bildirileri, Eylül 1890.

Bu alıkonulmanın ardından, hurma kuşağı ile nehir arasında yer alan ve Margil'in Avrupalı yerleşimini oluşturan birkaç büyük bungalovun önündeki demirleme yerine doğru buharlı gemiyle ilerledik. Nehir dışında çıkışı olmayan, sıtma yayan bir bataklık; çekilme sırasında bungalovları ayıran derin, geçit vermez ve kötü kokulu balçığı ortaya çıkaran kanallar; kışın birkaç hafta dışında nemli, sıcak, sıtmalı ve bitkin düşüren bir iklim ile medeniyetin tüm kaynaklarının ve olanaklarının tamamen yokluğu, Basra'yı Avrupalıların ticaretin zorunluluklarıyla sürgün edildiği en az arzu edilen yerlerden biri haline getirmektedir. Birkaç sakinin, yabancının "Arabistan Nehri" kenarındaki kısa duraktan aklında kalan en minnettar anı olan sınırsız konukseverliği gösterdiğini söylemeye gerek yoktur.
"Hurma şehri"nde burası ölü sezondur. Kullanılmayan bir nehir vapuru, büyük bir İngiliz tüccar gemisi, beyaza boyanmış iki Türk savaş gemisi, Dicle'de sefer yapmasına izin verilen İngiliz sahipli iki vapurdan biri olan Mecidiye ve B.I.S.N. Co.'nun Asuriye gemisi demirdeki filoyu oluşturmaktadır. Buşehr'de olduğu gibi, tüm kargo teknelerle yüklenmeli ve boşaltılmalıdır ve ticaret gemilerine tutunan yerli tekneler kalabalığı az da olsa canlılık katmaktadır. Hurma hasadının toplanmasından sonra Ekim ayı burada en yoğun aydır. Hurma endüstrisinin büyüklüğü, 1890 yılında Basra'dan 60.000 ton hurmanın ihraç edildiği, bunların 20.000'inin kutularda, geri kalanının ise palm yaprağı matlarında olduğu ve bir geminin 1.800 ton aldığı

gerçeğinden anlaşılabilir. Kutular için ithal edilen ahşap miktarı, ağırlıklı olarak İngiltere'den getirilen kesilmiş boylarda 7.000 ton olup, içinde demir çemberleme, çiviler ve iç sarım için yağlı kağıt bulunmaktadır. Bir dönümlük araziye yüz ağaç dikilebilir. Olgun ağaç 4 şilin kâr verir ve bir dönüm üzerindeki kârı yıllık 20 sterlin yapar. Muhammere Valisi son zamanlarda 30.000 ağaç dikti ve son zamanlarda İran topraklarına 60.000 adet hurma palmiyesi dikildi.
160 çeşit hurma olduğu söylenmektedir, ancak ticaret dünyasında bunlardan yalnızca birkaçı bilinmektedir. Hiçbir güneş ışığının neşelendiremediği bu büyük kasvetli hurma ormanları veya "hurma bahçeleri" elbette yapaydır ve sulamaya dayanır. Palmiyeler, dişi hurmadan alınan sürgünler yoluyla çoğaltılır. Genç ağaçlar yaklaşık beş yıllık olduklarında meyve vermeye başlar, dokuz yaşında olgunluğa ulaşır ve iki yüzyıl boyunca verimli olabilirler. Muhammed akıllıca şöyle demiştir: "Hurmaya saygı gösterin, o sizin halanızdır." İnsan burada bunun halka sadece besleyici gıda sağlamakla kalmayıp, aynı zamanda yakıt, halı, halat ve hasırın yanı sıra yapı malzemeleri de sağladığını kısa sürede öğrenir. Ancak bu, palmiyelerin en az güzel olanıdır ve nehir boyundaki koyu monoton kütleler, Pasifik'in mercan adalarını çevreleyen zarif hindistancevizi palmiyesi hakkındaki anılarımla tezat oluşturmaktadır.
Asuriye'den üzülerek ayrıldım. Kaptan ve subaylar, yolculuğu keyifli hale getirmek için zekanın ve nezaketin yapabileceği her şeyi yapmışlar ve tamamen başarılı olmuşlardı. Karada misafirperver bir karşılama, iyi bir ateş ve Yılbaşı günü uygun bir şekilde bir araya geliyor. Gökyüzü berrak ve bulutsuz, hava ise keskin. Avrupalı firmalara ait bungalovlar üst katı konut, alt katı ise ofis olan ve etrafı paketleme sahaları ve mal depolarıyla çevrili binalardır. Konsolosluklar da bunlarla aynı hizada yer almaktadır. Basra'nın antik ticari görkemi, yeniden ele alınmayı gerektirmeyecek kadar iyi bilinmektedir. Koşullar, buraya yeniden biraz önem kazandırmak için çok şey yapmaktadır. Çürüme durumundan tahmini 25.000 nüfusa sahip olacak kadar yükselmiş bir kasaba olan modern Basra, nehrin sağ kıyısında, pitoresk hurma ağaçlarıyla çevrili bir kanalın biraz yukarısında yer almaktadır.
Hz. Muhammed'in ölümünden kısa bir süre sonra Ömer tarafından kurulan ve Türk ile İranlı arasında adeta bir mekik gibi gidip gelen şehir, artık kesin olarak Türk idaresindedir ve Keldani ile Mezopotamya'nın büyük güney çıkış kapısı olmasının yanı sıra Bağdat'a gidip gelen malların "aktarma yaptığı" limandır. Türkler, Araplar, Sabiiler, Suriyeliler, Yunanlılar, Hintliler, Ermeniler, Fransızlar, Vehhabiler, İngilizler, Yahudiler, İranlılar, İtalyanlar ve Afrikalılardan oluşan, bundan daha çok dilli bir nüfus bulmak neredeyse imkansızdır ve burada ırklardan bile daha fazla inanç bulunmaktadır.
S.S. Mecidiye, Dicle Nehri, 4 Ocak — Salı günü öğleden sonra saat 4'te Basra'dan ayrıldığımızdan beri, "Körfez"in kavurucu sıcaklığından sonra kıpkırmızı bir sobanın başına oturmanın ve battaniyeler yığını altında uyumanın gerçek birer lüks olduğu üç parlak kış günü boyunca Dicle'nin güçlü taşkın akıntısına karşı yol alıyoruz.
Gemideki grup Dr. Bruce, aylardır Şuşter'de İngiliz ticaretini ilerletmeye çalışan Mr. Hammond, Hindistan Baş Çeyrek milis generali, Fransızca konuşan Yahudi bir tüccar, parlamenter G. Curzon ve Dicle ve Fırat Buharlı Gemi Navigasyon Şirketi'nin

çalışanı, güneyinde uzun süre ikamet etmesi sayesinde ülkeyi ve halklarını yakından tanıyan ve sahip olduğu bilgileri bizimle paylaşmaya her zaman hazır olan çok bilgili Macar bir beyefendi olan Mr. Swabadi'den oluşmaktadır. Mr. Curzon Karun nehrini "arştırmış" ve 30 ton taşıma kapasitesine, boşken 18 inç, yüklüyken 24 ila 36 inç su çekimine sahip küçük bir arkadan çarklı vapur olan Shushan'dan gemiye binmiştir. Bu gemi, Dicle ve Fırat Buharlı Gemi Navigasyon Şirketi'nin ortakları olan Lynch Kardeşler'e aittir. Şirket bu gemiyi Muhammere ile Ahvaz arasında iki haftada bir oldukça zararına sefer ettirmektedir. Geminin izole konumu ve ufak boyutu, İngiliz gazetelerinin Şatülarap ile Ahvaz arasında Karun'da vapur işletme izni gibi çok zayıf bir imtiyazı ne kadar büyük bir tantana ve sevinç çığlıklarıyla duyurduğuna dair ilginç bir yorum niteliğindedir.

Bu mektubun kaleme alınmasından sonra Karun Nehri üzerindeki ticaret faaliyetlerinde beklenmedik gelişmeler yaşanmış ve bu alandaki girişimler kısmen Nasiri Şirketi adlı İranlı bir ticaret kuruluşu tarafından yürütülmeye başlanmıştır. Şirketin yetkili ortağı Hacı Muhammed'in liderliğinde, Ahvaz'daki zorlu nehir engellerini aşmak amacıyla yaklaşık 2400 metre uzunluğunda bir tramvay hattının inşasına hız verilmiştir. Bu güzergahın başlangıç noktasına bir kervansaray inşa edilmiş, ayrıca bölgeye gelen çalışanlar için fırın, kasap, marangozhane, kafe, bakkal ve genel ticaret depoları gibi çeşitli işletmeler açılmıştır. Nehir kıyısında yerli teknelerin yanaşabileceği rıhtım duvarı ise eski kente ait yontma taş bloklar ve sütun parçaları kullanılarak örmüştür.

Nasiri Şirketi, alt Karun nehrinde hem römorkör görevi gören hem de yanına bağladığı iki büyük yerli tekneyi taşıyan Nasiri adlı küçük bir vapur işletmektedir. Bahar taşkınları sırasında bu vapur Ahvaz'ın üst kısımlarındaki nehre aktarılırken, alt kesimlerde Muhammere Valisi'ne ait yaklaşık 60 tonluk bir motorlu tekne onun yerini almakta ve şirkete ait ikinci bir vapur da alt akarsuda hizmet vermektedir. Muhammere ile Ahvaz arasındaki telgraf hattı için Zanzibar'dan getirilen direkler dağıtılmıştır. Lynch firması rotaya 300 tonluk modern bir nehir vapuru yerleştirmiş olsa da, hükümet dairelerinden güçlü destek alan ve bölgede büyük bir kişisel nüfuza sahip olan Şeyh Mizal ile iş birliği kuran bu yerli şirket, İngiliz sermayesini ve girişimcilerini ticari rekabette geride bırakma eğilimi göstermektedir.

Halkın refah düzeyinde belirgin bir iyileşme kaydedilmiş; ticaretin canlandığı bölgelerde Nasiri Şirketi'nin de teşvikiyle yeni köyler kurulmaya başlamıştır. Arazi vergisi oldukça düşük tutulmakta olup üreticiler her açıdan desteklenmektedir. Geçtiğimiz yıl büyük miktarda buğday ihraç edilmiş; pamuk, tahıl, şeker kamışı ve hurma yetiştirmek amacıyla altmış yıllık sürelerle nehir kenarındaki arazileri kiralamak için yoğun bir talep oluşmuştur. İranlı askerlerin tamamının eşekleri bulunmaktadır ve Ahvaz'da, bölgede konuşlanmış göz alıcı bir alayın askerleri ile Araplar arasında, malların akarsu engellerinden geçirilmesi ve tramvay ile inşaat malzemelerinin taşınması konusunda eğlenceli ve hareketli bir rekabet yaşanmaktadır. Bu rekabet, ürünlerin engelleri hem ucuz hem de hızlı bir şekilde aşmasını sağlamaktadır.

Bu çalışmalarla birlikte dikkat çeken en önemli hususlardan biri, Arapların refah seviyesindeki hızlı artıştır. Bir yıldan kısa bir süre içinde günlük 1 kıran (8 peni)

yevmiye ile çalışan bu kişilerin birçoğu bir çift eşek, bir pulluk ve hükümet arazilerini kendi adlarına işleyebilecekleri tohumluk sahibi olmuş; ayrıca gelecek mahsul üzerinden tefecilik oranlarında borçlanmak zorunda kalmadan geçinebilecekleri küçük bir miktar birikim elde etmiştir. Bu döneme kadar şeyhler, iş gücünü neredeyse yalnızca en temel gıda karşılığında sağlayabiliyorken, onlara bağımlı olan çok sayıda yoksul insan artık bağımsız çiftçiler olarak işe koyulmuş ve durum hızla dönüşmektedir.
İngiltere Dışişleri Bakanlığı'na sunulan 207 numaralı İran raporundan bu bilgileri aktaran dikkatli gözlemci, Ocak 1891'de şunları kaleme almıştır: "Nehir kıyısındaki tüm Arap nüfusunun, yeni yağan bol yağmurdan yararlanmak için yoğun bir şekilde çalışmasını izlemek adeta bir şölendi; atlar, katırlar, öküzler, eşekler ve hatta sırtlarında taylarıyla arkalarından gelen kısraklar dahil çekime uygun ne kadar hayvan varsa hepsi sabana koşulmuştu."
Karun nehrindeki ticaretin İranlılar tarafından açılması tam olarak beklenildiği gibi olmasa da arzu edilen bir gelişmeydi. Dokuz aylık bir İran yolculuğunun ardından yazar, imparatorluğun kalıcı bir dirilişe kavuşmasının yabancı beceri ve sermayenin desteğiyle de olsa öncelikle İranlıların girişimleriyle mümkün olacağı kanısındadır. Nasiri Şirketi ve Lynch Kardeşler'in birleşebileceği, Yeni Yol Şirketi ile birlikte Tahran'a nehir ve karayoluyla düzenli bir taşımacılık hizmeti kurarak İngiltere'nin imalat mallarını Kuzey İran'a ulaştırabileceği ve bu sayede Bağdat ile Trabzon güzergâhlarıyla rekabet edebileceği düşünülmektedir. Halkın koşullarının iyileşmesiyle İngiliz ve Hint pamuklu malları ile şeker ithalatı artmış, özellikle ucuz fiyatlı Fransız şekeri Sultanabad'a kadar ulaşmıştır; ancak geleceğe dair Rusya'nın gölgesi hâlâ hissedilmektedir.
Hâlihazırda Dicle nehrinde iki İngiliz ve dört Türk vapuru hizmet vermektedir. Nehrin belirli mevsimlerde sığ olması ve sürekli yer değiştiren kum adacıkları içermesi nedeniyle bu tekneler hafif su çekecek şekilde tasarlanmıştır. Konforlu bir yapıya sahip olan Mecidiye'nin salonu, kamaraları ve makineleri açık ana güvertesinde yer almakta; bunun hemen üzerinde ise renkli ve kalabalık güverte yolcularının kamp kurduğu geniş bir kasırga güvertesi bulunmaktadır. Gemide tamamen İngiliz malları yüklüdür.
Arap halkı arasında Aden Bahçesi'nin bulunduğu yer olarak kabul edilen ve Dicle ile Fırat'ın birleştiği noktada yer alan Kurna, ilgi çekici ilk durak olmuştur. Hasır ve çamurdan evlerin önünde yanan parlak ateşler, kırmızı ve beyaz giysili kadınlar ile kahverengi sarıklı erkekler ateş ışığında hareket ederken görünmektedir; bölgede sık bir bitki örtüsü, gövdelerine bağlı yerli tekneler ve eğik bir minare bulunmaktadır. Buz gibi bir ay ışığı geniş ve bulanık suları aydınlatırken Kurna ile Fırat gölgede bırakılmış, yolculuk Dicle'nin parıldayan suyolunda devam etmiştir. Gece, bu klasik Keldani topraklarında bile Cennet rüyaları görmek için fazlasıyla soğuktur ve gökyüzü sayısız yıldızla parlamaktadır. Kurna'dan ayrıldıktan dört saat sonra Hz. Üzeyir'in türbesi olduğu bilinen yerin yanından geçilmiştir. Uzaktan ve ay ışığında oldukça etkileyici görünen bu yapının destek duvarı ve kubbeli bir yapısı vardır. Dicle nehrinin hıza sahip olması ve kıyılarını yutması nedeniyle on ikinci yüzyılda var olduğu belirtilen bazı eski yapıların çoktan yok olduğu düşünülmektedir.

Bu türbe yalnızca Yahudiler ve Müslümanlarca değil, Doğu Hristiyanları tarafından da büyük bir saygıyla görülmekte ve Araplar arasında korumaya ihtiyaç duymayacak kadar kutsal kabul edilmektedir.

1 Sir A. H. Layard, Early Adventures adlı eserinin birinci cildinde (sayfa 214), kubbeli yapının iç kısmının iki odadan oluştuğunu aktarmaktadır. Bu odalardan dıştakinin boş olduğu, iç odada ise beyaz sıva ile kaplanmış tuğlalardan inşa edilmiş olan Peygamber'in türbesinin yer aldığı belirtilmektedir. Türbenin, üzerinde sarı püsküllü saçakları bulunan büyük mavi bir örtünün serildiği ahşap bir sanduka veya sandıkla çevrildiği, ayrıca bu örtü üzerinde bağışçının adının İbranice harflerle yazılı olduğu ifade edilmektedir.

Hacı ertesi sabah kahvaltısını, ya da kendi deyimiyle "grub"u getirdiğinde, İbrahim'in Oğlunu biraz şaşkınlıkla inceledim. Sarığını ve abasını çıkarmıştı; belinde bıçaklar ve tespihler, sırtına sarkan bir ucu ve püskülleri yarım yarda uzunluğunda, kırmızı şeritli sarı ipek bir şal olan kefiyeyle başı sarılmış, deve tüyü ipten üç halkayla başına tutturulmuş, adeta uygarlaşmamış bir çöl İsmailîsi gibi görünüyordu. Neşeli bir kemere sahip bol bir palto, bir tür "breek", uçları yukarı kıvrılmış ve dizlere kadar uzanan bol çizmeler ve yer yer görünen çizgili bir iç çamaşır onun kıstülünü tamamlıyordu.

Kasırga güvertesinden manzarada çarpıcı çeşitlilikler olmasa da, monotonlaşamayacak kadar yeni bir görüntü hakimdi. Dicle'den sadece birkaç fit yüksekliğindeki Keldani'nin düz ovaları, uzak ufka doğru uzanıyordu; bugüne kadar, kışın ilk karlarıyla beyazlamış alçak tepelerin saf mavi bir gökyüzü üzerine çok uzakta yumuşakça çizildiği ana kadar bu manzara kesintisizdi. Ovalar donuk sarı ve kahverengi tonlarındaydı; yükseldikleri toprak kadar donuk sarı ve kahverengi olan köylerin yakınında, hurma bahçelerinin koyu yeşili veya kış buğdayının canlı yeşili ara sıra göze çarpıyordu. Bu bahçeler dışında, uçsuz bucaksız enginlikte tek bir ağaç bile yoktu. Birkaç cılız çalı, yabani mimosa veya St. John ekreği ve bodur bir tırmık bulunurken, meyan kökleri, pelin otu, kapersler ve develerin sevdiği bazı alkali bitkiler kuru hallerinde bile fark edilebiliyordu.

Kare çamur duvarlarla çevrili alçak çamur kulübelerden oluşan birkaç köy ile kamış hasırlardan yapılmış oba yerleri vardı; hasırlar dokunmuş sazlar ve bayraklardan yapılmış, palmiye yapraklarıyla ve daha sıklıkla kemer şeklinde bükülmüş uzun, dayanıklı büyüyen kamış gövdeleriyle ve su bitkilerinin, özellikle de kındıraların uzun yapraklarıyla birbirine örülmüştü. Bu ustalıkla inşa edilmiş kulübeler Araplar ve hayvanları tarafından ayrımsız paylaşılıyor ve biz geçerken buralardan kalabalık kadın ve çocuk grupları çıkıyordu. Her köyün nehirden su çekmek için kendine özgü bir düzeni vardı.

Yelkenli tekneler, genellikle bir filo hâlinde, rüzgârdan ziyade güçlü akıntının etkisiyle nehir aşağı hızla ilerler ya da Arap mürettebatları tarafından hem akıntıya hem de rüzgâra karşı zahmetle yukarı doğru çekilirler. Daha uzaktaki ova, seyrekçe serpiştirilmiş uzun ve alçak kahverengi çadır kümeleriyle kaplıdır; buralarda, omuzlarında uzun tüfekler asılı, kefiyeli Arapların güttüğü büyük kahverengi koyun sürüleri noktalar hâlinde göze çarpar. Sığır sürüleri ve deve kervanları kahverengi ova üzerinde yavaşça ilerler; ellerinde uzun tüfekler ve mızraklar olan atlı gruplar nehir kıyısına doğru dörtnal koşar, ateşli atlarını arka ayakları üzerine çöktürür ve meraklarını giderdikten bir an sonra geri dönüp geldikleri çöle doğru tekrar dörtnala uzaklaşırlar.

Ara sıra, ekilebilir bir arazi şeridi küçük mandalar ve son derece ilkel sabanlarla sürülmektedir; ancak ovalar esasen otlak alanlarıdır, çadırlar ve sürüler onların en belirgin özellikleridir. Bu özellikler, şimdiki sakinlerinin atası olan ulu Şeyh İbrahim'in, çok uzak olmayan Keldanilerin Ur şehrindeki "akrabalarını" bırakıp Kenan diyarına doğru uzun yürüyüşüne başlamasından bu yana çok az değişmiştir. Su kuşlarıyla canlanmış sazlık bataklıklar, ekili araziler, çıplak deve tüyü rengi ovalar, kahverengi çadırlar, kahverengi sürüler, hasır kulübeler, çamur ve tuğla köyler, kadın ve çocuk grupları, silahlı atlı akınları hızla birbirini izler; değişmeyen tek özellik ise telgraf direkleri ve telleridir. Dicle Nehri bazı yerlerde inanılmaz derecede kıvrımlıdır; "Şeytan Dirseği" adı verilen büyük bir virajda, bir yayanın yürüyerek bir saatten kısa sürede kat edebileceği mesafeyi vapur ancak dört saatte tamamlayabilir.
Akıntı çok güçlüdür ve suyun az olduğu bu mevsimde, sık sık karşılaşılan kum tepecikleri yüzünden zaten yavaş olan ilerleyiş daha da yavaşlar; insan bu tepeciklerin varlığını genellikle bir sarsıntı, bir gıcırtı sesi, hareketin durması, pervanenin birkaç kez geriye doğru dönmesi ve ardından engeli sıklıkla aşmayı sağlayan tam yol ileri hareketiyle fark eder. Birkaç saatlik gecikme ve çarklı geminin kanatlarından birinin hasar görmesi, yaşanan en ciddi aksiliklerdi; yine de bu mevsimdeki sığlıklara rağmen Dicle asil bir nehirdir ve bu yolculuk gerçekten büyüleyicidir. Ortada çok sıra dışı nesneler olduğundan değil, aksine çöl atmosferi ve çölün özgürlüğü kendi başına keyiflidir. Karşılaşılan toz ve kalıntılar, devasa imparatorlukların tozu ve kalıntılarıdır ve buralar kayıtlarına sahip olduğumuz en eski geçmişle sayısız bağ taşır.
Nehrin sola doğru keskin bir açıyla döndüğü noktada kurulmuş, yaklaşık 7000 nüfuslu gelişmekte olan bir Türk kasabası olan Amare (Al-Amrah), ticaretin yirmi yıldan kısa bir sürede burada bile neler yaratabileceğini göstermesi bakımından ilginçtir. İran'a giden bir kervan rotası açılmış ve Amare oldukça canlı bir ticaret yapmaktadır. Çıkıntılı kafesli pencereleri olan düz yüzeyli tuğla binalar nehrin sol kıyısı boyunca epey uzanır; kıyı öyle dik ve engebelidir ki vapur yanaştığında orayı dolduran kalabalık—Osmanlılar, Rumlar, İranlılar, Sâbiîler, çok püsküllü sarıklarından tanınan çok uzun boylu ve muhteşem fizikli Yahudiler ve baskın olan Arap unsuru—bütün görkemiyle gözler önüne serilmektedir.
Ortasından bozuk bir su kanalı geçen, kalabalığın sadece erkeklerden oluştuğu; et, av etleri, ekmek, meyve, tahıl, mercimek, at nalları, semerler, Manchester pamukluları, sarraflar, gümüşçüler ve yazıcıların bulunduğu uzun, geniş ve üzeri kapalı çarşıda yürüdük; ticaretin uğultusunu ve Avrupalı kadın görmeye alışkın olmayan çocukların ince çığlıklarını duyduk.
Kalabalık üstümüze doğru bastırdı ve giysilerimi çekiştirip pek de hoş sözler içermeyen şarkılardan parçalar söyleyerek bizi takip etti. Çarşaf ve peçe yerine şapka ve tül duvakla dolaşarak katı bir geleneği ihlal ettiğim akılma gelmemişti, ancak bu hata nahoş bir şekilde yüzüme vurulmuş oldu. Müslüman kasabalarında kadınlar gruplar hâlinde dolaşırlar ve asla erkeklerle birlikte yürümezler. Zaptiyeler (jandarmalar) için kışlaların, Kadı mahkemesinin ve hapishanenin bulunduğu kapalı bir meydanı ziyaret ettik; buradaki hapishane, tıpkı bir hayvanat bahçesindeki gibi açık bir parmaklıktan, arkasındaki üstü kapalı bir alandan ve oraya açılan karanlık

hücre ya da inlerden oluşuyordu; yine de tüm bunlar köylülerin kulübelerinden daha iyi durumdaydı. Karşımızda iyi giyimli ve görünüşe göre iyi beslenen, bizim varlığımızla açıkça eğlenen bir dizi mahkûm vardı; ancak gardiyanlar el kol hareketleri yaparak, bağırıp çağırarak ve yan silahlarını sallayarak en sonunda parmaklığın önünde durmamızın yasak olduğunu bize anlattılar.
Büyük bir kışla avlusunu gördükten ve arkamızdaki kalabalık tarafından hâlâ takip edilerek Amare'nin, içinde bir Sâbiî köyünün de bulunduğu o hüzünlü ve terk edilmiş kenar mahallelerinde yürüdükten sonra, Sâbiîlerin zanaatlarını icra ettikleri altın ve gümüş işleme dükkânlarını ziyaret ettik. Sâbiîler bu bölgede bu zanaatın neredeyse tekeline sahiptiler; sadece kasabalara geçici olarak yerleşmekle kalmıyor, aynı zamanda kadınların üzerlerinde taşıdıkları takıların yapımcısı ve tamircisi olarak her zaman hoş karşılandıkları ovalardaki Arap ordugahlarını da ziyaret ediyorlardı.
Gördüğüm bu zanaatkârlar ve kendi ırklarından olan diğerleri, görünüş olarak Araplardan çok farklıydılar; esmer olmaktan ziyade beyaz tenli, hatta çok beyaz, yani çok soluk tenliydiler; kömür karası saçları, iri, nazik ve zeki gözleri, küçük, düz burunları ve küçük, düzgün hatlı ağızları vardı. Bu "Aziz Yuhanna Hristiyanları"nın yakışıklı yüzleri oldukça hoş bir ifadeye sahipti; ayrıca hem kendilerinde hem de beyaz giysilerinde, dinlerinin çok dikkat çekici bir parçası olan o sık yıkanma/arınma ritüellerinin bir göstergesi olan zarif bir temizlik göze çarpıyordu.
Amare'deki ve genellikle nehir kıyısındaki köylerdeki çocuklar, kuşaklarını bağlamak için her biri bir kahvaltı fincanının üstü kadar büyük, çok güzel işlenmiş, dışbükey gümüş halkalar takarlar. Pelikanların ve domuzların uğrak yeri olan sazlık bataklıklar Amare'de geride bırakılır ve kıyılarda ılgın çalılıkları ile meyan kökü belirir. Dicle'nin üzerindeki yüksek bir kıyının kenarında, güneşte kurutulmuş tuğlalardan yapılmış bir Arap kasabası ve küçük bir askeri karakol olan Kutü'l-Amare'de tekrar karaya çıktık ve hırpani oğlan çocukları üzerimize çok fazla üşüştü ve farklı Avrupa milletlerinin kıyafetlerini tuhaf bir şekilde giymiş hırpani zaptiyeler onlara taş attı. Taş alıp onları istenmeyen ziyaretçilere fırlatmak, Doğu'nun daha az medenileşmiş bölgelerinde onlardan kurtulmanın sık rastlanan bir yoludur.
Bir zaptiye istasyonu, büyük ve kötü bakılmış bir tören alanına sahip kışlalar, iyi beslenmiş (malzemesi bol) üstü kapalı bir çarşı, boş duvarlı evler, geniş hasırlı bankları olan büyük kafeler, şeytan tersi, muhteşem fizikli erkek kalabalıkları, cins atlar üzerinde görkemli Araplar ve kadınların tamamen görünmezliği, Kutü'l-Amare'nin belirgin özellikleriydi. Büyük direkli, yüksek pruvalı tekneler, uzak kıyısında büyük bir sarımsı kum genişliği olan geniş, bulanık Dicle, "rüzgarla sallanan" sazlıklar ve ağır şekilde bulutlanmış rüzgarlı bir gökyüzü kıyıdan manzarayı oluşturuyordu.
Orada yeni gelenler tarafından ilk kez dünyadaki en kadim tekneler görüldü, çünkü onlar Herodot onlardan bahsettiğinde bile eskiydiler; kufalar veya gopherlar, üzeri ziftle kaplanmış, içe doğru eğimli üst kısımları olan çok derin yuvarlak sepetler ve tek bir adam tarafından bir kürekle yürütülürler. Bu dikkat çekici tekneler yolcuların, malların ve hatta hayvanların taşınması için kullanılır.

1 Bir yıl sonra Kerdestan'da, tamamı hizmet süresi dolmuş askerler ve iyi yapılı asker ruhlu adamlar olan zaptiyeler; düzgün, kullanışlı, koyu mavi işlemeli üniformalar ve yüksek binici çizmeleri giyiyorlardı.

Ayrılmadan önce evinde Arap Hanı'nı veya Şeyhi'ni ziyaret ettik. Bizi, erişimi zor olan, çok güzel kilimlerle kaplanmış ve benzer şekilde kaplanmış bir divanı olan bir üst odada kabul etti, fakat kahverengi çamurdan duvarlar sıvanmamıştı bile. Tavırları ağırbaşlı ve kibardı ve ifadesi dikkat çekici derecede kurnazdı. Yerde oturan bir dizi adam, gururlu görünüşleri ve muhteşem fizikleriyle İbrahim'den gelen İsmail soyunun asaletini temsil ediyordu. Bu Han, kabilesinin savaş alanına 3000 savaşçı çıkarabileceğini söyledi, fakat bağımsızlığının kırılmış olduğu ve bu kabile savaşçılarının Osmanlı düzensiz askerleri veya Başıbozukları olarak sayıldığı aşikardı. Han, "İngilizler iyi dost olmazlar, çünkü," diye ekledi, "zorluklar ortaya çıktığında geri çekilirler."

A GOPHER.

Vapurda Arapların durumu çokça tartışılıyor ve eski sakinler bunu, tarımı kârsız hale getirecek kadar ağır olan vergilendirmenin üzerine binen acımasız haraçlarla bu güzel nehir kıyısı kabilelerini yok etmek için ellerinden geleni yapıyor gibi görünen Osmanlı yetkililerinin baskısı ve yolsuzluğu altında istikrarlı bir şekilde daha da kötüye gitmekte olarak tarif ediyorlar; bu dayatmalar aslında onlardan binlercesini şehirlerde ve Körfez'in İran kıyılarında geçim aramaya itiyor, buralarda kalıtsal bir özgürlük hayatını, elverişsiz çevre koşulları arasında güvencesiz ve genellikle yetersiz bir geçim kaynağı ile takas ediyorlar. **Yine de çölün Arabı Türkler tarafından fethedilmemiştir.**

MEKTUP I (Devamı)

Bağdat, 5 Ocak.

Dicle üzerindeki son gün öncekiler kadar hoş geçti. Sabahın erken saatlerinde yağmur vardı, sonra güvertedeki yağmuru donduran bir don oldu ve sabah saat 7'de kabinimdeki cıva 28 derecedeydi. Öğleden sonra ülke daha nüfuslu hale geldi, yani sık aralıklarla hasır kulübelerden oluşan mahalleler ve dıştaki bir hasır duvarın belli bir kalıcılık görünümü verdiği çadır grupları vardı. Artan nüfusa artan ekim eşlik ediyordu. Bazı yerlerde toprak, nallanmamış odundan ilkel bir sabanla veya hafifçe budanmış bir ağaç dalıyla çiziliyordu ve yaklaşık iki inç derinliğinde bir iz bırakıyordu. Karık yerine geçen bu izler yaklaşık on inç aralıklıdır ve ürünlere düşman olan deve dikeni, ılgın ve diğer çalılar onun arasında durur. Tohum şimdi ekiliyor. Filizlendikten sonra hızla büyür ve sığ çiziklere, deve dikenine ve ılgına rağmen ekili arazi öyle gümrahtır ki çiftçiler aslında sığırları ve koyunları iki veya üç hafta boyunca onun içine salarlar ve sonra onu başak vermeye bırakırlar! Bu işlem sonucunda her bir tohumdan on sekiz ila otuz beş sap çıktığını söylüyorlar! Hasat Nisan ayında biçilir, bundan sonra su karayı kaplar.
Genellikle kalıcı bir bataklığın çekirdeğini çevreleyen, çok alçakta yer alan ve her yıl sular altında kalan, epeyce gördüğümüz araziler için başka bir tarım tarzı benimsenir. Bu arazi, su kuruduktan sonra bitki örtüsünden yoksundur ve daha sonra pullar halinde dökülen çatlaklarla dolu, pürüzsüz, nemli bir yüzey sunar. Bu toprak için hiçbir kazımaya gerek yoktur. Tohum onun üzerine rastgele saçılır ve kuşlar tarafından yutulmayan kısmı çatlakların içine düşer ve bol bir ürün verir. Tüm bu zengin alüvyonlu toprak taşsızdır, ancak Selefkiya'dan Babil'e kadar cam, tuğla ve çömlek parçalarıyla bezenmiştir. Yapay höyükler de boldur ve kanalların kalıntıları, tüm bunlar eski günlerde bu bereketli ovaların büyük bir yerleşik nüfusu desteklediğini ifade eder. Bir zamanlar var olan her şeyden geriye yalnızca bu girdaplı nehir kalmıştır, her girdapta ve dalgacıkta şarkı söyleyen —

"Çünkü insanlar gelebilir ve insanlar gidebilir,
Ama ben sonsuza dek giderim."

Akşam yazıyorken, bir çarklı gemiye zarar veren ve bizi nehrin sağ kıyısındaki eski Tizpon sarayının kalıntılarının yakınında tamirat için gecenin bir kısmında yatmaya mecbur bırakan bir gümleme ile karaya oturarak neredeyse sandalyelerimizden fırlatılıyorduk; nehrin sağ kıyısındaki Selefkiya şimdi tarihi bir isimden biraz daha fazlasıdır, fakat 100 fit yükseklikteki muhteşem kemer yolu ile Tak-ı Kisra sarayı, yakın zamanlarda bile kalıntısı içinde, Part krallarının görkemini ve Gibbon'a göre "Hüsrev Nûşirevân'ın görkemli duvarları içinde dünya elçilerini kabul ettiği" günleri hatırlatacak kadar muazzam olmuştur. Onun sıska ve paramparça kalıntıları çevrelerinde hâlâ hüzünlü bir ihtişama sahiptir, fakat taşların barbarca sökülmesinden ve ön kısmının çoğunun yıkılmasından o kadar şiddetli zarar görmüşlerdir ki tamamen hayal kırıklığı yaratmaktadırlar.
Tizpon'dan ayrıldıktan hemen sonra artan bir ekim vardır ve Bağdat'ın birkaç mil yakınında, nehrin onun büyük ana yolu olan kıyıları nüfuslu hale gelir. Kadınların dairelerinin duvarlarının boşluğu ile belli edildiği "saray gibi konutlar", çamur kulübeler ve keçi kılından çadırlar ile karışmıştır; sığırlar ve atlar için eklentileri olan

büyük çiftlik evleri vardır; hurma bahçeleri ve portakal korulukları akıntıyı çevreler ve su çekmek için düzenekler sık aralıklarla onun kıyılarına yerleştirilmiştir. Ülke ürünleri yüklü eşek dizileri, atlı grupları ve sayısız yaya yolcu, hepsi şehir yönüne doğru hareket ediyordu. Donlu güneş, bir kan ve alev diski olarak turuncu bir gökyüzünün içinden doğdu, fakat sabah sisli ve bulutlu hale geldi, öyle ki Binbir Gece Masalları'nın Şehri herhangi bir ihtişam halesi içinde görünümde patlamadı. Birkaç çinili minare, belirli camilerin mavi kubbeleri, bazıları altın meyveleri ile yüklü portakal korulukları tarafından yarı gizlenmiş olan güzel evler —ki bazısı Avrupa Konsolosluklarıdır—, teknelerden yapılmış pitoresk bir köprü, sağ kıyıda ötesinde Kazımeyn'in altın kubbeleri ve Zübeyde'nin mezarının üst kısmının parıldadığı yoğun bir palmiye büyümesi, emektar İngiliz savaş gemisi Comet, iki vapur, kufalar veya gopherlar dahil bir yerli tekne kalabalığı, göze çarpan bir Gümrük binası ve suya açılan köhne ara sokaklar, Mejidieh'in güvertesinden görüldüğü şekliyle günümüzün Bağdat'ını oluşturur. Biz demir atar atmaz kupa sürüleri etrafımızda kümelendi ve memur ile hamal (taşıyıcı) sürüleri güverteyi istila etti. Yolcuların bazıları iki saat önce karaya çıkmıştı, diğerleri hemen varış yerlerine doğru ilerlemişti ve arkadaşlarım gelmemiş olduğu için, her adamın sesinin çıktığı kadar ve hep birlikte bağırdığı muazzam bir Babil kulesinin ortasında bir süre yalnız kaldım; Hacı, çocuksu bir çaresizlik duruşu takınmıştı.

İngilizce konuşan bir adam tarafından benim adıma cömertçe saçılan rüşvetlerin örtüsü altındaki belirli memurlar, bagajımın açılmadan geçmesine izin vermeyi iddia ettiler, sonra kılıçlı daha üst bir memur Hacı'yı yere devirdi, sonra bir adam memurlara bir altın lira daha, yaklaşık 1 sterlin, bahşedersem her şeyin tamamen yoluna gireceğini söyledi ve nazik Kaptan Dougherty, Dr. Sutton ile birlikte Comet'in botuyla yanımıza gelip beni karaya çıkardığında gerçekten memnun oldum. Bagaj onun başka bir botuna konuldu, fakat biz gözden kaybolur kaybolmaz oradan kaldırıldı ve gümrük binasına götürüldü, orada bir kılıf içindeki bazı küçük çadır direklerinin tüfek olduğunda ısrar ettiler ve tütün olduğu fikriyle bir hurma kutusunu paramparça ettiler! Misafirperverlik gördüğüm Kilise Misyon Evi, birkaç Konsolosluk gibi İranlılar tarafından inşa edilmiş ve dekore edilmiş olmasına rağmen bir "yerli" evidir. Avrupa mahallesinin bir parçası olan, boş duvarlı dar bir yolun içindedir; oldukça sağlam bir kapı, etrafında bazı hizmetçi odaları ve Müslüman ziyaretçiler için kabul odaları olan küçük bir avluya açılır ve bunun içinde yine etrafında mutfaklar, ev işleri odaları ve Doğu yaşamında önemli bir rol oynayan serdabların bulunduğu geniş ve güzel bir avlu vardır. Bu serdablar, genellikle kemerli ön kısımları olan, zemin seviyesinin üzerinde kafes işçiliği ile doldurulmuş yarı yeraltı odalarıdır. Onlar yüksektir ve tonozlu çatıları zengin adamların evlerinde sütunlar üzerinde desteklenir. Ev halkının kuyusu sıklıkla içeride bulunur. Bu içeridekinin genel etkisi bir kript ninkidir ve varışımı karşılayan İngilizce İlahi Hizmet için son derece uygundu. Bununla birlikte, onun soğuğu korkunçtu. Ancak Kutsal Komünyon bittiğinde, pelerinimin altında Hacı'nın müsadere edilmekten kurtarmam için takmamı rica ettiği revolverini ve fişek kemerini taşıdığımı fark ettim!

Bu tonozlu odalarda hem Avrupalılar hem de yerliler sıcak mevsimi geçirirler, geceleri çatılarda uyurlar. Bu alt katın üzerinde, avlunun üç tarafını çevreleyen güzel

bir taş balkon üzerine açılan kışlık daireler vardır. Evin nehir tarafında, şu anda Hesperides'in bahçesi olabilecek bir portakal bahçesi ve altında asil, girdaplı Dicle'nin bulunduğu bir teras ve ötesinde karanlık bir palmiye kuşağı vardır. Nehir cephesindeki bu odalar, yukarı ve aşağı kayan paravanları olan, bir sırada altı adet olmak üzere büyük çıkıntılı pencerelere sahiptir ve avluya bakanlar çok güzel oyma işçiliği ile gizlenmiştir. Yatakhane olarak kullanılan oturma odası, altınla zenginleştirilmiş geyik yavrusu rengi tonlarındaki zarif güzellikteki tavan ve duvar süslemelerinin ve oyma işçilikli pencerelerin her dönüşte Doğulu hissi uyandırdığı muhteşem bir odadır. Bu odanın alçı işçiliğinin belirgin şekilde İranlı olduğu söylenir ve çok büyüleyicidir. Ev, büyük olmasına rağmen, tıbbi ve ruhani misyon aileleri, iki kadın misyoner ve iki konuk ile rahatsız edici derecede kalabalıktır. Her dairenin duvarlarında iki sıra tonozlu girinti ve yukarıda çok güzel kornişler vardır. Odaları ısıtmak imkansızdır, fakat kış çok kısa ve parlaktır ve kahvaltı için paltolar, büyük paltolar ve kürk pelerinler giyildikten sonra güneş sıcaklığı hafifletir.

I. L. B.

MEKTUP II

Bağdat, 9 Ocak.

Bağdat, Doğulu gezginler tarafından hakkında verilen dikkatli tanımlamalardan dolayı benim onun üzerinde detaylıca oyalanmamı haklı çıkaracak olandan çok daha iyi bilinir ve ben sadece, hava şahane olduğu, hareketi bir zevk haline getirdiği ve diğer mevsimlerde kirli ve boğucu toz içinde veya çamur ve salgın hastalık yayan balçık içinde derin olan engebeli, düzensiz yollar şimdi sağlam ve dikkat çekici derecede kirli olmadığı için kesinlikle pembe renkli olan birkaç izlenimi kaydedeceğim. Bundan biraz daha önce, yaz boyunca loş ve kafesli serdablarında barınmış olan daha zengin sakinler ortaya çıkar ve çadırlarını, adamların yaban domuzu avlamakta kamçılayıcı bir eğlence buldukları Tizpon ovalarında kururlar, fakat şimdi şehirde yılın en canlı ve en yoğun zamanı olan "sezon"dur. 6000 kurban talep ettiğine inanılan kolera ayrıldı ve kadınların bir ay boyunca gündüz veya gece neredeyse hiç durmayan feryatları sessizleşti. Koleradan ölen bir hahamın, konuyla ilgili katı bir fermana aykırı olarak kapıların içine gömülmesi üzerine Müslümanların öfkesinden görünüşe göre ortaya çıkan Yahudi sorunları yatıştı ve rengarenk nüfuslar ile onların daha da rengarenk inançları şu an için barış içindedir. Gündüz vakti işin bir kükremesi veya uğultusu vardır; eşeklerin anırması, kavgacı atların çığlıkları, deve sürücülerinin ve katırcıların bağırmaları, davulların çalınması, dilencilerin haykırışları, fakirlerin boğuk tonlu nidaları, kulak tırmalayan uyumsuz müzik parçaları ve kısacası Batılı kulaklara yabancı bir sesler korosu ile karışmıştır, fakat geceler o kadar sessizdir ki Dicle'nin hızla akıp giderkenki girdabı belirgin şekilde duyulur. Sadece namaza uzun hüzünlü çağrı veya kadınların ölüler üzerindeki feryadı ya da köpeklerin havlaması, gün batımında Bağdat'ın üzerine bir tabut örtüsü gibi çöken sessizliği bozar.

Mavi güneşli gökyüzünün altında nehir manzarası çok güzeldir. Nehrin kendisi genişliğinden ve hacminden dolayı heybetlidir ve kızıl alevden bir gökyüzü ile muhteşem gün batımlarında ve karanlık hurma palmiyelerinin yaprakları onun

kızarmış sularında aynalandığında gerçekten güzel görünür. Şehir, nehir cephesinin genel görünüşü gittiği kadarıyla yeterince görkemlidir ve onun nehir cephesi beni hoş bir şekilde şaşırtır. Dicle, ana cadde olarak adlandırılabilecek olan şey olmanın yanı sıra, Bağdat'ı iki eşit olmayan parçaya böler ve sol kıyıdaki şehir, kafesleri ve cumba pencereleri akıntının üzerine sarkan, portakal bahçelerinin bir çevresinden adil bir yükseklikteki evlerde pitoresk ve biraz görkemli düzensizliğin neredeyse bir tekeline sahip olmasına rağmen, karanlık hurma korulukları sağ kıyının daha sefil binalarını asilleştirir. Büyük bir nehrin hücumu kendi içinde çekicidir ve bu evin çatısından manzara; yüzlerce teknenin ve kufanın kesintisiz hareketleriyle, büyük tekneler köprüsü boyunca adamların, atların, eşeklerin ve kervanların sürekli trafiğiyle ve büyük su yolunu az veya çok pitoresklikle astarlayan uzun bina hatlarıyla büyüleyicidir.
Gezip görmenin bıktırıcılığı olmadan Bağdat'ta görülecek çok şey vardır ve Batı'dan yeni gelen biri için yeni olacak olan şeylerin çoğu iki yıllık Doğu seyahatinden sonra bana tanıdık gelse de gerçekten ilginç olan pek çok şey vardır. İskelelerinde biriken, Yukarı Dicle'nin ürünleri ile yüklenmiş kufalar; içinde ülke ürünlerinin en ön plandaki yeri aldığı nehrin karşı yakasındaki şehir; Mithat Paşa'nın kısa valiliği sırasında inşa edilen ve günün son yolculuğunun her zaman ne pahasına olursa olsun bir dörtnalda yapıldığı Kazımeyn tramvayı; her biri arkasından sarkan devasa bir balığa, "Tobias'ın Balığı"na sahip eşek kervanları; şehir genelinde nehirden su tulumları taşıyan aynı mütevazı hayvanın dizileri; türbeler, camiler, kiliseler; dar yolları neredeyse tekeline alan büyük katır ve deve kervanları; gösterişli atlar üzerinde Araplar ve Osmanlılar; tesadüfi bir Batılının cimri giysisinin nahoş bir kontrast olarak hareket ettiği pitoresk ulusal kostümlerinin tüm çeşitliliği içinde İranlılar, Türkler, Araplar, Yahudiler, Ermeniler, Keldaniler; Kerbela'daki kutsal toprağa son yolculuklarını katır veya at sırtında genellikle kundaklanmış olarak yapan İranlı ölüler ve kalabalık çarşıların içinden atlı veya yayanın ara sıra olan yürüyüşü, Avrupa etkisinin neredeyse hiç hissedilmediği bir şehrin saatlik manzaraları arasındadır.
Türk istatistikleri ihtiyatla karşılanmalıdır ve Bağdat'ın nüfusu 120.000 ruha ulaşmayabilir, fakat burası açıkça savaşın, vebanın, selin ve kıtlığın etkilerinden harika bir şekilde kurtulmuştur ve yoğun ve oldukça müreffeh görünmektedir, gerçekten o kadar ki Bay Baillie Fraser'ın büyüleyici Kerdestan Seyahatleri'nde onun sefaleti ve çöküşü hakkında verilen hesap geçen yüzyılın bir hikayesi gibi okunur. Halifelerin şehrinin görkeminden hiçbir şey kalmamışsa, burası kesinlikle Türkiye için yoğun, büyüyen ve oldukça zengin bir on dokuzuncu yüzyıl başkentidir. Yüz camisi, yirmi altı minaresi ve on beş kubbesi olduğu söylenir, fakat ben onları saymadım!

Birçok insanın İstanbul dışındaki Doğu'nun en güzel çarşıları olarak kabul ettiği Bağdat çarşıları muazzam büyüklüktedir ve çok büyük bir çeşitliliğe sahiptir. Birçoğu tuğladandır, iyi inşa edilmiş kubbeli çatılara ve hem üstte hem de altta kemeraltılı kenarlara sahiptir ve geniş ve havadardır. Bazıları ahşaptandır, tamamı kapalıdır ve ışığı sadece çatıdan olmak üzere yetersizce alır. Daha fakir sınıflara tedarik sağlayanlar harap ve sefil olmaya meyillidir —doğruyu söylemek gerekirse, üzerlerinde bir çöküş havasıyla "köhne"dir— ve onların çatıları yalnızca sazlar veya

hurma ağacı yaprakları ile kabaca kaplanmış kaba kerestelerdir. Hiçbir yerde ihtişam yoktur ve temizlikten çok az iz vardır. Altın ve gümüşçülerin zanaatlarını icra ettikleri eski, dar ve pis çarşılar hepsinin içinde en ilginç olanlarıdır. Zanaatların ayrı yerleşkesi vardır ve pamuklu mallar, ipek kumaşlar, halılar, pamuk ipliği, altın ve gümüş iplik, hazır giyim, silahlar, saraciye, ip, meyve, et, tahıl, balık, mücevher, muslin, bakır kaplar vb. arayışında olan alıcı, seçebileceği aynı makalenin satışına adanmış yan yana dükkanlardan oluşan koca bir ara sokağa sahiptir.
Bu mevsimde gün ışığının herhangi bir saatinde çarşıların içinden ilerleme yavaştır. Kalabalıktırlar ve neredeyse tamamen erkeklerledirler. Sadece günün belirli saatlerinde, ikişer ve üçerli gruplar halinde kendileri için alışveriş yapan daha fakir kadınlardır. Koca bir öğleden sonra, binlerce erkeğin arasında sadece beş kadın gördüm, ayaklar tarafından olmaktan ziyade yüksek, gevşek, kanarya sarısı deri çizmeler tarafından gizemli bir şekilde taşınan uzun, şekilsiz, kötü paketlenmiş paketler gibiydiler. Yüz kalın siyah bir tül maske veya bez ile kaplıdır ve baş ile vücudun geri kalanı, burunun altından el ile kavranan koyu mavi veya siyah bir çarşaf ile kaplıdır. Yürüyüş sendeleyen bir yaşlılık yürüyüşüdür. Çarşılarda işlem gören tüm iş bir pazarlık meselesidir ve Araplar seslerinin çıktığı kadar bağırdıklarından ve alıcılar ile satıcılar eşit derecede keskin olduklarından uğultu muazzamdır.
Kahire'de olduğu gibi büyük kafeler sıklıkla bulunur. Daha büyük olanlarda, bir seferde geniş hasır koltuklarda tembellik eden, bağıran, gevezelik eden, kahve veya şerbet içen ve çubuk veya nargile tüttüren yüz ila iki yüz adam görülür. Zenci hizmetçiler onların ihtiyaçlarını karşılar. Bu kafeler Bağdat'ın kulüpleridir. Kelimelerin tanınan kullanımının "düşünceyi gizlemek" olduğu bir ülkede var olan kamuoyunun her neyse olanı onların içinde şekillenir. Onlar benzer şekilde iş merkezleridir ve gürültünün çoğu pazarlıktan kaynaklanır ve onlar ayrıca söylentilerin, skandalların ve fanatizmin imalathaneleridir. Muhteşem Han Otman (Kervansarayı) gibi büyük kervansaraylar da mallarının sergilenmesi ve satışı için tüccarların uğrak yerleridir.
Avrupalılar çarşılarda asla alışveriş yapmazlar. Onlar ya içinden bir seçim yapmak istedikleri malları evlerine getirtirler ya da hizmetçileri onlar için pazarlık yapar, hem alıcıdan hem de satıcıdan bir komisyon alırlar.
Doğu'nun ihtişamı, eğer hiç varsa bile, çarşılarda görülecek olan şey değildir. Mücevherli hançerler, gümüş ve altın işlemeli kumaşlar, şeffaf ipek dokular, brokar ipekler, zengin işlemeler, damasko kılıç namluları, daha ince halılar, kakmalı zırhlar, pirinç ve kakmalı bronz üzerindeki kurnazca işçilik ve gerçek veya sahte değerdeki tüm sanat eserleri ile antikalar sahipleri tarafından dikkatle gizlenir ve sergilenmek üzere, büyük bir gizlilik ve gizemle, sıradan müşterilerinin evlerine ve kurban edilmeye istekli olduğu bildirilen bu tür Avrupalı yabancılara taşınır.
Bağdat'taki ticaret, Avrupalılar ve büyük kapitalistler tarafından yıllık olarak daha durgun ve tatmin edici olmaktan uzak büyüyor olarak kabul edilir, fakat bu, 5 sterlin veya daha fazla bir sermaye ile işe başlayan ve Bombay'dan bazı ucuz partileri —süslü mendiller, parfümeri, ayakkabılar, çoraplar, düğmeler, aynalı kapaklı teneke kutular, makaslar, çakılar, oyuncaklar ve benzerlerini— satın alarak küçük servetler yapma vaadinde bulunan, çoğunlukla Yahudiler ve Hristiyanlar olan küçük tüccarların

görüşü değildir. Bu köhne dükkanlarda yığılmış parfümeri ve ıvır zıvır miktarı harikadır. Bir çöl Arabını müşteri olarak yakalayan ve ona bir bıçak veya aynalı bir kutu ya da bir paket mum satan tüccarın kendisine büyük bir ticaret çekmesi muhtemeldir, çünkü El Cezire, Irak ve Şam'ın kontrol edilmemiş göçebe sürüleri bu tür nesneleri bir kez gördüklerinde, sahip olma arzusu uyanır ve Manchester ile Birmingham'ın dökümtüleri çöldeki her çadırın içine yolunu bulacaktır.
En iyi çarşılar en az kalabalık olanlardır, ancak bir kez onların içine girildiğinde hareket etmek zordur ve su tulumları yüklü eşek dizileri büyük bir baş belasıdır. Yaya yolcu ayrıca herhangi bir anda atlılar tarafından çiğnenme veya kervanların geçişi ile bir jöle haline gelene kadar sıkıştırılma yükümlülüğü altındadır. Kalabalığın en yoğun ve en gürültülü olduğu yerler et, sebze, pamuk, yağ, tahıl, meyve ve balık çarşılarıdır ve Türk damağının büyük neşesi olan salatalıklar bitmiş olsa da, "her çeşit" sebze boldur ve eğik, kırık güneş ışınları meyve piramitlerinin üzerine düşer ve kavunların, elmaların ve narların sıcak renklendirmesini yüceltir. 14 libre ağırlığındaki bir kavun bir peniye, bir koyun beş veya altı şiline ve balık, libre başına bir çeyrek peni (farthing) gibi bir şeye, yani fakirler tarafından büyük ölçüde yenen, Dicle sularının canavarı, "Tobias'ın Balığı"na alınabilir. Kümes hayvanları ve av etleri de çok ucuzdur ve lapa için kırık buğday, yağ, un ve peynir gibi yaşamın mutlak ihtiyaçları az maliyetlidir.
Aşçı dükkanları boldur, fakat onların yiyecekleri cazip değildir ve çarşılara keskin bir sıcak susam yağı ve acımış yağ kokusu nüfuz eder, kızartma bu restoranlarda yaygın bir pişirme şeklidir. Sessizce sigara içen duygusuz bir Türk, her Türk dükkanı kapısındaki bir platformda bağdaş kurmuş oturur. Mallarını onlarla hiçbir ilgisi yokmuş gibi gösterir ve satıp satmaması bir kayıtsızlık meselesi gibi görünür, böylece piposuna geri dönebilir. Kulakları sağır eden gürültü ondan kaynaklanmaz, diğer milliyetlerin heyecanlı istekliliğindendir.
Çarşıların cazibesi ırk ve kostüm çeşitliliğinde ve erkeklerin büyük çoğunluğunun muhteşem fiziğinde yatar. Avrupalı "hiçbir yerde" görünür. Bir Müslümanın doğal bakışı bir kibir bakışıdır, fakat hiçbir kelime, kalabalığın içinden geçerken elleri ve hatta giysileri hürmetle öpülen Muhammed'in soyundan gelen Seyyidlerin yüzlerinde oturan küçümsemeyi ve kibirli Ferisiliği veya sokaklarda süzülen görkemli varlıkların ağırbaşlı duruşuna bir vahşilik veren, genel etkiye yardımcı olan beyaz sarıkları veya şal başlıkları, zarifçe dökümlü cübbeleri, zengin işlemeli iç yelekleri, Keşmir kuşakları, kakmalı tabancaları, gümüş kabzalı kamaları ve giysileri genelinde kırmızının hakimiyeti ile karışmış gururlu, dertli melankoliyi tarif edemez. Yine de gururlu bakışları ve krallara layık yürüyüşleri olan bu muhteşem yaratıkların çoğuna bir rüşvet ile erişilebilir ve bir gayrimeşru kazancı bile hor görmezler. Bunlar şehrin mollaları, yazıcıları, seyyar satıcıları ve tüccarlarıdır. Bedeviler ve şehir Arapları farklı giyinirler ve sokakların belirgin özellikleri arasındadırlar. İç giysi, temizlenmemiş ev yapımı pamuktan çok kaba bir gömlektir, nadiren temizdir, bunun üzerine Şeyhler ve daha zengin adamlar beyaz zemin üzerine kırmızı renkli bir şal desenli Keşmir kuşağı ile çizgili ipek veya pamuklu bir cübbe giyerler. Fakirler, bir cübbe olmadan, kaba kıldan veya pamuktan gömlekler giyerler.

Arap giysisinin değişmeyen özelliği, kolları geçirmek için delikleri olan fakat kolsuz, uzun bir pelerin olan ve birçok uyarlamaya muktedir abadır. O, kılık kıyafetin tüm aşırılığını ve eksikliğini gizler ve gündüz toganın saygınlığına sahipken gece bir battaniyenin yararlılığına sahiptir. Daha iyi sınıf aba, geniş kahverengi ve beyaz veya siyah ve beyaz dikey çizgiler halinde, sıkı dokunmuş yün iplikten yapılmış olduğundan çok serttir. En fakir aba, kaba kahverengi yün iplikten ve hatta keçi kılındandır. Yıpranmış kıl halatlarla bellerine bağlanmış yırtık pırtık abalardan başka hiçbir giysiden yoksun olan birçok adam gördüm. Aba, Arapların ayırt edici ulusal kostümüdür. Başlık sarık değil, bükülmüş atkı ipliğinden yapılmış, sarkan uzun kordonları ve püskülleri olan, **sarı ve kırmızının düzensiz çizgileri halinde dokunmuş çok kalın ipekten bir şaldır.** Bu güzel kare üçgen şeklinde katlanır, çift uç sırt aşağı sarkar ve diğerleri omuzların üzerine gelir. Deve kılından gevşekçe bükülmüş bir halat başın tepesi etrafına birkaç kez sarılır. Hava soğuk olduğunda, tüm Doğulular gibi başlarına karşı çok hassas olduklarından, şalın bir tarafını gözler hariç yüzün tamamının üzerine getirirler ve içeri tıkarlar, büyük soğukta sadece bir gözü açıkta bırakırlar ve büyük sıcakta da. Çoğu Müslüman başı tıraş eder, fakat Araplar saçlarının çok uzun büyümesine izin verirler ve onu bir dizi uzun örgü halinde taşırlar ve kefiyenin uzun renkli püsküllerıyle karışmış bu darmadağınık saçlar ve sarı ipeğin altından dışarı bakan koyu parıltılı gözler, taşıdıkları uzun tüfekler ve uzun çöl adımları tarafından yardım edilerek onlara aşırı bir yabanilik görünümü verir. Arap, Osmanlı'nın pençesi onun üzerinde kapanıyor olsa bile, sanki ülkenin hükümdarıymış gibi hareket eder. Gözleri çalı gibi kaşların altında derine yerleşmiştir, burnu yüksek ve keskindir, o uzun ve incedir, profili bir yırtıcı kuşu ve davranışı şiddetli bir bağımsızlığı çağrıştırır.

Arap kadınları sokaklarda peçesiz ve çok fakir giysilerini örten aba ile dolaşırlar, fakat o, Bedevi kadınlarının her yerde süs olarak kabul ettikleri olağanüstü dövmeyi gizleyecek kadar sıkıca kavranmamıştır. Bağdat'ta geçimlerini insanı süsleme biçimiyle sağlayan ve desenlerinin ayrıntılandırılmasında birbirleriyle yarışan sanatçılar vardır. Göğüslerinde mavi bir zincirle birbirine bağlanmış iki mavi çiçek çelengi, boğazlarında palmiye yaprakları, kaş ve çenede yıldızlar ve bilekler ile ayak bileklerinin etrafında bantlar olan dövmeli birkaç kadın gördüm. Evli kadınlar tarafından takılan, içinden geçirilen bir tel vasıtasıyla bir burun deliğinin dışına yerleştirilen bu şekil bozuklukları ve büyük altın veya gümüş telkari düğmeler çok beğenilir. Bu kadınlar pazarlarda ülke ürünleri sattıklarında, başlarını sıradan çarşafla örterler.

Sokaklar dardır ve ateşle fırınlanmış tuğlalardan inşa edilmiş duvarlar yüksektir. Sokaklara bakan pencereler yaygındır ve düzensiz yüksekliklerde yolların üzerine sarkan sıcak kahverengi kafesleriyle cumba pencereleri çarpıcı biçimde pitoresktir. Zengin sakinlerin iki evini birbirine bağlamak için genellikle sokağın karşısına fırlatılan kafes işçilikli galeriler ve benzer şekilde yollara köprü olan cumba pencereli oturma odaları da daha az pitoresk değildir. Demir kenetli ve demir çivili kapıları olan sağlam kapı girişleri bir güvenlik izlenimi verir ve konfor ile bir dereceye kadar ev yaşamını telkin eder ve duvarların üzerinden sarkan portakal ağaçlarının filizleri ile hurma palmiyelerinin yaprakları avlulara bir hoşluk görünümü verir.

Büyük çarşıların, büyük konutların ve camilerin çoğunun bulunduğu şehrin en iyi kısımları, açık alanlar arasında tamamen son bulana kadar daha sefil hale gelen sokaklara saçaklanan, deliklere, yığınlara, çöplere, hayvanların kesimine ve bazı ayrıcalıklı noktalarda sebze üretimine bırakılmış bir ara sokaklar labirenti ile çevrilidir. Sonra, fırınlanmış tuğlalardan olan ve aralıklarla tüfekler için tasarlanmış kuleleri olan duvarlar gelir. Duvarların içindeki atıklar her bir çöküş ve sefalet unsuruna sahiptir, çöl kumlarının tahkimatların tam ayağına kadar süpürüldüğü dışarıdaki atıklar ise birçok ihtişam unsuruna sahiptir.
Bağdat tamamen krom sarısı fırınlanmış tuğlalardan inşa edilmiştir. Şehir dışındaki atıklarda, çoğunlukla Yahudilerin ve Hristiyanların ellerinde yaklaşık yirmi beş tuğla ocağı vardır, fakat talep yalnızca inşaat için değil, kışın nemin emilmesi nedeniyle evlerin, yolların ve duvarların her zaman ihtiyaç duyduğu sürekli yamamalar için de arzı aşar.
Ocaklardaki tuğlalar, on iki inç karelik olanlar bin başına 36 şiline ve yedi inç karelik olanlar bin başına 18 şiline satılır. Ocaklardan eşekler, her biri on büyük veya yirmi beş küçük tuğla alan küçük hayvanlar üzerinde taşınırlar.
Vasıfsız işgücü boldur. Erkekler günde 9 peniye ve oğlan çocukları 5 peniye tutulabilir.
Bu öğleden sonra, sarı atığı uzak ufka kadar kızartan bir gün batımının görkeminde, çoğunlukla tek sıra halinde bir katır kervanı şehre yaklaştı. Her biri kenarlarına asılmış iki veya dört beyaz balya ya da birbirine çivilenmekten ziyade iplenmiş kalaslardan oluşan iki veya daha fazla uzun kutu taşıyordu. Bu, binlerce İranlı Müslümanın (Şiiler veya "Mezhepçiler"), Şiilerin en kutsal yeri olan, Ali'nin küllerinin istirahat ettiği, Muhammed'den hemen sonra ve "şehitliği" her yıl İran'daki her kasaba ve köyde canlandırılan bir Tutku Oyunu ile anılan oğulları Hüseyin ile Hasan'ın istirahat ettiği, Bağdat'tan kolay bir yolculuk mesafesindeki Kerbela'da nihai defin için çağlar boyunca taşındığı tarzdır. Kerbela'ya bir hac yolculuğu yapmak veya nihayet onun kutsal tozunda istirahat etmek ya da her ikisi birden, her Şiinin hırsını oluşturur. Sünniler veya "Ortodokslar", Şiilerden nefret edenler, sokak Araplarının çığlıkları ve alaylarından daha kötü bir tacize bu kederli kervanların maruz kalmaması için şimdiye kadar kontrol altında tutulmuşlardır.
Ölüleri taşıma tarzı hürmetkar değildir. Nakil için sözleşme yapan katırcılar, cesetleri mallar gibi aceleyle götürürler ve geceleri onları kervansarayların avlularına yığarlar ve yaslı yolculuk, çoğunlukla akrabaların varlığı olmadan, her ceset bir zamanlar sahibi tarafından taşınan isimle etiketlenmiş olarak gerçekleştirilir. Bazıları mezardan çıkarılmıştır ve yalnızca iskelettir, diğerleri çürümenin çeşitli aşamalarındadır ve bazıları yeni ölmüş olanlardandır.
Duvarların dışında yırtıcı Araplar yolları yalnız seyahat edenler için güvensiz ve zaman zaman zayıf kervanlar için güvensiz hale getirir; fakat bu konudaki şeyler olduklarından daha iyidir.
Ermeni ve Keldani Kiliselerine, avluları Afgan hacılarla dolup taşan Abdülkadir Camii'ne ve Yahudi mahallesine yapılan ziyaretler çok ilginçti. Burada 30.000 Yahudi olduğu söyleniyor ve büyük bir kısmı yoksulluk içinde olsa da, bütün olarak onlar nüfuzlu bir milliyettir ve bazısı çok zengindir.

Sir Albert Sassoon'un cömertliği sayesinde, takdire şayan bir eğitimin verildiği bir Yahudi Yüksekokulu açılmıştır. Ondan ve Fransızca'yı akıcı bir şekilde konuşan müdürden ve daha yaşlı öğrencilerin Fransızca'daki yeterliliğinden son derece memnun kaldım. O, onların ciddiyetini ve enerjik uygulamasını son derece dikkat çekici olarak tanımlıyor.

1 Şah'ın, içerdiği halk sağlığına yönelik birçok risk nedeniyle Kerbela'ya yapılan bu "Ölüm Yürüyüşü"nü yasakladığını duymuştum, fakat yaklaşık bir yıl sonra, İran Kerdestanı'nda, binlerce canlı hacının yanı sıra, büyük bir ölüler kervanıyla karşılaştım.

Fransız Karmelit rahiplerinin, güzel bir çan sesine sahip büyük, sağlam bir "Misyon Kilisesi" veya Katedrali ve buna bağlı, içinde Bağdat'ta ikrar edilen tüm inançlara ait erkek çocukların bulunduğu çok müreffeh bir okulu vardır. Aziz Joseph hemşirelerinin kızlar için bir okulu vardır ve Türk çocukları bundan yararlanmakta gecikmezler. Hemşireler kadınlar arasında dikkat çekici bir beceriksizlik buluyorlar. Aralarında kumaş biçme veya tamir etme konusunda fikir sahibi olan çok azdır, eğer varsa bile, ve zengin ile fakir, parmaklarını yararlı bir şekilde kullanmaktan eşit derecede acizdir. Buradaki insanlar Avrupalıların görüşüne o kadar alışkındır ki yabancı hanımların bu mahallede sadece bir hizmetçi eşliğinde yürümesi oldukça kolaydır ve ben birkaç Ermeni evine ziyaretlerde Bayan Sutton'a eşlik ettim. Ermeniler, hayranlık uyandıracak şekilde tasarlanmış ve iyi inşa edilmiş evlerinin tanıklık ettiği gibi birçok durumda zengindirler. Hristiyan nüfusun 5000 olduğu tahmin edilmektedir ve zenginliği ile enerjisi ona sayılarının garanti ettiğinden daha büyük bir önem vermektedir. Ziyaret ettiğimiz evlerden biri gerçekten güzel ve çok iyi bir zevke sahipti, taş ve tuğla işçiliğinin sağlamlığı, ahşabın işlenişi ve tasarımların güzelliği ile onların dövme demir olarak icra edilişi oldukça dikkat çekiciydi. Yüksek çatılar ve kornişler alçı ile özenle işlenmiştir ve bu, elmaslar gibi parıldasın diye fasetlere benzeyecek şekilde yerleştirilmiş yüzlerce veya binlerce ayna tarafından tamamen gizlenmiştir. Bu bir İran dekorasyon tarzıdır ve büyük güzel odalarda son derece etkilidir. Müthiş halılar, divanlar ve sedef kakmalı çay masaları kabul ve sigara odalarını döşer ve üzerinden geçirildiğimiz yatak odaları ile çocuk odaları, Fransız karyolaları ve Nottingham cibinlik perdeleri ile sade bir şekilde düzenlenmişti. Diğer Doğu evlerinde olduğu gibi, meşguliyet izleri yoktu, harflere adanmış sabah odası veya çalışma odası yoktu; aşırı yüklü oturma odalarımızdan tamamen zıt bir uçtaydı —odalar veya herhangi bir kütüphane gibi. Her vesileyle küçük porselen fincanlarda sigara ve sade kahve, altın telkari kaplar içinde sunuldu ve nazik ve kibar nezaket çok hoştu.

Dr. Sutton ile yaptığım ziyaretler çok farklıydı. O birkaç yıldır burada tıbbi misyoner olarak çalışmıştır ve ırk veya inanç ayrımı gözetmeksizin tüm acı çeken kişilere karşı gösterdiği yapmacıksız hayırseverliği ve sakin ilgisi ile koleraya yakalanmış insanlar arasında gece gündüz yaptığı son olağanüstü çalışmaları, ona genel bir saygı ve güven kazandırmıştır ve hatta bazı durumlarda Müslüman evlerine girmesine ve kadınlar için reçete yazmasına izin verilir.

Yeterli konaklama yerinin yarısının bile bulunmadığı dispanser, her inançtan insan ve hatta sadece daha fakir sınıflardan olmamak üzere Müslüman kadınlar tarafından çok büyük ölçüde ziyaret edilir. Dün ben oradayken, neşeli hasırlı bekleme odasının

rahat koltuklarının tamamı peçesiz olan ve Dr. Sutton ile oldukça özgürce konuşan Ermeni ve Keldani kadınlar tarafından işgal edilmişti; birkaç Müslüman kadın ise peçeli olmaktan ziyade maskeli bir halde, siyah çarşaflara bürünmüş olarak yerde büzülmüşlerdi ve titrek bir fısıltı içinde seslerinin duyulmasına zar zor izin veriyorlardı.

Ahlaka aykırı olmadıkları yerlerde Hristiyan öğretmenler tarafından ulusal geleneklere yapılan herhangi bir tecavüzü görmekten her zaman üzüntü duyarım ve Doğu kadınlarına çarşafı ve peçeyi isteyerek bırakırım, fakat yine de bu Hristiyan kadınların peçesiz, pembe, hoş, açık sözlü yüzlerinde bir sağlıklılık vardır. Fakat —ve bu kesin bir "fakat"tır— kadınlar hoş olsalar da ve Ermeni kızlarından bazıları güzel olsalar da, her birinin yüzünde bir veya daha fazla hafifçe düzleşmiş çöküntü —aslında yara izleri, büyük bir hurma çekirdeği boyutunda— vardır. Neredeyse tüm nüfus bu şekilde şekilsizleşmiştir. Beyaz tenli Ermeni kızları arasında o kadar evrenseldir ki, bir kusur olarak görülmekten çok uzak, iyi bir sağlık belirtisi olarak görülür ve genç bir adamın, eğer yüzünde bir "hurma lekesi" yoksa bir kızın evlilikte elini istemekte tereddüt edeceği söylenir.

Bazen "hurma çıbanları" veya "Bağdat çıbanları" olarak adlandırılan bu çıbanlar, yabancı Avrupalılara saldırmakta yavaş kalmazlar ve burada ikametleri sırasında çok azı, eğer varsa, kaçar. Onlar için makul bir neden gösterilemediği gibi, hiçbir çare de bulunamamıştır. Dağlama dahil çeşitli çareler denenmiştir, fakat başarı sağlanamamıştır og şimdi onları kuru ve temiz tutmaktan ve yaklaşık bir yıl süren doğal seyrine bırakmaktan daha akıllıca bir şey yapılmayacağı düşünülmektedir. Neyse ki sıradan çıbanlar kadar ağrılı değillerdir. Hastalık ilk başta bir iğne başından daha büyük olmayan beyaz bir nokta olarak belirir ve yaklaşık üç ay boyunca bu şekilde kalır. Sonra et şişer, kırmızı ve sert hale gelir og iltihaplanır ve oluşan kaba bir kabuğun altı aşınır ve vitriol ile eritilmiş gibi yenir. Bazı yabancılarda ölümcül nokta varışlarından sonraki birkaç gün içinde belirir.

Doğu'da geçen iki yılda, hiçbir Avrupalının Müslüman evlerinde Dr. Sutton kadar candan karşılandığını görmedim. Hekim, "iyi yapmaya sakin bir devamlılık" içinde Hristiyanlığın okunabilir ve kolayca tanınan daha yüksek meyvelerini sergilerken, acılarını hafiflettiği kişilerin inançlarına karşı sert ve hürmetsiz saldırılardan kaçınarak her yerde kutsanır.[1]

1 Altı ay sonra bir Bahtiyari reisi, bağnaz bir Müslüman, Avrupa tıbbi tavsiyesi için samimi bir talebin sonunda bana şöyle dedi: "Evet, İsa büyük bir peygamberdi; bize O'nun benzemesinde bir Hekim gönderin," ve şüphesiz bu benzemeye ne kadar yakın olunursa başarı o kadar büyüktür.

Bence, hiçbir kimse Efendi'nin ayak izlerini tıbbi misyoner kadar yakından takip etmez ve insan acısını hafifletmeye yönelik hiçbir kuruluşa insan daha koşulsuz bir memnuniyetle bakamaz. Tıbbi misyon, inancımızın yaşayan öğretilerinin sonucudur. Şimdi dünyanın birçok yerinde bu tür misyonları ziyaret ettim ve iyileştirmeyen, yardım etmeyen, kutsamayan; ön yargıyı yumuşatmayan, acıyı azaltmayan, cahillikten kaynaklanan zalimliklerin birçoğuna son vermeyen, köre görmeyi, gubaralara (kötürümlere) uzuvları, hastaya sağlığı geri kazandırmayan, her sevgi çalışmasında ve kutsanmış beceride, insanların hayatlarını mahvetmeye değil, onları kurtarmaya gelen O'nun sonsuz şefkatini anlatmayan birini hiç görmedim.

Bir evde Dr. Sutton hoş karşılanmıştı çünkü bir kadının hayatını kurtarmıştı, bir diğerinde çünkü kör bir genç görme yetisine kavuşmuştu ve bu böyle sürüp gidiyordu. Ziyaretlerimiz arasında çok fakir bir mahalledeki fakir bir Müslüman aileye yapılan bir ziyaret de vardı. İnsanlar ne kadar fakir olurlarsa olsunlar, odaları sokaktan geride durur ve az çok sefil avlulara açılır. Bu meskene ev demek ya da onun açıldığını yazmak yanlış bir adlandırmadır, çünkü o sadece hiçbir zaman kapatılamayan kemerli bir girintiden ibarettir!

Düzensiz bir toprak zeminin ortasındaki bir delikte, keskin bir duman çıkaran ılgın kökü ve hayvan yakıtı ateşi vardı. Bunun üzerinde akşam yemeği için yulaf lapası niyetine kırık buğday, üç paslı top mermisi üzerinde desteklenen bakır bir kapta pişiriliyordu. Bir toprak kap, bir tahta kaşık, uzun bir bıçak, bir keçi derisi su tulumu, bir tokmak, karısı hastayken yatak olarak hizmet etmiş uzun bir tavuk kümesi, bazı çirkin tavuklar, tahıl dolu kilden bir kavanoz, iki yığın tuğla döküntüsü ve hakim gri-kahverengi rengi almış bazı vatkalı yorganlar, kemerin eşyalarıydı.

Fakirlik Türkiye'de bir kutsama getirir —fakir adam zorunluluktan tekeşlidir. Yer ne kadar perişan olursa olsun, bir yuva havasına sahipti ve zemindeki dumanlı delik bir ocak başıydı. Karısı peçesizdi ve konuşmaya katıldı, koca akşam yemeğini pişirmesi için ona yardım ediyordu ve çocuklar anne babalarının dizleri etrafında oturuyor ya da oynaşıyorlardı. Hepsi kendi sınıflarındaki insanlar kadar dünyanın herhangi bir yerinde mutlu görünüyorlardı. Türkiye'de bu tür yuvaların var olduğuna dair gözle görülür bir kanıta sahip olmak güzeldir. Onlar için Tanrı'ya şükürler olsun! Düzgün görünümlü bir Türk olan adam, Dr. Sutton'ı neşeyle karşıladı. O, karısının hayatını kurtarmıştı ve onların en iyi dostu olarak kabul edilmişti. Gerçekten de tıbbi misyonerden başka kim onlar gibi olanlarla ilgilenir ve becerisini onlara "parasız ve bedelsiz" verirdi? Bu Türk'ün yürekten gülüşünü duymak güzeldi, karısı candan gülümsedi ve oğlan çocukları babaları gibi güldüler. Dokuz yaşındaki en büyükleri, parlak bir çocuk, cami okulunda eğitim alıyordu, Arapça'yı ne kadar iyi okuyabildiğini göstermekten gurur duyuyordu ve Yuhanna İncili'nden bir bölüm okudu, anne babası hayret ve hayranlıkla bakıyordu.

Ziyaret ettiğimiz Hristiyan aileler arasında eczacı ve ilahi mualliminin (katekist) aileleri vardı —çok küçük maaşları olan fakat rahat yuvaları olan insanlar. Bu aileler, zengin Ermenilerin evleri gibi döşenmiş, fakat çok basit bir ölçekte, zemini ve sekisi (sediri) İran halılarıyla kaplı, divanı Türk yünlü kumaşıyla kaplı bir evde yaşıyorlardı ve ayrıca yerde bir veya iki sandalye ve ipek minderler vardı. Bir odada zeki, yaşlıca bir kadın, birkaç gün önce evlenmiş ve gelin süslerini takan, kocasıyla birlikte on yedi yaşında güzel bir kız; başka bir adam ve karısı ve altı dil konuşan iki parlak, al yanaklı oğlan çocuğu vardı. Hepsinde yüzlerinde "hurma lekeleri" vardı. Müslümanlar ve Hindular arasında geçen bir yıldan sonra, erkeklerin ve kadınların birlikte oturduklarını, kadınların peçesiz olduğunu ve neşeyle ve mutlulukla konuşmadaki paylarını aldıklarını görmek şaşırtıcıydı. Genç gelin bile Dr. Sutton ile konuşmada inisiyatif aldı.

Tabii ki Hristiyan kadınlar sokaklarda yüzlerini kapatırlar, fakat örtü farklı malzeme ve düzendedir ve gerçekten görkemlidir, çok zengin, sert, kordonlu ipekten —genellikle tek renk— siyah, kediotu rengi veya koyu mavi, kenarlık olarak beyaz bir zemin

üzerine derin vandyke (dişli) desenler halinde dokunmuş zıt bir renkle yapılmıştır. İpek muhteşemdir, zenginliği ile gerçekten dik durabilen cinstendir. Böyle bir çarşaf yaklaşık 5 sterline mal olur. Her kadının hırsı bir tanesine sahip olmaktır ve bunu tatmin etmek için kendisini yaşamın ihtiyaçlarından bile mahrum bırakır.
Hem Müslüman hem de Hristiyan kadınların üst sınıfları, kiliseleri, camileri ve mezarlıkları ziyaret ettikleri belirli günler haricinde sokaklarda nadiren yayan görülürler. Yine de molla ve zengin yaşlı tüccarlar tarafından da kullanılan beyaz eşeklere binerek birbirlerini ziyaret etmek için epey dolaşırlar. Tüm eşeklerin nefeslerini geliştirmek için burun delikleri yarılmıştır. On üç karıştan yüksek, iyi bir soydan gelen iyi bir beyaz eşek 50 sterlin kadar mal olur. Onlar kar gibi beyaz olana kadar tımarlanıp altın iplik ve ipeklerle işlenmiş kırmızı deri koşum takımları ile donatıldıklarından ve beyaz bir eşek üzerindeki bir binicinin önünde genellikle yolu açmak için bağıran ve sopalar sallayan koşucular gittiğinden, bu hayvan her zaman konumu veya en azından zenginliği telkin eder.
Bu eşeklere binen üst sınıfların kadınları genellikle öğleden sonra ziyaretlerine gruplar halinde, binili haremağaları ve hizmetçilerle ve yolu açacak adamlarla giderler. Kısa üzengilerle ata biner gibi binerler, fakat binici sadece dışarı doğru iki sarı çizmenin fırladığı şekilsiz mavi bir paket tarafından temsil edilir. En saf zenci tipindeki siyahlar sıklıkla kadınlara eşlik eder ve gerçekten önem, onlardan bir kısmına sahip olunmasıyla gösterilir.
Harimlerin (haremlerin) Gürcü ve Çerkes güzellerinden, kohl (sürme) kullanımıyla parlaklığı artırılmış tek bir parıltılı göz, insanın gördüğü her şeydir. Ölçeğin en altında Arap kadınları ve genellikle zorunluluktan angaryacı olan alt sınıfların tecrit edilmemiş kadınları vardır ve yirmisine gelmeden eski kocakılardır, birçoğunun aşırı gençlikte sahip olduğu güzel görünümlerin biraz daha uzun sürdüğü, anne olmadıkları birkaç durum hariç. Eğer insanın Bağdat kadınlarına dair hafızası sadece sokaklarda görülecek olanlardan ibaret olsaydı, onlar derimsi, kırışık yüzlerin, zamanından önce yaşlanmış, tüm şeklini kaybetmiş figürlerin ve kına lekeli ellerin emekten buruşmuş ve deforme olmuş hallerinden ibaret olurdu.
Bağdat yoğun ve trafikle gürültülüdür. Bu yolla Buşire (Buşehr) ile İsfahan arasındaki korkunç kayalık merdivenlerden kaçınarak büyük miktarlarda İngiliz malı onun üzerinden İran'a geçer. İngiltere ve Hindistan'dan yapılan su taşımacılığı, yalnızca Basra'da aktarma zahmetini içermesiyle, Bağdat'ı pratik olarak bir liman kenti haline getirir, bir liman kentinin tantanası ve canlılığından bir şeyler taşır ve sayıları 20.000 ila 26,000 arasında değişen yüklü katırlardan oluşan kervanlar, malların İran şehirlerine ve şehirlerinden taşınmasında istihdam edilir. İran'a transit geçen mallardan yüzde bir oranında vergi alınır.[1]

1 Bağdat'ın tüm ticareti yaklaşık 2.500.000 sterlin olarak tahmin edilmektedir ve bunun İran transit ticareti neredeyse dörtte biridir. Bağdat üzerinden yapılan İran ithalatı ve ihracatı şu şekilde sınıflandırılır: Manchester parça malları ve kıta yünlüleri ve pamukluları dahil olmak üzere üretilmiş mallar, 7000 ila 8000 yük. Hindistan mamulleri, 1000 yük. Esas olarak Marsilya'dan kelle şekeri, 6000 yük. İlaçlar, biber, kahve, çay, diğer şekerler, çivit, koşnil, bakır ve çinko, 7000 yük. Deniz yoluyla gönderilen İran ihracatı yün, afyon, pamuk, halı, sakız ve kurutulmuş meyveleri ve yerel tüketim için diğerlerinin yanı sıra tütün, revgan (eritilmiş tereyağı) ve kurutulmuş ve taze meyveleri içerir ve muhtemel hacmi 12,000 ila 15,000 yüktür.

Bağdat'ın ticareti hor görülecek cinsten değildir. Avrupa'dan ithal edilen başlıca maddeler 1889 yılında 621,140 sterlin tutarına ulaştı ve Hindistan'dan 239,940

sterline ulaştı, Bağdat'tan Avrupa ve Amerika'ya yapılan ihracatlar ise aynı yılda 469,200 sterlin olarak değerlendi ve Hindistan'a British India Company vapurları ile sadece 35,150 sterlin olarak değerlendi. İhracatların konsolosluk listesine bakıldığında, 1889 yılında 70,000 sterlin değerinde 13,400 cwt (kantarlık) zamk ihraç edildiğini fark etmek ilginçtir. Ne Hindistan posta pulları ne de bizimkiler Sudan arzının kısmi başarısızlığından zarar görmemelidir.
1888 yılında, neredeyse tamamen Amerika'ya, tütün çiğneme hazırlığında ve "lüks içeceklerde" kullanılmak üzere 7800 sterlin değerinde meyan kökü ihraç edildi! Bodur meşeler üzerinde bolca büyüyen mazı palamutları birçok yamacı kaplar, geçen yıl mürekkep üretiminde esas olarak kullanılmak üzere 35,000 sterlin değerinde ihraç edildiler, ticaret ülkeleri birbirine bu kadar yakından bağlar.
İki İngiliz firması, yünü preslemek ve onu sevkiyata uygun balyalar haline getirmek için imtiyazlara sahiptir. Burada beş ana İngiliz firması, üç Fransız ve altı Türk firması vardır, küçük esnaflar dahil değildir. Beş yabancı Konsolosluk vardır.
Malların taşınması İran ve Türk endüstrilerinin en önemlilerinden biridir ve katırların yetiştirilmesi ile kervan ekipmanlarının üretimi geniş istihdam sağlar; fakat insan sırt yaraları ve yaralanmalarla ilgili acı miktarını ve ölmeden önce gözleri oyulan, bitkin ve aşırı yüklenmiş hayvanların sefilce yatışını düşününce ürperir.
Bu sabah kahvaltı vaktinde cıva 37 derecedeydi. Yakıt kıt ve pahalıdır, odaların bazıları şöminesizdir ve bu iyi insanlar sabah güneşi tarafından dokunulmamış açık odalarda, bu sıcaklıkta neşeyle çalışır, yazar ve okurlar.
Yarının yolculuğu için hazırlıklar neredeyse tamamlandı. Bagaj için üç katır tutuldu —biri Hacı için ve kendim için bir binek katırı; erzak, bir revolver ve bir mangal veya mangal satın alındı; seyahat etmek için bir izin alındı ve ev sahiplerim, en düşünceli nezaketle, tüm düzenlemeleri kolaylaştırdı. Semerin üstüne tokalamak için sağlam kayışları olan, güçlü demir çerçeveler üzerinde yüksek, dar deri sandıklar olan iki katır yekdanı satın aldım. Genel olarak insanın seyahat ettiği ülkenin seyahat ekipmanlarını mümkün olduğunca benimsemesinin en iyisi olduğunu görüyorum. Katırcılar ve hizmetçiler onları daha iyi anlıyorlar ve eğer bir şey ters giderse veya yıpranırsa, tamir edilebilir veya değiştirilebilir. İngiltere'den getirdiğim şeylerin neredeyse tamamını yol üzerinde dağıttım ve kamp mobilyalarımı katlanır bir yatak ve bir sandalyeye indirdim. Üç yenilikle başlayacağım —bir yol arkadaşı,[1] bir binek katırı ve denenmemiş bir semer.
Zagros dağlarından ve İran platosundan bildirilen istisnai derecede yoğun kar yağışı nedeniyle yolculuğun çok çetin geçmesi bekleniyor. İran postası birkaç gün geç geldi.

I. L. B.

1 İran'da seyahat etme fikrinden vazgeçmiştim ve İngiltere için Hindistan'dan ayrılmaya hazırlanıyordum, o sırada tanışmadığım ve iş için Tahran'a gitmek üzere olan bir subay, bana nezaketle eskortluğunu teklif etti. Yolculuk aşırı zorluk ve meşakkatli bir yolculuk haline geldi ve onun nezaketi ile etkili yardımı olmasaydı onu başarmış olacağımı sanmıyorum.

MEKTUP III[1]

YAKUBİYE, ASYA TÜRKİYESİ, 11 Ocak.

İster "iyi ister kötü" olsun, Tahran yolculuğu başladı. Onun denenmemiş unsurları ve önümüzdeki iki ayın olasılıkları hakkında o kadar gerginleştiğimi söylemekten

utanıyorum ki, çok küçük bir şey son anda ondan vazgeçmeme neden olabilirdi; fakat şimdi şahane bir havada ona tamamen giriştiğim için, seyahat ruhu geri döndü. Son sabah için geriye pek çok şey kalmıştı —karışık paralarla ödenecek borçlar, çünkü burada Hint, Türk ve İran madeni paralarının hepsi geçerlidir; zor madeni paraya çevrilecek İngiliz sirküler senetleri ve katırcılarla katlanılacak olağan "kavga". Bu nahoş fars, Doğu'daki neredeyse tüm ayrılışlara eşlik eder ve ben bunun hiçbir şey ifade etmediğine dair rahatlatıcı güvenceyi asla hissetmem.

Adamlar, bir gün önce oldukça hafif olan bagajımı tarttılar, fakat dün onlardan üçü veya dördü avluya geldiler, gürültülü ve sert seslerinin çıktığı kadar Arapça bağırarak yükleri taşımayacaklarını söylediler. Hacı, her an revolverini doldurarak, onlara "babası yanmışların oğulları" ve diğer seçme isimlerle seslenerek kükredi. Dr. Bruce ve Dr. Sutton balkondan onlarla mantıklı bir şekilde konuşuyorlardı ki, kavganın tam

[1] Günlük mektuplarımı yazıldıkları gibi sunuyorum, çünkü seyahatin ayrıntılarının, deneyimli gezgin için ne kadar bıktırıcı olsa da, bu ciltlerin ithaf edildiği "Seyahat Etmemiş Birçok Kişi" için ilginç olacağına inanıyorum.

en hararetli noktasında, aniden yükleri omuzladılar ve onlarla birlikte gittiler.

İki saat sonra Dr. ve Bayan Sutton'ın hoş misafirperverlikleri geride bırakıldı ve misyon evinin avlusundaki gruba veda, medeniyete uzun bir veda oldu. Zorluk söylentileri yaygındı ve çeşitli kasvetli kehanetler arasında en sık tekrarlananı Zagros dağlarının karlarında mahsur kalacağımızdı; fakat yolculuk portakallar ve palmiyeler, parlak güneş ışığı ve sıcak iyi dilekler arasında uğurlu başladı. Katırım güzel, canlı, hızlı yürüyen bir hayvan çıktı ve denenmemiş semer bana uyuyor. Yürüyüş ekipmanım, birinde bir revolver ve çay yapma aparatı, diğerinde ise bir şişe süt ve hurma bulunan iki büyük heybeden oluşuyor. Semerin önüne bir Afgan koyun derisi palto kayışla bağlanmış, arkasında ise bir battaniye ve sağlam bir makintosh var. Bir mantar güneş miğferi, bir peçe yerine gri bir maske, üzerinde sıcak bir ceket olan bir Amerikan dağ elbisesi ve Himalayalar seyahatinin bir yılından dolayı zar zor daha kötü durumda olan taba rengi çizmeler giyiyorum. Hacı vahşi bir İsmail soyundan gelen gibi giyinmiş.

H.M.S. Comet'ten Kaptan Dougherty ve baş mühendisi, dar ara sokaklar ve kalabalık çarşılar boyunca bize kılavuzluk ettiler —eyerinin önünde bir tüfek ve elinde kınından çıkarılmış bir pala olan bir zaptiye veya jandarma, eşekçi çocuklara bağırarak ve kalabalığı sağa sola açarak. Sıcak renklendirmelerin, neşeli malların ve pitoresk kalabalıkların üzerine tesadüfi güneş ışınlarının düştüğü çarşıların alacakaranlığından; kahverengi kafesli pencerelerin sarktığı dar ara sokaklardan geçerek; harabeler ve mezarlar arasındaki muhteşem gökyüzü altından, kuzey kapısından dışarı çıktık ve sonra Halifeler Şehri'nin uğultusu ve sınırlılıklarının, çölün sessizliği ve sınırsız bir ufkun kahverengi genişliği ile ani bir değişimi oldu. Duvarlarla çevrili bir Doğu şehrinin banliyöleri yoktur. Kalabalık bir kasabadan mutlak yalnızlığa kelimenin tam anlamıyla bir adımdır. Karşıtlık, geçişin kalabalık bir su yoluna sahip büyük bir ticaret şehrinden, kış ortasının çıplaklığı içindeki ıssız bir ovaya yapıldığı Bağdat'ta özellikle vurgulanır.

Palmiyelerin ve portakal koruluklarının bir çevresinden yükselen parıldayan kubbelere, renkli minarelere ve devasa türbelere, her çeyrekten kervan hatlarının

birleştiği şehrin büyük kapısındaki tuğla duvarlara ve kulelere son bir bakış, nazik kılavuzlara bir veda oldu ve yolculuk ciddi bir şekilde başladı.
"Çöl" Bağdat'ın duvarlarına kadar süpürür, fakat zengin, taşsız, alüvyonlu topraktan oluşan bu uçsuz bucaksız seviyeye çöl demek yanlış bir adlandırmadır. O, ıssız bir toprağın düz bir alanıdır; onun başlıca ürünleri olan, develerin yediği portakal renkli ebucehil karpuzu topları, biraz pelin otu ve bazı alkali bitkilerdir. Su baskınlarından sonra çukurlarda sazlı otlar büyür. O, bir çölden ziyade bir atıktır ve bir zamanlar nüfuslu bir ovaydı ve zengin toprak onu "bir gül gibi çiçek açtırmak" için yalnızca sulamaya ihtiyaç duyar. Altında rotanın etrafında bir zamanlar bir bahçenin bolca bulunduğu şahane sulama sisteminin izleri vardır.
Gün ortası ve öğleden sonra, bulutsuz bir gökyüzü, sıcak bir güneş ve taze, keskin bir havanın onları yapabileceği kadar görkemliydi. Çöl özgürlüğü her taraftaydı ve göçebe bir yaşamın isimsiz cazibesi. Ufka kadar uzanan çıplak ova, yalnızca Arapların kahverengi çadırları, göç eden sürülerin kahverengi lekeleriyle karışmış, deve kervanları, başıboş kervanlar ve ağır şekilde silahlanmış Arap atlı grupları tarafından kesintiye uğruyordu. Kurumuş çamurdan bir genişlik, sürekli görülen serap, bulutsuz bir gökyüzü ve parlak bir güneş —hepsi buydu. Saf, canlandırıcı çöl havasında hemen daha iyi hissettim ve yolculukla ilgili endişe geride kaldı. Hatta bir dörtnala bile kalktım ve sabırsızlığı hariç, beni bir kervanın ortasına taşıyan ve birkaç kez döndükten sonra katır o kadar kusursuz davrandı ki kötülüğün potansiyel olasılıklarını unuttum. Yine de bir katır ile binicisi arasında, bir at ile binicisi arasında olan mükemmel bir irade uyumunun asla olabileceğini düşünmüyorum.
Serap neredeyse sürekliydi ve büyük ölçüde aldatıcıydı. Cam gibi yüzeylerinde aynalanan palmiyeler ve kuleler ile güzel mavi göller belirdi, yerlerini eteklerinde parlak sular olan, uzun ağaçlarla çevrelenmiş, görkemli alaylara dönüşen karlı dağ sıralarına bıraktı, hepsi o kadar kesinlikle gerçekti ki gerçek olan sıklıkla yanılsama gibi görünüyordu. Birkaç saat boyunca devam eden bu aldatmacalar aşağılayıcı ve çileden çıkarıcıydı.
Akşama doğru sahtelikler ortadan kayboldu, güneş batarken atık morardı ve on beş mil gittikten sonra acımsı suyu olan ve erzağı bulunmayan, ancak biraz acımsı koyun sütü olan bir yer olan Orta Han çamur köyünün yakınında durduk. Kervansaray berbattı ve biz güzel, çakıllı bir kamp alanına doğru sürdük, fakat muhtar ve köylülerin bazıları dışarı çıktılar ve bir subayı, iki zaptiyeyi ve üç emir erini etkisiz hale getirecek kadar güçlü, yırtıcı sürülerin avı olacağımızı söyleyerek, çadırları olmamız gereken yere kurmamızı duymak istemediler! Onları belaya sokmaya isteksiz olduğumuz için, hurmalar için hendekler kazılmış ve son zamanlarda sulanmış, olabileceği kadar nemli ve killi, korkunç bir kamp alanını, çamur duvarlı bir "bahçeyi" kabul ettik. Benim dhurrie'm (kilimim) bu kış bir daha kuru olmayacak. Katırlar içeri giremedi, bagaj biraz mesafede boşaltıldı ve hepsi tamamen karıştı ve Hacı kendisini yetersiz gösterdi; çadırım iki kez düştü, güvensiz kaldı ve kanatlar (çadır duvarları) aşağıya hiç çivilenmedi.
Dhurrie, killi ayaklar tarafından çamurun içine çiğnendi. Bagaj karanlıktan sonra çözülmek ve açılmak zorundaydı ve bir yürüyüşün ilk gecesinde kafa karışıklığı korkunç bir şey olmaya meyillidir. O, bu sabah afyonla o kadar sersemlemiş olan

Hacı'nın tamamen yetersizliğine gözlerimi açtı ki, bir rüya içinde durdu, çadır kazıklarını sökerken inleyerek, çenesinin altında asılı duran gemiyle katırın başlığını takarken "Ya Allah!" diye mırıldandı, tüm paketlemeyi yapmayı bana bıraktı!
Gece çok nemliydi, pek donlu değildi ve loş sabahta çadır ve içindekiler ıslaktı. Saat yedide çay, belirgin bir "yerli" tadı olan Bağdat peksimetleri ile, nemli, killi toprakta ayaklarım uyuşana kadar durarak geçirilen iki saat, bu sırada adamların çoğu romatizmadan şikayet ederek yeni işlerinin içinde sendeleyerek yürüdüler; ve sonra beş saatlik atıklar, deve, katır, at veya eşek kervanlarıyla ve bazen hepsinin karışımıyla, vahşi, silahlı sürücüleriyle canlandırıldı. Her kervanın lideri, boğazının altında, deniz kabuklarıyla işlenmiş kırmızı deri bir şeritten asılı, diğeri göğsünde silindir şeklinde bir zil taşır ve her bir paketten sarkan, genellikle yanyi dört inç uzunluğunda ve on inç çapında çok büyük olanlar vardır. Kervanın diğer her hayvanı daha küçük zillere sahiptir ve genellikle en müzikal olan sesler, bir kilise zilinin derin notasından kızak zillerinin havai tıngırtısına kadar uzanır; birkaç kervan bir arada olduğunda tıngırtı sıklıkla bir şangırtı haline gelir. Katırcılar zillere ve diğer süslemelere büyük paralar harcarlar. Karşılaştığımız veya yetiştiğimiz yükler arasında parafin, portakallar, narlar, halılar, pamuklu mallar, kavunlar, tahıl ve kıyılmış saman vardı. Atık izlerle kaplıdır ve bir kılavuz kesinlikle gereklidir.
Gün hareketsiz ve çok kasvetliydi, zaman zaman kar taneleri düşüyordu. Bir zamanlar ekili ve nüfuslu olan, şimdi ceylan ve kekliğe bırakılmış zengin toprakların üzerinden geçiş son derece hüzünlüdür. Eski günlerde Dicle ve Diyala sularını Keldani ve Mezopotamya'nın bu uçsuz bucaksız seviyelerinin tarlalarına getiren kanal ve su yollarının kalıntıları her yerdedir ve bazen yolda zorluklar yaratır. Yol ile basitçe, çağlar boyunca kervanların geçişiyle toprak üzerinde çiğnenmiş, az veya çok genişlikte bir iz kastedilmektedir. Bu iki yürüyüşte bir saban demirine çarpabilecek bir tek taş bile görülmemiştir.
Büyük antik kanallar, harabe halindeki kıyıları ve tıkanmış ve yararsız derin yataklarıyla, oldukça kasvetli bir günün yolculuğunun hüzünlü bir özelliği olmuştur. Dicle'nin doğusundaki antik sulama yapılarının en güzeli olan, birçok yerde hâlâ yirmi beş ila kırık fit derinlikte ve 150 ila 200 fit genişlikte olan bir zamanların muhteşem Nahrevan kanalının yatağını geçtik.
Mil boyunca tek kalıcı köy, gezginlerin hava koşullarının kararsızlıklarından perişan bir sığınak bulabilecekleri, harap bir kervansarayın etrafındaki sefil çamur kulübeler topluluğudur. Bunun en yoğun kervan rotalarından biri olduğu, ancak İran'dan Kerbela türbelerine giderken Şii hacılar tarafından muazzam şekilde uğrak yeri olduğu düşünüldüğünde, dikkate değer bir barınak ve azık eksikliği vardır.
Nahrevan kanalını geçtikten sonra yol, hatırı sayılır bir mesafe boyunca Dicle'ye on ila otuz mil mesafede paralel uzanan ve Bağdat'ın altında ona dökülen güzel bir akarsu olan Diyala'nın sağ kıyısına yakın kalır; ve imamzadeler ile palmiye korulukları olan köyler ufuk çizgisini keser, sol kıyıda ise tamamen iki mil boyunca yan yana uzanan hurma ve nar korulukları vardır. Bu koruluklar duvarlarla çevrilidir ve bunların arasında bu yarı harap ve yıkık kasaba, eski boyutlarından sefil bir şekilde küçülmüş olarak yer almaktadır.

Diyala'yı on iki teknelik bir duba köprüden geçtikten sonra Yakubiye'ye girdik ve çıkıntılı kafesli pencereleri olan güzel bir ev ve üzerinde bir tavşanın başı ile kulaklarının çivilenmiş olduğu büyük bir giriş; dar, pis ara sokaklar, çok karanlık ve harap ama oldukça iyi tedarik edilmiş bir üstü kapalı çarşı, bir kemeraltı ve içinde bagajın iki saat boyunca beklenmesi gereken bu kervansarayı bulduk.
Bir Türk hanının bu ilk deneyimi çarpıcıdır. Etrafında ahırlar ve bazı karanlık, harap odalar olan, pislik ve çöple yığılmış büyük bir kare avlu vardır. Kırık bir taş merdiven, bazısı dar "ahırlar" olan —oda denemez— sadece dışarıdan kaba ahşap bağlantıları olan, pencereleri çatının yakınında çoğunlukla samanla doldurulmuş küçük yuvarlak delikler olan, zeminleri toprak olan, şömineler için aynı yerdeki delikler olan, duvarları nemli ve sıvasız olan, köşeleri tozlu örümcek ağlarının yaşlarıyla dolu olan düz bir çamur çatıya çıkar, hem tavanın duvarları hem de mertekleri dumanın yaşlarıyla siyahtır ve kapılar açıldığında böcekler ile diğer iğrençlikler yarıklara koşar, kapanır kapanmaz ortaya çıkarlar. Her ahırın dışındaki duvardaki küçük bir delik yemek pişirmeye yarar. İnsanların alışkanlıkları iticidir, faul kokular sadece kış uykusundadır ve bu yüzden, merhametle, haşereler de öyledir.
"Döşenmemiş dairemi" yaşanabilir kılacak olan "mobilyayı" beklerken, arkam duvara dayalı, bir at battaniyesine sarılmış olarak, rüzgarı ayaklarımdan tutan bir eyer, kılıç, holster ve teçhizat yığınının içinde kamp taburemde oturarak yazıyorum. Afgan emir eri merdivenin tepesinde sigara içiyor. Palmiye tüyleri ve karlı tepelerin soluk görünen sırtları çatının siperlerinin üzerinden beliriyor. Bir kar rüzgarı keskin esiyor. Parmaklarım neredeyse uyuşmuş durumda ve genellikle sert ve ağrılıyım, fakat o kadar çok daha iyi ki rahatsızlıklar sadece bir eğlencedir. Karın yakın olduğu söyleniyor.
Koyun sütü ve hurma ile sade bir öğle yemeği yedim ve mevcut çevrem dışındaki her şeyin çok uzak olduğunu ve sanki iki aydır çöl hayatı yaşıyormuşum, büyük kervanların çan seslerini duymuşum, vahşi çöl sürücülerini görmüşüm ve çöl ufkunun düz çizgisi altına batan güneşi iki gün yerine iki aydır izliyormuşum gibi hissediyorum.
Yakubiye'nin 800 eve sahip olduğu söyleniyor. Birkaç küçük camisi ve birkaç kervansarayı vardır, bunlardan bu en iyisidir! Bir zamanlar gelişen bir yerdi, fakat vebanın tekrarlanan tahribatları ve kronik resmi memur haraçları onu çöküşe indirgemiştir. Yine de kötü sulanan toprakta kendi ihtiyaçlarına yetecek kadar tahıl yetiştirir ve muazzam bahçelerinde elmalar, armutlar, kayısılar, cevizler ve dutlar portakal ile palmiyenin yanında gelişir.
Kızıl Robat, 14 Ocak. —Yakubiye'de hava çok soğuk değildi. Bir Ocak gecesinde evde çok az insan açık kapısıyla şöminesiz bir inde oturabilirdi, fakat şöminesiz olmasına rağmen, ince kamp teçhizatım ona bir konfor görünümü verdi ve fareler gece boyunca peksimet çantamdan bir şeyler yemiş ve yatağımın üzerinden koşmuş olsalar da, başka bir rahatsızlık yoktu. Hacı, her gün ayrıcalıklar vizyonunun daha sınırlı hale geldiğini ve gece bile olsa inmek zorunda kaldığını gördükçe, daha sersemlemiş ve muhtemelen daha isteksiz büyüyor, hafif paketlemenin yanı sıra ağır işleri de kendim yapmak zorundayım.

Ertesi sabah Yakubiye'den ayrılacağımız sırada, katirgislerin ödemeyle ilgili iddia edilen bir kusurundan kaynaklanan büyük bir "kavga" çıktı. Kervansarayın sahipleri bizi alıkoymak istediler ve kemeraltı bağıran, el kol hareketi yapan, somurtan ve pek de nazik olmayan, çoğunlukla silahlı bir kalabalıkla öyle dolmuştu ki ata binmem kolay olmadı. Katırların kiralanması her zaman yemlerini ve adamların geçimini içerir, fakat ilk bir veya iki gün ikinciler genellikle pazarlıklarını bozmaya ve işverenlerini onlar için sağlamaya zorlamaya çalışırlar. Arapça konuşulduğu sürece Hacı tek tercüman olarak hareket eder ve askerler ile zaptiyeler onunla bırakılmış olmasına rağmen bagajla geride bırakılmaktan korkmuştu. İnsanlar seslerinin çıktığı kadar fırtına gibi estiler ve tehdit ettiler, fakat şüphesiz duyulduğu kadar kötü değildi, çünkü çarşıların içinden taciz edilmeden geçtik ve sonra yüksek kırık kıyıları ve derin susuz yatakları birbirini ve yolu kesen antik su yollarından oluşan şaşırtıcı bir sisteme girdik. Bu muhteşem sulama sisteminin aksine, Diyala nehrinden alınan, ne kadar küçük olurlarsa olsunlar zengin derin toprağı "meyveli bir tarlaya" dönüştüren, yaklaşık bir fit genişliğinde modern su kanalları vardır.
Bir zamanlar var olan ve tekrar olabilecek bir refahın bu parıltılarından sonra (Zagros dağlarından Fırat'a ve Suriye çölüne kadar uzanan, sulama ve ekimle Batı Asya'nın tahıl ambarı olmaya muktedir olan bu uçsuz bucaksız alüvyonlu ovalar için), rota, uzun bir sürüşten sonra Yakubiye'deki İranlı ajan tarafından gönderilen bir zaptiye tarafından bagajın ve hizmetçilerin zorla alıkonulduğu gerekçesiyle yetişildiğimiz düz ve biraz çakıllı bir atık üzerinde belirir, fakat kısa bir süre sonra kasabadan çıkan iyi bir bardakla kervan görüldü.
Ülke, bir önceki günkü gibi neredeyse özelliksiz ve bütünüyle çoraktı; yoldaki birkaç kervan arasında muazzam değerde iki tanesi vardı, yükleri en iyi tanımıyla İran halılarıydı. Eşekler üzerinde tüm eşyalarıyla göç eden birkaç aile ve pitoresk bir şekilde ve tamamen silahlanmış birkaç Arap atlı grubu vardı, fakat parlak öğleden sonra güneşinde, görünüşe göre bitki örtüsünden yoksun bir atığın en kasvetli şeridinde, üzerinde bir odası olan bir giriş kapısı, yüksek duvarları ve kemerli olan kare bir avlusu olan Viycahe kervansarayı gelene kadar hiçbir mesken yoktu.
mallar ve yolcular için her tarafta girintiler ve büyük ahırlar. Bir sıra hasır kulübe, bir diğeri Arap çadırları, giriş kapısının karşısında iki tüfekli bir adamın ulaşabileceği mesafede yiyecek, tütün ve kıl halatlar sattığı bir kulübe bu dehşet yerini tamamlıyor. Çünkü gerçekten, tek su, balçığı hayvanların ayaklarıyla iyice karıştırılmış acımsı sazlık bir havuzdur ve her adamın eli kardeşine karşıdır.
Harabe bir avlu içinde çadırımı kurmayı teklif ettik, fakat muhtar isteksizdi ve dükkan ile kervansaray arasına yerleştirilmesi önerildiğinde, gün batımından önce on mil etrafındaki tüm yırtıcı Arapların "zengin yabancıların seyahat ettiğini" duyacağını ve üzerimize çullanıp bizi yağmalayacağını söyledi, bu yüzden eğer kuracaksak, kervansarayın pis ve kalabalık avlusuna kurmalıydık. Balakhana veya üst oda benim için çok güvensizdi ve hiç mahremiyeti yoktu, çünkü yem orada tutuluyordu ve dondurucu soğuk rüzgarı içeri alan kapıları kapatmanın hiçbir yöntemi yoktu.
Saat 3'te vardık ve gün batımından çok önce bir dizi kervan içeri girdi ve avlu atlar, katırlar ve eşeklerle doldu. Durduklarında yükler indirildi ve kemerli girintilere yığıldı; sonra, neredeyse arkasının tamamını kaplayan büyük vatkalı semerler çıkarıldı,

çoğu durumda derin yaralar ve ülserler açığa çıktı. Sonra hayvanlar, içinde bir kuş korkutucu gürültüsü gibi "şangırtılarla" kutu kaşağılarla tımarlanıp temizlendi. Aynı anda elli kaşağının işlemesi ağustos böceğinin uğultusu gibidir. Sonra hayvanlar sürüler halinde sazlık havuza sürüldü ve kapı yolundan darmadağınık bir halde geri koştular, bazıları dövüşüyor, diğerleri oynuyor, birçoğu yuvarlanıyordu. Onlardan biri çadır iplerinin üzerinde yuvarlanarak çadırımı neredeyse aşağı çekiyordu. Avlunun bir köşesinde, katırlar, atlar, eşekler, köpekler ve kaba adamların en kabaları arasında, nemli ve pis bir zemine kurulmuştu, fakat orada bile nemli iç kısım bir yuva gibi görünüyordu.

Bu kısa şamatadan sonra, battaniye olarak hizmet eden semerler takıldı, develer sıralar halinde yatırıldı, katırların ve atların çoğu, bütün gece kişnedikleri, tepindikleri ve zillerini şıngırdattıkları büyük ahırda bağlandı ve diğerleri avluda keçiler, eşekler ve havlayarak etrafta dolaşan büyük köpekler arasında kazıklara bağlandı. Daha sonra, kalan küçük alan koyunlarla dolduruldu. Hareket etmek zar zor mümkündü, daha fazla değil ve koyunlar ile keçiler çadırımın kanatlarının altına bile dolduruldu. Katırcılar ve gezginler yatak takımlarını girintilere serdiler, hayvan yakıtı ateşlerini yaktılar yardımıyla yiyeceklerini pişirdiler.

Gün batımında çatıdan manzara neredeyse güzeldi. Çok uzaklarda, her yönde, mor ışıkta moraran düz çöl uzanıyordu. Çok belirsiz bir şekilde, kuzey-doğudaki uzak ufukta, dağ sıraları turuncu bir gökyüzü üzerinde ametist rengine boyanmıştı. Gruplar halindeki atlılar görüş alanında olmayan çadırlara doğru dörtnala koştular, deve kervanları mor kumun üzerine uzun gölgelerini düşürdüler ve silahlı çobanlar tarafından yönetilen büyük kahverengi koyun sürüleri, uzun kahverengi hatlar halinde sazlık havuzda birleştiler. Akşam havası keskin, neredeyse donluydu.

Gece için beklentiler cesaret verici değildi ve keçilerin yerleştiği pis merdivenden inerken, kötü kokulu, kalabalık avluyu öyle bloke edilmiş buldum ki, çobanlar büyük bir itişmeyle, bağırarak ve büyük köpeklerin havlamasıyla, nemli gübrenin üzerine kurulmuş olan soğuk, nemli çadıra geçmem için sıkışık koyun ve keçi kütlesinin arasından güçlükle bir yol açtılar, ağır ayakların halıyı çiğnediği iki veya üç fit derinliğinde. Katırcıların ve gezginlerin uğultusu iki saat daha devam etti ve daha sonra yerini zillerin şıngırtısı, havlayan köpekler, yelleyen ve tartışan çocuklar, anıran eşekler, meleyen koyunlar ve kabaca horlayan adamların seslerine bıraktı.

Saat 9'da, demirle kenetlenmiş ve sürgülenmiş ağır kapılar kapatıldı ve dışarının tehlikelerinden içeri girmeye istekli, gecikmiş bazı gezginler onlara uzun süre ve ısrarla gümlediler, fakat "kapı kapatılmıştı" ve boğuk bir reddedişle karşılaştılar. Seraydar, o gece kervansarayda 4000 at ve katırın, ayrıca develer ile eşeklerin, 2000 koyunun ve 70'in üzerinde adamın barındığını söyledi.

Hizmetçiler yakındaki bir girintideydiler ve Hacı bütün gece nöbet tuttuğunu iddia etti ve ışık söndükten sonra çadırımı soymaya çalışan bir adama ateş ettiğini söyledi, fakat ben kervanlar ve sürüler gün ağarırken, iki saatlik bir ön uğultudan sonra ayrılana kadar rahatsız edilmeyecek kadar deliksiz uyudum. Hava dondurucu soğuktu ve çadırım ile içindekiler ağır çiy ile ıslanmıştı, ağırlıklarını neredeyse iki katına çıkararak.

Saat 9'da, kırağı erimeden önce yola çıktım ve zaptiye ile birlikte düz, taşsız, alüvyonlu toprak üzerinde, biraz sulama ve some güzel kanalların kalıntılarıyla sürdüm. Uzakta görülecek köyler var, fakat toprak çok büyük bir nüfusu destekleyecek kadar zengin olmasına rağmen, iki büyük harap kervansarayın yanında, birkaç geçici hasır kulübe dışında yolun yakınında hiçbir mesken yoktur. Şeylerin oldukları gibi ve olabilecekleri gibi arasındaki sürekli karşıtlık dışında ilginç cinsten pek az şey vardı. Bazı büyük mezarlıklar, tuğla mezarlarla, çöken bir imamzade, Nahrud kanalı üzerinde tuğladan sivri bir kemer, her bir eşeğin sırtına bir bacağından bağlanmış canlı bir kümes hayvanı olan birkaç eşek kervanı ve huzursuz koltuğunu korumak için acıyla mücadele eden, biraz ekim ve çokça atık ve sonra bir zamanlar bir kasaba olan, fakat şimdi sadece 300 ev barındıran surlarla çevrili Şeraban köyüne ulaştık.

Her zamanki gibi harap meskenler arasından ve şurada burada kapıları olan siyah duvarlar arasından, pis çöp yığınları olan ara sokaklardan ve kaygan gizli tehlikelerden dolayı tehlikeli olan yollardan geçerek, en pis kısımda, kervansaraya döndük, muazzam avlusu pislik ve içmemiz gereken kirli kuyular arasında kokan havuzlarla sızıyordu. Bir önceki gecenin deneyimi tekrarlanmadı. Oldukça iyi odalar vardı, benimki ahşap bir parmaklıktan bir palmiye bahçesine bakıyordu, gerçekten soğuk fakat hoştu. Korkarım bir daha asla böyle bir "lüks"e sahip olamayabiliriz. Yol arkadaşıma, erken varışımızın neyse ki bize "odaların seçimini" verdiğini belirttim ve o cevap verdi, "domuz ahırlarının seçimi, —inlerin seçimi!" fakat Yakubiye'deki deneyimim beni titizliğin son kalıntılarından yoksun bıraktı!

Harap, sefil kasabanın ve onun fakir çarşısının içinden yürüdüm, burada erkeklerin çok güzel fiziği sefil çevreleriyle belirgin bir tezat içindeydi ve insanda, dürüst memurlar altında onların iyi bir halk olabileceği izlenimini bırakıyor, ancak. Yine de yabancılara karşı cana yakın değillerdir. Çarşıda kullanılan bazı kötü diller vardı ve yollarda en iyi ihtimalle sessizlik içinde geçerler, dost canlısı Tzu'ları ile Tibetlilerin aksine. Şeraban'da katırcılardan biri odama zorla girdi ve battaniyesini aldığımı iddia ederek eyerimi ve bagajımı kabaca ters yüz etti! Hacı bu gibi durumlarda yararsızdır. Tabancasını elleyip bağırıp çağırır, fakat hiçbir ağırlık taşımaz. Gerçekten onun kusurları her gün daha belirgin hale geliyor. Onu afyon rüyasından uyandırabilmem için sıklıkla onunla iki veya üç kez konuşmak zorunda kalıyorum ve bunu başka birinin üzerine kaydırabildiğinde çok hafif olan işinden kaytarmaya yönelik büyüyen bir eğilim var. Umarım iyi niyetlidir, çünkü bu bir kusurlar çokluğunu örter, fakat o çok kaba ve cahildir ve katlanır yatağımı nasıl kuracağını bile öğrenmeye ya aciz ya da isteksizdir!

Açık odaların çeşitli dezavantajları vardır. Gecleyin bir kedi çatıdan yatağımın üzerine düştü ve çok geçmeden yenileri katıldı ve lambayı ve süt şişesini devirdiler ve karanlıkta süt yüzünden gürültülü bir kavga ettiler.

On sekiz millik yürüyüş burada güzel bir kervan hızında altı saatte yapıldı. Bagaj hayvanları önceden gönderildi ve zaptiye sandalyeler, battaniyeler ve uğraşlarla yüklü bir katıra liderlik etti. Ben zaptiye ile birlikte, M—— ve emir eri bana yetişene kadar duraklama yerinin yakınlarına gelene kadar önümde sürüyorum, çünkü bir Avrupa kadınının bir kasabaya yalnız girmesi nahoş olabilir.

Rota, aynı kahverengi alüvyonlu toprağın ağaçsız seviyeleri üzerinde uzanır, ta ki hafif çakıllı bir yokuşla, jasper ve porfir çakıllarından oluşan yumuşak konglomera kayalarla karışmış bir dizi alçak çöken kırmızı ve gri kumtaşı höyüğüne kalkana kadar. Hamrin Tepeleri olarak bilinen bu höyük sıraları, büyük Kerdestan sıralarına paralel uzanır, Bağdat'ın önemli ölçüde altındaki bir noktadan Musul'a ve Zab nehrine kadar. Onlar, Dicle ve Fırat'ın uçsuz bucaksız alüvyonlu ovalarının bu yöndeki sonunu işaret ederler ve yükseltilmiş İran platosuna ilk adımdırlar. Geçitler adıyla asilleştirilen kurak ve karmaşık vadiler bu tepeleri yarar ve Arap soyguncular pusuda bekledikleri için "küçük kervanlar için onu çok güvensiz hale getirerek" kötü bir şöhret taşırlar. Burası yaban, ıssız, uğursuz görünümlü bir bölgedir. Geçidin içine oldukça girdiğimizde, zaptiye durdu ve çokça el kol hareketiyle ve effendi kelimesinin birçok tekrarıyla, daha büyük bir grup olmadan ilerlemenin güvensiz olduğunu bana anlattı. Taciz edilmedik, fakat Türkiye'deki en çok uğranan kervan rotalarından birinde organize bir yağma sisteminin yıldan yıla var olmasına izin verilmesi vilayet yönetimi için bir itibarsızlıktır. Sıralar arasında birkaç silahlı atlı grubu ve otlayan bazı develer vardı, fakat hiçbir kervanla karşılaşmadık.

Yokuşun tepesinden, Beladruz ve Diyala tarafından sulanan, büyük yükseklikte olmayan fakat karla kaplı dişli tepeleri olan büyük bir kahverengi alüvyonlu ova üzerinde çarpıcı bir manzara vardı; doğu tarafında kasvetli bir gökyüzü altında görüldüğü gibi ilgi çekici veya güzel olmayan sessiz, garip, tuhaf bir manzara. Bu yürüyüşte hiçbir köy yoktur, fakat antik kanallar her yöne uzanır ve sürülmemiş yüzeye dağılmış tuğla ve çömlek parçalarının yanı sıra, birçoğu tarafından yedinci yüzyılda Hüsrev Perviz'in ikametgahı olan Dastagird'in durumunu işaret ettiği varsayılır. Yanımda başvuru kitabım yok ve nadiren gördüğüm ve duyduğum bu tür şeyler dışında yazabiliyorum.

Daha uzakta, çok sayıda sulama hendeği kuru, ufalanabilir topraktan bir ovayı, içinden mücadele etmenin zor olduğu bir çamur ovasına dönüştürmüştü. Sonra bir palmiye korusu geldi ve ardından kutsallık ünü onu çevreleyen muazzam sayıdaki mezarla gösterilen imamzadesi ile Kızıl Robat (Kızıl Türbe) kasabası veya köyü. Bu harap ve sefil kasabanın duvarları kalın sertleşmiş fakat şimdi ufalanan toprak tabakalarındandır ve doğu tarafında yanmış tuğladan eski bir giriş kapısı vardır. En düşük hesaplamayla 2000 nüfus anlamına gelecek 400 ev olduğu söyleniyor, fakat meskun evler ve haraberler birbirine o kadar karışmıştır ki insan hiçbir tahminde bulunamaz.

Bu kurak havada bile çamur korkunç olduğundan, bu kadar kederli ve sefil bir yeri hiç görmemiştim. İlkbaharda kasabanın ara sokakları geçilmezdir ve işleri onları dışarı çağıran insanlar çatılardan çatılara kalaslar üzerinde geçerler. Kötülüklerle dolu çiğnenmiş balçığın geniş kenarlıkları olan pis su havuzları, iğrenç hendekler, ev harabeleri, çöple pislenmiş avlular, yarı giyinmiş ve tamamen yıkanmamış çocuklar, melankolik gruplar halinde duran düşük görünümlü adamlar, içinde Manchester pamuklularının belirgin olduğu iyi inşa edilmiş bir tuğla çarşı, daha fazla çamur ve pislik, some harap kervansaraylar ve kasabanın veya köyün ucuna yakın, şu an içinde bulundum korkunç olanı, en iyisi olduğu söylenen, gübre ve sulu çamur içinde

bir fit derinliğinde bir avlusu olan, ortasında kuyunun bulunduğu ve etrafında gezginler için ahırlar ile girintilerin olduğu yerdir.
İlk başta bunlardan birini işgal edecek kadar aşağı düşmem muhtemel göründü, fakat dikkatli bir inceleme, kömürlerin tutulduğu kemerli bir girinti, içinde küçük bir oda ve alçak bir odun deliği olan iki, ya da üç mü diyeyim? odanın bulunduğu çatıya çıkan harap bir taş merdiveni açığa çıkardı. Mangal veya kömürlü demir tavası olan açık kemer, bu Ocak gecesinde "oturma odası" olarak hizmet ediyor, M—— odun deliğini işgal ediyor ve "Ya Allah!" nidaları ve birçok iniltiyle Hacı'nın bagajımın temel parçalarını getirdiği tek odayı ben işgâl ediyorum. Akşam gri ve tehditkar ve alçak, karla kaplı tepeler bu kederli yerin dışında uzanan çıplak kahverengi ovanın üzerinden kasvetli bir şekilde bakıyor.
Hannikin, 15 Ocak. —Bu sert, engebeli bir yürüyüş oldu, fakat ileride çok daha kötüleri olacak. Yağmur bütün gece şiddetle yağdı, avluyu çiğnenmiş çamurdan bir göle dönüştürdü ve yürümek mi yoksa durmak mı olduğuna karar vermeyi zorlaştıracak kadar devam edecek gibi göründü. Çamur içinde dizlerine kadar yüklenmeyi bekleyen katırları, bataklıkta yatan çadır balyalarını ve yatak takımlarını ve bataklıkta dizlerine kadar titreyen Hintli hizmetçileri görmek sefilceydi. Sürekli yağan yağmurda başlangıçta, bahşişin sıklıkla bize geri fırlatıldığı olağan arbededen sonra on iki hayvan yüklendi, derin bir çamur denizine doğru sürdük, bunun içinden katırlar, mücadele ederek ve çabalayarak, saatte yaklaşık bir mil ilerledi.
Bir süre sonra çakıla geldik, sonra şimdi derin balçık anlamına gelen derin alüvyonlu toprağa, sonra üzerinde birkaç koyun ve devenin pelin otu ve diğer aromatik otları otladığı alçak bir çakıllı tepe sırasına geri döküldük ki bu geçici bir mühlet verdi, sonra yine millerce çamurun içinden bocaladık, bunu millerce çakıl ve taşlar takip etti. Yağmur sağanak halinde yağdı ve karşı savaşılacak soğuk, güçlü bir rüzgar vardı. Büyük ölçüde kamçılayıcı ve ilham verici olan o genel elverişsizlik miktarı vardı.
Öğle vakti geldiğinde, barınak için ne bir kaya ne de bir çalı vardı ve fırtınaya arkamızı dönerek eyerlerimizde öğle yemeğimizi yedik. Kahverengi çakıldan veya gri bir sis tarafından üzerine çökülen kahverengi çamurdan başka bakacak bir şey yoktu. Böylece saat ardına saat, tek sıra halinde, zaptiye önde, kahverengi abasının içine sarılmış tüfeği hariç her şeyiyle, çamur ve suyin içinden sıçrayarak, şapkamdan ve pelerinimden su dökülerek, maskemin altı yünlü kalınlığı damlayarak, ne köyleri ne de kervanları görerek yürüdük, çünkü mal kervanları böyle bir yağmurda seyahat etmezler. Sonra bir yokuştan aşağı bir çamur gölünün içine indik, burada Hannikin Valisinin yaveri, bir fes ve askeri redingot ve pantolon içinde, bir dizi Başıbozuk veya düzensiz askerle, M——'i nezaketle ve bir davetle karşıladı.
Bir sonraki yokuşun tepesinden, palmiye ve diğer ağaç korulukları arasında hatırı sayılır görünümlü bir kasaba olan Hannikin manzarası vardı. Sonra daha kötü bir çamur dezi ve kabaca taş döşenmiş bir yol geldi, o kadar korkunçtu ki bizi tekrar çamurun içine sürdü, burası o kadar dipsizdi ki bizi yola geri sürdü ve yol tekrar çamurun içine, yağmur tüm zaman boyunca tabakalar halinde yağıyordu. Bu yol, iyileştirme olmaksızın, Hannikin'in içinden geçirilir, dar kör ara sokakları olan bir kasaba, üzerine pis avluların açıldığı, o kadar pis ki son kolera tahribatlarını (eğer

bilim doğru söylüyorsa) bir zorunluluk meselesi haline verir. Bu ara sokaklardaki çamur ve su katırların dizlerine kadardı katırların dizlerine kadardı. Sokaklarda tek bir yaratık yoktu. Hiçbir merak miktarı, bir Batılı kadının nadir görülmesiyle ilgili bile olsa, insanları ince pamuklu giysiler içinde fırtınayla yüzleşmeye zorlayamazdı.
Yolun köprüye döndüğü yerde, ayak bileklerine kadar soğuk çamur içinde, dizlerine kadar ulaşan ıslanmış çizmeler içinde duran, yetersiz giyinmiş, ıslanmış yaratıklardan oluşan düzensiz bir piyade hattı çekilmişti. Bunlar katıldı ve süvari alayının başına geçti ve ben arkada mütevazı bir şekilde düştüm. Zavallı adamlar! Adım atmak imkansızdı, ayaklarını balçıktan dışarı çekmek zor bir işken ve tüfeklerini her halükarda taşıyorlardı. Bu grotesk bir alaydı. Düzgün bir subay, zavallı piyadeler, vahşi görünümlü Başıbozuklar, baştan ayağa çamurla sıçramış sağlam makintoshlar içindeki Avrupalılar, çamurlu yüklerinin altında yuvarlanan katırlar ve bagajların tepesinde çömelmiş, gözlerine kadar sarınmış bir hizmetçi ve emir eri grubu, katirgisleri (katırcıları) ve teçhizatları çok geride taşıyan eşekler, sendeleyerek ve neredeyse bitmiş bir halde, on sekiz millik yürüyüş sekiz buçuk saat sürmüştü.
Yoldaki ani bir dönüş, Diyala'nın bir kolu olan, üzerinde bir İranlının girişiminin On üç ağır destekli kemerden oluşan gerçekten güzel bir tuğla köprü fırlattığı, kasabanın iki bölümünü birbirine bağlayan ve aksi takdirde sefil olacak olana bir dereceye kadar saygınlık ve pitoresklik veren geniş, hızlı bir akarsu olan Holvan'a çıkar. Holvan'ın sol kıyısında kışlalar, valinin evi, some büyük kervansaraylar, Gümrük binası ve bir karantina istasyonu vardır, karantina İran'dan gelen tüm varışlara yeni uygulanmış olup, seyahat ve ticarete kesin bir engel getirmektedir.
Nehir kıyısındaki yarım millik balçıktan sonra, neredeyse sular altında kalmış bir avlu olan güzel bir kapı yolundan girdik ve Vali'nin evi tüm grubu misafirperverce yuttu. Tamamen yüklü katırlar birkaç mil geride çamurda mahsur kaldılar ve iki saat boyunca gelmediler ve su geçirmez malzemelerle sarılmamış her şey örtülere rağmen çok ıslaktı. Hizmetçiler son derece sefil görünüyorlardı ve soğuk algınlığı ile romatizmadan şikayet ediyorlardı ve emir erlerinden biri gerçekten hasta. Fırtına bitene kadar hareket edemeyiz.
Yağmur hâlâ şiddetle yağıyor, nehir yükseliyor, ara sokaklar iki fit derinliğinde sulu çamur içinde, seyahat kesinlikle askıya aldı ve dışarı çıkmak zorunluluk olmadan mümkün değil. Kızıl Robat'ın barınaksız sığınağından ayrılmaya karar vermemiz gerçekten çok iyi olmuş. Hannikin'in veya böyle bir yağmurda herhangi bir Türk kasabasının sefaletini hiçbir şey aşamaz. Keşke birisi onun yıkanacağını düşünebilseydi, fakat suyu tahliye edecek kanallar olmadığından, o sadece her çöküntüde kalır ve durgunlaşır ve yazlık çöplerin tüm birikintileri bu iğrenç havuzların içine kayar ve bir fit derinliğindeki pis toz, çok daha derin bir çamur haline gelir; gömülü şeyler yarı yarıya açığa çıkar; sağanaklar, kaçınılmaz olarak, her çatıdan dökülür, avlular diz boyu çamur içindedir, inekler çamur içinde umutsuzca dururlar; tek bir kadın görülmez, işin acımasız zorunlulukları tarafından dışarı sürülen birkaç erkek sadece tek bir göz gösterir ve "belleri kuşanmış" ve büyük sopalarla çamurun içinde sendeleyerek ve dalarak yorgun bir şekilde hareket ederler.
Birkaç saat sonra düz çamur çatılar sızdırmaya başlar, su duvarlardaki her zayıf yeri bulur, çarşılar gün içinde sadece kısa bir süre için yarı açıktır, alıcılar tarafından terk

edilir ve sabırlı satıcılar, koyun postlarına sarınmış olarak, kervansaraylar tıklım tıklım dolu ve kavgacıdır; yem ve yakıt fiyatları yükselir ve yakıt kıtlığı nedeniyle hiçbir şey kurutulamadığından, everyone yağmur ve sefalet içinde boğulur; nemli giysileri içindeki hizmetçiler içeri buğulanarak girerler; Hacı, çıkarmayacağını iddia ettiği şekilsiz "çizmeleri" içinde, her girdiğinde halıların üzerine taze çamur yayar; çatıdan damlayan sudan kaçınmak için yer değiştirip duruyorum —ve yağmur hâlâ azalmayan bir şiddetle yağmaya devam ediyor!

MEKTUP III (Devamı)

Ev, etraflarında binalar olan iki avludan oluşur. Daha büyük ve daha güzel olanı, sıkı bir şekilde kapatılmış, dışa bakan penceresi olmayan ve erkekler evine açılan tek kapısı çok eski bir hadım tarafından korunan haram veya kadınlar evidir. Bu evin avlusu, kısmen yeşil kafesli ön kısımları olan kemerli serdablarla ve kısmen bir mutfak, fırın, odunluk, hammam veya sıcak banyo ve hizmetçi odaları ile çevrilidir. Haram, alt katta benzer bir düzenlemeye sahiptir. Dik ve dar bir merdivenle ulaşılan geniş bir balkon, bu evin üst kısmının üç tarafını çevreler. Çok az oda vardır ve bunlardan bazıları meyve depolamak için kullanılır. Islak bagaj çoğunlukla buradadır ve derin çatının altında hizmetçiler ile emir erleri sefil görünerek kamp kurarlar. Haramın her tarafını çevreleyen bir balkon vardır, bunun üzerine bir dizi kabul ve oturma odası açılır ve büyük ya da özenle dekore edilmiş olmasa da, kullanışlı ve konfordur.

Türk ev sahibi, bir Avrupa kadını gibi utandırıcı bir konukla ne yapacağını açıkça bilemedi ve bana erkekler evindeki misafir odasını vererek zorluğu çözdü, bu çok şanslı bir karardı, çünkü üç gündür sessizliğe ve mahremiyete sahibim. Ayrıca, bu odanın çivilerle tutturulmuş cam panelleri olan çıkıntılı bir penceresi vardır ve oradan sadece sulu çamuruyla ara sokağın bir manzarası değil, bazı fakir insanların evinin içi ve onun üzerinden de

Holvan'ın manzarası vardır, bazen taşkın halinde, bazen alçalan ve gün ışığının tüm saatleri boyunca atlarını yıkamak amacıyla seyisler tarafından uğranan bir yerdir. Şimdi sular altında kalmış bazı çakıl bankları birkaç cılız söğüdü destekler ve daha uzak tarafta bazı alçak araziler vardır. Çok daha fazlası olabilir, fakat ağır yağmur bulutları diğer her şeyi silip süpürür.

Odam kireçle badanalanmıştır ve İran kilimleri, Avusturya bükme ahşap sandalyeleri ve üzerinde uyuduğum pencere kenarında bir divan ile döşenmiştir. Lambalar, semaverler ve bardaklar girintilerde tutulur ve siyah bir köle sıklıkla onlar için içeri girip çıkar. Aksi takdirde Hacı'dan başka kimse girmez. Yiyeceğimi biraz güvencesizce alıyorum. Yemeklerin başında masadan kesilip gönderilir, başlıca pilav, köri, kebap ve kızarmış tavuktur, fakat görünüşe göre erkekler yemek yiyene kadar onu almam benim için bir görgü kuralı değildir ve soğuk olması nedeniyle hiç de daha iyi değildir.

Ev halkının erkek kısmını Vali ve onun kayınbiraderi olan bir Müslüman yargıç ve evde yemeklerini yiyen bir Giritli olan karantina doktoru oluşturur. Vali ve doktor Fransızca konuşurlar. Yol arkadaşım onlarla birlikte yaşar.

Vardığımız gece, Vali bir derece heyecan içinde benden gidip çok hasta olan karısını görmemi istedi. Kolera daha yeni ortadan kaybolmuştu ve hanımefendinin üç gün içinde ölen bir bebeği olmuştu ve "bir erkek çocuk olduğu için kalbi kırılmıştı" ve "koltuğunun altına bir şey gelmişti." Bu yüzden onunla birlikte, perdelerin arkasından ve kapı aralıklarından dikizleyen, kıkırdayan ve fısıldaşan çeşitli ırklardan ve renklerden kadınlarla kalabalık görünen haramın içine girdim. Karısının odası zengin bir şekilde halıyla kaplıydı ve merkezinde devasa bir kömür mangalı ve bir ucunda içinde bir yatak olan yükseltilmiş bir niş hariç tüm zemin üzerinde minderler ile tamamen konfırluydu.
Bunun üzerinde hanımefendi oturuyordu —yaklaşık otuz beş yaşlarında, ipek kapitone bir ceket giymiş, başının etrafında siyah tüllü bir gazlı bez mendil olan ve çapraz bacakları üzerinde vatkalı bir yorgan olan oldukça güzel bir Kurt kadını. Bir yastık yığını tarafından destekleniyordu.

Türkçeye çeviren İbrahim Şimşekin Dipnotu:
Kurt kelimesi tarihi kroniklerde kurt olarak geçer.
"Turmæ , agmina equorum. Wan. Birlikler, atlı grupları. Wan."
(Meninski: 45.)
"Troupes de chevaux" Atlı birlikler (Kieffer : 581.)
Yayıncı Sertifika No: 48172
ISBN:978-625-5518-
İbrahim Şimşek
Ekrad Kürtler Demek mi?
Yayına hazırlayan: İsmet Gülseçgin
1. Baskı: Mayıs 2026 (İstanbul)
Baskı ve Cilt: Repar Tasarım Matbaacılık
Merkez Mh. Cemal Ulusoy Cd. No:43
Yenibosna-Bahçelievler-İstanbul
Matbaa Sertifka No: 40675
Sarmal Kitabevi
Çağlayanlar Sok. Marmaroom Sites A Blok D:3 Maltepe-İstanbul
İletişim: 0532 297 72 59
www.sarmalkitabevi.com

O zamandan beri onu her gün birkaç kez görmem için çağrıldım ve onu her zaman aynı pozisyonda buldum. Bunda kesinlikle tuhaf bir şey var. Bütün gece oturduğunu ve iki aydır yatmadığını söylüyor. Siyah bir köle kadın onu yelpzeliyordu ve simli tüllere bürünmüş iki kadın yatakta oturmuş onun gürbüz saçlarını tarıyordu. O aslında hiç de güzel değildir, fakat kocası bana sürekli olarak onun "une femme savante" (bilgin bir kadın) olduğuna dair güvence verir. Mülkü ve ona bağlı olan saygınlığı vardır. Ateşle yanıyordu ve çok halsizdi.
Odamıza henüz dönmüştüm ki ev sahibim tekrar gönderdi, geri gidip doktoru görmemi rica etti. Hanımefendiyi apsenin veya her neyse onun açılmasına rıza göstermesi için ikna etmemin beklendiğini gördüm. Oda kadınlar ve hadımlarla doluydu ve yaşlı bir Arap olan baş hadım yatakta oturuyor ve doktor yarayı pansuman ederken onu destekliyordu ve hatta ona bu konuda yardımcı oluyordu. Çığlıkları korkunçtu ve beş kişi onu güçlükle tutuyordu. Kocası, çığlıklarına dayanamayarak odayı terk etti.
Oldukça geç bir saatte hanımefendi tarafından tekrar çağrıldım, bu kez öleceğini düşünüp düşünmediğimi bilmek için. Görünüşe göre erkek kardeşi olan yargıç, onun bir cinayete kurban gitmediğinden emin olmak için burada kalıyor, fakat şüphenin işaret ettiği kişiye bunu sormayı sevmiyorum ya da sivil vali olmasına rağmen ev

sahibimizin, zengin karısı ölürse şüphe altında kalmamak için onu burada tutup tutmadığını.
Hasta odasına yapılan tekrarlanan çağrılar, yağmur bir süre dindiğinde çatının balçığı üzerinde ve dinmediğinde haramın balkonu üzerinde bir yürüyüş ve komşularımın alışkanlıkları üzerine yapılan bir inceleme hariç,
bu yol, çok sıkıcıdır. Her iki işlem için de herhangi bir bahane veren her şeyi yamadım ve onardım, postayla gönderilmesi güvenli olmayan mektuplar yazdım ve baştan sona bilene kadar İran üzerine olan tek kitabımı inceledim ve yağmur hâlâ neredeyse hiç durmadan yağıyor ve dışarıdaki bataklıklar derinleşiyor.
Durum öyle kötüdür ki, Doğulular çarşıları ve hamamları ne kadar çok sevseler de, Hacı ikisine de gitmek için izin istemeyi reddediyor. Ona böyle bir dinlenmeden memnun olması gerektiğini belirttim ve o her zamanki veciz tarzında cevap verdi: "Çalışması gerekenler çalışmalı. Allah her şeyi bilir." Korkarım o çok tembeldir ve insanın kendisini konfırlu kılması veya herhangi bir şeyi temiz tutması hakkında hiçbir fikri yoktur. Avlunun çamurunu halıların üzerine basar ve tabaklarımı yıkamadan, gömleğiyle siler. Ev sahibimizin insan saadetinin zirvesine ulaştığını düşünüyor. "Dileyecek ne kaldı ki?" diyor. "Kölelerin sayılarına sahip ve her zaman daha fazlasını satın alıyor ve kadınlar ile hadımların sayılarına sahip ve her şey var ve para istediğinde sadece köyleri dolaşıyor. Allah büyüktür! Ya Allah!"
Hannikin, İran sınırına en yakın kasaba olduğundan, bir derece öneme sahip bir yer olmalıdır. Holvan'ın her iki kıyısında, palmiye korulukları arasında 1700 fit yükseklikte çok iyi konumlanmıştır ve bol miktarda suya sahip olduğundan, onunla Yakubiye arasındaki zengin alüvyon kervanlar için ithal etmek zorunda olmasına rağmen kendi nüfusunu desteklemeye muktedirdir. Bağdat ile olan İran ticaretinin çoğu ve binlerce Şii hacı her yıl onun içinden geçer. Bir gümrük istasyonudur ve bir asker alayına sahiptir. Yine de çok haraptır ve nüfusu son yıllarda 5000'den yaklaşık 1800'e (askerler hariç) düşmüştür ve bu sayıdan bir bölüşü son birkaç hafta içinde kolera tarafından götürülmüştür. Hiçbir okulu ve özel endüstrisi yoktur.
Çöküşün damgası onun üzerinde oturur. İnsanların içinden umudu söküp atan haraçlar, mülkiyetin genel güvensizliği ve bu güzel Asya vilayetlerini her yerde mahveden kötü yönetim, onun gerilemesini yeterince açıklar.
İran'dan gelenlere karantina uygulanması, kömür arzını neredeyse tamamen durdurdu ve evdeki kıtlığı bilerek, sakinlerin çoğunun yaptığı gibi ben de ateşsiz kalıyorum. Duvarların dışındaki büyük bir kervansaray karantina istasyonu olarak kullanılıyor ve diğer üçü lazaretto (karantina hastanesi) olarak alınmış. Bu düzenlemelerden memurlar ücretler şeklinde büyük miktarda para kazanıyorlar, fakat bu yerlerin sıhhi durumundan daha korkunç bir şey düşünülemez. Suyun tifüs ateşi ve koleranın özü olduğu görünüyor ve bahtsız tutuklular hayvanlar için bile uygun olmayan deliklerin içine doldurulmuş, ölümcül soluklar soluyorlar ve tifüs ateşi, kolera ve hatta vebanın patlak vermesinin beklenebileceği bu tür eski ve modern dehşet birikintileriyle çevrelenmişler.
Dün, kısa bir süre için, yuvarlanan siyah bulutların arasından karla kaplı tepeler göründü ve bir değişiklik muhtemel göründü, fakat yağmur bütün gece sağanak halinde yağdı; nehirde bir taşkın var ve bu sabah saat sekizde yola çıkmaya hazır

olmamıza rağmen katirgisler, nehir geçişlerinin derinliği ve çamur nedeniyle yolun seyahat edilemeyeceğini söyleyerek hareket etmeyi reddettiler.
Çatı, iyi bir çatı olmasına rağmen, şimdi o kadar sızdırıyor ki su geçirmez pelerinim altında uyumak zorunda kalıyorum ve macunsuz pencere çerçeveleri yağmuru içeri alıyor. Bu sabah erken saatlerde güney-batıdan bir fırtına başladı ve uluma ile kükreme korkunçtu, yağmur zamanın çoğunda tabakalar halinde yağıyordu.
Duygular eksik değildir. Emir erlerinden biri ciddi şekilde hasta ve Hindistan'a gönderilene kadar tıbbi bakım altında geride bırakılmak zorunda, —
yıkılan ikinci adam. Zagros dağlarında beş gündür yağmakta olan kar nedeniyle tüm kervanların durdurulduğu ve yolun iki hafta boyunca açılmasının beklenmediği haberiyle bir ulak geldi. Daha sonra İranlı ajan, nehrin üzerindeki bir uçurumda taşınan bir sonraki yürüyüş yolunun tamamen aşağı kaydığını ve sadece iki olması gereken yerde on beş fit su olduğunu söylemek için çağırdı. Elbette bu uzayan fırtına "istisnai"dir. Sıcaklık düşüyor ve burası o kadar soğuk ki, ateş olmadan, yatağım sadece tuğla ve kireçten yapılmış battaniyeyle kaplı bir seki olmasına, üzerine sürekli olarak kırk cereyanlı bir pencereden damlamasına rağmen kendimi battaniyelerine sarmaktan ve sarınmalar arasında yazmaktan memnuniyet duyuyorum.
Vali, Avrupalıların egzersiz çılgınlığını kabul ederek, eğer ona refakat edersem M——'in haramın balkonunda yürüyebileceğine dair haber gönderdi ve bu büyük taviz memnuniyetle kabul edildi, çünkü ısınmanın tek olası yoluydu. Haramın sınırları içinde bir yabancı erkeğin ve bir Avrupalının görünmesi büyük bir olaydı ve pamuk ile tül kıvrımları arasından parıldayan koyu renkli gözler tarafından her pencere, perde ve kapı aralığından yararlanıldı. Keyif gizliydi, fakat muhtemelen tümüyle daha keskin ve fısıltı ile kıkırdama sesleri her çatlaktan yükseldi. Otuzun üzerinde kadın var, bazısı zenci kadınlar. Bazıları Kurt ve çok güzeller, fakat oldukça genç olmalarına rağmen en güzeli ikisinin yüzleri ifadelerinde şeytani bir şeye sahip. Kıskançlık ve nefret trajedileri olmayan bir haram nadiren gördüm ve her yeni deneyim beni bu sistemin kadınlar için olduğu kadar erkekler için de aşağılayıcı olduğuna inanmaya sevk ediyor.
Türkçeye çeviren İbrahim Şimşekin dipnotu:
Grup sex yapılmakta ve kesinlikle kıskanç değiller olduğu anlaşılmaktadır.
Buranın haram kabul odaları geniş ve parlaktır, çatılar ve kornişler çok beyaz alçı içinde zarifçe işlenmiştir ve zeminlerde muhteşem halılar ve krem muslin üzerine altın ipekten Şam işlemeleriyle kaplı divanlar vardır.
Her gün hasta odasında bulunmam yönündeki talepler daha sık hale geliyor ve bir hemşire olmayı zar zor arzu ettiğimi söylesem de, benim bir Hakim ve muhtemelen doktor üzerinde yararlı bir casus olduğumu düşünmekte ısrar ediyorlar. Baş karının vicdansız kıskançlığının var olduğunun farkına vardım ve Doğu'da alışılagelmiş olduğu gibi, herkes herkesten şüphelenir ve yabancılara güvenmeyi tercih eder. Koca sıklıkla benden kanserli bir tümör gibi görünen şeyi çıkarmamı ister ve doktor hanımefendinin hayatını kurtarmak için bir operasyonun gerekli olduğunu söyler, fakat ben onu bunu yapmaya teşvik ettiğimde ve bir hemşirenin yardımını teklif

ettiğimde, eğer ölecek olursa hemen cinayetle suçlanacağını ve ciddi bir riskle karşı karşıya kalacağını cevaplar.
Vali bugün hanımefendiyi bir operasyon geçirmeye ikna etmem konusunda o kadar endişeliydi ki, Arapça söylediklerimi tercüme etmesi için Hacı'yı bile odaya getirdi. Onun durmaksızın sorusu, "Ölecek mi?" şeklindedir ve o bana her gün aynı şeyi birçok kez sorar. Yarayı pansuman edilirken her gün hazır bulunmamda ve yardım etmemde ısrar ediyor, aksi takdirde izin vermediği doktorun şişliğin içine bir bıçak daldırmasından korkuyor. Bunlar en üzücü durumlardır, çünkü bir saatlik mücadele ve acı genellikle deliryumla sonuçlanır.
Bu öğleden sonra, ancak, acıdan çok daha uzaktı ve onu eğlendirmem için beni çağırttı. Bazı güzel mücevherler takmıştı ve başının etrafında bazı simli tül kıvrımları vardı ve gerçekten hoş ve zeki görünüyordu. Kocası, onun kusurlu tercümesi olmadan konuşabilmemizi diledi ve birçok kez tekrarladı, "O eğitimli bir kadındır ve birkaç dili yazıp okuyabilir." Oda her zamanki gibi, efendilerinin emriyle peçelerini kaldırmış kadınlarla doluydu. Hanımefendiye bazı
Tibet skeçleri gösterdim, fakat bir erkeğin skecine geldiğimde kadınlar peçelerini geri taktılar!
Bazı işlemeler gösterdiğimde, Vali, İngiltere Kraliçesi'nin boş saatlerinde kendisini iğnesiyle meşgul ettiğini duyduğunu, fakat hanımların çalışmasının comme il faut (görgüye uygun) olmadığını söyledi. Görünüşe göre tatlı yapımı, saygınlık kaybı olmadan sürdürülebilecek tek meşguliyettir. Sözlerin tanınan kullanımının "düşünceyi gizlemek" olduğu bir ülkede çok sıkıcı olan bu durumun, çok eşlilik sistemine eşlik eden sefil kıskançlıklar, rekabetler, entrikalar ve nefretler için üretken olması şaşırtıcı mıdır?
Ev sahibi, büyük bir bölgenin sivil valisi olmasına rağmen, kendisi de sıkıntıdan muzdariptir. Gerekli resmi görevler çok hafiftir ve hesaplar ile raporlar başkaları tarafından hazırlanır. Eğer para istenirse bir köy üzerinde "bir haraç" yapar ve astları onu insanlardan söküp alır. Adalet veya bu nitelikte geçen satılık meta bir kadı tarafından idare edilir. Terlikli ayaklarla balkonların etrafında takırdar, yerlidir, yani günün çoğunu haramda geçirir, sigara içer, her biri altı veya yedi çeşitten oluşan iki öğün yemek yer ve akşama doğru, Müslümanların üst sınıfları arasında giderek daha yaygın hale gelen bir alışkanlığa göre, epey şarap alır. Misafirperverdir ve ev halkında kesinlikle zalim olmaktan başka her şeydir.
Ziyaret ettiğim ilk Türk evinin adetleri ve yolları bana olduğu kadar size de ilginç gelirdi, fakat baş karının hastalığıyla ilgili zorluklar gibi genel bir bilinirlik meselesi olmadıkça, herhangi bir şey üzerinde durmak misafirperverlik için kötü bir karşılık olurdu.
İran'da ve muhtemelen burada da bir komşunun evinin içine bakmak cezalandırılabilir bir eylemdir, fakat pencereden tamamen kaçınmadıkça buna yardımcı olamam. Zenginlik ve fakirlik birbirinin birkaç fit uzağındadır ve Müslümanlar bir dereceye kadar ve bizi utandıracak bir tarzda hayırsever olduklarından, yan yana geliş avantajlıdır.
Komşumun mülkü çok küçük ve sefil bir avludan, şimdi bir fit derinliğinde siyah balçıktan, bir inek ahırından ve kapısı veya pencereleri olmayan, siyah düzensiz bir

zemini ve siyah kaygan mertekleri olan bir odadan ibarettir —İskoçya'nın Batı Adaları'ndaki birçok kulübeden ne daha iyi ne de daha kötüdür. Orta yaşta bir adam, şüpheli yaşta bir kadın, sekiz ila on yaşlarında iki kız ve biraz daha küçük bir oğlan çocuğu sakinleridir. Mobilya, yerde serili bazı vatkalı yorganlardan, bakır bir kaptan, demir bir sacdan, bir veya iki kil ibriken, uzun bir bıçaktan, tahta bir kaşıktan, tahıl için kilden bir kaptan, iki veya üç topraktan yapılmış, yeşil sırlı çanaktan ve bir hasır tepsiden ibarettir. İnek ahırı —ineğin yanı sıra, kurutulmuş dikenlerle beslenen— bir saban demiri, açık bir sepet ve bir bagaj pedi içerir. Evde birkaç kümes hayvanı yaşar ve yüzmeden dışarı çıkamayacaklarını görerek şaşkına dönerler.
Hava soğuk ve çiğdir, yakıt muazzam derecede pahalıdır, iş durma noktasındadır ve soğuk ile sıkıntı komşularımı gün iyice ilerleyene kadar yatakta tutar. "Yatak", zemin üzerine serilmiş vatkalı bir yorgandan ibarettir, bir diğeri ise örtü içindir. Adam ve oğlan çocuğu odanın bir ucunda, kadın ve kızlar diğer ucunda, kafaları kapalı olarak uyurlar. Geceleyin hiçbiri kıyafetlerini değiştirmez, ancak adam gecleyin sarığının pagrisini (kumaşını) çıkarır, sadece bir astar takke bırakarak.
Kadın ilk önce kalkar, zeminin ortasındaki bir delikte bazı ılgın dalları ve dikenlerden oluşan bir ateş yakar, biraz kaba kahverengimsi un ve sudan lapa yapar ve onu ısınmaya bırakır —onu kaynatmak, elindeki imkanlarla imkansızdır. Avlunun içinden geçerek bahçeye gider, ineğe bir bağ diken verir, onu bir çanağın içine sağar, süte biraz maya ekler, bunu bir keçi derisinin içinde koyulaşana kadar sallar, deriyi ve sepeti eve taşır,
sepetten kümes hayvanlarını besler ve sonra efendisini uyandırır. O kalkar, esner, gerinir, esner ve pagrisini taktıktan sonra kendini ateşin başına bağdaş kurmuş olarak yerleştirir. Oda, kapı yolundan kaçan keskin odun dumanıyla yoğundur ve sadece birkaç köz kalır. Karısı ona toprak bir çanak uzatır, içine biraz lapa döker, keçi derisinden bazı "koyu süt" ekler ve o yerken kolları göğsünde çaprazlanmış olarak önünde durur, sonra çanağı ellerinden alır ve bir evdeki kölelerde olağan olduğu gibi onu öper.
Sonra piposunu yakar ve o keyfini çıkarırken karısı aynı şekilde oğlan çocuğuna kahvaltısını sunar, sonuçlandırma törenini atlayarak, bundan sonra kendisi ve kızlar büyük kap ile saygılı bir mesafeye çekilirler ve içindekileri aynı anda bitirirler. Pipo bittiğinde, efendisinin ellerine su döker, zaten nemli olan toprak zemine akmasına izin verir ve onları çarşafıyla siler. Evde başka hiçbir arınma geleneksel değildir.
Bu adam ne kadar fakir olsa da bir Hacidir ve Mekke'den üzerinde Peygamber'in elinin bulunduğu bir "namaz taşı" getirmiştir, onu kuşağından alır, yere koyur, alnını onun üzerine koyar, Mekke'ye yönelir ve akşam üzeri ibadetlerini tekrarlayarak namazını kılar. İlk bir veya iki gün dışarı çıktı, fakat yollar şimdi neredeyse geçilmez olduğundan, kendisini, avludan daha alçak olan odaya suyun akmasını engelleyen küçük bir bendi onarmakla sınırlar ve görevini çok kusurlu bir şekilde yerine getirir, avludan sızıntı ve çatıdan damlama nemliliği saatlik olarak artırır. Bu onarımlar, ara sıra bir pipo ve bolca uyku, bu adamın gününün akşam gün batımından bir saat öncesine kadarki kaydıdır, o sırada sabah yemeği biraz peynir ilavesiyle tekrarlanır.
Çocuklar çoğunlukla yatakta kalırlar. Bu sırada, ailenin meşgul arısı olan kadın, neredeyse bütün gün ıslak giysiler içinde pıtır pıtır dolaşmayı başarır, çöpleri tek tek

avuçlarla dışarı taşır, dalları kırar, kabı temizler ve ineği besler. Güzel havalarda en evsel meşguliyetlerin sahnesi olan çatıya dik bir merdivenle ulaşılır ve o buna yedi kez arka arkaya tırmanır, her seferinde bir kümes hayvanı taşır, çamurlu balçık içindeki hayali solucanları gagalamaları için. Boyalı iplik de yağmurda ıslanması için yukarı taşınır ve bir kuruluk aralığında bazı yünler yukarı taşındı ve tarandı. Gün batımından bir saat önce ateşi yakar, lapayı ocağa koyar ve yine yedi kümes hayvanı ile yedi yolculuk yapar, onları evde besler, kocası dahil ailesini besler, ineğe bakar, balçığın içinden geçerek nehirden su çeker, yorganları açar ve vatkalı yorganları serer. Karanlık olduğunda bir kez daha yataktadırlar, burada bu zararsız, çalışkan kadının iyi kazanılmış bir uykunun keyfini çıkardığına inanıyorum.
Bulutlar parçalanıyor ve olumsuz söylentilere rağmen yarın ne pahasına olursa olsun başlanmasına karar verildi. Kendi adıma, uygun bir karşılık verilemeyecek olan misafirperverliği almaktansa, bir kervansarayın "domuzluğu" ile bile olsa özgürlüğünü tercih ederim.

I. L. B.

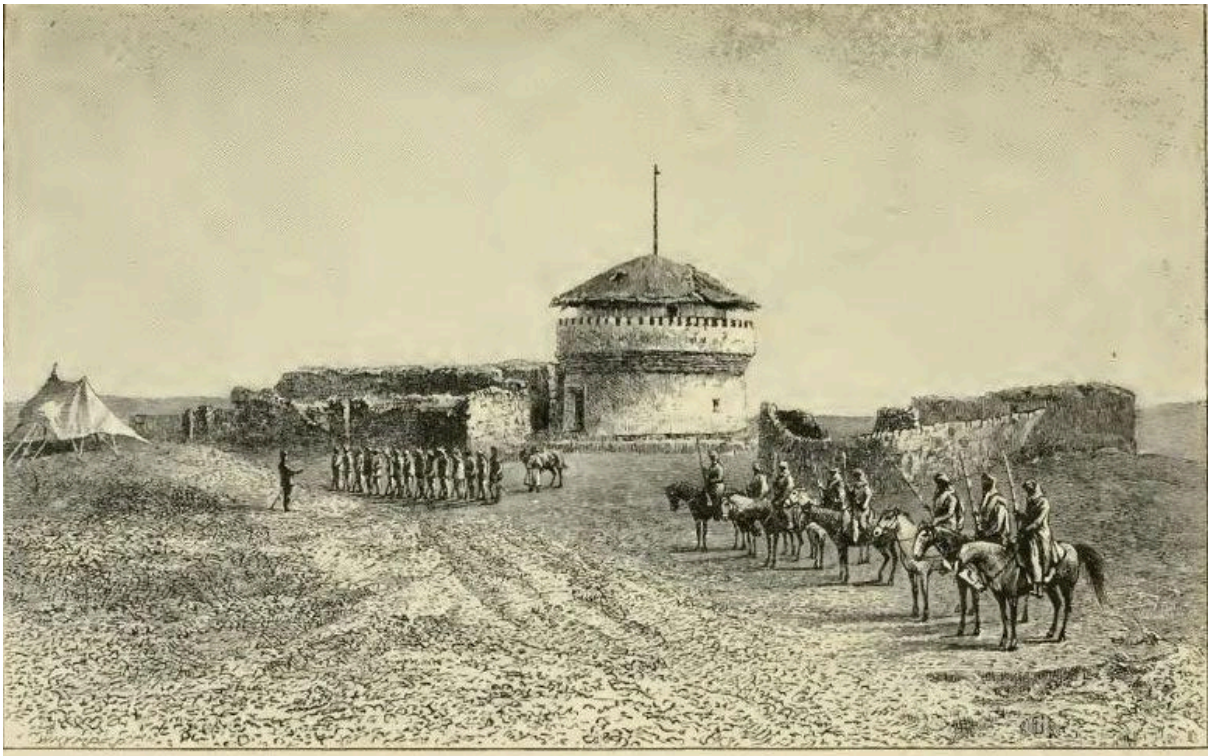

A TURKISH FRONTIER FORT. *To face p. 78, vol. I.*

MEKTUP IV

SARIPUL-I-ZOHAB, 21 Ocak.

Yağmur nihayet dindi ve katirgisler bagaj üzerinde bir saat boyunca ağız kavgası ettikten sonra, bu tür elverişsiz koşullar altındaki barınak ve misafirperverlik için çok minnettar olarak saat onda yola çıktık. Barınak için altı Başıbozuk ve yırtık pırtık ve uyumsuz üniformalar içinde yürüyen iki zaptiye bize Türk sınırına kadar eşlik etti. Sokaklar korkunç bir durumdaydı ve atlı ile yaya adamlar, çiftler halinde yürümek için bir girişimden sonra, ister istemez perişan ve düzensiz bir tek sıra halinde düştüler, yaya adamlar ara sıra atların kuyruklarından tutarak kendilerini çamur deliklerinden

dışarı çekiyorlardı. Kasabanın dışında, bir geçit törenine yönelik son teşebbüsü de bozan ve genel bir sauve qui peut (canını kurtaran kurtulur) durumuna yol açan, bir çamur ve su basmış su kanalları genişliği vardı. Balçık inatçıydı ve atların dizlerine kadardı, katırların yarısı yükleriyle birlikte devrilmişti, Hacı çamurun içine yuvarlandı, benim becerikli hayvanım kişnedi ve mücadele etti, bazıları banklar üzerine çıktı ve bazıları akıntılara daldı, eşeklerin yükleri hafifletilmek zorundaydı ve hava, head to foot çamurla sıçramış hüzünlü güruh nihayet çakıllı bir yokuşun terra firma sına (sağlam zeminine) ulaşana kadar haykırışlar ve azarlamalarla doluydu.

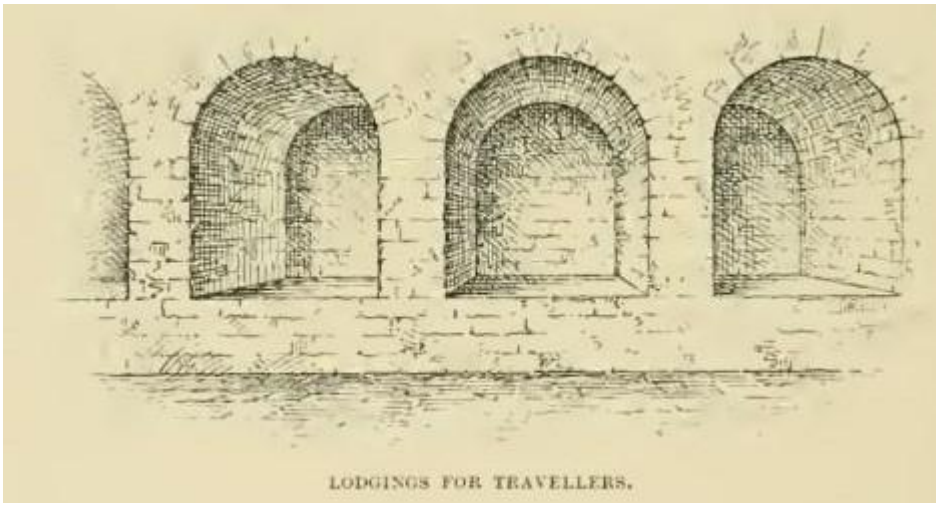

LODGINGS FOR TRAVELLERS.

Yol, ara sıra kırmızı kumtaşı oluşumlarıyla, alçak, yuvarlanan, çakıllı tepeleri geçer ve genel olarak yükselir. Güneş parlaktı, fakat rüzgar güçlü ve çok soğuktu. Başıbozuk eskortu tamamen başıboş ve tutarsızdı, eyerden daireler çizerek koşturuyor ve kuşlara ateş ediyordu (ki onlara hiç vuramadılar), ve kötü bir şöhrete sahip bazı alçak tepelere ulaştığımızda, memur, tehlikeyi ve kendi uyanık bakımını temsil etmek için, onları soyguncuları gözlemlemek üzere her yöne çıkardı, ta ki mantar tepeli yuvarlak bir kule, birkaç harap çamur bina ve yırtık pırtık bir çadır tarafından taçlandırılmış dik bir tepeye gelene kadar. Burada eskort bir hat halinde dizildi ve yırtık pırtık garnizon bir diğeri halinde, karşılarında bir memur ile dondurucu rüzgarda titrerlerken fotoğraflandılar. Bu kule bir Türk sınır kalesidir.
Kısa bir süre sonra İran sınırı geçilir, tepelerin boyutu hatırı sayılır derecede artar ve çamur, sağlam, kaba çakılla yer değiştirir. Başka türlü özelliksiz olan manzaranın bir özelliği, tepelerin üzerinde, eskiden soyguncuları gözlemek için nöbet tutan gardiyanların barınması için oraya yerleştirilmiş, martello kuleleri gibi kulelerin sıkça bulunmasıdır. İlginç olmayan çakıllar arasında jasper ve akik, zümrüt yeşili, kırmızı, sarı ve mor çakıl taşları uzanır. Bu yeni ülkedeki en ufak ilginçliğe sahip ilk nesne, hasır paravanlardan inşa edilmiş, çatısı keçi kılından kumaştan olan ve önünde hasır duvarlı küçük avluları olan bir İlyat köyüydü. Geniş pantolonlar ve kısa ceketler giyen kadınlar uzun, biraz çarpıcı görünüşlü ve peçesizdiler. Saçları uzun örgüler halinde aşağı sarkıyordu ve başın arkasında düğümlenmiş kırmızı mendiller takıyorlardı.
Bize dört İranlı süvariden (sowar) oluşan bir eskort katıldı. Yüz tipi, Sasaniler madeni paralarından ve yontulmuş taşlarından aşina olduğumuz tipti, alın ve çene hatırı sayılır derecede geriye çekilmiş ve burun ince ve çıkıntılıydı, profil bir insan

yüzünden ziyade bir gagayı çağrıştırıyordu ve deri kemiklerin üzerine o kadar sıkı çekilmişti ki gözleri tuhaf bir belirginliğe zorluyordu.
Altı saatlik bir yürüyüş, Holvan'ın sağ kıyısında yüksekte, sol kıyısında bir hurma plantasyonu ve vadide hatırı sayılır bir ekim olan, vahşi konumlanmış Kasr-ı Şirin köyünde sona erdi. O sadece en perişan yapıdan seksen eve sahiptir, yükseklik ve boyut olarak gübre yığınlarıyla rekabet eder, bunların sızıntıları sefil yolda kendisini tüketir. En acınası tanımdan bir kervansaray, küçük bir garnizonu olan kare bir kale ve kubbeli mezarları ve tuhaf dikilitaşları olan bazı büyük mezarlıklar, bu köyün belirgin özellikleridir. Onun perişan görünümü güvensizliği ile açıklanır. Soyguncu kabileler tarafından yok edilecek bir şey olduğu her seferinde yok edilmiştir ve Türkiye ile İran arasında o kadar çok gidip gelmiştir ki, her iki imparatorluğun da özel özelliklerinin hiçbirine sahip değildir.
Köyün biraz berisinde, bir yükseklikte, muazzamlığı ve düzensizliği ile bir Alman ortaçağ kalesini andıran, bir mektubun konaklama sağladığı büyük bir bina yığınında durduk. Sahibi olan, bir soyguncu kabilesinin şeyhi ve çevre mahallenin dehşeti olan Can Mir, İran Hükümeti tarafından ortadan kaldırıldığından beri boş kalmıştır. Konaklama yeri; taş döşeli zeminleri olan, boyut olarak görkemli, fakat aydınlatılması ve karanlık girintilerinin ısıtılması için elli mum ve devasa kütük ateşlerine ihtiyaç duyan, bir mum ve çıtırdayan dallarla ürkütücü ve nemli olan büyük, karanlık, kemerli, tonozlu odalardan oluşuyordu. Onlar temizdi, ancak muazzam duvarları soğuğu dışarıda tutuyordu. Köy 2300 fit yüksekliktedir ve sıcaklık büyük ölçüde değişmiştir.
Kasr-ı Şirin'in ilginçliği, antik harabe kütleleri arasında yer alması ve onu çevreleyen yamaçların, batı ucunda mevcut sefil mezra kasabasının durduğu büyük bir şehrin kalıntıları olan, her boyutta yontulmuş ve yontulmamış taşlarla tamamen kaplı olmasıdır.[1] Kolayca izlenebilen duvarlar, düzensiz bir kareyi çevreler, bunun en kısa cephesinin üç mil uzunluğunda olduğu söylenir. Onlar kaba yontulmuş gri ve kırmızı kumtaşı bloklarından ve çok sert harç veya betondan inşa edilmiştir. Bloklar birçok yerde o kadar muazzamdır ki, sıklıkla yanlış kullanılan Siklopik sıfatını hak ederler. Bu çit içinde, suyla aşınmış yuvarlak taşlardan inşa edilmiş, canavarca yığınlar halinde uzanan evlerin ve bir yükseklik üzerindeki büyük bir kalenin kalıntıları vardır. Başka bir yönde, sadece tek bir girişi olan ve büyük yeraltı odaları şimdi neredeyse tıkanmış olan dört köşe formunda muazzam bir sarayın kalıntıları vardır. Çok güzel kemer yolları olması gereken şeylerin kalıntıları vardır, fakat yontulmuş taşın dış kaplaması ve tüm süslemeler dökülmüş, geriye sadece kaba moloz ve betondan iç kasa kalmıştır, mimari formlar çok kötü tanımlanmıştır ve bir zamanlar muhteşem olması gereken şeyin görünüşü şimdi ürkütücü ve ıssızdır. Kayaya oyulmuş bir su kemerinin kalıntıları ve suyun şehre ve saraya, on beş mil mesafeden getirildiği oluklar ve taş borular, ıssızlıklar arasında hâlâ izlenebilir durumdadır, fakat onunla Hüsrev'in güzel Şirin'i çevrelediği güzel bahçelerden bir iz bile kalmamıştır. Solgun bir gün batımı vardı, sırılsıklam karın soluk pembe uzak fersahları ile kızaran ve tam karşısında, siyah bulutlardan oluşan ağır bir kütle içindeki uğursuz bir açıklıkta, Muhteşem Hüsrev'in sarayının büyük harap yığını göze çarpıyordu, ihtişam ve şöhret üzerine kasvetli bir yorum.

[1] Diğer bir ilginçlik, ancak, onun Hüsrev Perviz ve onun güzel karısı hakkında hâlâ anlatılan romantik efsanelerin birçoğuyla olan bağlantısıdır, İranlıların en ünlü kaya heykellerinden bazılarını atfettikleri heykeltıraş Ferhad'ı içeren aşk hikayeleriyle karmaşıklaşmış. Bu efsanelerin en romantiği, Ferhad'ın Şirin'i sevdiği ve Hüsrev'in bundan haberdar olduğu ve eğer dağların bereketli sularını şehre getirme imkansız görevini yerine getirebilirse onu kendisine vereceğine söz verdiğidir. Ferhad kendisini Herkülvari işe verdi ve kralın dehşetine göre, görevi neredeyse tamamlamıştı ki, Hüsrev, Şirin'i kaybetme veya lekelenme zorunluluğundan korkarak, ona kadının ölümünü bildirmesi için birini gönderdi. O sırada bir uçurumun tepesinde olan, su kemerinin çalışmasını zorlayan haber, onu öylesine zapt edilemez bir umutsuzlukla doldurdu ki kendini aşağı attı ve öldürüldü.

Ertesi gün, rüzgarlı bir yağmurla başlayan, fakat daha sonra sulu kar ve karın keskin girdaplarıyla çeşitlenen istikrarlı sağanaklar halinde düşen akşamın vaadi yerine getirildi. Holvan tarafından oluşturulan, beyaz ve kırmızı renkli tuğla tabakalaşmalı uçurumlardan geçen yarıktan ayrılarak, gün alçak tepeleri çevrelemek veya geçmekle geçirildi. Çamur çok derin ve inatçıydı ve ilerleme hızı saatte zar zor iki mildi. Ne kervanlar, gezginler ne de nüfus vardı ve hiçbir kuş ya da hayvan yoktu. Yağmur bulutları alçak ve ağır asılıydı, sisler tepelerin kıvrımları arasından kaynadı, sıcaklık hissedilir derecede düştü. İyi makintoshlar tarafından korunan insanlar için gerçekten kamçılayıcıydı.

Altı saat sürdükten sonra yağmur sulu kar ve ıslak kara dönüştü, tepeleri sildi ve katırların dizlerine kadar çamur içinde, şimdiye kadar gördüğüm en pis köyün, faul, yeşil hendeklerin, eriyen gübre yığınlarının, çamur kulübelerin sanki onlar da eriyormuş gibi göründüğü bir bileşimin içine bocaladığımız doğal olmayan bir alacakaranlık yarattı, saz kulübeler ve bir İlyat köyü, kervansarayların en sefilinin etrafında kümelenmişti, girişi balçık içinde diz boyuydu. Onun içinde barınmanın imkansız olduğuna karar verildi ve eskort bizi kararan siste ve köprünün diğer tarafındaki bir komşu çamur mezrasına doğru sürdü, burada katırların sıvı gübre içinde dizlerine kadar ayakta durduğu yerde sığınak aradık fakat boşuna, Holvan'ı geçtik ve neredeyse geçilmez sulu çamurun içinden kervansaraya geri döndük.

O, kokusu, pisliği ve balçığı ile tek kelimeyle iğrençti ve zaten adamlar ve hayvanlarla kalabalık ve gürültülüydü. Her tarafta kemerli girintileri olan, işgal edilemeyecek kadar iğrenç, rüzgarlı kar fırtınasından sığınak sağlamak için çok açık ve harap büyük bir avlu vardı. Son çare, her iki tarafında benzer girintiler veya yemlikler olan, yaklaşık on fit yedi fit boyutlarında ve yaklaşık sekiz fit yükseklikte, içinden büyük, yüksek katır ahırına geçilen bir kemer yolundan geçmekti. Ahır görkemli bir boyuta ve kubbeli bir çatıya sahipti. Muhtemelen arkadaki dörtgenin yarısını işgal eder, yaşanılamaz girintilerin arkasında. Bu yerde en az dört yüz katır vardı, büyük zillerini şıngırdatıyorlardı ve katirgisler, gezginler ve zaptiyelerden oluşan kalabalıklar, hepsi ıslak ve başlarının üzerine kadar çamurla sıçramış, bazıları yükleri indiriyor, diğerleri ateş yakıyor ve katırlarını besliyorlardı, hepsi söyleyecek bir şeyleri olduğunda bağırıyorlardı, yüz kaşağının şangırtısı ve dövüşen atların çığlıklarıyla ağırlaşan Babil kulesi.

Zemin çağların gübresiyle derindi ve balyalar ile kutularla yığılmıştı. Yan girintilerde, katırın sırtı yüksekliğinde olan yerlerde, katırcılar ateşleri ve mallarıyla kamp kurdular ve ön tarafa hayvanları için azığı koydular. Bu yerler doğu kervansarayının veya hanının yemlikleridir. Beytüllahim'deki han da böyle olmalıydı ve kesinlikle "çarmıh ölümünün" aşağılanmasına giden ilk adım, kalabalığın ve böyle bir ahırın dehşetlerinin ortasında, yemlikte doğuş olmalıydı.
Koku overpowering (dayanılmaz) ve gürültü sersemleticidir ve ıslak, çamur kaplı bagaj hayvanlarımız içeri girdiğinde, gürültüye eklenerek, hareket edecek neredeyse hiç yer yoktu, yükler indirildiğinde tüm katırların kendilerini şımarttıkları yuvarlanma için çok daha az yer vardı; ve sıkışma bir dövüşle sonuçlandı ve bir katır ön ayaklarını benim "yemliğimin" üzerine koydu ve onu benimle paylaşmakla tehdit etti. Yağmur ve kar altında altı saatlik bir yürüyüşten sonra gelinecek berbat bir yerdi, fakat katırımdan girintinin içine kaydım, orayı halıyla kaplattım, ön tarafına bir battaniye astım ve sokağa bakan bir kapısı olan, köydeki bir oda olma iddiasına sahip tek yer olan bu odanın sakinleri, onu benim için boşaltmaları karşılığında altı kıran (yaklaşık dört şilin) bir teklifle rüşvet aldıklarında göğüs germeye hazırlandım. Onun "iddiaları", bir geçit yolu üzerinde olmasından ve bir kapıya sahip olmasından ibarettir, ve sokağa bakan çamurlu bir kare delik; çamurlu kaygan basamakları olan yıkık bir taş merdiven ona çıkar. Çatı her yöne sızdırıyor ve kaygan zemin havuzlarla doludur, fakat o kervansaray ahırından sonra bir lükstür ve yatağımın üzerinde bir su geçirmez örtü ve kendimin üzerinde bir diğeriyle oldukça iyi idare ettim, kapı kapatılamasa da ve grubun geri kalanı geçilmez bir mesafedeki ahırda olsa da. Dilimiz neyse ki bu köyün durumunun tanımlanabileceği kelimelere sahip değildir. Bu odanın önünde, Hacı'nın çayım için aldığı, kaygan yeşilimsi suyla dolu kırık bir hendek var! Gece boyunca hafif bir kar yağışı oldu ve kar yakındır. Şimdi hatırı sayılır bir yüksekliğe ulaştık ve her şeyi bekleyebiliriz. Hacı az önce "Ya Allah!" iniltileriyle merdiveni tırmandı ve neredeyse ağlayarak seslendi, "Albay, gitmemizi söylüyor —Tanrı bize yardım etsin."
Kerrind, 23 Ocak. —Saripul-i-Zohab'dan, 1836'da Sir H. Rawlinson tarafından geçilen Kirmansah'a giden üç rotanın en güneyindekini alıyoruz.[1] Sulu kar yamalarıyla çeşitlenen bir çamur denizi, kaya duvarları dar geçitleri olan, dönen kar bulutları arasından bir an için spektral olarak görülen büyük karla kaplı dağlar, göçebelerin siyah çadırları, yarı boğulmuş köyler ve çalılık meşeler ve bodur ardıçlar arasında uzun, soğuk, dik bir yokuş, erimeyen kar ve bir Kurt köyünün misafirperverlikleri, Saripul'dan Myan Tak'a kadar olan yürüyüşün ilginçliklerini oluşturur, yüzeyde uzandıkları kadarıyla, fakat çeşitli şekillerde Kerdestan'ın bu kısmı, tanıdık bir mektupta bile kesinlikle göz ardı edilmeyecek birçok ilginçliğe sahiptir.

Türkçeye çeviren İbrahim Şimşek'in dipnotu:

Ermeni Kroniklerinde Քուրդ Kurt ve Քրդաստան : Kerdestan olarak geçer.

Yayıncı Sertifika No: 48172
ISBN:978-625-5518-
İbrahim Şimşek
Ekrad Kürtler Demek mi?
Yayına hazırlayan: İsmet Gülseçgin
1. Baskı: Mayıs 2026 (İstanbul)

Baskı ve Cilt: Repar Tasarım Matbaacılık
Merkez Mh. Cemal Ulusoy Cd. No:43
Yenibosna-Bahçelievler-İstanbul
Matbaa Sertifka No: 40675
Sarmal Kitabevi
Çağlayanlar Sok. Marmaroom Sites A Blok D:3 Maltepe-İstanbul
İletişim: 0532 297 72 59
www.sarmalkitabevi.com
Burada, İran'ın kırsal nüfusunun beşten birini oluşturduğu varsayılan İlyatlar büyük sayılarda karşılanır ve onların kahverengi sürüleri ve sürüleri hâlâ yetersiz bir geçim kaynağı toplamaktadır. Bu bölgenin büyük reisi olan Guran kabilesi, bölgeyi İran Hükümetine yıllık bir ödeme karşılığında elinde tutar, tebaasına tahıl verir ve onlardan mısırın yarısını ve pirincin ürünün üçte ikisini alır. Bu insanlar tahıllarını ilkbaharın başlarında ekerler ve sonra sürüleriyle birlikte dağ otlaklarına çıkarlar, arkalarında mahsulü hasat etmek için sadece birkaç adam bırakırlar. Hiçbir gübre kullanmazlar, bu yakıt için gereklidir ve pirinç durumunda en az yedi yıllık bir nadasa izin verirler. Bu topraklarda yerleşik çok az çiftçi vardır, fakat İlyat kampları sıklıkla görülür.
Bölge tarihe batmıştır. Sefil Saripul köyü, Asur'un Kalah'ı ve İsrail esaretinin Halah'ıdır,[2] ve çevreye verdi

[1] Eski haritalarımızda sahip olduğumuz Chalonitis adını ülkeye verir. Beşinci yüzyılda bir Büyükşehir Piskoposluğu olan burası, Nasturi hiyerarşisinin kurulmasından kısa bir süre sonra Calah, Halah ve Holvan olarak adlandırıldı. Eğer Diyala, Kiros'un Babil'e yürüyüşündeki tuhaf gecikmesiyle dikkate değer antik Gyndes ise ve Saripul antik Holvan ise ve çok sayıdaki Keldani ve Sasani kalıntılarına ek olarak Semiramis'in ve Mecusilerin ateş tapınaklarının kalıntıları varsa, tarihi çağrışımların kalabalığı bir gün için neredeyse çok fazladır ve ben yolculuğun önemsiz ayrıntılarına geri döneceğim.
[2] Yar. x. 11; 2 Krallar xviii. 11; 1 Tarihler v. 26.

şehrin adı Chalonitis'tir. Dokuzda ayrıldık, Holvan'ı dört kemerli bir tuğla köprüden geçtik ve düşen kar ve derin çamur içinde, Sir H. Rawlinson ve Layard tarafından tanımlanan, Mecusilerin bir başrahibinin bir eli kutsama için kaldırılmış olarak ve diğerinin bir tomarı kavradığı, kıyafetin Zerdüşt rahipleri tarafından giyilen papalık cübbesi olduğu, kare bir başlığı olan, önü sivri ve ağzı kapatan şeritleri olan yontulmuş tableti görene kadar, üzerinde bir duvarın temellerinin hâlâ kaldığı doğal bir yarığı olan, dik bir kireçtaşı kaya sırasına gelene kadar oldukça düz bir zemin üzerinde sürdük. Bunun üzerinde süslü bir girişi olan bir mezar vardır.
Şimdi soyları ve gerçek inançları hakkında çok az şey bilinen çok garip ve gizemli bir halkın arasındaydık. Onlar Ali-İlahilerdir, fakat Avrupalılar Kral Davud'a olan özel hürmetlerinden dolayı sıklıkla onlardan "Davudiler" olarak bahsederler. Yarıktaki bu mezar Dükkan-ı Davud veya Davud'un dükkanı olarak adlandırılır ve insanlar onun hâlâ orada yaşadığına inanırlar ve Kerdestan'ın her yerinden kurbanlık hayvanlar sunmak ve hac ziyaretleri yapmak için gelirler. Onun bir demirci olarak çalıştığına inanılır ve katirgisler onun güzel zırh takımları yaptığını söyler. Mezarın bir kısmı metalini sertleştirmek için kullandığı suyu içeren bir rezervuar olduğuna inanılan düşük bir bölme ile geri kalanından ayrılmıştır. Bu geçidin yakınındaki yolun sağında, merkezinde bazı binalar olan büyük bir höyük, mülkiyet olarak başka bir isim taşımasına rağmen, halk tarafından "Davud'un Kalesi" olarak adlandırılır. Davud ile ilgili, özellikle kabileler tarafından büyük koruyucu peygamberleri olarak kabul edilen Davud ile ilgili Yahudi gelenekleri boldur.

Bu bölgenin göçebe sakinleri olan Guranlar ve Kalhurlar, çok belirgin bir fizyonomi tipindedirler, Yahudi isimleri, Davud'a olan hürmetleri ile birlikte ele alındığında, onların kökenlerinin İsrailli olduğunu, "kayıp kabileler" olma onuruna hak iddia edenler olarak öne sürüldüklerini telkin eder gerçekten. On ikinci yüzyılın büyük İbrani gezgini, atıfta bulunduğum, Ali-İlahilerin tamamının Yahudi olduğuna inanıyordu ve Zagros dağlarında 100 sinagogdan ve mahallede 50.000 Yahudi aileden bahseder.

Birkaç gün boyunca bu insanların arasında olacağımızdan, Sir H. Rawlinson'ın onların inançları hakkındaki taslağını kısaltacağım. O, Ali-İlahiliğin İslam'ın ilk dönemlerinde, Yahudilik izlerini barındıran, Müslüman, Hristiyan ve Sâbiî efsaneleriyle karışmış belirgin izler taşıdığını düşünür. Ali-İlahiler bir serideki Tanrısal varlığa inanırlar; aralarında Bünyamin, Musa, İlyas, Davud, İsa, Ali ve onun eğitmeni Salman, İmam Hüseyin ve Haftan (veya yedi beden), ilk dönem İslam'daki başlıca ruhani kılavuzlar vardır ve her biri, Kerdestan'ın bir bölgesinde bir Tanrı olarak tapınılan, bir tapınma nesnesidir. Bunlardan birinin, Baba Yadigar'ın mezarı onların kutsal yeridir ve burası Araplar İran'ı işgal ettiğinde İlyas'ın meskeni olarak kabul ediliyordu. Tüm bu enkarnasyonlar tek ve aynı kişinin bedensel formu olarak kabul edilir. Değişen tek şey İlahi tezahürün bedensel formudur. Gelişimin mükemmelliğinde dereceler vardır ve en mükemmel formlar Bünyamin, Davud ve Ali'dir.

Pratik olarak, ancak, ardışık enkarnasyonların bu inancında yer alan metafizik spekülasyonlar bilinmemektedir ve Muhammed'in kuzeni olan İmam Ali, ibadetin büyük nesnesidir. Müslümanlığı benimsemelerine rağmen Ali-İlahiler, dinlerinin bir parçası olarak kutsal olmayan ayinler uyguladıkları damgası altında kalan "inananlar" tarafından büyük bir dehşetle karşılanırlar ve "Chiragh Sonderan", yani ışıkları söndürenler ismini almışlardır.[1] Bu suçlama, Sir A. H. Layard'ın gözlemlediği gibi, zulmü haklı çıkarmak için icat edilmiş, diğer birçoğu gibi sadece bir iftira olabilir.

Dükkan-ı Davud sırasındaki yarıktan geçerek, bu sapmaya yol açan, içinden geçtiğimiz sıra arasında yükselen bir vadiye girdik ve bazı vahşi dağlar karla kaplıydı, o sırada aktif olarak bir fırtına hazırlığı içindeydiler. Daha uzakta sulama ve ekim vardı ve sonra perişan Pai Tak köyü ve bir köprünün kalıntıları. Orada, insanlar bize durmamız gerektiğini söylediler, çünkü bir sonraki yerdeki kervansaray zaten doluydu ve sığınacak bir kulübe arayarak kar ve çamurun içinde bocaladık, fakat devam etmeye karar verdik ve kısa süre sonra Babil ile Medya arasındaki antik ana yol üzerindeki, içinden birkaç saat içinde Zagros'un dağ bariyerinin geçildiği ve büyük İran platosunun bir parçası olan Kerrind ovasına ulaşılan, "Zagros Kapıları" olarak bilinen olağanüstü geçidin yokuşuna başladık.

Geçidi dik bir şekilde zikzaklar çizerek çıkan bu büyük yol, kısmen düzleştirilmiş yuvarlak taşlardan ve kısmen doğal kayadan, biraz düzeltilmiş ve nallanmış hayvanların sürekli geçişiyle çok yıpranmış olarak oluşur. Bir nehir yatağı gibi olduğu söylenir, fakat kar onun üzerinde ağır bir şekilde uzanıyordu,

[1] Bkz. Sir A. H. Layard'ın Early Adventures, cilt. i. s. 217.

onun düzensizliklerini doldurarak. Bodur meşeler, alıç, dişbudak ve diğer çalılar her çatlakta kök salmıştı. Çirkin olabilecek her şey saf beyazla kaplanmıştı ve çevreleyen

parıltıdan geriye bakıldığında, çivit karalığı içinde uzanan alçak sıraların manzarası çok çarpıcıydı. Yokuşta, yolun üzerinde uzanan, "Tak-i-Girreh", "yolu tutan kemer" olarak adlandırılan, yokuşa Gardan-i-Tak-i-Girreh (Tak-i-Girreh geçidi) popüler adını veren, coğrafyacılar ona Akabah-i-Holvan (Holvan geçidi) deseler de, beyaz mermerden büyük bloklardan oluşan olağanüstü bir kemer vardır.
Yürüyüşün ilk bölümünün derin çamurundan sonra, saf, derin, toz karın içinden geçmek bir zevkti ve bu parlak örtüyle kaplı, dik tepeler ve küçük ağaçlar arasında bir dağ akarsuyu üzerinde yer alan bir Kurt mezrası olan Myan Tak köyünün pisliğini bulmak zevkti. Geçidin yüksekliği 4630 fittir, fakat Myan Tak bir saat daha uzakta daha düşük bir yüksekliktedir.
Türkçeye çeviren İbrahim Şimşek'in dipnotu:
Myan Tak (günümüzdeki adıyla Miyan Tak veya Miyan Tang), İran'ın batısında, Kermansah Eyaleti'ne bağlı Dalahu şehristanının Kerrind (Kerend) bölgesinde yer alan tarihi bir Kurt mezrasıdır (köyüdür).
Küçük ve harap kervansaray kar fırtınası tarafından alıkonulan kervanlarla gerçekten doluydu ve yerleşik kabileler arasında yaygın olan mimari tarzına özgü bir Kurt evinde barındık. Kapısı olmayan geniş bir kapı yolu içinden, yüklü bir katırın girmesi için yeterince yüksek, gövdeden kesilmiş ağaçların üç sırası üzerinde desteklenen, düşük, düz bir çamur çatısı olan, dalları gövdeden yaklaşık bir fit uzakta kesilmiş, tamamı siyah ve dumanla parıldayan çok büyük bir odadır. Çamur ve moloz platformlar, iki fit yükseklikte, bir taraf boyunca uzanır ve bir uçta kilden, arı kovanı şeklinde bir şömine vardır, fakat baca yoktur. Bu platformun altında, girdikleri delikteki bir taşla geceleyin kapatılan birçok kümes hayvanı vardır. Bu odanın içinde muazzam boyutta tamamen karanlık bir ahır vardır. Kesinlikle kırk katır, eşekler ve öküzlerin yanı sıra, onun içinde barındı ve taşma kısmı bir dizi Kurt ile oturma odasını paylaştı,
vaka. Soru ortaya çıkıyor, kim yol verecek ve kim ağır yüklü hayvanlarını yoldan çıkarıp, yükleri indirilmeden tekrar ayağa kalkamayacak şekilde, ve hatta o zaman bile zorlukla, üç fit karın içine sürecek, mücadele edecek, bocalayacak ve düşecek? Sıkıntı, bir akarsuyun yakınındaki bir bankta, derin bir birikintinin olduğu yerde geldi. Yol vermeye karar verdim, fakat hiçbir şey katırımı karla yüzleşmeye ikna edemezdi. Bir emir eri öndeydi ve Hacı gerideydi. Yoldan aşağı, büyük paket kasalarıyla yüklü altmış hayvan geldi. Onlar duramadılar ve yol vermezlerdi ve iki kervan çarpıştı. Mücadele eden ve düşen katırlar, devrilen yükler, katırcıların bağırması ve kükremesi, Hacı'nın "Tanrı bize yardım etsin!" diye inlemesi vardı, benim katırım, yeni bir tane, büyük ve güçlü bir hayvan, bir dövüşe alışkın olmayan, biraz bocaladı ve tekmeledi, bir "serbest dövüş"ün ortasında. Bir paket kasası tarafından ayak bileğime sert bir şekilde vuruldum ve neredeyse devriliyordum. Hâlâ, görünüşe göre sonsuz sürüler halinde aşağı geldiler; katırım gemini çıkardı ve en şiddetli şekilde tekmeledi; her tarafta feryatlar vardı. Kar gözlüklerim vurulup düştü ve kayboldu, sonra bir kemiğin kırıldığını düşündüğüm başka bir darbe geldi. Bazı korkunç kervansaraylarda kırık bir uzuvla haftalarca yatmaktan korkarak ve tehlike ile kafa karışıklığından gerçekten umutsuz kalarak, Hacı'ya inmesi ve katırımı karın içine çekmesi için defalarca seslendim yoksa öldürülecektim! O hareket etmedi, fakat yüküyle inleyerek "Tanrı bize yardım etsin!" diyerek heybesinin üzerinde sersemlemiş oturdu, ta ki o, katır ve yük birikintinin içinde yuvarlanana kadar. Emir eri katırımın

gemini almaya ve kendi hayvanını önüme almaya çalıştı ve her bastırılamaz hayvan banktan aşağı yuvarlanırken yüküne bir itiş verdi, bu yükler dengelendiği gibi onu saptırdı ve beni daha fazla zarardan kurtardı. Hacı daha önce dört kez yuvarlanmıştı ve onu o sırada ve kervandan en son gördüğümde karda gömülü bir adam, beş katır ve yükleriydi. "Zorluk" olarak adlandırılan şeyin bana kişisel sonuçları; mavi gözlüklerimin kaybolması, bir dizi ezik, kötü bir şekilde yırtılmış bir binici eteği ve çok kanayan kötü bir kesikti ve sonra kan dondu.

Karda birkaç gün mahsur kalan bir dizi kervan yoldaydı ve yükleriyle birlikte düşen ve derin karın içinde yuvarlanan eşekler ile katırlar ve geçiş hakkı üzerinde kavga eden katirgisler ile birçok benzer karşılaşma vardı. Eğer bir eşek yoldan dışarı zorlanırsa hemen aşağı gider. Ne yazık ki ayağımı birinin yüküne taktım ve onu ters yüz ettim ve karda gözden kaybolurken yükü ve semeri üzerinden düştü ve zavallı sırtının çıplak omurlarını sergiledi.

Bu Kerrind vadisi bütünüyle yirmi mil uzunluğunda olmalıdır, fakat sadece bir köy meskundur ve ikisi harabe halindedir. Karın içinde yorgun hayvanlarımızla, ince atlar üzerindeki iyi silahlanmış iki adam bocalayarak ilerlerken karşılaştık ve bize katıldılar, Kirmansah'taki İngiliz ajanının oğlu olan, misafirleri olacağımız Ağa Abdülrahim tarafından gönderilmişler. Onları takip eden bir taktravan veya tahtırevan vardı, iki yan kapısı olan tahta bir kutu, dört fit yüksekliğinde, altı fit uzunluğunda ve üç fit genişliğinde. Her iki uçta uzun miller vardır ve her mil çifti arasında muhteşem bir katır bulunur ve her katırın ona liderlik edecek bir adamı vardır. Kırık bir uzuv durumu hariç böyle bir şeyi asla kullanamazdım, fakat elli altı mil öteden gönderdiği için Abdülrahim'e çok minnettarım.

Sıcaklık güneşle birlikte düştü; karlı tepeler gül ve pembenin her tonunu aldı ve evrensel bir soluk pembe yumuşak renklendirme kızıllığı içinde Kerrind'e ulaştık. Aniden renk öldü, gül rengi parlamış gökyüzü mavi-griye döndü ve gri mesafeye doğru uzanan kesintisiz karın soluk atıkları görkemli bir kış yaptı manzarası. Şimdi bir İran kışının sertliklerine tamamen hazırız.

Kerrind Kurtlarının başkenti olan Kerrind, hemen arkasında bir kaynakta yükseldikten sonra Ab-i-Kerrind'in içinden fışkırdığı bir dizi yüksek tepedeki dar bir yarığın içinde ve çevresinde grotesk veya pitoresk bir şekilde konumlanmıştır. Yarık, çeneler kelimesini çağrıştırır ve bu açık çenelerde, asmalar, kavaklar, söğütler, meyve ağaçları ve muazzam cevizler ve bahçeler arasından ovaya doğru süzülen düz çatılı evler birbiri üzerinde yükselir. 900 ev olduğu söyleniyor, fakat birçoğu harabe halindedir. Tepelerden fışkıran akarsu, bu bahçeleri güzellikle giydirmesi gereken sayısız dereciğe bölünmüştür.

Önden giden bir faraş bir ev tutmuştu, bu yüzden fırtınayla mahsur kalmış kervanlarla tıklım tıklım dolu olan muazzam kervansarayın dehşetlerinden kaçındık. Ev kabadır, fakat bitişik üç odası vardır ve hizmetçiler konfırludur. Alışılagelmiş keskin duman eşliğiyle bir ateş, odamın sıcaklığını donma noktasına getirmekte yetersiz kalıyor, yine de konfırlu olmak ve kendini meşgul etmek oldukça mümkündür.

Mahidasht, 24 Ocak. —Kerrind'deki odam çok soğuktu. Mürekkep dondu. Sıcaklık sıfırın altında 2 dereceye düştü ve dışarıda güneşte saat 8.30'da sadece 14

dereceydi. Başlangıçta büyük bir Babel vardı. Bazı adamlar her biri 2 şilinlik yüksek fiyata dört tavuk satmışlardı, cari fiyat 6 peni iken, ve ikisinin hizmetçilerini soymuşlardı ve onlar katırlardan birini aldılar, bu bir memur tarafından arkamızdan gönderildi. Kayarak, bocalayarak ve derin karın içine düşerek ve kervanlar arasında sıkışarak, tüm gün yuvarlanan seviyeler üzerinde sürdük. Mesafe parıldayan ovalar üzerinde sonsuz görünüyordu ve yoğun soğuk tarafından üretilen acı ile sertliği taşımak zordu ve sıkışık pozisyonu değiştirmek mümkün değildi yürüyüşle. Sıcaklık 4 dereceye düştü, yorgun hayvanlarla Harunabad'ın üzerinde durduğu yamacı tırmanırken.

Çok büyük bir kervansaray ve altmış evlik bir köy, Kerkhah'ın üst sularında Harunü'r-Reşid tarafından inşa edilen bir şehrin sitesini işgal eder. İran'ın en soğuk yerlerinden biri olma şöhretine sahiptir, o kadar soğuktur ki İlyat sakinleri kışın burayı terk eder, kervanları tedarik etme işini yapan iki veya üç adam bırakarak. Genellikle biz vardığımızda köylerden sayılar halinde insanlar çıkar, fakat biz hiçbir yaratık görmeden bir dizi harap kulübenin yanından geçtik. Şimdi terk edilmiş olan, bir çarşının üzerindeki büyük bir yükseklikte dehşet verici soğuk odalar elde ettik. "Dehşet verici" kelimesini bilerek yazıyorum, çünkü gün batımında onlardaki cıva sıfırın altında 2 dereceydi, zeminler alçıydı, donmuş nemle kaygandı, duvarlar kısmen ahşaptı, kalaslar arasında büyük açıklıklar vardı; orada çamurlu kabarmış alçı buz sarkıtlarıyla saçaklanmıştı. Daha sonra cıva 12 dereceye düştü ve sabahtan önce sıfırın altında 16 dereceye indi ve leğenimdeki sıcak su kullanamadan dondu! Dokuz saatlik yürüyüşü bölmenin hiçbir yolu olmadığından saat sekizde yola çıkmalıydık, fakat zaman geldiğinde katirgisler yükleri bağlamak için çok soğuk olduğunu söylediler, biraz sonra yarı yolda katırlar için konaklama olmadığını ve yolun tamamını gitmemiz gerektiğini söylediler! Dokuzda cıva sıfırın altında 4 dereceydi ve kayganlık korkunçtu. Zavallı hayvanlar ayakları üzerinde güçlükle durabiliyorlardı. Yoğun kar altında iki yüksek geçidi, Nal Shikan'ı (Nal Kıran geçidi) ve Charzabar Geçidi'ni, dokuz saat sürerek, sadece bir tepeden aşağı yürümek için inerek geçtik. Yarı yoldaki mezrada, bir miktar insan, katır, eşek, kümes hayvanı ve köpek ile bir ini paylaşmaya karşı hâlâ süregelen bir ön yargıya sahip olarak devam etmeye karar verdim.

Bir uzun yokuşta cıva sıfırın sadece 3 derece üzerindeyken bir "tipi" ile karşılaştık. O dehşet vericiydi. Adamlar başlarını abalarıyla örttüler ve arkalarını rüzgara döndüler. Ağır makintoshumu her şeyin üzerine aldım, fakat eldivenlerimin üç çiftini bir dakika için çıkarmada el düğmelemek için elimdeki acı kelimenin tam anlamıyla sancılıydı. Zirvede kar dört fit derinliğindeydi ve bir dizi katır devrilmişti, fakat Nal Shikan Geçidi'nin tepesini aştıktan ve Zobeide vadisine girdikten sonra daha iyi oldu. Fakat her inişten sonra, bir köy ve bazı ilkel un değirmenleri olan pitoresk bir derede, Cheshmeh-i-Charzabar çağlayanının üzerindeki geçitle yüzleşmek için başka bir yokuş vardı.

Bu yüksekliğin altında, kahverengi adalar gibi görünen çamur köyleri ile bölünmüş bir kar genişliği olan uçsuz bucaksız ve bereketli Mahidasht ovası ve antik ateş tapınımının bir koltuğu olan Goree'nin kesik konisi uzanır. Ovanın merkezinde, etrafında bazı evler olan muazzam bir kervansaray vardır. Bu görüş alanına

girdiğinde sadece beş mil uzaktaydı, fakat ona ulaşmamız neredeyse üç saat sürdü! Manzara şahaneydi. Uçsuz bucaksız ova üzerindeki her leke belirgin bir şekilde görülüyordu; sonra, üzerinde soluk yeşil bir gökyüzüne yükselen kar dağlarının hayaletlerinin belirdiği, yaşayan ve hareket eden her şeyin çoktan ondan yok olduğu gibi görünen ölü ve yalnız bir vahşet olan ağır bir kar parıltısı geldi. İlk görüşten sonraki o saatler çok şiddetliydi. Hiç yakınlaşmıyor gibi görünüyordu. Yirmi iki millik yolculukla yavaş bir yürüme hızında yarı bitmiştim ve yoğun soğuktan dolayı ağrıyor ve sıkışmıştım, çünkü alacakaranlık çökerken cıva sıfırın altında 3 dereceye düştü. Hintli hizmetçiler, inanıyorum ki, benden çok daha fazla acı çektiler ve katirgislerin bazıları onlardan bile daha fazla.

Nihayet sivri bir tuğla köprüyle küçük Mahidasht nehrini geçtik ve bu ovanın üzerindeki birçok köyün sahibi olan, gelecekteki ev sahibimiz olan Abdülrahim'in bir nevi vekilharcı olan muhtarın evine sürdük. Ev Kurt evlerinin daha iyi sınıfındandır, geniş bir geçit yolu ve her iki tarafta bir odası olan, uçta bu gece katırların bazılarını, katırcıları, hizmetçileri ve ailenin erkeklerini barındıran büyük, loş, karanlık bir oda, yarı ahırdır. Bunun ötesinde yine büyük bir ahır vardır ve bir eğimli tünelle ulaşılan yeraltında koyun ağılı yer alır. Bir odanın ne kapısı ne penceresi vardır, benimkinde bir dış ve iç kapı ve zemindeki bir delikte canlı köz ateşi vardır.

Odadaki aile mallarını arkalarında bırakarak boşaltmışlar, —bir uçta halılar ve keçelerle yığılmış iki kalas yatak, çatıdan sarkan bir çuval beşik, tahıl depolamak için beş fit yükseklikte iki kil kavanoz ve takehlarda veya duvarların girintilerinde, semaverler veya çay demlikleri, tencereler, metal vazolar, fişek kemerleri ve ıvır zıvırlar. İki eski tüfek, eski bir kılıç ve Rus İmparatorluk ailesinin kaba renkli bir baskısı duvardadır.

Katırımdan yatağıma kaldırıldım, mevcut tüm sarınmalarla kaplandım, yatağın yanına bir kap sıcak köz konuldu, ellerim ve ayaklarım ovuldu, Rus bardaklarında üretilen sıcak şurup renkli çay ve iki saat içinde hareket edebildim. İçinden geçemeyeceğini düşündüğümüz kervan üç saat sonra geldi, adamlar ve katırlar tamamen bitmişti ve saat dokuza kadar kıt bir akşam yemeği yiyemedik. Her halükarda zor bir gün oldu. Mutfaktaki faraşlar, kışın seyahat edecek olan İngiliz sahiplerine küfrediyorlar, babalarımızın yakılmasını dileyerek vb., katırcılardan ikisi son iki saattir acıdan uluyorlar ve ben zavallı adamları görmek için mutfağa gittim. Büyük odanın bir köşesinde, kurumlu çatıyı destekleyen ağaçların kaba gövdeleri arasında, katırcılar geniş kollu keçe keçeleri içinde büyük bir ateşin etrafında bir yığın halinde yatıyorlardı, bir diğerinin etrafında hizmetçiler yiyeceklerini pişiriyorlardı, faraşlar bir başkasının etrafında yatıyorlardı ve ev halkından bazıları yaklaşık bir dördüncüsünün etrafındaydı ve duman ile alev arasından katırlar ile kurt benzeri köpeklerin bir arka planı loş bir şekilde görülüyordu, bitkin bagaj hayvanlarının yığınlar halinde yattığı ötedeki karanlık ahırın içine ara sıra bir parıltı düşüyordu.

Mahidasht'ın, yetmiş iki mil uzunluğunda, on beş mil genişliğinde, İran'daki en güzel ve en bereketli ovalardan biri olduğu söylenir ve kaplumbağalarla kaynayan küçük bir akarsu tarafından bütünüyle sulanır. Küçük köyler halinde üzerine dağılmış olan nüfusu —muhtemelen fazla tahmin edilmiş olarak— 4000 olarak tahmin edilmektedir.

5050 fit yükseklikte kışlar şiddetlidir. Kar şimdiden neredeyse üç fit derinliğindedir ve daha fazlası yakındır.
Odamdaki cıva gece yarısından önce sıfırın altında 5 dereceye düştü, fakat gri, bulutlu bir gün için yükseldi. Adamlar ve hayvanlar o kadar bitmişti ki neredeyse on bire kadar başlayamadık. Yürüyüş, on altı milden fazla olmamasına rağmen, derin kar ve soğuk rüzgar nedeniyle şiddetliydi. Mahidasht ovasının karlı dalgaları üzerinde beş mil, üzerinde güçlü kuzey rüzgarının zarır zor katlanılabilir olduğu uzun bir yokuş, dik ve yorucu sırtların bir birbirini izleyişi, geçen kervanlarda birçok "zorluk" ve ardından uzun, geniş bir vadiden aşağı kademeli bir iniş, İran'ın en önemli şehirlerinden biri olan Kirmansah'ın üzerinde bulunduğu yüksek platoya açıldı.
Ona ulaşmamızdan önceki iki saat boyunca, lekesiz karın içinden yükselen ağaçlar, çıplak ve sıska, başlıca kavaklar, birçok hayal kırıklığından sonra aniden insanın üzerine patlayan şehrin yerini belli ediyordu. Kasabanın üzerindeki tepeden manzara, şimdiye kadar gördüğüm en muhteşem kar manzarasıydı. Her tarafta, büyük bir yüksekliğe yuvarlanmış, bir pastanın kreması gibi pürüzsüz, bir fırtınadan sonra Pasifik'in kabarması gibi tepeli, dalgalı —bir kar okyanusu; onların altında, doğu tarafında görkemli bir şekilde dik olan Besitun sırasının yükseldiği, kışlık ihtişamı içinde yüce olan, aynı derecede lekesiz bir plato, uzak tarafta ise platonun pembe tepeleri, atmosferik bir yanılsama tarafından yükseltilmiş devasa bir yükseklik, kar parıltısının üzerinde asılı duruyor ve resmi duvarla çevreliyordu.
Havada kar vardı, kar bulutları Besitun sırasının üzerinde kararıyordu; o pembe tepeler hariç hiçbir atmosferik etki yoktu; beyaz çok soluktu ve gri çok siyahtı; hiçbir yanılsama mümkün değildi, görünüş ürkütücü, ıssız ve uğursuzdu ve biz daha inişin ayağına ulaşmadan önce Besitun'un büyük zirveleri ve kaya kütleleri kar girdapları tarafından silindi.
Güney-batıdan yaklaşılan Kirmansah, etkiye hiçbir pitoresklik unsuru eklemedi. Çevrelediği küçülmüş şehir için çok büyük olan harap bir duvar, bir kısmı hendekte yatan, bazı harap mazgallı kuleler, alttaki çarşıları belli eden küçük kubbe hatları, önemsiz kütlenin üzerinde yükselen birkaç düzgün görünümlü ev, güneyli çukuru yukarı doğru uzatan bahçeler, meyve bahçeleri, üzüm bağları ve kavaklar ve kuzeyde, şimdi donmuş su altında olan bahçeler, doğanın ihtişamı ile çok ilginç olmayan bir kontrast oluşturuyordu.
Harap duvarın büyük kısmını ince buz üzerinde çevreledik, yüksek duvarlar arasından içeri döndük ve karla kaplı bir ara sokaktan yukarı doğru, alçak bir kapıda indik, bir dizi hizmetçi tarafından karşılandık ve donmuş bir avludan geçerek, gürleyen bir ateşin yanında divanları olan, ortasında elmalar, portaklar ve tatlılarla kaplı bir masa bulunan güzelce halıyla kaplı bir odaya ve şöminenin üzerinde asılı duran Kraliçe Victoria'nın büyük Jübile fotoğrafına götürüldük.

I. L. B.

MEKTUP V

KİRMANŞAH, 31 Ocak.

BU misafirperver ev, Kirmanşah İngiliz Ajanı veya Vekili'nin ikametgahıdır; kendisinin Tahran'da bulunmadığı sırada oğlu Abdülrahim, misafirperverlik görevlerini, sanki çok

meşgul bir adamın misafirlerinin arzularını yerine getirmekten başka yapacak hiçbir işi yokmuş gibi, son derece büyüleyici bir tarzda yerine getirmektedir. Onun misafirperverliği son derece nahoşluktan uzak, aynı zamanda ve düşüncelidir. Eğer Takt-i-Bostan heykellerini ziyaret etmek veya başka herhangi bir şey gibi bir arzu ifade edilirse, her şey sessizce ve güzelce ayarlanır; dışarıda atlılar eşliğinde bir landau-ve-dörtlü, muazzam yedek eyer atları ve kahve için düzenlemeler duvarların dışında, ev sahibi konuklarının keyfine göre sürmeye veya binmeye hazır bir rehber (çicerone) olarak bekler. Avrupalıları kabul ettiği odalar, avlunun evden karşı tarafındadır ve Avrupa fikirlerine göre düzenlenmiştir.

Genellikle anlatıldığı gibi aile tarihi ilginç bir tarihtir. Onlar Araptır ve ev sahibimizin büyükbabası Hacı Halil, Sir Henry Rawlinson'ın hizmetinde güvenilir bir katırgıydı ve Besitun yazıtlarını kopyalarken bir iskeleden düştüğünde onun hayatını kurtarmıştı. Onun iyi nitelikleri ve Şarklılar arasında nadir bulunan bir karakter ve amaç dürüstlüğü, onu sonunda buradaki İngiliz Vekili gibi önemli bir pozisyona getirdi ve o bir İngiliz tebaası oldu ve pozisyonunda yerine oğlu, olağanüstü iş yetenekleri sayesinde şimdi bu eyaletteki ve muhtemelen İran'daki en zengin adam olan ve güvenilirlik ile onur konusunda en yüksek karakteri taşıyan Ağa Hasan geçti.[1] Abdülrahim, fark edilir gözleri olan, çok büyük ve belirgin, çok güzel görünümlü bir adamdır. Eğlenmiş bir gülümsemeyle yüzünde uçuşan güçlü bir mizah anlayışına sahiptir. O ve babası çok büyük toprak sahipleridir ve her zaman toprağa toprak eklemektedirler ve şimdi Takt-i-Bostan'ın muhteşem heykellerinin ve eğlence alanlarının sahibidirler. Onlar benzer şekilde bankerler ve tefecilerdir, büyük ölçekte tüccarlardır ve tüccarların kullanımı için büyük tuğla depoları olan çok güzel bir kervansaray inşa etmişlerdir. Ağa Hasan, Tahran'a ve geri dört atlı bir İngiliz landau sunda ve bir dizi atlı ve hizmetçi eşliğinde bir prens gibi seyahat eder ve oğlu da ziyaretçileri aynı şekilde ağırlar, hatta atlıları ve çubukçuları bile soylu Araplara bindirir. Şehirde yürüdüğünde bu kraliyet yürüyüşü gibidir. Herkes neredeyse yere kadar derinden eğilir ve kesesdarı arkasından takip ederek fakirler arasında sadaka dağıtır.

Tüm bunlardan bahsediyorum çünkü İran'da bir mucizedir, burada zenginlik için bir itibar, zengin bir adamın arzulayacağı en some şeydir. Bir giriş kapısını yükseltmek veya herhangi bir dış zenginlik belirtisi göstermek, kendisini hiçbir şeyi esirgemeyen resmi açgözlülük için bir hedef haline getirmektir. Politika, bir adamın sessizce zenginleşmesine izin vermek, "koyunun yününün büyümesine izin vermek", fakat zenginlikten herhangi bir keyif aldığını gösterir göstermez

[1] Tahran'daki İngiliz Elçiliği'nde Ağa Hasan'ı görme zevkine eriştim. Hem görünüş hem de tavır olarak büyüleyicidir, kibar bir nezaket ve tavır zarafeti ile Arap soylu yetiştirilişinin en yüksek tipinin bir örneğidir ve C.M.G. yapılmak üzere yakın zamanda İngiltere'ye gittiğinde çok olumlu bir izlenim bıraktığı söylenir. Hem baba hem de oğul, altın ipekle Şam işlemesi çok büyük beyaz sarıklar ile kaba renklerde fakat zengin malzemelerden Arap kıyafeti giyerler ve sadece Arapça ve Farsça konuşurlar.

onu kazançlarından mahrum bırakmaktır, yaygın bir İran ifadesine göre, "O olgunlaştı, sıkılmalıdır." Vekil ve oğlu burada zenginliklerini göstermekten korkmayan tek adamlardır ve bunun basit nedeni onlara dokunulamamasıdır, çünkü onlar İngiliz tebaasıdırlar. Onlar ne soyulabilir, sıkılabilir ne de İranlı memurlar tarafından meşru vergilendirmenin ötesinde haraç alınabilirler ve mülkleri korumaya muktedirdirler,

başkalarının mülklerini kendi korumalarına emanet edildiğinde. İngiliz koruması aslında bu adamların yapımında olmuştur.
Ev idaresi (ménage) basittir. Yemek odası donmuş avlunun karşısındadır. Yemekler Avrupa usulü servis edilir, baş uşak (major-domo) "evde doğmuş", ara sıra konuşmaya bir yorum ekleyen veya efendisinin hafızasına yardımcı olan yaşlı bir adamdır. Tercüman yemekler sırasında yerde oturur. Kahvaltımı odamda yaparım, fakat öğle ve akşam yemeğini, akşamı salonda geçiren ev sahibimizle yerim; şarap yerine şerbet sağlanır. Abdülrahim beni masanın başına oturtur ve ilk önce bana servis edilir! Tercüme Farsça'dan Hindustani'ye ve tersidir. Ev sahibimiz neredeyse her gün benimle siyaset üzerine konuşamadığı için pişmanlığını ifade eder!
Bir İran kasabasının elverişli bir örneği olduğu söylenen Kirmanşah, kesinlikle iğrenç ve ilginçlikten uzaktır. O gerçekten yarı yarıya harabe halindedir. "Veba, salgın hastalık ve kıtlık"tan ve valilerin korkunç açgözlülüğünden korkunç şekilde zarar görmüştür. Bir zamanlar 12.000 evi vardı, fakat mevcut nüfusunun en yüksek tahmini 25.000'dir. Kasaba ve eyalet o kadar şiddetli baskı görmüştür ki, bazı yıllar önce sakinlerin dörtte üçü göç etmiş, köylüler Türkiye'ye ve kasaba halkı Azerbaycan'ın kuzey eyaletine gitmiştir. Eğer bir vali bir tayin için Şah'a 30.000 tümen (10.000 sterlin) öderse, bundan mahrum bırakılabileceği
herhangi bir gün, bir Şarklıdan veya aslında herhangi bir insan doğasından, elindeyken ondan iyi bir şey yapmaması ve insanlardan sıkabildiği kadar her şeyi sıkmaması pek beklenemez.
Sokaklar çok dardır ve şu anda daha dar görünmektedir, çünkü kar neredeyse çamur duvarların tepesine kadar yığılmıştır, bunlar Türk kasabalarında olduğu gibi çıkıntılı kafesli pencerelerle bölünmemiştir, aksine tamamen boştur, içteki avlulara alçak kemerli girişler hariç, ahşap çivilerle kenetlenmiş ağır, boyanmamış ahşap kapılarla kapatılmıştır. Kaygan kar yığınları olmasaydı iki adamın yan yana yürüyebileceği yollar arasında, hayvanlar için gidiş yolu olan iki veya üç fit genişliğinde bir hendek vardır. Bazı açık alanlar vardır, harap yığınlarla bolca bulunan, diğerleri malların boşaltıldığı, depolarla çevrili, kubbeli çatılı muazzam tuğla çarşılar, Valinin yaşadığı bir kale veya ark, 2000 adam için büyük bir tören alanı ve kışlalar, hiçbir iddiası olmayan camiler, hamamlar, kervansaraylar, çarşıların arkasında tuğla depolar, halk bahçeleri, fıskiyeler ve kavak caddeleri, bir hapishane ve yüksek çamur duvarların arkasında gizlenmiş bunun gibi bazı güzel evler.[1] Kar kibarlıkla şekilsizliğin büyük bir kısmını peçe lesem de, şehir insanı harap ve çökmüş olarak etkiler; yine de büyük bir ticarete sahiptir ve İmparatorluktaki en müreffeh yerlerden biri olarak kabul edilir. Çarşılar geniştir ve Avrupa mallarıyla, özellikle Şark zevkine uygun renklerde ve desenlerde Manchester pamuklularıyla iyi stoklanmıştır, Şark zevki karanfil kırmızısını sever. Birçok Yahudi vardır, aksi takdirde insanlar Şii Müslümandır, Babilerin gizli tarikatının artan bir karışımıyla. Bazı

[1] İran'da dokuz aylık bir yolculuk, esas olarak batı ve kuzey-batıda, beni bu harabe ve çöküş görünümünün evrensel olduğuna ikna etti.

hususlarda Şiiler Sünnilerden daha bağnazdır, örneğin Türkiye'de bir camiyi ziyaret etmek tamamen mümkünken, burada bir Hristiyanın dış kapının eşiğini geçmesine izin verilmez. Belirli gelenekler de daha katı bir şekilde gözlemlenir. Bir İranlı kadın,

sokaklarda peçesiz görünürse güruh tarafından ölüm tehlikesiyle karşı karşıya kalır. Kasabanın içinden yürüdüğümde, bir dizi adam eşlik etmesine rağmen, baş uşak benden tül duvağımı bir maske ile değiştirmemi rica etti ve ben geleneğe bu hürmeti gösterdiğimde bile çarşıların içinden geçmek çok nahoştı, adamlar kesinlikle kabaydı ve yuhalamaya ve kötü dil kullanmaya meyilliydi. Bir Hristiyanın dokunuşu bile kirletici olarak kabul edilir ve bir parçası keçe sanarak bir "gözleme" (flap-jack) yi ellediğim için neredeyse başım belaya giriyordu. Çarşılar muazzam değildir. Haraç korkusuyla hiçbir zengin halı veya diğer mallar sergilenmek üzere açıkta bırakılmaz. Bir şey isteyen bir alıcı özel olarak haber göndermeli ve onları evine getirtmelidir. Adalet burada, çokça Türkiye'de olduğu gibi, çalışan sınıfların satın almak için çok fakir olduğu satılık bir meta gibi görünüyor. Bir adam hapiste tutulabilir çünkü dışarı çıkmak için çok fakirdir, fakat adalet genellikle özetidir ve adamlar uzun süreler için hapsedilmezler. Eğer mahkumların arkadaşları varsa, arkadaşlar onları besler, eğer yoksa sadakaya bağımlıdırlar ve sadaka bir Müslüman erdemidir. Burada kadınlar için hapishane yoktur. Onlar başları tıraş edilerek ve eşekler üzerinde kasabanın içinden geçirilerek cezalandırılırlar. Çeşitli işkence biçimleri uygulanır, sıcak demirlerle dağlama, falaka (bastinado) ve parmakları bir mengenede sıkıştırma gibi. Falaka ayrıca en yaygın olarak bir ceza olarak kullanılır.

Dün randevu ile Eyalet Valisi tarafından kabul edildik. Kaygan karla yığılmış ara sokakların içinden binmek Avrupalıların düşüneceği bir şey değildir
ve ev sahibimiz alışılagelmiş nezaketiyle, altı faraş (harfiyen halı serenler) önünde giderek ve arkasından fakirlere para fırlatan kesesdarı ve bir hizmetçi kervanı takip ederek bizimle birlikte yürüyerek hevesimizi karşıladı. Kale veya Vali'nin ikametgahı, yaklaşma yollarındaki diğer her şey gibi, harap, pis ve harabe halindedir, ancak uzun tonozlu koridorlar çokça süslemeye muktedirdir. Törensel olan ziyareti görmeye gelen asker, molla, derviş kalabalıkları ve diğerleri oradaydı. Saray og Hükümet ofisleri çok pencereli, ağaçlar ve fıskiyeler içeren büyük bir yer etrafında düzenlenmiş düzgün tuğla-ve-kiremit binalardır.

Girişte kırmızı üniformalı iki küçük çocuk vardı ve üst kattaki lobi, tamamı yüksek, siyah kuzu derisi şapkalar, dar siyah pantolonlar ve tam etekli dar ceketler içinde İranlı ve zenci hizmetçilerle tıklım tıklım doluydu. Vali bizi çok büyük, yüksek, boş görünümlü bir odada kabul etti ve el sıkıştı. Görünüş olarak neredeyse bir maymuna daha yakın olan bir insanı hiç görmemiştim ve yüksek sesli bir kıkırdama benzerliği artırıyordu. Bu kıkırdama ve aptalca bir tavır muhtemelen varsayılmıştır, çünkü o işinde çok yetenekli bir adam, kurnaz ve resmi olarak açgözlü olma konusunda yaygın bir şöhrete sahiptir, ondan önceki babası gibi. Beş fitten fazla olmayan grotesk figür, siyah bir Astrakan şapkası, tam etekli güzel devetüyü rengi bir Rus çuha ceket ve aynısından dar pantolon ve zengin, Kirman ipek brokarlı, pahalı kürkle kenarlanmış bir iç ceket giymişti. Yabancı misafirlerine birkaç kısa yorumda bulundu ve sonra Kirmanşah'taki İngiliz ajanının oğlu Abdülrahim'e döndü ve çok uzun bir ziyaretin geri kalanı boyunca yerel meseleleri tartıştı.

Zarif görünümlü tatlılarla kaplı bir masa sunuldu ve bize Rus bardaklarında à la Russe çay, dondurma ve gaz (bir çeşit helva) ikram edildi. Sonra kırmızı ceketler

ve mavi çizgili kırmızı pantolonlar içindeki genç, minyon, çiğ görünümlü askerler avluya yürüdüler ve karın içinde keyifsizce durdular ve iki bando bir saat boyunca çaldı ve çığlık attı. Sonra nargileler tüttürüldü ve kahve gezdirildi, fincanlar firuzelerle kakmalı altın telkari tutucular içindeydi. Bu, çok sıkıcı bir ziyaretin sona ermesi için hoş bir işaretti. Kabul odası, İran ve Avrupa zevkinin kasvetli bir kombinasyonudur, istisnasız bir başarısızlık. Halılar muhteşemdir, fakat perdeler beyaz pamuk dantelle kenarlanmış adi sergedir ve pahalı ekipmanlarıyla çay masası, bazı kalitesiz siyah pamuk dantelle kenarlanmış adi bir patiska örtü ile kaplıydı. Düz alçıdan yüksek Paris duvarları, üzerlerinden balmumu üzümler sarkan bazı Fransız şamdanları tarafından basitliklerini kaybetmişlerdir.
Vali bugün ziyarete karşılık verdi, tamamen atlı yirmi kadar hizmetçiyle at sırtında geldi ve çatıda, divanlar, güzel şekerlemelerle kaplı masalar, çay ve kahve takımları ile döşenmiş cam bir odada kabul edildi. Konuşma, ev sahibimizin yabancıları da dahil etmek için gösterdiği nazik çabalara rağmen, dün olduğu gibi yerel düzeydeydi. Vali, Şah'ın haramı için Hâkim olmak üzere Tahran'a gidip gitmediğimi sordu, ki ev sahibimiz bunun Kirmanşah'taki söylenti olduğunu söylüyor! Bu tür ziyaretler sırasında odada her zaman çay dolduran, nargile dolduran ve yerde fincan yıkayan bir hizmetçi kalabalığı vardır ve herhangi bir konuk bir casus ve bir düşman olabileceğinden, konuşma abartılı iltifatlar ve yüzeysel yorumlarla sınırlıdır.
Her şey ayrıntılı bir nezaket kuralı (etiket) tarafından düzenlenir, iltifatlar bile kuralla ölçülür ve bir adama hakkı olduğundan fazlasını vermek alay olarak amaçlandığının anlaşılmasıdır. Ev sahibi tarafından yapılan eğilmelerin sayısı, konuğunu karşılamak için ilerlediği mesafe ve onu oturttuğu pozisyon
dikkatli hesaplama meseleleridir ve herhangi bir hususta en ufak bir hata, bir üst tarafından büyük ölçüde içerlenebilir olmaya meyillidir.
İranlı son derece törensel bir varlıktır. Japon gibi o da bebeklikten itibaren sınıfının etiketine göre eğitilir ve sınıf etiketinin yanı sıra burada, başkentte Müslümanlar ile Hristiyanlar arasındaki günlük temasın olduğu yer hariç, Türkiye'dekinden çok daha katı olan ve sadece orada boyun eğen din etiketi vardır. Böylece, bir Müslüman bir Hristiyandan ikram kabul etmeyecektir ve o kendisinden daha eşit veya daha yüksek rütbede olsa bile, misafiri olduktan sonra bir Hristiyandan sonra pipo tüttürmeyecektir.
Gelenek, Vali durumunda olduğu gibi, bir ziyaretçinin ziyaretini önceden bildirmesi şeklindedir ve kendisi ve maiyeti, kendisi üstün olduğunda, hürmet edilen kişinin kapıya kadar önünden giden atlı bir hizmetçisi tarafından karşılanır, burada hizmetçiler rütbelerine göre sıralanır ve ev sahibi onun elini tutmak ve onu bir koltuğa götürmek için bekler. Odaya girerken iyi yetişmiş bir İranlı, Luka XIV. 9'un gerçekleşmesi için atıfta bulunulan şey gibi, hemen hangi yerde oturması gerektiğini bilir. İkramlar ve pipolar düzenli aralıklarla servis edilir ve üçüncü bir fincan çay, çay veya kahve ve üçüncü bir nargilenin sunulması misafirin ayrılması için işarettir. Fakat bunu yapmak için izin istemek ve almak gereklidir ve ziyaretçinin rütbesi tarafından düzenlenen ayrıntılı konuşma biçimleri bu vesileyle kullanılır. Eğer o eşit veya üstün rütbede ise, ev sahibi derinden eğilerek, misafirinin arzularından başka bir arzusunun olamayacağını, evinin onun varlığıyla temizlendiğini, onun gelişiyle evinin baş

ağrısının veya diş ağrısının iyileştiğini ve bu çiçekli iltifatların sıradan konuğa kapıya kadar eşlik ettiğini yanıtlar, fakat eğer o üstün rütbede ise ev sahibi merdivenin ayağına kadar önceden yürür ve iltifatları orada tekrarlar.
Pipolarla ilgili etiket en ayrıntılı olanıdır.[1] Nargileler zenginler arasında istisnasız kullanılır. Büyük adam kendi nargilesini ve kendi çubukçusunu getirir. Nargile bir su borusudur ve formu ne olursa olsun ilke aynıdır, duman bol miktarda suyun dibine iletilir, Hintlilerin "hubble-bubble"ında olduğu gibi bir gürültüyle içinden emilir. Bu su kabı geniş ağızlı, düz veya kesme camdan bir karaf şeklindedir; Valinin piposu durumunda olduğu gibi ateş kabı sıklıkla ince altın, kabartmalı, kazınmış, kabartma işçilikle süslenmiş veya firuzelerle kakmalı ya da zengin emayeyle süslenmiş bir yüksek sanat eseridir, tek bir pipo başının dekorasyonu için zengin adamlar tarafından 40 sterlin veya hatta 50 sterlin ödenir. Bununla su kabı arasında, iç tüpün bir ucundan suyun dibine geçtiği, yaklaşık on dört inç uzunluğunda ahşap bir tüp vardır. Tüpün yan tarafındaki bir delik, İran'da Türkiye'dekinden daha çok kullanılan esnek sigara içme tüpünü veya yaklaşık on sekiz inç uzunluğundaki ahşap sapı kabul eder. Ateş kabı kil ve alçı ile astarlanmıştır. Bunların dışında, ateşin düşmesini veya çok ısınmasını önlemek için, genellikle gümüşten, sarkan gümüş zincirleri olan ve ateş kabından sarkan düz toplarla biten dört veya altı gümüş veya altın zinciri olan rüzgar siperi vardır.
Nargile İran'ın en büyük kurumlarından biridir. Hiçbir adam onsuz hareket etmez ve dekorasyonu bir adamın sosyal pozisyonu hakkında bir fikir verdiğinden, onun üzerine muazzam meblağlar saçılır ve çubukçu en önemli kişidir. Yakılması zahmetlidir ve

[1] Modern İran'ın bu ve diğer adetlerini merak eden okuyucu, Dr. Wills'in The Land of the Lion and the Sun kitabını okumalıdır.

her şeyden sonra "hiç yoktan bir tantana" gibi görünür, çünkü birkaç nefes onun kapasitesini tüketir.
Nargilelerde tüttürülen ve tumbaku olarak adlandırılan tütün istisnai derecede zehirlidir. İlk yıl kullanılamaz ve yaşla birlikte gelişir, işlenmemiş deriden dikilmiş torbalarda saklanır. Bir sünger gibi sıkılıp ateş kabına yerleştirilen yaklaşık bir onsun dörtte üçü nemlendirilmedikçe ve mümkünse asma kökünden yapılmış canlı kömür parçaları üzerine konulup güçlü bir alevle üflenmedikçe alarm verici bir vertigo üretir. Çubukçu iki veya üç nefes alır ve bir saygı eğilmesiyle onu büyük bir ciddiyetle efendisine uzatır. Abdülrahim her akşam üç veya dört pipo tüttürür ve sonuncusuyla birlikte servis edilen kahve onun ayrılışı için işarettir.
Bir konuk, kendi piposunu ve çubukçusunu getirmezse kendisine sunulan bir nargileye sahip olur, fakat eğer ev sahibi daha yüksek rütbedeyse herhangi bir cahil adam o tüttürene kadar reddeder. Eğer böyle durumlarda bir konuk tedbirsizce kabul ederse, onun temizlenmek ve üstü sigara içmeden önce yeniden doldurulmak üzere ön odaya gönderildiğini görmekle her zaman utanır. Eğer onun herkese sunması uygunsa, rütbeye göre sunar, fakat konuğun rütbeye göre gezdirilmesinden önce kimsenin kabul etmemesine dikkat eder. Sadece tek bir nargilenin ve birkaç konuğun olduğu durumlarda, pozisyona göre tüttürürler, fakat her biri kendisinden önce bir başkasının tüttürmesi gerektiğini telkin etme iltifatını yapmalıdır. Sigara içme etiketi en katı olanıdır. Bir mollanın, kendisinden sonra tüttürdüğü bir Avrupalıdan sonra tüttürmeye itiraz ettiği —bunu kendisi tüttürdükten sonra teklif ettiği— bir vakayı

duydum; o kadar kaba bir saygısızlık parçası ki, diğeri çubukçuyu çağırdı, "O sopayı parçalara ayırabilir ve onu yakabilirsin,
sigarayı içmek umurumda değil," dedi, bunun üzerine molla, etiket ihlalinin bu sert azarı hak ettiğini bilerek sarardı ve "Doğru söylüyorsun, büyük bir hata yaptım," diye yanıtladı.
Alt sınıflar kaba bir Türk tütünü veya beyazımsı testere talaşı gibi görünen hafif bir İran çeşidini tüttürürler, bu sadece dövülmüş yaprak, sap ve gövdedir. Kuşaklarında kullandıkları ve taşıdıkları pipo, çok geniş bir ağzı olan ve ağızlığı olmayan küçük bir demir, pirinç veya kil başlığa ve düz bir kiraz ağacı sopaya sahiptir ve dişlerin arasına yerleştirilmez, sadece dudaklar arasında tutulur. Sigara içmek İran'da bir lüksten ziyade bir gereklilik gibi görünüyor ve sosyal yaşamın büyük özelliklerinden biridir.
Kirmanşah bu ülkede halılar olarak adlandırılan "kilimleri" ile ünlüdür. Belirli isimleriyle yirmi beş ila otuz çeşit vardır. Anilin boyaları bu imalatı mahvetmek için çok ileri gitmiştir, fakat ithalatı şimdi yasaklanmıştır. Bir İranlı, Avrupa pazarı için yapılmış, gevşek dokunmuş ve uzun havlı kilimlere bakmayacaktır ve bunlar şu anda dokumacılardan metrekare başına 13 şiline satın alınmaktadır. Bir kilim, İran fikirlerine göre, hızlı renklere, ince hava, Utrecht kadifesinden zarifçe daha uzun olmayana ve en az bir yüzyıl dayanmaya hazır olmalıdır. Bir kilimin on yıl boyunca "aşağıda" kalana kadar asaletine veya sanatsal olgunluğuna ulaştığı pek söylenemez. Boyaların kalıcılığı, değersiz renkler hemen çıktığında, ıslak bir bezle kilimin ovulmasıyla test edilir.
Gerçek, iyi eski İran kilimleri arasında, renklendirme ve kenarlıklar hatırı sayılır derecede değişse de, çok az desen vardır. İyi bir kilim, eğer yeniyse, her zaman serttir; ikiye katlandığında uçları eşit şekilde buluşmalıdır. Kat yerleri veya ters tarafında herhangi bir darning (yama) veya "ince çizim" izi olmamalıdır, kat yerlerini çıkarmak için buna başvurulmuşsa, ve beyaz pamuk bitişinde mavi olmamalıdır uçlarda. Çok beyaz olan kilimler takdir edilir, çünkü beyaz zamanla iyi aşınan bir renk olan çuha çiçeği rengine döner. Ev sahibimiz bana beyaz zemin üzerine, çok ince ve kaliteli olan en eski İran deseninden bir kilim verdi. Büyük desenler ve kalın yün nispeten ucuzdur. Kilimin ne kadara satıldığını söylemek neredeyse imkansızdır, çünkü bir aile ve yoksulluk baskısı tarafından yapılmışsa değerinin altında satılabilir veya eğer bir kilim meraklısını vermeye zorlayabilirlerse çok yüksek bir fiyat alabilirler. Abdülrahim'in söylediklerine göre, fiyat metrekare başına 13 şilinden 50 şiline kadar değişir, daha büyük kilimler, yaklaşık ondört fit x sekiz fit olanlar 40 sterline satılır.[1]
Abdülrahim beni evlerde, kulübelerde ve çadırlarda kadınlar ve çocuklar tarafından yürütülen bir süreç olan kilim dokumayı görmeye götürdü. "Makineler" taşınabilir ve şaşırtıcı derecede basittir, sadece yere sabitlenmiş iki dik kiriş, üst ve alt tarafa yakın birer enine kirişle, etrafına kilimin temeli olan sert pamuk veya yün ipliklerin gerildiği yerdir. Yünler kısa uzunluklarda kesilir ve desene göre iki iplik etrafına düğümlenir, bu ne kadar karmaşık olursa olsun, dokumacı genellikle kafasında taşır. Birkaç inç bu şekilde dokunduktan sonra sağ taraf taranır ve fazla uzunluk kaba makaslarla kesilir. Hiçbir şey süreçten daha basit veya sonuçtan daha güzel olamaz. Kullanılan

bitkisel boyalar yumuşak ve sanatsaldır, özellikle daha kök boyası kırmızısı ve çivitin çeşitli tonları. Yumuşak bir firuze mavisi çok kullanılır ve safran ve çivit olduğu varsayılan bir "zeytin yeşili." Donuk, zengin tonlar, yeni olduklarında bile, oldukça güzeldir. Kadınlar bu işi başlıca boş zamanlarında yürütürler,

[1] Tahran'da bir İranlı tarafından bana sadece sekiz fit x beş fit olan, Erzurum'da o fiyata gümük binasına satma seçeneğiyle metrekare başına 3 sterlin değerinde bir kilim verildi, bu da değerinin 70 şilinden 80 şiline kadar olduğunu gösterir. Kadife kadar kısa ve ince çok yakın bir hava sahiptir.

ve bazı durumlarda bunu çokça bir eğlence haline getirirler. Erkeklerin bulunması durumunda çok sıkı bir şekilde peçelidirler ve aynı anda hem çarşafları tutmakta hem de yünü düğümlemekte büyük zorluk bulurlar.

Halı dokumacısının evinin hoş üst odasında çay içtikten sonra büyük kışlaları ve tören alanını ziyaret ettik. Askerlerin görünüşü bir yabancıyı kesinlikle olumlu etkileyemezdi. Her türden yırtık pırtık ve atılmış giysiler içinde, gerçek dilenciliğin eşiğinde, cotton paçavraları arasında şurada burada beliren resmi üniforma parçalarıyla "kirli, sünepe hırpaniler"den daha iyi görünmüyorlardı. Odalar fena değil. Erler günlük bir buçuk libre ekmek ve nominal olarak ayda beş rupi alırlar, fakat maaşları geridedir ve farklı işlerde çalışarak geçimlerini sağlarlar. Bu adamlar iki aydır delinmemişti (eğitilmemişti) ve düzgün maaşları, rasyonları, talimatları, kıyafetleri veya ekipmanları olmayan adamlar olmalıydı.

Ev sahibinin nezaketi düşünülmemiş hiçbir şey bırakmaz. Şehir etrafındaki uzun bir yürüyüşten dönerken ıslak bir yerin geçilmesi gerekiyordu ve oraya ulaştığımızda yedek eyer atları hazırdı. Çarşıda hava kararırken vardığımızda birkaç hizmetçi fenerlerle bizi karşıladı. Fener önemli bir meseledir, çünkü boyutunun takanın pozisyonunu gösterdiği varsayılır. İran fenerinin bir teneke veya demir üstü ve altı vardır, bunların arasında mumlu muslinden katlanabilir telli bir silindir yer alır. İçeride yanan mumdan gelen ışık yaygın ve yumuşaktır. Üç fit uzunluğunda ve iki fit genişliğinde olanlar nadir bir boyut değildir. "Sözün benim yoluma bir lambadır" sözünü örnekleyerek yere yakın taşınırlar ve hava karardıktan sonra önünde bir fenerci olmadan hiç kimse dışarı çıkmaz. Vekil'in pozisyonuna yakışır şekilde bizim fenerlerimiz çok büyüktür.

Abdülrahim'in sokaklardaki ilerleyişinde İncil'e özgü bir şeyler vardır, bana her zaman "çarşıdaki selamlaşmaları" ve "insanlar tarafından görülmek için sadaka vermeyi" hatırlatır, —nazik ev sahibimizin her iki yönde de günah işlediğini düşünmememe rağmen. İnsanlar derinden eğilerek, "Barış seninle olsun," derler. "Sana da barış olsun," diye yanıtlar Ağa.

Takt-i-Bostan'ın kaya heykellerini ziyaret etme arzusu ifade edildiğinden, amaç için sessizce bir kış pikniği düzenlendi. Vardığımız gece büyük bir kar fırtınası olmuştu, yerini yoğun don ve berrak mavi gökyüzüne —görkemli Kanada kış havasına bıraktı. Duvarın dışında, Bağdat'tan parçalar halinde getirilmiş bir İngiliz landau su, iki tanesine binilmiş dört Arap atıyla bizi bekliyordu. On bir atlı ve landau nun yanında, heybeler yerine bir tarafta nargileler içeren iki deri silindir taşıyan bir Turki çubukçu vardı, arkasında bir deri su şişesi ve diğer tarafta atın vücudunun çok altında zincirlerle asılı duran yanan kömürlü bir mangal. Başka bir çubukçu aralıklarla nargileyi yaktı ve onu landau nun içine efendisine uzattı. Atlıların bazıları tüfek taşıyorlardı ve fişek kemerleri takmışlardı.

Karasu nehrine ulaştığımızda derin çamurun içine çıktık, bir ipi çeken çamurlu bir kutu botla karşıya geçirildik ve kayaya oyulmuş birkaç berrak su deposunun, kayanın içine inşa edilmiş bir evin, güzel atlar üzerindeki bir dizi Kurt'un, heykelleri içeren kayadaki kemerli girintilerin ve Jabali-Besitun'un muhteşem sırasının çok çarpıcı bir sahne oluşturduğu Takt-i-Bostan'a sürdük.
Sir H. Rawlinson bu heykelleri İran'daki en güzel heykeller olarak kabul eder ve onları Yunan sanatçılarının işi olarak görür. Ana girintinin arkasındaki iki bas-relief in alttakinde, "mızrağının sapı bir dokumacı kirişi gibi olan" at sırtındaki bir kralın devasa bir figürü vardır. Girintinin yanlarında ve binicilik figürü gibi, çok yüksek rölyefli ve çokça oyulmuş sahneler vardır, bir av sahneleri
en canlı tanımdan, filler, atlar ve develer üzerine binmiş bir kralı ve sarayı, yaban domuzlarını, geyikleri ve diğer hayvanları avlarken temsil eden, heykeltıraşın sanatı tarafından başarıyla aktarılan hevesleri. Ana girintinin kemer yolunun spandrellerinde oyulmuş, kanatlı kadın figürleri vardır. Bir bas-relief içeren daha küçük kemerde, ayrıca bir Pehlevi yazıtı vardır.[1]
Kemerin önünde, altından dağdan doğrudan büyük bir hacimde su akan, tankları dolduran geniş bir taş platform vardır. Aynı canlı suyle beslenen bir tankı da içeren ev, dağ ve hazineleri, tanklar ve bazı kavak caddeleri Vekil tarafından satın alınmıştır ve oğlu gülerek Cook'un Takt-i-Bostan'a demir yoluyla "turist gezi biletleri" vereceği bir zamanı görmeyi umduğunu söyler!
Kurtlara kemerde kahve ve nargileler servis edildi ve atlara binerek ev sahibimize ait olan, büyük gül bahçelerinin ortasındaki bir kır evine sürdük ve Kirmanşah ile plantasyonlarının siyah bir leke gibi yattığı muhteşem Besitun sırasının, kuzeyden güneye altı mil uzunluğunda ve doğudan batıya otuz mil olan yuvarlanan karlı tepelerin harika bir manzarasıyla, kesinlikle kesintisiz karı saten gibi parıldıyordu, ve gölgeler onun üzerinde saf mavi renkte yatıyordu. Birçok hizmetçi ve büyük bir ateş o hoş bungalovda bizi bekliyordu, ayrıca kahve ve tatlılar ve çevreleyen tüm tepeleri pembe ile kızartan batan güneşe kadar orada kaldık ve gri alacakaranlık çöktü.
Boynu "gök gürültüsüyle kaplı" görkemli bir Arap atına bindim, insanın kendisini tekrar genç hissetmesini sağlayan esnek adımı ve duruş gururu olan bir at, fakat gerçekten "korkunç bir sevinç kaptım", çünkü kar son derece kaygandı ve yüksek kondisyondaki on üç Arap atı, bir adım hızına kısıtlanmış olarak, kendi kavgacı görüşlerine sahiptiler, tedbirsiz bir biniciyi şaşırtmaya meyilli olarak. Karasu'yu derin ve virajlı bir geçitten geçtik ve keskin donda ay ışığı altında, atların ayakları altında toz karın çıtırdayarak yaptığı canlandırıcı altı millik sürüşümüz oldu. At sırtında kasabaya girmek için çok kaygandı, fakat fenerli hizmetçiler kapılarda bizi bekliyorlardı ve kükreyen ateşler ile akşam yemeği burada hazırdı, hoş bir seferden sonra.
İngilizceyi oldukça iyi anlayan ve konuşan, tercüman olarak hareket eden ev sahibimiz Hacı ile birlikte akşam yemeği yedim. Abdülrahim hemen siyasete atıldı ve İngiliz siyaseti ve partileri, çalışan sınıflarımızın durumu ve konutları hakkında ve sonra kendi ailem ve meşguliyetlerim hakkında birçok zeki soru sordu. O gayretli bir Müslümandır ve onun dudaklarına çok tuhaf oturan dindar ifadeler çok doğal bir şekilde gelir. Ona verdiğim bir karakter taslağına cevaben şöyle dedi: "Tanrı'nın

yaptığı neyse iyidir. O bilir, biz boyun eğeriz. Fakirleri seven ve onlarla dost olan kişi Tanrı katında makbuldür. Bir gün hepimiz bileceğiz. Tanrı iyidir." İngilizce öğrenmek için çok meşgul olduğunu, fakat çok şey anladığını söyledi ve tüm yüzünü aydınlayan arsız bir parıltıyla ve çok komik bir gülüşle ekledi, "Ve M——'in ne söylediğini duyuyorum." Çok az İngiliz hanımı görmüştür ve bu, bir İngiliz ev sahibine bir hanıma gösterilecek olan saygılı ve sessiz nazik dikkatlerin kavranmasındaki büyük çabukluğu gösterir.

Hindistan'dan sonra bile, böyle bir ev halkında istihdam edilen hizmetçi miktarı çok etkileyicidir. Tahran'daki Vekil ile birlikte olan bir dizinin yanı sıra, efendinin altında yüce olan nazır veya kahya, aşçılar ve yardımcıları, masa hizmetçileri, faraşlar, süpürücüler ve mesajcılar vardır, herhangi bir sayıda, çubukçular, kahve ve buz yapıcılar, tabak temizleyiciler, çamaşırcılar, fenerciler, lamba temizleyiciler, bir baş seyis, onun altında her at için bir seyis ve Kirmanşah'taki olağan ücret oranında ödenirse, ki burası ucuz bir yerdir, ayda altmış kırandan yirmiye kadar, kran şimdi yaklaşık 8 peni olmak üzere, toplamda kırkın üzerinde hizmetçi alan vardır. Bu ücretler bir hizmetçinin gerçek kazancını temsil etmez, çünkü o bahşişlere (perquisites) hakkı vardır, bunlar başlıca satın alınan ve efendisi tarafından satılan şeylerden alınan komisyonlar şeklindedir ve yüzde 10'u geçmezlerse meşru kabul edilirler. Bu "modakel" ile tekrar savaşmanın veya insanın ruhunu herhangi bir şekilde bununla üzmesinin bir faydası yoktur. Avrupalılar kadar İranlılar da buna katlanmak zorundadır. Hacı, benim adıma yapılan satın alımlardan yüzde 50 ila 80 arasında çıkarmaya çalışmıştır, fakat bu bir rezalet olarak kabul edilir.

Bu modakel tüm pazarlıklarda geçerlidir. Eğer bir çarvadar (artık katırgı değil) tutulursa, sözleşme fiyatı üzerinden birinin hizmetçisine yüzde 10 ödemek zorundadır. Eğer bir at satarsam, hizmetçim iyi bir fiyat için diretir ve yüzde 10'unu alır ve aynı şey bir çift ayakkabı veya bir libre çay, ya da bir tavuk veya bir şişe süt için de geçerlidir. Sistem en yüksek makamlardan aşağıya doğru gelir. Bir eyalet valisi tarafından Şah'a ödenen fiyat sadece Şah'ın modakel idir und bir vali vergileri 60.000 tümen karşılığında kiralayıp onları 80.000 karşılığında sattığında, fark modakel dir ve bu böylece tüm resmi işlemlerde ve tayinlerde sürüp gider ve orduda ve diğer departmanlarda ezici baskının ve yetersizliğin verimli bir kaynağıdır. Hizmetçi, zavallı adam, yüzde 10'da durabilir, fakat Şah'ın hizmetçisi yüzde 50'de durursa kendisini cömert düşünebilir. Geç Şah'ın ölmek üzereyken mevcut hükümdara şöyle dediğini duyduğumu hatırlıyorum: "Eğer tahtta uzun süre oturmak istiyorsan, gör ki on adam arasında sadece bir kaşık olsun," ve bu sözle temsil edilen sistemin sadakatle yerine getirildiğini.

I. L. B.

MEKTUP VI

KİRMANŞAH, 2 Şubat.

28 Ocak'ta muazzam bir kar yağışı oldu ve ondan önce bile bizim olası güzergahımız olan Hamedan yolu bazı günlerdir kapanmıştı. Sıcaklık şimdi sert bir rüzgar ve gökyüzündeki çokça kar ile birlikte 31°'ye yükseldi. Yolculuk iyi vaat etmiyor. Hizmetkarlardan ikisi hasta idi. Ben hiç iyi değilim ve daha ilerideki zorlukların

raporları oldukça ciddi. Şu şeyler kesin,—yürüyüşlerin çok uzun olduğu ve çamur veya kar nedeniyle yol üstünde dinlenme imkanının hiç olmadığı ve yiyecek ile konaklamanın korkunç olacağı.
Haci çok kötü çıkıyor. Şimdi ateşi var, zavallı adam, ve her zamankinden bile daha işe yaramaz. Abdul Rahim onun tercümanlık yapmasını sevmiyor ve ona "vahşi" diyor. O hiç iş yapmıyor ve hem kirli hem de dürüst değil. Dindar ifadelerin sürekli kullanımı da ne Müslüman ne de Hristiyan için iyi bir işaret değil. Bu sabah ona bu kadar kirli bir tabaktan yiyemeyeceğimi söyledim. "Allah büyüktür," diye sessizce cevap verdi. Talimatlara uymayarak benim seyyar karyolamı kırdı ve ne yaptığını işaret ettiğimde, "Allah her şeyi bilir, Allah her şeyi takdir eder" diye cevap verdi. Bu gerçekten çileden çıkarıcı.
Yolculuk için ek bir kıyafet temin etmek gerekiyor—yavaş bir süreç—pazen astarlı maskeler, ayaklar için koyun postu torbalar, ülke genelindeki tüm hizmetkarlar için kalın keçe paltolar, ek battaniyeler, benim için kejaveler ve binek atları. Yürüyüşler sıklıkla yirmi ila otuz mil uzunluğunda olacak ve yürüyüşle biniciliği değiştiremediğinizde adeta bir adım hızında binmenin yorgunluğu o kadar büyük olacak ki katır yorulduğunda içinde seyahat etmek için yapılmış bir çift kejave aldım. Bu heybeler on sekiz inç yüksekliğinde, üzerlerinde perdeler için çemberler olan dikdörtgen ahşap kutulardır. Biri katırın sırtıyla aynı hizada olacak şekilde her iki yanına asılır ve bunlara binilir, yani aralarında taşınan bir merdivenle önden tırmanılır. Çoğu kadın ve bazı erkekler bunlarda seyahat eder. Yorganlar ve minderler ile doldurulurlar. Onları taşıyacak olan katır büyük ve güçlü bir hayvandır ve onun için iki katı fiyat talep edilir.
Atlar burada çok iyi ve ucuzdur. Saf bir Arap 14 £'a satın alınabilir ve bir Arap ile bir Kurt atı kırması—dayanıklılık için yetiştirilmiş bir cins—daha da ucuza. Ancak bizim düşüncemize göre onlar küçüktür, asla on beş avucu geçmezler. Kirmanşah vilayetinin atları her yerde saygı görür ve Hindistan pazarı için onlara yönelik sürekli bir talep vardır. Üç atlık hara bir seyis gerektirir ve Abdul Rahim bize Tahran'a kadar eşlik etmesi için karakter sahibi görünen bir sowar gönderiyor. Görünüş ve güzellik bakımından dikkate değer bir katırcı ve on iki iyi katır kiralandı. Sowar ve diğer birkaç adam korkunç öksürükleri olduğundan benden ilaç istediler, ancak onları iyileştirecek kadar şanslı olamadım çünkü hastalıkları esasen iyi beslenme, sıcak yatak takımı ve elde edilmesi imkansız olan lapalar gerektiriyor. Bu havada onların ince pamuklu giysileri içinde titrediklerini görmek acınası. Erkekler dikişsiz keçe paltolarla idare ediyorlar—paltodan ziyade pelerin, bir eldiven boyutuna kadar daralan uzun torba benzeri kolları olan ama ortasında bir yarık bulunan, ellerin ihtiyaç doğduğunda dışarı uzatılabileceği. Kadınların ince pamuklu çadardan başka dış giysisi yok.
İyi bir yatak yaptırmaya çalıştım ancak bu iş için yeterince güçlü ahşap yok ve pazarlar hiçbir kanvas üretemiyor.
Sahneh, 5 Şubat.—Dün dokuzda yola çıkmalıydık ancak yükler üzerindeki alışılmadık kavga bizi 10.30'a kadar geciktirdi, öyle ki üç haftalık bir yolculuğun ilk aşamasının sonuna ulaştığımızda neredeyse karanlıktı. Evin çatısından manzara son derece kasvetliydi. Kısmen eriyordu ve ovanın beyazlığı içinden çamuru işaret eden, sırılsıklam kenarları olan kahverengi bir patika geçiyordu. Jabali-Besitun veya

Behistan veya Behishtan'ın büyük kütlesi, ovanın diğer tarafında olmasına rağmen, karı tutamayacak kadar dik olan büyük siyah kaya kütleleriyle şehrin üzerine gerçekten sarkıyor gibi görünüyordu ve gri kar bulutlarının arasından karanlık bir şekilde beliren Besitun dağının kendisinin yirmi dört mil uzakta olduğu söyleniyordu, neredeyse hiç görünmüyordu. Ev sahibimiz faytonun beni yolun bir kısmında götürüp götüremeyeceğini görmeleri için adamlar göndermişti; ama kararları yolun geçilmez olduğu yönündeydi.

Çokça gürültüden sonra kervan yola çıktı ancak tuttuğumuz o güzel katırların zavallı, sırtı yara bere içinde bir takımla değiştirilmiş olduğu ve binmem gereken o güzel binek katırının, surların dışına çıkar çıkmaz bacağını omuzundan neredeyse düşürmeye başlayan ve dik bir köprüde burnunun üzerine şiddetli bir düşüşle kapaklanan, bana sert bir incinme veren ve sonrasında birkaç kez daha düşen zavallı, zayıf bir yaratığa dönüştüğü kısa sürede anlaşıldı; gerçekten de zavallı hayvan sekiz saatlik yürüyüş boyunca bacaklarının üzerinde güçlükle durabildi.

Haci bazı bagajlarla dengelenmiş bir kejave içinde bindi ve bana yakın durması gerekiyordu ancak harap olmuş hayvanımı bir heybe ile değiştirmek istediğimde hiçbir yerde görünmüyordu ve o zaman veya sonrasında geç geldi. Büyük katır düşmüştü, morarmıştı, kejaveler parçalanmıştı ve yakacak odun olarak kırılmışlardı ve ben şimdi binmekten herhangi bir dinlenme elde etme aracından yoksunum! "Öldüren şey hızdır." Karda ve çamurda dörtnala koşmak imkansızdır ve saatte üç mil gitmek iyi gidiştir.

Kirmanşah'tan bir saat sonra yol Karasu'yu iyi bir tuğla köprüyle geçer ve Besitun sırasını solda yaklaşık iki mil uzakta tutarak ve ardından engebeli araziden Besitun köyüne geçerek millerce ova boyunca ilerler. Yoldan bir mesafede, şimdi kapalı olan iki veya üç büyük köy görünür ve Besitun'dan yaklaşık sekiz mil uzakta, karda şimdi tepecikler olan bazı mermer duvar kalıntılarının arasında yerde yatan mermer sütunlar vardır.

Yol, hayvanların geçişiyle derin bir çamura dönüşmüştü ve kar binilemeyecek kadar derindi. Katırım düşme fırsatını hiç kaçırmadı ve onu zorladığım için kendimi bir barbar gibi hissettim. Tepeler ve dağlar her yönde parıldıyordu. Genel beyazlığın tek istisnası, bulutların ve karanlığın içinden başının üstünde her zaman siyah bir şekilde beliren ve hiç daha yakın görünmeyen o büyük kaya kütlesi Piru, Besitun idi. Çok ıssızdı. Sadece yüklü eşeklerle mücadele eden birkaç adam ve bir halı kervanı ile karşılaştım.

Tüm yolculuğun en sanatsal günüydü, havada uçuşan çokça bulut, çivit mavisi kasvet içindeki dağlar, ya da başlarının etrafında fırtına bulutları olan gri dağlar, ya da kobalt dokunuşlu gölgeleri olan saf beyaz, güneşle öpülmüş tepeler ve sırtlar ise burada ve orada çivit mavisi ve gri üzerinde parıldıyordu. Ne bir ağaç ne de bir çalı, ovada veya üzerinde, kavaklarla çevrili Şah'ın bir yazlık sarayı geçildikten sonra monotonluğu bozmadı. Her yerde bolca su vardı.

Güneş fırtınalı bir şekilde buradaki ve oradaki yuvarlanan kar bulutlarını pembeye boyarken, emirleri beklemek için Besitun'un heybetli kaya cephesinin altındaki bir yamacın tepesinde durdum. Vahşi bir şekilde muhteşemdi: Piru'nun devasa uçurumu, seviyeden 1700 fit yükselen, vadinin her iki yanındaki dağlar birbirine

yaklaşan ve Piru'nun arkasında dik bir dağ geçidi, burada ve orada derinliklerinden öfkeyle kaynayan bulutların üzerindeki amber ve pembe dokunuşlarıyla yüceltilmiş. Ön planda, asil bir kapısı olan büyük bir kervansaray vardı, kar üzerinde yapayalnız bir şey, bir mesken değil, ama bu dondurucu misafirperverliğini tüm gelenlere sunan; birçok kıvrımı olan bir nehir ve arkadaki çamurda toplanmış Besitun'un harap kulübeleri. Bir kış akşamının loş alacakaranlığında dehşet verici bir manzara; ve pembe renk öldükçe, üzerine ıssız bir gaddarlık çöktü. Beklerken, uzun yürüyüşten, yuvarlanan katırdan ve buzlu rüzgardan neredeyse bitkin düşmüş halde, bir daha bir Pers kervanının derin çan seslerini hiç duymamayı veya bir Pers kervansarayının devasa kapısını görmemeyi dilemem gerektiğini düşündüm. Bunlar sıcaklık ve yiyecek ile dağılan korkakça duygulardır, ancak o anda her ikisinin de pek ihtimali yoktu.

Çamur denizleri ve pislik yığınları arasından, bir ailenin boşalttığı odaların karışık karı ve çamuru içindeki bir avluda, bir kulübede attan indiğimiz, çoğunlukla harap olmuş on sekiz kulübeden oluşan en sefil köy olan Besitun'a girdik. Odayı dumanla dolduran bir ateş yakıldıktan sonra umulabileceğinden daha iyi bir barınaktı, çatıdan akan damlalardan kaçınmak için yerden yere taşınmak zorunda kaldım.

Haci ateşle hasta olduğunu söyledi ve bir aptal gibi görünüyordu; ama emir eri hastalığın numara olduğunu ve aptallığın işe gitmemek için varsayıldığını söyledi. Ona yatağı yatağın üzerine koymasını söyledim; "Yatağın üzerine su dökün," diye cevap verdi. Tekrarladım, "Yatağı—yatağın—üzerine—koy"—buna "Yatağı suya koyun!" diye cevap verdi. İşine yaramayacak kadar hasta hissediyorsa yatağa gidebileceğini söyledim. "Allah bilir," diye cevap verdi. "Evet, senin tembel, işe yaramaz, düzenbaz bir yaratık olduğunu bilir"—M——'den uzun bir "Ya Allah!" çektiren ama ertesi sabah çay ve çapatiler nispeten değil ama kesinlikle soğuk olduğundan hiçbir etki yaratmayan zamanında yapılmış bir azarlama.

Ertesi gün sefil bir şekilde ağardı ve gün ışığı geldiğinde karanlıktan sadece birkaç derece uzaktaydı, yine de o sefil yerin dehşetini ve deri hastalıklarına kurban gitmiş insanların kirini ve yoksulluğunu ortaya çıkarmaya yetti. Birçok okuyucu Sir H. Rawlinson'ın Besitun'u Baghistan veya Yunanlıların Bahçeler Yeri ile ve geleneğin Semiramis'e atfettiği o ünlü eğlence mekanlarıyla özdeşleştirmek için iyi coğrafi ve etimolojik nedenler olduğunu düşündüğünü hatırlayacaktır. Ancak bu bahçelerden bir iz bile kalmamıştır. Alt kısmında düzleştirilmiş dik bir kaya, uçurumun eteğinden fışkıran gür bir pınar, yoldan görülebilen ancak ulaşılamayan 300 fitten fazla bir yükseklikte, biri Darius'un ihtişamını tasvir eden bir Akamanış heykeli olan ve Besitun'un eski ihtişamından günümüze ulaşan tek şey olan yaklaşık bin satırlık çivi yazısı içeren iki tablet, Gamasiab üzerindeki yok olmuş bir Sasani köprüsüne ait kaya karşısındaki bazı payandalar hariç ve Sasani dönemine ait diğer bazı binaların bazı kalıntıları. Bu son derece ilginç antikalar Sir H. Rawlinson, Flandin ve Coste ve diğerleri tarafından tanımlanmış ve resmedilmiştir.

Şiddetli bir gün oldu. Başlamaya ancak birçok lehte ve aleyhte görüşten sonra karar verildi. Karanlık havadan, tüm ışığın öldüğü bir gökyüzünden aralıklarla küçük kar taneleri seyrekçe düştü. Buzlu rüzgar dalgaları her geçitten aşağı süpürüldü. Büyük

yırtık bulut kütleleri vahşi bir şekilde Piru'nun asık suratlı kütlesine doğru sürüklendi. Şimdi ve sonra esintiler durdu ve uğursuz bir sakinlik oldu.
Ağızlığa alışkın olmayan, ilk başta çok zahmetli ve katır gibi olan ama bir saat içinde alışan büyük bir katıra bindim. Net bir parıltı tabletleri ortaya çıkardı ancak büyük yüksekliklerinden dolayı figürlerin en uzunu sadece iki fit yüksekliğinde görünüyordu. Uygun şartlar altında bile bu yürüyüşte görülecek çok az şey var. Harap olmuş Hassan Khan kalesi, şimdi bir yükseklikte kervansaray olarak kullanılan birkaç köy, Gamasiab'ın kıvrımları ve tuğla köprülerle geçilen birkaç kanal başlıca özelliklerini temsil ediyor. Fırtınada alınan bir ülkenin izlenimlerinin yanlış olması muhtemeldir ancak zevkliydiler. Her şey büyük bir ölçekte görünüyordu: Burada saf beyaz ıssız platolar, orada yüksek dağlar ve beyaz sislerin kaynadığı muazzam geçitler—her şey gizemle kaplıydı—sade düzyazı bazı saatler için durdu.
Diğerleri birkaç duraklama yapmak zorunda kaldı, so I left the "light division" and rode on alone. Karanlık ve vahşi oldu ve aniden karın yüzeyi hareket etmeye ve zeminin yaklaşık bir fit üzerinde öfkeyle sürüklenmeye başladı. Rüzgar bir fırtınaya dönüştü. Şapkamı yarı donmuş bir elimle tuttum. Yağmurluğumun pelerini ters yüz oldu ve gözlerime öyle ağır bir darbe indirdi ki bir süre göremedim ve katıra güvenmek zorunda kaldım. Rüzgar daha da yükseldi; şiddetliydi ve sürüklenme sadece vadiden değil, dağ yamaçlarından geliyordu, başımdan daha yüksekti, yanından geçerken batıyor ve tıslıyordu. Gözlerime çarpan ve onları kör eden keskin, sert dondurucu kar kristalleri taşıyan, kuzeydoğudan esen şiddetli bir kar fırtınasıydı.
Katırım kısa bir deneyimden sonra "kuyruk döndürdü" ve onunla yüzleşmesini sağlamak için mahmuzlanmaya ihtiyaç duydu. Bir saat boyunca savaştım, bir köprü gibi görünen yeri geçtim, burada birkaç çamur kulübesi vardı ve daha dar bir vadiye doğru ilerledim. Kar fırtınası korkunç hal aldı; her geçitten fırtına dalgaları indi, yamaçlardaki toz karı vadiye süpürdü; dağlar silinmişti, daha önce patikanın bittiği yer olan kardaki çöküntü gitmişti, katırın boynunu bile göremiyordum ve derin karda kolonlara kadar debeleniyordu; sürüklenmenin tıslaması bir kükremeye dönüşmüştü, fırtınanın şiddeti nefessizliğe ve yoğun dondurucu uyuşukluğa neden olmuştu. Yalnız bir gezgin için tehlikeliydi ve M——'nin böyle durumlarda gruptan birinin eksik olmasından rahatsız olacağını düşünerek, döndüm ve diğerleri gelene kadar uzun, uzun bir süre harap bir çamur kulübesinin kuytusunda bekledim—erkeklerden ikisi bir kar yığınında attan düşmüştü.
O kulübelerde ne konaklama ne de malzeme vardı ve devam etmeye karar verdik. Asla bir daha bu kadar kötü olmadı. Rüzgar hafifledi, ıslak kar yoğun bir şekilde yağdı ancak açıldı ve üzerinde devasa güneşli bulut çelenkleri olan, aralarında muazzam dağ formlarının kendilerini gösterdiği, şanlı güneş ışığında yüksekte, çok yüksekte, kendisi aşağıda büyük bir dağ sırasından çok uzakta olan dönen bir kar bulutunun üzerinde iki tepenin parıldadığı parlak mavi bir gökyüzü vardı. Yarıklar, vadiler, geçitler, çıplak, neredeyse dikey kayalar vardı, dağların yüzeyleri, yarısı karşı yöne, karla kaplı bir vadiye düşmüştü, mavi kısa şeritleri olan kıvrımlı bir nehir, bir tepede harap bir kale, keskin bir dönüş, ani bir alacakaranlık ve ardından sonuncusundan çok daha soğuk another kar fırtınası, kör edici sürüklenmenin

içinden bile görülebilen, yukarı doğru lateral bir geçitten aşağı esen, hepsi bu dünyanın dağlarından daha yüksek görünen, güneşle aydınlanmış Shamran'ın ikiz tepeleri. Kar fırtınasıyla bir süre yüzleştim ve ardından arkamda olan Haci ile aşçının uzak bir köye sapacaklarını bilerek, patikanın tüm izleri ortadan kaybolduğundan, tam bir mil geriye sürdüm ve onlar için yarım saat bekledim. Yarı donmuşlardı ve katırlarını karda hafif yüklü olmalarına rağmen zorlukla ilerletebilmişlerdi ve Haci "Ya Allah!" diye inliyordu.
Kar fırtınası bitmişti ve gökyüzü neredeyse bulutsuzdu ancak cıva 18°'ye düşmüştü ve keskin bir rüzgar hala toz karı bir fit yüksekliğe kadar üflüyordu. İki adamı önden gönderdim ve onlara sürekli seslenerek, onları bilinmeyen derinlikteki kar yığınlarına girmekten korudum. İki saat boyunca yükselen bir platoda sürdük—milyonlarca elmas parıltısıyla güneşi geri yansıtan derin, parıltılı, kör edici, izsiz bir kar platosu. Tüm bu bölge boyunca devedikenleri dört fit yüksekliğe kadar büyür ve patikayı bulmanın tek yolu üzerinde kurumuş devedikeni çiçeklerinin karın üzerinde görünmediği bir boşluk aramaktı.
Bu Sahneh köyü, aralarında ince ceviz ağaçlarının göze çarptığı kavak plantasyonları ve güzel bahçeler içinde, yaklaşık 5500 fit yükseklikte yer almaktadır. Kısmen harap olmasına rağmen burası gelişen küçük bir yerdir, arazileri Gamasiab'a akan akarsular tarafından bolca sulanır. Şimdi kar altına gömülmüştür ve ona ulaşmanın tek yolu bahçelerin arasındaki geniş parıldayan bir akarsuyun yatağıdır. Sowar bizi burada karşıladı, navigasyon zorluydu ve "hafif tümen" geldikten sonra, karla dolu bir avlunun seviyesinin altında, ailenin iki odayı boşalttığı köydeki en iyi eve götürüldük. Sahneh'e girdiğimizde plato ve komşu dağlar gülle kızardı ve cıva dışarıda sıfıra doğru yarışırken, içinde bu satırları yazdığım odada sadece 6° idi. Sahneh'in girişinde büyük bir kervansaray var ve sowar'ın özel odalar seçerken kethüdaya (muhtar) zorbalık ettiğinden ve köyü kargaşaya sürükleyerek, odalar için güzel bir meblağ almalarına rağmen kadınları ve çocukları odalardan dışarı attığından şüpheleniyorum, konaklama için ona eşit derecede güzel bir mudakel vermek zorunda kaldım.
Yaklaşık dokuz saatlik bir emekleme hızından ve şiddetli havaya maruz kaldıktan sonra eklemlerimde yoğun ağrılar çektim ve sürüklenerek kaldırılıp bir sandalyeye konduruldum. "Neredeyse çaresiz olduğum için yazıyorum" ve ılık süt içinde bir çay kaşığı viski almak zorunda kaldım. Ateş yakılırken, kalbimi kazanan nazik bir sevecenliğe sahip iki kadın, titreyen, neredeyse donmuş ellerimi kendi elleriyle, nazikçe, konuşmanın yerini alan kadınsı bakışlarla ovdular.
İnce pamuklu giysiler içinde onları görmekten üzüntü duyarak bir yığın iyi battaniyenin altına uzandım ve daha az donduğumda odamı ve onun grotesk bir şekilde sefil yönünü gözlemledim, "Vahşi" onu düzenlemek için asla hiçbir zahmete girmiyordu. Hiç pencere yok ve bölünmüş kapı üç inç kala kapanmıyor. Alçak bir delik aynı zamanda kümes olan ambara çıkıyor, ancak tavukların kendi dairelerinde kalma fikri yok. İki yaralı bacaklı koyun bir köşede yanlarında biraz yemle yatıyor. Odadaki ateş çukurundan kaçınmak için çaprazlama yerleştirilmiş bir çalı çırpı yığını, Haci'nin üzerine çamurla sıvanmış eyer ve gemi fırlattığı sıçramış bir muşamba ve tüm seyahat donanımım, bir donmuş su birikintisi, bir pulluk ve bazı öküz

boyundurukları, her şeyi kaplayan ara sıra bir kül serpintisi ve duman dışında her şeyi yapmayı reddeden odundan çıkan duman bulutları molanın lüksleridir. Ev insanlarla dolu ve kadınlar çekinmeden içeri girip çıkıyorlar ve onları görmekten gerçekten memnunum, ancak Haci'yi afyon borusundan, kahvesinden ve onlara tercümanlık yapması için güzel bir ateşin yanındaki rahat yerinden uyandırmak zor olsa da.

Günün deneyimleri bana şu dizeleri hatırlatıyor—
"Katlanabildiği her şeyi çıplak bırak,
Ve çıplak olan her zaman iyi değildir."

Ancak ne kadar yorgun ve uyuşmuş olsam da, ılık yağmurda çamur sıçratmanın monotonluğuna kıyasla heyecanlar ve zorluklarla dolu bir yürüyüşü çok daha fazla tercih ederim.

Hamilabad, 7 Şubat.—Ertesi sabah gökyüzük bulutsuz olarak açıldı, cıva 18° idi ve çay ile çapatilerin oldukça soğuk olması için bu pek bir mazeret sayılmazdı. Çok erken hazırdım ve hizmetkarlar bir Hakim (hekim) olduğumu etrafa yaydığı için odam, hepsi göz hastalıklarından ve sıracadan (skrofula) muzdarip kadınlar ve çocuklarla dolup taştı; orta yaşlı olmayan beş kadında ileri derecede katarakt vardı ve birçoğunun odun dumanı nedeniyle göz kapakları içe doğru kıvrılmıştı. Onları iyileştirmenin zaman alacağını ve diğerleri için hiçbir şey yapamayacağımı söylediğimde hayal kırıklıklarını görmek çok acı vericiydi. "Kalamaz mısınız?" diye yalvardılar. O odaya, süte ve yumurtalara—sahip oldukları en iyi şeylere—sahip olabilirdim. "Ve seslerini yükseltip ağladılar." Onları bıraktığım için kendimi bir vahşi gibi hissettim. Buradaki insanlar hareketlerimize büyük ilgi gösterdiler, donanımımızı ve çıkışımızı görmek için çatılara doluştular.

Şimdi yürüyüş sırası şöyledir—hafif tümen; bir düzenli asker, Haci ve üzerlerinde aşçı bulunan üç katır; son ikisi, ağır tümenin yetişememesi ihtimaline karşı gece için kesinlikle gerekli olan şeyleri taşıyor. M—— ve bir düzenli asker, sowar Abbas Khan, başka bir değişen diğeri, hafif tümen ve ben bazen birlikte yola çıkarız; ancak diğerleri yoldaki işler nedeniyle alıkonulduğundan, ben genellikle iki hizmetkarla birlikte önden giderim.

"Dünyanın çatısı" olan Pamir çölünden esen o günkü aynı amansız fırtına veya "iblis rüzgarı" eserken, o günkü yürüyüşten hepimizin sağ çıktığını yazmak tuhaf, o sabah bir kervanla yola çıkan beş adamı cesede çevirmişti. Bir geçidi aşmak için 1500 fit boyunca uzun, yükselen bir platoya tırmanmak zorundaydık. Kar yer yer üç fit derinliğindeydi ve önümüzden geçen ağır bir kervanın izleri bile birkaç dakika içinde sürüklenen karla siliniyordu.

Isısı olmayan bir güneş, bulutsuz, acımasız bir gökyüzünden tıpkı bir elektrik ışığı gibi beyaz ve şefkatsizce parlıyor ve kıvılcımlar saçıyordu. Sannah'tan çıkar çıkmaz "iblis rüzgarı" üzerimize çöktü—düzenli, kavurucu, arayan, merhametsiz bir rüzgar; ne bir yükseliş ne bir düşüş, ne bir durulma ne bir umut vardı. Parıldayan yokuş boyunca—rüzgarın süpürdüğü çıplak dağ yamaçlarında—9° sıcaklıkta istikrarlı ve güçlü bir şekilde esti; bizi zaman zaman parıldayan toz kar girdapları içine aldı, bu kar ısırdıktan ve soktuktan sonra yamaçlarda bükülmüş sütunlar halinde hızla ilerledi; derin geçitlerde çığlıklar attı ve tıpkı ait olduğu iblis gibi ıslık çaldı, çünkü hafif

donmuş karı katmanlar halinde, dalgalar halinde, dalgalar halinde, zalim, uyuşturucu, kör edici, solduran bir görünmezlikle sürükledi!
Maskemin altı yün katı, üç çift eldivenim, koyun postu paltom, kürk pelerinim ve kundaklanmış yünlü giysi yığınının üzerine yığılmış yağmurluğum, o korkunç rüzgar karşısında adeta hiçbir şeydi. Bu bir konfor ya da rahatsızlık meselesi veya az çok şiddetli acı çekme meselesi değildi; birkaç mil önümüzdeki cesetlerin bize gösterdiği gibi, bir hayat ya da ölüm meselesiydi. Eğer bir yarım saat daha sürseydi benim de helak olacağımdan eminim. Uzuvlarımın ayaklarıma kadar işkence görmesi, şakaklarımın ve elmacık kemiklerimin sızlaması, dizginlerin düştüğü ellerimin ıstırabı ve işe yaramazlığı, kalbimin etrafına çöken ve çalışmanın duracağını tehdit eden bir soğuklukla karşılaştırıldığında küçük bir önem taşıyordu.
Arkamda inlemeler vardı; aşçı ve Haci karda yuvarlanmışlardı, Haci orada "her birimize çok yakın olan" O'na sesleniyordu. M—— yaya idi. Maskesi sertçe donmuştu. Bir bilimsel alet kullanıyordu ve seçkin bir Hint birliğinden akıllı, küçük bir "duffadar" olan düzenli askerine, bir Afgan'a, bir kayışı bağlamasını söyledi. Adam üzgün bir şekilde, "Yapamam Efendim," diye cevap verdi. Kolları ve elleri işe yaramazdı. Maskem dudaklarıma yapışmıştı. Gözlerimden sızan gözyaşları donmuştu. O kadar çaresizdim ve o kadar büyük bir işkence içindeydim ki karda ölmek için seve seve uzanırdım. Cıva 4°'ye düştü.
Elementlerle üç buçuk saat savaştıktan sonra, alaycı bir güneşin altında parıldayan, her yere uzanan bir kar dünyasına; karlı sıralar halinde yuvarlanan dağlara, insandan bir iz taşımayan vadilere, bir dehşet dünyasına yukarıdan bakmak için 7000 fit yükseklikteki geçidin tepesini aştık.
Haci, birçok dindar haykırışla, ölmek üzere olduğunu haykırdı (aslında bir süredir tüm konuşmalar bir hıçkırığa dönüşmüştü); ancak tepenin üzerine çıktığımızda artık rüzgar kalmamıştı ve tüm uyuşmuş uzuvlar, bir ıstırap deneyimiyle yeniden hissetmeye başladı.
Kangawar'a giden yol, birçok akarsuyu olan geniş bir vadiden geçer. Onu çevreleyen dağlar arasında Kuh-i-Hassan, Boka, Kuh-i-Paran ve Kuh-i-Bozah bulunur. İki hizmetkarla birlikte ilerledim, uzanıp yatmanın getireceği rahatlıktan daha yüksek bir düşünceye kapılmamıştım ki, tam önümde Haci bir takla attı, alpenstoku (dağcı bastonu) bir yana, ilaç sandığı diğer yana uçtu, kendisi ise tıpkı resimlerde vurulmuş olarak görülen askerler gibi, tüm uzuvları gerilmiş halde sırtüstü hareketsiz, dümdüz yattı. Ona doğru giderken katırım bir kar yığınına gömüldü ve oradan güçlükle kurtuldum. Sırtının kırıldığını söyleyen ve Allah'a haykırarak inleyen Haci'yi ayağa kalkmaya ikna ettim ve vücudunun altında büyük semer bulunan katırını sabitlemeye gittim,
ve yatağıma ve "her şeyi taşıyan çantama" tüm gücüyle tekmeler atıyordu; bu çanta arka bacaklarının arasındaydı ve Haci gelene kadar onu yakalayıp tutmayı başardım. Ona kolan kayışını çözmesini söyledim, çünkü hayvan bacaklarının arasındaki şeylerden dolayı vahşileşmişti; o ise ellerini ovuşturup göğsüne vurarak şöyle haykırdı: "Allah büyüktür! Allah bilir ki bir daha Buşehr'i asla göremeyeceğim!" ve tamamen çaresizdi. Bir kervanın yaklaştığını görünce, onun da kısa süre sonra takip

edeceğini umarak, iyi konumlanmış küçük Kangawar kasabasına doğru olabildiğince hızlı sürdüm. Şu anda Kangawar'a giriş bir akarsuyun yatağının yukarısındadır.
Bize orada iyi bir konaklama sözü verilmişti ve kasaba bunu açıkça karşılayabilirdi; ancak Abbas Khan yukarı katta olan ve geniş bir kar manzarasına sahip çok sefil bir yer seçmişti. Yıkık dökük bir çamur evin her iki ucundaki ufalanan, zorlu merdivenler, zar zor bir barınak sağlayan odalara çıkıyordu; arada ise yıkık bir ahır vardı ve orada hizmetkarlar, sonuçlarına aldırmadan büyük bir ateş yakmışlardı. Bir adam odamdaki karın çoğunu kürekle temizledi ve ateş yakmaya çalıştı ama başaramadı, çünkü ne o ne de ben bu girişimden kaynaklanan dumanın üstesinden gelebildik. Bu kusursuz olmayan barınağın bir pencere çerçevesi vardı, dört ahşap camından üçü gitmişti ve kırık bir kapısı vardı; bu kapı ancak dış sahanlıktan dikmelere karşı dayanarak kısmen bir koruma sağlayabiliyordu, sahanlık ise düz bir çatıydı. Duvar, sıfırın altında 5°'lik bir sıcaklıkta gece rüzgarının estiği, bir parmağın sığabileceği kadar çatlaklarla doluydu.
Oturacak hiçbir şey yoktu ve vadinin boyunca sürünen kervanın düzensiz hattını izleyerek yarım saat boyunca yarı donmuş halde aşağı yukarı yürüdüm, ta ki gün batımının kızıllığı alacakaranlığın soğuk mavi-grisine dönüşene kadar. Haci, benden ayrıldıktan sonra kolanını kırmış olarak oraya ulaştı. Sert yürüyüşten sonra, cereyanlar ve duman nedeniyle pek fazla rahatlık yoktu, ama insan her zaman aç ve uykuludur und ve böceklerin kış uykusu her türlü küçük rahatsızlığı telafi eder. O kadar soğuktu ki, kupadaki biraz su ben içemeden dondu ve yüzümün üzerindeki battaniye sertçe donmuştu.
Kangawar yas içindeydi. Ovadayken geçitte mücadele ederken helak olan iki adam ve bir çocuğun cesetleri getirilmişti. Bu on iki yaşındaki çocuk "annesinin tek oğluydu ve o bir duldu." Sabahleyin satmak için doğranmış saman yüklü beş eşekle Kangawar'dan yola çıkmış ve sefil bir şekilde can vermişti. İki adam evliydi ve geride aileler bırakmışlardı.
Kangawar, bazı doğal ve yapay höyükler üzerine kurulmuş, bin nüfuslu bir kasabadır. Semiramis ile ilgili bazı gelenekler burada yerelleşmiştir ve buranın, Anaitis veya Artemis'e bir tapınak diktiği Pancobar'ın yeri olduğu varsayılır. Şimdi karla gömülü olan bir kalenin kalıntıları, kasabanın üzerindeki bir tepenin zirvesini işgal eder ve burada, antikacılar tarafından Grek dönemine ait olarak kabul edilen, bir tapınağı veya sarayı temsil eden başka kalıntılar da vardır; "muazzam kesme taş bloklardan inşa edilmiş devasa bir yapı." Bu kalıntılardan ben sadece bazı sütunlar ve pazarın yakınındaki bir evin sefil çamur duvarlarına inşa edilmiş bir pilaster gördüm.
Geceleyin katırcılar diz çökmüş yalvarıyorlardı. Devam edemeyeceklerini, sabah Kangawar'dan ayrılmaya çalışan kervanın üç cesetle geri döndüğünü ve katırlarımının helak olacağını söylüyorlardı. Sabahleyin onların ilerlemeye ikna edilip edilemeyecekleri veya rüşvet verilip verilemeyeceği bir süre şüpheliydi. Gün güzel ve sakindi ama karın kırılmadığını (yolun açılmadığını) söylüyorlardı. Sonunda, ilk rüzgar esintisinde geri döneceğimize söz verirsek yola çıkmayı kabul ettiler!
Soğuğa karşı her çare ortaya çıkarıldı ve uygulandı.
Hizmetkarların yüzlerinde görülebilen tek şey birer gözleriydi. Charvadarlar (katırcılar) keçe paltolarına ve kürkleri içeride olacak şekilde bacaklarının etrafına

iplerle bağladıkları ham koyun postlarına güveniyorlardı. Tüm önlemlere rağmen donma tehlikesi vardır. Çift yünlü iç çamaşırına ek olarak, iki çift yünlü çorabın üzerine bir çift kalın Chitral çorabı ve bunların üzerine kürkleri içeride olan koyun postundan yapılmış uzun, gevşek Afgan çizmeleri giydim. Ağır ev dokumasıyla astarlanmış pazenden olan binici elbisemin üzerine, uzun ev dokuması bir ceket, bir Afgan koyun postu palto, dizlerimin üzerine ağır bir kürk pelerin ve rüzgarı dışarıda tutmak için sağlam bir "yönetmelik" su geçirmez ceket giydim. Buna bir mantar kask, bir balıkçı başlığı, "altı katlı" bir maske, eldivenli iki çift yünlü eldiven ve çift süvariler ekleyin; bu şekilde kundaklanmış bir kişi için ata binme ve inme zorluğu hayal edilebilir! İranlıların hepsi ince pamuklu giysiler içindedir.
Ancak, "şömineleri" olmamasına ve odunun neşeli çıtırtısı ve alevi bulunmamasına rağmen, birkaç avuç dolusu hayvan gübresi harcayarak kendilerini saatlerce sıcak tutabilecekleri bir düzenekleri vardır. Yerdeki ateş çukuru veya tandır bir kurumdur. Daireseldir, üstte ve altta biraz daralır, dışarıdan dibe giden bir bacası vardır ve yaklaşık üç fit derinliğinde ve iki fit çapındadır. İçi kil ile düzgünce astarlanmıştır. Bunun üzerinde, ters çevrilmiş bir masaya benzeyen, iki ila beş fit kare büyüklüğünde, battaniyelerle veya kalın dolgulu bir pamuklu yorganla kaplı ve dört veya beş fit dışarı uzanan iskelet ahşap bir çerçeve olan kürsü veya platform bulunur. Minderler bunun altına yerleştirilir ve kadınlar bütün gün, bütün aile ise gece boyunca buraya üşüşür; ve bu havada delikteki ateş kutusu onlara hem uyurken hem de uyanıkken rahat bir sıcaklık verir. Çok nadiren yıkanırlar ve kürsü parazitlerin gelişmesi için o kadar elverişlidir ki, girdiğimde her zaman odadan aceleyle çıkarılmasını isterim. Bu düzenek o kadar mükemmel ve ekonomiktir ki, içinde on sekiz saattir ateş yenilenmeyen bir tandır hala hafif bir ısıya sahiptir.
Ciddi bir başlangıç oldu; Kangawar'ın yığılmış ara sokaklarında ve üstü açık pazarlarında o kadar korkunç derecede kaygandı ki katırların ve adamların birkaçı düştü. Kasabanın dışında, derin, buruşuk, sürüklenen, dalgalı, parıldayan karın düz bir alanı uzanıyordu; bu alan, yoğun yüklü katırlar ve eşeklerin her birinin öncüllerinin ayak izlerine basarak yürümesiyle oluşan, bir ayak genişliğinde, derin, uzun bir "katır merdiveni" olan bir tekerlek izi hariç kesintisizdi ve atlar veya hafif yüklü hayvanların yürümesi için acı verici ve yorucu olan kısa, derin oluklar oluşturuyordu. Dokuz saat boyunca bu oluklu tekerlek izi boyunca yürüdük.
Solda, Hamedan üzerinden Tahran'a giden ve yirmi gündür kapalı olduğu söylenen yaz rotasını bırakarak, derinliği düzlükte iki fitten, yığınlarda on ve on beş fite kadar değişen, dar ve sadece hafifçe çiğnenmiş bir patika ile kesilen, saf karla kaplı parıldayan bir ovaya girdik.
Çok geçmeden bir önceki günkü mücadelenin ve yenilginin ciddi izlerine rastladık: Her şimdi ve o zaman atılmış bir yük doğranmış saman, sonra çokça çiğnenmiş derin kar, sonra ölüm gölgeleri çöktüğünde charvadarların rüzgardan sığınmaya çalıştıkları küçük bir alanın etrafına kazılmış ve yığılmış kar, sonra daha fazla saman ve yüksek bir kar yığınının altında bir mezar; daha ileride bazı adamlar cesetlerden birini gömmekle meşguldü. Hava sakindi ve güneş, bir önceki gün şaşkın mücadeleler, bitkinlik ve ölüm üzerine parladığı gibi parlıyordu. Patikanın yakınındaki karın çiğnenmesi, kervanın geri döndüğü yeri işaret ediyordu; beş cesetten üçünü

Kangawar'a geri götürmüşlerdi. Rüzgarın ovanın üzerinde estiği öfke, karı indirdiği mutlak seviye ile gösteriliyordu; derin su yolları sürüklenen karla dolmuştu.
Bir tuğla köprüyü geçtikten ve neredeyse gömülmüş Hussenabad köyünü geçtikten sonra, saatler boyu özelliksiz tepeler arasında dalgalı bir patika boyunca yürüdük, ta ki son alacakaranlıkta Pharipah köyüne ulaşana kadar; burası alçak bir yerdi ("alçak" hiçbir zaman 5000 fitten daha az olarak anlaşılmamalıdır), bazı donmuş sulanan araziler ve sulanan bahçeler arasındaydı. Soğuktan, yorgunluktan neredeyse ölmüş olarak ve 20° sıcaklıkta dokuz saat boyunca adeta bir adım hızında binmenin getirdiği eklemlerdeki şiddetli ağrılarla ulaştım. Katırım ancak mahmuzlanarak zorlanabiliyordu ve tüm adamlar ve hayvanlar büyük bir bitkinlik içindeydi. Odam çok soğuktu, çünkü bir tarafının büyük kısmı havaya açıktı ve ateş yakmak bir imkansızlıktı.
7500 fit yükseklikteki bir geçidin aşılması hariç, ertesi günün güzergahı monotondu; dağlar arasında, tamamen beyaz ovalar boyunca uzanıyordu; buradaki tek olay, bir katırın düşmesiyle sandalyemin kırılması ve katırım ile benim bir kar yığınına kafamızın üstü düşmemizdi. Patika çok az açılmıştı ve on mil gitmek dört saatimi aldı.
Hamilabad, yaklaşık altmış çamur kulübeden oluşan bir köydür ve bu dağ mezralarının hepsiyle ortak olarak, evin altına çıkan eğimli kapalı yollara sahiptir; sığırlar, koyunlar ve keçiler kışın çoğunu burada karanlıkta ve sıcakta geçirirler. Kendime ait bir evim, yani bir çamur odam var. Bu iki gündür, içeri girdikten sonra yaklaşık iki saat süren titreme de dahil olmak üzere oldukça şiddetli bir soğuk algınlığım var, belki de şiddetli yorgunluktan dolayı; ve ben yüzümün üzerinde battaniyelerle uzanmış tam ısınıyordum ki, etrafımda çokça vızıltı duyup yukarı baktığımda, odanın kutsanmış Rabbimizin, "günahkarların Kendisine karşı olan çelişkisi" dolu meşakkatli günü tamamlandığında, çoğu "çeşitli hastalıklar ve azaplardan" muzdarip olan benzer bir kalabalık tarafından sürekli kuşatıldığı gibi, erkekler, kadınlar ve çocuklarla dolup taştığını gördüm; çiçek hastalığı, romatizma, kornea ülserleri, eksik ve kısalmış uzuvlar, burun, damak ve yanak kemiklerinin çürümesi, tümörler, kanserler, cilt hastalıkları, oftalmi, gözlerin üzerinde opak tabakalar, yaralar ve temel bilgim için çok belirsiz olan birçok rahatsızlık. Bir insan için onlara hiçbir şey yapamayacağını söylemek zorunda kalmaktan daha acı verici bir şey olamaz.
Ayağa kalkmak zorundaydım ve yaklaşık iki saat boyunca Haci tarafından acımasız bir açıklıkla tercüme edilen acı hikayelerini dinledim; ve bu sabah odamı yine doldurdular. Tek yapabildiğim baz olarak iç yağı alarak çeşitli merhemler yapmak, bazı gözlere losyon damlatmak, birkaç basit ilaç vermek ve çoğunluğunu üzgün bir şekilde geri göndermekti. Sowar Abbas Khan, bir Hakim olarak adımı yaymaktan sorumludur. Şiddetli bir öksürükten tedavi ediliyor ve her akşam odama ilaç için geliyor (ki bu ilaca hiç inancı yok); dar bir çehreye sahip, açgözlü bir kurnazlıkla aydınlanmış zayıf bir adam, tıraşlı kafasının etrafına sarılmış olduğu yer hariç alnından süzülen bir kaftan, bir zuave ceketi, adeta bir kilt gibi bir etek, ama bir bale dansçısının elbisesi gibi öne çıkan, bacaklarının etrafına her türlü sargı, çizgili kaba bir gömlek, çift fişeklik kemeri ve tabanca ve bıçaklardan oluşan kuşağında

mükemmel bir cephanelik taşıyor. O bir nüktedan ve bir hayduttur. Alışılmış barınaklarından mahrum kalan köpekler, bütün gece aralıklarla gevşek kapımı sarstılar. Bu sabah gri ve hava değişecek gibi görünüyor.
Nanej, 9 Şubat.—Eriyordu ve buradaki yürüyüş çok yumuşak ve çamurluydu. İnsanlar görünüşleri, konuşmaları, görgü kuralları ve yaşam biçimleriyle barbarcadır ve kişinin, giysilerin ve meskenlerin temizliğini tamamen göz ardı ederler. Pamuklu giysilerden daha sıcak bir şeye sahip olamayacak kadar fakirler mi, yoksa gömülü servetleri mi var bilmiyorum; ama bu şiddetli havada bile bu bölgenin kadınlarının ayaklarında hiçbir şey yoktur ve kısa mavi pamuklu pantolonları, kısa, gevşek, açık ceketleri, kısa açık gömlekleri ve başlarının üzerindeki ince mavi çarşaf veya çadar giysi adına adeta bir mazerettir.
Dünkü yolculuk, üzerlerinde köyler olan, büyük ölçüde ekilmiş, yoldan çoğunlukla oldukça mesafede bulunan yuvarlanan tepeler, kapanan düzlükler boyunca uzanıyordu. İki köyden geçti, biri diğerinden daha büyük ve daha az harap olmuş, ama korkunç derecede kirliydi ve insanların su içtiği ve su çektiği kirli bir akarsu ile ikiye bölünmüştü. Buranın yakınında yüksek bir höyük, zirvesinde bir "Siklop" duvarcılığı, Magi'nin bir ateş tapınağının kalıntıları vardır. Başka bir daha fakir ve daha da kirli köyden geçildi, burada bir adam gömülüyordu; ve sabah Hamilabad'dan ayrılırken, bir tabutun üzerindeki yatağına yatırılmış bir cesede, buzlu mezarına kadar eşlik eden uzun bir kafile vardı; bu ölümlerin her ikisi de çiçek hastalığındandı, bu hastalık çok yaygın olmasına rağmen genellikle ölümcül değildir ve çoğunlukla yetişkinlere saldırır. Gerçekten de, bir çocuk hastalığı olarak kabul edilir ve kavun diyeti ve bol terleme ile tedavi edilir.
Daha yüksek bir sıcaklık patikayı eriyen kara dönüştürmüştü ve son düzlüğün geçilmesini çok yorucu hale getirmişti. Burası berbat bir köydür ve erime, karın gizlemiş olacağı bir durumlar dizisini ortaya çıkarmaktadır; ama şiddetli bir haftalık yolculuk oldu ve Pazar günkü dinlenmenin burada olmasından memnunum. Kasvetli bir yer. Bir avluda, dizlerime kadar çamur içinde attan indim ve bu çamurdan diğerine sıçradım, etrafı ise kethüda ve ailesi tarafından boşaltılan ahırlar, inek ahırları ve odalar, ancak sadece kısmen, çünkü kadınlar sadece tüm "eşyalarını" benim odamda bırakmakla kalmadılar, aynı zamanda içinden sürekli uğradıkları bir godown veya depoya sahiptiler. Dün kendimi hasta hissettim ve tam bir dinlenmeyi arzulanır kılan bir yakı koydum; ama bu elde edilecek gibi değil. Odaya kendimi yerleştirir yerleştirmesir kadınlarla doldu.
Bana hemen dediler ki, eğer kürsü altında yakmazsam ateş yakamazmışım, yoksa duman dayanılmaz olurmuş. Onlardan beni dinlenmeye bırakmalarını istediğimde, "Evde kadınların olmasında utanılacak bir şey yok," dediler. M—— bir saat sonra geldi ve odayı temizledi, ancak o gider gitmez oda tekrar doldu ve kadınların yanı sıra erkekler ve diğerleri pencerelerdeki kağıt camları insafsızca yırttılar. Bu öğleden sonra yatakta kalarak kendimi daha iyi hissettim ve saat üç civarında mavi çarşaflı, çok belirgin bir lidere sahip bir grup kadın içeri girdi, ön hazırlık olarak odayı dumanla doldurarak kürsüyü düzenlediler, yorganın altına yerleştiler ve orada oturup birbirleriyle yüksek sesle konuşmaya başladılar. Kendimi odaklanmış bir bakışın nesnesi olarak hissettim ve çaresizlik içinde kafamı bir battaniyeyle örttüm. Sonra

çay tepsileriyle daha fazla kadın geldi ve hepsi çay içip bir saat daha konuşup kıkırdaşarak oturdular. Haci bana bunu nezaketlerinden dolayı yaptıklarını ve yalnız kalmamın donuk olacağını düşündüklerini söyleyerek güvence verdi! Oda tekrar temizlendi ve ben karanlıkta kalktım ve büyük bir fısıldaşma ve kıkırdama duyarak pencere kapılarını açtıklarını ve dışarıda bir kalabalık olduğunu gördüm. Bu sabah uyandığımda bir adam asılı duran kıyafetlerimi inceliyordu. Hissediyorlar ve saçımı çekiyorlar, tüm eşyalarımı parmaklıyorlar ve tarağımın tüm ince dişlerini kırmışlar. Japonların zarafeti olmadan meraka sahipler.
Bu daha iyi cinsten bir ev, her ne kadar duvarlar sıvalı olmasa da. Çamur zemine sabitlenmiş, üzerinde yarı dokunmuş bir halı olan bir halı tezgahı var. Bazı güzel kilimler serilmiş. Girintilerde iki adet çok süslü evlilik sandığı, bazı silahlar ve kılıçlar, bir miktar cam çay bardağı ve süs eşyaları ile duvarlarda neredeyse her evde olduğu gibi Rus İmparatorluk ailesinin renkli ahşap baskıları var.
Bu gece "dünyaya bir insan doğdu" diye büyük bir sevinç var, kethüdanın en büyük oğlunun ilk doğanı. Aşırı mutlulukları içinde beni anneyi ve bebeği görmeye götürdüler. Oda çok sıcaktı ve akrabalar ile arkadaşlarla doluydu. Genç anne yatağında yerde oturuyordu ve bebek kundak kıyafetleri giymiş olarak yanında yatıyordu. Çok mutlu görünüyordu ve genç baba çok gururluydu. Şans getirmesi için içeri getirilen birçok şeyin yanına küçük bir sunu ekledim ve bu reddedilmedi. Odamdan bir kılıç getirildi ve onunla bir seyid dört duvara bir çizgi çizdi, Miriam ve çocuğu için bu kuleyi yapıyorum anlamına geldiğini anladığım bir formülü tekrarlayarak.[1] Haci tarafından, kem gözün felaketini çocuğun üzerine getirmeyeyim diye "Maşallah" demeden çocuğa bakmamam veya onu takdir etmemem konusunda uyarıldım. O kadar çok korkuluyor ki, doğum saatinden itibaren tılsımlar ve muskalar vererek önlemler mutlaka alınıyor. İpek bir torbaya konulmuş bir Kuran pasajı bebeğin boynuna çoktan bağlanmış. Daha sonra kolunun etrafına başka bir torba bağlayacak ve şapkasına turkuaz veya mavi boncuklar dikilecek.

[1] Bu gelenek, Rabbimiz ve O'nun annesine bir ima olarak kabul edilir; Morier tarafından Second Journey in Persia adlı eserinde tanımlanmıştır.

Eğer bir ziyaretçi Maşallah demeden bir çocuğu takdir ederse ve çocuk daha sonra hastalanırsa, ziyaretçi hemen felaketten sorumlu olarak kabul edilir ve akrabası onun giysisinden bir parça alıp bir mangalda tere tohumu ile yakar, yanarken çocuğun etrafında döner durur.
İranlı annelerin üçüncü günde iyileşmiş kabul edildikleri, o zaman Müslüman hukukunun gerektirdiği törenleri yerine getirmek için hamama gittikleri görülür. Bir erkek çocuk yirmi altı aylıkken, bir kız çocuk ise yirmi dört aylıkken sütten kesilir. Mümkünse sütten kesme gününde çocuk camiye götürülür ve belirli dualar yerine getirilir. Sütten kesme şöleni önemli bir işlevdir ve akrabalar ile arkadaşlar hediyeler getirerek toplanırlar ve çocuk isteksizliğine rağmen yiyecekten almaya zorlanır. Mümkün olan en erken dönemde mamaché, bebeğin kulağına Şii iman ikrarını fısıldar: "Allah Tanrıdır, tek bir Tanrı vardır ve Muhammed Allah'ın peygamberidir ve Ali Allah'ın vekilidir." Bu Kelime-i İslam kulağına söylenir söylenmez bir çocuk

Müslüman olur; ancak isminin verilmesine, Tibet Budistleri arasında benzer durumlarda kullanılana benzeyen bir tören eşlik eder.
Baba gerçekten çok fakir olmadıkça, uğurlu bir günde arkadaşları için bir şölen verir ve köy mollalarını davet eder. Konuklar toplandıktan sonra tatlılar ciddiyetle yenir. Sonra kundak kıyafetleri içinde sertleşmiş ve mumyalanmış bebek içeri getirilir ve mollalardan biri tarafından yere yatırılır. Beş isim beş kağıt parçasına yazılır ve bunlar Kuran yapraklarının arasına veya halının kenarının altına yerleştirilir. Kuran'ın ilk suresi o zaman okunur. Parçalardan biri daha sonra rastgele çekilir ve bir molla çocuğu kucağına alır ve üzerinde bulunan ismi kulağına fısıldar, ardından kağıdı giysisinin üzerine koyar.
Akrabalar ve arkadaşlar imkanlarına göre hediyeler verirler, bunlar bizim vaftiz hediyelerimize karşılık gelir ve bundan sonra aldığı isimle çağrılır. Erkek isimleri arasında Eski Ahit'ten alınanların bir üstünlüğü vardır, bunlar arasında İbrahim, İsmail, Süleyman, Yusuf ve Musa belirgindir. Abdullah, Mahmud, Hasan, Rauf, Baba Hüseyin, İmam da yaygındır ve Şiiler arasında birçok ismin Ali son eki vardır. Fatma bir kadın ismidir, ancak kız çocukları genellikle bir çiçek veya kuş ismi ya da huyu veya kişiliğinin büyüleyici bir özelliğini alır.
Yolculuk erkekler ve hayvanlar üzerinde etkisini göstermeye başlıyor. Arap atlarından birinin soğuktan şiddetli bir sancı nöbeti oldu ve adamların birkaçı rahatsız ve keyifsiz.
Dizabad, 11 Şubat.—Nanej, yüz milden fazla bir mesafede, yani Kum'a ulaşana kadar seyahat ettiğimiz rota üzerinde haritada yer alan son köydür, her ne kadar burası bir kervan rotası olsa da ve hiçbir Avrupalının buna dair bir hesap yayınlamadığı görünmektedir. Şu anda burası gömülü bir ülkedir, çünkü kar bir ila dört fit derinliğinde yatmaktadır. "Katır merdivenleri" ile karın içindeki derin oluklardan ibaret oldukları için yollar hakkında herhangi bir hüküm bildirmek bile mümkün değildir. İnsanlar ovaların sulandığını ve üretken olduğunu, tepelerin koyunlarını ve sığırlarını otlattığını söylüyorlar; ve hepsi yerel yetkililerin haraçlarından şikayet ediyorlar. Giysilerde hiçbir çeşitlilik yoktur ve evlerde, boyutları dışında çok az çeşitlilik vardır, çünkü hepsi sığır avluları içinde, çamurdan veya güneşte kurutulmuş tuğlalardan inşa edilmiştir ve sığırlar ile keçiler için yeraltı ağıllarına sahiptir. İnsanlar hastalıklardan, özellikle de göz ve kemik hastalıklarından yana çok zengindir.
Tepelerin belirgin özellikleri, eğer varsa, karla yuvarlatılmıştır ve birçoğu büyük bir yüksekliğe çıksa da hiçbiri Hamedan'a yakın olan Elvend Dağı kadar gerçekten etkileyici değildir. Rota tamamen tepeliktir, ancak patika mümkün olduğunca vadileri ve alçak geçitleri takip eder ve asla gerçekten dik değildir.
Dün hiçbir olay olmadan sekiz saatte yirmi dört mil yürüdük ve "ağır tümen" on üç saat sürdü ve gece saat ona kadar gelmedi! Sıralar halinde kümelenmiş, kolay geçitleri olan yuvarlak tepeler var, en yükseği 7002 fit yükseklikte, burada ve orada görünürde daha yüksek zirveler, tepeler düz ovaları çevreliyor, yoldan uzakta bodur kavaklar ve söğütlerle seyrekçe serpiştirilmiş; bazen bir kuyu hattı veya şaftı olan bir kanat veya yeraltı sulama kanalı var, ancak ne varsa veya ne yoksa, her zaman yalnız, kasvetli ve ıssızdı. Şiddetli rüzgarlar dağ yamaçlarının bir kısmını çıplak bırakmış ve bunlar, üzerlerinde geçen yılın devedikenleri ve sütleğen kalıntıları ile

şekilsiz siyah çakıl veya siyah çamur yığınlarının tüm çirkinliğiyle görünüyorlar. Yakıt yoksunluğu o kadar büyük ki, şimdi bile birkaç insan karın üzerinde görünen devedikeni saplarını kesiyorlar.
Saatler geçtikçe, özellikle bir valinin hareminin hanımlarıyla karşılaştığımızda, sayıları otuzu bulan, yorganlar ve minderler arasında çiftler halinde rahatça uzanmış, tenteli heybeler içinde ve kalın malzemeden, hindi kırmızısına boyanmış perdeleri olan o paramparça olmuş kejaveleri oldukça arzuladım. Akşama doğru soğuk çok şiddetli hale geldi.
Günün coğrafi ilgisi, bölgenin su ayrım çizgisini geçmiş olmamız ve sonunda denize ulaşan akarsuları, gelecekteki tüm nehirleri, hacimleri ne kadar büyük veya akışları ne kadar şiddetli olursa olsun, Amerikalıların "bataklık" dedikleri, ancak İran'da kevîr olarak bilinen, genellikle tuzlu bataklıklarda nihayet gözden kaybolarak geride bırakmış olmamızdı. Gün batımına yakın, hızlı bir akıntıya karşı ayakları olan yedi sivri kemerli bir köprüyü geçtik ve bir yükseklikte büyük bir kasvetli kervansarayı ve köprünün doğusunda, verimlilik izlenimi veren, bazı şekilli dağlarla çevrili birkaç köyü olan bir vadiyi geçerek düz bir ovaya girdik,
her iki tarafı da dağlarla çevrili, o kadar karlı ki beyazlıklarını lekeleyen bir kahverengi yama veya kaya patlaması yoktu ve üzerinde seyrekçe dağılmış köyler ile kervansaraylar vardı. Solda, eski Dizabad'ın geniş kalıntıları ve yıkılmakta olan bir imamzade etrafında kümelenmiş zavallı mezarların büyük bir alanı var.
Güneş batarken uzak tepeler gül rengine büründü ve sonra birer birer bu renk ölümün solgunluğuna gömüldü ve toplanan mavi-grilikte, yücelikten uzak bir ıssızlıkta, tekinsizlikte, sadece gaddarlığın gücüyle ve uyuşturucu soğukta etkileyici olarak bu köye sürdük ve koca kar yığınlarıyla tıkanmış bir avluya girdik, bir tarafında iki kapılı, kapanmayan sefil bir odam var, her ne kadar en iyisi olsa da, ancak kapatıldıklarında burayı tamamen karanlık yapıyorlar—sefil bir doğu ahırı gibi derin, nemli, örümcek ağlı, tozlu, pis bir yer.
Gerçekten yarı donmuştum ve tamamen uyuşmuştum ve bolca battaniyem ve kürküm olmasına rağmen, uzun ve şiddetli bir soğuk algınlığım vardı ve bugün bir başkası daha oldu. M—— de kötü soğuk algınlığı geçirdi ve yan odada acı içinde inliyor, Afgan emir eri de hasta. Haci kronik bir hastalık durumuna düştü ve titremelerle sallanıyor, dişleri birbirine vuruyor ve ne zaman duyulabilecek bir mesafede olsam Allah'ı çağırıyor.
Nemli soğukluk ve sıcaklıktaki artış yine rahatsızlıklarla ilgili olabilir, ancak biz Avrupalıların besleyici yiyecek eksikliğinden muzdarip olduğumuzu düşünüyorum. Birkaç gündür et elde edilemiyor, tavuklar kuru ve zayıf, süt ise çok kıt ve zavallı. Ekmek niyetine geçen ekşi yufkaları yiyemiyorum ve Haci pirinç haşlayamadığı veya un lapası yapamadığı için genellikle sabahları sadece bir fincan çayla yola çıkıyorum. Öğle yemeğini eyer üzerinde hurma yiyerek yiyorum, kılıflardaki süt son zamanlarda donmuştu; o zaman çift naneli pastilin değerini bulma zamanıdır!
Dün gece kar şiddetli yağdı ve patika açılmadığı için charvadarlar onunla yüzleşmeye cesaret edemediler, kaderimizi paylaşan diğer dört kervanla birlikte bu sefil yerde alıkonulduk. Başlama konusundaki lehte ve aleyhte görüşler çoktu ve Abbas Khan keşif yapmak için at sırtında gönderildi, ancak Nuh'un güvercini gibi geri

döndü ve dışarısının izsiz bir kar atığı olduğunu bildirdi. Bu bir dinlenme günüdür, çünkü içeriye ışık girmesi için kapının açık olması gerekir, ellerim nemli soğuktan uyuşmuş durumda. Yine de, bir kase Edwards'ın kurutulmuş çorbası—tüm seyahat çorbalarının en iyisi—çok canlandırıcı oldu ve şiddetli bir soğuk algınlığım daha olmasına rağmen, boyun eğmeye niyetim yok. Zorluklar üzerinde durmuyorum ama onlar korkunç. Askerlerin ve hizmetkarların hepsinin kötü öksürükleri var ve her geçen gün zayıflıyorlar. Küçük emir eri o kadar hasta ki patika açılmış olsaydı bile bugün gidemezdik.

Saruk, 12 Şubat.—Yüksüz eşekler, ardından yüksüz katırlar, bu sabah patikayı açmak için önümüzden sürüldü ve bizden önce iki kervan yola çıktığı için, çok derin olmasına rağmen katlanılabilirdi. Yalnızlık ve ıssızlık korkunçtu. İlk başta kar biraz erimişti, ancak kısa sürede muazzam derecede derinleşti ve hayvanların büyük zorlukla kendilerini kurtardıkları ve ara sıra yüklerinin indirilip tekrar yüklenmesi gereken çukurlardan geçmek zorunda kaldık.

Daha önceki bir yürüyüşün yazısında belirttiğim gibi, tek yol bir ayak genişliğinde derin bir oluk olduğunda kervanları geçmek zor ve hatta tehlikelidir ve bugün, hastalık nedeniyle zayıflamış bazı adamlarımız her zamanki gibi sabırlı olmadıklarında, en yorucu deneyimi yaşadık. Abbas Khan ve emir eri atlarının üzerinde güçlükle oturabiliyorlardı ve Haci aralıklarla katırından yuvarlanıyordu. Hayvanlarına yol veren charvadarlar derin karda debeleniyor ve yüklerini kaybediyorlardı, her ikisi de yolu tutma çabası içindeydi, bunun sonucu şiddetli bir çarpışmadır. "Çarpışan" iki hayvan genellikle aşağı gider ve diğerlerinin bazıları onların üzerine gelir ve bugün bir ara derin karda nalları yukarıda mücadele eden sekiz hayvan vardı, hepsinin yeniden yüklenmesi gerekiyordu.

Bu durum ciddi bir mêlée (arbede) ile sonuçlandı. Haci tarafından kışkırtılan rakip bir charvadar, onun kafasına vurdu ve o, katırı muhtemelen onun üzerine gelecek şekilde karda aşağı gitti ve yükü bir mesafedeydi. Aynı charvadar katırlarımızdan birkaçının yularını yakaladı ve onları karın içine sürdü, orada hepsi acıya boğuldu. Mavi gözleri, kumral saçları ve sakalı ile son derece güzel olan, her zaman kutsal bir resmi akla getiren bizim charvadarımız buna öfkelendi ve adamlar arasında şiddetli bir kavga çıktı (M—— öndeydi) ve çokça kötü dil kullanıldı, "bir köpeğin oğlu" ve "yanmış babaların oğulları" gibi lakaplar serbestçe savruldu. Kavga sonunda söndü, sonuç olarak sadece bir saatlik bir kayıp, bazı kırık kolanlar ve bazı kanayan yüzler bıraktı. Haci bile darbe almış olmasına rağmen "kanlı yatağından" çok daha kötü durumda olmadan kalktı.

Daha fazla kavga olmadı, her ne kadar birkaç kervan geçmiş olsak da, ancak adamlar makul olduğunda ve iyi niyet hakim olduğunda bile katırların bazıları her iki tarafta da karın içine düştü ve yeniden yüklenmesi gerekti. Mesele şiddetle çözülmediğinde, bir kervanın karın en sığ olduğu bir yere çekilmesi ve diğeri geçene kadar beklemesi gerektiği anlayışıyla sonuçlanan büyük bir bağırma ve kükreme olur; ancak bugün zar zar sığ bir yer bulunabildi. İnsanlığa acı verici bir manzara sunmaktan kaçınmak için her zaman eşeklere yol veririm. Patikadan bir adım dışarı attıklarında aşağı giderler ve yükleri indirilmeden asla yukarı çıkamazlar.

Dizabad'dan ayrıldığımızda sis yoğundu ve temizlendikçe karın yüzeyini kaplayan kristalize düğmeler halinde dondu, ancak sadece kısmen kalkarak karlı zirveleri, ağır beyaz bulutların üzerinde güneşle aydınlanmış olarak ortaya çıkardı; daha sonra yolculuğun en yüksek ovası olan, 7800 fit yükseklikte geniş bir platoya ulaştığımızda, gri sisler bize çok yakın sürüklendi ve kar fırtınasının öfkesine maruz kalan siyahlığı, karanlığı ve fırtınayı ve engebeli zirveleri açığa çıkardı. Ovada sağanak yağışlar halinde kar yağdı ve bu vahşi, korkunç, sığınaksız genişlikte, yorgun hayvanlarla ve her bir işaret silinmiş olarak, bazılarımızın helak olmuş olması gerektiği görünen stormun üzerimize patlamak üzere olduğu endişeli bir zamandı. Çokça kar seyahati yaptım ve en geniş ve en derin patikanın bile rüzgarla ne kadar çabuk silindiğini bilirim, bu en çok maruz kalan platoyu geçtiğimiz dar oluk ise çok daha fazla silinmişti. Bütün yürüyüş boyunca görünürde bir köy yoktu, kuş yoktu, hayvan yoktu. Kar yüklü fırtınaların zehirli fısıltısından başka bir ses yoktu. "Kışın ölüsü" idi.
Benim takdire şayan katırım, büyük doldurulmuş heybe semeri yerine üzerindeki küçük semerimden dolayı soğuktan rahatsızdı, charvadar öyle söyledi ve bana binemediğim bir at verdi. Böyle bir yürüyüşü hiç hissetmedim; yarım milden daha azı dayanılmazdı. Gözlerim yuvalarından fırlayacakmış gibi hissettim! Ağızlık değiştirildi ama boşunaydı. İnmek zorunda kaldım ve M—— nezaketle semerimi güçlü bir Kirmanşah Arabına koydu. Kısa sürede anladım ki, bu yolculuktaki yoğun yorgunluğum, hareket esnekliği olmayan katırlara binmekten kaynaklanmıştı. Bugün yirmi mili kolaylıkla sürdüm ve yirmi mil daha sürebilirdim ve karın iyi çiğnenmiş olduğu birkaç yerde birkaç kez dörtnala koştum.
Bir kervanı geçmeye çalışırken patikanın dışındaydım
ve diğerlerine yetişmek üzereydim ki at ve ben tam on fit derinliğinde bir kar yığınına düştük. Her nasılsa semerden tamamen ayrılmadım ve arbedede at tekrar içine girdi ve birkaç umutsuz hamle bizi dışarı çıkardı, atın göğüs kayışı kırılmıştı.
Bu köyün üzerindeki büyük platoya ulaştığımızda, beyaz sislerin içinde gömülü olan, şimdi açığa çıkan, karlı fırtınaların korkunç başlarının etrafında vahşi bir şekilde sürüklendiği dağlarla çevrili büyük boş bir kar tabakası karşısında, Nanej'de çok hasta olan o aynı Arap atının "tamamen bittiğini" gördüm ve köye sadece bir mil kalmış gibi göründüğü için aşağı indim ve atlar için çok yorucu olan "katır merdivenleri" boyunca derin karda yürüdüm. Ancak mesafe tam üç mildi, geçilmesi gereken bir akarsu, içine dalınacak yarım mil derinliğinde ıslak toprak vardı ve büyük bir köyün eriyen çamuru içinden geçildi; ve soğuk algınlığı kapma korkusuyla tekrar binmeye cesaret edemediğim için, binen adamları takip ederek perişan bir halde Saruk'a kadar yürüdüm.
Onların bindiği söylenebilir mi? Keçe ve kürkler içinde kundaklanmış, mavi gözlük içindeki bir göz hariç her yüzü gizleyen pagri ile katı katı oturuyorlardı; bir yandan diğer yana sallanıyor, iplere ve yularlara tutunuyor, "Ya Allah!" diye inliyorlardı—içler acısı bir süvari alayı.
Saruk'un bazı kavakları vardır ve yıkık dökük bir çamur duvarla çevrilidir. 150 haneli bir köydür ve canlı bitkisel boyalarla yapılmış, küçük desenli, çok ince kadifemsi halılarıyla ünlüdür. 7500 fit yükseklikte sert bir iklimi vardır ve sadece Nisan ayında ekilen ve Eylül ayında biçilen buğday ve arpa yetiştirir. Üzerinde didindiğimiz bu

dağlık bölgenin tamamı haritalarda boştur ve temsil edilen her şey söz konusu olduğunda düz bir seviye olabilir, her ne kadar geçitleri birkaç durumda 7000 fitin üzerinde olsa da.
Saruk, 13 Şubat.—Koşullar genellikle olumsuz ve yine alıkonulduk. Aynı zamanda tercüman olan Afgan emir eri çok hasta ve çok cesur olmasına rağmen hareket etmesi imkansız; aşçı "tamamen parçalanmış" gibi görünüyor ve öksürük ile halsizlikten bitap düşmüş durumda; Abbas Khan hasta ve yüzü tüm komikliğini kaybetmiş; ve aynı odada Haci yatıyor, geceyi çıkaramayacağını inleyerek ve feryat ederek söylüyor. M——'nin herkülvari gücü bile eskisi gibi değil. Benim de titremelerim var, ama bunlara ve yorgunluğa rağmen Bağdat'tan ayrıldığımdan çok daha iyiyim, bu yüzden şikayet etme hakkımı kullansam da, en güçlü adamları bile yıkmaya yetecek kadar olmalarına rağmen, zorluklardan şikayet etmemeliyim. Yolculuğu gerçekten seviyorum, tamamen yere serildiğim veya dumanın istisnai olarak kör edici olduğu zamanlar hariç.
Bu avludaki kar, çamurun dışından on iki fit yüksekliğinde kitleler halinde yükseliyor, kaç fit derinliğinde olduğunu bilmiyorum. Kışın sonunu görmüşüz gibi görünüyor. Cıva şimdi 32°'de. Çok nemli ve soğuk, bir tarafı kara açık olan bir odada oturuyoruz ve çamur zemin çatıdan damlayan damlalardan dolayı tamamen çamur içinde. Yakıt ıslak ve bir adam ateş yakmak için dört kez girişimde bulunmasına rağmen, sadece zemin üzerinde ağır bir şekilde asılı kalmayı tercih eden ve çatıda bunun için sağlanan delikten çıkışını yapmayı reddeden ezici bir duman yapmayı başardı. Işık girmesi için kapı açık tutulmalı ve bu durum tavukların ve birçok kedinin de içeri girmesine izin veriyor. Dhurriem (kilimim) çamurun içinde çiğnenmiş ve yukarı doğru ölümcül bir soğuk vuruyor. Dün gece bir adam (çünkü Haci hors de combat / savaş dışı idi) biraz canlı köz getirdi ve üzerlerine biraz kitre dikeni ve hayvan yakıtı yığdı; baca yoktu ve çatıdaki delik bir çamur parçasıyla tıkanmıştı. Sonuç dayanılmazdı. Kafamı battaniyelerle örttüm, ama hala kör edici ve boğucuydu ve ateşi suyla söndürmek ve o zaman yaklaşık 20° olan soğuğa katlanmak zorunda kaldım. Daha sonra, ani bir erimeyle birlikte bir kar ve yağmur fırtınası oldu ve iyi korunan yatağımın üzerine rahatsız edici bir sesle su damladı, hiçbir ışık yanmazdı ve aynı damlamanın kurumaya bırakılmış yazı kağıtlarını ve malzemeleri mahvettiğini bilmenin azabını yaşadım! Ancak bir gezgin nadiren uyanık yatar ve bugün ayaklarımı bir kutunun üzerinde tutarak ve bir yağmurluk içinde yaşayarak hem damlamadan hem de çamurdan kurtulmuş durumdayım. Şu an içinde bulunduğum oda sıradan bir İran evinin odasıdır. Çamurdan bir hücredir, tuğladan değil, güneş veya fırın kurutması olsun. Kenarları çatlak ve içeriye hava alıyor. Çatısı çamurdur, altında merteklerin üzerinde yatan bazı çalı çırpılar vardır. Işık delikleri yoktur, ancak kapı kapı direklerinden önemli ölçüde küçüldüğü için tamamen karanlık değildir. Yaklaşık on iki fit karedir. Her yeri yılların dumanıyla siyahlaşmıştır. En iyi yanı, altındaki bir kümesin girmesine izin vermek için yerden iki fit yükseltilmiş olmasıdır ve tüm ikamet odalarının önünden geçen kaba bir platforma açılır. Uymayan kapısı ve çatlak kenarları ile burası adeta bir süzgeç gibidir.
Daha fazlasını görene kadar bir İran köylüsünün evini tarif etmeyi bekledim. Avlu, alçak bir duvarı ve geceleri bir kamış perdesiyle kapatılan bir geçidi olan küçük bir

muhafaza veya iki veya üç nesil için iki veya üç ikamet odası olan bunun gibi büyük bir çiftlik avlusu olsun, neredeyse değişmeyen bir özelliktir.
Evin duvarları çamurdan inşa edilmiştir, güneşte kurutulmuş tuğladan değil ve sadece tek katlıdır. Köylerin yakınındaki toprak çoğunlukla çamurdur ve belirli bir noktaya su götürülerek bina malzemesi için bir çamur çukuru hemen yapılır. Bu kazılır ve erkeklerin ayaklarıyla uygun bir kıvama getirilir, daha sonra elle yerleştirilerek bir duvar haline getirilir, parça parça elle yerleştirilir, ta ki dört fit yüksekliğe ve bir İranlı yapıcının zorunlu geleneği olan üç fit kalınlığa ulaşana kadar. Sertleşmesi için birkaç gün izin verilir, ardından benzer yükseklikte ama biraz daha dar başka bir tabaka üzerine serilir, takechahs veya girintiler bir ayak derinliğinde veya daha fazla duvarın kalınlığına işlenir ve istenen yüksekliğe ulaşana kadar işlem tekrarlanır. Duvar tamamen kuruduğunda, içi ve dışı çamur ve kıyılmış saman karışımıyla sıvanır ve eğer bu sıva aralıklarla tekrarlanırsa, inşaat tarzı çok dayanıklıdır.
Fırın veya tandır, en azından bir odanın zeminine yerleştirilir ve pişirme ile ısıtma işlevini görür. Bir köylünün evinde pencere yoktur ve çatı duvarın ötesine taşmaz. Tüm çatılar düzdür. Yaklaşık iki fit arayla kaba kavak mertekleri döşenmiştir. Bir kethüdanın veya daha zengin bir köylünün evinde, bunların üzerine sıralar halinde soyulmuş kavak çubukları, iki inç arayla, sonra bir hasır, ve ardından devedikeni çalısının reçineli dikenleri döşenir ki bunlar çürümeye maruz kalmazlar; ancak daha fakir evlerde mal sahibi merteklerin üzerindeki kaba bir kamış hasırla veya bir çalı çırpı tabakasıyla yetinir. Bunun üzerine iyi çiğnenmiş bir çamur tabakası, ardından sekiz veya on inç kuru toprak serpilir ve tamamı karışık saman ve çamurla kalın bir şekilde sıvanır. Arkada, uzun bir ahşap oluk ile hafif bir eğim suyu dışarı taşır. Böyle bir çatı, yılda bir kez sıvanırsa ve yağmurdan sonra iyice silindirlenirse, çok şiddetli fırtınalar hariç yağmura karşı geçirimsizdir. Çatılarında düzgünce kesilmiş bir taş silindir bulundurmayacak kadar fakir insan azdır. Eğer bu eksikse, çatı yağmurdan sonra çıplak ayakla iyice çiğnenmeli ve her durumda kar kürenmelidir.
Köylüler arasındaki bu çatıların korkulukları yoktur. Bunlar köpeklerin cennetidir ve sıcak havalarda insanlar yataklarını oraya götürüp uyurlar, kısmen serinlik için ve kısmen de gece esintisi sivrisineklerden kurtulma sağladığı için. Basit köy hayatında, köylülerin binaları güvenlik uğruna birbirine bitişik olsa da, çatılarda nadiren korkuluklar bulunur, her ne kadar yazın çoğu evsel işlem orada gerçekleştirilse de. Elli yıl önce İran hukuku, kralın rızası olmadıkça, başkasının mülküne bakarken yakalanan herkesin mahkemesiz veya merhametsiz taşlanmasını onaylıyordu. Avludaki ahırlar, ahırlar ve depolar açık olduğundan, şimdiye kadar fark ettiğim kadarıyla ambarın evin içinde olduğu ve tahıl için altı fit yüksekliğindeki kil kapların oturma odasında bulunduğu görülüyor.
Yukarıdan bir ovaya bakıldığında, köyleri çevreleyen kavaklar, yeterli suyun olduğu yerde gözü cezbeder. Bu mevsimde onlar karın üzerindeki kahverengi bir yamadan başka bir şey değildir. Köylerin kendileri açık kahverengi çamurdan yapılmıştır ve genellikle köşelerinde kuleleri olan kare duvarlarla çevrilidir ve hepsinin büyük bir kapısı vardır. Evlerin veya kulübelerin içinde aileler, tüm eklentileriyle birlikte düzensiz bir şekilde kümelenmiştir ve kışın sürüler ve sürüler aşağıdaki yeraltı

ağıllarındadır. Yazın hayvanlar gün doğumunda dışarı çıkarlar ve gün batımında geri dönerler. Köylerin çoğuna müstahkem bir görünüm veren duvarlar, köylüleri yırtıcı Türkmenlere karşı bir dereceye kadar koruma sağlıyordu ve şimdi de sürülere Lor ve diğer soyguncular a karşı güvenlik sağlıyor.
Her köyün, vergilerden, gezginlerin güvenliğinden ve diğer konulardan sorumlu olan bir kethüdası veya muhtarı vardır.
Siashan, 16 Şubat.—Adamlar biraz daha iyi olduğundan, 14'ünde saat dokuzda Saruk'tan ayrıldık, parlak küçük bir Bağdadi at üzerindeydim, o kadar iyi durumdaydı ki sık sık mutlu bir oyunbazlıkla nallarını havaya dikiyordu. Sıcaklık önemli ölçüde düşmüştü, taze bir kar yağışı olmuştu ve gün çok parlaktı. Arap atları karın parıltısından dolayı gözlerinden çok muzdariptiler.
Eğer böyle canlı bir atım olmasaydı yürüyüşü sıkıcı bulurdum, çünkü on bir buçuk mili düz bir seviyede yapmak için altı saat harcadık! Baş kervancı bazı düzenlemeler yapmak için erkenden gitmişti ve diğerleri hayvanları o kadar kötü yüklemişlerdi ki Haci ve aşçı, kapıların hemen dışındaki paketlerden derin, yarı donmuş çamura yuvarlandılar. Aşınmış takımları olan üç katırımız vardı ve yükler defalarca devrildi, biniciler kendilerine yardım edemeyecek kadar zayıf oldukları için kötü düşüşler yaşadılar. Her yük, kırık takımlardan dolayı tekrar takılmak için on beş dakika alıyordu ve adamlar çok az şey yapabiliyordu, işin büyük bir kısmı M——'ye düştü. Kendim bir kar yığınında kötü bir düşüş yaşadıktan sonra, değerli bir yüke sahip bir katırla yalnız başıma ilerledim. Bu, dördüncü kez, vücudunun altına döndü ve şiddetle tekmelemeye başladı, bilimsel aletler içeren kutulara nallarının çarpması beni oldukça dehşete düşürdü. Karda komik bir komediydi. Onun yularını yakalamak istedim, ama ne zaman ona yaklaşsam, ben çılgın kuşağı kesip onu serbest bırakmayı başarana ve derin karda onu yakalayana kadar, atımın hiç de risk almaya istekli olmadığı bir yerde döndü ve nallarını havaya dikti.
Daha önce de belirttiğim gibi, çok ince halılarıyla ünlü olan Saruk'tan ayrıldıktan kısa bir süre sonra, İran'ın belki de en büyük halı üreten bölgesi olan Ferahan'ın büyük ovasına yavaşça indik. Bu halılar çok incedir ve desenleri benzersizdir, çok yüksek bir fiyat getirir. Bu ovanın yüksekliği yaklaşık 7000 fittir, uzunluğu 45 mil, genişliği 8 ila 15 mildir, üzerinde 650 köy olduğu resmi olarak belirtilmiştir, tamamen tarım ve halı üretimidir ve doğu ucundaki bir tuz gölünde nihayet kaybolan akarsular tarafından önemli ölçüde sulanmaktadır. Arkasında dağ sıraları ile çevrilidir ve hem üretkenlik hem de nüfus bakımından İran'ın en gelişmiş bölgelerinden biri olmalıdır. Kaşgird'e yürümüş olmalıydık, ancak Ahang Garang mezrasına ulaştığımızda Abbas Khan'ın orada çeyrekleştiğini gördük, Kaşgird'in harabe halinde olduğunu söylüyordu.
Birkaç kez yuvarlanmasına izin veren Haci, odamın zemininde inliyor ve ağlıyor, birçok "Ya Allah" feryatlarıyla dışarı çıkıyordu, "Daha iyi olana kadar burada kalmama izin verin; hiçbir ücret istemiyorum; öldürüleceğim, oh, öldürüldüm! Oh, ailem! Bir daha Buşehr'i asla göremeyeceğim!" Her ne kadar numara yaptığını düşünmek için çok neden olsa da, "işi" dediği şeyi yaptı ve onu afyon borusunu içmesi ve ateşin yanında huzur içinde uyuması için bıraktım.

Bir gözümde kar körlüğü tehdidi altındaydım; aslında onunla hiçbir şey görmüyordum ve üzerini kapalı tutmak zorundaydım. Charvadarlardan biri odamın dışında inleyerek yatıyordu, zavallı adam, her yarım saatte bir klorodin alıyordu ve bir diğerinin donmadan dolayı kötü bir ayağı vardı. Korkunç bir şekilde maruz kalmışlardı ve daha yüksek bir sıcaklıktaki yumuşak kar, çoraplarını, ayakkabılarını ve tozluklarını ıslattığı ve sonra donduğu için onlar için düşük sıcaklıktaki kuru toz kardan daha kötü olmuştu. Liebig'in sığır eti çorbası insanı ısıtır ve bunu bir Hristiyan elinden bile severler. Afgan emir eri cesurca dayandı, ama çok zayıftı. Gerçekten de bu adamların Tahran'a ulaşma beklentisi her geçen gün kararıyor.
Odam, bir ucunda kar olmasına rağmen konforluydu. Fırın on iki saat önce yakılmıştı, ve ayakları sıcak deliğe asmak keyifliydi. Çatıda ışık için delikler vardı ve soğuk olmasına rağmen, gün ışığı sürdüğü sürece bunlar aşağıya bakan peçeli yüzlerden asla yoksun değildi.
İyice ısınmak için çatıda uzun ve tempolu bir şekilde yürümek gerekiyordu ve bu, aşağıdaki tüm köylülerin meraktan ziyade boş boş bakmalarına neden oldu. Kar manzarası gün batımında her zaman güzeldir ve bu özellikle öyleydi, çünkü ovadaki uzun çivit gölgeleri parıldayan, parıldayan tepeleri daha büyük bir kesinlik içine soktu, bir ara güneş ışığında göz kamaştırıcı, bir diğeri gün batımında kızarmıştı. Çatıdan görüldüğü gibi Ferahan ovası, çamur köylerinin bodur kavaklar tarafından vurgulandığı kahverengi sıçramalarla kesilen, seviyede iki fit derinliğinde ve yığınlarda herhangi bir sayıda, Kuzey Kutbu Okyanusu'nun bir resmine benzeyen, yalnızlığında muhteşem, bir fit genişliğinde zorlu bir patika, o zaman çok uzak görünen daha büyük dünyaya tek bağlantı olan saf derin karın pürüzsüz bir genişliğiydi.
Dün gece cıva sıfıra düşmesine rağmen işler genel olarak daha iyi gitti ve açık odamın soğuğundan gece birkaç kez uyandım ve gün ışığında bir dizi insan ilaç için geldiğinde parmaklarım o kadar uyuşmuştu ki onları zar zor ölçebiliyordum. 650 köyü olan bu ovanın, mesleğini seven bir tıbbi misyoner için ne muhteşem bir alan olacağını bir düşünün! Acı çeken insanların birçoğu bana, aralarında seyahat edecek herhangi bir İngiliz doktoruna barınak ve yiyeceklerinin en iyisini vereceklerini söylediler.
Yükler dün iyi dengelenmişti ve Haci sadece bir kez örtüsünü çekti ve sadece bir kez yuvarlandı, o zaman Abbas Khan, "O bir adam değil; neden Allah böyle bir yaratık yarattı?" diye haykırdı. Saat dokuzda yola çıktık, çatılar bizi uğurlamak için toplanmıştı. Ahang Garang'da yakıt çok kıttır. Pişirme ve "parlör" ateşi için ücret kırk beş kran veya yaklaşık yirmi sekiz şilindi! Muhtemelen buna büyük bir mudakel dahildi. İki ila dört kran arasında bir oda için beklenir.
M——'nin nezaketi sayesinde şimdi binecek iyi bir atım var ve yorgunluktaki fark inanılmaz. Devasa kar ovasında tekrar yola çıktık. Kasvetli bir gündü ve en kasvetli ve ıssız olanı, sularının erimesinin bir tuz gölünde kaybolduğu, ovanın etrafındaki mutlak beyaz tepelerin gökyüzünün mavi nötr tonuyla vurgulandığı ovanın bu ucuydu. İlk on mil için bir esintiden biraz daha fazlası vardı, son on mil için ise fırtınalı rüzgarlar içinde karı savuran, ovayı ıslıklı sürüklenmelerle geçen, acımasız, amansız, gürültülü bir kuzey-doğu fırtınası vardı, ıssız bir çığlıkla.

Kundaklandığımız örtüler kısa sürede delindi. Soğuk kemiklere işliyor ve kafa ile yüze kızgın bir çekiç gibi vuruyor, insanı sersemletiyordu; çarptıkça gözlerden sızan gözyaşları donuyor, ara sıra göz kapakları bile birbirine donuyordu. Donmuş kar sertçe vurdu. Eller ve ayaklar sırayla uyuştu ve ıstırap içinde, tepelerden aşağı büyük sert kar yumruları taşıyan korkunç patlamalar indi, kar üzerimizdeki tüm beyaz sıralardan sürükleniyordu; patikanın daha fazla maruz kalan kısmında rüzgar dalgaları o kadar şiddetle patladı ki katırların bazılarını derin karın içinde debelenmeye zorladı; Arabım, acımasızca şişmiş gözlerine o kadar merhametsizce vuruldu ki bazen zar zor yürüyebiliyordu, benim kendi işe yaramaz ellerimle onu donmuş karın girdaplarıyla yüzleşmeye zorlamam gerekiyordu. Daha hızlı ve daha dirençli olanlar buzla kaplı fırtınalardı, ve daha fazlası patikayı sildi, ta ki üç saatten fazla süren bir savaştan sonra, ve yuvarlanan tepelerin ve derin çukurların durmaksızın geçilmesinden sonra, rüzgarın süpürdüğü 7700 fit yükseklikteki bir yamacın tepesine ulaştık ve o mesafeden oldukça etkileyici görünen, bir nehrin diğer tarafındaki bir tepenin üzerinde bir tuğla köprüyle geçilen, üzerinde harap bir kale olan bu köyü gördük. Barınma vaat ediyordu—hepsi buydu. Köyün altında, uğursuz görünümlü bulutların çivit derinliğine karşı ana hatlarıyla belirlenmiş saf beyaz tepelerin geniş bir alanı uzanıyordu.

M—— bazı bilimsel çalışmalar için bir tepeye çıkarken, ben acı ve zayıflıktan atının üzerinde güçlükle oturabilen emir erini takip ederek, şimdiye kadar gördüğüm en sefil harap, terk edilmiş görünümlü köye girdim; bu köy, bir Doğu şehrinin getirdiği hayal kırıklığını özetliyordu ve karla kaplı kalıntılarla dolu dik bir ara sokaktan, bir tarafında bazı harap odalar olan, arkaları nehrin üzerindeki bir uçuruma açılan ve kuzey-doğu rüzgarına bakan yıkık dökük bir eve çıktık. Atımdan indim, adamların en az hastası olan Abbas Khan, uyuşmuş ellerim düşüşümü yumuşatırken. Şiddetli soğuk tüm eklemlerimi sertleştirmişti. Güçlükle konuşabiliyorduk; yüzümün kemikleri şiddetli acı içindeydi ve soğuğun kalbimi dondurduğunu hissettim.

Abbas Khan'ın yardımıyla odaları seçtim, şimdiye kadar sahip olduğumuz en kötü odalardı. Kendim için aldığım odanın rüzgara bakan açık bir ahşap işçiliği var ve ateş yakmak imkansız, çünkü cereyan çubukları, külleri ve közleri odanın her yerine üflüyor. Diğerleri daha kötü. Bu korkunç bir gece, esiyor ve kar yağıyor; iki kişi hariç tüm adamlar hors de combat / savaş dışı. Zavallı emir eri, bir Afgan ifadesi kullanarak, "Rüzgar benimle iblis gibi oynadı," dedi. Korkunç bir öksürüğü var ve akciğerlerinden veya boğazından kan geliyor. Aşçı plörizi tehdidi altında. Gerçekten "Hastane Pazarı" olarak adlandırılabilir. Gün esas olarak hardal lapaları yapmakla geçti, M——

üç fit karda sürekli avluyu geçiyor, göğüsler ve sırtlar için koruyucular koyuyor, sığır eti çorbası hazırlıyor, ilaçlar yapıyor vb.

Şüphesiz işler en kötü halini almıştı. Yedi kişiden sadece bir hizmetçi kalmıştı ve o da korkunç bir şaşılığı olan ve gözleri o kadar kötü iltihaplanmış bir Hintli çocuktu ki, eşyaları nereye koyduğunu zar zor görebiliyor, herhangi bir şey yapabiliyordu. Charvadarlardan ikisi ahırda yatıyor. Hardal lapaları, Dover tozları, soda salisilat, emetikler, lapalar, klinik termometreler, klorodin ve sığır eti çorbası bütün gün talep görüyordu. Aşçı, Afgan emir eri ve Haci gerçekten çok hasta görünüyorlar. Bu sabah

saat sekizde kapımdaki inlemeler beni dışarı çıkardı ve katırcılardan biri orada şiddetli acı içinde yatıyordu, sert ince kar üzerini dövüyordu. Daha sonra eşiğimde taze inlemeler duydum ve Haci'nin kahvaltımla birlikte oraya düştüğünü gördüm. Onu içeri aldım ve o tekrar düştü, çayı devirdi ve ben onunla ilgilenirken büyük köpekler çapatileri yedi! Çok ateşi ve şiddetli romatizması vardı ve gözlerine baktığımda neredeyse kör olduğunu gördüm. Birkaç gün önce mavi gözlüklerini kaybetmişti. Onu afyon borusu ve çayıyla rahatça inlediği ateşin yanındaki "mutfak" odasına yatırdım. Geceyi çıkaramayacağını düşünüyor ve az önce bana ölüm talimatlarını verdi!
Daha sonra M—— termometre ve klorodin için geldi ve odamın "bir canavar için uygun olmadığını" belirtti. Gerçek şu ki, burayı birkaç çok büyük köpekle paylaşıyorum. Dün gece grotesk bir şekilde sefil geçti—siyah, ateşsiz, ıslak, kirli, tüm eşyalarım bu köpekler tarafından son kutu Brand'in et pastillerini ararken etrafa saçılmış olarak yerde yatıyordu; bu kutuyu güçlü, sıkıca bağlanmış bir çantadan çıkarmışlar ve şeritler halinde yırtmışlardı. Kürkümü almaya gittiğimde bugün, bu üç köpek, inanıyorum ki, medeniyeti efendilerinden daha çabuk kabul edeceklerdi, hepsi ona sarılmış, yatağımda yatıyorlardı.
Büyük bir ateşle "parlör"deki cıva 36°'nin üzerine çıkarılamıyor. Bu gece odamda ıslak zemin donmuş durumda ve cıva 20°'de. Bu, sıfırın altında 12° ve 16°'den sonra bir şey değildir, ancak furyalı doğu rüzgarı ve havadaki benzersiz nem burayı çok şiddetli hale getiriyor. Dün, gökyüzü bulutlanmadan önce, güneşin etrafında prizmatik renklerden oluşan çok dikkat çekici bir halka veya hale vardı, bu da takip eden fırtınanın habercisiydi.
Bu yer barınaksız yüksekliğiyle korkunç bir şekilde maruz kalmaktadır; hasta adamlar için süt ve hiçbir tür konaklama yoktur. Onları sarmaya ve bir Avrupa eğitimi almış bir İranlı doktorun olduğu Kum'u taşımaya karar verdik; ancak bu büyük bir risk, her ne kadar iki kötünün iyisi olsa da. Sırt ve göğüs için, dörtte üç yarda uzunluğunda, on altı inç genişliğinde, omuzlardan düğmeli, çok yumuşak keçe namadtan neredeyse yarım inç kalınlığında dört koruyucu bitirdim—bu çok takdir edilecek bir önlemdir.
Haci'nin, büyük acı içinde olmasına rağmen, zavallı adam, kısmen numara yaptığını düşünüyorum. Bu akşam şiddetli ateşi olduğunu iddia etti ve termometre onda hiç ateş olmadığını gösteriyor. Benim için yaptığını düşündüğüm birkaç şeyin bile, örneğin çapati yapmak gibi, başkaları tarafından yapıldığını gördüm. Hem kendisi hem de benim için bu kadar düzeltilemez bir şekilde tembel olması acınası bir durum.
Taj Khatun, 16 Şubat.—Dün şiddetli bir yürüyüşümüz vardı ve karın derinliğinden ve ardından çamurun derinliğinden dolayı yirmi bir mili yapmak için yedi saat harcadık. Rüzgar hala yoğun bir şekilde soğuktu—gerçekten çok acıydı. Kar altında gömülü bir ülke hakkında söylenecek birkaç söz var. İlk miller
Ferahan'ın göz kamaştırıcı ovasının sonundaydı, burası köylerle kaplı olmak yerine bir tuz gölü olan ıssız bir çöl gibiydi. Sonra yol 8000 ve 9000 fit ve daha fazla yükseklikteki dağlar arasından rüzgarlarla geçiyordu, en yüksek noktası 8350 fit olup, burada bizi Tahran'da 4000 fitin altındaki bir seviyeye ulaştıracak bir inişe başladık.

Karlı dağlar ve karlı ovalar geride kalmıştı—çıplak kahverengi toprak çok yakında gelecekti.

Köyleri, kavakları, cevizleri ve sulanan arazileri olan geniş bir yamaca akşamleyin geldiğimiz, yol vermek zorunda kaldığımız develerden oluşan kervanların ve karda debelenen eşeklerin etrafından dolanarak, hızlı bir akıntının üzerindeki dik bir yokuşta bulunan büyük ve pitoresk konumdaki Givr köyüne ve tam alacakaranlıkta aynı nehrin üzerindeki yüksek arazide bulunan ve bahçeler ile olağanüstü sayıda meyve ağacıyla çevrili önemli Jairud köyüne ulaştık. Yükseklik 6900 fittir.[1] Bir balakhanam vardı, çok soğuktu ve uzun soğuk yürüyüşten sonra bir süre oldukça uyuşmuştum.

Çok sayıda insan ilaç için başvurdu ve rahatsızlıkların bazıları, özellikle çocukları etkilediğinde, insanı derinden üzüyor. Haci sağır taklidi yapıyor, böylece artık hasta insanlar için tercümanlık yapmıyor, bu da ek bir zorluk yaratıyor. Bu sabah saat onda ayrıldık, 2000 fit indik ve aniden karı geride bıraktık. Devasa, gri ve kasvetli karla kaplı dağlar, fırtınalı başlarının etrafında ve otuz gündür içinde debelendiğimiz göz kamaştırıcı kar ovaları boyunca uzanan bulutlarla çivit karartısına çekilirken arkamızda kaldılar.

[1] Jairud, Kum'a ve hatta Tahran'a meyve ihraç eder ve sonbaharda Hamedan pazarındaki en iyi armut ve şeftalilerin buranın bereketli bahçelerinden geldiğini öğrenmekle ilgilendim.

Toprak anayı bir kez daha görmek garip—kayalık veya daha doğrusu taşlık tepeler, çamur tepeleri, çamur ovaları, çamur yamaçlar; üzerinde karlı bir dünyanın yer aldığı kahverengi bir dünya. Kahverengi ovanın üzerinde iki pembe tepe ve bazı dişli zirveler yükseliyor; ancak manzaranın geri kalanı sadece dikenler ile geçen yılın devedikenleri ve pelin otu kalıntılarını taşıyan, çamur ve çakıldan ibaret tepeler ile yamaçlardan oluşuyor.

PERSIAN BREAD-MAKING.

Bununla birlikte, atmosferik renklendirme çok güzel ve yıkılmakta olan evler onun üzerine düzensiz bir şekilde aşağıya doğru fırlatılmış gibi duruyor. Burası şimdiye kadar gördüğüm neredeyse en engebeli yer ve en kötü konaklama yeri; her ne kadar

Abbas Han bunun köydeki en iyi ev olduğunu söylese de. Odamın zemininde, içi kille düzgünce astarlanmış bir fırın var ve ben bunları yazarken kadınlar çok basit bir işlemle ekmek yapıyorlar. Fırın, hayvan yakıtının canlı közleriyle iyi bir şekilde ısıtılmış durumda. Un ve su hamurunu, içine bir önceki pişirimden kalan bir maya parçası eklenmiş olarak, yaklaşık on sekiz inç çapında ve yarım inç kalınlığında düz yuvarlak bir kek haline getiriyorlar; bunu hızlıca çok kirli bir minderin üzerine koyup, fırının içbükey iç kısmına doğru minderi bastırıyorlar ve ardından minderi geri çekiyorlar. Bir dakika içinde ekmek pişiyor ve çıkarılıyor.
Zemindeki eğimli bir delik kümese çıkıyor. Yeni kesilmiş bir koyunun postu asılı duruyor. Bir semer ve takımlar bir köşeyi kaplıyor, yatağım bir diğerini ve sahibinin çeşitli eşyaları ise nesillerin isli örümcek ağları ve tozuyla kalınlaşmış, kararmış, çatlak çamur kulübenin geri kalanını dolduruyor. Sadece dışarıdaki ahşap bir sürgü vasıtasıyla kapatılabilen kapı, yerden altı inç yukarıda, böylece tavuklar ve kediler cezasızca içeri ve dışarı koşuşuyorlar. Yatağımın arkasında, keçi kılı, kemikler ve diğer malzemelerle dolu karanlık bir ine açılan kapısız bir giriş var. Ön tarafta ışık girmesi için yuvarlak bir delik var, burayı sürekli bir battaniyeyle dolduruyorum ancak bu battaniye de sürekli geri çekiliyor. Hiçbir mahremiyet yok, çünkü insanlar odalarını vermekten memnun olsalar da, buraları sadece kısmen boşaltıyorlar ve her zaman içeri girip çıkıyorlar. Dışarıda bir ayak derinliğinde çamur, ardından dik bir yamaç ve iğrenç yeşil bir havuz var, içme suyu ise mide bulandırıcı ve acımsı. Buradaki ve her yerdeki köylüler çok zararsız bir türden görünüyorlar.
Kum, Kül Çarşambası, 1890.—Taj Khatan'dan uzaklaşmak gerçekten çok zordu. Charvadar burada üzerimize geldi ve on iki katırı yüklemek için sadece iki adam bıraktı. M—— takımlar kırıldığında ve yükler devrildiğinde pratik olarak onları kendisi yüklemek ve yeniden yüklemek zorunda kaldı. Haci ve aşçı tamamen yetersizdi ve ölmekte olan bir adam gibi görünüyordu Afgan emir eri geride bırakıldı; aslında hiç hizmetçi ve hiç tercüman yoktu ve seyis o kadar hastaydı ki bir atın üzerinde güçlükle oturabiliyordu.
Yirmi beş millik yürüyüş tam sekiz saat sürdü, ancak Arap atının üzerinde ve ara sıra yapılan dört nala koşuyla oldukça rahat bir şekilde atlattım ve şikayet edecek hiçbir şeyim yok. Yol, bir çamur ülkesi içinden geçiyor tepeler, genellikle kahverengi, bazen boz, derin kökboyası kırmızısı çizgili ve ara sıra soluk yeşil kil—taşlar, devedikenleri ve dikenler onların tek ürünü. [Bu ülkenin üzerinden ilkbaharda geçmiştim ve her ne kadar birkaç çiçek, çoğunlukla soğanlı bitkiler olsa da ve dikenler yetersiz bir yaprakla kaplanmış olsa da ve devedikenleri ile pelin otu devetüyü rengi yerine gri-yeşil olsa da, bölgenin genel görünümü aynıydı.] Güzergah üzerinde tek bir köy yoktu, sadece terk edilmiş kalıntılardan oluşan iki veya üç yığın ve iki veya üç yıkık çamur imamzade vardı, tarım yoktu, akarsu veya pınar yoktu, az sayıdaki havuz acımsıydı, burada ve orada tuzlu çiçeklenmenin parıldayan beyazlığı vardı, tek bir ağaç veya hatta çalı yoktu, nasıl olduğunu kim bilir, yetersiz bir geçim sağlayan birkaç keçi hariç hiçbir canlı yoktu,—maruz kalmış, lanetlenmiş bir bölge, bir raison d’être (varlık sebebi) olmayan bir kara parçası.
Sonra atmosferle biraz yüceltilmiş alçak çamur sıraları geldi, solda karla korkunçlaşmış daha yüksek tepeler, o sırada kar yağıyordu, güneş ışığı alan

bulutların büyük kütleleri arasında çok uzaklarda kuzeye doğru karlı dağların parıltıları, bir yükseliş, çamur tepelerinde bir yarık, beyaz, yeşil ve kırmızı kilden oluşan bazı alçak zirveler, kısmen yeşeren buğdaylı büyük bir ova ve merkezde, gün batımının parıltısında, Fatima türbesinin, Reza'nın kız kardeşinin, altın kubbesi ve zarif minareleri, ağaç grupları ve çamur evler, çamur duvarlar ve kutsal Kum şehrinin birçok kubbesi ve minaresi.
Alçalarak, sulanan buğday tarlaları arasından birkaç mil tırıs gittik, duvarlı bir veya iki bahçeyi geçtik, Givr'den beri takip ettiğimiz Abi Khonsar veya Abi Kum nehrinin kıyısı boyunca ilerledik, kıyısındaki dini binaların parıldayan kubbelerine ve çinili minarelerine hayran kaldık ve onu çevreleyen dokuz kemerli tuğla köprüye ulaştık ve kapıların dışında, üst katta iyi, her ne kadar feci şekilde cereyanlı olsa da yataklar, sandalyeler ve masalarla döşenmiş misafir odaları olan üstün bir kervansaray niteliğinde bir tür otele ulaştık,
bu ünlü türbeye sığınan üst sınıf hacılar için uygun kılınmış.
Buraya iyi bir sağlıkla ulaşmış olmak ve yaklaşık yüz millik kalan yolculuk için fazıyla muktedir olmak, sis doğumlu bir fiziğin, nemli doğu rüzgarlarıyla beslenen ardışık nesiller boyunca iyi beslenmenin, ırkın bir zaferinden başka bir şey değildir!
Bu yer hakkında bir medeniyet havası var. Odaların camlı pencereleri ve kapanan kapıları var, ön tarafta bir çeşme, ötesinde bir bahçe ve ardından nehir ve Fatima'nın altın türbesi ve enfes minareleri. Kapım, şehir ve tepelerin güzel bir manzarasına sahip, taş döşeli bir çatıya açılıyor—egzersiz yapmak için mükemmel bir yer. Burada Muhammedan fanatizmi o kadar güçlü ki, şehri görmeyi ne kadar istesem de, kılık değiştirmeden içinde yürümek çok büyük bir risk olur.
M—— telgraf memurundan bir taktrawan (tahtırevan) ödünç aldı ve dün sabah çok hasta olarak geride kalan emir eri için iki atla birlikte, Abbas Han'ın gözetiminde Taj Khatan'a geri gönderdi, han o kadar hasta hissediyordu ki binmek yerine içinde uzandı. Haci işi tamamen bıraktı, bu yüzden eşyalarımı açtım ve yatağımı kurdum, egzersizle ısınmaktan memnundum. Saat akşam 8'e doğru Abbas Han "parlör"e daldı ve taktrawan atlarının çamura saplandığını söyledi. Açıkça geri yürümekten kaçınmak istiyordu, ancak atları değiştirmek için iki katır gönderildi ve yarın iki tane daha gidecek. Emir eri o kadar hasta ki kendisinden ziyade cesedini bekliyorum.
Bu sabah korku dolu görünen Haci, bugün ölmesi gerektiğini söyledi ve o ve aşçı şu an aşağıda bir odanın karşı köşelerinde, iyi bir ateşle, ateşli ve inleyerek yatıyorlar. Bu gerçekten benzersiz bir felakettir und yolculuğun şiddetinin ne kadar olduğunu gösterir. Avrupa tıp eğitimine sahip, umutlarımızın üzerine inşa edildiği İranlı doktor, gelip bu zavallı adamları görmesi istendiğinde, bunu yapacağına dair kolayca söz verdi; ancak Şah'ın kızı olan ve kendisinin doktoru olduğu Prenses, kolera olduğu varsayılan bir bölgeden geçtiğimiz gerekçesiyle izin vermeyi kesinlikle reddediyor!

I. L. B.

MEKTUP VII

KUM, 21 Şubat.

Dün öğleden sonra saat beşte Abbas Han atıyla gelerek, emir erinin çok daha iyi durumda olduğu tahtırevanın sadece üç mil uzakta olduğunu söyledi. Bu iyi bir haberdi; ateşin yanına onun için bir minder serildi ve rahatı için tüm hazırlıklar yapıldı. Günün büyük bölümünde kar yağışı olmuştu, amansız bir doğu rüzgarı vardı ve karanlık çöktükçe kar kararlı bir şekilde yağdı. İki saat geçti ama hiçbir tahtırevan ulaşmadı. Saat 7.30'da Abbas Han'a iyi bir fenerle onu aramaya gitmesi emredildi; saat 8, 9, 10 herhangi bir haber olmadan geldi. 10.30'da, cesedini görmekten korktuğum adam, çamur ve karın içinde iki mil boyunca emeklemiş olarak, çok bitkin bir halde içeri girdi. Fenerle yola çıkıyormuş gibi yapan sowar, kapıdaki kahvehaneden daha ileriye hiç gitmemişti, orada vicdansız ama neşeli bir akşam geçirmişti!

Zifiri karanlıkta tahtırevan ve katırlar yoldan bir boşluğa düşmüşlerdi, tahtırevan parçalanmıştı ve "hafif tümen"den biri olan iyi, beyaz bir katır, sırtı kırılarak ölmüştü. Bu tek felaket değildi. Haci ödünç alınan minderin üzerine uzanmıştı ve minder onun piposunun canlı küllerinden alev almış ve yanmıştı, kendisi de biraz kavrulmuştu. Telgraf memuru, yeni memur ve ailesi için evi boşaltmak amacıyla ertesi sabah eşi ve çocuğuyla birlikte tahtırevan içinde İsfahan'a doğru yola çıkmış olmalıydı ve bagajları aslında yola çıkmıştı, ancak şimdi bu tahtırevan tamir edilene kadar alıkonuldular. Bu arada bir başka memur, eşyaları ve geniş ailesiyle birlikte ulaştı, her iki taraf için de son derece rahatsız edici bir durum, ancak bunu en yüksek neşe ve iyi niyetle karşılıyorlar.

Dün gece Haci'ye içine iki yemek kaşığı viski konulmuş bir kupa sıcak süt içirdim ve bu mucizeler yarattı. Bu sabah, güçlükle yolunu bulan neredeyse kör bir adam yerine, bir gözünde küçük bir lekeden başka hiçbir şeyi olmayan bir adam gördüm. Bu kar körlüğüymüş olmalı. Oldukça "çevik" görünüyor. Onu iyileştiren sadece alkol değil, aynı zamanda karşılıklı rıza ile ayrılıyor olmamız; ve adama acıdığım için, ona ücretinden daha fazlasını ve Buşehr'e dönüş yolculuğu için tam talebini, ek sıcak giysilerle birlikte verdim. M—— de ona güzel bir hediye verdi.

Korkarım beni aldattı ve o taş sağırlığı, halsizliği, aptallığı ve doksan yaşındaki bir adamın titreyen, felçli yürüyüşü—kar körlüğü hariç hepsi—para kazanma fırsatlarının beklediği gibi olmadığını gördüğünde, dönüş yolculuğunun ödenmesini sağlamak için varsayılmıştı. Bu zavallı adamlara bir kez sert davranmaktansa yirmi kez aldatılmak daha iyidir, ancak o çok çileden çıkarıcıydı ve "numara yapan" bir adama yardım etmek için bu kadar çok çalışmış olmaktan dolayı kendimi biraz haksızlığa uğramış hissediyorum. Kendisinin en son görülüşü, katırının yanında iyi bir tempoda yürüyen aktif, dik bir adamdı, en az kırk yılı üzerinden atmış gibiydi. [Kum'dan hemen ayrılmadı, ancak plöriziye yakalanınca telgrafçı Bay Lyne tarafından büyük bir nezaketle tedavi edildi ve daha sonra Kum'u ziyaret eden ve bana iyilik yapmak istediğini düşünerek onu treniyle Tahran'a getiren Emin-üs-Sultan (Başbakan) tarafından.] Onu yıllardır tanıyanlar onun hakkında çok kötü şeyler söylediler, ancak isterse iyi bir hizmetkar olabileceğini belirttiler. Seyahat eden hizmetkarımda ilk kez şanssız oldum.

İngiliz telgraf hattı ve haftada bir kez açık olan bir postane, Kum'daki medeniyetin alametleridir. Tahran'daki İngiliz Bakan'dan gelen telgraflı bir davet, Tahran, Buşehr

ve Hindistan'dan güvenliğimiz üzerine tebrik telgrafları ve mektup göndermek için bir fırsat, insanı bir kez daha dünyada hissettiriyor. Hava kasvetli, acı verici şekilde soğuk, güçlü bir kuzey-doğu rüzgarı var, ham ve nemli, ancak kar tepeleri beyazlatırken buraya sadece yağmur ve sulu kar yağıyor. Geldiğimizden beri güneş parlamadı, ancak güçlü soğuk hava kendi iklimimiz gibi canlandırıcı.
Cuma günü olmasından, dükkanların çoğunun kapalı ve pazarların ıssız olduğu Muhammedan dinlenme gününden yararlanarak, Abbas Han'ın vahşi figürünün öncülüğünde onların bir kısmından geçerek sürdük ve bizi bu kadar çok rahatsızlığa sokan kaza konusunda son derece nazik ve hoş olan telgraf ofisinde çay içtik.
Kum, bilinen patika üzerindedir ve Tahran'a giden bir yol yapmıştır. İran'daki neredeyse her seyahat kitabının buna dair söyleyecek bir şeyi vardır, ancak kutsallık bakımından İran'daki ikinci şehir olması ve her yıl Fatima türbesini ziyaret eden on binlerce hacı tarafından olduğu kadar gömülmek üzere binlerce getirilen ölülerin bedenleriyle de geçinmesi ve fanatizmiyle ünlü olması dışında, hakkında söylenecek çok şey yoktur.
Büyük bir ovada yer alan altın kubbesinin ve zarif minarelerinin parıltısı uzaktan görülür ve meyve bahçelerinin derin yeşilliği ile onu çevreleyen
sulanan ve ekilen arazilerin parlak yeşilliği, büyük kahverengi atık üzerinde memnuniyet verici bir bereket serpintisidir. Parlak renklere sahip—kırmızı, mavi, yeşil, turuncu—çizgili marnın tekil dişli zirveleri ve çok beyaz tuz zirveleri, çevresine tuhaf bir parlaklık verir, ancak şehir için bir zenginlik kaynağı olabilecek bu tuz işletilmez, pazarın ihtiyaçlarını karşılamak için bir seferde sadece bir veya iki eşek yükü getirilir.

THE SHRINE OF FATIMA.

Meşhed'de uyuyan sekizinci İmam olan Rıza'nın kız kardeşi Fatima'nın türbesi, Kum için tuz madenlerinden veya başka herhangi bir şeyden daha iyidir. Müslümanlar, kadınları tarif edilemez bir aşağılamayla görmelerine rağmen, Fatima'ya çok kutsal ve neredeyse tapılacak bir kişi olarak hürmet etmeyi kabul ederler ve onun tozu Kum'u kutsal bir yer kılar, her yıl on binlerce hacıyı çeker, her ne kadar Meşhed ve Kerbela hac ziyaretlerinin aksine, Kum kendisi sayesinde var olanlara ömür boyu

sürecek bir unvan vermese de. Tahmini nüfusu 10.000 candır ve zaman zaman bu sayı neredeyse iki katına çıkar. Hac ziyareti, Fatima'nın mezarını ziyaretten, bir ücret ödemekten ve bazı durumlarda bir adak sunusu eklemekten ibarettir. Bazı özel günahlardan kaçınma yeminleri türbede sıklıkla yapılır ve dikkatle kaydedilir.
Ancak, türbeyi çevreleyen kutsal topraklara gömülmek üzere her yıl binlercesi getirilen ölüler, Kum'un zenginliğinin büyük kaynağıdır. Bu cesetler, Kerbela'da olduğu gibi, katırlar üzerinde seyahat eder; ara sıra bir hayvana dört tanesi bağlanır, bazıları taze, some çürümekte olan, diğerleri ise sadece mezardan çıkarılmış kemik torbalarıdır. Mezarlar, türbenin merkezinde yer aldığı muazzam bir alanı kaplar. Kaçar hanedanının kralları, kraliyet ailelerinin üyeleri ve 450 aziz aslında türbenin sınırları içine gömülmüştür. Defnedilme fiyatı, Fatima'nın tozuna olan yakınlığa göre altı krandan yüz tumana kadar değişir. Nüfusun bir cenazeciler nüfusu olduğu söylenebilir. Ölüm her yerde insanla karşılaşır. İçme suyunu sağlayan Ab-i-Khonsar, "ölü adamların kemikleri ve tüm pisliklerin" içinden süzülür. Ölüler için giysiler pazarlarda bulunur. Boş ve dolu tabutlar sokakları sayılarca geçer. Mezar taşları için taş kesme en kazançlı iştir. Kum'un charvadarları ölülerin kervanlarından zenginleşir. Bir mezar kazıcılar lejyonu vardır. Kum ürkütücü bir şehirdir, devasa bir kemiklik evidir, yine de altın kubbesi ve minareleri ölümün yerini aydınlatır.
Fatima'nın kubbesi sekizde bir inç kalınlığında altın kaplama bakır levhalarla kaplıdır ve kubbenin tepesindeki saf altından olan süslemenin 140 libre ağırlığında olduğu söylenir. Bu imamzadenin önünde yer alan ince minareler, turkuaz mavisi, kanarya sarısı ve yanar döner bir yeşilin hakim olduğu, enfes tonlardaki yüksek cilalı çinilerden oluşan bir mozaikle kaplıdır ve her şeyin üzerinde altın bir tonun parıltısı vardır. Türbe Hristiyanlar için erişilmezdir. İranlı bir doktora, dış avlunun eşiğinde bir anlığına içeri bakıp bakamayacağımı sordum ve Fransızca olarak şu cevabı verdi: "O halde hayattan sıkıldınız mı?"[1]
Kısıtlı da olsa sadık tasvirlerine güvenebileceğim eğitimli bir adam olan Hintli hizmetkarım türbeyi ziyaret etti ve kubbeyi mozaik içinde arabesklerle zenginleştirilmiş ve çoğunlukla ipek ve pamuk şeritlerinden oluşan ex votos (adaklar) ile asılmış olarak tarif ediyor. Mezarın kendisinin, üzerine some kutsal cümleler kazınmış ahşap bir sanduka ile kaplı olduğunu ve bunun büyük kahverengi bir şalla örtüldüğünü söylüyor. Kubbenin altında bulunan bu sandukanın etrafına Kirman, Keşmir ve Hint şalları halı olarak serilmiştir. Bu açık alan, Japonya'nın savat işi tarzında altın kakmalı çelik parmaklıklarla çevrilidir ve tamamı, parmaklıkları "iki başparmak kadar kalın ve uzun bir adamın kafası kadar yüksek" olan som gümüş bir çitle kapatılmıştır. Bu imamzadenin kendisi büyük bir antikiteden kabul edilir. Onaltıncı yüzyılın sonlarında hüküm süren iki İran kralı, aynı tarihten olduğu varsayılan güzel minarelerin yakınına gömülmüştür. Kum'da birçok cami ve minare vardır, ayrıca konilerinin geçmişte turkuaz tonunda cilalı mavi çinilerle kaplandığı, bazılarının hala kaldığı bir miktar konik imamzade vardır. 1772'de Afganlar tarafından alınmıştır ve kısmen yeniden inşa edilmiş olsa da çok harabadır. İhmalden dolayı parçalanan çamur bir duvarı vardır, ara sıra bir hendekle ve diğer zamanlarda pis ve durgun havuzlarla çevrilidir. Kum'un harabalığı zar zar abartılabilir.

Pazarlar büyük ve çok yoğundur ve Kirmanşah'takilerden önemli ölçüde daha pitoresktir.

[1] Beş hafta sonra Kum'da iki gün geçirdim ve kılık değiştirerek tamamını gördüm ve tasvirin bir sürekliliğini sağlamak için iki mektubumu bir araya getirdim.

Kasaba hacılar ve cesetlerle yaşar ve mallar ilki çekmek için sergilenenler alışılmıştan daha çekicidir. Neredeyse 450 dükkan vardır, bunlardan kırk üçü neredeyse sadece Manchester malları satmaktadır. Kaba çini ve genellikle gökyüzü mavisi cilalı zarif şekillere sahip çömlekler ile su soğutucuları, aynı zamanda ayakkabı yapan ve nar kabuğu ile deri tabaklayan bu şehrin endüstrileri arasındadır. Ab-i-Khonsar şimdi dolu ve hızlıdır, ancak yazın sadece bir iplikçikten ibarettir. On sekiz fit genişliğindeki rezil bir şekilde döşenmiş yolu ile dokuz kemerli köprü, her bakış açısından ilginç bir nesnedir, çünkü merkez kemerinin kırk beş fitlik bir açıklığı varken, diğerlerinin sadece yirmi fitlik açıklıkları vardır. Köprünün ötesindeki kapı, mavi ve yeşil cilalı çinilerle rüküş bir şekilde süslenmiştir. İran'ın şehirlerinden birkaçını gördükten sonra, herhangi bir uzak noktadan bakıldığında, ilgi çekicilik ve görünüş güzelliği bakımından birinciliği Kum'a vermeye oldukça meyilliyim.
Kutsal bir şehir olması ve türbesine yapılan bir hac ziyaretinin günahların kefareti olacağının varsayılması, onun büyük ilgi alanlarıdır. Nüfusu büyük oranda mollalardan ve seyyitlerden, yani Muhammed'in soyundan gelenlerden oluşur ve bir bütün olarak hüküm süren Şii inancına sadıktır. Feth Ali Şah tarafından kurulan ve şu anda 100 öğrencisi olan, çok saygın bir ilahiyat koleji vardır. Kadınların çok dindar oldukları söylenir ve Cuma akşamları ibadetleri bir imam tarafından yönetildiğinde camileri doldururlar. Erkekler fanatik derecede dindardır, her ne kadar fanatizm biraz yumuşatılmış olsa da. Kum'da şarap satılamaz ve hiçbir Yahudi veya Ermeni'nin dükkan işletmesine izin verilmez.
Kum, ticari bir şehir olduğundan, iş çevrelerinde Kirmanşah'ta hakim olandan çok önemli ölçüde farklı olmayan belirli bir kamuoyu üretir. Tüccarlar, mevcut Şah'ın ölümü üzerine Rusya'nın İsfahan'a kadar İran'ı işgal edeceğini kesin bir sonuç olarak kabul etmekte ve böyle bir kaderi "kader" olarak görmektedirler. Dinlerine müdahale edilmediği sürece, vergilerini Şah'a mı yoksa Çar'a mı ödediklerinin pek bir önemi olmadığını söylüyorlar. Konuşmalarından anlaşıldığı kadarıyla, İslam onlar için her şeydir ve ülkeleri çok az şey ifade eder; ve Herkül Sütunları'ndan Çin sınırına kadar hayata ve düşünceye hükmeden güçlü inanç bağı, vatanseverliğin değersiz düşüncelerine fazlasıyla ağır basmaktadır. Ancak benim edindiğim izlenim, tüm Doğuluların, anlaşılmaz yabancıların iyi yönetimine kıyasla, kendi inanç ve ırklarından olan adamların tiranlıklarını, haraçlarını ve adaletsizliğinin veya adaletinin hızını tercih ettikleridir; ve her ne kadar İranlılar, İran'ın çifte işgali beklentisi karşısında oldukça rahat görünseler de, bunun fiilen gerçekleşmesi bir vatanseverlik parıltısı ortaya çıkarabilir.
Muhtemelen, az suyu ve daha az yakıtı olan ve sadece isim hakkını hak eden iki yolu bulunan bu harap, seyrek nüfuslu ülkenin, büyük ölçüde değişen koşullar altında yeniden diriliş olasılıkları vardır. Kesin olarak kabul edilen iki işgalden, en azından Orta ve Güney İran'daki çoğu adamın bir İngiliz işgalini tercih edeceğini

düşünüyorum, ancak herkes "İngiltere konuşur ve harekete geçmez" ve "İngiltere Londra'da konuşurken Rusya İran'a 100.000 asker akıtacaktır" diyor.

I. L. B.

MEKTUP VIII

ALİABAD KERVANSARAYI, 23 Şubat.

İki günde on iki buçuk saatlik zorlu bir biniş bizi buraya getirdi. Kum'da hiçbir doktor temin edilemedi ve tıbbi tedavi için hasta adamları mümkün olduğunca çabuk ilerletmek gerekiyordu. Son günde, yükseklik sadece 3400 fit olmasına rağmen acı verici bir soğuk vardı ve yorucu bir gündü; çünkü sadece incelemek ve yeniden yüklemek değil, aynı zamanda Bağdat'tan ayrıldığımızdan beri görünüşe göre hiç dokunulmamış olan yemek pişirme kaplarını ve diğer şeyleri temizlemek zorundaydım!

Bu, yolculuğun sıkıcı bir kısmıdır, ilgi çekici çok az özelliği olan bir "bilinen patika", İsfahan'dan Tahran'a giden büyük otoyol, kasvetli genişlikte bir yol; burası genellikle tamamen düz uzanan, her iki yanında birer set ve hendek bulunan yapılmış bir yoldur. Erime şimdi tamamlandı ve yolculuk, dipsiz olduğunu göstermekle tehdit eden bir uçurum haline gelene kadar yolda ilerleme çabasından ibaret, sonra bir dalış ve setin tepesine veya setin üzerinden çiğnenmiş çorak araziye doğru bir mücadele var, ancak herhangi bir hareket sadece geçici olabilir, her şeye gücü yeten çamur yürüyüşü düzenler. Kar çamurun yanında hiçbir şeydir. Sıklıkla, yüklerinin altında ölmek üzere uzanmış olan develerin, katırların ve eşeklerin leşlerinin yanından geçildi, sonra hayvanlarının çoğu çamurlu kile saplanmış, bataklıkta dizlerine kadar gelen adamlar tarafından yükleri indirilene kadar ayağa kalkamayan kervanlar ve hepsinden kötüsü,

hepsi, ölülerle yüklü katırlar, kalaslara o kadar gevşek bağlanmışlardı ki, bazı durumlarda katır sendeleyip düştüğünde, insanlığın sefil kalıntıları bataklığın üzerine dökülüyordu; ve bu düşme, mücadele etme ve hatta can çekişme sahneleri bu zorlukla geçilebilen anayolun düz kısımları boyunca sürekli olarak tekrarlanıyor. Yüklerimiz, kötü takımlar yüzünden her zaman düşüyordu, seyisin katırı kötü düştü, yükler bir başkasından çıktı ve hayvanı yakalamak için yarım saat harcandı, sonra ben atımdan yumuşak çamurun içine fırlatıldım.

Tarım Kum'dan kısa bir mesafede sona eriyor, yerini üzerinde tuzlu çiçeklenme lekeleri bulunan çorak bir çöl alıyor, bunun üzerinde kısmen karla kaplı yüksek tepeler aşağıya kahverengi çamurdan alçak uzantılar gönderiyor. Su neredeyse her yerde acımsı ve sadece içilebilir durumda. Yazın neredeyse kuru olan, yedi veya sekiz alçak kemerli çok harap bir tuğla köprüyle hızlı ve çamurlu bir nehri geçtikten sonra, terra firmaya ulaştık ve uzun, kademeli bir yükseliş ile bir dizi dörtnala koşu bizi Şaşgird'in büyük kervansarayına getirdi; burası, heybetli iddiaları içeride tamamen gerçekleşen muazzam bir yerdir. Düş avluda develer sıralar halinde yatıyordu. Güzel, tonozlu kemerli bir giriş, ortasında su için ince taştan bir abambar veya kapalı kap bulunan muazzam bir dörtgen avluya çıkar. Dörtgenin her yerinde, arkalarında seksen adet oda bulunan kemerli girintiler veya yemlikler vardır. Köşelerden ikisinde çeşmeli kapalı avlular, yataklı birkaç üstün oda (kaçınılması

gereken çok şey), sandalyeler, aynalar ve masalar oldukça temiz—biraz kasvetli bir lüks, ancak neyse ki bu mevsimde böceklerden arınmış. O kervansaray odalarda 1000 insanı ve 1500 katırı barındırabilir.
Bugünün uzun yürüyüşü, her ne kadar dörtnala koşmaya daha uygun yolları olsa da, ıssızlığı ve Kavir'in veya İran'ın Büyük Tuz Çölü'nün bir parçasını oluşturan büyük çorak arazileri nedeniyle ilginç olan, neredeyse bir mezra bile olmayan—yaşayan bir canlı, ev, ev yok, çalı yok, hiçbir şey olmayan İran'ın büyük ovasının millerce uzanan yolu üzerinde çok vahşi, tuhaf, ıssız, Tanrı tarafından terk edilmiş bir ülke genelindeydi. Daha sonra, ölü bir devenin üzerinde ziyafet çeken bazı akbabalar ve çamurun içinde iki cesetten oluşan bir katır yükü vardı.
Şaşgird'den birkaç mil uzakta, yoldan uzakta, üzerinde some sabit sislerin kuluçkaya yattığı büyük bir tuz gölü vardır. Bunun ötesinde, birkaç asma ve fidanın dikildiği bazı hendekli araziler arasında kar bulutları arasında bir yükseliş, devlet memurlarının yolculuklarında barınmaları için inşa edilmiş bir kervansaraya çıkar, burada yağan karda içerinin kasvetli neminden ziyade dışarıdaki rüzgarlı bir verandada öğle yemeği yiyerek muzaffer Batı'daki kökenimizi kanıtladık ve scraidarın ifadesiz yüzüne bile bir şaşkınlık bakışı getirdik.
Karadan ayrıldığımızda kar büyük ıslak taneler halinde yağıyordu ve kar bulutları, birkaç mil boyunca eteklerinden geçtiğimiz ve ardından harika volkanik oluşumlar, cüruf yığınları ve volkanik kaya çıkıntıları, fantastik bir şekilde etrafa dökülmüş her şekilden tepeler arasında önemli bir yükseklikte geçtiğimiz bir sıranın zirveleri arasında vahşi bir şekilde sürükleniyordu, çoğunlukla siyah, sanki ateşleri daha yeni sönmüş gibi görünen, parlak kül—turuncu, karmin ve yeşil ile çizgili ve lekeli—karda korkunç görünen daha higher tepelerle desteklenen dikkate değer bir volkanik sahne.
Tamamen ıssız bir deve kahvesi rengi ovalar und yamaçlar bölgesini dörtnala geçtikten sonra, M—— her zaman biraz önde ve Abbas Khan, hayal edilebilecek en vahşi figür, her zaman yarım boy arkada, kuzey rüzgarının kesen çığlığıyla karışan nalların gürlemesi, karlı Elbruz sırasının üzerinden gelerek her eklemi uyuştururken, siyah bir volkanik tepenin yamacında bu büyük kervansarayın yüksek kulelerine ve süslü çinili önüne geldik,
uzakta, yalnızlıkta und kar bulutlarında heybetli görünen bu büyük kervansaray, ancak daha yakın bir görünümde hırpaniydi ve tuğla ile harçtaki güherçile varlığından dolayı parçalanmaya meyilliydi.
Üzerinde ördekler ve kazlar bulunan birbirini takip eden teraslar ve su tankları ile en üstteki terasın etrafında heybetli olması amaçlanan binalar vardır. Scraidar, maiyetiyle birlikte oldukça güzel her ne kadar rüküş de olsa bir "oda süiti" kaplayacak olan Amin-es-Sultan'ı (Başbakanı) bekliyor; ancak onlar hizmetimizde olmalarına rağmen, benim maliyetine gördüğüm gibi çok dumanlı bir bacası olmasına rağmen küçük, karanlık, nemli bir odanın nispi rahatlığını tercih ederim.
İngiliz Elçiliği, Tahran, 26 Şubat.—Gece çok soğuktu ve sabahleyin reveille (kalk borusu) özellikle istenmeyendi. İnsanlar yürüyüşün uzunluğu hakkında alışılmıştan daha fazla belirsizdi, bazıları mesafeyi yirmi beş mil olarak veriyor ve diğerleri otuz sekiz kadar yüksek yapıyordu. Çokça dörtnala koştuğumuz ve yine de yedi saatten

fazla sürdüğü için, sanırım yirmi sekiz civarında olabilir. Neyse ki kervanı terk edebilirdik, çünkü kervansaraylar döşenmiştir ve çay ile ekmek sağlarlar. Bagaj katırları yürüyüş için on saat sürdü.
Gün kuru ve güneşliydi ve eğer böyle bir iğrençlik alanı manzara olarak adlandırılabilirse, manzara en iyi halindeydi. Tek cazibesi muazzam insansız bir çorak arazinin yalnızlığında ve özgürlüğünde yatıyor.
"Yapılmış yol" büyük ölçüde gerçekten "yapılmış" bir patikaya dönüşüyor, ancak insan ellerinden ziyade çağlar boyunca uzun bir hayvan geçişiyle oluşmuş. Bu patika, kum ve çamur tepelerinden oluşan alçak sıralar arasında, "Ölüm Meleği Geçidi" üzerinden kıvrılıyor, tuzlu ve çamurlu akarsuları, çakıllı uzantıları ve çamur ile inatçı kil bataklıklarını geçiyor, bütünüyle hayal edilemez şekilde iğrenç, tamamlanmamış, köpüklü ve tuzla doymuş bir ülkeden geçiyor—Beluçistan'daki Quetta'ya kadar uzanan büyük kahverengi çöl, 2000 millik bir mesafe.
Güneşli bir yamaçta Başbakan ile önemli bir atlı kafilesiyle karşılaştık. Durdu ve bir tercüman aracılığıyla aşırı bir nezaketle konuştu, çünkü üst sınıftan çoğu İranlının aksine Fransızca konuşmuyor. Tahran'da bir süredir beklendiğimizi ve Kum'da duyduğumuz gibi güvenliğimiz için büyük endişeler taşındığını söyledi. Oldukça Avrupa ifadesine sahip, otuz iki veya otuz üçten fazla olmayan hoş görünümlü bir adam ve entrikalara ve kötüleyenlere rağmen tehlikeli konumunu birkaç yıldır korumayı başarmış. Annesi yakın zamanda Kum'da gömülmüştü ve o hac ziyareti için oraya gidiyordu. Alışılmış iltifatlardan sonra vedalaşarak eğildi ve parlak takımları ve şaha kalkan atlarıyla gayretli geçit töreni parıldayarak geçti. Bir İranlının sosyal konumu maiyetinin büyüklüğü ile kanıtlanır ve Şah'ın tebaasının ilki, bagaj hayvanlarıyla birlikte binen bir dizi hizmetçinin yanı sıra, tamamen kırk iyi donanımlı adam tarafından eşlik edilmiş olmalı.
Ondan kısa bir süre sonra tepeler arasında bir dönüş geçildiğinde, Elbruz dağlarının muazzam karla kaplı zincirinin kar bulutları arasından açığa çıkmasıyla, onların hükümdarı olan Demavend'in devasa konisi, 18.600 fit[1] yükseklikte, altındaki alçak bulut kütlelerinin üzerinde yüksekte yükselen, güneşle aydınlanmış olarak parıldayan bir vahiyle karşılaştık. Bataklık su yolları, beş kemerli geniş bir köprüyle geçilen geçilebilir bir nehir, daha fazla alçak tepeler, daha fazla yuvarlanan çöl, ardından tarım için sulanan bir çamur ovası, atlar için zorlu zemin, iki imamzadeye sahip olacak kadar önemli olan terk edilmiş bir köyün kalıntıları ve ardından duvarlarında aynalar olan çok iyi misafir odalarına sahip olan Hüseyinabad'a ulaştık.
[1] Demavend'in yüksekliği çeşitli şekillerde belirtilmektedir.

Bu kervansaray Tahran'dan sadece bir yürüyüş mesafesindedir ve sanki tüm zorluklar bitmiş gibi görünüyordu. Abbas Han ve hasta emir eri, akşam elbisesi ve diğer medeniyet ihtiyaçları ile yüklü bir bagaj katırıyla erkenden gönderildiler; kervan ağırdan takip edecekti ve M—— ile ben, öğleden sonra erkenden Tahran'a ulaşmayı umarak, yanımızda hizmetliler olmadan saat onda yola çıktık.
O on saatlik korkunç binişten bu yana altı gün geçti ve bunu hatırladıkça kemiklerim sızlıyor. Bir daha asla bir ata binmeyi arzulamıyorum. Çok soğuk bir gece olmuştu ve yola çıktıktan sonra bir süre karın mı yoksa yağmurun mu günü kazanacağı

şüpheliydi, ancak bir saatlik ıslak kardan sonra yağmura karar verdi ve tüm gün boyunca istikrarlı bir sağanak vardı. Bir gün önce elli mil uzaktayken çok muhteşem görünen Elbruz sırası tamamen silinmişti. Bu büyük bir hayal kırıklığıydı.
Bir zamanlar bir selin uğradığı geniş bir gri çakıl yolu olan alçak, grimsi siyah volkanik tepelere bir tırmanış yapıldı. Dikenler ve devedikenleri orada büyür ve hayvan iskeletleri bolca bulunur. Her şey kasvetli ve gri. Bu tepelerden, ufalanabilir toprağın taşsız, yoğun bir şekilde tuzla aşılanmış, ancak tuzu yıkayıp temizlemek ve sulamak için sadece yeterli suya ihtiyaç duyan, şu an çorak olduğu kadar verimli hale gelecek yuvarlanan bir uzantısı olan Kavir'e indik.
Şimdi burası, gün ilerledikçe o asla unutulmayacak çamurun daha da derinleştiği, setlerle işaret edilmiş geniş bir yolun geçtiği bir çamur denizidir. Saatler boyu onun içinde debelendik, bazen yolu denedik ve yolu geçilmez bulduğumuzda hendeklerden geçerek ve setlerin üzerinden, bir süre daha sağlam bir basamak sunduktan sonra öyle bir "umutsuzluk bataklığı" haline gelen ovaya tırmandık ki yola geri dönmek zorunda kaldık ve saatler boyu böyle devam etti, çamurun içinde korkunç bir ceset kervanından ve sefil eşeklerin düşmesinden başka hiçbir şeyle karşılaşmadık.
Gün ortasında, üzerinde biraz pelin otu olan çakıllı bir tepeye tırmanarak ve arkamı şiddetli yağmura dönerek, böyle bir yorgunluk için yetersiz bir besin olan hurma ve zencefilden oluşan bir öğle yemeği yedim. Tekrar yola koyulduk!—yağmur sicim gibi yağıyor, çamur derinleşiyor, omurgam şiddetli acı içindeydi. Çoğunlukla bir harabe yığını olan, çatılar karın ağırlığı altında çökmüş bir kervansaraya saptık ve orada scraidarın nemli odasında ayrılabilecek kısa otuz dakika boyunca uzanarak acıdan biraz kurtulmayı arzuladım. Öğleden sonra geç saatler oluyordu, sinsi bir sis içinde tüm işaretler kaybolmuştu, ne bir mesken vardı ne de yol sorulacak bir insan evladı. Ata biner binmez acı şiddetle geri döndü ve zar zor dayanılabilir hale gelene kadar arttı. Durmaksızın çamur, durmaksızın şiddetli yağmur, bir çamur ovası, çamurdan ve sudan kaçacak bir sığınak yok, atların deliklere ve hatta kanatlara düşmesi riskiyle dörtnala koşma girişimlerinde bulunuldu. M—— önde sürdü. Tek bir kelime konuşulmadı. Minareleri ve odunları ile parıldayan bir kubbe, Şimran tepelerinin altında belirdi. Ne yazık ki, iki yolun birleştiği yerde biri geçilmez görünüyordu ve biz diğerini aldık, bu yol bizi sonunda Tahran'aya ulaştırsa da, bazı millerce bir dolambaçlı yoldu.
Akşamleyin, Tahran'ın el altında olmasını umduğumda, Şah Abdül Azim kasabasına ulaştık, burası eski bir şehrin kalıntıları arasına inşa edilmiş, ya Rhages ya da Rhei. Altın kaplama kubbe, Abdül Azim'in türbesidir ve Tahran'dan gelen piknik düzenindeki insanlar için büyük bir hac yeridir. İran'ın tek demiryolu başkentten bu kasabaya uzanır. Ağaçlarla dikilmiş geniş yollar boyunca karanlıkta debelenirken, bir demiryolu düdüğünün uyumsuzluğu vardı ve derin nefes alma ve çokça parlama ile bazı vagonları olan bir lokomotif yolun yakınından geçti, vahşi Batı sesleriyle kış yolculuğunun tüm zorluklarına ağır basan çölün o şanlı özgürlüğünü elinden alarak. Oradan Tahran kapısına kadar birkaç mil vardı. Abdül Azim'den çıktığımızda hava neredeyse zifiri karanlıktı ve yağmur hala şiddetle yağıyordu. O yoğun yağmurlu

karanlıkta, eğer varsa bile hiçbir ev görünmüyordu, yürüyerek veya at sırtında hiçbir yolcu yoktu, bu "hissedilebilir bir karanlık" idi.
Çamurun altında basamak sağlayan bir taş yol vardı, ancak deliklerle ve kırık menfezlerle doluydu, balçık içinde derindi ve sınırları korumaya pek sadık olmayan, her iki yanda da su var gibi görünüyordu. Şehir kapıları kapanmasın diye ilerlemek gerekiyordu ve yorgun atları kaldırarak ve mahmuzlayarak o tuzaklarla dolu yol boyunca tırıs ve kenter gitmeye teşvik edildiler. Yolculukta birçok şiddetli binişlerim olmuştu, ancak o son iki saate eşit hiçbir şey olmamıştı. Şiddetli acı ve yiyecek yoksunluğu beni o kadar halsiz bıraktı ki semere tutunmak zorunda kaldım. Yorgun atımı ayakta tuttum, ancak her bir sendelemede onun sonuncusu olacağını düşündüm. Önümüzdeki atın nallarından çıkan ara sıra bir parıltıdan ve karanlıkta çınlayan "mahmuz" kelimesinden başka bir rehberlik yoktu.
Bu umutsuz tarzda bir saatlik binişten sonra suya girdik ve o noktadan itibaren atlarımızı yürütmek zorunda kaldığımız o kadar tehlikeli delikler arasındaydık ki, onlar yarı ölü olmalarına rağmen mahmuza ve kışkırtmaya hala zayıfça yanıt veriyorlardı. Dimly-lighted (loş ışıklı) şehir kapısına tam yarısı kapanırken ulaştık ve Abbas Han'ı orada beklerken bulduk. Diğer hasta adamları taşıyan kervan sonraki sabah erken saatlere kadar Tahran'a hiç ulaşmadı.
Kapıda İngiliz Elçiliği'ne iki mil daha olduğunu ve oraya at sırtından başka ulaşma yolum olmadığını öğrendik. İnsan çokça şey yaşar, ama ben acıya ve halsizliğe neredeyse tamamen boyun eğdim. Kapının içinde sıvı çamurdan açık bir deniz vardı, bunun üzerinden bir süre için belirli ışıklar kırık yansımalarını saçtılar. Bir demiryolu çığlığı vardı ve ardından belirsiz bir parıltıda hayal meyal görülen manevra operasyonları olan bir istasyonun görünümü.
Sonra birkaç inçlik sulu kar altında gömülü bir tramvay yolu bir yokuştan aşağı indi ve büyük tek lambaları olan kalabalık tramvay vagonları, korkamayacak kadar yorgun ve yoldan çekilemeyecek kadar bitkin olan atların üzerinde dar yoldan aşağı indi. Sonra gazyağı lambalarıyla aydınlatılmış sefil evlerin ve daha sefil dükkanların bir sokağı geldi, birkaç pencerede gazojenler ve efervesan sular gibi Avrupa canavarlıkları olan kafeleri ve salonları, berber dükkanları ile yeni bir Amerikan şehrinin gecekondularına benzeyen bir bölge. Daha sonra, Çin şeklindeki büyük mumlu patiska fenerler taşıyan hizmetçilerin öncülük ettiği sık sık yaya yolcular, ardından kışla ve topçu bulunan bir meydan, loş bir şekilde aydınlatılmış taş döşeli bir yol, sonra karanlık ve daha ağır yağmur ile daha kötü çamur geldi; bunların içinden bir araba ve çiftinin garip manzarası uyumsuz bir şekilde parıldadı.
O zamana kadar bir Arap atının cesareti ve dayanıklılığı bile benimkini ayakları üzerinde zorlukla tutabiliyordu ve dönen bir kafa ve sersemlemiş bir beyinle onu zorlukla yönlendirebiliyordum, kapıdan itibaren bunu çoğunlukla Abbas Han'ın solgun atının soluk parıltısıyla yapmıştım; ve her an düşmeyi bekleyerek, karanlıktan sıklıkla tekrarlanan "Hayatta mısın?" sorusuna daha zayıf ve şüpheli bir şekilde yanıt verdim. Tam dayanıklılık pes etme noktasındayken, yoldan büyük bir kapı vasıtasıyla İngiliz Elçiliği'ni çevreleyen geniş arazilere döndük; burası bir dörtgenin üç tarafını oluşturan büyük bir binaydı ve merkezi kapıya çıkan ince taştan bir merdiveni vardı. Her pencere aydınlatılmıştı, açık kapıdan ışık akıyordu, çamur sıçramış arabalar hızla

yanaşıyor ve akşam elbiseli insanları indiriyordu, etrafta hizmetçi kalabalığı vardı ve benim sersemlemiş duyularımda saat sekizi geçmiş olması gerektiği ve bir akşam yemeği partisi olduğu parıldadı!
Kavir'in çamurundan ve sokakların sulu karından gelerek, bitkin bir at üzerinde durmaksızın yağan yağmurda on saat bindikten sonra; tepeden tırnağa çamurla kaplanmış, damlayan, tükenmiş, yorgunluktan neredeyse kör olmuş, çamur kulübelerden ve çölün cana yakın barbarlığından yeni çıkmış ve üzerimde kırk altı günlük bir kış yolculuğunun paçavraları ve seyahat lekeleriyle, ışık ve şenlik eziciydi. Bir yan kapıda attan inerek, zorlukla ayakta durabiliyordum, uzun bir koridorda oturdum ve bir İngiliz kâhyadan "yemeğin beklediğini" duydum. Sesi çok uzaklardan geliyor gibiydi ve bir zamanlar tanıdık olan bu duyuru uzak geçmişten bir anı gibi geldi. Derken akşam elbiseli, bir yıldız (nişan) takan bir beyefendi belirdi, bu durum hızla tükenen duyularıma onun Sir H. Drummond Wolff olduğunu aktardı. Büyük bir akşam yemeği partisinin olduğu doğruydu ve konuklar arasında Bakan, düşünceli bir nezaketle, kendilerine tanıtım mektuplarım olan herkesi davet etmişti. Ancak artık herhangi bir çaba göstermek mümkün değildi ve İngiliz medeniyetinin konforlarının ilk başta üzerimde hiçbir izlenim bırakmadığı bir odaya götürüldüm ve bana o kadar iyi hizmet etmiş olan çamurla ağırlaşmış yağmurluk pelerinimi sadece çıkararak, ertesi sabah saat dörde kadar büyük bir kömür ateşinin önündeki ocak kiliminin üzerine uzandım. Ve "böylece hikaye sona erdi" ve muazzam zorlukları ve sınırsız merhametleri ile kış yolculuğu güvenle tamamlandı.[1]

I. L. B.

[1] Sir H. Drummond Wolff'un konuğu olarak üç hafta boyunca İngiliz Elçiliği'nde kaldım, ondan onun çatısı altında bulunmuş olan herkesin hatırlamaktan keyif aldığı o nezaketi ve düşünceli iyiliği gördüm. Tahran'da görülmeye değer olan şeylerin çoğunu, Şah ve birkaç İranlı devlet adamı da dahil olmak üzere gördüm ve Elçilik'ten, Luristan dağlarına doğru yapılacak uzun ve zorlu bir yolculuk için verilebilecek her türlü yardımla ayrıldım.

TAHRAN ÜZERİNE NOTLAR[1]

Bu bir bireysel zevk meselesidir, ancak Doğu'daki az sayıda şehir mimaride, giyimde, geleneklerde ve genel olarak yaşam tarzlarında ulusal özelliklerin ya silindiği ya da Batı çizgilerinde kısmi bir yeniden şekillenmeye maruz kaldığı durumlarda ilgimi çeker. Kanton, Niigata veya Bağdat gibi saf ve basit bir Doğu şehri, belirli dezavantajlarına rağmen, göze ve belirli bir uygunluk duygusuna hitap eden uyumlu bir bütün oluşturur; Kahire, Tokyo, Lahor ve şimdi ekleyeceğim Tahran ise bir dizi sarsıntı etkisi yaratır.
Tahran—bir ovaya, kavrulmuş bir çöle kurulmuş olup, ihtişamı çakıl yığınları ve harap kuyuları olan kanatlar veya yeraltı su yolları tarafından bozulan—konumunda güzellik veya ihtişam unsurlarına çok az sahiptir, her ne kadar "çölün muzaffer barbarlığı" kapılarına kadar süpürülse ve muhteşem zirve ya da daha doğrusu Demavend konisi ile desteklenen, yarılmış ve kanallarla ayrılmış Şimran sırası, surlarının sadece on mil içinde şehrin kuzey-doğusuna uzansa bile.
Kış, karı ve sulu karı ile birlikte ben Tahran'a ulaştıktan iki gün sonra aniden ortadan kayboldu ve aynı şekilde aniden bahar geldi—çok kısa süren bir keyif—ve birkaç gün içinde kahverengiliğin ve çoraklığın yerini yumuşak bir sulanan bahçelerdeki ağaçların üzerindeki yeşil sis, hızla bülbülün şarkı söylediği koyu yapraklara dönüştü

ve doğa, sanatın yardımıyla kahverengi toprağın üzerine menekşelerden ve süsenlerden oluşan bir halı serdi.

[1] Kuzey başkentinden hafifçe bahsedilmeden bir İran seyahatnamesi pek tamamlanmış sayılmaz; ancak detaylı modern anlatımlar için okuyucu, eğer henüz yapmadıysa, diğer çeşitli kitaplara, özellikle Dr. Wills'in ve Bay Benjamin'inkilere başvurmalıdır.

Ancak var olan tüm yeşillik ve bereket şehir surlarının içinde yer almaktadır. Dışarısı ise devetüyü ve kahverenginin sonsuz tonlarında Elbruz sırasına kadar ve başka yerlerde uzak ufka kadar yuvarlanan yenilmez çöldür.
Kuzey Enlemi 35° 40' ve Doğu Boylamı 51° 25'ta ilgi çekici olmayan bir çoraklığın en basık kısmında yer alan ve 3800 fit yükseklikteki iklim, uç noktalardan biridir; yaz ucubesi en şiddetli olanıdır. Birkaç hafta boyunca sıcaklık neredeyse katlanılmazdır ve İngiliz Elçiliği ile nefret ettikleri bir kaderle şehre bağlı olmayan dört yüz Avrupalının hepsi, kendilerini komşu dağların yamaçlarındaki "yaylaklara" veya yazlık çeyreklere atarlar.
Tahran'a karanlıkta girildiğinde, ta ki İngiliz Elçiliği'nin "yaylak"ı olan Gulahek'ten geri dönerken çamurun kuruduğunu ve söğütlerin ilk genç yeşilliklerinde olduğunu görene kadar görünüşü hakkında, inkar edilemez şekilde sefil olan ve hiçbir antik çağ kanıtı sunmayan herhangi bir kesin fikir oluşturmamıştım; nitekim bir başkent olarak şimdiki Kaçar hanedanının ilk kralı ile sadece bir asır önce varlık göstermeye başlamıştır, bu yüzden herhangi birine sahip olmaya hakkı yoktur. Surların çevresinin on bir mil olduğu söylenir ve içlerindeki boş alanlar çok fazla olduğundan çok büyük olduğu izlenimini verir. Bunlar başlıca geniş bir hendek ve topları olmayan yüksek eğimli bir ramparttan oluşur. On iki iyi inşa edilmiş kubbeli kapı şehre erişim sağlar. Bunlar parlak renklerde cilalı çinilerle, dâhileri, aslanları ve mitolojik kahramanların dövüşlerini temsil eden biraz rüküş desen ve tasarımlarla süslenmiştir.
Surun üzerinde ağaç tepeleri, bazı çini kaplı minareler, iki caminin kubbeleri ve Şah'ın bahçesindeki çatısız bir tiyatronun demir kaburgaları görülür, burada geçici bir tente altında Tazieh veya Passion Play (başka yerde değinilen) Şah'ın ve birkaç bin seyircinin huzurunda yılda bir kez sergilenir.
Üzerinde İran'ın Aşil'i olan Rüstem'in hayatından bir sahnenin tasvir edildiği bir kapıdan girildiğinde veya gümrük binasının kurulduğu ve tüm mal kervanlarının Tahran'a ulaşmak zorunda olduğu Şeyh Abdül Azim kapısından girildiğinde, düzensiz boş alanların büyüklüğü ve onları çevreleyen sefil çamur kulübeler olumsuz bir izlenim yaratır. Sonra kaçınılmaz harabalık, merkezinde kırık oluklar olan ara sokaklar, havaya göre balçık havuzları veya toz yığınları ve insana çöküş ile gerileme izlenimi veren, inanıyorum ki adaletsiz bir izlenim, güneşte kurutulmuş tuğlalardan oluşan boş duvarların genel sefilliği vardır. Tahran'ın şehir surları içinde yer alan o sefil dış mahallelerinden, absürt bir şekilde kendisi için çok büyük olan hırpani giysiler içindeki bir adamı hatırlamadan asla geçmedim.
Nüfus çeşitli şekillerde 60.000 ila 160.000 can olarak tahmin edilmektedir. Saray'ın varlığına veya yokluğuna göre önemli ölçüde değişir. Sokaklar ve pazarlar genellikle insanlarla iyi doludur und Yahudi mahallesinde bile pek çok dilenci veya aşırı yoksulluk kanıtı görmedim. Genel olarak beni hareketli bir yer olarak etkiledi, ancak

hareketlilik pitoresk değildir. Sefil çevrelerle çerçevelenmiştir ve giyimde çok az çeşitlilik vardır, eğer üzücü bir renklendirme değilse çok ölçülüdür.
"Eski" Tahran'da ara sokaklar eğri büğrü, kirli ve dardır ve fakirlerin sıklıkla uğradığı pazarlar çok sefil ve düzensizdir; ancak bazıları gibi inşa edilmiş olan daha iyi pazarlar, yuvarlak küçük kubbeli açık alanların etrafında veya alçak tuğla kubbelerle çatısı örtülmüş ara sokaklarda kesinlikle güzeldir ve aydınlık, geniş, temiz ve her bakımdan satın alma ve satma amaçlarına uyarlanmıştır. Avrupa kadınları, refakat edilmemiş olsalar bile, etrafta toplanılmadan veya dik dik bakılmadan içlerinde oldukça özgürce yürüyebilirler.
En iyi pazarlar yabancı mallarla yığılmıştır, yerli malların neredeyse dışlanmasıyla, ki bunlar eğer daha iyi kalitede iseler, gözden uzak köşelerde aranmalıdır. Nitekim, eğer insanlar ince halılar, antikalar, zengin işlemeler, kakmalı kakmalar ve Kirman kumaşları istiyorlarsa, her Avrupa sakininin ve ziyaretçisinin zevklerini ve satın alma güçlerini ölçen ve Elçilik yerleşkelerinin etrafında gizli bir şekilde her saat süzülürken görülebilen, güzel cazibelerini eşeklerin sırtında taşıyan seyyar satıcılara başvurmalıdırlar.
Yerli üretimlerin belirgin olduğu yer, esas olarak ince yüksek eyer pazarı ve some küçük pazarlardır. Tüm seyahatler at sırtındadır ve İranlı, pahalı kıyafetlerinin renklerinde ölçülü olmasına rağmen, atı için deri ve kumaşta kırmızı ve altın rengini, işlemeli kılıfları ve başlıkları ve muhteşem eyer örtülerini sever. Alışılmış eyer düz ahşaptandır, önde ve arkada çok yüksektir ve dolgusu yoktur. Kalın yumuşak bir namad veya keçe parçası atın sırtını kaplar ve bunun üzerine püsküllü uçları olan, altın ve ipekle işlenmiş ve ara sıra gerçek mücevherlerle süslenmiş çok gösterişli ve genellikle son derece süslü iki veya daha fazla eyer örtüsü yerleştirilir. Eyerin kendisi ona uyacak şekilde yapılmış yumuşak süslü bir örtü ile pürüzsüzce kaplanır ve kuskun, göğüslük ve başlık sıklıkla altınla işlenmiş veya turkuaz boncuklarla ustaca dikilmiş kırmızı deridendir.
Tahran'daki zengin İranlılar tarafından çok etkilenen, 60 £ ila 80 £ değerindeki tırıs giden binek katırı olsun veya daha mütevazı yük hayvanı olsun, katır, büyük eyer pazarındaki tüccarlar tarafından unutulmaz. Zengin charvadarlar katırlarının "donanımıyla" büyük gurur duyarlar ve bunun üzerine yirmi tumanı esirgemezler. Bu nedenle etrafta görülecek olanlar özenli başlıklar, göğüslükler ve çanlar için kayışlar, gösterişli işlemeler ve tamamen turkuaz boncuklar ve deniz kabukları ile dikilmiş deri—sonuncusu favori bir süslemedir—deniz kabuklu eyer başlıkları aynı zamanda güzel bitkisel boyalarla boyanmış yünlü püskül sıralarıyla da süslenmiştir. Bu pazarda aynı zamanda khurjins—onsuz seyahat etmenin uygunsuz olduğu büyük deri veya halı heybeler—chapar yani postayla seyahat edenlerin eyerlerinin arkasına bağlamak için küçük deri valizler bulunuyor, eyerin önüne bağlanan iki fit uzunluğundaki silindirik kılıflar—süslemeli tabanca kılıfları, seyahat eden kuryeler için gerekli olan çok çeşitli takımlar, chapar binicileri tarafından giyilen derin deri kemerler, eyerlere asılan deri su şişeleri, kurye çantaları ve İranlı gezgin tarafından temel olarak kabul edilen bir dizi diğer ihtiyaç veya lüks eşyası.
Pazarların çoğunda dükkanlar tavana kadar yabancı mallarla doludur. Sanki tüm İran'ın giyimi için pamuklu ve yünlü kumaşlar oradaymış gibi görünüyor. Zar zor

herhangi bir kaba yünlü mal veya adi kumaş gördüm. İranlı süper ince, pürüzsüz, pahalı kumaşlar giyer, esasen siyah ve devetüyü rengi, dokusu sert ve üzerinde mat bir parlaklık olan. En iyisi sadece Avusturya'dan, biraz daha düşük kalitede olanı Almanya'dan gelir ve bu tür kumaşlar Avrupalılar tarafından İngitera ve Rusya'dan giyilir.
Yavaş ama kesin bir şekilde ağır, dayanıklı yerli malların yerini alan Avrupa pamukluları, ya boyanmamış ya da İsfahan'da kökboyası, safran ve çivit ile boyanmıştır, yerli zevke uygun renk ve desenlerdedir, kırmızı bir zemin üzerinde beyaz ve kanarya sarısı tasarımlar hakimdir ve hem Rus hem de İngiliz yapımıdır ve Hindistan sınırından Orta Asya üzerinden uzanan rekabet Tahran'ın pamuklu pazarlarında kızışma noktasındadır. Şu anda her iki tarafın da avantaja sahip olduğunu iddia edemeyeceği görünmektedir.
Yazı kağıdı, iplik, şerit ve "küçük tuhafiye ürünleri" olarak bilinen şeyleri ararken, Rus malı olmayan hiçbir şey görmedim. Gaz lambaları, semaverler, rüküş çerçeveler içindeki Rus İmparatorluk ailesinin kaba renkli baskıları, lake teneke kutular, donanımlı dikiş kutuları, cam çay bardakları, porselen çaydanlıklar, rüküş lake tepsiler, cam broşlar, boncuk kolyeler, aynalar ve İmparatorluk'un en azından güney-batı ve batı kesimlerinde kullanılmaya başlanan bir dizi diğer şey gibi ucuz şeyler neredeyse tamamen Rus malıdır; bu da doğaldır, çünkü bunların satıldığı düşük fiyat, daha uzak bir ülkeden yapılacak bu tür ithalatlar için hiçbir kâr marjı bırakmaz.
Tahran pazarlarında yapılacak bir yürüyüş, gözlemciye Avrupa'nın Asya'nın sanatsal zevkini ne kadar büyük bir genişlikle ve hızla mahvettiğini gösterir. Renklendirmede feci ve biçimde iğrenç çöp yığınları, taklitçilik olan bayağılığın özü ile birlikte tüm maddeler boyunca taşınan adi mal ilkesi, bir haftalık aşınmaya dayanmayacak nominal faydaya sahip mallar, Avrupa pazarlarının artıkları—sanat filistinliğinde, başka her şeyde kendilerini tavsiye edecek bir güzellik veya sağlamlık kalitesi olmaksızın "Brummagem"—halkın zevklerini eğitmekte ve alışkanlıklarını değiştirmektedir.
Cam ve hırdavat ile Amerikalıların "çeşitli tuhafiyeler" dedikleri şeyler için çok başvurulan, biraz karemsi bir pazar, yüzlerce her boyutta Avusturya camı, gazyağı lambaları, avizeler vb. ile tıklım tıklım doludur. Orada satış için sergilenen cam miktarı olağanüstüdür ve ucuz hırdavat ile değersiz takı bolluğu da daha az dikkat çekici değildir. Bu, Tahran'a kurulmuş Lowther Arcade'dir.
Gazyağı ve mumlar bir Rus tekeli olarak adlandırılabilir ve Rusya, Fransız şekerini piyasadan tamamen sürmüştür. Yabancı mahallede, adlandırılabileceği gibi, iki veya üç Fransız dükkanı, "tuhafiyeler" için bir Amerikan dükkanı ve bir Alman eczacı vardır.
Avrupa mahallesi Tahran'ın kuzey kesimindedir ve boş ile havadar alanlara yakındır. Orada Türkiye Büyükelçiliği ile İngiltere, Fransa, Almanya, Rusya, İtalya, Belçika, Avusturya ve Amerika elçilikleri ve her biri eskort görevi yerine getiren İranlı gholamları olan bir Hollanda Başkonsolosluğu vardır. Ulusal bayraklarıyla aydınlatılan geniş ve gölgeli yerleşkeleri ile onları çevreleyen hareketlilik ve koşullar şehrin özellikleri arasındadır. Elçilik yerleşkelerinin en incesi, güzel bir şekilde

ağaçlandırılmış ve sulanmış olan İngiltere'ninkidir. Bakan'ın konutunun kabul odaları ve salonu çok güzeldir ve bir Bizans saat kulesi binaya çarpıcı bir seçkinlik havası verir. Araziler, sekreterler ve diğerleri tarafından işgal edilen birkaç müstakil ev içerir. Yabancı mahallenin çok belirgin bir kısmı, Amerikan Presbiteryen Misyonu'nun büyük ve güzel binaları tarafından işgal edilen kısımdır; burası belirli saatlerde Reform Ermeni Kilisesi'nin bir cemaati tarafından işgal edilen bir kiliseden ve Pazar günleri öğleden sonraları kıdemli misyoner Dr. Potter'ın İngilizce Litürjiyi okuduğu ve İngilizce konuşan sakinlerin yararına İngilizce bir vaaz verdiği, Ermeni kız ve erkek çocukları için çok ince yatılı okullardan ve misyonerlerin evlerinden—üçü ruhani, biri tıbbi ve biri Tıp Doktoru olan birkaç hanımefendi—oluşur.

Bu ince yerleşkenin dışında bir Tıbbi Misyoner Dispanseri vardır ve geçen yıl, kayda değer bir mesafede iyi bir konumda, çok ince bir tıbbi misyoner hastanesi tamamlanmıştır. Erkek ve kız okulları çok yüksek sınıftandır. Benim düşünceme göre öğrenciler giyim ve alışkanlıklarda çok fazla Avrupalılaşmıştır; ancak bunun Ermeni ebeveynlerin arzusu olduğunu anlıyorum. Misyonerlerin Müslüman öğrencileri kabul etmelerine izin verilmez; ancak Ermenilerin yanı sıra Yahudi gençleri de eğitirler, bazıları Müslüman olmuştur ve birkaç Kebir veya Zerdüştî.

Başkentin misyonerlik çalışması için umut verici bir yer olduğunu düşünmüyorum. Çeşitli inançlardan ve milliyetlerden Avrupalıların varlığı meseleleri karmaşıklaştırır ve zengin yabancıların evlerine yakın olan ince, belki de çok ince misyon binaları, Müslüman ve Yahudi mahallelerinden o kadar büyük bir mesafededir ki, Hristiyan inancı hakkında incelemelerde bulunmak isteyebilecek kişiler hem geçilmesi gereken alan hem de böyle bir konumdaki bir misyon yerleşkesini ziyaret etmenin göze çarpıcılığı nedeniyle caydırılmalıdır. Misyon kilisesinin geçen yılki üyeleri tamamen Ermenilerdi. Okullarda verilen eğitim ve öğretim takdire şayandır.

Gelişme olarak kabul ettiğimiz değişikliklerin belirtileri Tahran'da boldur. Tekerlekli araçlar için erişilebilir birçok yol vardır. Kiralık arabalar vardır. Meydan veya merkezi meydandan güney kapılarından birine kadar haftalık binlerce yolcu taşıyan bir tramvay yolu döşenmiştir. Parke taşlarıyla döşenmiş ve belirgin kaldırımlar, genç ağaçlar ve dükkanlarla sınırlandırılmış gerçek sokaklar vardır. Şehirden Şeyh Abdül Azim köyüne kadar yaklaşık dört mil uzunluğunda bir demiryolu vardır. Işık bir parça başarısızlık olsa da, lamba direkleri ve donanımları vardır. Bir İtalyan olan Kont Monteforte'nin komutası altında, mor yakalı akıllı siyah üniformalar içinde organize bir şehir polisi vardır. Avrupalılaşmış üniformalar içinde askerler boldur, bazısı "Pers Kazakları", tam Rus üniformaları içinde; ve bir Fransız bando şefi tarafından eğitilen askeri bandolar, çok dilli halkın zevki için her zaman kolayca tanınmayan Avrupa havaları çalarlar.

Tüm sıradan işler, Yeni Şark Bankası'nın şubelerini ve işlerini devralmış olan ve İran'ın ticari dünyasında üstünlük kurmayı vaat eden Şah'ın, mevduat sahibi olarak bir güven örneği sergileyerek şimdiye kadar hazinelerini kendi gözü altında tutmuş olan Şah'ın Şahı olduğu İmparatorluk Bankası'nda yürütülebilir.

Avrupa terzileri, terzileri ve şapkacıları Avrupa'ya başvurmayı gereksiz kılmaktadır. Bir Avrupalının var olabileceği en az iki otel vardır. Yaklaşkil beş yüz Avrupa arabası, çoğu Rus malı, à la Russe koşulmuş gösterişli Rus atları ile yayalara çok az dikkat

ederek sokaklarda hızla koşar, her ne kadar bir kaza durumunda, eğer suçlu bir Avrupalı ise, bir ayaklanmaya yol açabilse de. Bir many elçiliğin arabaları, öncülerinden, güzelce giydirilmiş gholamlarından tanınır.
Ancak birçoğu elçilikler, yabancı dükkanların bazıları ve İmparatorluk Bankası'nın ince yerleşkesi ve güzel binaları olan Avrupa mahallesi ve onun yeni tarz yolu bile bir İran karışımına sahiptir. Resmi ve zengin İranlıların bazı görkemli evleri oradadır, kapalı geçitleri ve genel inziva havasıyla kolayca tanınırlar. Bunların çoğu enfes bahçelere, fırtınalara ve tanklara ve İranlıların sevdiği açık hava yaşamı için tüm düzenlemelere sahiptir. Erken ilkbahar öğleden sonraları İngiliz Elçiliği'nin dışındaki yolun büyük manzarası atlılar kalabalığı veya daha ziyade bindikleri atlardır. Sokak, mobilya, zevkler, sanat ve giyim tarzı ne kadar Avrupa'dan etkilenmiş olursa olsun, neyse ki pitoresk etki için İranlı, başkentte bile, İran semerini ve takımlarını korumaktadır.
Daha sonraki gözlemlerden, her ne kadar Tahran'ı ziyaretim sırasında her ikisinden de şüphe etmiş olsam da, İran atının dayanıklılığı ve gücü hakkında çok yüksek düşünmeye meyil gösteriyorum. Bir arabaya koşulmuş, onları en iyi avantajla gösteren, ince bacaklı, her ne kadar güç pahasına olmasa da, küçük kulaklı, böyle gösterişli, muhteşem görünümlü hayvanlar, küçük ağızlı, akan dalgalı yeleleri olan, "gök gürültüsüyle kaplanmış boyunlar", carmine (kırmızı) iç kısmı gösteren genişlemiş burun delikleri ve başka hiçbir yerde görmediğim bir küçümseme ve yüksek soy görünümü. Modaya uygun olarak sakatladığımız ve kısalttığımız kuyruğa, İran'ın tam gelişimi için izin verilir ve Şah'ın beyaz atları hariç, eflatun renge boyandığında, vücuttan bir bayrak gibi uzak tutulduğunda mükemmel bir şekilde güzeldir. Doğuluların sevdiği kemerli boyun, kibirli duruş ve kolay kullanım, çok keskin gemlerle sağlanır; ve bu güzel hayvanlardan oluşan bir kalabalık, zemini tırmalayan, şaha kalkan, yan giden, sanki dünya dokunuşleri için çok bayağıymış gibi bir yürüyüşle yürüyen veya bir dört nala hızla geçen, hepsi mükemmelliğe göre tımar edilmiş ve muhteşem bir şekilde donatılmış, nasıl binileceğini bilen ve hayvanlarıyla uyum içinde olan adamlar tarafından binilen, Tahran'ın büyülerinden biridir.
Kaldırım boyunca sinsice ilerleyen, genellikle zengin bir İranlı hanımefendiyi taşıyan, hizmetçilerin eşlik ettiği, kafesli beyaz maskesi üzerine sıkıca sarılmış örtücü siyah ipek çarşafı kavrayan bir elin ana hatlarıyla, ne olduğu varsayılan, şekilsiz siyah bir paket olan güzel bir tırıs binek katırı veya büyük beyaz bir eşek görülür: Öyle tamamen zarf içindedir ki, sadece topuksuz sarı bir ayakkabı ve kısa üzengilerin üzerinde mor bir pantolonun anlık görüntüsü görülebilir.
Batı etkisinden etkilenmemiş bir başka Doğululuk parçası da, ana meydanlara açılan ve buralardan çıkan yüksek düzeyde dekore edilmiş çinili kapıların üst katlarında her gün gün batımında icra edilen müziktir. Bu, davullar, zurnalar, ziller ve devasa borular tarafından çağrıştırılır ve ikincisi diğerlerinin tümüne üstün geldiğinden, etki Tibet lamasrailerinin çatılarından gelen devasa gümüş boruların anırmasına çok benzer. Birçok insan gün batımına yapılan bu günlük saygının eski ateş veya güneş tapınımının bir kalıntısı olduğunu varsayar.
Her köşesinde büyük bir top olan, üç tarafında topçu kışlaları ve dördüncüsünde bir dizi düz namlulu yirmi dört pounder top bulunan iki büyük meydandan biri Tahran'ın

özellikleri arasındadır. Bu büyük Maidanda her zaman çok çeşitli üniformalar içinde tembellik eden askerler, tramvay vagonlarını bekleyen insanlar ve gülünç sınırındaki grotesk kostümleri olan Kraliyet uşakları vardır. Onlar gerçekten, eflatun kuyrukları ve benekleri olan Kraliyet atlarına uygun bir eşlikçidir, çünkü bale dansçısı etekleri ve yeşil yakaları, yeşil diz pantolonları, beyaz çorapları ve kafalarında bir delinin şapkasına benzeyen, hiçbir şeyi değil ama bir horoz ibiğini düşündüren armalarla taçlandırılmış uzun sert dikmeler olan kırmızı ceketler giyerler.
Çok süslü bir kapı, topçu meydanından veya Maidan Topkhanehden, ağaçlarla gölgelenmiş kısa bir yolla, dış görünüşüyle oldukça hırpani ve itici olan, içinde Şah'ın sarayını, cephaneliği, belirli kamu dairelerini, kraliyet kolejlerini vb. barındıran muazzam bir yerleşke olan Şehir veya Ark'a çıkar. Kapının üzerinde, sarı zemin üzerinde aslan ve güneşi taşıyan Kraliyet sancağı oldukça görkemli bir şekilde dalgalanır.
Şah'ın sarayı çok muhteşemdir ve açık suyun sürekli hareket ettiği soluk mavi çinili fışkırtmaları ve tankları ile güzelce bakılan gölgeli bahçeler bir Kraliyet konutuna layıktır. Yüksek duvarın üzerindeki dışarıdan ana özellik, duvarları içe doğru eğimli olan ve iki yüksek kulede zirveye ulaşan, parlak ve özenle boyanmış çok yüksek bir köşktür. Bu çarpıcı yapı, hükümdarın andarununu veya haremini ve onun özel dairelerini içerir.
Bu aceleci taslak, yabancının dikkatini doğal olarak çeken Tahran'ın bu özelliklerini tüketir. Dışarıdan bakıldığında hiçbir ihtişam yoktur, ancak ihtişam içerisinde vardır ve muhtemelen birkaç Avrupa konutu lezzet ve ihtişam bakımından Adalet Bakanı'nın (Müşirüddevle), Naib-es-Sultanın, Zill-es-Sultanın ve birkaç diğerinin saraylarını geçebilir, her ne kadar mobilyaların çoğunun Avrupa'dan ithal edilmiş olmasından üzüntü duysam da, çünkü bu, biçim ve renklendirmedeki uyumsuzluğu ile gözü az çok rahatsız eder. Tahran'daki dış unsurları etkileyen Avrupa etkisi akımı, muhtemelen şimdi durdurulacak gibi görünmüyor. Doğu medeniyeti mahkumdur ve geçiş dönemi, sonuç ne olursa olsun güzel değildir.
Surlar içinde olanlar için bu kadar. Dışarısı, başkentin çevresi olarak geçici bir ilgiyi hak ediyor. Konumun tek ihtişamı, tabanına yakın some sulanan dikimlerle, köylerle ve sadece çok sayıda elçiliğin değil, zengin Avrupalıların ve İranlıların da yaylakları ile beneklenmiş olan, mevsime göre devasa bir duvar, beyaz veya kahverengi olan Şimran dağlarının yakın komşuluğunda yatar. Aksi takdirde, insanın kestiği, tünel açtığı, kazdığı ve yığdığı bir çölün evilleştirilemez barbarlığı, şehir surlarının dışında, bazıları tıkanmış, diğerleri hala kullanılabilir olan uzun kanat hatları ile deforme olmuş olarak uzanır; bunların şaftları Kutsal Kitap'taki "harap yığınlar" ifadesini tasvir eder. Yaz güneşinin parıltısında, gölgede 95° ile 110° arasında değişen cıva ile ve yanan dünya üzerinde titreyen ısınmış atmosferle, bu çorak araziler leşlere ve onlarla beslenen akbabalara terk edilir ve seyahat geceleri yapılır, Şimran sırasından gelen bir esinti termometreyi 10° ila 15° aşağı gönderdiğinde.
Tahran'ın güney-batısına doğru kıvrılarak, dağlar çıplak bir sırada biter, bunun tabanında, birçok arkeoloğa göre, sonraki günlerde Rhei olarak bilinen Rhages antik kentinin kalıntıları yatar. Bu kalıntılara yukarıdan bakan bir çıkıntı üzerindeki köşeli

yüzeyleri olan, eski ve romantik bir bağlılığın anısına kutsanmış tuğladan bir türbe, tahkimat kalıntıları ve Parsi mezarlığı, o yöndeki çoraklığın monotonluğunu bozar. Bu mezarlık veya "Sessizlik Kulesi", kahverengi yamaçtaki beyaz bir leke, uzaktan görülebilir. Birçok yerde eski Zerdüşt ibadetinin koltuklarını işaret eden kesik konilerden burada ve orada bahsedilmiştir, ancak eski ateşperestlerin soyundan gelenlerin eski defin törenlerine belirginlik kazandırabilecek sayılarda bulunduğu yer sadece Tahran og Yezd'dir. Muhtemelen tüm İran genelinde sayıları 8000'i geçmez. Başkanları Tahran'da ikamet eder. Dürüstlük için iyi bir karakter taşırlar ve Yezd hariç, orada zengin kumaşlar dokurlar, başlıca tarımcılardır. Her ikisi tarafından sembolize edilen ilkelere göre ateş ışığına ve güneşe taparlar, asla tütün kullanmazlar ve ateşin kutsallığından dolayı onların huzurunda sigara içmek saygısızlıktır.

İnançları, ölüleri toprağa gömmenin onu kirletmek olduğu yönündedir ve olmuştur; ve Zerdüştîler tarafından ilk Hristiyanlara yapılan zulmün nedenlerinden biri, Hristiyan defin usullerinin ürettiği toprağın kutsallığına saygısızlık edilmesinden duydukları nefretti.

Tahran yakınlarındaki bu "Sessizlik Kulesi", badanalı çamur ve taştan yapılmış büyük yuvarlak bir yapıdır. Bunun tepesinde, dairesel korkuluğun birkaç fit altında, ölüler kuşlar tarafından yutulmak ve elementlere maruz kalarak tüketilmek üzere çıplak olarak yatırılır. Ruhun kaderinin, havanın kuşları tarafından ilk önce yutulan göz tarafından işaret edildiği varsayılır, sağ göz saadeti ifade eder.

Gözün her zaman buzlu koninin saflığı ile tazelenmek için döndüğü kuzey yönünde, Demavend'den veya Şimran'ın yüksekliklerinde mor rengin derinleşerek mora dönüşmesini izlemek için, batıda Kamaranieh'e kadar yirmi mil boyunca uzanan, Vanek'ten doğuya kadar çok sayıda sulanan dikim kitlesi ile saraylar ve kır evleri vardır. Bunlara, kapıların en güzeli olan, geleneksel tasarımlarda tamamen sarı, siyah, mavi ve yeşil çinilerle kaplanmış ve kapının üzerinde İran'ın büyük mitolojik kahramanı Rüstem'i düşmanlarından bazılarını fethederken temsil eden muazzam renkli bir mozaik olan Şimran kapısından geçilerek ulaşılır.

Tepelerin yamaçlarında, düşük bir yükseklikte, Kasr-i-Kaçar'ın görkemli kütlesi ile başlayan, içinde muazzam tankların bulunduğu görkemli bahçelerle çevrili Şah'ın sarayları ve av köşkleri vardır. Bakanların ve zengin İranlıların sarayları ve av köşkleri birbirini hızla takip eder, kavakların ve çınarların hızlı büyümesiyle her biri için mükemmel bir inziva sağlanmıştır, her konut kendi belirgin bireyselliğinde İran geleneğine bir saygı taşır ve her biri bir süsleme aracı olarak akan suyu mümkün olduğunca kullanır. Bu sarayların çoğu çok görkemlidir ve dekore edilmiş mimarilerinin güzelliyle, geniş arazilerinin derin gölgesiyle, düşen suyun serin şırıltısıyla, bülbüllerin şarkılarıyla ve güllerin kokusuyla—İranlının yazı çok kısa bulduğu şehvetli Cennetler—Binbir Gece Masalları'ndaki tasvirlerden bazılarını gerçekleştirir.

Bu büyüleyici bölgenin ötesinde ve dağ yamaçlarında çok daha yüksekte, Şah'ın ve oğullarının, av hayvanlarıyla iyice stoklanmış ve katı bir şekilde korunan av alanları vardır; çünkü Şah hevesli bir sporcudur ve çadır altında özgür bir yaşamı ve avın zevklerini Tahran Sarayı'nın muhteşem geleneklerine tercih ettiği söylenir.

Başkentte merkezlenen iki yol ve birçok patika, çevresindeki çölü birçok mil boyunca yaraladıktan sonra, gözden kaçırılmaması gereken manzaranın bir özelliğidir; Meşhed, Reşt, Buşehr ve Tebriz yolları en önemlileridir, Bağdat'tan Kirmanşah ve Hamedan üzerinden gelen rota hariç, burası yazın kervanlarla yirmi sekiz günde seyahat edilebilir ve bunun vasıtasıyla piyanolar, arabalar ve değerli mobilyalar gibi many hacimli değerli eşya Tahran'a giden yolu bulur.[1]

Bunlar Tahran çevrelerinin özelliklerinden bazılarıdır. On yıl sonra yazan bir gezgin bu nedenle muhtemelen şehrin surlarına kadar genişlediğini, Batı etkisinin dış unsurlarda büyük ölçüde hakim olduğunu ve muhtemelen yıllardır Saray'ın etrafında umut ve umutsuzluk dalgalanmaları içinde asılı kalan imtiyaz sahiplerinin imtiyazlarından bir şeyler çıkardıklarını ve malların başkente hayvanların sırtından başka bir yolla ulaştığını anlatmak zorunda kalacaktır.

[1] İran'da, her ne kadar yazın tekerlekli arabalar bazı patikalar üzerinden biraz yardımla geçebilse de, düzgün bir şekilde adlandırılan sadece iki yol vardır. Bunlar, daha önce tarif edilen Kum'dan başkente giden yol ve Kazvin'den başkente giden yoldur, her ikisi de 100 milden az uzunluktadır. Mallar her yerde hayvanların sırtında taşınır.

Buşehr ile Tahran arasındaki mesafe 698 mildir.
Yazın ton başına navlun şöyledir: £14 1 8
Kışın do. : 20 2 0
Hazar'daki Tahran ile Reşt arasındaki mesafe 211 mildir.
Yazın ton başına navlun şöyledir: £4 0 5½
Kışın do. : 8 0 11½
Hazar'dan Basra Körfezi'ne yazın navlun ton başına: £18 2 3
Kışın do. : 28 3 4
bazı önemsiz masraflar dahildir.
Buşehr ile Tahran arasında malların geçişi için harcanan zaman kırk iki gündür ve Reşt ile Tahran arasında on iki gündür.
Ray ile ton başına maliyet, Hindistan tarifeleri üzerinden alınırsa, Körfez ile Hazar arasında £3 : 11 : 10 olurdu.
Bu rakamlar üzerinde İran'da demiryolu teşebbüsünü teşvik edenler umutlarını inşa ederler.

MEKTUP IX

İNGİLİZ ELÇİLİĞİ, TAHRAN, 18 Mart.

Hüseyinabad'dan o korkunç binişten bu yana üç hafta çabucak geçti. Şimran tepelerinden kar kayboluyor, bahar geldi ve ben uzun ve zorlu bir yolculukta bu evin sınırsız nezaketini ve misafirperverliğini bırakmak üzereyim. Arkamda sadece Amin-es-Sultan ve Müşir-üd-Devle dahil olmak üzere sadece Avrupalılardan ve Amerikalılardan değil, İranlılardan da alınan nezaket anılarından başkasını taşımayarak ayrılmak çok hoş.

Tahran toplumu hakkında hoş izlenimlerden başkasını alıp götürmek imkansızdır. Şahsen alınan nezaket, insanın arasına düştüğü insanlar hakkındaki izlenimlerini her zaman etkiler ve yapacak herhangi bir olumsuz eleştirim olsaydı bile bunları yapmazdım.

Toplum, ya da daha doğrusu Avrupa nüfusu demeliyim, sınıflara ve düğümlere bölünmüştür. Görevleri ve çıkarları topluluğun geri kalanından ayrı olan on bir Amerikan misyoneri, siyasi çıkarların tekeline sahip diplomatik birlik, başında Albay Wells bulunan evli ve bekar Hint-Avrupa telgrafının geniş kadrosu ve İmparatorluk Bankası müdürü ile çalışanlarının dahil edilebileceği ticari sınıf vardır. Bu tanınmış sınıfların dışında, geçen yolcuların, sivil ve askeri ve imtiyaz avcılarının ve maceracıların, ayrıca İran hizmetindeki birkaç Avrupalının değişken bir gövdesi vardır.

Dört ila beş yüz Avrupalıdan oluşan büyük bir yabancı yerleşimdir ve unsurlarında, "ve kendilerine özgü niteliklerinde, kombinasyonlarında, rekabetlerinde ve

projelerinde yerel dedikodunun tükenmez bir kaynağı bulunacak" mizaçlarında çok çeşitli bir yerleşimdir, diye yazıyor Bay Curzon Times'a yazdığı son parlak mektuplarından birinde, "siyasi olmayan ilginin neredeyse tek kaynağı olmasının yanı sıra."

Diplomatik çevrenin dışında, İngiltere ve Rusya'nın birbirleriyle ve Şah ile olan ilişkileri durmaksızın devam eden bir ilgi konusu sağlar. İngiltere, diplomasisi söz konusu olduğu sürece, şu anda yükselişte kabul ediliyor, ancak çok az insan Rus politikasının sonunda zafer kazanacağından ve Kuzey İran'ın en azından "absorbe" edileceğinden şüphe ediyor.

Bahsetmem gereken bir veya iki özellikle hoş şey var. Sir H. Drummond Wolff, Şah'tan Müzesini, yani hazinesini görmem için izin isteyen bir yazı yazma nezaketinde bulundu ve biz, yani Bakan, Elçilik'ten tüm grup ve telgraf kadrosundan Dr. Odling ve Bayan Odling dün oraya gittik. Saray kapılarının dışında büyük bir kalabalık vardı, orada kırmızı giysiler içindeki birçok adam tarafından karşılandık. Özel bahçeler muazzamdır ve daha önce gördüklerimden daha resmi bir tarzda, düz, sert çakıl yolları ve düz ağaç caddeleri ile güzelce düzenlenmiştir. Mavi çinilerle kaplı muazzam tanklardaki berrak akan suyun etkisi çok hoş ve serindir. Saksılarda sürekli turuncu ağaçları sıraları ve nergis, süsen ve lale yatakları, sadece yapraklanmaya başlayan zengin çit gülleri bolluğu ile güzellik vaadiyle doludur. Bu büyük keyif bahçelerine son derece iyi bakılmaktadır. Düşen bir yaprağın beş dakika içinde bulunup kaldırılmayacağından şüphe duyuyorum.

Bahçe cephesindeki saray binalarının büyük düzensiz kütlesi çok incedir, hırpani ve terk edilmiş yön halk tarafından görülen tarafla sınırlıdır. Duvarlar çok dekore edilmiştir, başlıca geometrik olarak düzenlenmiş cilalı ve renkli çinilerle ve genel etki çarpıcıdır.

Düzgün bir şekilde kabul odası olan ve kesinlikle dünyadaki en ince salonlar arasında yer alan "Müze"ye, krem renkli su mermerinden geniş bir merdivenle yaklaşılır. Sadrazam'ın iki kardeşi tarafından karşılandık ve daha sonra kendisi ile bir başka yüksek yetkili bize katıldı.

Bu muhteşem salonun süslemeleri, gatch olarak bilinen mermerden zorlukla ayırt edilebilen sert ince türden mavi ve beyaz sıva içindedir ve tavana çokça cam dahil edilmiştir. Odanın oranları mükemmeldir. Zemin, mozaik olarak düzenlenmiş enfes renklendirmede ince çinilerdendir. Bir masa dövülmüş altınla kaplanmıştır ve sıralar halindeki sandalyeler aynı tarzda işlenmiştir. Odanın etrafındaki cam kasalar ve pahalı masalar üzerindekiler, Şah'ın ve Crown (Taht) mücevherlerinin çoğunun efsanevi hazinelerini içerir. Muhtemelen birikmiş ihtişamlar arasında inciler, elmaslar, yakutlar, zümrütler, safirler, som altından leğenler ve kaplar, değerli taşlarla parıldayan eski zırhlar, elmaslar ve yakutlarla bezeli kalkanlar, pahalı mücevherlerle kakmalı kınlar ve kılıç kabzaları, yakutlarla kırmızı kasklar, elmaslarla kalınlaşmış altın tepsiler ve kaplar, mücevherlerden, zincirlerden, her tasvirden süs eşyalarından (sadece erkeksi), Şah İsmail dönemine kadar uzanan mücevherli zırh gömlekleri, büyük antikiteden enfes emayeler, hepsi tasvir edilemeyecek bir bolluk içinde, yeryüzünde bir benzerine sahip değildir. Onlar unutulmayacak bir ihtişam rüyasıdır.

Büyük bir kasa, Şah'a verilen farklı nişanları içerir, hepsi elmaslarla parıldayan, elmasların Avrupa kesiminden dolayı muhteşem bir sergilemedir, bu da onların tam güzelliğini ortaya çıkarır. İki ila üç fit yüksekliğinde ve on iki inç veya daha geniş, neredeyse inciler, yakutlar, elmaslar, safirler, zümrütlerle dolu, çok renkli ışıklarını saçan birçok cam kasa vardır—hazineler düzenlenmemiş, çay veya pirinç gibi yığılmıştır. Altın ve mücevherlerin olağanüstü savurgan kullanımları arasında, som altından bir çerçeve üzerinde dönen, yirmi inç çapında som altından bir küre vardır. Ayaklık ve meridyen yakutlarla bezenmiş som altındandır. Ekvator ve eliptik büyük elmaslardandır. Ülkeler başlıca yakutlarla ana hatlarıyla belirtilmiştir, ancak İran elmaslar içindedir. Okyanus zümrütlerle temsil edilir. Sanki tüm bunlar yetmezmiş gibi, her biri otuz üç sovereign değerinde olan büyük altın paralar tabanının etrafına yığılmıştır.

Salonun üst ucunda İran tahtı yer alır. Bu salona görkemlilik veren sayısız hazineden bazılarının sadece bir kataloğu için birçok sayfa gerekirdi. Burada gerçekten "Doğu ihtişamı" vardır, ancak Şah'ın varlıklarının sadece bir kısmıdır; çünkü dünyadaki en ünlü ikinci elma olan Derya-yı Nur veya Işık Denizi dahil olmak üzere birçok mücevher, çift kilitli demir sandıklarda başka bir yerde tutulur ve gelirlerden biriktirilen külçe yığınları Saray'ın altındaki mahzenlerde kilitlidir.

Eğer bu küçülmüş, buruşmuş, "nüfussuz kalmış" imparatorlukta böyle bir ihtişam parıltısı varsa, hemen hemen "dünyanın tüm krallıklarının hazinelerinin ve onların görkeminin" getirildiği Darius ve Serhas'ın saraylarının ihtişamı ne olmuş olmalıydı? Bu hazine evini gördükten sonra, Doğu mübalağası olarak kabul ettiğim zenginliğin eski tasvirlerinin çoğunun harfi harfine olduğunu ve İran'da, tıpkı Yahudiye'de olduğu gibi, "gümüşün hesaba katılmadığı" bir zaman olduğunu düşünüyorum. Ve Darius, Serhas ve Hüsrev ile Part krallarının o uzak görkemlerinden aşağı inildiğinde, neredeyse modern zamanlar içinde, diğer şeylerin yanı sıra yabancı krallıkları başarılı bir şekilde "yağmalamalarıyla" ünlü İran hükümdarları olmuştur—Büyük Şah Abbas ve sadece iki yüz yıl önce Delhi'nin yağmalanmasından bizim paramızla yirmi milyon değerinde mücevherle dönen Nadir Şah.

Görülecek olanların çoğunu gördükten sonra Vezir bizi bıraktı ve Nadir Şah tarafından Delhi'den getirilen ve 2.500.000 £ değerinde olan ünlü Tavus Kuşu Tahtı'nın durduğu odaya gittik. Bu taht, korkulukları ve yüksek bir yelpaze arkalığı olan büyük bir sahnedir ve birkaç basamakla ulaşılır. Tamamen altın emayedir ve arkası yakutlar ile elmaslarla kakmalıdır. Paha biçilemez halısının geniş bir bordürü vardır, bunun beyaz arabesk deseni birbirine sıkıca dikilmiş incilerden oluşur. Doğu mübalağasına saptığımı düşüneceksiniz!

Biz bu odanın pencerelerinden bahçelerin güzel manzarasını hayranlıkla izlerken, daha çok "Nüvvab" olarak bilinen Hasan Ali Han, Şah'ın daha sonraki bir saatte hazinelerini ziyaret etme ve onların tadını çıkarma alışkanlığında olduğundan emekli olmamızı önerdi. Ancak, vestibülün eşiğindeki merdivenlerin dibinde Şah, "Kralların Kralı", "Evrenin Sığınağı" duruyordu ve onun oradaki varlığının bir tesadüf olmadığı Sadrazam'ın onunla birlikte olması gerçeğiyle gösterildi.

Sir Henry ilerledi, yanında "Nüvvab" vardı ve beni krala takdim etti, kral ne o zaman ne de bizden ayrılırken başını en ufak bir şekilde eğmedi. Hasan Ali Han, bir soruya

cevap olarak seyahatlerimin bazılarından bahsetti ve Majestelerinin izniyle Bahtiyari ülkesini ziyaret etmek istediğimi söyledi.[1]

[1] Bazı Bahtiyari hanları veya prensleri, aileleriyle birlikte, kabilelerinin sadakati için Şah tarafından Tahran içinde ve çevresinde rehin olarak tutulmaktadır; bu güçlü göçebelerin fethi, olabileceği ve muhtemelen olacağı kadar tam değildir.

Kral büyük boynuz gözlüklerini yukarı itti ve çevresinde çok tuhaf bir şeyler olan gözlerini, daha genç bir insan için şaşırtıcı olabilecek bir dik dik bakışla üzerime dikti, onun topraklarında yalnız başıma seyahat edip etmeyeceğimi ve uygun düzenlemelerin yapılıp yapılmadığını sordu; Pekin'de bulunup bulunmadığımı ve Borneo ile Selebes'i ziyaret edip etmediğimi sordu; birkaç başka şey daha söyledi ve ardından bir selam vermeden aniden arkasını döndü ve Amin-es-Sultan ile birlikte bahçeden aşağı yürüdü.

Bu tesadüfi ve gayriresmi takdim çok hoş bir olaydı. Şah, çeşitli portrelerinden beklediğim gibi değil. Tavrı (bu vesileyle çok cana yakın olduğu söylense de) ne Doğu ne de Batı cilasına sahip. Orta yaşlarında, biraz sert görünümlü, ten rengi oldukça koyu ve gelenek olduğu üzere muhtemelen boyanmış, kalın koyu bir bıyık bırakan bir adam. Uzun kıvrık bıyık ağzının ifadesini gizliyor ve kalın boynuz çerçeveli gözlükler de gözlerininkini. Çok sade giyinmişti. Resimlerin ve tasvirlerin bizi alıştırdığı elmas sorguç ve mücevherli kabzası olan kılıç yoktu ve ihtişamın varisi ve efsanevi hazinelerin sahibi olan bu muhteşem hükümdar, üzerinde hiçbir süs olmayan sıradan Astrakan kuzusu postundan yüksek İran şapkası, bir hat altın şeritli dar koyu renk pantolon, altında bir veya daha fazla ceketin sıkıştığı, donuk renkli Kirman ipek brokarından, bol ve açık, geniş etekli bir ceket giyiyordu. Büyük elmaslardan oluşan bir saat zinciri kostümünü tamamlıyordu. Eldiven giymiyordu ve dikkatle bakılmış olsa da ellerinin, kas egzersizlerine alışkın, güçlü ve tel gibi bir adamın elleri olduğunu fark ettim.

Hükümdar ve başbakanı yürüyerek uzaklaşırken, gelecek olaylar üzerine spekülasyon yapmamak imkansızdı: Örneğin, yönettiği ülkedeki muhtemelen en yetenekli adam ve Doğu despotları arasındaki muhtemelen en iyi ve en vatansever hükümdar olan Nasreddin, "tüm dünyanın gittiği yoldan" gittiğinde ne olacak? Ve yine, beş yıldır görevini sürdüren ve otuz iki yaşında kraldan sonra İran'daki en önde gelen kişi olan Ali Asker Han, başının etrafında öfkeyle esen entrika fırtınasını atlatıp Rusya'nın baltalayıcı etkisine direnebilecek mi?

Onunla iki ilginç sohbetim oldu ve Elçilik'teki bir akşam yemeğinde yolculuğuma başarı dileme nezaketinde bulundu; ve Fransızca konuşmadığı için bir tercümanın hizmetleri gerekli olsa da, beni bir düşünce, zeka ve vatanseverlik adamı olarak çok olumlu bir şekilde etkiledi.

İçinde belirli bir derecede dram olan bir açıklama yaptı. Son dönemdeki bazı yazarların, İranlılar için çok acı verici olduğunu söylediği ağır eleştirilerinden ve sert tenkitlerinden bahsettikten sonra, şunu ekledi: "Umarım yazarsanız nezaketle yazarsınız ve bazılarının yaptığı gibi mücadele eden ülkemin özlemlerini ezmezsiniz."

Hükümdarın bu sadık veya güvenilir olanı, Sadrazam veya Başbakan, imparatorluktaki ikinci kişi, şu an kendi şahsında Hazine, İçişleri, Saray ve Gümrük bakanlıklarını birleştiren bu Amin-es-Sultan, mütevazı bir geçmişe sahiptir, aslen

Şah'ın av seferlerinde aşağı bir hizmetkarı olan bir adamın oğludur ve bir Ermeni esirin torunudur. Önemli bazı kişiler onun devrilmesine niyetlidir ve o ancak Şah'ın sürekli teveccühü ve güveni sayesinde kendini onların entrikalarına, Rusya'nınkilerle birleştiğinde, karşı ayakta tutabilir.
Saray ziyaretim, bahçeye açılan ve birkaç gün sonra, büyük bir ihtişam çerçevesinde, Şah'ın diplomatik birliğin tebriklerini kabul edeceği ve daha sonra halka genel bir kabul vereceği bir başka taht odasının görülmesiyle sona erdi.
Bu, İran Yeni Yılı başladığında, bahar ekinoksu zamanında yapılan yıllık bir törendir ve modern İranlılar, Müslümanlar olarak, bunun Peygamber'in annesinin doğum gününü kutlamak için gözlemlendiğini iddia etseler de, muhtemelen Zerdüşt ibadetinin bir kalıntısıdır.[1]
Şah'ın küçük bir mangalda tütsü yaktığı, başlıca dini olan muhteşem bir törenin kapanışından birkaç saat sonra, bahçeye iner ve önünde mücevherlerle parıldayan Kaçarların tacı taşınarak, Kraliyet Muhafızları caddesi boyunca yalnız yürüyerek, mermer aslanlar ve diğer figürler tarafından desteklenen ve üç veya dört basamakla çıkılan, çok yüksek bir arkalığı ve masif taş oyma işçiliğinden korkulukları olan büyük bir platform olan abanoz bir taht üzerine oturur. Bu taht, daha önce yabancı bakanlar kabul edilmiş olarak, büyük bir platformdur.
Sayıları birçok binayı bulan halk bahçeye kabul edilir, onun mutlak efendileri, yaşam ve ölümün efendisi olarak tahtında oturduğunu görürler. Bir ses memnun olup olmadıklarını sorar ve onlar memnun olduklarını söylerler.

[1] On günlük bir festivalin son günü olan günün arifesinde, sıradan insanlar ateş yakar ve üzerlerinden atlarlar; ve, aynı gün olmasa da, 25 Şubat gecesi, Ermeni Kilisesi'nde Rabbimizin mabette sunulması günü olarak kutsal olan gecede, Ermenilerin İranlı ve Türk mahallelerindeki çamur çatılarında büyük ateşler yakılır ve ev halkının daha genç üyeleri dans eder, şarkı söyler ve alevlerin üzerinden atlarlar. Bu arada Müslümanlar pencerelerini kapatırlar, öyle ki Hristiyanların yaktığı varsayılan günahlar içeri girmesin. Bu "Beltane ateşleri" eski ateş tapınımının mı yoksa daha eski ritüellerin mi bir kalıntısıdır, bir soru olabilir. Hristiyanlar arasında gelenek yok olma işaretleri göstermektedir.

Bir ilahi tebrik şarkısı söylenir, Kaçar kabilesinin bir reisi İran halkının tebriklerini sunar, Tahran Hakimi krala içtiği mücevherli bir kalyan uzatır ve halkın arasına altın yağmuru saçılır.
İngiliz Bakanı'nın şu anda İran'daki en güçlü yabancı olduğu anlaşılmaktadır; ve Saray kapılarında toplanmış olan kalabalığın içinden sürerek geçtiğimizde, tüm Doğulu saygı işaretleriyle karşılandı.
Burada İranlılarla olan tüm iletişimim hoş geçti ve eğer özellikle bir kişiden bahsediyorsam, bu kendisine ve olası geleceğine duyulan belirli bir ilgiden ve onun muhteşem sarayında geçirilen bazı saatlerin, daha sonra hatırlayacağım birçok hoş ve ilginç saat arasında en hoş olanları arasında yer almasından kaynaklanmaktadır.
Resmi unvanı Müşir-üd-Devle olan Adalet ve Ticaret Bakanı Yahya Han, eskiden Dışişleri Bakanı idi, ancak Eyyüb Han'ın kaçışıyla varsayılan bağlantısı nedeniyle ve reddettiği Rus eğilimlerinden şüphelenildiği için İngiliz Hükümeti'nin güvenini kaybederek konumunu yitirdi. Fransızca'yı mükemmel konuşur, çok büyük yeteneklere sahip olduğu kabul edilir ve sadece nazik ve büyüleyici niyetlere sahip olmakla kalmaz, aynı zamanda Avrupa geleneklerini de tamamen anlar.
İran'daki en muhteşem saraylardan birinin sahibi olarak, Şah'ın kız kardeşiyle evlidir, oğlu, on sekiz yaşında bir genç, Veliaht'ın, yani taht varisinin bir kızıyla evlidir ve

uzun süre Sadrazam ve Sipah Salar, yani Başkomutan olan ve muhteşem camisi, henüz tamamlanmış olan, kraliyet ailesinden olmayan biri tarafından son yıllarda inşa edilen en ince cami olan Mirza Hüseyin Han'ın kardeşi olarak, evi onunkiyle bitişiktir, Yahya Han her bakımdan önemli bir şahsiyettir.
O, trajik bir hayatı olan ve çok yetenekli bir kadın olan Şah'ın kız kardeşinin dördüncü kocasıdır. İlk kocası Mirza Tağı, Başbakan iken, İran resmiyetinin laneti olan iğrenç yolsuzluğu azaltma eğiliminde olacak reformlara girişti ve sonuç olarak, o zamanlar genç bir adam olan Şah'ı onu görevden almaya ikna eden birçok düşman edindi. Görevden alınmaktan daha kötüsü endişe ediliyordu ve kraliyet prensesinin bir kocasını onun huzurunda öldürmek nezaket kuralı olmadığından, onu seven karısı, birkaç hafta boyunca durmaksızın bir ihtiyatla gece gündüz onu izledi. Ancak ölümcül gün sonunda geldi ve kaybının İran için onarılamaz bir kayıp olduğu söylenen iyi ve güçlü bir adam, söylendiğine göre hamamda Şah'ın elçileri tarafından boğuldu. Şah'ın torunu ile evlenmiş olan oğlu, babası gibi naziktir, ancak görünüşe göre onun gücünden yoksundur.
Müşir-üd-Devle beni General Gordon ve Hasan Ali Han ile birlikte kahvaltıya davet etti. Déjeuner tamamen Avrupa tarzındaydı, ancak masanın ortasında, zambaklar ve süsenler arasında gizli bir fırtınanın gül suyu fışkırtması saçması hariç. Sèvres ve Dresden porselenleri, en ince damask kumaşlar ve antika ile zarif güzellikteki gümüşler masayı süslüyordu. Yemek pişirme Fransız tarzındaydı. Müslüman masalarında bir yenilik olan şaraplar ve likörler şimdi yaygındır, ancak son tarihlidir, hem Fransız hem de İran malıydı. Servis mükemmeldi. Ev sahibi hem düşünceli hem de hoş bir şekilde sohbet etti ve kendisini Fransızca olarak son derece iyi ifade etti.
Daha sonra sarayı ve son derece güzel olan arazisini gezmeye ve ardından muhteşem camiyi görmeye davet edildik. Şii camileri Hristiyanlar için tamamen yasaktır; ancak burası henüz ibadet için kullanılmadığından, girişimizin orayı kirletmesi varsayılmadı. Tamamen bittiğinde, dünyada dini kullanıma adanmış en muhteşem binalardan biri olacaktır ve onun çini kaplı dört minaresi, muazzam kubbesi ve çinili arabeskler ile geleneksel desenlerdeki kemerleri ve cepheleri ile enfes renklendirmesi, İranlı sanatçının yeterince teşvik edildiğinde eski güzellik duygusunu kaybetmediğini gösterir.
Caminin yanında, kış ibadeti için kullanılacak olan, bir kripti andıran, tamamı sade tuğladan, alçak çatısı sayısız sütun tarafından desteklenen ince bir bina vardır. Buna ek olarak, cömert bir vakıf, arazide bir ilahiyat koleji ve bir hastane sağlamıştır, bakımları için gerekli olan fonların çoğu olmasa da tamamı mevcuttur; ve binaların muazzam yığınının her bir parçasında mimar, sanatının tüm kaynaklarını savurmuştur.
Benim düşünceme göre hiçbir ev, İranlıların üst sınıflarının iklimine ve yaşam tarzına bunlardan daha güzel ve uygun değildir ve aynı uygunluk ve iyi zevk, işçi ve köylünün kaba ve ideal olmayan çamur kulübesine ulaşana kadar ticaret sınıfları boyunca aşağı doğru iner.
Hafızam Müşir-üd-Devle'nin sarayının detayları için bana hizmet etmiyor, her ne kadar odaların bazıları marküteri ve brokar içinde Avrupa kanepeleri, masaları ve sandalyeleriyle döşenmiş olsa da, baştan başa belirgin şekilde İran tarzıdır; ancak

genel coup d'œil (bakış) ve odaların, galerilerin, merdivenlerin ve salonların boyutu, yüksekliği ve mükemmel oranı tarafından üretilen izlenim oldukça canlıdır. Odalarda, doğa tarafından en hassas şekilde bulutlandırılmış ve damarlanmış, dört fit yüksekliğinde ve üç genişliğinde levhalar halinde çuha çiçeği renkli Yezd su mermerinden panolar vardır. Ziyafet salonu muazzam bir boyuttadır ve zemin, anladığım kadarıyla seksen fit uzunluğunda ve elli genişliğinde tek parça halinde yapılmış, üç çeyrek inç kalınlığında koyu kahverengi bir namad (keçe) ile kaplıdır. Halılar, İran tezgahlarından çıkabilecek en güzel halılardır ve bu çok şey ifade eder. Bu evin çatıları, frizleri ve hatta duvarları, sınıfındaki diğer evlerinki gibi, esasen İran tarzı bir güzellik özelliğine sahiptir. Bu, ayine kari olarak bilinen gatch veya ince sıva işçiliği biçimidir. Bunu ilk olarak Bağdat'ta görmüştüm ve şimdi Tahran'da, böyle güzel ve pahalı bir süslemenin neden bizim milyonerlerimizden bazılarına kendisini tavsiye etmediğine hayret ediyorum. Bal peteği süslemesiyle doldurulmuş kemerler, ya saf beyaz ya da zevkle renklendirilmiş ve yaldızlanmış, Elhamra'nın İran'dan ödünç aldığı mimari süslemeler arasındadır. Benim izlenimim, bu zarif tasarımın, sıklıkla sert bir rüzgar tarafından bal peteği desenine dönüştürülen dağ yamaçlarındaki kardan alındığı yönündedir.
Ancak bu süsleme biçiminin görkemi yüksekliğine ulaşır, o zaman gatch tavanı ve kornişi veya derin frizi işçi tarafından cesurca belirgin yüzeylere veya fasetlere şekillendirildikten sonra, sıva henüz yumuşakken üzerlerine aynalar yerleştirir, bunlar yapışır ve kenarlarında bile birleşme belirtisi zar zor vardır. Bazen, Şah'ın üçüncü oğlunun yeni yazlık sarayında olduğu gibi, tüm duvar bu şekilde dekore edilir; ancak ben Yahya Han'ın kabul odalarını tercih ederim, buralarda sadece birkaç fit aşağıya indirilmiştir. Bu süsleme sürecinde muazzam beceri ve emek gereklidir, ancak parıldayan ışıkta muhteşem bir görkem verir ve Binbir Gece Masalları saraylarının efsanevi görkemlerini gerçekleştirir. Salonlardan biri, altmış fite elli fit boyutlarında, bu şekilde işlenmiş olup şimdiye kadar gördüğüm en güzel oda hakkındadır.
İranlı mimar pencerelerinde de büyük bir sanat gösterir. Onları bir araya toplar ve bu yolla önemsiz bir odaya bile bir ihtişam unsuru verir. Tasarımların güzelliği, ister ahşap ister taş oyma işçiliğinde olsun, dikkat çekicidir ve etki, aralıkların genellikle kehribar ve soluk mavi renkli camlarla doldurulmasıyla artırılır. Şimdiye kadar gördüğüm kadarıyla, İran evi asla aşırı dekore edilmemiştir ve ayna işçiliği ne kadar muhteşem olursa olsun veya kemerlerin düzenlenmesini içerirse içersin veya gatch tavanlarda ve sütunlarda hayallere cesaret edilirse edilsin, tasarımcının fantezisi her zaman göz önünde bulundurularak kontrol altındadır, göze dinlenme dönemleri verir. Müşir-üd-Devle'nin sarayının altında, diğerlerinin çoğunun altında olduğu gibi, sıcak havalarda kullanılan, kısmen yeraltında, her iki ucu açık ve baştan başa mermerle bitirilmiş bir tür yüceltilmiş serdab vardır, çatı altınla belirtilmiş başlıklara sahip ince sütunlar dizisi üzerinde desteklenir ve hava büyük bir mermer havuz içindeki bir çeşme tarafından soğutulur. Ancak bu serdab, Şah'ın üçüncü oğlunun sarayındaki, duvarları ve tavanı tamamen ayna işçiliğinden oluşan, mermer zemini serin şırıltısı şimdi bile nefis olan çeşmelerin etrafındaki mermer kanepelerle düzenlenmiş bir yazlık salon tarafından gölgede bırakılır. Şehirdeki zengin adamların evlerini

çevreleyen büyük keyif bahçeleri, eski Fransız resmiyet tarzında biraz düzenlenmiştir ve titiz bir özenle bakılmaktadır.
Bir tercümanla ilgili zorluktan dolayı buradaki bu veya herhangi bir evin andarununu görmedim, ancak hanımların efendilerinden daha az muhteşem bir şekilde barındırılması muhtemel değildir. Andarunun kendi avlusu vardır, hiç kimsenin ona bakan bir pencere açmasına izin verilmez, bir manastır gibi inzivadadır. Evin efendisinden başka hiçbir erkek giremez ve o oraya çekildiğinde hiçbir erkek onu rahatsız edemez. Tüm soranlara, onun andarunde olduğunu söylemek yeterli bir cevaptır. Şah'a ise, İran'daki her kadının peçesiz yüzüne bakma ayrıcalığı aittir. Bir Müslüman'ın ev hayatı her zaman gizemle örtülüdür ve Şah'ın durumunda bile "tahtı döven şiddetli ışık", andarunundaki altmış ila yüz doksan arasında değişen eş ve kadınların sayısını dış dünyaya açıklamada başarısız olur.
Bir yolculuk için tam olarak ne istendiğini herhangi bir Doğu şehrinde elde etmek kolay değildir, özellikle bir Avrupalı pazarlardan satın alamayacağı için; ve hizmetçi zorluğu, özellikle Avrupalılarla seyahat etmeye alışmış düzenli tercüman-hizmetçiye karşı güçlü bir itirazım olduğundan, büyük bir engel olmuştur.
Şimdi uykulu gözleri, bir burun parçası ve grotesk bir şekilde "suçlu" bir bakışı olan bir İranlı aşçım var. Bir tercüman ve kişisel yardımcı için, birkaç yıldır Körfez'deki İngiliz postane hizmetinde olan ve son zamanlarda buramadaki Amerikan okulunda bir öğretmen olan eğitimli, genç bir Brahmin'im var. Eğitimli bir İngilizce konuşuyor ve iyi Farsça konuştuğu söyleniyor. Hiçbir zaman "hizmetçilik" işi yapmamıştır, ancak İngiltere'ye gitmek için her şeyi yapmaya isteklidir. Açık bir tavrı, bağımsız bir tarzı var ve "onda saçmalık yok." Onu almak bir deneyimdir.[1]

I. L. B.

[1] Asla pişman olmadığım bir deneyim. Mirza Yusuf dokuz ay boyunca benimle kaldı ve onu sadık, dürüst ve güvenilir, çok çalışkan, zorlukları ve güçlükleri en aza indiren, her zaman neşeli ve sarsılmaz bir mizaçta buldum, kusurları ise kaba açık hava yaşamına ekilmiş masa başında yetişmiş bir adamın kusurlarıydı.

MEKTUP X

KUM, 23 Mart.

Bu şimdiye kadar keyifli bir yolculuk. Tüm koşullar elverişli. Hizmetkarlarını, atlarını ve bagajlarını İsfahan'a gönderen bir arkadaş bana safkan bir at ödünç verdi ve eskortum olarak güvenilir genç bir askerle birlikte, arazinin çoğunu dörtnala geçiyorum. Yollar neredeyse tamamen kurudu, ülke neşeli görünüyor, yaşayan ve ölü yolcular çok sayıda, güneş parlak ama hava serin ve canlandırıcı, böcekler ise hala kış uykusunda. Mirza Yusuf benim "yollarıma" alışıyor ve çok hoş biri. İran seyahatini bu kadar sevebileceğimi düşünmemiştim. İyi bir at ve iyi bir tempo muazzam bir fark yaratıyor. İran'da Avrupa hanımefendilerinin Avrupalı beyefendilerin refakati olmadan seyahat etmesi bir gelenek değildir, ancak en yüksek çevrelerde, gerek İngiliz gerekse İranlı olsun, bunu yapmama hiçbir itirazda bulunulmadı ve şimdiye kadar hiçbir zorluk veya rahatsızlık yaşanmadı.
Dört gün önce öğle vakti İngiliz Elçiliği'nden ayrıldım. Semerin önüne sarılmış bir koyun postu palto, kılıflar ve İran takımları ile o yakışıklı Arap atı, bir süvari muhafızının atı gibi görünüyordu. İngiliz gemimi kabul etmediği, şaha kalktığı ve etrafta kendini fırlattığı için İngiliz Elçiliği kapısından çıkar çıkmaz neredeyse bir

üzüntüye kapılıyordum ve o bunu yaparken mahmuzum ona dokunduğunda onu oldukça vahşi yaptı ve Tahran boyunca, kendimi sert kaldırımda bulmayı bekleyerek çokça endişe çektim; ancak o rahatsız edici mahmuzu çıkardım ve alıştığı keskin gem üzerinde onu sürdüm ve kapının dışına çıktığımızda sakinleşti ve uzun bir dörtnala koşu yaptım.
Her şey ne kadar farklı görünüyor! Artık çamur içinde debelenmek yok! Abdül Azim'in ağaçları yeşil. Kervanlar hızlı ve neşeyle hareket ediyor. Güneşli gökyüzünün altındaki son yolculuklarındaki ölüler bile neredeyse neşeli görünüyor.
Hüseyinabad'ya karanlık çökene kadar ulaşmadık. O kadar tarif edilemez bir şekilde karanlıktı ki atım ve ben yoldan derin suya düştük ve yanından geçtiğimiz kervansarayı ona yakın olduğumuzu bilmeden geçtik.
İlk gecenin alışılmadık düzensizliği alışılmıştan biraz daha kötüydü. Yükler karışmıştı ve hizmetkarlar ile charvadarlar kavga ediyorlardı ve akşam yemeğimi saat ona kadar yiyemedim; ancak ertesi sabah yönetim dizginlerini elime aldığımda ve katırların yüklenmesini kendim gördüğümde işler tamamen düzeldi, verimli bir tercüman gerekli kişisel iddiamı anlaşılır kılıyordu.
Bahar başlamış olmasına rağmen, burası ile Tahran arasındaki ülkenin çoğu tam bir çöl gibi görünüyor. Şubat ayında çamurlu bir atıktı—şimdi ise koyunların, keçilerin ve develerin, bir arama olmaksızın insan gözüne belirgin olmayan ve çoğunlukla pelin otu ile diğer acı ve aromatik bitkilerden oluşan gri bir otu topladıkları tozlu bir çorak arazidir. Yoldan uzakta, kuru topraktan çıkan birkaç lale ve bodur süsen mevsim değişikliğini gösteriyor.
Bir gün, soyguncular nedeniyle kervanların kaçındığı bir yoldan bir süre ilerledim. Birkaç tuz akıntısı ve çokça tuzlu çiçeklenme olan kırmızımsı bir çölü, bir mesken veya bir parça tarım arazisi olmayan, lanetlenmiş bir bölgeyi kesiyor. Yine de onun bir parçası boyunca yapılan dört millik bir dörtnala koşu son derece canlandırıcıydı. İki Arap atı, tempoyla heyecanlanmış olarak, her bir güçlü adımla büyük zemin alanlarını kat ederken, "Arkadan takip eden hızlı atları olacak" diye düşündüm; ancak o aç kara parçası boyunca hiçbir binek veya binici ya da kuş veya hayvan görünmüyordu. Bir önceki yolculukta uzakta görülen Kavir üzerindeki bir tuz gölünün de çok yakınından geçtik, yakınında şimdi bir miktar İlyat çadırı kurulmuştu, hepsi siyahtı. Bu göçebelerin zenginliği develer, koyunlar ve keçilerdedir. Kamplar, sayıca beş olmasına rağmen, aralarında 200'den fazla deveye sahiptiler.
Dört hafta önce derin çamur olan yerde şimdi lekesiz karın parıldayan görünümü var ve don kristallerinin benzerliği delikleri dolduruyor. Pamuk yüklü millerce deve tek sıra halinde görkemli bir adımlarla yürüyor, boyun, omuz, ön bacak ve kalça üzerinde ağır siyah kürklü soylu dağ devesi ve itaatle küçültülmemiş, her ne kadar 800 libre taşıyabilse de, bagaj hayvanlarının kralı olan nazik görünümlü gözler.
Yoldaki manzaralardan bazıları acı vericiydi. Örneğin, tam Kum için bağlı olan ölülerin bir kervanının yanından geçtiğimde bir katır bir diğeriyle çarpıştı ve düştü ve sırtındaki gevşekçe bir araya getirilmiş kutular açıldı ve cesetler ileri bir çürüme aşamasında tamamen dışarı döküldü. Bir deve bir hendekte yeni ölmüş yatıyordu. Üzerindeki bir kaya çıkıntısında yedi gırtlaklı akbaba (kel kafalı olanlar değil) bir sıra halinde oturuyordu. Onlar zaten doyana kadar ziyafet çekmişlerdi. Birkaç ölü devenin

yanından geçtim ve yolda ruhunu teslim eden yalvaran dramatik bir deve ile karşılaştım.
Dün buraya Şaşgird'in muhteşem kervansarayından, öğle yemeğinden önce üç saatte on sekiz mil sürerek ve doğrudan kalabalık pazarlar arasından telgraf ofisine rahatsız edilmeden geldim, yünleri dışarıda olan bir Afgan deve sürücüsü paltosu, beni görmeye gönderilen gholamın efendisine geri dönüp bir hanımefendi görmediğini, ancak bir yabancı asker ile sahibin Kum'u girdiğini söyleyeceği kadar iyi bir kılık değiştirme olduğunu kanıtladı.
Ziyaretim bittiğinde ve Bay Lyne'dan İsfahan'a giden rota ile odalar, su ve malzemeler hakkında kendi emirlerimi vermemi sağlayacak ve charvadarların tiranlığından kaçmamı sağlayacak tam bilgileri aldığımda, atları kervansaraya göndererek, kendimi Bayan Lyne'ın şehirde giydiği giysi içinde orta sınıftan bir İranlı kadın olarak kılık değiştirdim, gözlerin önünde açık dikişli kalın beyaz bir krep peçe, beni tepeden tırnağa kaplayan siyah bir çarşaf, uçları boyundan uzun ilmeklerle sarkan ve gözlerin hemen altından sol elle tutulan bir çarşaf; ve böylece, bir İranlı hanımefendinin yürüyüşünün titremesini ve sürünmesini taklit etmede başarısız olsam da, bu fanatik şehrin uzun ve kalabalık sokaklarından fark edilmeden geçtim, yanımda sadece bir gholam vardı ve kendi odamın kapısında kimliğim sesim tarafından açığa çıkana kadar hizmetkarlar tarafından içeri girilmem engellendi.
Bugün aynı kılık değiştirme içinde şehir içinden iki kez güvenle geçtim ve hatta fark edilmeden dükkanların önünde oyalandım. Bay ve Bayan Lyne, beni evlerinde İran yaşamının çeşitli yönlerini gördüğüm İranlılarla tanıştırarak buradaki iki günü çok hoş kıldılar. Bayan Lyne'ın bir saat sonra ulaştığı bir eve vardığımda, mükemmel Fransızca konuşan üniformalı ev sahibi tarafından karşılanmaktan biraz şaşırdım, ancak yanında bir hanımefendi yoktu.
Zengin olduğunu ve üç karısı olduğunu söylediği Haci'ye karşı çok nazik davranmıştı. Zavallı adamın akciğerleri iki yıldır etkilenmişti ve bu durum korkunç yolculuk nedeniyle o an için şiddetlenmişti. İran toplumsal gelenekleri, özellikle çok eşlilik hakkında bir parça konuştu.
Sadece bir karısı olduğunu, ancak bunun şanslı olmasından kaynaklandığını açıkladı. Çok eşliliği ailevi mutsuzluğun en bereketli kaynağı olarak gördüğünü, ancak erkekler için evlilikler anneleri ve kız kardeşleri tarafından yapıldığı, gelinin babasına büyük bir meblağ ödendiği sürece, bir evliliğin gerçekten "torbada keklik" satın almak olduğunu ve sürekli gelin eve geldiğinde çirkin veya kötü huylu ya da nahoş olduğunu ve evi yönetemediğini söyledi. "Bu," dedi, "erkekleri başka türlü olmayacakları halde çok eşli yapıyor."
"Sonra bir adam başka bir karı alır ve belki bu tekrarlanır ve sonra tekrar dener ve böylece devam eder ve ev kargaşayla dolar. Çok eşli bir ev halkında her zaman kavgalar vardır," dedi, "ve çocuklar babanın ölümünden sonra mülk hakkında tartışırlar." Kendisi şanslı olmasaydı ve karısı evi yönetme yeteneğine sahip olmasaydı, bir başka karı daha almış olması gerektiğini söyledi, "çünkü," diye ekledi, "hiçbir adam kötü yönetilen bir eve katlanamaz."
İngiltere'de Müslüman kaynağı olmadan buna katlanmak zorunda olan erkeklerin sayısını düşündüm.

"Konum" sahibi bir hanımefendi, Cuma günleri camiye gitmek dışında veya kocasının izniyle ve titizlikle peçeli ve korunmuş olarak kadın arkadaşlarını ziyaret etmek dışında asla dışarı çıkmamalıdır. Kız çocuklar iki ve üç yaşları arasında çarşaf giymeye başlar ve anneleri kadar inzivadadırlar, babaları veya erkek kardeşleri hariç hiçbir erkek yüzlerini görmemelidir. Bazıları on iki yaşında evlenir.
"La vie des femmes dans la Perse est très triste" (İran'da kadınların hayatı çok üzüntülüdür), dedi. Kızlar için eğitime benzer herhangi bir şeyin olmamasını, Tahran hariç, ve oğlanlar ile kızlar için Kuran dışında herhangi bir okuma kitabının bulunmamasını bir felaket olarak görüyor. Doğa gereği bir karamsar olabilir; kesinlikle İran'ın geleceği için hiçbir umudu yok ve gelecek yirmi yıl içinde bir Rus işgalini bir kesinlik olarak düşünüyor.
Uzun bir sohbetten sonra karısını, ama "çocuklarının annesini" görme zevkini istedim ve her hareketinde zarif, her ne kadar yürüyüşü olmasa da, son derece rafine görünümlü, yabancıya karşı nazik bir nezaketle karışık en çekici bir ifade ürkekliğine sahip yirmi bir veya yirmi iki yaşlarında nazik ve güzel bir kadının görülmesiyle ödüllendirildim. Arkasından üç çok güzel küçük kız geliyordu. Koca ve karı çok iyi bir aileden geliyordu ve hanımefendi inkar edilemez şekilde iyi soylu bir görünüme sahipti.
Üst sınıflardan bir kadının kostümünde ne bekleneceğini bilmeme rağmen, şaşırdım ve sadece kadınlar bulunmuş olsaydı bile ayıplanmış olmalıydım. Hanımefendilerin kostümü son doksan yılda büyük bir değişikliğe uğramıştır ve modanın uç noktası konforda olduğu kadar zarafette de eksiktir. Ancak çok seyahat etmek, bir ülkenin kadınlarının iffetinin bir başkasının kurallarıyla yargılanmaması gerektiğini fark etmeye zorlar ve tasvir etmeye çalışacağım gibi giyinmiş bir hanımefendi, bugünün bir Mahkeme veya akşam elbisesindeki bir İngiliz hanımefendiden korkuyla gözlerini asla kaçırmazdı.
Çok fazla belirgin olan iç giysi, yaldızlı ipek tül veya altın işlemeli muslinden yapılmış kısa bir gömlektir, o kadar şeffaftır ki hayal gücüne hiçbir şey bırakmaz. Bu hanımefendi, altında çok sert nişastalanmış pamuklu bazı fırfırlar veya etekler tarafından neredeyse düz bir şekilde durması sağlanan, muazzam derecede bol, on veya on iki yarda genişliğinde çiçekli ipek brokar bir etek giymişti; bütünü, belin etrafında bir kemer üzerinde bile değil, iplerle çekilmiş ve kalçaların üzerinden asılmıştı, etekler dizin birkaç inç yakınına kadar iniyor, beyaz yuvarlak uzuvları örtüsüz bırakıyordu. Bu abartılı kabarık eteğin etkisi çok tekildir. Beyaz çoraplar giyilir. Şeffaf pirahan veya gömleğin üzerine, çiçekli gömleği göstermek için önleri yaklaşık on inç aralıklı, altınla güzelce işlenmiş kısa kadife bir ceket giymişti. Kaşları yapay olarak kavislendirilmiş ve burun köprüsünün üzerinde buluşuyor gibi görünene kadar uzatılmıştı, kirpikleri kohl (sürme) ile yuvarlakça işaretlenmişti ve alnını kesen mavi-siyah boyadan bir şerit yukarı doğru kavislidir, ancak baş ve kaş üzerindeki küçük beyaz kare bir ipek krep ile ve çenenin altında bir broşla tutturularak neredeyse tamamen gizlenmişti.
Başka bir evde olsaydı, önü ve arkası sivri uçlu, büyük bir kare altın işlemeli ipek giymiş ve çenenin altına tutturulmuş olurdu. Krep karenin altında, yan tarafında mücevherlerden bir sorguç olan, küçük zouave ceketiyle eşleşen küçük bir altın

işlemeli kadife şapka vardı. Kolları bileziklerle kaplıydı ve bir dizi değerli kolye onun göz kamaştırıcı beyaz boynunun güzelliğini ortaya çıkarıyordu.
İranlı hanımefendiler boyanırlar, ya da daha doğrusu sürerler, ancak onun genç saf teninin böyle bir yardıma ihtiyacı yoktu. Ön saçı, ağzının seviyesine kadar kesilmiş, oldukça düz aşağı sarkıyordu ve uzun olan geri kalanı birçok küçük parlak örgü halinde örülmüştü. Adetin aksine, boyanmamıştı ve simsiyah rengini korumuştu. Çoğu İranlı hanımefendi onu çivit mavisi ile mavi-siyaha veya kına ile kızıla boyar ve ikincisi ile el tırnakları ile avuç içleri her zaman lekelenir.
Mücevherlerinin tamamı som altındandı; içi boş altın ve gümüş süslemeler sadece fakirler tarafından giyilir. Gül yağı ve diğer seçkin parfümleri salgılayan, kendisine bağlı dört koku kutusu olan bir zincir takıyordu.
Kostümüne rağmen zarif ve çekici bir yaratıktı. Kocasına ve bana hizmet etti, yani çayı doldurdu ve oda içinde sıcak su ve bonbonlar için, egzersiz yapmaya hiç alışkın olmayan ve şehir surlarının dışındaki rüzgarlı çorak araziler ile havadar bir dörtnala koşunun tamamen bilinmez olduğu bir kadının o zayıf, titreyen yürüyüşüyle hareket etti. Küçük kızlar yetişkinlerin tarzında giyinmişlerdi ve yaldızlı tül çarşaflar veya chargatlar takıyorlardı.
Birkaç ay boyunca İran'da ev hayatını bir parça gördükten sonra, çocuk hayatının olmadığı sonucuna vardım. Yürüyebilene kadar kundaklanırlar ve sonra küçük erkekler ve kadınlar gibi giydirilirler, üzerlerindeki görgü kurallarının yetişkin tiranlıkları bağlanır ve bebeklikten itibaren andarunun inzivasına mahkum olan kızlar söz konusu olduğunda, Japonya'da çocukların keyif aldığı o çocukluk sevinçleri veya böylesine eksiksiz ve güzel bir çocuk hayatı olarak kabul ettiğimiz kendiliğindenlik ve saçmalıktan bir iz yoktur. Herhangi bir çocuk konuşması görgüsü yoktur. Bebeklikten itibaren İranlı çocuk yetişkinlerin konularıyla tamamen ilgilenir; ve her iki cinsiyetin konuşmasının, onları en iyi bilenler tarafından çekingenlik veya iffet olmaksızın olduğu söylendiği için, çocukluğun en büyük büyülerinden biri olan saflık tamamen bilinmezdir. Ebeveyn sevgisi İran'da çok güçlüdür ve sonraki günlerde annenin oğla olan bağlılığı, onun konforunu kendi görevi olarak gören ve yaşlılıkta bile onun isteklerini kanun kabul eden yetişkin oğul tarafından fazlasıyla geri döndürülür.
Çay bittiğinde ev sahibi hanımefendilerin yalnız başlarına eğlenmeyi tercih edecekleri ricasıyla emekli oldu ve ardından birkaç hizmetkarın eşliğinde bir Prenses ve bir başka hanımefendi ulaştı. Bu Prenses, daha zengin sınıfların kadınlarının sokak kılık değiştirmesi olan, kenarında altına dair bir ipucu olan siyah bir ipek çarşaf içinde geldi ve hacimli eteklerinin içine tıkıştırıldığı büyük torba benzeri mor pantolonlar giymişti.
Bu örtülerden gül renginde bir "armoni" olarak çıktı—gül ve gümüş brokar etekler içinde hoş ama aşırı boyanmış genç bir kadın, gümüşle işlenmiş gül rengi kadife bir ceket, üzerinde gümüş yıldızlar olan şeffaf beyaz muslin bir pirahan ve gül rengi ipekle işlenmiş beyaz muslinden bir chargat.
O ve ev sahibi hanımefendi bir ateşin önündeki bir kilim üzerine oturdular ve hizmetkarlar ara sıra onlara kalyanlar uzattılar. Üç küçük kız ve konuğun küçük kızı arka plandaydı. Kapılar daha sonra kapatıldı ve bir dizi hizmetçi içeri girip hanımefendilerini eğlendirdi. İkisi şarkı söyledi ve bir tür tef üzerinde kendilerine eşlik

ettiler. Aralıklarla çay ikram edildi. Dans vardı ve son olarak iki veya üç kadın popüler bir İran oyunundan bazı küçük sahneler sergilediler. Bu eğlencelerle, bana söylendiğine göre üst sınıfların kadınları, birbirlerini ziyaret ettiklerinde zaman geçirirler; ve hayatlarının çoğunu öğleden sonra ziyaretlerinde geçirirler, gün batımından önce geri dönmeye özen gösterirler. Uzun bir süre sonra nazik ev sahibi, asıl el değmemiş İngiliz gözlerinin bakamayacağı gösterilerden keyif almadığımı yüzümden okuyarak, bunları sona erdirdi ve bana bazı güzel elbiselerini ve işlemeli kumaşlarını gösterdi.

Kılık değiştirerek ve bir hizmetkarın eşliğinde üçüncü kez fark edilmeden ve rahatsız edilmeden kalabalık pazarlardan, kapıdan ve köprüden geçerek yürüdüm, o sırada bir çocuk çarşafımın içine tamamen baktı, ki onu muhtemelen kalabalıkta olduğu kadar sıkı tutmuyordum ve birkaç kez Kafir diye haykırarak şehre geri koştu. Koşmadım, ancak mümkün olduğunca hızlı bir şekilde "otel"e geri döndüm.

Çok gürültülü ve odam zemin katta olduğu ve üç kapısı olduğu için ne gündüz ne de gece pek huzur var. 21 Mart olan No Ruz veya Yeni Yıl'dan itibaren on üç gün, Ramazan'ın şiddetli orucundan önce bir şölen olarak tutulur ve bu hacılar şehri kalabalıktır ve tüm insanlar yeni kıyafetler giyerler, oğlanlar başlıca yeşil giyinmiştir. Yarın yeni bir bölge üzerinde yolculuğuma başlıyorum.

I. L. B.

MEKTUP XI

KAŞAN, 26 Mart.

Uzun aylar boyunca Kum'un, otellerin ve yapılmış yolların sonuncusunu gördüm. Bu çok daha iyi! Pazarların och şehrin tüm uzunluğu boyunca, bir buçuk mil binmek zorundaydım, ancak deve sürücüsünün paltosu yine bir kılık değiştirme işlevi gördü ve iki çocuk hariç kimseden hiçbir söz duymadım. Doğrusu, önümde binen "yabancı askerin" o kadar çok merak çektiğini ve onun arkasından fark edilmeden geçtiğimi görmekten memnuniyet duyuyorum.

Kum'un harap durumu korkunçtur. Fatima türbesini çevreleyen evlerin ve pazarların dışına çıkıldığında, kasaba çoğunlukla döküntü ve çöptür; çöplerden yaratılmış, cerahatli havuzların yakınında gruplanmış terk edilmiş, sefil evler; berbat bir şekilde döşenmiş bozuk yollar, deliklerle dolu, çanak çömlek parçaları yığınları, kendilerini zorla gösteren kemikler, gözü memnun edecek hiçbir şey ve gözü iğrendirecek ile ruhu üzecek her şey, dini hoşgörüsüzlük, azalmış bir nüfus ve ıssızlık vardır.

Zarif şekillere sahip mavi cilalı kaplarla dolu çömlekçi pazarı ve azizlerin bir dizi türbesi, tek ilgi çekici nesnelerdir. İkincilerinin kubbeleri bir zamanlar mavi çinilerle kaplıydı, ancak bunlar neredeyse tamamen soyulmuş ve geriye her yerde kendini o kadar çok gösteren evrensel çamuru bırakmıştır ki, İran "Büyük Çamur Ülkesi" olarak adlandırılabilir. Kiraz ve kayısı ağaçları tam çiçek açmıştır, ancak şu ana kadar Kum çevresinde çok az yeşillik vardır ve tarım alanı çok sınırlıdır.

Şimdi, Tahran'dan Reşt'e olan rota hariç, gezginler tarafından en iyi bilinen yoldayım;[1] ancak kat edilen mesafe göz önüne alındığında ilgi çekici yönleri az olsa da, Tahran ile İsfahan arası 280 mil, bunu kısaca tasvir etmekten kendimi alamıyorum. Şimdi İran'ı ilk kez görüyorum; çünkü kar altında gömülü bir ülkeyi

geçmek onu görmek değildir. Ne kadar az görülürse o kadar çok beğenilme ihtimali olduğu yönündeki görüşü ifade etmek için henüz çok erken olur.
En iyi olası koşullar altında bir haftadır yoldayım—geceler her zaman serin, günler asla çok sıcak değil, konaklama katlanılabilir, kervan mükemmel çalışma düzeninde, hiçbir rahatsızlık ve şikayet yok. Bana eşlik eden asker konforum için her şeyi düzenliyor und her zaman neşeli ve nazik. "Rekor kırma" gibi bir hırsım yok, ancak ince bir Arap atı üzerindeki uzun dörtnala koşular, yirmi iki ila otuz millik yürüyüşleri, ardından uzun keyifli öğleden sonraları ve geceleri derin bir uyku ile üç buçuk ila dört buçuk saatlik nefis sabah binişlerine dönüştürüyor. Bunlar İran seyahatimin huzurlu günleridir; ve yine de İran'ın güzel olduğunu yazamıyorum.
[1] Bu benim için yenidir, ancak adına yazdığım "seyahat etmemiş birçok kişinin" büyük bir kısmı için de yeni olabilir.

Baharın ilk zamanları; laleler ile süsenler yeşil bir halıdan fışkırmıyor, aksine İşaya'nın tasvir edici ifadesini kullanacak olursak, "kuru bir topraktan çıkan bir kök gibi" yükseliyor; pelin otu gri-yeşiline bürünmüş, yabani cüce bademin tomurcukları o narin pembeliğini gösteriyor, nergisin yıldızlı çiçeği nemli yerlerde parıldıyor, gökyüzü enfes bir mavi ve parıldayan bulut kütleleri kahverengi dağ yamaçlarını menekşe gölgeleriyle benekliyor. Sulamanın olduğu yerlerde genç buğday halıları toprağı kaplıyor; ancak bunlar, tıpkı köyler gibi, sadece uzun aralıklarla karşımıza çıkıyor; çünkü yol esasen sudan yoksun, ya da daha doğrusu suyu depolamak için gereken düzenlemelerden yoksun bir ülke içinden geçiyor.
Doğal ağaçlara gelince, hiç yok ve çalılar bile az ve sevimsiz, başlıca deve dikeni ve sert ile dikenli bir hayıt. Kum'un ötesinde yapılmış yol yoktur. Çağların kervanları tarafından aşındırılmış bir patika mevcuttur,—bazen yarım mil genişliğinde paralel tekerlek izleri, bazen iki yarda genişliğinde bile değil ve şimdi ve sonra okunamazlığa gömülen. Rota boyunca daha düşük sınıftan büyük ve küçük kervansaraylar ve aralıklarla çaparhaneler vardır. Su sıklıkla kötüdür ve bazen acımsıdır. Genellikle küçük tuğla abambarlardan veya kapalı rezervuarlardan sağlanır. Sütü elde etmek zordur, sıklıkla imkansızdır; bazı yerlerde tavuklar tanesi sekiz peniye satın alınabilir ve her yerde "yufka ekmekler" vardır.
Ayaklarını çevreleyen mor sıraları olan Demavend'in karlı konisi hariç, hiçbir özel hayranlık nesnesi yoktur; ovalar kırmızımsı, sarımsı, çorak, çakıllı veya tuzla lekelenmiştir; hiçbir zaman uzakta olmayan dağ sıraları (çünkü İran bir dağlar ülkesidir), ya şekilsiz ve çakıllı, ya da kayalık, engebeli ve parçalanmıştır, renkleri kırmızımsı ve morumsudur, yanları heba olmuş sellerin bahar hücumuyla yarılmıştır, görünümleri tam bir ıssızlık görünümüdür, yine de bu mevsimde belirli bir güzellikten yoksun değildir—sabahın erken saatlerinde gül rengiyle kızarmış, gün boyunca kobalt ve çivit gölgelerinden geçen ve gün batımında kızıl altından bir gökyüzüne karşı yarı saydam ametist renginde sönen.
Ancak, ilerleyen sıcaklığın ortadan kaldıracağı atmosferik renklendirmeyi bir kenara bırakırsanız—ve rotanın sade İngilizcesi şudur ki, her yönde, gözün ulaşabildiği yere kadar, ülke bir tuz bataklığı veya çakıllı bir çorak arazidir, ovalarda ve dağların kıvrımlarında birkaç sınırlı tarım vahası vardır, her zaman ağaçsızdır, şunların çevresi hariç, birkaç köyün çevresi; buralarda kavak ve söğüt ağaçlarından oluşan

küçük koruluklar bulunur. Köyler, çorak arazilerden neredeyse ayırt edilemeyen çamur kulübe kümeleridir ve birçoğu harap olmuş ve terk edilmiştir; suyun bulunmaması veya ağır haraçlar göçün yaygın nedenleridir. Bu kasvetli kalıntılar şekilsiz çamur yığınlarıdır, sadece kare surların kare kuleleri bir parça form benzerliğini korur.
Kurumuş kuyu bilezikleriyle kendini gösteren, tıkanmış uzun kanat hatları, geçmiş bir dönemin gayretli sulamasına tanıklık eder. Patikalar küçülmüş köyler arasında bitkin bir şekilde kıvrılır veya taşlık çorak ovalar üzerinden sevimsiz yollarına devam etmek için çamur ya da çakıl sırtlarını aşar. Bir zamanlar tarım yapılan, ancak şimdi kanatların gösterdiği gibi kum ve taş çöllerine dönen susuz arazi parçaları, dönen kumlu toz bulutları havaya savurur.
İki başkenti arasında İran böyledir; ve yine de serin havada ve iyi bir at üzerinde yolculuğun çok keyifli olduğunu tekrarlıyorum. Çoğu Avrupalı erkek chapar biner, yani postayla; ancak chapar atlarından gördüğüm kadarıyla, kat edilen mesafeyi gün içinde iki katına çıkarmak adına bunu yapmazdım ve bu nedenle deneyimden onun ne zevklerini ne de işkencelerini tarif edebilirim.
Tahran'dan Şiraz'a giden yollarda olduğu gibi belirli yollarda, yirmi ila yirmi beş mil mesafelerde, tutulan her at için bir kran (sekiz peni) karşılığında fersah (dört mil) başına, önceden bir devlet görevlisinden izin alınarak at ve adam bulunan posta istasyonları (çaparhane) vardır. Kendi atınızın yanı sıra, şasgird çapar veya postacı çocuk için, ki atları geri götürmek zorundadır, ve hizmetkar için birer at daha almalısınız. Son ikisi, geceleri doğranmış samanla doldurulduğunda gezginin yatağını oluşturan uzun bir pamuklu çanta içeren, çok sınırlı seyahat donanımını taşır. Adet, atlar bulunabildiği sürece gün ışığının tüm saatleri boyunca binmektir, günde altmış ila doksan mil yapılır, her zaman "rekor kırma", yarım saat bile olsa, ve ölümsüz bir ün kazanma umuduyla ilham alınır.
Dörtnala sürülebildikleri sürece kenterle gitmeye zorlanan atlar küçük ve aktiftir, mucizeler yaratırlar; ancak üzerlerindeki gerilimden, kötü beslenmeden, sırtlarındaki yaralardan, genel döküntülükten ve bitkinlikten dolayı sürekli olarak kapaklanıp düşerler. Birkaç kez istasyonlara getirilen sefil hayvanlar gördüm, görünüşe göre "tamamen bitmiş" haldeydiler ve biraz doğranmış saman ile biraz arpa yedikten sonra, gezgin başka bir binek bulamadığı için yirmi beş mil daha gitmek üzere tekrar kentere zorlanıyorlardı. Sonuna kadar ağır chapar kırbacıyla zorlanarak, genellikle binicilerinin altında ölü olarak yere düşerler.
Chapar binmek, tahtırevan veya sedye içinde, ya da bir kejavede yolculuk etmek, veya günde sadece yaklaşık otuz milin kat edilebildiği kervan hızıyla gitmek, İran'da seyahat etmenin tek modlarıdır, her ne kadar yetenekli bir yardımla bir arabanın yolculuğu Tahran'dan Kaşan'a kadar yapabileceğini düşünsem de.
Mümkün olduğunda çaparhanelerde kalıyorum. On dört fit yüksekliğinde, gübreyle kaplı derin avluları çevreleyen çamur duvarlardan oluşurlar; iki tarafında chapar atları için ahırlar ve iç duvarlarında yemlikler için girintiler bulunur. Giriş kemerli bir kapıdır. Yanlarda genellikle hizmetkarların yerleştiği ve yemek pişirdiği iki karanlık oda bulunur ve kapının üzerinde, dik ve harap bir merdivenle ulaşılan, kamp kurduğum tamamlanmamış bir yapı olan balakhana vardır. Bu tek odanın genellikle iki kapısı

olur, yarım kapanan ve hiç kapanmayan, ve belki bir veya iki pencere boşluğu ile son gezginin ateşinin külleri bulunur.
Böyle esintili bir dinlenme tam bana göre ve kamp mobilyalarım yerleştirildiğinde ve "öğleden sonra çayımın" tadını çıkarırken, kendimi batan güneşin ışığında mora bürünene kadar bulut gölgelerinin birbirini kovaladığı uçsuz bucaksız çölün "gördüğüm her şeyin hükümdarı" gibi hissederim. Eğer çöl ıssızlığı varsa, çöl özgürlüğü de vardır.
İlk durak Kum'un kalabalığından ve fanatizminden sonra nefisti. Sulanan arazileri ve harap bir köyü olan geniş bir ova geçildi; sonra taşlarla kalın bir şekilde kaplı deve-kahvesi rengi çakıllı bir uzantı olan çöl geldi, doğuda belirgin tabakalaşmaları olan bir dizi alçak dişli kahverengi tepe vardı. Sadece birkaç deve kervanı ve sıkıca kapatılmış kejaveler içindeki Vali'nin haremi monotonluğu bozuyordu. Yarı yolda olduğumuzu düşünmeden önce, üç saatte bindiğimiz, üzerinde sıklıkla sekiz saat harcadığım bir mesafe olan Passangham'ın küçük kahverengi kervansarayına, abambarlarına ve çaparhanesine ulaştık.
Düz çamur çatı üzerinde odam serin ve esintiliydi, çatı daha serin ve esintiliydi; ve kuzeydeki uzak mesafede, kahverengi çölün büyük süpürülüşünün ötesinde bazı bulutların kalkması, yeni yağmış karla beyaz olan muazzam Elbruz sırasını ortaya çıkardı. Ertesi akşam Sinsin'de hava muhteşem bir şekilde soğuktu. Başka bir ağır kar yağışı olmuştu ve akşamleyin Elbruz sırası, yüz milden fazla bir mesafede, parıldayan bir duvar gibi lekesiz beyazlıkta yükseldi ve üzerinde gül rengiyle kızarmış devasa Demavend konisi vardı.
Günün rutini basit ve kolaydır. Kervanı saat sekizde yola çıkarırım, yerde bir saat uzanırım, yürüyüşün yaklaşık yarısı boyunca dörtnala gider ve yürürüm, asker Mahboud'un bana bir bardak çay getirmeyi her zaman başardığı bir yerde bir saat dinlenirim ve sonra kervan gelene kadar başka bir saat dinlendiğim durak yerine dörtnala gider ve yürürüm. Şimdi tam olarak ne ödeyeceğimi biliyorum ve küçük hediyeler vererek çok kolay anlaşıyorum.
Bir hanımefendinin seyahat ederken karşılaşacağı rahatsızlıklar ve kabalıklar hakkında birçok nahoş kehanet vardı, ancak şimdiye kadar hiçbiri gerçekleşmedi. İnsanın böyle koşullar altında hemcinslerine ne kadar tamamen güvenmek zorunda olduğu dikkate değer! Bu esintili odaların kapılarında hiçbir mandal yok ve dün gece bir kapının sadece boylamasına yarısı vardı, ama yırtıcı bir kediden daha kötü bir şeyden korkmadan uykuya daldım.
Son iki günün yürüyüşleri esasen taşlık çorak araziler üzerinden veya alçak kırmızı toprak tepeleri, gri çakıl ve kahverengi çamur arasından, ötesinde alçak dişli sıralar ve daha uzakta karla kaplı yüksek tepelerle geçti, bundan sonra yol tepeleri bırakır ve saline çiçeklenmeden dolayı kar beyazı olan pembe bir ovaya iner. Ovada, çevreleyen küçük meyve ağaçları ve arpa ile Kasseinabad, Nasrabad ve Aliabad köyleri ve aralıklarla, sadece dışında birbirine bakan sıralar halinde yatan develerin sayısıyla dikkat çeken büyük çamur kervansaraylar geçilir. Akşamın taze keskin havasında Demavend konisi soluk mavi gökyüzünde beyaza boyanmıştı, mor-maddeli gölgeler sarı çölün üzerinde derinleştikçe güzelliğe bürünüyordu.

Tuzlu suyla yapılan çay ve tuzlu koyun sütü, altı günlük yürüyüşün tek olumsuz yönleri oldu.
Kaşan'dan uzak olmayan bir yerde, meyve ağaçlarının ve köylerin etrafındaki bol genç buğday ürünlerinin gösterdiği gibi, suya sahip olsaydı verimli bir toprak olan, ince kahverengi topraktan oluşmuş, üzerinde tek bir taş bulunmayan büyük bir alüvyon ovasına girdik. O kadar düz ve bütünüyle o kadar pürüzsüz ki, bu ova bir toplu taşıma aracının, tekerlekleri deliklerden kaldıran, devrilmesini önleyen ve geçmek zorunda olduğu küçük sulama hendeklerini geçici olarak dolduran birkaç görevlinin yardımıyla zahmetli yolunu bulan dört atlı bir omnibusun mucizesine sahiptir. İlerlemesi "sıçramalar ve sınırlarla" olmaktan ziyade sarsıntılar ve sallantılarla olur ve Arap atım yanından sıçrayarak geçerken, altı adamın eyerin özgürlüğünü böyle sarsıntılı, havasız bir kutu ile değiştirmek için bulunabilmesine şaşırdım.
Kaşan kapısından beş yüz yarda uzaklıkta, M. du Vignau ve eşinin beni beklediği ve büyük bir nezaket ile misafirperverlikle karşıladığı Hint-Avrupa hattının bir telgraf istasyonu vardır. Bu istasyonlardaki elektrikçilerin misafirleri "Müfettişler Odası" olarak bilinen yerde ağırlamalarına izin verilir ve onlar bu özgürlüğü çok nazikçe ve cömertçe kullanırlar. Birçok bitkin gezgin, pislik çölündeki bir vaha gibi "Müfettişler Odası"na geri bakar; ve her ne kadar kendimi şu anda "bitkin gezginler" ile sınıflandıramasam da, insanı "evinde" hissettiren nezaketi ve birkaç saat boyunca medeni fikir alışverişinde bulunma fırsatını yürekten takdir ediyorum.
Patikanın geçtiği ülkenin doğası göz önüne alındığında telgraf inşaatının en büyük harikalarından biri olan Hint-Avrupa telgraf hattının İran bölümü hakkında birkaç kelime söylemeden Kaşan'ın ötesine geçmemeliyim. Tahran telgraf kontrolünün merkezidir ve yirmi telgrafçıdan oluşan bir kadroyla gece gündüz vardiyalar halinde çalışan Müdür Albay Wells, R.E.'nin ve bir Tıbbi Görevlinin ikametgahıdır. Culfa hat üzerinde bir başka önemli yerdir ve Şiraz'da bir başka Tıbbi Görevli vardır.
Herhangi bir kesinti durumunda tellerin hızlı bir şekilde onarılması dikkatle düzenlenmiştir. Kum, Soh, Kaşan ve elli ila seksen mil arayla diğer kasaba veya köyler gibi uygun yerlerde, altında hat işçisi olarak iyi eğitilmiş iki İranlı atlı bulunan bir Avrupa telgrafçısının sorumluluğunda kontrol veya test istasyonları vardır. Belirtilen saatlerde memurlar aletlerini devreye sokarlar ve her şeyin yolunda olup olmadığını tespit ederler.
Eğer bu test herhangi bir arıza ortaya çıkarırsa, hemen lokalize edilebilir ve hat boyunca, arızada karşılaşana ve onarana kadar hızla sürmeleri emriyle, her iki tarafındaki kontrol istasyonlarından atlılar gönderilir. Telgraf, 8000 fitin üzerindeki bir yükseklikte olan Kuhrud gibi geçitleri kestiğinden, hem müfettişlerin hem de hat işçilerinin görevleri çok şiddetlidir, sadece zorluklarla değil, aynı zamanda şiddetli kış fırtınalarında ve büyük kar derinliklerinde tehlikelerle doludur, yine de onların durmaksızın uyanıklıklarına ve sadakatlerine Hindistan İmparatorluğumuzun güvenliği bir gün bağlı olabilir.
Körfez'den bu Hükümet hattının manipülasyonuna ve bir parçası olduğu tüm sisteme uygulanan beceri harikadır. Birleşik Krallık'ın herhangi bir yerinden gelen mesajlar artık bir buçuk saatten daha az bir sürede Hindistan'ın herhangi bir yerine ulaşır ve

iletimde iki yüz kelimede sadece yaklaşık bir kelimede en önemsiz hata meydana gelir, telgrafların neredeyse tamamen kod veya şifre içinde olduğu ve bir günde 1000'den fazlasının iletildiği hatırlandığında bu sonuç çok daha şaşırtıcıdır. Bunlar arasında, Hindistan Genel Valisi ile Hindistan Ofisi arasında hayati önem taşıyan konularda sürekli gidip gelen uzun resmi yazılar ve her dikkate değer olayın basın telgrafları vardır. Haftalık olarak Timesta çıkan, olaylar üzerine bir yorumun eşlik ettiği Hindistan haberlerinin "kapsamlı özeti", tamamen doldurulmamış bir telgraftır ve noktalaması tam olarak, hatta alıntılar için tırnak işaretleriyle birlikte iletilir.[1]

[1] Hint-Avrupa telgrafının İran bölümünün eski Direktörü Tümgeneral Sir R. Murdoch Smith, K.C.M.G., 13 Aralık 1888'de Kraliyet İskoç Coğrafya Kurumu önünde bunun üzerine çok ilginç bir bildiri okumuştur,—Birleşik Krallık ile Hindistan Arasındaki Telgraf İletişimi Tarihinin Bir Taslağı.

Sayıları elli ila altmış kişi arasında değişen İngiliz personel, 1900 millik bir hat boyunca dağılmıştır. Onlardan bazıları evlidir ve diğer Avrupalılar söz konusu olduğunda çoğu soyutlanmış konumlarda bulunurlar. İngilizlerin ve İranlıların evrensel tanıklığıdır ki, aralarındaki ilişkiler uzun yıllardır iyi niyet ve karşılıklı dostane hizmetlerle dolu, en dostça karakterde olmuştur ve elektrikçilerin görevlerinin doğası gereği ortaya çıkan sürekli temas, hoşnutsuzluk ve güvensizliğe değil, her iki tarafta da yürekten bir takdire yol açmıştır.

I. L. B.

MEKTUP XI (Devamı)

KASHAN, büyük İran platosundaki en sıcak yerlerden biridir, ancak Kuhrūd dağlarında biraz uzaktaki bir rezervuardan getirilen iyi bir su kaynağının nadir lüksüne sahiptir. Şimdi 30.000 ruh (kişi) olduğu söylenen, çok azalmış bir nüfusu vardır. Büyük bir kısmı harabe halindedir ve çok daha fazlası yıkılmaya yüz tutmuştur. Gelişen bir Yahudi kolonisine sahiptir. İpekleri ve kadifeleri ile tanınır; ancak modern üretimler uzmanlar tarafından dejenere (bozulmuş) olarak kabul edilir. Bakır işçiliği ve büyük bakır pazarı ile hâlâ ünlüdür.

Resht'te üretilen ipek, eğrilmek ve boyanmak üzere buraya getirilir. Daha sonra halı olarak dokunmak üzere Sultanabad'a gönderilir ve kadife havını kesmek için kullanılan keskin aletlerle havı kesilmek üzere tekrar geri getirilir ve biten halılar satış için Tihran'a gönderilir. Sadece küçük boyutlarda yapılırlar ve yere serilmekten ziyade portières (kapı perdeleri) için daha uygundurlar. Renklendirme enfestir ve metalik parıltı ile canlılık benzersizdir. İpek halılar pahalı lükslerdir. Çok küçük boyutlu, oldukça iyi bir tanesinin fiyatı bile 50 sterlindir, sadece ipeğin maliyeti 20 sterlendir.

Kashan, Yahudileri hizmetlerine alan antika (curio) alıcıları için harika bir yerdir. Bu evde bazı değerli antikalar var—ipek işlemeler, ipek halı kareleri, yeşilimsi renkleri ve formlarının zarafeti bana Venedik camını hatırlatan camlar, porselen üzerindeki emayeler, çiniler, metal kakma ve şam işçiliği (damascening), delikli pirinç işçiliği ve yapım sanatı ya kaybolmuş ya da büyük ölçüde dejenere olmuş diğer birçok vertu (sanat değeri olan) eşya.

Çeşitli sanatlarda, özellikle de Seramik alanında daha yüksek düzeydeki güzellikleri üretme sırrının yüz yılı aşkın bir süre önce öldüğü açıklanamaz ama kesindir ve o tarihte, Afgan fatihi Mahmud'un Isfahan'ı ele geçirdiğinde, ait olduğu Sünni mezhebine büyük bir hakaret teşkil eden eserler yarattıkları için reflêt (lüster) çinilerin ve diğer Seramik güzelliklerin tasarımcılarının ortadan kaldırıldığının kaydedilmesi dışında, onun ölümünü açıklayacak hiçbir koşul yoktur.
Koleksiyoncuların yüksek meblağlar ödediği bu reflêtler, hem tasarımlarının zarif konsepti hem de renklendirmelerinin fantastik zenginliği bakımından doğası gereği son derece güzeldir. Lapis-lazuli zemin üzerine kahverengi tonlarında veya mor ya da koyu sarı zemin üzerine mavi ve yeşil tonlarında, bazıları yıldız şeklinde, üzerinde Kur'an'dan ayetler yazılı saf beyaz bir bordürün karenin geri kalanını oluşturduğu tasarımlar vardır. Yukarıdan veya tam karşıdan bakıldığında insan, "Ne güzel bir çini!" diye haykırır; ancak çiniyi içten gelen altın morlar ve pembe bir altınla parıldıyor gibi gösteren tekil bir yanardönerliğin huzurunda, insanı basmakalıp hayranlık ifadelerini sessizliğe bırakan şey, onun ışığa doğru çevrilmesidir.
Mozaik çiniler de güzeldir, özellikle mozaiğin lapis-lazuli veya kanarya sarısı zemin üzerine yapıldığı yerlerde, her ikisi de bugün yeniden üretilemez; ve bu aynı zamanda yapım sanatı bir asırdır kayıp olan, olağanüstü zenginlikteki diğer mavi tonları ile çeşitli kırmızı ve kahverengiler için de geçerlidir. Ama sanat hakkında bu kadar yeter!
Muhtemelen İran sanatı için bir diriliş olabilir; ancak bu arada anilin boyalar, zevksiz Avrupa ithalatları ve ne zarafeti ne de orijinalliği olan Batı modelleri, buradaki sanatı da diğer yerlerde olduğu gibi bozmak için ellerinden geleni yapıyorlar.
Tihran, Gulpaigan, Yezd ve Isfahan'dan gelen yollar burada buluşur ve burası Amerikalıların "dağıtım noktası" dediği şeye benzer bir şeydir, ancak konum ve genel görünüm açısından son derece çekici olmayan bir yerdir ve çirkin çamurlu kalıntıları, diğer İran şehirlerinde olduğu gibi, gerilemeden başka bir şey fısıldamaz.
Murcheh Khurt, Palmiye Pazarı, 30 Mart.—Yetmiş altı mile eşit olan çok keyifli üç yürüyüş beni buraya getirdi ve şimdi Isfahan sadece iki gün uzakta ve İran seyahatimin en güzel günlerini sonlandıracak.
Kashan'dan ilk günün yürüyüşü sadece yedi farsakh (Xenophon'un fersahı), yani yirmi sekiz mildi, ancak yolun engebeli olması ve uzun tırmanış nedeniyle otuz beşe eşdeğerdi. Dört nala gitmek için neredeyse hiç zemin yoktu, yol bir kez kaybedildi ve yürüyüş sekiz saatten fazla sürdü.
Yol, yer yer bir patika (at yolu) saygınlığına ancak ulaşabiliyordu, saatler boyunca taşlık bir çöl boyunca uzandı ve ardından dağlara girdi; burada Gaberabad'ın bir zamanlar görkemli olan, romantik bir konumda bulunan ancak görünürde hiçbir neden yokken hızla harabeye dönen ve terk edilen kervansarayında bir saat mola verdim.
Ötesinde manzara çok vahşi bir hal aldı ve kayalar ile dağlar yoğun şekilde renkli ve karla kaplıydı; bir derenin kenarından yukarıya ve Kashan'a su sağlayan rezervuarın yanından geçerek taş döşeli bir tür patikadan tırmandıktan sonra, karın neredeyse yola kadar indiği, her yamacın teraslandığı, her seviyenin ekildiği ve genç buğdayların filizlendiği, meyve bahçelerinin geliştiği, ağaçların altında yeşil

çimenlerin olduğu ve pitoresk gruplar halindeki büyük kavakların aşağıdaki bodur ağaçların üzerinde yükseldiği Kuhrūd'un yükselen vadisine girdik.
Karlı havada yolu kaybettik ve ardından taşlı nehre saptık ve elma ve armut ağaçlarının altında suyun ve karın içinde bir saat boyunca bocalayarak konaklama yerine ulaştık. Dağ yamacındaki teraslarda 500 evden oluşan ve çıkıntılı bir tepenin üzerindeki bir kalenin etrafında kümelenen Kuhrūd köyüne ulaştığımızda dondurucu bir akşamın alacakaranlığı çöküyordu.
Burası ceviz, kayısı, kiraz, şeftali, erik, elma, armut, kavak ve asma bahçeleriyle çevrili ve iç içe geçmiş durumdadır; her şeyin üzerine tırmanan ve asmalar gibi sıralar halinde dikilmiş güllerle bezelidir ve içinden "suları asla kurumayan", dağ vadisini bir vahaya dönüştüren adil, berrak bir canlı su akıntısı geçer. Ancak yaklaşık 7000 feetlik o yükseklikte, tomurcuklar daha yeni şişiyor ve fındıkların kırmızı kedicikleri baharın tek hatırlatıcısıydı. Burası yeniden ziyaret etmeye özen gösterilebilecek nitelikte bir yerdir.
Köyde kar, içinde dinlenmek ve sığınmak istenen çok perişan, harap durumdaki chapar khananın (menzil hanı) duvarına büyük yığınlar halinde yığılmıştı. Mahboud geçidin üzerindeki çatı katına çıktı ve bitkin bir halde aşağı inerek rehberlik etti. En ufak bir pencere deliği olmayan ve kapısı bulunmayan, sadece kapı aralığının bir kısmını kapatabileceğiniz iki bağlantısız tahtası bulunan iki geçit odasından birini işgal etmek durumunda kalındı. Bunlar kurulmadığında bile bir mum gerekliydi. Hava şiddetle donuyordu, ancak duman bacası olmadığı için ateş yakılamıyordu. Duvarlar, daha önce yakanların ateşlerinin dumanından dolayı siyahlaşmıştı. Yerdeki toz ve çöpler bir köşeye süpürülmüştü. Birisi kutuları koymak için bir yer isteseydi ve o odaya baksaydı, şüpheyle şöyle haykırırdı: "Şey, cam ve porselen için uygun olabilir!"
Mahboud yere bir halı serdi ve bir kase nefis süt getirdi ve yastık olarak ters çevrilmiş bir eyer ile dinlenmeye geçildi, ta ki Mirza Yusuf kervanın bir saat daha gelemeyeceği, katırlardan birkaçının zorlandığı ve yüklerin sürekli kaydığı haberiyle gelene kadar. Gerçekten akşam yemeği yendiğinde saat ondu. Her zaman neşeli, asla telaşlı olmayan, kişisel rahatlığı hiç umursamayan ve her zaman tercüme etmeye hazır bir görevliye sahip olmak çok büyük bir şanstır.
Ketchuda (Kethüda/Köy Muhtarı) her zamanki hizmet teklifiyle geldi ve Kuhrūd'un spesiyalitelerinden bazılarını satmaya ikna etti; mantarsız şişelerde gül suyu ve dövülmüş ceviz, gül suyu ve şekerden yapılmış bir macun. Gül suyu çok berrak değil, ama yoğun, kalıcı bir gül kokusuna sahip.
Kuhrūd müreffeh görünüyor. Bloklar halinde şekillendirilmiş ve beyaz derilere sarılmış büyük miktarlarda gül suyu ve ceviz macunu ihraç etmenin yanı sıra, Kashan'a bol miktarda buğday ve meyve gönderir.
Özgürlük, iyi bir uyku ve tatmin edici bir seyahat, haşereler dışındaki tüm sıkıntıları unutturuyor. O mahremiyette dinlendikten sonra ertesi sabah saat sekizde kervan yola çıktı—parıldayan buzlu yollar ve don kristalleriyle parıldayan karla kaplı vadi ile muhteşem bir kış sabahıydı. Yolu yine meyve bahçeleri arasında kaybettikten sonra, şekilsizliği derin karla gizlenmiş, içinden dar bir patika açılmış olan yüksek çamur dağları arasındaki bir vadiye girildi. Kuhrūd'dan 8000 feetin üzerindeki Kuhrūd

Geçidi'nin zirvesine altı mildir ve hava çok soğuk ve gri bir hal aldı ve bulut kütleleri dağ tepelerinin etrafında süpürüldü.
Yokuşun en dik yerinde hava son derece kaygandı ve atlar nallanmadığı için kötü bir şekilde kayıyordu; atın bir kaza geçirmesinden endişe edilerek bir süre dikkatle ilerlendi. Ayaklar altından kayarken at durduruldu. Ayağa kalkmayı başardığında dizlerini incelemek için aşağı kayıldı; ama korkular yersizdi ve omuzlara kadar gelen kar birikintisinden çıkmakta büyük zorluk çekildi.

A DERVISH.

Kar duvarları arasında dar bir patikada ata tekrar binmenin yolu yoktu, ayrıca başka bir kaza olmasından çekinilerek dizginler başının üzerinden kaydırılıp çekildi. Yol oldukça kaygandı, ancak bu zorlu şartlarda ilerleyiş sürdürüldü.
Zirveden kapkara sisler, anlık olarak aralarından kaybolmak üzere görünen beyaz dağ tepeleri ve çok derin kar tabakalarıyla dolu gerçekten heybetli bir manzara vardı. Çok geçmeden toplanan fırtına patlak verdi, karın rüzgarla savrulduğu bir tipi başladı, rüzgar şiddetliydi, dağlar, vadiler, patika silinmişti, ön taraftaki rehber bile sürekli gözden kayboluyordu. Bir süre sonra tekrar eyere tırmanıldı.
İnişin eteğinde gökyüzü açıldı, güneş parladı ve oldukça zor anlar yaşamış olan kervan toplandı. Sonraki rota tamamen ıssız bir ülkeden, kil ve çamur tepelerinden, mor, kırmızı, gri, pembe, kahverengi bir coğrafyadan geçiyordu, ta ki uzaktan

görünüşüyle göz dolduran, sık sık kar sağanakları eşliğinde sert bir rüzgarın estiği güzel büyüklükteki Soh köyü görünene kadar. Soh bir telgraf test istasyonudur. Telgrafçı yoktu, ama karşılanma için nazikçe talimatlar bırakmıştı ve tamamen hazır, en rahat misafir odası bulundu. Biraz sonra Isfahan'a giden chapar (menzil atı) binen bir İngiliz, kapıya bir paket İngilizce mektup bıraktı—akşamın geri kalanını renklendiren keyifli bir sürpriz.

Rotanın bu bölümünün ıssızlığı, Kuhrūd köyü dışında kırk altı mil boyunca tek bir meskun ev bulunmamasından anlaşılabilir. Geçilen ülke, Tibet taraflarındaki bazı dağ rotalarını hatırlatmaktadır.

Dün sabah buz vardı ve Bideshk'i, yani Soh'tan bir saat uzaklıktaki o çapar istasyonunu geçtikten sonra açılan ovadan kademeli inişte yollar çok kaygandı. Bu çakıllı vadi üzerindeki yirmi yedi millik sürüş, tamamen ıssız olmasına rağmen, yolun büyük bir kısmında hızlı gitmek mümkündü ve havayı renklendiren serabın güzelliği en dikkate değer formlarda ortaya çıkarak monotonluğu imkansız kıldığı için çok keyifliydi.

Yolda hiç kervan yoktu, ama konaklama talep eden birkaç dervişle karşılaşıldı. Omuzlarında büyük oyulmuş bir sadaka tası taşıyor; panter postu, düğümlü sopası ve zayıf, fanatik yüzü ona dikkat çekici bir görünüm veriyor. Bu yürüyüşte görülenlerin hepsi uzun, gür saçlar bırakmışlar, genellikle omuzlarını örtüyor, kuşaklarında bir balta ve Kur'an'dan ayetlerle süslenmiş tuhaf sarıklar taşıyorlar. Onlar İran'ın dervişleridir ve yoksulluk yemini altındadırlar. İnançları hakkında neredeyse hiçbir şey bilinmez. Aylaklığın kutsallığına ve topluluk tarafından desteklenme görevine inanırlar. Aşağı sınıflar onlara saygı duyar ve üst sınıflar, onlardan pek memnun olmasalar da, dini konularda gevşeklikle suçlanma korkusuyla onlara büyük bir saygıyla davranırlar.

Birçoğu muskalarla uğraşır ve astrolog olarak onlara danışılır. Bazıları, bir köy dinleyicisi için en kabul edilebilir olan, kısmen anlatılan ve kısmen canlandırılan hikayelerin profesyonel anlatıcılarıdır; ve şu anda dikkatle dinleyen bir kalabalığa hikaye anlatıyorlar.

Onlara, esrar içmek ve birtakım alışkanlıklar gibi bazı kusurlar atfedilir.

Büyük bir hürmet gösterdikleri başkanlar veya şefler tanımışlardır. Yeminlerinden biri de itaattir; ve aldıkları sadakanın bir kısmını şefe ödemenin yanı sıra, şef onlara gidecekleri evler konusunda emirler verir. Kapıda bir derviş olması hâlâ zengin ya da dindar ya da her ikisi birden olmanın bir işaretidir. Sesleri ve genellikle ekipmanlarının bir parçası olan manda boynuzuna üfledikleri sert sesler oldukça belirgindir. Kûm ve Kirmanşah gibi daha büyük kasabalarda, kıyafetlerinin—postlar, baltalar, düğümlü sopalar, sadaka tasları vb.—satışı için dükkanlar vardır.

Bazıları saygındır ve büyük itibar görürler; ancak genel yaklaşımlardan dolayı, zemin izin verdiğinde yanlarından hızlıca geçmek tercih edilir, aksi takdirde derviş düğümlü sopasıyla öne çıkar ya da sadaka tasını uzatarak seslenir. Uygun durumlarda kendilerine küçük yardımlar yapılır.

İlahi ismin kullanımı buralarda evrenseldir. Herkes onu her fırsatta araya sokabileceği her yerde kullanır. Bir yorgunluk, hoşnutsuzluk veya ilgi ifadesi olarak sıklıkla duyulur ve bir kervandaki katırı süren çocuk, durmaksızın seslenir; toprağa

küreğini vuran bahçıvan, işçi veya amele aynı şeyi söyler. Maşallah, İnşallah tüm konuşmaları böler. İnsanlar bina yaparken, bu tür durumlarda duyulan kalıplaşmış cümlelerin sürekli şarkısı duyulur, "Kardeş, Allah rızası için bana bir tuğla fırlat," diğeri cevap verir, "Kardeş, Allah rızası için işte tuğla."
Hakaret kelime dağarcığı da çok geniştir ve genellikle hakaret edilen kişinin kadın akrabaları hakkında ciddi ithamlar içerir. Her vesileyle "yanmış babanın oğlu", "köpeğin oğlu", "domuzun dölü" vb. gibi zararsız ifadeler duyuyorum.
Murcheh Khurt, etrafında epeyce tarım yapılan büyük bir köydür; bir veya daha fazla camisi, bir hamamı, bir chapar khanası (menzil hanı) ve bir kervansarayı vardır. Burada yine akıllı yabancı askerin tüm dikkatleri üzerine çektiğini ve insanların ona şaşırmayı bırakmasından önce benim onları geçtiğimi gördüm. Chapar khana adamlarla doluydu, bu yüzden İranlı yolcular, katırcılar, katırlar, atlar ve eşeklerle ağzına kadar dolu olan ve avlusu harabelerle yarı yarıya tıkanmış yıkık dökük bir kervansarayda, önünde yemliği olan gömme bir odanın (hücrenin) seviyesine inmek zorunda kaldım. Daha önce bu deliklerden birinin içini görmemiştim. Yolcular hakaret dağarcıklarını onlar üzerinde tüketmişler; muhtemelen "haşere mevsiminde" bunu hak ediyorlar; ancak çağların dumanı ve örümcek ağlarıyla kararmış sıvasız duvarları olan, kapısı kapanmayan kare ve tamamen karanlık bir odadan daha kötüsü yoktur.
Hava serin ve gökyüzü mavi, açık kapıda oturmak çok keyifli. Mahboud ve hizmetçilerden ikisi Kuhrūd'da soğuk algınlığına yakalandılar ve hastalar, Arap atımın da tüyleri ürperiyor (üşütmüş). O çok aptal bir at. Nazik gözleri asla ifadesini değiştirmez ve küçük kulakları nadiren hareket eder. Pek anlayışı veya sevgisi yoktur, ancak gururlu boynu okşandığında daha kibirli bir hal alır. İnsanlara karşı ne kadar nazikse, diğer atlara karşı bir o kadar gaddardır. Her biriyle dövüşmek, arka ayakları üzerinde durup ön ayaklarıyla onları omuzlarından kavramak ve tüm bu süre boyunca kükreyip kişneyerek boyunlarını ısırmak ister. O ve Mahboud'un atı azılı düşmanlardır ve yolculuğun birkaç zorluğundan biri de onları düzenli bir meydan savaşından uzak tutmaktır.
Bu köy çölde bir vahadır. Kapılarından geçtim, çalı çırpı yüklü bir eşeğin scraidar (kervan sorumlusu) ve Mirza ile birlikte geçebileceği genişlikteydi, dar sokaklarında yürüdüm ve farkında olmadan büyük bir kadın kalabalığının bir mollah (molla) tarafından anlatılan on iki İmamdan birinin hikayesini dinlediği bir camiye rastladım, bir evin çatısından bitişikteki ülkeye yukarıdan baktım, içindeki sakinlerin bazılarının hasta olduğu ve "Feringhi (Fransız/Avrupalı) ilacı" talep ettiği birkaç evi ziyaret ettim, göz losyonu istemek için beni görmeye gelen ketchuda (kethüda) ve seraidar (han hancısı) ile uzun bir konuşma yaptım ve sonuçta oldukça keyifli bir gün geçirdim.
Chapar Khana, Gez.—Çölün canlandırıcı özgürlüğünün son gecesi olan odamın kapısız üç kapı aralığından birinde oturmuş, yolculuğun bitmek üzere olmasına üzülüyorum. Bugün saat birden önce, dağ sıralarıyla alışılageldiği gibi çevrelenmiş, geniş işlenmemiş bir ova boyunca yirmi dört mil yol aldım. Aslında, seviyelerden ve ovalardan bahsederken, İran'ın esasen 3400 feet ile 6000 feet yükseklikteki bir platodan yükselen bir tepeler ülkesi olduğunun ve yolcunun, yükseldikleri ovadan 2000 ila 6000 feet yükseklikteki, zirvesi deniz seviyesinden 18.600 feet yükseklikteki

Demavend ile taçlandırılmış dağlardan nadiren, hatta neredeyse hiçbir zaman, on dört veya on beş milden fazla uzaklaşmadığının anlaşılması gerekir. Isfahan'ın ötesindeki tepeler ulu boyutlara ulaştı ve Luristan'ın karlı dağlarının bazıları uzaklarda görülebiliyor.
Murcheh Khurt ve Gez arası neredeyse tamamen katıksız bir çoraktır, pelen otu kümelerinden bile yoksundur; ancak yürüyüşün son kısmı, suyun bir bereket cennetine dönüştüreceği taşsız, kuru ufalanabilir topraklı, yumuşak yaylı dörtnal zeminli alüvyonlu bir çölden geçmektedir; ve buralarda bir zamanlar su varmış, yoldan çok uzak olmayan bir yerde bazı kanaatların (kanalların/kehrizlerin) kalıntıları var.
Bir yolcunun zihninde doğal olarak şu sorular uyanır: İlk olarak, dağlara düşen muazzam miktardaki kara ne oluyor; ve sonra, Orta Asya platoları kadar kurak bir ülkede sulama için ve zengin adamların evlerinde bolca bulunan havuzlar ve çeşmeler için su nasıl elde ediliyor?
Kuyular, Tihran çölünde yakında başlanacak olan artezyen sondajları başarılı olmadıkça, içme suyu sağlamak dışında neredeyse hiç bilinmiyor ve neredeyse hiç rezervuar yok, ancak insan zekası, diğer avantajlarının yanı sıra buharlaşma yoluyla kaybı önleyen bir yeraltı su kanalları planı (kehriz sistemi) tasarlamıştır. Tihran'da bunlardan otuz beş tane var ve dağıttıkları su, yapım maliyetleri çok büyük olduğu için doğal olarak pahalıdır.
Pınarın, kaynağın asıl kaynağı olduğu bir tepenin yamacında bulunur; buna bir miktar derinlikte ulaşılır ve suları, zeminin yumuşak olduğu yerlerde pişmiş toprakla kaplı, yaklaşık dört feet yüksekliğinde ve iki feet genişliğinde bir tünel boyunca yönlendirilir ve bir sonraki pınara veya kuyuya hafif bir eğimle verilir, bu mesafe yirmi beş ila altmış yarda kadar olabilir.
İşçiler kazdıkça toprağı yukarı çekerler ve şaftın (kuyu ağzının) etrafına bir daire şeklinde düzenlerler ve suya ulaştıklarında çamuru yukarı çekip toprağın üstüne dökerler, burada kurur ve sertleşir, alt tarafta ise su, geniş ovalar boyunca akan bir yeraltı akıntısı olarak iletilir, ilerleyişi karınca yuvalarına ve kraterlere benzetilen höyüklerle işaretlenir, ancak bence daha çok terk edilmiş maden şaftlarına benzer.
Bu kanaatların yüzlercesi görülür, harap ve kurudur; kirpilerin ve çakalların uğrak yeridir. Bir kanaat inşa etmek bir köyü veya bir dizi köyü var edebilir. Bunların harabeye dönmesine izin verilmesi, terk edilmiş köylerin bir nedenidir.
Astarlanmamış olanlar, şu anda devam etmekte olan yıllık onarımları gerektirir, ancak sıklıkla çatının tamamen çökmesi suyun akışını bozar ve tünel onarılamaz hale gelir.
Köylüler suyu satın almak zorundadır, çünkü onu çalamazlar ve bir kanaat yapmak genellikle kazançlı bir spekülasyondur. Güvercinler bunların içinde yaşarlar ve birçoğu balıklarla doludur, yabancılar kuyulardan aşağıya hamurla karışık cocculus indicus (balık otu) atarak kendilerini eğlendirirler, zehirlenen ama sağlıklı balıklar yüzeye çıktığında. Suda bırakıldıklarında genellikle iyileşirler. Dr. Wills bunları çamurlu bir tada sahip olarak tanımlar. Kanaatlar İran'ın bir özelliğidir.
Kûm'dan ayrıldığımızdan beri yolun tüm kuru ve sert kısımları, karınca gibi uyum içinde çalışan ve faaliyetlerini her mevsim sürdüren, yoldan yuvasına hayvanların

tüm dışkılarını taşıyan çalışkan "yol böceği" (gübre böceği) ile kaplıdır; hayvan pisliğinin o kadar istisnai derecede kıt olduğu bölgeler hariç ki, eşekli ve midillili oğlanlar aynı amaçla kervanları takip ederler. Bu böcekler kanat üzerinde yolun üzerinde uçuşurlar ve yere indiklerinde yuvaya doğru topu yuvarlamaya başlar, dört veya beşi arka ayakları üzerinde durup onu ileri doğru iterler ya da başları yere yakın olarak yuvarlarlar. İçgüdüleri harikadır ve tüm yolcuların dikkatini çekerler. Yaklaşık küçük bir ceviz büyüklüğündedirler. Aksi takdirde bu rotada görülebilecek pek bir canlı yaşamı yoktur.

Hiçbir gün daha az dikkat çekici nesneye sahip olmamıştı. İki veya üç abambar (su sarnıcı), tamamen harabe halinde birkaç kervansaray ve kısmen harabe halinde muhteşem bir tanesi bugünün kaydıydı.

Gez, bu menzil hanından ve çürümekte olan bir kervansaraydan ibarettir. Çatıdan, ben yazarken, menzil atlarının (chapar horses) tımar edilmesini izliyorum. Her bir semer kaldırıldığında yaraların, derin ülserlerin, genellikle bir ayak uzunluğundaki sarkmaların korkunç bir ifşası ortaya çıkıyor ve bazı durumlarda omurganın beyaz omurları açığa çıkıyor. Bunlar, günde on vier ila on yedi taşlık (yaklaşık 90-110 km) engebeli yollarda genellikle kendilerine binen adamları taşıyan zavallı hayvanlardır. Sürekli bir yolculukta bir atın sırtını tamamen sağlıklı tutmak aşırı dikkatle bile yeterince zordur, ancak hayvanların bu durumda binildiğini daha önce hiç görmemiştim. Semerleri tekrar takıldığında acı acı irkiliyorlar.

Çöl her yerdedir, gün batımında morarır, alçak kırık sırtlara ve kuzeybatıda yeni yağmış karla kaplı bazı daha yüksek tepelere doğru yükselir. Bu çorağın üretken hale gelmesi için sadece suya ihtiyacı olduğu aşikardır, çünkü bu duvarların altında buğday, içinden içme suyunun geldiği kirli bir hendekle sulanan bazı derin çukurlarda lüks bir şekilde büyüyor. Bir mil ötedeki bir köye gönderilmedikçe hiçbir şey elde edilemez.

Adamlardan dördü hasta, biri göz iltihabı, diğeri apse ve üçüncüsü sıtma ateşi olan, safralı humma gibi bir şeyi olan çok güçlü bir adam ve bir charvadar (kervancı). Güçlü adamın inlemeleri sık sık feryatlara dönüşüyor. Bu gece öleceğinde ısrar ediyor. Bu iki öğleden sonra lapalar ve ilaçlar yapmakla epeyce meşgul olundu ve zavallı adamların Isfahan'a ve yetkin bir doktorun bakımına ulaşmalarına sevineceğim.

Julfa, 2 Nisan.—Sanırım bu yolculuk size bana göründüğünden daha uzun geliyor. Çok keyifliydi ve hedefi hoş, kültürlü İngiliz halkının çok nazik karşılaması ve inceliği, çöl özgürlüğünün kaybını ve Arap atının kolay yürüyüşünü telafi etmek için çok ileri gidiyor.

Dün saat dokuzda kervanı başlattım, iki adamın gözleri sargılıydı ve diğer ikisi katırlar üzerinde güçlükle oturabiliyordu; aralarında gerçekten en ciddi şekilde hasta olan Mahboud, cesaretini ve yeteneğini sonuna kadar koruyordu. Gez'de öleceğini söyleyerek tehdit eden adam ertesi sabah çok daha iyiydi.

Gez'den ayrıldıktan kısa bir süre sonra ülkenin görünümü değişiyor, yol çok kötüleşiyor ve zengin tarımın—buğday, arpa, afyon ve bol miktarda yetişen sebzelerin—yapıldığı dokuz milden geçiyor; meyve bahçeleri sayısız, ağaçlı ve bahçeli köyler birbirini hızla takip ediyor, su bol ve Isfahan kapısına ulaşılmadan

önce, selviler, çınarlar ve kavaklar arasından yükselen kubbeler ve minareler eski İran başkentinin kalıntılarına işaret ediyor.
Köhne kapı ardındaki yol, sefil çamur evlerin sıraları, harabe yığınları ve köhne erzak pazarları arasından Julfa'ya uzanıyor; ve Isfahan'ın o mili yolculuğun tek tatsız kısmıydı.
Tatilin yaklaşık son günüydü ve pazarlar, ara sokaklar ve açık alanlar rengarenk giysiler içindeki adamlarla doluydu ve örtülü kadın toplulukları daha sakin yollarda ilerliyordu. Kûm'da işime yaramış olan koyun postu kürk için hava çok sıcaktı ve ben Avrupa hassasiyetlerine biraz saygı göstererek giyinmiştim. Çocuklar bağırmaya başladı: "Bir Feringhi kadını! Bir Nasıralı (Hristiyan) kadını!"[1] ve ardından kötü isimler çağırdılar; sonra adamlar şeytani kahkahalar atmaya başladılar ve ben kaçınılmaz yürüyüş temposunda ilerledikçe feryatlar ve çığlıklar güç kazandı, tükürmek oldukça yaygındı, zavallı Mahboud sürekli olarak dindaşlarının hakaretlerinden duyduğu rahatsızlıkla dolu, hırpalanmış zavallı bir yüzle bana dönüyordu, ki buna gücenmek tehlikeli olurdu. Kötü bir yarım saatti.

[1] O "kendisini küçümseyerek güldükleri" kahkahanın nasıl cehennemi bir kahkaha olduğunu şimdi hayal edebiliyorum. Julfa'da bir aydır bulunuyorum, ancak Avrupa topluluğunun hanımlarının yakın zamana kadar, bir veya ikisi İranlı kadın kılığında girenler hariç, burayı ziyaret etmediğine inanılan o kadar fanatik bir şehir olan Isfahan'dan daha fazlasını hiç görmedim.

Julfa kapısının yakınındaki Amir-i-Panj'ın (5000 kişinin komutanı) evini geçmeden önce kargaşa dindi ve kapıdan geçip Chahar Bagh'a (dört bahçe) girildiğinde bir huzur vardı. Bir zamanlar muhteşem olan çınar ağaçlarının oluşturduğu çift taraflı bir cadde, bir zamanlar süslü olan su havuzları, alçı üzerine göz alıcı renklerde vahşi tasarımlarla bezenmiş kat kat kapılarla oyulmuş çok yüksek duvarlar, üzerinde mavi bir kubbenin göze çarpan bir nesne olduğu Arnavut kaldırımlı kötü bir yol; Zainderud üzerinden geçen, geniş ve düz bir araç yoluna ve her iki tarafında yayalar için koridorlara sahip otuz üç kemerli güzel bir köprüye çıkar; ardından filizlenen buğday tarlaları, birkaç ev, dar bir sokak gelir ve Isfahan'dan iki veya üç mil sonra Ermeni banliyösü Julfa'nın kapısı görünür.
Köprüyü geçer geçmez hemen bir değişiklik oldu. Kırmızı elbiseler içindeki kırmızı yanaklı, neşeli görünümlü peçesiz kadınlar ve bedenlerini tamamen saran saf beyaz chadurlar (çarşaflar) içinde özgürce hareket ediyorlardı; adamlar ise ne İslam'ın o yakışan sarığını ne de o uğursuz, asık suratlı bakışını taşıyorlardı. İlginç dar sokaklarda, açık giriş hollerinden dikenli taç giymiş İsa'nın ve tatlı yüzlü Meryem Ana'nın resimlerinin görülebildiği kiliseler vardı; siyah cübbeli papazlar ve beyazlar içindeki kadınlar dar yollarda süzülüyorlardı. Ne kadar yozlaşmış ve bozulmuş olursa olsun, Hristiyanlığın o daha taze, daha saf havası vardı. Alçak tavanlı kiliselerde kutsal saygı, taç giymiş ve dirilmiş bir İsa'ya sunuluyor ve beyaz cübbeli kadınlar O'nun adına vaftiz ediliyordu. Julfa sokakları, Isfahan'ın uluyan yobazlarından bir sığınak sundukları dünkü gün kadar bir daha asla bu kadar huzurlu ve sevilmeye değer olmayacak.
Dr. Bruce Bağdat'tan henüz dönmemişti, ancak Bayan ve Bayan Bruce beni çok nazik bir şekilde karşıladılar ve ben şimdiden o hoş olmayan karşılanmamı unutuyorum.

I. L. B.

MEKTUP XII

JULFA, 17 Nisan.

BAY GEORGE CURZON, Julfa hakkında şöyle yazmıştı: "Daha yeni olan Julfa, kapılarla kapatılmış ve açık lağımlarla bolca delik deşik edilmiş dar sokaklardan oluşan bir labirentten ibaret olup, yüzeysel çekiciliklerden tamamen yoksundur. Oradaki yaşam, tahammül edilemez bir dereceye kadar 'kapatılmış, kısıtlanmış ve hapsedilmiştir' ve onun sefil bölgelerinden kaçmak bir rahatlamadır."

İstesem bile böyle yazmaya cesaret edemem! Şimdi erken bahar. "Lağımlar", kenarları çimenler ve karahindibalarla çevrili, ilk yeşilliklerinin taze canlılığı içindeki dişbudak ağaçları ve budanmış söğütlerle gölgelenmiş berrak, hızlı akan akıntılardır. "Dar sokaklar" titizlikle temizdir, ne çamur ne de toz vardır. Çatıya çıkarsam, ekili bir vaha, aralarındaki çölü gizleyerek sonsuza uzanan bahçeler ve bu yüksek, rüzgarlı ovayı çevreleyen sarp dağ sıralarını görürüm. Her esinti, fasulye çiçeğinin enfes kokusuyla yüklüdür. Soylu köprülerin üzerinden geçtiği hızlı bir nehir, yaratılmasına yardımcı olduğu vahanın içinden aceleyle akar ve nehrin diğer tarafında, Isfahan'ın kubbeleri ve minareleri güzel ağaç kütlelerinin arasından yükselir; köprüler, camiler, minareler ve dağların hepsi en enfes pembe bir sisin içinden görünür, çünkü yüzlerce bodur şeftali ağacı tam çiçek açmıştır ve nereye bakılırsa bakılsın her şey couleur de rose (gül rengi) görünür.

Julfa'nın bir "sokaklar labirentinden" oluştuğunu kesinlikle kabul ediyorum. Orada yolumu asla bulamıyorum. Ortasında gölgeli akıntısı (veya "lağımı") bulunan, her iki tarafı kabaca taş döşenmiş yolları, alçak kapılarla delinmiş çamur duvarları olan bir sokak diğerine çok benzer ve insan doğru yola "tesadüfen denk gelme" konusunda ne kadar şanslı olursa olsun, çamur duvarların arasından kaçıp bahçelere, buğday tarlalarına, çiçek açan fasulyelere ve buğdayların arasındaki enfes yaban çiçeklerine ulaşana kadar her zaman yorucu bir zaman geçer.

"Kapatılmış, kısıtlanmış, hapsedilmiş" yaşama gelince, kişisel bilgime dayanarak hiçbir tanıklıkta bulunamam. Doğu'daki Avrupa yerleşimlerindeki tüm yaşam bana "kapatılmış, kısıtlanmış, hapsedilmiş" ve dış çıkarlardan büyük ölçüde yoksun görünür. Belki de Julfa bu ikincisinden ileri derecede yoksundur ve çok küçük bir yabancı toplulukta insanlar esas olarak birbirlerinin işleri, sözleri ve yaptıklarıyla ilgilenirler. Çim tenisi, piknikler ve akşam yemeği partileri yaygındır, Avrupa toplumunun sıradan görgü kuralları hakimdir ve tüm ihtiyaç durumlarında burada yaşayanlar hem yaşamda hem de ölümde birbirlerine karşı naziktirler.

Avrupa toplumu üç çevreye bölünmüştür—misyonerler, ticari topluluk ve telgraf personeli. İngiliz ajanı Bay Aganoor bir Ermenidir.[1] Isfahan'da hiçbir Hristiyan, Ermeni veya Avrupalı yaşamaz ve burası Avrupa kadınları için pratik olarak défendudur (yasaktır). Bu deniz aşırı kısıtlama, şüphesiz Julfa'nın yaşamını ve ilgi alanlarını daraltmaktadır. Safari (Safevi) hanedanının yıkılmış başkenti olan 60,000 veya 70,000 nüfuslu bir şehre sonsuza dek bakıp oraya asla gidememek sinir bozucu ve kışkırtıcıdır.

[1] Benim ziyaretimden bu yana, o dönemde ve önceki birçok yıl boyunca Hint-Avrupa telgrafının bu bölümünün denetleyici elektrikçisi olan Bay Preece, Konsolos olarak atanmıştır; İngiliz çıkarlarının artan boyutları ve burada yerleşik İngiliz tebaasının sayısının çoğalması, Isfahan'da bir Konsolosluk oluşturulmasını son derece arzu edilen bir adım haline getirmiştir.

Bu Hristiyan kasabası Julfa, belirli bir erişilebilir tarihi ilgi. Haklı olarak Büyük unvanıyla anılan Şah Abbas, Isfahan'daki İranlı tebaası arasına—ki burası o zamanlar, on altıncı yüzyılın sonlarında, muhteşem bir başkentti—Hristiyanların ticaret, basiret ve tutumluluk alışkanlıklarını dahil etme yönündeki o bilge projeyi tasarlamıştı; çünkü o zamanlar da, şimdi olduğu gibi, Ermenilerin Çin, Hindistan ve Avrupa ile ticari ilişkileri vardı ve İran'a birkaç sanat dalını ithal etmişlerdi.
Bu projeyi, modern Rus-İran sınırındaki Aras üzerindeki Julfa nüfusunun neredeyse tamamını, Isfahan civarındaki en iyi toprakları onlara devrederek Zainderud kıyılarına taşıyarak gerçekten despotik bir şekilde gerçekleştirdi. Yıllar sonra yeni Julfa, yirmi dört kilisesi, büyük bir refahı ve tahmini 40.000 nüfusu olan bir yerdi. Tarımcıları, devasa Isfahan şehri için müreffeh bostancılardı ve aynı şekilde büyük bir ticaret topluluğuna sahipti; mücevher ve saat yapımıyla ün kazanmıştı.
Şimdi, kilise misyonu ve diğer okullarda iyi bir eğitim aldıktan sonra buranın durgunluğundan Hindistan, Cava ve hatta Avrupa'ya kaçan genç erkekler nedeniyle, çoğunlukla yaşlı erkekler, kadınlar ve kızlardan oluşan yaklaşık 3000 kişilik azalan bir nüfusa sahiptir. Yirmi dört kilise on ikiye düşmüştür ve bunlar, Kuh Sufi'nin eteğindeki çöldeki geniş mezarlıkla birlikte, insani ve canlı olanlar dışındaki başlıca ilgi nesneleridir.
22 Nisan.—Şeftali çiçekleri çoktan döküldü, ama belki de üç hafta sonra bile Julfa'yı hâlâ couleur de rose (gül rengi) görüyorum; bu çatı altındaki nezaket o kadar büyük ve zamanım çeşitli ilgi alanları ve zorlu bir yolculuğun hazırlıklarıyla o kadar tamamen dolu ki.
Burası, bildiğiniz gibi, Kilise Misyon Evi'dir. Dr. Bruce yirmi yıldır buradadır ve son zamanlara kadar, Canterbury Başpiskoposu'nun Asur Hristiyanlarına yönelik misyonunun kuzey-batıdaki Türk sınırı yakınlarındaki Urmi'de çalışmalarına başlamasına kadar, bu, İmparatorluk'taki tek İngiliz misyonuydu. Müslümanlara yönelik bir misyon olarak düşünülmüştü, ancak bu bakımdan bariz bir başarısızlık olmuştur. Pek çok önyargının giderildiği doğrudur ve bazı önde gelen Müslümanlardan duyduğuma göre, Dr. Bruce'un azmi ve iyi işleri onların saygısını kazanmıştır. İncil'in büyük bir kısmı Farsçaya çevrilmiştir ve İngiliz ve Yabancı İncil Cemiyeti'nin seyyar satıcıları vasıtasıyla komşu ülkede çok yaygın bir şekilde dağıtılmıştır. Hristiyanlık vaazları, seyahat ettiği her yerde saygıyla ve hatta ilgiyle dinleniyor ve Müslümanlar her gün onu ziyaret edip büyük bir dostluk gösteriyorlar, ancak sonuçlar, genellikle tahmin edildiği üzere, sıfırdır—yani, hiçbir Müslüman açıkça Hristiyanlığı benimsememektedir.
Yasal olmasa da fiili bir hoşgörü vardır, ancak Müslüman çocuklar bir misyon okuluna devam edemezler und Hristiyan olan bir Müslüman geçim kaynağını kaybeder ve muhtemelen hayatı fanatizme kurban edilir.
Bu zorlukların ve başka bir yöndeki bazı teşviklerin bir sonucu olarak, misyonun görünürdeki çalışması Ermeniler arasındadır. Dr. Bruce, bir din değiştirici olma damgasını yemekten korkmamıştır ve İngiltere Kilisesi usulüne göre ibadet eden, doksan dördü İngiltere Kilisesi'nin cemaat üyesi olan büyük bir Ermeni cemaatine sahiptir. Paskalya Arifesinde bir akşam Komünyonu (Kutsal Sofra ayini) vardı ve loş ışıkta, başlarından parmak uçlarına kadar kendilerini örten saf beyaz çarşaflar içinde

parmaklığın önünde diz çöken ve ardından yerlerine geri dönen uzun kadın sırası çok resmedilmeye değer ve güzeldi.
Misyon artık çok büyük bir tesis haline gelene kadar iyi işler birbiri ardına eklenmiştir. C. M. S. (Kilise Misyon Cemiyeti) buraya, yani tek İran temsilciliğine karşı cömert davranmıştır ve Dr. Bruce, kişisel maddi imkanlara sahip olduğundan, bunları Julfa'daki misyonerlik çalışmalarına büyük ölçüde harcamıştır.
Yerleşkenin başlıca özellikleri, dışı ve içi hem sade hem de kilise tarzında olan kilise ve Dr. Bruce'un Eski Ahit'in Farsçaya çevrilmesi ve Yeni Ahit'in revizyonu üzerinde bir munshinin (katip/dil yardımcısı) yardımıyla çalıştığı, günün büyük bir kısmında Hristiyanlık hakkında soru sormaya gelen Müslümanları, diğerlerini dini tartışmalar için ve üçüncü ve kalabalık bir sınıfı ise sadece dostluk için kabul ettiği bitişikteki kütüphanedir. Sonuncular genellikle Misyon Evi'ne davet edilir ve ortodoks İran usulü kahve ve kalyanlar (nargileler) ile ağırlanırlar. Son ziyaretçiler arasında, benden kendisini Fransızcayı fevkalade iyi konuşan ve adını heceleyemediğim bir süvari generali eşliğinde eşini ziyaret etmemi istemeye gelen Amir-i-Panj (Amir-i Penç) da vardı.
Diğer binalar arasında, hastaları taşıyan hayvanların bağlandığı geniş bir avlu, doktor için odalar, iyi düzenlenmiş bir eczane ve muayene odası, her iki cinsiyet için bekleme odaları ve üzerinde ciddi cerrahi vakaların tedavi için kabul edildiği ve şu anda, her ne kadar şu oriente hiç Avrupa doktoru olmasa da, telgraf personelinden Dr. Scully'nin en nazik yardımlarıyla yerli asistanlar tarafından tedavi edilen on bir hastanın bulunduğu odaların yer aldığı Tıbbi Misyon binaları bulunmaktadır. Bu hastane ve eczaneden, bu Hristiyan hayırseverliği biçimini büyük ölçüde takdir eden Müslümanlar fazlasıyla yararlanmaktadır.
205 öğrencisi olan erkek çocuk okulu Julfa için büyük bir fayda sağlamıştır. Başöğretmen Bay Johannes, İngiltere'de eğitim görmüştür ve daha önce Hindistan'daki Nassik Okulu'nun bir müdürüydü. Bu okul, en iyi orta sınıf okullarımızdan birinin eğitimini sağlar ve öğretim titizdir. Yarım yamalak bilgi, öğretmenler ve öğrenciler tarafından sonsuz derecede küçümsenecektir. Bu titiz yöntemle Latince, Fransızca, Öklid'in ilk dört kitabı ve cebir üst sınıftaki genç erkeklere öğretilmektedir. Erkek çocukların geniş bir oyun alanı, banyo için büyük bir tankı ve bir jimnastik salonunun bazı ekipmanları, bir atlama beygiri, paralel barlar vb. vardır.
100 kız çocuğunu barındıran kız okullarının kendi avluları vardır ve bu süreç bir kereden fazla tekrarlanmış olsa da genişletilmeye ihtiyaçları vardır. Başlarında İngiliz bir öğretmen olan Bayan Aidin vardır ve sevgi ile kararlılığın verdiği o güçlü etkiyi uygulatmaktadır. Kızlar kırmızı, sarı içermeyen soğuk bir kırmızı kütlesidir ve dağıldıklarında rengarenk elbiseleri ve saf beyaz çarşafları ile Julfa sokaklarını canlandırırlar. Eğitim sağlam ve uygundur, el işlerine özel bir önem verilmektedir. Bunların yanı sıra, kıtlıkta ebeveynleri ölenlerin yararına başlatılan ve içinde yirmi erkek çocuğun bulunduğu bir yetimhane vardır. Dışarıda, seyyar satıcıların aralıklarla yolculuklara çıktığı bir İncil Evi, bir Genç Erkekler Hristiyan Birliği veya buna benzer bir şey vb. gibi pek çok başka çalışma vardır.

Şimdi, Dr., Bayan ve Bayan Bruce, bir din adamı misyoner olan Bay Carless ve iki İngiliz hanım misyoneri barındırmak zorunda olan Misyon Evi'nin kendisine gelelim. Son zamanlarda misyonerlerin "yaşam tarzı", büyük evleri ve genel olarak biraz gereksiz konforları hakkında o kadar çok şey yazıldı ki, yerliler gibi yaşamanın mı yoksa Avrupalılar gibi yaşamanın mı faydalı bir izlenim bırakma olasılığının daha yüksek olduğu sorusunda kesin bir fikir edinmediğim için, konuyu araştırmaya her yerde özellikle ilgi duyuyorum.

Buradaki Misyon Evi yerel bir yapıdır, duvarları ve tavanları beyaz zemin üzerine soluk kahverengi arabesklerle sade bir şekilde dekore edilmiştir. Avludan her ikisine de erişim sağlayan bir antre odası bulunan bir yatak odası ve salon, bir depo odası ve bir mutfak vardır. Avlunun karşısında hizmetçi odaları ve yerliler için bir misafir odası bulunmaktadır. Bunların üzerinde, dışarıdaki bir merdivenle ulaşılan, Bay Carless tarafından çalışma ve yatak odası olarak kullanılan iyi bir oda ve bir küçük misafir odası vardır. Başka bir merdiven, kız okulu binasının üzerindeki, uyuma ve giyinme odası olarak kullanılan kapalı nişlere sahip iki odaya çıkar. Bunlar iki hanımefendi tarafından işgal edilmektedir. Bir oda, şu anda sayıları altı olan tüm misyon topluluğu için yemek odası ve salon ile çalışma odası olarak hizmet vermektedir. Kitaplar, bir harmonium, yerdeki İran halıları ve kullanım için tam yetecek kadar mobilya onun "lüksünü" oluşturmaktadır.

İkisi de erkek olan iki hizmetçi vardır ve hanımların hepsi biraz ev işi yaparlar. Şu anda tek at, eczane atıdır; o kadar sert ve düzensiz adımlara sahip bir hayvandır ki ona binmek bir cezadır. Yemek bol, iyi pişmiş ve çok sadedir.

Hayat, her yönüyle, çok yoğun bir hayattır. Ziyaretçiler hiçbir saatte geri çevrilmez. Üzerinde egzersiz için yürünebilecek olan uzun düz çamur çatılardan bahçeler ve tepeler görülebilir, aksi takdirde topluluktaki bazılarının ufukları için çamur duvarlardan daha iyi bir şeyleri asla olmazdı ve avlulardaki yaşam Avrupalılar için oldukça kasvetlidir. Gerçekleri anlattım ve hiçbir yorumda bulunmuyorum; ve hem Dr. Bruce'un hem de yakın zamanda gelmiş bir hanımefendi olan ve nadir bir adanmışlığa sahip Bayan V——'nin,[1] arzulasalardı kendilerini konforla çevreleyecek imkanlara sahip oldukları unutulmamalıdır.

Bu, son sekiz ay içinde tanıştığım yaklaşık yirmi üçüncü misyon çevresidir ve hemen hemen hepsinde, birçoğu evimizde pek fark edemeyeceğimiz nitelikte olan aynı zorlukları görüyorum.

[1] Birkaç hafta sonra, bence zor bir dili aşırı çalışmaktan ve temiz hava ile egzersiz eksikliğinden dolayı hayatını feda ederek öldü.

Doğu'ya misyoner olarak gelen kadınlar, açık ara en büyük çileyi çekenlerdir; özellikle de gençseler, çünkü onların durumunda avantajlı bir şekilde karşı gelinemeyen Doğu geleneği, özgür hareketi kısıtlar ve bağımsızlığın tüm konforlarını azaltır. Bu nedenle bir kadın, kendisine eşlik edecek güvenilir bir erkek hizmetçi olmadan yürüyüşe çıkamaz, ata binemez veya bir eve gidemez ve bu durum genellikle o kadar zahmetlidir ki hiç dışarı çıkmaz, çatıdaki veya avlundaki bir yürüyüşle yetinir.

Bir hanımefendinin kendi ülkesinden ayrılırken üzerinde taşıdığı coşku dalgası, gücünü kısa sürede tüketir. Haftalar veya aylar boyunca onun etrafında toplanan ilgi geride kalır. Coşkulu konuşmalar ve veda toplantıları, heyecanı ve yenilikleriyle "ülke içlerine doğru yapılan" yolculuk ve içine dahil olduğu misyon çevresinden gelen samimi karşılama, kısa sürede geçmişe ait şeyler haline gelir. Ancak çevre, kendi içinde ne kadar nazik olursa olsun, kendi ilgi alanlarına ve çalışmalarına sahiptir ve ona bir munshi sağladıktan sonra, kaçınılmaz olarak aşağı yukarı kendi yolunda devam eder ve kadın, bizimkiyle hiçbir yakınlığı olmayan dillerin korkunç zorluklarıyla, en azından bir süreliğine, nominal olarak bir aile çevresinde olduğu için daha da derinden hissedilen bir yalnızlık içinde baş başa kalır.

Bir doktor veya hemşire olmadıkça, dili öğrenene kadar hiçbir şey yapamaz ve aşırı gençliğin mirası olan esnek zihnin ve güçlü hafızanın kaybıyla öğrenme zorluğu daha da artar. Cazip olan, işe şiddetle "girişmektir". Sonra ağrıyan kafa, uyku kaybı, genel halsizlik ve sinirlilik hali gelir ve İngiltere'deki verimli çalışmasını bırakıp gelmekle doğru yapıp yapmadığına dair kendi kendini sorgulamalar başlar.

Ardından, evde kullanılan ifadelerin gerçeğini gerçekleştirmek—"pencerelerine güvercinler gibi üşüşen kalabalıklar", "hasat için beyazlamış tarlalar" vb.—yerine, işin onu araması yerine kendisinin işi en zahmetli şekilde var etmesi gerektiğini görür ve çoğu zaman Kurtarıcı'nın sevgisini ve ölümünü istekli ve alıcı dinleyici kitlelerine anlatmaya dair o parıldayan umut, ilk yıl boyunca dikiş dikmeyi ve İngilizcenin temel kurallarını öğretmenin angaryası içinde yerine getirilir.

İşte tam da bu ilk yıl altında pek çok kadın teslim olur. Kyelang'dan Bay Heyde'nin dokunaklı bir şekilde söylediği gibi, bir misyon grubunun maruz kaldığı daha geniş dünyanın kusurları ve zayıflıkları, "kibar ve itici olmayan bir Paganizm ve Müslümanlık ile günlük temasın alçaltıcı etkisine" indirgenmiş olarak nasıl da özetlenebilir! Misyonerlerin, kesinlikle iddia edecek en son kişiler oldukları gibi, üstün bir kutsallığa sahip olmaları muhtemel değildir ve her bakımdan kutsanmış bir çevre hayal eden yeni gelen kadın, kendisini çalışma yöntemleri konusundaki sürtüşmelerin, her zaman nazikçe ifade edilmeyen güçlü farklılıkların ve olası kıskançlıklar ile eleştirilerin ve büyük olayların nadir olduğu yerlerde doğal olan, inceriklerin öneminin abartılmasının ortasında bulur. Türkiye'deki kıdemli bir Amerikalı misyoner, "İnanın bana, misyonerlerin en büyük sınavı yine misyonerlerdir" demiştir.

Küçük grup, kendi dışındaki sosyal kaynaklardan sıklıkla yoksundur; dostane ziyaretlerden, hizmetlerden, derslerden, müzikten, yeni kitaplardan, haberlerden ve tüm insanların masum olarak kabul ettiği pek çok canlandırıcı etkiden yorulmuştur. Yaşam çalışması bazen boşa gitmiş gibi görünür; sıcaklık, sinekler ve sivrisinekler bunaltıcı ve tüketicidir ve genç kadınlar söz konusu olduğunda, özellikle dili günlük hayatta konuşacak kadar kullanana kadar, dışarıda neredeyse hiçbir hareket alanı yoktur. Bir açık havada yürüyüş veya iyi bir dörtnala koşu mümkün olsaydı tamamen savuşturulacak olan varsayılan küçümsemelerin, kırıntıların, eleştirilerin, hayatı acılaştıran ve depresif hale getiren bir büyüklüğe ulaşana kadar üzerinde kara kara düşünülmesi şaşırtıcı mıdır?

Bir erkek, aletlerine—yani dile—hükmedene kadar ilk bir veya iki yılı son derece zorlayıcı bulur ve hatta erkekler bile zaman zaman birbirlerini yanlış anlayabilirler, ancak bir erkek iyi bir yürüyüşe çıkabilir veya tek başına dörtnala gidebilir, ya da daha da iyisi, köyler arasında bir haftalık bir seyahate çıkabilir. İnsanlar misyonerlik hayatının tehlikelerinden ve mahrumiyetlerinden bahsederler. Bunların tek kelimeyle abartıldığını düşünüyorum. Ancak bahsettiğim ve sıcak iklimler ile yetersiz egzersizle birlikte çok sayıda kadın misyonerin sağlığını baltalayan bu sınavlar abartılamaz ve derin derin sempatimizi talep eder.

Bölge ziyaretlerinde, İncil sınıflarında, anneler toplantılarında vb. başarılı ve sabırlı bir çalışan olan sıradan dindar bir kadının mutlaka yabancı bir misyoner olmaya uygun olduğunu düşünmüyorum; aksine, insan sevgisinin bir pınarı olan bir yüreğe ve doğal bir "insanlık coşkusuna" ihtiyaç vardır, tıpkı Efendi'ye olan sevgi gibi, sonuncusu diğerlerine nüfuz edip onları kutsal kılar ve onlara kalıcı bir tazelik verir. G. G.'nin—gönlü gördüğü her Çinli kadına mükemmel bir sevgi tutkusuyla yönelirken—şikayet ettiğini, hoşnutsuz olduğunu ve elverişsiz incerikleri büyüttüğünü hayal edin![1]

İster erkek ister kadın olsun, tıbbi misyonerde durum farklıdır. İş, işçiyi daha o buna hazır olmadan önce bile arar, onu talep eder, peşinden koşar, onu içine çeker ve o, dinini değiştirmek konusunda aciz olduğu yerlerde bile iyileştirmek için güçlüdür.

[1] Bu cümleler yaklaşık bir yıl önce yazılmıştı, ancak misyonlara yapılan pek çok sonraki ziyaret, bir kadın misyonerin Doğu'daki yaşamının en azından ilk döneminin son derece zorlu doğasına ve bunun ürettiği sürekli sağlık kaybına; misyon kurullarının, gönderilenlerde güçlü bir fiziğin daha katı gereksinimleri için ata binme görevini de içerecek bazı genel hijyen kuralları koymasının büyük gerekliliğine ve her şeyden önce, Doğu'da "Mesih'in mektupları" olmak üzere seçilenlerin doğal özelliklerinin, İncil'i sadece doğal olarak ve özel olarak övmekle kalmayıp, zorlu koşulların yıpranmasına ve gerilimine dayanacak nitelikte olması gerektiğine dair güçlü görüşümü yalnızca doğrulamıştır.

Bir ameliyat geçirmek üzere buraya getirilen Kuhrūd dağlarından bir kadını görmek için hastaneye gittim. Tüm varlığını hiçbir sonuç alamadan yerli hekimlere harcamıştı ve kocası, karısına son bir iyileşme şansı vermek amacıyla para bulmak için gerçekten evini satmıştı. On beş yıl önce bu adam neredeyse Dr. Bruce'un canını alıyordu. Şimdi ise, "Hristiyanlığın meyveleri iyi," diyor.

"Sokaklar labirenti" her gün yapraklarla daha da yoğunlaşıyor ve güneş, gölgeyi çok keyifli kılacak kadar sıcak, ara sıra yağan sağanaklar ise yeşilliği taze tutuyor. Gerçekten de odam, bādgīrden (rüzgâr kulesinden) gelen serin hava akımını çok keyifli kılacak kadar sıcak. Bu rüzgâr kuleleri, düz çatıların monotonluğunu kırarak tüm İran şehirlerinin bir özelliği olmuştur.

Mektuplar Isfahan'dan haftada bir kez gönderilebiliyor ve çok güvenli olan ile çokça yararlanılan başka bir fırsat daha var: Belirli aralıklarla Buşir ile Tihran arasında at süren bir İngiliz resmi kuryesi olan "Telgraf chaparı". İran postası, İran resmiyetinin genel yozlaşmasından payını alan sefil bir kurumdur ve taahhütlü (iadeyi taahhütlü) olmadıkça, mektuplar hiçbir yerde Tihran'dakinden daha az güvenli değildir.[1] Başka bir haftanın postası için burada olmayabileceğimden, bu mektubu bu haliyle, parça parça da olsa göndereceğim. I. L. B.

[1] İngiltere'ye gönderdiğim taahhütsüz mektuplarımın neredeyse tamamı varış noktasına ulaşmayı başaramadı.

MEKTUP XIII

JULFA, 29 Nisan.

Yazmamdan bu yana HER gün tamamen dolu geçti ve bu muhtemelen buradaki son günüm. Benim o sevgili eski Kabil çadırım, bir shuldari (küçük Hint çadırı), o da Hint işi, ve kendi planıma göre burada yaptırdığım bir hizmetçi çadırı, hizmetçilere bu sanatı uygulamalı olarak öğretmek amacıyla yerleşkelerden birine kuruldu ve pek çok gecikmenin ardından nihayet gerçekten yola çıkılacak gibi görünüyor.

Birkaç şenlik, bu nazik ve misafirperver evdeki yaşamın hoş monotonluğunu bozdu—Avrupalı ve Ermeni akşam yemeği partileri; geniş ovanın, onu çevreleyen dağların ve her ikisinin de küçülmüş kalıntıları olan Isfahan ve Julfa'nın çok güzel panoramik bir manzarasının görüldüğü Kuh Sufi'de bir piknik ve bir "kilise pikniği". Kuh Sufi'den, çorak çölün, şehri çevreleyen ve meyvelerinin büyüklüğü ile sululuğuyla ünlü olan ekili ve sulanan bahçelerin yeşil vahasını ne kadar tamamen ve keskin bir sınır çizgisiyle sınırladığı görülür. Çamurdan yıkık dökük veya pürüzlü duvarların, çöp yığınlarının arasında kayıtsızca duran harap ve modern evlerin karmaşasından ve sahneyi kurtaran bir yeşilliğin ortasından, Mescid-i Şah'ın mavi çinili kubbesi, birkaç minare ve çinilerinin yarısından mahrum kalmış Medrese'nin devasa kubbesi belirgin bir şekilde yükselir. Çamur sokakların ve kervansarayların uzun hatları, haraplıkları içinde cılız bir şekilde çöle doğru uzanır ve bir zamanlar 650.000 nüfusa ve muhteşem bir saraya sahip olmakla övünen şehir, en yüksek tahmine göre 80,000'den az bir nüfusla hayatta kalmaktadır.

"Kilise pikniği" bir çöküş sahnesinde düzenlendi, ancak Feth Ali Şah'ın öldüğü Yedi Dest (Haft Dast) adlı eski sarayın arazisinde olması ve Isfahan'ın üç dikkat çekici köprüsünden biri olan Pul-i-Khaju'ya (Hâcu Köprüsü) yakın olması nedeniyle, kırmızı giysili üç kadın dışındaki tüm kadınlar burayı canlandırdı. Bu köprüler muhteşemdir. İnşaatları çok özeldir ve araç yolları düz olduğu için İran'da neredeyse benzersizdirler.

Pul-i-Khaju, tuğladan olmasına rağmen, bir rıhtım oluşturacak şekilde kemerlerle çevrilmiş devasa boyutta taş ayaklara sahiptir. Bu masif yapı üzerinde, her bir ayak üzerinde nehre bakan kapı aralıklarına sahip çift sıra odadan oluşan üst köprü inşa edilmiştir ve üst ayaklarda da merdiven boşlukları ile odalar vardır.

Çahar Bağ (Chahar Bagh) köprüsü de otuz üç kemeriyle—ki bunlardan bazıları çok büyüktür—yolcular için koridorlarıyla ve her bir ayağın üzerindeki odalarıyla (her odanın nehre açılan üç penceresi vardır) tuhaf ve muhteşemdir. Bu köprüler, düzensiz yüksekliklerdeki sayısız pencerelerinden dolayı çok katlı bir görünüme sahiptir ve şehre muazzam bir giriş oluştururlar.

İlk başta olduğu gibi şimdi de en sonunda, köprülerinin yanındaki Zainderud hakkında bana en etkileyici gelen şey, boyama işlemlerinden biri olan durulamanın onun çakıllı düzlüklerinde ne kadar geniş bir ölçüde yürütüldüğüdür. Isfahan'da boyanmış kumaşlar ünlü ve güzeldir; köylerde yapılan ağır pamuklular ve Manchester'ın ağartılmamış pamukluları boyanmak ve basılmak (baskı yapılmak) üzere buraya getirilir.

Burada oldukça kalabalık bir boyacı nüfusu vardır ve şimdi nehir oldukça düşük olduğundan, birçoğu sezon için çakıl bankları üzerine kurulmuş çalı çırpıdan küçük barınaklarda kamp kurmuştur. Tam yarım mil boyunca bu banklar, boyanmış ve

basılmış basmaların durulayıcıları ve devasa pamuklu yığınlarıyla kaplıdır. Durulamadan sonra yüzlerce parça kuruması için birbirine yakın bir şekilde serilir; çivit ve turkuaz mavisi, kahverengi ve mor kök boya, Türk kırmızısı ve safran renkleri hakimdir, orada burada ise çirkin bir anilin rengi kendini gösterir. Daha küçük boyacılardan bazılarının boya fıçıları nehrin kıyısındadır, ancak pamukluların çoğu Isfahan'dan hazır boyanmış olarak, eşek sırtlarında, eşlik eden durulayıcılarla birlikte getirilir.

Çakıl bankları arasındaki kanallar boyunca eski değirmen taşları sıralanmıştır ve günün büyük bir bölümünde bir durulayıcı bunların her birinin önünde diz boyu suyun içinde durur. Yöntemleri kabadır ve pamuklu kumaşın onun bu muamelesine dayanacak kadar iyi olması gerekir. On beş ila yirmi yarda (yaklaşık 13-18 metre) uzunluğundaki ıslatılmış, yarı sıkılmış pamuklu bir parçayı eline alarak, beş fit şeklinde katlar ve tüm gücüyle değirmen taşının üzerine vurur; tüm bu süre boyunca yorgunluktan bitap düşene kadar makamsız, ezgisiz bir şarkı söyler. Gürültü muazzamdır ve daha da fazlası olacaktır, çünkü nehir henüz en düşük seviyesinde değildir. Parçanın suyu vurularak çıkarıldığında, bir çocuk onu çakılların üzerine serer ve üzerine su serperek ıslak tutar, ardından vurma işlemi tekrarlanır. Parlak güneş ışığında her değirmen taşından yükselen renkli su serpintisi çok güzeldir. Her durulayıcının kıyıdaki pamukluları korumak için bir bekçi köpeği vardır; vurma, sıçratma ve şarkı söyleme ile köpeklerin havlaması ve çocukların çığlıkları arasında, burası gürültülü ve neşeli bir sahnedir.

Bazı vicdansız İngiliz üreticilerin buraya "doldurulmuş" (kalitesiz/ağırlaştırılmış) pamuklular göndermeyi adet edindiklerini duymuştum; ancak basma baskıcıları onlarla başa çıkmayı bilmiştir, çünkü basma baskıcısı kumaşı satın almadan önce tartar, yıkar ve kurutur, sonra tekrar tartar. Bir insan bir İranlıyı aldatmak istiyorsa "çok erken kalkmalıdır" (çok kurnaz olmalıdır).

Desenler ve renkler güzeldir. Yorganlar, "masa örtüleri" (yerde kullanım için) ve chadarlar (çarşaflar) genellikle enfes güzellikte şeylerdir. Gerçekten de cazibeye kapıldım ve kendi zevkimi tatmin etmek için Bahtiyari kadınları için yapılmış, esas olarak beyaz bir zemin üzerine çivit mavisi ve kahverengi kök boya ile basılmış bazı güzel "masa örtüleri" satın aldım.

Cezbedici şeyler çok büyük. Hem kendi kıyafetim için hem de Bahtiyarilere sunulacak hediyeler için pek çok şeye gerçekten ihtiyacım var ve seyyar satıcılar her gün gelip küçük verandada o cezbedici çıkınlarını açıyorlar. Hiçbir Avrupalı ve üst sınıftan hiçbir kadın İran'da alışveriş yapmanın keyfini çıkaramaz, bu nedenle seyyar satıcı zorunlu bir kurumdur.

Buradakiler daha mütevazı türdendir. Zengin Türkistan ve Fergana halılarını, altın ve gümüş mücevherleri, kakmalı silahları, altın iplikle işlenmiş kumaşları veya seyahat eden Feringhi'yi (Avrupalıyı) cezbeden şeylerden herhangi birini sergilemenin faydasız olduğunu öğrenmişlerdir; bu yüzden her türlü sıradan kumaşı, baskılı patiskaları, değersiz yünlü şeyleri ve Isfahan'ın o dayanıklı parça pamukluları ile enfes basılmış pamuklu karelerini getirirler.

Günün neredeyse her saatinde, kapıda çömelmiş, büyük bir çıkını okşayan, sizi gördüğünde küçümseyici bir tavırla ona vuran, acıklı bir şekilde yukarı bakan, sizin

"kurbanınız" olduğunu ilan eden ve büyük bir güçlük ve zararla tam da khanumun (hanımın) istediği şeyi getirdiğini söyleyen selam veren bir yaratık görülür. Bir an için tereddüt ederseniz çıkın açılır ve ilk ziyaretinde her zaman göz alıcı Manchester pamuklularını gösterir; ancak bakıp tiksinti belirtirseniz, burada basılmış pamukluları çıkarır, onları sevgiyle okşar ve onlar için değerlerinin iki katını ister. Siz yaklaşık yarısını teklif edersiniz. O geri çekilir ve siz, adil fiyatı temsil eden bir uzlaşmaya varılana kadar ilerlersiniz.
Ancak bazen, bir masa örtüsünde olduğu gibi, onu çok beğendiğinizi ama istenen fiyatı vermeyeceğinizi görürlerse, Allah'a yemin ederler ki bir kuruş bile inmeyecekler, çıkınlarını toplarlar ve iyi simüle edilmiş bir öfkeyle uzaklaşırlar; muhtemelen ertesi gün ürünü kendi şartlarınızla sunmak için geri döneceklerdir. Bayan Bruce pazarlığı yaptı ve ben sadece eğlenen bir izleyici oldum. Bunları satın alma sürecinin getirdiği endişe ve can sıkıntısı olmadan bir şeylere sahip olmayı tercih ederim.
Zenginlerin andarunlarını (haremlerini) ziyaret edenler gibi daha yüksek sınıftan seyyar satıcılar, çıkınlarını taşımak için bir eşek veya hizmetçiyle birlikte çiftler halinde giderler.
Amir-i-Panj'ın arayıp eşini ziyaret etmemi istediğini belirtmiştim. Isfahan'a girişim o kadar tatsız olmuştu ki, kapılarından tekrar geçmeye korkacağımı söyleyen bir mesaj gönderdim; buna karşılık, hiçbir nezaketsizlikle karşılaşmamamı sağlayacağını belirtti. Böylece bir öğleden sonra ziyareti ayarlandı ve benim için İran'da gördüğüm en güzel atlardan birini, Mirza Yusuf için bir atı ve şehir kapısında sayıları on ikiye çıkarılan altı süvari askerinden oluşan bir eskort gönderdi. Bindiğim at şu tarife uyuyordu—"boynu gök gürültüsüyle kaplı"—tamamen nazikti, ancak yürüyüşü toprağa dokunmaktan gurur duyan bir yaratığınki gibiydi. Böyle bir hayvanın üzerinde olmak canlandırıcıydı.
Süvariler görkemli hayvanlara biniyorlardı ve beyaz Astrahan yüksek kalpakları giymişlerdi; kortej, beklediği dar sokağı tamamen doldurmuştu ve Çahar Bağ ile şehir kapısından büyük bir şahlanma ve gürültüyle geçerken, ne bir derviş ne de bir sokak çocuğu "dilini oynatabildi" (tek bir laf edebildi).
Amir'in evinin girişinde bir yaver ve çok sayıda asker-hizmetçi tarafından karşılandım ve şeftali çiçekleriyle dolu güzel bir bahçeye açılan birçok penceresi olan uzun bir odaya "götürüldüm"; bahçede menekşeler ve süsenler vardı; masa, Isfahan'ın seksen mil ötesinden toplanan kudret helvasından (manna) yapılan favori bir tatlı olan gaz yığınları da dahil olmak üzere çok güzel şekerlemelerle kaplıydı. Telkari altın kaplar içindeki küçük fincanlarda kahve ikram edildi ve ardından Amir-i-Panj beyaz bir üniforma, beyaz bir kuzu derisi kalpakla ortaya çıktı ve "andaruna (hareme) kadar bana eşlik etme şerefine erişmek için izin" istedi.
İran nezaketi büyüktür ve Amir, bir İranlı değil de bir Türk olduğunu düşünmeme rağmen, bundan yoksun değildir. "Evim varlığınızla temizlendi", "Bu ziyarette bin yıl yaşıyorum" vb. gibi ifadeler özgürce kullanıldı.
Herkes tarafından çok yüksek bir karakterde kabul edilen ve Müslümanların bir "aziz" olarak bahsettiği bu adam, karşılaştığım en ilginç Müslümandır. Tam anlamıyla dindar bir adam olarak, bildiği tüm erdemleri uygular; inanç ayrımı gözetmeksizin

kendini hiçe sayacak derecede sadaka verir, sözde ve özde hayırseverdir, doğruluk, saflık ve adalete inanır.
Sadece Dr. Bruce'un onun hakkındaki yüksek fikrinden değil, aynı zamanda tercümanımın ona karşı beslediği sınırsız sevgi ve saygıdan dolayı da ona karşı çok ön yargılıydım. Mirza Yusuf, Buşir'den Isfahan'a yaya olarak, hiçbir referansı olmadan, bir yabancı ve parasız olarak yürümüştü ve bu iyi adam onun durumunu duyarak onu evine almış, bir arkadaşı, İran ordusunda bir general olan ve o da iyi ve cömert olan bir Müslüman onu Tihran'a götürene kadar ona hoş bir misafir gibi davranmıştı; orada birkaç ay boyunca onun misafiri olarak kalmış ve en iyi İran sosyetesiyle tanıştırılmıştı. Ondan, yozlaşmış bir ulusta bile bir hayatın ne kadar güzel ve saf olabileceğini öğrendim. Amir'in elini öpmek için eğildiğinde, yüzünde minnettar bir sevgiyle, her zaman onu çağırdığı gibi "velinimeti", bana döndü ve "O benim için sevgili bir oğul gibidir, Allah onunla olsun," dedi.
Bahçe iyi düzenlenmişti ve yakında tamamen çiçeklerle dolacaktı. Amir onları tutkuyla seviyor gibi görünüyordu. Onların dinlenme ve neşe verdiğini ve "Tanrı'nın giysisinin püsküllleri" olduğunu söyledi. "Onları kesemezdi," dedi, "güzellikleri kökten yaprağa kadar olan bütünlüklerindedir ve kesmek onu yok eder."
Yüksek bahçe duvarındaki perdeli bir kapı yolu, perdelerin hizmetçiler tarafından kenara çekildiği yer, çiçeklerin yine revaçta olduğu ve asmaların duvarları gizlediği andarunun avlusuna çıkar. Oğul, küçük bir çocuk, bizi karşıladı ve elimi öptü. Mirza bana bu duvarı daha önce hiç geçmediğini ve hanımları hiç görmediğini söyledi; ancak onu dışarıda bırakmayı teklif ettiğimde Amir onun kabul edileceğini, çok fazla sohbet etmek istediğini ve eşinin İngiltere'deki kadınların konumu ve eğitimi hakkında bilgi sahibi olmasını arzuladığını belirtti.
O güzel kabul odası adeta bir ev gibi görünüyordu. Saf beyaz duvarlar ve petek tavan soluk mavi bir tonla dokunmuş ve dekore edilmişti ve yerdeki zengin halıların desenlerinin zemini aynı narin renkteydi; bu renk, divanların kaplandığı brokar kumaşlarda da tekrarlanıyordu. Gökyüzü mavisi üniforması içinde, göğsü nişanlarla kaplı Amir'in yarı boy portresi, genel renk "şeması" ile uyum sağlıyordu. Duvarlardaki takchahlar (nişler) kaymaktaşı, yeşim ve bronzdan vazolar ve diğer nesneler için kullanılıyordu. Üzeri şekerlemelerle kaplı bir çay masası, yerdeki bir çay takımı ve birkaç sandalye mobilyaları tamamlıyordu.
Amir, eşi içeri girene kadar ayakta durdu ve ardından Mirza'yı yerleştirerek oturmak için izin istedi; Mirza, hanımefendi girdiğinde ihtiyatla gözlerini indirdi ve onları bir daha asla yerden kaldırmadı.
Kadın genç, uzun boylu ve biraz toplcaydı. Çok fazla allık sürülmüştü ve tuvalet sanatının ek bir güzellik katamadığı gözlerine sürme çekilmiş, kaşları yapay olarak uzatılmıştı. İnce gri çoraplar, beyaz ten rengi oturan dar pantolonlar, siyah saten bir etek veya daha doğrusu fırfırlı, altına kolalı krinolin fırfırları işlenmiş bir fırfır giymişti; öyle ki oturduğunda dümdüz duruyor, sandalyeye dokunmuyordu bile. Pullu gazlı bezden bir gömlek ve soluk mavi, altın işlemeli bir zühal (zouave) ceketi, kıyafetten ziyade kostüm olan bir giysiyi tamamlıyordu. Bu biraz şaşırtıcı etki, başından ayağına kadar onu saran soluk pembe ve altın rengi benekli, tamamen şeffaf, güzel bir İstanbul ipek gazlı bez peçesiyle yumuşatılmıştı.

İki saatten önce ayrılamadım. Amir ve Mirza, birbirlerinin ifade biçimlerine alışmışlardı, hiçbir zorluk bulamadılar ve Mirza, zeka kadar eğitimli bir adam olduğu için, düşünce bir gerçek kadar kolay aktarılıyordu. Hanımefendi, kocası kendisiyle konuşmadıkça o güzel gözlerini aşağıda tuttu.
Başlıca konular İngiltere'deki kadınların eğitimi ve konumu, din, politika ve İran'ın geleceği idi ve tüm bunlarda Amir kendisini şaşırtıcı bir genişlik ve cesaretle ifade etti. Hristiyan inancı hakkındaki bilgisinde ne kadar ilerlediğini söyleyemem, ne de onun en ilginç düşüncelerini tekrarlama özgürlüğünü kendimde hissediyorum. Bir Sünni, bir liberal, tam bir dini özgürlük arzulayan, Babilere karşı gösterilen bazı nezaketler için minnettar olan; İngiliz Temsilciliği tarafından ve C. M. S. evinde hâlâ sağlanan koruma ve Dr. Bruce'un azimli çalışmasına hayran olan ve her şeyden önce, "iyiliğin tacı" ve "Yüce Peygamber İsa'nın yaşamının gerçek bir taklidi" olarak gördüğü Tıbbi Misyon'u takdir eden biri olarak, tüm gösterdikleri güçlü bir dini doğayı ve dini düşünceye çokça verilmiş felsefi bir zihni kanıtlıyordu. "Tüm gerçek dinler tek bir şeyi amaçlar," dedi, "kalbi ve yaşamı saf kılmak."
Seyahatlerim ve seyahatteki özel ilgi nesnelerim hakkında pek çok soru sordu ve neredeyse her zaman yalnız seyahat ettiğimi duyunca şaşırdı; ama bir anlık duraksamadan sonra, "Yalnız olmanıza izin verildiğini anlamıyorum, çünkü her yerde Tanrı'nın sevgisine, yoldaşlığına ve korumasına sahiptiniz," dedi.
İran eğitiminin ihtiyaçlarına, dini özgürlüğe (Hristiyanlığı benimseyen bir Müslümanı ölümle cezalandıran yasa hâlâ kanun kitabındadır), yollara ve demiryollarına önem veriyor ve bu konuda herhangi bir fikir edinip edinmediğimi sordu. Emeğin kazancı için güvenliğin ve zengin ile fakir için eşit yasaların, dürüst yargıçlar tarafından yönetilmesinin, yaygın eğitime eşlik etmesi gerektiğini düşündüğümü söyledim. Korkarım ki o, dürüst yargıçları uzak bir geleceğin vizyonu olarak görüyor!
İngiltere'deki kadınların konumu ve kadın eğitiminin şu anda taşındığı yükseklik konusu onu son derece ilgilendirdi. Eşinin anlattığım her şeyi anlamasını istedi. Kadınların sanat, edebiyat, müzik ve diğer şeylerdeki sınavlardaki başarısı ve Kraliçe Victoria'nın siyasi bilgeliği ile tamamen anayasal yönetimi, hepsi onu büyük ölçüde ilgilendirdi. Bu pozisyonları alan kadınların eş ve anne olarak eşit derecede iyi olup olmadıklarını sordu. Sadece tekrar Kraliçe Victoria'yı referans gösterebildim. Bir Doğulu, aramızdaki evlenmemiş kadınların konumunu anlayamaz veya bunu dini yeminlerden ayıramaz ve Amir, İngiltere'de yapılan hayırseverlik çalışmalarının çok büyük bir kısmının, ya tesadüfen ya da tasarım gereği evlilik hayatının ne mutluluğuna ne de görevlerine sahip olan kadınlar tarafından yapıldığını şaşkınlıkla duydu. İran'daki kadınların eğitildiğini ve belirli geleneklerin engellerinden kurtulduğunu görmeyi umuyor, "ancak," diye ekledi, "bu yöndeki tüm reformlar yavaş gelmeli ve eğer iyi olacaksa ve zararlı olmayacaksa, daha geniş bir eğitimin içinden doğal olarak büyümelidir."
İsfahan'da ne görmek isteyeceğimi sordu, ancak hapishaneden bahsettiğimde onu göstermekten utanacağını söyledi ve siyasi suçlar hariç hapsedilmeye pek başvurulmadığını, İran adaletinin hızlı ve şiddetli olduğunu—falaka vb.—hapsedilme olmadığını belirtti.

Daha sonra Mirza Yusuf'un diğer "velinimeti"nin evine benzer bir ziyarette bulundum; o da Fransızca konuşan, iyi ve yardımsever bir adamdı, andarunda tercümanlık görevini iyi yaptı.
Birkaç gün sonra Amir-i-Panj, General Faysalallah Han eşliğinde Dr. Bruce'u ve beni ziyaret etti ve çok hoş bir sabah ziyareti yapılabileceğini gösterdi; ertesi gün Amir benim için aynı atı ve eskortu gönderdi ve onunla ve Dr. Bruce ile Çahar Bağ'da buluşarak, birleşik bir cami ve kolej olan Medrese'yi ve cephaneliği ziyaret ettik; burada iki general daha bize katıldı ve daha sonra dışarıda bir askeri bando çalarken Standart Oda'da çay ile ağırlandık. Amir, İsfahan'ın cephanelikteki odalardan birinde sergilemekle ünlü olduğu pirinç işçiliğinde yetenekli bazı zanaatkarlar sipariş etmişti ve her bakımdan İsfahan'ı ziyaret etmeyi hapishaneyi incelemekten daha keyifli hale getirmeye çalıştı! Bahtiyari ülkesinde peçe takmamamı ve "mümkün olduğunca Avrupalı gibi" olmamı tavsiye ediyor.
Örgütlenmesini kendisinin yaptığı cephanelik benim uzmanlık alanıma girmiyor. Görünüşe göre 5000 erkeğin teçhizatı için mükemmel bir düzende, tüm savaş araç-gereçlerine sahip çok sayıda büyük oda var.
Gümüş kapıları ve enfes çinileri sürekli tarif edilen Medrese'yi aynı kısalıkla geçiyorum. Çöküş birkaç yıl içinde bu güzel binadan geriye çok az şey bırakacaktır. Kubbenin millerce öteden görülebilen çinileri dökülüyor ve hatta öğretim salonlarında ve kubbenin altındaki büyük camide, tamamen çinilerle kaplı ve çatılı olan bu yapıların bazılarının yapımı kayıp bir sanattır, insan buradaki kayıp veya kırılmalardan yıkımın yaklaştığını tahmin edebilir. İlahiyat veya hukuk okuyan öğrencilerin kaldığı odalarda veya hücrelerde, İran ve Keşmir'de yaygın olan güzel ajurlu işçilikle yapılmış çok ince pencereler vardır, ancak önlenebilir çöküşe geçen güzelliğin etkisi çok hüzünlüdür.
İsfahan'ı da neredeyse hiç fark etmedim, en iyi nedenlerle, çünkü onu görmedim! Dörtte biri harabe halinde olmasına ve nüfusu Şah Abbas günlerinde olduğunun sekizde biri olmamasına rağmen, artan bir İngiliz ticaretiyle oldukça gelişen bir ticari merkezdir. Gerçekten de burada Rus ticari nüfuzunun sona erdiği ve İngiltere'ninkinin üstün geldiği söylenebilir. Burası Manchester ve Glasgow pamuklularının cenretidir; yünlü mallar Avusturya ve Almanya'dan gelir, cam Avusturya'dan, çanak çömlek İngiltere'den, mumlar ve gazyağı Rusya'yı temsil eder. İsfahan'daki ticari üstünlüğümüz tartışılamaz. Bunu duymaktan neredeyse yoruldum. Afyon, tütün, yerel tüketim için farklı eyaletlerden gelen halılar ile pamuk ve pirinç başlıca ihracat ürünleridir. Afyon, şehrin çevresinde ve Zainderud yatağı boyunca giderek daha fazla yetiştirilmektedir. İhraç edilen 4500 kasadan (kasa başına 90 sterlin değerinde) dörtte üçü Çin'ye gitmektedir. Yetiştirilmesi o kadar kârlıdır ve o kadar hızla artmıştır ki, gıda ürünlerinin ihmal edilmesi nedeniyle Vali Prens, afyon haşhaşının ekildiği her dört ölçek için bir ölçek tahıl ekilmesi yönünde bir emir çıkarmıştır.
Pazarlardaki pamuklular, içlerinde iki ila üç mil boyunca kapalı çatılar altında yürünebilen, hilekar üreticilerin kurnazlıklarını boşa çıkarmak için basma baskıcıları tarafından alınan başarılı önlemler sayesinde en iyi kalitededir. Yaşamın tüm Avrupa

gereksinimleri ve pek çok lüksü elde edilebilir ve İsfahan pazarları, Tebriz'inkiler hariç İran'ın en yoğun pazarlarıdır.
Bu güney başkenti için şunu söylemek adildir ki, insan onun ince pazarlarının çatısı altında iki milden fazla yürüyebilirse de, ihtişamı olmayan bir ıssızlığa sahip olan ve esas olarak bu mevsimde Avrupa sofralarında bolca kullanılan mükemmel yaban kuşkonmazının üretimiyle tanınan harabeleri arasında da millerce yol alabilir.
"İran Versay'ı" olan Kırk Sütun Sarayı (Çehel Sütun), her bir sütunu renk ve karmaşık işçilikle zenginleştirilmiş gövdelerden oluşan ve bir mermer aslan üzerinde duran Sallanan Minareler, tavus kuşu mavisi çinilerden oluşan ince kubbesiyle Mescid-i Şah, hepsi erken çöküşe geçiyor, eski büyüklüklerine tanıklık etmek için kalıyorlar; diğer soylu saraylar, camiler, kervansaraylar ve Medreseler harap haldedir, muhteşem eğlence bahçeleri yabani otlar ile arpa ve fiğ için aşırı büyümüştür, havuzlar kirlidir veya toprakla doludur, görkemli çınar ağaçları yakacak odun için kesilmiştir veya boş bir varoluşu sürdürmektedir—her biri, İran'ın diğer yerlerinde olduğu gibi, yok eder, kimse restore etmez. Cephanelik, genel çöküş yasasının tek istisnasıdır.
Yine de İsfahan çevre olarak yirmi dört millik bir alanı kaplıyordu ve 650.000 ruhluk nüfusuyla on yedinci yüzyıla kadar Doğu'nun en muhteşem şehirlerinden biriydi. Geçen yüzyılda bir Afgan fatihi tarafından yıkılması, on beş günlük bir katliam gerçekleştirmesi ve sarayın Tihran'a taşınması, burayı sadece bir ticaret merkezine, bir "dağıtım noktasına" indirgemiştir ve bu haliyle kalıntıları yeni bir yaşam kontratı alabilir. Farhang adında, çoğunlukla kişisel olan küçük haber parçaları basan bir gazetesi vardır. Editörü, benimle "röportaj" yapacak kadar Avrupa çizgisinde ilerlemektedir!
İsfahan'da pamukluların başarılı bir şekilde basılması ve boyanmasının dışında başka üretimler de vardır; yani, çanak çömlek, çini, pirinç işçiliği, kadife, saten, çadırlar, kaba pamuklular, cam, kılıçlar, silahlar, tabancalar, mücevherat, yazı kağıdı ve zarflar, ipek brokar, satenler, barut, kitap ciltleme, altın iplik vb.
İsfahan'ın üzerinde durduğu plato, doğudan batıya yaklaşık yetmiş mil ve kuzeyden güneye yirmi mil uzunluğundadır ve çarpıcı bir hatta sahip yüksek dağlarla çevrilidir, deniz seviyesinden 5400 fit yüksekliktedir. Şehir en sağlıklı iklime sahiptir ve hem sıcağın hem de soğuğun aşırılıklarından uzaktır. Sol kıyısında yer aldığı Zainderud, kısmen keşfedilmiş bir bataklıktaki hak edilmemiş sonuna giden yolda ovanın büyük bir kısmına bereket bahşeder.
Bir banliyö olarak adlandırılan bu Hristiyan kasabası, Isfahan'dan gerçekten iki buçuk mil uzaklıkta olmasına rağmen, iyi inşa edilmiş ve iyi nüfuslu bir merkezdir. İsfahan'ın olduğu gibi harabelerle karışık değildir. Esas olarak Kuh Sufi yönünde kendilerine ait bir bölgeleri vardır. Bir ay sonraki izlenimim buranın temiz ve rahat olduğudur, Bay Curzon'un ifadesi ise "sefil" olduğudur. Ben benimkini tercih ederim!
Burası bir "sular şehridir". Zainderud'un daha yüksek bir seviyesinden alınan akıntılar, budanmış dut, dişbudak, karaağaç ve en iyi yakacak odunu oluşturan "serçe dili" söğüdü ile gölgelenmiş olan sokaklarının neredeyse tamamından aşağıya doğru süzülür ve "su nehirlerinin kenarına dikilmiş" olduğu için o kadar hızlı büyür ki

yıllık budamaya izin verir ve kemerli olmayan odaların çatılanmasında kullanılan dalları sağlamanın yanı sıra yakıt da sağlar.
Bazıları üç asırdan daha eski olan evler çamur tuğladan yapılmıştır, çatılar genellikle kemerlidir ve duvarlar üç ila beş fit kalınlığındadır. Hepsi, kanalların sokaklardaki akıntılardan yönlendirildiği dikili avlulara ve bahçelere sahiptir. Bu akıntılar başka amaçlara da hizmet eder: Sürekli olarak bir grup Ermeni kadının içlerinde çamaşır yıkadığı görülürken, diğerleri hemen aşağısından su içmekte veya su çekmektedir. Sokaklar yaklaşık yirmi fit genişliğindedir ve su kanalının her iki tarafında dar pürüzlü kaldırım yollarına sahiptir. Bazılarında bir yayaya dokunmadan at sırtında geçmek zordur.
Bu yapraklı sokaklara, parlak kırmızı elbiseler ve saf beyaz çarşaflar içindeki Ermeni kadın topluluklarının, günün her saatinde içlerinde yavaşça yürümeleri, parlak gözlerin ve pembe yanakların vizyonları büyük bir resimsellik katmaktadır. Henüz hiç kirli bir beyaz çarşaf görmedim! Uzun boş çamur duvarlar, alçak geçitler, ara sıra sıralanan sefil dükkanlar, kiliselerin loş ve serin açık sundurmaları ve yaya veya at sırtındaki ara sıra görülen bir Avrupalı ile elbiseleri Avrupalınınkine çok yakın olan, hiçbir ilgi göstermeden yaklaşan erkek Ermeni grupları ve kiliselere doğru süzülen siyah cübbeli papazlar genellikle görülebilecek tek şeydir. Kulağa donuk geliyor, belki.
Şimdi Avrupalılara kiralanan zengin Ermenilerin evlerinin birçoğu içeriden son derece güzeldir ve daha fakir sınıflar tarafından işgal edilenlerde bile, tek bir havadar oda haftalık iki peniye kiralanabilir, çok güzel ve uygundur. Ancak dışarıdan hiçbir zenginlik belirtisinin görülmesine izin verilmez. Ermenilerin pek çok engellemeye maruz kalmalarının üzerinden sadece birkaç yıl geçmiştir ve şimdi bile gücendirmemek için temkinli yürümek zorundadırlar. Örneğin, bir Ermeni bir at yerine bir eşeğe binmeye zorlanırdı ve bu kısıtlama gevşetildiğinde, İsfahan kapılarına girmeden önce atından inerek aşağılığını göstermek zorundaydı.
Kiliselerinde çan bulundurmalarına izin verilmezdi (Paskalya'da hâlâ hiç olmamasını dilerdim), ama şimdi Egglesiah Wang (büyük kilise), iç avlusunda 100 fitten fazla yükseklikte güzel bir çan kulesine sahiptir. Ancak eski ibadet saatlerini duyurma yöntemi hâlâ sevgiyle sürdürülmektedir. İki direk arasına asılmış bir tahtaya bir tokmakla vurulmasından oluşur ve gün ağarmadan önce başlayan günlük hizmet için mahallenin uykusunu başarıyla böler.
Ermeniler, zengin İranlılar gibi, pencerelerin olmaması ve tüm dış süslemelerin yokluğu ile sokaklara o kadar sefil bir görünüm veren alçak geçitleri ihtiyatla korurlar ve insanı içerideki güzelliğe ve hatta ihtişama büyük bir şaşkınlıkla bakmaya yöneltirler.
İngiltere'de zengin bir adam, kısmen kendi zevki için ve kısmen de, eğer "kendi servetinin mimarı" ise, zenginliğini her şekilde ve çoğu durumda daha fakir komşularının gözleri önüne sermek için konumunu görsel olarak dayatır. İran'da onun başlıca zevki onu biriktirmek ve gizlemektir, çünkü teçhizatta veya mobilyalarda herhangi bir olağandışı sergileme, Tihran'da Şah'tan kaçınılmaz sonuçlarıyla bir ziyaret şeklinde veya Eyaletlerde validen bir talep şeklinde kesinlikle üzerine bir "baskı" getirecektir.

Bir adam için "kapılarını büyütmek" yıkımı davet etmektir. Fakir insanların alçak kapıları vardır, bu da zengin adamın hizmetçilerinin tatsız işler için at sırtında evlerine girmelerini önlemek amacıyla eğilmeyi gerektirir. Hristiyan kiliselerinin, Müslümanların sığırlarını içlerine ahırlamasını önlemek için Julfa'dakinden başka yerlerde dikkate değer derecede alçak kapıları vardır. Zengin adamlar, eski atasözüne göre, resmiyetin açgözlülüğünü tahrik etmemek için sefil girişler yaparlar, "Kapısını yüksek yapan yıkım arar" (Süleyman'ın Özdeyişleri xvii. 19). Sadece Kraliyet kapıları ve Kraliyeti temsil eden yetkililerin kapıları yüksektir.
Ermeni tüccarların, Avrupalılar gibi, İsfahan'da ofisleri vardır. Halkın geri kalanı geçimini şarap yapmak ve satmakla sağlar, küçük dükkanlar işletir, çok yetenekli oldukları saatler ve mücevherler yapar, marangozluk ve bostancılıkla uğraşır; tutumlu ve çalışkandırlar ve çok az gerçek yoksulluk vardır.
Şarap satışı Julfa'nın huzuruna katkıda bulunmaz. Ekşi şarap ve arakın (sert bir içki) bir karışımı çok sarhoş edicidir ve Ermeniler, içtiklerinde sarhoş olana kadar içerler ve kasabanın Müslümanları ile olan içki ticaretinin o iğrenç gizliliği, utanç verici kavgalar üretmeye eğilimlidir.
Şarap bir çeyreği (quart) dört peniye satın alınabilir, ancak üst sınıflar kendilerininkini yaparlar ve maliyeti bundan daha azdır. Şaraplar hem kırmızı hem de beyazdır ve bir kırmızı şarabın iyi bir Chianti gibi olduğu söylenir. Ermeniler içerler ve papazlar da dahil olmak üzere sarhoş olurlar. Mayalamada kullanılan bazı küplerin 200 ila 300 yıllık olduğu söylenir.
C. M. S. okullarında verilen mükemmel eğitim, Ermeni okullarını canlandırma ve gençler arasında Hindistan, Batavia (Cakarta), Konstantinopolis (İstanbul) ve hatta İngiltere'ye büyük bir göç üretme etkisine sahip olmuştur. Kural olarak sadece tembeller Julfa'da kalır. Bazıları İran ve hatta Türk istihdamında yükselir.
Ermeni kadınları mükemmel ev kadınlarıdır ve çok çalışkandırlar. Bu sıcak yaz akşamlarında daha fakir kadınlar gruplar halinde evlerinin dışında oturup örgü örerler. Çorap örmek büyük bir endüstridir ve bir kadın ayda 4 şilin kazanabilir, bu da üzerinde yaşamak için yeterlidir.
Julfa'da, ve bu kısmen bir Avrupa topluluğunun varlığından kaynaklanıyor olabilir, Hristiyanların şikayet edecek hiçbir şeyleri yoktur ve görebildiğim kadarıyla, İranlılarla eşitlik şartlarındadırlar.
Ancak İsfahan, kolayca çılgınlığa sürüklenebilen dini hoşgörüsüzlükle doludur ve Şah'ın en büyük oğlu Zil-i Sultan'ın neredeyse krallık statüsünden bir eyalet valisi konumuna düşmesinden bu yana mollaların küstahlığı artmıştır, çünkü o onları bir dereceye kadar dizginlemişti ve şimdi bu kısıtlama kaldırılmıştır. Ancak onların düşmanlığı Hristiyanlardan ziyade Yahudilere ve Babilere yöneliktir.
Birkaç hafta önce bazı Babiler barışçıl bir şekilde komşu bir köye dönüyorlardı ki saldırıya uğradılar ve yedi tanesi feci koşullar altında katledildi, geri kalanlar ise bir süreliğine İngiliz Telgraf ofisine sığındı. Kaçan her iki cinsiyetten birkaç kişi burada, Hastane yerleşkesindeki bir odada gizlenmektedir, içlerinden birinin çenesi kırıktır.
Bu Babilerin gizlenmesi İsfahan'ın yobazlarında büyük bir öfke yarattı, her ne kadar Amir-i-Panj bunu her türlü gerekçeyle haklı çıkarsa da ve benim geldiğim sıralarda bin kadar şehir fanatiğinin misyon binalarına saldırmayı amaçladığı söylendi. Ancak

camilerden birinde bir molla vardır ki, Gamaliel benzeri bir bilgelikle onlara şunları söylemiştir: "Eğer 300 Müslüman öldürülseydi hiçbir şey olmazdı, ama tek bir Avrupalı öldürülürse, o zaman ne olur?"[1]

[1] Hızla artan bu Babi tarikatı hakkında hiçbir şey yazmadım, kısmen gizli bir tarikat olduğu için, öğretilerinin ezoterik öğretilerinin herhangi bir kısmından gerçekten sızdırıldığına dair şüphelerim olduğu için ve kısmen de Babi'yi en samimi şekilde inceleyen Avrupalıların onların inançları ve pratikleri hakkındaki görüşlerinde taban tabana zıt olmaları nedeniyle; bazıları onların arzularının daha saf bir yaşam için olduğunu savunurken, diğerleri ve bence bir çoğunluk, öğretilerinin ahlaka ve aile hayatının saflığına zarar verici olduğuna inanmaktadır.

Bay ve Dr. Aganoor ile bazılarını, Dr. Bruce ile diğerlerini ziyaret ettiğim Ermeni kiliseleri hakkında birkaç kelime söylemeden bu mektubu kapatamam. Ermeni Kutsal Perşembe gününde müritlerin ayaklarının yıkanmasını temsil eden tören, görev yapan piskoposun giysilerinin ve mücevherlerinin antika ihtişamı ve aşırı güzelliği bakımından en muhteşem olanıydı, ancak gül suyu ile yıkanan ve yağlanan ayaklar, Roma'da olduğu gibi dilencilerin değil, saf beyazlar kuşanmış din değiştiren yeni inanlıların (neophytes) ayaklarıdır. Tütsüler, işlemeler, beyaz cübbeli kadın kalabalıkları ve diğer aksesuarlar töreni heybetli bir hale getiriyordu.

Manastırın bir parçası olan Katedral, dar ve virajlı bir girişe ve kalın bir kapıya sahiptir; zira din adamları her zaman şimdiki kadar güvende değillerdi. Dış avluda daha önce bahsedilen çan kulesi yer alır. Zemin anıtsal levhalarla döşenmiştir ve mezarlar arasında birkaç Avrupalıya ait olanlar da vardır. Tomruk yığınları, sanki Julfa marangozları odunlarını bu avluda kurutuyorlarmış gibi bir izlenim veriyor!

Kilise, bir korkulukla iki bölmeye ayrılmıştır. Kubbe dövme altınla zengince kaplanmıştır ve duvar eteği (dado) çok ince çinilerden yapılmış olup çarpıcı bir etki yaratmaktadır. Bazıları fahiş meblağlar değerinde olan işlemeler ve halılar, iki ila üç yüz yıllıktır. Rahiplerin cübbeleri ve süslemeleri çok ince olup, Harun soyundan gelen kâhinlerin kıyafetlerini çağrıştırmaktadır.

Çarpıcı bir binadır ve zamanla belli bir uyuma bürünen altın ve renk miktarı, muhteşem bir etki yaratır. Dış bölme benzersiz bir ilgiye sahiptir; zira 230 yıl önce duvarları, Kutsal Kitap tarihinden yaratılıştan aşağıya doğru gelişen olayların büyük ölçekli dini resimleriyle süslenmişti. Bazıları kopya, bazıları ise orijinaldir ve İtalyan sanatçılara atfedilmektedir. O dönemin Ermeni Hristiyanları arasında kabul gören anlayışları temsil etmeleri bakımından dikkatli bir incelemeye fazlasıyla değerdirler. Korkunç derecede gerçekçidirler, ancak özellikle mucize ve mesellerin tasvirleri kesinlikle öğreticidir.

Bunlardan birinde, bir gözünden devasa bir kalas fırlamış bir adam, diğer gözüyle, gözünden önemsiz bir kıymık fırlamış bir adama küçümseyerek bakarken tasvir edilmiştir. Zengin adamın (Dives) ölümü ise korkunç bir tasvirdir.

Onun ruhu, çok küçük çıplak bir figür şeklinde, kafasının tepesinden kaçarken temsil edilmiştir ve bir grup küçük siyah iblis tarafından aşağı bölgelerin girişine kadar götürülmektedir. Ruhun kafanın tepesinden çıkması fikri, açıkça Müslümanlardan ödünç alınmıştır.

Rabbimiz, sanırım her yerde kısa boylu, esmer ve koyu saçlı, kaşları çok kavisli ve çok uzun bir üst dudağa sahip, güzellikten veya vakardan yoksun, sıradan bir Doğulu işçi olarak tasvir edilmiştir.

Katedralin resmi, "O'nun önünde tüm ulusların toplanacağı" günü temsil eden devasa bir tuvaldir. Üçleme'nin (Trinity) üç kişisi oradadır; azizler ve melekler ise ibadet ederken ya da bir dereceye kadar dünyevi ama tamamen masum hazların tadını çıkarırken tasvir edilmiştir.
Bu tasvirdeki anlayış, Budist geleceğinin gözler önüne serildiği ve en son Küçük Tibet'in manastırlarında gördüğüm o ünlü dairesel resimlerle benzerlik göstermektedir. Üst yani semavi kısım önemsiz ve çok küçüktür; aşağı kısımdaki cehennemliklerin azapları ise çok büyük bir ölçektedir ve hem iblisler hem de acının her evresindeki çıplak insan kurbanlar yaşam boyutunda bir görünüme sahiptir. Ancak işkencenin yaratıcılığı, o kadar harika olmadığı gibi sahneler de Doğulu hayal gücünün Budist cehennemlerinde tasvir ettiği kadar tiksindirici değildir. Devasa bir mitolojik canavar cehennemin ağzını temsil etmektedir ve onun alevli, tüten çenelerinden içeri günahkarlar düşmektedir. Acaba modern Ermenilerden herhangi biri, Kuh Sufi'nin eteğindeki çöl mezarlığında bulunan devasa taş blokların altında kemikleri yatanların herhangi birinin "bu azap yerine" geçtiğine inanıyor mu?
İbadet için kullanılmasa da insanın ilgisini çeken diğer kilise, pastırma üzerindeki hileli sözleşmenin yanı sıra Ermenilerin de bizler gibi müstesna bir onur atfettikleri ejderha dövüşünün kahramanı olan Aziz George (Aya Yorgi) kilisesidir.
Bu kilise, şifa "mucizeleri" için harika bir yerdir ve uzaktan gelen hastalar için hücreler ücretsiz olarak sağlanır. Üstü kapalı bir avluda, bir grup halinde duran ve birinin açıkça bir sütun başlığı olduğu anlaşılan bazı büyük taşlar vardır. Bunlardan ikisinin üst kısmında oyuklar vardır ve oradaki geveze kadınların bize anlattığına göre, hastalar önce bu taşların önünde diz çökerek "önce Tanrı'ya, sonra da taşlara dua ederler" ve sonunda bu oyukların içine su döküp onu içerler. Şifa ya anında gerçekleşir ya da on beş gün içinde herhangi bir zamanda meydana gelir ve her durumda hasta, işi bittiğinde eve gitmesini söyleyen Aziz George'un sesini duyar. Kadınlar tarafından anlatılan ve eğitimsiz halk arasında yaygın olarak inanılan efsaneye göre bu taşlar, Katolikos'un ikametgâhı olan Ermenistan'daki Eçmiyazin'den bir gecede gelmeyi akıllarına koymuşlar ve kilisenin şimdi durduğu yere kendilerini bırakmışlar. Julfa'dan seksen mil uzaktaki Faraidan'a yedi kez götürülmüşler ve her seferinde geri dönmüşler; onların bu bariz tercihi sonunda yüzyılların dinginliğiyle ödüllendirilmiş. Şifa bekleyen bir dizi hasta insan vardı ki, onlar için elbette ücretler ödenmektedir.
Ermeniler, özellikle de kadınlar, dinlerinin dış görünüşüne büyük önem verirler. Şafak sökmeden önceki günlük ibadet gibi dinin bazı gereklilikleri, kış ve yaz fark etmeksizin çok katıdır; kasabalardaki ve köylerdeki fakirler arasında şaşırtıcı bir sadakatle tuttukları uzun oruçlar da böyledir. Yılın en az altıda birinde et ve hatta yumurta kullanımından mahrum bırakılırlar ve sadece bitkisel yağlar, meyveler, sebzeler ve tahıllara izin verilir. Ancak sert içkiler ve şarap yasak değildir.
Onların kendi saygın kiliselerine—ki tüm ulusal kiliselerin en eskisidir—olan tutkulu bağlılıklarının, onun doktrinlerine inanmayı bırakanlar arasında bile, ulusal bir varoluşun gerekliliği olarak beslendiğine gerçekten inanıyorum. Burada ve başka yerlerde toplanmış olan "Reformcu" cemaatlerin, dış yardımların kesilmesi

durumunda hayatta kalabileceğinden çok şüphe duyuyorum. Aksine, orijinal tipe geri döneceklerini düşünüyorum.
İnançlarına sayısız batıl inanç karışmıştır ve bunlara rahipler tarafından göz yumulmaktadır. Vaftizde ve diğer amaçlar için kullanılan meron (kutsal yağ), üzerinde şarlatanlık damgası taşır. Eçmiyazin'de yapılır.
Gül yaprakları, suyla dolu devasa bir fıçıda toplanır ve belirlenen bir zamanda rahipler ile rahibeler etrafında bir daire oluşturarak "fermantasyon" başlayana kadar duaları tekrarlarlar. Bu sözde fermantasyonun, sunulan dualar sayesinde gerçekleşen bir mucize olduğunu iddia ederler. Muhtemelen gül yağı olan bu yağ yüzeye çıkar ve bu değerli meron, her dört veya beş yılda bir dünya genelindeki Ermeni kiliselerine gönderilir. İran'da bunu taşıyanlar bir istikbal veya karşılama alayı ile kabul edilirler.
Sadece vaftiz ve diğer ritüellerde değil, Noel'deki yıllık Haç yıkama töreninde de kullanılır; bu törende yağın bir kısmı suya dökülür ve ibadet edenler tarafından içilir. Köylerde bu suyu toprakla karıştırarak bir macun yaparlar, bunu toplar haline getirip "uğur getirmesi" için evlerde saklarlar. Eğer bir köpek bir kaseyi veya başka bir kabı yalarsa ve böylece onu murdar hale getirirse, bu toplardan biriyle kabı ovmak onu tekrar temizliğe kavuşturur.
Faraidan'daki bir köyde, altıncı yüzyıla ait olduğu söylenen kadim bir Yeni Ahit vardır. Bu el yazmasına Fars, Tihran ve Ermenistan'dan, hastalıklardan şifa bulmak için her taraftan hacca gelirler, ona adaklar sunarlar ve pratik olarak ona tapınırlar.
Yeni yapılmış bir mezarın gidip üzerinde dua etmek, çocuksuz eşler tarafından çocuk sahibi olmak için çokça başvurulan bir çaredir. İki erkek çocuk kavga ettiğinde ve onlardan biri yaralandığında, ya da birisi bir köpek veya düşen bir ağaç tarafından zarar gördüğünde, yaralanan kişiyi suda yıkarlar ve sonra suyu çocuğun, köpeğin veya yaralanmaya neden olan ağacın üzerine dökerler; bu şekilde kötülüğün (mischief) aktarıldığına inanırlar.
Birisi korkudan hastalandığında ve nedeni bilinmediğinde, rahibeler eve gelir ve bir kap kaynar suya balmumu dökerler; onun yılan, köpek veya kurbağa gibi aldığı şekle dikkat ederler. Yakın zamanda meydana gelen bir vakada dışarı çıkıp bir yılanı öldürdüler, çünkü şekli alınan şeyin öldürülmesi gerektiğine inanılıyordu; ancak bu durum genellikle zor veya uygunsuz olduğundan, suyu kaynatarak değil (umarım kaynatmadan) en yakın köpeğin veya kurbağanın ya da suçlu olduğu varsayılan başka bir şeyin üzerine dökerek meseleyi çözerler.
Büyük Oruç'un (Lent) ilk pazartesi günü kadınlar, uğur getirmesi için Julfa'nın içinden geçen bir akıntıda örgü şişlerini yıkarlar. Misyon okullarında eğitim gören çocuklar bunlara ve diğer birçok batıl inanca gülerler.
Ermeni kadınlarının kıyafetleri çok gösterişlidir, ancak adeta bir karmaşadır (huddle). Kırmızı baskın renktir; üzerinde beyaz desenlerin yayıldığı bir karanfil kırmızısıdır. Uzun bir etekle gizlenmiş renkli pantolonlar giyerler. Görünen iç çamaşırı, İstanbul kırmızısından (Turkey red) yapılmış uzun, "şekilli" bir elbisedir. Bunun üzerine, önü açık ve çok kısa belli, kırmızı ve beyaz pamukludan yapılmış biraz yetersiz bir üst giysi giyilir; ve bunun üzerine de genellikle kapitone, önü açık, yanları yırtmaçlı ve dizlerin altına kadar inen düz kırmızı bir pelis (pelisse) veya dış giysi giyilir. Elbette

bu kostüm malzeme açısından pek çok değişikliğe uğrayabilir ve işlemeli ceketler, yoğun mücevher süslemeleri ve benzerleriyle tamamlanır. Moda değişmediği için, giysi edinme ve bunları biriktirme işi büyük bir boyuta taşınır.
Ermeni kıyafetinin belirgin iki özelliği vardır: Birincisi, önde belin çok altına kadar inen ve dışarıda bir Ermeni kadınını saran beyaz çarşafın uçlarını her tarafa eşit şekilde sarkacak şekilde sabitlemek için kullanılan, dört inç uzunluğunda ve iki inç derinliğinde ağır dövme gümüş halkalardan yapılmış devasa gümüş kemerdir; bu kemer genellikle antika ve her zaman antika tasarımlıdır. Diğeri ise, saçların örüldüğü çok sayıdaki sarkan örgünün üzerinde, kafanın iyice arkasına yerleştirilmiş, önünde siyah kadife bir taç bulunan ve daha zengin kadınlar arasında bundan aşağıya doğru madeni para dizilerinin sarktığı işlemeli ipek veya kumaştan bir takkedir. Aşağıdaki parlak tene ve hoş yüze çok yakışan bu başlık, sırasıyla bir yarım mendille örtülür ve bunun üzerine, zarafetten uzak bir şekilde kavranmadığında, basılı patiska veya muslinden bir chadar (çarşaf) veya örtü zarifçe takılır. Çene boyunca dudaklara kadar bağlanan beyaz bir bandaj kırık bir çeneyi çağrıştırır ve kafanın çeşitli sargılarının oluşturduğu genel görünüm (tout ensemble) kalıcı bir diş ağrısı izlenimi verir.

I. L. B.

MEKTUP XIV

JULFA, 30 Nisan.

Ben bıkmamış olsam da siz Julfa'dan bıkmış olacaksınız. Tamamen iki hafta önce buradan ayrılmış olmayı umuyordum, ancak kaçınılmaz gecikmeler meydana geldi. Kervanım ve hizmetçilerim bu sabah yola çıktılar ve ben de birkaç saat içinde ayrılıyorum.
Atıma imalı bir isim olan Screw (Köhne/Cılız) adını verdim. Kendisi oldukça iyi cins, büyük kafalı, büyük kulaklı, küçük gövdeli, parlak doru, ince tüylü, hafif düz tabanlı ve ön toynakları taç çizgisinden (coronet) neredeyse nala kadar birkaç yerinden yarılmış bir attır. O şüphe götürmez bir yabudur (binek/yük atı) ve uzun günler boyunca yük taşımıştır. Uzun bir adımı vardır, kötü bir şekilde ürker, çok hızlı yürür, kolayca dört nala kalkar ve şu an için yere kapaklanma (düşme) eğilimi göstermemektedir.[1]
Çöl ile tarım ve sulama vahası arasındaki kesin ayrım çizgisini geçerek, çeşitli ürünlerin günlük gelişimini ve yaban çiçeklerinin kısa ömrünü izleyerek, sulama hendeklerinin dar kenarlarındaki yeşil tarlaların arasından süzülüp Pul-i-Khaju'ya (Hâcu Köprüsü) inerek ve Julfa'nın yeşil patikalarına geri dönerek tek başıma keyifli sürüşler yaptım batmakta olan güneşte kızıl renge bürünen Zainderud'un parlak suları.

[1] Screw asla bir arkadaş veya yoldaş, neredeyse hiçbir zaman bir yoldaş olmadı; ancak bolca cesaret ve dayanıklılık gösterdi, daha önce üzerinde binicisi olan bir atın hiç geçmediği korkunç kaya merdivenlerini tırmandı ve indi, sığ nehir geçişlerinde dengeliydi ve üç buçuk aylık zorlu bir yolculuğun ve ara sıra yaşanan yiyecek kıtlığının sonunda, Julfa'dan ayrıldığından daha iyi bir durumdaydı.

Çünkü bulutlardan ve sağanaklardan tamamen ari olmayan son zamanlardaki serin ve rüzgarlı havada, bazı muhteşem gün batımları yaşandı ve insanların tropikal olarak adlandırdığı o derinlik ve zenginlikteki muazzam renklendirme abartılı bir

şekilde parıldadı; menekşe rengi çölden, hâlâ yer yer kar yamalarıyla kaplı Kuhrūd dağları üzerindeki çivit mavisi fırtına bulutlarına, vahanın canlı yeşilinden, alev rengi bir gökyüzüne karşı koyu bir kabartma oluşturan mor kayalıklara kadar her şey yepyeniydi.
İki Pazar günü iki olaya tanıklık etti; biri, kısa bir süre sonra Hristiyanlığı reddeden genç bir Müslüman'ın yarı gizli bir şekilde vaftiz edilmesi, diğeri ise Isfahan'da vaftiz edilmek için uzun süredir yalvaran, Kutsal Komünyon'da altarlık parmaklıklarında kendini gösteren, eğer Mesih'i bir şekilde İlahi olarak ikrar etmesine izin verilmezse bunu başka bir şekilde yapmaya kararlı olan saygın bir Müslüman tüccarın olayıydı. Kendisi samimi ise, benim büyük üzüntüme sebep olacak şekilde es geçildi (kabul edilmedi), ancak sanırım Rubrik (kilise kuralları) başka seçenek bırakmıyor.[1]

[1] O zamandan beri vaftiz edildi, ancak güvenlik nedeniyle işini bırakıp Hindistan'a gitmek zorunda kaldı; orada kendi geçimini sağlıyor ve davranışı tatmin edici.

Müstakbel yolculuğum hakkında çok az şey yazdım çünkü bu konuda uzun süreli bir belirsizlik vardı ve şimdi bile, rotanın tamamen dağlık bir bölgeden, Luristan eyaletinin İran'da halk arasında "Bahtiyari ülkesi" olarak bilinen ve esasen göçebeler olan Bahtiyari Lurlar tarafından meskun olunan o kısmından geçeceği dışında, proje hakkında kesin bir açıklama yapamıyorum. Gitmemin artıları ve eksileri sayısızdı ve İran'da rotanın ilk kısımlarını bilen iki kişi, halkın karakterinin bir hanımefendinin seyahat etmesini imkansız kıldığını söylüyor aralarında. Öte yandan, en yüksek makamların, İranlı ve İngiliz, rızasına ve yardımına sahibim ve çok uzağa gitmeyeceğim, ancak işlerin korkulduğu gibi gitmesi durumunda Isfahan'a geri döneceğim. Daha önce keşfedilmemiş bir bölgenin keşfi kendi içinde ilginç olacaktır, ancak esas olarak önem verdiğim insani ilgi alanlarının yeterli olup olmayacağından şüpheliyim; bu durumda yolculuk sıkıcı olacaktır.
Her halükarda muhtemelen iki ay içinde buraya dönmem gerekecek,[1] ancak kendim ve iki hizmetçi için böyle bir bölgeye yapılacak bir yolculuk kapsamlı hazırlıklar gerektiriyor ve diğer insanlarınkilerden yapılan bir seçkiyle birlikte kendi seyahat "hilelerimin" (dodges) tamamını kullanıma soktum.
Buradan bir haftalık yürüyüş mesafesinde temin edilebilen un ve pirinç hariç, kırk gün boyunca Isfahan'dan erzak taşınması arzu edilir kabul ediliyor. İngiliz Temsilciliği'nde bana nazikçe çok sayıda teneke kutu konserve et, süt ve reçel sağlandı ve bunların yanı sıra sadece bir miktar Edwards'ın Kurutulmuş Çorbası, taşınabilir ve mükemmel, on iki libre çay ve on libre mum alıyorum. Planlamadaki en büyük şey, insanın ne olmadan idare edebileceğini düşünmesidir. İki küçük şişe sakarin, kırk libre şekerin yerini karşılıyor.
İzi yekdan (tahta sandık) erzakımı, pişirme ve masa kaplarımı ve kişisel bagajımı, su geçirmez bir çanta yatak takımımı içeriyor ve şu an boş olan bölünmüş bir paketleme sandığı un ve pirinç için gidiyor. Yekdanlardaki her şey, ülkenin kaba pamuklusundan yapılmış torbalara konulmuştur.

[1] Asla geri dönmedim ve ancak üç buçuk ayın sonunda 700 millik bir yolculuğun ardından Burucird'de "Bahtiyari ülkesinden" çıktım.

Çadırlar ve dolambaçlı dağ patikalarında daha kolay taşınması için yuvalarına oturtulmuş çadır direkleri ve Tihran'da bir Keşmir modelinden yapılmış bir kamp yatağı, hepsi şekerin ithal edildiği çuval bezinden torbalardan yapılan kılıflara paketlenmiştir, ve büyük ile küçük demir çadır kazıklarının çift takımları da öyledir. "Vahşiler" için hediyeler de elzemdir ve çocuk şapkalarına dikmeyi sevdikleri söylenen 100 yüksük, birçok gros (on iki düzine) küçük porselen düğme, 1000 iğne, bir miktar Rus ipliği, kapakları aynalı bir dizi kutu, iki düzine çift bıçaklı çakı ve aynı sayıda güçlü makas, Keşmir kamarbardları (kuşakları), kadınların başları için neşeli mendiller, Isfahan baskılı "masa örtüleri", düzinelerce boncuklu bilezik ve kolye, deri cüzdanlar ve tütün keseleri ve daha birçok şey almayı başardım.

Beş fit kare boyutunda ve sadece on libre ağırlığında bir shuldari dahil olmak üzere üç çadır alıyorum. Malzemelerim çok basit unsurlara indirgenmiştir: Bir çaydanlık, birbirinin içine oturan iki bakır tencere, bir tava, pişirme bıçağı ve kaşığı, masa yerine bir tepsi, bir sandalye, iki tabak, bir çay fincanı ve tabağı, bir çorba tabağı, kupa ve çaydanlık, hepsi elbette emaye demirden, bir bıçak, çatal ve iki kaşık. Bu, kamp ortamında herhangi bir süre boyunca bir kişi için fazlasıyla yeterlidir.

Gelecekte taşınacak olan 160 libre ağırlığındaki bu miktardaki bagaj ile un ve pirinç çuvalları için, biri ağır yüklü ve ikisi hizmetçilerim tarafından binilebilecek kadar hafif yüklü olmak üzere dört katırım var. Bu katırlar, iki charvadar (kervancı) ve bir at, her biri günde iki kran (16 d.) karşılığında yolculuk için tutulmuştur; sahibi, eğer sonunda memnun kalırsam elli kranlık bir bakhsheesh (bahşiş) şartı koşmuştur. Bu meblağ yiyecekleri ve tüm riskleri kapsayacaktır.

Hayvanlar, büyük bir servet edinmiş ve çok güvenilir kabul edilen tanınmış bir charvadardan kiralanmıştır; Dr. Bruce onu "charvadarların prensi" olarak adlandırır. O ve oğlu bu "geziye" gidiyorlar. Sakin, üstün bir tavrı var ve bu sabah yüklerimin ağırlığını değerlendirmeye geldiğinde, "çok iyi—çok doğru" dedi, bu katırcıların bagaj hakkında vermeye alışkın olduklarından daha kabul edilebilir bir hükümdür.[1]

Hacı ile sözleşmenin yapılması iki önemli süreci içeriyordu: Bir katip (scribe) tarafından yazılması ve mühürlenmesi. Katip, İran'daki en önemli kişilerden biridir. Her büyük adamın bir veya daha fazla katibi vardır ve her küçük adamın bir yıl içinde bir katibin hizmetlerine ihtiyacı olur. O, sonsuz sayıda sırrın güvenilir emanetçisidir. Ağırbaşlılık ve temkinlilikle hareket eder, "yazar hokka takımı" kuşağından sarkar ve fizyonomisi, İngiltere'deki başarılı avukatlarda yaygın olan o ketum, yarı gizemli ifadeye göre eğitilmiştir.

Yazı, İran'da güzel bir sanattır. Karakterler kendi içlerinde zariftir ve kendilerini kolayca dekorasyona bırakırlar. Eski tezhipli el yazmaları (MSS.) birer güzellik abidesidir; benim sözleşmem bile süslüdür. Katip kağıdı sol elinde tutar ve ucu eğik kesilmiş bir kamış kalem kullanır, sağdan sola doğru yazar. Mürekkep kurgundur (koyudur) ve bir papier-mâché (kartonpiyer) hokka içinde kalemlerle birlikte taşınır. Hacı, oğlu Abbas Ali'nin "yazabildiğini ve çok faydalı olacağını" bana büyük bir gururla anlatıyor.

İmza atmak yerine mühürleme yapılır. Japonya'da olduğu gibi, her yetişkin erkeğin, zenginler arasında akik veya kurnalin, fakirler arasında ise pirinç veya gümüşten bir mührü vardır. İsim, yarım krandan bir krana kadar bir maliyetle mühür üzerine

dikkatlice kazınır bir mektup için bir peniden 18 şiline kadar değişir. Tihran, mühür kazımacıları ile ünlüdür. İmza olarak bir mühür taşımayan hiçbir belge resmi (sahici) kabul edilmez.

Hacı sözleşmeyi aldı ve bir saygı ifadesi olarak alnına götürdü, nemli ve mürekkebi alıcı kılmak için kağıda diliyle dokundu, fazla nemden kurtulmak için havada salladı, katibin hokka takımındaki Hint mürekkebiyle dolu ipekten süngerimsi bir topun üzerinde parmaklarını ıslattı, mürekkebi mührün üzerine sürdü, üzerine nefesini verdi ve sol elinin işaret parmağı üzerinde tuttuğu kağıdın üzerine sıkıca bastırdı. İran'daki en küçük eylemler bile katı gelenekler tarafından düzenlenir.

Gereçlerimin geri kalan kısmı, ama kesinlikle en az önemsiz olanı değil, Messrs. Burroughs and Wellcome tarafından bana en nazik şekilde verilen, paha biçilemez "tabloid"lerinden (haplarından) elli küçük şişe, bir hipodermik şırınga ve basit vakalar için cerrahi aletler içeren, en kompakt ve taşınabilir yapıda güzel bir ecza sandığından oluşmaktadır. Bunlara bir miktar kinin ekledim ve Tihran'daki Dr. Odling bana bazı değerli ilaçlar verdi. Bir miktar bandaj, sargı bezi, emici pamuk vb. bu temel donanımı tamamlamaktadır. Geleceğin pek çok belirsizliği arasında şu kesin görünmektedir ki, Bahtiyariler Avrupa ilacı için feryat edeceklerdir (büyük bir talepte bulunacaklardır).

Hizmetçilerim hakkında yazmıştım. Mirza Yusuf beni çok memnun ediyor, aşçı Hassan sessiz ama aktif değil görünüyor ve kamp hayatı ile onun geçici çözümleri hakkında hiçbir şey bilmeyen iki adamla bu gece kamptaki karmaşayı gözümün önünde canlandırıyorum!

Yaz ne getirirse getirsin, bu muhtemelen gelecek kışa kadar bir çatı altından yazılan son mektubumdur. Julfa'dan ve bu nazik dostlardan ayrılacağıma üzülüyorum, ancak bilinmeyenin beklentisi kendi cazibelerine sahiptir.

I. L. B.

[1] Hacı Hüseyin geçici bir tavsiyeyi hak ediyor. Korkarım ki servetini hâlâ artırıyor ve emekli olmadı. Yolculuk çok çetin, hırsızlardan ve tehlikeli yollardan dolayı katırları için risklerle doluydu ve kendisi için de risksiz değildi. Hatırlamaya pek değmeyen birkaç Doğululuk (Orientalisms) dışında, pazarlığına sadık kaldı, sadık, dakik ve dikkatliydi ve Burucird'de iyi dostlar olarak ayrıldık. Bana her zaman çok saygılı davrandı ve konforumu artıran birçok nezaketi için ona minnettarım. Yolculuğun başarısının bir kısmının nakliyenin verimliliğinden kaynaklandığını kabul etmek doğrudur.

"BAHTİYARİ ÜLKESİ" VEYA LUR-İ BÜZÜRG ÜZERİNE NOTLAR

Lur-i Büzürg veya Büyük Luristan'da geçirilen bir yazın aşağıdaki günlüğünü birkaç açıklayıcı notla tanıtırken, rotanın daha önceki bazı kısımlarında benden önce geçmiş olan gezginlerin emeklerini ve yarım asır önceki, modern araştırmaların ışığını Aşağı Elam'ın antikalarına ve modern sakinlerinin durumuna çeviren o dikkatli kâşiflere olan minnettarlığımı ve Yukarı Elam ile Bahtiyari ülkesindeki gezginin pekâlâ gıpta etmek isteyebileceği ciddiyet ile doğruluklarına olan yükümlülüklerimi kabul etmek isterim.[1]

[1] Rotamın daha önceki bazı kısımlarıyla ilgilenmiş olan yazarlar şunlardır: Henry Blosse Lynch, Esq., Across Luristan to Ispahan—Proceedings of the R. G. S., Eylül 1890. Albay M. S. Bell, V.C., A Visit to the Karun River and Kûm—Blackwood's Magazine, Nisan 1889. Albay J. A. Bateman Champain, R.E., On the Various Means of Communication between Central Persia and the Sea—Proceedings of the R. G. S., Mart 1883. Albay H. L. Wells, R.E., Surveying Tours in South-Western Persia—Proceedings of the R. G. S., Mart 1883. Bay Stack, Six Months in Persia, Londra, 1884. Bay Mackenzie, Speech—Proceedings of the R. G. S., Mart 1883. Diğer yazarların yanı sıra aşağıdakiler, Bahtiyari ve Feyli Lurlarının durumuyla ve bu notlarda "Dış" ve "İç" olarak adlandırılan büyük Zagros silsilesinin devamının batı ve güney-batısındaki bölgenin coğrafyasıyla ilgilenmişlerdir; onların rotaları, Khuramabad'da (Hürremabad) mevcut yazarınkiyle kesişmektedir: Sir H.

Rawlinson, Notes of a March from Zohab to Khuzistan in 1836—Journal of the R.G.S., cilt ix., 1839. Sir A. H. Layard, Early Adventures in Persia, Susiana, and Babylonia, including a residence among the Bakhtiari and other wild tribes, 2 cilt, Londra, 1887. Baron C. A. de Bode, Travels in Luristan and Arabistan, 2 cilt, Londra, 1845. W. F. Ainsworth (Fırat Seferi Cerrahı ve Jeoloğu), The River Karun, Londra, 1890. General Schindler, İsfahan ve Şüşter rotası üzerinde seyahat etmiş ve burayı tarif etmiştir ve 1884'te ülkenin bir haritasını yayımlamıştır.

Mektuplarımın, dağlık Luristan'ın daha önce keşfedilmemiş bir kısmını tarif etmeye teşebbüs eden o bölümlerinin düzeltilmesi için, yakın tarihli yayımlanmamış bir Coğrafi Rapor'a derinden borçluyum ki mektuplarımın sahip olabileceği her türlü coğrafi ilgi tamamen bu rapora dayanmaktadır. Bahtiyarilerin adetleri ve inançları için ise tamamen, doğruluk arzusu benimkinden farksız olan zeki ve sadık bir tercüman vasıtasıyla yaptığım kendi incelemelerime dayanmak zorunda kaldım.

Ekteki taslak harita, kabaca söylemek gerekirse, 31° ve 34° Kuzey Enlemleri ile 48° ve 51° Doğu Boylamları arasında uzanan ve Khana Mirza'dan Hürremabad'a (Khuramabad) kadar 300 millik bir mesafeyi kapsayan 15.000 kare millik bir alanı temsil etmektedir.

Seyahat programı, başlıca Yukarı Karun ve onun kolları bölgesinde olmak üzere, aralarında Ab-i-Diz'in kaynak sularının da dahil edilmesi gereken, yaklaşık 700 millik bir mesafeyi, üç buçuk aylık bir yolculuğu kapsamaktadır.

Bu süre zarfında Karun, yatağının doğası elverdiği her yerde, altındaki bölgede birkaç gezginin onun olağanüstü kıvrımlarını incelediği ve rapor ettiği Dupulan geçidinden (boğazından) başlayarak, itibar edilen kaynağı olan, Zard Kuh silsilesinin kuzey-doğu tarafındaki dik kireçtaşı yüzünde 8000 fit yükseklikte güçlü bir kaynak pınarı olan Sar-Cheshmeh-i-Kurang'a ve yukarısında, Kuh-i-Rang veya "alacalı dağ"daki gerçek kaynağına kadar takip edilmiştir.

Ab-i-Diz'in varsayılandan daha geniş bir alanın suyunu taşıdığı görüldü; onun kuzey-batı kolları olan Ab-i-Burujird ve Kamandab, Silakhor'un bol sulu ovasını kurutur ve önem bakımından neredeyse Guwa ve Gokun'a boy ölçüşür ki bunlar, kolaylık olması adına Ab-i-Basnoi olarak adlandırılan şeyi oluşturmak üzere birleşerek asıl İran'ın önemli bir bölgesi olan Faraidan'ın üst kısmının drenajını (sularını) alırlar.

Büyük Şuturun (Shuturun) dağının iç eteğindeki bir oyuğu işgal ettiği görülen, iki buçuk mil uzunluğunda ve bir mil genişliğinde, çok derin ve sabit bir seviyeye sahip, fevkalade renkli suya sahip bir gölün yerel bir adı olmadığından, haritada Irene Gölü olarak işaretlenmiştir.

Bahtiyari dağları, genellikle kuzey-batı ve güney-doğu yönünde uzanan sarp paralel silsileler zinciridir; onları bölen ve sularını taşıyan vadiler, XVII. Mektup'ta dikkat çekilen dikkate değer bir değişimin meydana geldiği Kuh-i-Rang'a kadar aynı yönleri alırlar. Orta İran'ın yüksek platosu ile Huzistan ovaları arasında uzanan bu büyük dağlık bölge, sıra dışı diklikte sürekli silsitelere sahiptir, ancak nadiren belirgin

zirvelere bölünür; Kuh-i-Rang, Kuh-i-Shahan, Şuturun Kuh ve Dalonak ayrık dağlardır.

Kuh-i-Sukhta, Kuh-i-Gerra, Sabz Kuh, Kala Kuh ve Zard Kuh'un büyük silsileleri geçildi ve 8000 ila 11.000 fit yükseklikteki geçitlerle tekrar geçildi; zirvelerin birçoğuna tırmanıldı ve aralarındaki bol sulu, tavus kuşu yeşili akıntılara sahip derin vadiler, bunun yapılması mümkün olan her yerde takip edildi. Muhteşem Kuh-i-Rang dağının sadece dikkate değer bir su ayrımı olmakla kalmayıp, aynı zamanda drenajın (su akışının) dikkat çekici tuhaflıklarıyla iki belirgin dağ sistemini çok belirgin bir şekilde işaret ettiği ve anlaşılır bir tarif uğruna "Yukarı Elam" ve "Bahtiyari ülkesi" olarak adlandırılan iki bölge arasında devasa bir bariyer oluşturduğu tespit edildi.

Aynı makam, aynı amaçla, iki ana ve en yüksek dağ zincirini "Dış" ve "İç" silsileler terimleriyle belirlemiştir; ilki büyük İran platosuna en yakın olanı, ikincisi ise Huzistan ovalarına en yakın olan zincirdir. Bu şimdiye kadar keşfedilmemiş bölgedeki zirvelerin tahmini yükseklikleri birkaç bin fit aşağı çekilmiştir ve söylentilerin onları taçlandırdığı "ebedi kar"ın bir efsane olduğu ortaya çıkmıştır; en yüksek zirvenin yüksekliği sadece 13.000 fitin biraz üzerinde tahmin edilmektedir.

Kuh-i-Rang'ın güney-doğusundaki neredeyse sürekli silsileler, suyun geçişi için birkaç dikkate değer yarık veya *tang*lar (dar geçitler) ile delinmiştir—Dış silsile, Zainderud'un Isfahan'a doğru çıkışı olan Tang-i-Ghezi ve Chahar Mahals'ın önemli bölgelerinin sularının Karun'a geçtiği Tang-i-Darkash Warkash ile delinmişken; İç silsile Tang-i-Dupulan'da Karun'un kendisi tarafından delinmiştir. Kuh-i-Rang'ın kuzey-batısında, güney-batı İran'ın belirli bölgelerinin sularını denize taşıyan nehirler, ana dağ silsilelerini dik açılarla delerek, 3000 ila 5000 fit derinlikteki muhteşem geçitlerden ve uçurumlardan geçerler.

Dağların arasında, ama özellikle Kuh-i-Rang'ın güney-doğusundaki oluşumda, 7000 ila 8500 fit yüksekliklerde, Gurab, Chigakhor, Shorab ve Cheshmeh Zarin gibi zengin yazlık otlaklara sahip birçok alpin vadisi vardır.

Vadilerin bazıları dikkate değer bir genişliğe sahiptir, birçoğu sadece genellikle sulandıkları akıntıların üzerinde dar patikalar için yer sunar, diğerleri ise şiddetli akıntılar için sadece birer yarıktır ve erişilemez durumdadır. Kireçtaşı silsileleri arasında kaynak pınarlarına sıkça rastlanır; dağ yamaçlarından büyük bir hacim ve şiddetle fışkırırlar—ki bunlar çok yıllık akıntıların sürekli kaynaklarıdır.

Ülkenin büyük bir kısmı tamamen odundan yoksundur, yakıt için bile *Astragalus verus* ve *Astragalus tragacantha* (geven türleri) dışında uygun hiçbir şey üretmez. Bu durum, özellikle kayalık kaburgalardan oluşan ve üzeri çakılla kaplı olan, "çorak, ağaçsız, susuz ve çimensiz" olan Dış silsilenin dış yamaçlarında geçerlidir. Aynı sırttan, Huzistan'a doğru inen İç silsilenin dış yamaçlarına kadar ise derin vadilerde ve tepe yamaçlarında muhteşem otlaklar, bol su ve geniş ormanlar vardır.[1]

Ağaçlar, bununla birlikte, nadiren "orman ağaçları" olarak tanımlanabilir. Gövdeleri küçüktür ve sanki varoluşlarının koşulları nazik değilmiş gibi, genellikle bodur ve kurumuş bir görünüme sahiptirler.

[1] Karşılaşılacak ağaçlar ve çalılar arasında, insanlara meşe palamudu unu sağlayan bir meşe (Quercus ballota), Platanus (çınar) ve Tamarisco orientalis, hünnap ağacı, iki karaağaç türü, bir bodur ılgın, kavak, dört söğüt türü, elma, armut, kiraz, erik, ceviz, bektaşi üzümü, badem, kızılcık, alıç, dişbudak, leylak, kızılağaç, Paliurus aculeatus (karaçalı), gül, böğürtlen, hanımeli, şerbetçiotu asması, asma (üzüm asması), Clematis orientalis ve Juniperus excelsa (boylu ardıç) ile gürgen yer almaktadır

Çiçekler, lale, süsen, nergis ve küçük mor bir glayöl ile başlamak üzere Mayıs ve Haziran aylarında sayısızdır ve biraz daha sonra 7000 fit yüksekliğin üzerindeki yamaçların birçoğu kızıl ve kiremit rengi bir fritillaria imperialis (ters lale) ve karanfil kırmızısı bir anemon ile alev alev yanar; bu sırada kar alanlarının kenarları ise enfes bir alpin çuha çiçeğinin pembe yamalarıyla neşelenir. Hindiba, koyu mavi kantaron, büyük turuncu ve sarı bir aslan ağzı ve parlak kırmızı gelincik, başka yerlerde olduğu gibi burada da tahıl ürünlerine eşlik eder ve Yukarı Karun'un üzerindeki yamaçlar pembe, eflatun ve beyaz hatmilerle ışıldar. Ancak itiraf edilmelidir ki çiçeklerin çoğunun başlıca ilgisi yalnızca botaniktir. Derimsi, tüylü, dikenli ve yapışkandırlar; gözü şenlendirmekten ziyade kurak şartlara adapte olmuşlardır.
Gözlemlenen ekonomik (faydalanılan) bitkiler arasında, 5500 ila 7000 fit yükseklikte sıra dışı bir bollukta yetişen ve yem için kesilip istiflenen Centaurea alata; insan ve hayvan için önemli bir besin maddesi olan ve kabilelerin bazıları tarafından altı fit yüksekliğindeki çiçek sapları kulübe şeklinde örülen, çok güçlü bir kokuya sahip bir kereviz türü; mavi keten, kök boya; yem için kesilip istiflenen eryngium caeruleum; soğanları yenen mor bir sarımsak; meyan kökü ve küçük miktarlarda Ferula asafoetida (şeytan tersi) yer almaktadır.
Geniş bir alanın ekim altında olduğunu, buğday ve arpa ürünlerinin temiz ve İran ortalamasına kadar olduğunu ve taşların temizlenmesi ile zahmetli bir sulama sisteminin, yılın beş ayı boyunca sadece yailaklarını (yaylalarını) işgal eden göçebelerin eseri olduğunu bulmak gezgin için bir sürprizdir. Suyun temin edilebildiği hemen her vadi ve tepe yamacının tahıl ürünleri için değerlendirildiği söylenebilir. Dünyanın bu enlemindeki hiçbir parçası akıntılar ve şiddetli derelerle bu kadar dolu değildir, ancak sadece üçü herhangi bir coğrafi saygınlığa ulaşır—vaatlerle dolu bir akışın ardından kendisini kısmen keşfedilmiş bir bataklıkta rezilce kaybeden Zainderud veya Isfahan nehri; Ab-i-Bazuft'un Bahtiyari kolları ile Karun, Darkash Warkash, Ab-i-Sabzu ve Dinarud; ve Bandakir'de Karun ile birleşmesinden önce kendine ait önemli bir akışa sahip olan Ab-i-Diz. Bu nehirlerin hiçbiri Bahtiyari dağları boyunca akışları sırasında seyrüsefere (gemi taşımacılığına) uygun değildir. Üzerlerinden ara sıra taş veya sepet işçiliği ya da daha da basit yapıda köprüler geçer.
Zainderud'un kaynak sularını içeren Dış silsilenin küçük alanı hariç, asıl Bahtiyari ülkesi, yukarı Karun ve kollarının vadilerinden ibarettir.
Patikalar doğal olarak vadileri takip eder ve Kuh-i-Rang'ın güney-doğusuna doğru eğimlerinde oldukça kolaydır. Kuzey-batıya doğru ise, silsileleri kendi yönlerine dik açılarla delen nehirleri geçmek zorunda kalındığından, kısa aralıklarla birkaç bin fitlik

çıkışlar ve inişler söz konusudur ki bunlar, "yüklü hayvanlar için geçilemez" olarak kabul edilebilecek kaya merdivenlerinden oluşur.
Sözde yollar, göçebelerin ve sürülerinin yazlık otlaklarına gidiş ve gelişlerindeki yıllık geçişleriyle yüzyıllar boyunca aşınmış patikalardan daha iyi bir şey değildir. Vadilerin uzanışını takip eden patikalara ek olarak, bir tutunma noktasının elde edilebildiği yerlerde ana silsileleri dikine geçen ayak yolları da vardır.
Isfahan ve Şüşter arasında kervan trafiği için uygun olarak bahsedilmeyi hak eden sadece iki binek hayvanı patikası vardır; biri 7050 fit yükseklikteki God-i-Murda'yı ve Dupulan'da Karun'u geçer, diğeri ise iki ticari nokta arasındaki mesafeyi önemli ölçüde azaltarak Zard Kuh'u 9550 fit yükseklikteki Cherri Geçidi ile aşar ve Bazuft nehrine doğru 4000 fitin üzerinde dik bir iniş yapar. Zard Kuh silsilesini 11.000 fitin üzerindeki yüksekliklerde aşan bunlar, Gurab ve Gil-i-Shah ve Pambakal Geçitlerinin, kışın birkaç ay boyunca kar nedeniyle kapalı olduğu bildirilmektedir. Ahvaz'dan Tihran'a giden ve Hürremabad (Khuramabad) gediğinden geçecek olan araba yolu göz önüne alındığında, bu rotalardan herhangi birinin olası önemi tamamen ortadan kalkmaktadır.
İklim, aşırılıklar barındıran bir iklim olmasına rağmen sağlıklıdır. Bölgeye özgü hastalıklar bilinmemektedir, su genellikle saf ve temizdir ve sıtmalı bataklıklar mevcut değildir. Tuzlu kaynaklar, genel kullanım için yeterli miktarda tuz üretir ve tıbbi bitkiler bolca bulunur. Sıcaklık Haziran başında başlar ve Ağustos sonuna kadar sabittir; cıva, 7000 fit yüksekliklerde gölgede 102°'ye (yaklaşık 39°C) kadar yükselir, ancak nadiren bunaltıcıdır; geceler serindir ve yeşillik ile bol sular, İran'ın kurak tepeleri ve yanan ovaları ile keyifli bir tezat oluşturur. Yağış miktarı neredeyse ölçülemez düzeydedir, kar yağışının ağır olduğu bildirilir ve kış sıcaklıklarının muhtemelen düşük olduğu tahmin edilmektedir.
Geçmiş bir tarihe ait çok az iz vardır ve mevcut olan birkaç izle bağlantılı efsaneler herhangi bir değer taşımayacak kadar belirsizdir; ancak yontma taştan köprü kalıntıları ve Büyük İskender ile Valerian'ın askerleri tarafından çiğnenmiş olması gereken en az bir antik yol vardır ve kabile mensuplarının kendi ırklarının mitolojik kahramanlarına atfettikleri buradaki ve oradaki kaba kalelerin, Yunan veya Roma iletişim hatlarını korumak için inşa edilmiş olması imkansız değildir.
Bahtiyari ülkesinin jeolojisi, entomolojisi (böcek bilimi) ve zoolojisi henüz incelenmemiştir. Üç buçuk aylık bir yolculukta görülen tek hayvanlar bir ayı ve yavruları, bir yaban domuzu, bazı küçük yaban keçileri (dağ keçileri), mavi bir tavşan ve bazı çakallardı. Turaçlar yaygındır ve leylekler görüldü, ancak neredeyse başka hiçbir kuş yoktu; arılar ve kelebekler ise nadirdir. Bolluk içinde olanlar, canlı hayatın zararlı formlarıdır. Yılanlar vardır, bazılarının zehirli olduğu bilinir, zehirli bir örümcek ve sokucu bir böcek mevcuttur ve siyah sinek, sivrisinek ve tatarcık lejyonları birçok bölgeyi istila eder.
Bu yüksek silsileler, vadiler, geçitler ve alpin otlakları alanı, kışın daha sıcak olan ovalara inmelerine rağmen, istisnasız olarak bu dağlardan "kendi ülkeleri" olarak bahseden vahşi veya yarı vahşi ırklar arasında sınıflandırılan Bahtiyari Lurları tarafından iskan edilmektedir.
Türkçeye çeviren İbrahim Şimşek'in dipnotu:

Şerefname nüshalarını toparlayarak tarih sahnesine kazandıran Sayın Charmoy, bunların Atabek Türkleri olduğunu belirtir.

Bu yolculukta neredeyse tüm kabileler kendi kamplarında ziyaret edildi ve onların düzenlemeleri, yaşam tarzları, adetleri ve inançları günlük inceleme konularıydı; bunların sonuçları takip eden mektuplarda verilmektedir.
Efsanevi olanın içinde hızla kaybolmaya meyilli olan kendi çok belirsiz gelenekleri, Suriye'den tek bir reis yönetiminde geldiklerini ve şu anda iskan ettikleri ülkeyi ele geçirdiklerini ifade eder. Daha sonraki bir gelenek, bu reisin soyundan gelen birinin eşit derecede sevilen iki karısı olduğunu, bunlardan birinin dört oğlu, diğerinin ise yedi oğlu olduğunu; ve babalarının ölümünden sonra genç adamların kavga edip ayrıldıklarını ve kavgalarını gelecek nesillere miras bıraktıklarını, yedi kardeşin Bahtiyarilerin Haft Lang (Yedi Bacak) kolunu, dört kardeşin ise Chahar Lang (Dört Bacak) kolunu oluşturduğunu belirtir.[1]
Haft Lang, başlangıçta sayıca çok daha üstün olmasına rağmen, sonu gelmez iç çatışmalarıyla gücünü zayıflatmıştır ve 1840'ta Sir A. H. Layard, bu rotaya dahil olmayan Luristan'ın bir kısmını ziyaret edip Kala-i-Tul'da konakladığında, rakipleri Chahar Lang'ın büyük reisi olan Mehemet Taki Khan'ın (Mehmet Taki Han) gücü ve liderliği bölge genelinde tanınmaktaydı.
Onun başına gelen talihsizlikler klanının üstünlüğünü yıktı ve şimdi (bazı yıllardır olduğu gibi) yöneten hanedanı Haft Lang sağlamaktadır; bununla birlikte Chahar Lang, rakipleri arasında yapılabilecek reislik savaşlarının sonuçlarını belirleyecek kadar hâlâ güçlüdür. Zaman ve İran egemenliğinin daha güçlü bir şekilde dayatılması, aralarındaki kan davasını genel bir düşmanlık ve hoşnutsuzluğa indirgemiştir, ancak iki boyun kabileleri nadiren birbirleriyle evlenirler ve kan dökülmeden neredeyse hiç birbirlerinin yakınına kamp kurmazlar.
[1] Farsçada haft yedi, chahar ise dörttür.

Bahtiyarilerin büyük kolları olan Haft Lang, Chahar Lang ve Dinaruniler, Janiki Garmsir, Janiki Sardsir bağımlılıkları ve Gündüzlü Afşar kabilesi ile birlikte, yarım asır önce Sir A. H. Layard ve Sir H. Rawlinson tarafından dikkatli bir incelemeye konu oldukları zamanki gibi kalmışlardır.
Kabileler (ifadelerinde hiçbir farklılık olmaksızın birkaç Han tarafından sayıldığı üzere), son yarım asırda bir artış göstererek 29.100 aileden oluşmaktadır. Makul bir tahmin olduğuna inandığım hane başına sekiz kişi hesaba katıldığında, 232.800 kişilik bir nüfus sonuç olacaktır.[1]
Düşük rakımlardaki çamur kulübelerden oluşan birkaç küçük köy, kış boyunca sakinlerinin bir kısmı tarafından mesken tutulur, diğer kısım ise sürülerin büyük bir kısmıyla birlikte göç eder; ve iki büyük Janiki kolunun 3000 ailesi deh-nishinler veya "şehirlerde oturanlar"dır, yani hiç göç etmezler; ancak geri kalanlar göçebedir, yani Huzistan'ın sıcak ovalarında ve başka yerlerde kışlık kamp alanlarına ve Yukarı Karun ile kollarının bölgesinde yazlık otlaklara sahiptirler, garmsirleri ile sardsirleri (sıcak ve soğuk bölgeleri) arasında yılda iki kez göç ederler.
Çoban bir halk olmalarına rağmen, (daha önce değinildiği üzere) son yıllarda vadilerinin birçoğunu sulamışlar, taşlardan temizlemişler ve ekmişlerdir; sonbahar

başında ekim yapıp, ürünleri kış ve ilkbahar başı boyunca bırakırlar ve geri döndüklerinde Temmuz ayındaki hasat zamanına kadar onları çok dikkatli bir şekilde yabani otlardan temizlerler.
Sürülerinin ve davarlarının ürünleriyle, buğday ve arpa unundan yapılmış mayalı ekmeklerle ve meşe palamudu unundan yapılmış bir macunla yaşarlar.
Dini olarak Şii mezhebinin mutaassıp Müslümanlarıdırlar, ancak doğa ibadetinin kalıntılarını İslam'ın ilkeleriyle birleştirirler.

[1] Bu hesaplama düzeltmeye tabidir. Çeşitli mülahazalar (sebepler), İlhanlı'yı ve diğer Hanları nüfusu az göstermeye veya büyütmeye sevk etmektedir. 107.000 ile 275.000 ruh (kişi) arasında olduğu ve "yüksek bir makam" tarafından farklı kişilere 107.000 ve 211.000 ruh olarak belirtildiği ifade edilmiştir!

Mehmet Taki Han ve Hüseyin Kuli Han'ın basiretli ve hırslı politikaları altında büyük ölçüde birleşmiş olan kabileler, ismen, iktidarda İlbeği (Ilbegi) adı verilen başka bir reis ile ortak olan İlhanlı (Ilkhani) adındaki tek bir feodal lideri tanırlar. Şah tarafından belirli bir süre için atanan ve bu süresi belirsiz bir şekilde uzatılabilen İlhanlı, hane başına yaklaşık iki tuman tutan harçtan (vergiden) ve Lur-i Büzürg'ün asayişinden sorumludur.
Bahtiyariler iyi süvariler ve nişancılardır. Kabileler arası bir savaşta muhtemelen 10.000 ila 12.000 adam savaş meydanına çıkabilir, ancak harici bir çatışmada 6000 ila 8000'den fazlasına güvenilip güvenilemeyeceği şüphelidir.
Her kabilenin Hanı, pratik olarak onun despotik hükümdarıdır ve her kabile mensubu kendisini onun emrinde tutmakla yükümlüdür.
Vergi hususunda, Burucird hükümetinin (yönetiminin) idaresi altında olan üç buçuk kabile hariç, İsfahan hükümetinin idaresi altındadırlar.
Savaşçı bir halktırlar ve her ne kadar eskisine göre daha barışçıl olsalar da, kan davalarını yaşatırlar ve her zaman kendi aralarında savaşırlar. Alışkanlıkları eğilim ve gelenek gereği yağmacılıktır, ancak kendi istekleriyle verildiğinde belirli namus kavramlarına ve sözlere riayet etme düşüncelerine sahiptirler.[1]

1 Sir H. Rawlinson, Bahtiyari karakterini şu çok ağır sözlerle özetlemektedir: "Onların bireysel olarak cesur olduklarına inanıyorum, ancak zalim ve vahşi bir karaktere sahipler; kan davalarını en kökleşmiş ve yok edici ruhla sürdürürler ve intikam susuzluklarına engel olduğunda hiçbir yemini veya yükümlülüğü hiçbir şekilde bağlayıcı kabul etmezler; gerçekten de, anlatılan ve tüm ailelerin birbirlerinin elleriyle düştüğü o korkunç ev içi trajedi hikayeleri (örneğin, bir oğlun reisliği elde etmek için babasını katletmesi—başka bir kardeşin cinayetin intikamını alması ve sadece tek bir birey kalana kadar bu şekilde devam etmesi), kanı dehşetle donduracak niteliktedir."
"İran'da, Bahtiyarilerin Fatiha okumaktan veya ölüler için dua etmekten tamamen vazgeçmek zorunda kaldıkları, aksi takdirde başka hiçbir işlerinin olmayacağı darbımeseldir (atasözüdür). Onlar aynı zamanda en maharetli ve adı çıkmış hırsızlardır. Hep birlikte, İran'ın tüm sakinleri arasında en vahşi ve barbar olanları kabul edilebilirler."—"Notes on a March from Zohab to Khuzistan," Journal of the R.G.S., cilt ix. Muhtemelen bu hükmün verilmesinden bu yana bir gelişme (düzelme) söz konusudur. Her halükarda, Bahtiyariler hakkında, bu alıntının yapıldığı o çok ilginç makalede verilenden çok daha olumlu bir görüş benimseme eğilimindeyim."

Pers (İran) kökenli olduklarını reddederler, ancak Farsçanın bir lehçesini konuşurlar. Onların birçoğunu kendi hizmetine alan Nadir Şah tarafından fethedilmiş olup, onun ölümünden sonra Muhammed Şah'ın saltanatına kadar bağımsız oldular. Vergiye tabi olmalarına rağmen, her ne kadar İran son yıllarda onlar üzerindeki baskısını artırmış olsa ve Şah, klanlarının iyi davranışı için onların nüfuzlu ailelerinin birçoğunu Tihran ve civarında rehineler olarak tutsa da, hâlâ bir tür yarı bağımsızlığa sahiptirler. Kuzeyde Kirmanşah eyaleti ve güneyde Susiana ile birlikte, Ab-i-Diz ile Asur ovaları arasında uzanan bölge olan Luri-Kuşak veya Küçük Luristan'ın göçebeleri olan Feyli

Lurlarından çok az şey görüldü. Bu kabileler sayıca Bahtiyarilerden üstündür. Elli yıl önce, Sir H. Rawlinson'a göre, 56.000 aileden oluşuyorlardı.
Komşuları gibi tek bir feodal reise sahip değillerdir, ne de alt bölümleri, onlar arasında olduğu gibi, güçlü Hanlar tarafından yönetilir. Tuşmaller (Tushmals — kelime anlamıyla "bir evin efendisi") tarafından yönetilirler ve bunlardan dört veya beşi her kabile alt bölümünün yönetiminde ortaktır. Kabile refahını veya aksini ilgilendiren bu tür durumlarda, bu Tuşmaller eşitler olarak istişare ederler.
Sir H. Rawlinson, Feyli Lur yönetim biçiminin Asya'nın klan ulusları arasında çok nadir olduğunu ve bir konfedere cumhuriyetin ruhuna oldukça yaklaştığını düşünüyordu. Aynı makama göre dilleri, Kirmanşah Kurtlarınınkinden çok az farklılık göstermektedir.
Bahtiyarilerin aksine, tarımı ihmal ederler, ancak katır yetiştirip ihraç ederler ve halı, odun kömürü, at koşum takımları ile koyun ticareti yaparlar.
İnanç olarak Ali İlahi'dirler, ancak son derece cahil ve dini açıdan ilgisizdirler; Muhammed'e ve Kur'an'a neredeyse hiç saygı göstermezler ve bir dizi kadim batıl inanç ile tuhaf kurban ritüellerini, **Luri-Kuşak genelinde Baba Büzürg (büyük baba) adı altında tapınılan Sultan İbrahim'e duyulan derin bir hürmetle birleştirirler.**
İran'a ödenecek vergi için tek bir birey sorumlu değildir. Tahsil edilecek meblağ, genel bir konsey tarafından kabileler arasında paylaştırılır; bunun ardından her bir alt bölüm, farklı kamplar tarafından ödenecek miktarı bölüştürür ve her bir kampın Rish-Sefid'i (kelime anlamıyla "ak-sakal") veya reisi, farklı ailelerden onların imkanlarına göre toplar.
İranlı tahsildarın görevi zor bir görevdir, çünkü kabileler kronik bir kargaşa (çalkantı) halindedirler ve kendi genel konseylerine bile itaat etmemektedirler; tahsilat işlemi sıklıkla İran askerlerinin bir akını ve hükümetin sürülere ile davarlara yönelik bir baskınıyla sonuçlanır. Bu insanların birçoğu feci şekilde fakirdir ve İran'ın kötü yönetimi altında her yıl daha da fakirleşmektedirler.
Feyli Lurlar, İngiltere için ticari açıdan önemlidir, çünkü Ahvaz'dan Tihran'a giden ve iki yıl içinde tamamlanacak olan araba yolu, kısmen onların ülkesinden geçmektedir[1] ve Körfez'den gelecek olan geleceğin bu ticaret rotasının başarısı onların iyi niyetine veya daha doğrusu İran Hükümeti tarafından başarılı bir şekilde baskı altına alınmalarına (zorlanmalarına) bağlıdır.

1 Aralık 1890'da Hürremabad'dan (Khuramabad) Dizful'a seyahat eden bir subay tarafından Dışişleri Ofisine (Foreign Office) yapılan bir rapor (No. 207), bu rota hakkında aşağıdaki değerlendirmeleri içermektedir. 'Bu tepelerden geçerken kervanlar için söz konusu olan tehlikeye gelince, Lurların artık ürkek tüccarlardan ve yolculardan alınan ödemeler ile katkılar lehine, şiddet içeren yağmacılığı terk etmeye razı olduklarına inanma eğilimindeyim. Bir kervanın arkasına takılırlar; bir kaza, düşen veya başıboş kalan bir yük hayvanı ya da zor durumdaki geride kalanlar onları hemen olay yerine getirir ve yardım edildiği bahanesiyle para talep edilir; korku veya tereddüt gösterilmesi durumunda ise bunun yerine gözlerine kestirdikleri eşyaları elde ederler.
' Yolun içinden geçtiği sınırların sahibi olan kabilelerin, yolu korumak için yıllık ödenekleri vardır, ancak bunların düzenli olarak ödenip ödenmediği bir sorudur. Ne yazık ki İran kamu hizmetinde hakim olan aynı ertelenmiş ve azaltılmış ödeme sisteminin, uzun süredir yağmacılık alışkanlıklarına sahip olan açlıktan ölmek üzere olan bir halk tarafından sabırla kabul edilmesi pek beklenemez ve bu durum ara sıra meydana gelen huzursuzlukları açıklayabilir. Kendi ödenekleri ödenmeden kalırken, vergilerin ödenmesinin kendilerinden acımasızca talep edilmesini anlamakta muhtemelen güçlük çekiyorlar. Adil davranılması ve dürüstçe ödeme yapılması durumunda işe kolayca koyulacaklarına genel olarak inanılmaktadır ve bana, yapılması önerilen araba yolu inşaatı için komşu Lur kabilelerinden işçi bulmakta hiçbir zorluk yaşanmayacağı söylendi.

MEKTUP XIV

KAHVA RUKH, CHAHAR MAHALS, 4 Mayıs.

Konuğum olarak Bayan Bruce ve ilk üç veya dört gün için eskortumuz olarak Bay Douglas ile birlikte 30 Nisan öğleden sonrasında Julfa'dan ayrıldım. Deneyimsiz hizmetçilerimin biz varmadan önce çadırları kurmaya zaman bulabilmesi için kervan erkenden ileriye gönderildi.

Julfa'nın dar sokakları ve duvarlı bahçeleri, üzerinde şurada burada kara bulutların yoğun bir şekilde kümelendiği mavi bir gökyüzü altında yeşil ve hoş görünüyordu; ancak yeşillik çok geçmeden yerini uzun çamur harabesi hatlarına ve İsfahan'ı çevreleyen, üzerindeki alçak çamur evlerden oluşan köylerin kavakların, söğütlerin, meyve ağaçlarının koyu kuşakları ve çevreleyen çoraklığın sarı rengine bürünmek üzere olan ama şu an güzel bir şekilde yeşil olan büyük sulanan ve ekilen arazi parçalarıyla işaretlendiği muazzam ova uzantısına doğru dağların indiği büyük çakıllı yamaçlara bıraktı.

Zainderud üzerindeki büyük ve bol ağaçlı bir köy olan Pul-i-Wargun'dan geçerek, neredeyse hiç kullanılmayan, bol miktarda su gücü sağlayan çok güçlü bir akıntıyı, taş ayaklar üzerinde duran on sekiz tuğla kemerden oluşan, 450 fit uzunluğunda ve on iki fit genişliğinde bir köprü vasıtasıyla geçtik ve kampların bir akıntının yanındaki sürülmüş bir arazide kurulduğunu ve İranlıların "yola fırlatmak" (uğurlamak) dedikleri şeyi bize vermek için gelmiş olan dostlar için öğleden sonra çayının hazır olduğunu gördük. Ekipmanlarımı inceledim, gerekli hiçbir şeyin eksik olmadığını gördüm, hizmetçilerimi akşam görevlerine, özellikle de çadır iplerini sıkılaştırma ve çadır kazıklarını iyice çakma işlerine başlattım ve bitişikteki kampta hoş bir sosyal akşamın tadını çıkardım.

Ertesi günün yolculuğu, bulutsuz bir gökyüzü altında, esas olarak, uzağı ve yakını besleyen bitki örtüsünün tüm kanallarının ve hendeklerinin kendisinden alındığı Zainderud boyunca yapıldı. Baharda İsfahan'da güzel, güçlü, dolu bir nehirdir; iyi işlerde o kadar verimlidir ki insan onun Gas-Khana'da, sağlığa zararlı bir bataklıkta İsfahan'ın en az altmış mil doğusunda kaybolmasına, sularının tamamının Kevir'de (çölde) yok olmasına üzülür. Bu kısmında onun akışı boyunca, kayısı ve ceviz bahçeleri, buğday ve haşhaş tarlalarıyla çevrili, her köyün bir vaha ve baharın ilk coşkusunda görüldüğü üzere her vahanın bir cennet olduğu, heybetli güvercin kulelerine sahip birçok büyük köy uzanır. Bir çakıl yamacında, ünlü Şah Abbas'ın bir vahşi hayvan koleksiyonuna (hayvanat bahçesine) sahip olduğu söylenen muazzam bir muhafazanın kalıntılarıyla birlikte Bagh-i-Washi yer alır. Zainderud'un her iki kıyısındaki o güzel verimlilik saçağı olmasaydı, ülke tamamen bir çoraklık olurdu. Afyon haşhaşı şu an çiçek açmış durumdadır. İran'da afyon kullanımı ve onun ihracatı her zaman artmaktadır ve hem ekiciler hem de Hükümet için çok kârlı bir ürün olduğundan, bir dereceye kadar buğdayın yerini almaktadır.

Yeşilliği geride bırakarak çakıllı bir çöle döndük, bazı alçak tepeleri geçtik ve öğleden sonra geç saatlerde, yakışıklı ve yüksek güvercin kuleleri uzaktan ona oldukça güzel bir görünüm veren, Riz'in büyük ve müreffeh köyünü çevreleyen sulanan arazilerin üzerine indik.

Bu güvercin kuleleri, hem İsfahan yakınlarında hem de Zainderud boyunca uzanan köylerde çok sayıdadır ve her yerde insanların evlerinden çok daha heybetlidirler. Büyük kıtlıktan bu yana, ki o dönemde güvercin beslemeye tamamen bir son vermişti, bu endüstri hiçbir zaman eski boyutlarına ulaşamadı ve Julfa yakınlarında kulelerin birçoğu harabeye dönmektedir.
Ancak Riz kuleleri iyi durumdadır. Hepsi aynı şekilde inşa edilmiştir, sadece boyut ve yükseklik bakımından farklılık gösterirler; çapları yirmi ila elli fit, tabandan zirveye kadar yükseklikleri ise yirmi beş ila seksen fittir. Onlar, tepesine doğru daralan "yuvarlak kuleler"dir. Bin tanesi yaklaşık iki kran veya 16 d. tutan, yerel kökenli güneşte kurutulmuş tuğlalardan inşa edilmişlerdir ve üzerleri kırmızı aşı boyasıyla kabaca yapılmış arabesklerle birlikte grimsi sarı alçı halkalarla dekore edilmiştir. Bir kapı için, duvarın geri kalanı gibi üzeri alçıyla kapatılmış, yolun yarısı kadar yukarıda bir açıklık vardır.
Birbirini dik açılarla kesen iki duvar iç kısmı böler. Kolayca girilebilen harap bir kuleden tarif ediyorum. Bu duvarların kenarları ve kulenin iç yüzeyinin tamamı, açık uçları yaklaşık on iki inç kare olan güvercin hücreleri tarafından işgal edilmiştir. Boyutuna göre bir güvercin kulesi 2000 ila 7000, hatta 8000 çift güvercin barındırabilir. Bu kuşlar renk olarak gri-mavidir.
Bir güvercin kulesi, sahipleri tarafından kendileri için hiçbir yiyecek sağlanmayan sakinleri komşularının tarlalarından geçindiği için, mahalle için bir baş belasıdır. Eski günlerde, günün yağmalamalarından sonra kulelerine döndüklerinde muazzam bir manzara olmuş olmalı. "Bulut gibi uçanlar ve pencerelerine doğru güvercinler gibi gelenler kimlerdir?" ifadesi muhtemelen Filistin'deki benzer bir düzenlemeye atıfta bulunuyordu.
Kulelerin amacı, erkenci kavunların yetiştirilmesi için çok değerli olan "güvercin gübresinin" (guano) korunması ve toplanmasıdır. Bu değerli gübrenin toplanması için kapı yılda bir kez açılır. Büyük bir güvercin kulesi sahibine yılda 60 ila 75 sterlin getirirdi, ancak İsfahan civarında erkenci kavunlara olan büyük talebin durması, kıtlıktan bu yana kulelerin yeniden doldurulmasını engelledi.
Riz deneyimlerimiz hoş değildi. Gruptan biri, çadırından kısa süreliğine ayrıldığı sırada çok değerli bilimsel bir aletini çaldırdı. Ondan sonra, içinde Miss Bruce ve benim dinlendiğimiz çadırın dışında bir kalabalığın ayak sesleri duyuldu ve tepeden tırnağa mavi ve beyaz kareli çarşaflar içine gizlenmiş kadınlar, sadece tek bir gözlerini göstererek, çadır perdesini sürekli kaldırıyorlardı ve o perde bağlandığında tek gözü delikler arasındaki boşluklara uygulayarak, sürekli fısıldaşıyor ve kıkırdıyorlardı. Sıcak olmasına rağmen, onların ısrarcı merakları herhangi bir havalandırmayı engelledi ve şurada, burada ve her yerde tek gözlerin sabit bakışı son derece çileden çıkarıcıydı. Tuvalet masasını kullanmak imkansızdı, çünkü erkek çocuk kalabalığı toplanmıştı ve açık ağızlar ile dik dik bakan göz sıraları çadır eteği ile zemin arasında belirdi. İran dilini iyi ve kibar bir şekilde konuşan Miss Bruce, çok yorgun olduğumuz bir sırada mahremiyetimize yapılan bu tecavüzün hem kaba hem de kırıcı olduğunu kadınlara boşuna söyledi. "Biz sadece kadınız," dediler, "bize aldırmamalısınız, daha önce hiç bu kadar çok Avrupalı görmedik." Gün batımı bu baş

belasına bir son verdi, çünkü gün doğumundan beri oruç tutan tüm kalabalık yiyecek için aceleyle evlerine gitti.
Ramazan ayının büyük orucu biz Julfa'dan ayrılmadan önce başladı. Müslümanlar bu oruç sürerken en iyi durumlarında değillerdir; hırçın ve sinirli olmaya eğilimlidirler ve ertelenebilecek her şey "Ramazan sonrasına" bırakılır.
Onun tutulmasında çok fazla gösteriş ortaya çıkar; çok dindar insanlar ay takvimi başlamadan önce oruç tutmaya başlarlar. Gerçekten çileci bir Müslüman, oruç sırasında tükürüğünü bile yutmaz ve çok yaşlı veya hasta insanlar, çocuklar ve yolcular dışında hiç kimse, tam bir ay boyunca, gün ışığında ne yiyecek ne su tadılması, hatta sigara bile içilmemesi yükümlülüğünden muaf değildir. Çile korkunçtur ve gece ziyafet için tek zaman olduğundan, İranlılar günün mümkün olduğunca büyük bir kısmını uykuda geçirirler.
Gün batımı gerçekten memnuniyetle karşılanır. İnsanlar büyük bir sevinçle pipolarını doldururlar ve bir saat sonra yenecek yemeğin bir başlangıcı olarak çay içerler. Gün ağarması ve ondan bir saat önceki çığlık nefret edilendir, "Su! ah, su ve afyon!"—inananlara güneş doğmadan önce bolca içmelerini ve bir afyon hapı yutmalarını söyleyen uyarı. Bu tür bir havada bile susuzluk ve sigaradan mahrum kalma, yiyecek orucundan daha şiddetli sınavlardır. İranlı ya yaşamak için sigara içer ya da sigara içmek için yaşar.
Yolcular isim olarak en azından su orucundan muaf olsalar da, dindar Müslümanlar bu özgürlükten yararlanmazlar. Örneğin Hacı Hüseyin, bunu herkes kadar katı bir şekilde tutuyor ve diğer bazıları gibi, havayı istila ettiğine inanılan küçük canlıları (animalculae) yutarak orucu bozmayı önlemek için dini bir yapmacıklıkla kuşşağının (pagri) ucunu ağzının ve burnunun üzerine sararak yürüyor!
Riz'in ötesinde, meyve ağaçlarının, buğdayın ve afyon haşhaşının gözü parıltıdan kurtardığı Zainderud boyunca olan yerler hariç, her yerde kurak sarı dağlar ve sarı çakıllı ovalar vardır. Ağaçlık, köprü ve gür yeşil nehir manzarasının çok güzel olduğu, sekiz kemerli harap ama geçilebilir ve çok resmedilmeye değer bir taş köprüyle geçilen Pul-i-Kala'da Zainderud'a veda ettik.
O zamandan beri gördüğümüz ağaç veya yeşillik miktarı oldukça azdır. Bu ülke, büyük İran platosunun büyük bir kısmı gibi, aralarında geniş vadiler veya küçük ovalar bulunan, tamamen ağaçsız ve hatta şimdi neredeyse yeşilliksiz, laboratuvar ortamında zahmetli bir şekilde inşa edilmiş sulama kanalları vasıtasıyla su temin etme olasılığının ekimi mümkün kıldığı şurada buradaki dağınık vahalar dışında, yüksek dağlardan oluşmaktadır.
Su kıttır ve değerlidir; onun değeri, İranlı şairler tarafından çeşmelere, çağlayanlara, gölgeli havuzlara, akan akıntılara ve fışkıran pınarlara yapılan atıflardan anlaşılabilir. Kutsal Kitap'taki gibi ifadeler, "su nehirleri", "suları kurumayan bir pınar", bizim oldukça bilgisiz olduğumuz bir anlam doluluğunu İranlı kulaklara taşır. Bir İranlının kendi ülkesinin herhangi bir bölgesi hakkındaki ilk sorusu, "Su var mı?" dır, ikincisi "Su iyi mi?" dir ve eğer belirli bir bölgeyi övmek isterse "su tüm yıl boyunca boldur ve tatlıdır, hiçbir yerde böyle bir su yoktur" der.
Bir köyün konumu her zaman su kaynağı tarafından belirlenir, çünkü insanlar sadece evsel amaçlar için suyu düşünmekle kalmayıp, ürünlerini sulamak için de düşünmek

zorundadırlar ve bu durum, ekim için arazinin sadece zahmetli teraslama ile elde edilebildiği, ancak küçük kanalları doldurmak için bazı çok yıllık akıntılara güvenilebildiği sarp dağ yamaçlarında köylerin toplanmasını açıklar. Su için verilen mücadele, İranlı köylünün en zorlu zorunluluklarından biridir. Büyük veya küçük ölçüde bir su kıtlığı kalıcı bir tehlikedir.
İran'daki arazi üç sınıftır; tamamen sulanan, kısmen sulanan ve genellikle otlak için uygun olan, yukarı araziler olan "yağmur arazileri". Tamamen sulanan arazi en üretken olanıdır. Vergiler için yapılan değerlendirmeler, arazinin nisbi verimliliğini tamamen göz ardı ediyor gibi görünmekte ve sadece su kaynağı üzerinden hesaplanmaktadır. Sonuncusu gibi yoğun kar yağışlı bir kış, bol bir hasat anlamına gelir, yani köylülerin ifade ettiği gibi "bire on iki veya on dört tane"; yetersiz bir kar yağışı ise kıtlık anlamına gelir, çünkü yağan az miktardaki yağmur pratik olarak neredeyse hiçbir işe yaramaz.
Su dağıtımı planı, sulamaya bağımlı olan Ladak ve Nubra gibi diğer bazı bölgelerinkinden çok daha az kavga çıkarıcı görünmektedir. Onun Zainderud vadisinde olduğu gibi bol olduğu yerlerde, sadece yazın büyük sıcaklarında onu herhangi bir katılıkla paylaştırmak gerekli olur. O zaman su, bir mirab veya su görevlisinin ellerine teslim edilir, o da yukarıdaki köyler hiçbir şey alamazken, her köye sırayla şu kadar gün boyunca izin verir; ya da ketchudalar (kethüdalar) bir mirabın yardımı olmadan bunu kendi aralarında yönetirler; çünkü tüm İran resmiyeti için geçerli olan o acı gerçek, mirabın durumu için de geçerlidir; eğer bir köy onu hoşnut edecek (rüşvet verecek) kadar zenginse, sırasının dışından su alabilir. Zainderud vadisinin bereketliliği istisnaidir ve bölgelerin çoğundaki genel kural, suyun dikkatlice bölünmesi ve "tasht"lar vasıtasıyla ölçülmesidir; her bir tasht, su kaynağının on bir dakika boyunca kullanılmasına eşdeğerdir.
Bu zaman aralığı, ortasında bir iğne deliği bulunan bakır bir kasenin, büyük bir su kabının içinde yüzdürülmesiyle çok kadim bir yöntemle hesaplanır. Kase battıkça tasht tamamlanmış olur. Dağıtım, her adamın hakkı olan tasht sayısına göre düzenlenir. Eğer yirmi tasht hakkı varsa, her onuncu günde veya gecede üç saat kırk beş dakika boyunca su alacaktır. Susuz arazi, İran'da Caleb'in kızına verilen "güney arazileri" kadar değerlidir.
Öğrenebildiğim kadarıyla, İranlı köylü kirasını ödediği sürece makul bir zilyetlik güvenliğine sahiptir. Genel bir kira oranı üretimin üçte ikisidir, ancak karın aylarca yattığı arazilerde, buralar "ıslak araziler" olduğunda, sadece üçte birdir; ancak bu sistem, mal sahibi tarafından tohumun bulunup bulunmamasına göre ortaya çıkan birçok değişikliğe tabidir ve holdinglerin (arazilerin) elde tutulma biçiminde, vergilerin değerlendirilmesinde veya başka herhangi bir şeyde hiçbir teklik (standart) yoktur, her ne kadar 1400 yıl önce kurulan sistem hâlâ bütünün temelini oluştursa da.[1]
Vaha ile çöl arasındaki çizgi her zaman güçlü bir şekilde işaretlenmiş ve kesindir. Büyüyen buğdayın derin yeşili ile ötesindeki sarı veya kırmızı çakıl arasında hiçbir gölgelenme (geçiş) yoktur. Genel izlenim tam bir çıplaklıktır. Bu ay yamaçlarda açan çiçekler çoğunlukla sert, derimsi ve dikenlidir. Aşağıdan bakıldığında dağların kendileri hiçbir yeşillik belirtisine sahip değildir. Alışılagelmiş renklendirme grimsi sarı

veya hafif bir kırmızıdır, gün batımında yoğunlaşır, ancak "atmosferin" olmaması nedeniyle nadiren görkemlidir.
Pul-i-Kala'dan itibaren köysüz, çok tenha bir rotadır ve ne kervanlarla ne de yaya yolcularla karşılaştık. Diğerleri önden gittiler ve ben, Julfa'dan beri bize eşlik eden, küçük bir reis olan Rustem Khan ile birlikte Bahtiyari eskortundan iki kişiyle takip ettim. Bu adamlar davranışlarında son derece tutarsızdı; etrafımda dört nala dönüyor, şarkı söylüyor ya da daha doğrusu uluyor, uzun tüfeklerini ateşliyor, kendilerini tek bir üzenginin üzerine atarak neredeyse atlarından düşüyorlardı ve gem (dizgin) olmadan binen biri, atı ürkerek arkamdan yaklaştı ve tüfeğinin uzun namlusuyla beni neredeyse eyerden düşürüyordu. Charmi köyü göründüğünde onlara devam etmeleri için işaret ettim ve hepimiz dört nala gittik; atlılar vahşi çığlıklar atıyor ve atlarının sol omuzları ile sağ böğürleri üzerinden ateş etme pandomimini sergiliyorlardı.

[1] Bu tür konularla ilgilenen okuyucular; su dağıtımı, vergi değerlendirmeleri ve arazi zilyetliği hakkında dikkatlice edinilmiş pek çok bilgiyi, merhum Bay Stack'in Six Months in Persia (İran'da Altı Ay) adlı eserinin ikinci cildinde bulacaklardır.

Kamplar, köy meydanı denilebilecek bir yere kurulmuştu. Charmi, birçok İran köyü gibi, duvarlarla çevrilidir; yağmur ve don nedeniyle oldukça pürüzlü hale gelmiş olan bu duvarın belirli aralıklarla yuvarlak kuleleri ve büyük bir giriş kapısı vardır. Bu tür duvarlar gerçek bir koruma sağlamaz, ancak sürüleri ve davarları gece yırtıcılarından korumaya yarar. Kapının iç tarafında, Kale adı verilen, kırsal bir bölge için şaşırtıcı olan, ihtişam ile sadeliğin birbirine karıştığı, tam otuz fit uzunluğunda ve on beş fit yüksekliğinde çok güzel bir odası olan bir ev vardır. Avluya bakan duvar tamamen, kehribar rengi ve soluk mavi camlarla doldurulmuş çok güzel bir ajurlu işçilikten (oyma işinden) oluşmaktadır. Altı kapı da aynı şekildedir; duvarlar ile özenle yapılmış çatı ve kornişler saf beyazdır, çıkıntılar ise kehribar renginden zar zor daha koyu olan, kahverenginin soluk bir tonuyla "belirginleştirilmiştir".
Ertesi sabah Miss Bruce eve dönmek üzere ayrıldı ve Bay Douglas ile ben, yollarımızı ayırdığımız büyük Kahva Rukh köyüne doğru on dört mil sürdük. Şekilsiz çakıllı tepeler ve cılız çimenli küçük ovalar üzerinden, İsfahan ve Şüşter rotasındaki yüksek geçitlerden biri olan Gardan-i-Rukh'a ulaşılana kadar ilgi çekici olmayan bir yürüyüş sürer; buradan kahverengi dağların ve sarı çoraklıkların geniş manzarası görülür. 7960 fit yükseklikteki bu geçit, şekilsiz Kuh-i-Rukh'u aşar ve ülkenin su ayrımı çizgisidir; onun güney tarafındaki tüm akıntılar Karun'a dökülür. Burası aynı zamanda, esas olarak dağlarla çevrili ve çakıllı uzantılarıyla biraz bölünmüş büyük ovalardan oluşan Chahar Mahals'a veya dört bölgeye—Lar, Khya, Mizak ve Gandaman—giriştir.
Ötesinde ve genellikle görüş alanında, güneydoğuya doğru uzanan ve Bahtiyari reislerinin yazlık dinlenme yeri olan Çigakhor'a (Chigakhor) bir uzantı fırlatan, karla yarılmış Kuh-i-Sukhta silsilesi yer alır. Chahar Mahals, İran geneline göre nüfusludur ve bazı kısımlarında, çoğu ağaçsız ama hepsi ekili arazilerle çevrili olan, birçoğu Ermeni ve Gürcü olan büyük köylere sıkça rastlanır. Ermeni köyleri, mucizeler yaratma gücüne sahip olduğuna inanılan antik İncil kopyalarına ve sözde kutsal emanetlere sahiptir.[1]

Chahar Mahals, Bahtiyarilerin İlhanlısına yılda yaklaşık 20.000 tuman (6000 sterlin) karşılığında kiralanmıştır ve kardeşi Rıza Kuli Han onların valisi olarak atanmıştır. Böylece Kahva Rukh geçidini aşarak büyük Bahtiyari kabilelerinin feodal liderinin egemenliği altına girmiş olduk.
Köyün dışına kamp kurduk, çadırlarım yıkık dökük bir muhafazanın içine kuruldu. Hizmetçiler bana Hakim deme alışkanlığındadırlar ve bir Frenk Hakiminin (Avrupalı doktorun) geldiğine dair rapor, kısa sürede eskorttan biri olan mavi elbiseli bir atlı tarafından içeri alınan ve hastalıkları tarif edilen bir hasta insan kalabalığını topladı.
[1] Bu nesnelerle bağlantılı bazı efsaneler son derece batıl inançlar barındırır. Shurishghan'da bir "Kutsal Ahit" (İncil) vardır ki, onun hakkındaki hikayeye göre bu İncil bir zamanlar Lurlar tarafından çalınmış, onlar da bunu bir akıntının kıyısındaki bir ağacın altına gömmüşlerdir. Uzun zaman sonra bir adam ağacı kesmeye başlamış, ancak balta köküne vurulduğunda dışarıya kan fışkırmıştır. Bu mucizenin nedenini araştırırken, İncil altında hiç zarar görmemiş bir halde bulunmuştur. Eğer bir kimse bu Ahit'i alıp götürecek olursa, onun kendi kendine geri döneceğine inanılır. Şifa mucizeleri yaratma konusunda bir üne sahiptir ve Kuzey İran'dan ve hatta Şiraz'dan, çevre bölgelerden olduğu gibi, pek çok kişi ya kendileri ya da hasta arkadaşları için ona başvurur ve önünde adaklar adanır. Ona sunulan hediyeler, sahiplerinin mülkü haline gelir.

Kendi çocuğu zatürreden o kadar tehlikeli bir şekilde hastaydı ki onunla birlikte evine gittim, hardal yakısı uyguladım ve bir miktar Dover tozu verdim. Ev tıklım tıklım doluydu ve acı çeken küçük yaratığın nefes alacak havası neredeyse yoktu. Avlu da kalabalıktır, öyle ki insan zar zor hareket edebiliyordu, tüm insanlar oldukça hoş ve dost canlısıydı. Birkaç hasta insan gördüm ve köy evlerini bu kadar geniş, konforlu ve bu kadar "ev eşyalarıyla" dolu bulduğuma şaşırdım. Onlara bir doktor olmadığımı, hatta neredeyse bir hemşire bile olmadığımı anlatmam boşunaydı. Burroughes and Wellcome'ın ecza sandığının ünü uzaklara ve geniş bir alana yayılmıştı ve onun sahibinin bir Hakim olması gerektiğini düşünüyorlar. Atlı, o sandıktan çıkacak ilacın çocuğunu kesinlikle iyileştireceğini söyledi.[1] Atlının evinde hazırlanmış olan çaya geri dönemedim, bunun üzerine o büyük bir dehşet (üzüntü) ifade etti ve bana "öfkeli" olmam gerektiğini söyledi.
İranlılar her zaman yuvarlak sayılar kullanırlar ve ketchuda (kethüda) köyün 300 İranlı evine ve kış boyunca İlyatların (Ilyats) yaşadığı 100 eve daha sahip olduğunu söylüyor. Belirli aralıklarla kuleleri olan çamur duvarları, ana caddesinde berrak bir su akıntısı, balakhanaları (balkonlu odaları) olan bazı çok güzel evleri ve hayvanlar tarafından işgal edilen avlulara açılan girişlerin olduğu ve oturma odalarıyla çevrili, yüksek çamur duvarlar arasında dar ara sokakları vardır. Tek ağaçlar birkaç cılız söğüttür, ancak buğday duvarlara kadar gelir ve gün batımında büyük sığır sürüleri ve sayısız kahverengi koyun oldukça müreffeh görünen bir köye doğru toplanır.
5 Mayıs.—Dün, Pazar gününün bir dinlenme günü olması amaçlanmıştı, ancak durum bundan çok uzak oldu. Cumartesi akşamı son "hasta" grubu ayrıldıktan ve son ilaçlar "dağıtıldıktan" sonra, çadırım masa yerine bir yekdan (tahta sandık) ve diğeri de lavabo ile ilaç standı olacak şekilde düzgünce düzenlendi. Sonuncu sandık, bazı değerli mektuplarla birlikte bir çanta içinde biraz İngiliz altını ve dört aylık seyahat için içinde 1000 kran bulunan bazı torbalar içeriyordu. Bu yekdan asma kilitle kilitlenmişti. Dolunay vardı, diğer kamplar oldukça yakındı, her şey çok güvenli görünüyordu ve ben sabah havasının keskinliğiyle uyanana kadar uyudum.
[1] Ve gerçekten de öyle oldu, her ne kadar o sırada o kadar hastaydı ki geceyi çıkaramayacak gibi görünse de ve ben ilacı vermeden önce, onu benim öldürdüğümü düşünmesinler diye onlara bunu söylemiştim.

Daha sonra iki tane olan yerde sadece tek bir yekdan (tahta sandık) gördüm! Çadır perdesini açtığımda lavabo düzeneklerimi ve ilaç şişelerimi dışarıda yerde düzgünce düzenlenmiş, sandığı ise asma kilidi olmadan kısa bir mesafe ötedeki bazı harabelerin arasında buldum. Para torbalarının hepsi gitmişti, beni kelimenin tam anlamıyla dımdızlak (parasız) bırakmıştı. Çay stokumun büyük bir kısmı alınmıştı, ama başka hiçbir şey alınmamıştı. Çadırıma iki adam girmiş ve sandığı dışarı taşımış olmalıydı. İnsan bu kadar utanç verici derecede derin uyurken herhangi bir önlemin ne yararı olur? Soygun öğrenildiğinde, topraklarına girdiğimden beri konuğu olduğum İlhanlı'ya süvariler gönderildi ve geceleyin bir Han, "paranın geri ödeneceğine ve köyün yerle bir edileceğine!" dair bir mesajla geldi. Kahva Rukh, umarım, gelecek birçok yıl boyunca ayakta kalacaktır, ancak çalınan meblağ, geleneğe göre, onun üzerine tahakküm edilecektir (köy halkından toplanacaktır). İnsanlar bu olaydan dolayı son derece üzgünler ve bunun bir konuğun başına gelmesindense meblağın yarısını kaybetmiş olmayı tercih ederdim. Bir Han ve dört adamdan oluşan bir eskorta ek olarak İlhanlı, ülkede bulunduğumuz süre boyunca hiçbir şey için ödeme yapmamıza izin verilmemesi yönünde emirler verdi. Bu emre, birkaç mücadeleden sonra, başarıyla itaatsizlik ettim. Bu sabah, hırsızı bulmak için herhangi bir adım atılmadan önce ve tüm yükler hazır olduktan sonra yetkililer kamplara geldiler ve bizim arzumuz üzerine her adamın bagajı açıldı ve arandı. Hizmetçilerimiz ve kervancılarımızın (charvadar) hepsi Müslümandır ve her biri, bir molla tarafından uygulanan, soygun konusunda masum olduğuna dair Kur'an üzerine yemin etti.

Ardal, 9 Mayıs.—Oldukça geç ayrıldım ve şüphelerin genellikle üzerinde toplandığı mavi elbiseli atlı ile birlikte, sert beyazımsı bir toprak üzerinde doksan sabanın çalışmakta olduğu bir ovadaki iki karışık Müslüman ve Ermeni köyünün yanından geçerek, kısmen çakıllı çoraklıklar üzerinden Şemsabad'a (Shamsabad) sürdüm. Şemsabad, Karun'un bir kolu olan berrak, sakin bir akıntının üzerinde, çakıllı bir yamaçta çıplak duran, erzakı bulunmayan çok sefil bir çamur köyüdür. Bu ülke, bir nehrin ağzından kaynağına kadar aynı adı taşıdığı o medeniyet aşamasına henüz ulaşmamıştır ve bu akıntılar genellikle akışları üzerindeki köyler kadar çok isim aldıklarından, hafızamı onlarla yüklemiyorum. Nehrin sağ kıyısında, Jehanbin'in (dünyanın görünüşü) yükselen kütlesiyle birlikte, çok uzak olmayan, 12.000 fit yükseklikte, büyüleyici kadifemsi yeşil çimlerden oluşan bir kamp alanı vardır. Bu çimenlik denizden 6735 fit yüksekliktedir ve hava keskin ve hoştur. Yakındaki dağ manzaraları muhteşemdir ve o akşam, güzel bir gün batımının nadir ihtişamı, mükemmel bir ay ışığının güzelliği içinde kaybolana kadar kalıcı oldu.

Şemsabad'dan ayrıldıktan sonra yol oldukça güzel bir boğazdan geçer, Şemsabad akıntısını Kuh-i-Zangun ile Kuh-i-Jehanbin arasında on kemerli bir köprü ile geçer ve şu an yaban çiçekleri ve genç buğdaylarla dolu dar bir vadiden aşağıya, enfes afyon kalitesiyle ünlü elli evlik bir köy olan Khariji'ye doğru ilerler. Khariji'den, South Downs'a çok benzeyen alçak çimenli tepeler üzerinden ve Shalamzar köyünün içinde bulunduğu sulanan bir vadiye doğru çok engebeli ama alçak Pasbandi Geçidi üzerinden ilerledik. Oradan tek başıma tamamen rahatsız edilmeden geçtim, ancak iki gün sonra Sahib, hizmetçileriyle birlikte oradan geçerken hakarete uğradı ve

taşlandı ve insanlar, "İşte köpek grubundan bir diğeri," dediler. Bu köylüler "çeşitli hastalıklar ve azaplar" ile muzdariptir ve çadırımın etrafındaki kalabalık alışılmadık derecede büyük ve ısrarcıydı. Elli evden daha az olan bu köyde neredeyse tüm insanların bir veya iki gözü az çok etkilenmişti ve on dördünün sadece tek bir gözü vardı.

Shalamzar ve Ardal arasında, Kuh-i-Sukhta'nın 8300 fit yükseklikte aşıldığı ulu Gardan-i-Zirreh uzanır. Tırmanış köyden ayrıldıktan hemen sonra başlar ve uzun ve diktir—berbat bir tırmanış. Bu tarihte üst kısım karla kaplıdır, onun altında ise çuha çiçekleri büyük bir bolluk içinde çiçek açmaktadır ve daha aşağıda, tepe yamacını süslemeden kaplayan, güzellikten yoksun derimsi çiçekler vardır. İki köylü benimle birlikte yukarı çıktı ve zaman zaman kirli keçe kıyafetlerin göğüslerinden çıkardıkları küçük kuru üzüm salkımlarını nazikçe bana uzattılar. Kara ulaştığımda Rustem Khan'ın atını bir kar birikintisine yarı gömülmüş halde buldum, bu yüzden tırmanışın geri kalanını yürüyerek yaptım. Kar üç fit derinlikteydi, ancak büyük ölçüde yük hayvanları için bile hiçbir zorluk çıkarmadı.

Zirvede, bazı geven (artemisia) bitkileri hariç hiçbir yeşil şey yoktu, bir ot yaprağı bile yoktu; ancak yarıkların arasında, daha güçlü bir yapıya sahip kırmızı ve mor çiçeklerle karışık, ortası sarı olan küçük, kırılgan, kar beyazı laleler belirdi. O büyük yükseklikte hava keskin ve canlandırıcıydı ve gözleri aylardır göz kamaştırıcı kara ve parıldayan çakıllı çoraklıklara alışmış biri için, Bahtiyari tarafındaki manzara hakkında tamamen büyüleyici bir şey vardı. Ağaçsız olmasına rağmen, Cennet gibi görünüyordu. Geçidin eteğinde, güneyde Kuh-i-Nassar silsilesi ve kuzeyde Kuh-i-Shah-I'urnar ile birlikte 8000 fit yükseklikteki derin Seligun vadisi uzanıyordu—yeşil, pınarlar ve akıntılarla dolu, gökyüzünün mavisini yeryüzüne indiren iki gölle birlikte, yamaçları kızıl ve kiremit rengi Fritillaria imperialis (ters lale) ile alev alev yanıyordu ve düzlükler sarı bir düğün çiçeği (ranunculus) ile altın bir ihtişama bürünmüştü. Zengin ve koyu bir yeşillikteydi çimenler, düzlükte uzun ve derindi, ancak karları karşılamak için vadilerden yukarıya doğru sokulduğunda, lalelerle bezenmiş kısa yeşil çimenlik uzanıyordu. Arkada ve yukarıda çıplak kayalardan, karla yarılmış kütlelerden oluşan muazzam kütleler ve karla kaplı silsileler, o serin dinginlik tablosunu duvar gibi çevreliyordu, onun yalnızlığı sadece çok uzaktaki İlyatların üç kara çadırıyla bölünmüştü. Böylece Seligun'u gördüm, ancak orayı bir ay sonra görecek olanlar sadece kahverengi ve tozlu bir ova bulacaklar!

Aşılan silsile, Chahar Mahals'ı, söylentilerin ebedi karla taçlandırdığı, keşfedilmemiş vadiler ve akıntılar, feodal reisler, kan davaları ve devasa sürüler ile davarlarla hareket eden göçebe kabileler ülkesi olan asıl Bahtiyari ülkesinden ayırır.

Yeni ve pek istenmeyen bir kazanım olan Mehemet Ali, benim shuldarim (küçük çadırım) ile yüklenmişti ve biz, bir süvari koşusunun bizi gür bir pınarın yanındaki, yeşil çiçek bezeli çimenliğe kurulmuş kamplara ulaştırana kadar, atlarımızı ılgın çalılıkları ve lalelerin ihtişamı arasında yönlendirerek tepe yamacından aşağıya tırmandık.

O mola insan ve hayvan için bir lükstü. Daha sonra hava serin ve nemliydi. Yüksek dağların arasında yuvarlanmakta olan güneşle aydınlanmış beyaz bulut kütleleri

karardı ve fırtınalı bir şekilde sürüklenen yağmur bulutlarına dönüştü ve sadece yarıklarının arasından şurada burada mavi gökyüzü parıltıları gösteriyordu. Dağlardaki birkaç koyun sürüsü ve sulu çimenlerin içinde diz boyu keyif yapan katırlar ile atlar, canlı hayatın tek temsilcileriydi. Çamur köylerin tozundan uzaklaşmak ve gürültülü ile meraklı kalabalıkların baskısından ve ağrıyan gözlerin görünümünden kaçmak gerçek bir canlanmaydı.
Akşama doğru, Bahtiyari eskortu ile birlikte Arap atlarının üzerindeki bir dörtnala koşu, bizi son zamanlarda gelmiş olan İlyatların kampına götürdü. Doğulular zamanlarının büyük bir kısmını yemek tencerelerini sessizce seyretmekle geçirirler ve bu göçebeler de bir istisna değildi, çünkü hepsi, üzerinde et suyunun şifalı otlarla hazırlandığı bir çalı çırpı ateşinin etrafında oturuyorlardı. Kadınlar peçesizdi. Hem erkekler hem de kadınlar İranlılardan tamamen farklı bir tiptendir. Tamamen giyiniktirler ve görünüşte kesinlikle sadece yarı vahşidirler. Bu çadırlar, arkada iki fit yükseklikte kabaca örülmüş taşlardan oluşuyordu, bunun üzerinde direklerle desteklenen açık ön ve yan kısımlara sahip dokunmuş keçi kılından bir tente vardı. Bu tür çadırlar rüzgar ve yağmurdan korunmak için zar zor bir sığınaktır, ancak içlerinde nesiller boyu İlyat doğar ve ölür, kendi ırklarından köylere yerleşenleri küçümserler.
Yuvarlanan bulutlardan oluşan muazzam nötr tonlu kütleler, parıldayan beyaz bulutların büyük bankları, soğuk ve neşeli bir rüzgar, kasvetli bir parıltı ve ardından bulutlu bir alacakaranlık vardı. Hakim (doktor) atını şahlandırdı ve nemli çimenlerin üzerinde dört nala koştu, Bahtiyariler, bir atın üzerinde iki kişi olarak, güldüler ve bağırdılar—orada çölü olmayan o çöl özgürlüğü vardı. İran'da geçirdiğim en canlandırıcı akşamdı. Gerçek, siyah sinek lejyonlarının olduğunu da eklememi zorunlu kılıyor.
Sabahın erken saatlerinde, vadinin güneydoğu ucunda sürdükten sonra, kaba taş işçiliğinden bir istinat duvarıyla bent yapılmış olan Seligun veya Albolaki gölünün yanından geçtik. Rüzgar güçlüydü ve köpüklü suyu kıyıda uzun bir köpük hattı halinde sürüklüyordu. Kırmızı bacaklı leylekler bir nehir balıkçılığında duruyorlardı. Serin yağmur serpintileri sabahı ev gibi hissettiriyordu. Sonra, üzerinden karlı dağların manzarasının görüldüğü, derin yarıklarla bölünmüş ve nötr tonlu bulutlarla desteklenmiş, muhteşem olan anemon kaplı bir tepeye, 7700 fit yüksekliğe tırmanış vardı ve ardından, yürümeyi gerektiren dik ve kayalık bir boğaz geldi; onun kenarları, burada bizim hiçbir fikrimizin olmadığı bir boyuta ve renk zenginliğine ulaşan Fritillaria imperialis (ters lale) ile süslüydü.
Bu geçitte, kahverengi koyun sürüleri ve siyah keçi sürüleriyle birlikte yazlık kamplarına doğru yukarı çıkan çok sayıda İlyat ailesiyle karşılaştık. Çadırları diğer tüm eşyalarıyla birlikte küçük ineklerin üzerine uygun paketler halinde yüklenmişti ve bebekleri ve büyük ahşap beşikleri olan kadınlar eşeklerin üzerindeydi. Bebeği olmayan kadınlar, büyük çocuklar ve erkekler yürüyorlardı.
Bu kadınların sahip olduğu her türlü güzellik, Meg Merrilies tarzında, içinde belirli bir tuhaflık barındıran cinstendi. Yapay olarak uzatılmış, belirgin kaşları olan büyük, koyu, uzun gözleri, düz belirgin burunları, ince dudaklı geniş ağızları, uzun düz çeneleri ve yüzün her iki yanına düşen siyah saç kütleleri vardı. Kıyafetleri, bileklerde

daraltılmış ve kalçaların üzerinden sarkan (İran'da değişmez gelenek), belden olmayan, muazzam büyüklükte koyu mavi pamuklu pantolonlardan ve önü açık, bol kollu yeleklerden oluşuyordu. Yetişkin kadınların hepsi kafalarına iğnelenmiş ve sırt ile omuzlardan aşağıya düşen bir pamuklu kumaş parçası takıyorlardı. Erkeklerin saçları, keçe takkelerin altından sarkan birçok uzun örgü halindeydi ve bunların üzerine bol mavi pamuklu pantolonlar, beyaz veya baskılı pamuklu gömlekler ve içinde bıçaklar, pipolar ve diğer temel eşyaları taşıdıkları kuşaklar giyiyorlardı. Hepsi bir tür ayakkabı veya sandalet giyiyordu. Bu erkekler çok esmerdi, ancak genç kadınlar zengin esmer tenlere sahipti ve peçesizdiler.

Bazı kötü at dövüşleri, çokça ekilmiş olan Ardal vadisinin ilk manzarasını elde ettiğimiz, daralıp dağlar arasında kaybolan, şimdi kısmen karla kaplı olan 7700 fit yükseklikteki anemon kaplı tepeye tırmanışı da içeren yürüyüşün geri kalanını huzursuz etti. Merkezde, desteğini güvence altına almanın gerekli olduğu İlhanlı'nın baharlık ikametgahı olan, kuleli büyük bir bina vardır. Dağlardaki muazzam bir geçit içinden şimdi ünlü olan Karun geçer. Yağmur şırıltısı ve güçlü bir rüzgar, vadinin girişinde bizi karşıladı; burada İlhanlı'dan gelen bazı atlılar tarafından karşılandık. Büyük Ardal platosu kendisi ağaçsızdır, her ne kadar güney tarafındaki Kuh-i-Sabz'ın alt uzantıları bir meşe türü olan belut ile iyi bir şekilde ağaçlandırılmış olsa da. Çok fazla ekim vardır ve bu mevsimde işlenmemiş toprak, biraz daha sonra kesilen, kurutulan ve istiflenen bir yem bitkisi olan Centaurea alatanın büyük yeşil yapraklarıyla kaplıdır. Platonun nehirleri güney tarafındaki Karun ve Sabzu'dur ve Chahar Mahals'ın sularını Karun'a getiren ve vadiye kuzey tarafındaki Darkash Warkash adı verilen muazzam bir dar geçit veya uçurum içinden giren Şemsabad nehridir. Ardal köyü, Şüşter kervan rotası üzerinde İsfahan'dan seksen beş mil uzaklıktadır ve Şüşter'den yaklaşık 200 mil uzaklıktadır. Onun yüksekliği 5970 fittir, Boylamı 50° 50' Doğu ve Enlemi 32° Kuzey'dir.

Buraya varıldığında İlhanlı'nın evinin ihtişamı kayboldu. Tahkim edilmiş kule hariç, ikinci sınıf bir kervansaraya benziyor. Köy, ondan ne kadar varsa, "Saray"ın dışındaki dik bir yamaçta toplanmıştır. Düzensiz çamur zeminlere sahip, dışarıdaki zeminden bir veya iki fit daha alçak, yıkık dökük duvarlı avlular içinde inşa edilmiş ve yığınlar ile deliklerle dolu, düşük pencereli çamur kulübelerden oluşan sefil bir mezradır. Karanlık, fakir, dumanlı çamur kulübelerin; etrafta kemikler ve sakatatlar yatan dar, toprak yığılı ara sokakların; cılız, havlayan köpeklerin; şişe yeşili sümüksü havuzların ve harabelerin bir karmaşasıdır (olla podrida). İnsanlar evler kadar kirlidir, ancak sadece en güçlü olanlar hayatta kalıyormuş gibi, fiziksel yapı ve yüz olarak çok iyidirler. Bitişikteki bir yamaçta, Cuma günleri çokça ziyaret edilen bir imamzade vardır. Karın kışın burada beş fit derinlikte yattığı söylenir.

Vardığımızda İlhanlı'nın evinin çatıları ve balkonları bizi gözleyen insanlarla doluydu. Ağa hemen aradı ve ben Emin-es-Sultan'dan olan tanıtım mektubumu gönderdim. Hediyeler geldi, resmi ziyaretler yapıldı, İlhanlı'nın baş eşi beni kabul edeceği bir saat belirledi ve bir dizi attan inmiş süvari gelerek bana saraya kadar eskortluk etti. Evin başlıca özelliği, girişin üzerinde yer alan ve reisin günlük bir divan (durbar) düzenlediği büyük bir kabul odasıdır; dışarıdaki derin balkon genellikle kabile

mensuplarının kalabalıkları tarafından doldurulur, hepsinin ona serbest erişimi vardır. Geliş ve gidişler kesintisizdir.
Saray veya kale, etrafında ahırların, inek barınaklarının, askerler ile hizmetçiler için odaların yer aldığı büyük, düzensiz bir avluyu çevreleyen iki katlı bir kervansaray gibidir. Binanın dış ön cephesinde, odaların üzerlerine açıldığı derin gömme kemerler vardır; buraya bir aylığına gelen İsfahanlı tüccarlar buralarda mallarını sergilerler. İlhanlı'nın kabul odasının altından, her iki tarafında derin girintiler bulunan geniş kemerli bir geçitle geçip terk edilmiş düzensiz avlunun içinden ilerledikten sonra,

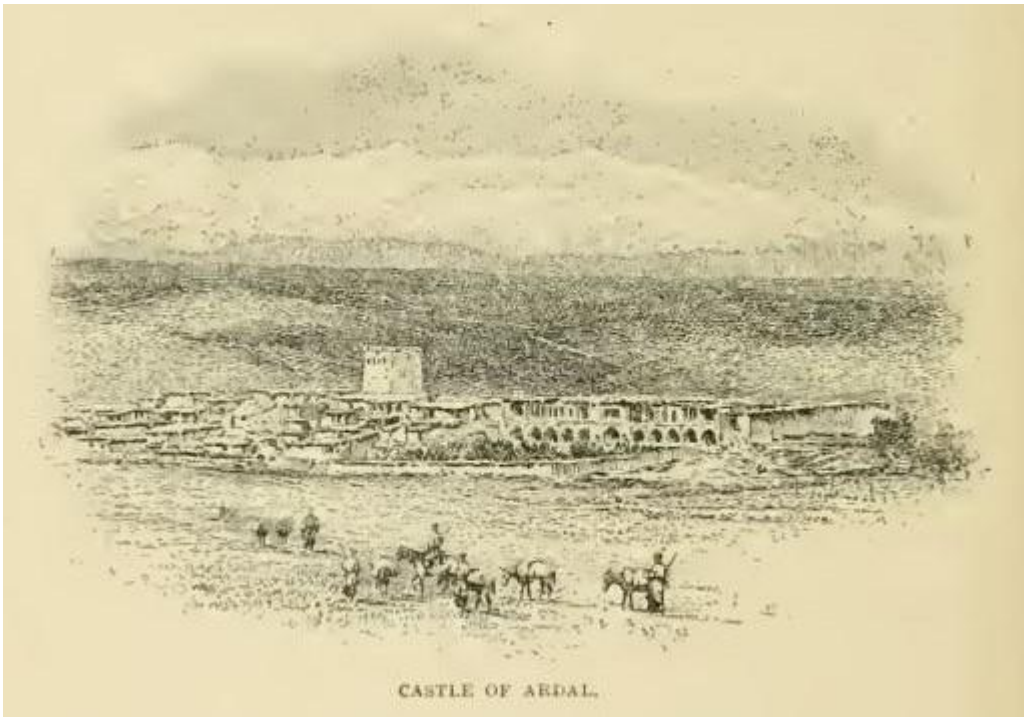

CASTLE OF ARDAL.

uzun, karanlık kemerli bir geçit, havuzlar ve söğütler vasıtasıyla bir süsleme girişiminin bulunduğu ikinci bir avluya çıkar. Bunun etrafında İlhanlı'nın oğulları ve onların aileleri için bir dizi oturma odası yer alır ve burası andarun, yani kadınların evidir. Uzak tarafta, mazgalları ve gedikleri olan yüksek, kare bir kule olan Kale vardır.
Bir Cerberus (bekçi) andarun'un girişini koruyor, ama Mirza'nın bana eşlik etmesine izin verdi. Birkaç basamak avludan yukarıya, içinde derin minderli, şömineli bir girintinin bulunduğu yüksek, dikdörtgen bir odaya çıkar. Çatı ahşap sütunlar üzerinde durmaktadır. Odanın avluya bakan ön kısmı tamamen, soluk mavi ve kehribar rengi camlarla doldurulmuş ajurlu işçilikten oluşmaktadır. Girinti ve zeminin bir kısmı, kadınlar tarafından dokunmuş çok güzel mavi ve beyaz tabanlı halılarla kaplıydı. Kırk yaşlarında, hoş, geniş ağızlı bir kadın olan baş eş, beni karşılamak için öne çıktı, elimi öptü, onu alnına götürdü ve büyük bir halı minder üzerine oturdu; diğer eşler ise beni girintiye doğru götürdüler ve beni bir minder yığınının üzerine oturttular, kendileri de karşıdaki yerde bir sıra halinde yerlerini aldılar, ancak gözlerini neredeyse hiç yerden kaldırmadılar ve tek bir kelime bile konuşmadılar. Odanın geri kalanı ayakta duran kadınlar ve çocuklarla doluydu ve daha birçoğu kapı aralıklarını tıkamıştı,

hepsi baş eş tarafından sıklıkla uygulanan azarlamalara ve sert şaklatmalara (tokatlara) rağmen öne doğru üşüşüyorlardı.
Üç genç eş Bahtiyari'dir ve onların güzellik tarzları benim için yenidir—düz burunlar, geniş ağızlar, ince dudaklar ve uzun çeneler. Her birinin çenesinde dövmeyle yapılmış üç yıldız, bir tane alnın tam ortasında ve birkaç tane de ellerinin arkasında vardır. Kaşlar sadece çivit mavisi ile uzatılmakla kalmamış, aynı zamanda burun üzerinde birleşecek şekilde yapılmıştır. El tırnakları ve ellerinin içi kına ile boyanmıştır. Saçları vahşi, güzel yüzlerinin etrafından köprücük kemiklerine kadar, gevşek, ağır ama kirli olmayan kütleler halinde sarkar.
"Durumu iyi olan" Bahtiyari kadınları arasında, İranlılar arasında olduğu gibi, nadiren sergilenmesine rağmen saça çok büyük bir özen gösterilir. Saç doğal olarak kapkaradır ve çok gürdür. Haftada en az bir kez, Zard-Kuh dağlarının arasında bulunan ve çok iyi bir temizleme etkisine sahip olan sarımsı bir kilin ince bir macunu ile yıkanır.
Ancak kadınlar saçlarının şimdiki haliyle yetinmezler ve zahmetli sanatlarla onun rengini değiştirirler. Kınadan koyu bir macun yaparlar, bunu iki saat boyunca saçta bırakırlar ve sonra yıkarlar. Sonuç zengin bir kestane rengidir. Çivit otu yapraklarının tozundan yapılan benzer bir macun, daha sonra iki saat boyunca saçın üzerine sıvanır. Bu macun çıkarıldığında bukleler koyu yeşildir, ancak yirmi dört saat içinde zengin bir mavi-siyaha dönüşürler. Bu işlem yaklaşık her yirmi günde bir tekrarlamayı gerektirir, ancak hayatın sonsuz boş zamanını doldurmaya yardımcı olur. Bu işlem banyo görevlileri tarafından gerçekleştirilir.
Cinsiyetime hakkını teslim etmek adına eklemeliyim ki, erkekler de saçlarını kadınlarla aynı ölçüde boyarlar; Şah'ın bıyığının parıldayan mavi-siyahından, Hacı Hüseyin'in sakalının parlak turuncusuna kadar ki Hacı Hüseyin bu yüzden, İranlıların değerlendirmesine göre olmasa da, yaşa duyulması gereken saygıyı kaybeder (yaşının saygınlığını yitirir).
İlhanlı'nın çocuklarından ve torunlarından bazılarının saçları sadece kına ile zengin bir kestane rengine boyanmıştır, bu da bazılarının kestane rengi gözlerine ve narin solukluğuna çok yakışmaktadır.
Eşler, bileklerinde daraltılmış muazzam büyüklükte tam ipek mavi pantolonlar giymişlerdi; bunlarla başa sabitlenmiş bir banda tutturulmuş, bedenlerini saran siyah ipek çarşaflar ve önü gevşek ile açık olan kısa siyah yelekler arasında bir boşluk vardı. Bu insanlarda her zaman mutat olduğu üzere, narin parmakları ve dikkatle korunmuş tırnakları olan küçük ve güzel ellere sahiptiler. Diğerlerini yöneten baş eşin, söylentilere göre, o da siyahlar giyinmişti. Kendisinde belirli bir derecede hoş bir vakar vardı ve Bağdat üzerinden Mekke'ye yapılan bir hac yolculuğunda dış dünyadan bir şeyler gördüğü, İran üzerinden geri döndüğü ve ayrıca Tihran'da da bulunduğu için, zekası bir dereceye kadar uyanmıştı. Bahtiyari kadınları genellikle ne peçelidir ne de tecrit edilmiştir (eve kapatılmıştır), ancak başkentte bulunmuş olan yüksek reisler, kadınlar konusunda İran adetlerini benimsemeyi ve daha aşağı reisler de evleri olduğunda onların örneğini takip etmeyi şık bulurlar.
"Kraliçe" ile olan konuşmam, esas olarak soru ve cevaptan ibaretti ve onun tarafından zaman zaman Mirza Yusuf ile yapılan canlı bir konuşmaya doğru gelişen

bir farklılıkla çeşitlendi. Sorulan birçok soru arasında şunlar vardı: Kadınlarımız kaç yaşında evleniyor? Ağa'nın kaç eşi var? Kadınlarımızın erkek çocuklarını ne kadar süre yanlarında tutmalarına izin veriliyor? Ben neden saçımı boyamıyorum? Kırışıklıkları giderecek bir şey biliyor muyum? Dişleri beyazlatacak bir şey? vb., kadınlarımız kırk yaşına geldiklerinde eşleri onları boşuyor mu? Bay ——— neden bir Bahtiyari eşi reddetmişti? Ben şifalı otlar toplamak için mi seyahat ediyorum? Bulunduğunda adi metalleri altına dönüştürecek o bitkiyi mi arıyorum? vb.
Kendi adetlerinden başka hiçbir adet bilmediklerini ve çok sıkıcı hayatları olduğunu söyledi; duyduklarına göre en uzun adamlarından bir baş boyu daha uzun olan Ağa'yı görmek istediklerini; orada daha az sıkıcı olacağı için onlar oradayken benim de Çigakhor'da (Chigakhor) olmamı umduklarını belirttiler ve çok katı bir şekilde uyguladıkları Ramazan orucu olduğu için çay veya şekerleme ikram edemediğinden dolayı özür diledi. Onlara Ağa'nın kendilerinin ve Hacı İlhanlı'nın fotoğraflarını birlikte çekmek istediğini söyledim. Oldukça memnun kaldılar, ancak önce İlhanlı'nın iznini almaları gerektiği akıllarına geldi. Bu reddedildi ve eşi çok güzel olan oğullarından biri, "Kadınlarımızın resimlerinin çekilmesine izin veremeyiz. Bu bizim adetimiz değildir. Kadınlarımızın resimlerinin yabancı ellerde olmasına izin veremeyiz. Hiçbir iyi kadın resmini çektirmez. Kabileler arasında fotoğraflanacak kadar aşağılık kadınlar bulabilirsiniz," dedi. Baş eş, kendisine bir tonik verdiğim, eğer onu güçlendirip sağırlığını iyileştirebilirsem, torununu bana hediye etmek istedi. Çocuk, soluk, vaktinden önce gelişmiş on yaşında, elâ gözlü ve saçları yapay olarak kestane rengine boyanmış bir çocuktur.
O dikkate değer derecede yüzeysel olan konuşma sönümlendiğinde, göz iltihabı (oftalmi), uyuz ve iyileştirilmesi gereken ağrılı gözler gibi hastalıklardan muzdarip çocukları getirdiler, ancak bol miktarda sabun ve su kullanımının tüm çarelerden önce gelmesi gerektiği yönündeki hükmümü reddettiler. Yetişkinler arasında baş ağrıları, iştah kaybı ve hazımsızlık hakim olan rahatsızlıklar gibi görünüyordu. Aşk iksirleri istendi ve kaybolan aşkı geri getirecek muskalar, özel bir ciddiyetle talep edildi ve başvuranlara onlar için hiçbir şey yapamayacağımı söylediğimde takındıkları o kederli bakışlar acı verici bir şekilde anlamlıydı. Odada altmıştan az kadın ve çocuk olamazdı, birçoğu, hatta çoğu, kıyafet ve beden olarak korkunç derecede kirliydi. Aralarında birkaç zenci ve melez (mulatto) köle vardı. Ben ayrıldığımda İlhanlı'nın evinin balkonları ve kemerleri, Frenk kadınını iyi görebilmek için can atan erkeklerle doluydu, ancak orada veya daha sonra birkaç attan inmiş süvarinin nezaket eskortuyla yürüdüğüm köyde hiçbir kabalık yoktu.
Bundan sonra İlhanlı benden çok hasta olan bir adamı görmeye gitmemi istedi ve iki hizmetçisini benimle gönderdi. Mirza Yusuf'un hizmetçi ve tercüman olarak her yerde benimle gittiği anlaşılmalıdır. Ev, çocukların, keçilerin ve köpeklerin toz haline gelmiş çamur içinde birbirlerinin üzerinde yuvarlandıkları kirli bir avluda, dışarıda bir sundurması olan karanlık bir odaydı. Avlunun içinde ve çevresinde erkek kalabalıkları duruyordu. Hakiki bir Hakimin kabul edilen üstünlüğüyle, ellerimle onları sağa ve sola hareket ettirerek aralarından yolumu açtım! Yerde bazı vatkalı yorganlar vardı ve diğeri, içinden iki ayaktan başka hiçbir şeyin görünmediği, ölümcül şekilde soğuk olan bir şeyi örtüyordu. Çevredekilerin hastalığın seyri hakkında verebildikleri

tek bilgi, dört gün önce adamın bayıldığı ve o zamandan beri yemek yiyemediği, konuşamadığı veya hareket edemediği yönündeydi. Yüzü, çok kirli bir çarşafın birkaç katıyla örtülmüştü. Onu kaldırdığımda bir hasta adam değil, açık ağzı, hırıldayan solunumu ve ölmekte olan bir adamın cam gibi gözleriyle irkildim. Burun delikleri nemli çamur ve kıyılmış aromatik bir otla doldurulmuştu. Ayakları açıktı ve uzuvları oldukça soğuktu. Bunda hiçbir gaddarlık yoktu. Etrafındaki adamlar çok nazik, ama tamamen cahildiler.

Onlara geceden sağ çıkmasının pek mümkün olmadığını ve yapabileceğim tek şeyin onun rahatça ölmesine yardımcı olmak olduğunu söyledim. Hep bir ağızdan bağırarak bana ne söylersem yapacaklarını söylediler ve kalan saatler boyunca sözlerini tuttular. Burun deliklerindeki çamuru temizlemelerini, ayaklarını ve bacaklarını sıcak bezlerle sarmalarını, ona hava vermelerini ve etrafına üşüşmemelerini buyurdum. Daha az ciddi şartlar altında, bu büyük vahşi görünümlü erkeklerin bana itaat ettiği o mutlak uysallık karşısında eğlenebilirdim. Bir battaniyeyi kestim ve onlar kendi zavallı yöntemleriyle biraz su ısıttıklarında, onlara bezleri nasıl hazırlayacaklarını, önce kendi üzerimde göstererek nasıl uygulayacaklarını gösterdim ve adamın yüzü ile ellerini yıkadım.

Keçe ve pamukludan paftalar giymişti, besbelli ki üzerlerine konuldukları günden beri hiç değiştirilmemişti, her ne kadar kendisi "zengin" dedikleri türden—kısrakların, sürülerin ve davarların büyük bir sahibi—olsa da ve teni onlarca yılın kiriyle pullu bir hal almıştı. Boğazından aşağıya biraz amonyak ruhu (sal-volatile) ve su dökmeye cüret ettim ve cam gibi göz bebekleri biraz hareket etti. Çevredekilere, Müslümanlar olarak, onun tıbbi olarak bazı alkollü içkiler almasına itiraf edip etmeyeceklerini (karşı çıkıp çıkmayacaklarını) sordum. İstekliydiler, ancak Bahtiyari ülkesinde arak (sert içki) olmadığını söylediler, mutlu bir istisna! Ağa'nın nezaketi biraz viski sağlamıştı ki o zamandan itibaren ölmekte olan adam, her zaman Allah zikredilerek, çokça sulandırılmış olarak her iki saatte bir kaşıkla boğazından aşağıya bir çay kaşığı dolusu aldı. Son saatlerini rahatlatacak hiçbir kadının şefkati yoktu. Bir eş, içerideki karanlık inde dokuma yapıyordu ve bir kez dışarı çıkıp ona kayıtsızca baktı, ancak erkekler onun için ihtiyaç duyduğu her şeyi çok memnuniyet verici bir şefkat ve nezaketle yaptılar. Ben ayrılmadan önce talimatların üzerinden tekrar geçilmesini istediler ve İlhanlı'nın hizmetçilerinden biri bunları yazdı.

Geceleyin İlhanlı, adamın çok daha iyi olduğunu ve gidip onu görmemi umduğunu iletmek için mesaj gönderdi. Sahne geceleyin gündüz olduğundan daha da tuhaftı. Kulübenin dışında bir ateşin etrafında bir erkek kalabalığı oturuyor ve ayakta duruyordu ve dördü ölmekte olan adamı izliyordu. Viski onu canlandırmıştı, nabzı daha iyiydi, sıcak uygulama ağrıyı hafifletmişti ve bu tekrar uygulandığında "iyi" kelimesini mırıldanmıştı. Onlara bunun sadece hayatın son bir parıltısı olduğunu anlatmaya çalıştım, ancak onlar adamın iyileşeceğini düşündüler ve İlhanlı ne tür bir yiyecek alması gerektiğini öğrenmek için gönderdi.

Şafakta, vahşi ve tatlı "ölüm müziği", durgun havada yankılandı; gece yarısı acısız bir şekilde ölmüştü ve on iki saat sonra mezara taşındı.

İnsanlar çok hasta olduklarında herkes onlara yiyecek ve ilaç verir (eğer bir Hakim elde edilebilirse), ta ki kendi kararlarına göre durum ümitsiz olana kadar. Sonra, ölüm

gerçekleşene kadar çok yüksek, şarkı söyler gibi bir tonda Kur'an okuyan bir molla için gönderirler, son susuzluk ise bu esnada ağza damlatılan şerbetle giderilir. Mezarda kafur ve diğer tatlı baharatlar yakılır. Eğer iyi yanar ve her şey tamamen temiz olursa, ölen kişinin cennete gittiğini söylerler; eğer zayıf ve dumanlı yanarsa ve mezardan kaynaklanan herhangi bir tatsızlık olursa, ruhun cehennemde (perdition) olduğunu söylerler. Bir Bahtiyari mezarı çok sığ bir hendektir.

Gözlemciler nazikti ve talimatlarımı sadakatle yerine getirdiler. Bahtiyariler kadar son derece cahil bir halk arasında, sadece hastaya bakma yöntemi konusunda değil, etraflarında bolca yetişen şifalı bitkilerin erdemleri konusunda da en basit hemşireliğin bile acıları hafifletmek için ne kadar çok şey yapabileceğini göstermek adına bu ince ayrıntıları veriyorum. Hafif bir hastane çadırı ve bazı basit aletler ile ilaçlarla onların kampları arasında gezinen tıbbi bir adam, büyük miktarda şifa sağlayabilir ve aynı zamanda Hristiyanlığa karşı var olan o güçlü önyargıyı yıkmak için çok şey yapabilirdi. Burada, başka yerlerde olduğu gibi, Hakime saygı duyulur. Bu sıfatla içeri girdiğimde insanları uysal, saygılı ve hatta minnettar buldum. Eğer aralarına başka herhangi bir sıfatla gitmiş olsaydım, bir Hristiyan Frenk kadını kesinlikle kabalıkla ve daha kötüsüyle karşılaşacaktı.

Aramak için acele etmemiş olan İlhanlı, bugün kardeşi Rıza Kuli Han, en büyük oğlu Lutf, diğer oğlu, gözleri kötü olan Ghulam ve bir yetkililer kalabalığı ile birlikte resmi bir ziyarette bulundu. Bahtiyari kabilelerinin büyük feodal reisi Hacı İlhanlı—İmam Kuli Han, kısa siyah sakallı, parşömen rengi bir tene sahip ve zaman zaman hafifçe hain bir ifadeye bürünen, biraz çizgili bir yüze sahip, sakin görünümlü, orta yaşlı bir adamdır. Beyaz bir keçe takke, içi yeşil astarlı mavi, tam etekli bir palto, onun altında ince devetüyü rengi bir çuha yelek, bir kuşak ve çok geniş siyah ipek pantolonlar giymişti.

O, belirli bir davranış vakarına sahip bir adamdır ve mutat ifadesi bir dereceye kadar nazik ve kibardır. Dindar bir Müslümandır ve okumak için çok zaman harcadığı, çok güzel tezhiplenmiş bir Kur'an kopyasına sahiptir. Genellikle çok yetenekli veya güçlü bir adam olarak kabul edilmez ve ismen ikinci reis olan ancak pratik olarak onun gücünü paylaşan İlbeği ile arası açıktır. Aslında bu dönemde ciddi entrikalar dönmektedir ve bazıları iki reisin taraftarlarının açık bir savaşa girmekten çekinmeyeceklerini söylüyorlar.

Bu yüzyılda İlhanlılık makamını doldurmuş olan en büyük adamların her ikisi de sefil bir şekilde can verdi. Sir H. Layard'ın dostu Mehemet Taki Han'ın kaderi, Early Recollections (Erken Anılar) adlı eserin tüm okuyucuları tarafından iyi bilinmektedir, ancak onunki, mevcut İlhanlı'nın kardeşi ve İlbeği İsfendiyar Han'ın babası olan Hüseyin Kuli Han'ınkinden muhtemelen daha az beklenmedik bir durumdu. Bu adamın açıkça aydın ve yetenekli bir hükümdar olduğu görülüyordu; eşkıyalığı sert bir elle bastırdı ve Muhammere-Şüşter-İsfahan rotasının ticarete adil bir şekilde açıldığını görmeyi arzuladı. Önde gelen İran Körfezi firmalarından birinin mensubu olan Bay Mackenzie'ye, kendi topraklarından geçişleri sırasında kervanların güvenliğinden kendisini kişisel olarak sorumlu tutacağına ve soygun kaynaklı her türlü kaybı geri ödeyeceğine dair yazılı olarak söz verecek kadar ileri gitti. Karun

üzerindeki gerekli buharlı gemilerin maliyetinin üçte bir hissesini üstlenmeyi ve Şüşter ile İsfahan arasında kara taşımacılığı için 100 katır temin etmeyi kabul etti.[1] Görünüşe göre onun bu girişimci ruhu yüzünden İranlıların kıskançlığı tahrik olmuştu; Zil-es-Sultan'ın hoşnutsuzluğuna maruz kaldı ve 1882 yılında, yıllık bağlılık ziyareti sırasındaki bir sırada zehirlenerek öldürüldü. Onun yerine geçen mevcut İlhanlı'nın, muhtemelen kardeşinin kaderinden gözü korkarak, ticari girişimlere çok az ilgi gösterdiği, hatta hiç göstermediği ve İngilizlerin "tüccar elbisesi altında genellikle askerin üniformasını gizlediği" yönündeki o biraz kurnazca mülahazayı (yorumu) yaptığı söylenir.
1888'de Şah, Hüseyin Kuli Han'ın oğullarına karşı yumuşadı; bunların en büyüğü olan İsfendiyar Han yedi yıldır hapisteydi ve onlar, amcaları Rıza Kuli Han, takipçileri ve küçük bir İran ordusu ile birlikte Çigakhor (Chigakhor) ovasına indiler ve burada

Hacı İlhanlı'yı gafil avlayıp mağlup ettiler. Kardeşi Rıza, bunun üzerine Şah tarafından İlhanlı olarak tanındı ve İsfendiyar da gücün esasıyla birlikte İlbeği olarak kabul edildi. Talih çarkının bir başka dönüşüyle kardeşler sırasıyla İlhanlı ve Chahar Mahals Valisi oldular ve yeğenleri de yeniden İlbeği olarak makamına iade edildi.[2] İlhanlı'nın sözü, kendisini feodal liderleri olarak tanımayı kabul eden çok sayıdaki Bahtiyari Lurları kabileleri arasında, geniş sınırlar dahilinde kanundur ve kabileler arası umumi bir kavgada savaş meydanına 8000 ila 10.000 silahlı atlı getirebileceği tahmin edilmektedir. O, hükümdar olduğu kadar aynı zamanda yargıçtır, ancak belirli durumlarda onun kararlarına karşı Tihran'a olası bir itiraz yolu (temyiz) vardır. Şah tarafından, yılda 1000 tumanlık bir maaşla atanır, ancak onun pozisyonundaki güçlü bir adam pratik olarak bağımsız olabilir.

[1] Proceedings of the R. G. S., cilt v. No. 3, Yeni Seri.
[2] Yukarıda verilen bilgiler için, Bay H. Blosse Lynch tarafından R. G. S.'nin Eylül 1890 tarihli Proceedings dergisinde sunulan değerli bir makaleye borçluyum.

Mevcut İlhanlı'nın, İran sarayındaki entrikalara karşı ve yanı başında güçlü ile popüler bir rakip varken, o huzursuz koltuğunu uzun süre koruyabileceği pek düşünülemez. Kabile gücünü zayıflatmak, başlıca reislerin otoritesini ve bağımsızlığını ortadan kaldırmak Şah hükümetinin açıkça çıkarınadır ve bu amaca ulaşmanın Şark yöntemi; başkentteki komplolar ile entrikalar, yerel kavgalar yaratıp bunları körüklemek ve baskıcı vergilendirmeler vasıtasıyladır. Bu nedenle, kadim özgürlüklerine son yıllarda Tihran Hükümeti tarafından birçok kez tecavüz edilmiş olan başlıca Hanların birçoğunun, Batılı güçlerden birinin güney-batı İran'ı işgal edeceği ve onlara güvenlik sağlayacağı bir günü sabırsızlıkla beklemesi şaşırtıcı değildir.
Halkın her zaman dini unvanı başına eklediği Hacı İlhanlı, önerilen yolculuğu görüştü, bana bir atlı ve bir tufangchi veya yaya askerden oluşan bir eskort sözü verdi, burada ve her yerde kendimizi onun konukları olarak görmemizi ve burada ve başka yerlerde istediğimiz her şeyi istememizi rica etti. Kabile işlerinde önemli bir rol oynamış olan kardeşi Rıza Kuli Han ona benzemektedir, ancak o sinsi bakış onun yüzünde daha kalıcıdır. Kör olacağına dair duyduğu korku yüzünden çok moralsizdi, ancak gözlüklerimi denediğinde görebildiğini fark etti. Yaşlı gözlü (hipermetrop) insanların, gözlüklerin gençliklerini yenilediğini fark ettiklerindeki şaşkınlığı çok ilginçtir.
Başka bir ziyaretçi de İlbeği İsfendiyar Han oldu. Uzun boylu olmamasına rağmen çok yakışıklıdır; güzel ellere ve ayaklara sahiptir. Yetenekli, güçlü ve hırslıdır, taraftarlarına büyük bir kişisel bağlılık aşılar ve birçok kişi tarafından "geleceğin adamı" olarak kabul edilir. Ben Julfa'dayken kendisi Tihran'daydı ve Bakanlardan birinden Bahtiyari ülkesini ziyaret etmek üzere olduğumu duyunca, İsfahan'daki bir süvari generaline yazarak, ihtiyacım olması halinde bana bir eskort sağlamasını istemişti. Bu nezaketinden ve daha önemli olan yardımlarından dolayı ona teşekkür etmekten memnuniyet duydum. Ziyaretinden önce hizmetçisi Mansur, bana Kahva Rukh'ta soyulduğum parayı getirdi! Bu adam, efendisinin bir hediye alması halinde kendisini neredeyse öldüreceğini söyleyerek bir hediyeyi kesinlikle reddetti.
İsfendiyar Han beni nazikçe karşıladı, Bahtiyari yönetimi altındaki ilk gecemin bir soygunla damgalanmış olmasından dolayı büyük bir üzüntü ifade etti. Kendi gününden önce kabile mensuplarının sadece soymakla kalmayıp öldürdüklerini de, kendisinin ise onları öyle bir düzene soktuğunu ki bu olay karşısında şaşırdığı kadar sarsıldığını da söyledi. Ben de bunun bir İran köyünde meydana geldiğini ve bildiğim pek çok ülkede insanın soyulabileceğini, ancak hiçbirinde bu kadar çabuk bir iade yapılacağını bilmediğimi belirttim.
Soygun durumlarında İlhanlı, hırsızın mümkünse yakalanmasından sonra, benim durumumda olduğu gibi paranın iade edilmesi veya alınan şeyin değerinin karşılanması için, kusurlu bölgenin ketchudalarına (kethüdalarına) veya kampların ya da köylerin reislerine emirler gönderir. Yakalandığında reisler, bir elin veya burnun kesilmesi ya da şiddetle dağlanması olabilecek cezası hakkında istişare ederler. Her

halükarda o, gelecek için damgalanmış bir adam olmalıdır. En şiddetli cezaların nadiren uygulandığını anlıyorum. Kahva Rukh üzerine tahakküm edilen 8000 kranlık para cezasının insanları hırsızı teslim etmeye teşvik edeceğini umuyorum. İsfendiyar Han adamlarının toplayabildikleri her şeyi topladıklarını, geri kalan meblağın ise kendisi tarafından ödenmesi gerekeceğini söylediği için 2000 krandan vazgeçmeyi kabul ettim.

Çokça yapılan ciddi konuşmalardan sonra kendisi neşeli bir hal aldı! Ağa'ya yaşını sordu ve otuz beş olarak tahmin etti. Bilgilendirildiğinde saçını boyayıp boyamadığını ve dişlerinin kendisine ait olup olmadığını sordu. Sonra kendi saçını boyadığını ve yapay dişler taktığını söyledi. Ayrıca benim yaşımı sordu. Kendisine eşlik eden İlhanlı'nın oğulları Lutf ve Ghulam, iki kadranı olan ve ayın evrelerini gösteren bir düzeneğe sahip muhteşem saatlere sahiptirler.

İlbeği'nden, Ardal'dan on mil uzaklıktaki bir köy olan Naghun'da kendisini ziyaret etme davetini kabul ederek, Lutf ve Ghulam eşliğinde, günün çok sıcak olacağı sözünü verdiği için belirlenen saat olan yedide hazırlandık. Saat sekiz oldu, saat dokuz oldu, saat dokuz buçuk oldu ve genç Hanların gelip gelmediğini görmek için gönderdiğimizde hizmetçiler, "onları uyandırmak için hiçbir emir almadıklarını" yanıtladılar. Böylece biz Avrupalılar, "barbarların" keyfi için güneşte üç saat boyunca kavrulduk!

Ramazan boyunca bu insanlar gün batımından gün doğuşuna kadar ziyafetler, müzik, şarkı söyleme ve neşeyle eğlenirler ve ardından, orucun uzun saatlerini kısaltmak için yatakta öğlene veya daha sonrasına kadar yatarlar. "Seçtiğim oruç böyle bir oruç mu?" diye pekala sorulabilir.

Geceleyin İlhanlı'nın sarayındaki gürültü muazzamdır. Şenlikler gün batımından hemen sonra başlar ve şafaktan bir saat öncesine kadar devam eder. Bahtiyari burunlarına hoş gelen kokular çadırıma kadar dalgalanır, ancak ben onları iştah açıcı bulmuyorum. Zalabi (zülbiye) adı verilen bir yiyecek, Ramazan boyunca büyük bir talep görmektedir. Şeker ve nişastanın susam yağı ile karıştırılmasıyla yapılır ve önceden ısıtılmış bakır tepsilerin üzerine dökülerek kızartılır. Pirinç, eritilmiş tereyağı ve reçellerle karıştırılmış muazzam yumurta yığınları; son derece baharatlı kıyma toplarını, kebapları ve konserve limon suyu ile soğanla bastırılmış koyun etini gizleyen yiyecekler, İlhanlı'nın sofrasındaki favori yemeklerdir.

Müzik ve şarkı söylemenin yanı sıra, "Saray" her gece gösteri yapan maymunlar ve dans eden adamlarla, ayrıca hikaye anlatıcıları ve Hafız'ın şiirlerini okuyanlarla kendisini eğlendirir. Çadırıma kadar sürüklenen o gürültülü neşenin, sürekli kızartma kokularıyla birlikte, ilhamını alkolden almadığını, tüketilen içeceklerin kahve ve şerbet olduğunu bilmek tatmin edicidir.

Ardal vadisinden aşağıya bir rehber olmadan sürdük, bazı derin ve yanan vadiler boyunca en kötü yolu seçtik, güneşi amansız ve ağaçsızlığı usandırıcı bulduk, çokça ekilmiş araziyi geçtik, uzun bir tırmanış yaptık ve kurak bir tepe yamacındaki büyük, duvarlı bir bahçede, sulamanın armut, kayısı ve ceviz ağaçlarından oluşan gölgeli bir cennete, güller ile narların lüks bir bitki örtüsüne dönüştürdüğü Naghun köyünün yakınında durduk. Genç Hanlar, o kadar geç uyudukları için neşeyle gülerek tam biz varırken dört nala yetiştiler. Tüm köy erkekleri Frenkleri görmek için toplanmıştı ve

İlbeği ile kardeşleri bizi bahçe kapısında, hepsi el sıkışarak kabul ettiler. Kesinlikle bu Hanın yüzünde büyük bir güç var ve onun vakarlı ile rahat tavrı bir erkek liderininki gibidir. Kıyafeti yakışıyordu, sıradan kostümünün üzerine, içi kızıl astarlı ve derin kürk yakalı güzel koyu mavi bir pelerin giymişti.
Bahtiyarilerin "vahşiler" veya "yarı vahşiler" olduğu hakkında o kadar çok şey söylenmiş ve yazılmıştı ki, onu takip eden eğlence benim için tam bir sürpriz oldu. Gölgelik alana iki güzel tenteli çadır kurulmuştu ve içlerine güzel halılar serilmişti ve dalları yayılmış bir ceviz ağacının altında, masa görevi gören bir karsi veya ateş örtüsü, bir kilimle kaplanmıştı ve üzerine sigaralar, bir buz kasesi, cam bir şerbet sürahisi ve bazı kadehler düzgünce düzenlenmişti. Avrupalı konuklar için demir sandalyeler sağlanmıştı ve İlbeği, kardeşleri, İlhanlı'nın oğulları ve diğerleri, üzerlerine yerleştirildikleri halının kenarına oturdular. Tam elli hizmetçi vardı. Bu erkek kalabalığının ortasına, bir erkek bakıcı İlbeği'nin en küçük çocuğunu getirdi; koyu renkli, sessiz, soluk, hüzünlü, dört yaşında, zarif giyinmiş, kızıl kadife bir takke ile yeşil ve kızıl kadife bir elbise içinde küçük bir yaratıktı. Nazik ve güven doluydu ve benimle kalmaktan memnuniyet duydu.
Az çok konuşulmaya değer konular üzerindeki uzun bir konuşmadan sonra, ev sahiplerimiz ağaçların altında uyumak üzere çekildiler, bizi yemek yemek üzere bıraktılar ve bir dizi hizmetçi, üzeri yiyeceklerle kaplı büyük bir karsi getirdi. Masa örtüsü olarak hizmet eden birkaç yarda uzunluğunda bir battaniye ekmeği veya "gözleme" ve merkezdeki devasa bir pillaunun (pilavın) üzerini örtmek için bir başkası serilmişti. Sirkelikler, tabaklar, bıçaklar ve çatallar, buzlu su, Rus limonatası ve kadehler, hepsi sağlanmıştı. Akşam yemeği pilav, kuzu pirzolası, köri soslu tavuk, ekşi soslu kereviz, kaymak ve ekşi sütten (yoğurttan) oluşuyordu. Yemek iyi pişmiş ve temizdi ve hizmetçiler, kaba görünüşlerine rağmen, maharetli ve dikkatliydiler.
Yemekten sonra, İlbeği'nin arzusu üzerine, onun haramındaki (haremindeki) hanımları ziyarete gittim. Naghun, kabilelerin diğer köyleriyle, şimdiye kadar gördüğüm en sefil ve en kötü kalıcı meskenleri barındırma konusunda yarışır. İsfendiyar Han'ın evi, ziyaretçinin içinden, kadınların daireleri olan bir diğerine, yuvarlak olanına geçtiği bir avluyu çevreleyen çamur bir binadır. Her iki avlu da terk edilmiş, düzensiz ve kızgın güneşin altında yatan sakatat ile çöp yığınlarından dolayı kötü kokuluydu. Yerde parlak kilimlerin ve ipek kaplı yastıkların bulunduğu, takchahlarında (nişlerinde) cam şişeler ve diğer süslemelerin yer aldığı hoş, temiz, badanalı bir dairede on beş hanım tarafından kabul edildim.
Odanın üst tarafında, baş eş tarafından değil, iri yarı orta yaşlı bir kadın, Hanın kız kardeşi ve besbelli harem ağası (duenna) tarafından karşılandım; zira diğer kadınlardan hiçbiri konuşmaya veya herhangi bir nezaket göstermeye cesaret edemedi. Önünde karsi bulunan, üzeri gaz tepsileri ve diğer şekerlemelerle kaplı bir sandalye benim için sağlandı. Mirza ve bir erkek bakıcı kapı aralığında duruyorlardı ve dışarıda, kapı eşiğindeki kadın ile çocuk sürüleri, odaya bir bakış atabilmek için parmak uçlarında mücadele ediyorlardı.
Birkaç köle mevcuttu, kömür karası, yünlü kafalı, kocaman ağızlı zenci kadınlar. On beş hanım, kendi neşeli çarşaflarını yüzlerine doğru, sadece tek bir gözlerini

gösterecek şekilde tutuyorlardı, bu yüzden Mirza'yı bir perdenin arkasına gönderdim ve kahkahalarla peçelerini açtıklarında, yüzlerini görme zevkini talep ettim.
Sonuç hayal kırıklığı yaratmıştı. Kadınların hepsi genç veya genç gibiydiler, ancak sadece bir tanesi gerçekten güzeldi. Eşler uzun çeneli esmerlerdi. Müslinden neşeli çarşaflar, kısa altın işlemeli ceketler, gazlı bezden gömlekler ve parlak renkli balon pantolonlar giymişlerdi. Diğerlerinden üçü siyah saten balon pantolonlar, siyah ipek ceketler, sarı gazlı bezden yelekler ve üzeri beyaz benekli siyah çarşaflar giymişti. Bu üçü kelimenin tam anlamıyla ay yüzlüydü, eski saatlerin üzerindeki ay tasvirleri gibiydi, henüz görmediğim bir tiptiler. Hepsi saçlarını öne doğru getirmişlerdi, öyle ki yüzün her iki yanından dalgalı kütleler halinde sarkıyordu. Kafalarının arkasına yerleştirilmiş, siyah ipek altın işlemeli takkeler takmışlardı ve kulakların arkasından aşağıya doğru, madeni paraların çok büyük ve güzel olduğu, iki, üç veya dört sıra uzun altın paralar içeren zincirler süzülüyordu. Genç bir yaratık olan eşlerden biri, kötü giyinmişti, çok moralsiz görünüyordu ve süslemelerden yoksundu. Annesi o zamandan beri "kocasının sevgisini geri getirecek" bir şey için yalvarmıştı. Kaşlar çivit mavisi ile boyanmıştı ve burun köprüsünün üzerinde bir noktada birleşecek şekilde yapılmıştı. Her birinin alnında boyanmış veya dövme ile yapılmış bir yıldız, çenesinde üç yıldız ve her elinin arkasında bir galaksi vardı.
Mirza yeniden belirmeden önce çarşaflarına büründüler ve daha önceki gibi duvara karşı hareketsizce oturdular. Çaydan sonra Hanın, Basra, Bağdat ve Mekke'de bulunmuş olan kız kardeşiyle oldukça canlı bir sohbet gerçekleştirdim.
Yaşım, saçımı boyama, yüzümü boyama vb. hakkındaki alışılagelmiş soruların yanı sıra, onların yöntemlerinin benim gözlerim ile kaşlarım üzerinde yaratacağı gelişim hakkındaki önerilerle birlikte; yolculuklarım hakkında, İngiltere'deki evlilik adetleri hakkında, boşanma hakkında, aramızdaki kadınların konumu hakkında, onların özgürlükleri, ata binmeleri ve eğlenceleri hakkında biraz soru sordu. "Biz ata binmeyiz, atların üzerinde otururuz," dedi. Eğlence için dans etmeyi anlayamadı. "Hizmetçilerimiz bizim için dans eder," dedi. Erkekler ile kadınların birlikte dans etmesini ve İngiliz kadınlarının akşam kıyafetlerini, ahlakın temel ilkelerine aykırı bulduğunu belirtti. Fotoğraflarının çekilmesini istedim, ancak "Bu bizim ülkemizin adeti değildir; hiçbir iyi kadın resmini çektirmez, eğer resim haline getirilirsek hakkımızda söylenecek çok şey olur," dediler.
Bana hediyeler vermek istediler, ancak seyahatte hediye kabul etmemeyi bir kural haline getirdiğime dair alışılagelmiş bahanemi sundum; bunun üzerine gelip beni yazlık kampları olan Çigakhor'daki çadırımda göreceklerini, orada kendilerinin karar vereceklerini söylediler. İşitilmesi etkileyici olan o Ağa'yı görmeyi çok arzuluyorlardı, ancak Hanın onların bahçeye gitmelerine izin vermeyeceğini ve bu arzularının tatmin edilmeden kalması gerektiğini belirttiler. Hanın kız kardeşi, "Çok sıkıcı hayatlarımız var," diye haykırdı; "hiç kimseyi görmüyoruz ve hiçbir yere gitmiyoruz." Görünüşe göre zekanın en ufak bir gelişimi onları bu acınası donukluğun bilincine uyandırıyor ki, neyse ki, uyanmamış zeka bundan habersizdir. Gerçek şu ki, hanımlardan ikisi Ardal vadisinden dışarı hiç çıkmamışlardı ve Çigakhor vadisine yapılacak göçü büyük bir eğlence olarak sabırsızlıkla bekliyorlardı.

Okuma bilip bilmediğimi ve halı yapıp yapmadığımı sordular. Bir kocaya ve çocuklara sahip olup olmadığımı her zaman sorarlar ve onlara dul ve çocuksuz olduğumu söylediğimde, bir veya iki dakika boyunca ağlama taklidi yaparlar, bu kurnazlık, her ne kadar nazik bir histen kaynaklansa da, çok acı verici bir etki yaratır. Kışın işleri, bizim "fantezi işlerimizin" yerini alan biraz halı dokumadır. Ayrıca dağlarındaki meşelerin üzerinde bulunan kudret helvasından, kıyılmış badem ve gül suyu ile karıştırılmış bir tür helva (nougat) yaparlar. Ziyaretimi sonlandırdığımda, benimle birlikte kendi yapımları olan bu ve diğer şekerlemelerden oluşan bir tepsiyle bir hizmetçi gönderdiler.
Bahçedeki grup çok neşeli bir gruptu. Bahtiyariler eğlenceyi severler ve pek çok şeye kahkahalarla gülerler. Ancak bu neşe, ilginç konuşma konularını dışlamadı. Bu süre zarfında, güzel bir kestane rengi Arap olan Karun ile benim atım Screw şiddetli bir dövüşe giriştiler ve onları ayırmaya çalışan bir Beluci olan Kerim'in kolu feci şekilde çiğnendi ve yırtıldı, büyük kaslar açığa çıktı ve yaralandı. Baygınlık içinde, kanayarak ve büyük bir acıyla içeri getirildi ve bir süre boyunca hiçbir işe yaramayacak. Ağa, hizmetçilerine yardım etmesi için iki gencin kendisiyle gitmesini İlbeği'nden istedi. Cevap şuydu: "Biz göçebe bir halkız, Bahtiyariler hizmetçi olamazlar, ancak bazı gençlerimiz sizinle gelecektir," ve üç kardeş orada bize katıldı, kendi yöntemleriyle tam birer vahşiydiler. Yürüyüş için bir inek teklif edildi ve Ağa'nın şakayla karışık sütün tamamının kendisine ait olması gerektiğini söylemesi üzerine İlbeği, benim kendime ait bir taneye sahip olmam gerektiğini belirtti ve iki tane gönderdi. Hiçbir şey istemediğimden şikayet etti ve kendi ülkelerinde bulunduğum sürece onların konuğu olduğumu ve onlara kardeş gibi davranıp ihtiyacım olan her şeyi istemem gerektiğini söyledi. "Kendinizi yabancı bir diyardaymış gibi hissetmeyin," dedi; "biz İngilizleri severiz."

I. L. B.

MEKTUP XV

ARDAL, 14 Mayıs

Burada geçirilen hafta hızla akıp geçti. Sürekli bir gelen giden hareketliliği var. Kampım, İlyat (göçebe) kadınlarının sıkça uğradığı, tulumlar ve bakır kaplarla su taşıyıp orada dedikodu yaptıkları, gür bir su kaynağının hemen yakınında, işlek bir patikanın kenarında kurulmuş durumda. İlyat halkı yazlık otlaklarına doğru göç halinde; koyun ve sığır sürülerinin aralıksız ayak sesleri ile koyunların melemeleri geceleri belirli aralıklarla duyuluyor. Zaman zaman atlarından veya ineklerinden biri çadır iplerine takılıyor ve neredeyse çadırı yıkacak gibi oluyor. İlhanî'nin (Kabile Reisi) uşakları, beraberlerinde mesajlar ve lor peyniri, ekşi krema içinde kereviz turşusu ve kayısı gibi hediyelerle sürekli mekik dokuyorlar. Hasta insanlar gün boyu belirli aralıklarla geliyor ve ecza dolabına neredeyse her saat başı ihtiyaç duyuluyor. Hastalar, Hekim'in çadırına yapılan bu geçici ziyaretlerle her zaman yetinmiyorlar: Sarılık hastalığına yakalanmış küçük bir kızı olan bir adam, ilaç almak için iki kez geldikten sonra bir çadır getirip çocuğunu da yanına alarak hemen yanı başımda buraya yerleşti; gözleri rahatsız olan bir kadın da çadırını benim çadırımın yakınına kurdu. Şu an itibariyle günde iki kez, gözlerine çinko losyonu damlatılması için on üç

kişi geliyor. "Tabletlerin" (hazır ilaçların) ünü çok geniş bir alana yayıldı; eğer kağıtların içinden sıradan tozlar ya da şişelerin içinden sıvılar çıkarırsam, insanlar başlarını sallıyor ve bunları istemediklerini, "deri kutudan çıkan o güzel ilaçları" istediklerini söylüyorlar. Bu tercih o derece ileri gitmiş durumda ki, gözlerinin önünde şişenin içine potas permanganat tabletleri (Condy sıvısı) atmadığım sürece, bir tür pelen otundan (artemisia) yapılan kaynatmaları içmeyi reddediyorlar. İyileştirilebilir ve iyileştirilemez hastalıklar arasındaki farka dair hiçbir fikirleri yok. Birçok insan, tamamen kör olanlar, göz losyonu için çok uzak mesafelerden geliyorlar; bu gece neredeyse kör bir adam, sekiz yıldır tamamen kör olan bir başka adamın elinden tutup onu buraya getirerek benden onun görme yetisini geri kazandırmamı istedi. Kör, başka bir körü yirmi dört mil uzaktaki bir kamptan buraya kadar getirmişti! Seksenlik ihtiyarlar onlara işitme yetilerini geri verebileceğime inanıyor; sakat veya felçli uzuvları olan adamlar ise, adını duydukları o "Frenk merheminden" birazcık sürersem iyileşeceklerini sanıyorlar. Bazıları sadece bir Frenk hanımına dik dik bakmaya geliyor, diğerleri ise çadırımı görmeye geliyor ki çadırım hakkında zaman zaman "Allah'a layık" diyorlar; genel sonuç ise kendime ayıracak çok az zamanımın kalması oluyor.

Ardal platosu yılın bu zamanında gerçekten çok güzel ve yumuşak yeşil çimenler ile yumuşak kırmızı toprak üzerinde akşamları pek çok keyifli at sürüşü yaptım. Çadırdan manzara çok hoş: Bir tarafta, karlı dağlarıyla Karun nehrinin üzerinde yükselen uçurumlara doğru inen yeşil yamaçlar uzanıyor; burası derin yarıklarla bölünmüş ve ötesi hâlâ coğrafi bir gizem olan bir bölge; diğer tarafta ise yarıklarından yukarıya doğru çimenlerin fışkırdığı çıplak kayalık dağlar ve onlarla benim aramda yaban çiçekleri ile çimenlerden oluşan dalgalar yer alıyor. Bir arpa yamacı ta benim çadırıma kadar iniyor. Saplar sadece altı inç boyunda ve başaklar olgunlaşmış olsa da içleri neredeyse tamamen boş. Her akşam İlhanî'nin bir uşağı, tahılla beslenmeleri için üç küçük yaban domuzu yavrusu getiriyor. Patikanın daha aşağısında ise sandıklar, yekdanlar (deri sandıklar), katır torbaları, yem torbaları, her türlü teçhizat ve bir kamp alanının alışılmış döküntüleri ile çevrili uşakların ve katırcıların kampları bulunuyor.

Hintli, Pers, Beluci ya da Bahtiyari fark etmeksizin tüm adamlar oldukça sessiz ve terbiyeliler. Kampların mottosu "Sessizgümüş, sükut altındır" şeklindedir. Hacı Hüseyin tavır ve konuşma bakımından oldukça sakindir ve yedi katırcısı olmasına rağmen, ondan yana bağırış çağırış veya çığlıklar tamamen bilinmeyen şeylerdir. Avrupa etkisinin henüz ulaşmadığı, bir Frenk kadınının kabul görmesine dair kasvetli kehanetlerin yapıldığı ve hem coğrafi hem de ticari girişimler tarafından bugüne kadar göz ardı edilmiş, haritalandırılmamış ve bilinmeyen bir bölgede seyahat etme düşüncesinde heyecan verici bir şeyler var.

TUR, 18 Mayıs

Ardal'daki son gün oldukça yoğun geçti. Birkaç Han veda etmek için uğradı. İlhanî'nin haremine bir veda ziyareti gerçekleştirdim; insanlar sabah saat 5'ten akşam 9'a kadar belirli aralıklarla ilaç almak için geldiler; sayısız göz losyonu hazırlanmak zorundaydı; erzaklar, kayışlar, ipler ve teçhizatlar gözden geçirilmeliydi; İlhanî'nin uşaklarına hediyeler verilecekti; tamir edilemeyen botların yerine aranıp bulunması

gereken hasır örgülü tabanlı yerli ayakkabılar ve eski paçavralar vardı ve hazırlıklar tamamlandığında saat epey geç olmuştu. Gece boyunca katırların ürkerek kaçışması yüzünden çadır iplerimin bir kısmı koptu ve rüzgar ile yağmurun eşlik ettiği şiddetli bir gök gürültülü fırtınada çadır, şafak sökene kadar kulaklarımın dibinde çırpınıp durdu. Ertesi sabah yola çıktığımızda hava çok sıcaktı. Söz verilen muhafız birliği ortalıkta yoktu. Her günkü yürüyüşün detayları birbirine çok benziyordu. Erken yola çıkıyorum, Mirza'yı da şuldari (hafif çadır) ile yanıma alıyorum, genellikle yolun yarısında durup süt ve bisküviden oluşan sade bir öğle yemeği yiyorum, kervan geçene kadar okuyorum, çadırımda bir saat kadar dinleniyorum ve kamp için seçilen yere ulaşana kadar at sürmeye devam ediyorum. Bazen varışta, yerel bilgilere dayanarak seçilen yerin uygun olmadığı ya da suyun yetersiz veya kötü olduğu anlaşılıyor ve daha ileriye doğru yürümek zorunda kalıyoruz. En büyük lüks, çadırın kurulmuş, kamp yatağının hazırlanmış ve ikindi çayı için çaydanlığın kaynamakta olduğunu görmektir. Dinleniyorum, yazıyorum ve gün batımına kadar çalışıyorum; akşam yemeğinde koyun eti ve pirinç pilavı yiyip, sabah saat dörtte kahvaltı yaptığım için karanlık çöktükten kısa bir süre sonra yatıyorum. Günlük bir veya iki saat, hasta insanlara ilaç vermekle geçiyor.

Hiç köy yok, ancak kamplara sıkça rastlanıyor. Nağun'dan getirilen üç genç vahşi, vahşi özgürlükleri ve tavırlarıyla çok eğlendiriciler, ancak uşakları alaya alıp onların taklidini yaparak onları çileden çıkarıyorlar. İnekler tamamen işe yaramaz durumda. Aralarında en fazla bir çay fincanı kadar süt veriyorlar, genellikle ise hiç vermiyorlar. Sütü ya buzağılar ya da çocuklar kapıyor, ya da yürüyüşler onlar için çok ağır geliyor. İlyat kamplarında ise süt bol, ancak koyun, keçi ve inek sütünü birbirine karıştırmak ve hayvanları kirli ellerle kirli bakır kaplara sağmak, ardından da bunu kirli bir keçi derisinin içinde çalkalayarak "maya" ile neredeyse anında, görünüşte çırpılmış kremaya benzeyen ekşi bir kütleye dönüştürmek adet olduğundan, bir Avrupalı bunu her zaman içemiyor. Gerçekten de, kötü tadın her türlü çeşidini barındırıyor.

Kamplar pazar günleri duraklıyor ve adamlar bu dinlenmeden büyük memnuniyet duyuyorlar. Uyuyorlar, tütün içiyorlar, çamaşırlarını yıkayıp yamıyorlar ve pazartesi sabahı keyifleri yerinde, mükemmel bir enerjiyle uyanıyorlar; katırlar bile kamp yerine çifte atarak ve oynaşarak gelerek bir tatilin farkında olmadan tadını çıkardıklarını gösteriyorlar.

Yük hayvanları, sırtlarında tek bir yara bile olmayan ince, güçlü katırlar ve atlardan oluşuyor. Semerler ve takımlar tamamen iyi durumda. Kervanın başında pek çok zil ve püsküle süslenmiş, cesaret ve ateşle dolu, "Cock o' the Walk" (Mahallenin Kabadayısı) adı verilen muhteşem küçük kır bir at yürüyor. Uzun bir yürüyüşün sonunda boynunu bükerek, o muhteşem yelesini sallayarak ve ara sıra yükünü üzerinden atmak için çifte atarak içeri giriyor. Bazen iki veya üç adamı yere yıkıyor, yüküyle dört nala kaçıyor ve kösteklenmiş olsa bile iki Arap atının yanına sıçrayıp onları kavgaya davet etmeyi başarıyor. Bu güzel atlar, cinslerinin ünlü olduğu bazı niteliklere sahipler ve keçiler kadar ayakları yere sağlam basıyor, ancak çok gürültülüler; birbirlerinden nefret ediyorlar ve sürekli kavga etme girişimleriyle kampın huzurunu bozuyorlar. Benim atım Screw (Klavuz) ise bir katırın tutunabileceği her yerde yürüyebiliyor. Çirkin, huysuz, büyük bir dövüşçü ve son derece sıkıcı bir

hayvan. Eşekler ve şişman retriever cinsi köpek ise belirgin özelliklerden tamamen yoksunlar.
Çarvadar (kervanbaşı) Hacı Hüseyin, mesleğini bir sanata dönüştürmüş. Kamp yerine ulaşıldığında, yükler indirildikten sonra, her katırcı sorumlu olduğu beş hayvanı alıp üzerlerinde semerleriyle birlikte otlamaya bırakıyor. Bir süre sonra onları kampa geri getiriyor, semerlerini çıkarıyor ve onları iyice tımarlıyorlar; bu esnada saraç da teçhizatları gözden geçirip gerekli onarımları yapıyor. Tımar işleminden sonra her katırcı, hayvanlarının ayaklarını kontrol ederek durumlarını bildiriyor ve Hacı, düşen tüm nalları ve çivileri yeniliyor. Ardından semerler ve juller (hayvan örtüleri) veya battaniyeler örtülüyor, katırlar beşerli gruplar halinde sulanıyor ve gece boyunca otlamaları için serbest bırakılıyor; başlarında ise nöbetleşe beklemek üzere iki katırcı kalıyor. Yumuşak sesi ve kibar tavırları kendisiyle yapılan tüm işleri keyifli kılan Hacı, ertesi gün için emirlerini alıyor ve küçük oğlu Abbas Ali ve katırcıların geri kalanıyla birlikte çadırımın yakınına kamp kurarak, battaniye üzerinde mast (yoğurt) veya lor peyniri eşliğinde ekmekten oluşan akşam yemeklerini yiyorlar; kafalarını ve bedenlerini battaniyelere sarıp ayaklarını ateşe uzatıyorlar ve çok geçmeden uykuya dalıyorlar; ancak Hacı, değerli mallarına göz kulak olmak için gece boyunca iki veya üç kez kalkıyor.
Sabah saat 4'te veya daha erken bir saatte, katırlar kampa getiriliyor ve bir önceki gece yirmiye kırk ayak boyutlarında dikdörtgen şeklinde yere çakılan kazıklara bağlı iplere sıkıca bağlanıyorlar. İçinde tahıl olan yem torbaları takılıyor; yükler hazırlandıkça katırlar, Hacı'nın yardımı ve gözetimiyle yükleniyor. Bu işlem sırasında hiçbir gürültüye izin verilmiyor.
Bir saat kadar sonra kervan, genellikle fevriliğini bir süreliğine dizginlemek için başında iki adamla "Cock o' the Walk"un ve bir rehberin öncülüğünde harekete geçiyor; Hacı ise o güzel görünümlü binek katırının üzerinde her şeyin güvenliğini kolluyor. Dakiktir, hızlı ve istikrarlı sürer ve kamp alanına her zaman iyi bir vakitte ulaşır. Oraya yaklaştığında hayvanından iner ve "en itaatkar hizmetkarınız" havasına bürünerek "Cock o' the Walk"un ipinden tutarak çeker. Konumu için gerçekten çok beyefendi bir adamdır ve İran standartlarına göre çok büyük bir servet biriktirmiş olmasına rağmen, ne yazık ki çok cimridir; çok eski, yırtık pırtık giysiler giyer ve en fakir yiyeceklerden çok az miktarda yer. Elli yaşlarında, iri yarı bir adamdır, mavi pamuklu giysiler giyer, kırmızı bir sarık takar, teni çok canlıdır ve beyaz ya da çok kırçıllı olan sakalını kına ile turuncu renge boyamıştır.
Uşaklarım işlerine iyice alıştılar ancak korkunç derecede yavaşlar. Hepsi çadırları kuruyor ve Hasan yemek pişiriyor, bulaşıkları yıkıyor, pişirme ve masa malzemelerini topluyor ve atımı semerliyor. Mirza Yusuf tercümanlık yapıyor, bana eşlik ediyor, çadır eşyalarını topluyor, benimle birlikte at sürüyor ve her zaman düdüğümün duyulabileceği bir mesafede bulunuyor. İyi, dürüst ve zekidir, biraz yeteneğiyle çizimler yapar, her zaman neşelidir, asla şikayet etmez, kişisel konfora tamamen kayıtsızdır, insanlarla çok iyi geçinir, herkese karşı yardımseverdir, her zaman tercüme yapmaya hazırdır ve iyi eğitimli olmasına rağmen herhangi bir işi "aşağılayıcı" görmeyecek kadar sağduyuludur. "Gereksiz fazlalık" Mehmet Ali ise bir haylazdır ve korkarım ki dürüst değildir. Uşaklar günde bir kran (8 peni) ile kendi

karınlarını doyuruyorlar; buna "yol parası" olarak izin veriliyor. Koyunlar bizimle birlikte sürülüyor ve ihtiyaç duyuldukça koyun etine dönüştürülüyorlar. Gerçekten de, kır atların arkasına takılarak ve neredeyse ayaklarının dibinde otlayarak bizi takip ediyorlar.
Yiyeceklerim kızarmış koyun eti, pirinç pilavı, çapati (lavaş), çay ve sütten oluşuyor; hiçbir lüks ya da çeşitlilik yok. Hayat çok sade ve amaçsız sıkıntılardan tamamen uzak. Günler çok sıcak olmaya başladı ancak geceler serin. Kara sinekler ve kum sinekleri en büyük baş belaları.
Ardal'dan ayrıldıktan çok kısa bir süre sonra, Avrupalıların çok az geçtiği, muhteşem geçitleri ve içinden Karun nehrinin aktığı—burada derin ve güçlü bir akıntı halinde yolunu bulan—uçurumlardaki olağanüstü keskin dönüşleri barındıran bir bölgeye geçtik. Çimenli tepelerden aşağıya doğru yapılan dik bir iniş bizi bir vadideki derme çatma bir köye ulaştırdı ve ardından dik bir tırmanışla, eski muhafızımız Rüstem Han'ın yazlık yurtları olan dört çadıra vardık; bizi kibar bir misafirperverlikle karşıladı ve bakır bir kap içinde taze inek sütü ikram etti. Beni on iki kadın ve bir kısmı gözleri rahatsız olan çok sayıda çocukla tanıştırdı. Önleri ve yanları açık olan bu çadırlarda en ufak bir mahremiyet gölgesi bile yoktu. Kadınlar tarafından yapılan halılar sandalye, masa ve yatak işlevi görüyordu; arkadaki kabaca yığılmış taşlardan oluşan alçak duvar ise sandıklar ve gardıroplar için kullanılıyordu, çünkü bunların üzerinde "eşyalarını", güzel halılardan yapılmış devasa heybelerin içinde tutuyorlardı. Görünen mobilyalar, yiyecek için büyük bir bakır kase, süt için küçük bir kase, tereyağını netleştirmek için büyük bir bakır kap ve üç direğe asılmış, yerde oturan iki kadın tarafından sallanarak tereyağı ve lor peyniri yapmak için kullanılan bir keçi derisinden ibaretti.
Dik bir tırmanış, karmaşık bir dağ denizinin ve Karun nehrinin içinden geçtiği Tang-i-Ardal adlı dik ve muazzam bir geçidin muhteşem bir manzarasını sunuyor; nehir, Ardal vadisinin güney tarafındaki dar ve görünüşte erişilemez bir kanyondan veya çatlaktan çıktıktan sonra son derece keskin bir dönüş yapıyor. Üç çeyrek milden daha az bir mesafede 600 metrelik dik bir zikzak iniş, patikayı Karun nehrine, yani şu an köpük dalgaları içinde anaforlar çizen, bazen sessiz derinliklerde anlık olarak dinlenen, ancak her zaman muazzam bir hacim ve güç izlenimi veren derin şişe yeşili nehre indiriyor. 1000 ila 2000 fit derinliğindeki o dehşet verici sıcak geçitte büyük ve küçük kara kaplumbağaları bolca bulunuyor. Dar yol, nehrin üzerinden iki kemerli bir köprüyle geçiyor ve sağ kıyısında hatırı sayılır bir yükseklikte bir süre ilerliyor. Ocak ayında Zagros dağlarını geçtiğimden beri ilk kez orada doğal orman gördüm ve meşe, dişbudak ve akçaağaç ağaçları zayıf ve bodur olsalar da, ince gölgeleri çok lezzetliydi. Güller, süsenler, kantaron otu ve diğer çiçekler bol miktarda bulunuyordu.
Patika, berrak bir su kaynağının yanından geçerek, üzerinde dövüşen adamların mezarlarını işaret eden, yanlarına kabaca yontulmuş tabancalar, kılıçlar ve hançerler oyulmuş, Mekke'ye doğru bakan, doğal boyutlarda birkaç taş aslanın bulunduğu bir mezarlığa doğru dik zikzaklarla yukarı tırmanıyor. Karun'un üzerindeki bu muhteşem noktada, yazın terk edilmiş, etrafı kayısı ağaçlarıyla çevrili birkaç kulübe, Karun nehrinin millerce yol aldığı olağanüstü ve virajlı kanyonun muhteşem bir

manzarasına sahip olan Duashda Imams köyünü oluşturuyor; nehir, kireçtaşı ve konglomeradan oluşan devasa ve neredeyse dik uçurumlar arasındaki pürüzlü ve aşınmış yatağında gürleyerek ilerliyor. Bu köyün yakınında fıstık ağaçları boldur; çınarlar, söğütler ve geniş yapraklı bir akasmalar (clematis) bitki örtüsüne çeşitlilik katıyor.
Nehirden bu noktada ayrılarak, biraz belirsiz bir patika bizi tek tek veya gruplar halinde meşe ağaçlarıyla bezenmiş "park benzeri" bir manzaraya, ilk taze yeşillikleri içindeki ağaçların arasındaki çayırlara ve her zaman arka planda karla yarılmış gri dağlara doğru götürüyor.
Bu güzel yaylaların ortasında, siyah çadırları, eşekleri, koyunları, keçileri ve Downie'ye (retriever cinsi köpek) öfkeyle saldıran büyük, hırçın köpekleriyle Martaza'nın İlyat kampı yer alıyor; köpekler hemen oraya koştular ve birkaç kadın tarafından yakalanıp kontrol altına alındılar. Rıza Kuli Han tarafından geleceğimizden haberdar edilen halk, halılar ve minderlerle büyük bir çadır hazırlamıştı; ancak biz kampları nihayetinde meşe kaplı bir yamaçta, gürültüden, meraktan ve Martaza'nın kötü kokularından uzakta kurduk. Orada su çok kıttı; hayvanların ayaklarıyla kirletilmiş üç kuyu veya havuz tek su kaynağıydı.
Kervan gelene kadar bir meşe ağacının altında dhurrie (kilim) üzerinde dinlendim. Tatlı bir yerdi ancak çok geçmeden istila edildi; günün geri kalanında sessizlik ve mahremiyet tamamen ortadan kalktı, çünkü aniden gür sesli, iri yarı, esmer bir hanımefendi belirdi; arkasında neredeyse hepsi olabildiğince kirli olan çok sayıda kadın ve çocuk vardı; hepsi etrafımı sarıp kilimimin üzerine oturdular. Bu Hanım Şirin, şef veya kabile reisi ile evliydi, ancak kendisi bir mirasçı olduğu için kabilede "borusu ötüyordu". Minderler ve yorganlar getirtti ve buraları kendi yerimiz gibi görmemizi rica etti; hepimizin birer pişkeş (alttakilerden üsttekilere sunulan bir hediye) olduğunu söyledi, ancak kendisine bunun kendisini de kapsayıp kapsamadığı sorulduğunda kızardı ve yüzünü kapattı. İki saat süren ve biraz sönük geçen bir sohbetin ardından maiyetini alıp geri döndü, ancak çadırım kurulduktan sonra, aralarında gerçekten çok güzel olan on altı ve on yedi yaşlarında nişanlı iki kızın da bulunduğu çok daha fazla sayıda kadınla yeniden ortaya çıktı.
Bu genç kızlar temiz pamuklu giysiler giymişlerdi ve tepeden tırnağa beyaz desenli ipek tül duvaklara bürünmüşlerdi. Çadırımda duvaklarını açtılar ve Doğu'da gördüğüm tüm kadınlardan daha çok huriye benziyorlardı; güzellikleri, ifadelerinin tatlılığı ve genç kızlara özgü mahcubiyetleri ile daha da artıyordu. Fotoğraflarının çekilmesini istedim ve buna oldukça istekliydiler, ancak onları dışarı çıkardığımda kabileden bazı adamlar kalabalığa katıldı ve bunun olmaması gerektiğini, nişanlı kocaları eve döndüğünde onlara ne kadar cesur ve kötü olduklarını anlatacaklarını ve onları döveceklerini söylediler. Bu güzellikler son derece mütevazı ve genç kızlara yakışır davranışlar sergilemelerine rağmen, dayak tehdidiyle geri gönderildiler ve bir daha yanımıza yaklaşmamaları söylendi. Ağa, Hanım Şirin'i uzun süre ağırladı ve sohbet oldukça hareketliydi, ancak hanımefendinin eğlenmesi için çok güzel bir müzik kutusu kurduğunda, kalabalığın geri kalanı oldukça ilgisiz ve kayıtsız kaldı ve konuşmayı çok daha fazla tercih ettiklerini söylediler. Uzun süren ziyaretleri sona

erdiğinde, Hanım maiyetini alıp uzaklaştı; ayrılırken gerçekten zarif bir asalete sahip bir reverans yaptı.
Ertesi sabah kocası Mollah-i-Martaza ve oğlu, tek bir ata binmiş halde rehberimiz olarak bizimle geldiler; onların kampında durduğumuzda Hanım, kamçıyı elimden alıp ortalıkta görünmeyen o kusurlu güzellikler hariç, etraftaki tüm kadınları kırbaçladı. Molla, ciddi, sessiz ve bir göçebe şefinden ziyade başarılı bir tüccara benzeyen, oldukça saygın görünümlü bir adamdı; gerçi silah taşıyordu. Kendisi dindar bir Müslümandır ve eğitimlidir, yani Kuran okuyabilmektedir.
Kısa süre sonra ormanlık güzelliğin yerini yabani otlarla kaplı tepeler ve kayalarla dolu yamaçlar aldı. Bir İlyat kampından başka rehberler alarak, 8200 fit yüksekliğinde bir dağ olan Sanginak'a tırmandık; buranın zirvesinden yerel topoğrafya hakkında iyi bir fikir edinilebiliyor. En çarpıcı özellikler, belirgin zirvelerin olmaması ve Karun nehrinin geçişi sırasında tüm küçük akarsuları yuttuğu o muazzam geçitler ile ani dönüşleridir. Çok büyük irtifalara sahip dik sıradağlar, aralarında derin vadilerle çevrili, üzerleri iyi çimenlenmiş ve genellikle iyi ormanlık olan, bazı mevsimlerde akarsuların Karun'a ulaştığı büyük yarıklarla doludur; dağ çayırları, İlyatların siyah çadırları ve çok aşağılarda kalmış, buğday ve arpa tarlalarıyla kaplı terk edilmiş kulübelerle bezenmiştir ve bunlar manzarayı oluşturmaktadır.
Bu tepeler devasa boyutta kerevizlerle kaplıdır. Yapraklar kurutulup yem olarak istifleniyor ve yeraltı sapları çok beyaz; bunlar hem taze olarak hem de ekşi sütte bir süre bekletildikten sonra harika bir yiyecek maddesi oluşturuyor. İnsanların dost canlısı ve kirli olduğu bazı İlyat çadırlarında dinlendikten sonra, ağaçsız otlarla kaplı tepeler üzerinden en yorucu yürüyüşümüzü yaptık ve ardından Gurab ovasına doğru dik bir iniş gerçekleştirdik; bu ovanın üzerinde, kesin ve etkileyici şekillere sahip devasa bir kayalık dağ duvarı kırık uzantılar halinde aşağıya iniyor. Yol hakkında hiçbir zaman kesin bir fikri olmayan rehberim beni yanlış yönlendirdi. Hiçbir çadır görünmüyordu, karşılaştığım göçebeler ne çadır ne de kervan görmüşlerdi. Yeşil tepelerin eteklerinde didinerek iki saat geçti ve ardından çadırımın kurulmuş olduğunu, çaydanlığın kaynadığını, katırların diz boyu yiyeceğin içinde olduğunu, insanın güvenle içebileceği gür ve iyi bir su kaynağı olan Chesmeh-i-Gurab'ın hemen yakınında bulunduğunu görmenin keyifli sürprizini yaşadım.
Bu Bahtiyari dağlarının arasında yükseklerde yer alan pek çok ovadan biri olan bu Gurab ovası yeşil ve oldukça güzeldir—Haziran başından itibaren bir soğan ve ot denizi halini alır, ancak daha sonra kahverengiye döner ve tozlanır. Yaklaşık dört mil uzunluğunda ve dokuz veya on mil genişliğindedir ve daha sonra bir iplik gibi küçülen berrak ve harika bir şekilde kıvrılarak akan bir akarsu ile sulanır. Göçebeler şimdiden gelmeye başlıyorlar.
Kerim'in 13 Mayıs'ta Karun nehrinde aldığı yaranın etkisiyle şişmiş, zonklayan ve tüm kolu kaplayacak şekilde iltihaplanmış olan kolunun kritik durumu yüzünden dinlenmemiz büyük ölçüde bölündü; ayrıca yüksek ateşi vardı. Çaresiz bir durumdu, semptomlar kangren belirtilerine çok benziyordu. Yürüyüşlerin sıcak günlerinde büyük olasılıkla öleceğini düşündüm. Çok endişeli bir geceydi, çünkü tüm iyileştirme yöntemlerimiz tükenmişti ve kendisinden yardım talep edilen Büyük Hekim'in (Tanrı'nın) işi olduğu açık olan o tekil iyileşme süreci başladı. Yara her gün mevcut

tek antiseptik olan Condy sıvısı ile şırınga ediliyor ve bir drenaj tüpü bulunuyor. Bugün okaliptüs yağı kullanmaya başladım, adam bundan çok memnun kaldı, muhtemelen bunun çok pahalı olduğunu duyduğu içindir ve benim elimde neredeyse hiç kalmadı!

Dün kampları başka bir yere taşımanın eğlencesini yaşadım ve Hacı benim liderliğim konusunda biraz şüpheliydi. Rehberin Pazar günü duraklama yeri olarak belirttiği o güzel kristal kaynağa vardığımda, bunun otlarla kaplı mezarlardan oluşan bir höyüğün altından çıktığını, tam güneşin altında ve ovanın en alçak kısmında yer aldığını gördüm. Rehber bunun tek kaynak olduğunu iddia etti, ancak tepelerin arasında daha yükseklerde koyu bir bitki örtüsü lekesi gördüğüm için kervanı durdurdum ve rehber ile çarvadarların bastırılmış ama açıkça anlaşılan alaycı gülüşlerine aldırmadan, işaret ettiğim suyu aramak için tek başıma at sürdüm. Bir milden daha az bir mesafede bir derenin kuru yatağına rastladım, biraz daha yukarıda yetersiz, kesintili bir sızıntı vardı, daha da yukarıda ise mavi scilla (yaban sümbülü) kütleleriyle çevrili gürül gürül akan bir derecik, daha da yukarıda ise altında iki çiçekli plato bulunan, çok soğuk sudan oluşan küçük bir dairesel kaynak buldum; burası arkasındaki dağlarla birlikte yeşil, sessiz bir koyda kamplar için tam yeterli büyüklükteydi. Hacı güldü ve rehber kaynağın her zaman orada olmadığını iddia etti. Pazar gününü sessizce geçirmek için harika bir yerdi; suyun müzikal şırıltısı, gökyüzü mavisi scilla halısı, beyaz ve mor süsen yatakları, Fritillaria imperialis (ters lale) ile alev alev yanan yamaçları ve yeşil Gurab ovası ile Dinarud nehrinin gümüşi kıvrımlarının tatlı manzarası eşliğindeydi.

Kaynağın üzerinde, tepesinde derme çatma eski bir kalenin kalıntıları bulunan dik Tur tepesi yükseliyor. Tur'dan iki benzer kalıntı daha görülebiliyor; biri Dinarud vadisinin diğer tarafındaki Kuh-i-Gerra'nın bir uzantısının kayalık çıkıntısı üzerinde, diğeri ise tüm bölgeden görülebilen Sanganaki sıradağlarının soylu bir burun tepesinde yer alıyor. Bunlarla ilgili yerel efsane, Part krallarının günlerinden çok öncesine, yay ve okların bilinen tek silah olduğu, demirin henüz keşfedilmediği dönemlere dayanıyor; Gurab civarında Faruk Padişah adında, Salmon, Tur ve İraj adında üç oğlu olan bir kral yaşarmış. Oğulların Bahtiyariler arasında birlikte "iyi geçinmeleri" pek alışılmış bir durum gibi görünmüyor; üç genç kavga etmişler ve bu üç zapt edilemez kaleyi inşa etmişler: Benim incelediğim Killa Tur, Killa İraj ve Killa Salmon.

Bu güzel vadi, onların hırsları için açıkça çok dardı ve rahatsız edici kalelerini terk ederek kuzeye doğru gittiler ve üç imparatorluk kurdular: Salmon Altın Boynuz'a gitti ve orada İstanbul'u kurdu, Tur Türkistan'a gitti ve İraj ise İran İmparatorluğu'nun kurucusu oldu.

Killa Tur, çoğunlukla tepe yüzeyinin altında kalan, beton sertliğinde kireç harcıyla çimentolanmış kaba yontulmuş taştan yapılmış taş bir yapıdır. Kalenin iç alanı seksen metrekareden fazla değildir. Duvarlar üç ila altı fit kalınlığındadır.

ÇİGAKHOR, 31 Mayıs

Son on iki gün, Avrupalılar tarafından henüz geçilmemiş, sadece ana hat boyunca geçilmiş bir ülkede yürüyerek geçti. Tur'un o keyifli kampından ayrılırken, yer yer gösterişli bir sarımsak türüyle morarmış olan Gurab ovasına indik, Tur uzantısının

eteklerinden geçtik ve Gurab ovasını suladıktan sonra bizi terk eden Dinarud nehrinin sol kıyısı boyunca birkaç mil boyunca at sürdük. Hacı için bir başka şanssızlık da kervanın o ateşli lideri "Cock o' the Walk"un kaybedilmesi oldu; geç saatlerde gece yarısı, Chesmeh-i-Gurab'ı çevreleyen o zengin otlaklara geri dönmüş olan at, Dupulan'daki kampa oldukça bitkin bir halde getirildi. Onu aramaya giden katırcı, bazı Lurlar tarafından saldırıya uğramış ve giysileri soyulmuştu, ancak bazı adamlar yukarı gelip efendisinin İlhanî'nin koruması altında olduğunu söyleyince kıyafetleri ve atı kendisine iade edilmişti.

Bu ülkenin çok belirgin bir özelliği olan derin vadilere sahip paralel sıradağlar, Arjul yakınlarında mükemmel bir şekilde görülüyor. Bu dağlık bölgenin akarsularının bir kısmı şimdiden kurumuş durumda, ancak devasa kayalarla dolu geniş taşlı yatakları, nehirlerin Karun'a ulaşmak için can attığı o öfkeyi ele veriyor. Bunlardan biri olan İmamzade, yüklü olmayan katırlarla bile seyahat etmenin mümkün olduğu en dik ve dar geçidin içinden geçiyor. Dar patika esasen, altında suların gürlediği devasa ölçekte bir uçurum veya yarık üzerinde, çoğunlukla her çatlakta tutunacak yer bulan budaklı ve bükülmüş ağaçlarla gizlenmiş, kaba taş merdivenlerden oluşuyor. Geçidin bir süreliğine genişlediği yerde, bir boğaza daralmadan önce nehrin sığ yerinden geçtik ve ağaçlık yaylalardan geçerek Arjul'a ulaştık; ertesi gün aynı nehirden geçerek Dupulan'a doğru yürüyüşe geçtik.

İki yük hayvanının kaybedilmesi ve yüklerin zorunlu olarak yeniden ayarlanması nedeniyle Arjul'dan geç yola çıktım ve aşağı seviyelere indikçe hava çok sıcaktı, atmosfer boğucu olduğu kadar pusluydu da. Yukarıya doğru ilerlerken, meşelerle kaplı gölgeli gladelerden geçerek patika, Karun'un o muazzam geçidinin üzerindeki yüksek taşlı yaylalara çıkıyor, nehrin Ardal vadisindeki o ilk görüntüsünden itibaren muazzam bir yükseklikte takip ettiği çok sayıdaki kıvrımları görünüyordu.

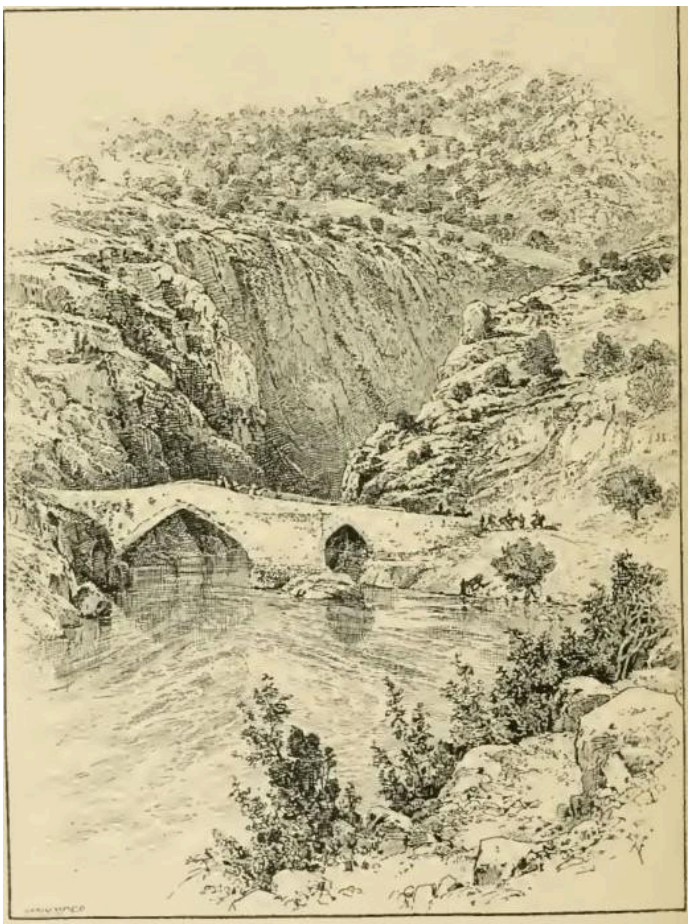

THE KARUN AT DUPULAN. *To face p. 351, vol. I.*

Bu yükseklikler hemen altında, Dupulan'da ortaya çıkışında, ani dirsek benzeri dönüşler ve kendine özgü kıvrımlarla aşağıya doğru iner—1000 ila 2000 fit derinliğindeki bir vadinin, geçidin veya yarılığın içinden akan, bazen daralan, bazen genişleyen, ancak her zaman manzaranın başrolü olan, cam yeşili renginde tam, hızlı ve güçlü bir su kütlesidir. Alışılmış ifadeyi kullanmak ve Karun'un bu geçidi kendisi için "oyduğunu" yazmak doğal olurdu, ancak durumun böyle olmadığına, aksine sularının, doğanın bu ülkeyi bir surlar ve yarıklar bölgesine dönüştüren o muazzam faaliyetleri tarafından halihazırda yarılmış olan kanallara doğru kendi yolunu bulduğuna giderek daha fazla ikna oluyorum.

Uzun, çok dik ve çakıllı bir iniş, bu yüksek topraklardan Karun'a ve İsfahan'dan Şuster'e giden—ancak çok az kullanılan—rotalardan birine çıkar. Buranın yılın dört ayı kar nedeniyle kapalı olduğu bildirilmektedir. Manzara burada görünümünü değiştirdi; parçalanmış kayalardan oluşan surların ve korkulukların yerini yuvarlak çakıllı tepeler ve uzanan yaylalar aldı.

Dupulan ("İki Köprü Yeri") köyünü oluşturan en sefil üç çamur kulübe grubu, Karun'un sol kıyısındaki bir tepenin üzerinde yer alır; nehir, birbirine o kadar pürüzsüz ve eğimlerinde o kadar düzenli, doğadan ziyade sanatı çağrıştıracak kadar mükemmel bir geçit oluşturan iki yüksek kaya duvarı arasındaki bir geçitte uzun süren hapisliğinden burada kurtulur. Aşağıya doğru akışında hacmi hızla artan bu nehir, burada yaklaşık yirmi metrelik bir genişliğe sıkışır.

Bu noktada, Hüseyin Kuli Han tarafından inşa edilen, büyük tek sivri kemerli ve sel için daha küçük bir kemeri olan taş bir köprü, dik eğimine karşılık gelen engebeli bir yol ile nehrin üzerinden geçer; nehir, suları derin, serin bir yeşil halinde nazikçe ve pürüzsüzce ileriye doğru akar. Dupulan'ın altında Karun, o yönde birkaç gezgin tarafından keşfedilmiş olup, güneybatıya doğru döner ve hatırı sayılır bir virajdan sonra kuzeybatı yönündeki bir akışla Şuster'in üzerindeki düzlüklere girer. Köprünün yakınında Karun'a, göründüğünden daha güvenli olan ince dallardan yapılmış bir köprüyle geçilen, Ardal ovasından gelen çok güçlü bir çağlayan olan Sabzu katılır. Kamplar, Sabzu geçidindeki kayısı bahçelerine, şu an tatlı kokulu gri ve sarı çiçeklerini açmış olan bazı eleagnus (iğde) ağaçlarının yakınına kuruldu; bunların yerini daha sonra tüylü ama çok hoş meyvelerden oluşan kumral saçlar alacaktır. Dupulan sadece 4950 fitlik bir rakıma sahiptir ve Kuh-i-Rang'dan bu noktaya kadar olan akışında Karun yaklaşık 4000 fit alçalmıştır. Bir esinti olmasına ve çadırımın her iki ucu ile kanatlarının (çadır duvarlarının) açık olmasına rağmen, içeride cıva 86° (Fahrenheit) dereceyi, sabah saat 5'te ise dışarıda 72° dereceyi gösteriyordu (21 Mayıs'ta). Hiçbir malzeme yoktu ve süt bile bulunamıyordu.

Takip ettiğimiz yol, 6380 fit yükseklikte geçtiği Dupulan Geçidi'ne tırmanır. Patika çok kötüdür, neredeyse bir patika bile denemez. Yukarıya doğru tırmanan vadi, aralarında suyla aşınmış yuvarlak taşların da bulunduğu büyük ve küçük kayalarla doludur ve var olan patika bu kayaların üzerinden ve arasından keskin zikzaklar çizer. Screw (Klavuz-atım) aşılması iki saat süren bu zorluklarla yüzleşmeye çok isteksizdi. Tırmanış, muazzam sayıdaki koyun ve keçileri ile sığır sürüleriyle birlikte göç etmekte olan bir İlyat kabilesine rast gelinmesiyle engellendi. Bu göçün içine bir kez karışıldığında, her seferinde sadece birkaç fit ilerlemek mümkün olabiliyordu. Bir milden fazla bir mesafe boyunca uzanıp gidiyordu—yüklü inekler ve öküzler, sayısız koyun, kuzu ve oğlak; büyük köpekler; sırtlarına siyah çadırlar ve kısa çadır direkleri yüklenmiş eşekler; eşeklerin sırtlarına bağlanmış zayıf koyunlar ve çobanların kucaklarında taşınan cılız kuzular; her biri kendi tayıyla birlikte koşan veya üzerlerine neşeli halılardan yapılmış heybelerin konulduğu, sırtlarında bebekleriyle kadınların bindiği güzel kısraklar; omuzlarının arkasına asılı uzun tüfekleriyle yaya kabile erkekleri ve kuşaklarındaki büyük iki ucu keskin bıçaklar; koyunların melemesi, köpeklerin havlaması, kısrakların kişnemesi, erkeklerin bağırması ve ara sıra tüfeklerini ateşlemeleriyle tüm geçit yukarıya doğru tırmanan kabilenin hareketiyle tıkanmıştı.

Tırmanışın yarı yolunda, Karun'un büyük yarılığının böldüğü dağ sıralarının en çarpıcı görüntüsü vardır. İniş, Ardal vadisinin doğu kısmına doğru, kısmen sürülmüş kurak ağaçsız tepeler üzerinden, yaz için henüz terk edilmemiş olan Dehnau köyüne doğrudur. Fethullah Han bizi bekliyordu ve kadınlar evinde benim için odalar hazırlanmıştı; çatı altında uyuyamadığımı söyleyerek orada kalmaktan kaçındım. Benim için pişirilmekte olan bol sarımsaklı devasa bir akşam yemeğine ortak olmaktan da kaçınmayı başardım.

Han'ın evi veya kalesi, buradaki diğer her şey gibi çamurdan inşa edilmiş olup, üzerinde erkeklerin dairelerinin bulunduğu biraz görkemli bir giriş kapısına sahiptir. Çatı çok sayıda dağ keçisi boynuzu ile süslenmiştir. İçeride, uşakların ve siyahi

kölelerin koyun yüzdüğü, buğday savurduğu, tereyağını netleştirdiği, yün taradığı, yemek pişirdiği ve peynir yaptığı düzensiz bir yüzeye sahip kaba bir avlu yer alır. Kadınların daireleri avlunun etrafındadır ve bu evlerin alışılmış bir özelliği olarak, önü açık bir atrium (hol) veya oda ile içinde oldukça karanlık bir oda barındırır. Atriumun zemini kahverengi keçelerle kaplıydı ve üzerinde oturmam için bir yatak vardı. Haremin yönetici ruhu, Han'ın annesidir; çok "ileri gittiklerinde" oğlunun dört genç ve güzel karısını ara sıra tokatlayan, muazzam büyüklükte, hoş görünümlü bir matron. Kısa bir ceket, balon benzeri menekşe rengi ipek pantolon ve siyah bir taç takıyordu ki buna kendisini tamamen çevreleyen siyah bir çadır bağlıydı.
Karısı olan kadınlar ise desenli beyaz çadırlar, baskılı pantolonlar ve madeni para dizileri takmışlardı. Deri hastalıklarından muzdarip çocuklar yerde emekliyordu. Uşak yığınları, siyahi köleler, yaşlı kocakarılar ve genç kızlar arkada ve etrafta toplanmış, hepsi aynı anda ve seslerinin çıktığı kadar yüksek sesle konuşuyorlardı; önü açık kısımda ise köylüler sürekli birikiyor, elinde sopa olan bir adam tarafından belirli aralıklarla uzaklaştırılıyorlardı. Bana bir kase inek sütü ve biraz arpa ekmeği verildi ve oldukça kirli siyahi bir kadın köle, kirli yenini sallayarak süt kasesindeki sinekleri uzak tutsa da, yemek için son derece minnettardım, çünkü sıcaktan ve yorgunluktan gerçekten çok bitkindi m.
Bir hareme yapılan ziyaret, karşılıklı bir aydınlanma sağlamaz. Kadınlar son derece yüzeysel görünüyorlar ve neredeyse sadece kendi üst başlarının süslenmesi, giysileri, çocuklarının hastalıkları ve çok eşlilik sisteminden ayrılamaz olan, uşaklar ve gözden düşmüş eşler tarafından körüklenen o korkunç kıskançlıklar ile entrikalarla ilgileniyorlar. Diğer kadınların, onun gözü önünde hüküm süren gözde kadına gösterdikleri kölece saygı ve onu konumundan etmek için arkasından çevirdikleri acımasız ve ısrarlı oyunlar; bir yandan bir kocanın sevgisini kazanmak veya geri getirmek için tılsım ya da iksir talepleri, diğer yandan ise gözde kadını kocasının gözünde nefret uyandıracak bir şeye dönüştürecek bir şey istemeleri, bu dışsal yüzeyselliğin altında yatan yürek burkan sefaletin kanıtlarıdır.
Fethullah Han'ın hareminin genel havası alışılmışın dışına çıkmadı. Hanımlar şapkamı çıkardılar, saçlarımı çözdüler, ellerimi elle diler ve eldivenlerimin çıktığını görünce çığlık attılar; anlaşılan o ki sadece erkekler tarafından giyilen Bahtiyari ayakkabılarıma katılarak güldüler; yüzüklerini parmaklarıma taktılar, şapkamı kendi kafalarına koydular, onlara kendi saç boyalarından daha iyi saç boyaları verip veremeyeceğimi ve tenlerini beyazlatacak kozmetikler olup olmadığını sordular; alışılmış övgüleri sıraladılar, bana her şeyin bir pişkeş (hediye) olduğunu söylediler, ilaçlar ve tılsımlar istediler ve evlerinde uyumayacak olmamdan dolayı üzüntülerini belirttiler, çünkü dediklerine göre, "asla hiçbir yere gitmez ve hiçbir şey görmezlerdi." Ara sıra yapılan birazcık nakış işi dışında hiçbir uğraşları yoktur. Dediklerine göre, uşakların çalışmasını izleyerek ve kızları önlerinde dans ettirerek eğlenirlerdi. Çok uzun ve sıkıcı geçen sıcak bir iklimdeki kış mevsimini atlattıktan sonra, hava karardıktan sonra kendilerini aşk hikayeleriyle eğlendirmeleri için profesyonel kadın masal anlatıcılarını tutarlardı. Geceleyin yaşlı hanım, kızına kocasının sevgisini kazandıracak bir tılsım için üç kez adam gönderdi. Bu kız bir başka Han ile evlidir ve

ben onu, evinde mücevherleri olmadan melankolik bir halde oturan ve bende sempati uyandıran o zavallı kız olarak hatırladım.
Bu insanlar arasında evlilikler erken yaşta gerçekleşir. Evlilikler hem gelinin hem de damadın ebeveynleri tarafından ayarlanır. Nişan şenliği büyük bir resmiyettir. Damadın babası ve annesi tarafından yapılan "anlaşmalar" sonrasında, gelinin ailesinin üyeleri arasında tatlılar dağıtırlar ve orada bulunan bazı saygın erkekler gelinin kafasına bir mendil bağlar ve nişanın bir işareti olarak ebeveynlerinin ellerini öperler. Nişan, gelinin ebeveynleri tarafından, damadın ebeveynlerinin genellikle muaf olduğu ağır cezalar tehdidi altında yerine getirilmelidir. Ancak, eğer damat vefasız çıkarsa, o artık işaretlenmiş (gözden düşmüş) bir adamdır. Görünüşe göre "evlilik vadinin bozulması" çok nadirdir. Nişan en taze (küçük) yaşta gerçekleşebilir, ancak evlilik genellikle gelin on iki yaşına veya daha büyük bir yaşa gelene kadar ertelenir; damat ise on beş ila on sekiz yaşları arasındadır.
Nişanda yapılan "anlaşmalar" evlilik sırasında ödenir ve gelinin ailesinin durumuna göre bir miktar para ya da sığır, kısrak veya koyundan oluşur. Geline bir dizi giysinin sunulması tüm sınıflar arasında esastır. Evlilik bittikten sonra gelinin ebeveynleri kocasına bir takım kıyafet bahşederler, ancak bunlar genellikle daha kalitesizdir ya da tercümanımın deyimiyle "önemsiz" niteliktedir.
Bir Bahtiyari düğünü çok gürültülü bir gösteridir. Üç gün veya daha fazla, aslında şenliklerin maliyeti karşılanabildiği sürece, her iki tarafın akrabaları ve arkadaşları gelinin ebeveynlerinin çadırlarında toplanırlar; bu vesileyle birlikte ziyafet çeker ve dans ederler (erkekler ve kadınlar), süvarilik becerileri sergilerler ve bir hedefe nişan alarak ateş ederler. Bu sıradaki gürültü durmaksızın devam eder. Davullar, dümbelekler, zurnalar, ıslıklar ve bir tür gayda sürekli talep görür; aşk ve savaş şarkıları ilahiler halinde söylenir. Bu sırada ayrıca ulusal dans olan çapi de dans edilir ki, başka hiçbir vesileyle (bir cenaze hariç) bir yabancı bu dansı görmek için ne sevgiyle ne de parayla bir fırsat bulabilir. Modern Yunanlıların arnautika dansına benzediği söylenir; herhangi bir sayıda erkek bu dansa katılabilir. Dansçılar sıkı bir sıra halinde dizilirler, kemerbentlerinden (kuşaklarından) birbirlerini tutarlar ve yanlamasına sallanırlar. Sağ ve sol ayaklarının topuklarını sırayla yere vurarak tempoyu belirlerler. Dansçılar, sıranın dışında tek başına dans eden, başının üzerinde ritmik bir şekilde bir mendil sallayan ve ya bir savaş şarkısı söyleyen ya da dilli kaval çalan bir adam tarafından yönetilir. Düğün ziyafetinden sonra gelin, kocasını babasının çadırına kadar takip eder ve orada kayınvalidesine tabi olur.
Haberci, etrafta kimsenin olmadığından emin olmak için etrafına bakındıktan sonra, kuşağından çok gizemli bir şekilde, yaklaşık bir pound ağırlığında, uzun süre ellenmekten dolayı neredeyse cilalanmış, çok sıkı dokulu, siyah, yassı bir taş çıkardı. Bana bu taşın, eğer bir ailede elli yıl boyunca saklanırsa ve baba ile oğul tarafından sürekli takılırsa, o zaman sadece altına dönüşmekle kalmayıp, beş yıl boyunca yanına konulan her türlü metali altına dönüştürme gücüne sahip olacağına inanıldığını söyledi ve Frenklerin bilgeliğinin bu konuda ne bildiğini öğrenmek istedi.
Köyün üzerindeki kampıma çıktım ve orada dinlenmeye çalıştım, ancak dışarıdaki kalabalığın uğultusu ve perdeler ile kanatların aralıksız kaldırılması bunu tamamen imkansız kıldı. Çadırı açtığımda kalabalığın beş sıra derinliğinde bir yarım daire

şeklinde oturduğunu, ilaçlar—başta göz losyonu, kinin ve öksürük şurupları—için beklemekte olduğunu gördüm. "Hastaların" bu günlük toplanmaları son derece yorucudur. Teselli edici olan şey, bazı "topal köpeklerin" (çaresizlerin) "zorluklardan geçirilmesine" (yardım edilmesine) vesile olunması ve Hristiyanlara karşı olan bazı önyargıların yıkılmış olmasıdır.
Bundan sonra Fethullah Han, yanında bir dizi maiyetiyle birlikte, çadırımda kadın ziyaretçiler dışında kimseyi kabul etmediğim için beni nazikçe çağırttıran Ağa'ya resmi bir ziyarette bulundu. Han, yirmi sekiz yaşlarında, çok hoş görünümlü, iyi giyimli, çok eğlenceli ve eğlenmeye hazır bir adamdır. Tedavi edilmeyi çok istiyordu ancak hasta bir adamın tam tersi gibi görünüyordu. O ve İsfendiyar Han, iki yıl önce İlhanî'ye karşı ayaklanmışlardı ve birkaç adam vurulmuştu. Onu öldürmediği için çok pişmanmış gibi bir hali vardı.
Bahtiyariler kendileri ve ülkeleri hakkında muazzam bir kibre sahipler. Bu durum her şekilde ve her vesileyle kendini gösterir; savaş hikayeleri ve şarkıları, bir Bahtiyari'nin yirmi Persi öldürmesi ve benzeri sıra dışı kahramanlık efsaneleriyle doludur. Şah'ın onlar üzerindeki gücünü sadece nominal (kağıt üzerinde), şimdilik elverişli bir kurmaca olarak sunuyorlar; her ne kadar yıllardır önde gelen şeflerin otoritesini ortadan kaldırmayı amaçlayan İran'ın en azından kısmi bir başarı elde ettiği açık olsa da.
Bu tür görüşmelerde özel bir sohbet gerçekleştirmek imkansızdır. Tavırlar, feodal bir rejimin tavırlarıdır. Çok sayıda maiyet etrafı sarar ve hatta konuşmaya dahil olur. Bir uşak, Han'a üç kez içmesi için güzel bir kalyan (nargile) getirdi. Han ayrıca çay da içti. Dehnau civarında ihracat için büyük miktarda afyon yetiştirilmektedir ve Han bunun tarımının sürekli arttığını söyledi.
Dehnau'dan itibaren takip ettiğim patika, çakıllı ve ağaçsız tepeler üzerinden, ağaçsız birçok yarık içinden geçerek, Sabzu'nun azgın bir çağlayan gibi aktığı büyük bir geçidin tepesine çıkar. Çok ilkel bir köprüye doğru yapılan iniş uzun ve zordur; kayalık zikzaklar silsilesinden oluşur. Manzaralılık, çamur köylerinin alışılmış bir özelliği değildir; ancak akarsuyun diğer tarafındaki yüksek uçurumların üzerinde yer alan Şiraz köyünün her noktadan görünüşü çarpıcı biçimde öyledir. Evlerle düzensiz bir şekilde kaplanmışlardır; evlerin bir kısmı bunların üzerine inşa edilmiş, bir kısmı ise bunların içine oyulmuştur ve arkalarında serin bir yeşillik kütlesi, kayısı bahçeleri, muhteşem ceviz ve dut ağaçları, çiçek kütleleriyle dolu büyük standart alıçlar, başak vermeye başlayan buğdaylar ve taç yapraklarının genişliği üç inç bulan kanarya sarısı güllerden oluşan kümeler ve setler yer alır. Giysilerinde Türkiye kırmızısının baskın olduğu kadın grupları evlerin çatılarındaydı. Yaban çiçekleri bolca bulunuyordu ve aşağıya indiğim sarp patikanın kenarları, beyaz ve pembe karanfillerle (dianthus) ve büyük ölçüde çıra olarak kullanılan, şu an tamamen çiçek açmış olan kitre zamkının dikenli çalı kümeleriyle, baklagiller ve şemsiyeli bitkilerle doluydu.
İnatçı atımı dik inişten aşağıya doğru sürüklerken dizginleri ellerimden çıktı ve beni, bir dizi köylü erkekle birlikte ince dallardan yapılmış köprüden geçiren ve büyük bir dut ağacının altındaki enfes bir mola yerine kadar bana eşlik eden Fethullah Han'ın erkek kardeşi karşıladı; burada sonraki iki saat ziyaretçileri kabul etmekle geçti. Bu

güzel bahçelerin, güçlü bir hükümdarın eğlence alanı olduğu ve devasa sarı güllerin, Keşmir'de Cihangir'e atfedildikleri bir veya iki yerde yetişenler gibi olduğu çok açıktır. Şiraz'dan gelen hat hat, millerce boyunca büyük bir yükseklikte Sabzu'nun sağ kıyısını takip eder, ara sıra derin yarıklara iner, yarıkları bükülmüş "kurşun kalem ardıçlarına" tutunma yeri sağlayan dağların uzantılarını aşar ve küçük dişbudak ağaçları ile alıçların arasında ya da nehrin üzerindeki sulanan yamaçlarda hatırı sayılır bir ölçüde yetiştirilen zengin çimenler ile taze buğdayların arasında kıvrılarak ilerler. Bu kadar çok toprağın ekim altında olduğunu ve sulama kanallarına bu kadar çok emek harcandığını görmek büyük bir sürprizdir. Bu kanalların bazıları millerce uzunluktadır ve sular, bunları yapan "vahşilerin" ellerinde kazmalardan başka hiçbir tesviye aleti veya alet olmamasına rağmen, her zaman içlerinde hızla ve doğru yönde akar.

Akarsular tarafından oldukça yarılmış ve kanyonlara bölünmüş olan dağlar, form bakımından çok ihtişamlıdır ve üzerlerinde hâlâ çok fazla kar varken, Sabzu vadisini oluşturan sıradağların üzerinde büyük bir yüksekliğe ulaşırlar. Nehir kenarındaki ilgi çekici olmayan bir kamp alanı olan Çaharta'dan, doğu yönündeki yüksek ve oldukça belirsiz bir patika boyunca ilerledim, iki akarsuyun birleştiği yerde Sabzu'yu sığ yerinden geçtim ve suları çok sayıda küçük derecik oluşturan, bol miktarda pembe çuha çiçeği (primula), mor ve beyaz orkideler, beyaz laleler ve küçük kokulu mavi süsenlerle çevrili gür bir su kaynağının hemen yakınında, 8100 fit yükseklikte, Sabz Kuh'un yeşil yamacında iki gün boyunca kamp kurdum.

Lahdaraz, dağ sıralarının tam kalbindedir ve İlyatlar henüz bu kadar yükseğe çıkmadıkları için, çadırımın etrafında ilaç için kalabalıklar yoktu; ancak hasta bir kadın, ona karşı şefkatle endişeli görünen kocasının sırtında on bir mil mesafeden buraya taşınmıştı. Pazartesi günü günün büyük bir kısmını 1000 fit daha yüksekte, büyüleyici bir ihtişam ölçeğindeki en muhteşem manzara içinde geçirdim. Rehber bizi kamptan alarak bitkilerin, karların ve alpin çiçeklerinin arasından, her iki yanında güzel dağların yükseldiği, devasa bir uçurumun kenarında son bulan bir vadi boyunca yukarıya, Kuh-i-Kaller ile muazzam bir uçurum veya burun olan ve kademeli kütleler halinde suların dar bir yarıkta gürlediği muazzam derinlikteki bir uçuruma inen, 12.000 fitten yüksek Sultan İbrahim arasındaki yarık bir çıkıntıya çıkardı.

Üst yamaçlarının otlaklarıyla ünlü olan Sabz Kuh veya "yeşil dağ" sırası, Sultan İbrahim'de son bulur ve doğu ucunda biraz daha yüksek bir sıra olan Kuh-i-Kaller ile birleşir. Bu devasa uçurumun doğu tarafında, yeşil setleri, karanlık yarıkları ve kırmızı uçurumları olan bir başka zirve sırası yükselir; bunların arkasında bir başkası ve daha sonra, mavi, karla kaplı zirveleri gökyüzünün saf soğuk mavisiyle karışan bir diğeri daha yükselir. Çok uzaklarda, mavi bir tülün içinde, bu vahşi manzaranın ortasına bir zümrüt gibi yerleşmiş, ötesinde iki dağ sırası uzanan Hanı Mirza'nın yeşil tonlu ovası uzanır ve bunların üzerinde, karlı zirveleri soluk mavi bir gökyüzüne hafifçe boyanmış olan Riji'nin büyük dağ kütlesi yer alır.

Üzerinde Janiki kabilesinin 100 köyünün bulunduğu, sulanan ve ekilen o puslu vadi, bu vahşi manzaradaki tek güzel noktadır. Başka yerlerde ise sadece birkaç yaban çiçeği ve buradaki ve oradaki boğumlu bir ardıç, bu muazzam uçurumların hırçın, yakıcı bitkisizliğini hafifletir. Dünyanın üzerinde bu tür manzaraların bir yerlerde var

olması gerektiğini her zaman hayal etmiş olsam da, Himalayalar arasında bile bu derece üstün bir ihtişama sahip hiçbir şey görmemiştim. Bir çıkıntının üzerindeki bir çift yaban koyunu, bir veya iki yılan ve güneşe doğru süzülen bir kartal canlı doğayı temsil ediyordu; aksi takdirde yukarıdaki muazzam yükseklikler, aşağıdaki dehşet verici derinlikler, karlı dağlar ve tebessümüyle vadi, Hanı Mirza ovasını canlandırmak için aşağıya doğru aceleyle akan çağlayanın donuk kükremesi hariç, yalnızlığa ve sessizliğe terk edilmişti.
Lahdaraz'dan ayrıldıktan sonra patika birkaç mil boyunca otların ve arpanın içinden Sabzu'nun akışını takip etti. Ardından, İlyat sürülerinin halihazırda tüketmiş olduğu yetersiz bitki örtüsüyle dolu, sarı çamur yamaçlarına ve derinden yarılmış yüksek çamur dağlarına doğru ani ve nahoş bir değişiklik gerçekleşir—su kaynakları, akarsular ve hatta İlyat çadırları bile olmayan ıssız bir diyar. Sonra, içindeki bir çatlaktan Tang-i-Wastagun yolunun geçtiği, 7500 fit rakımdaki bir uçurum gelir ve bir akarsuyun üzerindeki dik yamaçta bir koyun patikasından biraz daha iyi olan Gendeman ovasına iner. Sıcaklık hırçındı. Bir çift kalın bahçe eldiveni elleri su toplama sından korumuyordu. Yan tarafları tel tel olan gözlükler, gözleri kavurmakla tehdit ettikleri için terk edilmek zorundaydı. Bu enlemde, 32°, öğle vaktinde güneşin sıcağı muazzamdır. Uçurumun tepesinde, kervan sendeleyerek gelene kadar, "bitkin bir diyardaki büyük bir kayanın gölgesi" için bir kayanın tabanındaki bir deliğe sığındım. Güneşin doğrudan gelen ışınlarına göğüs germek zordu. Bulutsuz gökyüzünde beyaz ve kıvılcımlar saçan bir magnezyum ışığı topu gibi görünüyordu.
Tang-i-Wastagun'u geçerken Bahtiyari ülkesini bir süreliğine arkamızda bıraktık ve Persler ile Ermenilerden oluşan karma bir köy nüfusuna sahip olan Çahar Mahâl'e yeniden girdik. Tang-i-Wastagun'dan iniş, büyük bir mezarlığı olan harap bir Ermeni köyünün üzerinedir. Mezar taşları çok büyük boyutlardadır; on fit uzunluğunda, üç fit genişliğinde ve üç fit yüksekliğinde, lahit şeklindedir ve her bir taşın üzerinde bir Ermenice kitabe ile ince bir şekilde kazınmış bir haç yer alır. Gendeman veya Wastagun ovası, 7000 fitten fazla bir rakımda, çok büyük bir ovadır ve esas olarak hâlâ karla kaplı yüksek dağlarla, ancak kuzeyde alçak kayalık tepelerle çevrilidir. Büyük bir kısmı sulanmakta ve ekim altında olup, yoğun buğday ve arpa ürünleri yetiştirilmektedir. Otlaklar güzel ve boldur; insanlar sığır ve at yetiştirirler. Ekilmeyen yamaçlar şu an kırmızı laleler ve mor bir yaban sarımsağı (allium) ile kaplıdır ve hatta kuru çakıllar bile her geçen gün büyüyen botanik koleksiyonuna büyük ölçüde katkıda bulunmuştur.

Kamplar, üç berrak su kaynağının yakınındaki yeşil çimenlerin üzerine kuruldu; sessiz bir yerdi ancak çok az dinlenme imkanı vardı. Henüz yerleşmiştik ki, atlar arasında şiddetli bir kavga çıktı; benim huysuz atım Screw (Klavuz) saldırgandı. Kervancılar ile Ağa'nın üç genç vahşisi arasında, içlerinden biri olan Ali Can'ın feci şekilde dövüldüğü, yüzü ve başı kan içinde bana gelerek göz losyonu ve ilaçlar istediği sert bir "arbede" çıktığında burası henüz sakinleşmemişti. Bundan sonra köylerden insanlar göz losyonları ve ilaçlar için akın etmeye başladılar. Şişeleri yok, daha varlıklı olanlar ise bir veya iki ons losyon için büyük bakır sürahiler ve leğenler getiriyorlar!

Göz iltihabından çok muzdarip olan çok fakir yaşlı bir kadın, üç kız kardeşinin de tamamen kör olduğunu, losyon alabilmek için bu dünyada bakır bir pişirme kabından başka hiçbir şeyinin olmadığını söyledi ve acıklı bir şekilde ağladı. Ona verecek

hiçbir şeyim yoktu ve sonunda üst kısmı düzgünce kırpılmış bir yumurta kabuğu ile geri döndü. Gökyüzüne doğru elleri kaldırıp Hekim'in başına dualar etmek bir adettir, ancak bu zavallı yaratıktan aldığım kadar çok duayı kimseden almamıştım.
İki gün boyunca durakladığımız Gendeman köyüne doğru yapılan at sürüşü keyifli bir sürüştü. Dağlar ve uçurumlar arasında sıkışıp kaldıktan sonra, geniş ve düz bir arazide dört nala koşmak keyifli bir değişiklikti ve sabahın erken saatlerinde sıcaklık aşırı değildi. Büyük ova gerçekten pastoral bir manzaraydı. Uzun tüfekli vahşi görünümlü çobanlar büyük büyük koyun sürülerini tepelere doğru sürüyorlardı; geleneksel demir uçlu, sivri ahşap sabanlarla zengin siyah toprağı süren, düz karıklar açan ve bunları çaprazlama geçen sayısız siyah öküz çiftleri vardı; sürüler halindeki kısraklar taylarıyla birlikte besleniyorlardı ve çobanlar hararetle koyunları keçilerden ayırıyorlardı.
Kunak adlı kirli, surlarla çevrili Ermeni köyünün yakınında, üzerinde harap durumda büyük bir kale bulunan konik bir tepe vardır ve çok uzakta olmayan bir yerde, her köşesinde yuvarlak bir kule bulunan kare bir surla çevrili bir Ermeni köyünün kalıntıları yer alır. Burası yakın zamana kadar yerel bir öneme sahip bir yer olmalıydı, çünkü buraya taş döşeli bir yolla yaklaşılıyordu ve nehrin üzerinden üç kemerle geçen, şimdi harap olmuş bir su kemeri vardı. Sadece ova değil, dağ yamaçları da büyük bir yüksekliğe kadar ekilmiş durumdadır ve ikincisi yağmurla beslenen arazilerin güvencesizliğine sahip olsa da, şimdiden başak vermiş olan ürünler iyi bir vaatte bulunmaktadır.
Ovanın kuzey tarafına doğru inen bir dağ uzantısını geçerek, bolca ağaçlandırılmış, çoğunlukla söğütlerle bezenmiş ve birbirine yakın sekiz su kaynağından fışkıran suların taşmasıyla oldukça büyük bir su parçasının oluştuğu, 196 evden oluşan, güzel görünümlü, surlarla çevrili bir Müslüman köyü olan Gendeman'a ulaştık. Bir tepe üzerinde bir imamzadesi vardır ve oldukça müreffeh bir yerdir, çünkü hayvancılık zenginliğinin yanı sıra halı dokurlar, pamuk ve yün ipliklerini kökboyası ve diğer bitkisel boyalarla boyarlar. Güneybatıya doğru olan dağ manzarası çok güzeldir.
Çadırıma erken geçtim, ancak dinlenmek için çok az imkan vardı, çünkü gözleri rahatsız olan ve acınası hastalıkları bulunan insan kalabalığı akşama kadar çadırı kuşattı. Öğle vaktinde yeşil kamp alanından neşeli bir alay geçti; kırmızı takımlarla süslenmiş, her biri parlak giysiler içindeki ikişer kadını taşıyan, ancak başlarının etrafı gümüş zincirlerle sarılmış saf beyaz çarşaflara bürünmüş dört kısrak. İki mil uzaklıktaki Libasgun adlı Ermeni köyünün kethüdası da onlara eşlik ediyordu ve Hristiyan oldukları için beni köylerine davet etmeye geldiklerini söylediler. Sonra hepsi, bu topraklarda bir kardeşlik bağı olarak hoş karşılanan Haç işaretini yaptılar. Saf beyaz çarşafları, neşeli kırmızı elbiseleri ve işlemeli yelekleriyle temiz, hoş, büyük gözlü, parlak yanaklı ve sağlıklı görünüyorlardı. Sadece evli kadınlar tarafından giyilen, birkaç pound ağırlığında devasa gümüş kemerleri, kırmızı taçları, ağır gümüş taçları, büyük madeni para kolyeleri ve çok açık olan yeleklerinin kenarlarına tutturulmuş büyük telkari gümüş damlaları vardı. Ağır saçları örülmüştü ama yukarıya tutturulmamıştı. Her biri ağzının ve burnunun ucunun üzerine sert, baklava şeklinde beyaz bir pamuklu kumaş parçası takmıştı. Bunu takmanın adetleri

olduğunu ve İngiliz bisküvilerini yemek için bile bunu çıkarmayacaklarını söylediler! Yüzlerini çarşaflarıyla kapatarak ve fincanı altından geçirerek çay içmeyi başardılar, ancak bunu yaparken yüzlerini tamamen başka bir yöne çevirdiler. Gün boyunca kalmak için gelmişlerdi ve sarmak için büyük yün çileleri getirmişlerdi, ancak kethüda, akşamleyin ziyarete iade-i ziyarette bulunmamı ayarladıktan sonra onları götürme nezaketini gösterdi.

Zeki bir adama benziydi. 120 haneli Libasgun, onun anlattığına göre müreffeh bir köydür; Eminü'd-Devle'ye yılda 300 tümen (£100) vergi ödüyor ve İlhanî'ye sadece bir hediye sunuyordu. 2000 koyun ve keçinin yanı sıra kısrakları ve sığırları vardı. Bir yağ değirmeni vardı ve İsfahan'a yağ ihraç ediyordu. Kadınlar halı dokuyor ve kendi dokudukları kaba pamuklu kumaşlar üzerine, Gendemanlı komşuları tarafından çivit mavisi ve kökboyası kırmızısına boyanmış ipliklerle güzelce nakış işliyorlar. Bu adam Hristiyan olmaktan, bir ırk gururu ve katı bir tekeşlilik kadar ulusal bir özellik olarak gurur duyuyordu. Libasgun'da hiç göz ağrısı olmadığını belirtti ve bunu halkın daha temiz olmasına ve vaftiz sırasında alınlarına kutsal yağla çizilen haç işaretine bağladı!

ARMENIAN WOMEN OF LIBASGUN.

Öğleden sonra geç saatlerde bu köye doğru at sürdüm ve kethüdanın evinin balahanasında (üst kat odasında) büyük bir saygıyla karşılandım; burada bana şeref köşesi, güzelce halı kaplı odanın başındaki bir minder sunuldu. Burası kısa sürede, bellerine kadar inen figürlerini veya figür eksikliklerini sergileyen ceketler giymiş neşeli kırmızı giysili kadınlarla doldu. Kafalarındaki kırmızı kadife taçlardan iki sıra kademeli gümüş madeni para sarkıyordu ve muslin çarşafları büyük gümüş iğneler ve zincirlerle saçlarına tutturulmuştu. Altın paralardan oluşan muhteşem kolyeler de takılmıştı.

Kırk kadın duvara karşı sıralar halinde yerde oturuyordu. Her birinin pembe yanakları, büyük siyah gözleri ve ağızlarının üzerinde baklava şeklinde beyaz bir kumaş vardı. Bu tektiplik şoke ediciydi. Bana değil, hiçbir şeye dik dik bakıyorlardı.

İstesiz ve ruhsuz görünüyorlardı, sadece oldukları şeye—kocalarının hizmetkarları olmaya—uygun gibiydiler. Bana yaşımı sorduklarında ve saçlarımı neden boyamadığımı sorduklarında konuşma tıkandı, çünkü en basit konularda bile onlardan hiçbir bilgi alamıyordum. Oda giderek daha da ısındı, gözlerdeki o donuk boşluk daha da belirginleşti, ağızların üzerindeki beyaz baklavalar daha da tuhaf görünmeye başladı; ta ki aklıma her kızın evlenirken annesinden aldığı işlemeli önlükleri görmeyi istemek gibi mutlu bir düşünce gelene kadar. İki et yığını kadın hayırsever bir şekilde odadan dışarı yuvarlandı ve sanatsal renklerde çapraz dikişle yapılmış, "Rus nakışı" olarak bilinen bazı güzel iğne işi örneklerini getirerek tekrar içeri yuvarlandı. Göğüslükler en güzel şekilde işlenmişti. Önlükler elbisenin önünün tamamını ve yanlarını kaplar. Anneler, kızları on yaşına geldiğinde bunları işlemeye başlarlar. Baklava şeklindeki kumaş ise kız çocukları tarafından sekiz ya da dokuz yaşlarında takılır. Kadınlar, bir misafirin hatrı için bile olsa bunu bir an için bile çıkarmazlardı. Bunun sürekli olarak takılması onların dini adetlerinden biridir, ancak bu adet sadece bazı bölgelerde geçerlidir. Dediklerine göre, Rabbimiz doğduğunda annesi bir saygı nişanesi olarak bir kumaş almış ve ağzını kapatmıştır; onların bu alışkanlığı da buradan gelmektedir.

WALL AND GATE OF LIBASGUN. *To face p. 368, vol. I.*

Kethüda geldiğinde odanın sıcaklığını katlanılmaz buldu ve hızla süpürülen, sulanan ve halı kaplanan alçak çatıya geçilmesini önerdi.

Ağa’nın kendilerini ziyaret edeceği umuduyla özenli bir ziyafet hazırlanmıştı ve onun gelmemesi karşısında çok mahcup oldular. İçinde yiyecek bulunan büyük bakır leğenler halıların ortasında bir araya yığılmıştı ve elli kişiyi bulan misafirler, bir tarafta erkekler, diğer tarafta kadınlar olacak şekilde oturdular; kethüdanın ve erkek kardeşlerinin eşleri ise servis yapıyordu. Çaylı birkaç semaver vardı ancak sadece üç fincan bulunuyordu. Uzun bir minder şeref köşesiydi ve köy papazları—uzun sakallı, yüksek siyah başlığı olan ve geniş kollu, dökümlü tam siyah cübbeler giymiş muhterem adamlar—gelene kadar orada tek başıma oturdum. Tüm misafirler ayağa kalktı ve törensel bir şekilde yerlerine götürülene kadar ayakta kaldılar. Onları çok hoş ve kültürlü adamlar olarak buldum; İngiltere Kilisesi'ndeki çeşitli "eğilim akımlarına" aşinalardı ve bizim Kilisemizi kendilerininkinin bir kız kardeşi olarak kabul etmek konusunda çok isteklilerdi. Bu ziyafet oldukça neşeli bir manzaraydı ve daha yüksek bir çatıda, parlak kırmızı giysiler içindeki tam yüz kadın ve çocuk, aşağıda olup bitenleri izlemek için ayakta duruyordu.

Kiliseyi görmeyi teklif ettim ve papazlar, konukların çoğu ve hatırı sayılır bir izleyici kitlesiyle birlikte, kirli ve kötü kokulu sokaklardan geçerek oraya yürüdük. Bu antik yapı, çamurlu ve kötü kokulu bir avlu içinde olup, etrafını saran çamur evlerden dış görünüş olarak sadece bir kiriş üzerinde iki çana sahip olmasıyla ayrılır. İç mekan dört kubbeli kasnaktan oluşur ve yapay ışık gerektirir. Yükseltilmiş bir zemine sahip bir mahzen, altarı ve B. V.'yi (Kutsal Bakire'yi) tasvir eden kötü boyanmış bir altar panosunu barındırır; bir parmaklık, önde duran erkekleri, arkada duran kadınlardan ayırır. Bir Litürji ve İncillerin tezhip edilmiş bir Orta Çağ nüshası, ki bundan çok gurur duyuyorlar, onların yegane hazineleridir. Hiçbir şey, şamdanları olmayan birkaç içyağı mumunun dumanlı bir ışık verdiği bu küçük, karanlık, boş binadan daha yoksul görünemezdi.

Günde bir ila iki saat süren iki günlük ayinleri vardır ve Pazar günkü Efkaristiya ayini yedi saate kadar uzar! Papazlar, sürüleri gözeten iki kişi hariç tüm erkeklerin ve kadınların neredeyse tamamının Pazar günü her iki ayine de katıldığını ve erkeklerin çoğunun ile kadınların çoğunun, genellikle gün ağarmadan önce başlayan günlük ayinlerin her ikisinde de bulunduğunu söylediler. Okul yok. Babalar oğullarına okuma yazma öğretiyor, anneler ise kızlarına nakış işlerini öğretiyorlar.

Papazların evlerine yapılan ziyaretlerden sonra, at sırtındaki bir dizi köylü bana Gendeman’a kadar eşlik etti. O iki günün sıcağı Mayıs ayı için çok fazlaydı; cıva sabah saat 10'da gölgede 83° dereceyi gösteriyordu. Yüz on üç kişi ilaç için geldi ve heveslerinden dolayı çadırın her iki ucuna üşüşerek tüm havayı kestiler. Rahatsızlıklar, Bahtiyariler arasındakinden çok daha çeşitli ve ciddiydi.

Son yürüyüş, on sekiz millik sıcak ve sıkıcı bir yürüyüş oldu; dik kayalıkların korkuluklarıyla çevrili, yamaçları otlarla kaplı tepelerle sınırlandırılmış, çokça sürülmüş, ilgi çekici olmayan açık bir vadi boyunca ilerledik. Büyük bir Müslüman köyü olan Baldici’yi geçtikten sonra Bahtiyari ülkesine yeniden girdik, Bahtiyari köyü olan Dastgird’e tırmandık, Çigakhor ovasına indik, onun güney sınırından geçtik ve batı tarafında, aralarında bir vadi bulunan büyük Kuh-i-Kaller sıradağının iki uzantısı üzerinde kamplar kuruldu. İki gün içinde çadırların çoğu rüzgardan uçtu ve Sahib’in

(Beyefendi'nin) varışında kampını kurduğu, aralarında bir tepe bulunan iki vadiye taşındılar.
Benim vadimde, tam çadırımın yanında yeri olan bir su kaynağı ve biraz daha yukarıda uşaklar için tam yeterli alana sahip bir platform var. Kaynaktan çıkan, kabaca gürleyen güçlü bir akıntı uykuyu bozuyor. Zeminin çok engebeli ve dik olması nedeniyle altı adımlık bir yürüyüşle bile konumu değiştirme imkanı yok. Yemeklerimi pişirme çadırından getiren Mirza, dengede durabilmek için bir sopa kullanıyor. İlk başta karşıdaki kavrulmuş dağlardan ve vadinin açıldığı yeşil ovadan başka görülecek bir şey yoktu, ancak Hekim'in çadırı kısa sürede keşfedildi ve 278 "hastam" oldu! Sabah ben kalkmadan önce dik arazide sıralar halinde oturuyorlar, atları ve eşekleri yakınlarında otluyor ve bütün gün geliyorlar. Janiki kabilesinin şeflerinden biri, benden kendisiyle birlikte buradan üç günlük yürüyüş mesafesindeki büyük Khana Mirza ovasına gitmemi, karısının gözlerini tedavi etmemi istemek için birkaç eyerli at, yük atları ve hatta bir çadırla geldi ve onlara yeteneğimin ötesinde olduğunu söylediğimde kalpten büyük bir üzüntü duydu. Çok sayıda hasta insan göz losyonları ve ilaçlar alırken o orada kaldı ve ardından bana neden bu ilaçları verdiğimi ve neden bu kadar zahmete girdiğimi sordu. Efendimiz ve Rabbimizin bize sadece fırsat buldukça tüm insanlara iyilik yapmayı emretmediğini, Kendisinin de hastaları iyileştirdiğini yanıtını verdim. "O'na Efendi ve Rab diyorsunuz," dedi; "O büyük bir Peygamberdi. Bize O'nun benzeyişinde bir Hekim gönderin."
Çigakhor hakkında o kadar çok şey duymuştum ki gerçek karşısında hayal kırıklığına uğradım. Hiç ağaç yok, karların çoğu erimiş, dağlar özelliklerinde çok görkemli değil, ovanın bir tür ova görünümü var ve rakımı 7500 fit olmasına rağmen günler ve hatta geceler çok sıcak. Buranın ilgisi, İlhanî ve İlbeği'nin yazlık yeri olmasında yatıyor; bu gerçek burayı Bahtiyari yaşamının büyük merkezi haline getiriyor. Sezonun en yoğun zamanında burada 400 kadar çadır kuruluyor ve Hanlar ile kethüdaların haraçlarla ve diğer işlerle gelip gitmeleri durmaksızın devam ediyor.
Yaklaşık yedi mil uzunluğunda ve üç mil genişliğinde olan ova oldukça düzdür. Güneydoğu ucuna yakın bir yerde, orta kısımlara kadar olağanüstü ot ürünleri üreten verimli bir bataklıkla çevrili sığ, kamışlı bir göl yer alır.
Aynı ucun yakınında, üzerinde İlhanî'nin kale hisarının bulunduğu kayalık bir tepelik veya ada vardır. "Sezon" Haziran başında, kabilelerin Dizful ve Şuster'in sıcak otlaklarından yukarıya çıktıklarında başlar; sonbaharda pastoral zenginlikleriyle buralara geri dönerler, ardından ova sular altında kalır ve kış için donar. Kuzey ucunda, buğday üreten çok sayıda sulanan arazisi olan Dastgird ve Aurugun köyleri yer alır. Bunun dışında ova dağlarla çevrilidir; güney tarafında, Suhta sırasının bir kısmının Challeh Kuh'un karlı yarıkları ve kar tarlalarıyla kaplı yüksek zirvesine yükseldiği yerde, 12.000 veya 13.000 fitlik bir yüksekliğe ulaşırlar.
Bahtiyari ülkesinin yöneldiğimiz o kısmından, feodal lordlarından bir tür yardım almadan, örneğin halktan malzeme temin edebilecek sorumlu bir adam olmadan geçmek kolay, belki de mümkün değildir. Bu nedenle, İlhanî'nin beklenen varışını gözleyerek günlerdir burada alıkonulduk. Birkaç gün önce, İlhanî'nin İlbeği'ni öldürmek için bir komplo kurduğunun keşfedilmesi nedeniyle aşağıda işlerin karışık olduğuna dair ne yazık ki sonradan doğrulanan bir söylenti ulaştı. Onun ikinci kez

mevcut rütbesine ulaşmasından önce "yoldan çekilen" kişilerin sayısına dair hikayeler ortalıkta dolaşıyor ve insan hayatı konusunda aşırı titiz olmak bir "Bahtiyari adeti" değildir. Şüphesiz yeğeni olan İlbeği, çok tehlikeli bir rakiptir ve maiyeti onu şu an işgal ettiğinden daha yüksek bir konumda görmeye kararlıdır.
Yine de bir ateşkes sağlandı ve dün İlhanî ve İsfendiyar Han, büyük silahlı süvari kafileleri, haremleri, muhteşem haraları, binekli olmayan maiyet kalabalıkları, yakacak odun yüklü bagaj katırları ile eşek dizileri ve Doğulu hükümdarların hizmetindeki tüm o "ayak takımı" ile birlikte geldiler. Onları takip eden sonsuz gece yürüyüşü alayıyla birlikte kabileler yukarı çıkıyor ve gün, sürekli artan sayıda kahverengi koyun sürüleri ve sığır sürüleri, kısraklar, eşekler, köpekler, siyah çadırlar ve ev eşyaları üzerine ağarıyor. Biz vardığımızda sadece üç çadır vardı, şimdi ise dağların yeşil tabanları ve kaynakların bulunduğu tüm platformlar ile vadiler, sıralar halinde veya yarım daireler şeklinde onlarla beneklenmiş durumda ve geceleri kalabalığın kamp ateşleri bir şehrin ışıkları gibi görünüyor. Her klanın kendi kamp alanı ve otlağı üzerinde yerleşik bir hakkı vardır (her ne kadar her ikisi de verimli bir kavga kaynağı olsa da) ve kendi kethüdası ve eksiksiz sosyal organizasyonu ile gelerek, bir ordu tümeni gibi kendi konumunu alır.

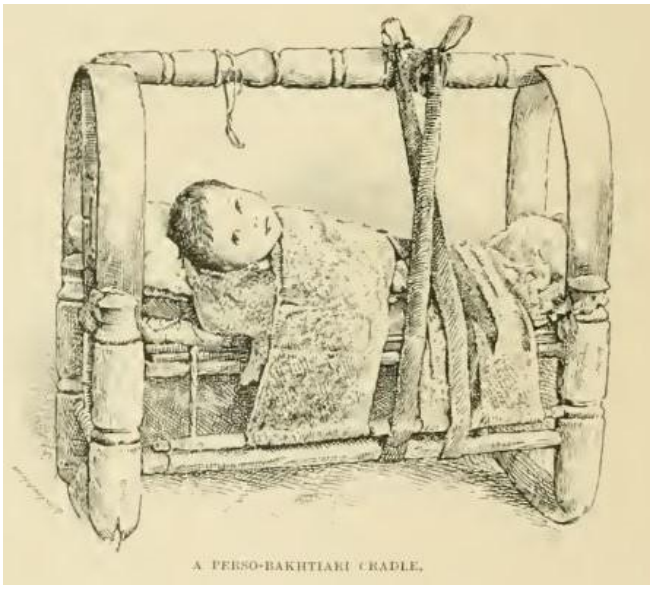
A PERSO-BAKHTIARI CRADLE.

Kabile sabahın erken saatlerinde veya öğleden sonra kamp alanına ulaştığında, her şey en düzenli şekilde yapılır. Bebekler beşiklerine yatırılır, erkekler gerekirse zemini temizler, kazıkları çakar ve direkleri dikerler ve eğer odun varsa—ki burada tek bir dal bile yoktur—kampı çevrelemek için gevşek dallardan bir çit yaparlar; ancak asıl zor işi kadınlar yapar. Kendilerine düşen azıcık emekle kolayca tatmin olan efendileri (kocaları), kısa süre sonra pipolarının ve Bahtiyari yaşamının sonu gelmez dedikodularının tadını çıkarmak için bir kenara çekilirler.
Zemin düzenlendikten sonra çadırlar, kampın bir sıra, bir yarım daire, bir daire ya da sokaklar halinde kurulmuş olmasından bağımsız olarak istisnasız bir şekilde daima aynı bağıntılı konumu kaplar; böylece sığırlar ve sürüler, güütülmelerine gerek kalmadan sahiplerinin meskenlerini kolayca bulabilirler. Siyah keçi kılından kumaştan yapılan çadırlar yere serilir ve dövülür, kadınlar bunları direklerin üzerine gererek geri kalan kısımları düzenler, ardından kurumları temizlemek için iç kısım fırçalanır. İyi bir

çadırda, alanı iki veya daha fazla kısma ayırmak için kamıştan bölmeler yerleştirilir ve bazı kabileler bu bölmelerle tüm kampın etrafını çevirerek tek bir açıklık bırakır ve iç kısmı bir koyun ağılı olarak kullanır. Küçük çalılar yakıt olarak kullanılmak üzere köklerinden sökülür. Suyu da kadınlar taşır ve erkek çocuklar sürülere bakar. Ancak kampların çoğunun ne çitleri ne de çevreleyen bölmeleri vardır ve sakinleri herhangi bir mahremiyet çabası olmadan yaşarlar; sürülerinin güvenliği için her kampın bir miktar sahip olduğu büyük ve güvenilir köpeklere güvenirler.
Yeniden göç ettiklerinde işin büyük kısmı yine kadınlara düşer. İlk önce bagajı öküzlerin sırtına uygun şekilde yerleştirmek üzere düzgün küçük paketler haline getirirler; sonra çadır kazıklarını söker, çadırları aşağı indirir ve kamış bölmelerin içine sararlar; erkeklerin üstlendiği tek şey ise öküzlerin yüklenmesine yardım etmektir. Bu sürecin yaşanması ancak bir tümenin en az birkaç gün boyunca duraklaması durumunda söz konusudur. Güzel havalarda, eğer bir kabile yazlık veya kışlık kamp alanlarına doğru günlük olarak yürüyüş halindeyse, aileler sıklıkla açık havada uyurlar.
Şefin çadırı büyüklüğünden ve bazen beyaz olmasından her zaman ayırt edilebilir. Varlıklı bir Han'ın tam altmış fit uzunluğundaki bir çadırını gördüm. Boyu on fitten fazla olmayan bir dizi direk, kaba bir açık dikişle birleştirilmiş genişlikteki kahverengi kıl kumaştan çatıyı destekliyordu. Rüzgar altı tarafında çatı, yaklaşık üç fit yüksekliğindeki gevşek bir şekilde örülmüş bir taş duvarın tepesine kadar neredeyse aşağıya doğru iğnelenmişti. Rüzgar üstü tarafı ise tamamen açıktı ve gerekirse indirilebilen çatı, altı fit yüksekliğindeki direklerle yükseltilmiş ve uzatılmıştı. Eğer çadır altı yan fit uzunluğundaysa, bu düzenlemeyle yirmi fit genişliğinde yapılıyordu. Alt uçta toprakta büyük bir ateş çukuru vardı ve üst ucun zemini kilimler, yorganlar ve yastıklarla kaplıydı; ev eşyaları esas olarak ve kaba taş duvara karşı düzenlenmişti. Yetmiş çadırlık bir kamp için kamp kurma süreci yaklaşık iki saat sürer ve özellikle olgun yaşlardaki sütten kesilmemiş bebeklerin gürültülü talepleri yüzünden birçok kesinti meydana gelir. Aynı sayıdaki çadırla kampı toplamak ise yaklaşık bir saat sürer. Bu göçebeler, kavgalarla ve komplolarla dolu, özgür, vahşi bir yaşam sürerler, ancak muhtemelen ortalama bir kalabalıktan daha mutludurlar.
Kalenin altında şeflerin büyük kampı, kahverengi çadırlar ve beyaz bell çadırlar yer alır; bunların arasında İlhanî'nin uzun beyaz çadır köşkü belirgin bir şekilde yükselir. İlhanî ve İlbeği beni ziyaret ettiler ve onlar çadırımın dışında otururken, birbirleriyle savaştıkları iki yıl öncesine ve esmer tenli İlhanî'nin yeğenini öldürmek için kurduğu komplonun keşfedilmesinin üzerinden henüz iki hafta geçmiş olmasına dönüp bakmak garipti. İlhanî'nin yüzünde çok rahatsız bir ifade vardı. Tahran'da ve evine daha yakın yerlerde ona karşı dönen entrikalar, Sadrazam'ın kulaktan kulağa yayılan düşmanlığı, bazı kabilelerin hırçınlığı, İsfendiyar Han'ın taraftarlarının büyüyen gücü ve kendisinin onu yok etmeye yönelik suya düşen komplosu işleri tatsızlaştırıyor olmalıydı. Beni görmeye gelen küçük Hanlardan birkaçı, yaz bitmeden önce burada savaş çıkmasını bekliyorlar. İlhanî daha önce ecza dolabımın imkanlarından yararlanmıştı ve bundan o kadar çok fayda sağladı ki, beni tam bir şişe "tablet"ten mahrum bırakan bir talebi kabul etmek zorunda kaldım.

Akşamleyin, kalede bulunan ve İlhanî'nin köşkünün etrafındaki kabile mensubu kalabalıkları, beslenen kısraklar ve taylar, bağlanan binek atlarının kişnemeleri, sağılan inekler, orada burada dört nala koşan ve bir hedefe ateş eden süvariler, Ardal'dan gelen odun ve un yüklü eşeklerin yüklerinin indirilmesiyle dönen o hareketliliğin—tamamen erkeklere özgü bir hareketlilik—çok üzerinde, haremin alışılmış donuk hayatını sürdüren hanımları ziyaret ettim.
Yetenekli görünüşünden giderek daha fazla etkilendiğim İsfendiyar Han ve Lütf bizi karşıladılar ve her yeri kırmızı ve mavi aplikeli arabesklerle çok güzel bir şekilde dekore edilmiş olan ve bir Hint durbar çadırını çokça andıran büyük köşke götürdüler. Merkezde kahverengi bir keçe halı seriliydi. Ayağa kalkıp elimi sıkan İlhanî bir tarafta, İlbeği diğer tarafta oturdu; oğulları, Hanlar ve hizmetliler ise 200'ü bulan sayılarıyla etrafta duruyorlardı. Kuşkusuz Mirza tarafından daha da güzelleştirilen bazı güzel konuşmalar yaptık; 1891'de birkaç ay boyunca ülkede seyahat etmesi için bir doktor gönderme teklifini yineledim, kaçınılmaz çayı içtik ve muhafız birliği benim için ayarlanırken kaleye gittim.
Burası, yönetici hanedanı besleyen Bahtiyari Lurlarının büyük bir kolu olan Haft Lang'ın kalesidir. Bina bir paralelkenar şeklinde olup, dört yuvarlak kuleyle desteklenmiştir, güney tarafında büyük mazgallar ve bir iç kale yer alır. Ahırlar ve kışlalarla çevrili iki avluya sahiptir, ancak kapıların içinde su yoktur; depremler ile bakımsızlık burayı neredeyse harap bir duruma getirmiştir. Giriş kapısının üzerinde ve ön cephe boyunca, Pers tarzında zengin bir şekilde dekore edilmiş, iyi düzenlenmiş balkonlu odalardan oluşan güzel bir daire yer alır; büyük kabul odasının önü ve kapıları kehribar ve soluk mavi camla doldurulmuş kafes işçiliğinden yapılmıştır; çatı ve duvarlar ise fasetleri andıracak şekilde küçük aynalarla kaplanmıştır ve aralarında madalyon şeklinde güzelliklerin ve av sahnelerinin resimleri yerleştirilmiştir. Aynaların etkisi çarpıcı ve hatta güzeldir. Zeminde çok güzel halılar ve Kaşan kadifesiyle kaplı divanlar vardı; ancak halılar, divanlar ve minderler, gül suyu için hazırlanan gül yapraklarıyla birkaç inç derinliğe kadar yığılmıştı ve baş eş bunlardan oluşan kusursuz bir yatağın içinden doğruldu.
Bu hanımların hiçbir sohbeti yoktur ve birkaç kişisel soru sorduktan sonra tekrar kayıtsızlığa gömülürler. Boyu ve kahramanlığı hakkında birçok söylentinin kendilerine ulaştığı Ağa'yı görmek istediklerini söylediler, ancak onu çatıdan veya balkondan görebileceklerini önerdiğimde korktuklarını belirttiler. Yine çok donuk hayatları olduğunu söylediler ve gelip çadırımı görebileceklerini düşündükleri için ayrılacak olmamdan üzüntü duydular. Onlar için üzüldüm, söyleyebileceğimden daha çok üzüldüm, çünkü hayatlarının o kelimelerle anlatılamaz yozlaşmışlığını ve donukluğunu daha net fark ettim. Kirli kadınlardan ve çocuklardan oluşan tam bir ayak takımı pasajları ve merdiven boşluğunu doldurmuştu.
Son akşamlarımdan birinde, sadece Mirza'nın eşliğinde, kocası kendileri için ilaç isteyen iki kadını görmek üzere Dastgird köyüne doğru at sürdüm. Bu köy, vadinin kuzey ucundaki tepe yamacına yığılmıştır ve bir gezgin uzaklardan görülebilir. Kamplardan hiçbirini bu kadar az bir muhafız eşliğinde ziyaret etmemiştim ve çatısı erkeklerle kaplı olan ve arkalarında uzun tüfekleri asılı, kuşaklarında büyük bıçakları olan çok sayıda kişinin akarsuya doğru koştuğunu gördüğümde, bir Avrupalı erkeğin

yokluğunda kaba davranabileceklerinden ve başımın belaya gireceğinden çok korktum. Akarsuyun orada, eşleri hasta olan kethüda ve önde gelen sakinlerden birkaçı beni karşıladı. Selam verdiler, kalplerine ve alınlarına dokundular, ikisi üzengimi tuttu, diğerleri yanımda yürüdü ve sürekli büyüyen bir muhafız birliği beni köyün dik ve kayalık ara sokağından yukarıya, muhtarın avlusuna—tamamen kayalar, delikler ve yığınlar—girilen alçak kemere götürdü.
Hayvandan inmek bir zorluktu. Birkaç adam Screw'u (atımı) tuttu, biri sırtını basamak yaptı, bir diğeri dizimi tuttu, biri ayağımı kavradı, ikisi kollarımdan yakaladı, hepsi nasıl ilerleneceği konusunda bağırıyor ve tartışıyordu, ancak bir şekilde çekildim ve güçlü kollar tarafından yukarıya, zemini dokuma halılarıyla kaplı olan atriuma (hole) kaldırıldım; buranın üzerinden beni kırmızı bir battaniyeyle kaplanmış, misafir odası olarak doğaçlama hazırlanmış bir kürsünün (kürsü/karsi) yanına götürdüler. Pirinç bir semaver yerde misafirperverce tütüyordu, etrafı çay bardakları, tepsiler ve şekerle çevriliydi. Şef bana alışılmış Pers övgüsünü sundu: "Varlığınız evi temizliyor;" erkekler içeri üşüştü, çarşaflara bürünmüş kadınlar kapı aralıklarından dik dik baktılar; bana bükülmüş dizleri üzerinde, Rus usulü (à la Russe) çay servis ettiler ve her ne kadar çok yüksek sesle ve genellikle hep birlikte bağırsalar da, beni çok candan karşıladılar. Kış için sürülerinin bir kısmını insanlarıyla birlikte daha sıcak bölgelere gönderiyorlar, ancak direkteki işaretlerine göre kar yedi ila dokuz fit derinlikte olmasına rağmen şef ve birçok aile burada kalıyor.
Karıların bulunduğu kampa, önden bir haberci gönderilmiş olarak, Han ve yürüyerek ya da at sırtındaki bir dizi adamla birlikte at sürdüm. Köyde, büyük çoban köpekleri, her zamanki gibi, aşırı bir düşmanlık gösterdi ve içlerinden biri, diğerlerinden daha azgın, güçlü bir vahşi, üzengi korumama dişlerini geçirerek bana saldırdı ve asılı kaldı. Han bir revolver çıkardı ve onu arkasından vurarak anında öldürdü ve sahibini dövmekle tehdit etti. Screw bu olaydan tamamen rahatsız olmamıştı.
Bir grup ailenin kethüdasının veya muhtarının gücü bu küçük alanda bile mutlak değildir. Görevleri, yıllık göçleri düzenlemek, küçük suçları derhal cezalandırmak, daha büyük suçları Han'a bildirmek, Han ile birlikte haracı toplamak ve kendi grubunun aileleri arasında onun emirlerini yerine getirmektir. Kethüdalar arasında gizli baskının çokça uygulandığı görülüyor ve İmam Kuli Han'ın zayıf yönetimi altında nadiren ifşa ediliyor. Kethüdalık makamı, aslen seçime dayalı olsa da, babadan oğula geçme eğilimi büyüktür, ancak İlhanî her an özel bir durumda orayı seçime dayalı ilan edebilir.
İlhanî ve İlbeği makamları Şah'ın keyfine göre sadece yıllık olarak tutulsa ve kethüdalıklar düzgün bir şekilde seçime dayalı olsa da, Hanlık veya şeflik makamı kesinlikle babadan oğula geçer, her ne kadar mutlaka en büyük oğula düşmesi gerekmese de. Bu kalıcılık unsuru, Han'a kabilesi üzerinde neredeyse mutlak bir otorite verir ve İlhanî zayıf bir adam ve Han güçlü biriyse, Şah'a haraç meselesi hariç, pratik olarak bağımsızdır.
Bu Hanların gücünü dizginlemek, aralarındaki kavgalar ve çatışmalar arasında kurnaz ve hatta adil bir rota çizmek, gelirlerin toplanmasında adalet ve anlayış göstermek ve kendi korumasını aramalarını ve onun reisliğini kabul etmelerini kendileri için bir çıkar meselesi haline getirmek suretiyle olmuştur ki; Sir A. H.

Layard’ın dostu Muhammed Taki Han, bu vahşi kabileleri düzen benzeri bir şeye indirgemeyi başarmış ve "Bahtiyarilerin son gerçek yöneticisi" olan Hüseyin Kuli Han da neredeyse eşit bir başarıyla aynı yöntemleri izlemiştir.
Ancak işler değişti ve taze bir arbede ile rekabet dönemi başladı ve kabile kavgaları ile kıskançlıklarına ek olarak, İlhanî ve İlbeği taraftarları arasında her yerde ortaya çıkan particilik çizgisi, barışçıl bir beklentiden başka her şeyi doğuruyor. Bu arbedeler ve savaş beklentileri, akşamları çadırımın kapısında tartışılan konulardır.
O akşamki Dastgird kampı, kamp hayatının romantizmiydi. Kadifemsi yeşil çimenlerin üzerinde, önü ve yanları açık, yeşil çiçekli ovanın ötesine bakan dört yüksek siyah gölgelik vardı ki ovanın üzerinde İlhanî’nin kalesi, gün batımının altını arasındaki karla yarılmış dağların ortasında mor bir kütle gibi yükseliyordu. Güzel halılar, yataklar ve minderler vardı; büyük pirinç tepsiler üzerinde semaverler tütüyor, bol miktarda lor peyniri, süt ve peynir altı suyu bulunuyordu ve en büyük çadırlardan birinin bir ucunda, bağlanmamış, yanlarında genç tayları olan iki çok güzel kısrak yer alıyor, çocuklar ise onların ayaklarının etrafında yuvarlanıyorlardı. Her zamanki gibi bir minderin üzerine yerleştirildim ve çadır insanlarla doldu, hepsi bağırıyor ve hep birlikte ses yükseltiyor, romatizma ("kemiklerdeki rüzgar"), göz ağrıları, baş ağrıları ("baştaki rüzgar") ve yaşlılığın tedavi edilmesini talep ediyorlardı. Han’ın karısı, güzel, hüzünlü görünümlü bir kız, iki hafta önce epileptik (sara hastası) olmuştu. Bu hastalık ne yazık ki çok yaygındır. İlaç için gelen 278 kişiden yüzde on üçünün epileptik nöbetleri var. Bunlara "bayılmalar" diyorlar ve hiçbir tedavileri yok. Katarakt ve glokom gibi ciddi formlar da dahil olmak üzere göz hastalıkları, romatizma, baş ağrıları ve dispepsi onların en şiddetli rahatsızlıklarıdır. Göğüs şikayetleri, kemik hastalıkları veya kanser olan hiçbir insan görülmedi.
En büyük çadırda, yirmi dört saatten daha küçük bir bebeği olan genç bir anne vardı ve şimdiden kaşları, ya da her halükarda kaşların olacağı yerler, derin bir şekilde boyanmış ve kavislendirilmişti. Yedi veya sekiz yaşlarında kız çocuklarının ellerine, kollarına, boynuna, göğsüne dövme yapılıyor ve yüzleri alın ile çenedeki yıldızlarla süsleniyor.
Bu insanlar arasında her iki cinsiyetten çocuklar da çok sevilse de, sadece bir erkek çocuğun doğuşunda festival benzeri bir şeyler olur ve insanların çoğu, arkadaşları ve akrabaları arasında şekerleme dağıtmaktan daha fazlasını yapamayacak kadar fakirdir. "Daha varlıklı" aileler ise ilk doğan oğullarının doğumunu müzik, ziyafet ve dansla kutlarlar.
Beş veya altı günlükken, ebeveynleri tarafından seçilen ismin yanı sıra kulağına İlahi isim fısıldanarak çocuğa isim verilir.
Uzun bir ziyaretten sonra tüm insanlar elimi öptü, ardından ellerini alınlarına götürdüler ve Han sırtını binmem için basamak yaptı ve benimle ana patikaya kadar at sürdü. Her şey vahşiydi, ancak niyetleri, adetlerine göre tamamen kibardı. Hava tamamen karardı ve yolumu kaybettim ve eğer onun o bilgece kendi iradesi olmasaydı, Screw beni bir uçurumdan aşağıya çekebilirdi. Gördüğüm en güzel manzaralardan biri, bir saniyeliğine vadinin siyah karanlığını aydınlatan bir şimşek çakmasıyla beyaz çadırları ortaya çıkan fırtına altındaki kendi kampımdı.

Ertesi sabah Dastgird Hanı'nın uşakları göz losyonları ve ilaçlar için on beş şişe ve çömlek getirdiler. Mirza'nın şişelerin üzerine yazdığı Farsça talimatlara rağmen, göz losyonlarının bazılarının yutulacağından ve bazı ilaçların ise gözlerin içine konulacağından şüpheliyim!

8 Haziran.—Son akşam oldukça yoğun bir günün ardından geldi. Yarınki hareket için hazırlık yapmanın önündeki zorluklar çok büyüktü. Çadır direğimin demir yuvası kırıldı, vadide hiç demirci yoktu ve İlhanî'ye ulaşıldığında, üstlendiği işi bitirmesi için İlhanî'nin doğrudan emrinin alınması gerekiyordu. Demiri ben sağladım, ancak o zaman da hiç kömür yoktu. Bütün gün çadırsız kaldım. Çigakhor'dan kırk günlük erzak alınması gerekiyor ve iki kantar pirinç ile un bu gece için tekrar tekrar söz verilmesine rağmen sadece kısmen ulaştı. Hasan bir at ve bir inek satın aldı, ikisi de başıboş kalıp kayboldu ve o onları aramaya gitti, Mirza da onu aramaya gitti ve her ikisi de saatlerdir uzaktalar.

İlhanî tarafından söz verilen muhafızlardan tek bir adam bile gelmedi, her ne kadar Eminü's-Sultan tarafından bana verilen mektubun bu konudaki her türlü zorluğu ortadan kaldıracağı düşünülmüş olsa da. Silahlı bir nöbetçi çadırımın önünde uyuyacaktı ve bir tüfekçi benim sürekli hizmetimde olacaktı, ancak hiç kimsem yok. Ağa'ya söz verilen muhafızlardan da tek bir adam bile görünmedi. Bu durumda General Schindler ve Tahran ile İsfahan'daki diğerlerinin imkansız olduğunu ilan ettikleri şeyi yapmakla baş başa kaldık; yani, bir muhafız olmadan ve İlhanî'nin hizmetinde yüksek bir hizmetkarın manevi desteği olmadan ülkeden geçmek. Hileli işler mi döndü; yoksa İlhanî, sözlerine rağmen, ülkesinde gezginlerin bulunmasını hoşnutsuzlukla mı karşılıyor; ya da bir çarpışmadan endişe ederek, hem İlhanî hem de İlbeği süvarilerinden herhangi biriyle yollarını ayırmak mı istemiyor, bunu belirlemek imkansızdır.

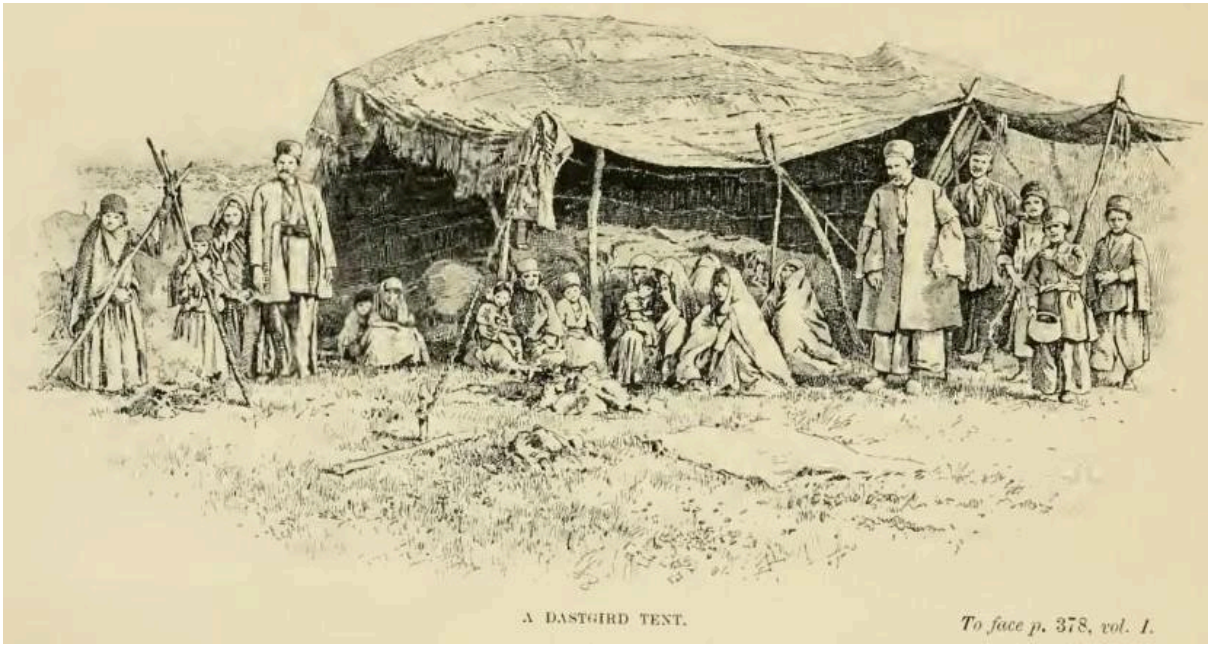

A DASTGIRD TENT. *To face p. 378, vol. I.*

I. L. B.

I. CİLDİN SONU

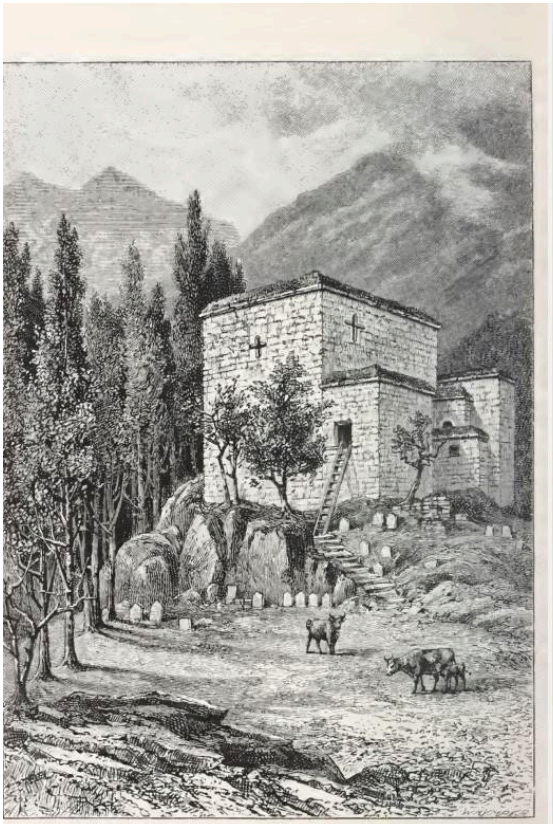

CHURCH OF MAR SHALITA, KOCHANES. *Frontispiece, vol. I*

JOURNEYS

IN

PERSIA AND KURDISTAN

INCLUDING A SUMMER IN THE UPPER KARUN REGION AND A VISIT TO THE NESTORIAN RAYAHS

By MRS. BISHOP
(ISABELLA L. BIRD)
HONORARY FELLOW OF THE ROYAL SCOTTISH GEOGRAPHICAL SOCIETY
AUTHOR OF 'SIX MONTHS IN THE SANDWICH ISLANDS'
'UNBEATEN TRACKS IN JAPAN,' ETC.

IN TWO VOLUMES—VOL. II.

WITH PORTRAIT, MAPS, AND ILLUSTRATIONS

82323
21/5/0

LONDON
JOHN MURRAY, ALBEMARLE STREET
1891

İRAN VE KERDESTAN'DA YOLCULUKLAR
YUKARI KARUN BÖLGESİNDE BİR YAZ VE NESTURİ REAYAYA BİR ZİYARET DAHİL

Yazan: MRS. BISHOP (ISABELLA L. BIRD)
KRALİYET İSKOÇ COĞRAFYA CEMİYETİ ŞEREF ÜYESİ 'SANDWİCH ADALARI'NDA ALTI AY', 'JAPONYA'NIN ÇİĞNENMEMİŞ YOLLARI', VB. ESERLERİN YAZARI İKİ CİLT HALİNDE—2. CİLT PORTRE, HARİTALAR VE ÇİZİMLERLE BİRLİKTE
LONDRA

JOHN MURRAY, ALBEMARLE STREET
1891

MEKTUP XVI

ALİ-KUH, 12 Haziran.

Çigahor'dan ayrılmamızdan iki gün önce, gökyüzünü kaplayan mavi bir sıcak pus tabakasıyla birlikte şiddetli sıcaklar başladı. O günden beri gölgede sıcaklık 98 dereceye (yaklaşık 36.5°C) ulaştı. Sabah 3.45'te "Atlanın ve Eyerlenin" emri veriliyor. Kara sinekler, kum sinekleri, sivrisinekler, akrepler ve zehirli örümcekler her yanda kaynıyor. Sonbahara kadar havanın değişmesine, bir bulut çıkmasına ya da yağmur yağmasına dair en ufak bir umut yok. Bütün yeşillikler hızla kavrulup kuruyor. Eskilerin dediği gibi: "Yukarıdaki gökyüzü pirinç, aşağıdaki yeryüzü ise demir gibi." Gökyüzü acımasız bir çelik mavisi renginde. Toprak, gecenin geç saatlerine kadar etrafa sıcaklık kusuyor. İnsanlar işlerini akşam serinliğine bırakamıyor, sabah erken

saatlerde koşturuyorlar; ancak akşam olunca İlyatlar, o devasa kahverengi sürüleriyle birlikte bütün gece boyunca yol alıyorlar. Göletler tamamen kurumuş, küçük akarsular ise tümüyle kaybolmuş. Yağmur suyuna bağlı topraklardaki buğdaylar, henüz başak bile bağlamadan kavrulmuş; sapları topu topu altı inç (yaklaşık 15 cm) boyunda kalmış. 32 derece Kuzey Enlemi bölgesinde, İran'da normal bir yaz mevsimi işte böyle geçiyor. Bu sıcakla mücadele etmenin tek yolu ona asla teslim olmamak, durmaksızın, azimle ilerlemek ve asla boş kalmamaktır. Yine de sık sık Edinburgh'un o meşhur doğu rüzgarını, gökyüzünde süzülen bulutları ve yağmuru, hatta Londra'nın o buz gibi sisini özlemeden edemiyorum! Kışın ise aynı coğrafyanın yedi sekiz fit (yaklaşık 2-2.5 metre) kar altında kaldığı söyleniyor.
Çigahor'dan ayrıldıktan sonra alçak bir tepeyi aşarak, daha bir ay önce göz alıcı ve kuytu bir yer olan, şimdiyse kahverengi bir toz bulutuna dönen, İlyatlar ve sürüleriyle kaynayan Seligun vadisine geçtik. Albolaki Gölü ise küçüle küçüle neredeyse bir bataklığa dönmüştü. Bir akarsuyun epey yukarısından geçen yüksek bir patika ve ardından gelen kısa, kayalık bir tırmanış bizi Naghun Geçidi'nün zirvesine ulaştırdı. Burası 7320 fit (yaklaşık 2230 metre) yükseklikte, adeta bir kaya duvarıydı. Buradan aşağıya, sıcağın bizi uzun bir mola vermeye mecbur bıraktığı İsfendiyar Han'ın bahçesine doğru çok dik ve zikzaklı bir iniş uzanıyordu. Naghun Geçidi'nden bakıldığında büyük Ardal vadisinin manzarası oldukça çarpıcıydı; gerçi dağların azametine bakarak insan daha da görkemli bir şey bekliyor. Ancak bu dağlar, kalıcı kar sınırına pek ulaşamıyor; yine de Kuh-i-Kaller, Kuh-i-Sabz, Kuh-i-Gerra'nın devasa kütlesi, Kuh-i-Dinar sırtı ve Kuh-i-Zirreh dağlarının tamamı 11.000 ila 13.000 fit (yaklaşık 3350 - 3960 metre) yüksekliğe sahip. Gardan-i-Zirreh üzerinden aştığımız sıradağların kuzey yamacı bile 9000 fiti (yaklaşık 2740 metre) geçiyor. Karun Nehri, özellikle büyük Tang-i-Ardal yarığından sıyrılıp Ardal vadisinden çıktığı noktada, Naghun Geçidi'nden izlenen manzaranın en görkemli parçasını oluşturuyor.
Naghun'dan ayrılırken aramıza, İsfendiyar Han'ın maiyetinde küçük bir reis olan ve Ağa'ya eşlik etmek üzere görevlendirilen Aziz Han katıldı; kendisi yol boyunca çeşitli konularda bize çok faydalı olabilecek biri.
Naghun ile Ardal arasındaki yüksek bir vadide, uzaktan bakıldığında etobur bir suibriği bitkisiyle karıştırılabilecek bir tür aristolochia (loğusa otu) bitkisi son derece bol miktarda yetişiyordu. Ardal ovasında ise, göçebelerin tamamen biçip yığınlar halinde topladığı Centaurea alata bitkilerinin yerini artık "amber çiçeği" (sweet sultan) ve Ferula glauca (çakşır otu türü) almıştı.
Artık yeşillikten eser kalmayan, İlyat sürülerinin geçişiyle çiğnenip kurutulmuş Ardal platosu üzerindeki sıcak ve bezdirici bir yürüyüşün ardından, şu anda tamamen terk edilmiş ve kasvetli bir halde olan Ardal köyüne ulaştık. İlhanı'nın kışlasının çatısını süsleyen büyük yaban keçisi boynuzları, bu ıssızlığın ortasında köye adeta hayaletimsi bir hava katıyordu. Gece çok sıcaktı; sürekli geçip giden İlyat sürülerinin yüksek sesli anırmaları, melemeleri ve çadırımın iplerini koparan katırların yarattığı kargaşa yüzünden gözüme uyku girmedi. Ertesi sabah yola çıktığımızda da hava çok sıcaktı. Ardal vadisini ve Karun Nehri'ni takip ederek, nehrin kıyısındaki çıplak, çakıllı tepeler üzerine kurulmuş ve son derece kasvetli, ümitsiz görünen Kaj köyüne doğru ilerledik. Ancak daha yukarıda, yan taraftaki bir vadide güzel bir pınar ve gür

yeşilliklerle dolu, etrafı taş duvarlarla çevrili bir meyve bahçesi vardı. Burada oldukça zor şartlar altında kamp kurduk; çünkü bahçenin tek girişi, Afganların güvenlik amacıyla yaptığı türden, taştan bir kapısı olan ve küçük bir akarsuya açılan alçak bir delikten ibaretti. Eşyalarımızı buradan geçirmek imkansız olduğundan, çadırları duvarın üzerinden fırlatmak zorunda kaldık. Kamp alanında pek huzur bulamadık; çünkü çok sayıda Kaj erkeği sıralar halinde oturmuş, gözlerini dikmiş sürekli bizi izliyordu. Ayrıca köyün kethüdası (muhtarı) tarafından içeri alınan ve ilaç isteyen büyük bir insan kalabalığı etrafımızı sarmıştı.
Ardal'ın dört mil yukarısı son derece tablo güzelliğinde (pitoresk) bir manzaraya sahip; burayı daha önce at sırtında geçmiş olmama rağmen, bu ikinci ziyaretimde büyüleyici detaylarını çok daha iyi anladım. Burası, Ardal ve Kaj vadilerini kuzeyden sınırlayan büyük sıradağların ortasında devasa bir yarık veya çatlak gibi duran muhteşem Tang-i-Darkash Warkash geçididir. Bu geçidin içinden akan nehir, Şemsabad'da çadırlarımızı kurduğumuz çimenlik kıyının hemen yanından geçerek Karun'a ulaşır. Dağlardan çıkış noktasındaki akarsuyun üzerine, geniş açıklıklı ve tek kemerli taştan bir köprü inşa edilmiştir. Köprünün üzerinde, daracık alanda sıkışıp köpüren suyun yukarısında, devasa çıplak kaya kütleleri dik uçurumlar halinde göğe yükselir; bu kayaların yarıklarından aşağıya yaban gülleri ve asmalar sarkar.
Aşağı doğru ilerledikçe nehir aniden genişler. Darkash Warkash geçidinin Kaj vadisiyle birleştiği çöküntü alanında, şu anda terk edilmiş olan, içinde yemyeşil meyve bahçeleri ve buğday tarlaları barındıran küçük bir köy yer alır. Burası doğu rüzgarının şiddetli esintisinden öylesine iyi korunmuş ve her açıdan öylesine elverişli bir yerdir ki, adına yakışır şekilde Bihishtabad yani Cennet Konağı denmektedir. Coğrafi açıdan bu tang (geçit) çok büyük bir öneme sahiptir; çünkü köprünün altından akan su, Çahar Mahal olarak bilinen dört bölgeye hayat veren ve 2500 mil karelik bir alanın suyunu toplayan devasa bir nehir sisteminin birleşmiş halidir. Hatırlanacağı üzere, Çahar Mahal bölgesine Kahva Rukh Geçidi'nden giriş yapmıştık. Ardından, Kahva Rukh ile Zirreh Geçidi arasında kalan, siyasi olarak olmasa da coğrafi açıdan Bahtiyari ülkesinin bir parçası kabul edilen ve nüfusunun bir kısmı Hristiyan olan o bölgeyi geçmiştik.
Ertesi sabah saat beşte, Karun Nehri'nin sol kıyısını takip ederek neredeyse tüm gün sürecek bir yürüyüşe başladım. Kimi zaman arpa tarlalarının hemen yanından at sürüyor, kimi zaman da nehrin oldukça yukarısındaki dik yamaçlara tırmanıyorduk. Nehir yer yer konglomera (çakılkaya) duvarlar arasında sıkışıyor ve hırçın dalgalarla kaynıyordu; ancak en sakin ve en geniş olduğu yerlerde bile her zaman derin, debisi yüksek ve geçit vermez bir haldeydi. Sadece üzerinde birkaç un değirmeninin bulunduğu bir noktada köprüyle karşıya geçilebiliyordu. Buradan yukarıya doğru yaptığımız dik bir tırmanış bizi Rustam-i köyüne ulaştırdı. Buradaki köylüler son derece nazik insanlardı; bizi nehre çok da uzak olmayan, akarsu kollarının açtığı derin yarıklarla parça parça olmuş yüksek bir sıradağın eteğindeki Ali-kuh yoluna çıkardılar. Bu su kollarından birinin tadı son derece tuzluydu.
Ali-kuh tamamen terk edilmiş durumdaydı ve bütün kulübelerin kapıları ardına kadar açıktı. Burada hırsızları cezbedecek hiçbir şey kalmamıştı. Yerel halk yüksek yaylalara göç ettiğinde, iğneden ipliğe tüm eşyalarını da yanlarında götürüyor.

Arkalarında bize bir pınarın yerini gösterebilecek tek bir canlı bile bırakmamışlardı; ben gelmeden önce dağ yamacının yukarısında, çan çiçekleri ve yaban güllerinden oluşan bir labirenti andıran kırmızı kayaların üzerinden aşağıya dökülen bir akarsu bulana kadar epey yorucu bir arama yapmak zorunda kaldık. Bir kamp yerinin en temel şartı, çadır kuracak düz bir alanın olmasıdır ancak burada bu tamamen eksikti. Hizmetkarlarım açık havada uyumak zorunda kaldı; benim yatağım ve sandalyem ise dik yamaçta devrilmesin diye taşlarla desteklendi. Akrepler, "alay" halinde gezen tırtıllar, kulağakaçanlar ve sinekler etrafta bolca bulunuyordu. Çok güzel ama bir o kadar da rahatsız edici bir yerdi. Akarsu çok gürültülü akıyordu; ayrıca yukarıdaki ilkel bir un değirmeni, suyu sulama amacıyla başka bir kanala çevirme gücüne sahipti ve bu hakkını sonuna kadar kullanmıştı. Yukarı yamaçlarda büyük İlyat kampları bulunuyordu; buralardan ve Rustam-i'den insanlar sürekli bizim olduğumuz yere akın ediyordu.

Şu günlerde Ali-kuh çevresindeki yaban çiçekleri inanılmaz bir bolluk içinde. En gösterişli olanları, ekili arazileri adeta istila etmiş olan beyaz, pembe ve leylak rengindeki hatmilerdir. Bölgede üç çeşit parazit bitki de bolca bulunuyor ki bunlardan biri hepimizin bildiği cinsaçı (küsküt otu). Mavi ve beyaz çan çiçeklerinin en güzel çeşitleri, pembe ebegümeci, büyük mavi turnagagası çiçeği, hindiba, mavi peygamber çiçeği ve parlak kırmızı gelincikler, hepsi ekinlerin arasında bir arada büyüyor.

Gün içinde Ali-kuh Geçidi'nin zirvesine yaptığımız bir gezi sırasında yol boyunca çok sayıda İlyat kampına rastladık. Erkekler, mevsimin ilerleyen aylarında yük hayvanlarına yem yapmak amacıyla yaban kerevizinin yapraklarını ve çiçek açan saplarını toplamakla meşguldü. Bu çiçek saplarının boyu altı fiti (yaklaşık 1.80 metre) aşıyordu. Bu saplar ve kurutulmuş Centaurea alata yaprakları, göçebeler tarafından sürülerin yazlık otlaklardan kışlık otlaklara gidiş yolunda beslenmesi için taşlarla bastırılmış yığınlar halinde saklanıyordu; göçebelerin neredeyse tüm emeği ve geçim kaynağı bu "ekinleri" güvence altına almaktan ibaretti.

9500 fit (yaklaşık 2900 metre) yükseklikteki bu Ali-kuh Geçidi, İsfahan'dan Bazuft Nehri'ne giden en kestirme yoldur, ancak İlyatlar dışında neredeyse hiç kimse burayı kullanmaz. Zira dürüst olmak gerekirse Ali-kuh tarafı korkunç derecede diktir. Güney-batı tarafında devasa Bahtiyari sıradağları yükselir; aşağıda ise Amin-i-lewa dağ kütlesiyle kapanan derin bir vadi uzanır. Burası, doğuya doğru uzanan, yaz güneşinin altında kavrulan ve parıldayan İran'ın tamamen ağaçsız, gölgesiz ve susuz bölgeleriyle tam bir tezat oluşturur. Bu yükseklerde hala biraz kar ve buz kalıntıları var; kar lekelerinin kenarlarını ise küçük pembe çuha çiçekleri, narin beyaz laleler ve bizim memleketteki sulak çayırlarda çok sık rastlanan mor menekşeler süslüyor. 9000 fiti aşan bu yükseklikte, yanlarında taylarıyla otlayan kısraklar göze çarpıyordu. Rustam-i Hanı, İlhanı'nın bir kızıyla evli, bölgede sözü geçen ve nüfuzlu bir adamdı. Çok zeki, sohbet etmeyi bilen, son derece hoş ve konuşkan biriydi. Bana, "Bahtiyariler savaşmayı çok sever. Eğer bir yerde savaş varsa asla tarafsız kalamazlar; silahları yoksa birbirlerine taşla saldırırlar" ve "Bir Bahtiyari tek başına on İranlıyı alt edebilir!" diyordu. Ona yakında Çigahor'da bir savaş çıkma ihtimali olup olmadığını sorduğumda, bunun çok muhtemel olduğunu ve kendisiyle adamlarının

kesinlikle İlhanı'nın tarafını tutacağını söyledi. Bana büyük bir gurur ve memnuniyetle ayak bileğindeki bir kurşun yarasını ve kafasında, kafatasından bir parçanın ameliyatla alındığı eski bir yarayı gösterdi. En büyük arzusu "İngilizlerin" kendilerine bir doktor göndermesiydi. "Gelen doktor bir Kâfir bile olsa onu başımızın üstünde ağırlarız," dedi. Tercümanım Mirza, Han'ın kullandığı bu kelimeyi bana daha kibar görünmesi için Hristiyan olarak çevirdi. Han, kendi insanlarının "bilgi ve tıbbi çaresizlik yüzünden acı çekerek öldüğünü" söylüyor. Ona kendi topraklarında yetişen bazı şifalı otların faydalarını anlattığımda, hemen hizmetkârını gönderip o otlardan toplattı. Ben bitkileri teşhis ettikten sonra, Han bunların ne işe yaradığını ve nasıl hazırlanacağını tek tek not ettirdi.

Han'ın yanında, henüz on yaşında olmasına rağmen usta bir binici ve harika bir nişancı olan küçük oğlu duruyordu. İlhanı'nın baş eşi olan büyükannesi, eğer bu çocuğu sağırlıktan, halsizlikten ve iştahsızlıktan kurtarabilirsem onu bana bir ödül (köle/hizmetkar) olarak vermeyi teklif etmişti! Çocuğa, içine adeta tam bir şarlatan edasıyla ve büyük bir törenle birkaç nux vomica (kargagözü) ve potasyum permanganat tableti eklediğim, gizlice hazırladığım son derece acı bir pelin otu küründen oluşan büyük bir şişe ilaç verdim. Onu daha sonra Çigahor Kalesi'nde gördüğümde hastalığı tamamen geçmiş sayılmazdı; ancak muhtemelen Ardal'a kıyasla çok daha sağlıklı ve hareketli bir yayla hayatı sürdüğü için durumu gözle görülür şekilde düzelmişti. Bünyesi güçlendiği için sağırlığı da büyük oranda azalmıştı; bu yüzden pelin otu kürünün mucizevi etkileri Han'ın üzerinde derin bir hayranlık bırakmıştı.

Zavallı çocuk bugüne kadar iyileşmek adına akılalmaz eziyetlere maruz kalmıştı: Çiğ koyun postlarının içine dikilerek günlerce bekletilmiş, kulaklarının içi taze pıhtılaşmış kanla doldurulmuş, bir kısrağın kulağının arkasından akıtılan sıcak kanı içmeye zorlanmış ve hatta bir kasenin içine yazılan Kur'an ayetlerinin suyla yıkanıp çözülmesiyle elde edilen o mürekkep karışımlı suyu içmişti. Dindar bir Müslüman ve aynı zamanda bir molla olan Han'ın, üzerinde Kur'an'dan bir ayet yazılı bir kağıt parçası ilacın içinde kaynatılmadığı sürece oğlunun benim verdiğim tıbbi karışımı içmesine asla izin vermediği ortaya çıktı.

Ona Bahtiyarilerin neden İngilizleri bu kadar çok sevdiğini sorduğumda bana şu yanıtı verdi: "Çünkü İngilizler cesur, savaşmayı seviyorlar, bizimle dağlarda ava çıkıyorlar ve kadınları gibi yüzlerini asla gizlemiyorlar." Kısa bir duraksamadan sonra ekledi: "Ve en önemlisi, fethettikleri tüm uluslara, boyunduruk altına aldıktan sonra hep adalet ve iyilikle yaklaşıyorlar." Onlara tam olarak nasıl bir iyilik yaptıklarını sorduğumda ise: "Zengin için de fakir için de tek bir evrensel kanun uyguluyorlar, toprak hukukunda adil davranıyorlar. Gönderdikleri valiler sadece yasal vergileri topluyor, asla halkı haraca bağlamıyorlar; bir adam kendi emeğiyle para kazanırsa o para onun oluyor, kimse elinden alamıyor. Ah!" diye haykırdı içtenlikle, "Neden İngilizler gelip bu ülkeyi kendi yönetimi altına almıyor? Eğer siz gelip almazsanız, yakında Rusya gelip çökecek ve biz Ruslar yerine kesinlikle İngilizleri tercih ederiz. Artık bu düzenden ve hayatlarımızdan bıktık. Ne bir huzur kaldı ne de can güvenliği."

Bahtiyariler arasında bir mollanın (ki bu coğrafyada molla, sadece yazı yazabilen ve Kur'an okuyabilen adam anlamına gelir) büyük bir saygı görmesine rağmen,

toplulukta neredeyse hiç okul bulunmadığına inanmak güçtür. Bu az bulunan okuma-yazma becerisi genellikle babadan oğula miras kalır. Reislerin ve hanların çocuklarına okuma yazma öğretmesi için özel münşiler (hocalar/yazıcılar) tutulur. En nüfuzlu Hanlardan sadece birkaçı oğullarını gerçek bir eğitim almaları için Tahran veya İsfahan'daki okullara gönderir; ya da bu çocuklar, babaları kabilelerin uslu durması için başkentte rehin tutulurken orada okula devam ederler.

STONE LION AND GUIDE.

Killa Bazuft, Bazuft Vadisi, 18 Haziran. — Birkaç gün önce, haritaların hiçbirinde yer almayan bir coğrafyaya adım atmak üzere bölgenin son köyünü de geride bıraktık. Burası; yükseklikleri 11.000 ila 13.000 fit (yaklaşık 3350 - 3960 metre) arasında değişen zirvelere sahip dik sıradağların kuşattığı, bazılarının genişliği sadece birkaç fit olan uçsuz bucaksız derinlikteki vadileri ve kanyonları barındıran yabanıl bir diyar. Bir yanı pınarlar ve akarsularla beslenen, yeşilliklerle ve taze buğdaylarla bezenmiş bereketli bir toprak; diğer yanı ise çırılçıplak, göz alıcı derecede çorak ve ürkütücü bir çöl.

Burası son derece ıssız bir yer. Yine de zaman zaman kamplarında oturan ya da sürüleriyle göç eden Bahtiyarilere rastlıyoruz; buradakilerin ten renkleri Ardal ve çevresindekilere göre çok daha koyu, görünümleri ise daha ilkel. Aziz Han bu kamplardan bize rehberler, süt ve ekmek temin ediyor. Sıcaklık her geçen gün artıyor, sabah kalkış saatimiz ise artık 2.45. Bölgede çok sayıda terk edilmiş mezarlık bulunuyor; kabaca yontulmuş, şekilsiz taş aslanları ise bu coğrafyanın neredeyse tek kalıcı sakinleri. Vadilerin hemen hepsinde buğday ve arpa yetişiyor, ekinler dağ yamaçlarını bir örtü gibi kaplıyor; gelgelelim ortalıkta ne bu ekinleri eken ne biçen tek bir insan ne de bir tahıl ambarı var. Ortada görünürde hiçbir çiftçi yokken bu tarımın yapılıyor olması insana olağanüstü derecede tuhaf geliyor.

Bahtiyariler sulama işine büyük bir emek harcasalar da tarım yöntemleri son derece ilkel. Demirle üstünkörü kaplanmış küçük bir sabanla toprağı sürüyorlar; önce düz ve uzun yarıklar açıyor, sonra da bunları çaprazlama kesiyorlar. Toprağı

gübrelemiyorlar, bunun yerine uzun süre nadasa bırakarak toprağın tükenmesini önlüyorlar. Dağlara çıktıktan sonra ekinlerin yabani otlarını büyük bir titizlikle temizliyorlar, bu yüzden tarlalar göz alıcı derecede temiz görünüyor. Hasat yaparken sapları sadece beş altı inç (yaklaşık 12-15 cm) boyunda kalacak şekilde biçiyorlar. Öküzlerinin olmadığı ya da ekilebilir arazilerin çok dik olduğu yerlerde ise ciddi bir kürek tarımı yapılıyor. Kullandıkları kürekler bizimkilere göre çok daha uzun; kürek ağzının üst köşeleri ise üç inç kadar içeriye doğru kıvrılmış.
Bir kürek iki adam tarafından çalıştırılıyor: Biri ellerini ve bir ayağını kullanırken, diğeri ise sapın demirle birleştiği yere bağlanan bir ipi tutuyor ve aleti kendine doğru sertçe çekiyor.
Yukarı vadilerde sadece buğday ve arpa yetiştiriyorlar; ancak daha aşağı kısımlarda pirinç, pamuk, kavun ve salatalık üretiliyor, ihraç edilmek üzere de afyon ekiliyor. Sonbaharda toprağı sürüp ekiyorlar, ertesi yaz ise "yayla"larına döndüklerinde hasadı topluyorlar. İlkel su değirmenleri ve kadınlar tarafından işletilen el değirmenleri, buğdayı kendi tükettikleri kalın una dönüştürüyor.
Molla-i-Murtaza ile Çırağ Ali Han'ın zeki oğlu Aziz Han ve diğerlerinin anlattıklarından, ekilebilir arazilerin mülkiyet sisteminin son derece basit ve net olduğu anlaşılıyor: "Çok eski zamanlardan beri" bu toprakların bir kısmı belirli kabileler tarafından işgal edilmiş ve aileler arasında bölüştürülmüş. Bazı kabilelerin ellerinde, Nadir Şah'ın ölümünün ardından gelen anarşi döneminde İran'ın Bahtiyari Kralı Ali Mardan Han tarafından verilen ve bu hakları güvence altına aldığı varsayılan belgeler bulunuyor. Ellerinde belge olmayanlar ise topraklara doğrudan kullanım hakkıyla sahip oluyorlar. Kabilelerin hemen hepsinin bireysel olarak toprağı işleme hakkı var; ayrıca topraklarını sulamak ve taşlardan temizlemek için büyük emek harcamışlar. Bu toprakların kullanımı karşılığında İlhanı'na her yıl nakit para veya canlı hayvan olarak bir bedel ödeniyor.
Otlaklar için ise sadece "kadim kullanım hakkı" geçerli ve otlatma tamamen ücretsiz. Kamp alanları konusunda her kabilenin İlhanı'nın emriyle değiştirilebilecek kendine özel bir "kullanım hakkı" var; ancak şu an mevcut olan kabile düşmanlıklarının birçoğu, tam da bu kamp alanları ve otlaklar yüzünden çıkan kavgalardan filizlenmiş.
Ali-kuh'tan ayrılıp batı yönüne doğru ilerledik ve Karun Nehri'ni takip ettik; nehrin Duab ile birleştiği noktada nehir yatağından ayrılarak bu küçük kolu kaynağına kadar takip ettik. 9200 fit (yaklaşık 2800 metre) yükseklikteki Gardan-i-Cherri Geçidi'ni aştık ve şu an kampların kurulu olduğu Bazuft ya da diğer adıyla Rudbar vadisine doğru 4000 fit aşağıya indik. Ali-kuh'tan ayrıldıktan sonraki yol, yamaçların pembe ve beyaz hatmilerle bezendiği, Karun Nehri'nin epey yukarısındaki bir hat boyunca uzanıyor; ardından aniden konglomera (çakılkaya) katmanlarının oluşturduğu bir uçuruma doğru dik bir iniş yapıyor. Bu uçurumun en dar yerinde, kayalıklar ile su arasında sadece yüklü bir katırın geçebileceği kadar bir boşluk bulunuyor. Üst üste binen kaya çıkıntılarının gölgelediği nehir, sanki yapay bir hapisten bir an önce kurtulmak istiyormuşçasına sabırsızlıkla dar bir geçitten hızla akıyor. Tam bu noktada, adına "köprü" demekten tereddüt ettiğim bir yapı yükseliyor. Her halükarda, insanların ve hayvanların bu uçurumu geçmesini sağlayan bir şey var: Her iki taraftaki kaya çıkıntılarına oturtulmuş, içi taşlarla doldurulmuş, oldukça sağlam ve güvenli olan, ağır

ağaç dallarından yapılmış kaba ve dar bir beşik. Bu Pul-i-Ali-kuh (Ali-kuh Köprüsü) köprüsünün üzerinden geçtiği yerde Karun Nehri'nin genişliği sadece dokuz fit altı inç (yaklaşık 2.9 metre). Sağ kıyıdaki zikzaklı tırmanışı son derece zor buldum ve yol boyunca birkaç kez düştüm.

KARUN AT PUL-I-ALI-KUH. *To face p.* 10, *vol. II.*

İki saat daha ilerledikten sonra Karun ile Duab ("iki nehir") nehirlerinin birleştiği noktaya ulaştık. Bu noktanın yukarısında Karun, devasa bir kanyonun içinde gözden kaybolurken; Duab ise yüksek ve çoğunlukla çıplak dağların arasındaki yeşil bir vadiden aşağıya doğru akıyordu. Karun'un tepesinde yükselen ulu bir dağın yamacına tırmanmak amacıyla bu dağlardan birinin çakıllı eteğinde kamp kurduk. Böyle durumlarda, kendi kulvarının en güvenilir ve sağlam basan hayvanı olan katırım Süleyman'a binerim; kendi ayaklarımla bakmaya bile cesaret edemediğim dimdik ve tehlikeli yamaçlardan beni sağ salim aşağıya indirir. Söğüt ağaçlarıyla çevrili, yeşil ve hızlı akan bir nehir olan Duab'ı katırların gövdelerinin yarısına kadar gelen derin bir geçitten geçtikten sonra, Kaisruh dağının dik yamacından yukarıya doğru zikzaklar çizerek bir devin ata biner gibi oturabileceği kadar dar olan bir sırt çizgisine ulaştık. Tam bu noktada önümüze olağanüstü ihtişamda bir manzara serildi. Bu dağ sırtının güney tarafında; karla yarılmış, serin ve gri gölgelerin içine gömülmüş çorak kayalıklardan oluşan dağların arasında, derin, berrak ve kıvrıla kıvrıla akan Duab Nehri uzanıyordu. Nehir, geçtiği yeşil vadiyi adeta kutsayarak, buğday tarlalarının ve sadece unutulmuş ölülerin mesken tuttuğu mezar höyüklerinin arasından yumuşak ışığın altında gümüş bir iplik gibi süzülüyordu. Kuzey tarafında ise devasa Tang-i-Karun geçidi uzanıyordu. Bu geçit; sağ kıyısında yükselen muhteşem Kaisruh Dağı ile sol kıyısında en az onun kadar dik, devasa kaya kütleleri halinde 3000 fit (yaklaşık 900 metre) boyunca dikey olarak yükselen dağlar

tarafından şekillendirilmişti. Bu dağların zirveleri, gün batımının kızıllığında adeta zencefre rengine bürünen pişmiş toprak rengindeki kaya surlarıyla taçlanmıştı. Karun, bu azametli kanyonun içinden sıyrılarak dağ sırtının aşağısında, kenarları söğütlerle bezeli, yeşil ve hızlı akan bir akarsu halinde yolunu buluyordu. Millerce öteden bakıldığında, yer yer şişe yeşili göletler oluşturduğu, bu muazzam yatağında keskin dönüşler yaparak çırılçıplak kaya yığınlarının arasında gözden kaybolduğu görülebiliyordu. 8000 fit (yaklaşık 2440 metre) yükseklikteki bu parçalanmış dağ sırtında bile laleler, çiçek açmış yaban kerevizleri, sığırkuyrukları, yaban gülleri, çok sayıda ters lale (Fritillaria imperialis), anemonlar, mavi keten çiçekleri ve zengin bir alpin bitki örtüsü göze çarpıyordu.
Burada ayrıca maydanozgiller ailesinden büyük ve bol miktarda bitki bulunuyordu: Ferula glauca, Ferula candelabra ve şeytan tersi (Ferula asafoetida). Şeytan tersini daha önce başka hiçbir yerde görmemiştim; kokusu eldivenlerime sinip onlar eskiyene kadar çıkmayacak olsa da bu bitkinin "gözyaşlarından" (özsuyundan) elde ettiğim için çok mutlu oldum. Hacı, bu bitkinin Bahtiyari ülkesinde bir veya iki yerde bulunduğunu duymuştu ancak şu ana kadar onu hep boş yere aramıştım. Burada ayrıca, ticarette kullanılan geven zamkının kaynağı olan Astragalus verus bitkisine de ilk kez rastladım. Kurak yamaçların her yerinde bulunan sıradan geven çalısı yani "keçi dikeni" (Astragalus tragacantha), sakızımsı bir sıvı üretse de gerçek bir zamk vermiyor ve en büyük değeri sadece ateş tutuşturmakta kullanılması.
Duab'ı yukarıya doğru takip ederek, ekili arazilerin yukarısındaki ılgın çalıları, yaban iğdeleri (Hippophae rhamnoides) ve mersin ağaçlarının arasından geçtik. Yan kısımları kabartmalarla işlenmiş, kaba taş aslanların bulunduğu mezar höyüklerinin yanından sıyrılarak, dağ yamacında gürül gürül akan ve nehrin kaynağını oluşturan güçlü bir pınarın hemen yakınında, Gardan-i-Cherri ve Kuh-i-Milli dağlarının eteğindeki bir vadide kamp kurduk. Burası üç kampın rahatça sığabileceği kadar geniş ve düz bir alandı. Ertesi akşam, bir süre önce az kalsın kolunu kaybedecek olan Kerim, kolunu parçalayan aynı atın bu kez göğsüne şiddetli bir tekme atması sonucu baygınlık geçirerek çadırımın önünden taşındı. Kendine gelip şiddetli bir acı çektiğinde, bitkin bir sesle: "Ben çok bahtsız biriyim," diye fısıldadı.
Gardan-i-Cherri Geçidi'ni iki kez geçtim ve yakında üçüncü kez geçeceğim. Burası manzarada çok büyük bir değişime işaret ediyor ve kabile üyelerinden gelebilecek olası tehlikelerin ilk belirtilerini barındırıyor. Doğudan yapılan tırmanış son derece engebeli ve dik; üç buçuk millik bir mesafede 2000 fitlik bir yükseklik kazanılıyor. Zirveye yakın yerlerde çadırları olmadan kamp kuran, devasa sürülere sahip, oldukça hırpani görünüşlü pek çok İlyat vardı. Zirvede ise maiyeti yanında olmayan Ağa, hem sözleri hem de hareketleriyle kendisini tehdit eden bazı adamlarla karşılaştı.
Zirveden bakıldığında, bilinmeyen bir diyara doğru uzanan harika bir manzara açılıyor. Sıradağlar yoğun ormanlarla kaplı; yamaçlara ve sivri zirvelere bölünmüş durumda. Cherri Geçidi'nde 9550 fit yükseklikte aşılan bu büyük sıradağ ile kendilerinden daha beyaz karlarla kaplı, adeta devasa bir kireçtaşı duvarını andıran dağların arasında, 4000 fit aşağıdaki Bazuft vadisi uzanıyor. Bu vadiden aşağıya doğru, karanlık ormanların kapladığı derin yarıklarla bölünmüş keskin yamaçlar

iniyor. Yer yer yeşil çayırların ve tahıl tarlalarının arasından akan, kimi zaman ise vadinin yukarı ucunu tamamen kapatan devasa orman kenarları ve karla kaplı dağların arasındaki devasa kanyonlarda gözden kaybolan kıvrımlı, tavus kuşu yeşili nehrin parıltıları göze çarpıyor. İlk geçişimizde tüm bu manzara, yarıklardaki çivit mavisi gölgeler ve yükseklerdeki beyaz ışıklarla birlikte altın bir tülün altında parıldıyordu.
İnişin ilk bölümü korkunç derecede engebeliydi; burası parçalanmış kaya basamaklarından oluşan, yer yer yakın zamanda ölmüş at veya katır leşleriyle dolu bir yoldu. 4000 fitlik tüm bu iniş rotası boyunca, aşağı indikçe iklimin gitgide daha da ısınmasından başka hiçbir kesinti yoktu. 8000 fite ulaştığımızda meşe ormanları başladı. Bu meşeler, neredeyse üç inç boyunda, öğütülüp ekmek yapılan palamutlar veriyordu. Diğer tüm bitki örtüsü kurumuş ve kavrulmuştu; ağaçlar adeta tozun toprağın içinden yükseliyordu. Bu ormanda, bazıları bir ağacın altında hummadan kıvranan birkaç İlyat grubuna rastladık. Aziz Han, onlara hemen orada kinin vermem konusunda ısrar etti.
Bu zorlu inişin en dibinde, gölgelik bir derenin kenarında ilkel bir un değirmeni çalışıyordu. Etrafta hatmiler, beyaz çan çiçekleri ve büyük aslan ağızlarıyla bezenmiş bol miktarda buğday tarlası ile çok eski tüf konileri yer alıyordu. Bunların aşağısında ise meşe ağaçlarıyla çevrili, yakmak için kuru odunların bulunduğu düzlük çayırlar ve onların da altında berrak, hızlı akan, tavus kuşu yeşili rengindeki güzel Bazuft uzanıyordu. Ancak bu serin suların uğultusu bile, geniş bir ağacın gölgesinde dahi 100 dereceye (yaklaşık 38°C) ulaşan o bunaltıcı sıcağı unutturmaya yetmiyordu.
Gardan-i-Cherri'nin güney yamacındaki 4000 fitlik kaya basamaklarını tırmanmanın mı yoksa oradan zikzaklar çizerek inmenin mi daha zor olduğunu gerçekten bilmiyorum. Yol tamamen taşlarla tıkanmış durumda ve İsfahan ile Şüşter arasındaki en kısa rota olmasına rağmen tamamen bakımsızlığa terk edilmiş. Durumun giderek kötüleştiği su götürmez bir gerçek. Şu anki İlhanı'nın bu hırçın kabileleri dizginleyecek ve otoriteyi elinde tutacak bir adam olmadığı çok açık. Ardal'dan uzaklaştıkça otoritesinin kademeli olarak zayıfladığını fark ediyorum.
İsfendiyar Han'ın katledilen babası Hüseyin Kulu Han İlhanı iken, sadece Tang-i-Ardal ve Dupulan'daki gibi Karun üzerindeki sağlam köprüleri inşa etmekle kalmamış, aynı zamanda sert tedbirlerle bu yolu kullanan her kabileyi ilkbahar ve sonbahar göçlerinde taşları temizlemeye ve yolu onarmaya mecbur bırakmıştı. Mevcut durumda ise hayvanlarımızın neredeyse tamamı iniş sırasında bir veya daha fazla nalını kaybetti. Tırmanış ve iniş tam sekiz saat sürdü.
Bazuft'un sağ kıyısındaki bazı uçurumlar alçıtaşından oluşuyordu; tepeleri ise kırmızı ve devetüyü rengindeki dik yükseltilerin üzerinde duran, aralarda çakıl konglomeralarının belirdiği bembeyaz alçılarla kaplıydı.
Dün, Mowaz'dan Gorab'ın yüksek platosuna kadar yirmi dört millik son derece zorlu bir yolculukla geçti. Çoğunlukla meşe ormanlarının içinden geçtik; neredeyse dimdik yamaçları olan, 800 fitten daha derin büyük kanyonları aştık. Bazuft, bu dağ kütlesinin hükümdarı olan Kuh-i-Gerra'nın eteğini dönmeden önce, o ürkütücü geçidin aşağısına doğru ilerliyordu. Tırmanışlar ve inişler sonsuz ve yıpratıcıydı; dağ yamaçlarını adeta emekleyerek aşıyorduk. Büyük kayaların arasından yukarı,

kaygan yüzeylerden aşağı doğru basit bir tırmanış mücadelesiydi bu. Benim sadık katırım bile birkaç kez kayıp düştü. Hayvanlar sık sık göğüs hizalarına kadar gelen kaya basamaklarından yukarı zıplamak ya da aşağı atlamak zorunda kalıyordu; yollar o kadar dardı ki sadece binicilerin geçmesine izin veriyordu. Bazı yerlerde yürümek kesinlikle zorunluydu ve kötü bir noktadan aşağı inmeye çalışırken kendi ayaklarımın üzerinde yere kapaklandım ve dizimi çok kötü incittim; şu an için gerçekten büyük bir şanssızlık.
On iki millik yorucu bir yürüyüşün ardından rehber bizi ağaçsız Gorab platosuna, havanın serin ve taze olduğu 8000 fit yüksekliğe, derin bir vadinin dev kayaları arasına çıkardı. Manzara devasa boyutlardaydı; oldukça pitoresk olan Bazuft, neredeyse dikey kayalardan oluşan muhteşem kanyonların arasından geçiyor ve ulu dağ yamaçlarının etrafında keskin dönüşler yapıyordu. Sonunda, eşsiz bir güzelliğe sahip bir rotanın ardından Şalil mevkiinde Karun ile birleşiyordu. Burası ihtişam ve gizemle dolu, harika bir manzaraydı. Uzun bir mesafe boyunca Karun'a on beş yirmi mil mesafede paralel uzanan bu güzel Ab-i-Bazuft nehri, ondan tamamen farklı bir karaktere sahipti; çünkü Karun akarsuların en kıvrımlısıyken, Bazuft yüz mil boyunca coğrafi olarak neredeyse dümdüz bir hat takip ediyordu. Dağ yamaçlarından fışkıran pınarlar nehrin suyunu her zaman bol tutuyordu; yemyeşil çayırların ve ormanların arasından neredeyse buz gibi akan nehrin rengi, her yerinde Karun'un koyu mavi-yeşili ile tezat oluşturan, en zarif tonda berrak bir tavus kuşu yeşiliydi. Şüşter sadece yedi günlük yürüyüş mesafesindeydi ve onun uzandığı yönde, kavrulmuş çorak tepeler mesafeyi dolduruyordu. İleride, insanın hayal gücünde Şattülarap ve Basra Körfezi'ne kadar kesintisiz bir düzlük halinde inen o uçsuz bucaksız alüvyon ovalarını canlandıran, sarı bir pusla yumuşamış sarı çorak ovalar uzanıyordu. Pek çok ulu sıradağ görünüyordu ancak göz, sadece göksel bir maviye boyanmış, tepesinde ulu karlı zirvesiyle Dalonak'ın yükseldiği devasa Gerra kütlesinde dinlenebiliyordu.
Öğle sıcağı hafifleyene kadar koruyucu çadır kuruldu. Abbas Ali ve Mehmet Ali içerideydi ve ben yüksek sesle Ben-Hur kitabını okuyordum. Aziz Han çadırın yarı içinde yarı dışındaydı; yüzünde muzip bir ifadeyle, bir kadının nasıl okuma bildiğine hayret ederek bakıyordu. Ortalıkta tek bir canlı bile görünmüyordu ki, birdenbire sanki sihirli bir değnek değmiş gibi dokuz on kadar Lur ortaya çıktı, hemen dışarıda yerleştiler ve Aziz ile konuşmaya başladılar. Ben okumaya devam ettim, onlar ise konuşmayı sürdürdüler. Sesleri giderek sevimsizleşti, perdesi yükseldi; Aziz son derece ciddi bir tonda konuşuyordu. Yarım saat kadar bu şekilde geçti. Dillerini anlayan Ağa, tüm dikkatini Ben-Hur'a vermiş gibi görünüyordu.
Akşama kadar bu konuşmanın konusunun, olası bir cinayetle sonuçlanabilecek bir soygun planı olduğunu duymamıştım. Aziz, tüm enerjisini onları bu işten vazgeçirmek için harcıyor, bizim İlhanı'nın misafiri olduğumuzu, Şah'ın koruması altında bulunduğumuzu ve eğer niyetlerini gerçekleştirirlerse kabilelerinin yok edileceğini söylüyordu. Ağa'nın revolverlerinin dolu olmadığını fark etmişlerdi; zira Ağa aceleyle fişeklerini yanına almayı unutmuştu ve adamlardan biri diğerine, "Ona silahını doldurması için zaman tanıma," diyordu.

Çadır toplanırken, ben bir taşın üzerine oturmuş o esmer, yakışıklı yabanileri izliyordum; ellerinde ucu topuzlu sopalar vardı. Ağa onlara bölge hakkında sorular sorarken birdenbire ortalık karıştı ve sopalarla Ağa'ya dönük bir saldırı mizanseni yaşandı. Ağa, üzerine saldıranları eliyle savuşturur gibi yaptı, katırına doğru sakince yürüdü, tabancasını kılıfından çıkarıp havaya ateşledi. Son derece umursamaz, gülümseyen bir yüzle yabanilere doğru ilerledi ve bu tür ateşli silahların üstünlüklerine dikkat çeken bir şeyler söyleyerek başlarının hemen üzerinden iki el ateş etti. Silahlarımızdan büyük bir korku duyan adamlar hemen geri çekildiler ve bizi daha fazla taciz etmediler. O an bitene kadar tüm bu yaşananların her iki taraf için de bir şaka olmadığını anlamamıştım. Aziz, eğer Ağa'nın bu soğukkanlılığı olmasaydı hepimizin hayatını kaybetmiş olacağını söylüyor.

Dönüş yolunda, bizim bindiğimizden daha alçaktaki bir patikada yürüyen Ağa, onun yalnız olduğunu düşünerek küstahlaşan bazı Lurlar ile karşılaştı. Adamların birbirlerine, "Üstünü soyun, öldürün onu," dediklerini duydu; ancak tam o sırada bizim ortaya çıkışımızla niyetleri suya düştü. Muhteşem çınar ağaçlarının enfes gölgesine sahip Serba deresini geçtikten sonra, kayalardan ve çakıllardan yansıyan sıcaklıkla birlikte havanın sıcaklığı bunaltıcı bir hal aldı. Gölgelik çadırımda sıcaklığın 103 dereceye (yaklaşık 39.5°C) ulaştığını gördüm.

Aziz Han artık her akşam beni ziyaret ediyor, insanlar ve bölge hakkında edinebildiği tüm bilgileri bana aktarıyor. İlk başlarda Müslüman geleneklerine göre benden nefret etmiş olsa da şu an çok iyi dost olduk. Kendisi cesur bir adam ve Gorab'da atlattığımız tehlikeyi büyütmeye çalışmayıp, sadece canımızı kurtardığımız için yürekten şükrettiğini söylüyor. Çadırımı diğer kampların tamamen uzağında, böylesine ıssız bir yere kurduğum için bana sitem etti; ancak o sırada yer değiştirmek için hava çoktan kararmıştı. Lurların, "Nasılsa sizi soyacağız," dediklerini, bu yüzden tüm gece nöbet tutması gerektiğini söyledi. Arab kısrağının hatırı için bunu yapacağını biliyordum!

Bu sabah Mowaz'dan ayrıldıktan hemen sonra Sahib'in rehberi dörtnala yanımıza gelerek, efendisinin bir önceki gece elindeki "her şeyin" çalındığını ve sıcak su kaynatacak bir kaplarının bile kalmadığını söyledi. Kampların birbirine daha yakın kurulması, hiçbir hizmetkarın kervanın çok önünde veya arkasında tek başına ilerlememesi ve çadırların etrafında hiçbir İlyat'ın dolaşmaması yönünde emirler verildi.

Bahtiyari Lurları, ülkenin güvenliğinden Şah'a karşı sorumlu olan tek bir reisin yönetimi altında birleşmiş olsalar da ve Sir A. H. Layard'ın döneminden bu yana büyük bir ilerleme kaydedilmiş olsa da, bu gelişmenin esasen yüzeysel olduğunu düşünüyorum. Kabilelerin içgüdüleri ve gelenekleri hala yırtıcı ve saldırgan. Belki artık büyük kervanlara saldıramıyorlar ama şüphe yok ki fırsat buldukları her yerde ve her an soygun yapıyorlar. Kurbanlarını tamamen soyup, eğer öldürmezlerse alt çamaşırlarıyla bırakmak gibi korkunç bir alışkanlıkları var. Aziz Han'ın baskınları anlatırken sıkça kullandığı, bir adamı gömleğine kadar soymak anlamına gelen ten (tenini bırakmak) kelimesi tam da bunu ifade ediyor. Kelimenin tam anlamıyla derisini yüzüyorlar; yine de göründükleri kadar vahşi değiller. Bu hareket, parmağı ağza götürüp yavaşça dışarı çıkarmak ve bunu sonsuz bir memnuniyet ifadesiyle havada

tutmaktan ibaret bir el hareketidir. Aziz, yirmi adamıyla birlikte Şiraz yakınlarında zengin bir kervana saldırdığını ve 600 sterlinlik bir soygun yaptığını bana bir nebze gururla itiraf ediyor.
Bugünkü yürüyüşümüz çoğunlukla çok güzel manzaralar eşliğinde geçti.
Ab-i-Mowaz'ı geçtik, buğdaylar ve çiçeklerle kaplı yamaçlar boyunca ilerledik. Bazuft'a yukarıdan bakan kayalık bir patika boyunca ilerleyerek, narin ve tüylü pembe çiçekler açan ılgın ağaçlarının bolca bulunduğu bir yerde Ab-i-Nozi'yi sığ bir geçitten geçtik. Ardından, meşe ağaçlarının adeta insan eliyle dikilmiş gibi öbek öbek veya tek tek aşağıya doğru indiği, harika bir güzelliğe sahip yüksek düzlük çayırlara tırmandık. Bu doğal parktan görülen manzaralar tek kelimeyle muhteşem. Artık aşina olduğum büyük sıradağların yanı sıra, nehrin sağ kıyısında yükselen Safid-Kuh yani "Beyaz Dağ", üzerindeki karların eteklerini kaplayan ormanlara kadar inmesiyle şu anki adını sonuna kadar hak ediyor. Derin bir kanyon, Bazuft ile köpükler saçarak birleştiği noktaya kadar uzanan Tabarak deresini gizliyor; bu dere, çok güzel bir kanyonun içinden ani bir dönüş yaparak vadide gün yüzüne çıkıyor.

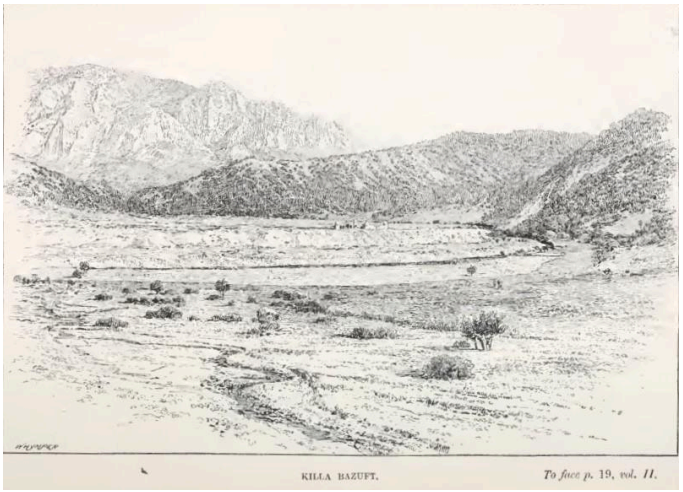
KILLA BAZUFT. *To face p. 19, vol. II.*

Berrak yeşil suları geniş bir geçitten geçtik ve üzerindeki çakıllı bir platoda yer alan sağ kıyıda kamp kurduk. Burada, köşelerinde yuvarlak kuleleri, kemerli bir ön cephesi, tonozlu bir girişi ve dörtgen avlunun etrafını saran odaları olan taştan yapılmış büyük bir kale olan Killa Bazuft yer alıyor. Şimdilerde burası tamamen harabeye dönmüş durumda. Yakınındaki bazı sulanan araziler pirinç ve sivrisinek üretiyor. Sahib'in kampı buraya kurulmuş. Hem giysileri hem de tencere ve tavaları çalınarak feci şekilde soyulmuş; herhangi bir yemek pişirecek imkandan mahrum bırakılmış.
Dima, 26 Haziran. — Duab'ın kaynağına kadar adımlarımızı takip ederek geri döndük, Shamisiri vadisine geçtik ve alçak bir geçitten Karun vadisine ulaştık. Karun Nehri'ni güçlü ve derin bir geçitten geçtik, alçak bir sıradağı aşarak Zainderud'un bazı kaynaklarının bulunduğu Zarin vadisine vardık. Oradan, coğrafyanın gürül gürül akan güçlü bir nehri olan Zainderud'un Çahar Mahal bölgesine geçtiği Tang-i-Ghezi'ye doğru yürüdük. Kherson vadisinden yukarı çıktık, Garkunak'ı geçtik ve oldukça dik, engebeli bir inişle Zainderud'un yukarı sularını oluşturan pınarların bulunduğu bu kamp alanına ulaştık. Bu günler oldukça çetin geçti; sıcaklık çok fazlaydı ancak kayda değer olayların sayısı azdı.

Gardan-i-Cherri Geçidi'nin tırmanışı oldukça zordu. Rehber bizi yanlış yönlendirdi ve dağ sırtının tepesindeki dar bir yarıktan, parçalanmış kaya basamaklarının arasından geçirdi. Karların hemen yakınında, 9000 fit (yaklaşık 2740 metre) yükseklikte kamp kurduk. Güvenlik için gerekli olan bu yeni düzenleme konforumuzu pek artırmadı; çünkü gürültülü ve kavgacı olan Arap atları kampta duruyor, katırlar ise gece boyunca çanlarını sallayıp belirli aralıklarla hapşırarak ve anırarak uykumuzu kaçırıyorlar.
Çoğunlukla çıplak çakıllı zemin üzerinden Shamisiri vadisine doğru yapılan 2000 fitlik iniş son derece sıcaktı. Burası, etrafını çok da yüksek olmayan taşlı tepelerin kuşattığı geniş, açık bir vadi; nehir kıyıları boyunca uzanan bol yeşil çimenliklerin yukarısında, dağ yamaçlarında büyük bir yüksekliğe kadar uzanan sulak buğday tarlaları yer alıyor. Şimdiye kadar gördüğüm kadarıyla buğdayların hepsi "kılçıklı." Burası öylesine güler yüzlü bir vadi ki; ekinler öyle güzel ekilmiş, öyle düzgün ve yabani otlardan öyle arındırılmış ki, insan ister istemez gözleriyle düzgün çiftlik evleri ve ambarlar arıyor. Ancak bu arayış nafile; zira bazı Ermeni köylerinin kalıntıları dışında, gece çökene kadar hiçbir insan izine rastlanmıyor. Gece olduğunda ise dağ yamaçlarının yukarısında orada burada beliren kamp ateşlerinin parıltısı, göçebe ailelerin bulundukları yerleri ele veriyor.
Artık kamp alanına sabah dokuz civarında varacak kadar erken yola çıkıyorum. Kervan ise iki saat sonra katırların anırmaları, çan sesleri, atların kavga etmek için çıkardığı çığlıklar ve hizmetkarların bağrışmaları arasında kampa ulaşıyor. Ardından katırlar yerde yuvarlanıyor, çadır kazıkları çakılıyor; güneşin kavurduğu, adeta bir fırını andıran öğleden sonralarında saat gece 2'den beri ayakta olan adamlar uzun bir siesta yapıyor ve kampın üzerine derin bir sessizlik çöküyor. Gorab'daki o hadiseden sonra revolverimi doldurdum; artık yastığımın altında onunla uyuyor, kılıfında taşıyor ve asla ulaşamayacağım bir yere bırakmıyorum. Saldırıya uğrasam bile onu sadece havaya ateşlemek için kullanacağımı düşünüyorum; fakat böyle bir silahla silahlanmış olduğumun bilinmesi, saldırıları önlemek konusunda her şeyden daha etkili oluyor. Artık yürüyüş sırasında hiç mola verilmiyor.
Shamisiri'de nereden geldiklerini kimsenin bilmediği o hasta insanlar belirdi; zor ve şüpheli kimselerdi, o zamandan beri de öyle kalmaya devam ettiler. Farsça lehçesi burada biraz değişmiş durumda; Aziz Han bu tuhaf hastalık hikayelerini Mirza'ya tercüme ediyor, Mirza da bana aktarıyor. Çadırın içine neredeyse zorla doluştuklarında, Aziz Han, kendisine başvurulduğunda onları taş yağmuruna tutuyor ve bir sopayla dövüyor, onlar da bunu gayet neşeli bir şekilde karşılıyorlar. Benim "deri kutumda" (eczane çantamda) her türlü hastalığın çaresi olan aletlerin bulunduğunu düşünüyor; kör insanları bana getirdiğinde ve onlar için hiçbir şey yapamayacağımı söylediğimde ise öfkeden deliye dönüyor. Nerede kamp kurarsak kuralım, esmer, yakışıklı adamlar sanki sihirli bir değnek değmiş gibi birdenbire bitiveriyor ve günün geri kalanında ateşin etrafında dolanıp duruyorlar. Rehberler genellikle bu adamların arasından seçiliyor.
Çadırımın etrafında çok sayıda "hasta" toplanıyor ve rahatsızlığı olanlarla birlikte çadırımın önünde birikiyorlar. Berigun'da insanlar son derece cahil ve dik kafalıydı. İki adamla tam bir saat boyunca ilgilenip onlar için ilaçlar hazırladıktan sonra, "Frenk

merhemini" istediklerini ancak "boğazlarından aşağı hiçbir şeyin inmeyeceğini" (ilaç yutmayacaklarını) söylediler. Bir başkası ise (ki yanında birkaç müridi de vardı), "Hristiyan yapmasından korktuğu için" ilacı almayacağını söyledi. Ateşi olan bir adam, dün dört günlük kinin tozunu alıp götürmüştü; bugün ise kulakları duymaz ve başı döner bir halde geri gelip onu öldürdüğümü iddia etti. İlaçların hepsini birden tek seferde yutmuş!

Erkeklerin çocuklarına ne kadar düşkün olduğunu, küçük kızlarına karşı ne kadar şefkatli ve sevgi dolu yaklaştıklarını görmek çok keyifli. Küçük çocuklar neredeyse her zaman çok güzeller; fakat üç yaşına geldiklerinde çocukluğun o zarafeti ve masumiyeti tamamen kayboluyor. İran'ın genelinde olduğu gibi burada da çocuksu yüz hatları kalmıyor; nitekim çocukluğun cazibesi sütten kesilme dönemini neredeyse hiç atlatamıyor. Eğer çocuklar hastalanırsa, babaları ilaç için onları kilometrelerce sırtlarında taşıyor, onlara son derece nazik davranıyor ve ilacı ya da diyeti doğru anlamak için sonsuz bir çaba harcıyorlar. Anne ve baba çocukla birlikte gelmiş olsa bile, çocuğu her zaman kucağında taşıyan, onu tutan, sözcü olan ve talimatları alan kişi hep erkek oluyor.

Birkaç adam, eğer çocuklarını iyileştirirsem bana kısraklar ve inekler teklif etti. Tüm "hastalar" en sonunda hep şu soruyu soruyor: "Ne yemeliyim, ne yememeliyim?" Bahtiyariler bana sık sık, kendileri gibi bu kadar yoğun miktarda peynir ve ekşi sütle beslenmenin sağlıksız olup olmadığını sordular. Yaşadıkları hazımsızlık problemini (dispepsi) tamamen bu beslenme düzenlerine bağlıyorlar. Esas olarak mast (yoğurt) ya da pıhtılaşmış süt, yayık altı suyu, peynir, roghan (eritilmiş sade yağ), nan (buğday veya palamut unundan yapılan ince, mayalı bir ekmek), arpa unundan yapılan yassı çörekler, ekşi sütte salamura edilmiş yaban kerevizi, ara sıra kebap ve sık sık kereviz sapları ile sarımsakla tatlandırılmış çorbalarla besleniyorlar. Taze sütü asla tüketmiyorlar. İster yabani ister ekili olsun, tüm meyveleri henüz tamamen ham ve yeşilken yiyorlar. Bademleri de çağla (yeşil) olarak tüketiyorlar.

Dağ keçisi avlıyorlar, turaç ve çöller toy kuşunu vurup bunların çorbasını yapıyorlar. Av peşinde sürekli tepelerdeler ve gözlerine çarpan hiçbir şeyi es geçmiyorlar. Onları birkaç kez, yuvalarında oturan kırmızı bacaklı kekliklere ateş ederken ve bu yumurtaları iyice katılaşana kadar haşlayıp bolca tüketirken gördüm. Alkol aralarında hiç bilinmiyor; Hanlar dışında çok az kişi çay ve kahvenin keyfini keşfetmiş durumda. Ayran, temiz su ve bulabildiklerinde limon sulu şerbet, onların tek masum içecekleri. Çay içen az sayıdaki kişi ise bunu esas olarak şuruba renk ve lezzet vermek için kullanıyor. Günde sadece iki öğün yemek yiyorlar. Açık hava yaşamları sağlıklı ve beslenmeleri sade olmasına rağmen, nadiren ileri yaşlara ulaşabiliyorlar. Altmış yaşındaki bir adam aralarında gerçekten çok yaşlı kabul ediliyor. Erkekler eşlerine karşı kesinlikle hiç kibar değiller; eğer kadınlar ya da ben onların yoluna çıkacak olursak, kaba adamların köpekleri tekmelemesi gibi bizi de kenara doğru iteliyorlar.

Çahar Mahal'e benzeyen, gözü yoracak hiçbir yükseltinin bulunmadığı nispeten düzlük arazilerden geçerek yolumuza devam ettik; zaten o bölgeden çok da uzakta değiliz. Shamisiri'de, Dilleh Dağı'nın o güzel sivri zirvesi dışında gözü oyalayacak hiçbir yükseklik yok. Kuzey tarafındaki tepeler alçak, çakıllı ve taşlık; zirvelerine yakın yerlerde ise dikey kaya çıkıntıları beliriyor. Güneye doğru ise tepeler, oldukça

kıvrımlı tabakalaşmalarıyla bambaşka bir jeolojik oluşuma sahip. Bir sonraki yürüyüşümüz; cılız otların, bolca geven sakızının, keçi dikeninin ve Prosopis stephaniana (cüce çalı türü) bitkilerinin yer aldığı alçak, taşlı tepelerin üzerinden Karun vadisine doğru yapılan dik bir inişle geçti. Burada, vadideki alçak yeşil etekler, ekili düzlükler ve dağ yamaçlarında oldukça yüksek yamaçlara kadar taşınan tarım alanları yorgun gözlerimizi dinlendirdi. Dağların arasındaki esaretinden bir süreliğine kurtulan Karun, burada her biri güçlü birer nehir olan birkaç kola bölünüyor; çimenlerin arasında kıvrıla kıvrıla esiyor, bir ayna gibi parıldıyor ve bu coğrafyaya, onsuz bile bu mevsimde son derece güler yüzlü olacak olan o manzaraya neşeli, hızlı akışıyla can veriyor. Rehberin önünden giderek ilk geçidi aşmaya çalışırken çok derin bir suya girdik ve Screw (binek hayvanı) akıntıya kapılarak ayakları yerden kesildi; ancak büyük bir gayretle bizi sol kıyıya ulaştıracak yerli bir halkı beklediğimiz çakıllı bir banka tırmanmayı başardı. Yerli adam bizi uzun ve dolambaçlı yollardan sol kıyıya geçirdi. Akıntı son derece güçlü ve derindi; kervanın nehri geçiş sahnesi ise izlenmeye değer, son derece güzel bir manzaraydı.

FORDING THE KARUN. *To face p. 23, vol. II.*

Pazar günü için Berigun'da mola verdik. Burası; üzerinde harap bir kale, şaha kalkmış figürlerle işlenmiş birkaç taş aslanın bulunduğu bir mezarlık ve çok güzel beyaz kavak ağaçlarından oluşan bir korunun yer aldığı bir tepeydi. Kavaklardan birinin gövde genişliği, yerden altı fit yükseklikte tam on sekiz fite (yaklaşık 5.5 metre) ulaşıyordu. Başak vermiş adeta bir deniz gibi uzanan buğday tarlaları, yeşil platonun içindeki derin bir kanalda akan Karun, cılız otlarla kaplı bazı etekler ve tam karşıda, güney-batıda yükselen yabanıl zirveleri ve devasa kar düzlükleriyle Zard Kuh sıradağlarının o dik, kayalık azameti bir araya gelerek göz alıcı bir manzara oluşturuyordu. 8280 fit (yaklaşık 2520 metre) yükseklikteki bu bölgede, gölgedeki sıcaklık pek de bunaltıcı değildi.

Ertesi günkü yürüyüşümüz kısa ve sıkıcı geçti. Yolun bir kısmı Karun vadisinden yukarıya doğru, bir kısmı ise üzerinde neredeyse hiç kamp bulunmayan, bitki örtüsü son derece cılız, çakıllı tepelerin üzerinden ilerledi. Buradan, 8500 fit yükseklikte yer alan, yaklaşık beş mil uzunluğunda ve iki buçuk mil genişliğindeki yüksek Çeşme-i Zarin (Altın Pınar) ovasına doğru aniden indik. Üzerinde az da olsa bitki örtüsü

barındıran ve giderek alçalan tepeler platonun sınırlarını çiziyordu; biraz uzakta duran Zard Kuh ise ovanın batı ucunu adeta tamamen kapatıyor gibi görünüyordu. Ovanın ortasındaki bir kaya sırtının altından gürül gürül güçlü bir pınar fışkırıyor ve bir anda elli fit genişliğinde, berrak ve sakin bir akarsuya dönüşüyordu. Bu akarsu, düzlükteki yeşil çimenlerin arasından adeta büyüleyici dönüşler ve kıvrımlar yaparak süzülüyordu. Dümdüz uzanan çayırlar, yemyeşil arpalar, zengin kara toprağı süren çok sayıda iri öküz koşumu, binlerce koyun, keçi, eşek, kısrak, katır ve inekten oluşan esmer sürüler; hepsi bir arada besleniyordu. Kara çadırlardan kurulmuş büyük köyler yer alıyordu ki bu çadırlardan bir grubu, bir Han'ın beyaz otağının (köşkünün) etrafını sarmıştı. Eyerli atlar bağlanmış durumdaydı, sürüler sulanmaya götürülüp getiriliyor, bir yandan yüklü eşekler gelip gidiyor, diğer yanda tereyağı yayılıyor ve halılar dokunuyordu. Tüm bu canlılık, insana kendini adeta "dünyanın merkezinde" hissettiren sessiz ama yoğun bir yaşam ve üretim sahnesi oluşturuyordu. Bu akarsu, Zainderud Nehri'nin en önemli ana kaynaklarından biridir. Bu hayat dolu kamp alanından ayrılarak alçak tepelerin üzerinden yürüdük, Zainderud'u birkaç kez sığ yerlerinden geçtik ve alçak, bereketli otlak araziler üzerine kurulmuş birkaç İlyat kampına rastladık. Bu göçebelerin çadırları yoktu; bunun yerine ön tarafı açık kulübelerde yaşıyorlardı. Bu kulübelerin çatıları ve arkaları, yaban kerevizinin sert, sarı çiçekli saplarından yapılmıştı. Patika, nehrin sol kıyısını takip ediyordu; nehir burada dolgun ve geniş bir akarsu halinde, yuvarlak tepelerin arasından geçerek Tang-i-Ghezi boyunca akıyordu ve etraftaki manzara Cheviot Tepeleri'ni (İngiltere-İskoçya sınırındaki tepeler) çokça andırıyordu. Tang-i-Ghezi'de kamp kurduk. Bu sabah ise Kherson Nehri ile beslenen, gür çimenlerle kaplı bir vadiye doğru alçak bir tepeyi aşarak geçtik, Garkunak Dağı'nın bir yamacına tırmandık ve Aziz Han'ın çadırlarının bulunduğu yerde mola verdik. Buradaki kadınlar bizi son derece konuksever bir şekilde karşıladılar, taze inek sütü ikram ettiler ve fotoğraflarının çekilmesine izin verdiler.

Çok ıssız bazı tepelerin arasından yürürken başıma tatsız bir aksilik geldi. Mirza, arkamdan gelmesi gerektiği gibi at sürdüğünde katırı her zaman gözden kayboluyor ve hiçbir işe yaramıyor; bu yüzden son zamanlarda onu öne aldım. Bugün eldivenimin tekini düşürdüm; ona beyhude yere seslenip ıslık çaldıktan sonra attan indip eldiveni kendim aldım, zira tek bir çift eldivene kalmış durumdayım. Ancak tekrar ata binmek için yaptığım her deneme başarısızlıkla sonuçlandı; çünkü her seferinde elimi eyere koyduğumda, Screw (binek hayvanım) çevik bir şekilde geriye doğru kaçtı. Sakat dizime rağmen, yokluğum fark edilene kadar onu tam bir saat boyunca yularından çekerek yürütmek zorunda kaldım. Bu sırada oradan geçen Lurlar tarafından soyulma riskiyle karşı karşıya kaldım. Mirza geri döndüğünde ise katırını hırsızlara karşı tamamen savunmasız bir şekilde bir vadide bırakmıştı; Aziz Han buna o kadar öfkelendi ki onu "boğazını kesmekle" tehdit etti. Aziz, "dış mekân deneyimi ve becerisi" olmadığı için Mirza'yı "masa başında yetişmiş adam" diyerek küçümsüyor ve onun katırın üzerinde oturuşundaki o dalgın, çaresiz halini taklit edip onunla alay ediyor; fakat Mirza ne kadar kışkırtılırsa kışkırtılsın asla öfke veya nezaketsizlik belirtisi göstermiyor.

Aziz'in kampından, iki gündür mola verdiğimiz bu yere, Çeşme-i Dima'ya doğru son derece dik ve engebeli bir iniş yaptık. Zainderud Nehri'nin ana kaynaklarını oluşturan üç akarsu bu bölgeden doğuyor; bunlardan biri olan Dima, buradaki bir kayanın altından gürül gürül güçlü bir pınar halinde fışkırıyor, bir havzada toplanıyor ve ardından tam teşekküllü bir nehir olarak akıp gidiyor. Bu havzanın veya göletin bir tarafında, üzerinde harap bir kalenin kalıntıları bulunan kayalık bir tepe yükseliyor; diğer üç tarafında ise kabaca örülmüş alçak taş duvarlar yer alıyor. Kısa süre sonra etrafımıza toplanan Lurlar, bu harap kalenin, zamanında burada kendi adına para bastıran büyük bir kralın keyif sarayı (yazlığı) olduğunu söylüyorlar. Vadinin yamaçları irili ufaklı kamplarla bezenmiş durumda. Tam karşıda ise İngilizlere karşı son derece dostane görüşlere sahip olmasıyla ün salmış bir reis olan Çırağ Ali Han'ın büyük kampı ve beyaz otağı yer alıyor.

Dünkü sıcaklık çok bunaltıcıydı; buraya akın eden Bahtiyari ziyaretçiler ile hasta insan kalabalığı, 7600 fit (yaklaşık 2320 metre) yükseklikteki bu büyük sıcağın yarattığı hayal kırıklığını pek de hoşgörülü bir sakinlikle karşılayamıyordu.

Zainderud'un bu ana kaynakları; Zarin, Kharba ve Dima vadilerinden doğup buraları güzelleştirerek, İsfahan'a doğru geçtikleri Tang-i-Ghezi'ye ulaşmadan hemen önce birleşiyorlar ve daha önce de belirtildiği gibi en sonunda bir bataklıkta gözden kayboluyorlar. Burası, İran'da gördüğüm en sulak ve sulak alanları en bol olan bölge. Dağ yamaçlarından ilk çıktıkları anda güçlü akarsular oluşturan o gürül gürül, güzel pınarların yanı sıra, üç vadide de bir atın basışıyla hoş bir yumuşaklık hissi veren ve bitki örtüsü bakımından benim zihnimdeki İskoçya Yaylaları'ndaki (Highland) bataklıkları çağrıştıran pek çok nemli, süngerimsi ve düzenli bataklık alan bulunuyor. Bunların arasında, bana göre henüz bilinmeyen küçük bir kırmızı sinekten beslenen etobur güneş gülü (Drosera rotundifolia) bitkisi de oldukça gür bir şekilde yetişiyor. Bu sular ve bataklık alanlar, Kuh-i-Rang dağının güney yamaçlarının hemen aşağısında, Dış Sıradağların iç kısmında küçük bir alanı kaplıyor.

Bu noktadan itibaren, büyük kısmı sulanan ve tarım yapılan çok güzel bir vadi boyunca otuz millik bir keşif yolculuğuna çıktım. 2500 fitlik bir tırmanışla 10,500 fit (yaklaşık 3200 metre) yükseklikteki Gal-i-Bard-i-Jamal Geçidi'ne ulaştık. Buradan, mavi derinliklerinden Kuh-i-Shahan'ın azametli kütlesinin yükseldiği adeta dipsiz bir uçuruma doğru muazzam bir iniş uzanıyordu; diğer yüksekliklerin arasında ise kayalık bir sırtın üzerine oturmuş, çırılçıplak kayalardan oluşan çarpıcı bir zirve olan Faidun göğe tırmanıyordu. Bu yükseklikte hava gerçekten çok serindi ve Dima'nın o bunaltıcı sıcağından kaçmak için harika bir sığınak oldu.

Bu bölge bugünlerde oldukça karışık ve huzursuz görünüyor. İki gün önce bir kan döküldüğünü duyduk; bugün ise Kharba vadisinde, Kuh-i-Shahan dağlarının arasında on iki kişinin hayatını kaybetmesiyle sonuçlanan bir çatışma yaşanmış. Yanımızdan geçen atlılar, bir kabile savaşına doğru yol alan, ellerinde uzun tüfekler ve kılıçlar taşıyan silahlı adamlardı. Korkarım ki İsfahan'a geri dönmek zorunda kalacağım. İlerideki durumlar fazlasıyla güvensiz ve tehlikeli olarak değerlendiriliyor; geri çekilme ya da ileri gitme yönündeki her hareketimiz ciddi zorluklarla kuşatılmış durumda.

I. L. B.

MEKTUP XVII

GAL-İ-GAV KAMPI, KUH-İ-RANG, 2 Temmuz.

Dima'dan yola çıkarak, karlı Zard Kuh dağını her an görüş alanımızda tutarak yüksek platolara doğru tırmandık; adsız bir zirve şu sıralar tamamen bembeyaz bir örtüyle kaplıydı. Ardından verimli bir vadi olan Shorab'a doğru indik ve burayı boydan boya geçtik. Bu vadinin bir tarafında, Kar Kanun olarak bilinen meşhur yarık yer alıyordu; burası, Kuh-i-Rang'ın aynı adı taşıyan dağ uzantısı boyunca insan eliyle açılmış yapay bir yarıktı. Dağların arasında kıvrıla kıvrıla ilerledikten sonra, berrak, hızlı akan ve tavus kuşu yeşili rengindeki sularıyla tepelerin eteğinde uzanan çiçeklerle bezeli, nefis bir çayırlık ovayı besleyen Karun Nehri'ne indik. Bu tepelerin ardında, Zard Kuh ile aralarında Karun'un bir başka kolu daha akıyordu.

Burası; zirveleri, uçurumları, kanyonları ve göz kamaştıran kesintisiz kar düzlükleriyle üzerimize doğru çöken Zard Kuh'un o yabanıl azametiyle tam bir tezat oluşturan, ışıl ışıl ve güler yüzlü, son derece sevimli bir ovaydı. Ova tamamen kısraklara ve taylara bırakılmıştı; ancak çok yukarılardaki yeşil düzlükler ile tepelerin eteklerindeki küçük oyuklar İlyat çadırlarıyla benek benek süslenmişti. Orada geçirdiğimiz dört gün boyunca kampımız İlyat ziyaretçilerinden hiç eksik kalmadı. İlk akşam Sahib, yanında ağır yaralı bir adam ve görünüşe göre romatizma ateşinin ilk evrelerinde olan bir başka zavallıyla birlikte geldi. Şiddetli acılar çeken, tamamen çaresiz kalmış, ateşi 104 dereceye (yaklaşık 40°C) fırlamış ve her eklemi şişmiş olan bu zavallı adam için küçük bir çadır kuruldu. Alışılagelmiş tedavilerin onun üzerinde hiçbir etkisi olmamıştı.

Şansıma, yakın zamanda piyasaya çıkmış yeni bir ilaç olan saloldan (salisilik asit türevi) küçük bir miktar ve kullanım talimatları bana hediye edilmişti. Efendisi Hacı, adamın bu ilacı düzenli olarak almasını sağlama ve canı çektikçe ona sıcak çay içirme görevini üstlendi. Yirmi iki saatin sonunda adam sadece ateşten ve acıdan kurtulmakla kalmadı, aynı zamanda bir katıra tek başına binebilecek duruma geldi.

Chaman Kushan ovasının hemen yakınında, dikkat çekici iki belirgin yer bulunuyor: Karun'un doğduğu yer kabul edilen meşhur kaynak ve Kar Kanun adındaki insan eliyle yapılmış o büyük yapay yarık. İlki olan kaynağı sisli bir günde ziyaret ettim; sis dağların azametini daha da büyüterek gösteriyor, kanyonları yarı şeffaf mavi bir atmosferle doldurarak tüm manzaraya nadide bir güzellik katıyordu. Zira itiraf etmek gerekir ki, İran manzarasının güzellikleri genellikle çok göz alıcı, sert ve çırılçıplaktır (gölgesizdir). Karun da dahil olmak üzere iki ya da üç nehrin sığ geçitlerini aşmak, bazı dik tırmanışlar ve inişler yapmak, Zard Kuh'un taşlı yamacı boyunca uzanan engebeli bir rotada at sürmek ve oldukça sağlam bir kar köprüsünden geçmek bizi tam olarak Karun'un doğduğu var sayılan o güçlü pınarların karşısındaki bir uçurumun tepesine ulaştırdı.

Bu kaynağın hemen üzerinde, Zard Kuh sıradağlarının o muazzam kütlesi yükseliyor; burası devasa bir dağ bariyeri, muazzam kar dolu kanyonları, devasa uçurumları ve uçsuz bucaksız kar düzlükleriyle sarı ve gri kireçtaşından oluşan bir azamet abidesi. Ağaçtan tamamen yoksun ve lalelerle bezeli çimenlerin kar düzlüklerinden gelen neme doğru tırmandığı yerler dışında bitki örtüsünden

tamamen mahrum bir coğrafya. Burası sayısız coşkun akarsuyun doğum yeridir, gelgelelim içlerinden sadece bir tanesi denize ulaşan yolu bulmayı başarır.

1 Diğer gezginlerin faydalanması adına, uyguladığım salol tedavisinin etkili olduğunu eklemek isterim. Nitekim daha sonra ateşli akut romatizma yaşayan birkaç vakada daha bu ilacın aynı derecede etkili olduğunu gördüm. Genel okuyucunun, bu mektuplarda paylaştığım tıbbi ve cerrahi notları mazur göreceğini umuyorum. Benim asıl amacım, yerel halkın Avrupa tıbbı yardımına ne kadar büyük bir arzu duyduğunu ve en azından bedensel şifa sağlama noktasında, tıbbi bir misyoner için ne kadar geniş bir faaliyet alanının açık olduğunu gözler önüne sermektir.

SAR-I-CHESHMEH-I-KURANG. *To face p. 29, vol. II.*

Bu pınarlar, bir kar düzlüğünün hemen aşağısında yer alan ulu, kireçtaşından bir uçurumun yan tarafındaki bir yarıkta bulunuyor. Bu kar düzlüğünün bir ucunda, adeta bir maden kuyusundan fışkırır gibi, pınarların en güçlü olanı yeryüzüne kaynıyor. Eğrelti otları ve yosunlardan oluşmuş bir tür mağarada diğer pınarlarla birleşerek, bir kaya eşiğinin üzerinden köpükten bir örtü halinde dökülen güçlü bir şelaleye dönüşüyor. Buradan sıyrılıp çıkan nehir, harika mavi-yeşil renkte gürül gürül bir akarsu olarak bir kar köprüsünün altından geçiyor ve tüm görkemiyle yolculuğuna başlıyor. Bu pınarın etrafını saran çevre yabanıl ve muhteşem. Birkaç Bahtiyari, kaya yüzeyinin alt kısımlarından sürünerek geçip pınarın hemen yukarısındaki bir noktaya tünemişlerdi. Suyun yer yer gürleyen, yer yer hafifleyen uğultusu yabanıl bir müzik oluşturuyor, kar köprüleri ise manzaranın etkileyiciliğini daha da artırıyordu.

Elbette bu bölgenin coğrafi açıdan uyandırdığı ilgi son derece büyüleyicidir. Bahtiyariler tarafından Sar-i-Cheshmeh-i-Kurang ("Kurang'ın ana kaynağı") olarak adlandırılan ve bu yolculuğa kadar Karun ya da Kurang'ın gerçek doğuş yeri olduğu varsayılan bu dikkate değer pınar; aslında nehrin asıl kaynağı değildir. Nitekim nehrin gerçek kaynağı, daha sonraları muhteşem Kuh-i-Rang'ın yukarı sularına kadar takip edilerek ortaya çıkarılmıştır.

İran'ın övünebileceği tek gerçek nehir olan ve ülkenin ticari geleceğinde önemli bir rol oynamaya yazgılı görünen bu nehir hakkında birkaç kelime etmek yerinde olacaktır. Doğduğu kaynaktan itibaren bu nehir; yukarı çığırının büyük bir kısmında yükseklikleri 1000 ila 3000 fit (yaklaşık 300 - 900 metre) arasında değişen uçurumların arasından büyük bir hızla akan, gür, derin, güçlü ve önemli bir akarsudur. Yıl boyu kurulamayan, sürekli akan bir nehir olup çok az yerinden sığ geçiş imkanı verir, bu geçişler de yalnızca yukarı sularında mümkündür. Genişliği

genellikle elli ila yüz yarda (yaklaşık 45 - 90 metre) arasında değişirken, Pul-i-Ali-kuh (Ali-kuh Köprüsü) mevkiinde sıkışarak yaklaşık dokuz fitlik bir genişliğe kadar daralır.

1. Burada ve sayfa 35'te yer alan coğrafi açıklamalara dair birkaç paragraf, mektuba sonradan yapılmış eklemelerdir.
2. Her ne kadar bu nehrin doğru ismi şüphe götürmez bir şekilde Kurang olsa da, ben metin boyunca nehrin ticari ve siyasi olarak tanındığı yaygın yazılışı olan Karun adını kullanmayı tercih ettim.

Kıyılarının dikliği ve yüksekliği, nehrin sularını genel olarak sulama amaçları için kullanışsız hale getirmektedir; fakat gelecekte bir gün muazzam bir "su gücü" (hidroelektrik kaynağı) olarak değerlendirilebilir. Dağ sıralarının kendine has yapısının dikte ettiği o kıvrımları neredeyse olağanüstü düzeydedir (zira nehrin kendi yatağını "oyarak" şekillendirdiği fikrini reddediyorum). Kaynağından çıktıktan sonra yüz mil boyunca güneydoğuya doğru akan nehir, ardından keskin bir dönüş yaparak elli mil boyunca güneybatıya doğru ilerler; sonrasında ise hayal gücünü zorlayan bir başka dönüşle ilk akış yönünün tam aksi istikamete yönelerek, yüz mil boyunca kuzeybatıdaki Şüşter'e doğru yol alır.

Kuh-i-Rang ile Şüşter arasındaki kuş uçuşu mesafenin yetmiş beş mil olduğu hesaplanmaktadır; ancak Karun'un sularının katettiği toplam mesafe, 9000 fitlik (yaklaşık 2740 metre) kümülatif bir düşüşle birlikte tam 250 miles (yaklaşık 400 km) bulmaktadır.

Nehir, Bahtiyari ülkesindeki yolculuğu boyunca dağ yamaçlarından fışkıran çok sayıda berrak ve taze su pınarının yanı sıra tuzlu akarsular ve pınarlarla da beslenmektedir. Bunların dışında çeşitli yan kolları da bünyesine kabul eder ki bunların en önemlileri Ab-i-Bazuft ile yerel olarak farklı isimlerle bilinen bir başka akarsudur; doğduğu Çigahor havzasından hareketle Ab-i-Çigahor olarak adlandırabileceğimiz bu kol, yirmi millik bir mesafeyi aşmak için tam doksan millik bir rota çizmektedir. Diğer kollar arasında Ardal yakınlarındaki Çahar Mahal bölgesinden akıp gelen Darkash Warkash, Gorab'ın o güzel vadisinden doğan Dinarud ve Ab-i-Cherri (veya Duab) yer almaktadır.

Sar-i-Cheshmeh-i-Kurang pınarının 8000 fiti aşkın bir yükseklikte, o dik yamacından böylesine azametle fışkırdığı bu Zard Kuh sıradağları, aslında bir dağ zincirinden ziyade bir dizi kaya zirvesi ve uçurumdan ibarettir. Haziran sonlarında, dağın çıplak kayalıkları ve doğal surları devasa kar düzlüklerini üzerinde taşıyordu; deniz seviyesinden yaklaşık 11.700 fit (yaklaşık 3560 metre) yükseklikteki Gil-i-Shah ile 11.400 fit yükseklikteki Pambakal gibi devasa yarıklar ve geçitler tamamen karla doluydu. Ancak geçirdiğimiz sadece dört gün içinde bile karlar hızla eridi; muhtemelen ağustos ayına gelindiğinde, yarıkların en yüksek ve en az güneş alan noktalarındaki birkaç küçük leke dışında geriye neredeyse hiçbir şey kalmayacaktır. Karların temmuz ayına kadar dayanabildiği yerler sadece kuzey yamaçlarıdır.

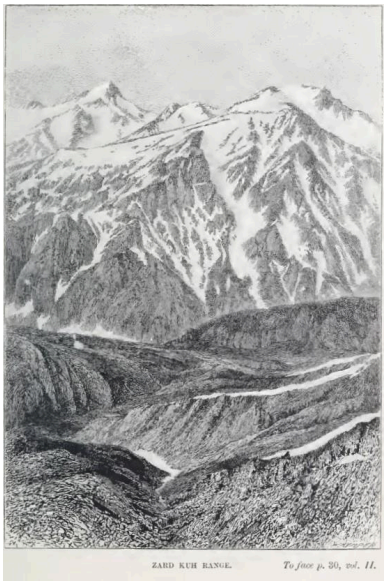

Bu dağ sırasının en belirgin özellikleri; dar bir duvarı andıran yapısı, her iki yamacının da aşırı engebeli oluşu, bu engelin alışılagelmiş pürüzlü hattı üzerinde göze çarpacak şekilde yükselen belirgin hiçbir zirveye sahip olmaması, çıkıntılı dağ uzantılarından yoksunluğu ve neredeyse tamamen çıplak olmasıdır. Muazzam bir azameti vardır; fakat ancak nadir atmosfer koşulları altında "güzel" olarak nitelendirilebilir. Uzunluğu yaklaşık otuz mil kadardır. Kuzeybatıdan güneydoğuya doğru uzanır. En yüksek zirvelerinden bazıları 13.000 fit (yaklaşık 3960 metre) yüksekliğe ulaşır. İsmi ise aslında "soğuk dağ" anlamına gelen Sard Kuh ifadesinin zamanla bozulmuş bir halidir.

Çeşitli kar sularını sığ yerlerinden geçtikten ve baş döndürücü derecede dik bir keçi yolunu tırmandıktan sonra, Gil-i-Shah adındaki o büyük kar geçidine ulaştık. Bahtiyariler, ilkbaharda Şüşter ovalarından yukarıya, bu geçitteki sertleşmiş karların üzerinden geçerek tırmanırlar; sonbaharda ise karlar yumuşadığında, yukarıdaki kayalık eşikler üzerinde yer alan son derece zorlu bir patikayı kullanarak geri dönerler. Sislerin arasında burası, Küçük Tibet'teki Lachalang Geçidi'nin girişi hariç tutulursa, hayatımda gördüğüm en muazzam ve dudak uçuklatan geçit gibi görünüyordu. Ayrıca atmosferik bir yanılsama, geçidi koruyan dağları adeta mavi gökyüzüne kadar yükseltmişti. Zirveye ulaşmayı çok istiyordum; fakat oldukça dar bir kanyonda, katırın geçemeyeceği türden yüksek bir kar köprüsündeki geniş bir yarık yüzünden önüm tamamen kesildi. Bunun üzerine orada birkaç saat kamp kurduk; ancak orada bile göçebeler, meraklarının verdiği cesaretle çadırımın etrafına normalde gösterdiklerinden çok daha büyük bir cüretle üşüştüler. Hatta Mirza, içelerinden ikisinin kurnazca bir soygun planladığını kulaklarıyla duydu.

Geri döndüğümde sıcaklık çok fazlaydı, gölgede 100 dereceye (yaklaşık 38°C) ulaşıyordu; fakat dinlenmek imkansızdı. Çünkü çadırımın yakınına çok sayıda kısrak ve at bağlanmıştı; sayıları kırkı bulan kadınlı erkekli biniciler ise etrafımı sarıp benden ısrarla ilaç ve göz losyonları talep ediyorlardı. Mirza, onların rahatsızlıklarına dair anlattıkları o tuhaf ve abartılı hikayeleri bana tercüme ederken, yüzündeki o sakin ve ciddi ifadeye sık sık hayret ederim. Çırağ Ali Han'ın bir oğlu yanıma gelerek, "Frenk merheminin", kendi kabilesinden genç ve güzel bir kadının "burnundaki

çıbanı" tamamen iyileştirdiğini müjdeledi! Gerçek bir fayda sağlamış olma fikri, yaşanan pek çok başarısızlığın yarattığı hayal kırıklığını pek teselli etmiyor; üstelik tek bir iyileşme vakası bile, kapınıza dayanan o yorucu "hasta" sayısını katlayarak artırıyor. O ovada geçirdiğimiz bir gün boyunca, saat on bir ile beş arasında bir an bile huzur bulup dinlenemedik.
İlhanı yönetiminin sağladığı asayiş ve düzenin, esas olarak sadece yönetim merkezinin çevresinde geçerli olduğunu gösteren küçük olaylar yaşanıyordu. Kabileler arasında şiddet içeren anlaşmazlık hikayeleri ve kan davalarından kaynaklanan kavga haberleri her gün kulağımıza geliyordu; nitekim taze kılıç kesikleri ve kurşun yaralarıyla pek çok kişi Hakim'e (doktora) getiriliyordu. Bir gün, ben yokken bir kadının çadırıma girmesini engellediği için bir adamın Hassan'a saldırması sonucu kampta büyük bir arbede yaşandı. Bu ülkeye geldikten çok kısa bir süre sonra öğrendim ki Bahtiyariler, kadınları konusunda tehlikeli derecede hassaslar; her ne kadar kadınların yüzleri örtülü olmasa da ve Doğu'da pek alışılmadık bir hareket serbestisine sahip olsalar da durum böyledir. Hizmetkarlarımı bu konuda birden fazla kez uyardım; çünkü kabile geleneklerine göre, bir Bahtiyari kadınına yapılacak en ufak bir hakaretin bedeli mutlaka kanla ödenmek zorundadır. Bu aşırı hassasiyetin iyi bir yanı da var: Sürekli patlak veren kabile savaşlarının ve kargaşaların ortasında bile, kadının namusu her zaman güvence altındadır ve bir kadın en yabanıl bölgelerde bile tek başına güvenle seyahat edebilir; ancak kocasını aldatan bir kadının sonu neredeyse kesinlikle ölümdür. Bir gece kamplarımız hırsızlar tarafından tehdit edildi, ancak Aziz Han üzerlerine ateş açarak onları uzaklaştırdı.
Çevredeki arazinin şu anki genel görünümü her ne kadar ıssız ve yalnız olsa da, son iki yüzyıl içinde burası işçilerle ve onların yiyecek ihtiyacını karşılayan insanlarla hınca hınç dolu olmuş olmalı. Çünkü on yedinci yüzyılın başlarında, modern İran krallarının en büyüğü ve en vatanseveri olan Büyük Şah Abbas, İsfahan'ı bir daha asla kıtlık riskiyle karşı karşıya bırakmamak adına, Karun ile Zainderud nehirleri arasındaki seviye farkından (yaklaşık 300 fit) yararlanmayı amaçlayan bir proje tasarlamış ve bunu kısmen hayata geçirmişti. Plan, aradaki dağ uzantısını yararak birinin sularını diğerine akıtmaktı. Bu yarma çalışması onun halefleri tarafından da sürdürüldü; fakat ya işçiler, kalker tabakasının altında yatan o sert çakmak taşını delmeyi başaramadılar ya da Safevi hanedanının çöküşü bu projeye son darbeyi vurdu. Neticede, o dönem için muazzam bir mühendislik girişimi olması gereken bu projeden geriye, tepenin sırtında yer alan ve üzerinde hala alet izleri barındıran devasa bir yarıktan başka bir şey kalmadı; burası "300 yarda uzunluğunda, on beş yarda genişliğinde ve elli fit derinliğinde" bir yarıktır. Bu yarığın yukarısında, taş ocağından çıkarılmış büyük taş yığınları ve muhtemelen gözetmenlere ait evlerin kalıntıları yer alıyor; aşağıda ise Karun suyunun yönünü bu yarığa çevirmesi planlanan barajın kalıntıları göze çarpıyor.
Serin ve güzel bir akşamüstü, bu hüzünlü yükseklikten aşağıya doğru inerek son derece çarpıcı bir manzarayla karşılaştım: Sar-i-Cheshmeh'den gelen tavus kuşu mavisi kol, Kuh-i-Rang'dan gelen tavus kuşu yeşili akarsuyla birleşiyordu; yataklarının koyu ve yüksek kenarları dağların görüntüsünü dışarıda bırakıyordu. Her iki nehir de birleşme noktalarından önce coşkun ve hırçın dalgalarla akıyor, ancak

birleştikten sonra son derece enfes bir renge bürünerek pürüzsüz, sessiz ve derin bir hacim halinde aşağıya doğru süzülüyordu; sular o kadar derindi ki sığ bir geçiş imkanı vermiyordu. Nehrin kenarları yeşil çimen şeritleri ve sayısız çiçekle bezelenmişti. Kanyondan çıktığımızda, Zard Kuh'un o ulu kütlesi gün batımının kızıllığında gül rengine bürünmüş olarak karşımızda belirdi; mavi gökyüzünü yaran karlı zirveleri ve kuleleri, ovanın berrak suları ve çiçeklerle bezenmiş çimenleri bize yuvamıza dönerken güler yüzlü bir hoş geldin sunuyordu.
1. Six Months in Persia (Persistan'da Altı Ay) — Edward Stack.

Bir sonraki yürüyüşümüz son derece büyüleyiciydi; yolun büyük bir kısmı koyun ve keçi patikalarını takip ederek, bazen de hiçbir patika olmadan, ulu Kuh-i-Rang'ın dağ uzantıları ve derin kanyonları üzerinden geçti. Çok yüksek dağların arasında sıkışıp kaldığımız, dağ uzantılarının ılgınlar, ada çayları ve sütleğenlerle yeşillendiği ıssız ve muazzam bir yolculuktu bu. Kanyonları coşkun akarsuların uğultusuyla çınlıyor, yamaçlarından fışkıran berrak pınarlar hemen aşağıda adeta çimden birer halı oluşturan düzlüklerle buluşuyordu. Dağ yamaçları ise yer yer metrelerce kalınlıktaki kar kütleleriyle kaplıydı; bu karların bittiği sınırlarda mor çiğdemler, sarı düğün çiçekleri ve beyaz laleler fışkırıyordu. Ancak bu yürüyüşün asıl görkemli unsuru, sağımızda yükselen ulu Kuh-i-Rang değil; solumuzda, sürekli daralan bir vadinin hemen öteki tarafında kar düzlüklerini ve karlı zirvelerini gökyüzünün maviliğine doğru yükselten muhteşem Zard Kuh dağlarıydı. İki gündür mola verdiğimiz, deniz seviyesinden yaklaşık 11.150 fit (yaklaşık 3400 metre) yükseklikteki Gal-i-Gav Geçidi'nde Zard Kuh, Kuh-i-Rang'a o kadar yaklaşıyor ki aralarında sadece çok derin ve yarık şeklinde bir kanyon kalıyor. Bu geçitten bakıldığında sadece bu sıradağların değil, geçidin açıldığı o muazzam çöküntü alanının ve onun da ötesinde tüm ihtişamıyla yükselen o ulu Kuh-i-Shahan dağının dudak uçuklatan manzarası izlenebiliyor. Burası Karun ile Ab-i-Diz nehirleri arasındaki su ayrım çizgisidir; her ne kadar ikincisinin en nihayetinde Band-i-Kir mevkiinde ilkiyle birleştiği unutulmamalıdır. Etrafta tek bir ağaç bile bulunmuyor.
Kuh-i-Rang, bu yolculuk boyunca şu ana kadar gördüğüm tek "gerçek dağdır." Sadece devasa kütlesi ve devasa, uzaklara uzanan dağ kollarıyla değil, aynı zamanda bir bitki örtüsüyle "giyinmiş" olmasıyla da diğerlerinden ayrılır. İsmi "alacalı dağ" anlamına gelmektedir. Üzerinde Devonshire kırmızısını (toprak kırmızısı) andıran pek çok ton barındırır; fakat şu sıralar tamamen yeşilliklerle kaplı olduğu için toprağının ve kayalık kaburgalarının yapısı tam olarak incelenememektedir.
Burası hem akarsular hem de pınarlar bakımından son derece zengin bir dağdır. Fiziki ve coğrafi açıdan adeta bir merkez, Bahtiyari dağlarının "Dış" ve "İç" sıraları olarak çok yerinde bir şekilde adlandırılan oluşumları neredeyse birbirine bağlayan bir tür düğüm noktasıdır. Dağ, ülkeyi belirgin bir şekilde iki bölgeye ayırır ki bu bölgeler kolaylık olsun diye çok isabetli bir biçimde "Bahtiyari Ülkesi" ve "Yukarı Elam" olarak adlandırılmıştır; ilki güneydoğuda, ikincisi ise yüksekliği 13.000 fitin hemen altında olan bu son derece önemli zirveler grubunun kuzeybatısında yer alır ve tamamı genel olarak Kuh-i-Rang adıyla anılır.

Bu bölgenin en belirgin coğrafi özelliği; bu noktadan itibaren güneydoğuya doğru vadilerin, büyük sıradağlara paralel olarak uzanmasıdır. Bu vadiler oldukça geniş ve düzlüktür; suların tahliyesini kolayca ve pürüzsüzce sağlar, ayrıca nehirlerin genellikle her iki kıyısında da uzanan oldukça rahat patikalar için fazlasıyla alan sunar.
Anlatımın coğrafi kısımlarını takip eden okuyucu, umarım fark etmiştir ki, daha önce geçtiğimiz bölgedeki Dış ve İç sıradağlar arasındaki açıklıklar oldukça az sayıda ve dikkat çekicidir: Tang-i-Ghezi ve Tang-i-Darkash Warkash dış sıradağları, Tang-i-Dupulan ise iç sıradağları yarıp geçmektedir.
Kuh-i-Rang, iki ayrı nehir sisteminin doğuşuna neden olan kesin su ayrım çizgisidir. 11.000 fiti aşan zirvelerden birinin tepesinden bakıldığında haritada da çok net ve güzel bir şekilde görüleceği üzere bu dağ, "arazinin uzanışında" sıra dışı bir değişime işaret eder. Zira ana su tahliye hatları artık büyük sıradağlara paralel uzanmaz; aksine onları diklemesine keserek Yukarı Elam'ı, hiçbir düzen ve tekdüzelik barındırmayan, yarılmış ve parçalanmış yabanıl, karmaşık bir dağ denizine dönüştürür.
Denize bir şekilde ulaşması gereken nehirlerin dağ sıralarını bu şekilde dik açılarla kesmesi (ki bu muhtemelen doğanın muazzam operasyonlarıyla şekillenmiş yataklar sayesinde olmaktadır), gezginlerin önüne çok ciddi engeller çıkarmakta ve o yöndeki ticari akışı kesin bir şekilde engellemektedir. Kuh-i-Rang'dan bakıldığında Yukarı Elam'ın görünümü, çırılçıplak kayalardan oluşan devasa duvarlar şeklindedir; bu duvarlar yer yer açılarak aralarında 4000 ila 5000 fit (yaklaşık 1200 - 1500 metre) yüksekliğinde dik uçurumların bulunduğu Kuh-i-Shahan gibi ulu bir dağa yer açar. Bu uçurumların hemen aşağısında ise berraklıklarıyla göz kamaştıran mavi-yeşil coşkun sular, Ab-i-Diz nehrine katılmak üzere çıktıkları yolda muazzam kanyonların ve yarıkların içinden büyük bir gürültüyle ve köpürerek akmaktadır. Vadiler kısa olup 6000 ila 7000 fit arasında bir yüksekliğe sahiptir; dağların isimleriyle taçlandırılan patikalar ise ana sıradağların yamaçlarında çok yüksek irtifalarda ilerlemektedir. Ancak bu coşkun nehirlerin geçit verdiği sığ yerlere ulaşmak ve oralardan çıkabilmek için, binlerce fitlik dik inişler ve tırmanışlar yapmak sürekli olarak zorunlu hale gelmektedir.
Kuh-i-Rang'ın güneydoğusunda dağ oluşumları düzenli ve anlaşılırdır; kuzeybatısında ise her yer karmaşa ve düzensizlikten ibarettir, fakat bu muazzam bir karmaşadır. Bu ulu dağın kuzeyinde ve güneyinde yer alan iki büyük geçit, Yukarı Elam bölgesi ile Bahtiyari ülkesi arasındaki yegane ulaşım yollarıdır. Kuzeydeki geçide Dima'dan tırmanılmaktadır. Zainderud'un ana kaynaklarından biri olan Kharba nehri bu geçitten doğar ve yaklaşık on dört mil uzunluğundaki çok güzel bir vadiyi besler. Bu geçit, Gal-i-Bard-i-Jamal (Cemal'in Taşı Geçidi —ki bu taş, zirveye yakın bir yerde duran büyük ve bağımsız bir kaya kütlesidir) ve güney tarafındaki Gal-i-Gav (Sığır Geçidi) geçitlerinin her ikisi de 10.000 fitin üzerindedir. Yerel halk tarafından bile nadiren kullanılırlar ve her iki geçit de son derece tehlikeli olduğundan sadece iyi silahlanmış gruplar tarafından geçilebilir.
Kuh-i-Rang, artık Zainderud ve Karun nehirlerinin gerçek doğuş yeri olarak kabul edilmelidir; her ne kadar bugüne kadar kaynaklarının Zard Kuh'ta olduğu varsayılmış

olsa da durum böyledir. Ab-i-Diz nehrinin bir kolu olan ve yerel olarak onun ana kaynağı kabul edilen bir akarsu da yine Kuh-i-Rang'dan doğmaktadır.
Kendi çadırlarına gitmiş olan Aziz Han, yanına çok hoş, genç bir hizmetkar ve bir başka kısrak alarak; beraberinde büyük bir gürültü ve enerjiyle geri döndü. O kadar belirgin bir kişiliğe sahip ve hareketlerinde o kadar enerjik ki, o olmadığında kamplar son derece cansız ve sıkıcı geçiyor. Öte yandan kendisi tam anlamıyla korkunç bir dilenci (sürekli bir şeyler talep eden biri).
Benden her gün bir şeyler istiyor; üstelik sırf bir şeylere sahip olma hırsı (açgözlülük) yüzünden, gelecekte kesinlikle hiçbir işine yaramayacak şeyler talep ediyor. Başka pek çok şeyin yanı sıra benden nakışlı yeni bir eyer örtüsü, çift bıçaklı bir çakı, Hindistan işi bir kemerbent, metrelerce ipek kumaş, büyük bir makas, eşi ve kızı için bilezikler ve dikiş-nakış malzemeleri almayı başardı. Şimdiyse gözünü, benim için paha biçilemez değerde olan büyük bir çok amaçlı çakıya (isviçre çakısı tarzı kombinasyon bıçağına) dikmiş durumda.
Her gün ısrarla, "Bir kadının öyle bir bıçakla ne işi olur ki?" diye sorup duruyor. Şimdilerde ise ona pek çok eşya verdiğimi ama hiç nakit para vermediğimi, bu yüzden kendisine mutlaka bir kese dolusu para vermem gerektiğini söylemeye başladı.

Sık sık, "Neden bizim kadınlarımızdan çok daha fazlasını yapabiliyorsun?" diye soruyor. Okuyabilmeme ve ondan da öte yazabilmeme duyduğu şaşkınlık son derece eğlenceli. "Senin ülkende pek çok kadın yazabiliyor mu?" diye sordu. "Kraliçeniz okuyup yazabiliyor mu? O da senin yaptığın gibi nakış işleyebiliyor mu?" İlk başlarda sadece yazı yazıyormuş gibi yaptığımı düşünmüştü; ancak İlhanı'na bir mektup gönderdiğimde buna tamamen ikna oldu.
Genellikle bir grup hasta insan geldiğinde ortaya çıkıyor; onların lehçelerini Mirza için düzgün bir Farsçaya çeviriyor ve çadırın etrafına çok fazla üşüştüklerinde onları sopayla dövüp taş yağmuruna tutuyor, ama yerel halk bunu hiç umursamıyor. Bazen elimdeki hiçbir şeyin bir hastaya iyi gelmeyeceğini söylediğimde, "Benim hatırım için"

bir denememem için yalvarıyor; ben yine de reddettiğimde ise bir hiddet nöbetiyle, lanetler okuyarak ve geniş şalvarlarını öfkeli adımlarla sallayarak çekip gidiyor. Ancak çok geçmeden yepyeni taleplerle tekrar geri dönüyor.
Namaz seccadesini serip günde üç vakit ibadetini yerine getiriyor; fakat her nasılsa "Aziz Han'ın namaz kılması" fikri, kendi dindaşları arasında bile komik bir tebessüm uyandırıyor. Bana, "Frenkler Allah'tan korkmaz, onlar asla ibadet etmezler" dedi. Ona yanıldığını, pek çok Frenk'in son derece dindar olduğunu söyledim. Avrupalı birinin adını zikrederek, "O ibadet eder mi?" diye sordu. "Kesinlikle" dediğimde ise bir iblisin alaycı gülüşüyle arkasını dönüp yürüyüp gitti. O tamamen bir doğa çocuğudur. Ne düşünüyorsa onu söyler ve canı nasıl istiyorsa öyle davranır; fakat tüm bunlarla birlikte onda bir centilmenlik ve hatırı sayılır bir vakar da vardır. Onun asıl inancının İsfendiyar Han'a sadakat, dolayısıyla da İlhanı'na ve onun tüm diğer düşmanlarına karşı duyduğu nefret olduğunu düşünüyorum. İngiliz tüfeğiyle hayali bir ateş etme mizanseni yaparak, "Umarım günün birinde bu tüfekle Şah'ı vurabilirim!" dedi. "Hangi sebeple?" diye sordum. "Çünkü İsfendiyar Han'ın babasını katletti ve ben ondan nefret ediyorum." Ona insanları vurmayı sevip sevmediğini sorduğumda ise şu yanıtı verdi: "Ben insanları vurmayı severim!"
Pek çok kez savaşmış; akciğerinden, kolundan ve bacağından vurulmuş, ayrıca kılıç kesikleri almış biri ve bu yaralarını göstermekten büyük bir gurur duyuyor. Onun sadık biri olduğunu düşünüyorum. Mirza, Aziz Han'ın pek çok zorluğu yumuşattığını, hiçbir şeyi kendine mal etmeden pek çok eğri işi düzelttiğini söylüyor. En belirgin kusurları ise açgözlülüğü ve bir tür bencil kurnazlığıdır.
Gal-i-Gav çevresinde çok sayıda kamp var ve çok dikkatli izlenmesi gereken kalabalıklar sürekli çadırların etrafında dolanıyor; Frenk eşyalarını görmek istiyorlar zira insanların çoğu hayatında hiç Frenk görmemiş. Akşamları, uzun koyun sürülerinin kar düzlüklerini tek sıra halinde aşarak çobanların peşinden kampa dönüşünü izlemek oldukça sıra dışı bir manzara.
Kuh-i-Rang üzerindeki bu Gal-i-Gav, yolculukta yeni bir dönüm noktasını işaret ettiği gibi belirli coğrafi gerçeklerin de yerli yerine oturmasını sağlıyor. Gelecekte Karun'un kaynağını Zard Kuh sıradağlarında göstermek ya da kuzeybatıda uzanan dağların "daimi karlarla kaplı olduğu" yanılgısına düşmek artık imkansız olacak; zira bu enlemde daimi karlar 17.000 ila 20,000 fit (yaklaşık 5200 - 6100 metre) arasındaki bir yüksekliği gerektirir.
İran'ın o kavurucu ovalarından İç sıradağların Huzistan'ın o devasa alüvyon düzlüklerine doğru alçaldığı son tepelere kadar uzanan, devasa kaya bariyerleri ve uçsuz bucaksız dağlarla kaplı bu muazzam bölgeye yukarıdan bakıldığında; görmeyi çok derinden arzuladığım o parıldayan, karlı muhteşem örtüyle taçlanmış tek bir zirvenin bile kendini göstermemesi gerçekten büyük bir hayal kırıklığı. Karlar, güneş görmeyen yarıklarda sadece hüzünlü lekeler halinde neredeyse tamamen gizlenmiş durumda; Zard Kuh'un kar düzlükleri ise bir süre daha varlığını koruyacak olsa da, ne Yukarı Elam'da ne de Bahtiyari ülkesinde en yüksek zirvelerin 13.000 fiti pek aşmadığı görülüyor.
Türkçeye çeviren İbrahim Şimşek'in dipnotu:

"24. Elam orada. Elamlıların kralı. İtalyancada Türklerin imparatoru için "Türk" deriz. Elamlılar Pers'tir. Mezarları. Mezarları Elam'dır, mezarları. Kendi utançlarını taşıdılar. Çünkü başkaları tarafından dehşete kapıldılar, çukura inen diğerleri gibi utanç içinde öldüler".
SARMAL KİTABEVİ
Yayıncı Sertifika No: 48172
ISBN:978-625-5518-
İbrahim Şimşek
Ekrad Kürtler Demek mi?
Yayına hazırlayan: İsmet Gülseçgin
1. Baskı: Mayıs 2026 (İstanbul)
Baskı ve Cilt: Repar Tasarım Matbaacılık
Merkez Mh. Cemal Ulusoy Cd. No:43
Yenibosna-Bahçelievler-İstanbul
Matbaa Sertifka No: 40675
Sarmal Kitabevi
Çağlayanlar Sok. Marmaroom Sites A Blok D:3 Maltepe-İstanbul
İletişim: 0532 297 72 59
www.sarmalkitabevi.com

Քրդաստան : Kurdistan (Kertasdan).

Önümüzde büyük zorluklar uzanıyor; bu zorluklar sadece yüklü hayvanlar için geçilmez olduğu söylenen patikalardan değil, aynı zamanda ülkenin o karışık, huzursuz durumundan da kaynaklanıyor. Aziz Han'dan ve buralara kadar yukarı çıkmış olan rehberlerden duyduğum kadarıyla, İlhanı'nın asayiş gücü Ardal yakınlarında bile yeterince sallantıdayken, buralara gelindiğinde neredeyse tamamen yok oluyor. Buralar sadece göstermelik bir vergi toplanmasıyla sınırlı kalıyor ve küçük Hanlar kendi aralarında savaşarak esas olarak sadece kendi gözlerine doğru görüneni yapıyorlar.
Geri dönmenin artık imkansız olduğunu bilmek ve önümüzde tamamen keşfedilmemiş, daha önce geçilmemiş bölgelerin barındırdığı gibi şüphe yok ki sürprizlerle ve ilgi çekici şeylerle dolu bir coğrafyanın uzandığını görmek bana bir tür içsel tatmin ve huzur veriyor.

I. L. B.

MEKTUP XVIII

Gokun Kampı, 6 Temmuz

5000 metrelik bir iniş bizi Sahid deresinin muazzam ve dar kanyonuna ulaştırdı; kıyıları boyunca söğüt, ceviz, meşe, akçaağaç, armut ve yaban elması ağaçları, pembe güllerin dallarıyla birbirine örülmüştü. Daha yukarılarda meşeler, onların da üzerinde ise çıplak kayalardan oluşan, kavrulan ve sıcaklık yayan dik dağlar uzanıyordu.
Dik bir tırmanışın ardından, aniden aşağıdaki dik yamacın manzarası belirdi. Burada yan bir vadi Sahid deresine doğru iniyordu; bu vadi buğday ve arpa tarlalarıyla, kavaklar, söğütler ve güzel ceviz ağaçlarından oluşan bir korulukla yemyeşildi. Daha da harika olanı, iyi durumda bir imamzade (türbe) ve insanların tüm yıl boyunca yaşadığı, yine Sahid adını taşıyan bir köy vardı. Buradaki vadi muhteşemdi ve İran'da görüp de bana İsviçre'yi çağrıştıran tek yer burası oldu.
Bir ceviz koruluğunun içinden köye doğru dik ve zorlu bir iniş vardı ve ne olduğunu anlamadan kendimi bir evin çatısında buldum. Köy, dik yamaçta on basamak halinde

inşa edilmişti; öne doğru uzanan bir çatıyı destekleyen direkler, bir alttaki çatının arkasına oturuyordu.
Halk başta çekingen ve şüpheciydi; sorulara yalan yanlış cevaplar verdiler, ülkelerini "tılsımlamak (büyülemek) için" geldiğimizi söylediler ve bizi nasıl soyabileceklerini Aziz ve Mirza'nın duyabileceği şekilde kendi aralarında tartıştılar. Atlara yem getirmelerini sağlamak bile zordu. Bağnazdılar ve bize Kafir diyorlardı. Kadınların bazıları, her kış dört ay boyunca karla kapandıkları bu romantik, dağlarla çevrili oyuktan hiç çıkmamışlardı. Orada on aile yaşıyordu ve her birinin bir basamağı (evi) vardı. Altmış beş keçi ve koyunları, beş inekleri ve yedi eşekleri olduğunu; tepenin arkasındaki bir tuz kaynağından elde ettikleri tuz ile buğdaylarını sattıklarını ve temel yiyeceklerinin meşe palamudu unundan yapılan ekmek, lor ve yaban kerevizi olduğunu söylediler.
Bu ekmek, genellikle neredeyse üç inç uzunluğunda olan Quercus ballota (palamut meşesi) meyvesinden yapılıyordu. Palamutlar ağaçtan toplanmıyor, düştüklerinde yerden toplanıyordu. Kadınlar, acı suyunu çıkarmak için bunları taşlar arasında eziyorlardı. Daha sonra un haline getiriliyor, kalan acılığı gidermek için iyice yıkanıyor ve güneşte kurutuluyordu. Ya bundan ince çörekler yapılıp pişiriliyor ya da yayık altı suyu ve su ile karıştırılarak hamur halinde çiğ olarak yeniyordu. Pişmiş çörekler çok lezzetsiz sayılmazdı ama çiğ hamur mide bulandırıcıydı. Palamut unu asla isteyerek tüketilmiyordu.
Tahıl, mavi pamuklu kumaş ve tütün ile takas ediliyordu. Bundan daha izole bir yaşam hayal etmek imkansızdır. Tahran ve İsfahan bu insanlar tarafından neredeyse hiç bilinmeyen isimlerdi ve Şah, onlar için Çar'dan biraz daha fazlasıydı.
Sahid imamzadesinin yakınında, orada yatan bir pirin veya azizin külleriyle kutsal sayılan bir mezarlık bulunuyordu. Birçok mezar taşı ve üzerinde bir tüfek, bir kılıç, bir hançer, bir barutluk ve bir mızrağın kaba oymaları bulunan çok büyük gri bir taş aslan vardı. Birkaç alçak mezar taşında ise mezarın bir kadına ait olduğunu gösteren tuhaf bir tarak motifi oyulmuştu.
Mezarlardaki birkaç taşa uzun saç örgüleri bağlanmıştı; bazısı siyah ve parlak, diğerleri ise cansız ve solmuş görünüyordu. Bahtiyari kadınlarının, saç örgülerini ölen kocalarının ve diğer yakın erkek akrabalarının anısına feda etmeleri bir gelenekti. Yollarının sert olmasına rağmen, eşler arası ve ailevi bağlarının güçlü olduğunu düşünüyorum; ölülerinin ardından uzun süre yas tutuyorlar. Bir mezarın başında genç bir kadın, İskoç dağ ağıtlarına (coronach) benzeyen ama daha uzun ve daha umutsuz bir sesle feryat ederek ileri geri sallanıyordu. Ayrıca çıplak göğsüne ritmik bir şekilde vuruyordu ve yüzünü kanayana kadar tırnaklamıştı. Acısına o kadar gömülmüştü ki, bir Frenk (Avrupalı) ve bir Hintlinin varlığına hiç aldırış etmedi. Bir yıl önce bir kabile çatışmasında hayatını kaybeden kocasını kaybetmişti.
Sonraki iki gün, keçi patikalarında tam anlamıyla "dağcılık" yapmakla geçti; bir atın iki ayağının yan yana sığamayacağı kadar dar, bazen 1000 veya 2000 metrelik korkunç uçurumların kenarındaki kayalık çıkıntılardan geçtik; 9000 fitin üzerindeki kaya setlerine tırmandık, ardından 2000 veya 3000 fit inen korkunç patikalardan geçip tekrar tırmanmak zorunda kaldık; her inişte karşımızda sadece dik, engebeli bir sırtın zirvesini aşan baş döndürücü zikzaklar gördük ve bilindiği gibi, tekrar aşağı

inmek zorunda kaldık. Screw (yazarın atı) benimle birlikte birkaç kez arkaya doğru devrilecek gibi oldu ve İsviçre'deki katırların bazen kar kızağından aşağı kayması gibi pürüzsüz bir kaya yüzeyinden aşağı kaydı. Bana birçok kez "boynumu kıracağım" söylendi, hiçbir Bahtiyarinin bu patikalarda ata binmediği ve binmeyeceği belirtildi ancak sakat dizim bana başka seçenek bırakmadı. Bu patikalar sadece göçebelerin ve sürülerinin yıllık geçişleriyle aşınmıştı. Her türlü tarifin ötesinde korkunçtular. Ladak ve Nubra'daki en kötü patikalar bunların yanında hiçbir şey kalırdı.
Zaman zaman, gölgenin yoğun olduğu ve söğüt, dişbudak, ceviz, kiraz, karaağaç, erik ve meşe ağaçlarının yukarıdaki yarıklarda Juniperus excelsa (boylu ardıç) ile birlikte sıkıştığı, gürültülü akıntıların olduğu derin vadilerden geçtik. Nemli bir iklimle burası muhteşem bir ülke olurdu, ancak manzaranın en güzel olduğu yerlerde bile her zaman eksik bir şeyler var: atmosfer yok. Her şey keskin, renksiz ve çıplak. Çiçeklerin çoğu bile tuhaf ve bazıları gerçekten çirkin. Birçoğunun dikenleri var, bazıları deri gibi, diğerleri tüylü, birkaçı ise yapışkan. Göze çarpmayan çiçekler ve büyük derimsi yapraklar çok yaygın. Bazılarının tohum kapsülleri çiçeklerinden çok daha güzel ve daha parlak renkli. Birkaçında, taç yapraklar solduktan sonra çanak yaprak büyüyor ve parlak pembe veya turuncu renk alıyor, tıpkı çok neşeli ama sadece kısmen açılmış bir çiçek gibi. Bu ay Umbelliferae (maydanozgiller) baskın durumda. Compositae (papatyagiller) de çok sayıda. Hepsi, soğanlar dahil, köklerini çok derine gönderiyor.
Dün kamptan ayrılıp yüksek bir geçidi geçtikten sonra, sadece dik bir zikzakla ikinci bir geçide tırmanmak üzere adeta dünyanın merkezine indik. Birdenbire ilerlememizi engelleyecekmiş gibi bir kaya duvarı belirdi, ancak yaklaştığımızda dar, V şeklinde bir yarık görüldü; burası riskli bir geçiş sağlıyordu, sağda bir uçurum ve solda aşağıda pürüzsüz kayalıklardan başka tutunacak bir yer sunmuyordu. Kaygan kaya setleri oraya çıkıyordu ve rehberler çığlıklar atarak durmamı isterken Screw yukarı doğru zıplıyor ve tırmanıyordu, ben ise bir şekilde yukarı kaldırıldım. Beyaz Arap atı V şeklindeki yarıkta yuvarlanıyor ve mücadele ediyordu, Screw dengesini kaybettikten sonra peşinden gitti ve ikisi, bacakları kesiklerle ayağa kalkana kadar havada mücadele eden toynak ve bacak karmaşası sundular. Rehberler boşuna, çok daha sonra takip eden kervanların bu riskten nasıl kaçınabileceğini bulmaya çalıştılar ve Agha, geçişi için talimatlar vermek üzere binbir güçlükle tırmanılan geçitten aşağı indi.
Charvadarlar (kervancılar) zorlu noktaya ulaştıklarında onu döndürmeye çalıştılar ama başaramadılar; bazı yükler adamlar tarafından indirilip taşındı ve her katır, başında bir adam ve kuyruğundan destekleyen bir veya iki adamla güvenli bir şekilde mücadele ederek geçti. V'den geçiş kervanın bir saatini aldı, ancak bu sırada sabahın erken saatlerinin serin mavi gölgelerinde yatan, aralarında muazzam yarıklar bulunan şaşkın bir dağ kütlesi, beyazımsı sarp sıradağlar ve güneş ışığı manzarasının tadını çıkardık; uzun düz zirveli dağlar, karla kaplı ve karla yarılmış dağlar, çıplak kayadan büyük kuleler, büyük verimli bitki örtüsüyle kaplı tepelerle desteklenmiş, çorak kaya çıkıntılarıyla — kampı olmayan, canlandırıcı bir vahşi doğa, güçlü, yalnız, etkileyici bir manzara.

Bu zirveden 4000 metrelik iniş, her iki tarafı da sarp olan Gartak'ın devasa kayalık tepelerinden birinin dar sırtındaki çok sayıda zikzak patikadan oluşuyor. Atın üzerinde bile başım döndü ve at en güvenli yolu bulma konusunda hiçbir sorumluluk almayarak, tamamen benim gözüme ve elime güvenerek son derece isteksizce aşağı indi. Kendi katırının bakımıyla meşgul olan Mirza faydasızdı ve aksi takdirde yalnızdım. Bu ipliksi zikzaklar, insan seslerinin yükseldiği bir uçurum gibi görünen yerde sona erdi ve benden aşağı inmemi isteyen sesler yükseldi. Öyle yaptım ve aşağı indim, Screw'un dizginlerine tutunarak ve diğer saat boyunca kaymalardan ve sıçramalardan kaynaklanan darbelerle aşağı düşmemeye dikkat ederek kendimi ellerimle setlerden aşağı bıraktım. Onu pürüzsüz kırık kaya yüzeylerinin bazılarından geçmeye neredeyse ikna edemedim. Bir çakıl kayması, bir kar köprüsü, zayıf aşınmış, bir çağlayanın üzerinden ve yan tarafındaki tırmanılması gereken bazı kaygan kaya setleri, çimenler ve çalılar arasından patikasız bir tırmanışa yol açtı. Rehberler ve Aziz aşağıdaki bir vadiden bana seslendiler; their sesleri arasından, benzersiz ve en güzel mavi-yeşil renkte, serin köpük dalgaları halinde yükseldiği derin havuzlarla dolu bir dağ nehri olan Gokun'a giden dik bir yamaçtan aşağı yolumu buldum.

Kristal yeşili suların kahverengi ve kırmızı çakılların üzerinden sakince aktığı, söğüt gölgeli kenarları olan geniş bir geçitten geçtim ve karşı taraftan kayadan kayaya atlayan uzun sakallı bir keçi sürüsüyle karşılaştım, tüm manzara bir sanatçının rüyasıydı. Bu vadi muhteşem bir otlağa sahipti, ancak henüz "güneşte kurutulmamış" uzun otlar, bol yonca ve burçaklar, küçük bir helianthus (ayçiçeği) türünün bolca yetişmesiyle canlanmıştı.

Gokun Geçidi üzerinden Gokun nehrine yapılan yürüyüş, şimdiye kadar yaptığım en kötü yürüyüş oldu. Eğer patika Ladak veya Lahoul'da olsaydı, Hükümet haritalarında "yüklü hayvanlar için geçilemez" olarak işaretlenirdi. Yine de Hadji'nin görkemli katırları, bazen hem baş hem de kuyruklarından tutularak bunu başardı ve sadece küçük aksilikler meydana geldi. Bir katırın başı yarıldı, Mirza kötü bir düşüş yaşadı ve süt şişemi kırdı, kendi atını yöneten Hassan, hayvanla birlikte yirmi fit kadar aşağı düştü ve kolunu kesti, çadırımın direği kırıldı ve tutulması zor olacak şekilde sargılandı ve diğer bazı bagajlar hasar gördü. Hadji kibarca söyleniyor ve "yüklü katırların bu tür patikalardan asla geçirilmediğini" söylüyor ve ona inanıyorum. Aziz, "hayattan bıkmış" olmam gerektiğini, yoksa onların üzerinden asla geçmeyeceğimi söylüyor ve kesinlikle Screw beni kendi canı ve benim canım pahasına taşıdı.

Kamplar, nehrin çok yukarısında, 8000 fit yükseklikte, muazzam bir doğal sfenksin dost canlısı gölgesinin altına kuruldu; o kadar dikkat çekiciydi ki, Mirza tarafından iki fotoğraf çekildi ve bir eskiz yapıldı. Bizi şaşırtıcı bir şekilde karşıladı; dalgalı saçları ve yasal bir yüzü olan büyük bir adam başı, Lord Şansölye Hatherley'nin fotoğraflarına çok benziyordu.

Katırlar son birkaç gündür yetersiz beslenmişti ve onları bol otlakta coşkuyla görmek hoş bir duyguydu. Bu muazzam dokuz saatlik yürüyüşün ardından oldukça neşeli geldiler; kervanın lideri Cock o' the Walk (Kümesin Horozu) dövüşçü yüzüyle, büyük yelesini sallayarak ve sanki bir mil bile yürümemiş gibi ayaklarını yere vurarak geldi.

Atların birbirlerini öldürmeye niyetli görünen kavgaları, Aziz'in dün kısrağının aldığı ve sık sık ilgilenmemi beklediği bir kesik yüzünden çıkardığı yaygara ve sivrisinekleri öldüren sıcakta canlanan kum sineklerinin eziyeti dışında Pazar günü çok sakin geçti.
Kalahoma, 11 Temmuz — Pazartesi günü, sfenksin gölgesinden birçok kampın bulunduğu, iyi sulanan ve ekilen bir vadiye ve yüksek bir geçitle, üzerinde 12.010 fit yükseklikte birkaç saat dinlendiğim Kuh-i-Shahan'ın mahallesine doğru güzel bir yürüyüş oldu; asıl zirve biraz daha yüksekti. Kuzey-doğu tarafında manzara çirkindi; kavrulmuş, yuvarlanan çakıl tepeler ve geniş kavrulmuş vadiler, iki dolambaçlı dere ve kavrulmuş iki çamur köyünü çevreleyen bazı buğday tarlaları vardı.
Hızlı bir dağ deresine sahip derin bir yarık olan Kamp Kamarun'a iniş, havayı soğutan bir yağmurla kutsandı ve aylardır gördüğüm tek büyük, fırtınalı, vahşi gün batımıyla sonuçlandı. Bu vadi doğu ucunda Gargunaki, batıda Kala Kuh ve yanlarında Faidun ile Kuh-i-Shahan'ın kayalık sıradağları tarafından kapatılmıştır. Uzun, çok eski bir gelenek, belirli bir büyük reisin on bir oğlu olduğunu söyler. Kavga edip dört ve yedişerli düşman hiziplere bölünmüşler ve bugünün Chahar Lang ve Haft Lang gruplarını oluşturmuşlardır. Bir süredir yönetici hanedan Haft Lang koluna aitti; Aziz de buraya ait ve şimdiye kadar neredeyse tamamen onun kabileleri arasında bulunduk. Bu eski düşmanlık, şiddeti azalmış olsa da hala varlığını sürdürmektedir. Bu kampta Chahar Lang kabileleri arasındaydık ve soygun ve gece saldırısından endişe etmek için nedenler vardı; bu yüzden dikkatli düzenlemeler yapıldı ve adamlar sırayla nöbet tuttu.
Ertesi günkü yürüyüş de güzeldi; bir dere boyunca büyüyen söğüt, erik ve ceviz ağaçlarının bulunduğu ekili bir vadiden uzun bir inişi ve dik bir tırmanışla, köylülerin orta düzeyde bir "kira" dedikleri koyun, keçi ve tahılı ödedikleri güçlü Magawe kabilesinin reisi Taimur Khan'a ait iyi ekilmiş yamaçlardaki iki Masir köyüne inişi içeriyordu. Onlar Chahar Lang'tandır ve Ilkhani'nin yönetimi altında olduklarını reddederler. On gün önce Haft Lang kabilesinden bir kabileyle savaşmışlar, on iki adam öldürmüşler, yedi ölü ve yaralı vermişler, bazı silahlar ve atlar almışlardı. Ancak bunları, kendi iddialarıyla çelişen şekilde Ilkhani'nin emriyle iade etmişlerdi. Yanlarında alışılmadık kabartmalar olan, cesurca oyulmuş, üzerinde çok belirgin beyaz şahlanan aslanların bulunduğu bir mezarlıkları var.
Kamplar, sarı bir parıltıya sahip çakıllı bir yamaçtaydı ve cıva 105 dereceye (Fahrenheit) ulaştı. Bu ülkedeki köylerin varlığı her zaman insanların kış boyunca yaşayabileceği nispeten ılık bir iklime işaret eder. Kutsal Kitap'taki "sabahın ve akşamın çıkışlarını sevindirirsin" ifadesi burada açık ve canlı bir anlam kazandı. Bu ülkede, bu yakıcı enlemde yaşam, güneşin doğuşundan iki saat sonrasından çok aşağılara batana kadar geçen süre boyunca sadece bir mücadeledir. "Onun ısısından gizlenen hiçbir şey yoktur." İnsan, bulutsuz gökyüzüne doğru alev saçan disk tekerleğinin acımasızca, parıldayarak yakışını, kurutuşunu, yok edişini; peşinden göz hastalıkları getirerek "verimli bir toprağı çöle çevirişini" dehşetle izler. Gün batımıyla birlikte, ama daha önce değil, kum sinekleri tarafından acılaştırılan bir rahatlama gelir ve karanlık bir adımda gelip gün bitene kadar yaşam başlar.

Hakime (Hekim) gelen many kişi arasında, son çatışmada ağır bir kılıç yarası almış bir adam da vardı. İfadesinden hoşlanmadım ve bunu Mirza'ya belirttim. Ertesi günkü yürüyüşte kervanla birlikte on iki adam olmasına rağmen, bu adam kervana saldırdı ve götürülmekte olan Karun adındaki yakışıklı doru atı alıp kaçtı. Atın sırtı ağrıyordu ve kısa süre sonra binicisini üzerinden attı ve at geri alındı. Aynı yürüyüşte Mujid saldırıya uğradı ve soyulma tehdidi altında üzerindeki tüm parayı vermek zorunda kaldı. Aynı gün bazı kadınlar gürültüyle bilezik istediler ve onlara vermediğimde ikisi dizginlerimden, biri de ayağımdan tuttu ve beni aşağı sürüklüyorlardı ki Mirza gelince beni bıraktılar.
Daha alçak tepeler ve daha geniş, sulanan ve ekilen, dereler boyunca bolca odun bulunan ve alt yamaçlara dağılmış vadiler arasında yürüyerek, çatılarında yakıt olarak kizik (kurutulmuş tezek) bulunan Tarsa ve Sah Kala köylerinden geçtik ve zengin ağaçlık Guwa nehri kıyısında, güzel bir ağaç koruluğunda, ertesi sabah gür akan akıntısını bir hasır köprüyle geçtiğimiz Pul-i-Guwa'da kamp kurduk. Meşeler arasında uzun bir tırmanış, dağ ve vadi manzaralarının muazzam olduğu, beyaz bir arı orkidesi bulduğum yukarı bir çayıra ve taşlar arasında dik bir tırmanışla bizi 9650 fit yükseklikteki bir geçidin zirvesine ulaştırdı. Güney-batı tarafında, Guwa'nın yolunu bulduğu muazzam derinlikte ve diklikte geçitlerin çok çarpıcı bir manzarası vardı. Kuzey-doğuya doğru ise, zirvelerinde kaya çıkıntıları olan alçak tepelerden oluşan, çok açık, yorucu çakıllı bir inişle girilen çok sönük bir ülke manzarası uzanıyordu ekili yuvarlanan vadiler ve ovalar, akıntıların göstergesi olan derin yarıklar ve bazı Magawe köyleri.
Rotamız, damızlık olarak tutulan deve sürülerinin otladığı, mavi eryngiumlar ve tüylü bir artemisia türü ile seyrekçe serpiştirilmiş, çok itici bir bölge olan geniş bir vadinin üst yamaçlarının en kavrulmuş ve çakıllı kısmından geçiyordu. Bu vadinin diğer tarafında, Taimur Khan'ın ikametgahı olan Kalahoma'nın iki köyü ve kalesi olan güzel Jalanda dağının bir uzantısı yer alıyordu.
Bir kaynak aranırken tepenin altında durduk ve ben at sırtında bir elimde bisküvi, diğerinde fincanla öğle yemeğimi yiyordum. Atların ve özellikle bir yaban hayvanı gibi olan Hakimin vahşiliğinden bahsetmiştim. Kuyruğu bana dönük olarak tam dört at boyu uzağımda duruyordu ve rehber dizginlerini bırakmıştı ki, bir kükreme veya çığlık koptu ve parlayan yaban hayvanı gözleri, dalgalı yelesi ve açık ağzıyla üzerime doğru atılan bir anlık görüntü belirdi; hatırladığım bir sonraki şey, kendimi yerde, ayağım üzengide ve üç adamın beni kaldırırken bulmam oldu.
Oldukça sarsılmıştım ve kolumu kötü bir şekilde kesmiştim, tekrar ata bindim ve kafamın üzerine düşmeme rağmen iki gün boyunca başım ağrıdı, kesinlikle dinlenmeye ihtiyacım yoktu ve kampta "olay çıkarmanın" hiçbir anlamı yoktu — eğer gerçekten varsa.
Bu kampın hoş anılarına sahip olmayacağım. İlaç için kalabalıklar toplanmadan önce çadırlar neredeyse hiç kurulmamıştı. Hiç dinlenemedim, çünkü çadırı kapatsam ısı dayanılmaz oluyordu, açsam ise kalabalık, sıra sıra arkadaki en öndekini iterek içeri giriyordu, öyle ki yiyecek bir şeyler bulabilmem akşam saat 8'i buldu. Dün sabah saat altıda çadırın etrafındaki insanlar tarafından uyandırıldım, bazıları perdeleri sallıyor

ve "Hakim! Hakim!" diye bağırıyordu ve saat on bire kadar bunu kapatmama ve cıvayı bu sayede 115 dereceye çıkarmama rağmen dinlenmek mümkün olmadı. Saat on birden akşam saat 9'a kadar, Khan'ın yanındayken geçen bir saat hariç, çok fazla acı çeken ve bazılarının nasıl rahatlatılacağını bilmediğim sahte bir Hakim yerine gerçek bir hekim olmayı dileyerek "hastaları görüyordum". Ancak (St. Mary's Hastanesi, Londra sayesinde) üç dolamayı (parmak iltihabı) ve iki apseyi açabildim ve hastaların anında rahatladığını görmek harikaydı. Hepsi birden "Tanrı büyüktür!" diye haykırdılar ve etraftakiler "Tanrı büyüktür" diye yankılandı. İhmal edilmiş beş kurşun yarasını pansuman ettim ve kaynağı belirsiz bir kesiği diktim ve Mirza'nın yardımıyla yetmiş üç kişi için göz losyonları ve ilaçlar hazırladım. Ağır yaralı bir adama ne yüzünden vurulduğunu sordum, o da bilmediğini, Khan'ın kendisine gidip savaşmasını söylediğini ifade etti.

Öğleden sonra, on mil uzaktaki bir Ermeni köyünden getirilen çok bitkin birkaç kişi, onları getirenler tarafından çadırın kapısına bırakıldı. Saat beşte kalabalık çok büyüktü ve karmaşa hayal edilemezdi; yakınlardaki bir imamzadeye hacca gitmiş olan Aziz Khan'ın yokluğunda Mirza düzeni sağlayamadı. Cıva asla 100 derecenin altına düşmemişti. Altı saattir ayakta duruyor veya diz çöküyordum ve zonklayan bir baş ağrım vardı, bu yüzden isteksizce ilaç sandığımı kapattım ve davet üzerine Khan'ın eşlerini ziyarete gittim; ancak tüm kalabalık etrafımı sardı ve beni takip etti, hareket ettikçe kalabalık grew, kötü gözlü bir adam atıyla birlikte göz losyonu için on mil getirildiğini söylekü acelesiyle kargaşayı artırıyordu. Her taraftan "Khanum! Khanum!" (hanımefendi) "Chashma!" (gözler) "Shikam!" (mide) sesleri yükseliyordu, aralarda "Hakim! Hakim!" diye bağırıyorlardı.

Hiçbir "iyi yetişmiş" Han, kabul edilip edilmeyeceğini öğrenmek için öncelikle "hürmetlerini" iletmeden beni andarununda (haremlik/iç oda) ziyaret etmezdi; Taimur Khan da ne bu kuralı çiğnedi ne de ben ona oturmasını söyleyene kadar ayakta bekleme kuralını ihlal etti. O, Türk çehreli, uzun boylu ve oldukça melankolik görünüşlü bir adamdı ve alışılmadık İran tarzında giyinmişti. Birkaç sıradan ve genel konuşmanın ardından siyasetten ve kabile meselelerinden bahsetti; görünüşe göre açık sözlüydü, ama ne kadar doğru sözlü olduğunu kim söyleyebilir? Sadrazamdan (Başbakan) mektuplarım olduğunu biliyordu ve Tahran'da ona bir iyiliğim dokunabileceğini umuyordu. Önemli konular önemsiz ayrıntıların yerini alır almaz, eşleri tamamen kayıtsız bir hale büründüler ve boşluğa dik dik bakmaya başladılar. Kabilesi Magawe'nin 500 aileden oluştuğu tahmin ediliyor ve geçmişte güçlü bir kabileymiş. Taimur Khan, Ilkhani'nin sadık bir destekçisidir ancak şu noktada ödenen vergide bir değişiklik olmuştur; verginin yarısı Ilkhani'ye, diğer yarısı ise Burujird Valisine ödenmektedir. Pek çok şikayeti var ve kendisinin ile kabilesinin, haksız taleplerle yoksulluğa sürüklendiğinden en acı şekilde yakınıyor; bu taleplerin bu yıl vergiyi 700 tümenden 4000 tümene çıkardığını iddia ediyor.

Kendisine yardım etmek için bir şeyler yapmamı istiyor ve evinin harabe halinde olduğunu, o kadar büyük bir baskı altında olduğunu ki yeni bir ev inşa edemediğini veya rütbesine uygun bir çevreye sahip olamadığını ekliyor. Ben sadece onun bu ifadelerini Tahran'daki İngiliz "Vekil"ine iletebileceğimi söyledim ve o hemen ona kaç at hediye etmesi gerektiğini sordu. "Vekil"in hiçbir şeyi kabul etmeyeceğini, hatta

yakın zamanda Şah'ın kendisine resmini göndermek istediği muhteşem bir elmas kakmayı reddettiğini belirttim. Han ellerini kaldırarak "Tanrı büyüktür!" diye haykırdı.
Isfandyar Khan ve Taimur Khan birkaç yıl önce savaş halindeydiler, dağdan dağa savaştılar ve Taimur Khan sonunda yakalanarak Burujird'e götürüldü, oradan da İsfahan'a gönderildi. Orada birkaç yıl zincire vurulmuş halde tutuldu; onu yakalayanlardan biri de zorlu Aziz Khan'dı. Bu durum, Aziz'in komşu bir imamzadeye (türbeye) yaptığı "hac ziyareti" nedeniyle ortadan kayboluşunu ve bunun sonucunda kampın içine düştüğü can sıkıcı sessizliği açıklamaktadır.
Aynı anda hem saf hem de intikamcı olan bir halk arasında, eğer bir fırsat doğarsa —örneğin İran'ın başka bir güçle çatışmaya girmesi gibi— bu tür sertliklerin meşru meyvelerini vermesi muhtemeldir. Zil-es-Sultan tarafından hapishaneye atılan ve zincire vurulan bir başka Han da bu konuda sert konuştu. Hala pranga izlerinin görülebildiği kaslı bileklerini uzatarak, "Beş yıl boyunca zincirleri taşıdım. Bunu unutabilir miyim?" dedi. Bahtiyariler İranlıları sevmiyorlar ve bence birbirlerine pamuk ipliğiyle bağlılar.
Khaja Taimur veya Taimur Khan'ın çevresindeki aşırı yoksulluktan bahsetmiştim. Bu münferit bir durum değil. Bu yolculuk boyunca kabile üyelerinin yoksulluğu beni acı bir şekilde etkiledi. Sir A. H. Layard ve Baron de Bode tarafından ziyaret edilen daha güneydeki kabilelerin zenginliğiyle karşılaştırıldığında, bunların durumu tam bir sefalet. Ilkhani ve Ilbegi'nin güzel haraları var, ancak Hanların çok azının bakmaya değer atları var ve bir süredir reislerin sahip olduğu birkaç at dışında neredeyse hiç at görülmedi; erkekler ya yürüyor ya da çok küçük eşeklere biniyorlar.
Büyükbaş hayvanları çok az ve küçük; sürüleri ise Dicle'nin batısındaki Arap kabilelerininkilerle karşılaştırıldığında önemsiz kalıyor. Çadırları ve eşyaları da son derece yetersiz ve zavallıca yaşıyorlar; birçoğu ekmek yapmak için sadece meşe palamudu unu bulabiliyor ve çok miktarda tahıl yetiştirmelerine rağmen, su bulunabildiği takdirde her karış toprak işleniyor.
Bahsi geçen o iki gezginin daha güneydeki Bahtiyarilerin karakterinin bir özelliği olarak belirttiği misafirperverlik, bu insanlar arasında mevcut değil. Aslında neredeyse hiç misafirperver değiller. Hepsi babalarının zamanındaki daha iyi günlerden; damızlık kısrakların ve binilecek atların olduğu, bol miktarda hayvancılık zenginliğinin ve bolca roghanın (eritilmiş tereyağı/iç yağı) bulunduğu, kadınların mücevherler ve madeni para dizileri takabildiği zamanlardan bahsediyorlar.
Bu noktada Taimur Khan'ın ifadelerinde abartı olabilse de onlara inanıyorum. İran şüphesiz üzerlerindeki baskıyı artırdı ve onların yaşam enerjisini emiyor. Burujird hükümetinin, İran eyalet valilerinin sonsuz adaletsizliğiyle devreye girdiği bir noktaya ulaşmış olmamız bunu çok net gösteriyor. Bu Hanların şikayet ettiği şey Amin-es-Sultan tarafından belirlenen vergi değil, yerel valilerin açgözlü ve zorba talepleridir.
Taimur Khan ile bugün topraklarına gireceğimiz Zalaki kabilesinin reisi Aslam Khan arasında bir "kan davası" var. Taimur'un bir yeğeni, Aslam'ın bir akrabasını öldürmüş ve sonrasında Taimur onu meşru bir intikam duygusuyla koruması altına almıştı. Şu sıralar kan davası çok aktif; karşılıklı hayvan hırsızlıkları ve diğer misillemeler devam ediyor. Kan davaları, suçun niteliğine göre üç dereceye ayrılır. Birincisinde, bir

kabilenin adamı diğer kabilenin adamını nerede bulursa öldürebilir. İkincisinde, onun hayvanlarına ve mallarına zarar verir. Üçüncüsünde ise sadece onu "boykot eder" ve topraklarından geçmesine izin vermez. Bahtiyariler sık sık "kan dökücü" olarak adlandırılmıştır. Hayatın pek değeri olmamasına ve kan dökmekte umursamaz olmalarına rağmen, gerçekten öyle olup olmadıklarından şüpheliyim.
Büyük bir ailevi bağlılığa sahipler; bu bağlılık daha az oranda kabile üyelerine de uzanıyor ve bir Bahtiyari, kendisine haksızlık eden bir adamın canını, babadan oğula aktarılan ve tüm kabileyi etkileyecek bir kan davası yaratma korkusuyla genellikle bağışlıyor. Şiddet eylemlerine karşı güçlü bir caydırıcı olarak işlev görüyor ve bazı kabile çatışmalarının alışılmadık derecede kansız geçmesini açıklayabilir. Bahsedilen geniş kapsamlı sonuçlar bir kabileyi içine çekmedikçe, bir öfke fırtınasına kapılmayan çok az adam bu işe kalkışır; kan davası geleneği ne kadar kötü olsa da, bence bu vahşi kabile üyelerinin tutkularını dizginleyen bir gem görevi gördüğüne şüphe yoktur. Sıkça duyulan bir sözdür: "Aramızda kan var."
Cezalar basit ve caydırıcıdır, sade bir halka çok uygundur. Bir katil yakalandığında, onu öldürebilecek, sürgüne gönderebilecek, para cezasına çarptırabilecek ya da affedebilecek olan maktulün yakınlarına teslim edilir. Aslında, ölen kişinin ailesine kan davasından kurtulması için "kan parası" ödenir ve bir katil, gerekli meblağı toplayana kadar genellikle dağların diğer tarafında bir dilenci haline gelir. Müslüman merhameti, kan lekesini silmek için yapılan sadaka taleplerine cömertçe yanıt verir. Ilkhani'nin bir katile para cezası kesme hakkı vardır. "Kana kan" çok erken yaşlarda aşılanan bir ilkedir.
Magawe ve Zalaki kabileleri arasındaki mevcut kan davası birinci derecedendir. Bu durum şüphesiz, kabile kavgalarını körükleyerek ve bunları devam ettirerek klanların gücünü zayıflatmayı amaçlayan, eskisine göre daha az olsa da merkezi hükümet için kalıcı bir tehdit oluşturan gerçek bir Doğu tarzı İran politikasının parçasıdır.
Bu ziyaretten sonra kampa ulaştığımda her zamankinden daha büyük bir kalabalık buldum ve "uzaklardan çeşitli insanlar geldiği" için saat dokuza kadar onlara yardım etmeye çalıştım; Aziz döndüğü için kalabalık o kadar yoğun değildi. "Çok yoruldun, bu insanları gönder, yeterince yaptın" dedi. Bir insanın elinden gelenden daha fazlasını yapabileceği sürece asla yeterince yapmış sayılmayacağını söyleyerek yanıt verdim ve onun bir Kafirin (gayrimüslimin) Cennete ulaşıp ulaşamayacağını düşündüğümü sormama neden olan bir yorumda bulundum. Çok aceleyle "Olamaz, hayır!" dedi, ama bir anlık düşünceden sonra, "Bilmiyorum, Tanrı bilir, Bizim düşündüğümüz gibi düşünmüyor, Bizim düşündüğümüzden daha merhametli olabilir. Eğer Kafirler Tanrı'dan korkuyorlarsa, belki de kendilerine ait bir Cennetleri vardır, bilmiyoruz" dedi.

I. L. B. (Isabella Lucy Bird)

MEKTUP XVIII (Devamı)
Kala Kuh Kampı, 16 Temmuz
"Çizmeler ve Eyerler" (yola çıkış) borusu saat üçte çalındı ve boğucu sabah havasında eşyalarımı toplayamayacak kadar yorgundum. Sıcaklık dayanılmaz boyutta. Khaja Taimur'un rehber sağlamakta zorluk çıkarmasının arkasında şüphesiz

bazı nedenler vardı ve bu durum gecikmeye yol açtı. Yolumuz; gür bitki örtüsüyle kaplı, oldukça güzel bir araziden geçerek Makhedi köyüne ve imamzadesine (türbesine) uzanıyordu. Orada rehberimiz, öldürülme korkusuyla daha fazla ileri gitmeye cesaret edemediğini söyledi ve bir süre sonra başka bir rehber temin edildi. Bu gecikme sırasında, etrafımda zorlu yaşam şartları yüzünden erken yaşlanmış ama güzel kadınlardan oluşan bir kalabalık toplandı; birçoğu başlarındaki mendillere dokunuyor, ardından avuç içlerine hafifçe vuruyordu. Bu, İran genelinde "Bana biraz para ver" anlamına gelen ve öyle yorumlanan anlamlı bir işarettir.
Ağa, küçük kızları etrafına toplama ve sanki kendi çocuklarıymış gibi onlara kran (dönemin İran para birimi) verme alışkanlığına sahiptir; bu durum genellikle çok popüler bir uygulamadır ancak buradaki insanlar hiç de dost canlısı değildi ve oldukça şüpheciydiler. Erkekler bile bağırıp çağırarak bana, "Onlara neden para veriyor? Bu para zehirli, lanetli, onları kör etmek için verilmiş!" diye sordular.
Buna rağmen, açgözlülük korkuya galip geldi. Halk parayı nadiren görüyor ve para buralarda bir değişim aracı olarak kullanılmıyor; ancak vergiyi ödemek ve kadınlara süs eşyası yapmak için paraya çok büyük değer veriyorlar. Takas (barter) buraların adetidir; ister kamplarda ister köylerde olsun, "zanaatkarlar" söz konusu olduğunda, her ailenin demirciye, marangaza ve ayakkabıcıya —yani gheva (geleneksel İran ayakkabısı) için sıkıştırılmış bez veya deri tabanlar yapan ve pamuklu dokuma üst kısmı tabanla birleştiren adama— ve nadiren de olsa eğer varsa hamamcıya yıllık olarak belirli bir miktar tahıl ödemesi normaldir. 12 Temmuz'da orada, 7000 fit yükseklikte buğday biçiyorlardı. Sadece kampların olduğu yerlerde öküzler buğdayı doğrudan tarlanın sert toprağında çiğneyerek döverler; ancak bir köyün olduğu yerlerde demetler, eşeklerin sırtında güneşte kurutulmuş kilden yapılmış bir ev çatısına getirilir ve orada çiğnenir. Çatılara genellikle yukarıdaki yamaçtan kolayca erişilebilmektedir.
Derin bir geçide indik, benzersiz kıvrımları nedeniyle yerel olarak Kakulistan veya "perçem" olarak bilinen Ab-i-Baznoi nehrini geçtik; nehir orada yaklaşık altmış fit genişliğinde, gökyüzü mavisi tonunda berrak ve hızlı akan sulara sahipti, oldukça güçlüydü ve rehberin beline kadar geliyordu. Ardından, sıcağın kelimenin tam anlamıyla mide bulandırıcı olduğu dik yamaçlı, taşlık bir vadiye girdik. İkinci rehberimiz de daha ileri giderse öldürüleceğini söyleyerek bizi terk etti, ancak bir başkası onun yerine geçmeye gönüllü oldu. Dik bir tırmanıştan sonra, bir dere tarafından derinlemesine yarılmış, güney tarafında muazzam Kala Kuh sıradağları ve kuzeyinde alçak çıplak tepelerin bulunduğu geniş, dalgalı bir yayla vadisine çıktık. Burası şu an oldukça kalabalık; vadi ve yamaçlar büyük kamplarla benek benek kaplanmış durumda ve zihnimizde hemen şu soru belirdi: "Düşman mı, Dost mu?"

[1] Kalahoma'dan itibaren rotanın geri kalanı boyunca kabilelerin yağmacı karakteri, İlhanlı (İlkani) otoritesinin giderek zayıflaması, "kan davaları" ve kabileler arası diğer çatışmalar ile Feyli Lur kabilelerinin istikrarsız durumu; seyyahlar için genel bir emniyetsizliğe ve sürekli bir tehlikeye yol açmıştır. Bu durum, planlarda değişiklik yapılmasının yanı sıra sürekli bir teyakkuz halinde olmayı ve ihtiyatlı tedbirler alınmasını zorunlu kılmıştır.

Her zamanki gibi arkamda Mirza ile at biniyordum ki, bitişikteki bir kamptan eli silahlı bir adam öfkeyle bana doğru koştu, silahını sallayarak bağırdı: "Kimsiniz siz? Ülkemizde ne işiniz var? Siz Khaja Taimur'un dostusunuz, ona hediyeler vermişsiniz,

sizi soyacağız!" Bu ve benzeri pek çok sözle bizi kovaladı ve adamlar adeta bir büyüyle uzun tüfekleriyle ortaya çıkıp yanımızda koşmaya başladılar; alçak tepeler kısa sürede insanlarla doldu ve tepeden tepeye "A-hoy-hoy-hoy-hoy" sesleriyle yoğun bir işaretleşme başladı, ulaklar gönderildi. Mirza, Isfandyar Khan'ın dostu olduğumuzu ve reisleri Aslam Khan için hediyelerim olduğunu söyleyerek onları sakinleştirdi; ancak kısa süre sonra "Feringhis" (Frenkler/Avrupalılar) feryadı yükseldi ve tepelerdeki gruplar arasında, araya karışan birkaç Kafir haykırışıyla birlikte "Feringhis! Feringhis!" çığlığı büyüdü; yine de fiili bir saldırıya uğramadan, 7800 fit yükseklikte, geniş yeşil vadinin kapsamlı bir manzarasına sahip olan Padshah-i-Zalaki adlı dik ve rahatsız bir kamp alanına ulaştık.

Biz durmadan önce, oldukça yakışıklı bir adam olan Aslam Khan ve diğerleri bizi karşıladı ve dörtnala küçük daireler çizerek atlarını döndürüp, sol omuzlarının ve sağ böğürlerinin üzerinden dramatik bir şekilde ateş ederek binicilik gösterileri yaptılar. Sahib daha sonra geldi, böylece grubumuz oldukça güçlü bir hale geldi.

Halkın yaptığı ilk şey, koruma çadırına üşüşmek ve uzanıp gözlerini dikerek bakmaktı; bu daha önce hiç yaşanmamış bir şeydi ve gruplar sürekli olarak bitişikteki tepelerin zirvelerini işgal ediyordu. Çadırım kurulduktan sonra insanlar, görünüşte ilaç istemek amacıyla çadırın etrafında o kadar büyük sayılarda toplandılar ki, Khan aralarında düzeni sağlamak için iki tufangchi (tüfekçi) gönderdi ve artık kolu iyileşmiş olan Karim de bir koruma olarak eklendi. Agha, insanların kenarlarda sıralar halinde oturmasını ve verandaya gelmek için sırayla hareket etmesini emretti; ancak kendisi ve Aziz Khan gözden kaybolur kaybolmaz kalabalık üşüşmeye, bağırmaya ve zapt edilemez hale gelmeye başladı; itişip kakışıyorlardı, tüfekçiler tüfeklerinin namlularıyla onlara vuruyormuş gibi yapıyor ama aslında onları cesaretlendiriyorlardı ve sonunda baş edemeyeceklerini söyleyerek çekip gittiler. Karim, ilaç vermeyi bırakmam için bana yalvardı, çünkü gücü tükenmişti ve eğer onlara daha fazla karşı çıkarsa bir kavga çıkacaktı. Eğer "bir kelime daha ederse onu öldüreceklerini" söylemişlerdi. Her zaman mükemmel bir keyif içindeydiler ama çadır iplerini çekiştirerek, battaniyelerimi yataktan çekmeye çalışarak tam birer vahşi gibi davrandılar. En sonunda arkadakiler ani bir itişle öndekileri çadıra ve üzerime doğru fırlattılar, bu sırada kucağımda duran ve Julfa'dan yeni gelmiş olan büyük bir açık çinko sülfat paketini devirdiler.

Daha fazla zarar görmemek için çadırdan çıktım, ancak kalabalıklaşmaları ve elbisemi çekiştirmeleri yüzünden neredeyse boğuluyordum; "Hakim! Hakim!" diye bağırıyorlardı. Kurtarmaya gelen ve Farsça olarak onlara gitmelerini söyleyen Sahib tamamen çaresiz kaldı. Karmaşanın ortasında Khan'ın eşleri ve kızı beni ziyarete geldi, ancak onlara sadece kalabalığı gösterebildim ve yürüdüm; düzeni sağlayan Agha ile karşılaşana kadar kalabalık çadırdan ters yönde beni takip etti. O gece Hadji'nin neredeyse tüm julsları (katır battaniyeleri) ve bir eşek çalındı.

Zalakiler gelenek ve görenekleri gereği yağmacı, büyük ve güçlü bir kabiledir. Çektiğimiz bazı hırsızlık olaylarını Aslam Khan bizzat yönetmişti ve sadece durumu hafifletmek için değil, aynı zamanda "kafirlerin" mallarının yağmalanmasını haklı çıkarmak için Kuran'dan bir ayet aktardı.

Pazar günü bir kalabalığın gürültüsü içinde geçti. Bir düşüşten dolayı biraz acı çekiyordum ve Kalahoma'nın yorgunluğundan sonra dinlenmeyi çok istiyordum; ancak çadır kapatıldığında sıcaklık 106 dereceye ulaştı ve açıldığında insanlar, görünüşte ilaç için girişe üşüştü; ancak birçoğu, "Feringhi Hakim"i görmek ve onun konuştuğunu duymak için affedilebilir ve zar zor gizlenen bir meraktan dolayı oradaydı.

Öğleden sonra, Mirza ve Karim'i koruma olarak alarak, kadınların sonuçsuz kalan ziyaretine karşılık vermek üzere biraz isteksizce Khan'ın kampına gittim. Bu kamp, bir daire şeklinde düzenlenmiş bir dizi siyah çadırdan oluşuyor; Khan'ın çadırları diğerlerinden sadece daha büyük olmalarıyla ayırt edilebiliyor. Kısraklar, köpekler, koyunlar, keçiler ve ateş çukurları merkezdeydi ve bazı güzel görünümlü atlar dışarıda bağlıydı.

Khan'ın annesi —güzel, yapılı ama kaba görünüşlü bir kadın— beni karşıladı ve arkası heybelerle desteklenmiş, tam kırk fit uzunluğunda açık bir çadıra götürdü. Ortaya minderler ve kilimler serilmişti; üzerinde dört resmi eş ve etraflarında emekleyen çok sayıda bebek ve çocukla birlikte oturduk. Aralarında on sekiz yaşlarında, çok güzel, Yahudi çehreli bir kız vardı; Khan'ın kızıydı, hoş bir ifadeye ve zarif tavırlara sahiptir. Taimur Khan'ın bir oğluyla evlidir, ancak kocası onunla ilgilenmiyor ve onu pratik olarak terk etmiş durumda; bu durum, önceden var olan "kan davasına" daha da hakaret ekliyor.

Ben çadıra girdikten sonra erkek ve kadın tüm kamp halkı içeri üşüştü ve tarif edilemez bir gürültüyle üzerimize baskı yaptı. Khan'ın annesi konuşmaya çalışan eşleri tokatladı ve baskın bir cadaloz gibi davrandı; ara sıra kalabalığa bağırırken, elinde ağır bir sopa olan bir tüfekçi ulaşabildiği herkese vuruyor, darbe almayanlar ise kahkahalarla haykırıyordu.

Yaşlı kadın Mirza'ya kendisine doğru eğilmesini işaret etti ve fısıldayarak, güzel torununun kocası tarafından nefret edildiğini ve hor görüldüğünü, bir yaşında bir bebekle geri gönderildiğini, kocasının başka bir eş aldığını söyledi; ona, kocasının sevgisini geri kazandırmak ve rakibini onun gözünde nefretlik kılmak gibi iki amaca hizmet edecek bir "aşk iksiri" vermemi istediğini fırıldattı. Bu fısıltılı görüşme sırasında, oldukları gibi "vahşiler" gibi konuşmacılara yaklaşabildikleri kadar yaklaştılar. Ben böyle büyülü iksirler bilmediğimi, eğer kızın güzelliği ve tatlılığı kocasının sevgisini tutamadıysa bunun bir çaresi olmadığını belirttim. Benim bunlara sahip olduğumu bildiğini ve bunları, altın anahtarlı deri bir kutuda, gözde eşler yapmak ve kocalarına nefret uyandırmak için iksirler olarak sakladığımı söyledi!

Sonra birçok baş ağrısı ve ağrıyan gözler getirildi, bir semaver ve çay ikram edildi ve en kesikli konuşma tarzı dışında hiçbir şeyin imkansız olduğu bir Babil kulesi atmosferinde hediyeler dağıttım. Ayrıldığımda kalabalık arkamdan dalgalandı ve pelerinimi kesen keskin bir taş fırlatıldı.

Daha sonra Aslam Khan, kardeşleri ve her zamanki maiyeti geldi. Altı fit boyunda, çok çarpıcı görünümlü bir adamdır, ancak en sinsi ifadeye ve zaman zaman bana onun hakkında en derin güvensizliği ilham eden bir bakışa sahiptir. Soyguncu kabile üyelerinin sayısı 3500 kişiyi buluyor ve sahaya 540 silahlı süvari çıkarabileceğini söylüyor. O da baş ağrısı için ilaç istedi. Sadece kendisi ile Khaja Taimur arasında

değil, kendisi ile vadisinden geçmek zorunda olduğumuz Mirab Khan arasında da bir kan davası var. Akşamleyin Khan'ın annesi, "aşk iksirini" almaya kararlı birkaç kadınla birlikte geri döndü. Geceleyin nöbet tutan Hadji, adamların her saat çadırların etrafında dolaştığını ve birkaç şeyin alındığını söyledi.
Pazartesi sabahı erkenden her şey hazırdı, çünkü o günden itibaren üç kervan birlikte yürüyecekti ve ben atımın üzerinde Sahib ile konuşuyor, Agha'nın Khan'ın kampından dönmesini bekliyordum ki, yamaçtan aşağı hızla inerek bağırdı: "Bir sorun var!" ve nehre geçip bunu izledik. Ellerinde yüklü sopalar olan yaklaşık yirmi adam Mujid'in etrafını sarmıştı, onu dövüyorlardı ve sonunda yere yıktılar. Kendi kampıma geri döndüm; burada Hassan ve Karim bir veda sigarası içiyorlardı, onlara kurtarmaya gitmelerini emrettim. Asker, sadece bir bastonla silahlanmış olarak hemen kargaşaya daldı, baston anında kırıldı ve Bahtiyariler gür saçlarından tutarak onu yere indirdiler; ancak o bir bulldog gibi savaştı ve silahsız olan Hassan da öyle yaptı ve iki kötü kesik aldı. Hadji Hussein de bir boğa gibi savaşarak kavgaya daldı, arkasından katırcıları ve erkenden yere serilen ama dişleriyle bir adamın koluna tutunan Abbas Ali geldi. Soyu ve inancı nedeniyle muhtemelen zarar görmeyen, barış yapmaya çalışan Sahib, Mirza'ya (bir kavgada hiçbir hükmü olmayan) Agha'yı çağırmak için koşmasını haykırdı; onun varlığı elli adama bedeldi.
Bu sırada silahlı birkaç Zalaki, ikisi tüfekli ve geri kalanı yüklü sopalarla etrafımı sardı; tehditkar hareketler yaparak bana Kafir dediler, bunun üzerine tabancamı kılıfından çıkardım ve hepsinin dolu olduğunu çok iyi bildiğim halde hazneleri çok yavaşça inceledim. Bunun mükemmel bir etkisi oldu. Geri çekildiler ve tam o sırada tepenin sırtından Aziz Khan dörtnala geldi, arkasından yamaçtan aşağı koşan Agha takip etti; kaçan bir adamın başının üzerinden iki kez tabancayla ateş etti, o adam bir koyun çalmış ve Mujid tarafından suçüstü yakalanarak kavgayı başlatmıştı. Aslam Khan takip etti ve adamların dediğine göre ateş emri verdi, ancak kabile üyelerinden birinin saldırgan olduğunu anlayınca emri geri çekti. Bence meseleyi çok soğukkanlılıkla karşıladı ve neredeyse hemen ardından Mirza'ya bana bir çakı sormasını söyledi!
Bundan sonra yola çıktık; emirler, kervanların bir arada kalması ve kesinlikle saldırıya uğrarsak "ateş açılması" yönündeydi. Kala Kuh'un bir uzantısına tırmandıktan sonra, meşe ve armut ağaçları arasında dik bir tepedeki bir İlyat (göçebe) kampı için patikadan ayrıldık; orada ateşten çok hasta olan genç bir yaratığı görmem söylenmişti.
Ağaçların arasında, kereviz saplarıyla çatılan ama kenarları veya uçları olmayan, dört direkli küçük bir kulübe vardı; bunun içinde, bir koyun postunun üzerinde, içinden iki beyaz zayıf kolun uzandığı bir yığın duruyordu. Yavaşça dönen bir başın arkasını açtım ve gür, parlak saç kütlesi içinde, büyük parlak gözleri ve çok güzel dişleri olan genç bir kızın beyaz yüzü belirdi. Nabzı zayıfça çarpıyordu ve kalabalığa ölümün çok yakın olduğunu söyledim; yutabildiği birkaç damla uyarıcı ilaçla onu zehirlediğimi düşünmelerinden korkuyordum. Burada bile ölüm cezası bazen annelik sevincini takip ediyor. Akşamleyin öldü ve şimdi kamptan geriye bir kül yığınından başka bir şey kalmadı; çünkü bu insanlar, bir ölümün meydana geldiği kamp alanını her zaman hemen terk ederler.

Bu sırada Agha, adet olduğu üzere çocuklara kranlar vererek insanlarla dost olmaya çalışıyordu. Zar zor ayrılmıştık ki, koşullar altında neredeyse bir zorunluluk olan iyi bir dürbününün çalındığını fark etti. İngiliz tüfekleri, dürbünleri ve saatleri Bahtiyariler tarafından çok arzulanmaktadır. Aziz Khan çok ciddileşti ve yolculuğun geri kalanı hakkında kasvetli kehanetlerde bulundu.
Bu ayrışmadan sonra manzara muhteşemdi. Kala Kuh sıradağları kesinlikle Zard Kuh'tan daha güzeldir. Belirli hatlara sahip zirvelere daha çok bölünmüştür ve gür ormanlık, kanyonlarla daha derinlemesine yarılmıştır. Aslında burası bir sıradağdan ziyade bir gruptur. Yol, kaya kulelerinin ve muazzam, neredeyse dikey uçurumların yükseldiği dar, derin ve devasa yarıklarla kesilmiş büyük dik çıplak kaya dağları arasından geçiyordu. Gölgeler arasından köpük dalgalarıyla fırlayan veya güneş ışığında parıldayan yeşil akıntılar, kenarlarında ceviz, meşe, leylak, gül, Lastrea dilatata (bir eğrelti otu türü) ve yeşilliklerin karmaşasıyla çevriliydi.
Meşe ve armut ağaçları arasından dik bir zikzak iniş bizi gür Ab-i-Sefid (beyaz su) çağlayanına ulaştırdı; aynı adı taşıyan birçok nehirlerden biri, çok kullanımdan dolayı kayganlaşmış, kaya setlerinden oluşan doğal bir köprüyle geçiliyordu. Araplardan biri bunun üzerinde neredeyse düşecekti, bu yüzden attan indim ve ben tam bunu yaparken Abbas Ali'nin katırı yan tarafının üzerine düştü ve Screw da aynısını yaparak kılıftaki birkaç şeyi kırdı.
Derin bir kanyonu geçtikten sonra Abbas Ali dik yamaçtan aşağı geri fırladı ve arkada olan Sahib de üç adamla birlikte besbelli bir felaket olan yere doğru koştu. Mirza'nın katırı yüküyle birlikte yirmi fitten fazla aşağı düşmüştü ve onu üç kez yuvarlamış, dizini kötü şekilde incitmişti. Sahib, kırık bir boyundan bu kadar dar bir kurtuluşu hiç görmediğini söyledi. Bir kuart (yaklaşık bir litre) süt içeren bir şişenin kaybı en büyük zarardı. Biraz daha yukarıda üç adam Hakimi (yazarın atını) kuyruğundan patikaya doğru çekiyordu. Taşlık kırık zikzaklar ve setler üzerinden Kala Kuh uzantısının oldukça düz tepesine doğru çok dik bir tırmanıştı; arkasında yüksek burçlu bir tepe vardı, bunun arkasında ise hiçbir vergi ödemeyen ve genellikle korkulan soyguncu sürüler ve birçok Seyyid yaşıyordu.
Bu açık, rüzgarlı 9200 fit yükseklikte kamplar üç gündür kurulmuş durumda ve şimdiye kadar işgal ettiğimiz birçok kamp alanı arasında en çok burayı seviyorum; o kadar yüksek, o kadar yalnız, o kadar gizemli ve keşfedilmemiş ki. Ormanlar arasında yeşil suların süzüldüğü veya yuvarlandığı muazzam ağaçlık kanyonların, ön planda küçük çayır benzeri platoların ve dar, kıvrımlı vadinin diğer tarafında, birkaç bin fit aşağıda, dağların karmaşık bir kütlesinin muhteşem bir manzarasına sahiptir; bunların arasında Zard Kuh'un zirvelerinin karla yarılmış güney yüzleri ve Faidun sıradağlarının bir dağının büyük kütlesi en belirgin olanlarıdır.
Beş bin fit aşağıda, dikkat çekici bir patikayla ulaşılan Basnoi, incir, nar ve ceviz ağaçlarının sıralı terasları, yoğun ormanları ve uzun otlar ile eğrelti otlarının gür bir örtüsü bulunan yalnız bir derinliktir. Bunların arasında iyi bir genişliğe ve yapıya sahip eski bir yolun kalıntıları ve üç kemerli, şimdi harabe halinde, ince işlenmiş taştan küçük bloklardan yapılmış, çok güzel bir köprü bulunmaktadır; yan ayakları ve taş destekleri duruyor, merkez kemer altmış fitlik bir açıklığa sahipti. Köprünün yolu gitmiş ve yerine çılgınca bir hasır örgü asılmıştır. Bahtiyariler bu medeniyet

kalıntılarını, üçüncü ve dördüncü yüzyıllarda hüküm sürmüş olan o isimdeki üç kraldan biri olan Shapur'a atfederler. Tüm bu yeşil sular Ab-i-Diz'e dökülür.
Gün batımından önce arkamızdaki kayalık uçurumun üzerinde adamların başları ve tüfek namluları görüldü. O bölgenin haydut kabilelerine karşı uyarılmıştık ve o gece otuz adamla kampı soymaya hazırlandıkları, başarısız olurlarsa başarana kadar bizi taciz edeceklerini ilan ettikleri söylenmişti. Bu haber öğleden sonra Aslam Khan'ın kardeşi tarafından getirildi. Aziz'e ne kadar güçle Burujird'e ulaşmam gerektiğini sordum, o da "Hayatınızı oraya götürebilirseniz iyidir" diye yanıtladı.
Bu ve adamdan adama geçtikçe büyüyen bir sürü başka söylenti, yalnız kamplarda yeni bir heyecan yarattı. Hadji parasını gömdü, üzerine büyük bir meblağ koydu ve yattı. Tüfekler ve tabancalar temizlendi ve dolduruldu, kılıçlar ve bıçaklar keskinleştirildi, sesler yüksek ve kesintisizdi ve sabahki kavgada hafif yaralananlar maceralarını tekrar tekrar anlattılar. Güvenlik için tüm düzenlemeler geceden önce dikkatlice yapıldı. Atı ve iyi giysiler içinde büyük bir mülkü olan Hassan bir tabanca istedi, ancak karmaşa içinde birbirimizi vurma riskinin büyük olacağı gerekçesiyle bilgece reddedildi. Orada tüfekli dört adam, tabancalı beş kişi ve Aslam Khan'ın kardeşi ile silahlı iki tufangchi vardı.
Saat sekiz civarında Bahtiyari işaret çağrısı birkaç kez tekrarlandı ve Aziz'in cevap işareti yüksek ve net bir şekilde duyulana kadar düşman mı yoksa dost mu olduğunu merak ettim; bunun "Isfandyar Khan'ın dostları" olduğunu duyuruyordu. Kısa süre sonra "olaylar büyüyor" ifadesini duydum ve "dostların", Aslam Khan'ın başka bir kardeşi ile dört tufangchi ve asla gelmeyen sekiz kişinin daha sözü olduğu ortaya çıktı. Bu adamlardan gelen güvenilir bilgilere göre, Kalahoma'daki dostumuz Khaja Taimur, onu zor duruma düşürmek için Aslam Khan'ın topraklarında bizi soymak üzere kırk adam gönderiyordu.
Bu geliş adamlar arasındaki heyecanı artırdı; kamp ateşlerinde mazı meşesi ve geven çalılarını en umursamaz şekilde üst üste yığdılar, vahşi, kapüşonlu tufangchiler ve uzun tüfekleri ateş ışığında çok fotojenikti. Bu söylentinin, misafirlerine karşı uyanık bakımını göstermek ve karşılığında çok arzulanan bir İngiliz tüfeğine sahip olmak amacıyla Aslam Khan tarafından uydurulduğundan neredeyse emindim. Hadji çadırıma geldi ve bana "en ufak bir korku duymamamı, çünkü bir hanımefendiye asla zarar vermeyeceklerini" söyledi. Agha'nın her acil durum için bir çaresi vardır, Sahib soğukkanlı ve cesurdur ve bunun yanı sıra, tamamen güvendiğim Aslam Khan'ın bir oyunu olduğundan güçlü bir şekilde şüpheleniyordum. Her halükarda çok erken uyudum ve sadece iki kez, hizmetçilerimin izleyip izlemediğini öğrenmek isteyen Aziz'in seslenmesiyle rahatsız edildim; saat beşte Sahib ve Agha'nın çadırımın önünden geçerken, yabancıların kampa yaklaşmasının uyarılmasını ve uyarıyı dikkate almazlarsa ateş açılmasını emretmeleriyle uyandım.
Önceki gecenin heyecanından sonra keyifli, sessiz bir gün geldi. Adamlar uzun nöbetlerinden sonra uyudular ve dövüşen atlar uzaktaydı. Agha geri dönmedi ve bir gün bir gece boyunca kamptaki tek Avrupalı bendim. Belinde bir İngiliz tüfeği, yüz fişek ve iki tabanca olan Aziz Khan sadık bir şekilde nöbet tuttu ve "güvenceyi iki

katına çıkarmak için" gece boyunca nöbetçilerin uyanık olup olmadığını görmek için kamptan iki kez geçtim.
Gece yarısından önce, sanki elli kişi katılıyor gibi ses çıkaran iki saatlik korkunç bir "gürültü" koptu. Genellikle Hassan'ın yaptığı aptalca şeylere ve bazen sergilediği umutsuz derecede şaşkın tavra hayret etmişimdir. Şimdi ortaya çıktı ki, giderek daha fazla afyon içiyor ve Karim'i de bununla besliyormuş.
Eskiden Agha'nın aşçısı olan ve major-domoluğa (kervanbaşılığına) terfi eden Mujid, yürüyüşte kervanı yönetiyor, güzel bir ata biniyor, hesapları tutuyor ve genellikle "güvenilirdir". Karim tüm bunlara içerliyor. Son zamanlarda, diğer adam iyi ata binerken bir bagaj katırına binmeye dayanamadığı için bir at satın aldı ve o gece afyonla 'çıldırmış' olduğundan, hem tüfek hem de tabancayla silahlanarak Mujid'i öldürmekle tehdit etti; kan dökülmesi ancak tüm adamların birleşik ve uzun süreli çabalarıyla engellendi. Ertesi gün Hassan afyon borusunu imha etti ve morfin yardımıyla kendisini bu alışkanlıktan kurtarmaya çalışıyor, ancak ilacın kullanılmamasının neden olduğu korkunç bir istek olan "belindeki acıdan" şikayet ediyor.
Agha alt bölgelerde çok yağmacı Lurlarla karşılaştı. İki Lur tarafından bir katır çalındı, ardından üç kişi tarafından onlardan geri alındı ve onlar da bunu yoldan geçen bazı İlyatlara teslim etmek zorunda kaldılar, onlardan da geri alındı. Gece dinlenirken, kendilerine katılan bazı Lurların onu soymanın uygulanabilirliğini tartıştıklarını duyarak uyandı, ancak biri diğerlerine "Feringhi'nin altı patları" olduğunu söyleyince vazgeçtiler. Bu kampta antik Elam'ın başkenti Susa'nın bulunduğu klasik topraklardan sadece birkaç günlük yürüyüş mesafesindeyiz ve hala belirgin bir şekilde izi sürülebilen alışılmadık bir özelliğe sahip bir köprünün kalıntıları, seviye yaklaşımları, bitişik kalıntılar ve eski dünya rotasının bir geleneği, nehir yatağını takip eden geniş bir yol Aşağı Elam ovalarına uzanıyor; hepsi daha eski ve daha yüksek bir medeniyete işaret ediyor. Ab-i-Baznoi'nin sol kıyısındaki köprüye tepeden bakan, içinde büyük taş levhalar bulunan, muhtemelen bir sarnıç için kullanılmış olan büyük kare bir muhafaza bulundu ve dışarıda bir su kemerinin belirgin izleri vardı.
Yüz mildir konuşulan ve büyük bir keşif olacağı vaat edilen "Sang Niwishta" (yazılı taş), en zahmetli bir yürüyüşle incelendi ve büyük bir hayal kırıklığıyla sonuçlandı. Şimdiye kadar keşfedilmemiş olan bu bölgelerden yapılan bir yolculuğun, taşa kazınmış geçmişe ait ek kayıtların keşfiyle sonuçlanacağı umulurdu, hatta beklenebilirdi, ancak durum böyle değil.
Yine de, burada bir zamanlar daha yüksek bir medeniyetin var olduğunu ve döneminde Basnoi yolu boyunca büyük bir trafiğin bulunduğunu ve bu Yukarı Elam üzerinden kuzeyden, batıdan veya doğudan, İran yaylalarından Arabistan ovalarına uzanan her rotanın, Pul-i-Kul'un altındaki o büyük kanyon boşluğundan geçmiş olması gerektiğini öğrenmek bir kazançtır.
Gokun, Sahid, Guwa ve diğer pek çok akıntı, Faraidan'ın uzak sularının drenaj kanalı olan bu Ab-i-Basnoi'ye dökülür ve tam sulu bir seyirden sonra Silakhor ovasını sulayan Ab-i-Burujird'e katılır; ikisi, üzerinde şimdi ünlü olan Dizful (kelime anlamıyla Pul-i-Diz veya Diz Köprüsü) kasabasının bulunduğu Ab-i-Diz'i oluşturur.

Gardan-i-Gunak, 20 Temmuz — 17 Temmuz'da adımlarımızı Padshah-i-Zalaki'ye doğru geri çevirdik ve çadır tabanının bir kürekle basamaklar halinde kesilmesi gereken dik bir zeminde Aslam Khan'ın topraklarının yukarısındaki bir yükseklikte kamp kurduk. Aslam Khan ve diğerleri bizi karşılamaya geldiler, yine binicilik gösterileri yaptılar. Çadırlar kurulur kurulmaz kalabalık toplandı ve bu başka bir gürültülü ve yorucu gün oldu. Çadırımdan alınan eşyalar arasında bir şemsiye, bıçak, makas ve ince iç çamaşırı stokumun çoğu vardı. Makas ve pamuklu giysiler, ben dışarıda korkunç bir yaralanmayla ilgilenirken Khan'ın genç bir yengesi tarafından alınmıştı. Görünüşe göre Aslam Khan, Agha'nın dürbününü almış ve adamlarına arzuladığı o çok güçlü teleskopu almaları için küçük bir şey getirmelerini söylemişti. Deri kılıflı süt şişemin buna bir benzerliği var ve bu sabah bir kadına oğluna sürmesi için biraz göz losyonu verirken, bunu neredeyse gözlerimin önünde çekip aldı!
Khan'ın yüzü, Leonardo da Vinci'nin "Son Akşam Yemeği" tablosundaki Yahuda'nın yüzünün en sadık bir kopyasıdır. O kadar çarpıcı görünümlü bir adamdır ki, bu kadar küçük şeyler yapmak için alçalmasına şaşırılır. İstediği bıçağı ona gönderdim ve kısa süre sonra çağırıp daha büyüğünü istedi. İstediği bir seyahat saatini elde etmek için Taimur Khan'ın oğlunun karısı olan güzel kızını feda etti.
Bana bir Londra varoşundan gelmiş olabilecek bir kadın getirdiler; bir gözünde oftalmi (göz iltihabı) vardı, diğeri kapalı ve morarmıştı ve arkasında ve burnunun içinden bir inçlik derin bir yara uzanıyordu, yüzünün her tarafında kan pıhtılaşmış ve siyahlaşmıştı ve saçları keçeleşmişti; üst dudağı kesilmişti ve iki dişi dökülmüştü — düzenli bir hastane vakası. Dediklerine göre erkek kardeşi onunla kavga etmiş ve bir gün önce ona taş atmıştı, ama yaralarını zaten korkunç bir macunla doldurmuşlardı. Sardah Khan'a, Khan'ın neden böyle bir vahşet için o adamı dövdürmediğini sordum, o da hiç kimsenin ona dokunmayacağını, çünkü geçen kış üç adam öldürdüğünü söyledi.
Zavallı yaratıkla iki saat ilgilendim ve rahatlaması o kadar büyüktü ki minnettarlığı sonsuzdu ve dualar etti. Ona yardım etmek benim için büyük bir zevkti, ama ben dışarıda onunla ilgilenirken çadırdan pek çok şey alındı. Khan'ın kardeşleri, uzun tüfekleriyle tufangchiler, yeşil sarıkları ve küçümseyici bakışlarıyla Seyyidler, kadınlar ve çocuklar hepsi üzerime baskı yapıyor, beni engelliyor ve yaklaşık 100 derece sıcaklıkta nefessiz bırakıyorlardı. Acıya karşı hiçbir acıma duygusuna sahip görünmüyorlar veya acı çeken birinden zevk alıyorlar, aksine acı çekenin inlemelerinden keyif alıyorlardı. Yaralardan her bir taş parçası çıkarıldığında "Tanrı büyüktür!" diye haykırıyorlardı. Ara sıra, bu karmaşa yaptığım işi engellediğinde, bir adam silahıyla onlara vuruyor veya Aziz Khan onlara taş atıyordu ama bu faydasızdı. Halk adamlarımıza, kafirlerin vadilerine daha önce hiç girmediklerini ve Şah'ın koruması altında olmasaydık sahip olduğumuz her şeyi alacaklarını söylüyor. Sanırım zorluklar bildiğimden çok daha büyük; tüm tehlikeleri hafife alan Agha, dün gece bunun en endişeli zaman olduğunu ve herkesi ülkeden tek parça halinde çıkarabilirse en çok buna şükredeceğini, çünkü bir günün ne getireceğini söylemenin imkansız olduğunu belirtti. Julfa'ya geri dönme fikri artık tamamen terk edildi. Ne kadar kötü olursa olsun devam etmek daha güvenlidir.

Tepeler ve yamaçlar, hoş bir karanlık çökerken yakındaki ve uzaktaki ateşlerle alevlendi ve hemen aşağıdaki Aslam Khan'ın kampı çok fotojenik bir manzaraydı; otuz bir çadırı bir daire oluşturuyordu, Khan'ın iki çadırı ortadaydı ve her birinin önünde bir ateş yanıyordu. Akşam yemeği büyük kaplarda hazırlandı; önce erkekler yedi, sonra kadınlar, çocuklar ve köpekler. Gürültü tam bir kargaşayı çağrıştırıyordu. Koyunlar ve keçiler meliyor, büyük köpekler havlıyor, erkekler ve kadınlar hep birlikte bağırıyor ve çığlık atıyordu; tepelerinde sesleri, kaba müzik aletlerinin anırması ve çınlaması yükseliyordu — kulağa şeytani geliyordu. Şüphesiz Feringhis'in gelişi konuşma konusuydu. Vahşi yaşam yakından bakıldığında hoş değildir. Tam bir mahremiyet eksikliği, kaba vahşeti, kiri, gizlenmemiş açgözlülüğü, gizlenmemiş kıskançlıkları ve nefretleri, sahteliği, saf bencilliği ve hainliği yakından incelendiğinde acı vericidir.

Ertesi sabah erkenden, Kala Kuh sıradağlarındaki bir geçidin dar tepesi olan Gunak'a geldik; 10,200 fit yükseklikte, dik ve zorlu bir kar kızağından geçerek burada iki gün durduk. Kervanla yürümek gerekli bir önlemdir, ancak en sıkıcı ve yorucu bir düzenlemedir. Artık dörtnala gitmek yok, sadece beş, altı veya yedi saat boyunca saatte yaklaşık iki buçuk mil hızla bir "kervan yürüyüşü" var; ve biri saat 2.45'te ayakta olsa bile, katırlar yola çıkmadan önce saat tam beşi buluyor ve bu arada biri, şu veya bu bahaneyle ilaç isteyen bitmek tükenmek bilmeyen kalabalığın merkezinde kalıyor. Şu an için bir hastalık üretilemiyorsa, o zaman talep şudur: "Bana deri kutudan bir şey ver, kışın öksürüğüm var" veya üstü açık bir bakır kap getiriliyor, içindekiler şikayetle birlikte bu iklimde bir iki hafta içinde buharlaşacak cinsten: "Bir kardeşim veya başka bir akrabam var, baharda gözleri çok ağrıyor, lütfen bana biraz göz losyonu verin." Kendi değerli tıbbi bitkilerinden hiçbir şey takdir edilmiyor.

"Feringhi ilacı" tüm ilgilendikleri şeydir ve onların gözünde her Feringhi bir Hakimdir. Müslümanların kadınları küçümsemesinin, en yüksek reislerin bile bir kadının tıbbi yardımını aramasını engellemediğini sık sık merak etmişimdir, ancak kendi Hakimleri (ki bunlardan birkaç tane var, gerçi ben hiç görmedim) çoğunlukla kadındır ve meslek babadan oğula geçer. Erkeklerin, dediklerine göre, Hakim olamayacak kadar istikrarsız oldukları söylenir. Bu kadınların bazıları kurşun çıkarma konusundaki becerileriyle tanınırlar. Eğer bir babanın herhangi bir tıbbi bilgisi varsa bunu oğlundan ziyade kızına aktarır. Aziz'in büyükannesi tıp eğitimini Fars'taki yerli bir Hintli doktordan almış ve annesi de bir kurşun çıkarıcı olarak ün kazanmıştı. Bir kadın, yaralandığı üç kurşunu çıkarmıştı. "Ücretler" çok yüksektir, ancak tamamen iyileşmeye bağlıdır. Fakir bir adam bir kurşunun çıkarılması ve tedavisi için on beş ila yirmi tümen (5 sterlinden 6 sterlin 10 şiline kadar), zengin bir adam ise kırk ila altmış tümen öder. Her durumda, iyileşme umudu olduğunu düşündükleri sürece ilaç verirler ve ölmekte olanın acılarını hafifletebilecek hiçbir tedavi bilgisine sahip değillerdir. Ölüm kaçınılmaz göründüğünde burun deliklerini aromatik bitkilerden yapılmış bir macunla doldururlar.

Yaraları, bir meşe türünde bulunan çok küçük bir mazı fındığından yapılan büzücü bir macunla sararlar. Dispeptik ağrılar ve "kötü kan" için bitüm yerler. Yaygın olan yılan ısırması için, ısırılan kişiyi hareket ettirirler ve tavuklar etkilenmeyi bırakana kadar

yaranın üzerine canlı tavukların arka kısmını uygularlar veya yeni kesilmiş bir keçinin bağırsaklarını sararlar. Romatizma, baş ağrısı ve halsizlik için hiçbir çareleri yoktur, ancak ateş için söğüt kabuğu infüzyonu kullanırlar ki bu çok etkilidir. Muskalar ve tılsımlara, Kuran'dan ayetlerin çiğnenip yutulmasının hastalık durumunda etkili olduğuna büyük inançları vardır. Onlar katı "içki karşıtıdırlar" ve Bahtiyari ülkesinde arak temin edilemez. Bu durum, cerrahi yaraların iyileşmesindeki aşırı ve neredeyse şaşırtıcı hızı kısmen açıklamaktadır.
Oftalmi, glokom, fırlayan gözbebekleri, iltihaplı gözler ve göz kapakları, egzama, romatizma, dispepsi ve öksürük yaygın hastalıklardır; ve erkekler arasında, periyodik ve iş göremez hale getirici olarak tanımladıkları kötü baş ağrıları yaygındır. Deri hastalıkları ve bazı göz rahatsızlıkları kirden ve onların soyundan gelen parazitlerden kaynaklanmaktadır. Sıradan insanlar arasında giysiler yılda sadece bir kez yıkanır, o da soğuk suda, çok yapışkan bir sabun otunun köküyle. Tüm hastalıkları rüzgara atfederler. Romatizma şüphesiz pamuklu giysiler içinde ve nemli zeminde çok azıyla uyumaktan kaynaklanmaktadır.
Sages femmes (ebeler) yoktur. Her kadının ihtiyaç anında komşusuna yardım edebilmesi beklenir. Doğum kolaydır. Anne genellikle çocuğunun doğumundan bir gün sonra iş başındadır ve bir haftadan daha kısa sürede her zamanki gücünü geri kazanır.
Kötü ruhların musallat olması inancı yaygındır ve korkaklık buna bağlanır. İkinci durumda tıbbi yardıma başvurulmaz, ancak bir molla Kuran'dan bir metin yazar ve kağıdı korkanın koluna bağlar. Eğer bu onu iyileştirmezse, dolunay gecesinde bir mezarlığı ziyaret etmeli ve mezarların üzerindeki oyulmuş aslanlardan birinin gövdesinin altından yedi kez geçerek bir Arapça dua tekrarlamalıdır.
Bu geçit biraz dinlenme sağlıyor. Yalnız, soğuk (gece saat 10'da cıva 48 derece) ve çok rüzgarlı. Kavrulmuş vadilerin ve kırmızımsı kayalık sıradağların adeta mide bulandırıcı şekilde (ad nauseam) tekrarlandığı Zalaki vadisinin ötesindeki manzara nedeniyle nispeten düşük sıcaklığı her şeyden çok takdir ediyorum; burası yakıcı bir güneş altında ve Hindistan ovalarınkine benzer sıcak bir toz sisi içinde yer alıyor. Sırt sadece kamplar için yeterli genişliktedir ve Ab-i-Sefid'in kaynağına doğru ani inişlerle düşer. Muazzam uçurumlar ve Kala Kuh'un çıplak zirveleri etrafımızı sarıyor ve doğuda Zard Kuh ile Kuh-i-Gokun'un (veya Kainu?) uzun düz tepeli sıradağları, Ab-i-Gokun'un çıkışına izin verecek şekilde derinlemesine yarılmış, muhteşem manzarayı duvar gibi örüyor; ormanlar, akıntılar ve mavi ile mor derinlikler nem ve serinlik çağrıştırıyor. Sırt dikkat çekici derecede zengin bir alp florasına sahiptir.
Hayat artık sadece sıcaklıkları ve gürültüleriyle alt irtifalarda bir "varoluş mücadelesi"dir; 9000 fitin altında iş güçle uğraşırken hiçbir konfor veya zevk yoktur. Burada sadece kamplardaki hasta insanlarla ilgilenilmektedir. Rehberlerin ve korumaların hepsinin göz losyonuna ihtiyacı var, kötü bir yaranın sarılması gerekiyor ve Khan'ın kardeşinin şiddetli bir ateşi vardı ki bu iyileşti ve bana hediye olarak beş yaşında bir çocuk teklif ediyor. Aslam Khan'ın Yahuda yüzü boşuna değildir, ama kardeşi güzeldir ve Aziz Yuhanna'nın yüzüne sahiptir.

I. L. B. (Isabella Lucy Bird)

MEKTUP XIX

Shuturun Kampı, 25 Temmuz

Avrupalıları canlandıran fakat maiyetindekilerin sağlığına iyi gelmeyen o yüksek rakımdaki molanın ardından aşağı indik; Zalaki vadisini ve kalabalık kampların bulunduğu alçak bir dağ sırtını geçerek, göçebelerin hararetle hasat yapmakla meşgul olduğu Mauri Zarin vadisine ulaştık. Nehirden karşıya geçip sol kıyısı boyunca yükselerek, üzerinde derin bir kanyonun açıldığı tozlu bir düzlüğe ilerledik; buranın önü, muazzam yükseklikte, tahkim edilmiş şato benzeri ve neredeyse geçit vermez bir kaya kütlesi tarafından kesilmiş gibi görünüyordu. Badush nehrinin Mauri Zarin ile birleştiği bu yerde, bazı İlyat (göçebe) çadırlarının hemen yakınına kamp kurmak zorunda kaldık; bu durum kalabalıkları, bitmek bilmeyen talepleri, yoğun bir gürültüyü ve çok sıkı bir uyanıklık içinde olmayı beraberinde getirdi.

O sırada, aralarında ölümcül bir düşmanlık ve kan davası bulunan Aslam Khan ile Isawand kabilesinin reisi Mirab Khan'ın topraklarındaydık. Kendisinin pek iyi olmadığını belirten bir haber göndererek Agha'nın gelip kendisini görmesini istedi. Agha da öyle yaptı ve reise Hakimin (Hekim/Yazarın kendisi) de onu ziyaret edeceğini söyledi. Daha sonra yanıma Mirza'yı ve iki rehberi alarak nehrin sığ yerinden geçtim ve Ab-i-Arjanak boyunca, iki mil kadar yukarıya doğru, son derece dikkat çekici bir kanyondan takip ettim. Kanyonun alt kısımları dik ve kayalıktı; gerçi ılgın çalıları ile bol miktarda bitki örtüsünün büyümesine engel olacak kadar da dik değildi. Ancak yukarılarda muazzam büyüklükte konglomera (çakılkaya) uçurumlar yükseliyor, aşağıda ise daralarak bir dereye dönüşen nehir, devasa konglomera kaya kütlelerinin altında gözden kayboluyordu. Bu yarık, kendisini çevreleyen yüksek tepelerin tam 800 fitten fazla altında olmalıydı. Bir dağ sırtı, Arjanak'ta bu yarığı enlemesine keser ve nehir yer altından geçer.

Mirab Khan'ın köyüne ve "Diz"ine (kalesine) korkunç derecede dik bir tırmanışla ulaşılıyor. Arjanak, güvenlik amacıyla bu devasa duvarların altındaki bazı dar kaya setlerinin üzerine inşa edilmiş. Burası adeta bir kartal yuvası; biri diğerinin üzerinde yükselen, kabaca yapılmış taş kulübelerden oluşan bir yerleşim yeri. Bunların arasında Khan'ın evi, sadece bala-khanası (baş odası/şahnişini) ve daha büyük olan boyutuyla ayırt edilebiliyor. Tozlu yamaçtaki patikalar o kadar dar ve eğimli ki, söğüt ağaçlarının altında halıyla kaplı küçük, dikdörtgen bir platforma ulaşabilmem için bir bastonun yanı sıra bana yardım edecek bir ele de ihtiyacım oldu. Mirab Khan beni burada, yanında oturan oldukça itici görünüşlü bir Seyyid katiple birlikte, bir semaver ve çay takımının önünde kabul etti. Buradan, misket limonu suyuyla tatlandırılmış lezzetli bir çay ikram etti. Khan kibardı, yani ben oturana kadar ayağa kalktı ve oturmadı.

1 Bir "Diz", zapt edilemez (ele geçirilemez) olduğuna inanılan doğal bir kaledir.

O, son derece acınası görünümlü bir adam; çok uzun boylu ve zayıf, solgun ve feri kaçmış gri gözleri, çökük ve sararmış yanakları ile ortası açık kahverengi olan çok seyrek, çirkin ve düz kıllı bir sakalı var. O ve Khaja Taimur, "silahlı süvari kabilelerinin" reislerinden ziyade çökmüş tüccarlara benziyorlar. Onun adına çok üzüldüm, çünkü besbelli çok acı çekiyordu; ancak o an ve sonrasında bende

olumsuz bir izlenim bıraktı ve onun iyi niyetinden çok şüphe duyuyorum. Arjanak'ta iki ya da üç gün geçirmem gerektiğini duyduğunu ve sahip olduğu her şeyin benim olduğunu söyledi. Kendisinin, "insanlara büyük bir dostluk ilan edip sonra onları tamamen unutan bazı kimseler gibi" olmadığını belirtti. "Ben bir dostluk kurduğumda," dedi, "bu sonsuza kadar sürer." Ona kabilesinin barış içinde olup olmadığını sordum. "Barış," diye yanıtladı bilgiçlik taslayan bir tavırla, "Bahtiyariler tarafından bilinmeyen bir kelimedir." Aslında elinde birden fazla kan davası var. İran'ın haksız taleplerinden acı acı yakındı ve diğer birçok kişinin de dile getirdiği, İngiltere'nin yakın zamanda Luristan'ı işgal ederek onlara adalet ve güvenlik sağlayacağı yönündeki tahmini ekledi. Belli bir güce sahip başka bir Han bana, İngiltere'nin güney-batı İran'ı işgal etmesi durumunda ona 400 süvariyle yardım edeceğini söyledi ve şunu ekledi: "Basra'da üzerinde bir İngiliz ordusu bulunan bir İngiliz filosu, Bahtiyari gözlerinin görebileceği en güzel manzara olurdu."
Han'ın karmaşık hastalıklarının uzun hikayesini dinlemek, pek çok kötü gözü incelemek, başka bir adamın sırtında taşınan ve yılan ısırmasından muzdarip zavallı bir adamın yaralarına bakmak ve "deri kutunun" ünü Arjanak'a ulaştığı için ertesi gün ilaç sandığımı getireceğime söz vermek zorunda kaldım.
Yolumun üzerinde harama (hareme) uğramıştım ve hanımlar bana durbara (kabul salonuna) kadar eşlik etmişlerdi; ertesi sabah bana oraya gitmemeleri gerektiğini söylediklerine göre, bu davranışın onaylanmadığını düşünüyorum. Agha döndükten sonra, üç eş ve diğer birçok kadın ürkekçe etrafımda toplandı. İkisi çok canlı ve güzel, biri ise —bir İranlı— tavırlarında oldukça sevgi doluydu. Tüm zaman boyunca elimi tuttu. Ayrıca bir sonraki Han'ın oğlunun terk edilmiş karısı olan, bebekli, güzel bir kızı da vardı. Kışın şarkı söyleyerek, çocuklarıyla oynayarak, birkaç parça giysi dikerek ve İranlı kadının erkek çocukların şapkalarını işlemesiyle eğlendiklerini söylediler.

[1] Bahtiyariler, İngilizlerle karşılaştıklarında İngiltere'ye karşı büyük bir dostluk beyan ederler ve bazı iyi bilgilendirilmiş yazarlar tarafından, ülkenin bir İngiliz işgaline uğraması durumunda, İngiliz subayları tarafından eğitilecek hafif süvari birliklerinin değerli yardımcı kuvvetler olacağı görüşü dile getirilmiştir. Bununla birlikte ben, güney-batı İran'da isimlerini zikretmeyeceğim iki büyük güç arasında bir çatışma çıkması halinde, Bahtiyari süvarilerinin kendilerini en yüksek teklifi verene satacaklarına inanma eğilimindeyim.

MEKTUP XIX (Devamı)

Aziz Khan son zamanlarda zapt edilemez bir halde. Arap kısrağı onun adeta putu; hayvanı sevimli olduğu ya da kendisini iyi taşıdığı için değil, değerli bir mülk olduğu için bu kadar önemsiyor. Onunla durmaksızın ilgileniyor ve eğer izin verilseydi, yürüyüşleri ve kamp alanlarını tamamen hayvanın refahını gözeterek düzenlerdi. Kısrak her akşam burnundan kuyruğunun ucuna kadar yıkanıyor, giydiriliyor ve kamp ateşinin yanında tutuluyor. Narin, kalpsiz, havai bir yaratık; son derece zarif ve güzel, karakter olarak ise bencil ve şımartılmış bir kadına çok benziyor.
Ne yazık ki, atlar arasında yaşanmaya çalışılan pek çok kavgadan birinde Screw (yazarın atı), birkaç gün önce onun göğsüne ve ön bacağına tekme attı; bu durum Screw'un sahibi Hadji ile Aziz arasında bir kavgaya neden oldu. Şimdi Aziz beni hayvanının kölesi yapıyor. O gece, yorucu bir günün ardından derin bir uykudayken Aziz tarafından uyandırıldım; bana kısrağına bakmam gerektiğini, aksi takdirde ertesi

gün geride kalacağını söyledi. Bu onun günlük tehdididir. Bu yüzden hayvanı çadırımın içine almak, uykulu gözlerle bir lapa hazırlamak ve yarayı sarmak zorunda kaldım. Çok az vazelinim var ve göğsündeki hafif sıyrığa iki kez sürüp iyileştirdikten sonra, üçüncü kez istediğinde geri kalanını insanlar için saklamam gerektiğini söyledim. "Oh," dedi, "o on adamdan daha değerli." Son zamanlarda, "Seni hiç sevmiyorum, bana pek çok şey veriyorsun ama para vermiyorsun; Agha'yı da sevmiyorum, bana yarısı kadar bile vermiyor. Yarın geri dönüyorum, o zaman tüm eşyalarınız soyulacak ve keşke onları bana verseydim diyeceksiniz" dedi.
Parmağındaki bir iltihabı açmak gibi onun zekice bulduğu herhangi bir şey yaptığımda, "Tanrı günahlarını bağışlasın!" diye haykırır. Bu ve "Tanrı ananın babanın günahlarını bağışlasın!" sözleri, onun minnettarlık veya şaşkınlık nidasıdır.
Bir gün dört saat boyunca hastalarla ilgilendikten sonra ona, hastalara bakmanın mı yoksa hacca gitmenin mi daha "sevap" bir eylem olduğunu sordum. "Bir Kafir için hiçbir eylem iyi değildir" diye yanıtladı; ama hemen ardından ekledi: "Doğrusu Tanrı bizim gibi düşünmüyor, düşündüğümüzden daha merhametli olabilir, bilmiyorum."
Dün lapa almak için geldi ve ben bunu keserken yatağımın üzerinde aynalı önü olan asma kilit şeklinde bir iğnelik gördü ve "Bugün bana hiçbir şey vermedin, kısrağım beni tekmelediği için bunu bana vermelisin" dedi. Ama onu seviyorum. Cesur bir delikanlı ve bir vahşinin karışık sadeliği ile kurnazlığının yanı sıra büyük ölçüde düşünceye, bilgiye ve yeteneğe sahip; onunla bir konuşma yapmaya değer.
Mirab Khan, sadece rehberlerin değil oğlunun da Agha'ya eşlik edeceğine söz vermişti; ancak ertesi sabah onun kartal yuvasına vardığımda bir şeylerin ters gittiği belliydi, çünkü Agha kasvetli, Mirab Khan ise huzursuz görünüyordu ve ben yılan ısırmış adamın yarasını sararken ilki şöyle dedi: "Gördüğüm kadarıyla tam bir eşek arısı kovanının içindeyiz." Ne oğlu ne de rehberler ortalıktaydı. Çok kararlı bir dil kullanmak gerekiyordu, bunun üzerine Khan bizi misafir olmaya zorlamak için onları alıkoyduğunu itiraf etti ve sonunda rehberler getirildi.
Bir tarafında atların, diğer tarafında kadınların bulunduğu bir tür açık ahırda beni kabul eden hanımları tekrar ziyaret ettim; kalabalık ve gürültü o kadar bunaltıcıydı ki ayrılmak zorunda kaldım, ancak daha önce benden iğneler, makaslar, aşk iksirleri vb. istenmişti. Çok eşlilik (poligami), acımasız bir sistem olmasının yanı sıra bir seyyahın kaynaklarını da çok zorluyor. Dört resmi eş için hediyeler getirmiştim, ancak bunları isteyen kadın kalabalığı için getirmemiştim. Her bir eş, hediyesini diğerlerine belli etmeden almak istiyordu. Daha sonra ziyaretime karşılık verdiler ve isteklerinde son derece ısrarcı davrandılar.
Khan'a veda etmeye gittiğimde onu dizlerinin üzerinde, alnını bir Mekke namaz taşına (mühre) doğru toprağa eğmiş halde buldum ve duasını konuşmadan önce bitirdi — ibadet eylemiyle kendimizi alçalttığımızı asla düşünmeyen, utanmış gibi fırlayıp ayağa kalkan birçoğumuz gibi değildi. Onun köyü olan Diz Arjanak, sınırlı bir su kaynağına sahip bir Diz'e, yani bir kaleye sahip. Orada ikamet etmesinin raison d'êtrei (varlık sebebi) budur. Bu Diz, köyün üzerindeki dik uçurumun yüzeyinde oyulmuş, çoğunlukla yapay olan birkaç raf veya boşluktan oluşuyor. Bunlara sadece çok zor bir tırmanışla ulaşılabiliyor, içeriden birbirleriyle bağlantıları yok ve 150'den fazla insanı barındıramazlar. Bir boşlukta küçük, kalıcı bir kaynak var. En büyük

oyuğun yaklaşık yirmi fit uzunluğunda ve on iki fit derinliğinde olduğu söyleniyor ve girişinde mazgallı bir göğüslük siper bulunuyor. Saldırı durumunda Khan ve halk bu saklanma yerini erzakla dolduruyor ve zapt edilemez olduğuna inanarak oraya çekiliyor.
Mirab Khan bu ve daha sonraki bir vesileyle, İran'ın ezici taleplerinden görünüşe göre haklı nedenlerle yakındı. Isawandlar da, Magaweler ve Zalakiler gibi vergilerini kısmen Burujird'e, kısmen de İlhanlı'ya ödüyorlar. Daha önce belirlenen ve ödenen miktar 150 tümendi. İki yıl boyunca ödenen bu miktar 300'e çıkarılmıştı. Şimdi ise, bu yılki talebin (1890) 500 olduğunu söylüyor.
Öğleden sonra geç saatlerde Diz Arjanak'tan ayrıldık, ötesinde açılan bir vadiye tırmandık, Mauri Zarin'in yeşil berrak sularından geçtik ve sağ kıyısındaki güzel açık yamaçları ve yüksek platoları, son derece pitoresk bir kanyonda gözden kaybedene kadar geçtik. Çok keyifli birkaç millik bir biniş bizi, nehir yatağından yüklerin indirilmesini gerektirecek kadar dar olan Ab-i-Badush nehrinin üzerindeki bir uçurumun kenarındaki taşlık ve tehlikeli bir patikaya ulaştırdı; burada benim adıma kötü bir kayma ve dar bir kurtuluş yaşandı. Manzara benzersiz bir şekilde vahşi ve serttir. Badush'u geçerek ve içinden aktığı dar bir geçide tırmanarak, Sahib'in çeşitli ciddi risklerin ardından çoktan varmış olduğu iki vahşi kanyonun birleştiği yerdeki kaynağında kamp kurduk. Arjanak'tan ayrıldıktan sonra tek bir kamp görmedik ve iki gecelik bir duraklama boyunca tamamen rahatsız edilmeden kaldık; ancak bu, bir tehlike ve olası bir ihanet atmosferidir.
9100 fit yükseklikteki Badush Kampı, yüksek dağlarla çevrili olmasına rağmen serindi — çorak, kayalık, ağaçsız bir yerdi. Kamp ateşlerinde oldukça iyi yanan, ancak siyah ağır bir duman ve güçlü bir koku bırakan büyük miktarda bitümlü şist etrafta duruyordu.
Etrafta duran kireçtaşı parçaları, bölündüklerinde güçlü bir bitüm kokusu yayıyordu. Vadinin daha yukarısında demirli (şifalı) bir kaynak var ve bitişik kayaların kırık parçaları demirle büyük ölçüde lekelenmiş. Dinlendirici bir moladan sonra rotamızı, Badush'un üzerindeki zorlu uçurumlardan kaçınan, nehri birkaç kez geçen, alçak bir geçidi aşan, Mauri Zarin vadisine inen, nehri geçen ve yol açılan harika çimenli yamaçlara kadar sol kıyısı boyunca birkaç mil yürüyen alçak bir patikayla geri takip ettik; şeklinden dolayı "Deve Dağı" olarak adlandırılan büyük Shuturun dağını destekleyen kayalık uzantıların etekleri buradaydı. Tüm bitki örtüsü yenmiş, ılgın çalıları ve kaba sarı bir adaçayından başka hiçbir şey kalmamış, şekilsiz çakıllı tepelerden geçen çok ilgisiz bir yürüyüştü. Ne kamplar vardı ne de seyyahlar; doğrusu, bitki örtüsünün olmadığı yerde kamp aramaya gerek yoktur.
Burası ince çimlerle kaplı, nemli, korkarım ve bazı adamların ateş ve romatizma ile "yıkıldığı" büyüleyici bir kamp alanı. Kimin gelip gittiğini görmek için alan var ve rakım sadece 8400 fit olmasına rağmen, dün gece oldukça soğuktu. Aziz Khan'ın sadık genç hizmetçisi, gördüğüm en nazik ve en kibar Bahtiyari olan Ischaryar, ateşli akut romatizma ile oldukça hastalandı ve kendini o kadar kötü ve halsiz hissetti ki öleceğini düşündü. Ona biraz ilaç gönderdim ama efendisinin kendisine kırıcı konuştuğunu ve yaşamak istemediğini söyleyerek ilacı almadı. Ancak bu marazi

zihin durumu kararlı bir muameleyle aşıldı ve Aziz bütün gece onunla ilgilendi, salol vb. ilaçlar onu iyileştiriyor.
Bu Şarklılar arasında gördüğüm tek minnettar yaratık o ve minnettarlığı sadece küçük bir şeye karşılık. Sıcak bir günde bir dereden geçiyorduk ve onun elleriyle zorlukla su almaya çalıştığını görünce, onun için bardağımı çıkardım. O zamandan beri benim için elinden gelen her şeyi yaptı. Güzel küçük çiçek buketleri getiriyor, yaban kirazları topluyor ve nazik bir doğadan kaynaklanan küçük nezaketler gösteriyor. Mirza'ya birkaç kez, "Mesele sadece Khanum'un bana bardağı vermesi değil, benim için zahmete girmesidir" dedi. Bu küçük şey bir vaha gibi göründüğünde, ne kadar minnettar ve kibar bir duygu içinde yaşadığım hayal edilebilir. Sert, kurnaz, utanmaz açgözlülük, İranlılarda olduğu gibi Bahtiyarilerin de acı verici bir özelliğidir. Hassan şimdi ateş ve afyon kriziyle "yıkılmış" durumda ve kervancılardan biri de ateşli. Gunak'ın soğuk rüzgarları onlara çok fazla geldi. Gün boyu yakın dağlar arasında silah sesleri duyuldu. Güçlü bir kabile olan Hajwandlar ve Abdulwandlar, bir ineğin kuyruğunun yakın zamanda kesilmesi yüzünden savaşıyorlar, ancak kan davasının asıl nedeni daha derin ve daha eski tarihlere dayanıyor. Aziz Khan, karışabileceğimizden korkarak Diz Arjanak'a dönmemizi istiyor ve Agha ona korkak diyor, ona tek başına geri dönmesini söylüyor. Güm! Güm! Silah sesleri şimdi yakın ve sık, ve tek tük atışlar düzensiz salvolarla değişiyor. Dürbünle kabile üyelerinin yakın tepelerin zirvelerinde silah doldurup ateş ettiklerini görebiliyorum. Çok sayıda insan çatışmaya girmiş durumda. Bir kabile vadinin bizim tarafımızdaki ucuna taştan bir göğüslük siper yerleştirdi, ancak düşman diğer tarafa saldırıyor.
Saat 15.00 — Bir saat önce Mirab Khan, bir dizi silahlı süvari ve piyade ile geldi. Ayrılmadan önce, zamanımın neredeyse bir saatini yine hastalıkları için harcadı, diyebilirim ki boşa harcadı ve ilaçlarının tariflerini tekrar yazdırdı. Çok yakında patlayan silah sesleri onu neredeyse irkilterek uzaklaştırdı ve bir saldırıdan korktuğunu söyleyerek aceleyle Arjanak'taki kalesine geri döndü. Sözde, geride bıraktığı rehberleri ve adamları silahlandırmıştı ama tüfeklerden birinin ne kapsülü ne de barutu vardı, bir diğerinde ise sadece üç kapsül bulunuyordu. Tüm hayvanlar içeri sürüldü.
Saat 16.00 — Dirseklerine kadar çıplak, kirli kollu bir adam çatışmadan Agha'nın kampına doğru koşarak geldi. Halkının sayıca Hajwandlardan çok daha aşağıda olduğunu, buranın Şah'ın vergi memurunun kampı olduğunu düşündüğünü ve arabuluculuk yapmasını istemek için kendisini gönderdiğini söylüyor. Agha belirli şartlar altında arabulucu olmayı kabul ettiğini belirtti. Kampta çok büyük bir heyecan var, tüm adamlar, bu gece kamplarımıza elli adamın saldıracağını söyleyen bu elçinin etrafına üşüşüyor.
Saat 19.30 — Agha, Sahib ve Aziz Khan ile birlikte, tüfekler ve tabancalarla silahlanmış üç cesur adam arabuluculuk yapmak üzere yola çıktılar. Adamlarımızdan bazılarıyla birlikte vadideki bir tepeye gittim; buranın her iki tarafı da savaşanlar tarafından işgal edilmiş tepelerdi ve çok sayıda kabile üyesi daha yukarıdaki kanyonun karşı tarafında uzanan bir tepenin sırtını kaplamıştı. Ateş açılması sık ama uzun menzilliydi ve sadece bir adamın düştüğünü görecek kadar yakındım.

Ekibimiz, atlarından indikleri alçak bir sırtın tepesine kadar ilerledi, keşif yaptı ve ardından her iki tarafça ateş açılırken gözden kayboldu. Kabile üyeleri tepelerin sırtlarından düzensiz bir şekilde ateş etmeye devam ettiler, ara sıra yamaçlardan aşağı koşup ateş ediyor ve siper alıyorlardı. Cheragh Ali'nin kabilesinden olan Sahib'in tüfekçisi bana, "Sizin ülkenizde de böyle mi savaşırlar?" diye sordu. Ona savaşmak istemez miydin diye sordum, o da "Evet, eğer benim kavgam olsaydı" diye yanıtladı. Güneş çok parlaktı, gökyüzü çok maviydi ve duman, yalnız kanyonun üzerinde sürüklenirken ve tepelerin zirvelerinden bulutlar halinde patlarken çok beyazdı. Savaşanları dürbünsüz net bir şekilde gördüm ve vahşi savaş çığlıklarını duydum. Ağlayan kadınların ve babasız çocukların kasvetli sonuçlarıyla bu faydasız kabile savaşları ne kadar üzücü bir mesele! "İngilizler neden gelip bizi almıyorlar? İngilizler neden gelip bize barış vermiyorlar?" sözleri şüphesiz yorgun bir ırkın ifadeleridir.
Gün batımından sonra Agha döndü; görevinde şu ana kadar başarılı olmuştu, reisler düşmanlığı yarına kadar askıya almaya söz verdiler ama hala ara sıra tek tük silah sesleri duyuluyor.

I. L. B. (Isabella Lucy Bird)

MEKTUP XX

Irene Gölü, 27 Temmuz

Dün dar geçitlerden ve dağ yamaçları boyunca ilerleyerek, tek bir çadır, bir insan, hatta bir koyun veya keçi bile görmeden bu göle ulaştık. Yol boyunca, dağ yamaçlarındaki güçlü kaynaklardan gürül gürül fışkıran —ki bu ülkede sık rastlanan bir doğa olayıdır— birkaç farklı isme sahip ve birçok çağlayandan beslenen bir dereyi kaynağına kadar takip ederek bu göle girişine kadar izledik. İki kıyısı birbirinden çarpıcı biçimde farklıdır. Sağ kıyıda uçurumlar, derin kanyonlar ve zirvelerle bölünmüş; tamamen kayalık, keskin hatlı ve topraktan tamamen arınmış olan Shuturun'u oluşturan muhteşem sıradağlar yükselir. Sol kıyıdaki dağlar ise Sefid Kuh'un yüksek ama küt zirvesine doğru yükselen, sadece yer yer kaya çıkıntıları barındıran büyük, şekilsiz çıplak çakıl kütleleridir. Burada, Shuturun'un kayalık uzantılarının yarıkları arasında yer yer Juniperus excelsa (boylu ardıç) bitkisi kendine yer bulur; bunun dışında, güneşle kavrulmuş çakılların üzerinde yalnızca alçak ılgın çalıları, sarı adaçayları, birkaç geç kalmış çançiçeği ve çok güzel mavi bir Trichodesma mollis kalmıştır.
Çok uzun bir tırmanışın zirvesine ulaştığımızda bizi benzersiz bir sürpriz karşıladı; aşağıda, dik dağ yamaçlarıyla çevrelenmiş, tarif edilemez rengi sayesinde harika bir güzelliğe sahip bir göl uzanıyordu. Bu mücevherin yerleştiği yüksek dağlar vahşi, hırçın ve kayalıktır; dik yamaçlarının suya girdiği bazı yerlerde söğütlerin ve alıçların kıt kanaat tutunacak yer bulması dışında şu an tamamen bitki örtüsünden yoksundur. Nehrin göle girdiği yerde küçük söğütlerden oluşan bir çalılık bulunur; gölü terk ettiği yerde ise berrak suları kiraz, armut, erik ve alıç ağaçlarından oluşan bir koruluğun içinden mırıldanarak akar. Alt ucunun bir kısmında geniş, yüksek bir çakıl seti uzanır ve her şey o kadar güvenli ve tenha görünüyordu ki, diğer kamplardan sıra dışı bir uzaklıkta Pazar günü için kampımı buraya kurdum.

"Şeyler göründükleri gibi değildir." Bu sabah aralıklarla silah sesleri duyuldu ve silahlı iki Hajwand kampı ziyaret etti. Geceleyin ise nöbetçilerin bazıları, çalıların altından bize doğru ilerleyen bir dizi adam gördüklerini söylediler. Kendi tüfeklerimizin iki kez keskin bir şekilde patladığını, Agha ve Sahib'in herkesi tetikte olmaya çağırdığını duydum; katırlar içeri sürüldü ve büyük bir ateş yakıldı, ancak bundan bir şey çıkmadı. Bu gece, birkaç gündür bizimle olan Mirab Khan'ın rehberleri, saldırıya uğrama korkusundan dolayı geceleri seyahat edip gündüzleri mağaralarda saklanarak geri döndüler.

Yerel bir adı olmayan bu güzel göl, bundan böyle coğrafi olarak Irene Gölü olarak bilinecektir. Suları safir mavisinin derinliklerinde uzanır, yeşil çizgiler ve sığlıklar barındırır ama ne yeşil! Yeryüzünde kesinlikle bir rakibi yoktur! Eğer bir bezelye tanesi şeffaf, canlı, içi ışık dolu ve parıltılı olsaydı, rengi asla değişmeyen bu suya en yakın şey olurdu; parıldayan saatler boyunca merkezdeki büyük derinliklerin mavisinin safirden turkuaza, turkuazdan lapis lazuliye (lacivert taşı) dönüşmesi izlenir. Bir ucu ve bir kenarı, sıvı zümrütle kalıcı bir sınır çizgisi gibi çevrelenmiştir. Dağlar pembeden maviye, maviden griye, griden sarıya dönüştü ve şimdi de parıldayan bir pembeye bürünüyorlar. Bu durum, gelecekte bizi bekleyen tozlu kahverengiler ve kasvetli grilerden önceki tam bir renk cümbüşüdür.

Sarawand Kampı, 29 Temmuz — Bugünün yürüyüşü, Bahtiyari dağlarının görkemli manzarasından, bir ovaya doğru alçalan alçak geçitlere ve çakıllı dağ uzantılarına doğru bir geçiş oldu. Kavurucu bir dağ yamacı; deve dikeni ve pıtraklarla kaplı, benzer çirkinliktekiler arasında yükselen bir çakıl dağı; bir dereye doğru dik ve uzun bir iniş; bazı sulanan yamaçlarda olgunlaşmış buğdaylar; bunların üzerinde ise yamaçlara tutunmuş Sarawand köyünün yüzlerce sefil kulübesi uzanıyor. Beyaz kilden çatıları şiddetli ışık altında dayanılmaz görünüyor; aniden kesilen daha fazla kavrulmuş çakıl tepeleri ve ardından toz ve sıcak sisinin, uzak tarafta ise kahverengi bir pusun içinden görünen alçak tepelerin uzandığı parıldayan bir ova çadırımdan görünen manzarayı oluşturuyor. Bu ova gerçek anlamda Silakhor'dur ve ister istemez yılın en sıcak ayında bu sıcaklık ve tozla kısa süre içinde karşılaşılacaktır. Bu sırada çadırın içindeki cıva 105 derecedir.

Dışarıda, arkada iki sıra halinde dizilmiş, Lur'dan ziyade İranlı olan karışık bir ırktan oluşan gürültülü bir kalabalık var. Kethüda (köy muhtarı), dışarı çıkıp kendimi gösterirsem insanların sakinleşeceğini söyledi ancak istenen sonuca ulaşılamadı; itişip kakışma ve baskı korkunç boyuttaydı — buradaki veya başka yerlerdeki insanların kaba olmasından değil, sadece meraklarının bizimkileri yöneten kurallarla dizginlenemiyor olmasındandır. Agha biraz uzağa büyük bir müzik kutusu koyarak dikkat dağıtmaya çalıştı ama onunla ilgilenmediler. Her kadına, çocuklarının şapkalarına dikmeyi sevdikleri birer kart dolusu çini düğme vermeye çalıştım; ancak izdiham o kadar bunaltıcıydı ki bunu Aziz'e bırakmak zorunda kaldım. Sonra birçok dert ve istekleriyle hasta insanlar geldi; şimdi gün batımında hepsi gitmiş olsa da, Aziz birkaç dakikada bir, kayıp bir ruhun kahkahasıyla içeri giriyor, göz losyonu için taze bir bakır kap getiriyor ve yazı yazarken sürekli bölünmemden dolayı duyduğum rahatsızlığı düşünerek oldukça keyifleniyor.

Parwez Kampı, 31 Temmuz — Pulawand kabilesinin güçlü reisi Yahya Khan'ın kalesine doğru gitmek üzere sabah erkenden yola çıktık. Yanımızda rehber olarak, şu anki "gözde eşin" babası olan, uzun boylu, iyi giyimli ve oldukça saygın görünüşlü bir adam, yani yazarın kayınpederlerinden biri olan Bagha Khan vardı. Parwez'in dik dağ uzantıları üzerindeki koyun patikalarını takip eden, dağ sırtlarının dar tepeleri boyunca uzanan ve her zaman güzel manzaralar sunan oldukça şirin bir patikaydı. Çiçeklerle dolu bir alp vadisine ulaştığımızda kervan yaklaşana kadar mola verdik ve ardından yola koyulduk; o gün "yürüyüş ekibi" şu şekilde ilerliyordu: Önde yürüyerek giden rehber, arkasında ise tek sıra halinde at sırtında Agha, Sahib, Aziz Khan, Mirza ve ben vardık. Üç adam bir dağ sırtının tepesinden sola doğru baktılar ve aniden gözden kayboldular; Mirza'ya bunun şimdiye kadar gördüğümüz en şüpheli durum olduğunu belirttim. Sağdaki tepede bir adam vardı ve rehber onunla yerel şiveyle birkaç cümle teatisi yaptı.

Vadi, geçilmesi gereken bir tepenin taşlık yamacına doğru açılıyordu. Biz tırmanırken, tepenin zirvesinde ellerinde uzun tüfekler olan bir dizi adam belirdi. Hemen üzerimize çok sayıda ateş açıldı ve silahların yeniden doldurulduğu çok net bir şekilde görülüyordu. Bize "dağılma" ve yavaşça ilerleme emri verildi. İlk ateş açıldığında, kabile üyeleri tarafından çok iyi tanınıyor olması gereken Bagha Khan bir kayanın arkasına gizlendi. Ardından çok sayıda tüfekten düzensiz bir salvonun yanı sıra üzerimizden geçen mermilerin ıslığı ve çarpma sesleri geldi; kabile üyelerinin niyetleri her ne olursa olsun, işlerinde ciddi olduklarını gösterdiler. Bu salvoya Agha, başlarının hemen üzerinden geçen bir tüfek atışıyla karşılık verdi ancak adamlar hızla silahlarını yeniden doldurdular. Durduk ve Aziz Khan, tam silahların karşısında, o tek başına yaptığı tırmanışın ardından onlarla müzakere etmek üzere yukarı gönderildi.

Karim dövüşmeye hevesli bir şekilde atını sürdü; Mujid ve Hassan büyük bir heyecanla ileri fırladılar ve biz yavaşça at sürerken, Hadji ve kervancıları kervanı sanki ileride hiçbir tehlike yokmuş gibi istikrarlı bir şekilde getirdiler. Çoğu benim gibi ilk kez "ateş altında" kalıyor olsa da tek bir adam bile "korkaklık (beyaz tüy)" göstermedi. Geçidin zirvesine ulaştığımızda, etrafımızı saran ve üzerimize ateş açtıkça tüfekleri ısınan böyle vahşi bir kalabalık bulduk. O kadar tuhaf silahları vardı ki — bir tanesi yüz yıllık, üzerinde "Kule işareti" bulunan çakmaklı bir tüfekti, ayrıca yüklü sopalar ve uzun bıçaklar taşıyorlardı. Büyük bir gürültü ve heyecanla bize bu kamp alanına kadar eşlik ettiler.[1]

Adamların anlattıkları hikayeler oldukça değişkenlik gösteriyordu. Korktuklarını söylediler ve onlara zarar vermeye geldiğimizi düşündükleri için ateş açmışlardı. İlk başta onlar için üzüldüm ve onları sadece "ocaklarını ve yuvalarını" savunuyor olarak gördüm; çünkü dağın arkasındaki alp vadisinde siyah çadırları, aileleri, sürüleri ve sürüleri —kısacası tüm dünyaları— bulunuyordu. Ancak başka bir hikaye anlattılar ve bizi bir Hajwand grubu sandıklarını söylediler. Bu durum savunulamazdı ve Agha onlara, Hajwandların İngiliz eğerlerine binmediğini, beyaz şemsiyeler taşımadığını ve büyük katır kervanlarıyla yürümediğini bildiklerini söyledi. Bana gelince, hizmetlerimi talep ettiklerinde, gruptakilerden birinin bir Hakim olduğunu bilselerdi asla ateş açmayacaklarını belirttiler.

[1] Bu sevimsiz olay iyi sonuçlandı, ancak her iki tarafta da kan dökülmüş olsaydı, içimizden biri öldürülmüş olsaydı ki bu çok kolay olabilirdi, dünya hiçbir zaman bir suç işlenmediğine inanmazdı ve bu saldırının nedeninin bazı kibirli ve zorba eylemler olduğunu düşünürdü. Şunu belirtmek isterim ki, sadece hiçbir suç işlenmediğini söylemekle kalmıyor, aynı zamanda Bahtiyari kurallarının ihlal edilmemesi, dini veya ulusal hassasiyetlerin incitilmemesi için her yerde ve her an en büyük özenin gösterildiğini; tüm malzemelerin değerinin üzerinde ödendiğini; hizmetçilerin her zaman kendi gözümüzün önünde, nazikçe davrandığını; insanlarla olan tüm ilişkilerde nezaket ve adaletin kural olduğunu vurgulamak istiyorum. Bu açıklamaları, yerlilerin ellerinde şahitsiz ölümler yaşayan seyahat edenler hakkında verilebilecek her türlü sert kararı yumuşatmak umuduyla yapıyorum. Bizim durumumuzda olduğu gibi, tamamen kışkırtılmamış saldırılar da mevcuttur.

Daha sonra, Hacı ve diğerlerinden meselenin gerçek yüzü olduğuna inandığım şeyleri duydum. Grubun küçük olduğunu —sadece üç tüfek bulunduğunu—, on feş yük hayvanının üzerinde ise söylentilerin şüphesiz yüz kat büyüterek anlattığı ve canlarının çektiği şeylerin olduğunu ve hiçbir korumamızın bulunmadığını biliyorlardı. Arkamızda birtakım Saravand adamları vardı ve Pulavandlar, eğer geri dönersek ya da herhangi bir şekilde "beyaz tüy" gösterirsek, iki grup arasında bizi kıstırıp kervanı istedikleri gibi soymayı amaçlıyorlardı. Ağa, onlarla çok sert bir şekilde konuşmak zorunda kaldı; yolculara ateş açmanın ağır bir suç olduğunu ve bu şekilde Burucird Valisine bildirilmeye layık olduğunu söyledi. Demre görünüşlü rehberimizi bu işlemde suç ortaklığından beraat ettiremem.

9400 fitlik bu yükseklikte, saldırganlarımızın kamp kurduğu hoş bir ova var ve bizim kamplarımız ise Parvez'in tepesine yakın bir vadideki platformlarda yer alıyor. Burası su kaynaklarından veya akarsulardan tamamen yoksundur; kendimiz ve hayvanlar için günün sadece sıcak saatlerinde yalnızca kar suyumuz vardır.

Şu anda aralarında bulunduğumuz kabileler güçlüdür ve alışkanlıklarında oldukça yırtıcıdırlar. İlhanlıya olan sadakatleri gölgelidir ve Şah'a olan bağlılıkları, her durumda tahsil edilemeyen haraç ödenmesinden ibarettir. Gerçekten de, hem Tahran'da hem de İsfahan'da Bahtiyari Lurlarının tutumu hakkında yalnızca kusurlu bilgiler olduğuna inanıyorum. İlhanlı yönetimi altındaki birleşmeleri, İsfahan'dan olan mesafe arttıkça giderek daha eksik hale geliyor ve sözde Burucird hükümetine bağlı olan bu kabileler, pratikte hiç de İlhanlı yönetimi altında değiller. Kan davaları, yağma baskınları, Hanların birbirleriyle savaşları, kabile anlaşmazlıkları ve düşmanlıklar neredeyse evrenseldir. Kötü yönetimiyle kabilelerin, kendilerine güvenlik ve huzur verecek, onları İran valilerinin baskıcı haksızlıklarından kurtaracak herhangi bir yabancı müdahalesini arzulayacak kadar kronik bir güvensizlik durumu yaratması İran'ın çıkarına değildir.

Son zamanlarda yaptığım bir yürüyüşte, kervanın önünde tek başıma ilerlerken biri atlı, diğeri yaya iki adamla karşılaştım. Yaya olanın hiçbir yerde fark edilmeden geçmesi mümkün olamazdı. Bir Sicilyalı hayduda benziyordu, çok yakışıklı ve iyi giyimliydi, uzun esnek adımlarla yürüyordu ve çift namlulu bir tüfek ile iki revolver ile silahlanmıştı. Bana neşeli ama düşmanca olmayan bir bakışla sertçe baktı ve kervanı görünce geçip gitti. Bu, adı çok korku uyandıran Hacvand kabilesinin büyük soyguncu Hanı Cici idi. Daha sonra Aziz Han ile karşılaşmış ve şu resmedilmeye değer mesajı göndermişti: "Seni kendi memleketimde kaçırdığım için üzgünüm, çünkü seni derinin içinde ayakta bırakmayı çok isterdim."

Sabahın erken saatlerinde, vadilerde henüz serin mavi gölgeler yatarken, hakkında çok ciddi şüphelerim olan rehber Bağha Han ile birlikte Kuh-i-Parvez'e çıktım. Bu

taraftan bakıldığında otsu bitkilerle kaplı çakıllı yamaçlardan ibaret ilgi çekici olmayan bir dağ olan Parvez, diğer taraftan Holivar vadisine doğru, bir dizi devasa, koyu konglomera kayadan oluşan surlu uçurumlar halinde 4300 fit aşağıya iner. Parvez'in yaklaşık 11,000 fit yükseklikteki düz zirvesi, tırmandığımız şekilsiz yamaçlar kadar ilgi çekicidir, ancak güney tarafındaki bu eğim harikadır ve zirvesinden 5000 fitlik nehre dik bir yamacın bulunduğu Bahreyn yarığına kadar devam eder ve Dış sırayı görkemli bir şekilde sonlandırdığı için Silahor ovasına bitişik muhteşem bir burun gibi görünür.
Panoramik bir manzara olarak, büyük Şuturun sırasını içine alan, herhangi bir dağdan gördüğüm en güzel manzaradır—birçok köyüyle Silahor'un geniş ekili ovası; sarı topraktan ve birçok uzantısı ovaya inen puslu sarı tepelerden neredeyse ayırt edilemeyen dolambaçlı Ab-i-Diz nehri—hepsi toz ve sıcak pusunun içinde kaybolmuş. Göz, bir İran yazı manzarasının o örneği üzerinde uzun süre kalmaya istekli değildir, ancak rahatlayarak, büyük yüksekliklerdeki dağların karmakarışık kütlesine, masif kaya uçurumlarından inşa edilmiş, koyu gri, yıpranmış, siyahlaşmış ve topraktan yoksun, dünyadan gizlenen ve beslenen yırtıcı kabileleri barındıran ve besleyen bir uçurumlar, yarıklar ve nehir yatakları gizemine döner, ancak dünyanın geri kalanı tarafından bilinmez.
Dağ zirvelerinin, uçurumların ve yarıkların kaosu çok dikkat çekicidir, büyük yüksekliklerdeki alp çayırları ve odun kömürünün yakılıp Burucird ve Hemedan'a taşındığı çok ağaçlık vadilerle daha alçak ve daha az belirgin sıralara karışır. Bu tekil manzaranın göze çarpan noktaları arasında güçlü Şuturun sırası, Silahor ovasının diğer tarafındaki Kuh-i-Kargun zirvesi, Irene Gölü'nden aşağı inen nehir, sol bankasında Kuh-i-Heft-Kuh'un (yedi zirve) fantastik sırasıyla Holivar, Ab-i-Zaz'a doğru aniden alçalan ve bunun ötesinde Kuh-i-Ruhbar'ın eşit derecede dik sırası yükselir. Holivar vadisinin yakınında, kayalık desteklerin tekil bir düzenlemesiyle oluşan ve diş benzeri bir kaya olan Tuk-i-Karu ile taçlandırılmış bir dağ vardır ki, rehber bunun hakkında "eski zamanlarda" bir tüccarın tepesindeki bir çadırda büyük bir ticaret yaptığını ve ölmeden önce hazinesini altına gömdüğünü anlattı.
Tepeden bakıldığında çok çarpıcı bir nesne, Ab-i-Burucird'in Silahor ovasını terk ettiği ve vadiler yoluyla pürüzlü ve aşınmış geçidine girdiği, deneyimli İlyat dağcıları dışında çoğunlukla erişilemez olan Tang-i-Bahreyn boğazı veya kanyonudur.
Rehber, "Tuk-i-Karu'nun gizli hazinesini kazmak için mi geldim?" diye sordu. "Altın mı arıyordum? Yoksa Feringhistan'da satmak için tıbbi bitkiler mi arıyordum?"
Bururadaki üç gün oldukça hareketli geçti. Rotalarla ilgili bilgiler tek kelimeyle çelişkiliydi. Holivar vadisine doğru 4000 fitin üzerinde aşağı inen bir patika var ki, belirli nedenlerden dolayı buradan geçilmesi arzulanır. Bazıları yüklü katırlar için kesinlikle geçilmez olduğunu söylüyor, diğerleri ise tedbirlerle çok dikkatli bir şekilde geçilebileceğini, başkaları ise eşeklerini bile oraya götürmeyeceklerini; eğimli kayaların olduğunu ve eğer bir katır kayarsa aşağıya ———— kadar düşeceğini söylüyor. Hacı büyük bir güçle ovaya inmemiz ve nispeten güvenli bir rota ile Hürremabad'a gitmemiz, ağır bagajları orada bırakmamız ve Pulavandların ülkesi için Validenden güçlü bir süvari eskortu almamız gerektiğinde ısrar ediyor. Bu planda akla yakın çok şey var, Sahib bunu onaylıyor ve kararın kendisine ait olduğu Ağa çok

dikkatli bir şekilde değerlendirmeye aldı, ancak ben hiçbir şey söylemesem de buna tamamen karşıyım.
Hacı, katırlarını Holivar vadisine inen patikada riske atamayacağını söylüyor. Rehberler, rotalar, tehlikeler vb. ile ilgili olarak yolculuğun son birkaç haftasında mücadele edilen zorluklarla sayfalar doldurabilirdim; ya doğal belirsizlik ve yanlışlıktan ya da aldatmaya yönelik kasıtlı bir niyetten dolayı hem kendileriyle hem de birbirleriyle çelişen adamlardan gerçeği ortaya çıkarmak için her gün iki veya üç saat harcanıyordu, ancak bu vesileyle zorluklar her zamankinden daha büyüktü; yürüyüş düzeni beş kez değiştirildi ve Ağa elde ettiği bilgilerin bir karara varmasını garanti etmediğini düşündüğü için burada kalmak zorunda kaldık.
Dün akşam fikir birliği kesinlikle Holivar rotasının aleyhindeydi ve Hacı buna o kadar şiddetle karşıydı ki, yolun geçilebilir olduğunu söyleyen bir adamı sarstı. Bu sabah Sahib, bir rehber ve Abbas Ali ile birlikte yolu inceledi. Sahib yolun geçilebilir olduğunu düşündü. Abbas Ali ise katırların eğimli kayalardan kayıp düşeceğini söyledi. Bütün gün boyunca Lur ziyaretçiler geldi, bazıları bir şey söyledi, bazıları başka bir şey, ama dün gece rüyasında Hacı'ya bu rotayı seçmesi söylenmiş ve Ağa her yönden riskleri dikkatlice tarttıktan sonra buna karar verdi.
Tüm bu artılar ve eksiler çok ilginçti ve çeşitli küçük olaylar yaşandı. Çevredeki kamptan many visitors ve "hastam" oldu ve bunların arasında bize ateş açan adamlardan üçü de vardı.
En büyük önem taşıyan küçük mesele, Aziz'in kısrağının Screw'un tekmesi sonucu hastalanmasıydı. Dizinden omzuna kadar muazzam bir şişliği vardı, uyuyamıyordu ve neredeyse hiç yiyemiyordu; kısmen İsfandiyar Han'a ait olduğu için Aziz Han onun için çılgına dönmüştü ve bir apse gibi görünen şeyi açmam için sürekli bana başvurarak beni çılgına çevirmişti. Bunun için cesaretim yoktu ama yapıldı ve kesik o kadar bol kanadı ki bir tampon, bir taş ve bir bandaj uygulanması gerekti. Maalesef bu girişimden hiçbir rahatlama olmadı ve Aziz, gece boyunca yaratığa bakmam için üç kez çadırımdan beni "rahatsız etti". Bunun dışında, sabah saat 6'da çadırın dışında yaklaşık yirmi kadar hasta insan vardı ve her zaman bana "hemen gelmem" için haber gönderiyorlardı.
Ona yarayı yıkaması söylendi, ancak ben aletlerimle dışarı çıkana kadar hiçbir şey yapmadı, oldukça isteksizce kabul ediyorum. Tatlı hayvan gerçekten acı çekiyordu ve şişlik çok artmıştı. Birkaç adam onun etrafında duruyordu ve ben Aziz'e pıhtıyı yaradan çıkarmasını söylediğimde, onun kan kaybından öleceğinde ısrar ettiler ve böylece Aziz, "Hanım bunu yapacak, bu Feringhi Hekimleri her şeyi bilir," diyene kadar artılar ve eksiler devam etti. En zayıf temelde bir Hekim olarak kabul edilmek üzücüdür, ancak hiçbir temel olmadan bir "veteriner" olarak kabul edilmek çok daha kötüdür.
Ancak pıhtı çıkarıldı ve yara üç inç uzunluğunda olmasına rağmen hala bir rahatlama yoktu ve Aziz ciddiyetle, "Şimdi ne düşünüyorsan onu yap," dedi. Bacağın arkasına uygulanan çok kademeli bir baskı, tam bir pound ağırlığında siyah katı bir kütleyi dışarı çıkardı. "Tanrı büyüktür!" diye haykırdı çevredekiler. "Tanrı günahlarını bağışlasın!" diye bağırdı Aziz ve samimi bir şükran duygusuyla ayaklarıma kapandı. Şişlikten "bir pound et" çıktığında ısrar ediyor. Yara şimdi birkaç saatte bir şırınga

ediliyor ve Aziz bunu yapmayı ve sarmayı öğreniyor. Kısrak hem yiyebiliyor hem de uyuyabiliyor ve yakında iyi olacak.
Bu akşam Aziz, kısrağı iyileştirmenin bedelinin on beş tümen olacağını ve bunun, kendisinin söylediğine göre bana hediyesi olduğunu söyledi. Bana aceleyle cevap vermememi ve bir şeyi iyice düşünmemi istediğini söyledi. Şöyle dedi: "Biz fakir bir halkız, paramız yok, ama bol yiyeceğimiz var. Kurşun çıkaran kadınlarımız var, ama bütün milletimizde Feringhilerin bilgeliğini bilen hiçbir Hekim yok. İlaçlarınız iyi ve halkımızın çoğunu iyileştirdi ve senin gibi bir Kafiri sevsek de iyi olur ve senin emrini yerine getiririz. Ağa, önümüzdeki yıl aramıza bir Hekim göndermekten bahsediyor, ama sen buradasın ve yaşlı olsan da ata binebilir, yiyeceklerimizi yiyebilirsin ve halkını seversin. Çadırın var, İsfandiyar Han sana safkan bir at verecek, çok yaşlanana kadar aramızda kal, Hekimimiz ol ve bize Feringhilerin bilgeliğini öğret." Sonra, sanki ani bir düşünce aklına gelmiş gibi ekledi: "Katırları ve kısrakları iyileştirebilir ve çok para kazanabilirsin ve Feringhistan'a geri döndüğünde çok zengin olursun."
Hemen hemen her kampta kabile halkının rehberleri ve diğerleriyle bir akşam "dedikodusu" yapıyorum ve daha büyük dünyadan haberlerin yokluğunda, kamplar, otlak hakkı, yaralı bir kuş gibi önemsiz anlaşmazlıklardan kaynaklanan küçük akınlar, kabile kavgaları ve bunların nedenleri, kan davaları ve kanlı dövüşlerle ilgili basit anlatımlarında anlatıldığı şekliyle Bahtiyari yaşamına yoğun bir ilgi duymaya başladım. Onlar özünde vahşidirler. Kan dökmekten gurur duyarlar, ancak barış içinde yaşamak istediklerini ve bir kan davasının yaratılmasına karşı bazılarının duyduğu nefret olmasaydı daha fazla öldürme olacağını söylerler. Dövdüklerinde, "Bir adamın hayatı bir koyunun hayatı gibidir," der İran atasözü. Mirza, aralarındaki konuşmaların esas olarak silahlar ve dövüşler hakkında olduğunu söylüyor. Dağların işleri çok ilginçtir ve İlhanlı taraftarları ile İsfandiyar Han taraftarları arasındaki keskin antagonizma da öyledir.
Bazen konuşma dini bir yön alır. Sanırım Aziz Han'a daha önceki bir mektubumda haksızlık ettim. O, kendi tarzında, düşündüğümden çok daha dindardır. Bir iki gün önce ona bir gelecek durum hakkındaki inançlarını soruyordum, bunu uzun uzadıya açıkladı ve yüz yıllık bir süreç boyunca ruhun kademeli olarak kutsanmasını içeriyordu. Zamanları ve mevsimleri çok kesin bir şekilde ortaya koydu ve açıkça ciddiydi, o sırada yanında duran iki Magawe adamı öfkeyle araya girerek şöyle dedi: "Aziz Han, nasıl böyle konuşmaya cüret edersin? Bu şeyler Tanrı'ya, Yargıç'a aittir, O bilir, biz bilmeyiz—ruhun uçup yargıya gittiğini görürüz ve daha fazlasını bilmeyiz. Tanrı büyüktür, Yalnız O bilir."
Görünüşe göre, ruhun etteki işlerine göre ya cennete ya da cehenneme gitmesi dışında genellikle bir gelecek yaşam fikirleri yoktur. Bazıları, Berzah adı verilen, kötü ruhların yeri olarak bilinen ve orada ölenlerin hayırlı sonuçlar olasılığıyla bir denemeden geçtikleri bir ara yer olduğunun kendilerine söylendiğini belirtiyor. Günahtan ne kastedildiği sorulduğunda, cevapların hepsi aynı eğilime sahiptir—korkaklık, yedinci emrin ihlali (ancak bunlar neredeyse hiç hesaba katılmayacak kadar nadir görünmektedir, muhtemelen onlara eklenen ölüm cezası nedeniyle), bir şef savaşa gitmelerini istediğinde ona itaatsizlik, "lanetli" olan

Sünnilerle dostluk kurmak, kendi kabilelerinden bir adama ihanet etmek ve bir başkasının ölümünü zehir veya kötü planlarla hazırlamak.
Hangi amellerin iyi olduğu sorulduğunda, cesaret ilk sıraya konur, bir kabile kavgasını üstlenmeye hazır olmak, hayırseverlik, yani fakirlere nezaket, Halife Ömer'e karşı Sünnileri dışlayarak gösterilen bitmeyen nefret, Kafirlerden nefret etmek ve hac ziyaretleri, özellikle Mekke'ye yapılanlar.
Savaşta ölüm, cennete hemen girişi sağlar ve bu, o kadar bir sevinç nedeni olarak kabul edilir ki, sadece ölen bir adamın mezarında çapi veya ulusal dans yapılmakla kalmaz, aynı zamanda eğer ölümü uzak bir yerde yasal olmuşsa, yani savaşta öldürülmüşse, tüfeği, başlığı, bıçağı, piposu ve diğer eşyaları ile kaba geçici bir cenotaph (gıyabi mezar) dikerler ve etrafında dans eder, şarkı söyler ve sevinirler. Aksi takdirde cenaze törenleri basittir. Ceset suda yedi kez yıkanır, ruhun huzuru için Arapça belirli formüller okunur ve ceset giydirilip bir kefene sarılarak, çadır direklerinden apar topar yapılmış bir sedye üzerinde dört adam tarafından mezarlığa taşınır ve sığ bir mezara gömülür. Savaşçılar olarak ayırt edilmedikçe, kadınların veya yaşlı erkeklerin mezarlarında sevinmek artık adet değildir.
Öğrenebildiğim kadarıyla, erkeklerin ölümlerinde bile, mezarda çapi dansı yapıldığında, kadınlar olağan yas törenini sürdürürler ki bu çok çarpıcıdır. Ayaklarıyla zaman tutarak, göğüslerini ritmik olarak döverek, saçlarını yırtarak ve yüzlerini keskin çakmaktaşlarıyla yaralayarak ulurlar ve feryat ederler, ayrıca uzun saç buklelerini kesip acı feryatlarla üzerlerinde tepinirler. Bu son acı yas işareti, bir kocanın ve ilk doğan oğlun ölümleriyle sınırlıdır ve bu şekilde acımasızca muamele gören bukleler daha sonra mezar taşına bağlanır.
Bir koca, child veya ebeveyn için yas bir yıl sürer ve ölümün yıldönümü, yas döneminin başlangıcını işaret eden aynı törenlerle tutulur. Savaşta ölen büyük bir adamın durumunda, kabilesinin kadınları sonraki birçok yıl boyunca bu yıldönümünde feryat eder ve göğüslerini döverler.
Cesetle birlikte hiçbir şey gömülmez ve mezara hiçbir şey konulmaz, ancak vücudun baş kısmına, her zaman yüzü Mekke'ye bakacak şekilde yerleştirilen bir taş koymak evrensel bir adettir. Bu konuma büyük bir önem verirler ve Kıble'nin konumunu herhangi bir noktada bulmalarını sağlayacağı için pusulama göz dikerler. Bir kadının mezar taşında kabaca oyulmuş bir tarak veya öreke, bir erkeğinkinde ise savaş veya av aletleri yaygındır ve sık sık atıfta bulunulan kaba taş aslanlardan biri veya daha fazlası bulunmayan az sayıda mezarlık vardır.
Mezarlıklar çok sayıdadır ve genellikle yol kenarındaki küçük yükseklikler üzerindedir, böylece yoldan geçenler, eğer Hacı iseler, ruhun huzuru için dua edebilirler. Duanın, bu insanların çok azı tarafından anlaşılan Arapça belirli formüllerin tekrarlanmasından ibaret olduğu anlaşılmalıdır.[1]
Bilgi edinmek için sonsuz zahmete girdiğim dinlerinin büyük meselesine gelince, hiçbir tatmin edici sonuca varamadım. Çok az şeye sahip olduklarını ve sahip oldukları şeyin, İslam'ın bazı kurallarının, Ainolardan, Yezo'dan ve diğer yerli kabilelerinkinden daha az kaba olmayan doğa ibadetinin birkaç kalıntısıyla birleşiminden oluştuğunu düşünüyorum.

Onlar Şiidirler, yani Sünnilerden nefret ederler ve İran'daki inanç, ülkelerine giren herkesi Ömer'e sonsuz nefret yemini etmeye zorlasa da, bu kesinlikle doğru değildir; bu nefret dinlerinin temel bir parçasıdır. Allah'ın birliğini ve Muhammed'in O'nun peygamberi olduğunu kabul ederler; ancak pratikte, Ali İlahiler olmasalar da, Ali'yi Muhammed kadar yüksek bir tahta oturturlar. Kuran'ın emirlerine uymakta son derece gevşektirler, kanonik saatlerde namaz kılmak bile çok nadiren uygulanır ve o zaman da esas olarak Seyyidler ve Hacılar tarafından yapılır. Kadınların deist olduğu söylenmiştir, ama sanırım bu bir hatadır. Birçoğu bana, "Kadınların dini yoktur, çünkü kadınlar tekrar yaşamayacaktır," demiştir.

Okuma yazma bilen ve Hacı İlhanlı, Hoca Teymur ve Mirab Han gibi Mekke'ye hac ziyaretinde bulunmuş olan Hanlar, namaz vakitlerine uyar ve Kuran'ı okurlar ve bu işe giriştiklerinde hiçbir kesintiye izin vermezler, ancak bunlar dikkat çekici istisnalardır.

İmamzadelere yapılan haclar ve ziyaretler, ya sevap biriktirmek ya da bir düşmana karşı üstünlük sağlama ümidiyle günah olarak gördükleri birkaç kötülüğü yıkayıp temizlemek için kolayca üstlenilir.

1 Ek A'ya bakınız.

Bazı taşları, ağaçları, tepe üstlerini ve pınarları "kutsal" olarak kabul ederler, ancak onlara yükledikleri son derece belirsiz fikirleri tanımlamak zordur. Onları her zaman kötü niyetli olan ve yatıştırılması gereken cinlerin meskenleri olarak görme eğiliminde olduklarını düşünüyorum. Bu tür yerlerden geçerken "Tanrı belayı savuştursun" anlamına gelen eş değer bir formül kullanırlar ve Nubra ile Ladak'ta olduğu gibi, yerel ruhlara (genius loci) adak olarak bu tür ağaç ve taşlara paçavra parçaları asmak yaygındır.

Belirli yerlerin muhtemelen ruhlar tarafından mesken tutulduğunu düşünürler, bunlar her zaman kötüdür ve asla ölenlerin ruhları değildir; ancak bu, üzerlerinde çok az etkisi olan ve karanlıkta bu tür yerlerden tek başlarına geçmelerini engellemek dışında oldukça etkisiz bir inanç olduğundan, pek bir inanç olarak adlandırılamaz.

Tanrı hakkındaki görüşler, O'nu esas olarak boyun eğmeleri gereken bir kaderin kişileştirilmesi ve ölümden sonra gizemli bir şekilde hesap vermek zorunda oldukları bir Yargıç olarak temsil eder. Dünyevi adalet onlara, İranlılarda olduğu gibi satın alınacak ve satılacak bir meta olarak ya da kendilerinde olduğu gibi, merhamet duygusu olmaksızın yalnızca bir sertlik olarak görünür; ve onlara sık sık, eğer kendi aleyhlerine sonuçlanacak olursa, herhangi bir şeyin her şeyin Yargıcının kararını etkileyip etkileyemeyeceğini düşündüklerini sordum. Genellikle olumsuz yanıt verirler, ancak birkaçı Tanrı'nın Vekili olan Ali'nin kendileri için merhamet dileyeceğini ve onun reddedilmeyeceğini söyler.

Ahlaki bir varlık olarak Tanrı hakkında çok az kavrayışa sahip olduklarını og bir sevgi nesnesi olarak Yaratıcıyı daha da az düşündüklerini sanıyorum. Tanrı'nın bir niteliği olarak kutsallık hakkında hiçbir fikirleri yoktur. "Tanrı iyidir" şeklindeki ünlemlerinin gerçekten hiçbir anlamı yoktur. Hayırseverliği, "iyilik" terimi altında Tanrı'ya atfederler. Ancak Yaratıcı tarafından ahlaki gereklilikler veya O'nun koyduğu herhangi bir kanunun çiğnenmesi olarak günah hakkında hiçbir fikirleri yoktur. Bu hayattaki dinin

gereklilikleriyle ve ruhun geleceğiyle mümkün olduğunca az ilgilenirler og kurtuluşu Şia mezhebinin sınırları içinde daraltırlar.
Muhammed ve Ali'den sonra Musa, İbrahim ve İsa'dan "Peygamberler" olarak söz ederler, ancak Musa'dan bir kanun koyucu olarak ve İsa'dan bir şifacı olmaktan başka bir şey olarak tamamen habersiz görünürler.
Ve böylece, nesil nesil, Tanrı'nın Babalığından ve insanın kardeşliğinden, tek başına kanunun yerine getirilmesi olan Tanrı ve insan sevgisinden ve diriliş ve yaşam olan O'nun insan ruhunun kaderi üzerine saçtığı ışıktan habersizce göçüp giderler.
Genellikle bu konularda konuşmaya oldukça istekli buluyorum onları; ama bir adam küçümseyerek, "Bir Kafirin Tanrı ile ne işi var?" dedi. Kadınlar hiçbir şey bilmezler ve önde gelen Hanların oğulları dışında çocuklara verilen Kuran eğitimi yoktur. Görüşlerini doğru yorumladıysam, İslam inancına bağlı ırkların en cahilleri arasında olmalılar.
Hürremabad, 6 Ağustos.—Parvez'deki kamptan ayrılarak ve sırtının kuzey tarafındaki çakıllı yamaçları geçerek, tepenin üzerindeki ani bir eğim bizi, kavrulmuş topraktan büyüyen meşelerle kaplı dik çakıllı yamaçları olan, konglomeradan oluşan büyük uçurumların arasına çıkardı. Oluklar, kaydıraklar, kırık çıkıntılar ve eğimli kaya yüzeylerinden aşağı inilmesi gerekiyor. Bir kısım son derece kötürdür ve mevcut her adam ile yoldan geçen bazı Bahtiyariler (hizmetleri için önceden ödeme yapılmasını isteyenler) hayvanlara yardım etmek için geri döndüler. Çarvadarlar bağırdı ve haykırdı; atlar ve katırların bazıları başlarından ve kuyruklarından tutuldu, ancak neredeyse her adam bir düşüş yaşamış olsa da, atlar, eşekler, katırlar ve Hekimi takip eden bir koyun o kısmı güvenle geçti. Aşağıdan bakıldığında bir uçurum gibi görünen yerden otuz hayvanın aşağı inişi güzel bir manzaraydı; önlerinde tepesindeki püsküllü kafasını sallayan, gurur ve ateşle dolu olan Hacı'nın çektiği Cock o' the Walk vardı, her zamanki gibi katırlar da akıllıca görünüyor, yollarını seçiyor ve kayaların arasından ustaca ve sıçrayarak ilerliyordu. Yüklü hayvanlar için uygun bir rota değil, ama kişisel olarak, bana yardım edecek iki adamım olduğundan, burayı Gökün Geçidi'nin inişi kadar riskli veya zor bulmadım.
Bu konglomera uçurumların altında, aşağıya doğru binmek zorunda kaldığım dik ve tehlikeli zikzaklar var ve orada o kadar şanslı değildik, çünkü Hacı'nın büyük eyer katırı kaydı ve kendini toparlayamayarak birkaç yüz fit kenardan aşağı düştü ve anında öldü.
Parvez'in güney yüzünün inişi, yolun büyük bölümünde dik ve tehlikelidir, 4300 fitin üzerindedir. Yol, Irene Gölü'nden aşağı inen berrak yeşil sulu bir nehirle canlanan Holivar vadisinden aşağı doğru devam eder. Bunu geçtikten sonra, ulu Kuh-i-Heft-Kuh'un alt uzantılarını kaplayan meşe ormanlarının kenarındaki çakıllı bir platformda kamp kurduk, buradan Parvez'in gri surlu uçurumlarının muhteşem bir manzarası görünüyordu. Vadi güzeldir ve dönümlerce kurumuş çiçek, buranın kısa bahar güzelliğinin ne olması gerektiğini gösteriyordu, ancak yüksekliği sadece 5150 fittir ve gölgedeki cıva 104° idi, kaya ve çakıldan gelen radyasyon korkunçtu ve tatarcıklar dinlenmeyi imkansız kılıyordu. Gece yarısı cıva 90°'de duruyordu. Hiç Bahtiyari yoktu, ancak kesilmeye değmeyecek iki veya üç parça kavrulmuş buğday tarlası, onların ara sıra varlıklarını kanıtlıyordu. Bu yok olmuş mahsullerin arasında,

yanan toprakta ve bir fırının nefesi gibi olan havada coşan mavi centaurea ve kırmızı gelincik büyümüştü, bunlar tahılın dünya çapındaki eşlikçileridir; ve diğer her şeyin yandığı yerlerde, tanıdık pembe renkli "sweet william", beyaz saçaklı bir dianthus ve devasa bir sarı sığırkuyruğu sıcağa küstahça meydan okuyordu.
Tatarcıklar yüzünden o gece kimse uyuyamadı ve tetikte bir nöbet tutma ihtiyacı vardı. Gerçekten de çadırlar gün batımından kısa bir süre sonra toplandı ve sıcak bir şafakta vadinin oldukça üzerine tırmandık ve ardından söğütlerin, çınarların, asmaların, gür otların ve bazı güzel sarı bezelyelerin bolca yetiştiği, kırılgan Clematis orientalis ile sürekli birbirine dolanmış ağaçlık bir vadideki bir dereyi millerce takip ettik. Nem ve "atmosfer" olsaydı, o ülkenin tamamı çok güzel olurdu. Yamaçlar meşelerle ve alt yamaçlarında kurumuş çiçeklerin arasından yükselen Paliurus aculeatus ile kaplıdır. Diğer her şey biçilmemiş, güneşte kurumuş samandır ve soluk tek tip taba rengi yumuşaktır ve çıplak çakıl parıltısına göre bir gelişmedir.
Rehberin kervanı yanlış yönlendirmesinden kaynaklanan gecikmeler bizi günün sıcağına maruz bıraktı ve dar vadi, Hanabad'ın içinde bulunduğu tepelerin ağaçlık uzantılarıyla çevrili havzaya açılmadan önce öğle vakti olmuştu. İnsanlar ve hayvanlar sıcaktan ve o yürüyüşün uzunluğundan zarar gördü. Bu havzanın ortasında iyi derecede bir tarım var ve afyon, buğday, pamuk, kavun, üzüm ve salatalık iyi yetişiyor. Pirinç çoktan buğdayın yerini almış ve Kasım ayında hasat edilecek. Kalla Hanabad, Yahya Han'ın müstahkem meskeni, altındaki kavak, dut, nar ve kayısı teraslarıyla oldukça güzel bir manzaranın iyi bir merkezini oluşturur. Burayı sağda bırakarak dar bir vadiden yukarı doğru saptık; küçük bir dere ve sulama kanalları ile bir pınarın ve bazı muhteşem çınarların yakınında, cıvanın her iki günde de 106°'de durduğu düz bir yanan toprak parçasında Pazar günü için kamp kurduk. Bu yer, derenin yanında büyüyen, Sevilla portakalı büyüklüğünde, güzel bir "Fransız mavisi" çiçekleri olan çok ince bazı eryngiumlar ile dikkat çekiciydi.
Han'ın oğlu, hiç de çekici olmayan genç bir adam, beni ziyaret etti ve onu ağaçların altında, halının kenarında duran uzun tüfeklerle silahlanmış birtakım hizmetkarların arasında kabul ettim. İyi giyimliydi, ama konuşma ve davranışlarında vahşiydi. Bahtiyarilerin giyimine gelince, sıradan kabile erkekleri yandan iliklenen ama genellikle iliklenmemiş kaba pamuklu gömlekler, her bir paçası iki yarda genişliğinde, alttan gevşek ve üstten bir kordonla büzülmüş mavi pamuklu şalvarlar, örgü ayakkabılar, eğer varsa yün çoraplar, Keşmir desenli yün kuşaklar ve on beş ila yirmi beş kıran arasında değişen, üç dört yıl boyunca giyilen geniş gevşek kahverengi keçe ceketler veya uzun kollu pelerinler giyerler. Hanlar sıklıkla siyah ipekten şalvarlar giyerler ve genellikle siyah olan ama "en iyisi" ince mavi veya açık kahverengi kumaştan olan sıradan İran etekli ceketini giyerler. Hepsi kahverengi veya beyaz keçe külahlar takarlar og başlarını kaşlarından enseye kadar beş inç genişliğinde tıraş ederler, yanlarda uzun zülüfler bırakırlar. Kuşak, ceplerin yerini alır ve içine bıçaklar, pipo, tütün kesesi, çakmak taşı ve çelik ile çeşitli ıvır zıvırlar yerleştirilir.
Her adam sol omzundan asılı uzun, yivsiz bir tüfek ya da kalın bir şillelah (bir ucu yarılmış ve kurşunla doldurulmuş, yarık kısım güçlü bir deriyle emniyete alınmış bir değnek) taşır veya bu saldırı ve savunma silahlarının hepsini birden taşır.

Bu çok geniş şalvarlar, "bölünmüş giysiye" çok benzer, engebeli yürüyüşlerde kullanışlı değildir ve yürüyüş sırasında dış taraftaki paçanın bir parçası kuşağa sıkıştırılarak anında düzgün bir külot etkisi yaratılır.
Erkekler çok iyi yapılıdır. Kurşun yaralarından kaynaklananlar dışında hiçbir sakatlık veya topallık görmedim. Genellikle orta boyun üzerinde değillerdir, ancak bu boyu Zalaki kabilesinin erkekleri aşar. İranlılardan daha esmerdirler. Genel bir kural olarak düz burunları, oldukça genişlemiş burun delikleri, iyi ağızları, ince dudakları, düz veya hafif kavisli kaşları, koyu gri veya siyah gözleri, birkaç örnekte el açığı gözleri vardır, bunlar derine yerleşmiştir ve genellikle birbirine oldukça yakındır, iyi gelişmiş alınları, küçük kulakları, çok küçük ayakları ve sivrilen parmakları olan küçük elleri vardır. Diz altındaki uzuvlar dikkat çekici derecede düz ve iyi gelişmiştir ve yürüyüş her zaman iyidir.
Kadınların nasıl yapılı olduğunu söylemek kolay değildir, çünkü kıyafetleri vücut hatlarına dair hiçbir belirti vermez. Uzun bacaklıdırlar ve sağlam, düzgün, esnek bir adımlarla yürürler. Genellikle uzundurlar ve inzivaya çekildikleri durumlar dışında nadiren toplu olurlar. Elleri ve ayakları küçüktür. Erken annelik ve ağır işler nedeniyle vücut hatları bozulmuştur (eğer hiç sahip oldularsa). Yirmi yaşında bir kadın kırkını geçmiş gibi görünür. Birçoğunun, belki de çoğunun güzel olmaktan kıl payı kurtulduğunu söylemek bir abartı olmaz. Güzel gözler, düz burunlar ve ince dudaklı iyi şekillendirilmiş ağızlar kuraldır. Saçlar her zaman parlak ve gürdür ve her iki cinsiyetin de dişleri beyaz, düzgün ve sağlıklıdır, ancak diş ağrısı acı verici derecede yaygın bir rahatsızlıktır.
"Üst sınıflardaki" kadınların giyimi, başka bir yerde "balon pantolon" olarak adlandırdığım şey dışında, sıradan İranlı kadınların giydiğine çok benzer; ancak çalışkan kabile erkeklerinin karıları, ayak bileklerinden büzülmüş gevşek mavi pamuklu şalvarlar, kısa açık kimonolar ve kısa açık ceketler giyerler. Siyah veya renkli bir başörtüsü başı örter, uçları arkadan veya önden aşağı sarkar. Deri tabanlı gevşek yün ayakkabılar giyerler. Giysi güzel ya da pitoresk değildir; kirli ve yırtık pırtık olmaya müsaittir, ancak yaşamlarına ve ağır işlerine uygundur.
Her iki cinsiyet de el tırnaklarını ve avuç içlerini kına ile boyar ve hepsi boyunlarına asılı ya da kolun üst kısmına bağlı muskalar veya tılsımlar takarlar. Bunlar, parşömen üzerine çok küçük karakterlerle yazılmış ve gümüş ya da deri kılıflar içine konulmuş Kuran'dan pasajlardan oluşur.
Geceleri, iki tane olduğunda sadece dış giysiyi çıkarırlar. Yetersiz abdestler çok ilginçtir. Her aile, oldukça zarif formda, tuhaf bir şekilde kavisli uzun bir emziği olan metal bir ibriğe sahiptir ve yıkanma şekli—ki bu alışılmış bir su kıtlığına işaret eder—sabun kullanılmadan sağ elin avcuna biraz su dökmek ve yüzü, kolları ve elleri bununla ıslatmaktır. Ağızlarını çalkalayarak ve küçük pembe bir salvianın aromatik yaprağıyla veya işaret parmağıyla dişlerini ovarak bitirirler.
Han'ın karılarını, sayıları on altı olan, randevu ile ziyaret ettim. Sıradan bir kabile adamı, barındırabileceği ve bakabileceği kadar çok kadınla evlenir. Fakirlik ve tekeşlilik burada birbiriyle bağlantılı değildir. Kadınlar işlerin neredeyse tamamını yaparlar, büyük sürüler çok sayıda kadın istihdamı yaratır ve karısı olmayan kadın hizmetçiler çalıştırmak "Bahtiyari adetlerine aykırı" olduğundan, çok eşlilik çok yaygın

olarak uygulanır. Genellikle çok fakir adamlar olan rehberleri sorguladığımda, Türkiye ve asıl İran köylüleri arasında alışılmış olanın aksine, iki, üç ve hatta dört karıları olduğunu görüyorum. Bir şefin nüfuzu, karılarının sayısıyla artar, çünkü bu onun kendi aile bağlantılarını ve birçok oğlu ile kızının evlilikleriyle kurulan bağlantıları genişletir. Büyük aileler kuraldır. Monogamik bir evde ortalama altı çocuk vardır ve bebek ölüm oranı çok düşüktür.

"Fort" (kale), terk edilmiş ve kirli olsa da gerçekten pitoresktir. Bir tepenin dik yamacına inşa edilmiştir ve bir tarafı üç kat yüksekliğindedir. Önünde, çatıyı destekleyen direklerin üzerinde kafes işi olan uzun bir galeri, köşelerin ikisinde yuvarlak kuleler ve birçok düzensiz çatı vardır ve kayaya oyulmuş dik zikzaklar yukarı doğru ona çıkar. Merkez bir avludur. Kulenin altındaki kapıya ulaştığımda birçok kadın beni karşıladı ve beni, ön planda dut ve narların bulunduğu, alçak tepelerin güzel bir manzarasına sahip olan sözü edilen galeriye indirdi. Bu galeri kalenin tüm uzunluğu boyunca uzanır ve iyi odalar buraya açılır. Zemin üzerinde kilimler ve Hint sarısı ile kök boyası kırmızısı kareli yerli battaniyelerle kaplı iki uzun ahşap sedir ile döşenmişti.

Gözde karısı için hediyelerim vardı, ama bir adamın dediği gibi bu kadın favoriydi ve başka bir adam, on altı kadının aç gözlerinin paketlerin üzerine dikildiğini söylediğinde, hediyeleri "andarun'un (haremin) hanımları" için Han'a sunmanın daha güvenli yolunu seçtim. Yahya Han, bana selamlarını iletmesinin benim için kabul edilebilir olup olmayacağını öğrenmek için haber gönderdi; kadınların merakından ve hoş olmayan samimiyetinden bir kurtuluş olarak memnuniyetle kabul ettiğim bir teklifti bu. Galeride, emekleyen çocuklar ve çığlık atan bebeklerle tam bir kadın güruhu vardı—fırlama, düzensiz bir hane, içinde bileşen kısımlar birbirlerine olan nefret ve kıskançlıklarını gizlemiyorlardı.

Bu entrikacı kadınlar ve eğitimsiz çocukların Babil'ine—kadınlığı olmayan kadınlar ve masumiyeti olmayan çocukların arasına—geldiğinde Han'a acıdım; kadınların efendisi ve sahibiydi, ama hiçbir asil anlamda kocaları değildi, ne ev ne de herhangi bir anlamda bir yuvaydı burası.

Daha sonra bana söylendiğine göre "hüküm süren favori" olan karısı, efendisiyle aynı sedirde oturuyordu ve Han hepsini görmezden geldi. Babası Bağha Han, diğer karıları kıskandırmasın diye onun için olan hediyeyi kendi himayesine vermemi istedi.

Yahya Han, Pulavand kabilesinin büyük bir bölümünü, 1000 aileyi yönetiyor ve bunun alt bölümlerinin reisliğine göz dikiyor; bunlar arasında Bosakiler, Hacvandlar, İsavandlar ve Hebidiler var, sayıları 2800 ailedir.

O, çok geniş bir ağzı ve kına ile kumral boyanmış bir sakalı olan uzun boylu, iri, orta yaşlı bir adamdır—çok akıllıdır, özellikle kendi çıkarları konusunda ve kalesini kendisi inşa etmiş olduğundan durumu çok iyidir.

[1] Bahtiyari nüfusunu, bazı seyyahların verdiğinden daha yüksek bir rakam olarak tahmin etme eğilimindeyim. En fakir sınıftan ve çeşitli kabilelerden rastgele kırk üç adam seçtim ve onlardan ailelerinin sayısını aldım, yalnızca eşler ve çocuklar dahil edildi ve hane başına düşen ortalama sekiz kişiydi.

Bana sordu, İngiltere'nin mevcut Şah'ın yaşamı süresinde güney-batı İran'ı işgal edeceğini düşünüyor muydum? Hangi ordunun daha güçlü olduğunu, İngiltere mi yoksa Rusya mı? İngiltere neden Afganistan'ı almıyor? Zıllü's-Sultan'ın babasının yerine geçme şansı olduğunu düşünüyor muydum? Ancak birkaç kez zihnini en çok meşgul eden şeye, Güney İran'ın bir İngiliz işgali olasılığına geri döndü, ki bu girmek istemediğim bir konuydu. İran'ın haksız vergi taleplerinden acı acı şikayet etti ve bu yıl kendisinden yapılan talebin, Eminü's-Sultan tarafından belirlenen miktarın tam iki katı olduğunu söyledi.

Yasal vergilendirmeyi tahmin etmek kolay değil. Muhtemelen aile başına ortalama iki tümen veya yaklaşık on beş şilin düşüyor. Kabilelerin değerlendirmesi sabittir, ancak yetkililer tarafından genellikle yüzde yirmi, kırk ve hatta altmış fazlası alınır, onlar da sırasıyla Tahran veya İsfahan'da sıkıştırılır. Her inek, katır, eşek, koyun ve keçi vergilendirilir. Atlar hiçbir şey ödemez.

Kadınların kesinlikle hiçbir ilgisini çekmeyen tehlikeli konulardan uzaklaşmak için, İngiltere bir tutam pamuk ya da bir çivit otu yetiştirmese de, tüm halkını Manchester'ın mavi pamukluları içinde görmekten ne kadar memnun olacağımı anlattım. Britanya'da pamuk endüstrisine bağımlı insan sayısının tüm İran nüfusuna eşit olduğunu belirttim ve bu durum onda öyle bir izlenim bıraktı ki, bunu üç kez tekrarlamamı istedi. Kabilesini müreffeh olarak tanımladı, ihtiyaç duyduğundan daha fazla buğday yetiştirdiğini ve yıllık 1000 tümen değerinde halı ihraç ettiğini söyledi. Göçebe yarı vahşilerin sadece ekin ekip biçmeleri, boyalı yünden halılar yapmaları, keçi kılından kilimler ve kumaşlar, at takımları, hurçlar ve karmaşık desenli çoraplar üretmeleri değil, aynı zamanda ticaretin avantajlarını anlamaları ve sadece katır, tay ve koyun değil, Hemedan kadar uzağa taşınan büyük miktarlarda odun kömürü ihraç etmeleri ilginçtir; yanı sıra gez, mazı, tütün, afyon, pirinç, damla sakızı, eritilmiş tereyağı, tilki postu ve bir tür sansar derisi ile pipolar için kiraz çubukları.

Şüphesiz kadınlar çok çalışkandır, şafak vakti yayık çalkalamak için kalkarlar, bütün gün çalışırlar, aralarda dokuma yapırlar ve gece geç saatlerde büyük kazanlarında tereyağını kaynatırlar. Şiş benzeri iğneler ve çok kaba, gevşek bükülmüş pamuk ipliği ile dikiş dikerek kendi kıyafetlerini ve keçe ceketler hariç kocalarının ve çocuklarının kıyafetlerini yaparlar. Tersten dikerler, yani soldan sağa ve sadece düz dikiş

kullanıyor gibi görünürler. Her yerde İngiliz iğneleri, ipliği, çelik yüksükleri ve makasları hediyeleriyle çok mutlu oldular.
Siraladığım tüm "ev işi" uğraşlarına ek olarak çadır kurup söktükleri, bagajların yükleme ve boşaltma işlerinin çoğunu yaptıkları ve kendi yavrularına, sürülerine ve hergelelerine sadakatle baktıkları hatırlandığında, bir Bahtiyari eşinin hayatının yeterince zahmetli olduğu anlaşılacaktır.
O yanan vadiden gece saat 11'de ayrılacaktık ve akşam karanlığında kaleden döndüğümde çadırlar katlanmış ve yükler mehtaplı bir yürüyüş için hazırdı, ancak Yahya Han, ağaçlar tarafından patikanın büyük ölçüde engellenmiş olmasının görünürdeki nedeni yüzünden gün ağarana kadar başlayamayacağımızı söylemek için haber gönderdi: Daha sonra birtakım kabile adamıyla geldi ve bir eskortun ödenmesi ve bunun gerektireceği günlük koyun miktarı hakkında iki saat boyunca gürültülü bir şekilde pazarlık etti. Rahat bir gece değildi, çünkü tatarcıklar bir ordu gibiydi ve Yahya Han ve bize Pul-i-Hawa'ya kadar eşlik eden oğlu bize katılana kadar 4.30'a kadar yola çıkamadık.
Kalla Hanabad'dan gelen patika, ağaçlık tepelerde ve eğimli kaya yamaçlarında oldukça yüksek bir irtifada uzanır, sadece bazı ilginç konglomera oluşumlarını ve Ab-i-Diz'e akan dereleri geçmek için alçalır. Luristan'ın bu bölgesindeki neredeyse tüm akarsularda fark edilebilen o nefis yeşil renge sahip olan nehre sık sık göz atılır. Hanabad'dan birkaç mil uzakta, oldukça geniş olan vadi nehrin düzgün yeşil uzantılara doğru genişlemesine izin verir, aniden daralır ve güçlü, tam bir akarsu olan Ab-i-Diz, en geniş yerinden geçen doğal bir bent veya kaya çıkıntısı üzerinden çok ince bir şelale halinde düşer ve ardından aniden dik kayalıklar ile bitümlü kireçtaşı çıkıntıları arasındaki dar bir geçide sıkışır ki bunun en alçağı, patikanın bazı dik zikzaklarla indiği yerin devamıdır.
Bu boğazın altında nehir, Dizful'un üzerindeki ovalarda ortaya çıkana kadar, derin uçurumlar arasındaki vahşi ve aşınmış yatağına başlamadan önce kısa bir süre dinlendiği düzgün yeşil bir uzantıya açılır. Bu kireçtaşı kayalıkları çok miktarda bitüm sızdırır ve burada sözde bitümlü bir pınar vardır. Adamlarımız, dispepsi ve "kötü kan" için iyi bir çare olarak kabul edildiğinden, bitümü toplama ve gelecekte kullanmak üzere toplar haline getirme fırsatını yakaladılar.
Yatağının en dar yerinde nehir, yüklü hayvanlar için yeterince geniş olan, sol bankasında bir taş yığınıyla sabit tutulan bazı ağaç gövdeleriyle desteklenen bir çalı çırpı köprüsüyle geçilir. Ortasında dik bir yukarı doğru dönüş yapar ve karşı kayalıkta oldukça yüksek bir irtifada asılı kalır. Oradan kayalığın tepesine kadar olan patika çok dardır ve kaya duvarları arasındaki kırık çıkıntılarla zikzaklar çizer. Yüklü hayvanlar için çok kötü bir yerdir ve kervanın geçmesi bir buçuk saat sürdü, gerçi sadece dört katörün yükü boşaltılmıştı, geri kalanına başlarından ve kuyruklarından tutan adamlar tarafından yardım edildi. Birçoğu köprüden gelen zor tırmanışta düştü. Sepetçi söğütlerinin yolu düz olsaydı bile yeterince kötü olurdu, ama güneye doğru hafifçe eğimlidir.

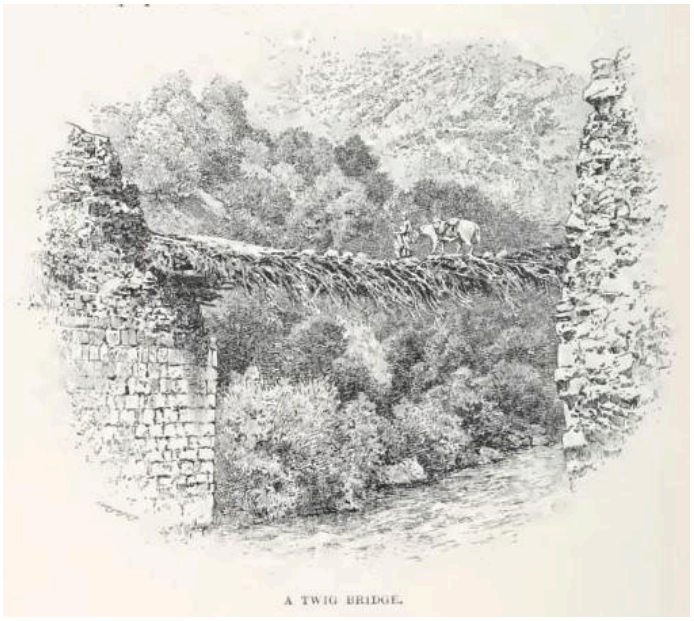

A TWIG BRIDGE.

Bu boğaz, ilgi çekici olmayan ve monoton bir bölgedeki çok ilginç bir yarıktır ve köprünün üzerindeki geniş şelale ihtişam unsurlarından yoksun değildir. Üzerinde Pul-i-Hawa'nın asılı olduğu nehrin yüksekliği yalnızca 3800 fittir ve bu, bu yolculukta ulaşılan en düşük seviyedir.

Burada popüler terminoloji benimsenmiştir, ancak bu akarsuyu Ab-i-Burucird olarak adlandırmak ve Ab-i-Diz adını vermeyi iki büyük kolun bu noktanın çok aşağısında birleşmesine kadar ertelemek daha doğru olurdu. Bunlar, Burucird'in batısından doğan ve Tang-i-Bahrain'e ulaşmadan önce katılan kollarla birlikte Silahor'un büyük ovasını sulayan Ab-i-Burucird ile bir kısmı yerel adı olan Kakulistan veya "Kıvrım" altında anılan ve Faraidan'ın İran bölgesinin üst kısmını sulayan ve Ab-i-Burucird ile birleşmeden önce Guwa ve Gökün'ün önemli kollarını alan Ab-i-Basnoi'dir.

Kuh-i-Rang'dan doğan bir kol, yerel olarak Ab-i-Diz'in ana kaynağı olarak kabul edilmiştir.

Ab-i-Diz'den ayrılan patika, akarsuların ve kuru sel yataklarının bulunduğu, meşe ve alıç ağaçlarıyla yoğun şekilde kaplı vadileri takip eder; yukarıdaki tepeler, biçilmemiş güneşte kurumuş saman renginde taba rengindedir, muhteşem otlaklardır ancak su kaynakları kıttır.

Belut veya meşe, bu vadilerde bol miktarda yetişir ve yaprak üzerindeki tatlımsı bir cila olan gez adı verilen birikinti esas olarak onun üzerinde toplanır, bu her yıl üretilmez ve kökeni oldukça belirsizdir. Yapraklarla birlikte kaynatıldığında parlak şişe yeşili bir kütle oluşturur, ancak su onlardan süzüldüğünde ve dikkatlice köpüğü alındığında, gül suyu ve kıyılmış bademle karıştırıldığında bloklar halinde kesilen ve her yerde çok saygı gören çok beyaz bir macun halinde soğur. Diodorus Siculus[1] tarafından bahsedilmiştir. Susuz vadiler esas olarak Paliurus aculeata ve Bahtiyari dağlarında bolca bulunan hünnap ağacı (Zizyphus vulgaris) ile kaplıdır.

Sıcaklık korkunçtu ve bagajları geciktiren ve bazı çadırları yırtan ağaçların alçak sarkan dalları nedeniyle ilerleme çok yavaştı. Bazı yerlerde patika, Yeni Zelanda'da kancalı dikenleri olan "bir avukat" olarak bilinen bir tür sarmaşık tarafından daha da engellenmişti.

Şahbadar'ın dik, kayalık köyünden geçtik; köyün çatılarının üzerinden farkında olmadan at sürdüm, ta ki insanların çığlıkları bana hatamı gösterene kadar. Bulunabilen tek müsait yer olan, içinde güzel çınar ağaçlarıyla çevrili bir pınarın yer aldığı bir çukurun üzerindeki dik, çıplak bir çıkıntıda kamp kurduk. Şahbadar halkı köylerinde sadece üç kış ayı boyunca yaşar ve üzerimizde kamp kurmuşlardı, aşağıda ise iki büyük kamp vardı. Her iki kamptan adamlar bizi diğerlerine karşı uyardı, çünkü onlar soyguncuydu ve masa takımı ekipmanlarımı bir bakır bardağa, bir tabağa, bir bıçak ve çatala kadar düşüren çok sayıda ustaca hırsızlık yapıldı. Shuldari'm (küçük çadırım) parça parça edildi ve çadır iplerinin arasında dört nala koşan canlı bir katır tarafından üzerime yıkıldı.
Cıvanın 103° olduğu öğleden sonra, kaba olmasalar da evcilleşmemiş bir merakla dolu olan birbirini izleyen kalabalıkları ağırlamakla geçti. Düdüğümü çalmalarına, hava yastığımı şişirmelerine ve balina kemiklerini katlanabilir leğenlerime yerleştirmelerine izin vererek onları tamamen memnun ettim. Kilimimde şans eseri bulunan Milward'ın kendinden iplik geçiren iğnelerinden biri, onları ölçülemez derecede şaşırttı. Her erkek ve kadın gözleri kapalı olarak iğneye iplik geçirmekte ısrar etti ve kampın kethüdası bunun karşılığında bir koyun takas etmeyi teklif etti. Birkaç ve eski püskü ekipmanıyla benim bu köhne çadırımın "Tanrı'ya layık!" olduğunu söylediler.
O gün geçilen kamplar, kabukları üzerinde duran ağaç gövdelerinden yapılmış kulübelerden ibaretti; çatılar ise yaprakları üzerinde olan sık dokunmuş dallardan yapılmıştı. Bu kulübeler hasır duvarlı bir meydanın etrafına kurulur ve dışarıya bakar; meskenler arasındaki bölmeler ve dört fit yüksekliğindeki kaba kamış hasırların arkasıyla bir tür mahremiyet sağlanır. Koyunlar, keçiler ve sığırlar geceleri hasırlarla duvar çekilmiş dar bir girişten bu meydana sürülür.
Karun'dan ayrıldığımızdan beri çok az at görüldü ve görülen birkaç at da oldukça kalitesiz bir sınıftandı. Zengin olmakla ün salmış olan Yahya Han bile sıradan bir yük hayvanından daha üstün olmayan bir ata biniyordu. Son zamanlarda aralarında bulunduğumuz insanlar hiç ata veya kısrağa sahip değiller; erkekler yürüyor ve yükler inekler ile eşekler üzerinde taşınıyor.
Bu ülkenin büyük bir kısmında, Ali-kuh yakınlarındaki yüksek bir geçidin yakınındaki birkaç katır tayı hariç, bir katır görmedim. Ancak Bahtiyariler katır yetiştirir und onları ilkbaharda İsfahan'da satarlar, ama yük taşımak için nadiren kullanırlar. Bazı yerlerde at yetiştirirler, tayları ihraç eder ve kısrakları tutarlar. Atları küçük ve gösterişsizdir, ancak katırlar kadar dayanıklı, dirençli ve emindirler. Aslında her yere giderler. İyi at yetiştirmenin önündeki bir engel, bir adamın iyi bir tayı olduğunda, onu beğenen herhangi bir üst kademedeki kişiye hediye etmek zorunda kalmasıdır.
Atlar, asıl İran'da olduğu gibi, neredeyse tüm toynağı kaplayan ve altı büyük başlı çiviyle sabitlenen ince demir nallarla nallanır. Kamplarda ve çocukların arasında yetiştirildiklerinden, tamamen uysaldırlar ve neredeyse hiç eğitime ihtiyaç duymazlar. İyi bir Bahtiyari atı 6£ veya 8£ karşılığında satın alınabilir. İyi bir katır 7£ ila 11£

değerindedir. Eşekler sayılamayacak kadar çoktur ve sığırlar ile küçük ineklerle eşit şekilde bagaj taşımak için kullanılırlar. İyi bir eşek 30 şiline satın alınabilir.
Keçiler çok büyük ve uzun tüylüdür. Neredeyse her zaman keçiler gibi kahverengi veya siyah ve çok uzun boylu olan koyunlar, istisnasız, bazen yaklaşık sekiz pound ağırlığında olan büyük sarkık kuyruklu cinstendir. Çok miktarda süt verirler ve insanlar yiyeceklerinin büyük bir kısmı, peynirleri, lorları, mastları ve roghanları için inek sütüne değil, buna güvenirler.
Keçi derileri onlar için paha biçilemezdir. Bunları su ve süt tutmak için ve tereyağları için yayık olarak kullanırlar. Tüm çadırlarını, çadır kilimlerini ve kaba portatif tezgahlarda dokunan keçi kılından yün tutma çuvallarını yaparlar.
Kadın kostümü Şahbadar'da değişti. Kadınlar artık gecelik gibi gevşek, bele kadar açık, boyundan ayaklara kadar uzanan giysiler ve dizin altında daralan, ancak nadiren dış giysinin altında görünen kırmızı pantolonlar giyiyorlar. Süsleme anlayışları, boğazlarına bir dal veya yaprak dövmesi yaptırmaktan ibarettir.
Bu kabileler yaygın olarak sığır yetiştirirler. Bir kamp 300'den fazla genç hayvana sahipti. Bukaklar anneleri tarafından iki yaşına kadar beslenir. Büyük güzellikte birkaç beyaz Ankara keçisine sahiptirler, ancak çoğunlukla siyahtırlar ve esas olarak sütleri ve uzun kaba tüyleri için değerlidirler.
Öğle vaktinde düşük bir seviyede şiddetli sıcağın içinden yapılan bir yürüyüş bizi İmamzade-i-Mamil köyüne ulaştırdı. Yol, daha mutlu bir iklimde vadi olarak adlandırılacak olan aynı ağaçlık vadi boyunca devam ettikten sonra, taba rengi otlarla kaplı, hafifçe belirlenmiş tepeleri olan ve meşe ile alıç ağaçlarıyla kaplı yamaçları kümelere ve tekil ağaçlara ayrılan, gerçekten "park benzeri" bir manzaraya çıkar. Tepelerin arasında önce taba rengi otlakların, ardından altın sarısı buğdayın veya yeşil mısırın uzandığı düzgün geniş vadiler yer alır. Her yer yumuşak ve alçaktır ve o gün rüya gibi bir mavi ısı pusuna bürünmüştü. Uzak ufkun gökyüzünde hafifçe kıvrılan tepelerin üzerinde hiçbir dağ yükselmiyordu. Doğal orman sona erdi. Çevre ani bir değişiklik geçirdi. Acaba daha iyiye doğru bir değişiklik mi, merak ediyorum? İran'ın en yüksek dağlarının ve en derin vadilerinin bazılarında zikzaklar çizerek üç ay ve bir hafta geçirildi ve şimdi bunlar geride, geçmişteki şeylerin arasında kaldı. Aslında, yazdığım Hürremabad, sadece Bahtiyari ülkesinin dışında değil, Bahtiyari Lurları da geride kaldı ve biz Feili Lurlarının vahşi ve disiplinsiz kabilelerinin arasındayız.
Yük hayvanları, değişikliğin avantajları konusunda benim gibi şüpheli değildi. Açık alana ulaştığımızda Cock o' the Walk güzel başını yukarı kaldırdı, onu yönlendiren adamı yere yıktı ve neşeli bir kişnemeyle dört nala yola çıktı, ardından tüm katırlar ve atlar, bazıları dört nala, bazıları tırıs giderek, yüklerine bakmaksızın ve hiçbir şeye aldırmadan, sorumsuzca ilerlediler, atlı adamlar tarafından önleri kesilene kadar yektanların ve çadır direklerinin keskin kenarlarıyla birini eyerden düşürecek kadar vurdular, bunun ardından bazılarının yükleri ve her şeyleri yumuşak taba rengi otların üzerine yuvarlandı. Bu kaçamak, üç aylık sert dağ çalışmasından sonra ne durumda olduklarını gösteriyor.
Öğleyin köye ulaştığımızda, gece yarısı bir mezarlığın yakınından geçen ve yüksekteki bir imamzadenin altından çıkan bir akarsuyun üzerindeki bazı güzel çınar

ve ceviz ağaçlarının bulunduğu bir çıkıntıda ay doğana kadar durduk. Muhtemelen bu durum suyu kirletiyor, çünkü çok ölümcül olan büyük bir difteri salgını baş göstermişti. Oldukça küçük bir köydür, ancak hastalığın en kötü formundan muzdarip on üç çocuk, bazıları o sırada gerçekten ölüyordu, öğleden sonra bana getirildi, ayrıca tifo ateşi gibi görünen hastalıktan muzdarip bazı insanlar da vardı. Çok hasta olan küçük bir çocuk, gece gidip onu göreceğimi bildirmiş olmama rağmen, babasının sırtında üç mil taşınmıştı. Yolculuğun getirdiği bitkinlik nedeniyle birkaç saat sonra öldü. O öğleden sonra gölgedeki cıva 103°'e ulaştı.
Gece yarısından kısa bir süre sonra katırlar sessizce yüklendi ve güçlü bir soyguncu kabilesi olan Sagvandların topraklarından geçmek için "sessizce sıvıştık" ve yirmi hai buçuk mil yol kat ederek buraya sekiz saatte ulaştık. Risk dolu bir yürüyüştü, kamplarla dolu vadilerden geçtik ve önümüzdeki rehber, kamp köpeklerinin muazzam havlamaları belirsiz ışıkta üzerimize soyguncuları çekmekle tehdit ettiğinde çok korktu. Kervan sıkı bir düzende tutuldu ve artçı birlik lider tarafından sık sık selamlandı. Hiçbir şey olmadı ve gün ağardığında, önümüzde puslu bir gökyüzünün altında Hürremabad'ın siluetinin bulunduğu kayalık dağların çarpıcı sırasıyla, alçak, şekilsiz çakıllı tepelerin arasında, açık pas rengi bir ülkedeydik. Daha sonra, Kaşgan'ı geçerek, boyunca telgraf direklerinin bulunduğu ve çok sayıda kervan trafiğinin olduğu Burucird kervan yoluna çıktım. Kaşgan'ı bu kez taş ayaklar üzerindeki iki kemerli iyi bir tuğla köprüyle tekrar geçerken Yafta Kuh görüş alanına girdi ve yeşil bahçeleri, dik dağlardan oluşan duvarları ve kasabanın merkezindeki yalıtılmış ve en pitoresk kayanın üzerindeki harap kalesiyle Hürremabad—çok çarpıcı bir manzara.
Hürremabad, on dördüncü yüzyıldan önce Diz Siyah veya siyah kale olarak adlandırılırdı ve M.S. 1155'ten M.S. 1600'e kadar Luri-Kushuk'ta hüküm süren güçlü krallar olan Atabeglerin başkentiydi. Sir H. Rawlinson, kalıntılarından hiçbirini on birinci veya on ikinci yüzyıldan daha eski olarak kabul etmez.
Kamplar kasabanın dışında, yanan çakıllık bir alanda, ötesinde Ilyat kampları olan bazı kavrulmuş otlakların üzerindedir, ardından eğer varsa soluk kavrulmuş otlak lekeleriyle, siyahımsı ve kırmızımsı dağların çeşitli sıraları yer alır. Çadırımın arkasında bir söğüt kümesi, bir sulama kanalı, meyve ağaçları ve kavunlarla dolu büyük bahçeler ve sivrisinek orduları var.
Şartlar değişti ve çevre artık İran'ın gösterişli medeniyetine ait. Ağaçların altında yatarken, uzun ve yorucu gece yürüyüşü ve büyük sıcaklık nedeniyle tamamen "bitkin düşmüşken", iyi bir aksanla akıcı bir Fransızca konuşulduğunu duydum. Valinin Hekimi aramıştı. Gösterişli atlar üzerindeki neşeli giyimli İranlı süvariler sık sık yanımızdan geçti. On piyade askeri muhafız olarak geldi ve silahlarını söğütlerin altına çattı ve dört hürmetkar hizmetkar bana Vali'den asma yaprakları içinde meyve ve tatlı tepsileri getirdi. Kavunlar bir ilaçtır. Hizmetkarlar kendilerini pazarlarda eğlendiriyorlar. Bu şaşırtıcı bir geçiştir.
Yükseklik sadece 4050 fittir ve sıcaklık korkunçtur—Hint aletleri olmadan Hint ovalarının sıcağı. Adamlar çadır kazıklarını çakmak için taşları aldıklarında onları "sıcak patates gibi" bıraktılar. Parafin mumları eriyor. Süt bir saat içinde ekşiyor.

Gece bile çok az serinlik getiriyor. Işık ve sıcaklık yerine sadece sıcaklık ve karanlık var.
Dün gece yürümek için sıcaktan ve yorgunluktan çok fazla bitkin düşmüştüm ve bugün mümkün olduğunca dinlendim, sadece Luristan Valisi Nizamü'l-Hılvar'a ve hareminin hanımlarına saygılarımı sunmaya gittim. Bu yetkilinin yüzünün özellikleri endişe ve mutsuzluktur. Alışılmış İran görgüsü vardı—arkadaki hizmetkarlar, öndeki katipler ve mollalar boyun eğip diz çöktüler ve ana hatları çınarlar, narlar ve güller olan sarayın güzel bahçesinde çay ve sigaralar ikram edildi. Mirza'nın andaruna benimle gelmesine izin verilmedi, ancak çok kötü Fransızca konuşan ve daha az anlayan bir münşi bir perdenin arkasında durdu ve tercüme etmeye çalıştı, ancak o kadar bariz bir şekilde başarısız oldu ki, on dört yaşındaki gerçekten güzel bir kızın "hüküm süren favori" olduğunu öğrendikten sonra bir veya iki iltifattan sonra ayrılmak zorunda kaldım. Kadınların odaları güzeldi ve kadınların kendileri zengin ama zarif bir şekilde giyinmişlerdi, gerçi zorluklar altındaydılar. Harap kaleye yapılan bir ziyaretten sonra, ilginç ve pitoresk bir duvarcılık eseri, kasaba ve pazarların içinden rahatsız edilmeden geçtim.
Hürremabad, önemi Şuster'den Tahran'a vb. giden en iyi ticari yol olarak kabul edilen konumunda yatan, Feili Lurlarının başkenti ve Luristan Valisinin ikametgahıdır. İran'da gördüğüm herhangi bir kasabanın ötesinde bir mesafede pitoresktir, kalesi dik bir geçidin ortasında yükselir, evleri tabanının etrafında toplanmıştır, güzel köprüsü, ağaçlık bahçeleri, yeşilliği ve içindeki geçidin güneyindeki zengin vadisiyle, sefaleti, kiri, kötü kokuları ve harap durumuyla herhangi bir İran kasabasıyla başarıyla rekabet eder. Bir zamanlar Atabeglerin "meşhur başkenti" olan yerin üçte ikisi şimdi "harap yığınlar" dır. Pazarlar küçük, kötü tedarik edilmiş, karanlık ve kabadır; ve yollar pis sokaklardan başka bir şey değildir, muhtemelen bir zamanlar döşenmiştir ancak şimdi sırtlar, delikler, kalıntılar, çöpler, zayıf ve uyuz köpekler, sefil görünümlü adamlar ve pazarlardaki ve her yerdeki yeşil ve siyah çamurdaki suyun kırık kanalları ile doludur, sıcak güneşte enfes kokular verir.
İnsanlar etrafta yavaşça dolaşıyorlar. Besbelli çok fakirler ve tüccarlar, "ticaretin kötü" olduğunu söyleyen o melankolik, kayıtsız bakışa sahipler. Kervan yolunu Dizful'a kadar sürekli güvensiz hale getiren Feili Lurları, müreffeh bir "dağıtım noktası" olması gereken yerin ticaretini felç ediyor ve İran Hükümeti, burada bir asker alayı tutmasına rağmen, ticarette neredeyse tamamen bir durgunluk üreten kronik bozukluğu kontrol etmekte, iyileştirmekte başarısız oluyor.
Hürremabad'ın sefil durumundan dolayı daha da hayal kırıklığına uğradım çünkü duvarlarının harap durumu ağaçlar tarafından gizlenmiş ve buraya 18 fit genişliğinde ve 900 fit uzunluğunda, sağlam duvarcılık işi yirmi sekiz sivri kemeri olan, sol tarafında çinili bir girişi olan güzel bir kervansarayı bulunan yakışıklı bir taş köprüyle giriliyor. Bala Hissar gerçekten çarpıcı bir nesnedir, sulanan bahçelerin koyu yeşilliği ile yüksek kavak ve çınarlarının arasından yükselen çıplak kayanın dik kütlesini taçlandıran antik binalar yığınıdır. Harap durumdaki bu fort, duvarlarının içinde Vali'nin sarayını ve diğer resmi binaları ve gür bir pınarla beslenen, 118 fite 118 fit boyutlarında güzel bir rezervuarı barındırır. Nehrin yanındaki bahçelerde, fortun kuzeyinde, antik Atabeg başkentinin duvarlarının ve kulelerinin bazı kalıntıları vardır

ve ayrıca on kemeri hala ayakta olan antik bir köprünün kalıntıları da vardır. En ilginç kalıntı ise, tepesinin etrafında Kufi bir kitbe bulunan, oldukça iyi korunmuş, altmış fit yüksekliğindeki yuvarlak bir kuledir.
Hürremabad'da 1200 ev olduğu söyleniyor, bu da ona 7000'in üzerinde bir nüfus verir. Ticaret veya araştırma amacıyla birkaç İngiliz tarafından ziyaret edilmiştir ve şüphesiz hepsinde benim üzerimde bıraktığı izlenimi bırakmıştır.
Burucird, 9 Ağustos.—Tehlikeli bir ülkeden yapılan yirmi iki millik bir gece yürüyüşü bizi yakıcı bir sıcağın içinde, ünlü soylarından gurur duyan, ancak gece boyunca bizi birçok yararlı eşyadan mahrum bırakmayan, güzel görünümlü adamlar olan Bairanawand kabilesinin Seyyidlerinin bir kampına ulaştırdı. Kamplarında üç sıra çadır vardı, bunların önünde öküzler bütün gün buğday dövüyordu. Bu Seyyidlerin kısraklar ve öküzler konusunda çok fazla serveti var. Sagvandlardan oluşan bir grubun düşmanca niyetlerle önceden yola çıktığı söylendiğinden, tehlikeli bir yürüyüş olarak kabul edilen şey için ay doğarken tekrar yola çıktık.
Ancak hiçbir şey olmadı ve geçip gittiğimiz ama göremediğimiz birçok kamptaki büyük köpeklerin eş zamanlı havlamalarının çıkardığı kargaşa ve kendi çarvadarlarımızın çığlıkları dışında hiçbir şey duyulmadı. Göçebelerle dolu ekili vadilerden geçtik, sakin Bawali'yi geçtik ve şafakta Handawan'ın 7500 fit yükseklikteki büyük geçidinin eteğindeydik; buraya aşınmış kaya çıkıntıları üzerindeki dik zikzaklarla tırmanılır ve bir selin kuru kaya dolu yatağından geçilir. 2000 fitlik bir iniş ve büyük şekilsiz tepelerin arasındaki uzun bir sürüş bizi dar bir boğaza veya yarığa ulaştırdı, içinden güzel bir dağ akarsuyu geçiyordu ve oradan Burucird veya Silahor ovasının kuzey tarafındaki alçak tepelerin yamaçlarında ani bir şekilde ortaya çıktık.
Yaklaşık otuz mil uzunluğunda ve altı ila sekiz mil genişliğindeki bu çok zengin ova, "suyla kaplı" olarak tanımlanmıştır ve suyun seviyesi yüzeyin sadece bir fit altındadır. Kesinlikle çok sayıda pınar ve akarsu, geçtiğimiz tepe yamaçları boyunca yükselir ve olağanüstü derecede düz olan ovaya doğru akar ve çoğu, pirinç tarlalarından gelen miasmadan kaçınmak ve Lurlardan bir korunma olarak yapay höyükler üzerine kurulmuş olan, sayıları 180'i bulan köyler tarafından tamamen monotonluktan kurtulur. Güneydoğunun üzerinde, hala birkaç kar lekesi barındıran Şuturun Kuh'un büyük kütlesi yükselir ve diğer tarafta Burucird kasabası yer alır, buranın çevresi birkaç mil boyunca iyi ağaçlandırılmıştır, ancak ovanın büyük kısmı ağaçlardan yoksundur. Muhteşem Tang-i-Bahrain yoluyla ovayı terk eden, birleşerek Burucird nehri ve Kamand-Ab'ı oluşturan birçok akarsu tarafından sulanır.
Ağaçsız dağlardan çıkıldığında ilk manzara çok çekiciydi. Zengin bataklık otlaklarının uzun otları, çelik bir parıltıyla dalgacıklar halinde esen rüzgarda dalgalanıyordu. Höyükler üzerindeki kahverengi köyler, genç pirincin canlı yeşili ile tezat oluşturuyordu. Bir kubbenin yaldızından başka hiçbir şeyin görünmediği Burucird'e doğru, koyu yeşillik kütlesi gözleri tazeledi. Tüm bunların cazibesi, "su olmayan kuru ve susuz toprak" ile bol miktardaki nem, çorak dağların kıt ve kavrulmuş otlakları ile "nehirlerin kenarına dikilmiş ağaçlar" arasındaki tezatdı; ancak o otuz üç millik yürüyüşün, büyük kısmı yakıcı sıcağın içinde olan, üç gece uykusuzluğun ardından gelen uzun ve ezici bitkinliğinin ovanın hayranlığını biraz körelttiğini itiraf ediyorum.

Çakıllı kenarından saatler geçtikten sonra kavun tarlaları, ağların içinde kavun yüklü eşek sürüleri, salatalık ve kabak bahçeleri geldi, her birinin "kulübesi", sulama kanalları, bentleri, kayısı ve dut bahçeleri, zarafet dolu elaeagnuslarla çevrili sokakları, büyük ve hareketli bir köy vardı; burada çok belirsiz bir ilerlemeden sonra yerel bir rehber aldık ve ardından güvenlik için bir konutla taçlandırılmış birkaç yalıtılmış tepe ve cömertçe dikilmiş bir bahçe, teraslı yamaçları ve düz yürüyüş yolları olan bir platform, güzel bir manzaraya sahip bir teras ve büyük söğütlerin altında bolca bulunan (birçok yerde bol olan) kaplumbağalarla dolu iki tank, hoş bir gölge veriyordu. Bunların arasında çadırlarımı kurdum, zihnimde sürekli eski bir ilahinin satırları canlanıyordu—

"Merhametli gölgenin aralığı,
Yorgun başıma hoş geldin."

Bir buçuk mil uzaktaki ve araya giren ağaçların üzerinde neredeyse hiç görünmeyen Burucird, manzaraya bir medeniyet izlenimi veriyor. Gün batımında, bir parça ateşli olan Şuturun ve Tang-i-Bahrain'in uçurumları kızarıyor.

Son üç yürüyüş, son üç ayın tüm seyahatinden daha şiddetliydi. Yarın sabahın sessizliğini "çizme ve eyer" çağrısının bozmayacağını düşünmek mutluluk verici!

I. L. B.

LETTER XXI

BURUCİRD, 16 Ağustos.

Son günlük mektubumu göndermemin üzerinden BİR HAFTA akıp gitti; doğrudan kişisel ilgi uyandıran yalnızca iki olay yaşandı. Bunlardan ilki, Karun nehrinden ayrıldığımızdan beri kampta olan genç ve güçlü, küçük bir Bahtiyari atı satın almış olmamdır; koyu doru, siyah bacaklı, büyük ayaklı, büyük çirkin kafalı ve aşağı sarkan büyük kulaklı bir at, ama bunun dışında oldukça iyi görünümlü, çadır hayatında yetişmiş, çocukların ayaklarının arasında yuvarlandığı ve insanın onun dostundan başka bir şey olabileceğine dair henüz tamamen cahil olan uysal bir hayvan. Onun iyiliğiyle ilgilenmeyi amaçlıyorum, ancak onu bir evcil hayvan haline getirmeyi düşünmüyorum.

Diğer olay ise varışımızın ertesi sabahı meydana geldi ve "çizme ve eyer" çağrısının yerini aldı; çünkü çadırımın etrafındaki bir patırtıyla çok erken uyandım, bunun anlamı ise yemek pişirme kaplarımı, kalan masa takımı ekipmanlarımı ve erzaklarımı içeren üç bölmeli bir sandığın gün ağarmadan önce götürülmüş, bitişikteki bir tarlaya bırakılmış, kırılıp açılmış ve boşaltılmış olmasıydı. Böylece hiçbir şeysiz kaldım ve buradaki pazarlarda ısmarlama yapılmış benzersiz bir yapıya sahip iki pişirme tenceresi ve teneke bir çaydanlık dışında hiçbir şey bulamadım. Hala mutlak ihtiyaçlar olarak gördüğüm diğer birkaç şey, bir fincan, tabak, bıçak, çatal ve kaşık Ağa tarafından bana ödünç verildi. Bütün çayım bitti, her şeyin en kötü kaybı bu.

Günün ilerleyen saatlerinde Hasan sessiz bir öfke içinde geldi, Mirza'nın onu etkili bir nöbet tutmamakla suçlaması nedeniyle derhal İsfahan'a gitmek üzere ayrılacağını söyledi ve kısa bir süre sonra Mahomet Ali ve yakışıklı eşeği gerçekten de ayrıldı.[1] Burucird çok kötü bir şöhrete sahip. Burada, geçen yıl, genç bir İngiliz subayının çadırları ve atları ile giydiği kıyafetler dışındaki her şeyi soyulmuştu.

Vali, hırsızlığı duyduğunda "yaban hayatta kamp kurmamış olmam" gerektiğini söyledi; "yaban hayat" dediyse de burası içinde bir bahçıvanı (ki kendisi tutuklandı) ve bir evi olan, güzelce bakılmış bir bahçeydi. Geçen haftadan beri altı askerden oluşan bir muhafız birliği gece gündüz nöbet tutuyor.

Bahtiyari ülkesinden alınan haberler oldukça ürkütücü. Aktif bir savaş için çok hasta ve zayıf görünen Mirab Han, Hace Teymur'a Aslam Han'a yapılacak bir saldırıda kendisine katılması için ısrar eden bir mektup taşıyan bir haberci gönderdi. Mektup bu "Yahuda" tarafından ele geçirildi ve şimdi Kalahoma'dan Hanabad'a kadar olan ülke alevler içinde. Bu ovada ciddi sorunlar patlak verdi, Sagvand kabilesinin tüm Hanları, "halkın canını sıkacak" kadar ağır gördükleri bir haracın ödenmesine karşı ayaklanmak için birleşti. Hekim asker istemek için telgraf çekti ve Luristan valisinin 500 adamla gelmekte olduğu söyleniyor.

[1] Daha sonra bu gencin, bu hırsızlıkta Burucirdli bir adamın, Berigun'da meydana gelen bir para soygununda ise bir Ermeni'nin suç ortağı olduğunu duydum.

Büyük ya da küçük ölçekli bir "haraç ayaklanması", sonbaharın alışılmış bir olayıdır. Hanlar, "merhametsiz zorbalıklar" ile ezilmekten şikayet ederler. Şah tarafından belirlenen haracın "çok fazla olmadığını", ancak valilerin açgözlülüğü nedeniyle bunun iki katına ve daha fazlasına çıkarıldığını ve halkın her yıl daha da yoksullaştığını söylerler. Eminü's-Sultan tarafından belirlenen haraçtan daha fazlasını ödemeyi reddettiklerinde, üzerlerine askerlerin gönderildiğinden, bu askerlerin ise talep edilen miktarın üç, dört ve beş katı değerinde kısraklarını, sığır sürülerini ve davarlarını sürüp götürdüğünden şikayet ederler.
Bu birkaç kelime, neredeyse evrensel olarak yapılan açıklamaların özünü içermektedir. Muhtemelen bir de madalyonun diğer yüzü vardır ve bunlar sadece kısmen doğru olabilir. Silahor kabile mensupları, direnmeye karar vermeden önce boş yere protesto ettiklerini ve başvurularda bulunduklarını belirtirler. Konuştuğum her Han, davasını Tahran'daki "İngiliz Vekili"ne sunmam için bana yalvardı. İngiltere'nin haksızlıkları düzelten bir güç olduğuna dair bu yaygın inanç çok dokunuludur ve insanın ulusal gururunu okşar. Bu insanların hepsi Hindistan'daki çiftçilere nasıl davranıldığını, "toprak düzenlemelerini" ve İngiliz "düzenleme memurlarını" duymuşlar ve şöyle derler: "İngiltere bizim için her şeyi düzeltebilir." Yapabilirdi de, "eğer isteseydi"! Valiler, Şah'ın keyfine göre görevden alınabilecekleri makamlar için büyük meblağlar ödediklerinden ve alt kademedeki memurlar da pozisyonları için az çok ağır bedeller ödediklerinden, en üsttekinden en alttakine kadar herkesin baskıyı artırdığını ve Tahran'da belirlenen haracın üzerinde ve ötesinde halktan koparabildikleri her şeyi sıkıştırıp aldıklarını makul bir şekilde çıkarabiliriz. Doğu despotizmlerini yakından görmek, "soylu vahşi"yi yakından

görmek kadar hayal kırıklığı yaratır; çünkü kendi içlerinde, nadiren de olsa, meyve vermekten geri kalmayan "tüm kötülüklerin" tohumlarını barındırırlar.
Burucird Valisi Mirza Kerim Han, birkaç gün önce bizi ziyaret etti; çok ince hatlara sahip, ancak ciddi şekilde sağlık durumu kötü görünen, genç, bitkin görünümlü bir adamdı. O kadar çok şikayet etti ki Ağa, yardımcısı olan ve neredeyse hiç anlaşılmayan bir Fransızca konuşan oldukça genç Hekim'e, Vali'nin meşhur "deri kutu"dan bir şeyler almasına itiraz edip etmeyeceğini sordu ve etki o kadar sihirliydi ki ertesi gün tamamen farklı bir adam gibi görünüyordu.
İadeiziyaret için bir düzenleme yapıldı ve bizi bir bahçedeki şık bir çadırda, her zamanki resmiyetle kabul etti; yanında sadece bir katip ve Hekim vardı. Burucird'den Sahib'e bir mektup götürmek üzere gönderilen bir süvari (sowar), yolda şüphesiz atından, tüfeğinden ve bazı kıyafetlerinden soyulmuştu. Vali bunu çok sessizce inkar etti, ancak o bunu yaparken katip ile Hekim arasında bir göz kırpma gördüm. Acınası bir manzaraydı—surla çevrili duvarları, bentleri ve kapıları harap durumda olan, saray bahçelerindeki tuğla işçiliği yığınlar halinde duran, eyaleti kısmen karışıklık içinde olan, halkı en azından baskıcı haksızlıklara karşı ayaklanan bir şehirde, çevresinde lükslerle oturan, muazzam bir haraç toplayan, eyalet veya şehir için hiçbir harcama yapmayan, yönetilenlerin iyiliği için hükümet fikri zihnine (diğer herhangi bir Doğulu zihnine olduğu gibi nadiren) hiç girmemiş yüksek bir memur.
Bu akşam, Hekim'in eşliğinde terasa bir veda ziyaretinde bulundu. Aziz Han kilimin kenarında durdu ve zaman zaman konuşmaya bir yorumla dahil oldu. Daha önce onun belirli bir beyefendiliğe ve hatta haysiyete sahip olduğunu, tavrının ne kölece ne de laubali olduğunu söylemiştim. Ancak Hekim, onu Vali'nin huzurunda konuşmaması konusunda uyardı; Bahtiyariler arasında reislerin maiyetindekilerle olan özgür ilişkisinden çok farklı olan bu kısıtlama, İran görgü kurallarına kesinlikle uygundur. Aziz, geniş şalvarını sallayarak, bir küçümseme havasıyla oradan uzaklaştı. Daha sonra, "Bu vali de neymiş?" dedi, "Eğer İsfandiyar Han olsaydı ve o uzanıyor olsaydı, başım onun başının yanında olurdu ve yirmi adam daha canımızla onun hayatını korumak için etrafında uzanıyor olurdu."
Görünüşe göre Burucird süvariden yoksundu, en azından gözden çıkarılabilecek adamlardan, gerçi garnizonda tam bir süvari alayının bulunduğu belirtilmiş olsa da. Vali üç eskort sözü verdi; benim mütevazı talebim bir süvari (sowar) içindi ve benim için askeri görünümden çok uzak bir atlı geldi, ancak şimdi, yürüyüşe bir saat kala, diğerleri bir tanesine bile sahip değil!
Hekim ve bir eskort eşliğinde dün Burucird'in içinden geçtik. Üçte birinin yıkıntı halinde olduğunu yazmak, sadece buranın bir İran kasabası olduğunu yazmaktır. Çevre uzunluğunun beş mil olduğu söylenen ufalanan çamur duvarları, kötü durumdaki beş kapısı ve şimdi kısmen ekilen bir hendeği vardır.
Kuzey Enlemi 33° 55' ve Doğu Boylamı 48° 55'ta yer almaktadır. Yüksekliği 4375 fittir [Bell]. Nüfusunun 12.000 ila 18.000 arasında olduğu tahmin edilmektedir ve çok sayıda Seyyid ile molla içermektedir. Güvenilmeyecek bir İran Telgraf Ofisi ve Postanesi, altı büyük ve çok sayıda küçük camisi, bir dizi cami okulu, otuz üç halk hamamı ve altı kervansarayı vardır. Yünlü mallar, halılar ve İran'da bulunabilecek en iyi arakı üretir. Ayrıca kurutulmuş meyveler ve üzümden yapılan pekmez üretir.

[1] İran'ın seyahat ettiğim bölgesi genelinde, herhangi bir yerde garnizonda bulunduğu söylenen asker sayıları ile daha derinlemesine bir inceleme sonucunda fiilen orada olduğu ortaya çıkan sayılar arasında son derece dikkat çekici bir tutarsızlık gözlemledim. Orijinal beyandaki sayıdan yüzde elli ila doksan oranında bir kesinti yapmak oldukça güvenli bir yaklaşımdır!

Pazarlar geniş, aydınlık ve Avrupa malları ile iyi beslenmiş durumdadır; muazzam miktarlarda Rus ve İngiliz pamukluları, her çeşit ve fiyattan Avusturya gaz lambaları, Rus aynaları, Rus İmparatorluk ailesinin çerçeveli renkli gravürleri, Rus semaverleri, çay bardakları ve çay tepsileri, Rus dikiş ve makine iplikleri, Amerikan dikiş makineleri, ince ve kalın Rus yünlü kumaşları, Rus porselenleri ve satışı için birkaç dükkanın özel olarak ayrıldığı Rus kelle şekerleri bulunmaktadır.
İran imalatı ise başlıca İsfahan'da boyanmış ve basılmış kalın pamuklular, halılar, eyerler, at ve katır takımları, bakır pişirme kapları, her modelden ayakkabılar, pipolar, kalyanlar, ipler, süslü seyahat sandıkları, şeritler, kordonlar, ipek ve yün püsküller ile kaba çömlekler, her biri bir insanı alacak kadar büyük yağ küpleri, büyük su küpleri, kabaca yeşil bir sırla sırlanmış küçük kil kaseler, tüfekler, kılıçlar, tabancalar, uzun bıçaklar ve farklı zanaatların kullandığı aletler dahil her türlü "küçük eşya" ile temsil edilmektedir.
Genel olarak pazarlar çok canlı görünüyor ve alıcılarla doluydu. Muhtemelen insanlar nadiren bir Feringhi (Avrupalı) kadın görmüşlerdir, bu yüzden üzerime çok fazla üşüştüler ve eskort alışılagelmiş şekilde sopa ve taşlarla onları uzaklaştırdı.
Burucird'in büyük bir kısmı yıkıntı halinde olsa da, adil bir refah görünümüne, bazı çok güzel evlere ve yeni binalara sahiptir. Yollar büyük taşlarla döşenmiştir ve kesinlikle Tahran'ın eski bölgelerindekilerden daha kötü değildir. Su boldur.
Doğa, Burucird'in müreffeh bir şehir olmasını açıkça amaçlamıştır. Ovanın otlakları muhteşemdir ve zengin toprak yılda iki ürün verir. Tüm tahıllar iyi yetişir. Buğday ve arpa Temmuz ayında olgunlaşır. Yedi çeşit üzüm yetişir ve Ağustos ile Eylül aylarında olgunlaşır; salkımların bazıları bizim sera ürünlerimizden daha ince ve güzeldir. Su ve kavunlar, tütün, mısır, kabaklar ve salatalıklar, fasulyeler, bringal veya patlıcan, bezelye, keten ve diğer yağlı tohumlar, pirinç ve pamuk, kayısılar, cevizler, narlar ve şeftaliler toprak ile iklimin mükemmelliğine tanıklık eder.
Burucird sadece istisnai derecede iyi bir tarım bölgesinin merkezinde yer almakla kalmaz, aynı zamanda kervan yollarıyla İran'ın kuzey, doğu ve batısındaki en iyi tarım ve ticaret bölgelerine kışın kardan kapanmayan kolay yollarla bağlanır; ya da en azından, onları açık tutmaya yetecek kadar trafik olsaydı asla kapanmalarına gerek kalmazdı. Zengin Kermanşah'tan sadece 130 mil, Hamadan'ı çevreleyen verimli bölgeden 90 mil, Batı İran'ın en önemli halı üreten bölgesi olan ve tahıl ile pamuk açısından da zengin olan Sultanabad'dan 60 mil, İsfahan'dan Tahran'a giden ana yol üzerindeki Kum'dan 140 mil, Tahran'dan yaklaşık 230 mil ve Ahvaz'dan sadece 310 mil uzaklıktadır.
Bu rotaların hepsi kolaydır, gerçi bildiğim kadarıyla iki başkent arasındaki ana yol haricinde kervansaraylar açısından çok yetersiz beslenmişlerdir. Hürremabad üzerinden geçerek Dizful ve Şuster'e giden güney yolu, bir kısmı dağlık bir bölgeden geçmesine rağmen büyük doğal zorluklara sahip değildir. Albay Bell'e göre, some patlatmalar ve çok sayıda büyük kayanın kaldırılması, kötü olarak değerlendirdiği elli millik kısmın kusurlarını giderecektir. Ancak bunun dışında, kuzey ve güney-batı İran

ticareti için denizden alınacak ve denize ulaştırılacak en doğal rota olan Şuster - Burucird rotası, topraklarından geçtiği Feili Lurlarının hiçbir otorite tanımamaları, soyacak birini bulduklarında yağmalayarak yaşamaları ve her zaman birbirleriyle savaşmaları nedeniyle güvensizliğinden ötürü şu audio ticaret için kullanışsızdır. Burucird'de düzenli çarvadarlar (kervancılar) yoktur ve yola çıkma yolunda zorluklar çok, sıkıcı olmuştur. Dün geceye kadar hiç katırım yoktu ve Hacı hüzünlü bir şekilde, "Diğer çarvadarların nasıl olduğunu öğrendiğinde beni arayacaksın," dedi. Aziz Han'dan üzüntüyle ayrıldım. O da sıkça tekrarlanan şu soruyu yankıladı: "İngiltere neden gelip bize barış vermiyor? Birkaç yıl içinde hepimiz zengin oluruz ve birbirimizle savaşmak zorunda kalmayız." "Birkaç yıl bizim aramızda kal," dedi, "ve çok zengin olursun. Feringhistan'a geri dönüp de ne yapacaksın?" Benden bir kese istedi ve çocukları için içine biraz kıran koymamı, ama bana hiç para vermememi rica etti. Para ve diğer şeyler istediğinde sadece şaka yaptığını söyledi. Ona inanıp inanmayayı bilmiyorum.

Mirza ve kervanım bu sabah başladılar ve şimdi, saat 14.00'te, cıva 90° iken, 800 millik bir yolculuğun ilk yürüyüşü için süvari ile birlikte ayrılıyorum.

I. L. B.

LETTER XXII

HAMADAN, 28 Ağustos.

Düşündüğüm gibiymiş. Yanıma verilen sowar (süvari), sabanından koparılıp kendi atına bindirilmiş ve eline bir Hükümet tüfeği tutuşturulmuş zararsız bir köylüden ibaretti. Zavallı adam ilk yürüyüşte "korkaklık" (beyaz tüy) gösterdi, ben de "ırkın üstünlüğünü" ortaya koyarak onun önünde at sürmek zorunda kaldım. Köylüler onu hemen bir sahtekâr olarak damgalayıp erzak vermeyi reddettiler; atı da benimkine ayak uyduramadığı ve yolda görünürde bir tehlike bulunmadığı için, üç günün sonunda kalbini hoş eden bir bahşişle onu geri gönderdim. Yolu bilmiyordu; Burujird'den ayrıldığım öğleden sonra beni sürülmüş tarlaların içinden ve yolsuz yamaçlar boyunca gezdirdi, öyle ki bir saatin sonunda kendimi yolculuğa başladığım bahçenin hemen yakınında buldum.

İlk yürüyüşün erken safhaları, susuz, büyük, çıplak ve çakıllı yamaçlar üzerinden geçiyor. Ardından sulama kanalları ve köyler geliyor. Tepeler neredeyse tamamen çıplak kalacak şekilde kemirilmiş. Sarı bir adaçayı (salvia) ve güzel bir Eryngium caeruleum dışında hiçbir şey kalmamış. Orada da Bakhtiari bölgesinde olduğu gibi insanlar kışlık yem olarak Centaurea alata istifliyorlar. Yol iyi ve iki yer hariç, dört tekerlekli bir araba tırıs giderek bu yoldan geçebilir.

Kamp alanı, 106 evden oluşan, surları olmayan, geniş ekili arazilere sahip ve "durumu vakti yerinde" görünen Deswali köyünün dışındaydı. İnsanlar tahıl, kavun, salatalık, üzüm ve pamuk yetiştiriyorlar ancak kötü mevsimlerde buğday ithal etmek zorunda kalıyorlar. Orada, o zamandan beri uğradığımız her köyde olduğu gibi, ketchuda (kethüda) beni ziyaret etti ve bu adamlardan bazıları zeki, konuşkan ve ellerinden gelen her türlü nezaketi gösteren kişilerdi. Bir Avrupalı kadının, hele ki Farsça biliyorsa, yanında Avrupalı bir muhafız olmadan bu ülkede seyahat etmesi alışılmadık, hatta duyulmamış bir şey olsa da; ne bir kabalık ne de arsız bir merakla

karşılaştım, hatta kalabalık bile toplanmadı. Köy liderlerinin hepsi rahatım için endişeli görünüyordu ve makul fiyatlarla erzak her zaman sağlandı.
Deswali'deki sıcaklık bunaltıcıydı; 17 Ağustos günü saatlerce çadırımdaki termometre 120°'yi (Fahrenheit), gölgedeki sıcaklık ise 104°'yi gösterdi.
Bir atı evcil hayvan haline getirmeye karar vermek beyhudedir. Yeni edindiğim ve "Boy" (Oğlan) adını verdiğim atım, sevilip okşanmak için ısrar ediyordu; onun bu cana yakın ve cezbedici hallerine karşı koymak imkansızdı. Çadırımın önünde ona epey bir hareket özgürlüğü tanıyacak uzunlukta bir ipe her zaman bağlı durur ve o daha ilk günden bu durumdan yararlanarak çadırın içine girdi. Çadırın içinde bir kavunu onunla paylaşmamı istediğini çok net bir şekilde belli etti. Bir sonraki düşkünlüğü üzümdü, ardından salatalık, ekmek ve bisküvi geldi. Hatta bir çorba tabağından süt bile içti. Yanıma gelip başını okşatmak için aşağı eğiyor; eğer onunla hemen ilgilenmezsem ya da ilgilenmeyi bırakırsam, bana hafif ama uyarıcı bir darbe indiriyor. Akşam yemeğini çadırın dışında yiyorum, o da sandalyeme bağlanıyor ve orada olduğunun bana hatırlatılması için ara sıra yumuşak burnunu yüzüme sürterek büyük bir sabırla yemek artıklarını bekliyor. Şimdiye kadar çıkardığı tek ses arkadaşça bir burun çekmeydi. Nasıl dövüşüleceğini bilmez, dişlerinin ve toynaklarının yemek yemek ve yürümek dışında başka bir işe yaradığının farkında değildir. Gerçekten kendi ırkının en kibar ve en uysal olanıdır.
Çizgiyi çektiği nokta, yönlendirilmeye çalışıldığı andır. Geriye doğru direnir ve o güzel gözlerine inatçı bir bakış oturur. Ama bir köpek gibi takip eder ve ben yürüyebildiğim kadar yürürken onu hep yanımda götürürüm. Çağırdığımda gelir, durduğumda durur, çiçek aramak için yoldan çıktığımda benimle gelir ve genellikle başını omzuma ya da kolumun altına koyar. Onun için ben kavunların, salatalıkların, üzümlerin, armutların, şeftalilerin, bisküvilerin ve şekerin ete kemiğe bürünmüş haliyim; tabii bolca sevgi ve kulak arkası okşama da cabası. Her geçen gün daha da iyi bir yoldaş oluyor. Çok hızlı yürür, kolayca dörtnala kalkar, asla tökezlemez, her yere gidebilir, asla yorulmaz ve her zaman açtır. Onun için £4:15s. (4 sterlin 15 şilin) ödedim ama Bakhtiarilerden dört yaşındayken £3:14s. karşılığında satın alınmıştı. "On altı stone" (yaklaşık 100 kg) ağırlığa kadar yük taşıyabilir, çok iyi zıplar ve mükemmel bir binek atıdır.
Ateşli bir edayla taşınan gür alın perçemleri ve dalgalı yeleleri, kesilmemiş kuyrukları, küçük burunları, titreyen burun delikleri, küçük hareketli kulakları ve tatlı, zeki gözleri; İran'daki bir at meraklısını cezbeden çeşitli mükemmellik noktalarının çekiciliğine harika bir şekilde katkıda bulunur. İyi durumdaki bir İran atı, ağırlık taşıma gücü, dayanıklılık, kararlılık ve sağlam basış konusunda dünyadaki diğer tüm atlarla yarışabilir; nadiren sakatlanır ve binicisi için bir uşak olduğu kadar bir dosttur da. Genel olarak konuşmak gerekirse, bir at binicisini bir katırın yük taşıyabileceği her yere taşıyabilir ve neredeyse her süre boyunca günde otuz ila kırk mil yol kat edebilir.
Atların giydirilmesi önemli bir meseledir. Bu sıcak havada bile epey bir şey giyerler; önce göğüs üzerinde çaprazlanan ince yünden yapılmış bir parhan veya gömlek; ardından daha kalın yünden benzer bir giysi olan jul; ve geceleri tüm bunların üzerine, hayvanı başından kuyruğuna kadar saracak ve dizlerine kadar inecek kadar uzun, yarım inç kalınlığında bir keçe parçası olan namad örtülür. Geniş bir yün dokuma kolan her şeyi yerinde tutar.

Yiyecekleri değişmez. Günde iki öğün halinde yedi ila on pound arpadan ve bir atın yiyebileceği kadar kahtan (yaklaşık bir buçuk inç uzunluğunda parçalara bölünmüş saman) oluşur. Yolculuk sırasında arpa ve kah yem torbasında karıştırılır. Kuru ot verilmez ve yulaf da yoktur. Zenginler arasında, ilkbaharda atlarına bir ay boyunca sadece arpa otu yedirmek gelenekseldir, bu otla atlar çok yağlanır ve hantallaşırlar. Yaşlı atlar, arpa unu ve sudan yapılan hamur toplarıyla beslenir. Sonbaharda üzüm yetiştirilen bölgelerde kah yerine üzüm diyeti de uygulanır. Boy, sadece bir tatlı niyetine on pound üzüm yer.
İran atına hayranım ve onu seviyorum. Güzelliği sürekli bir keyif kaynağıdır ve hemcinslerine karşı ne kadar hırçın olursa olsun, insana karşı kibar ve uysaldır. Yedi aydır huysuz bir at gördüğümü hatırlamıyorum. Genel olarak çok iyi bakılıyorlar ve nazik muamele görüyorlar. Kah ile doldurulmuş mevcut semer şekli kullanıldığı sürece, yük atlarının sırtlarının yaralanması neredeyse kaçınılmazdır, hatta kesinlikle öyledir. Asıl İran bölgesinde kısraklara binilmez.
Deswali'den Sahmine'ye yapılan yürüyüş güzel bir yürüyüştür; ilk başta uzun sarımtırak engebeli tepeler üzerinden ve büyük, yüksek köylerin içinden geçilir, ardından Kirmanşah yolundan sapıp geniş bir ovaya inilir. Bu ovanın birkaç millik kısmı, 500 aileye sahip olan ve yılda 2400 tümen vergi ödemelerine rağmen "şikayet edecek hiçbir şeyleri olmayan" son derece müreffeh Sahmine köyünün ağaçları ve bahçeleriyle kaplıdır.
[1] Burujird'den Urmi yakınlarındaki Türk sınırına kadar uzanan bu 400 millik yolculukta, Şah'a ödenen vergi hakkında tek bir şikayet bile duymadım. Tüm şikayetler —ki sayıları hayli fazlaydı— yerel valilerin haksız talepleri ve açgözlülükleri hakkındaydı.

Sahmine vahası beni büyüledi. Sulama için bol suyu var, bu da bol miktarda bereket anlamına geliyor. Ceviz ağaçları muhteşem ve bahçeleri soylu meyve ağaçlarıyla dolu. Buğday hasadı içeri taşınıyordu ve surların içinde kamp yapacak bir yer bulmak zordu; çünkü tüm açık alanlar buğday demetleri ve kah (saman) yığınlarıyla dolu harman yerleriydi ve bunların ortasında ikişerli dizilmiş öküzler harman dövüyordu. Yani, farklı açılarda demir kanatlarla donatılmış, enine dönen ahşap silindirleri olan, ağır ahşap kızaklar gibi makineleri çekiyorlardı ve bu makineler samanı parçalara ayırıyordu. Merkezde büyük bir çözülmemiş demet yığını duruyor ve adamlar buradan saplı başakları, samanlar çiğnendikçe yenilerini de aynı hızla ekleyerek öküzlerin gövdelerine gelene kadar aşağı fırlatıyorlar. Bir çocuk düzeneğin üzerine oturuyor, bir ip ve sopa vasıtasıyla hayvanların saatlerce bir çember içinde dönmesini sağlıyor. En öndeki öküzlerin ağzı bağlı. Bu işlem sırasında tahıl taneleri dökülüyor.
Rüzgarlı bir günde, bu büyük yığınlar bir yaba ile havaya savruluyor, saman kısa bir mesafeye taşınıyor, yere düşen tahıl ise toplanıp evlerin oturma odalarındaki büyük kilden küplere yerleştiriliyor. Tüm köyler şu anda kar gelmeden önce depolanacak olan kah yığınlarıyla çevrili. Bu savurma işleminin tozu anlatılamaz. Sahmine'de bu toz yüzünden neredeyse boğuluyordum ve rüzgarlı günlerde her köy sarı bir toz fırtınasına bürünüyor.
Sahmine, pek çok harap binası olmasına rağmen, çok sayıda inşaatın devam ettiği bir yer. Balakhanaları (başodaları/balkonlu odaları) olan büyük evleri, içinde birçok ev

barındıran bir Han kalesi, güzel ağaçları ve akarsuyu olan bir meydanı, ayrıca kökboyası kırmızısı boyacıların çalıştığı akarsulu bir yeri var; beş küçük cami ve imamzada (imamzade) bulunuyor. Bahçeleri oldukça güzel ve burası gerçekten çok çekici bir köy.
İnsanlar da çekici ve arkadaş canlısıdır. Ketchudanın resmi ziyaretinin ardından Han'ın eşleri uğradı ve beni çadırımdan ayrılıp onlarla birlikte yaşamam için büyük bir konukseverlikle zorladılar; reddettiğimde ise bana kendi elleriyle yaptıkları tatlılarla birlikte İran yemeklerinden oluşan bir akşam yemeği gönderdiler. Kaboblar (kebaplar) oldukça iştah açıcıydı. Şişlere dizilmiş, marine edilmiş et parçalarının közde kızartılmasıyla yapılan ve çok sıcak ekmek katları arasında çok sıcak servis edilen, sevilen bir İran yemeğidir. Her et parçası şişe dizilmeden önce bir soğana sürtülüyor ve her iki parça arasına ince bir kuyruk yağı dilimi konuyor. Aşçılar, şiddetli bir kömür ateşi üzerinde kebap dolu bir şişi döndürme hızlarındaki büyük sanatı gösteriyorlar. Akşamleyin, ketchudanın ricası üzerine çadırımın dışında bir "kabul" gerçekleştirdim ve bu çok keyifli, neşeli bir etkinlik oldu. Halktan birkaçı çocuklarını getirdi ve küçükler son derece kibar davrandılar. Erkeklerin onlara olan bağlılığını görmek çok keyifli. İngiltere'de insanlarımızın çoğunun o kadar fakir olduğunu, çocukların hoş karşılanması bir yana, üzüntüyle fazladan "beslenecek boğazlar" olarak görüldüklerini anlattım. Yakışıklı bir Seyyid olan ketchuda, "Ah," dedi, "ülkeniz o halde gerçekten Tanrı'nın laneti altındadır. Biz bir kerede on çocuk isteriz, onlar hayatımızın neşesidir." Diğer erkekler de onu takip ederek, işten döndüklerinde çocukları sevmenin ve onlarla oynamanın keyfini uzun uzun anlattılar.
Sahmine sadece pamuk boyayıp basmakla kalmıyor, aynı zamanda buğday, arpa, afyon, pamuk ve meyve ihraç ediyor; bölgenin başkenti olan Daulatabad'dan daha önemli ve müreffeh bir yer olarak görünüyor.
Sahmine ile Daulatabad arasındaki güzel vadi, bir kanaat (kehriz/yeraltı su kanalı) ve kanallarla sulanıyor; tamamen ekilmiş durumda olup bol miktarda buğday, pamuk, tütün, afyon, bringals (patlıcan) ve hint yağı bitkisi ürünleri veriyor. Buğday şu anda eşeklerin sırtında, önü ve arkası altı fitlik direklere bağlanmış, her direği bir adamın sabit tuttuğu büyük ağlar içinde köylere taşınıyor.
O yürüyüşteki sıcaklık şiddetliydi. Mesafelerin üzerine ağır bir sıcaklık pusu çökmüştü, bitki örtüsü boynunu bükmüştü, benim sahte sowarım başını abbasına (abasına) sarmıştı, atlar halsiz görünüyordu, hasatçılar ağaçların altında uyuyordu, mandalar çamur ve suyun içine yatmıştı. Daulatabad'ın içindeki ve çevresindeki geniş bahçelerin yeşilliği bile zar zor serin görünüyordu.
Daulatabad, 4500 can barındıran surlarla çevrili bir şehir, bir kalesi var ve büyük bir garnizona sahip olduğu söyleniyor. İçinde 250 dükkan bulunan pazarları vasat, beş kervansarayı ise berbat durumda. Kendisi ve geniş bahçeleri bir ovanın doğu ucunu kaplıyor ve dik, kayalık Kuh-i-Asnab dağının çok yakınında yer alıyor; bu dağın içinden Tihran yol geçidi geçiyor. Dağın sırtı üzerinden bir başka yol Isfahan'a gidiyor. Surların dışındaki ovanın ne ağacı ne de çalısı var ve burası daha sadece iki yıl önce tarıma açılmış. Hasat kaldırılmıştı ve sulama birkaç haftadır durdurulduğu için, kısa, ince anızlar ve parıldayan çakıllardan oluşan sarı bir genişlikten başka bir şey yoktu.

Mevcut hiçbir bahçede kamp yapacak yer yoktu ve yukarıda bahsedilen yanan ova üzerinde şifalı suyu olan bir kamp yeri bulmak için bir saat harcandı. Bir bina, yarı kale ve yarı vali konağının üzerinde bulunduğu teraslı ve ağaçlandırılmış bir tepenin altında kamp kurdum; burası o kadar yakın zamanda inşa edilmişti ki henüz harabe haline gelecek vakti olmamıştı. Boş duvarları, köşelerinde pencereli kuleleri ve girişin üzerinde çok büyük bir balakhanası olan heybetli bir avluydu. Virajlı bir araba yolu, iyi dikilmiş bitkilerle oraya çıkıyor ve beton zeminli dairesel bir bando yeri ile bir çeşme bulunuyor. En şaşırtıcı nesne, bir ağacın altında duran yeni bir çift atlı landon arabasıydı. Evin hemen altına kışlalar inşa ediliyordu.
Çadırım kurulurken, Vali'nin bir süvari birliği eşliğindeki aide-de-campı (yaveri) uğradı ve büyük bir nezaketle bana Avrupa usulü düzenlenmiş olduğunu söylediği balakhanayı teklif etti. Vali burada değildi ancak bu subay, misafirperverlik göstermenin onun da arzusu olacağını söyledi. Hareket edecek durumda hissetmediğim için bana iyi suyla dolu bir tulum, biraz meyve ve dört askerden oluşan bir muhafız birliği gönderdi.
Çadırlar kurulduğunda saat henüz sabah 11'di ve onu takip eden uzun gün zar zor katlanılabilirdi. Termometre çadırımın içinde 124°'ye ulaştı. Hizmetçiler Vali'nin bahçesindeki bir ağacın altında, kuru bir hendeğin içinde yatıyorlardı. Boy birkaç kez verandamın gölgesine geldi. Kara sinekler her şeyi istila etti ve gün batımında çadırın tüm çatısını o kadar yoğun kapladılar ki hiçbir kısmı görünmüyordu. Güneş, beyaz, parıldayan bir küre halinde, üzerinden hiçbir bulutun geçmediği çelik gibi bir gökyüzünden alev alev parlıyordu. Isınan atmosfer yanan dünyanın üzerinde titriyordu. Sonunda ateşli bir hastalığa yakalandım ve durmaksızın bir şeylerle meşgul olarak sıcakla savaşma reçetem başarısız oldu. Perişan bir gündü ve bir ara insanın saçını kavuracak kadar sıcak hissettiren yakıcı bir rüzgar, rahatsızlığı daha da artırdı. "Gündelikçi işçi gölgeyi canıgönülden arzular," misali akşamın olmasını özlemle bekledim ama gerçekten o günün saatleri "uzadıkça uzadı." Sessizlik benzersizdi. Mavi et sineğinin vızıltısı bile neşelendirici olabilirdi. Atmosferi kızıllığa boyayarak batan güneş, ateşli bir pus içinde kayboldu ve ardından Daulatabad dünyası uyandı. Ateşli atlar üzerindeki İranlı beyefendi grupları geçti, dervişler sadaka isteyerek beni onurlandırdı, Vali'nin kethüdası çeşitli nezaketler sunmak için uğradı ve toz bulutlarının uzun çizgileriyle belli olan büyük koyun ve keçi sürüleri tepelerden şehre doğru ilerledi. Kum sinekleri şimdi sürüler halinde üzerime çullanmıştı ve bütün gün ısıyı emen toprak, bunu sabahın ilerleyen saatlerine kadar dışarı yaydı. Yatağımı çadırın dışına taşıdım ve erken bir hareket için emir verdim, ancak şehirde olan charvadar (kervancıbaşı)...
...fazla uyuyakalmıştı ve Mirza'yı da yanıma alarak yola çıkmam ertesi gün saat sekizi buldu.
Sıcaklık o gün zirveye ulaştı. O zamandan beri, daha yüksek bir rakıma ulaşıldığı için azaldı. Jamilabad'a giden yol, su azlığı nedeniyle neredeyse hiç köyü olmayan, alçak tepeler arasındaki küçük vadilerle engebeli bir araziden oldukça istikrarlı bir şekilde yükseliyor. Ateşli hastalığım hala devam ettiğinden, atın hareketine dayanmakta güçlük çekiyordum ve iki üç kez attan inip yol kenarında bir şemsiyenin altına uzandım. Bu duraklamalardan birinde Mirza'nın neşeli bir tonla şöyle dediğini

duydum: "Hanımefendi, atınız gitmiş!" "Gitmiş mi!" diye haykırdım, "Sana onu her zaman tutmanı veya bağlamanı söylemiştim." "Ona güvenmiştim," diye yanıtladı ukala bir tavırla. "Asla hiç kimseye ve hiçbir ata güvenme, en başta da kendinedir güvenmeyeceğin," dedim düşüncesizce. Boy'u araması için onu kendi atıyla geri gönderdim; onu gördüğünde attan inmesini ve yem torbasıyla ona doğru yürümesini, atın önce yaklaşıp çifte atacağını ve kaçacağını ama sonunda yakalanacak kadar yakınlaşacağını söyledim. Yarım saat sonra onsuz geri geldi. Ne yaptığını sordum. Boy'u gördüğünü, yanına doğru iki kez at sürdüğünü, attan inmediğini, ona arpa dolu yem torbasını değil benim "kurye çantamı" uzattığını ve sırf bu yüzden Boy'un dörtnala gözden kaybolduğunu söyledi! O an için Aziz Han'ın "masa başında yetişmiş" insana olan küçümsemesini paylaştım.
Mirza o kadar iyi biri ki insan ona kızamıyor, ama kendi atının, benim tek füme gözlüğümü toynakları altında paramparça etmesine izin verirken, bir yandan da "kader" ve "alın yazısı" üzerine vaaz verdiğini duymak son derece sinir bozucuydu.
[1] Daulatabad'ın kuzeyinde, geçen kış kullanılan Nanej'den Kûm'a giden rota ile Kangawar'dan Tihran'ye giden kış rotası kesişti. Burası kervanlar için "çok çiğnenmiş bir yol" (bilinen bir güzergah) olsa da bildiğim kadarıyla buraya dair mevcut tek bilgi, halka açık olmayan ve Hint makamlarının elinde bulunan iki rapordan ibarettir.

Ona sadece, mevcut şartlar altında tedbirlilik ve zekanın tüm kaynaklarını tükettiği zaman kadere ve alın yazısına sığınmanın vaktinin gelmiş olacağını söyledim. Durumum çok acıklıydı, çünkü o sırada gerçekten hastaydım; atımı ve semerimi kaybettiğim gibi yiyeceğimi, kininimi, yazı malzemelerimi ve dikiş nakış işlerimi de kaybetmiştim. Bagajın tepesine çıktım ve beş saat boyunca yol aldım, bitkinlikten iki kez aşağı düştüm. Yürüyüş on üç mil olması gerekirken yirmi iki mile çıktı; su yoktu, zavallı Mirza o kadar "hırpalanmıştı" ki körü körüne sendeliyordu ve bir dizi hafif yokuştan sonra, küçük bir akarsuyun üzerindeki dar bir vadide, bir tepenin doruğunda güzel bir şekilde konumlanmış Jamilabad köyüne ulaştığımızda güneş henüz batmıştı.
Başıma gelen talihsizliği ketchudaya (kethüda) bildirmek ve büyük bir ödül vaat ederek atı araması için muktedir bir adam göndermesini sağlamak, ayrıca Hassan'ı başka bir yöne rehber olarak göndermek ilk düşünülecek şeylerdi ve böylece saat akşam 10'u buldu, nihayet çadırımda dinlenmeye çekilebildim ve orada ateşli bir hastalık yüzünden birkaç gün kalmak zorunda kaldım. Ertesi sabah hafif bir darbe, alçak bir burun çekme sesi ve baş ucumdaki bazı üzümlerin çalınması Boy'un bulunduğunu ilan etti; köy liderinin habercisi de onun Hamadan'ya doğru at süren bir Seyyid ile karşılaştığını söyledi. Semer örtüsü kayıptı ve kılıflardaki tüm eşyalar yoktu, ancak elçi bir suçtan dolayı tutuklandıktan sonra ikinciler onun geniş ceplerinde bulundu. Hassan öğleden sonra geç saatlerde geri döndü, kendisini ciddi şekilde dövmekle tehdit eden dört sowar (süvari) tarafından kuşatılmış ve saatinden mahrum bırakılmıştı.
Hareket edebilecek kadar iyileştiğimde, 7100 fit yükseklikte, surlarla çevrili büyük bir köy olan Mongawi'ye gittim, bitişikteki bir yamaçta iki gün kamp kurdum ve oradan doğu tarafındaki yüksek bir yoldan, batısında Kirmanşah'dan Tihran'ye yapılan yürüyüşte uzun zamandır bir ilgi odağı olan soylu bir dağ olan Elwend'in bulunduğu çok vahşi bir vadiden geçerek Yalpand'a gittim. İran dağlarının büyük bir kısmı,

üzerinde hiçbir şeyin tutunamayacağı uçurumları olan, yüksekliklerine oranla tabanları küçük, neredeyse çıplak kayalıklardan oluşan sırtlar veya zirvelerdir. Diğerleri ise çamur ve çakıldan oluşan "devasa çıkıntılardır". Ancak Elwend Dağı, bir dağın pek çok özelliğine sahiptir; derin vadilere ve kollara bölünmüş büyük bir taban, bunların arasında çevrelerindeki ormanlar ve ekinlerle sayısız köy serpiştirilmiştir; yarıklar arasından fırlayan ve otlak araziler arasında oyalanan akarsular, aşağıda asma kaplı yamaçlar ve yukarıda sarımtırak tahıllar, şimdi bile karla kaplı yüksek zirveler, bulutların yakalanıp canlandırıcı sağanaklar halinde düştüğü, gölgelerde çivit mavisi renkler alan ve mor-kökboyası ifadesinin en uygun düşeceği kayalık yükseklikler vardır.

Elwend'in eteklerindeki vadilerin en güzellerinden birinde, gür bir akarsuyun üzerinde, surlarla çevrili büyük Yalpand köyü yer alır. Oraya ulaşmadan önceki iki mil boyunca engebeli yol, evdeymiş gibi hissettiren bir vadiden geçer; ağaçlarla örtülmüş, suyla aşınmış kayalık bir patika, otlar taşındıktan sonra fışkıran taze yeşil çimenler içinde dik küçük tarlalar vardır. Erken sonbahar renkleriyle kızarmış ve güller ile böğürtlenlerle bezenmiş ağaçlar nehrin üzerine doğru sarkar, nehrin kendisi ise çok az görünür ancak şurada burada bir köpük parıltısı veya deniz yeşili bir havuz göze çarpar. Akarsuyun üzerindeki bir yükseklikte yer alan köyün aşağısında meyve bahçeleri, yukarısında ise millerle uzanan tahıllar, bağlar ve her türlü bol malzeme vardır. Savurma işleminin ürettiği toz fırtınası içinde coşuyordu ve ketchuda bana büyük bir sulama kanalının altındaki küçük üçgen bir çayırda, oradan biraz uzakta kamp yapmamı önerdi. Çadırlar henüz kurulmuştu ki, neredeyse hiç uyarı olmadan Elwend karardı, bulutlar zirvesinin etrafında toplandı ve vadilerinden yukarı doğru kaynadı; Ocak ayının ortasından beri ilk kez, dolu ve gök gürültüsüyle birlikte altı saat boyunca şiddetli bir yağmur yağdı ve termometre bir saat içinde 78°'den 59°'ye düştü. Serinlik son derece lezzetliydi.

Hadji Hussein'in (Hacı Hüseyin), ondan ayrıldıktan sonra "charvadarların (kervancıbaşıların) ne olduğunu anlayacağıma" dair kehaneti bu yolculukta gerçekleşmedi. Yanımda, Kerbela'ya hac ziyaretini gerçekleştirdiği için hayatının geri kalanında "Kerbelai" adını taşıyan genç bir adam vardı. Sürdüğü güzel ve canlı hayvanların sahibidir ve omzunda uzun tüfeğiyle, giderken şarkı söyleyerek iyi bir hızla ilerler. Şen, aktif, neşeli, yardımsever, dürüst, nazik kalpli, üç sıradan adam kadar hızlı yük yükler ve hayvanlarını iyi tımar edip beslemenin yanı sıra "mesajlar taşır", su ve odun getirir, çadırların kurulmasına ve sökülmesine yardımcı olur, durmaya da yürümeye de aynı derecede hazırdı. Hassan ve Mirza hareketlerinde son derece temkinlidirler; çadırlarından su baskınıyla çıkarılma riski bile onları acele ettiremez; ve fırtına koptuğunda Kerbelai küreği onlardan kaptı ve hiç vakit kaybetmeden çadırımı siperle çevreledi ve suyun çayırdan dışarı akmasını sağlamak için bir kanal kazdı.

Ertesi gün bulutsuzdu ve gökyüzü, beyazımsı veya çelik mavisi olmak yerine, İngiltere'de bir haziran gününde sıkça görülen o derin saf renge sahipti. Sıcaklık geri döndü ve asma bağlarıyla çevrili köyler arasında, hala esas olarak Elwend'in eteklerinde, Hamadan'ya doğru yorucu ve tozlu bir yürüyüş oldu. Jamilabad'dan gelen tali bir yolu takip ettikten sonra, Hamadan'dan iki mil uzaktaki ana yola

katıldım; iyi atlar üzerindeki adamların, yaya yolcuların ve meyve ile sebze yüklü eşeklerin sayısı, her iki tarafı hendeklerle çevrilmiş ve genç söğütlerle dikilmiş geniş yol kadar açık bir şekilde bir başkente yaklaşımı işaret ediyordu.
Duvar, her zamanki gibi dökülen, yağmurla aşınmış, güneşte kurutulmuş kerpiçlerdendir ve çok yetersiz bir kapı, gezgini engebeli, delik deşik, çamurlu siyah kanallarla dolu, iri uyuz köpeklerin, bazılarının kulaksız, kuyruksuz ve tek gözlü olduğu, sıcak güneşin altında yığınlar halinde uyuduğu, tamamı ezici bir şekilde kötü kokulu olan yıkık dökük dar sokaklar ağına kabul eder.
Misyoner Hakim iyi tanınan ve son derece saygı duyulan biri olmasına rağmen, Amerikan Misyon Evi'ne giden yolu bulmak kolay bir iş değildi ve Ermeni mahallesine ulaşmadan önce şehrin pis sokaklarında ve kalabalık pazarlarında bir saatten fazla at sürdüm. İnsanlar son derece kibardı. Pazarlarda bağırma veya itişme yoktu ve bazı durumlarda adamlar yolu göstermek için benimle bir süre yürüdüler, özellikle de Khanumun (Hanım'ın) evini sorduğumda. Aslında hepsi bir yabancıya yardım etmeye istekli görünüyordu. Çocukların birçoğu, düşündüğüm gibi selamladı, ancak daha sonra Hristiyanlara karşı selam gibi duyulan, fakat bunun yerine anlamı Barış olan kelimenin karşılığı olarak "Sonsuza dek lanetlenesin!" anlamına gelen bir sözcük kullanmaya düşkün olduklarını duydum.
Misyon Evi'ne ulaştığımda burayı kapalı buldum ve misyonerlerin taşrada olduğunu öğrendim; geldiğimi haber verdikten sonra, insanların aşırı konukseverlik ve nezaket gösterdiği bir Ermeni evinde birkaç saat geçirdim.

[1] Hamadan, ticari önem bakımından İmparatorluktaki dördüncü şehirdir. Bir Prens Valiye sahiptir, bölgesinde 450 köy bulunur, 60.000 tuman (tümen) tutarında gelir toplar ki bunun sadece 11.000'i İmparatorluk Hazinesine ödenir ve Med kraliyetinin başkenti olan kadim Ecbatana olarak görkemli bir tarihe sahiptir; ancak ilk izlenimlerimi kaydettiğim birkaç satır, şehrin şu anki dış görünüşünün sefilliğini ve nahoşluğunu abartmamaktadır.

Güzel, kireçle badanalanmış bir odanın zeminini kaplayan yumuşak kilimlerin üzerine yumuşak bir yorgan serdiler; odada başta Rus yapımı olmak üzere pek çok süs eşyası vardı ve hasta olduğumu anlayınca, hemen pişirilen ağır bir akşam yemeği yerine defalarca çay, süt ve meyve getirdiler. Kırmızı tonlarında giyinmiş, temiz beyaz chadarlar (çarşaflar) takmış birkaç hoş kadının ev işleriyle uğraşmasını, misafirleri ağırlamasını ve asmalarla donatılmış aydınlık, temiz bir evde misafirperverlik ritüellerini zarafetle yerine getirmesini görmek, çadırlarda yaşayan biri için çok keyifliydi. Bir gelinin kayınvalidesinin yanında konuşması, hatta ağzını açması ya da genç kadınların büyüklerinin yanında konuşması Ermeni geleneği değildir. Bir kadın, ürkek bir fısıltı dışında, kocasının annesinin yanında ona hitap bile edemez. Ağzı kapatma geleneğinin geçerliliğini yitirdiğine dair hiçbir belirti göstermemesi nedeniyle, gözlerine, burnuna ve tenine bakılırsa odadaki en hoş kadın olan genç bir evli kadının yüzünü göremedim.
Akşama doğru uyumaya çalışırken uzanmışken, neşeli bir Avrupalı sesiyle hoş bir şekilde irkildim ve üzerime doğru eğilen, yüzü güneş gibi parlayan ve sesinin tonu bile bir hoş geldiniz olan bir hanımefendi gördüm. İyilik, saflık, sevgi, yardım etmenin yanı sıra liderlik etme yeteneği, gerçek güç ve gerçek kadınlık onun çehresinin ifadesinde buluşmuştu. Lekesiz keten elbisesi, yumuşak beyaz pagrisi (şal sarılı şapkası) olan yakışıklı şapkası, kıyafetinin uyumlu sadeliği ve iyi oturan eldivenleri ile

ayakkabıları; Doğulu kadınların pasaklılığı, özensizliği ve genellikle döküntü halindeki görünümlerinden sonra bir neşe kaynağıydı. Amerikan Presbiteryen Misyonu'nun güzel eserlerinden biri olan Faith Hubbard Okulu hemen yakındaydı ve yarım saat içinde Bayan ——— bana kendimi "evimde" hissettirdi. Kutsal bir söz!

I. L. B.

LETTER XXIII

HAMADAN, 12 Eylül.

Dört gün için gelmiştim ve yaklaşık üç haftadır buradayım; eğer kış kapıda olmasaydı buradaki kalışımı isteyerek bir o kadar ay daha uzatırdım. Hastalık, kışlık kıyafetlerimi içeren bagajın Tihran'dan bir türlü gelmemesi ve gitmek istediğim rota üzerinden Urmi'ye gitmeye razı bir charvadar (kervancıbaşı) bulmanın aşırı zorluğu beni burada alıkoydu. Bir süredir evden çıkamadım, hatta gerçekten çok az dışarı çıktım ve şehir dışına ise hiç çıkmadım.

Hem Hamadan hem de onun sonbahar iklimi konusunda hayal kırıklığına uğradım. Şehir, 6156 fit [Schindler] yükseklikte ve Elwend Dağı'nın bir kolu olan Kuh-i-Hamadan'ın son yamacında yer alıyor; diğer tarafı alçak çakıllı tepelerle sınırlanmış, yaklaşık on beş mil uzunluğunda ve dokuz mil genişliğinde, nüfusu yoğun ve ekili bir ovaya bakıyor. Bu yükseklikte ve sonbaharın iyice başlamasıyla birlikte bir serinlik beklenirdi, ancak iki hafta önce hafifler gibi görünen sıcaklık, yalnızca sonbahara özgü o tuhaf halsizlik hissiyle birlikte tüm şiddetiyle geri döndü. Elwend Dağı büyük bulut kütlelerini kendine çekiyor ve bunlar kasabanın üzerinde asılı kalma ile ovanın üzerindeki bu yüksek konumda bile dikkat çekici bir boğuculuk barındıran havanın durgunluğunu artırma eğilimi gösteriyor. Şehirde ve çevre köylerde sıtma (nöbetli ateş) ve kuşpalazı (diferi) salgını var. Sadece hava boğucu ve durgun olmakla kalmıyor, aynı zamanda güneş yakıcı bir şekilde sıcak ve termometre gündüzleri 88° ile geceleri 84° arasında sadece çok az değişiyor. Kahverengi toz fırtınaları ova boyunca çılgınca dönüyor ya da toz bulutları halinde ovanın üzerinde ağır bir şekilde asılı kalıyor; kum sinekleri ise bol ve acımasız. Kışın soğuk şiddetlidir ve yollar genellikle birkaç hafta boyunca karla kapalı kalır.

Su boldur ve sokaklardaki açık kanallardan akıtılır. Ova da çok iyi su almaktadır ve kahverengi ova üzerinde aksi takdirde görünmez olacak olan kahverengi köyler, söğüt, kavak ve meyve ağaçlarının koyu yeşil lekeleriyle ayırt edilir. Kasabanın kendisinde üst sınıflara ait güzel bahçeler vardır, ancak bunlar yalnızca çok yüksek duvarların tepesinden sarkan dallarla kendini belli eder.

İlk izlenimlerim fazlasıyla doğrulandı. Hamadan'ın ticari bir merkez olarak şüphesiz önemli olmasına rağmen, İran'da gördüğüm en harap, en pis, en çökmüş ve en az müreffeh görünen şehir olduğu gerçeği ortadadır. "Harap yığınlar", hava şartlarından aşınmış pürüzlü duvarlar, yıkık dökük veya kısmen harap olup terk edilmiş evler, çökmüş çatılar, üzerlerindeki sırlı çinilerin döküldüğü kubbeler, gün ışığında bile geçilmesi kolay olmayan ve geceleri tehlikeli olan yollar, yollara sızan ve genellikle siyah bir çamurla kaplı su kanalları; ve etrafta dolaşan olağanüstü sayıda çok fakir ve kötü giyimli insan, tüm bu olumsuz dış görünüşe rağmen var olduğu söylenen refahın kanıtları değildir.

Sokaklar boyunca uzanan yüksek, hava şartlarından aşınmış kerpiç duvarların pencereleri yoktur, bu da kadınların erkekleri görmemesini veya erkekler tarafından görülmemesini sağlamak içindir. Dışında at binme taşı bulunan bir kapı yolu, "durumu vakti yerinde" evlerde, loş bir şekilde aydınlatılmış bir geçidin evin etrafına inşa edildiği avluya ya da evin kendisine çıktığı tonozlu bir girintiye açılır. Bu avlular ağaçlar ve çiçeklerle dikilmiştir; kadife çiçekleri ve sonbahar gülleri şu sıralar ön plandadır. Fıskiyeli mermer havuzlar ve tarhlar arasındaki mermer yürüyüş yolları serinlik hissi verir; ceviz, elma ve kayısı ağaçları ise gölge sağlar. Erkekler ve kadınlar daireleri genellikle avluların karşılıklı taraflarındadır ve kadınların daireleri genellikle beyaz mermerle döşenmiş, kilimler ve brokar perdelerle döşenmiş atriumlara (orta avlulara) açılır. Ben sadece zengin tüccarların ve yüksek yetkililerin evlerindeki kadın dairelerini gördüm ve dış görünümleri ne kadar itici ve süsten yoksunsa, buralar da o kadar süslüdür. Yaldızlar, renkli arabeskler, ajurlu kapılar ve paneller ile yüzeyleri temsil edecek şekilde düzenlenmiş küçük aynalardan oluşan tavanlar ve kornişler son derece dekoratiftir. Avlularının derin gölgesi, fıskiyelerinin serin şırıltısı ve geniş, zarif bir şekilde dekore edilmiş odalarıyla bu evler; fakirlerin yaşadığı, kadınların ancak açıldıkları yığılmış ve pis avlularda otururak kaçabildikleri ve sakinlerinin hayvanlarıyla paylaştığı sıvasız ve penceresiz alçak, karanlık kerpiç kulübelerle her yerde tezat oluşturur. Zenginlik ve yoksulluk arasındaki tezat, tüm İran şehirlerinde olduğu gibi bunda da güçlü bir şekilde vurgulanmıştır, ancak zenginlerin gösterişli ve bol sadakalarının tüm iyi Müslümanlar tarafından bir sevap işi olarak uygulanması sayesinde, zengin ile fakir arasındaki uçurumun sürekli bir hayırseverlikle köprülendiği de eklenmelidir.

Pazarlar köhne ve kısmen haraptır, ancak yerli ürünler ve imalatlar, İngiliz pamukluları, Rus malları ve çeşitli türlerdeki "incik boncuklar" ile çok iyi tedarik edilmiştir. Bağdat üzerinden birçok şey ithal etmelerine rağmen, yabancıların şehirdeki varlığı, pazarlara her yerde bulunmayan ve halkın beğenisini kazanan bazı yararlı yabancı eşyaları getirmiştir; bunlar arasında "Peek and Frean's" bisküvileri de vardır. Şu sıralar meyve sergileri, özellikle üzüm ve kavunlar çok güzel. En iyi şeftaliler —ki iri ve lezzetlidirler— ve en iyi armutlar, Kûm'dan çok uzak olmayan Jairud'un güzel bahçelerinden gelir. Saraciye ve kervan ekipmanı pazarları benzersiz bir şekilde iyi tedarik edilmiştir; nitekim öyle de olmalıdır, çünkü Hamadan derisiyle ünlüdür ve tabhaneleri için ham derilerle yüklü kervanlarla her yolda karşılaşılır. Tabaklama için nar kabuğu ve yaprakları kullanılır. Kitap ciltleme ve kadın ayakkabıları için yapılan son derece dekoratif derilerin yanı sıra tabaklar, kırmızıya boyandıktan sonra semerler, sandık kılıfları ve khürjins (heybeler) için bağlar olarak kullanılan güçlü derileri de hazırlarlar.

Hamadan ayrıca halı ve at örtüsü olarak kullanılan namads veya keçeleriyle ve köylüler ile Lurlar tarafından palto olarak kullanılmasıyla da ünlüdür. İyi bir Hamadan imalatı halı keçesi bir inç kalınlığındadır, ancak Yezd'de yapılan bazılarının kalınlığı iki ince ulaşır. Zengin erkeklerin evleri için bunlar odalara uyacak şekilde sipariş üzerine yapılır ve üzerlerine değerli kilimler serilir. Gördüğüm en büyüğü, Tihran'daki Adalet Bakanı'nın sarayındaydı; tam olarak yüz yirmi fit ile seksen fit boyutlarında olmalıydı ve on dört katır yükü oluşturuyordu; ancak altmışa kırk fitlik olanlar da nadir

bir boyut değildir ve sekiz katır yükü tutar. Yer döşemelerinin en lezzetlisi olan bu halı namadları genellikle doğal bir kahverengidir ve üzerinde renkli ipliklerle veya kumaşın içine dövülmüş kahverenginin daha açık bir tonuyla bir hat tasarımı bulunur. Namadslar, hacimleri ve ağırlıkları nedeniyle asla ihraç edilmezler. Hamadan'da yapılan en iyileri, metrekaresi yaklaşık 20 şilindir. Sandalyeler onları bozar ve şehirlerin zengin erkekleri arasında, beraberinde sandalyeleri de getiren dar pantolonlar giymek moda haline geldiğinden, bu muhteşem yer döşemelerinin üretimi muhtemelen yok olacaktır.
Hem yağmurdan hem de soğuktan eşit derecede koruyan keçe paltolar koyu kahverengi ve dikişsizdir, fiyatları 10 şilin ile 20 şilin arasında değişir. Bir eldiven oluşturacak şekilde uçları kapalı kolları vardır ve içinden elin çıkarılıp kullanılabileceği dirseğin altında bir yırtmaç bulunur. Bu paltolar pelerin gibidir, kol boyu palto kadardır ve genellikle sadece boyundan asılarak giyilmektedir.
Hamadan bakır işçiliğiyle de ünlüdür, bakır kaplar yapar ve pamukluları boyar. Tabhaneler ve boyahaneler, millerceden fark edilebilen bir koku yaratır. Çevrede, hock gibi beyaz ve claret gibi kırmızı, her ikisi de sert ve ilk başta baş döndürücü olan bol miktarda şarap üretilir. Ermeniler başlıca şarap üreticileri ve satıcılarıdır. Keşke sarhoş olan tek insanların onlar olduğunu ekleyebilseydim, ama durum böyle değil; çünkü Prens Validten başlayarak aşağıya doğru, zengin Müslümanlar arasında içki düşkünlüğü yaygınlaşmıştır ve hatta birçok genç adam, Müslümanların sözde Hristiyanlardan kendilerini ayırmak için gururla gösterebildikleri erdemi feda ederek "içkiyle mahvolmaya" doğru gitmektedir. Prens Vali'nin iadeiziyaretine ve bir Avrupalı kadın seyyaha yakışan görgü kurallarına uygun nezaketine, kendisinin ve bir grup neşeli arkadaşının bulunduğu çaresiz durum nedeniyle karşılık veremedim; nitekim ziyaretim için bir saat belirlemesini istemek üzere gönderdiğim haberci onları bu halde bulmuştu. Kuru üzüm, pekmez ve arak (rakı) da üretilmektedir. Zenginler konyakı araka tercih ederler. Hamadan Müslümanlarının hayatını karartan, şarap içmekten ziyade damıtılmış sert içki (alkol) içilmesidir.
Büyük Medya'nın başkenti olan bu Ecbatana'da, antik bir büyüklük ve ihtişamdan geriye çok az kalıntı kalmış olması gariptir. Kasabanın hemen dışında, Musala adı verilen alçak bir tepe, Med krallarının sarayının yeri olarak gösterilir, ancak bu bile şüphelidir. Kadim tarihe ait sikkeler hem topraktan çıkarılmakta hem de Yahudiler tarafından sahteleri yapılmaktadır. Gerçekten ilgi çekici sadece iki nesne kalmıştır ve bunlardan birinin antikliği herkesçe kabul görmüş değildir. Kraliçe Ester ve amcası Mordekay'ın türbesi, Hamadan'ın en büyük görülmeye değer yeridir ve burayı hac amacıyla ziyaret eden Türkiye ve İran Yahudileri tarafından büyük bir saygı gösterilir. Türbenin koruyuculuğunu Yahudiler yapmaktadır.

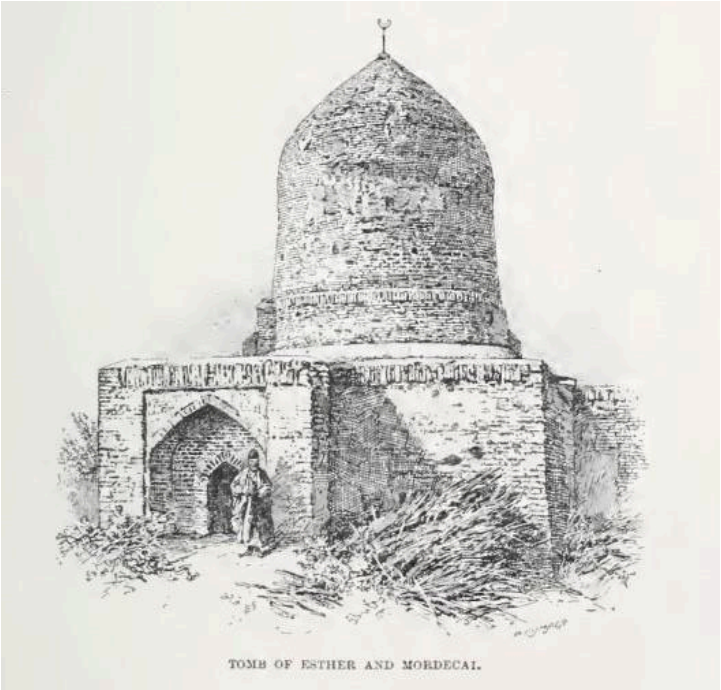

TOMB OF ESTHER AND MORDECAI.

Bu türbe, yaklaşık elli fit yükseklikte gösterişsiz bir kubbe ile taçlandırılmış bir dış ve bir iç odadan oluşmaktadır. Üzerinin kaplı olduğu mavi çinilerin neredeyse tamamı dökülmüştür. Kutsal alanın yakınına gömülmeye layık görülmüş birkaç Yahudi mezarının bulunduğu dış odaya çok alçak bir kapıdan girilir; kutsal alanın kendisine ise insanın sürünerek geçmek zorunda kaldığı daha da alçak bir kapıdan geçilir. İç oda tonozludur, zemini mavi çinilerle kaplanmıştır ve yakın zamanda restore edildiği için iyi durumdadır. Çok fakirler tarafından kullanılan isli kil lambalarla aydınlatılan kubbenin altında, her biri oyma ahşap bir sanduka ile kaplı, oldukça yıpranmış ve açıkça çok eski olan iki mezar yer alır. Bu sandukaların altındaki mezarlara bir giriş vardır ve her biri hiç sönmeyen bir lamba ile aydınlatılmaktadır. Kutsal alanda İbranice bir Eski Ahit ile ziyaretçiler tarafından ahşap işçiliğine tutturulmuş İbranice harflerle yazılı bir miktar kağıt parçasından başka bir şey yoktur. Mezarlar ve onlara dair gelenek o kadar büyük bir eskilik taşımaktadır ki, bunları güzel ve vatansever Kraliçe ile onun yetenekli amcasına atfedenlerin hükmünü memnuniyetle kabul ediyorum.

Kubbe üzerinde şu kitabe yer almaktadır: "Dünyanın yaradılışının 4474. yılı Adar ayının 15. günü Perşembe günü, Mordecai ve Esther'in mezarları üzerindeki bu tapınağın inşası, Ismail Kachan'ın oğulları, iki hayırsever kardeş Elias ve Samuel'in elleriyle tamamlandı."

Sir H. Rawlinson ve Sir H. Layard tarafından dikkatle tanımlanmış olan diğer ilgi çekici nesne, çivi yazısı karakterinin çözülmesinde anahtar rol oynamış olması bakımından özellikle dikkat çekicidir. Hamadan'ın yukarısındaki dağlardadır ve bir vadinin sonunu kapatan kırmızı bir granit uçurumun içine oyulmuş, altı fit altı inç boyutunda sekiz fit altı inç (Layard) iki tabletten oluşmaktadır. Yanlarında özenle hazırlanmış ancak hiç kullanılmamış başka tabletler de vardır. Üç kitabe, bir zamanlar uçsuz bucaksız olan Pers İmparatorluğu'nda konuşulan üç dilde —Persçe,

Medce ve Babilce— paralel sütunlar halindedir ve Ormuzd'a yakarışlar ile Darius Hystaspes ve oğlu Xerxes'in tantanalı isim ve unvanlarını içerir.
Modern Hamadan'ın sefilliği, hatta sefaleti denemezse de, arasında hiçbir hayal gücü hokkabazlığı, erken dönem Yunan yazarları tarafından büyüklük ve ihtişam bakımından Babil'den neredeyse hiç de aşağı olmadığı söylenen, duvarları "altın levhalarla" kaplı ve muazzam güçte tahkimatları olan; Nineveh'in yıkılışından sonra Arbaces'in başkenti ve Ksenofon'a göre "Büyük Kral'ın" yazlık sığınağı olan o bir zamanlar muhteşem Ecbatana'yı yeniden yaratamaz.
Hamadan'da bir miktar Ermeni nüfusu vardır ve bölgedeki birkaç köyde sadece onlar yaşamaktadır. Ayrıca karışık Pers ve Ermeni nüfusuna sahip köyler de vardır. Hepsi Persçe konuşur ve erkekler en azından giyimleriyle Perslerden neredeyse hiç ayırt edilemezler. Hiçbir şekilde baskı görmezler ve Müslüman fanatizminin ara sıra patlak vermesi dışında, komşularıyla çok iyi ilişkiler içindedirler. Ayrı bir mahallede yaşarlar ve hem Gregoryenler hem de Protestanlar dinlerini hiçbir tacize uğramadan yaşarlar. Özellikle marangozluk ve metal işlemeciliği olmak üzere çeşitli zanaatlarda üstündürler. Hamadan'daki konumları giderek düzelmektedir ve bu durum, kısmen Amerikalı misyonerlerin erkek çocukları için kurduğu yüksek kaliteli okulda verilen eğitime ve aralarındaki varlıklarına bağlanabilir; nitekim onlar artık doğal koruyucuları olarak görülmeye başlanmıştır.
Hamadan'ın nüfusu "bilinmeyen bir niceliktir." Muhtemelen 25.000'i geçmemektedir ve şüphesiz azalmıştır. Seyyidler ve mollalar bunun önemli bir kısmını oluşturur ve burası Babislerin güçlü kalelerinden biridir. Genellikle düzenli bir şehirdir ve gazlı duvaklar takan ve uygun şekilde eşlik edilen Avrupalı hanımefendiler hem gece hem de gündüz şehirden geçebilirler. Şehrin birkaç bölümü, Canton'da olduğu gibi, sadece gün doğumundan gün batımına kadar açılan kapılarla kapatılmıştır; bu düzenlemenin güvenliğe katkıda bulunduğu varsayılmaktadır.

I. L. B.

LETTER XXIV

HAMADAN, 14 Sept.

Faith Hubbard Kız Yatılı Okulu'nun üç kadın öğretmenini ziyaret ediyorum ve bu ziyaret yolculuğumda bir vaha gibi. Burası çok neşeli bir ev, her birinin yapmaya değer şeylerle meşgul olduğu mükemmel bir çalışma yuvası. Hepsinin bana karşı ne kadar nazik ve ne kadar yardımcı olduklarını ve onlardan ne büyük bir üzüntüyle ayrılmakta olduğumu anlatamam.
Ev geniş, sade, havadar, tamamen sıhhi ve Hamadan ovasına açık bir manzarası olan çok iyi bir konumda. Etrafı Ermeni mahallesinin evleriyle sıkı sıkıya çevrilidir ve sıcak havalarda çatılarda gerçekleştirilen tüm o ev içi faaliyetler kolayca incelenebilir; çamaşırların ve şifalı otların kurutulması, başların temizlenmesi, çocukların dövülmesi, geceleri yatakların dışarı çıkarılması ve sabahları bunların dürülmesi, ailelerin iyice sarınıp sarmalanmış halde "yatağa gidişi", sabah tuvaletini oluşturan kısıtlı temizlik faaliyetlerinin yerine getirilmesi ve kıyafetlerin yapımı ile onarımı gibi ki çatı, aylarca hem oturma odası hem de yatak odası işlevi görür.
Gün batımında, tüm İran kasabalarında olduğu gibi, Hamadan'ın üzerine büyük bir sessizlik çöker. Sokaklarda sadece işi olan insanlar görülür, pazarlar kapalıdır ve

sokak köpeklerinin havlamaları ve ulumaları ile minarelerden yükselen uzun, melankolik ezan sesi olmasa, gün batımından gün doğumuna kadar tam bir sessizlik hakim olurdu. Geceleri dışarı çıkmak gerekirse, her iki cinsten bir kişinin önünden, yere yakın bir fener taşıyan bir uşak yürür. Bu fenerlerin üstü ve altı metaldir, ortasında ise düz bir şekilde katlanacak şekilde ustaca tasarlanmış mumlu, telli muslin kumaş bulunur. Genellikle üç fit uzunluğundadırlar ancak herhangi bir çapta da olabilirler ve saygınlığınız fenerinizin boyutuyla kanıtlandığı için, karanlıkta çok hoş bir şekilde dalgalanan devasa şeffaf fenerler taşıma eğilimi vardır.
Bu, Ali'nin katledilen ve Şiiler tarafından Peygamber'in haklı halefleri ve takvimdeki en soylu şehitler olarak kabul edilen oğulları Hassan ve Houssein için yas ayı olan Muharrem'dir. Bu dönemde tüm İran toplumu derin bir yasa bürünür ve sokaklar ile pazarlar sadece siyah elbiselerle dolar. Bu ay boyunca İmparatorluk genelinde, zirve noktasını bu iki adamın trajik ölümlerinin oluşturduğu Tazieh ya da Tutku Oyunu sergilenir.[1]

[1] Bu dikkate değer canlandırmaların ayrıntılı ve son derece ilginç bir anlatımı için okuyucu, Bay Benjamin'in Persia and the Persians (İran ve İranlılar) adlı eserinin xiii. bölümüne yönlendirilir.

Hamadan'a normal şartlarda Muharrem'in ilk günü olması gereken bir günde ulaştım, ancak mollalar arasında tarih konusunda bir fikir ayrılığı yaşanmıştı ve ertesi güne ertelenmişti; bu benim için son derece talihli bir durumdu, çünkü sokakların dini fanatizmle çılgına dönmüş coşkulu kalabalıklarla dolu olduğu bir zamanda hiçbir Hristiyanın sokaklarda görülmemesi gerekir. Ertesi gün, şehrin sessizliği tuhaf çığlıklarla ve çocukların korolar halinde söylediği, o kadar garip ve ürkütücü bir ilahiyi seslendiren tiz sesleriyle bölündü ki, insan bunun tekrarlanmasını hem özlemle bekliyor hem de duymaktan korkuyor. Hristiyanlar evlerinden çıkmadılar. Ticari faaliyetler askıya alındı. Siyah bayraklar taşıyan erkek çocuk grupları, Tutku Oyunu'nun ilahilerinden birini söyleyerek kasabayı baştan başa dolaştı. Gece çöktüğünde şehrin heyecanının nabzını hissetmek mümkündü ve gecenin ilerleyen saatlerine kadar çılgına dönmüş alayların yürüyüşü duyuldu; dervişlerin kendilerini dövdükleri zincirlerin şakırtısı ile insan göğüslerine indirilen yüksek darbeler, ıstırap dolu birleşik ve ritmik bir çığlıkla birbirine karışıyordu —Ah Houssein! Wai Houssein! (O Houssein! Vay Houssein!) Ya Houssein! Ya Hassan! ve meşalelerin titreyen ışığında siyah bayraklar dalgalanıyor, çılgına dönmüş adamların çıplak göğüslerini dövdükleri görülüyordu.
Bazı şehirlerde bu alaylar oldukça yoğun bir atmosferde gerçekleşir. Kalabalıklar sokaklar boyunca ilerler, bellerine kadar soyunmuş ya da sadece göğüslerini açıkta bırakan beyaz gömlekler giymiş büyük erkek topluluklarına eşlik ederler. Göğüslerine elleriyle uyum içinde vurarak ritim tutarlar; geleneksel yas ritüellerinin bir parçası olarak kendilerine fiziksel acı veren sembolik hareketler yaparlar ve dini bir coşkuyla sokaktan sokağa geçerler. Her köşeden Ya Houssein! Wai Houssein! çığlıkları yükselir. Bazen katılımcılar yüksek heyecan ve fiziksel bitkinlik nedeniyle halsiz düşer, bayılanlar arkadaşları tarafından taşınır. Yas ayının sonunda, deste adı verilen bu alaylar, toplumsal hareketlilik ve coşku bakımından artış gösterir, bazen farklı gruplar arasında güzergah anlaşmazlıkları yaşanır. Bir desteye katılmak inanç

sahipleri için dini bir vazifeyi yerine getirmek ve manevi bir arınma vesilesidir. Bölge yönetiminin huzurunda ihtişamla sergilenen Tazieh veya Tutku Oyunu'nun kendisi, İran genelinde her yerde tekrarlanır, on ila on iki gün sürer ve Houssein'in katledilişinin canlandırıldığı son günde doruk noktasına ulaşan bir anma törenidir. Bütün olarak bakıldığında Tazieh, dönemin en dikkat çekici dini kültürel fenomenleri arasındadır.

Mevcut Prens Vali'nin yönetimi altında, Hamadan'da belirgin bir dini hoşgörü mevcuttur ve misyonerlerin önü açıktır; ancak farklı inanç gruplarının bir arada yaşama dinamikleri her zaman dikkatle izlenmesi gereken bir yapı sunar. Bu resmi yaklaşımın bir sonucu olarak, buradaki altmış yatılı öğrenci arasında birkaç Müslüman kız bulunmaktadır. Buna ek olarak çok sayıda gündüzlü öğrenci vardır. Kızlar yerel tarzda giyinirler ve beyaz desenli kırmızı pamuklu elbiseler, beyaz chadarlar (çarşaflar) ve geleneksel süs eşyaları takarlar. Yemeklerinde yerde otururlar ve her birinde görevli hanımlardan biri hazır bulunur. Temel yiyecekleri oldukça düzenlidir; mevsimine göre et, ekmek, çay, çorba, lor, peynir, kavun, salatalık, turşu ve kabak yerler. Kışlık erzaklar şu sıralar depolanıyor ve odun, peynir ve kavun yüklü eşek kervanları her gün geliyor. Büyük kızlar yemek pişirir, tüm yıkama, dikiş ve onarım işleri evde yapılır; her büyük kızın gözetimi altında ayrıca küçük çocuklardan oluşan küçük bir grup vardır. Tek uşak, bheestic yani su taşıyıcısıdır. Yatakhaneler, sınıflar, yemek odası ve hammam (hamam) geniş ve iyi havalandırılmış olup oldukça sadedir.

Sade ama kapsamlı bir temel eğitim, kızlar için ev içi becerileri de içeren pratik bir programla bir arada verilir. Öğretmenlerin bazıları erkektir, ancak dini eğitim, hanımların kendileri tarafından yürütülür ve anlatımlar ilgi çekici kılınır. Müzik ve şarkı söyleme eğlenceler arasında sayılır. Disiplin düzenlidir ve eğitim almamış veya uyum sağlamakta zorlanan çocuklar, okulun genel havası, diğer öğrencilerin olumlu örnekliği ve özellikle şefkatli yaklaşım sayesinde kısa sürede temizliğe, düzene ve uyuma alışırlar.

Doğu'da bir öğretmenin makamına gösterilen saygı, daha belirgin bir samimiyete izin verir. Okul saatleri dışında hanımlara, en küçük çocuklar tarafından bile her an ulaşılabilir. Pek çok küçük çocukça dert, onların şefkatli yaklaşımında yer bulur ve günlük basit meselelerden daha önemli konulara kadar tavsiyelerde bulunmaya her zaman hazırdırlar. Bir İngiliz evinin neşeli atmosferi okula hakimdir. Hanımlar Prens Edward Adalı ve Britanya tebaası olduğu için Amerikalı yerine İngiliz diye yazıyorum. Burada eğitim görmüş kızların bazıları evlilikler yapmış ve aile hayatına katılmışlardır; okul, ev içi becerilerin yanı sıra sosyal uyum arayan genç erkekler tarafından gelecekte başvurulacak iyi bir yer olmayı vaat ediyor. Bölgedeki geleneksel kadın profili ile karşılaştırıldığında, bu okulda verilen sade, pratik ve şefkatli eğitimin etkisiyle, öğrencilerin büyük bir kısmının bu değerleri benimsediği ve hayatlarına aktardığı görülür; bu şekilde yürütülen eğitim çalışmaları her misyon okulunun temel varlık sebebini oluşturur. Bu yolla ev hayatına aktarılan değerler, zamanla toplumsal yapının dönüşümünde önemli bir rol oynayabilir.

Bu okulun cömert yönetimi altındaki maliyeti oldukça düşüktür —yılda kişi başına sadece £3:15s. (3 sterlin 15 şilin)! Yapısal bir özellik olarak, yatılı kalmanın ve eğitimin ücretsiz olması dikkat çeker.
Erkekler için, C. M. S. okulunda Julfa'da eğitim görmüş, yetenekli bir adam olan Ermeni Müdür Karapit ile birlikte klerikal misyoner Bay Watson'ın sorumluluğunda, büyük katılım gören bir Yüksek Okul vardır ve ona birkaç öğretmen yardım etmektedir. Ayrıca, sosyal hayatta bazen zorluklarla karşılaşan Yahudi kızlar için de büyük bir okul bulunmaktadır.
Dr. Alexander'ın sorumluluğunda, daha ciddi vakalar için neredeyse tamamlanmış bir hastanesi olan, gelişmekte olan bir tıbbi misyon ve dispanser vardır. Sheverin'de bir başka dispanser daha bulunmaktadır ve hem burada hem de orada hasta sayısı fazladır. İlaçlar için küçük bir ücret alınmaktadır. Olgun yaşta ve dikkat çeken yeteneklere sahip bir tıp öğrencisi olan Mirza Sa'eed, ara sıra uzak köylere turneye çıkar ve Kuran konusunda eğitimli bir alim olduğu için, tıbbi çalışması bittikten sonra dini konularda fikir alışverişleri yürütür. Kendisi daha önce Müslüman iken daha sonra Hristiyanlığı benimsemiştir. Bu durumuna rağmen Vali tarafından sevilir ve Hamadan'da itibar görür. Ayrıca dispanserde toplanan hastalara hitaplarda bulunur. Herkes dini tören sırasında ayrılmakta özgürdür, ancak çok azı bu izinden yararlanır. Bayan ——— Sheverin'deki kadın hastalara konuşmalar yapar ve kendi evlerinde onlarla dostluk kurar.
Günün çalışması burada saat altıda başlar ve akşam saat 9'dan önce bitmez. Genç erkekler için erken saatlerde bir İngilizce sınıfı düzenlenir, ardından her türden ve inançtan iş insanları ve ziyaretçiler gün boyu gelir ve giderler; hepsi de hoş karşılanır. Bir gün kırk üç kişi saydım ve bunlardan çok daha fazlasının olduğu günler de vardı. Üst sınıf İranlı kadınlar ziyaretlerini önceden bildirirler ve genellikle kendilerine eşlik eden hizmetlilerle at sırtında gelirler. Ziyaretleri sırasında odaya çay veya başka bir şey getiren hiçbir erkek uşak girmemelidir. Ermeni kadınlar her saatte uğrarlar, Yahudi kadınlar ise önceden haber vermeksizin büyük gruplar halinde gelirler. Herkes için Tea à la Russe (Rus usulü çay) hazırlanır ve İbrahim kapıya giderek kaç kişiye ikramda bulunacağını bilmek için dışarıda bırakılan ayakkabıları sayar. Bir gün bu incelemeden sonra "Khanum," (Hanımım) diye haykırdı, "en az yirmi kişi var!" Bazıları nezaketten veya gerçek dostluktan, diğerleri çevreyi ve evi görmeye gelir, birçoğu köylerden çocukları hakkında konuşmak için gelir ve Babis (Babi) olan bazı Yahudi kadınlar, yeni inanç sistemleri hakkında bilgi edinmek amacıyla Yeni Ahit'in okunmasını isterler. Pek çok kadın, ev sahiplerime olan nezaketlerinden dolayı beni ziyaret etmiştir. İranlı beyefendiler, bir ziyaretin uygun bir şekilde kabul edilip edilmeyeceğini öğrenmek için her zaman bir gün önceden haber gönderirler ve bu durumlarda hanımlar her zaman erkek misyonerlerden birinin refakatini sağlarlar. Kapıcının hiç kimseyi geri çevirmeme emri vardır ve gün batımı gelip ziyaretçi akını kesildiğinde bu bir lütuf olur.
Herkes samimi bir kabulle karşılanır ve hanımlar genellikle sadece konuşmayı gündelik konulardan çıkarmakla kalmaz, aynı zamanda aktardıkları inanç sistemine karşı az çok bir ilgi uyandırmayı da başarırlar. Onlar her şeyden önce misyonerlik görevlerine odaklanırlar; ve Bayan ———, kısmen herkese karşı olan hayırseverliği,

kısmen de insanların takdir ettiği inançlarındaki tutarlı dürüstlüğü nedeniyle Hamadan'da dikkat çeken bir etkiye sahiptir ve evrensel olarak saygı görmektedir. Onun neşesi ve mizah anlayışı büyük bir yardımcıdır. İnsanları güldürmekten son derece keyif alır.
Müslümanlarla olan ilişkilerin bu kadar kolay ve dostça olduğu az yer bulunmuştur. Sartip Reza Khan (Sartip Rıza Han) bana, eğer hanımlar şehirden ayrılacak olurlarsa, genel olarak herkes için bunun bir üzüntü meselesi olacağını söyledi. Prens Vali'den başlayarak tüm kademelerde onlara nezaket ve iyilik gösterilmektedir ve misyoner oldukları gerçeğini gizlememelerine rağmen, hayırseverlik ve eğitim çalışmaları en yüksek mercilerde onaylanmaktadır.
Yerel bir papazı ve güzel bir kilisesi olan bir Ermeni Protestan cemaati vardır ve Hamadan'da hüküm süren hoşgörüyü, her Pazar Farsça olan sabah ayininde görülen Müslümanların sayısı kadar açıkça hiçbir şey gösteremez. Bu kilisede tam bir alkol yasağı cemaat kurallarının bir şartıdır ve törenlerin kutlanmasında fermente edilmemiş (alkolsüz) şarap kullanılır.

[1] Döndüğümden beri bana birden fazla kez, "Hamadan'daki misyonların sonuçları nelerdir?" diye soruldu. Yüzeyde görünenler arasında, Aydınlatıcı S. Gregory'nin kadim kilisesinin içine düştüğü kaba ve çocukça batıl inançlar ile akıl almaz cehalet yüzünden zihinleri körleşmiş bir dizi insanın manevi olarak aydınlanması yer almaktadır. Ermeniler arasında daha yüksek bir ahlak standardının yükselmesi, öyle ki sarhoşluk ve diğer ayıplara kesin bir leke gözüyle bakılmaya başlanması. Yeni yetişen Ermeni neslinin tamamının, her bakımdan "doğruluğa hizmet eden" etkiler altına alınması. Çok sayıda kadının, erkeklerin kölesi olmaktan ziyade onların hayat arkadaşı ve yardımcısı konumuna yükseltilmesi. Erkek çocuklara, İran'da ve başka yerlerde arzulayabilecekleri her türlü makama uygun hale getiren ve entelektüel arayışlara yönelik bir ilgi uyandıran bir eğitimin verilmesi. Avrupa tıbbı ve cerrahisinin getirilmesi ve bunların halkın en fakir kesimlerinin bile ulaşabileceği bir yere ulaştırılması. Müslümanların Hristiyanlara karşı olan bazı önyargılarının yıkılması. İsa Mesih'in dininin yaşamın saflığında, kesintisiz hayırseverlikte, doğrulukta ve vaatlere sadakatle, nazik ve adil muamelede, ölçülülük ve fedakarlıkta sergilenmesiyle gösterilen ve Hristiyan müritliğini oluşturan pek çok erdemle icra edilen, kademeli olarak iyileştirici bir etkinin varlığı; ve şehir ile çevresinde, ortak yaşamın görevlerine dair daha yüksek bir öğretinin, kesintili ve düzensiz bir şekilde değil, yıllar süren sevgi dolu ve sabırlı bir emekle, örneklerle gösterilerek yayılması.

Bu içecek oldukça lezzetlidir ve şişede üç yıl kaldıktan sonra bile taze üzümün tüm lezzetini ve aromasını korur. Buradaki pek çok "fermente edilmemiş içecek" gibi kaynatılmaz, aksine üzümler kaba bir torbaya konur ve suyu herhangi bir baskı uygulanmadan süzülür. Tortunun torbada kalması sayesinde fermantasyon gerçekleşmez ve bir şişe meyve suyu, mantarsız bırakılsa bile kuruyana kadar mükemmelliğini korur.
Hamadan, 15 Eylül. — Revenons à nos moutons —asıl konumuza, yani benim seyahat düzenlemelerime dönelim—. Hamadan'dan Urmi'ye giden üç yol var; birincisi, İran'ın ticari başkenti olan Tebriz üzerinden giden ve Urmi Gölü'nün kuzey ucunu dolaşan, çok uzun ama güvenli olan alışılmış kervan rotası; "Kerdestan rotası" olarak adlandırılan bir diğeri ki hiçbir charvadar (kervancıbaşı) tehlikesinden dolayı bu yolu tercih etmeyecektir; ve üçüncüsü, İran Kerdestanı'nın başkenti olan Sujbulâk üzerinden geçen, yirmi konaklık ve bunlardan sadece beşinin riskli olduğu bildirilen yol. Sonuncusunda karar kıldım, ancak daha sadece iki gün önce yolculuğu üstlenmeye razı bir charvadar bulabildim. "Çok geç," diyorlar, "yolda haydutlar var," "yolu bilmiyorlar" ya da onlar geri dönmeden önce "erzak pahalılaşacak" veya "kar bastıracak." Burujird'den yüklerimi getiren o mükemmel adam, Kerbelai, gitmek istiyordu ve ben de onu memnuniyetle işe aldım, ancak sonradan babası geldi ve

yolu bilmediği ve soyulacağı gerekçesiyle gitmesine izin veremeyeceğini beyan etti. Bir başka adamla anlaşıldı, ancak o da bir daha hiç görünmedi.
Ben geldikten kısa bir süre sonra, altmış katır sahibi, uzun boylu, iyi giyimli, zengin bir Türk iş için başvurdu ve İran zihniyetine aşina olan bazı gizli girişimlerle diğer rakiplerini uzaklaştırdığını ve kendisini benim son çarem haline getirdiğini düşünüyoruz. Cumartesi günü onunla anlaştım; katırlar ve Mirza bu sabah yola çıktılar. Farsça ve İngilizce olarak, beş katırı benim mutlak kontrolüme veren, istediğim gibi duraklamamı veya ilerlememi sağlayan, onlara ihtiyacım olduğu sürece günde on üç peni karşılığında, iki adamla birlikte, ulaştığım yer kendi rahatıma uygun olacak şekilde Urmi'ye varana kadar "katırları ve adamları bana teslim eden" bir sözleşme hazırlandı. Bu sözleşme iki kez yüksek sesle okundu ve Türk, bunu dört şahidin huzurunda mühürledi. Diğer tüm katırları Urmi'ye yük taşıyarak gidiyor ve bu durum, beş tanesini benimle gönderme konusundaki büyük arzusunu açıklıyor. Büyük kervanla hiçbir işimin olmayacağını, kendi zamanıma göre hareket edeceğimi açıkça şart koştum. **Bu Türk'ün iyi, kibar ve makul tavırları var ve hayvanlarının sırtları sağlam, ama ona güvenmiyorum.**
Beni burada süresiz olarak tutmakla tehdit eden hizmetçi sorunu da çözüldü. Hassan, İran'ın kuzeyine bu kadar geç bir dönemde gitmeye isteksiz olduğu için ben geldiğimde beni terk etti ve onsuz kalmanın acısına ve arzusuna dayanamayacağını söyleyerek yeni bir afyon çubuğu satın aldı. Bir İranlı için fena sayılmayacak, aşırı derecede dürüst olmayan, iyi bir yolculuk hizmetçisiydi ve onu kaybettiğim için üzgünüm. Onun yerine birini bulma girişimi ise bir yalanlar, hileler ve gizli kapaklı işler labirentine dönüştü. Sonunda Ermenice dışında Türkçe ve Farsça da konuşan, güçlü görünüşlü genç bir Ermeni olan Johannes ile anlaştım. Daha önce hiç Avrupalılara hizmet etmemiş ancak fırıncılığı ve şarap ticaretini öğrenmiş. Daha ziyade bir ayı yavrusuna benziyor. Gösteriş olsun diye onu uzun bir tüfekle silahlandırdım. O ve Mirza, herhangi bir seyahat düzenlemesi yapma, zorlukların üstesinden gelme, eskortların nerede gerekli olduğunu ve nerede onlardan vazgeçilebileceğini keşfetme veya herhangi bir acil durumla başa çıkma konusunda eşit derecede yetersizdirler; ve yol boyunca Farsçanın yerini büyük ölçüde Türkçe alacağından, Mirza bir tercüman olarak giderek daha az işe yarayacaktır. Rota hakkında hiçbir güncel bilgi edinemedim, hatta genel olarak çok az şey öğrenebildim. Önümde sonsuz zorluklar görüyorum ve kulaklarımda sıkça çınlayan o "Hiçbir hanımefendi İran'da tek başına seyahat etmemelidir" sözünü kendi deneyimimle doğrulama ihtimaliyle karşı karşıyayım.
Bu, neredeyse bir ay boyunca mektup göndermek için son fırsatım olacak. İran postası, güvenilmezlik konusunda yalnızca İran telgrafı tarafından geçilir. Mektupları taahhütlü göndermek, onların güvenli bir şekilde ulaşmasını sağlamanın tek yoludur ve Postanelere güvenilir bir adam göndermek gerekir; bu adam posta pulunun üzerine iptal damgasının basıldığını gördükten sonra, ayrıca postacının mektupları torbaya koyduğunu görmekte ısrar edecektir. Tihran'da Avrupalılar Elçilik torbalarını çok kullanırlar ve tüccarlar mektuplarını postaya vermek yerine özel gholamlara (ulaklara) emanet etmeyi tercih ederler; Isfahan'da ise insanlar posta riskine girmektense mektuplarını aylık telgraf chaparı (atlı ulağı) ile göndermekten genellikle

memnuniyet duyarlar. Bununla birlikte, yabancı bir mektup oldukça güvenlidir. Telgraf ise daha kötüdür; mesajı göndermesi için genellikle telgraf memuruna rüşvet vermeniz gerekir ve mesajın gönderildiğini kendi gözlerinizle görmezseniz muhtemelen imha edilecektir. Hamadan'dan gönderdiğim beş mesajdan biri Isfahan'daki Britanya ajanının "tanınmadığı" (!) gerekçesiyle iade edildi, ikisi aynı gün gönderilen mektuplardan daha yavaş ulaştı, dördüncüsü bir hafta sürdü ve beşincisi hakkında ise "hiçbir bilgi yok." Bu önemli ticari şehirde bile Postane haftanın sadece iki günü, kısa bir süreliğine açıktır.

I. L. B.

İşte bir yolcunun etrafına örülen o ağ türünün başka bir örneği. Kooltapa'da, hırsızlıktan sonra, bir gece bekçisi istemek için ketchudaya (kethüdaya) haber gönderdim ve o, bir emir olmadan bekçi veremeyeceğini, sadece Türkçe bildiğini, Hamadan Prens Valisi'nden aldığım Farsça mektubun kendisi için hiçbir şey ifade etmediğini söyleyerek yanıt verdi. Daha sonra, aynı zamanda bir "yol muhafızı" olduğunu söyleyen bir sowar (süvari) geldi ve sadece yolcuların güvenliğinden kendisinin sorumlu olduğunu, kethüdadan bir bekçi alamayacağını, çünkü onun izni olmadan gün batımından sonra hiç kimsenin kapılardan geçemeyeceğini söyledi. Zaten orada hiçbir kapı olmadığını biliyordum. Çadırları koruduğu için gece başına beş kran almaya hakkı olduğunu söyledi. (Normal ücret bir krandır veya istisnai durumlarda ikidir.) Ona kendi kendimizi koruyabilecek güçte olduğumuzu söyledim. Akşamın ilerleyen saatlerinde, görünüşe göre saygın bir adam geldi ve bizi dikkatli olmamız konusunda uyardı; zira bu süvari ve bir başkası, işe alınmadıkları için intikam almak amacıyla çadırlarımızı soymaya yemin etmişlerdi. Yol muhafızı olarak görev yapan bu adamlar halk için büyük bir terör kaynağıdır. Kervanlardan haraç keserler, atları ve kendileri için ödeme yapmadan "her şeyin en iyisini" seçerek yiyecek alırlar. Halk onları ayrıca yol kesme soygunlarını bizzat gerçekleştirmekle veya bunlara yataklık etmekle suçluyor. Kayıplarımdan dolayı bana taziyeye gelen kadınlar, bu adamları hırsızlık yapmakla suçladılar, ancak çadırımdan uzaklaşanlar daha genç ayak sesleriydi.
Sharban, tamamen dize getirilmiş bir haldeydi ve uşağı nöbet tuttu; uyanık olduklarını göstermek için tüfeklerini defalarca ateşlediler. Artık her gece uygulanan düzenleme; kethüdadan bir bekçi sağlamak, uyanık olduğunu ve Boy'un güvende olduğunu görmek için her gece kampın etrafında iki veya üç kez yürümek, yekdanı (sandığı) güçlü bir katır zinciriyle yatağıma sabitlemek ve kalan birkaç eşyamı üzerine koyduğum masa ile sandalyeyi de bir ipe bağlayıp yatağa iliştirmektir; bu sırada masanın tam kenarına, içine bir bıçak konmuş bir teneke kutu yerleştirmeye dikkat ediyorum, böylece eşyalar kurcalanırsa çıkacak gürültü beni uyandırabilsin. Kooltapa'dan ayrıldıktan sonra, ağaçsız arazi çalı bile barındırmaz hale geliyor ve hayvan gübresinden başka yakılacak hiçbir şey bulunamıyor. Gübre, tarlalarda heba edilemeyecek kadar değerlidir. Eşekli adamlar kervanları takip edip bunları torbalarda topluyorlar. Sürülerin ve davarların geceleri kapatıldığı avlular artık tamamen temizlenmiş durumda ve her köyde tüm kadınlar gübreleri kiziks ya da tam bir ayak uzunluğunda ve dört inç kalınlığında kalıplar halinde şekillendirmekle

meşgul. Bunlar güneşte kurutulduktan sonra, yükseklikleri genellikle yirmi fiti aşan konik yığınlar halinde üst üste yığılıyor ve üzerleri aynı malzemeden bir tabakayla sıvanıyor. Bu yapay yakıtın üretimi İran'ın en önemli endüstrilerinden biridir ve tamamen kadınların elindedir. Kışlık stokun hazırlanması altı ila on dört hafta sürüyor ve çok ağır bir iş. Yakıt epey bir ısı veriyor ancak çabuk yanıyor. Yanıcı özellikleri, içine kesilmiş saman karıştırılarak artırılıyor. Bu mevsimde, çatılardaki devasa siyah yakıt yığınları ile konik kışlık "stoklar" arasında köyler neredeyse görünmez hale geliyor.

Gaukhand'e doğru yapılan yürüyüş, üzerinde hiç yerleşim olmayan, yirmi milden fazla uzanan engebeli ve kavrulmuş düzlükler —pişmiş çamur— üzerindeydi. Gaukhand ve sonraki elli mil boyunca uzanan köyler surlarla çevrilmemiştir, ancak her ev, sığır avlusu, üst ve yer altı ağılları ile hafifçe içeriye doğru eğimli masif bir çamur duvara sahiptir ve girişi demirle güçlendirilmiş ağır ahşap bir kapıyla kapatılmıştır. Üst koyun ağılları üç fit kare boyutunda kalın taş kapılara sahiptir. Her ev bir kaledir ve duvarlarının üzerinde, arı kovanı şeklindeki çatılardan ve merkezi bir platform üzerindeki bir dizi kesik koni şeklindeki kışlık yem yığınından başka bir şey görülmez.

Kadınların kıyafetleri de farklıdır. Kadınlar peçesiz, cüretkar bakışlı ve Meg Merrilies tarzında yakışıklıdırlar; fırfırlı ve püsküllü siyah kolsuz ceketler, kırmızı etekler ve başlarının etrafına sarılmış siyah mendiller giyerler. Çok az Farsça konuşulur veya anlaşılır ve her şey, asıl İran'ın, yani İranlıların İran'ının sınırlarının geçildiğini göstermektedir. Gaukhand 350 evden oluşan bir köydür; buğday, arpa, üzüm ve kavun yetiştirirler; bir tepenin üzerinde bir zamanlar muhteşem olan bir kervansaray çatısız ve harap durumda olsa da ve köyün bir sulama hendeğinden daha iyi bir suyu olmasa da oldukça müreffeh olduğu söylenmektedir.

Babarashan'a doğru yapılan yürüyüş, her iki tarafında yüksekliği hiçbir yerde 150 fiti geçmeyen çamur tepeler ve birkaç arı kovanı şekilli köyün bulunduğu, yaklaşık bir mil genişliğinde, otlar ve anızlarla kaplı, belirgin bir özelliği olmayan sulak bir vadi boyunca yirmi mildir. Küçük bir akarsu üzerindeki tuğla bir köprüden geçtikten ve cenaze gömen adamların eyerimin ön kısmına kibarca susamla tatlandırılmış unlu cenaze çörekleri bıraktığı büyük Tulwar köyünden geçtikten sonra, kışlık ekim için bolca sürülmüş düşük kavrulmuş tepeler üzerinden, 180 haneli, suyu bol olan ve Kara Tepe'ye ait bazı çadırlar ile büyük bir kervanın yakınında kamp kurduğumuz arı kovanı şekilli Babarashan köyüne tırmandık. Harman yerlerinden kampın üzerine doğru rüzgarla savrulan toz eziyet vericiydi ancak kaçınılmazdı. Bu bölgede "dişleri olan keskin harman aletleri" kullanılmıyor, aksine öküzler, inekler, atlar ve eşeklerden oluşan, sayıları on ikiye kadar varan ve birbirine bağlanmış hayvan sürüleri buğdayın üzerinde sürülüyor.

Eğitimsiz bir uşağa sahip olmanın dezavantajlarını görüyorum. Johannes o akşam hiçbir yöntem olmaksızın orada burada koşturdu, hiçbir işi bitirmedi, bir tavuk için pazarlık yaparken bir saat harcadı, ateşini yakmayı başaramadı, dolayısıyla ne yemek pişirebildi ne de çay yapabildi ve akşam yemeği yemeden yatağa gittim. Ertesi sabah da aynı karmaşa devam etti, ancak o zamandan beri durum daha iyiye

gitti. Kamp hayatı kadar büyüleyici bir hayat yoktur, ancak yetersiz uşaklar büyük bir handikaptır.
Yirmi millik bir başka ilgi çekici olmayan yürüyüş daha yüksek düzlükler üzerinden ve zirvelerinde tuhaf pürüzlü kaya çıkıntıları bulunan çamur tepelerle çevrili bir vadiden geçerek yapıldı ve bazı pitoresk kayalık tepelerdeki bir geçit bizi dağlar arasındaki bir havzaya ulaştırdı; burada kavak, söğüt, kayısı ağaçları ve asmaların ortasında oldukça önemli bir kasaba olan Bijar yer alıyor. Bijar'ın 5000 nüfusa sahip olduğu söyleniyor. Kendisine ait bir Valisi ve çevre bölgesi var; **ayrıca hareketli sınır Kurtlarını** **<Kast edilen tiranlık yapan Oğuz Türkleridir>** **düzende tutmak için bir piyade alayı ile 100 süvariden oluşan bir garnizona sahip.** Harap çamur duvarları var, düzenli pazarları yok, sadece aralıklarla dükkanlar bulunuyor; üçte biri tamamen harabe halinde ve evlerin çoğu, hatta Vali'nin sarayı bile çökmeye yüz tutmuş. Bununla birlikte, gelişen bir yer olarak kabul ediliyor ve gelims (kilimleri) ile marangozluk işleriyle tanınıyor. Zar zor yaşanabilir durumda dört kervansarayı, yedi hamamı ve birkaç cami ile molla okulu var. Tamamen dünyanın dışındaymış gibi bir havası var. İki gündür buradayım ve yabancılar çok nadir görüldüğü için nüfusun büyük kısmı çadırımın önünden gelip geçti.
Her zamanki gibi surların dışına, küçük bir pınarın yakınına kamp kurdum ve kısa süre sonra Vali'den bir farash-bashi (başhizmetkar) gelerek, ben onun misafiriyken "yaban hayatta kamp kurmuş olmamdan" dolayı çok rahatsız olduğunu ve bana saray bahçesinde güvenli bir kamp yeri vermiş olacaklarını belirten bir mesaj iletti. Mirza tanıtım mektubumu ona götürdü ve o, sonraki üç yürüyüşün "çok tehlikeli" olduğunu belirten ve bir görüşme saati belirleyen ikinci bir mesaj gönderdi. Kısa süre sonra iyi üniformalı ve donanımlı, tüfekli ve takılı kasaturalı sekiz piyade askeri geldi ve her altı saatte bir değişerek çadırımın etrafında muhafız nöbeti tutmaya başladı. Bu durum Sharban'ın huzursuzluğunu tamamladı.
Pazar günü çeşitli zorluklar ortaya çıktı ve kendi isteğimin aksine Vali'yi ziyaret etmek zorunda kaldım. Beni bir tür durbar (resmi kabul) odasında kabul etti. Şişkin ve bitkin görünüyordu ve zar zor ayık gibiydi. Sağında bir sıra katip ve molla ile yerde minderler üzerinde oturuyordu ve kapının önünde pek çok farash (hizmetkar) ve asker duruyordu. Yakışıklı ve kibirli Seyyidler bana küçümseyerek baktılar, Han'ın sarhoşça kıkırdaması ile hareketsiz duran katipler sırasının sabit dik bakışları gerçekten çok baskıcıydı. Çay ikram edildi, ancak şartlar o kadar nahoştu ki geleneksel üçüncü bardağı beklemedim. Han, hanımların birkaç mil uzakta, taşrada olduklarını söyledi ve onları ziyaret etmemi umduğunu belirtti; yollardaki bazı yürüyüşlerin güvensiz olduğunu ve onun yetki alanından ayrıldıktan sonra eskort sağlamamda yararlı olacak bir mektup vereceğini ekledi ki o zamandan beri bu mektubu gönderdi. Oldukça kibardı, nitekim üst sınıftan tüm İranlılar öyledir, ancak bir daha asla bir Avrupalı eskort olmadan bir Müslümanı ziyaret etme sınavından geçmemeyi umuyorum.
Daha sonra, bölgedeki askeri komutanın baş eşi, çarşaflara bürünmüş bir kadın kafilesi ve ardından bolca meyve içeren zengin bir akşam yemeği getiren uşaklarla birlikte ziyarete geldi. Gelip benim çadırıma çok yakın olan, kocasına ait çok güzel bir evde kalmamı istemek için gelmişti. Epey bir düzeyli sohbetten sonra, bir kocam ve

çocuklarım olup olmadığını sordu ve olumsuz yanıt verdiğimde çok nazik bir şekilde üzüntüsünü dile getirdi, ancak şunu ekledi: "Çok daha kötü şeyler var, aranızda sadece tek bir eşin olması gibi asla olamayacak şeyler var. Birinin bir kocası ve çocukları olabilir ve yine de, Tanrı bilir ki, dertlerden neredeyse delirebilir," ve gerçekten de dertleri çok büyükmüş gibi görünüyordu. Şüphesiz genç bir eş favori olarak eve getirilmişti ya da eli kulağında bir boşanma söz konusuydu.
Takautapa, 24 Eylül. — Burası büyük bir tahıl yetiştirme bölgesi ve hiçbir şekilde yoksul değil, ancak toprak yılda sadece bir ürün veriyor, hasattan hemen sonra sürülüyor ve ekim zamanına kadar sulama kesiliyor. Sonuç olarak, ülkenin bu dönemdeki görünümünün çirkinliğini hiçbir şey aşamaz. Hiçbir kurtarıcı özellik yok ve uzun yürüyüşler boyunca gözü memnun edecek veya ilgiyi çekecek neredeyse hiçbir şey bulunmuyor. Bijar'dan yapılan yürüyüşte, bir akarsuyun kenarındaki bazı kavak ve söğütler dışında yeşil hiçbir şey yoktu, tek bir ot yaprağı, yeşil bir "ot" bile yoktu; sadece yanları iyice sürülmüş ve yarıkları sertleşmiş alçak çamur tepeler ve kavrulmuş deve dikenleriyle seyrekçe kaplı sürülmemiş çakıllı uzanışlar vardı.
1500 fitlik kolay bir iniş içeren sekiz millik bir yol bizi, diğer tarafında Bijar Valisi'nin çoğunlukla büyük surlarla çevrili bahçeleri ve evlerinden oluşan bir köy olan Salamatabad'ın bulunduğu, geniş ama yürüyerek geçilebilir bir akarsu olan Kızıl Üzen'e ulaştırdı. Biraz daha yukarıda, 300 fitten uzun, sağlam, sekiz kemerli bir taş köprü bulunuyor. Bu Kızıl Üzen, kuzey İran'daki en önemli akarsulardan biridir. Çok geniş bir alanı suluyor ve uzun ve dolambaçlı bir yoldan sonra Sefid Rud adıyla Hazar Denizi'ne dökülüyor. Bu yerden on bir mil sonra, Kızıl Üzen ve Urmi'nin su havzalarını bölen sırtın yüksek zirvesini geçtim. Bir miktar süvari çıktı ve yüksek duvarları ile her iki tarafındaki binaları olan bir yoldan geçerek Han'ın andarununa (haremine) çıkan iç bir kapıya kadar bana eskortluk etti. Burada hepimiz attan indik, ancak bir sonraki adım belirgin değildi, çünkü andarunu ayıran ağır ahşap kapı sıkıca sürgülenmişti ve hiçbir karşılama belirtisi göstermiyordu. Yaşlı bir hadım yan taraftaki bir delikten hüzünlü kafasını çıkardı ve hanımların hayvanlar ile uşaklar için yiyeceklerin hazır olduğunu söyleyerek beni beklediklerini belirtti, ancak kapı yine de yerinden oynamadı. Mirza'nın tercümanlık yapmak için benimle gelip gelemeyeceğini sordum, süvariler onun bir perdenin arkasına gizlenebileceğini öne sürdüler ki bu, böyle bir zorluğu halletmenin oldukça alışılmış bir yoludur. Hadım geri döndü ve onunla birlikte Han'ın annesi, gözetleme deliğinden bakan şeytani görünüşlü orta yaşlı bir kadın geldi, ancak iyi görünümlü genç bir adamı (Mirza'yı) görünce geri çekildi ve Han'ın yokluğunda hiçbir erkeğin kesinlikle kabul edilemeyeceğini çok net bir şekilde söyledi. Tüm erkekler uzaklaştırıldı ve kapı sadece benim içeri girmeme izin verecek kadar açıldı, daha fazla değil.
Baş eş, beni bir avluya bakan kafes pencereli, içinde bir fıskiye ve birkaç nar bulunan, her türden İranlı, Kurt ve zenci kadının ile her çeşit bebeğin bulunduğu güzel, yüksek bir odada kabul etti. Hanım Tihranlıydı ve tavırlarında başkentin o rahatlığı ve zarafeti vardı. Hala Muharrem ayı olduğu için siyah bir çarşafa bürünmüştü ve tek süs olarak küçük, pırlanta kakmalı bir madalyon takmıştı. Bu evde duenna (mürebbiye) makamını dolduran kayınvalidesi, güzel yüzü ve alaycı, şeytani gülüşüyle beni korkuttu. Kabul edilmelidir ki onu eğlendirecek çok şey vardı,

zira benim kötü telaffuz edilen Farsçadan oluşan yetersiz stoğum kibar çevrelerin Farsçasından ziyade katırcıların Farsçasıydı ve söylediğim her kelimeyi taklit ederek, her an Michael Angelo'nun "Kaderler"inden biri gibi görünüyordu.
Oda çok güzel bir şekilde perdelenmişti ve bana söylediklerine göre Rus malzemeleriyle döşenmişti; taş baskılar, onların çerçeveleri ve masaları ile girintileri süsleyen pek çok "incik boncuk" tamamen Rus işiydi. Birkaç küçük saat ve çok ustaca yapılmış saatler gösterdiler, hepsi de Rus malıydı. Bijar'daki dükkanlardaki malların çoğunlukla Rus malı olduğunu söylediler ve şunu eklediler: "İngilizler, Rusların yaptığı gibi bizim zevkimize uymaya çalışmıyorlar." Baş hanım daha fazla özgürlük arzusunu dile getirdi, ancak bunu, eşlerini seven erkeklerin, İngiliz hanımlarının Tihran'da yaptığı gibi onların ortalıkta dolaşmasına izin veremeyeceklerini söyleyerek nitelendirdi. Akşam yemeği hazırlanmıştı, devasa bir İran yemeği, ancak onlar bunun yerine çay içmeme nazikçe izin verdiler ve yanında gaz (helva) ile asafetida (şeytan tersi) ile tatlandırılmış bir kek ikram ettiler. İranlımla ve onların fikirleriyle olan görüşmem sona erdiğinde veda ettim ve kapıya kadar mürebbiyenin alaycı gülüşüyle takip edildim.
Süvariler bir sonraki farsakhın (farsahın) "vaziyetinin çok tehlikeli" olduğunu iddia ettiler, bu yüzden bir arada kaldık. Kurt tepelerinin uzantıları olan yaban, ıssız, engebeli, çalısız açık bir arazide ilerledik. Süvariler çok telaşlıydılar ve sürekli dörtnala kalkıp keşif yapıyorlardı; bu rotada sıkça karşılaşılan ve Sünni oldukları için Şiilere saldırmaktan keyif alan haydut süvari çetelerinden bahsediyorlardı. Şüphesiz, hizmetlerinin değerini artırmak için riski büyütüyorlardı. Öğleden sonra erken saatlerde, alev alev yanan çamur bir yamaç üzerindeki altmış çamur kulübeden oluşan **Karabulâk Kurt köyüne ulaştık;** düz çatılardaki büyük yem yığınları evleri belli eden tek şeydi. Su çok kötü ve miktarı kısıtlıydı, süt ise hiç yoktu. Halk çok fakir ve sefildi; çadırımın yakınında mısır çiğneyen eşekler ve öküzlerden daha sefil bir hayvan sürüsü görmedim.
Sakinlerin çoğu Kurt olmasına rağmen, bazı İranlılar ve Türkler de var ve her milliyetin kendi kethüdası bulunuyor. Akşama doğru süvariler, üç kethüda ile birlikte yanıma geldiler; kethüdaların bir bekçi birliği organize edeceğini ve ertesi günkü eskortumu sağlayacağını söylediler. Bu durum hoşuma gitmedi, çünkü süvarilerin iyi çift namlulu tüfekleri vardı, İran üniforması giyiyorlardı ve bana üç günlüğüne verilmişlerdi, ancak buna çare yoktu. Kethüdalar, on kişiden az olursa o gece güvenliğimi garanti edemeyeceklerini söylediler ve tüm bu meseleyi benim çok zayıf olan cüzdanıma yönelik bir plan olarak gördüm. Hamadan'a ulaşmadan önce bir parasal panik baş göstermişti: egemen para birimi otuz dörtten yirmi sekiz krana düşmüştü, Yahudiler hiçbir fiyata İngiliz kağıt parasını almıyorlardı, dairesel banknotlarımı bozduramıyordum ve sadece Urmi'ye kadar olan sıradan masraflar için yeterli param vardı. Süvarilere sadece iki kişiye ödeme yapabileceğimi söyledim ve süvarileri, benimle birlikte oldukları süreyle tamamen orantısız, oldukça yüklü bir hediyeyle uğurladım.
Bu düzenlemeler sırasında kargaşa anlatılamaz boyuttaydı, ancak adamlar çok keyifliydiler. Üç saat sonra süvariler geri döndüler ve sekiz mil sürdükten sonra Han'dan gelen ve benimle bir gün daha gitmelerini söyleyen bir mektup taşıyan bir

ulakla karşılaştıklarını belirttiler. Mektubu görmek istedim ve o zaman bunun sözlü bir mesaj olduğunu söylediler. Karabulâk'ın dışına hiç çıkmamışlardı! Bu uğrak yerlerde seyahat eden birinin etrafına örülen ağın ne kadar karmaşık olduğunu göstermek için bunu detaylıca anlatıyorum.

Daha sonra, uzun tüfekleri, çeşitli türde eski kılıçları ve uzun bıçakları olan on yaban görünüşlü Kurt geldi, çadırımın her iki tarafında büyük nöbet ateşleri yaktı ve Boy'u aralarına aldı. Bu evcil hayvan ateşleri sever ve adamların arasında, közlerin hemen yakınında korkusuzca yatar.

Kampımın biraz aşağısında, alçak çamur duvarlı, tek başına duran sefil bir kavun bahçesi vardı. Gece yarısı, çadırımın çok yakınında birkaç tüfeğin patlamasıyla ve adamların şaşkın çığlıkları ile kadın ve çocukların feryatlarıyla uyandım. Bekçiler kavun bahçesini soyan iki adam görmüş, birini vurmuş ve her ikisini de yakalamışlardı. Sabah muhafızlara bir hediye verdim ve kethüdalar bunun yarısını aldı.

Jafirabad'a doğru yapılan yürüyüş, sürekli yükselen engebeli tepeler üzerinden, aralarında küçük düzlükler bulunan, su ve dolayısıyla nüfustan yoksun, tek ilgi çekici nesnesi 150 ev ve iki harap kalesi olan Khashmaghal köyü olan aynı monoton arazi üzerindeydi.

Jafirabad'a giden yol üzerinde, bir zamanlar hırsızların yaşadığı, yarı yeraltı kulübelerinden oluşan küçük Nasrabad köyü yer alıyor. Birkaç yıl önce mevcut Şah av gezilerinden birinde burada durmuş ve ülkenin ıssızlığını, suyun boşa akıp gittiğini görerek, buraya yerleşmeleri için birkaç aileye para ve toprak vermiş. Şimdi burada çok miktarda maddi zenginlikle çevrili altmış ev bulunuyor. Şah hala halk arasında yılda 100 tuman (tümen) dağıtıyor ve çok küçük bir vergi alıyor. Nasreddin Şah'ın hesap vermesi gereken pek çok yanlış eylemi, birçok despotik kararı ve bazı kan dökmeleri vardır, ancak çoğu yerde duyduğum baskı, haksız talep ve acımasız açgözlülük şikayetleri arasında, onun tarafından belirlenen vergi hakkında —yalnızca valilerin ve onların alt görevlilerinin açgözlülüğü hakkında— tek bir şikayet bile duymadım.

Sürülebilir arazinin ortasında 100 haneli bir köy olan Jafirabad, bir kerede hem çok cazip hem de çok riskli olan o pürüzüz yeşil çayırlık kamp alanlarından birine sahiptir ve hepimiz gecenin en nemli soğuğunda romatizma olduk. Cıva yavaşça ve istikrarlı bir şekilde düşmeye devam ediyor ve güneş sadece on ile dört arasında gerçekten sıcak. Jafirabad müreffeh bir köydür ve bu bölgedeki pek çoğu gibi, vergi konusunda merhametli olan Tebriz Valisi'nin eşine aittir.

Çadırımın içi bile her şey ıslaktı. Gerçekten soğuktu. Sarı şafakta Mirza'nın neşeli sesini duydum: "Hanımefendi, atınızın öldüğünü düşünüyorlar!" Hayvan, hazırlık ve paketleme telaşının ortasında iki saattir hareketsizce uzanmıştı. Neredeyse dolu olan yem torbasını çıkarmalarını söyledim, ancak o yine de kımıldamadı. Yanına gittim ve sertçe "Hadi, kalk eski Boy," dedim; yavaşça ayakları üzerine kalktı, silkelendi ve adet olduğu üzere hemen ceplerimi kurcalamaya başladı, bulamayınca da burnuyla bana vurdu. Kırağı içindeki nemli toprakta uyumaktan uyuşmuştu. Ertesi gece çadırımın verandasının altında uyumayı seçti ve yüksek sesle horladı. Tam bir dost ve yoldaş haline geldi.

Süvariler sonunda beni orada bıraktılar ve hatırı sayılır bir mülke sahip, oldukça hoş, zeki bir adam olan kethüda ile onun iki yardımcısı bana eskortluk etti. Bir sonraki aşamanın "çok tehlikeli" olduğu yönünde bir ünü var ve bir sonraki köye gitmek isteyen pek çok kişi kervanıma katıldı. **Çadırlarım, topuzlu sopalar ve uzun tüfeklerle silahlanmış sekiz yaban görünüşlü köy Kurt'u tarafından korunuyordu.** Kethüdaya iki kişinin yeterli olup olmadığını sordum, o da sadece iki kişi için ödeme yapmam gerektiğini, diğerlerinin onun tatmini için orada olduğunu, iki kişinin beni soymak için birleşebileceğini ancak daha fazlasının birbirini kollayacağını ve bu bölgenin haydutlarının birer ikişer hırsızlık yapmadığını, büyük gruplar halinde çadırlara baskın düzenlediğini söyledi.
Bir sonraki yürüyüş esas olarak alçak tepeler arasındaki vadiler boyunca yapıldı. Kethüda sebepsiz yere epey keşif yaptı ve hepimiz birbirimize yakın durduk. İyi atlar üzerindeki bir grup adam üzerimize doğru sürdü ve bize katıldı. Mirza yanıma sokuldu ve her zamanki neşeli tonuyla "Hanımefendi, bunlar haydut," dedi. Belirli bir Hassan Han'ın emri altındaki tanınmış bir çetenin adamlarıydılar. Farsça konuşuyorlardı ve Mirza bana ne dediklerini aktarıyordu. Bir gecedir dışarıda olduklarını ve başarı elde edemediklerini, bagajımı ve atımı almaları gerektiğini —atları çok istediklerini— söylüyorlardı. Onları çok iyi tanıyan kethüda onlarla tartıştı, sitem etti ve görüşme bir süre devam etti; onlar ısrar ediyor, kethüda ise onları Bijar'daki alayla tehdit ediyordu, ancak o, onlara Tebriz Valisi'nin karısı olduğumu, Hamadan'ı ziyaret ettiğimi ve o sırada beni kendisine emanet eden Achaz Valisi Hadji Baba'nın hanımlarının misafiri olmaya gittiğimi ve onun benim güvenliğimden sorumlu olduğunu söyleyene kadar hiçbir şeyin faydası olmadığını belirtti. "Bilirsiniz ben sözümün eriyim," bu parlak yalanın kapanış cümlesiydi; bu yalan amacına ulaştı, zira kim olduğumu bildiklerini ve beni soymayacaklarını söylediler.
Bizimle birkaç mil gittiler, aslında liderleri, türbanlı ve bir Arap gibi kahverengi abalı, şeytani görünüşlü yaşlıca bir adam, tüfeğinin namlusu sürekli eyerime değecek kadar yakın sürüyordu. Tabancaların yanı sıra çift namlulu tüfekler taşıyorlardı. Ülkenin, kethüdanın yolun güvenli hale geldiğini söylediği bir kısmına geldiğimizde, kervanı uşaklarla birlikte gönderdim, grup ise diğer yöne gitti ve iki saat boyunca durdu. Tekrar yola çıkıp büyük bir kayanın etrafından keskin bir dönüş yaptığımızda, hepsi oradaydı, atlarından inmişlerdi ve üzerimize doğru atıldılar. Bir arbede yaşandı ve sadece iki adamım olduğu için, eskortumu kesinlikle alt edeceklerdi ki uzakta birkaç süvari belirdi; bunun üzerine atlarına binip uzaklaştılar. Atlardan biri yaralandı ve bileğimde kazara bir kesik oluştu. Yanımda hatırı sayılır miktarda para olduğuna inanıyorlardı. Takautapa kethüdası, birkaç gün önce köylerinden bazı sığırları çaldıklarını söylemişti.
Takautapa otuz beş evden, iki dükkandan ve "hareketli bir ticaret" yürütüyor gibi görünen bir silah ustasından oluşan bir köydür. Üç gündür zar zor silahsız bir adam gördüm. Çobanlar, sürü liderleri, sabancılar, yolcular, hepsi silah taşıyor. Mirza, Bijar Valisi'nden aldığım mektubumla birlikte altı mil ötedeki Achaz Valisi'ne gitti ve...
...o son derece kibardı. Sekreterini göndererek evinde bir iki gün geçirmemi istedi ve eğer kalamayacaksam, rahatım ve güvenliğim için gerekli düzenlemeleri yapmak

üzere geceyi orada geçirmesini söyledi; bu emir çok verimli bir şekilde yerine getirildi.[1]

Ayrıca, misafirperverliğini kabul edemezsem yine de onun misafiri olmamı ve hiçbir şey için ödeme yapmamamı bildirdi —birkaç nedenden dolayı asla kabul etmediğim bir nezaket—. Yol güvenli olmasına rağmen, "Khanum'a (Hanımefendi'ye) saygı göstermek için" üç sowar (süvari) göndereceğini ve onların hiçbir hediye kabul etmemeleri yönünde kesin emir aldıklarını ekledi. Kervanımı soymaya çalışan adamlar geceyi burada geçirmişlerdi ve onları daha önce soymuş oldukları için, köylüler Vali'nin katibi ile benim süvarilerimin korumasından çok memnun kaldılar.

Sujbulâk, 2 Ekim. — "Kibarca ağırlandıktan" sonra, şafakta kervanı ve uşakları gönderdim ve süvarilerle birlikte Geokahaz'a doğru hızlı bir tempoda yürüyüş yaptım. **Süvariler iyi atlara binmiş, yaban görünüşlü üç Kurt idi ve dörtnala giderken Boy, onlara ayak uydurabilmek için epey çaba sarf etmek zorunda kaldı; onların açıkça tempoyu zorlamaya çalıştıkları belliydi.**

[1] İranlı yetkililere, yüksek ve alçak kademedekilere, bana her zaman gösterdikleri nezaketten dolayı büyük bir minnet borcum olduğunu belirtmekten büyük mutluluk duyuyorum. Seyahat ederken düzenlemelerimi çok dikkatli yapmak, her detayla kişisel olarak ilgilenmek ve diğer insanlara mümkün olduğunca az zahmet vermek benim alışkanlığımdır; ancak İran'da, bilinen güzergahların dışına çıkıldığında bazı yolların güvensizliği, kampta yaşarken geceleri bekçi ihtiyacı ve charvadarların (kervancıbaşıların) sıkça görülen itaatsizliği ile iki yüzlülüğü, yerel yetkililere başvurmayı ara sıra zorunlu kılmaktadır; ve gerekli yardım sadece verilmekle kalmamış, kibarca verilmiştir ve bana her zaman bir İngiliz hanımefendisinin kendi ülkesinde görmeyi bekleyeceği kadar saygılı davranılmıştır.

Gün serindi; bir koyun postu kürk giyecek kadar serindi ve hava nefisti. İran seyahati için huzurlu ve güzel dönem geldi, zorluklar bitti ve ateşli hastalık beni terk etti. Yolun üzerinden geçtiği dalgalı tepeler her ne kadar kahverengi, çıplak ve çalısız olsa da, taşsız toprak üzerinde yapılan uzun dört nallı koşulardan, canlandırıcı ve tazeleyici havadan, parıldayan gökyüzünün saf mavisinden ve daha önce en kötü düşmanım iken şimdi cana yakın bir dost olan güneşin değişen açısından keyif almamak imkansızdı. Doğru, üzerinden geçtiğim ülke ilgi çekici değil; ancak, İran'ın her yerinde olduğu gibi, göksel bir maviliğin duvağıyla yumuşamış sarp dağlar görüş alanında ve ülke, her ne kadar ilgi çekici olmasa da, berekete, bol bir hasada ve çalışkan, oldukça müreffeh bir halka dair hoş düşünceler çağrıştırıyor.[1] Artık neredeyse sadece Türkçe konuşuluyor.

[1] İran'daki yolcuların genel kanaati; kötü yönetimin, ağır vergilendirmenin, yerel valilerin açgözlülüğü ile hainliğinin ve birbirini izleyen kıtlıkların, ülkenin durağan küçük nüfusunu acınası bir yoksulluk ve sefalet durumuna düşürdüğü yönündedir ve bu durum şüphesiz ülkenin büyük bir kısmı ile benim de bizzat geçtiğim bazı bölgeler için doğrudur. Ancak ben sadece her şeyi bulduğum gibi yazabilirim ve Hamadan'dan Urmi'ye kadar olan bu 300 millik yolculukta nispeten çok az şikayet duydum. Köylerin birçoğu vergilendirmelerinden ve toprak ağalarından memnun, diğerlerinde ise belirgin refah kanıtları var ve her yerde bizim anlayışımıza göre değil ama onlarınkine göre bol miktarda maddi konfor mevcut. Giyim ve gıdaya gelince, Batı İran'ın bu bölgesindeki çiftçilerin durumu, Hindistan'ın pek çok yerindeki reayanın (rayat) durumuyla olumlu anlamda karşılaştırılabilir. Ancak hem müreffeh olan hem de müreffeh olmayan İran bölgeleri için adil bir vergilendirmeye ve adaletin idaresinde tam bir reforma eşit derecede ihtiyaç duyulmaktadır.

O günkü rotanın tamamı bir tırmanıştı ve konaklama yeri yaklaşık 9000 fit yükseklikteydi. Sarakh nehrini üç kemerli tuğla bir köprüyle geçtim ve ardından, geniş bir manzaranın uzandığı Gardan-i-Tir-Machi'yi aşarak, dağ yamacındaki pürüzlü, sık sık şu an kuru olan derin vadilere dalıp çıkan bir patikadan Geokahaz'a ulaştım. Bunların en sulak olanı köyün hemen yakınındadır ve bir un değirmeni için kullanılmaktadır. Pınarlar boldur ve İran toprağı su olan her yerde bolca bereket sunduğu için, Kurtlardan oluşan bu köy son derece müreffeh olduğunu itiraf

ediyordu. Köyün yedi harman yeri, yaba ile savurma işleminin en yoğun anındaydı ve bu işlem o kadar eksiksiz yapılıyordu ki, sertleşmiş alçı taşından harman zemininde buğdaydan başka bir şey kalmıyordu; bu durum Vaftizci'nin şu sözlerini hatırlatıyordu: "Yabası elindedir ve harman yerini tamamen temizleyecektir." Buğday, her evde bulunan ve her biri yirmi kile alan büyük dik kil kaplar olan "ambarlarda" her yerde toplanıyordu.
Sadece 200 evden oluşan bu köyün 7000 koyun ve keçisi, 60 at ve kısrağı, 400 baş sığırı vardı ve vergisi sadece 230 tümandı. Burası ve diğer pek çok köy, köylülerin merhametli bir bey olarak bahsettiği Achaz Valisi Haydar Han'a aitti. Kayısı ve armut bahçeleri boldu ve bunlardan birindeki bir çim parçasının üzerinde kampımı son derece keyifli bir şekilde kurdum. Kethüda ve birkaç adam beni karşılamaya geldi; nitekim istikbal (karşılama alayı) yirmiden fazla Kurt süvarisinden oluşuyordu. Köy, adamlar ve atlarla tamamen doluydu; 200 hacı o gece konaklamak üzere buraya yerleşmişti.
Yol, gün boyu aralıklarla, Babil'in güneyindeki Kerbela türbelerine doğru "sevap" biriktirmek, icazet almak ve hayatlarının geri kalanında Kerbelai olarak anılmak üzere giden, her biri 100'er kişilik gruplar halindeki iyi donanımlı adamlardan oluşan uzun konvoylarla şenlenmişti. Hayatlarının en verimli çağında olan, neşeli ve sağlıklı görünen bu muhteşem adamlar; mantar şeklinde büyük, siyah koyun postu kalpaklar, yüksek taba rengi deri çizmeler giymişlerdi; bunların içine geniş pantolonları sokulmuştu ve sadece kendilerini değil, heybetli ve ateşli atlarının gövdelerini de örten kahverengi koyun postu kürkler takmışlardı. Birkaç yaşlı peçesiz kadın da aralarındaydı. Çoğunlukla altlarında yatakları ve kıyafetleri olan semerler üzerinde sürüyorlardı, kalyanları (nargileleri) ve yemek pişirme kapları ise yanlarda asılıydı. Hepsi tüfekler ve kılıçlarla silahlanmıştı. Bu adamlardan 1000'den fazlasıyla karşılaştım; çoğu Rus tebaasıydı ve çadırımın önünden geçmek durumunda kalanlar, beni her gördüklerinde mümkün olduğunca aşağı eğilerek selam verip medeni bir gücün tebaası olma iddialarını kanıtlıyorlardı. Onlar gerçekten görkemli adamlardı ve pitoresk (resmedilmeye değer) birçok unsura sahiptiler.
Geokahaz'da konaklayan 200 kişi, yola çıkmadan önce yeni üyeler toplamak için etrafta dolaşan ve her birinden adam başı yaklaşık beş kran vergi toplayan bir Seyyid'in komutası altındaydı. Yolculukta Peygamber'in soyundan geldiği için büyük bir itibar görüyor. Bir yük katırı ve bir çadırı var; onun idaresi altındaki "hacılar" minnettarlıkla onun yemeğini pişiriyor, ona hizmet ediyor, hayvanını tımarlıyor, çadırının etrafındaki tozlu toprağı suluyor, uzuvlarını ovuyor, sinekleri ondan uzak tutuyor ve elini öpmelerine izin verilmesiyle tüm bu hizmet işlerinin ödülünü almış oluyorlar. Kendi adına, en iyi istasyonları ve yola çıkmak için en uğurlu günleri seçiyor; sürüsünü kötü niyetli cinlerin acıklı komplolarından ve nazarın etkilerinden koruyacağına dair söz veriyor. Yolculuk sırasında hem vaaz veriyor hem de kıssalar anlatıyor.
Bu grubun başındaki Seyyid, heybetli bir fiziğe ve ölümcül bir yüz solgunluğuna sahip bir adamdı. Heykelimsi yüzünün yontulmuş olabileceği mermer kadar soğuk bir tavırla, kendisine gösterilen ilgiyi bir Buda heykelinin yüce kayıtsızlığı ile kabul ediyordu. Kabul edilmiş bir kutsallığın kokusu etrafında asılıydı; soyunun gururu ve

zahitliğin gururu yakışıklı çehresine yerleşmişti. Akşamı bir vaaz vererek geçirdi ve mükemmelliğe kadar çalışılmış, dikkatle ayarlanmış bir duygu gösterisiyle, büyük dinleyici kitlesini bir coşku noktasına ulaştırdı. Konu Houssein'in faziletleriydi ve hangi vaiz o "azize" adamın şehadetine değinmeden böyle bir metni genişletebilirdi ki? Sonra dinleyenler ağladı, feryat etti ve göğüslerini dövdü; bu sıra dışı sahneden ayrıldıktan çok sonra bile, Peygamber için, Ali için ve şehit Hassan ile Houssein için Seyyid tarafından yönetilen eğitimli "tezahüratlar" hala sessiz gece havasında çınlıyordu. Gece yarısı ve tekrar saat dörtte, uyuyan köyün üzerinde çınlayan tek bir çan gibi bir ses yükseldi: "Tanrı tektir ve Muhammed O'nun Peygamberidir, Ali ise O'nun vekilidir"; ve 200 ses büyük bir uyum içinde görkemli bir şekilde tekrarladı: "Kutsal ve gerçek olan Tanrı tektir ve Muhammed O'nun Peygamberidir, Ali ise O'nun vekilidir." Sıradan formüle "kutsal ve gerçek" kelimelerinin eklenmesi çok çarpıcıdır ve inanıyorum ki oldukça sıra dışıdır. Seyyid Farsça vaaz verdi ve hacılar bu dili konuşuyor.

Bu tür kervanlarda kesinlikle demokratik bir duygu hakimdir. Herkes Seyyid'e saygı gösterir, ancak bunun dışında herkes eşittir. Sosyal farklılıklar ne olursa olsun, hacılar aynı yemeği yer, aynı odalarda konaklar, aynı kamp ateşinin etrafında oturur ve birbirlerine karşı tam bir konuşma özgürlüğü kullanırlar; benzer bir gaye ve benzer bir inanç, basit bir kardeşlik bağı oluşturur.

Geokahaz, insanlarıyla gerçekten kaynaştığım ilk Kurt köyüdür. Onları samimi, misafirperver ve her bakımdan hoş buldum. Kethüdanın karısı beni ziyaret etti, daha sonra ben de iadeiziyarette bulundum. Her ev veya işletme benzer dış özelliklere sahiptir; etrafı duvarla çevrilidir, duvar ile ev arasında örülmüş hasır bir kapıyla girilen düzensiz bir avlu bulunur. İçeride, kalın kerpiç duvarları olan çok az ve dolambaçlı binalar vardır. Duvarları çemberler ve kırmızı renkli diğer figürlerle süslenmiş, sıvalı bir girinti olan atrium, erkeklerin tüfekleri ve pipolarıyla toplandığı yerdir.

Asıl eve girmek için çok aşağı eğilmek gerekir, çünkü kapı eşiği sadece üç fit yüksekliktedir ve demir kelepçelerle güçlendirilmiş ağır bir ahşap kapıyla korunmaktadır. İçerisi, pencerelerin olmaması, altı fit yüksekliğinde olmayan odaların labirenti, çatıları destekleyen budaklı, kabuksuz ağaçlar, loşluk, kerpiç duvarların muazzam kalınlığı, çatıdaki korumalı deliklerden gelen ışık hüzmeleri, ağaç gövdelerine bağlanan atlar ve duman nedeniyle bir mağarayı andırır. "Oturma odası", bir tarafta çatıya kadar yükselen tahıl için kil kaplar dizisi ve diğer tarafta bir adamı alacak kadar büyük bir dizi yağ küpü ile daha da küçültülmüş küçük bir girintidir. Tabanın ortasındaki bir delikte yakılan hayvan gübresi ateşi, çok az ısı ve bol miktarda keskin duman yayıyordu. Benim için bir dizi kalın pamuklu yorgan hazırlandı ve Rus semaverinden Rus cam bardaklarında çay ikram edildi.

Eş yakışıklıydı ve hiçbir ülkede, bir Madonna için poz verebilecek olan kızından daha güzel bir kız görmedim. Bana kışın beş ayı boyunca karın "ağza kadar geldiğini" ve köyden hiçbir çıkış olmadığını söylediler. Erkekler atlarla ve hayvanlarla ilgileniyor, kadınlar ise halı dokuyor, ancak zamanın büyük kısmı her ikisi tarafından da uykuda geçiriliyor.

Güzel olduğu kadar zarif de olan bu kız ve yaşlı bir uşak eşliğinde pek çok ziyaret gerçekleştirdim ve tüm evlerin aynı şekilde düzenlendiğini gördüm. Onların titiz

temizliklerinden çok etkilendim. Sertleşmiş kilden zeminler bir süpürgenin yapabileceği kadar temizdi ve insanlar kıyafetleri ve şahıslarıyla temizdi. Birçoğu çok yakışıklı olan kadınlar peçesizdir ve çarşaf bile giymezler. Çok yakışan başlıkları, gümüş zincirlerle sarkan gümüş paraların bulunduğu siyah bir taçtır. Başın arkasına gevşekçe düğümlenmiş kırmızı bir mendilin üzerinde, ağır saç örgüleri gümüş iğnelerle yukarı tutturulmuştur. Bu kız, peçesiz bir şekilde, çok hoş olan bir sadelik ve kız evlada yakışır bir vakarla yabancı erkek kalabalığının arasından benimle birlikte geçti. Çarşaflara bürünmüş, İranlı kadınlar için kabul gören o sendeleyen, şekilsiz hatunların yürüyüşünden sonra bu Kurt kadınlarının güzel yüzlerini, dik duruşlarını ve sağlam, esnek yürüyüşlerini görmek canlandırıcıydı. Erkekler de aynı derecede yakışıklıdır ve çok mert görünüşlüdürler.

Bu Kurt köylüleri Sünni'dirler ve komşuları olan Şiilerle araları kötüdür, ara sıra birbirlerinin sığırlarını kaçırırlar.

Ertesi sabah erkenden bu hoş yerden ayrılırken, kethüda ve bir dizi adam ilk farsakh (farsah) boyunca bana eşlik etti ve uygun gördükleri şekilde önümde, arkamda veya yanımda, bazen atlarını dörtnala döndürerek giderek daralan çemberler çizen, bazen dik tepelere tırmanıp inen, sol omuzlarının üzerinden ve atlarının sağ arkasından ateş eden, çokça kavisli kılıçlarıyla birbirlerine hamle yapan ve ahenksiz şarkılar söyleyen dört yaban görünüşlü "yol muhafızı" süvarinin katılımıyla eskortum arttı; siyah, kırmızı ve turuncu kayalıkların kapılarından geçerek büyük bir vadiye çıkan, güzel bir akarsuyun suladığı derin bir geçitten geçtik, ardından uzun dalgalı tepeler üzerinden yukarı ve yukarı ilerledik ve sonra aşağı ve aşağı inerek, ziyafet çektikleri çamurlu ve neredeyse tükenmiş bir akarsuyun kenarındaki büyük bir İlyat (göçebe) kampının yanına ulaştık ve ben de shuldarimde (küçük çadırımda) dinlendim.

İki veya üç kez bu "yol muhafızları", sürülerini güden çobanların yanına dörtnala gidip dönüş yolculuğu için her birinden birer genç koyun talep ettiler ve reddedilmediler. Köylüler bu adamlardan çok korkuyorlar. İddia ettiklerine göre, kervanları ve yolcuları korumaktan ziyade, yoldaki soygunların çoğundan kendileri sorumludur; tarlalarda en iyi kümes hayvanlarını ve kuzuları ödeme yapmadan alırlar ve atları için günde on pound arpa isterler; şikayet edilirse de şikayetçinin üzerine günlerce çökerler. Bu nedenlerden dolayı, güvenlik için mutlak olarak gerekli olmadıkları yerlerde eskortlara çok şiddetli bir şekilde karşı çıkıyorum. Her adama günde iki kran ödüyorum ve eskiden kendisi ve atı için "yol parası" olarak her birine günlük ikişer kran veriyordum; ancak yiyecekleri ödeme yapmadan aldıklarını gördüğüm için, şimdi adamların ve atların geçimi için doğrudan halka ödeme yapıyorum. Bu yöntemle bile bu süvarilerin açgözlülüğünün önüne geçemedim, çünkü "hesabı" kapattıktan sonra, kethüdadan verdiğim parayı kendisine vermezse onu dövmekle tehdit ediyorlar.

Kamptan gelen İlyat kadınları, vahşilerde bile rahatsız edici olan bir laubalilikle etrafıma üşüştüler; Geokahaz kadınlarının iyi huyları ve göze batmayan halleriyle tam bir tezat oluşturuyorlardı.

Sanjud'a giden yolda, o kadar dik bir yarık içindeki bir Kurt köyüne geldik ki, çadırım için yeterince büyük düz bir alan bulmak zar zor mümkündü; burada çok güzel bazı manzaralar var ve Hamadan ile Urmi arasındaki en yüksek arazi olan

Gardan-i-Mianmalek'in doğu tarafındaki Kuh Surisart'ın yamacından manzara gerçekten muhteşemdir. Yakındaki sıradağlar sarı ve kırmızı aşı boyası renkleriyle belirgin bir şekilde duruyordu, vadilerde çivit mavisi gölgeler uzanıyordu, taba-kahverengi tepelerin ardındaki sıradağlar ise parlak kobalt renklendirmesiyle atmosferik olarak yüceltilmişti ve ufku mavi bir gökyüzü içinde kapatan tepeler gökyüzüyle birleşiyordu. O uçsuz bucaksız yalnızlıkta, terk edilmiş avlusunda fıskiyenin hala fışkırdığı Karaftu kale sarayının ince kalıntıları çok göze çarpan bir nesnedir.

Mianmalek Geçidi'nden Urmi Denizi'ne doğru 5000 fitlik bir iniş vardır ve Sanjud'ya ulaşmadan önce havanın keskin keskinliği epey körelmişti. Hamadan'dan gelen yolun neredeyse tamamı son derece tenha geçmişti. Tek bir kervanla bile karşılaşmadık veya yanından geçmedik ve bu yedi saatlik yürüyüşte bir tek insan bile görmedik. Yine de taba-kahverengi tepeler arasındaki vadilerde yer alan taba-kahverengi köyler var ve muazzam miktarda bir arazi ekim altında. Aslında bu bölge İran'ın tahıl ambarlarından biridir.

Sanjud, sarı-çamur bir yüksek tepenin üzerinde, sarı-aşı boyası renginde seksen evden oluşan bir köydür. Bu mevsimde ülkenin görünüşü hakkında bir fikir vermek mümkün değildir. Koyunlar ve keçiler kesinlikle kayalar arasında yiyecek bir şeyler buluyorlar, ancak görünürdeki tüm bitki örtüsü tamamen yenmiş durumda. Karabaş otları ve diğer yem bitkileri kesilmiş ve köylerde istiflenmiş. Akarsuların çoğu kuru ve içme suyu kaynakları sadece sığırların epey kirlettiği havuzlardan ibaret. Sulama kanallarının kaynaklarını besleyen karların tamamı erimiş ve bu kanallar ya kuru ya da durmuş durumda. Nisan ayının başından beri neredeyse tek bir sağanak bile düşmedi ve yaklaşık altı aydır İran güneşinin yumuşatılmamış ışınları toprak üzerinde alev alev parlıyor. Derin hendekler halinde sürülmüş olan ekilebilir arazi, güneşte kurumuş kerpiçler gibi sertleşmiş. Tozlu çatılarında taba renkli pişmiş yem yığınları taşıyan sarı veya beyazımsı kurumuş çamurdan köyler, parıldayan pişmiş dağ yamaçlarından zar zor ayırt edilebiliyor. Yollar birkaç inç derinliğinde göz kamaştırıcı beyaz bir toz içinde. Ovaların üzerinde kahverengi bir toz pusu asılı duruyor.

Sanjud'ya varışım hoş karşılanmadı. Kethüda, Achaz Sartip'inin (Sartipinin) emirlerine uymaya hazır olmadığını belirten bir mesaj gönderdi. Ne erzak tedarik edeceğini ne de kamp için muhafız vereceğini söyledi. Buna şaşırmadım, çünkü resmi bir mektup taşıyan bir yolcu, köylülerin üzerine bir misafir olarak "yıkılmaya" müsaittir ve hiçbir şey için ödeme yapmaması beklenir.

Kethüdayı görmeye gittim ve ona her türlü erzak ile her bir bekçinin gecelik ücretini bizzat ödeyeceğime dair güvence verdim, böylece zorluk ortadan kalktı. Yakışıklı köy kadınlarının birçoğu beni görmeye geldi. Kethüda evinde bana bir ziyafet verdi ve sabah ona veda ettiğimde ciddi bir tavırla şöyle dedi: "Bizim misafirimiz olmanızdan çok memnun olduk, sizin varlığınızla hiçbir kayba veya rahatsızlığa uğramadık; büyük İngiliz milletinin koruması altında olmayı isteriz." Bu kibar ifade sıkça kullanılır. **İran Kurtları beni mert, dürüst ve misafirperver bir halk olarak olumlu etkiliyor.** Erkekler dalkavukluk etmeden kibarlar, kadınlar ise cana yakın ve neşeliler, çadırıma hiçbir rahatsızlık vermeden serbestçe ve peçesiz olarak geliyorlar.

Kethüda gece kampıma sekiz muhafız gönderdi, burasının çok tehlikeli bir yer olduğunu ve yakınlarda bir yabancının soyulmasıyla köyünün lekelenmesini istemediğini belirtti. Ancak bu adamlardan altısının kendi tatmini için gönderildiğini ve benim sadece sipariş ettiğim iki kişi için ödeme yapmam gerektiğini ekledi.
Yolculuğum, İran'ın yaban ve az uğranan bir kısmından geçmesine rağmen müreffeh olmaya devam ediyor. İklim artık nefis, her ne kadar bu alçak yüksekliklerde günün ortası oldukça sıcak olsa da.
Pazar günü için durakladığım Sanjud ile Sain Kala arasında verimli ve ilgi çekici bir ülkeydi. Yol, sol bankasından Baba Ali dağının dik bir şekilde yükseldiği derin Karachai nehriyle birlikte Kavrak geçitlerinden geçer; en dar boğaz kısmında ise güzel...
...Baba Ali dağı yer alır. Geniş bir vadi, tamamen ekilmiş durumda ve güzel pamuk ürünleri veriyor, Kızıl Kabr'ın kırmızı sıradağları arasındaki bir geçit ve ardından uzun bir iniş bizi, Ölü Urmi Denizi'ne giden yolu üzerinde Jagatsu nehrinin içinden geçtiği büyük bir alüvyon ovasına ulaştırdı. Geniş çakıl taşlı uzanışlar, yarı gömülü ağaçlar ve bir dizi geniş çakıllı su kanalı bu akarsuyun yıkıcılığına tanıklık ediyor. Şiddetli bir toz fırtınası yürüyüşün sonunu çok nahoş hale getirdi, çünkü patika tamamen silinmişti ve atların kulaklarını görmek genellikle imkansızdı. Kışın ve baharda bu Jagatsu vadisi tamamen sular altında kalır ve ulaşım teknelerle sağlanır. Bölgede, neredeyse tamamen Kurtlar ve Türkler tarafından iskan edilmiş yaklaşık 150 köy vardır ve 200'den fazla göçebe çadırı bulunmaktadır. Jagatsu, büyük balıklarıyla ünlüdür.
Fırtına dindiğinde, bazı alçak tepelerin bir uzantısı üzerindeki pitoresk ama harap bir kale olan ve eteklerinde 300 evden oluşan bir kasaba bulunan Sain Kala'ya yakındık. Doğudaki uzaklıkta güzel Pira Mah dağı yükselir ve onunla Sain Kala arasında, insanların söylediğine göre bir Atash-Kurdah veya ateş tapınağının yeri olan, küllerle dolu tuhaf bir höyük —yüksek bir kesik koni— yer alır. Bu kasaba çok verimli bir bölgenin merkezindedir. Bahçeleri ve meyve bahçeleri her yöne en az bir mil uzanır ve kavunları ünlü ve ucuzdur —şu sıralar düzinesi sadece altı peni—.
Burası gelişen ve yükselen bir yer. Büyük miktarda dekoratif ahşap işçiliği olan yeni bir pazar inşa ediliyor. Tebriz'e giden yolların Kirmanşah ve Hamadan'dan gelen yollarla kesiştiği kavşak, Urmi'ye giden bir rota ile hemen yakın çevrededir ve burası kervanların ihtiyaçlarıyla meşguldür. Önünde kaba verandalı bir sıra dükkanın uzun dar yolunun her iki yanında yer almasıyla, Çin-Malay yerleşimine çok benzemektedir. En göze çarpan nesneler arasında at, katır ve eşek nalları; semerler, khürjins (heybeler), ip ve deri yer alır. Meyve satıcıları boldur ve kavunlar çatılara kadar yığılmıştır. Rus pamukluları ile Avusturya lambaları ve aynaları bu köhne, kaba sokakta kendilerini tekrar eder.
Kamp alanı kasabanın dışında, rüzgarlı ve tozlu bir ovadadır. Burada sekiz muhafızım beni terk etti, ancak kethüda kısa süre sonra Achaz'ı komuta eden Sartip'ten, gün batımından önce bir asker müfrezesinin ve kasabanın gönderileceğini, Sain Kala'nın Sujbulâk hükümetine bağlı olduğunu ve halkının çoğunlukla Kurt olduğunu, aralarında biraz Türk, birkaç İranlı, esas olarak yetkililer

ve bu rotadaki tüm büyük köylerde ailesiyle birlikte bulunan tek tük Yahudi boyacıların olduğunu belirten bir mesajla geldi.
Birkaç gün önce dhurrieme (kilimime) saplanmış bir nakış iğnesi bulunmuştu ve Sain Kala'da sadece biraz kaba dikiş ipliği değil, aynı zamanda üzerinde çalışmak üzere bir parça şayak kumaş ve bir mavi centaurea (peygamber çiçeği) taslağı ile birlikte bazı nakış ipekleri bulma şansına sahip oldum; artık gün ortası molası için hafif bir meşguliyetten mahrum değilim.
Gerçekten "Sebt günü insan için yaratılmıştır"! Herhangi bir dini avantajın ötesinde, hayat, getirdiği iş değişikliği olmasaydı çok yıpratıcı ve monoton olurdu. On bire kadar yatakta kalmak, okumak, uşakları dinlendirmek, sürekli yolculuğa ara vermek; bunların hepsi Pazar günlerini yolculukta dönüm noktası yapmaya yardımcı olan avantajlardır; ve geçen Pazar özellikle dinlendiriciydi.
Öğleden sonra, bir kolera salgını korkusu nedeniyle sağlık görevinde bulunan, Tebriz'den gelen çok zeki bir ziyaretçim, bir Hakim vardı; bu, üst sınıf bir İranlı için gurur verici, boş bir iltifattı. Siyasetten bahsetti ve Asya'daki Rus veya İngiliz üstünlüğünün göreceli beklentileri üzerine uzun uzun konuştu. İngiltere'nin Afganistan'ı ilhak etmemekle büyük bir hata yaptığını savundu ve onun bu görüşü, söylediğine göre tüm eğitimli İranlılar tarafından paylaşılıyordu. "Siz güçlü bir milletsiniz," dedi, "ama çok yavaşsınız. Yönetiminizde hiçbir şeyi bilmeyen halkın çok fazla payı var. Asya'da hüküm sürmek için ve Asya güçlerinin en büyüklerinden biri olmak için, Batı'nın yönetim teorileri getirilmemelidir. Despotik ve hızlı olmalısınız ve politikanız asla sallanmamalıdır. Bakınız şimdi, Şah ölür, Zil-i-Sultan Veliaht Prens ile taht kavgasına girişir ve birkaç gün içinde Rusya 200.000 adamla Azerbaycan'ı işgal eder, Tihran'yi ele geçirir ve Isfahan'a yürür. Bu sırada sizin devlet adamlarınız Parlamentoda haftalarca konuşurlar ve Rusya prestijini kurup İran'ı organize ettiğinde, filonuz küçük bir orduyla Hindistan'dan yelken açar! Peh! Bir kadının yönettiği hiçbir ülke Asya'da hüküm süremez."
Akşamleyin kethüda ve **Farsça konuşan diğer iki Kurt** çadırımın etrafında o kadar çok dolandılar ki onları verandaya davet ettim ve onlarla uzun ve keyifli bir sohbet gerçekleştirdim; onları görünüşe göre açık sözlü ve siyasi fikirlerle dolu buldum. "Tüm hayatları boyunca erkekleri fakir tutan" gaddar ve insafsız taleplerden şiddetle şikayet ettiler. "En fakir adamlar," dediler, "diğer şeylerin yanı sıra yılda nakit olarak üç tümen (£1) ödemek zorundalar; ve eğer nakit olarak ödeyemezlerse, vergi memuru onların hayvanlarına el koyar, üzerine sadece sembolik bir değer biçer, onu gerçek değerine satar ve aradaki farkı kendine ayırır." Şah'ı suçlamadılar. "O hiçbir şey bilmiyor," dediler. Valilere ve yerel yetkililere lanet okudular.[1] Eğer...
...kümes hayvanları beslerlerse, onları yer altında tutmak zorunda olduklarını, aksi takdirde alınacaklarını söylediler.
Şah'ın ölümüyle, dediler, İran Rusya ve İngiltere arasında bölünecek ve onlar Rusya'ya kalacaklar. "O zaman adalete kavuşacağız," diye eklediler. İngilizlerin ve Kurtların birbirini sevdiğini belirttiğimde, "O halde neden İngiltere, bizi ezen Türkiye ve İran ile bu kadar dostça ilişki içinde ve neden sizin gibi yolcular Şah ve Sultan ile konuşup işleri değiştirmiyor?" dediler. Bir zamanlar Şah'ın

ölümüyle İngiliz yönetimine girmeyi beklediklerini, ancak şimdi bunun Rusya olacağının söylendiğini belirttiler.
Yerel meseleler üzerine uzun bir sohbetten sonra daha hafif konulara döndük. Katlanır masam, yatağım ve sandalyem onları çok eğlendirdi, ancak bir kez bu tür şeyleri kullanmaya başlarlarsa bunun yaşam maliyetini çok fazla artıracağını söylediler, "çünkü bir daha asla Muhammediler olarak örümcekler arasında yemek yemeye ve uyumaya geri dönemeyiz." Avrupalıların madenleri görmek, hazine için harabeleri kazmak ve tıbbi otlar toplamak için İran'da seyahat ettiklerini duyduklarını, ancak benim neden seyahat ettiğimi anlayamadıklarını söylediler. Halkın durumu hakkında bir şeyler öğrenmek için seyahat ettiğimi ve aynı şekilde onların dinleriyle ve Hristiyanlığın beklentileriyle de ilgilendiğimi belirttim. "Çok iyi, güzel," diye yanıtladılar; "İslam asla gerilemez, Hristiyanlık da ilerleyemez."
[1] Gerçek şu ki, İran on yıl önce, sözde Kurt istilası zamanında Kurtların gücünü kırdığından beri, onlar üzerinde epey sıkı bir el tutmaktadır ve onları zorlamadaki başarısı, eğer Türkiye kendi ordusuyla Türk Kerdestanı'ndaki düzensizliği ve kronik güvensizliği bastırmada gerçekten ciddi olsaydı neler yapabileceğini oldukça açık bir şekilde göstermektedir.

MEKTUP XXV (Devam Ediyor)

Ertesi sabah Sartip, benim şerefime o sırada Sain Kala'da bulunan tüm yol muhafızlarını çıkardı ve sayıları on ikiye varan bu süvariler, Naib Sartip'in mülkü ve ikametgâhı olan büyük bir köy konumundaki Muhammad Jik kalesine kadar bana eskortluk etti. Bu, şimdiye kadar gördüğüm en yaban eskort grubuydu. **Adamlar tam Kurt kıyafetleri ve süsleri içindeydi; gümüş ve fildişi işlemeli tüfeklerinin ve yoğun dekoratif kınlardaki kılıçlarının yanı sıra, kuşaklarındaki kabzaları firuzelerle kaplı hançerler taşıyorlardı.** Tüm alışılmış binicilik gösterilerini sergilediler ve bunlara bir başkasını daha eklediler; bu gösteri, tam dört nala giderken yüklü ve ucu topuzlu bir sopayı tuhaf bir şekilde döndürmekten ve at üzerindeyken attan inmeksizin onu yerden ilk alan kişinin bir sonraki fırlatış hakkına sahip olacağı şekilde mümkün olduğunca ileri fırlatmaktan ibaretti. Çok azı bunu kurallara uygun şekilde almayı başarabildi ve bu amaçla yaşanan arbede sık sık gerçek bir kavgaya dönüşme noktasına geldi. Kendilerini yaban bir coşku seviyesine ulaştırdılar; çığlık attılar, haykırdılar, bağırdılar, atlarını ter ve köpük içinde bıraktılar, neredeyse birbirlerini attan düşüreceklerdi ve keskin gemlerini o kadar acımasızca kullandılar ki her atın ağzından kan damlıyordu.
Bahşişlerini aldıktan sonra "Khanum'a (Hanımefendi'ye) saygı göstermek için" bana iki mil daha eskortluk ettiler, tüfeklerini havaya ateşlediler, derin bir şekilde selamladılar ve çığlıklar ile haykırışlar eşliğinde dört nala yanımdan ayrılarak beni bıraktılar.
Muhammad Jik köyünün iyi tedarik edilmiş bir pazarı ile karışık bir refah ve harabe görünümü var. Büyük, geniş ve uzaktan bakıldığında heybetli bir yığın olan kale, yanlarında kuleleri bulunan kare bir hisardır; bir yükseklik üzerinde yer alır ve köylerle bezeli ve baştan başa ekilmiş olan Jagatsu'nun alüvyonlu ovasına dair güzel bir manzaraya sahiptir.
Burada, nadir görülen bir durum olarak, Seigneur (Bey), eski orta çağ usulüyle pratik olarak kendisinin serfleri olan insanların arasında görkemli bir hayat sürüyor. Büyük idari odalar bir dış duvarla çevrilidir ve buralarda hizmetkarlar ikamet etmektedir. Sıra

sıra ahırlar, bir dizi ince ve iyi tımar edilmiş atı güneşten korumaktadır. Öküzler saban sürmekten getiriliyordu; en iyi İran tipinde tarım aletleri, keklikler, ördekler, hindiler, Ankara keçileri vardı; yabancıya sırıtan zenci erkekler ve kadınlar; mektuplarla gelen ve giden atlı ulaklar; beyaz sarıklı kâtipler ve siyah cüppeler içinde tembellik edenler; hepsi de makam ve zenginliğin teferruatlarıdır.
Saat neredeyse dokuzdu ve büyük adam henüz kalkmamıştı, ancak bana çay, kebaplar, dövülmüş buğday, lor, şerbet ve üzümden oluşan bir kahvaltı gönderdi. Avluya çok güzel bir kapı yolundan giriliyor ve kale bir dörtgen etrafına inşa edilmiş. Andarun (harem) ve onun kafes işçilikli galerileri bir tarafta yer alıyor, bir diğer tarafta ise Sartip'in köy meselelerini dinlediği ve davaları karara bağladığı, kabul salonu olarak adlandırılabilecek yer bulunuyor.
Bana birkaç günlük misafirperverlik teklif etti, alışılmış nezaketleri sundu, buradan Sujbulâk'ya kadar hiçbir eskorta gerek olmadığını, Vali'ye yazılan mektubumun "yollar düzensiz olduğu takdirde" bana bir eskort sağlayacağını söyledi; yolculuğun zorluklarından zarar görmememi umduğunu belirtti ve sonraki yürüyüşler için bana bir kajaveh (tahtırevan) ve katır teklif etti.
Aynı müreffeh alüvyonlu ova boyunca uzanan düz bir yol, meyve ağaçlarıyla örtülmüş ve etrafı tütün ile pamukla çevrilmiş 100 evlik bir köy olan Kashava'ya çıkar. Eski bir kalesi, çok güzel bir pınarı ve gelişimi duyar duymaz gümüş tepsiler üzerinde kavun ve çay içeren uşaklar gönderen, atımı ahıra çektiren ve kamp alanının hırsızlara çok açık olması nedeniyle bana güçlü bir muhafız sağlayan bir "yerleşik maliki" vardır. Bu tür alakalar, her ne kadar hoş olsa da, çok masraflıdır; zira efendi ne kadar büyükse uşakların beklentileri de o kadar büyüktür ve kavun gibi bir hediyenin değeri bahşiş olarak en az dört katına çıkmalıdır.
Ertesi gün duraklarken, atlar toprağın hemen üzerinde uzanan ve güçlü bir kokusu olan bazı yumruların saplarını ve köklerini iştahla yediler ve eş zamanlı olarak tuhaf bir rahatsızlığa yakalandılar. Tüyleri bedenlerinden dışarı doğru diken gibi dikildi ve kafalarını düzenli, sarsıntılı ve görünüşe göre tamamen istemsiz bir hareketle yukarı aşağı fırlattılar, bu sırada gözleri sabitlenmiş ve dik dik bakıyordu. Bu durum iki saat boyunca devam etti, Boy her zamanki gibi beni takip ediyordu; ancak kontrolü dışında olan bu çok acı verici sarsıntı nedeniyle, ruhunun sevdiği ve bu rahatsızlığı bozacağını umduğum o lezzetli yiyecekleri yiyemedi; bu izlemesi çok acı verici bir durumdu. Ataktan sonra her iki hayvan da bolca terledi. Su tam anlamıyla bedenlerinden aşağı akıyordu. Sarsıntılar yavaş yavaş hafifledi ve durdu, sonrasında hiçbir yan etki kalmadı ancak boğaz çevresinde çok şişkin kabartılar oluştu. Her ikisinin de yem torbalarında arpa vardı, ancak bir allium (yabani sarımsak/soğan) türü olan bu bitkiye ulaşmak için torbaları ayaklarıyla deşip çırpınarak çıkardılar.
Boy binilecek kadar iyileştiğinde, üzerinde birçok köy ve patika bulunan devasa bir ovaya indik. Bu Hadji Hussein ovası, aslında Jagatsu'nun alüvyonlu seviyesinin, genişliği dört ile on mil arasında değişen, yaklaşık kırk mil boyunca uzanan ve uzunluğunun büyük kısmında verimli ve nüfusu yoğun olan bir başka parçasıdır. En yakın köyde tüm adamlar harman yerinde meşguldü ve bana bir rehber vermediler; bir sonrakinde ise kethüda genç bir adam gönderdi ancak peşin ödeme talep etti.

Zengin, sert, siyah toprakla çevrili çakıllı adalar üzerinde sık aralıklarla köylerin bulunduğu ovayı geçtikten sonra, geniş Jagatsu'yu geçmeye zorladık ve beklediğim gibi önemsiz bir köyün değil, 5000 nüfuslu önemli bir kasabanın çevrelerine girdik. Her iki tarafı dikilmiş ve hendeklerle çevrilmiş, iyi bakımlı bahçeleri olan, kavaklar, söğütler ve meyve ağaçlarıyla gölgelenen geniş bir yol, nehirden kasabanın içine doğru bir mil boyunca uzanır; kasaba her taraftan benzer bahçelerle çevrilidir, bu da ona yoğun bir şekilde ağaçlandırılmış bir görünüm kazandırır. Bağlar muhteşemdir ve üzümlerin boyutu ile lezzeti oldukça sıra dışıdır. Kavun, afyon, tütün, pamuk, hint yağı, susam ve patlıcanın hepsi gür bir şekilde yetişir.

Miandab kısmen harabe halindedir, ancak 1000 eviyle büyük bir yer kaplar; bunların 100'ünde Yahudiler ve yirmisinde Ermeniler ikamet etmektedir. Beş kabilenin insanları burada bulunur, ancak Sain Kala'nın aksine, Sünniler ve Şiiler barış içinde yaşarlar; on yıl önceki Kurt istilası zamanında, içerdeki Sünniler kasabayı dindaşlarının ellerine teslim ederek ihanet ettiklerinden beri hiçbir Sünni'nin kalıcı olarak buraya yerleşmesine izin verilmemiştir.

Birkaç camisi, bir kısmı güzel bakır işçiliğinin sergilendiği kubbeli çatılı iyi bir pazarı ve 100 kişilik bir garnizonu vardır. Miandab'ın tamamını gördüm, çünkü kervanım kaybolmuştu ve her bir kişiye dört yabustan (yük atından) oluşan bir kervan görüp görmediğini sorarak bir saat boyunca aramakla geçti; ancak boşunaydı, ta ki diğer tarafa ulaşana kadar; orada kervanın henüz vardığını ve adamların gür bağların arasında yalnız bir yerde çadır kurmakla meşgul olduğunu buldum. Sharban yolu kaybetmişti ve epey bir ileri geri yürüyüşten sonra, Jagatsu'nun kaçınmam söylenmiş olan geçidine ulaşmıştı; kervan burada yük atlarını ayaklarından sarsan derin güçlü suya girmişti ve adamlar ile uşağın neredeyse boğulacağını söyledi. Mirza, kamp alanı çok güvensiz olduğu için bir yetkiliden muhafız almak üzere kasabaya geri dönmek zorunda kaldı ve akşam yemeği hazır olana kadar saat akşamın 11'i bulmuştu.

Ertesi gün hastaydım ve çoğunlukla Hadji Hussein'in soylu ovasını geçerek, yol taba renkli yamaçlarla Amirabad'ın sefil köyüne —rüzgarlı bir tepe üzerinde, suyu yetersiz tedarik edilmiş on yedi kulübeye— tırmanana kadar sadece on iki mil yol alabildim. Kısmen yerin altına batmış olan bu köy, biraz uzaktan bakıldığında, sadece büyük Centaurea alata yığınları ve düzgünce sıvanmış, ısıtılması amaçlanan evlerden görünüş olarak çok daha üstün olan yüksek konik kiziks (gübre yakıtı) yığınlarıyla belli olmaktadır.

Büyük ovanın batı tarafı, sekizgen ve şemsiye şeklindeki çadırlarıyla, kenarları güçlü çıtalarla tutulan İlyat kamplarıyla doluydu. Büyük deve sürüleri ve Vandyke kahverengisinden altın sarısına kadar renkleri değişen büyük yağlı kuyruklu koyun sürüleri vardı; develer yem taşıyordu ve kabile mensupları bunu bataklık yerlerde bolca bulunan sazlıklardan çitler yerleştirerek büyük yığınlar haline getiriyor, buraya hayat ve hareket katıyorlardı. İlyat kadınları kaselerle süt ve lor getirdiler ve çadırlarının misafirperverliğini bana sundular.

Otlayan bir deve sürüsünün içinden geçerken, yaşlı, uzun dişli, şeytani yüzlü bir canavar, açık ağzıyla ve hırıldayan bir gürültüyle Boy'un üzerine doğru koştu. Zavallı Boy kelimenin tam anlamıyla korkudan soluğu kesildi (cesaret onun güçlü yönü

değildir) ve dört nala fırladı; ve şimdi uzakta ne zaman deve görse burnundan soluyor ve gerçekten acınası bir korkaklık göstererek bir tarafa kaçmak için elinden geleni yapıyor.
Ertesi sabah saat 6.30'da Amirabad'dan ayrıldığımda hava çok soğuktu ve yerde kırağı vardı. Cıvanın bu mevsimde düşmesindeki istikrar, ilkbahardaki yükselişi kadar ilgi çekicidir ve yazın en küçük dalgalanmaları dışında her şeyden bağımsızdır. Sujbulâk'ya giden yol, güneşte kurumuş otlarla taba rengine bürünmüş yüksek düzlükler ve tepe yamaçları üzerinden geçer ve güzel Eryngium caeruleum ile mavi görünen bazı alçak sırtları geçtikten sonra, Sanak nehri tarafından sulanan uzun, zengin bir vadiye iner. İçinde Inda Khosh ve diğer büyük köylerin bulunduğu bu vadi bolca sulanmaktadır ve baştan başa ekilmiştir. Meyve ağaçlarıyla iyi dikilmiş olması, onun üzerine inen kurak, ateşli yamaçlarla büyük bir tezat oluşturur.
Sujbulâk'ya ulaşmadan çok önce, önemli bir yerin yakınlarında olunduğuna dair işaretler vardı; her iki yöne giden kervanlar, dayanıksız ürünlerle yüklü eşekler, atlılar ve yaya yolcular, aralarında peçesiz ve dik, erkeksi bir adımlarla yürüyen, hatta çocuklarını sırtlarında taşırken bile böyle yürüyen birçok güzel görünümlü Kurt kadınının bulunduğu gruplar vardı.
Kasabadan birkaç mil uzakta iki süvari beni karşıladı, ancak bir süre eskortluk ettikten sonra yanlış yolu alarak beni bıraktılar ve kısa süre sonra kendimi kasabanın üzerindeki bir yamaçta buldum; yaşayanların arasında değil, ölülerin arasındaydım. Böyle bir Ölüm Şehri hiç görmemiştim. Sınırlarına ulaşılmadan önce içinde at sürmekle tam bir saat geçti. Tepelik ile şehir duvarı arasındaki grimsi kırmızı çakıl üzerinde elli bin mezar taşının durduğu söyleniyor; görüş sınırının ötesine kadar sıra sıra uzanan, altı inçten altı fit yüksekliğe kadar değişen, işlenmemiş gri taş levhalar yer alıyor; orada, insanların söylediğine göre 300.000 kişi gömülü. Burada hiçbir "hayat ve ölümsüzlük" belirtisi yok. Tuhaf, melankolik ve mezarların sığlığından dolayı son derece kötü kokulu; bu muazzam mezarlığın yarattığı izlenim sadece acı verici. Mezarlar duvarlara kadar ve hatta evlerin arasına kadar devam ediyor ve buralarda epey rahatsız edici olan, etrafta duran insan kafatasları ile köpekler tarafından kemirilmekte olan kemiklerin hazin manzarası var.
Sujbulâk'nın mezarlık tarafı, gördüğüm her şeyden daha kirli ve daha pistir ve bu güzel havadaki kokular bile tiksindiricidir. Her sokağın ortası, her iki yanında bozuk bir kaldırımı olan bozuk bir kanaldır. Bu kanallar açıkça su için inşa edilmiştir, ancak şimdi sadece her türlü çöple tıkanmış, akışkan denmesi zor olan siyah ve durgun bir dehşet barındırmaktadır. Pazarlar dar, karanlık ve hareketlidir; Rus emtiası, deri eşyalar, hazır giyim, kavun, üzüm ve patlamış mısırla doludur. **Erkek kalabalığı çoğunlukla Kurt veya Türk kıyafetleri giymişti, ancak siyah cüppeli ve beyaz sarıklı Seyyidler ile mollalar da eksik değildi.**
Kuzey İran Kerdestanı'nın başkenti ve bir valinin ikametgâhı olan Sujbulâk, Rusya ile büyük bir ticaret yürüttüğü kürkler için oldukça önemli bir antrepodur ve söylendiğine göre bir Fransız firması, yılda birkaç yüz bin frank değerinde halı satın almaktadır. Ayrıca bitişikteki dağların Kurt kabileleriyle ve ovaların Türk göçebeleriyle büyük bir iş yapar ve mazı palamudunda önemli bir ticarete sahiptir. Yirmi küçük camisi, üç hamamı, bazı çok yetersiz

kervansarayları ve birkaç kahvehanesi vardır. Et, tahıl ve bakliyat pazarları geniş ve iyi tedarik edilmiştir.
Söylendiğine göre 5000 nüfusu vardır. Kurtlar büyük ölçüde çoğunluktadır, ancak o kadar çok Türk vardır ki Türk Hükümeti son zamanlarda bir kale görünümünde olan çok belirgin bir konsolosluk inşa etmiş ve tebaasının çıkarlarını korumak için bir konsolos atamıştır. Şarap ve rakı yapan, tefecilikle uğraşan, altın ve gümüş ustası olan 120 Ermeni vardır. Yahudiler geçimlerini para ödünç vererek, ilaç satarak, pamuklu malları boyayarak, bakkaliye satarak ve altın ile gümüş dantel yaparak sağlarlar.
Kasaba ve bölge epey hareketli olduğundan, nominal olarak 1000 kişilik bir garnizon vardır ve Sünni olan Kurtlar ile Türkler ve küçük Şii İran nüfusu arasında bir çatışma her zaman kapıdadır. Sujbulâk'nın yüksekliği 4770 fittir.
Burada, kırk yılı aşkın bir süre önce Urmi bölgesinde seyahat etmiş olan Ida Pfeiffer'in izine rastladım; o dönemde İran'da seyahat etmek risklerle doluydu ve şimdikinden her bakımdan çok daha zordu.
Sanak nehri, berrak ve parlak olmasına rağmen, birçok iğrençlikle kirlenmiştir ve kasabanın yukarısındaki giysilerin durmaksızın yıkanması nedeniyle öyledir; hiçbir temiz kuyu yoktur ve içtikleri şeye önem veren tüm insanlar, uşaklarını iki mil uzaktaki nehrin kirlenmemiş bir kısmından sürekli olarak su getirmek üzere eşeklerle göndermektedir. Vali bile bu kaynağa bağımlıdır.
Sujbulâk bu kamptan, ön planda parlak nehir ve onun üzerinde, yükselen bir bankta düzensizce gruplanmış cepheler, teraslar ve Vali'nin sarayının kuleleri, kale benzeri Türk konsolosluğu ve maviye veya pembeye boyanmış, koyu ahşaptan çıkma kafes pencereleri olan ve balkonları suyun üzerine sarkan çok sayıda iyi konut binasıyla çok güzel görünmektedir.
Kamp kurduğum bu çakıllı yer kasabanın Rotten Rowudur (gezi yoludur) ve bu akşam oldukça hareketlidir; zira çok sayıda Kurt atlarını burada koşturmakta ve buradaki yüzlerce yaya erkeğin ve kadının —ikincilerin çoğu peçesizdir— hayran bakışları önünde binicilik hünerleri sergilemektedir. Hepsinin nehrin adam boyunun birkaç inç üzerindeki geçidinden geçmesi gerektiğinden, etkisi grotesktir ve kadınların bile berrak suyun içinde yuvarlak beyaz uzuvlarını sergilemeye hiçbir itirazı yoktur. Vali'nin andarununun (hareminin) hanımları öğleden sonradan beri benim için yiyecek ve kalacak yer hazırlandığına dair haber gönderdiler, ancak aşırı bitkinlik gerekçesiyle kendimi bağışlatmasını istedim. Bu mesajı, Vali'nin sütannesi olan, peçesiz, neşeli, muazzam ölçülere sahip, sütun gibi uzuvlarını sergileyen dikkat çekici derecede kısa etekler giymiş bir kadının ziyareti takip etti. Ona küçük bir kadın eşlik ediyordu ve çok ince işlenmiş telkari gümüş kakmalarla süslenmiş abanoz kabzalı kısa iki ağızlı kılıçlar taşıyan çok sayıda mükemmel giyimli Kurt erkeği de yanındaydı. Bu silahlar burada yapılmaktadır. Hanımefendi Mekke'ye gitmişti ve gözlerden uzak kadınlardan çok daha fazla genel zekaya sahipti. Hizmetlilerden birinden bir hanançer aldı ve öldüren vuruşların nasıl yapıldığını epey bir hareketle bana gösterdi.

KURD OF SUJBULÂK.

Herkes Boy'un nazik halleriyle çok eğlendi. Erzak almak için kasabaya gitmişti ve adet olduğu üzere, çenemin altına gelip kulaklarını koyarak benden semerini çıkarmamı istedi ve eğer onunla hemen ilgilenmezsem, başını kaldırıp bana nazikçe bir darbe indiriyor veya burnunu yanağıma sürtüyor. Erkekler onun güçlü, temiz uzuvlarına hayran kaldılar, ki bunlar onun en iyi yönleridir. Dün gece çok yakınımdan bir horlama sesi duydum ve nöbetçilerin sineklerin altında uyuduğunu düşünerek, onları uyandırmak için dışarı çıktığımda, büyük hayvanın çadırın verandasında, sıcaklık için oraya çekilmiş olarak boylu boyunca uzanmış, mışıl mışıl uyuduğunu buldum. Ziyaretçilerime geçide kadar eşlik ettim; iri yarı hanımın bir Kurtun sırtına çevikçe tırmanıp suyun içinden "sırtında" geçmesini izlemek, onların büyük eğlencesine neden olan Boy tarafından da takip edildi!

Bu rahat bir öğleden sonra olmadı. Vali bütün gün avdaydı ve vekili ya banyoda ya da bir dini törendeydi. Süt sadece çiçek hastalığının yaygın olduğu Yahudi mahallesinden alınabiliyor; banyo veya dini bir fonksiyon nedeniyle Sanak suyu çay için kullanılmayacak kadar kirli ve hiçbir adam temiz bir tedarik için iki mil uzağa gitmeyecektir. Johannes en itaatsiz olduğu kadar en yetersiz olanıdır; iki saattir hiçbir at yiyeceği getirmedi ve zavallı Boy çadırıma gelip, genellikle arpanın tutulduğu torbayı sallayarak ve aslında açlığından kavun ile üzüm masasını temizleyerek bunu istiyor. Bunlar, seyahat etmenin çok küçük nahoşlukları arasındadır.

Saat akşam 9.—Vali geri döndü ve yarın yola çıkmadan önce hanımları ziyaret etmem için bir davetle birlikte yirmi beş askerden oluşan bir muhafız birliği gönderdi.

I. L. B.

MEKTUP XXVI

TURKMAN, 6 Ekim.

Sujbulâk Valisi’nin hanımlarıyla olan randevuma sadık kalmanın yanı sıra kendisinden bir mektup almak üzere Cuma sabahı çok erken saatte kalkarak,

kararlaştırılan saatte, gün doğumundan biraz sonra saray girişine ulaştım. Duvarlar ve kapı yolu dökülüyor, avlu yığınlar halinde duruyor, cephenin ve kulelerin cam pencereleri epey kırık, sıva ise döküntü içinde —tam bir hayal kırıklığı. **Kurt muhafız girişte deliksiz bir uykudaydı;** sadece insandan daha sadık olan büyük bir köpek tetikte bekliyordu. Vali henüz uyanmamıştı, hanımlar da öyle. Nöbetçi, onları uyandırmanın "katlanılamaz bir suç" olacağını söyledi. Kendi gizli uykusunun bölünmüş olmasını da "katlanılamaz bir suç" olarak gördüğünü düşündürür bir hali vardı. Seçkin kişileri kendileri isteyene kadar uyandırmamak İran görgü kurallarına aykırıdır. Girişte yarım saat bekledim ve ardından, bir Avrupa kadınını görmeyi canıgönülden arzulayan hanımlara bu fırsatı veremediğim için çok üzülerek isteksizce ayrıldım. Hayatlarında sadece bir kez bir Avrupa kadını gördüklerine dair haber göndermişlerdi!

Fakir Mehemetabad köyüne doğru yapılan yürüyüş, ilgi çekici olmayan alçak, yuvarlak tepeler üzerinden ve üzerinde yerleşim bulunmayan, güneydoğu ucunda köyün yer aldığı güzel bir ovaya açılan bir vadi boyunca yapıldı. Kamp alanı, bazı söğütlerin ve bir akarsuyun yakınındaki yeşil bir nadas araziydi. Parıldayan bir gökyüzü ve kavrulmuş, göz kamaştırıcı sarı toprak üzerindeki yakıcı bir güneş altında birkaç saat yürüdükten sonra, çadırın hemen etrafındaki bir parça yeşillik, iki hafta önce bir yük atının toynakları altında paramparça olan renkli gözlüklerin eksikliğini çeken gözler için son derece dinlendiriciydi.

Köyün Han'ı çok kibardı ve bir tepsi dolusu muhteşem üzüm ile altı gece bekçisi gönderdi. Orada yük taşımak için çok büyük boyutlarda erkek mandalar kullanılıyordu. Mandalar, yumuşatılmış bir kuraklığın kesin bir işaretidir; çünkü sağlıklı kalabilmeleri için günde üç kez yıkanmaları, yani suyun içine yatmaları gerekir ve eğer su ile çamur bunun için yeterince derin değilse, çocuklar onlarla birlikte suya girer ve küçük bir kapla üzerlerine su dökerler. Bu bölgelerde neredeyse sadece yük taşımak, çekim işleri ve süt için kullanılırlar ve her yerde onların kavisli düz boynuzları ile sevimli, sakin, şapşal yüzleri, derin sulama hendeklerinin suyunun üzerinde görülür. Manda, genellikle küçük çocuklar tarafından sürülebilecek kadar uysal olsa da, değişken bir mizaca sahiptir ve korkunç bir vahşete sürüklenebilir. İran Kerdestanı'nda, başka bir yerde olmasa bile, bundan yararlanılır ve ilkbaharda, hayvanlar kış dinlenmesinden sonra iyi durumda olduklarında, insanlar manda dövüşleri düzenlerler; doğanın bu hayvanlara düz, içeriye doğru kavisli boynuzlar verme konusundaki merhametli takdiri olmasaydı, bu dövüşlerde zalimce yaralanmalar meydana gelebilirdi.

[1] Türkiye'de bir manda ahırında uyuduğum sırada iki manda hır çıkardı ve devasa hayvanların boynuzlarını birbirine kenetleyip kökünden kırdığı, korkunç bir şekilde böğürdüğü dehşet verici bir kavga yaşandı. Onları ayırmak yirmi adamın ve bu iş için bulundurulan iki buçuk inç çapındaki halatların, daha doğrusu kalın palamarların kullanılmasını gerektirdi; böcek ısırıklarına ve her türlü tahrişe karşı hassas olan ince derileri, birbirinden zorla ayrılabilmelerinden önce her yerinden kanıyordu.

Çadırımın kapısında otururken, bir toz bulutu yol boyunca köye doğru ilerledi ve içinden canavarımsı bir şekilde beliren belirsiz bir şeye eskortluk etti. Dokuz aydır bir araba görmemiştim ve ahşap tekerleklerin o açıkça ayırt edilebilen gıcırtısı beni aydınlatana kadar neyin yaklaşmakta olduğunu tahmin edemedim. Aslında bu ovalardaki her köyde, lastiksiz ahşap tekerlekleri, muazzam boyutta poyraları ve

dingilleri olan, genellikle dört manda tarafından çekilen bir veya daha fazla manda arabası bulunur. Bir adam arabanın önünde oturur ve bir değnekle sürer, arkaya bakan bir çocuk ise en öndeki iki hayvanın arasındaki boyunduruğun üzerine oturur. Adam durmaksızın bir şarkı mırıldanır ve bu kesilirse mandalar durur. Eklenen her çift için (ve bir sonraki ovada altı çifte kadar gördüm) fazladan bir çocuk ve fazladan bir şarkı vardır.
Bu belirti; çamur çatıları desteklemek için kullanılan güçlü sazlarla abartılı bir yüksekliğe kadar yüklenmiş, bu yem yığınları kadar ağır olan hafif bir ahşap çerçeve taşıyordu.
Yol, mesafe, güvenlik veya aksi durumlar hakkında doğru bir rehberlik almanın zorluğundan dolayı, insan bir kervan güzergâhında değil de Bakhtiari ülkesinin kalbinde olduğunu düşünürdü. Sharban bu yoldan hiç geçmemişti ve her türlü söylentinin kurbanıydı. Dönüşünde "odun yemek" (dayak yemek) zorunluluğunun yarattığı korku ile hayvanlarına saldırılması ve yük atlarının soyulması endişesi arasında huzursuz bir hayat sürüyor ve Mehemetabad'da olduğu gibi hayvanları için bir avlu bulunmadığında, muhafızların "hepsinden daha kötü hırsızlar" olduğu düşüncesiyle bütün gece nöbet tutuyor. Sanırım bir kadın tarafından yapılan düzenlemelere karşı tüm Müslüman güvensizliğine sahip! Şimdiye kadar muhafızlar sadık ve sessizdiler. Onlardan her zaman akşam saat 8'den sonra konuşmamalarını isterim ve onlar tarafından bir kez bile rahatsız edilmedim; ve gece boyunca kampın etrafında her zamanki gibi iki kez yürüdüğümde, onları her zaman büyük nöbet ateşlerinin başında uyanık bulurum.
Köyün Han'ı, zeki bir adam, öğleden sonra benimle biraz zaman geçirdi. Köyünün tarlaları hiç gübrelenmiyor ve verim sadece yaklaşık on katı. Söğütler, bir zorunluluk olan sepetlik dalları için yetiştiriliyor, yakıt için değil; gübrenin tamamı ise pişirme ve ısıtma amaçları için gerekiyor. Görevlilerin daha ağır haksız talepleri ve "haydutları satın almak" için talep edilen daha büyük meblağlar nedeniyle köyünün her yıl daha da fakirleştiğini söyledi. İkincisi, her bakımdan epey bir "düzeltmeye" ihtiyacı olan bir sınır olan Türk sınırına yakın köylerde sıkça yapılan bir şikayettir. İnsanlar, Kurtların sınırı geçtiğini ve onlara rüşvet vermedikçe koyunlarını ve sığırlarını sürüp götürdüklerini ve bunları tekrar güvenle teslim etmediklerini söylüyorlar, ancak bu ifadelerin doğruluğundan şüphe duyuyorum.
Nominal olarak on dört mil, ama gerçekte yirmi dört mil sürecek bir yürüyüş için gün doğumunda yola çıktım. Sharban sadece mesafeyi yanlış söylemekle kalmadı, diğerlerini de aynı şeyi yapmaya teşvik etti ve gün ortasında beni geçerken, konaklama yerinin sadece iki mil ileride olduğunu söyleyerek, Urmi'ye ulaştığını duyduğu o umacıya, "büyük kervana" yeniden katılma arzusuyla on iki mil daha ilerledi. Sonuç şu ki, iki gün dinlenmek zorunda kaldım ve o iki gün kazanmış olsa da zaman kaybetti.
Bazı bataklık akarsuları geçmedeki ciddi zorluklardan ve Boy'un acınası bir korkaklık gösterisinden sonra, Johannes'in üzerimde kurduğu üstün bir özgüvenle iki patikadan yanlış olanını seçtiği muazzam Sulduz ovasına girdik ve bu gelişmiş mevsimde bile bazı yerleri geçen kışın karıyla yoğun bir şekilde yamalanmış olan,

Zibar dağlarının muhteşem sırası arasından Türkiye'ye giden bir geçidin birkaç saatlik yolculuk mesafesine kadar doğu yerine batıya doğru sürdük.
Kervan rotasını tekrar kazanmak için, verimlilik ve nüfus bakımından İran'da o zamana kadar bir benzerini görmediğim bu büyük ovanın büyük bir kısmını geçmek zorunda kaldık. O, nimetlerin tacına, bol bir su kaynağına sahiptir, gerçekten o kadar boldur ki ilkbaharda burası bir bataklıktır ve ilkbahar ekimi Mayıs ayına kadar gecikir. Birkaç büyük köyü vardır, hafifçe yükseltilmiş ve iyi dikilmiştir, bunlardan birkaçı yerleşik maliklerin daha küçük konutları aşan büyük müstahkem evlerine sahiptir. Maddi refahın kanıtları her yerde göze çarpar, ancak bu refahın korunması gerekir; nitekim her çoban, sığırtmaç, sabancı ve manda sürücüsü işine silahlı olarak gider. Katır yavrulu büyük kısrak sürüleri, büyük semiz sığırlar ve içinde yuvarlanacak bolca çamuru olan mandalar, neredeyse tüm köylerin yakınında samanı güvenliğe taşıyan manda arabaları, biçilmemiş ve kavrulmamış otlar, on sekiz inç yüksekliğinde, derin, siyah, taşsız, belirli mevsimlerde geçilmez olan bir toprak, kullanımın yanı sıra ihraç için de kışlık yakıt olan hayvansal yakıtın yükselen konileri, yoğun bir şekilde mavi bir gökyüzü, serin bir esinti ve dalgalanan otların üzerinde süzülen ve Zibar dağlarının kobalt yanlarını lekeleyen bulut gölgelerinin nadir manzarası, Urmi Denizi'ni ilk kez görmek için ne kadar sabırsız olursam olayım, kaçırmayı istemeyeceğim bir manzara oluşturmak için birleşti.
Ötesinde, şimdi tamamen çıplak olan alçak taşlı tepeler var, ancak Eryngium caeruleum ve büyük bir sığırkuyruğunun gösterişli başakları hariç; bir tuz gölü, çoğunlukla şimdi bir tuz tabakası halinde, altından suyun çekildiği buzu taklit eden, ancak hiçbir buzun asla sahip olmadığı bir kokuyla; ve ardından rüzgarlı bir sırta doğru kademeli bir tırmanış ve sonra —Urmi veya Urumiya'nın Ölü Denizi.
O bakış açısından bakıldığında gerçekten ölü görünüyordu ve çevresi de ölüydü. Bir mavi çarşaf gibi uzanıyordu, üzerindeki gökyüzünden bile daha maviydi, görüş sınırlarının ötesine doğru kuzeye doğru uzanıyordu ve doğuda, ancak çok uzaklarda, mavi bir duvağın arkasından hafifçe görünen alçak mavi sıralarla sınırlanmıştı. Batı tarafında, epey geri çekilen ve suyun bulunduğu yere yakın duran patikanın üzerinden geçtiği alçak, yuvarlak, devetüyü rengi yamaçlar veya bayırlar halinde inen dağlar vardır. O noktadan görülebilen miller boyu uzanan yol boyunca yeşil bir tek şey, bir çalı, bir ev veya bir koyun sürüsü, atlı ya da yaya bir yolcu yoktu. Su, parlak renklendirmesinin alaycı güzelliği içinde uzanıyordu; bir kıyısı olmayan, tek bir teknesi bulunmayan, tek bir dalgalanma veya köpük parıltısı olmayan bir deniz, tamamen cansız, geçmiş tüm zamanlardan gelecek tüm zamanlara kadar ölüydü. Ölüdür, daha yakın bir temasta da öyle ve üç mil öteden fark edilebilen kokusu, bilimin sülfürlü hidrojen olarak bildiği o çürüme kokusudur. Şurada burada, gölün doğu rüzgârıyla sürülerek buharlaştığı, gerisinde parıldayan bir tuz kabuğu bıraktığı sığ bir koy veya körfez vardır; bunun ötesinde ise mavi suyun üzerinde kalın, kabarcıklı, siyahımsı-yeşil bir pislik tabakası uzanır. Bu gibi yerlerde kokuyu sadece o etkileyici eski moda kelime olan "kokuşmuşluk" tarif edebilir; bu koku, uşakları ve kervancıbaşıları neredeyse yere serecek kadar güçlüydü. Burada karşılaşılan ve bu büyük tuz gölünün yanında bulunan o buharlaşma bulutu hakkında hiçbir tarif fikir veremez; bu gölün uzunluğu seksen mil ve ortalama genişliği yirmi dörttür.

Dissa'dan birkaç mil uzakta göl suyu tanklara alınır ve buharlaştırılır ve birçok eşek, İran'da satılan tüm tuzlar gibi saf olmayan ve Avrupalıların kullanımı için her zaman evsel ve zahmetli bir tasfiye süreci gerektiren bu ürünle yükleniyordu.
Birkaç millik bir yalnızlıktan sonra, yavaş yavaş geri çekilerek yerini millerle uzanan geniş ve çok verimli bir ovaya bırakan tepelerin kıvrımlarında yer alan köyler görünür. On bir saatlik bir yürüyüşün sonunda, büyük evleri ve meyve bahçeleri, bol suyu, garnizon olarak bir asker müfrezesi, yerleşik bir malikin evi olan önemli Dissa köyüne ulaştık; malikin yokluğunda eşi tarafından hemen davet edildim ve etrafı ekimle o kadar çevriliydi ki kamp için sadece bir anız tarlasında boş bir alan bulunabildi. Kervan henüz yeni gelmişti ve ne yakacak ne de yakınlarda kolayca ulaşılabilecek içme suyu vardı. O kadar tamamen bitmiştim ki attan indirildim ve gece geç saatlerde kamp düzene girene kadar battaniyeler içinde yerde yatırıldım. Sharban, aldatmacasının ortaya çıktığını bildiğinden, çadırımı kurmaya her zamanki gibi yardım etmeden yük atlarıyla birlikte gözden kaybolmuştu. Her zaman neşeli ve çalışkan, her ne kadar her zaman yavaş olsa da Mirza ve Johannes ellerinden geleni yaptılar, ancak saat beşte kalkan uşakları gün batımına kadar getirmemek, işleri gece yarısına yakın bitene kadar neredeyse bitmemek ve bunun karanlıkta yapılmak zorunda olması onlar için çok zordur. Ertesi gün öğleden gün batımına kadar birbirini izleyen toz fırtınaları ve yarım fırtına vardı, ancak çadırım buna iyi dayandı ve ertesi gün bu tekrarlandı. Bu güçlü rüzgarlar bu mevsimde genellikle öğleden sonraları hüküm sürer.
Urmi, 8 Ekim. — Alçak ve çokça sürülmüş tepeler üzerinden yapılan bir yürüyüş, kolay bir iniş ve bir geçit bizi İran'ın "Cenneti" olan Urmi ovasına ve geceyi geçirdiğim ve dün sabah Urmi'ye yarım yürüyüşü yaptığım hoş ve dost canlısı Turkman köyüne indirdi. Bu ova, üzerindeki tepeden bakıldığında gerçekten bir "Cennet"tir, ne de daha yakın bir tanışıklıkta çekiciliğinin kaybolduğunu söyleyebilirim. Ondan çok uzak! İran'da dokuz aydır seyahat ediyorum ve ne beklemem gerektiğini oldukça iyi biliyorum —güzellik ve lüks sürprizleri aramamayı ve kahverengi, kayalık, ağaçsız tepeler arasında, mahsulleri ve cılız kavakları ile söğütleri olan kahverengi köylerle çeşitlenen, çevreleyen çakıllı yabanın sert çoraklığıyla tezat oluşturan ara sıra görülen ekim vahalarıyla yetinmeyi.
Ancak güzel Urmi, gözün görebildiği kadarıyla, tek bir vahadır. Turkman'dan itibaren ova giderek daha cazip hale gelir, ağaçlarla örtülü köyler birbirine daha yakındır, ağaçların çeşitliliği daha büyüktür. Meyve ağaçlarıyla gölgelenmiş sulama kanalları ve kenarları sazlarla çevrili sulama hendekleri, ova boyunca bolca su taşır. Bataklık akarsular boldur. Düz yeşil çimenliklerin güzel uzanışları gözü şenlendirir. Büyük mandalar, köylerdeki tarlalardan gelen siyah, çamurlu, bereketli toprakların gür ürünleriyle yüklü ağır arabaları çeker. Buğday, mısır, fasulye, kavun, kabak, patates, havuç, şalgam, pancar, dolmalık biber, kırmızı biber, patlıcan, bamyalar, hint yağı (yakmak için), pamuk, kökboyası, tekesakalı, acı kök, kereviz, çeşitli türlerde yağlı tohumlar, afyon ve tütünün hepsi gür bir şekilde yetişir. Meyve bahçeleri, soylu sıfatını neredeyse hak eden ağaçlarla doludur. Ceviz ağaçları gerçekten soyludur ve narlar, kayısılar, elmalar, şeftali ve erik ağaçları güzeldir ve yapraklarıyla bağlar görkemlidir, ki bunlar kiraz ve armutunki gibi kırmızı ve altın renkleri içinde geçip

gitmektedir. Doğa işini mükemmelleştirmiştir ve dinlenmektedir. Sonbahar tüm görkemiyle, ama kasveti olmadan yaşanmaktadır.
Erkekler, kadınlar ve çocuklar hep meşguldür. Burada şarap presi çalışmaktadır, şurada kızlar kuru üzüm için hazırlanan teraslara üzüm salkımları sermektedir; kadınlar[1] pamuk ve hint yağı tohumları toplamaktadır, küçük oğlanlar mandaları yıkanmaya götürmektedir, erkekler manda arabalarını sürmekte ve yüklemektedir, kısrakları gütmektedir, saban sürmekte ve hendek kazmaktadır ve sayısız köyde ambarlar doldurulmaktadır; otlar ve kırmızı biberler kuruması için çatılardan asılmaktadır, kadınlar hayvansal yakıttan büyük kalıplar yapmaktadır (ki bunlardan ihraç edecek kadar fazlasına sahiptirler) ve bunları büyük konik yığınlar halinde inşa etmektedirler, yaşlı kocakarılar güneşte eğirmektedir ve kundaklanmış bebekler beşikleri içinde bağlı olarak tarlalarda ve bağlarda yatmakta, bu sırada anneler çalışmaktadır. Güzelliğin, bereketin ve çalışkanlığın bu resmi, bir tarafta Kerdestan dağları ile, diğer tarafta ise içinden Urmi Denizi'nin derin mavi sularının anlık görüntülerinin algılandığı uzun kavak dizileriyle çerçevelenmiştir. Toros zincirinin bir uzantısı olan bu Kerdestan dağları, karakterlerindeki sertlikle ve tüm daha küçük sıraları cüceleştirmeleriyle, Sulduz ve Urmi'nin lüks ovalarıyla görkemli bir tezat oluşturur.

[1] Hristiyan kadınlar ve kızlar tarlalardaki işleri erkeklerle paylaşırlar.

Kuzeye doğru ilerledikçe köyler sıklaştı, pek çok patika birleşerek yaya yolcular, atlılar, deve ve at kervanları ile kavun ve odun yüklü eşek dizileriyle hıncahınç dolu geniş bir yola dönüştü. Daha da ileride yol, ağaçların altında yeşil çimenlerin uzandığı güzel meyve bahçelerinin içinden geçiyor; her iki tarafta kerpiç duvarlar var ve bunların üzerinden bir elaeagnusun (iğde ağacının) zarif dalları ile gri-yeşil yaprakları, kızıl meyve salkımlarıyla birlikte aşağı doğru sarkıyor.
Büyük Geog-tapa köyünde genç bir atlı bana yetişti ve kendi ana dilimde, "Can you speak English?" (İngilizce konuşabiliyor musunuz?) dedi. Urmi'deki Amerikan Koleji mezunu ve Shamasha Khananeshoo'nun okulunda (İngiltere'deki destekçileri tarafından Diyakos Abraham olarak daha iyi bilinir) bir öğretmen olduğu anlaşıldı. Bana beklendiğimi söyledi ve kısa bir süre sonra Urmi'deki en eski misyonerin oğlu olan Dr. Labaree tarafından karşılandım.
Kalan dört mil neredeyse tamamen güzel ağaçların gölgesi altında, on yıl önceki Kurt istilasından sonra makul bir şekilde onarılmış olan şehir duvarları ile kapılarının yanından geçerek ve ağaçların arasından sınırın görkemli dağlarının görüldüğü güzel, ağaçlık bir araziye çıkarak geçti; burada güzel bir kapı yolu, bizi şimdi yarım asırdan daha eski olan Amerikan Presbiteryen Misyonu'nun sur dışındaki binalarının bulunduğu parka kabul etti. Bunlar yüksek bir zemin üzerinde, iyi ağaçlandırılmış bir yerdedir ve ağaçların arasından dağlara ve ovaya açılan anlık manzaralar büyüleyicidir.
Önceden mektup yazmış olan Hamadan'daki dostlarımın nezaketi sayesinde, Urmi Koleji'nin Müdürü Dr. Shedd'in evinde hoş karşılandım.[1]
Varışımdan sonraki iki saat içinde, İngiliz Misyonu'ndan Canon Maclean ve Bay Lang ile Dr. Labaree ve Fiske Ruhban Okulu'nun hanımları tarafından ziyaret edilme

şerefine eriştim; İngiliz, Fransız ve Amerikalı misyonerler Urmi'deki tek Avrupalı sakinlerdir.

I. L. B.

[1] İran ve Küçük Asya'daki Amerikalı, Presbiteryen ve Kongregasyonel misyonerlerden gördüğüm hak etmediğim ve aşırı nezaketi burada kaydetmek benim için hoş bir görevdir. Anglican Kilisesi'nin bir üyesi olmama rağmen bir yabancıyı kendi nazik ve kültürlü evlerinde sadece hoş karşılamakla kalmadılar, beni ağırlayabilmek için sık sık kendilerini epey bir zahmete soktular; aynı zamanda kendi çalışmalarının ve hayatlarının ilgi çekici yönlerini bana gönülden aktardılar, çok değerli zamanları ve emekleri pahasına daha ileri yolculuklarım için karmaşık ve genellikle zor düzenlemelerde bana yardımcı oldular, kendileri de "yabancı bir diyarda yabancı" olduklarından bir yabancının kalbini bildiklerini mümkün olan her yolla gösterdiler. Özellikle, Kuzey-Batı İran seyahatimin bir amacının da onlarınkinden farklı ve diyebilirim ki zıt çizgilerde çalışan Canterbury Başpiskoposunun Asur Misyonlarını ziyaret etmek olduğunun bilincinde olan Urmi'deki Presbiteryen misyonerlerin bana gösterdiği nezaket ve misafirperverliği şükranla anmayı bir borç bilirim.

URMİ'DEKİ PROTESTAN MİSYONLARI ÜZERİNE NOTLAR[1]

Urmi'ye dair bir taslak, orada büyük bir ölçekte yürütülen misyon çalışmasının bir özetini içermeseydi genel ilgi uyandıracak pek az özellik sunardı; bu çalışma ilk olarak Amerikan Presbiteryen Yabancı Misyonlar Kurulu'nun hem din adamı hem de meslekten olan, kadın ve erkek çok sayıdaki temsilcisi tarafından ve ikinci olarak, "Canterbury Başpiskoposunun Asur Hristiyanları Misyonu" olarak bilinen yapıyı oluşturan İngiliz Misyonu din adamları ile Bethany Rahbeleri tarafından yürütülmektedir.

Bunların yanı sıra, St. Vincent de Paul Rahbeleri tarafından desteklenen ve kırk yıldır Urmi'de ile Salmas ovasında çalışmakta olan Fransız Lazaristlerin bir Latin Misyonu da mevcuttur.

Zerdüşt'ün itibar edilen doğum yeri ve geçmiş çağlarda Ateş Tapınımı'nın büyük merkezi olan Urmi, 1834 yılında Amerikan Misyonu'nun Nasturilere yönelik merkez karargâhı haline getirilmişti; burası Julfa'daki C. M. S. Misyonu hariç tutulursa, 1885 yılına kadar İran'daki tek Protestan Misyonuydu.

Şu anda Urmi'de atanmış dört Amerikalı misyoner, birkaç hanımefendi ve çalışan bir tıbbi misyoner bulunmaktadır. Onların gözetimi altında otuz atanmış ve otuz bir lisanslı papaz, doksan üç yerli yardımcı ve üç İncil kadını (İncil öğreticisi kadın) yer almaktadır. Kolejde ve kızlar için Fiske Ruhban Okulu'nda öğretmen, mütercim, matbaacı ve tıbbi asistan olarak istihdam edilen Nasturi veya Süryani sayısı epey bir miktardadır.

Sayısız köyüyle tüm Urmi ovası ve Kurt dağlarının Süryani mezralarını içeren doğu kısmı, Misyon çalışmasının nüfuz alanı içinde yer almaktadır.

Bu Misyonun Süryanilere, Ermenilere ve Yahudilere serbest erişimi vardır, ancak Müslümanlar için halka açık bir vaaz veya öğretim olamaz, ne de bir Müslüman açıkça Hristiyanlığı benimseyebilir ya da hedef adam haline gelmeksizin Süryani ayinlerine sıkça katılabilir. Bu nedenle, Müslümanlarla sohbet etme ve aralarında İncil'i yayma konusundaki tüm fırsatlardan yararlanılsa da, misyon çalışması esas olarak nominal Hristiyanlar arasındadır.

Amerikalılar Urmi'de çok büyük miktarda mülke sahiptir. Çok sayıda kız çocuğunun eğitimin yanı sıra yatılı olarak da kaldığı bir Yüksek Okul olan Fiske Ruhban Okulu, hem din adamı hem de meslekten olan kadın misyonerlerin bazı evleriyle birlikte şehir surlarının içinde yer almaktadır. Yaklaşık bir mil dışarıda ise bol ağaçlı ve sulak, güzel çınar caddelerine sahip, yaklaşık on beş dönümlük güzel ve değerli bir arazi

edinmişlerdir. Urmi Koleji'nin büyük binaları, profesörlerin evleri, Dispanser ve her iki cinsten hastalar için Tıbbi Misyon Hastaneleri bu arazinin üzerindedir.
Urmi Koleji'nde çok üst düzey bir eğitim verilmektedir ve genel müfredata ek olarak hem ilahiyat hem de tıp eğitimi için imkanlar mevcuttur. Geçen yıl 151 öğrenci vardı ve bunlardan on sekizi mezun oldu.
Verilen eğitim, beklenmeyen bir sonucu beraberinde getirmektedir. Eğitimli Süryani ve Ermeni genç erkekler, genel olarak papaz ve öğretmen olarak kendi ülkelerinde kalmayı hiç arzulamayarak ve başka türlü "ilerlemek" için hiçbir fırsat bulamayarak, son zamanlarda eğitimlerini kazançlı bir hesaba dönüştürebilecekleri Amerika, Rusya veya başka herhangi bir ülke için İran'dan ayrılma çılgınlığına kapılmışlardır. Fiske Ruhban Okulu'nda verilen takdire şayan eğitim ve öğretimin, kendi "kız mezunları" arasında benzer bir huzursuzluk yaratmadığını eklemeye pek gerek yoktur. Kızlar erken yaşta evlenmekte, iyi ev hanımları olmakta ve çoğunlukla zeki ve nazik Hristiyanlar olarak yaşamaktadırlar.
Muhtemelen Urmi Koleji'nde verilen eğitim, ülkenin gereksinimleri ve öğrencilerin muhtemel geleceği için çok yüksek ve çok Batılıdır. Her halükarda Urmi'de, daha sonra Asya Küçük'teki (Anadolu'daki) bazı Amerikan Misyon Kolejleri hakkında da duyduğum üzere, benzer pişmanlıklar dile getirilmiştir. Misyonerler, doğrudan dini sonuçların arzulandığı kadar belirgin olmadığını, genç erkeklerin müjdeleme çalışması için herhangi bir sayıda kendilerini sunmaya hazır olmadıklarını ve mevcut eğilimin seküler istihdam ile kişisel çıkar aramak yönünde olduğunu söylemektedirler.
[1] Kasabanın ve gölün adı çeşitli şekillerde Urmi, Urumi, Urumiya, Ourmia ve Oroomiah olarak yazılır. Müslümanlar buraya Urumi derler, Hristiyanlar ise Urmi derler ki ben de bu yazıma sadık kaldım.

Bu dünyevi eğilim bu dönemde güçlü bir şekilde öne çıksa da, İran, Türkiye ve Rusya'ya[1] dağılmış bir dizi müjdeleme işçisi eğitimlerini ve dini ilhamlarını Urmi Koleji'nin öğretilerine borçludur. Şu anda genç erkeklerden birkaçı, milliyet ayrımı gözetmeksizin İncil'i herkese ulaştırmak amacıyla öğretmen ve vaiz olarak yola çıkmak üzere kendi aralarında birleştiler. Bu hareketin umut verici yanı, yerli kökenli olması ve genç erkeklerin kendi geçimlerini sağlamalarıdır. Yetenekli bir Süryani hekim ve bir arkadaşı da sadece ilaç masraflarına yönelik yardımları kabul ederek, kendi masraflarıyla vaazlar vermekte ve şifa dağıtmaktadırlar.
Stundistlerin "Piskoposumuz" demeyi sevdikleri Dilakoff, birkaç kez hapse atılmıştır ancak serbest bırakıldıktan sonra Kırım'da ve Volga'da Molokan tarikatı arasında öğretmenlik yapmaya başlamış ve aralarında on altı cemaatin kurulduğu büyük bir başarı elde etmiştir. Onun bu şevki, kendisini o zamandan beri Amoor'daki Molokan kolonilerine kadar götürmüş, burada üç yıldır o kadar dikkat çekici sonuçlarla vaazlar vermiş ve öğretmenlik yapmıştır ki "Modern Bir Havari" unvanını almıştır.
[1] Rusya'daki Stundistlerin maruz kaldığı zulmün epey bir dikkat çektiği şu dönemde, Stundist hareketinin en eski öncülerinden birinin Süryani ve Eski Amerikan Koleji mezunu Yacub Dilakoff olduğunu duymak okuyucularımın ilgisini çekebilir. Kendisi otuz yıl önce Rusya'ya gitmiş ve köylülerin cehaleti ile kaba batıl inançları karşısında o kadar dehşete düşmüştür ki, onları aydınlatmak ümidiyle Rusça öğrenmiş ve bu amacına yardımcı olmak için gezici bir İncil satıcısı olmuştur. "Sıradan halk onu memnuniyetle dinledi" ve hem Ortodokslar hem de Lüterciler arasında dua birlikleri kuruldu; buralara sıkça devam edenler, saat anlamına gelen stunde kelimesinden türeyen ve bugün bilinen isimlerini aldılar.

Urmiye’deki Tıbbi Misyon, iyi donanımlı dispanseri ve iki takdire şayan hastanesiyle, tüm dünyadaki benzer misyonlar gibi son derece büyük bir değere sahiptir.
Dr. Cochrane, İran nezaket kurallarının inceliklerine gösterdiği saygı ve özen sayesinde İranlı yetkililer tarafından son derece makbul karşılanmakta ve kendisine birden fazla kez büyük bir incelik ve yetenek gerektiren görevler emanet edilmektedir. Urmiye ve çevresindeki Müslümanlar tarafından büyük ölçüde güvenilen biridir; onlarla sosyal olarak dostane ve rahat ilişkiler içinde iç içe yaşamaktadır.
O ve genç misyonerlerden bazıları, babaları da kendilerinden önce misyonerlik yapmış olduğundan İran’da doğmuşlardır. Amerika’daki eğitimlerini tamamladıktan sonra, sadece nezaket kuralları ve adetlerin yanı sıra Süryanice ve Farsçaya dair derin bir bilgiyle dönmekle kalmamış; aynı zamanda yardım etmek ve eğitmek için orada bulundukları insanlara karşı, tek bir nesilde ve çocuklukta edinilmemiş dillerle kazanılması zor olan o eksiksiz sempatiyi de beraberlerinde getirmişlerdir. **Dr. Cochrane’in, güzel Urmiye ovasına tepeden bakan dağların korkulan sakinleri olan Kurtlarla pek komik ilginç ilişkisi olmuştur;** daimi bir "savaş boyası" içinde görünen bir Kurt, dispanserin kapı görevlisidir. Bu sert ve yağmacı insanlar üzerinde "Misyoner Hakim" tarafından kazanılan nüfuzun en sıra dışı sonuçlarından biri, 1881 yılında, **Ubeydullah Han'ın 11.000 Kurt ile Urmiye’yi kuşatması sırasında gerçekleşti.**
Altı ay önce, bu Han’ın ricası üzerine Dr. Cochrane, dağlara doğru üç günlük bir yolculuğa çıkmış ve orada on gün kalmıştı; bu süre zarfında Han’ı ağır bir zatürreden iyileştirmiş ve birkaç Kurt liderle tanışmıştı. Kuşatma başlamadan önce Ubeydullah Han, Dr. Cochrane’e haber göndererek onun ikametgahını ve kimlerin onun insanı olduğunu bilmek istediğini, böylece adamlarının elinden hiçbirinin zarar görmemesini sağlayacağını iletti. Sadece bununla kalmayıp, ovadaki Hristiyan köylerinin isimlerini istedi ve Hakim’e, kendilerine ait hiçbir şeye dokunulmaması yönünde emirler içeren mektuplar verdi. Misyoner aileler Kolej’de toplandı ve Kurt hatlarına çok yakın olan Kolej arazisine, büyükbaş hayvanları ve atlarıyla birlikte 500 Hristiyan sığındı.
Kuşatma yedi hafta sürdü, büyük can kayıpları yaşandı ve zaman geçtikçe hem Kurtların hem de Farsların öfkesini artıran pek çok "savaş dehşeti" meydana geldi. Ancak Ubeydullah sözünü tuttu ve Hakim ile onun şifa sanatına olan saygısından ötürü, hiçbir misyonerin başındaki tek bir saça bile dokunulmadığı gibi, kapıların ardındaki karışık kalabalık ve sürüler de aynı şekilde esirgendi.
Eski tıbbi misyonerin dul eşi Bayan Cochrane, hastanelerdeki yemek ve hemşirelik işlerini denetlemektedir; en fanatik Kurt veya İranlı Müslümanın bile onun parlak ve sevgi dolu varlığının cazibesine kayıtsız kalabileceğinden şüphe duyuyorum. Dr. Cochrane’in mesleği ona her yerde evleri ve kalpleri açmaktadır. Herkes onu bir dost ve velinimen olarak kabul eder; Müslümanlar arasında Hristiyan inancını açıklamak için başkalarına tanınmayan fırsatlara sahiptir. Ondan alınacak bir mektup, Kurt dağlarının bazı bölgelerinden güvenli bir geçiş hakkıdır ve adının sadece zikredilmesi bile, bu sert sakinlerin iyi niyetini kazanmak için bir pasaport hükmündedir.
Misyonun çalışmaları Urmiye şehri ile sınırlı değildir. Ovanın köyleri arasında seksen dört okul bulunmakta, buralarda çoğunlukla Süryanice eğitim verilmekte ve bunların

yedisi sadece kızlar içindir. Misyoner hanımlar geniş çapta seyahat etmekte, hem Müslüman hem de Hristiyan kadınlar tarafından sıcak bir şekilde karşılanmaktadırlar; hatta 1881'deki yenilgilerinden bu yana barışçıl uğraşlara yönelen ve **bazıları Hristiyan olan Kurt aileler bile onları iyi karşılamaktadır.**

Amerikalı misyonerler, elli yıl içinde, sadece karşılıksız olduğu kabul edilen emekleriyle değil, aynı zamanda yaşamlarının dürüstlüğü ve doğruluğuyla da çok ciddi ve geniş çaplı bir nüfuz kazanmışlardır; Urmiye Müslümanlarının artan dostluğu ve erişilebilirliği, Hristiyanlığın daha saf öğretilerinin ve Efendimizin yaşam tarzının, onlar tarafından eskisine göre daha az düşmanlık veya kayıtsızlıkla karşılanacağına dair umut vermektedir.

Misyonun tarihi, en eski üyelerinden biri olan Dr. Shedd'in sözleriyle en iyi şekilde aktarılmaktadır:[1]

[1]Kuruluşundan yirmi sekiz yıl sonra, Eski Kilise'de rütbe almış piskoposlar, presbiterler ve diyakonlardan oluşan bir konferans; vaizler, yaşlılar ve misyonerlerle birlikte toplanıp müzakerelerde bulundu. "Bu konferans kendi inanç ikrarını, yönetim biçimini ve disiplinini benimsedi; ilk başta oldukça basitti. Some hususlar Eski Kilise'nin kanun ve ritüellerinden, diğerleri ise Protestan kiliselerinin uygulamalarından alındı. Eski Kilise'nin geleneklerine bir ölçüde saygı gösterildi; örneğin, yerli din kardeşlerini diyakonluğu dünyevi işlerde sadece bir hizmete indirgemeye ikna edecek hiçbir nüfuz oluşmadı. Diyakonlar vaaz verme yetkisine sahip bir sınıftır."

Bu kilisenin sonraki tarihi hakkında aynı otorite şöyle yazmaktadır:—

"1835'teki misyonerler, din adamları ve halk tarafından memnuniyetle karşılandı ve uzun yıllar boyunca eski yapıyı (Süryani Kilisesi) organizasyonunu bozmadan reforme etmek için dürüst bir çaba sarf edildi. Bu çaba başarısız oldu ve aşağıdaki nedenlerden dolayı yavaş yavaş yeni bir kilise kuruldu:—

(1) Zulüm: Patrik, Evanjelik çalışmayı yok etmek için elinden gelen her şeyi yaptı. Öğretmenleri tehdit etti, dövdü, hapsetti, din değiştirenleri cezalandırdı ve onları kendi cemaatinden ayrılmaya zorladı.

(2) Disiplin Eksikliği: Din değiştirenler, kutsal kitaba dayanmayan uygulamaları ve süregelen bariz suistimalleri artık kabul edemez hale gelmişlerdi ve bunları reforme etmenin bir yolu olmadığı açıkça ortaya çıkmıştı. Her çabada durum daha da kötüleşti.

(3) Öğreti Eksikliği: Din değiştirenler, Eski Kilise'nin ölü dilinde, ritüellerinde ve buyruklarında bulduklarından daha iyi bir ilgi ile daha saf ve nitelikli bir öğreti ve lütuf aracı talep ettiler.

Misyonerler, Nasturi Kilisesi'nin reforme edilip arındırılacağına dair umutlarından kolay kolay vazgeçmediler; ancak umutları boşa çıktı. Bu nedenle çabaları insanları kendi inançlarına döndürmek (propaganda yapmak) değil, tüm halkı Hristiyanlık hakikatiyle mayalamaktı. Ayrılık, herhangi bir düşmanlık ya da çekişme ruhu olmaksızın gerçekleşti. Şiddetli bir kopuş yaşanmadı. Misyonerler, Eski Kilise din adamlarına veya onun yönetim biçimine karşı tek bir kelime bile yayınlamadılar.

Eski Kilise'nin rütbe atamaları her zaman geçerli kabul edildi. Misyonerler ve evanjelik piskoposlar zaman zaman rütbe verme törenlerine katıldılar; Episkopal (Piskoposluk) rütbe atamasının nerede bittiğini ve Reforme edilmiş yapı içindeki Presbiteryen düzenin nerede başladığını net bir çizgiyle ayırmak zor olabilirdi.

Presbiteryen misyon çalışmasının eski din adamlarıyla olan ilişkisi, diğer Doğu Hristiyanları arasında bulunandan tamamen farklıdır. Elli yıl önce görevde olan Patrik, başlangıçta misyonerlere karşı çok dost canlısıydı ve misyon evlerinin inşasını bizzat denetleyerek yardımcı olmuştu. Sonrasında ise misyonu dağıtmak için elinden gelen her şeyi yaptı. Şu anda görevde olan Patrik ise tarafsız bir tutum takınmış olup, çalışmalarımıza karşı sık sık adalet ve dostluk belirtileri göstermektedir.

Kilise hiyerarşisinde bir sonraki rütbe Mattran'dır (Süryanice Metropolit). Bu kişi, on üçüncü yüzyılda adı geçen yirmi beş Metropolitten geriye kalan tek kişidir. Şu anki makam sahibi, yakın zamanda Evanjelik Kilisemize, temel konularda kutsal kitaba dayalı bir zemin oluşturarak ve temel olmayan hususlarda özgürlük tanıyarak bir anlayış birliğine varılması yönünde açık tekliflerde bulundu. Belki aramızdaki tüm kutsal kitapla ilgili meseleleri tam olarak kavrayamıyor, ancak dürüstçe hareket etmek ve halkına fayda sağlamak konusunda samimi bir arzu besliyor.

Piskoposlardan üçü Reform hareketiyle birleşti ve Evanjelik Kilisesi bünyesinde vefat etti. Kerdestan'daki üç piskopos da dost canlısıdır ve nüfuzlarını okullarımızın lehine kullanmaktadırlar.

En azından İran'daki Eski Kilise rahiplerinin veya presbiterlerinin büyük bir çoğunluğu ve diyakonların da aynı orandaki bir kısmı Reform hareketiyle birleşti. Toplamda rahiplerin neredeyse yüzde yetmişi; öğretmen, vaiz veya papaz olarak misyonla birlikte emek verdi ve bunların yarısından fazlası çalışmalarına devam ederek Sinodumuzun (Meclisimizin) birer üyesi oldu. Bazı yerlerde Reform, neredeyse tüm nüfuzu kendi etkisi altında topladı. Pek çok yerde, kış ibadetlerimizde nüfusun yarısını görmek olağan dışı bir durum değildir. Öte yandan, din adamlarının ahlaksız ve muhalif olduğu, cahilliğin ve kötülüğün kol gezdiği ve Reformun çok yavaş ilerlediği pek çok yer de mevcuttur."

Yapısı ve inanç bildirgesi nedeniyle "Presbiteryen Süryani Kilisesi" olarak da adlandırılabilecek olan "Evanjelik Süryani Kilisesi" cemaati üyelerinin sayısı 1857 yılında 216 iken, 1887 yılında 2003'e ulaşmıştır.

Hristiyan öğretisinin ve örneğinin sonuçları bir yana, dürüst yabancıların yarım asrı aşkın bir süredir Urmiye'de ikamet etmesinin Nasturilerin durumu üzerinde son derece yararlı bir etki yarattığına bence şüphe yoktur. İlk Amerikalı misyonerlerin Urmiye'ye yerleştiği dönemde İslam'ın boyunduruğu neredeyse dayanılmaz boyuttaydı. Hristiyanlar baskı görüyor ve yağmalanıyor, kızları zorla ellerinden alınıyor ve kendilerine kalan azıcık dini vecibeyi yerine getirmelerine dahi neredeyse hiç izin verilmiyordu. Avrupa kamuoyuna karşı hassas olan İran Hükümeti, misyonerlerin raporlarından haklı olarak çekindiği bu durumu zamanla kademeli olarak düzeltti; günümüzde Urmiye ve bitişiğindeki ova Hristiyanlarının nispeten şikayet edecek pek az şeyi vardır.

Aynı dönemde Süryani Kilisesi, tamamen cehalet ve batıl inançlara batmış olarak en kötü dönemini yaşıyordu. Kutsal Kitap'ın hiçbir açıklaması yoktu ve tüm ibadetler, o zamanlar da tıpkı şimdiki gibi "halk tarafından anlaşılmayan" eski Süryanice dilindeydi. Kitapları veya okul kurma yetenekleri yoktu. Kutsal Kitaplar çok nadirdi ve tek bir Mezmurlar nüshası 32 şilinden daha ucuza satın alınamıyordu. İlk dönemlerin bilgili rahibeleri ve diyakonlarının (kadın din görevlileri) halefleri yoktu. Kadınlar tamamen ihmal edilmişti ve aralarındaki genç kadınların kilisede görülmesi uygunsuz karşılanıyordu. Urmiye'de tek bir kadın bile okuma bilmiyordu ve tüm Nasturi bölgesinde, Patriğin kız kardeşi ile iki ya da üç rahibe hariç, kadınlar tamamen okuryazarlık dışı kalmıştı.

Kutsal Kitap'ın şu anda gözden geçirilmekte olan asil bir çalışma niteliğindeki modern Süryaniceye tercümesi; Kolej; Kadın Ruhban Okulu; çok sayıda aydınlatıcı kitabın tercümesi ve yayımı; Rays of Light (Işık Hüzmeleri) adlı süreli yayının dağıtımı ve bunun yanı sıra, temel amaçları aralarında yaşadıkları halkın dini ve entelektüel açıdan yükselmesi olan kadın ve erkeklerle elli yıllık bir etkileşim, dikkate değer bir değişim yaratmıştır; her ne kadar bu değişim tehlikelerle tehdit ediliyor olsa ve kesinlikle katışıksız bir iyilik olmasa da bu durum inkar edilemez.

Urmiye'de veya başka bir yerde Reform hareketinin, onu başlatan kurumun ortadan kalkması durumunda herhangi bir güçle ayakta kalıp kalamayacağına ve ritüeli olmayan, Doğunun dehasına ve babaların geleneklerine yabancı bir yönetim biçimine sahip bir Kilisenin, son derece muhafazakar bir halkın sevgisinde kök salıp salamayacağına karar vermek geleceğe kalmıştır.

Doğu Katolikosu Mar Şimun'un (Süryani Kilisesi Patriği) ricası üzerine mevcut Canterbury Başpiskoposu tarafından kurulan Misyon, 1885 sonbaharında Urmiye'ye ulaştı. Ziyaretim sırasında bu misyon; Oxford ve Cambridge Üniversitelerinden mezun beş rahip ile rütbe almış bir Süryaniden oluşuyordu; bunlardan dördü Urmiye'deki merkezde, biri Kurt dağlarında ve biri de Urmiye Ovası'ndaydı. Bethany'li Dört Rahibe, kızlar için bir yatılı okul açmak ve kadınları eğitmek amacıyla 1890 baharında buraya geldi.

Anglikan ve Amerikan misyonlarının izlediği hatların taban tabana zıt olduğunu ve çalışma biçimlerinin ister istemez birbiriyle çeliştiğini söylemeye gerek bile yoktur. İlki (Amerikan misyonu) pratik olarak inanç değiştirmeye yönelik (propaganda yapan) bir kurumdur ve İran'da bir Presbiteryen Kilisesi inşa etmek için çalışmaktadır; diğerinin (Anglikan misyonu) amaçları ise "kadim bir kiliseyi hakikat yoluna geri döndürmek ve

böylece onu ana kilisesi olan Doğu Ortodoks Kilisesi ile birleşmeye hazırlamaktır." İkincisinin amaçları ve kilise içindeki konumu aşağıdaki notta kısaca özetlenmiştir.[1] Misyonu destekleyenlerin yapacağı asıl iş kendileri tarafından şöyle özetlenmektedir: "Misyonun görevi ilk olarak, okuryazar bir ruhban sınıfı yetiştirmek; ikinci olarak, gençleri genel olarak hem dini hem de seküler bilgilerle eğitmek; ve üçüncü olarak, Asurluların çok bağlı oldukları, orijinal dillerinde hiçbir zaman basılmamış olan ve şüpheli doktrinlerden uzak oluşlarıyla çok ilkel nitelikleri gözüken o ilk dönem ayin usullerini ve hizmet kitaplarını basmaktır. Misyon, bir yandan Asurluları Anglikanlaştırmaya çalışmadığı gibi, diğer yandan da onları Hristiyanlığın geri kalanından ayıran veya önemini küçümseyen sapkınlığı hoş görmeyi de amaçlamaz."
İngiliz din adamları bekardır, maaş almazlar ve kişisel giderler için her biri yılda 25 sterlin alarak ortak bir kasa ile birlikte yaşarlar.

[1] "Tanrı'nın izniyle: (1) Düşmüş bir Doğu Kilisesi'ni ayağa kaldırmak ve yeniden canlandırmak, Hristiyanlık Kiliseleri arasındaki yerini yeniden almasını sağlamak. (2) Yüzyılların baskısının zayıflık ve cehalet durumuna düşürdüğü bir kiliseye manevi hayat aşılamak. (3) Keldani veya Asurlu Hristiyanlara (a) Kutsal Katolik ve Apostolik Kilise'nin genel ilkeleri üzerine dini bir eğitim; (b) yaşam koşullarına uygun olarak tasarlanmış seküler bir eğitim vermek; bu süreçte aşırı eğitimin ve Avrupalılaştırma eğitiminin getireceği yaygın hatalara ve tehlikelere karşı son derece dikkatli bir şekilde korunulmalıdır. (4) Okullar ve seminerler aracılığıyla yerli ruhban sınıfını, yüksek görevlerine, köylerindeki insanların liderleri ve öğretmenleri olarak sorumluluklarını üstlenmeye layık olacak şekilde eğitmek ve yükseltmek. (5) Halkın aşırı yoksulluğu ve sefaleti nedeniyle şu anda hiç bulunmayan okullar inşa etmek. (6) Patrik ve Piskoposlara tavsiyelerle, teşviklerle ve aktif destekle yardımcı olmak. (7) Keldani Kilisesi'ni kendi kadim hatları doğrultusunda yeniden düzenlemek, kullanılmamaktan paslanmış olan kilise mekanizmasını harekete geçirmek ve hem ruhban sınıfı hem de halk arasında dini disiplini yeniden canlandırmak. (8) Kadim Keldani hizmet kitaplarını basmak. Bunlar şu anda yalnızca el yazması halindedir ve kopya sayısı cemaat kiliselerinin ihtiyacını karşılamak için tamamen yetersizdir."

Bu, inanç değiştirmeyi amaçlayan (propaganda yapan) bir misyon değildir; öğretir, eğitir ve basar. Urmiye'de on yedi yaş altı erkek çocuklar için bir lisesi, Urmiye Ovası'nda ise iki okulu vardır; ancak bu okulların çalışmalarının tamamlayıcısı sayılabilecek asıl kurum, rahipler, diyakonlar ve kutsal rütbe adayları için eğitim veren Urmiye Yüksek Okulu'dur. Bu dört kurumda, çoğunluğu yatılı olmak üzere yaklaşık 200 öğrenci bulunmaktadır. Ayrıca yetmiş iki köy gündüz okulu vardır ve geçen yılki toplam katılım 1248 erkek çocuk ve 225 kız çocuk şeklindeydi. Yetmiş altı diyakon ve on yedi yaş üstü genç adam Urmiye'deki Yüksek Okul'da eğitim görmektedir.
Sıradan okullarda verilen eğitim, bizim ilkokullarımızın seviyesindedir. Rahipler, diyakonlar ve bazıları dağlı olan meslekten olmayan kişileri (halkı) barındıran Meryem Ana ve Aziz Yuhanna Okulu'nda öğretilen dersler şunlardır: Kutsal Kitap, ilmihal, Kutsal Kitap coğrafyası, genel tarih, ayin usulü (litürji), vaaz verme, İngilizce, Farsça, Osmanlı Türkçesi, aritmetik ve Eski Süryanice.[1] Vaaz verme eğitimi uygulamalı olarak verilmektedir. Sistematik bir teolojik plan dahilinde 100 konudan oluşan bir liste hazırlanmıştır ve her hafta diyakonlardan ikisi bu listeden konular seçerek bunlara dair vaazlar yazmaktadır.
1887 yılında Misyon din adamları, tüm okullarındaki öğrencilerin ezberlemekle yükümlü olduğu, "Kutsal Kitap'tan kanıtlar" içeren ve 200 ila 300 sorudan oluşan bir ilmihal hazırladılar.
Urmiye Lisesi ve Yüksek Okul'daki erkek çocuklar misyon evinde kalırlar ve din adamlarının sürekli gözetimi altındadırlar. Yemekleri ve yaşam alışkanlıkları

tamamen Doğuludur. Batı tarzı davranış ve adetlerin her türlü taklidi yasaktır; Misyonun politikası, Süryanilerin kendi ulusal adetleriyle gurur duymalarını sağlamaktır; zira bu adetler kural olarak kendi koşullarına ve ülkelerine uyum sağlamıştır. Avrupa giyimini ve davranışlarını taklit edenlere ise yukarıdan bakılır (hor görülür). Ulusal kimlikten uzaklaştırmaya (asimilasyona) karşı mümkün olan her yolla mücadele edilmektedir.

[1] "Bir ders olarak Eski Süryanice; Kutsal Kitap'ın belirli bölümlerini okumak ve bunları modern Süryaniceye tercüme etmek anlamına gelir."

Bir buçuk yıl önce, Bethany Rahibeleri topluluğundan dört hanım tarafından kadınlar arasında çalışmalara başlandı. Süryani kadınların konumu, Fiske Ruhban Okulu aracılığıyla kısmen iyileştirilmiş olmasına rağmen hâlâ çok düşüktür; Eski Kilise bünyesinde bu konumu yükseltmek, bunun vasıtasıyla da ev hayatının niteliğini ve çocukların eğitimini geliştirmek mutlak bir zorunluluktur. Bu hanımların okulunda yaşları sekiz ile on altı arasında değişen otuz yatılı öğrenci bulunmakta olup, köy okullarında edinilmiş temel bir okuma bilgisine sahip olmak okula kabul şartıdır. Günlük dersler; Kutsal Kitap öğretimi, daha önce bahsedilen ilmihal, eski ve modern Süryanice, coğrafya, aritmetik ile ev işleri ve iğne oyasının tüm dallarından oluşmaktadır. Süryani adetlerine gereken saygı gösterilmekte ve göz alıcı geleneksel Süryani kıyafetleri muhafaza edilmektedir.

Bu hanımlar temel düzeyde Süryanice öğrendiklerinden beri Urmiye köylerini gezmekte, Kutsal Kitap sınıfları düzenlemekte, eğitim vermekte ve hastalar arasında ilaç dağıtmaktadırlar. Hristiyan kadınların cehaleti ve batıl inançları neredeyse inanılmayacak boyuttadır. "Rahibelerin" karşılaşmak zorunda olduğu en büyük zorluklardan biri kızların erken yaşta evlendirilmelerinden kaynaklanmaktadır; on bir ve on iki yaşlarındaki çocuk gelinler oldukça yaygındır. Bu seçkin ve kültürlü Hristiyan hanımların varlığının, nezaketinin ve fedakarlığının öğrenciler üzerinde son derece olumlu bir etki yaratması ve Urmiye'de ikamet ettikleri her ay bu etkinin güçlenmesi makul bir beklentidir. Müslümanlar, kendi istekleriyle evlenmemeyi (bekareti) seçen kadınların konumunu anlamakta, buna saygı duymakta ve onlardan "dünyayı terk etmiş olanlar" diye söz etmektedirler.

Misyon din adamları son zamanlarda, Urmiye Ovası'ndaki yetişkin Süryani nüfusunu eğitmek için aralarında sistematik vaazlar vererek, Hristiyanlığın ilkelerini son derece temel bir şekilde açıklayarak ve bunların insan hayatına uygulanışını aktararak çaba sarf etmektedirler. Ayrıca bir matbaa kurmuşlar ve Süryanice yazı karakteriyle çok sayıda okul kitabı, İlmihal, Süryani ayin belgelerinin en hürmet göreni olan Havarilerin Litürjisi'ni, İkinci ve Üçüncü Litürjiler'i, Vaftiz Hizmet Metni'ni, eski ve modern Süryanice dil bilgilerini ve bir Lektiyonery (Kutsal Metin Seçkisi) basmışlardır. Bir zamanlar dünyadaki ilk misyon kuruluşu olan bu kadim Doğu kilisesinin reforme edilebilmesi ve aydınlatılabilmesi durumunda; adetleri, karakterleri ve düşünce yapıları bakımından kendilerine benzeyen misyonerler aracılığıyla, Müslümanların iki büyük mezhebini Hristiyanlaştırmanın bir aracı olabileceği ("Doğululardan Doğululara") bu misyonu destekleyenlerin en samimi umududur.

İran'daki Hristiyan misyonerliği konusu son derece ilgi çekicidir ve pek çok düşünen zihin, Hristiyanlığın İmparatorluğun geleceğinde bir etken olup olamayacağını sorgulamaktadır. Mevcut durumda Müslümanları Hristiyanlığa döndürmek için doğrudan hiçbir çaba sarf edilemez; çünkü dinden dönmenin ölüm cezası yasal olarak kaldırılmamıştır ve kaldırılsa bile, kitlesel fanatizm hıncını din değiştirenlerden çıkaracaktır. Hristiyan misyonerlerin İran'da rahatsızlık veren bir unsur olduğu kabul edilmelidir. Kendisine müsamaha gösterilir, hoş karşılanmaz ve insanları ulusal inançlarından koparma çabalarının sonuçsuz kaldığı sürece sadece varlığına katlanılır. Misyonlar İran'da elli yılı asker bir süredir faaliyet göstermektedir ve muhtemelen şu anda ülkede yetmiş beşten fazla misyoner görev yapmaktadır. Eğer çalışmalarının değeri, kazandıkları Müslüman din değiştirenlerin sayısına göre yargılanacak olsaydı, bunun kesin bir başarısızlık olduğu ilan edilmeliydi.
İslam'a doğrudan bir saldırı yapmanın imkansızlığının sonucu olarak, bu mükemmel erkekler ve kadınlar şu anda görünüşte Süryani ve Ermeni kiliselerinin inanç ve pratiklerini arındırma, üyelerini dini ve entelektüel olarak aydınlatma ve Yahudileri Hristiyanlaştırma çabası içindedirler; bir yandan da İslam'a karşı agresif bir hareketin mümkün olabileceği zamanı sabırla beklemektedirler. Bu süreçte Kutsal Metinler geniş çapta yayılmakta; Hristiyanlık vaizleri köyler arasında mekik dokumakta, Hristiyan dini yoğun bir şekilde tartışılmakta ve inancın gerçek öncüleri olan misyoner hekimler, kişisel nüfuzlarıyla, ilişkili oldukları misyonerlerin ilerlemesine yönelik muhalefetleri yumuşatmaktadırlar.
Genel olarak, yavaş ilerlemeye ve düşmanlık ile kayıtsızlığın sunduğu görünüşte aşılmaz zorluklara rağmen, İran'daki Hristiyan misyonlarının, özellikle eğitim kurumları ve Kutsal Kitap'ın dağıtımı yoluyla, dini ilerlemenin yanı sıra sekülerleşmeye de eğilim gösteren bir akım yarattığına ve giderek büyüyen bir nüfuz kazandığına inanıyorum; öyle ki Hristiyanlığın ilerleyişi acınası derecede yavaş olsa da İran'ın muhtemel geleceği değerlendirilirken bunun geleceğe dair vaatleri göz ardı edilemez.[1]

[1] "Ancak mutlak gerçek şudur ki, Hristiyan uluslar Hristiyanlığın nimetlerini İran ve Güney Türkiye'ye ulaştırma konusunda hiçbir gayret göstermemişlerdir. İngiltere iki misyon göndermiştir; biri Bağdat'a, diğeri Culfa'ya. Amerika'nın Kuzey ve Batı İran'da beş misyon istasyonu vardır, ancak Güney Türkiye veya Arabistan'da hiç yoktur. Fırat ve Dicle ovalarının yoğun nüfuslu kıyıları, İran'ın İlyat aşiretleri, Şiraz, Yezd, Meşhed, Kaşan, Kum, Kirmanşah gibi önemli şehirleri ve Hamedan ile Urmiye hariç tüm Güney, Doğu ve Batı İran, Hristiyan çalışmalarından tamamen mahrumdur! Bu kadar zavallı bir ölçekteki propaganda, zeki Müslümanlar üzerinde bir aldatmaca izlenimi bırakmakta ve temsil ettiğini iddia ettiği Hristiyanlığa zarar vermektedir."

MEKTUP XXVII

URMİYE, 14 Ekim

Tebriz'e sadece 112 mil uzaklıkta olmasına rağmen çok az sayıda Avrupalı seyyah Urmiye'yi ve onun "İran'ın Cenneti" olarak anılan muhteşem ovasını ziyaret etmektedir. Bahçeler şehir surlarına kadar uzanır; yaklaşık elli mil uzunluğunda ve on sekiz mil genişliğindeki ova boydan boya işlenmiş, zengin ağaçlıklarla kaplı, son derece yoğun nüfuslu bir yapıdadır. Doğuda kurak bir çölle değil, Urmiye Denizi'nin mavi sularıyla; batıda ise Kerdestan'ın muhteşem dağlarıyla sınırlanmıştır. Şehir, gölün birkaç mil batısında yer almaktadır.
Urmiye genel olarak oldukça güzel ve iyi durumdadır. Hristiyan mahallesi neredeyse göz alıcı sayılabilecek derecede düzenli, iyi inşa edilmiş ve sağlamdır; evlerin

cepheleri genellikle kırmızı tuğlayla kaplanmıştır. Çarşıları büyük, bol çeşit barındıran ve ticareti canlıdır. Surlar ve kapılar iyi durumda olduğu gibi, surları çevreleyen ve suyla doldurulabilen derin hendek de iyi korunmuştur. Her kapıya, heybetli iğde (elaeagnus) ve diğer meyve ağaçlarının oluşturduğu bir ağaçlıklı yoldan ulaşılır. Surların içindeki bahçeler çok güzeldir; meyve bahçeleri, bağlar, çınarlar ve kavaklar, suyun bolluğuna ve su dağıtım yönteminin mükemmelliğine tanıklık eder. Şehrin rakımının 4400 fit (yaklaşık 1340 metre) olduğu belirtilmektedir. Nüfus tahminleri ise 12.000 ile 20,000 arasında değişmektedir.

Urmiye Denizi, bazıları hiç de küçümsenemeyecek büyüklükte olan on dört nehirden beslenmesine ve bilinen hiçbir çıkışı olmamasına rağmen oldukça düzenli bir şekilde çekilmekte, geride aşırı derecede verimli bir toprak ile dönümlerce göz kamaştırıcı tuz tabakası bırakmaktadır. Gölde çok az tekne vardır ve bunların hiçbiri yolcu taşımacılığına uygun değildir. Suları o kadar tuzludur ki içinde balık yaşayamaz.

Urmiye'nin antik dönemlere ait ilgi çekici yapıları şunlardır: Müneccimlerin (Magi) Beytüllahim'den dönüşlerinde inşa ettikleri söylenen, yarı yeraltı konumundaki Mart-Mariam Süryani Kilisesi; yedi asırlık Arap mimarisine sahip bir kule ve cami; ve surların dışında yer alan, yükseklikleri altmış ila yüz fit arasında değişen ve tamamen külden oluşmuş bazı büyük höyükler. Bu höyükler, eski inançların en saf olanlarından birinin ritüellerinin kutlandığı sunakların yerini işaret etmektedir. Zerdüşt'ün doğum yeri olması, sonraki birkaç çağ boyunca Ateşe Tapanların kutsal şehri kabul edilmesi ve Mitraik ritüellerin yeniden canlandırılmasına sahne olması nedeniyle Urmiye her zaman ilgi çekici kalmaya mahkumdur.

Ovadaki köylerde 20.000 Süryani Hristiyanın yaşadığı tahmin edilse de şehirdeki Hristiyan nüfusu çok büyük değildir. Şehirdeki Süryaniler genellikle ticaret yapmak amacıyla Urmiye'ye gelmiş, durumları iyi olan insanlardır. En iyi marangozların yanı sıra en iyi fotoğrafçılar ve terziler Süryanilerdir; geçmişte Müslümanlar, Hristiyanlar tarafından yapılan şeylerin "necis" (kirli) olduğu gerekçesiyle onlardan alışveriş yapmayı reddetmiş olsalar da bu önyargı artık ortadan kalkmaktadır.

Hristiyanlarla ilgilenmekle görevli, "Serperast" adı verilen bir vali yardımcısı bulunmaktadır. Bu makam, İngiliz Hükümeti'nin teşvikiyle Hristiyanları korumak amacıyla kurulmuş gibi görünse de Avrupalılar burayı sadece bir baskı ve haraç alma aracı olarak görmekte ve kaldırılmasını istemektedirler. Canon Maclean daha da ileri giderek şöyle demektedir: "İran'da yargıçların çoğalması, adaletsizliğin ve talihsiz halktan para sızdırabilecek kişilerin sayısının çoğalması anlamına gelir." Serperast, geçimini sağlamak ve hizmetkar kadrosunu elinde tutmak için esas olarak Hristiyanlardan topladığı para cezalarına ve rüşvetlere bel bağlamıştır; bu sebeple sürekli kavgaları körüklemekte, her iki tarafı da gereksiz davalar açmaya teşvik etmektedir. Anlatılanlara bakılırsa Süryaniler zaten dava açmaya en meraklı halklardan biridir.

Urmiye ve ovasındaki Hristiyanlardan "Süryaniler" olarak bahsediyorum, çünkü kendilerini bu isimle adlandırıyorlar. Kendi ülkemizde onları "Nasturiler" olarak biliriz, ancak bu dışarıdakiler tarafından onlara takılmış bir lakaptır ve bir millete eski bir "sapkınlık" lekesini yapıştıran bir isimlendirmeyi kullanmamız için hiçbir neden göremiyorum. Kendilerine bazen "Keldaniler"[1] de denmektedir; mevcut Canterbury

Başpiskoposu ise "Asurlular" terimini tedavüle sokmuştur, ancak bu terim ne kendileri ne de Doğulular tarafından onlardan bahsederken asla kullanılmaz. Müslümanlar "Nasara" (Nasıralılar) ismini sadece Süryani Hristiyanlar için kullanırlar. Onlar, Hristiyanlığın kendilerine Beytüllahim'den dönen Müneccimler (Magi) tarafından tanıtıldığını iddia ederler. Sayılarına dair en yüksek tahmin 120.000'dir ve bunlardan 80.000'den fazlası Türkiye'dedir. İran Süryanileri düzlük bölgelerde, esas olarak verimli toprakların kendi çalışkanlıklarıyla son derece özenle işlendiği Urmiye ve Selmas ovalarında yaşamaktadırlar.

[1] Genellikle Musul'daki Katolik Süryanilere (Keldanilere/Uniatlara) verilen bir isim.

Son mektubumda Urmiye Ovası'nın refahından ve adeta bir bahçeyi andıran görünümünden bahsetmiştim. **Ovanın 20.000 Süryani sakini genellikle Kurtlardan, Farslardan ve Ermenilerden ayrı köylerde yaşarlar** ve her taraftan Şii mezhebine mensup Müslümanlarla çevrilidirler. Köylerinin toprak sahipleri veya Ağaları genellikle Müslümanlardır ve kiracılarını bir nevi feodal tarzda yönetirler. Toprak, İran'da gözde bir yatırım aracıdır ve Süryanilerin çalışkanlık alışkanlıkları nedeniyle, köylerinin "Ağalığı" yüksek fiyatlar görmektedir. Ağalar sık sık köylüleri ezmektedir, ancak evlerin mülkiyeti oldukça güvendedir ve bilgilerimi borçlu olduğum Canon Maclean'e göre, İskoçya'daki feodal toprak kiralama sistemine (feu) çok benzeyen bir sistem (kiralama sözleşmeleri olmasa da) yürürlüktedir.
Eğer bir adam ev inşa etmek isterse, yanına hediye olarak birkaç kelle şekeri veya birkaç kran alır ve yer istemek için bir Ağaya başvurur. Yer tahsis edildikten sonra yıllık 4 şilin 9 peni tutarında bir arsa kirası öder; ancak evini dilediği gibi inşa edebilir ve arsa kirasını ödediği sürece ev elinden alınamaz. Dahası, yeni sahibinin Ağanın tebaası (vasalı) olması yönündeki tek kısıtlamayla birlikte, evi satabilir ve alıcıya bir tapu senedi verebilir.
Arsa kirasının ödenmesine ek olarak, kiracı, yavrulamaya başladıktan sonra her dişi manda için yıllık 2 şilin, her inek için 1 şilin ve her koyun ile dişi keçi için 6 peni tutarında Ağa tarafından vergilendirilir. Ağa ayrıca her hane reisinden yıllık iki kümes hayvanı, bir yük kizik (tezek), bir miktar yumurta, üç günlük iş gücü veya bunun bedelini ve her evlilik vesilesiyle bir ücret alır. Her ev ayrıca yılda 8 peni vergi öder ve Hristiyanların Müslüman valisi olan Urmiye Serperastına yakacak odun hediyesi verir. Ağa da kendi payına, toplam vergilendirmenin üçte birinden yarısına kadar olan bir kısmı Şah'a öder.
Bir köy evi, güneşte kurutulmuş tuğladan (kerpiçten) inşa edildiğinde bile nadiren 35 sterlinden fazlaya mal olur ve genellikle bu meblağın yarısı bile tutmaz.[1] Bir Süryani konutunun en büyük özelliği, vurgulu bir şekilde "ev" olarak adlandırılan yapıdır; bir veya daha fazla ailenin bir aradaki oturma odası, yatak odası, sigara odası, mutfak, fırın ve çalışma odasıdır. Bu odanın bir balahanası (başodası/balkonu) olamaz, çünkü ışık ve hava açıklıkları çatıdadır. Bir ahır, depolar ve tahıl ambarı buraya bitişiktir.

[1] Çamur/kerpiç evlerin yapım şekli Mektup VI. cilt i. s. 149'da tanımlanmıştır.

Bağlar, Urmiye Ovası'ndaki Süryanilerin en önemli geçim kaynağıdır; ürünleri gerek üzüm, gerek kuru üzüm, gerekse şarap olarak her zaman pazarlanabilir niteliktedir. Bağlar da evlerle aynı mülkiyet şartlarına tabidir ve asma kütükleri toprakta kaldığı ve 256 yardakarelik bir arazi parçası olan tanap başına yıllık 7 şilin tutarındaki arsa kirası ödendiği sürece kiracı tahliye edilemez. Bağların bir yıllığına başkasına kiralandığı durumlarda makul bir kira bedeli tanap başına 10 ila 12 şilindir. Bir kiracı Ağadan bir mülk satın alırsa, yıllık vergi tanap başına 5 şilindir; çayırlar ve meyve bahçeleri de bağlarla aynı mülkiyet şartlarına ve aynı kiraya tabidir.
Sürülmüş arazilerde ise durum farklıdır. Eğer kiracı tohumu vb. kendisi karşılarsa, Ağaya ürünün üçte birini verir; tohumu Ağa karşılarsa kiracı üçte ikisini teslim eder. Sürülmüş arazinin kiracısı yıllık olarak değiştirilebilir. Ürünün ayni (mal olarak) ödenmesi sistemi şu anda her köyde uygulanmaktadır ve Ağalar, tahılın kendi harman yerlerinde dövülmesini şart koşarak kendilerini usulsüzlüklere karşı güvenceye alırlar. Buna ek olarak, Ağaların hizmetkarları, dört direk üzerine yerleştirilmiş, yedi sekiz fit yükseklikteki dallardan yapılmış bir çardak olan ve "salatalık veya kavun bahçesindeki kulübelere" benzeyen bir düzenekte gece gündüz sırayla nöbet tutarlar. Toprak sahibinin nasrı (temsilcisi/memuru), efendisinin tahıl payını almak için belirli aralıklarla gelir. Tüm bu işleyiş büyüleyici derecede ilkeldir.
Düzenlemeler kulağa adil gelmekte, vergiler makul düzeyde kalmaktadır ve bazı açılardan Hristiyanlar, toprak sahipleri tarafından Müslüman komşularından daha fazla mağdur edilmemektedir. Halk, maruz kaldıkları baskılar açısından eskisinden çok daha iyi durumda olduklarını açıkça kabul etmektedir; bu doğrultuda Urmiye'deki Amerikalı misyonerlerin varlığı onlar için en büyük avantaj olmuştur. Çünkü bu beyefendiler, iyice kanıtlanmış her türlü bariz baskı vakasını Urmiye Valisi'ne, en son çare olarak da Azerbaycan Valisi'ne taşımaktan asla geri durmazlar. Ağalar tarafından uygulanan baskılar; fazladan vergi almaktan, ücretsiz iş gücü talep etmekten ve Hristiyan kızlarını haremleri için zorla alıkoymaktan ibarettir.
Hristiyanları özel olarak ve zarar verici şekilde etkileyen yasalar ise şunlardır:

1. Bir Hristiyanın şahitliğinin, bir Müslümana karşı kabul edilmemesi.
2. Bir Hristiyan ailesinin herhangi bir üyesi Müslüman olursa, genellikle iki veya üç aileden oluşan "evin" tüm mülkiyeti üzerinde hak iddia etme yetkisine sahip olması. Bir haneden dinden dönen üye genellikle ya genç bir Müslümana aşık olan ya da onun tarafından kaçırılan genç bir kızdır; bu Müslüman, kızın kendi dinine geçtiğini haklı veya haksız yere beyan eder. İyi bir vali bu konularda dikkatli davranır ve bazı durumlarda kıza aile mülkünden sadece kendi payına düşeni verir; ancak kötü bir vali yasayı her an uygulayabilir ya da bunu yıkıcı rüşvetler sızdırmak için bir araç olarak kullanabilir.[1]

[1] Deneyimi otuz yıl geriye uzanan Dr. Labaree, Azerbaycan Eyaleti'nde İran yönetimi altındaki topluluklar hakkında şu ifadeleri yazmaktadır: "İran'daki Nasturiler ve Ermeniler, Müslüman komşularıyla ortaklaşa olarak, tarihin ilk dönemlerinden kendilerine miras kalan kötü toplum ve hükümet biçimlerinden muzdariptirler. Toprak ağalığı en kötü biçimleriyle hüküm sürmektedir. Zavallı reaya veya kiracı, çiftlik ürününün yarısını ya da üçte ikisini toprak sahibine ödemek zorundadır. Baş vergisi (cizye/gasp) dışında evine, otlaklarına ve meyve ağaçlarına, ayrıca toprağı işlediği öküzler hariç tüm hayvanlarına vergi ödemekle yükümlüdür. Fakat hepsi bu kadar değildir. Kelime anlamı tam olarak 'efendi' demek olan ve toprak sahibinin köylüleriyle olan ilişkisini en doğru şekilde tanımlayan Ağasının adeta insafına kalmıştır. Kanunen, reayalarının her birinden üç gün ücretsiz iş gücü talep edebilir. Gerçekte ise onları uygun gördüğü kadar kendi işinde çalıştırır. Ne zaman bir ziyarette bulunsa canının

istediği şeye el koyar. Onlara tahıl ve unu piyasa fiyatının üzerinde satar. Küçük suçlar için onları bağlar ve döver. Ve tüm bunlara ve daha fazlasına, şikayet etmesi durumunda daha kötü zulümlere uğrama korkusuyla zavallı köylü boyun eğmek zorundadır. Bu açılardan Müslüman, Hristiyan ve Yahudi aynı şekilde acı çekmektedir."

On altı yaşın üzerindeki her Hristiyan erkek, askerlik hizmetinden muaf tutulmak karşılığında yıllık 3 şilin tutarında bir baş vergisi (cizye) öder; ancak hem vergi tahsildarı hem de köyün sözcüsü olan köy muhtarı bu vergiden muaftır. Muhtar, rütbe olarak rahipten hemen sonra gelir ve köylüler tarafından kendisine oldukça büyük bir saygıyla yaklaşılır. Süryani kokhalarını (muhtarlarını), Fars kethüdaları (kethüdaları/köy liderleri) kadar kibar ve yardımsever buldum.
İran Hükümeti kendi toprakları içindeki Kurtları boyunduruk altına alma konusunda makul düzeyde başarılı olmuş olsa da, Urmiye Ovası'nın yamaçlarında yaşayan Hristiyanlar, (söylenene göre) Türkiye sınırını geçip ganimetleriyle birlikte tekrar **Türkiye'ye dönen Kurt dağlılar yüzünden büyük ölçüde koyun ve sığır kaybına maruz kalmaktadır.**[1]

[1] Daha sonra, aynı suçlamanın İstanbul'daki üst düzey bir yetkili tarafından İran Kurtlarına karşı da yöneltildiğini duydum.

Amerikalı ve İngiliz misyonerler Süryanileri tozpembe (couleur de rose) tasvir etmiyorlar; yine de ilk gelenler ülkede ikamet ettikleri süre boyunca şüphesiz birkaç yüz kişiyi daha yüksek bir yaşamın nimetlerine ulaştırmış olmalıdır ve bu kişiler de kendilerini geliştirirken kardeşleri üzerinde farkında olmadan bir etki yaratmışlardır. Buraya geldiğimden beri, karakterleri ve duruşları bizim aramızdaki en iyilerle karşılaştırılabilecek birkaç kadın gördüm ve onlar bu durumlarını minnetle Fiske Ruhban Okulu'nun eğitimine ve etkisine borçlular. Ben kadınları erkeklerden çok daha fazla beğeniyorum.
Hristiyanlar "adaletin" uygulanma şeklinden korkunç bir şekilde şikayet ediyorlar ve şüphesiz hiçbir şey bundan daha kötü olamaz; ancak Avrupalılar, halkın en ufak önemsiz şeyler için bile mahkemeye gitme alışkanlıkları ve ürkütücü dava merakları nedeniyle bu zorluğun çoğunu kendi başlarına açtıklarını söylüyorlar. Aşırı açgözlülük İran ovalarındaki Süryanilerin bir özelliği gibi görünüyor ve diğer Doğululara yalan söyleme ve güvenilmezlik kusurlarını tamamen paylaşıyorlar. Çok sarhoş olmalarının yanı sıra son derece cahil ve batıl inançlı oldukları söyleniyor; kiliselerindeki suiistimaller ve tarif edilemez yozlaşma, ulusal karakterdeki kötü olan her şeyin kalıcı olmasına neden oluyor. Kadınlardan ise iffetli olarak bahsediliyor ve ahlaksızlığın en kötü biçimlerinden bazıları, çevrelerindeki Müslümanlar arasında uygulanmasına rağmen, neyse ki Süryaniler arasında bilinmiyor. Misafirperverlikleri, inançları uğruna çektikleri acılar ve ailelerine olan bağlılıkları haklı olarak onların erdemleri arasında sayılıyor; ancak genel olarak onlara duyulan ve benim de bizzat çok güçlü bir şekilde hissettiğim olağanüstü ilginin, şimdiki zamanlarından ziyade geçmişlerinden kaynaklandığını düşünüyorum.
Bu ovada erkeklerin giyimi Farslarınkine çok benzemiştir, ancak kadınlar kendi ulusal kıyafetlerini giyerler. İç giysi renkli bir gömlektir, bunun üzerine farklı renkte kollu bir yelek giyilir ve bunun da üzerine dizlere kadar uzanan önü açık bir ceket giyilir. Etek gibi görünecek kadar geniş olan bol şalvarlar giyilir ve buna sıklıkla bir önlük ile ağır bir gümüş kemer eklenir. Başlık çok yakışıyor ve üzerine beyaz bir muslin (tülbent)

duvak örtülmüş kumaş veya ipekten işlemeli ya da mücevherli yüksek bir başlıktan oluşuyor; ancak evli kadınların duvağın bir kısmını ağızlarının üzerine çekmesi haricinde yüz açıktır. Saçın görünmesi uygun karşılanmaz.
Adetlerinde ve konuşmalarında çarpıcı biçimde Kitab-ı Mukaddes'i (İncil dönemi geleneklerini) anımsatan bir şeyler var. Geog-tapa'daki akşam yemeğinde bir adamın bir parça ekmeği çorbaya batırıp (lokma) bir başkasına vermesinin bir dostluk işareti olduğunu fark ettim; bu dokunaklı bir anıydı. Bir rahip "Selam, Efendi," diye karşılanır, bir öğretmene "Rabban" diye hitap edilir, selamlaşma "Barış seninle olsun" şeklindedir ve Talitha cumi ile Ephphatha gibi kelimeler anlaşılmaz bir konuşmanın ortasında aniden kulağa çarpar; bu da Efendimizin (Hz. İsa) dönemindeki Aramicenin, mevcut halk dilinin bir gelişimi olan eski Süryaniceye çok yakın olduğunu düşündürmektedir. Müslümanlarda olduğu gibi dindar ifadeler yaygındır. Bir iyilik gören bir Süryani genellikle "Tanrı sana Göklerin Krallığını versin" diye yanıt verir ve bir adam bir şey satın aldığında, yeni bir eve girdiğinde veya yeni bir kıyafet giydiğinde ona "Tanrı evini, kıyafetini mübarek kılsın" vb. demek adettendir. Alfabenin harflerini öğrenen bir çocuğa kapanışta "Kralımız Mesih'e şan olsun" demesi öğretilir. Bir müstensih (hattat) el yazmasına süslü bir kenar boşluğu içine "Rabbimiz İsa Mesih'in gücüyle yazmaya başlıyoruz" yazarak başlar ve bir işe girişen bir adam, "Eğer Rab isterse bunu başaracağım" diyerek Havarilerin emrini onurlandırır.[1]
Arkadaşlarım bana dağlardaki Süryanileri farklı bir halk olarak bulacağımı söylüyorlar ve bir dağlı, giysisinin güzelliği ve canlılığıyla sokaklarda kolayca tanınmaktadır.

[1] Süryanilerin ulusal adetleri sonsuzdur ve birçok açıdan çok ilgi çekicidir. Bunlar, Dr. Justin Perkins tarafından yazılan "Residence in Persia among the Nestorians" (Nasturiler Arasında İran'da İkamet) adlı nadir bir ciltte çok ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır.

Urmiye'deki sekiz gün son derece keyifli bir koşturmaca içinde geçti; Kolej ile Fiske Ruhban Okulu, İngiliz ruhban evi ile Rahibeler evi arasında sürekli bir mekik dokuma, evde Süryani ziyaretçileri kabul etme ve şehirde onlar için bir resepsiyon düzenleme, Valiyi ziyaret etme, kuşağına hançerler sokulmuş güzel geleneksel Süryani kıyafetleri içindeki diyakonların teoloji öğrencilerinden ziyade haydutlara benzediği İngiliz yüksekokulunu ziyaret etme ve Şamaşa Khananeshoo'nun (Diyakon Abraham) yetimhanesini gördüğüm Geog-tapa'da bir gün geçirme şeklinde ilerledi.
Geog-tapa'da kendisi, büyüleyici eşi ve diğer bazı Süryanilerle Süryani usulü yemek yedim; kadınların oturduğu bölümün göz alıcı bir lale bahçesini andırdığı kalabalık Geog-tapa kilisesine gittim. Burada, ibadetin ortasında, Qaşa veya rahip, insanların ve özellikle de kadınların hangi amaçla seyahat ettiğimi bilmeyi çok istediklerini söyledi; ben de bu aydınlanmış merakın kanıtına bir tercüman aracılığıyla cevap verdim ve onlara tarihi kiliselerinin ihtişamını ve misyonerlik şevkini hatırlattım.
Geog-tapa (gök mavisi tepe), en büyük Zerdüşt kül höyüklerinden birine sahiptir. Bu höyüklerin korunmuyor olması ve köylülerin toprağı gübre olarak taşımasına, inşaat malzemesi için höyüklerin içine gömülmüş duvarları ve hücreleri (?) yıkmasına izin verilmesi büyük bir talihsizliktir. Bu vandalizm; küçük boyutlu ve benzersiz şekilli toprak kaplar ile kafatasına dört ila beş inç uzunluğunda birkaç bakır çivi çakılmış bir insan iskeletini barındıran taş bir mezar gibi çeşitli ilginç kalıntıların açığa çıkmasını

sağladı. Bu höyükten biraz uzaktaki bir başka höyükte ise yine kafatasına uzun çiviler çakılmış bir iskelet içeren büyük bir toprak lahit keşfedildi.
Diyakon Abraham'ın çalışması doğru çizgide olup, tamamen Süryaniler tarafından yürütülmektedir. Son derece ekonomik bir şekilde yönetilmekte ve çocuklar Süryani köylülerinin basit alışkanlıklarıyla eğitilmektedir. Dini eğitim canlı ve basittir. Erkek çocuklar temel bir eğitim, Yetimhaneye ait bazı arazilerde pratik tarım eğitimi ve çeşitli yararlı el sanatları eğitimi almaktadır. Bu çalışmanın desteklenmesi için gereken paranın büyük bir kısmı İngiltere'de toplandığından, hesapların Amerikalı misyonerler tarafından dikkatle denetlendiğini bilmek memnuniyet vericidir.
Günler hızla akıp geçti; çünkü bu sosyal koşturmacanın yanı sıra, yolculuk için gerekli ihtiyaçlarımı sağlama konusunda sadece kısmen başarılı olan girişimlerle ve Johannes'in yerine güvenilir bir hizmetçi bulmaya yönelik tamamen başarısız olan bir çabayla meşgul oldum. Buradaki nazik dostlar kendi kısıtlı stoklarından bana birkaç kışlık giysi ödünç verdiler ve her konuda bana yardımcı oldular.
Çarvadar (kervancı/at sürücüsü) bulmak son derece zor oldu. Sınırın diğer tarafındaki ülkenin "karışık" olduğu söyleniyor; gitmek istediğim rotadan hiçbir Fars gitmek istemiyor ve yüklerimi taşımak için anlaşma yaptığım iki farklı Kurt grubu da ortadan kayboldu. **Çeşitli Süryaniler, Kurtların koyun ve sığırlarına yönelik baskınlarına dair hikayelerle dağlardan aşağı indiler;** ancak bu tür şeyler her zaman yaşandığından ve "durumun her zamankinden çok daha kötü olduğu" izlenimi doğrulanmış bir temele dayanmadığından, dostlarım Koçanis yolculuğundan vazgeçmemi tavsiye etmiyorlar ve ben de şu anda Trabzon'a doğru yola çıkıyorum.

I. L. B.

İRAN'A DAİR VEDA İZLENİMLERİ

Bu bölümden önceki mektuplarda İran, hükümeti ve halkı hakkında çok az genel görüş ifade edilmişti; ancak şimdi bunlara belirli bir perspektiften bakıp daha önceki bazı aceleci kararlarımı değiştirdiğim için, okuyucunun da izniyle, ağırlıklı olarak İmparatorluğun batı ve güneybatı kesimlerinde dokuz ayı aşkın bir süreye yayılan bir yolculuk sırasında edinilen izlenimlerin bazılarını aktaracağım.
Persepolis'in sütunlu ovasında, Kserkses Salonu'nun üzerinde yükselen boğa figürlü kapıların, Darius Sarayı'nın ve Pers hükümdarlarının en büyüklerinin ihtişamını, askeri zaferlerini ve dini törenlerini tasvir eden kabartma heykellerle süslü merdivenlerin üzerinde şu heybetli yazıt uzanır: "Ben Kral Kserkses, Büyük Kral, Kralların Kralı, çok uluslu ülkelerin Kralı, Büyük Dünyanın Koruyucusu, Kral Darius'un oğlu, Akamenid"; ve Behistun kayasındaki tabletlerde ise Medli Darius'un kendi döneminde neredeyse evrensel kabul edilen bir hakimiyet iddiası, son derece görkemli bir dille kazınmıştır.
Bu iddiaların ortaya atılmasından bu yana geçen yirmi dört yüzyıl; Persepolis'in Saray-Tapınaklarının yıkılışına, İslam'ın Zerdüştlüğe karşı zaferine, Timur ve diğer yarı barbar fatihlerin ordularının yıkıcı istilalarına, kadim sanatın ve sınırların yok olmasına ve İmparatorluğun nispeten dar sınırlar içine sıkışmasına tanıklık etmiştir. Yine de bu sınırlar, Fransa'nın yaklaşık üç katı büyüklüğünde bir alanı kapsar; hükümdar "Kralların Kralı" unvanını yeniden üstlenmiştir, İran uluslar topluluğu içinde kendi yerini —hem de aşağı bir yer değil— almaktadır ve gerçek Persler, herhangi

bir zamanda sancak altında neredeyse 30,000'den fazla asker bulunmasa da sınırları içinde yer alan sayısal olarak önemli aşiretlerin bağlılığını zorunlu kılacak kadar hayatiyeti ellerinde tutmaktadır.
Hâlâ, on dört yüz yıllık bir toprak sistemi altında İran, ihraç edilecek bir fazlalıkla birlikte iç tüketim için yeterli tahılı üretmektedir; köylüleri tutumlu ve çalışkandır ve yeryüzündeki en eskiler arasında yer alan tarım yöntemleri, mevcut ihtiyaçlarına, toprak ve iklim koşullarına iyi uyum sağlamıştır.
Tüccarları yetenekli ve girişimcidir; Hristiyanlar ile Yahudilerin hoşgörülmesindeki basiretli cömertliği, onun ticari konumuna güç katmıştır.
Mesih'ten (Milat'tan) yüzyıllar önce sahip olduğu yüksek medeniyet düzenini kaybetmiş olsa da hiçbir şekilde barbarlığa geri dönmemiştir ve genel olarak iyi bir düzen ile güvenlik hakimdir.
Modern İran'ın durumu, ülkenin coğrafi yapısıyla birlikte incelenmelidir. Horasan ve Sistan üzerinden, Körfez'den Yezd'e veya Buşehr'den Tahran'a seyahat eden bir seyyah, burayı seyrek nüfuslu bir bölge —neredeyse tamamen çöl ve nadir vahalar— olarak görür ve haklı olarak da böyle tanımlar. "Bahtiyari dağları" arasından, Burucerd'den Urmiye Denizi'ne kadar Batı İran boyunca seyahat eden; Zerd-Kuh, Sebz-Kuh ve Kuh-i-Rang'ın muhteşem otlaklarını ve kalıcı akarsularını, ayrıca kasaba ve köylerle bezenmiş, Burucerd'in birkaç mil kuzeyinden Urmiye surlarına ve çok daha ötesine uzanan geniş, özenle işlenmiş tarım alanlarını gören bir seyyah ise burayı aynı sadakatle bol sulu bir toprak, nüfuslu ve iyi sulanan bir bahçe olarak tanımlayabilir.
Yolculuğumun yönü tam olarak belirtilmiştir. Doğu İran'ın kurak çorak arazileri ya da Hazar Denizi'ne kıyısı olan, alüvyal vadileri, çeltik tarlaları, ormanlarla kaplı dağları ve sık bitki örtüsüyle nemli ve sıtmalı eyaletleri ya da Kirman ve Laristan'ın bitki örtüsünden yoksun ovaları ve stepleri hakkında bildiğim her şey sadece başkalarının anlatımlarına dayanmaktadır.
Tarihsel süreklilik ve dikkate değer bir canlılık sergileyen ırkı barındıran asıl İran, doğuda Afganistan'a, kuzeybatıda Ermenistan'a uzanan, kuzeyde Hazar'a, güney ve güneybatıda ise Basra Körfezi ile Mezopotamya'nın uçsuz bucaksız düzlüklerine tepeden bakan, yüksekliği 3500 ila 6000 fit arasında değişen devasa bir plato olarak tanımlanabilir.
Bu platforma güneyden ulaşmak için, Şiraz'ın kotallarını (sarp dağ geçitlerini) içeren yüksek sıradağların aşılması gerekir. Batıdaki Dicle vadisinden buraya ancak Zagros silsilesi ve daha küçük dağ sıraları aşılarak ulaşılabilir; kuzeyden ulaşmak için ise seyyah Elburz dağlarının kayalık patikalarına tırmanmalıdır. Bu büyük "İran platosu", Doğu İran hariç, hem dağ sıraları hem de bağımsız dağ kütleleri tarafından kesintiye uğrar; bu kütleler, İran tarımının tamamen bağımlı olduğu kar yağışını güneş görmeyen oyuklarında depolar, zira yağmur miktarı pratik bir değer taşımayacak kadar azdır.
Böylece eritilen karlardan su sağlama imkanı, nüfusun dağılımını belirlemektedir; bu tür kaynakların bulunmadığı Doğu İran ovalarının hiçbir zaman şimdikinden daha kalabalık olması pek olası görünmemektedir. Şu anda harap durumda olan Orta İran'ın bazı bölgelerinde ise durum farklıydı; çünkü kanal ve kanat (kehriz/yer altı su

kanalı) kalıntıları, yerel bir nüfussuzlaşma sürecinin yaşandığına tanıklık etmektedir. Bazı yönlerdeki insansız çorak arazilerin, bazı yönlerde ise birbirini takip eden kasabaların ve kalabalık köylerin varlığının yegane sebebi, her şeyden önce ülkenin coğrafi yapısıdır.

Dağ yamaçlarına ve dağ sıralarının eteklerindeki ovalara bu şekilde dağılmış olan nüfusa dair kesin bir kayıt yoktur ve toplam nüfusun çeşitli şekillerde altı ila dokuz milyon arasında olduğu tahmin edilmektedir. Şehir ve köy nüfusuna ilişkin tahminler çoğu durumda bana İranlı yerel yetkililer tarafından sağlandı, ancak bunlardan yola çıkarak oldukça büyük bir indirim yapmanın gerekli olduğuna ikna oldum. Birkaç yıl boyunca İran Hükümeti hizmetinde bulunan ve kaynaklarını ile durumunu tespit etmek amacıyla İran'ın büyük bir bölümünü seyahat eden General Schindler, 1885 yılında nüfusu 7,653,000 olarak tahmin etmiştir. Onun analizinde Hristiyan, Bahtiyari ve Feili Lur nüfusları, mevcut bilgilere göre büyük ölçüde eksik tahmin edilmiştir. Batı İran'ın hatırı sayılır bir bölgesini seyahat ettikten sonra bir görüş belirtme riskini göze alacak olursam, yüksek tahminin gerçeğe en yakın olanı olduğunu söyleyebilirim; zira istatistikçiler tarafından kabul edildiği üzere barış dönemindeki doğal artış yıllık yüzde dörtte üçtür ve İran çok uzun yıllardır barış içinde olup kıtlıktan uzak kalmıştır.[1]

Ülke nüfusu reayalardan (yerleşik tarımcılardan) ve İlyatlardan (göçebe hayvancı aşiretlerden) oluşmaktadır. Kömür havzaları, kurşun ve demir ileride ticari merkezler üretebilir, ancak İran'ın mevcut endüstrisinin neredeyse tamamen tarıma dayalı olduğu söylenebilir.

[1] Bu konuda, dikkatli bir incelemenin ardından İran'ın toplam nüfusunu dokuz milyonun üzerinde tahmin eden Saygıdeğer George N. Curzon'dan (M.P.) daha iyi bir merci olamaz.

Yerleşik köylü nüfusu, yargılayabildiğim kadarıyla iyi besleniyor, oldukça iyi giyiniyor ve konutlar iklime uyum sağlıyor. İnsanlar fakirler ama Avrupa'nın yoksulluğuyla değil; yani kıtlık yılları dışında, yakıt istisnası hariç, hayatın temel ihtiyaç maddelerinde bir kıtlık bulunmuyor.

Bir tarım işçisinin ücreti, yemek dahil günde 5 peni ile yemek hariç 9 peni arasında değişiyor; yetenekli bir duvar ustası 1 şilin 6 peni, bir marangoz ise 1 şilin 4 peni kazanıyor. Erkek hizmetçiler ayda nominal olarak yemek ve barınma hariç 17 şilinden 2 sterline kadar alıyorlar, ancak buna mudakel (ek kazanç/bahşiş) ve diğer yan gelirler de dahil; kadın hizmetçiler ise çok daha az kazanıyor. Ancak fiyatlar düşüktür. Giyim, çay, kahve ve şeker Avrupa ile hemen hemen aynı maliyete sahip. Fakirlerin giydiği pamuklu kumaşlar çok ucuzdur. Ağırlığına göre satılan buğday, hasat zamanında 320 libre (yaklaşık 145 kg) başına 7 şilin 6 peni ile 15 şilin arasında bir maliyete sahip. Birkaç çiftçi bana bir adamın yılda 6 sterlinin altındaki bir parayla yaşayabileceğini ve ortalama bir aileyi geçindirip büyütebileceğini söyledi.

Köylerde "ezici bir yoksulluk" gibi bir şeye rastlamadım. Eğer bu var olsaydı, yaşlılar ve çaresizler akrabaları tarafından neredeyse hiç desteklenemezdi ve kadınlar, gelenek ile inancın getirdiği inzivaya rağmen tarlalarda çalışmaya mecbur kalırlardı; ki bu benim İran'da Müslümanlar arasında hiç görmediğim bir "barbarlıktır".

Hem şehirde hem de kırda işçi sınıfları bana, resmi makamların haksız taleplerine (vergilere) karşı yükümlülükleri hariç —ki bu küçük bir istisna değildir— diğer birçok ülkedeki benzer yaşam koşullarına sahip insanlar kadar rahat ve genel olarak mutlu göründü. Köylüler son derece cahil, dayanıklı, kirli, bağnaz, evlerine bağlı, çalışkan, açgözlü, ayık (içki içmeyen) ve uysaldır; çağlar boyu süren kötü yönetim onlarda ezilen Doğulu halkların birçok kusurunu geliştirmiştir. Yaşadıkları bölgenin dışındaki ülke hakkında genellikle hiçbir şey bilmezler, yerel valilerden nefret ederler ama Şah'a canıgönülden sadakat borçludurlar ve bu sadakati ödemeye her an hazırdırlar. Ticaretle uğraşan ve tarımla uğraşan Pers sınıfları hakkındaki izlenimim, onların tamamen savaşçı olmayan, kendi hallerine bırakıldıklarında oldukça memnun, vatanseverlik duygusundan yoksun ve görünüşe göre bir Rus "işgali" olasılığına karşı ilgisiz oldukları yönündedir. Tavırları erkekçeden ziyade bağımsızdır; dini duyguları güçlüdür ve kolayca incinir; sosyallikleri ve eğlence sevgileri çarşılarının özgürlüğünde güçlü bir şekilde ortaya çıkar. Avrupalılar, Hindistan'da alışkın olduğumuz o ezici ve dalkavukça saygıyla burada karşılaşmazlar. Kalıplaşmış ifadelerde bir dalkavukluk varsa bile, bu davranışlarına yansımaz. Yabancılar olarak bize nezaketle davranılıyor, ancak ülkenin refahı için hiçbir şekilde elzem olmadığımız bize hissettiriliyor; eyalet yetkililerinden takdim mektubu almadan seyahat eden bir Avrupalı gezgin, kendisini gerçekten çok önemsiz bir insan olarak bulur.

Yönetenler ile yönetilenler birdir. Birbirlerini anlarlar, aynı inanca sahiptirler ve her adımda kadim geleneklere ya da hareket özgürlüğüne müdahale edecek veya ırksal hassasiyetleri yaralayacak egemen bir yabancı ırk yoktur. Yönetimin geleneksel rezillikleri (yolsuzlukları) bile, esas olarak bunlardan etkilenenler tarafından beklenmekte ve doğal karşılanmaktadır.

Zengin adamlar çoğunlukla şehirlerde toplanır. Çevresindeki köylülerden pek farkı olmayan, kendi mülklerinde yaşayan daha fakir Hanlar, Ağalar veya köy sahipleri dışındakilere rastlamak çok nadirdir. Birçok köyün efendisi olan zengin Senyör (Seigneur); Tahran, Kirmanşah veya İsfahan'da ikamet eder; mülkünü yöneten ve kiracılarını soyan bir nasra (vekil/memur) maaş öder ve gelirlerini bizzat şehir eğlencelerinde harcar. Köylerin ve onları çevreleyen arazilerin satın alınması gözde bir yatırımdır. Bu mülk sahiplerinin gıyabında yönetim sistemi (toprak ağalığı), mülkiyetin arzu edilen bir özelliği olan toprak sahibi ile köylü arasındaki o dostane teması engellemekle kalmaz, aynı zamanda köyleri nasrın haksız taleplerine maruz bırakır ve eyalet yetkililerinden gelebilecek açgözlü taleplere karşı bir koruma görüntüsünden bile mahrum bırakır. Ticaretten elde edilen servetlerin toprakta yatırım arayışında olması dikkat çekicidir.

İran'daki üst sınıflar bana, öyle oldukları varsayılan ve genellikle gerçekten de öyle olan Doğululardan büyük ölçüde farklı görünüyor. Hayatı yoğun bir şekilde seviyor, onu keyifle dolduruyorlar ve varoluşu ne katlanılması gereken bir görev ne de kurtulunması gereken bir yük olarak görüyorlar. Yakışıklı, güçlü, huzursuz, zeki, hayal gücü geniş, birikimci, canlı, tavır ve konuşmalarında kibardırlar; birçoğu mükemmel dilbilimcilerdir, kendi edebiyatlarını, özellikle de şairlerini çok iyi tanırlar; kişisel lükslere harcama yapma ile fakirlere sadaka verme konusunda aynı derecede

cömerttirler; sanatsal içgüdülerle doludurlar ve kendilerini güzel şeylerle çevrelemeyi severler; meraklı, uyumlu, kalıtsal şüphecilik ve aşırı nezaket nedeniyle hem spora hem de açık hava yaşamına düşkündürler — hem de yalan söylemeye eğilimlidirler. Pers beyefendisinin, Doğulu tipinden ziyade Fransız veya Rus tipine daha yakın olan kendine özgü bir bireyselliği vardır.

Hem Pers köylülerinin hem de Bahtiyari Lurlarının ahlakı hakkındaki izlenimlerim bazı noktalarda tam tersinden ziyade oldukça olumludur; kadının aşağılanmasını az çok etkili bir şekilde güvence altına alan bir dinle bağdaşabildiği ölçüde, aile içi sevgi ve sadakatin var olduğunu düşünüyor ve umuyorum. Üst sınıfların ahlakı ise bence oldukça gevşektir. Özenle yazılmış çeşitli belgelerde, bunlardan en az biri resmi olmak üzere, İran üst sınıf ahlakının durumuna dair tesadüfen çok acı verici ipuçları verilmiştir ve şüphesiz andarunun (haremin) entrikaları saflığa olduğu kadar mutluluğa da düşmandır.

Gezgin için İran topraklarının büyük bir kısmı kesinlikle güvenlidir. Yılın her mevsiminde at sırtında, bazı bölgelerde bir eskort olmadan, bazılarında ise yerel makamlar tarafından sağlanan Pers veya Kurt muhafızlarla seyahat ettim ve korumasız bir çadırdan yapılan küçük hırsızlıklar hariç, asla hiçbir soygun biçiminin kurbanı olmadım. Yanımda sadece Hintli bir hizmetçiyle seyahat etmeme rağmen, eyalet yetkililerini her yerde kibar ve güçleri dahilindeki her yolla yolculuğuma yardım etmeye hazır buldum; her ne kadar İran'da başka yerlerde olduğu gibi cinsiyet temelinde hiçbir zaman özel bir ayrıcalık talep etmemiş ve gerçekten de görmemiş olsam da.

Hâlâ eklenmesi gereken birkaç karanlık gölge daha var. Tahran hariç, Persler için kelimenin tam anlamıyla bir eğitim yoktur ve mevcut sistem altında gelecek neslin şimdikinden daha aydınlanmış olması pek olası değildir. Tüm kasabalar ve büyük köyler, verilen en yüksek eğitimin biraz Arapça ve Sadi'nin hikayelerinin bilgisi olduğu cami okullarına sahiptir. Pers karakterleri öğretilir ve kaligrafiye (güzel yazıya) biraz önem verilir; çünkü iyi yazabilen bir adamın iyi bir geçim sağlayacağından emin olunur. Kuran'ın papağan gibi okunması eğitimin en yüksek gayesidir (summum bonum). Köy okullarındaki çocukların çok azı yazmayı öğrenir; ancak zeki bir çocuk bir mirza (katip) veya sekreter olmayı hedefliyorsa, Pers karakterlerinin oluşumuna büyük önem verir ve amaçladığı meslek için gerekli olan o iltifat, ifade ve mecaz bilgisini edinir.

Okuma, yazma ve aritmetiğin temel unsurları çarşı sınıfı ve tüccarlar arasında yaygındır; ancak geri kalanlar için çocuklukta edinilen azıcık okuma bilgisi kısa sürede unutulur ve Kuran'dan birkaç ayeti ve Arapça birkaç duayı tekrarlayabilme yeteneği, cami okulu "eğitiminden" geriye kalan tek şeydir. Okul disiplini serttir; ip, makara ve falaka birer ceza aracı olarak kullanılır.

Şehirlerde molla, hakim (hekim) veya avukat olmaya aday birkaç genç adam, Medreselere veya Kolejlere gider; buralarda kapsamlı bir Arapça bilgisi edinir, biraz düzensiz okumalar yapar ve her fırsatta kelimenin tam anlamıyla ayaklarının dibinde oturdukları öğretmenlerine "bağlanırlar"; birkaç yıl oldukça faydasız bir şekilde harcandıktan sonra genellikle bir iş bulurlar.

Hükümet çalışanları, saray mensupları, ordudaki yüksek rütbeli subaylar, diplomatlar ve zengin Hanların oğulları, Tahran'daki Kolej'de temel bir liberal eğitim alırlar ve burada sıklıkla oldukça saygın bir Fransızca bilgisi edinirler.
Amerikalı ve İngiliz misyonerler tarafından Urmiye, Tahran, Tebriz, Hemedan ve Culfa'da kurulan takdire şayan okullar sadece Ermenileri, Süryanileri ve birkaç Yahudi ile Zerdüşt'ü etkilemektedir. Bunların dışında ne entelektüel ne de ahlaki bir eğitim vardır; dürüstlük, doğruluk ve sözleşmeye saygı gibi hayatın en basit görevleri bile asla aşılanmaz.
"Bir kadının gözlerini çok fazla açmamak" şeklindeki Müslüman düsturuna uygun olarak, İranlı kadınların büyük kısmının herhangi bir eğitime layık görülmediği varsayılabilir. Zengin adamların kızlarının birkaçı Kuran'ı okuyabilir ama bunu anlamadan yaparlar; hem şiir okuyabilir hem de ezbere okuyabilirler.
Ülke genelinde hukuk —yani Örf veya yazılı olmayan hukuk, secular (laik) yargıçlar tarafından sözlü olarak aktarılan ve uygulanan bir emsal ve gelenekler bütünüdür— hiçbir şekilde saygı görmez; zenginler rüşvetle bunu geçersiz kılabilirken, fakirler bunu sadece satın alınan ve satılan, kendilerinin ise satın alamayacak kadar fakir olduğu bir meta olarak görürler.
İran hukukunun Kuran'a dayanan ve dini öğretmenler tarafından uygulanan diğer dalı olan Şeriat ise esas olarak medeni davalarla ilgilenir ve idaresi neredeyse Örf hukuku kadar yozlaşmıştır. Bizim anladığımız anlamda, yanlışı cezalandıran ve bireysel hak ile özgürlüklerin yüce ve tarafsız koruyucusu olan bir hukuk anlayışı İran'da hiç var olmamıştır.
Ülkenin laneti, rüşvetçi ve kötü yönetimdir. Her adımda ve binbir çeşit biçimde karşınıza çıkar. Resmi bir vicdan yoktur ve resmi kuralsızlıklara karşı bir denetim mekanizması oluşturacak bir kamuoyu bulunmamaktadır. Yönetilenlerin iyiliği için bir kurum olarak Hükümet kavramı mevcut değildir. Pers karakterinin en acı verici özelliklerinden biri olan açgözlülük, en yüksek noktasını resmi makamlarda bulur. Resmi merdivenin en alt basamağından en üst basamağına kadar, utanmazca yapılan rüşvetchilik yükselmenin temel yöntemidir (modus operandi).
Şah'ın kendisinin Hükümet olduğu çok açıktır. Kendisi mutlak bir despottur; hiçbir denetleyici etkiye tabi değildir, ancak Avrupa basınının eleştirileri ve Avrupa Elçiliklerinin talepleri bunu sınırlayabilir. O, tek yürütücüdür. Bakanları, görevleri onun emirlerini yerine getirmekten ibaret olan en üst düzey hizmetkarlardır. Tüm tebaasının hayatı ve mülkleri sadece onun rızasıyla güvence altındadır. Oğulları onun sadece araçlarıdır; onun isteğiyle yükseltilir veya alçaltılırlar; aynı durum İmparatorluğun en yüksek şahsiyetleri için de geçerlidir. Şah, Devlettir — sorumsuz ve her şeye gücü yetendir.
Nasreddin Şah son derece çalışkan bir hükümdardır. Kendisine düşkün olduğu av partileri dahil hiçbir eğlence, onu işinden alıkoyamaz. Tüm politikalarda inisiyatifi ele alır, İran'ın kaderini sağlam bir elle yönetir, her departmanı bizzat denetler, önemli tüm makamlara doğrudan atama yapar ve mutlak yöneticilere özgü yöntemlerle egemenlik alanının her yerinde gözü kulağı vardır. Son derece yetenekli bir adam olarak kabul edilir — Avrupa seyahatleri onu bir dereceye kadar aydınlanmış biri yapmıştır.

Kırk iki yıllık saltanatı, özellikle ilk dönemlerinde, Doğulu anlayışına göre öyle sayılmasa da bizim büyük suçlar olarak görmemiz gereken bazı eylemlerle gölgelenmiştir; bunlar arasında makamların satılması, hediyeler adı altında rüşvet alınması (ki bu pratik olarak mudakeldir) veya zenginlerden zorla para sızdırılması yer alır ki bunlar Doğulu zihniyetine en ufak bir tiksinti vermez.
Tahtının ve hanedanının sağlıksız gelenekleri hatırlandığında, yeni bir adım attığı her konuda ona tam bir kredi vermeliyiz. Entrikalarla kuşatılmış, İngiltere ve Rusya arasındaki dinmeyen siyasi rekabetle engellenmiş, her adımda ikincisinin engelleyici taktikleriyle hayal kırıklığına uğratılmış ve İmparatorluğun kuzey eyaletlerinin yakın bir gelecekte bir Rus işgali gölgesi altında olduğu bir dönemde, Şah tarafından reform yönünde atılan her adım, dış dünyanın hiçbir fikrinin olmadığı zorlukları içerir; bu zorluklar sadece güçlü komşusunun düşmanlığına göğüs germeyi ve onun İran'ın içişlerine müdahale etme girişimlerini engellemeyi değil, aynı zamanda halkının ilgisizliğini ve dindaşlarının önyargılarını aşmayı da gerektirir.
Mevcut durumda, onun yönetimi altında İran uzun uykusundan kısmen uyanmıştır. Otuz kırk yıl önceki gezginler tarafından tanımlanan o güvensizlik ortamı artık mevcut değildir. Türkiye'den çok daha zayıf olmasına rağmen İran, tek bir adamın kararlılığı sayesinde, eşkıyalığı bastırmada, **Kurtları ve diğer göçebe aşiretleri boyunduruk altına almada,** en uzak yollarda bile gezginler ve kervanlar için güvenliği sağlamada ve Ermeni ile Nasturi nüfusları arasında katlanılabilir bir memnuniyet yaratmada Türkiye'yi tamamen gölgede bırakmıştır.
Merkezi Hükümetin yetkisi altındaki sarayda iftira, rüşvet veya entrikaların onu her an mülkünden mahrum bırakabileceği bir ortamda, en çok gıpta edilen makamların en büyük yan gelirlerin elde edilebileceği makamlar olması ve bu makamları işgal edenlerin "güneş parlarken saman devşirmeyi" —başka bir deyişle, sıkılacak bir şey kalmayana kadar halkı sıkmayı— kendilerine borç bilmeleri son derece doğaldır. İran köylüsünün hayatının en büyük dezavantajı, emeğinin kazancı için hiçbir güvencesinin olmamasıdır. Kendisi, üzerindeki herkes tarafından kuruyana kadar emilecek nihai bir süngerdir. Her memur altındaki adamı sıkar ve en üstteki ise bizzat Şah (Taht) tarafından sıkılır.
Ülkeden elde edilen gelirin çok azı, kamu yararına olan işlere, yollara, köprülere, resmi binalara, tahkimatlara harcanır ve geri kalan her şeyin bakımsız kalmasına izin verilir. Tam bir İngiliz ifadesiyle, hükümetin ve hukukun idaresi iğrençtir ve yoksullaştırıldığı sistem reforme edilmedikçe veya ortadan kaldırılmadıkça İran için bir diriliş umudu olamaz.
Ancak bu Augias'ın ahırını (büyük pisliği) kim temizleyecek? Adaletin temel ilkelerini kim getirecek? Doğru mizaçtaki araçlar bu neslin insanları arasında bulunabilecek mi? İslam'ın o daraltıcı ve dar ufuklu inancı[1] bir şekilde Hristiyanlık tarafından değiştirilecek mi ya da modifiye edilecek mi? İdari ve mali reformları başlatacak ve yürütecek insanların ortaya çıkmayacağı ve Şah bunları ithal etmeye veya ödünç almaya istekli olmadıkça, mevcut resmi yolsuzluk, yalancılık, rüşvet ve engelleyicilik sisteminin hüküm sürmeye devam edebileceği çok açık görünmektedir.
İran'ın temel zayıflığı, seyrek nüfusundan ve yakıt ile su kıtlığından ziyade (ki bu kıtlık kısmen kötü yönetimden kaynaklanmaktadır) idari sisteminde yatmaktadır. Bu

sistemin hissedilen kötülüklerinde ve hukukun, adil vergilendirmenin ve emeğin kazancına yönelik güvenliğin belirgin bir şekilde Avrupa'ya özgü nimetler olduğu fikrinde, Rusya'nın İran'daki gücünün bir parçası yatmaktadır. Başka bir yerde, Rus ilhakının düşünüldüğü o ilgisizliğe değinmiştim. Reforme edilmiş bir yönetim sistemi, Pers halkına yaşayacak ve uğruna ölecek bir şey vererek, şüphesiz uykudaki vatanseverlik ruhunu uyandıracak ve yabancı fethini ya da fethiz edinimi daha az kolay bir görev haline getirecektir.

Pers halkı arasında on ay yaşadıktan ve onların kusurlarını tamamen kabul ettikten sonra, onların "Beyaz Çar" (Rusya) veya başka bir güç tarafından yutulduğunu görmekten üzüntü duyarım. 2000 yılı aşkın bir süredir bağımsız bir varlık sürdüren, kendine özgü geleneklere, dile, medeniyete ve milliyete sahip olan ve komşularına hiçbir zarar vermeyen bir ülkenin kesinlikle bir varoluş nedeni (raison d'être) vardır. İran'a dair ilk izlenimlerim bitkinlik ve yıkım yönündeydi; ancak insanlarının canlılığı, enerjisi ve çalışkanlığı ile bereketli topraklarının kapasitesi hakkında daha fazla şey öğrendikçe, belirli koşullar altında onun yeniden dirilişini bir olasılık olarak görmeye başladım ve Şah'ın İngiltere'ye yaptığı son ziyaret vesilesiyle Salisbury Markisi tarafından etkili bir şekilde dile getirilen şu temenniye gönülden katılıyorum: "Her şeyden önce İran'ın sadece müreffeh değil, aynı zamanda güçlü olmasını diliyoruz — kaynaklarında güçlü, hazırlıklarında güçlü, ittifaklarında güçlü; öyle ki güvenlik ve huzur içinde girdiği o barışçıl yolu sürdürebilsin."

[1] Değerli ve yeni bir çalışma olan "The Caliphate, its Rise, Decline, and Fall" (Halifelik, Yükselişi, Gerileyişi ve Çöküşü) adlı eserde yazarı Sir W. Muir (K.C.S.I.), İslam'ın ulusal yaşam üzerindeki daraltıcı etkisinden güçlü bir şekilde bahseder ve incelemesini şu sözlerle tamamlar: "İslam'ın manevi, sosyal ve dogmatik yönü söz konusu olduğunda, ne bir ilerleme ne de maddi bir değişim olmuştur. Halifelik günlerinde onu nasıl bulduysak, bugün de öyledir. Hristiyan uluslar medeniyette, özgürlükte ve ahlakta, felsefe, bilim ve sanatta ilerleyebilirler ancak İslam yerinde saymaktadır. Ve böylece, tarihinin dersleri elverdiği ölçüde, durağan kalmaya devam edecektir." Kitabının sonundaki bir bölümde ise Muhammedî (Müslüman) ülkelerin aile hayatını kemiren ve tüm medenileştirici etkileri kaçınılmaz olarak etkisiz hale getiren çok eşlilik, kölelik, geçici evlilikler (mut'a) ve boşanma hukuku ile ilgilenir.

I. L. B.

MEKTUP XXVIII

KOÇANİS, 23 Ekim

Kurt katırcılar çok kötü çıktılar. Sekiz yerine saat on ikide geldiler ve beni sadece yarım günlük bir yürüyüş yapmaya mecbur bıraktılar. Ardından pazarlık yapılan dört at yerine altı at getirdiler ve eğer onları kabul etmezsem "yükleri yere fırlatıp atacaklarını" söylediler. Her gece ertesi sabah gün ağarırken yola çıkma konusunda ısrar ediyorlardı, ancak hiçbir ikna çabası onları saat sekizden önce harekete geçiremedi. Bir Hristiyan ile sadece güneşte, gün ışığı altındayken seyahat edebileceklerini söylediler. Saatte sadece bir mil yol alıyorlardı ve beni dört gün içinde buraya getirmelerine dair yaptıkları sözleşmeye sadık kalmak yerine, yolun yarısına gelmek için dört gün harcadılar. En ufak bir sitemde bile küstahlaştılar, şiddete başvurdular ve en uygunsuz yerlerde "yükleri yere fırlatıp atmakla" tehdit ettiler; sonunda o kadar isyankar bir hal aldılar ki, daha ileriye bir ulaşım imkanı bulamama riskini göze alarak yolun yarısındaki mola yerinde onları işten çıkarmak zorunda kaldım.[1]

[1] Daha sonra bu Kurtların, kısa bir süre sonra bazı Hristiyan gezginleri kendi adamlarının ellerine teslim ederek onlara ihanet ettiklerini, bu gezginlerin de onlar tarafından soyulduğunu ve acımasızca kötü muameleye maruz kaldıklarını duydum.

HESSO KHAN.

Hesso’nun evi, eğilerek girilmesi gereken bir kapısı olan, sadece iki küçük odadan ibaret basit bir kulübeden ibarettir. Kaba taş duvarları sıvasızdır ve içeriye giren tek ışık, çatıdaki dumanın dışarı çıkmasına da yarayan bir delikten gelmektedir. Kurt reisini görmeyi talep ettiğimde içimi bir ürperti kapladığını ve bu görevimin çılgınlık olduğunu hissettiğimi itiraf etmeliyim. Görkemli giyinmiş bir Kurt bizi tütün dumanından göz gözü görmeyen bir odaya soktu; bu oda karanlığı, duvarlarının kabalığı ve ilkel çatısının alçaklığı nedeniyle bir evden ziyade bir mağarayı andırıyordu. Yine de Hesso, Fars Hükümetinden yılda 200 sterlin alıyor ve görünüşe göre sınırsız yağma fırsatına sahip bulunuyor.

Yerde bazı kaba hasırlar ve üzerinde birkaç Rus malı cam çay bardağı olan bir semaver vardı. İki Fars yetkili ile bellerindeki kuşaklarında mücevherli hançerler ve revolverler, yanlarında ise tüfekler taşıyan, duvar kenarına dayanmış ya da uzanmış çok sayıda iyi silahlanmış ve görkemli giyimli Kurt odadaydı. Hesso’nun kendisi, odanın üst tarafındaki bir yatak rulosuna yaslanmıştı ve sol tarafında bizim için yerde bir yer açıldı. Etrafındaki ortama çok yakışan muhteşem bir sahne haydutu gibi

görünüyordu; geniş bir yüzü, koyu renkli belirgin gözleri, geniş bir alnı, düz bir burnu, harika dişleri, ince ama şehvetli bir ağzı, koyu zeytin rengi bir teni ve sahte bir gülümsemesiyle İran'da gördüğüm en yakışıklı adamdı. Çokça kırmızı renk barındıran mücevherli bir Kurt sarığı, kısa bir ceket, krem rengi ince yünlü kumaştan geniş şalvarlar, işlemeli ipek bir gömlek, özenli bir desene sahip çoraplar ve ortasında birbiri üzerine gelecek şekilde sekiz düğüm atılmış birçok yarda uzunluğundaki Keşmir kumaşından bir kuşak ile zengin Kirman brokarından yapılmış bir hilat veya şeref cübbesi onun bu çarpıcı kostümünü oluşturuyordu. Kuşağında, firuze taşlarla bezenmiş, telkari altın topuzlarla süslenmiş abanoz kabzalı ve kınlı bir hançer taşıyordu; bu hançer, iki yarda uzunluğunda gümüş bir zincirle, ağır telkari toplardan oluşan kuşağa bağlıydı ki bu gerçekten çok güzel bir işçilik eseriydi. Hesso'nun her biri birer heybetli adam olan kardeşleri, en göz alıcı kıyafetleriyle etrafını sarmıştı. Çay ve mücevherli kalyanları (nargileleri) ikram eden Kurtlar, fantastik haydutlar gibi görünüyorlardı. Bu sahne adeta bir tabloyu andırıyordu. Elbette benim bu görevim başarısızlıkla sonuçlandı. Yağmalanan köyün rahibi aracılığıyla koyunlar hakkında konuşamadım ve Hesso, orada bulunan Farsların önünde herhangi bir "siyasi" konu hakkında konuşamayacağını söyledi. Konuşma canlı değildi ve Qaşa Bardah, Hesso arkasını dönüp yüzünde uyanık bir ifadeyle şu soruyu sorana kadar çok gergindi: "İngiltere nasıl oldu da Türkiye'nin bu kadar zayıflamasına izin verdi, öyle ki onun sınırı ve Ermenistan bir anarşi içinde kalıyor?" Hesso'nun yakışıklı yüzü bir canininkini andırıyor. Otuz yaşından büyük göstermiyor. Emrinde iyi silahlanmış 200 nişancı var. Bu dişli Kurt reisinin babası, Şah'ın emriyle kapatıldığı hapishanede ölmüştü ve oğlu, altısı erkek kardeşi olmak üzere altmış adamıyla birlikte Şah'ın egemenlik alanındaki bu bölgeyi yakıp yıkarak babasının öcünü almıştı; kendisine karşı gönderilen büyük bir Fars gücüne başarıyla direnmiş ve sonunda yol boyunca büyük zararlar vererek Türkiye'ye kaçmıştı. Hesso, Kerbela'ya vardığında oradaki Şeyh'ten veya baş Molladan Şah'a bağlılığını sunacağını belirten bir mektup almış ve Tahran'a gitmişti; orada Şah'ın ihtişamını gördükten sonra, bunu daha önce bilseydi asla isyan etmeyeceğini söylemişti. Bundan önce Farslar, Kurtlardan güçlü bir kale almış ve buraya bir subay ile bir bölük asker yerleştirmişlerdi. Günün birinde Hesso, yanındaki altı adamı gözden uzak bir yerde tutarak cesurca kaleye gitti ve kapıya vurarak bir ulak (posta taşıyıcısı) olduğunu söyledi. Önce nöbetçiyi, ardından ne olduğunu görmek için gelen subayı vurarak öldürdü. Bu sırada diğer altı adam, birbirlerinin omuzlarına tırmanarak kale duvarını aştılar og kale duvarını aştılar ve çatının üzerinde bir aşağı bir yukarı taş silindiri sürükleyip kafa karıştırıcı çığlıklar atarak garnizonu büyük bir gücün saldırısına uğradıklarına inandırdılar; garnizon da teslim oldu. Askerlerin hayatları bağışlandı, ancak gömlekleriyle, elleri başlarının üzerinde dışarı yürütüldüler. Merwana'nın harman yeri geceleri on adam tarafından korunuyordu. Ertesi sabah gün ağarmadan bir saat önce yola çıkacaktık, ancak katırcılar yüklemeyi reddetti ve Kurt kethüdası da süvarileriyle birlikte, daha erken bir saatte "dostu düşmandan ayıramayacağını" belirten bir mektup alarak güneş doğduktan bir saat sonrasına kadar yola çıkmayı reddetti. Toprak kırağı ile kaplıydı ve ılgın ağaçlarının tüylü yaprakları en ince beyaz mercanlar gibi görünüyordu.

Dağlara doğru ilerlerken, patikanın Marbişu çağlayanı ile kapandığı, bol ağaçlıklı büyük bir geçitte dokuz saat harcadık. Kurtlar bizi Bani'de bıraktılar; orada iki yiğit adam, Türkiye sınırını geçtiğimiz küçük bir akarsuya kadar koruyucumuz oldu. İnsanın fark etmeden üzerinden geçip gidebileceği, yer altına gömülü ilkel bir Kurt köyünde, bu inlerden birinden görkemli giyimli genç bir Han çıktı ve bize muhafızlar vereceğini, ancak adamlarından ikisinin üç gün önce öldürüldüğü belirli bir köyden daha ileriye gitmeyeceğini söyledi. "Aramızda kan davası var," dedi. Bundan sonra, Marbişu'ya kadar beş saat boyunca manzara muhteşemdi. Vadi, nehrin 2000 ila 4000 fit üzerinde, sarp dağlar arasında pitoresk bir geçide dönüşüyor; bu geçidin kenarlarında dar ve yer yer iskelelerle desteklenmiş, yüklü katırlar için her zaman geçit vermeyen bir patika uzanıyor. Bir many büyük ve sarp yarık bu geçide doğru iniyordu; buralarda bodur ağaçlar, turuncu, taba ve kanarya sarısı renkler, gül kırmızısı yapraklarla birbirine karışmıştı. Gül çalıları büyük kuşburnu meyveleriyle kaplıydı, böğürtlen sürgünleri mor ve altın sarısıydı, ılgın ağaçları ise limon sarısı rengindeydi. Doğa, tıpkı yunus balığı gibi, en çok ölürken (sonbaharda solarak) güzel görünür.

Derinlikler mavi bir kasvetle doluydu, yukarıda yükselen iğne benzeri zirveler yeni yağmış karla parıldıyordu, hava taze ve sarhoş ediciydi — bu seyahatin romantizmidir. Ancak çok geçmeden sert ve hatta tehlikeli gerçeklerin arasında olduğumuz açıkça anlaşıldı. Azılı bir haydut reisi yolumuzu kesmeye niyetlenmişti. Adamları az önce bir gezgin grubunu soymuşlardı ve tepenin her yerine yayılmış durumdalardı. Johannes'ten bir at aldılar, ancak daha sonra belirli şartlar karşılığında onu iade ettiler. Daha ileriye gittiğimizde, Marbişu'dan sürüp götürdükleri otuz semiz koyun ve bazı sığırlarla birlikte çok sayıda Kurt ile karşılaştık. O zaman katırcılar, köyden daha ileri gitmeyeceklerini, çünkü haydutların ileride kendilerini beklediğini duyduklarını söylediler!

Geçidin iki vadinin birleştiği en vahşi kısmında, bir bahçe gibi işlenmiş, taşsız güzel bir toprak vardır; dağlar burada biraz birbirinden ayrılır — ceviz, meyve ağaçları ve kavaklar bulunur; ardından vadi tekrar daralır, patika sadece dağ yamacında asılı kalır ve ben bunu fark etmeden önce bir süre köy evlerinin çatılarının üzerinde at sürüyordum. Tepeler tekrar açıldı og orada kırk yıl önce misyonerler tarafından getirilen bir yiyecek ve ihracat maddesi olan şalgam tarlaları ile patates kazan insanlar vardı. Vadi yeniden daraldı ve kaba taş evlerin kademeli katlar halinde yükseldiği, köyleri tepelere doğru derinlemesine oyan, altındaki ve üstündeki kayalıklarla gürültülü bir çağlayanın sarp yamaçlarında yer alan, iki pitoresk köprüyle geçilen Marbişu'nun ana kısmına geldik; bu, hayatımda gördüğüm en vahşi konumlardan biriydi ve kışlık bir soğuk eşliğinde, bu mevsimde güneş burayı saat üçte terk ediyordu. Kaba, ilkel, renksiz, konutları en fakir sığır barınaklarına benzeyen, kilisesi bir Kanada buz damını andıran, dağ yamaçlarına og kaya kulelerine tutunmuş olan Marbişu'yu, bir şeyler hatırladığım sürece her zaman hatırlayceğim.

Dar patikalar ve dik taş basamaklar bizi, yemek pişirme ve diğer işlerin yapıldığı kaba bir sundurması olan üç tarafı kapalı bir avluya ulaştırdı; girişte rahip Qaşa İşay tarafından candan bir şekilde karşılandık. Daha ileri gitmenin çok tehlikeli olacağını

anladıktan sonra, nehri geçerek ülkenin en güzel kiliselerinden biri ve bir hac yeri olan kiliseye gittim. Köy, dini sadakatiyle tanınmaktadır. Kilisenin 850 yıllık olduğu söyleniyor — alçak, düz çatılı, penceresiz taş bir yapıdır. Ya her zaman kısmen yer altındaydı ya da etrafındaki toprak zamanla birikti, çünkü zemin dışarıdaki toprağın üç fit altındadır. Giriş, iki fit altı inç yüksekliğinde ağır bir kapıdandır. İçerisi olabildiğince karanlıktır. Devasa kalınlıktaki duvarda çok yüksekte bulunan iki veya üç dairesel delik içeriye sadece hafif parıltılar sızdırır, ancak yapay ışık gereklidir. Birkaç küçük ön şapel bulunmaktadır. İkisinde, üzerlerinde haçlar olan, düz taş bloklardan ibaret eski piskoposların kaba ve antik mezarları vardır. Bir diğerinde, üzerinde Havarilerin Litürjisi'nin açık olduğu mum damlalarıyla kaplı kaba bir kürsü ve üzerinde öpülmesi adet olan bir haç yer alır. Dördüncü bir oda tarım aletlerinin güvenli bir şekilde saklanması için kullanılır. İkisi boştur ve bunlardan biri cenaze şapeli olarak yararlı bir amaca hizmet eder. Kilisenin asıl ibadet alanı çok küçük ve yüksektir. Taş zemin, ibadet edenlerin ayaklarıyla aşınarak oyuklar haline gelmiştir; kirli baskılı pamuklu kumaşlarla kaplanmayan duvarlar, çağların mum dumanıyla kapkaradır. Kutsal bir kullanımın tek işareti, doğu ucundaki kaba bir taş perdedir; buradaki açıklıklardan insanlar Efkaristiya'yı (Kutsal Komünyon) alırlar. Bunun arkasında, rahibin yalnız ve oruçlu olarak girebildiği kutsal alan (kürsü) yer alır. Çatıdan, kararmış donyağıyla kaplanmış eski pirinç lambalar ve şamdanlar sarkar ve kutsal elementleri alan her kişinin "yerine" dönerken çaldığı küçük çan dizileri duvardan duvara uzanır.

Bu kasvetli, mahzen benzeri binada dualar, tüm Nasturi kiliselerinde olduğu gibi, gün doğumunda ve gün batımında rahip tarafından günlük kıyafetleri içinde okunur; köylüler ise bir tahtaya tokmakla vurularak ibadete çağrılır.[1]

[1] Dr. Cutts, "Christians Under the Crescent in Asia" (Asya'da Hilal Altındaki Hristiyanlar) adlı ilgi çekici cildinde, günlük duanın bir parçasını oluşturan sabah övgülerinden birinin şu tercümesini vermektedir. İlk bölüm, yarı korolar halinde karşılıklı olarak ilahi şeklinde söylenir —

"1. Yarı koro.— Gün ağarırken Seni överiz Rab'bim: Sen tüm yaratılanların Kurtarıcısısın, merhametinle bize huzurlu bir gün ver ve günahlarimizi bağışla."

"2. Yarı koro.— Umudumuzu kesme, kapını yüzümüze kapatma ve üzerimizdeki şefkatini eksik etme. Ey Tanrım, layık oluşumuza göre değil, bizi ödüllendir. Bizim zayıflığımızı sadece Sen bilirsin."

"1. Yarı koro.— Dünyaya sevgi, barış ve birlik yay, Rab'bim. Doğru krallar, rahipler ve yargıçlar yükselt. Uluslara barış ver, hastaları iyileştir, herkesi koru ve tüm insanların günahlarını bağışla."

"2. Yarı koro.— Gittiğimiz yolda Lütfun bizi korusun Rab'bim, tıpkı çocuk Davud'u Saul'dan koruduğu gibi. İlerlerken merhametini bize bahşet, öyle ki Senin iradene göre barışa erişelim. Musa peygamberi denizde, Daniel'i kuyuda koruyan ve Ananyas'ın arkadaşlarını ateşte tutan o Lütuf, bizi de kötülükten kurtarsın."

"Tam koro.— Sabahleyin hepimiz ayağa kalkarız, hepimiz Baba'ya tapınırız, Oğul'u överiz, Kutsal Ruh'u yüceltiriz. Baba'nın lütfu, Oğul'un merhameti ve Kutsal Ruh'un, Üçüncü Kişi'nin kanat germesi her gün yardımcımız olsun. Yardımımız Sendedir. Sende, gerçek Hekimimizde, umudumuzdur. Yaralarımıza Senin merhametinin ilacını koy ve kaybolmamamız için incinmelerimizi sar. Senin yardımın olmadan emirlerini tutmaya gücümüz yetmez. Ey Mesih, Senin iradeni yerine getirenlere yardım et, ibadet edenleri koru. İç çekerek Senden merhamet diliyoruz, Kendisine yönelen herkese kapısını açan o merhametli Olandan bağışlanma diliyoruz. Her gün Söz veriyorum ki yarın tövbe edeceğim: Tüm günlerim geçti ve bitti, kusurlarım hâlâ duruyor. Ey Mesih, bana merhamet et, bana merhamet et."

Kilise, bir saldırı beklendiğinde bir sığınak yeridir. Dokuz yıl önce insanlar, güvende olacağına inanarak en değerli tüm taşınabilir eşyalarını buraya taşımışlardı; ancak Kurtlar zorla içeri girerek her şeyi aldılar. Köyün az sayıdaki kutsal hazinesi ve Efkaristiya kapları, duvardaki yüksek bir oyukta saklıdır. Toprakta gömülü sadece birkaç düz taş levha barındıran mezarlık, tek olası kamp alanıdır; ancak temiz ve düzenli olmasına rağmen o kadar nemli ve soğuk görünüyordu ki, bir piskoposun evindeki büyük taş levhalarla kaplı, pencereleri bile penceresiz olan, altından gürültüyle akan çağlayanın sesi ve gürlemesiyle yankılanan kaba odada kalmayı kabul etmeyi tercih ettim.

Kilise, bir Kurt saldırısı beklendiğinde bir sığınak yeridir. Dokuz yıl önce insanlar, güvende olacağına inanarak en değerli tüm taşınabilir eşyalarını buraya taşımışlardı;

ancak Kurtlar zorla içeri girerek her şeyi aldılar. Köyün az sayıdaki kutsal hazinesi ve Efkaristiya mayası (kutsal ekmek mayası), duvardaki yüksek bir oyukta saklıdır. Toprakta gömülü sadece birkaç düz taş levha barındıran mezarlık, tek olası kamp alanıdır; ancak temiz ve düzenli olmasına rağmen o kadar nemli ve soğuk görünüyordu ki, altından gürültüyle akan çağlayanın sesi ve gürlemesiyle yankılanmasına rağmen, rahibin evindeki altı fit kalınlığında duvarları olan büyük bir odada kalmayı kabul etmeyi tercih ettim.

Pek çok tuhaf ev gördüm ama hiçbir şey Qaşa İşay'ın konutu kadar çarpıcı değildi. İlkel sundurmadan ve neredeyse tamamen karanlık, içinde birkaç şilte bulunan kaba bir taş sekili yüksek bir odadan geçerek, zifiri karanlıkta yetmişe kırk fit boyutlarında ve en yüksek yeri yirmi fit veya daha fazla olan bir odaya tökezleyerek girdim. Belirli bir şekli yoktur ve bu yüksek merkezden dağ yamacına kazılmış alçak, düzensiz mağaralara ve oyuklara doğru uzanır. Zeminin bazı kısımları çıplak kayadan, bazı kısımları ise sıkıştırılmış topraktan oluşur. Kayalık bir oyukta gürül gürül akan berrak bir su kaynağı vardır. Çatılar, görülebildikleri her yerde, iki asırlık dumanla duvarlar gibi kararmış, kabukları soyulmuş ağaç gövdeleriyle desteklenmektedir. Direklerin üzerindeki veya oyuklardaki eski yağ lambaları karanlığı görünür kılıyordu. Kararmış kirişlerden sarkan, bacakları dışarı fırlamış ve içinde tereyağı bulunan keçi derileri; yığınlar ve çuvallar dolusu buğday, elma, patates ve soğan; yün yığınları, çıkrıklar, şurada burada duran büyük ahşap beşikler, devasa yağ ve su küpleri, ahşap tabureler, yatak yığınları, sabanlar, harman aletleri, uzun tüfekler, kılıçlar, mızraklar ve takımlar zemini doldururken, kayanın loş mağaralarında çok daha fazlası istiflenmişti.

Bu çatının altındaki aile sayısını sordum. "Yedi fırın," yanıtını aldım. Bu, yedi aile anlamına geliyordu ve üç neslin, yetmiş iki kişinin o ataerkil çatı altında birlikte yaşadığı, yemek pişirdiği, uyuduğu ve işlerini sürdürdüğü bir gerçekti.

Yol yüklü hayvanlar için kötü ve son derece tehlikelidir; ayrıca Koçanis'i ziyaret eden az sayıdaki gezgin genellikle Urmiye'den Diza yoluyla giden kervan rotasını tercih eder. Türk makamlarına yazılmış bir mektupla Marbişu'dan geçen bir İngiliz'in varlığı kısa sürede "etrafta duyuldu" ve ben bu son derece pitoresk evde akşamı geçirmeye davet edildim. Evin tüm sakinleri oradaydı, ayrıca yüz kadar da köylü vardı; her tarafta sürekli bir yemek pişirme, ekmek yapma, eğirme, yün tarama, örgü örme, kılıç ve tüfek temizleme faaliyeti sürüyordu. Parlak kırmızı elbiseler içinde kadınlar ve kızlar vardı; erkekler düzensiz zemine çoktan serilmiş yataklara uzanmış ya da bellerinde parıldayan hançerleri ve uzun tüfeklerine dayanmış halde pitoresk giysileriyle gruplar halinde ayakta duruyorlardı. Gruplar büyük ateşin etrafına dizilmişti; ateşin belirsiz ışığında loş girintilerdeki yüzler şurada burada parıldıyor, Qaşa İşay'ın devasa silüeti ise sanatsal etkinin zirvesi olarak dumanların arasından görkemli bir şekilde yükseliyordu.

Tartışılan konu hem Süryaniler hem de benim için eşit derecede ilgi çekiciydi: geçidin tehlikeleri ve gerekli muhafız sayısı. Gece geç saatlere kadar konuştuk; ben ayrılmadan çok önce ailenin kadın ve çocuk kısmı yataklarına çekilmişti. Burada yine Hesso'nun kötülüklerini, 1400 koyunun yağmalanmasını, bir önceki sabah kışlık un tedarikleri için takas etmek üzere oldukları otuz koyunun sürüp götürülmesini,

buğdayların çalınmasını, 100 haneye yüklenen 100 liralık (yaklaşık 100 sterlin) ezici vergilendirmeyi duydum. Kurtların bu yaz ve sonbaharda artan ve onları vergilerini ödeyemeyecek kadar fakir bırakan kontrolsüz yağmalarından; kadınları için zar zor katlanılabilir olan tehlike, korku ve endişe dolu bir hayattan; insanın baskısından ve Tanrı'nın sessizliğinden bahsettiler. Tüm bunların temelinde, "başka yerlerdeki ezilenlere yardım etmiş olan" İngiltere'nin "bizim için hiçbir şey yapmadığına" dair acı bir hayal kırıklığı duygusu yatıyordu. İngiliz rahipler geldiğinde bunun yardımın başlangıcı olduğunu düşündüklerini, Rab'bin artık sağır olmadığını ve yüzlerimizin aydınlandığını, ancak şimdi her yerin karanlık olduğunu ve ne Tanrı'dan ne de insandan bir yardım gelmediğini düşündüklerini söylediler.
Şimdi kendimi tamamen cahili olduğum, tamamen hazırlıksız yakalandığım, korku ve tehlikeyle dolu bir bölgede, dindaşlarımızın mesleği soygunculuk olan fanatik dağlıların neredeyse çaresiz birer avı olduğu bir durumun ortasında buluyorum.

A SYRIAN FAMILY.

Bu dağ sığınaklarında on dört yüzyıl boyunca Mesih'e Tanrı olarak ibadet etmiş olan ve gün doğumunu Hristiyan duaları ile övgüleriyle karşılayan bu yakışıklı erkeklere ve hoş kadınlara bakarken, geçmişte onlara karşı gösterdiğim ilgisizliğe çok şaşırdım. Onları kendi din kardeşimiz olarak hissetmek, bu duyguyu kelimelere dökmekten çok daha kolaydır; ancak burada, Doğu Katolikosu olan Patriklerinin evinde yazarken fark ediyorum ki, vaftiz sırasında alınlarına çizilen Haç, bizim için olduğu gibi onlar için de bir zafer ve umut sembolüdür. Ruhun hayatı için Efkaristiya sembolleri (Kutsal Komünyon ögeleri), Mesih'in yüce Haçı ve Istırabının anısına bizim tarafımızdan kabul edildiği gibi onlar tarafından da kabul edilir; çağlar boyu biriken haksızlıklar ve neredeyse eşsiz sefaletler boyunca, onlar da bizim gibi çarmıha gerilmiş Nasıralıya taç giymiş ve dirilmiş Mesih olarak ibadet etmişlerdir. Bizimle birlikte O'nun önünde saygıyla diz çökerler ve bizim gibi ölülerini, O'nun aracılığıyla neşeli bir dirilişi beklemek üzere kutsanmış topraklara gömerler.
Gece boyunca beş derece don vardı ve soğuktan uyanık yatarken, duyduğum hikayeler ile kendimi içinde beklenmedik bir şekilde bulduğum bu sıra dışı durum üzerimde çok derin bir etki bıraktı. Hayatımda ilk kez, gerçekten son derece cahil olan ama dini inançları uğruna "her şeyin kaybına" katlanmaya ve her an tehlike içinde yaşamaya hazır insanlarla temas kurmuştum. Benim kendi durumum da ileri

mi gitmeli yoksa Urmiye'ye geri mi dönmeli diye düşünmeyi gerektiriyordu. Erzurum yolculuğumu başarılı bir sonuca ulaştırmanın neredeyse tamamen kendi cesaretime, muhakememe ve düzenleme gücüme bağlı olacağı açıktı; en iyi ihtimalle bile kış bastırdıkça artacak ciddi riskler, zorluklar ve meşakkatler olacaktı. Geri dönmek gibi korkakça bir karara varmaya yaklaştıktan sonra, bu zayıflığımdan dolayı kendimden nefret ettim; bu insanların durumlarını daha yakından tanımanın onlara bir fayda sağlayabileceğine karar vererek uykuya daldım ve artık ok yaydan çıkmıştı.
Ertesi sabah gün ağarırken hazırdık, ancak Merwana'da belirtilen nedenlerle on bir saatlik bir yürüyüş için saat yediye kadar yola çıkamadık. Yanıma, keşif ve koruma işine alışkın iki silahlı süvari ve altı silahlı yaya aldım; bunların hepsi gayet iyi adamlar topluluğuydu. Üçü, Fars suvarlarının (atlı askerlerinin) amaçsız ve sansasyonel keşiflerinin aksine, bizi güvenle geçirmeye söz vermiş ve mülkleri ile ailelerini korumak için silah altında yaşayan adamların ciddiyetiyle yol boyunca geçidin yüksek yamaçlarında sürekli keşif yaptı.
Drinayi Geçidi'nde beş saat boyunca güçlükle ilerledikten, birkaç derin nehirden geçtikten ve yüküyle birlikte elli fit aşağı yuvarlanan bir yük beygiri yüzünden geciktikten sonra zirveyi aştık; biçilmemiş ve güneşte kurumuş samanlarla kaplı yuvarlak hatlı tepelerden uzun bir inişle, muhafızların bizi bıraktığı Gavar Ovası'na ulaştık. Yol üzerinde, ertesi gece çobanın hayatı pahasına koyunları yağmalanan küçük Hristiyan köyü Eyal'den geçtik. Gavar Ovası'ndaki Yekmala köyünde, Kurt katırcılar utanç verici bir haraç talebiyle bizi büyük bir sıkıntıya soktu; bir kavga çıktı, bu sırada Johannes'in tüfeği elinden alındı ve benim bazı eşyalarıma el konuldu, Kurtlar ise bu sırada hayvanlarını hızla sürerek uzaklaştılar. Durum o kadar kötüydü ve adamlarıma yapılan saldırı o kadar şiddetliydi ki, Kutların bu yağmasının bedelini ödedim ve oradan uzaklaştık. Biraz daha ileride katırcılar son derece küstahlaştılar ve "yükleri yere fırlatma" tehditlerini gerçekleştirmeye başladılar; ancak endişeli ve huzursuz olan Qaşa ———'yı onları geride bırakmaya ikna ettim ve onlar da bundan vazgeçtiler.
Dağlarla çevrili Gavar Ovası, bol suyu ve çiftçiye yirmi ya da otuz kat ürün verebilecek zengin kara toprağı ile bir bereket cennetidir. Üzerinde, çoğunlukla Ermenilerin yaşadığı, bir Türk gümrük istasyonu, bir askeri karakol ve bir Kaymakamın ikametgahı olan Diza kasabası yer alır. Gavar'da yirmiden fazla Hristiyan köyünün yanı sıra bazı Müslüman köyleri ile yamaçlarda ve yukarıdaki tepelerin kıvrımlarında çok sayıda Kurt köyü ve "kalesi" bulunmaktadır.
Biz ovaya girerken güneş batıyordu ve ovayı kaplayan altın sarısı gün batımı dalgalarının üzerinde, görkemli Jelu sıradağlarının buzlu iğneleri ile kayalıkları ve parçalanmış Kanisairani zirveleri yükseliyordu. Ovanın rakımı 6000 fitin (yaklaşık 1830 metre) üzerindedir ve Pirzala köyünde atlarımızdan inip, eyer üzerinde on bir buçuk saat geçirdikten sonra Malek (yerel lider) David'in evine yerleştiğimizde şiddetli bir don vardı. Kendisi ve diğer köy ileri gelenleriyle istişare ettikten sonra katırcıları işten çıkardım ve onlara sözleşme bedelinin üzerinde bir ödeme yaptım. Ertesi sabah Peygamber'in sakalı ve diğer tüm kutsal şeyler üzerine yemin ederek kendilerine ödeme yapılmadığını iddia ettiler; ödeme iki saygın şahit tarafından kanıtlandığında ise en ufak bir utanma bile göstermediler. Zavallı adamlar! Daha

iyisini bilmiyorlar ve şüphesiz çok fakirler. Onların sinsi yüzlerinden ve şiddet patlamalarından kurtulduğuma memnun olmuştum; ancak hasat zamanı olması nedeniyle diğer köylere gitmek için Pirzala'dan ayrılabilmeme rağmen, Koçanis'e ulaşım sağlayacak bir taşıt bulmak birkaç gün boyunca imkansız oldu.
Ertesi gün dağlardan aşağı sisler indi ve soğuk bir İngiliz yağmuru başladı; bu yağmur altında Diza'ya çok keyifli bir yolculuk yaptım. Ertesi gün bu yolculuk, yeni yağmış karların dağ yamaçlarının yarısına kadar indiği muhteşem bir havada tekrarlandı. Gizlice Türk topraklarındaydım ve Diza yetkililerine pasaportumu göstermem, seyahat izni almam ve bagajlarımı kontrol ettirmem gerekiyordu. Hristiyanlar ile Hükümet arasındaki tüm işlerin kendisi aracılığıyla yürütüldüğü, ovanın mevcut Malek'i olan Ishu, Çölemerik Mütesarrıfı'na kadar bize eşlik etti. Diza, tepesinde kışlalar yükselen sursuz bir kasabadır. 200 kişilik garnizon yaz boyunca altı kişiye indirilmişti. Kurtlar bu indirimi açıkça istediklerini yapabileceklerine dair bir işaret olarak gördüler ve aylardır ovayı acımasızca yağmalayıp yakıp yıktılar.[1] Bir yetkili bana, Haziran ortası ile 17 Ekim arasında, kısmen göçebe Herki aşireti tarafından, Gavar Hristiyan köylerinden 15.000 koyunun sürüp götürüldüğü güvencesini verdi. Şimdi Diza'da altmış asker var ve Hristiyanların en büyük zalimlerinden biri olan Abdurrahman Bey'i yakalamak için aşağı inen Çölemerik Mütesarrıfı da orada; ancak bu girişim, (söylendiğine göre) Bey tarafından birliklerin komutanına verilen bir rüşvet nedeniyle sonuçsuz kaldı.

[1] 1890 Noeli civarında İstanbul'da (Konstantiniyye), Gavar Hristiyanlarının durumunu ve Diza garnizonunun azaltılmasını, dönemin Sadrazamı Alâmetli Kamil Paşa Hazretleri'nin dikkatine sunma fırsatım oldu. Konuyla derin bir şekilde ilgilendiğini gösterdi ve yollar açılır açılmaz Hükümetinin bölgeye birlik gönderme niyetinde olduğunu söyledi. O zamandan beri bu insanlar hakkında hiçbir şey duymamıştım; ancak bugün, bu sayfa baskıya giderken, Urmiye'den Dr. Shedd'den şu haberi aldım: "Gavar'daki durumun çok daha iyiye doğru değiştiğini bilmekten memnuniyet duyacaksınız. Türk Vali görevden alındı ve yerine çok daha iyi karakter ile yeteneğe sahip başka biri getirildi. Kürt haydutlar tutuklandı ve liderleri Abdurrahman Bey öldürüldü." — 2 Kasım 1890.

Bir Türk görevliye yaptığım ilk ziyaret ilgimi çekmişti. Odası bir ahırın üzerindeydi; buraya karanlık ve zorlu bir yoldan geçilerek ulaşılıyordu ve yukarıdaki geçitler askerlerle doluydu. Mütesarrıf, köhne bir odanın üst tarafındaki bir divanda oturuyordu; Bay Gladstone'a çok benzeyen yaşlıca bir adamdı; son derece nazik, beyefendi, sohbeti bol ve görgü kurallarına (savoir-faire) hâkim biriydi. Taşıdığım mektubun "çok güçlü bir belge" olduğunu, tüm mutat formaliteleri hükümsüz kıldığını, bagajlarıma bakılmasına bile gerek kalmayacağını ve bir tezkereye ya da izne ihtiyaç duymayacağımı söyledi. Onun tavsiyesi üzerine Kaymakam'ı da ziyaret ettim; girdiğim her odada bir asker bize lezzetli kahveler ikram etti. Kaymakam da son derece nazikti; adabımuaşeretin gerektirdiği gibi inisiyatif alarak hoş ve zekice konuştu.
Bu görüşmede ve genel atmosferde, Fars ve Türk memuriyeti arasında belirgin bir fark göze çarpıyordu. Fars Valisi'nin etrafı sivillerle çevriliyken, Türk yetkilinin etrafı askerlerle doluydu ve ikincisinde, maiyetteki kişilerin takındığı tavır en derin saygıyı ifade ediyordu.
Pasaportumun mühürlenmesi hayli zaman aldı; bu süre zarfında Qaşa ——— ile birlikte birkaç ziyarette bulundum, Ermeni mutfağından yemeklerle ağırlandım, Hazine'de bir mecidiye bozdurmaya çalıştım ama içeriyi tamamen tamtakır buldum

ve bir Ermeni evinde bulunan, çok eski olduğu söylenen mucizevi bir Yeni Ahit'i (İncil) görmeye gittim. Duvarda deri bir çantanın içinde asılıydı ve çantadan mavi ile oniks taşından boncuk dizileri sarkıyordu. Çok uzak mesafelerden bile hastalar buraya geliyor, seyahat edemeyecek kadar hasta olanların ise yakınları geliyordu. Çanta sadece bir rahip tarafından açılabiliyordu. İyileştirme gücü, rahiplere ve ev sahiplerine belirli bir miktar para ödenmesine bağlıydı. Hasta kişiye cam bir boncuk veriliyor ve o kişi derhal şifa buluyordu.

Gavar Ovası'nda, ailelerin atları ve mandalarıyla birlikte yaşadığı yer altı oyuklarını andıran ilkel evlerde ya da ahırların üzerindeki odalarda konakladım. Çok sayıda hasta insan ilaç istemek için bana geldi; diğerleri ise Erzurum'daki "Konsolos"a iletilmek üzere uğradıkları haksızlıkların hikayelerini anlattılar. Kimse kimseye güvenmiyor gibiydi. Bu konuşmalar her zaman geceleri, fısıltıyla, mum ışığı bir kabın altına saklanarak, ışık delikleri samanla kapatılarak, kapı sürgülenerek ya da arkasına ağır bir taş dayanarak ve dışarıda bir nöbetçi tutularak gerçekleştiriliyordu.

Gavar Hristiyanları çalışkan ve zararsız insanlardır; kendi hallerine bırakılmaktan başka daha yüksek bir arzuları da yoktur; ancak kendilerine sadece temel yiyecek maddelerini bırakan Kurt açgözlülüğünün kurbanıdırlar. Köyleri genellikle, kendilerinden yasal vergilerin ve aşarın iki katını alan Kurt Ağalarına aittir. Herki aşireti, sonbahar göçleri sırasında ova boyunca "bir çekirge bulutu gibi" esip geçmekte; bu zavallı insanların varlıklarını ellerinden almakta, tahıl ambarlarını yağmalamakta ve sürülerini sürüp götürmektedir. Çevre yamaçlardaki ve dağlardaki Kurtlar, geceleri şiddet kullanarak, gündüzleri ise ölüm tehdidi altında haraç keserek onları soymaktadır. Bu ikinci soygun yöntemine "talep" denmektedir. Bir Kurt Beyinin hizmetkarları içeri girer ve belirli tehditler savurarak birkaç küp yağ ya da roghan (eritilmiş tereyağı), bir Keşmir şalı, kadın ziynet eşyaları, mücevherli bir hançer ya da iyi bir tay isterler; ya da ev sahibine avuçlarının içindeki bir kurşunu göstererek, mülkünü teslim etmeyi reddetmesi veya bu talebi birine bildirmesi durumunda kafasına sıkılacak bir kurşunun onun kaderi olacağını ima ederler.

Bu yolla (sayısız diğer örnek arasında), çok saygı duyulan bir adam olan ———'daki[1] ev sahibim, anneden kıza miras kalan beş değerli şalından, dört güzel paltosundan ve gümüş olarak 300 kranından olmuştu. Son iki yılda kendisinden on ila on beş yük buğday ile yağ ve roghan dolu dört fitlik dört küp alınmıştı. Aynı şekilde dört yüz elli koyununa da zorla el konulmuş, geriye sadece on beş koyunu kalmıştı; ve ben onun evindeyken bir gece, bazıları kendisine ait olan köyün geri kalan elli üç koyunu, ateş etmeye cesaret edemeyen muhafızlara rağmen sürüp götürüldü. Gürültüyle uyandım ve aydınlık bir gece olduğu için koyun ağılına saldıran Kurtların modern tüfeklerle silahlanmış olduğunu gördüm. O köyün muhtarı (reis) ve bu adamın erkek kardeşi Kurtların tarafından vurularak öldürülmüştü.

Şahitlikler, bu yaz özellikle Diza garnizonunun azaltılmasından bu yana can ve mal güvenliğinin muazzam derecede azaldığı; Erzurum'daki karışıklıklardan beri "durumun çok daha kötüye gittiği"; Kurtların taleplerinde daha cüretkar ve insan hayatı konusunda daha pervasız hale geldikleri; ve son zamanlarda Hristiyanları doğrudan hedef alarak tehdit ettikleri, Hükümetin "onlardan kurtulmalarını" onaylayacağını söyledikleri yönünde birleşiyordu. İnsanlar, kendilerine değerli

neredeyse hiçbir şeyin bırakılmadığını söylüyorlardı; etrafları hayvancılık ve tarım zenginliği potansiyeliyle çevriliyken, konutlarının aşırı çıplaklığı, ahırlarının ve koyun ağıllarının boşluğu da onların bu ifadelerini destekler nitelikteydi. Hepsi bir ağızdan, "Hükümetin adamları Kurtlarla ortak çalışıyor ve kazançlarından pay alıyorlar. Bizim lanetimiz budur," dediler.
Özellikle Charviva ve Vasivawa'da birçok kadın ve kız çocuğu Kurtların kötü muamelesine maruz kalmıştı. İki hafta önce, ———'dan oraktçılara ekmek götürmek için çıkan on yaşında bir kız çocuğu kaçırıldı. ———'daki iki kızın kaçırılacağı öğrenildi ve onlar ilk başta ——— yakınlarındaki bir delikte saklandılar. Geçen hafta saklandıkları yer sadece, onlara her iki gecede bir yiyecek ve su taşıyan babaları tarafından biliniyordu. Karanlıkta gizlice bana geldi ve geçici bir sığınak bulabilecekleri umuduyla onları buraya yukarıya getirmemi istedi. Ziyaretimin geçtiği hafta boyunca Gavar, gece gündüz Kurtlar tarafından yağmalandı; Kurtlar iki olayda yanlarında götüremedikleri şeyleri yaktılar, yanan demetlerin parıltısı ovayı aydınlatıyordu.

[1] Dinlediğim şikayetler malekler, piskoposlar, rahipler, muhtarlar ve diğerleri tarafından dile getirildi. Mübalağalar yaygındır ve aynı hikaye, anlatan kişi sayısı kadar çok varyasyonla sıklıkla anlatılır. Kendi gözlemim altına girmeyen hiçbir şey için güvence veremem. Bazı anlatılar inceleme altında eridi ve geriye sadece bir gerçek çekirdeği kaldı. Not edilmeye değer bulduğum ve bazıları Mayıs ve Haziran aylarında Contemporary Review'da "Kurtun Gölgesi" adlı iki makalede yayımlanan anlatılar, ya doğrulayıcı koşullarla desteklenmekte ya da üç bağımsız anlatıcının ana gerçekler üzerindeki hemfikir şahitliğine dayanmaktadır.
Bazı durumlarda, ifadeleri Erzurum'daki İngiliz Konsolosu'na, dayandıkları yetki olarak anlatıcıların isimleriyle birlikte sunmam istendi; ancak büyük çoğunluğunda isimlerin, yerlerin ya da herhangi bir kimlik belirleme aracının verilmemesi için bana yalvarıldı. "Gerçeği söylersek hayatımızdan endişe ederiz," diye ısrar ettiler. Bazen Van'daki İngiliz Vis-Konsolosu (Başvekil Konsolos) tarafından yapılacak bir soruşturma durumunda bana anlattıklarının arkasında durup durmayacaklarını sordum. Genellikle "Hayır, hayır, hayır, cesaret edemeyiz!" yanıtını aldım. Bu koşullar altında benim için açık olan tek yol, taahhüt ettiğim her yerde kişilerin ve yerlerin isimlerini gizli tutmaktır; ancak iyi niyetin bir garantisi olarak ifadeleri gizli bir şekilde, isimleriyle birlikte Majestelerinin Dışişleri Başbakanı'na teslim ettim.

Şahitlikler, bu yaz özellikle Diza garnizonunun azaltılmasından bu yana can ve mal güvenliğinin muazzam derecede azaldığı; Erzurum'daki karışıklıklardan beri "durumun çok daha kötüye gittiği"; Kurtların taleplerinde daha cüretkar ve insan hayatı konusunda daha pervasız hale geldikleri; ve son zamanlarda Hristiyanları doğrudan hedef alarak tehdit ettikleri, Hükümetin "onlardan kurtulmalarını" onaylayacağını söyledikleri yönünde birleşiyordu. İnsanlar, kendilerine değerli
neredeyse hiçbir şeyin bırakılmadığını söylüyorlardı; etrafları hayvancılık ve tarım zenginliği potansiyeliyle çevriliyken, konutlarının aşırı çıplaklığı, ahırlarının ve koyun ağıllarının boşluğu da onların bu ifadelerini destekler nitelikteydi. Hepsi bir ağızdan, "Hükümetin adamları Kurtlarla ortak çalışıyor ve kazançlarından pay alıyorlar. Bizim lanetimiz budur," dediler.
Özellikle Charviva ve Vasivawa'da birçok kadın ve kız çocuğu Kurtların kötü muamelesine maruz kalmıştı. İki hafta önce, ———'dan orakçılara ekmek götürmek için çıkan on yaşında bir kız çocuğu kaçırıldı. ———'daki iki kızın kaçırılacağı öğrenildi ve onlar ilk başta ——— yakınlarındaki bir delikte saklandılar. Geçen hafta saklandıkları yer sadece, onlara her iki gecede bir yiyecek ve su taşıyan babaları tarafından biliniyordu. Karanlıkta gizlice bana geldi ve geçici bir sığınak bulabilecekleri umuduyla onları buraya yukarıya getirmemi istedi. Ziyaretimin geçtiği hafta boyunca Gavar, gece gündüz Kurt tarafından yağmalandı; Kurtlar iki olayda

yanlarında götüremedikleri şeyleri yaktılar, yanan demetlerin parıltısı ovayı aydınlatıyordu.
Gavar halkı öğretmenler için büyük bir endişe duyduğunu ifade ediyor. Rahipler ve diyakonlar işçiler gibi çalışmak zorundalar ve eğitim almak için Urmiye'ye aşağıya inemediklerini söylüyorlar. Orada bulunan diğer iki kişi ve birkaç diyakon adına konuşan bir rahip, "Bizler sabah gölgeleri gibi göçüp gitmeden önce, aramıza gelip oturacak ve karanlığımızı aydınlatacak bir öğretmen için yalvarın. Bizler kör rehberleriz, hiçbir şey bilmiyoruz ve halkımız dağlarda kaybolmuş koyunlar gibidir. Mezarlarının karanlığına indiklerinde onlara nasıl ışık vereceğimizi bilemiyoruz ve bu yüzden hepimiz helak oluyoruz," dedi.
Bu talep, Kerdestan'da hem insanlara hem de hayvanlara hizmet eden büyük yer altı konutlarından birinde dile getirildi. Ocak ateşi atların ve mandaların üzerine vuruyor, karanlığa doğru çekiliyordu; üzerinde oturduğumuz kare çamur platform ise uysal gözlü öküzlerin uzun boynuzları ve kıvırcık başları tarafından çerçevelenmişti. İngiltere'de böyle bir amaç için para toplamanın çok zor olacağını yanıtını verdim. Rahip, "Ama İngiltere çok zengindir," diye karşılık verdi. Etrafıma bakındım ve aklımdan, Beytüllahim'deki ahırdan Golgota'daki çarmıha kadar uzanan tüm fedakarlık hayatı bizimki için bir örnek olan ve lüks ile bencillik çağları boyunca çınlayan sesiyle öğrenciliğin kardeşlerimize O'nunkiyle eşit bir sevgiyi gerektirdiğini ilan eden O'nun düşüncesi geçti: "O, zengin olduğu halde bizim uğrumuza fakirleşti." Evet, "İngiltere çok zengindir" ve bu Süryaniler çok fakirdir ve karanlık ile zulüm çağları boyunca inançlarını korumuşlardır.
Kerdestan'ın en zengini olan bu ova aynı zamanda en güzelidir. Kışın donmuş bir bataklık olan bu ova, Mayıs ayına ve hatta Haziran ayına kadar ekim için yeterince kurumaz. Hasadın bu kadar gecikmesinin sebebi de budur. Merkezi Kerdestan'ın en yükseği olan Jelu dağları —yarıkları ve olağanüstü derinlikteki uçurumları olan sarp kayalıklar, sivri tepeler ve fantastik kaya surları kütlesi— neredeyse doğrudan ovanın üzerine iner. Hiç odun yoktur. Köylerin hepsi birbirine benzer; şu sıralar harman yerlerindeki buğday ve saman yığınları, kesik koni şeklindeki yemler ve pürüzsüz siyah hayvan gübresi (tezek) konileriyle çevrilidir. Bunlar genellikle yerleşim yerlerinin tek belirtisidir. İnsan, evlerin aşağıda olduğunu bilmeden çatılarının üzerinden at sürebilir.
Ulaşım aracı bulma konusunda tamamen çaresiz kalınca Gahgoran'a geçtim ve kilise rahibinin evine yerleştim; burada bana tahsis edilen yer altı tahıl ambarı o kadar tamamen karanlıktı ki, yazıp çalışabilmek için bütün günümü koyun ağılında geçirdim, güneş yer değiştirdikçe ben de konumumu değiştirdim. Diza'dan, beni o kadar titizlikle koruyan bir zaptiye gönderilmişti ki, Qaşa ——— adamın bana bilgi verdiğimi düşünmesinden korkarak benimle konuşmaya cesaret edemedi.
Gahgoran yabancılarla doluydu. Patrik, Koçanis'ten aşağı inmiş ve köydeki tek odayı tutmuştu; ben de ona saygılarımı sunmak için oraya gittim. Oda neredeyse karanlıktı ve tütün dumanından göz gözü görmüyordu; ancak bir ışık süzmesi, Urmiye Piskoposu Mar Gauriel'in üzerine düşüyordu; kendisi Nasturi sarığı, bol şalvarı, kök boyalı kırmızı fistanı, içinde bir hançerin parıldadığı parlak kuşağı ve cübbesiyle, görünüşte silahlı adamların lideri olan yakışıklı ve gür sakallı bir adamdı. Onunla

Urmiye'de tanışmıştım, el sıkıştı ve beni esmer, kasvetli görünümlü bir adam olan Mar Şimun'a takdim etti. O da sırasıyla beni, muhteşem kır sakalıyla bir Doğu din adamının ideal örneği olan, görkemli görünümlü Jelu Piskoposu Mar Sergis'e takdim etti. Köylerin malekleri ve ileri gelenleri, manevi bir meclis için değil, vergilerle ilgili sert işleri görüşmek üzere duvar kenarında odanın etrafına dizilmişlerdi; zira Patrik, Türk Hükümetinin maaşlı bir görevlisidir. İçeri girdiğimde hepsi ayağa kalktı ve nazik bir geleneğe uygun olarak ben oturana kadar ayakta kaldılar.
Yük hayvanı bulma ümidi vermediler ve ben de koyun ağılına geri döndüm.
Uzun bir gündü. Hizmetkarlar gece yarısına kadar gelmediler ve Koçanis her saat başı uzaklaşıyordu! Birçok kişi ilaç almak için geldi ve aralarında, bir ay önce evi Kurtlar tarafından basılan, mallarını teslim etmediği takdirde kendisini ölümle tehdit eden çok yakışıklı bir adam da vardı. Bundan sonra o ve kardeşleri kaçıp buğdayların arasına saklanmışlar, ancak bulunup öldürülmekten korkarak iki hafta boyunca yüksek sazlıkların içinde gizlenmişlerdi. Şimdi şiddetli titreme nöbetlerine maruz kalıyordu. Zavallı adam, "Hastalığım korkudur," dedi. Kendisinden üç yüz koyun ve yirmi beş altın lira alınmış, otları yakılmıştı; "ve şimdi," dedi, "zalim Hazela Bey diyor ki, 'bana topraklarının tapularını ver, yoksa seni öldürürüm'." Kendisi bir Malek idi ve o kadar zengindi ki, her zaman gezginleri ve atlarını ağırlardı. Şimdi arkadaşları ona ekmek yapması için buğday vermek zorunda kalıyorlar.
Qaşa Jammo'nun evinin alçak kapısının her iki yanında tahıl ambarları, içeriye doğru uzanan misafirler için bir platformu olan uzun karanlık bir yer altı ahırı ve Marbişu'dakine benzer küçük ölçekli bir oturma odası bulunuyordu. Tahıl ambarında buğdaylar, samanlar, sabanlar, tokmaklar, aç kediler, içi kil kaplı altı fit yüksekliğindeki sepetler ve her türlü tarım aletleri arasında yatağım için bir yer açıldı. Korkunç bir yerdi ve kapı sürgülenmiyordu. Gece yarısından sonra, sanki büyük fareler kirişleri kemiriyormuş gibi bir sesle uyandım. Ayağa kalkıp kapıya doğru yolumu bulmaya çalışırken sesi daha yüksek duydum, koridora çıktım, dış kapıdaki yarıklardan baktım ve ellerinde tüfekler olan çok sayıda Kurt gördüm. Geri çekilip tahıl ambarında revolverimle ateş ettim, bu da köpekleri uyandırdı ve köpekler de rahibin misafirperverliğinden yararlanan yirmi yabancıyı uyandırdı. Ahırda, benim iki atım da dahil olmak üzere ondört at ve birkaç manda vardı. Kurtlar, benimkinin karşısındaki tahıl ambarının çatısını delmişler ve duvarından ahıra geçerek, tam o sırada cesur dağlılar üzerlerine çullanırken atları ortak koridordan dışarı sürmek üzereydiler. Aynı gece, hava aydınlık ve açık olmasına rağmen, Gahgoran'daki bir başka ev daha soyuldu ve Patrik'in maiyetindeki bir adama ait değerli bir at çalındı. Komşu Vasivawa köyüne de bir baskın düzenlendi ve burası da ağır bir şekilde mağdur oldu. Harman yerini korumak için köylüler tarafından yüksek bir bedelle tutulan sekiz zaptiye ve benim kendi zaptiye muhafızım hemen çok yakındaydılar.
Nihayet bir Kurt Beyinden atlar temin edildikten sonra Salı günü ayrıldım; Gahgoran halkı Kurtların artan cüreti karşısında dehşet içinde kalmıştı. Dağ yolu çok tehlikeliydi, ancak Mar Gauriel ve onun maiyeti, iyi silahlanmış otuz ve yaya olarak da bazı silahlı hizmetkarlar ile seyahat ettim. Buz yarım inç kalınlığındaydı ama güneş çok sıcaktı. Dağ manzaraları muhteşemdi ve manzara tamamen görkemliydi;

ancak geçitler ve yamaçlar meskûn değildir. Sigara içmek ve konuşmak için sık sık durulması geleneği nedeniyle yolculukta on saat harcadık.
Öğleden sonra, bir tepenin sırtından yükleri boşaltılmış bazı yük katırlarıyla birlikte bir grup Süryani geldi; önlerinde kesinlikle Süryani olmayan bir figür yürüyordu. Bu, omuzlarına kadar inen saçları olan, bir zamanlar siyah olan ama bazı tuhaf iç çamaşırlarını, Süryani çoraplarını ve dağlıların yüksekliklere tırmanırken giydikleri türden bir çift ip ve yün ayakkabıyı gösterecek şekilde yukarı kıvrılmış kuşaklı bir cübbe giymiş, açık tenli, sakallı bir adamdı. Başında, bir kolej şapkası görmeyi bekleyeceğiniz yerde, etrafına bir ip gibi bükülmüş siyah ipekten bir pagri (sargı) sarılmış, beyaz keçiden yüksek konik bir şapka vardı; bu, gerçek Tyari sarığıydı. Bu kişi, dağlardaki Süryanilerin arasında yaklaşık dört yıldır yaşayan, onlara yardım eden ve onları seven, neredeyse onlardan biri haline gelmiş olan İngiliz Misyonu din adamlarından Bay Browne idi. Ayrılmadan önce kışlık ihtiyaç maddelerini almak üzere Diza'ya gidiyordu, ancak büyük bir nezaket göstererek benimle birlikte Koçanis'e geri döndü ve ben ayrılana kadar burada kalacak. Bu şanslı karşılaşma, bu büyüleyici Kerdestan yolculuğunun ilgisine son bir dokunuş ekliyor.
Kandal Geçidi'ni aşarak, Zab'a doğru uzanan muhteşem bir vadinin başında, sarp bir yamaçta harika bir konuma sahip olan Shawutha mezrasına indik; ova, arka planda mor-menekşe rengi bir gökyüzüne karşı kırmızı bir güneşle, ön planda ise ulaşımı zor antik bir kilisenin taçlandırdığı izole sarp bir kaya ile kesilmiş gibiydi. Köyün aşağısında, ceviz ağaçları, alıç ve kül ağaçlarından oluşan gruplarla birlikte sarı, taba ve kırmızı renklerin hâkim olduğu —gün batımında mükemmel bir güzellik sergileyen— güzel çayırlar uzanıyordu; dökülen yapraklar ise kırmızımsı altın rengiyle yumuşak yeşil çimenlere dokunuyordu. Kamp alanları çok güzeldi ama köylüler kamp yapmama izin vermediler. Kurtlar buralardaydı ve her evden bir koyun ve bir kuzu koparmışlardı. Yabancıların akını nedeniyle herhangi bir sığınak bulmak zordu ve ben, dağ yamacına kazılmış, aile oturma odasına giden koridoru olan, hiçbir hava deliği bulunmayan, sıcak ve boğucu bir evde, bir at ve öküz ahırında uyudum; yün çarşaflarımı perde olarak kullandım. Köy, "sığır vebası" nedeniyle büyük bir darbe almıştı. Ev sahibim, üç gün içinde "dört öküzün" kaybedildiğini anlatırken, buralarda hiç de nadir olmayan bir ifade kullandı: "Tanrı'nın zenginliği ve Mar Şimun'un başı için."
Dün, kırmızı odunların çevrelediği bir çağlayanın yanında 1500 fit indik ve Shawutha, Koçanis ve Diz vadilerinin Zab'ın geçitlerinde birleştiği yerde durduk; bu nehir buralarda "Pison, Aden'in nehri" olarak bilinir. Zab, sadece belirli mevsimlerde geçit verir; buralarda hızlı akan koyu yeşil bir nehirdir, tam altmış yarda genişliğindedir, yayaların bellerine kadar gelmesine yetecek kadar derin ve onları sarsacak kadar güçlüdür; hırçın ve yüksek dağların altındaki sağ kıyısında ise parlak sonbahar yaprakları bulunur.
Zab'dan, bazen basamaklar şeklinde kesilmiş veya iskelelerle desteklenmiş, bazen ise sadece kayalıklar üzerinde parıldayan bir patika olan vahşi bir dağ yoluyla Koçanis geçidine tırmandık; bu yol, Koçanis'in çıplak kayadan üç heybetli zirvenin —Quhaibalak, Qwarah ve Barchallah— eteklerindeki güzel yeşil alp çayırına doğru sarp ve zorlu bir tırmanışla son buluyordu.

Böylece Luristan'dan başlayan yolculuğumun son hedefine ulaştım ve hayal kırıklığına uğramadım. Tepelerin ve uçurumların kütleleri halinde yığılmış, içlerinde Aşiretlerin ve Yezidilerin sığınak bulduğu vadilerle yarılmış bu Kerdestan dağ dünyası gerçekten görkemlidir; her zirve karla kaplı, her vadi sonbahar renkleriyle alev alev parlıyor; ve buralarda, sırtların en keskin olduğu ve kaya iğnelerinin en heybetli olduğu yerde, Terpai ve Yezidi'nin bol sulu çağlayanları arasındaki bir sırt üzerinde, üç tarafı vadiler ve uçurumlarla çevrili bu küçük dağ köyü, bir zamanlar Doğu'nun en güçlüsü olan bir Kilisenin Başının son sığınağıdır.
Koçanis, bir uçurumun kenarına inşa edilmiş bir kilise, birçok mezar, bir kavaklık, eğimli bir çimenlik, dağ yamaçlarına doğru uzanan dağınık köy evleri ve arpa tarlalarından oluşur; ve sarp bir uçurumun hemen kenarında Patrik'in ikametgahı yer alır; burası kemerli bir girişi ve bir sığınak ya da savunma kulesi olan, taştan yapılmış gösterişsiz, alçak bir binalar topluluğudur. Onun çok sayıdaki akrabasının evleri de bunun etrafında toplanmıştır. Her şey son derece pitoresktir. **Halk, Kurtların bir saldırısından korktuğu için, güzel çayırlarında çadır kurmama izin vermedi ve** Patrik'in kız kardeşi Sulti, beni evdeki iyi bir odaya yerleştirdi; bu oda, alt etekleri meşe çalılıklarının taba rengi yapraklarıyla, yukarı kısımları ise karla kaplı hırçın dağların üzerindeki Terpai'nin muhteşem vadisine bakmaktadır.

I. L. B.

MEKTUP XXIX

KOÇANİS, 27 Ekim

İki gün sonra Patrik, Gahgoran'dan yaklaşık kırk kişiyle birlikte geldi. Bu evin nasıl bir yer olduğunu gözünüzde canlandırmak için dört yüzyıl geriye, İngiltere'deki orta çağ baronlarının yaşam tarzına gitmeniz gerekir. Mar Şimun sadece dini bir lider (prens) değil, aynı zamanda ovaların ve vadilerin Süryanilerinin ve Merkezi Kerdestan dağlarındaki Aşiretlerin veya kabile Süryanilerinin dünyevi hükümdarıdır; bunun yanı sıra bir yargıç ve Türk Hükümetinin maaşlı bir memurudur. Makamın babadan oğula geçmediği her bölgenin maleklerini veya sivil liderlerini bizzat o atar ve kilise üzerindeki koruyuculuk (atama) hakkını elinde bulundurur. Dört yüzyılı aşkın bir süredir Patriklik, kraliyet ailesi olarak kabul edilen Şimun ailesinin elindedir ve Patrik'e işlerin idaresinde bir "aile meclisi" yardımcı olur. Koçanis böylece Süryani ulusunun dini ve siyasi merkezi (metropolü) konumundadır; bu bölge halkı arasında ortaya çıkan sayısız anlaşmazlık, hüküm ve hakemlik için buraya getirilir.
Bu, kalabalık bir yaşamdır. Gün doğumundan gün batımına kadar, kaba giriş salonunun dışındaki taş döşemeli alan, Sulti'nin idare ettiği Marbişu'daki o büyük odaya benzeyen ana salon ve misafir odaları; Patrik tarafından kabul edilmeyi bekleyen, salondaki büyük sırada uyuyan, kılıç ve tüfek temizleyen, güreşen, binicilik maharetleri sergileyen, satranç oynayan ve yemek yiyen adamlarla her zaman dolup taşmaktadır. Burada az çok altmış kişi misafir edilmektedir. Vadiye gelen herkes kabul edilir; adamlar beslenirken atlar ahırlara çekilir. Dışarıda sürekli koyun ve kümes hayvanları kesilmekte, her gün iki veya üç koyuna ihtiyaç duyulmaktadır; katırlar ihtiyaç maddeleri için Diza'ya hareket etmekte ya da un ve şekerle geri dönmektedir; öküzler saman getirmekte, sürekli bir ölçme ve tartma işlemi devam etmektedir. Böyle bir misafir ordusunu doyurmanın maliyeti muazzamdır ve Patrik'in

kısıtlı kaynaklarına ağır bir yük getirmektedir. Entrikalar kol gezmektedir. Bazı açılardan her adamın eli hemcinsine karşıdır; Patriklik makamının veraseti, nominal olarak karara bağlanmış olsa da, entrikaların, komploların, rekabetlerin ve kıskançlıkların konusudur. Ayrıca Türkiye ile yürütülmesi gereken zorlu ilişkilerin yönetilmesi, Roma (Katoliklik) ve Amerikan Presbiteryenliğine karşı her ikisiyle de bağları tamamen koparmayacak şekilde dalgalı bir politikanın şekillendirilmesi gibi çekişme konusu olan çeşitli sivil ve dini atamalar mevcuttur.
Keyiflerince gelip giden misafirler arasında, Kürtlerin barbarlıklarından kaçan mülteciler şüphe götürmez bir çoğunluktadır; bunların en acınası olanlarından biri, piskoposluk mühür hakkından ölüm tehdidi altında mahrum bırakılan ve şiddet ile haksız taleplerle neredeyse tamamen yok edilen piskoposluk bölgesinden kaçan bir mülteci olan Mar ———, ——— Piskoposudur. Herhangi bir taze dökülmüş kan hikayesinin, sürülerin sürülüp götürülmesinin, gezginlere saldırılmasının veya evlerin yağmalanmasının gündeme gelmediği çok az saat geçmektedir. Acıklı bir korku durumu hakimdir. Mar Şimun doğası gereği zayıf ve kararsızdır, aile meclisi ise çaresizdir. Onun bu ikili konumu şaşkınlığını ve çaresizliğini daha da artırmaktadır. Görüşler bölünmüş ve felç olmuştur. İnsanların dediğine göre, yeryüzünde yardım için kime döneceklerini kimse bilmemektedir ve "Rab sağırdır."
Ağır metal kabartmalı kapının her zaman açık durduğu bir kemeraltından eve girildiğinde, taş döşeli düzensiz salonda şahit olunan manzara oldukça hareketlidir. Kaba taş sekinin üzerinde adamlar oturmakta veya uyumaktadır; ya da bir marangoz burayı tezgahı olarak kullanmakta veya üzerinde bir koyun parçalanmaktadır. Bir koridorun sonunda "ev" yer alır; burası topraktan ve kayadan raf benzeri katları, zeminde fırınları, tahıl barındıran büyük quaraghları (küpleri), odun yığınları, kirişlerden sarkan ve içinde tereyağı bulunan keçi derileri, çıkrıkları, dokuma tezgahı, kaba kesilmiş büyük et parçaları, patates yığınları, yenmeden önce masa örtüsü olarak kullanılmak üzere durmaksızın ekmek (lavaş) pişiren kadınları ile sınırsız misafirperverliğin gerektirdiği dur durak bilmeyen yemek hazırlıklarının yapıldığı yüksek, kararmış büyük bir odadır; odada hançerli hizmetkarlar, yaşlı kadınlar ve asalaklar (yanaşmalar) dolanmaktadır. Bu oda sadece kapılardan ve çatıdaki bir delikten ışık almaktadır. Bunun tam karşısında, odama açılan alçak ve karanlık bir koridor, üç fit kalınlığında duvarları olan on altı fit karelik bir alan ve Mar Şimun'un uyumak, yemek yemek, kabul odası ve ofis olarak kullandığı hemen hemen aynı boyutlardaki odası yer alır.
Salonun aynı tarafında, şu anda tamamen dolu olan iki misafir odası ve içinde Mar Şimun'un üvey kardeşi olan, olağanüstü yakışıklı bir genç adam olan Ishai'nin, güzel karısı Asiat ve dört çocuğuyla birlikte yaşadığı büyük bir oda bulunmaktadır. Ana binaya bitişik, harap görünümlü bir kulede, dik bir merdivenle çıkılan yerde Bay Browne ikamet etmektedir. Aşağıda ise Patrik'in akrabalarının yaşadığı evler vardır; bunlardan biri saygın ve büyüleyici bir kadın olan, müstakbel makamı büyük bir entrika konusu olan müstakbel Patrik Mar Auraham'ın annesi Marta'dır.
Patrik hane halkının idareci dehası, evini yönetmek için evlenmemiş olarak kalan, idare ettiği kadar yol da gösteren kırk yaşlarında yetenekli bir kadın olan kız kardeşi Sulti'dir. Ne zaman uyuduğunu bilmiyorum. Erkenden geç saatlere kadar ayaktadır;

ölçer, tartar, yönlendirir ve Süleyman'ın Meselleri 31. bölümün somut bir örneğidir. Bugün yirmi Jelu adamının beklenmedik bir şekilde gelmesi gibi acil durumların karşılanması ve böyle bir hane halkının düzenlenmesi için azımsanmayacak bir zekâ gücü gerekmektedir.
Hizmetkarların hepsi haydut gibi görünmektedir. Orta çağ saray soytarısı burada da mevcuttur; Şlimon adındaki ayrıcalıklı bir şahıs, her şeyi söyleyip yapabilmekte, her türlü özgürlüğü alabilmekte ve sınırsız soytarılıklarıyla Patrik ve ailesinin kış günlerinin kasvetini dağıtmasına yardımcı olmaktadır. O ve dili ile hançerini kullanmada eşit derecede hızlı olduğu söylenen bir başka sadık adam, Mar Şimun'un özel hizmetkarlarıdır. Sabit saatlerde ikincisi, efendisine kalaylı bakır kaplar içindeki yemekleri büyük bir yuvarlak tepsi üzerinde taşır; bıçak ve çatal henüz Koçanis'e girmemiştir.
Günün rutini şu şekildedir. Patrik çok erken kalkar ve gün ağarırken duaları okur, ardından odasına girme hakkı (huzura kabulü) olanlara odasında pipo ve kahve ikram edilir ve keyiflerince konuşurlar. Bunu her türlü iş takip eder; gün ortasında siesta yapılır, ardından tekrar işlere dönülür ve saat beşe kadar sınırsız sigara eşliğinde sınırsız konuşmalar devam eder; bu saatte Patrik kilisedeki dualara gider, bundan sonra herkes onun kabulüne katılmakta serbesttir; konuşma ve sigara içme gece saat 9 veya 10'a kadar sürer. Bu, mahremiyeti veya huzuru olmayan bir hayattır. Dağların işleri, davalar, aşiret kavgaları, vergilerin toplanmasındaki zorluklar, köy dedikoduları ve şu sıralar hepsinin de üzerinde, Kürtlerin zulmü konuşmaların ana malzemesini oluşturur; bunları, kişisel bir dost olarak günün büyük kısmını Patrik'in odasında geçiren Qaşa ———'dan anlıyorum. Kışın, Koçanis karlarla kapandığında, satranç, şakalar ve soytarının nükteleri zamanı doldurur.
Bu tuhaf küçük saray, katı görgü kuralları, silahların şıkırtısı, sınırsız misafirperverlik ve Patrik tarafından yürütülen siyasi ile adli işlevler, kaba mesken ve eşyalarla birleşerek, orta çağ baronluk hayatını, sanki Roslin veya Warkworth Kalelerinde yaşanıyormuş gibi yeniden yaratmaktadır.
Mar Şimun'u Gahgoran'da hayal meyal görmüş olsam da, ancak buraya gelişinden sonra kendisiyle resmi olarak tanıştırıldım. Bir kadının onun huzurunda başını örtmesi adet olduğundan şapkamı taktım ve ayakkabılarımı çıkardım. Odası iyi döşenmişti, sıvası yeni boyanmıştı ve muhteşem bir manzaraya bakan camlı bir penceresi vardı. Bir uçta Patrik'in üzerinde oturduğu halılar seriliydi, sol tarafında ise iki sandalye duruyordu. Beni kabul etmek için ayağa kalktı ve geleneğe uygun olarak elini öptüm. Takdim mektubumu aldı ve adabımuaşeretin gerektirdiği gibi minderin altına koyarak oturmamı rica etti. Duvar kenarında yerde piskoposlar, rahipler, diyakonlar, Jelu ve Tyari dağlıları, Urmiye'den ovalılar ve Şimun ailesinden adamlar oturuyordu; hepsi de son derece pitoresk giyinmişlerdi ve uzun ahşap pipolar içiyorlardı. Daha sonraki her görüşmemde de benzer şekilde etrafı sarılmış durumdaydı. Bay Browne tercümanlık yaptı, ancak söylenen herhangi bir şeyin tehlikeli bir şekilde çarpıtılması riski olduğunda yüzeysel bir konuşmadan başka bir şey mümkün olmuyordu. Mar Şimun orta boylu, büyük koyu gözlü, solgun tenli, kırlaşmış demir grisi sakallı ve yüzünde en derin melankoli ifadesi ile birlikte çok acı verici bir şaşkınlık ve kararsızlık bakışı olan bir adamdır. Elli yaşından büyük olamaz,

ancak etrafındaki sefalet ve entrikalar onu vaktinden önce yaşlandırmış görünmektedir. Ülkedeki anarşi konusuna değindiğimde ürkekçe ve korkuyla etrafına bakındı ve konuyu değiştirerek daha sonra bana, Qaşa ——— ve Paris'te eğitim görmüş bir Keldani olan Hace Şlimon'un bana anlatabileceği her şeye vakıf oldukları ve benim için konuşacakları mesajını gönderdi.
O ve ailesi hem soylarından hem de konumlarından dolayı çok gururludur. Belirli sınırlar dahilinde onun sözü kanundur; ondan alınacak bir mektup, Aşiretlerin neredeyse geçilemez sığınaklarından güvenli bir geçiş hakkı veya eskort sağlamada herhangi bir Hükümet pasaportundan daha iyidir; "Mar Şimun'un başı için" ve "Mar Şimun'un evi için" sözleri yaygın yeminlerdir; ancak kendisi ve evi, küçük Türk memurları ile Kürt reisleri tarafından sürekli olarak küçümsemelere ve hakaretlere maruz kalmaktadır ve makamına yönelik bu sürekli saygısızlığın onun ruhunu kemirdiği söylenmektedir.
Bağcığında siyah bir pagri olan kırmızı bir fes, alt kısımları geniş ve iç dikişi birkaç inç açık olan kollu kısa mavi bir çuha ceket, denizci kesimli mavi kumaş bir pantolon, kırmızı beyaz çizgili saten bir gömlek giymektedir; cübbesinin önü ve kolları çok belirgindir ve kırmızı bir kuşağı vardır, ancak o evrensel olan hançeri taşımamaktadır.
Bu adam, aynı zamanda bir kilisenin ve ulusun başı, Süryani halkının dünyevi ve manevi hükümdarı, babadan oğula geçen Patrik, ilk çağlarında Katolik Kilisesi'nde itibar bakımından altıncı sırada yer alan Doğu Katolikosu'dur. Ancak 5. yüzyılın başlarına kadar, Doğu Kilisesi'nin kaderi, 431 yılında Efes Konsili tarafından "sapkın" görüşleri nedeniyle mahkûm edilmesinin ardından Nestorius ile birleştiğinde, Katolikoslar daha uzak olan Patrik unvanını üstlenmişlerdi. Mar Şimun'un kararsız yüzüne baktığımda ve halkının ona gösterdiği saygıyı gördüğümde, şu anda sadece silik ve avlanan bir kalıntı olarak hayatta kalan bu kilisenin, bir zamanlar İran, Orta Asya, Tataristan ve Çin'de kiliseler ve piskoposluklar kurduğu; misyonerlerinin şevk ve fedakarlıkla dolu olarak, 6. yüzyılda bu Patriğin dini atasının katına lejyonlar getirdiği ve o dönemde Bağdat'ta ikamet ederek Kudüs'ten Çin'e kadar uzanan yirmi beşten fazla metropoliti yönettiği günlerin tarihini hatırlıyorum; ve 14. yüzyılda Hristiyan âleminin en büyük cemaati olduğunda, Doğu ve Batı, Roma, Grek ve diğer tüm kiliselerin toplamından sayıca daha fazlaydı. Bağdat, Edessa ve Nisibis'in ilahiyat ve felsefe okullarına sahip olması, Hristiyan kolejlerinin, seminerlerinin ve ilahiyat okullarının Semerkand, Buhara ve Hive'de gelişmiş olması gerçekten bir mucizedir! Bu devasa kilisenin kar gibi nasıl eriyip gittiği ve Hristiyanlık dalgasının çekilirken Çin sınırı içindeki en yüksek su seviyesinin bir kalıntısı olarak üzerinde Nesturi inancının kazılı olduğu taş bir tableti nasıl bıraktığı ve Timur'un talihsiz Hristiyan kalıntısını nasıl bir öfkeyle takip ettiği, öyle ki Katolikos'un kendisinin bir mülteci grubuyla birlikte bu dağlara kaçmak zorunda kaldığı, son derece benzersiz bir tarihi ilgi konusudur. Burada bulunmak gerçekten çok büyüleyicidir. İlgi alanları o kadar emici, tablolar o kadar canlı, Kerdestan'ın bu vahşi dağları arasında, 6000 fit yükseklikteki bu güzel yeşil alp çayırındaki Koçanis köyündeki yaşam o kadar benzersiz ki, her gün bana bir saat gibi geliyor; burası elli kar erimesiyle beslenen ve aşağıya doğru çağlayan nehirlerin sesiyle yankılanıyor, bu nehir (Patrik'in Zab olarak adlandırdığı nehir) klasik Dicle'ye doğru yol almaktadır.

Geldikten sonraki öğleden sonra Sulti, Marta, Asiat ve diğer birkaç kadın beni nezaketle ziyaret ettiler ve ertesi gün ben de onların basit ve hoş evlerindeki ziyaretlerine karşılık verdim. Bu formaliteler bittikten sonra tam bir özgürlüğün tadını çıkardım ve kendimi Koçanis'in tamamı, insanların çoğu ve onların ilgi alanları ile tanıştırdım; her akşam odamda erkeklerin katıldığı küçük toplantılar yaptım, Qaşa ——— veya Bay Browne tercümanlık yaparak zulüm veya haksızlık hikayelerini aktardılar.

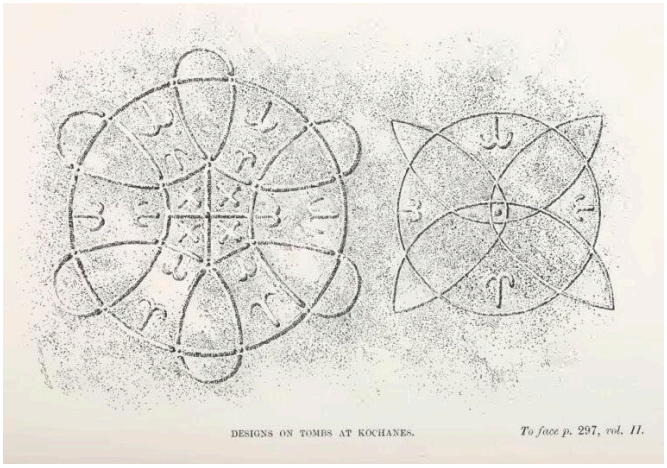

DESIGNS ON TOMBS AT KOCHANES. *To face p.* 297, *vol. II.*

"Korku her yerdedir," pratik olarak silahsız olan bir halkın korkusu; çünkü onların uzun tüfekleri, bazısı çakmaklıdır, Kürtlerin modern tüfeklerine karşı hiçbir işe yaramamaktadır ve meşru müdafaa için bile ateş etmeye cesaret edememektedirler. Seyahat etmek neredeyse tamamen durmuştur. İhtiyaçları kendilerini Urmiye'ye gitmeye çağıran bir grup insan, Mar Gauriel ve onun büyük eskortuyla birlikte aşağı inebilecekleri zamana kadar yolculuk riskini göze alamamaktadır. Patrik ve halkının, "Canterbury Başpiskoposunun Misyonu"nun bir sonucu olarak bir İngiliz himayesi umdukları ve durumlarının giderek kötüleşmesi nedeniyle acı bir hayal kırıklığına uğradıkları açıktır.

SYRIAN CROSS.

"Zulümler on yedi yıl önce başladı; ama on yıl önce kendimizi kolayca geçindirebiliyor ve ekmeğimizi kazanabiliyorduk, şimdi ise yapamıyoruz. ———'da

beş yıl önce her ailenin iki ineği ve iki yüz veya daha fazla koyunu vardı. Ama şimdi onları ziyaret ettiğimde, kadınların durumundan utanç duyardım; o kadar çıplaktılar ki, evlerinin karanlık kısımlarında utançtan saklanıyorlardı, kıyafetleri parça parçaydı ve tenleri görünüyordu. Susamıştım ve süt istedim, şu cevabı verdiler: 'Ah, bir ineğimiz, bir koyunumuz veya bir keçimiz yok: biz sütün tadını unuttuk!' Ve en güzel tarlalarının çoğu, artık vergi ödeyecek para bulamadıkları için zulümler yüzünden ellerinden çıkmıştı ve onları yok pahasına satmışlardı."
"Sopana'daki en iyi köy K——— idi ve Kürtlerin veya Hristiyanların diğer tüm köylerinden daha zengindi. Oraya gittim ve biraz süt istedim. Dediler ki, 'Bir keçimiz, bir koyunumuz veya bir ineğimiz yok.' Tüm ailelerin durumunu sordum ve gözyaşları içinde şu cevabı verdiler: 'Elimizde kalan tek şey ellerimizdir ve şimdi hayatımız için korkuyoruz. Zengindik, şimdi ise günden güne yiyecek ekmeğimiz yok.' On yedi yıl önce B——— köyü varlıklı köylülerden oluşan elli aileye sahipti, ama şimdi ben sadece on iki aile buldum ve o on iki aile zar zor ekmek bulabiliyordu. Ekmek istemiştim ama bulamadım. Gündüz vakti eşyaları evlerinden zorla alınıyordu: geceleyin ise koyunları ve sığırları sürüp götürülüyordu. Hiçbir şey tutamıyorlardı. Buğdayımız, koyunumuz, tereyağımız artık bizim değildir. Reis Muhammed Bey ve hizmetkarları bizden talep ediyor ve diyorlar ki, 'Verin yoksa sizi öldürürüz'."
Bu, her gün dinlediğim sayısız hikayeden sadece bir örnektir. Bazıları muhtemelen büyük ölçüde abartılmıştır, ancak diğerleri ve bunlar arasındakiler, tüm temel ayrıntılarında muhtemelen doğrudur. Her gün, her taraftan adamlar soygun ve şiddet şikayetleriyle geliyorlar ve Patrik'ten kendileri için bir çare bulmasını istiyorlar, ancak o çaresizdir.
En sevdiğim yürüyüş yolu, köyün dışındaki, kırmızımsı altın rengi yaprakları olan kavak ağaçlığının bulunduğu güzel yeşil düzlüktür. Bunun yanında, Terpai'nin üzerindeki sarp yüksekliklerin kenarında, Mar Şalita'ya adanmış kilisenin inşa edildiği sarp bir kaya grubu yer alır. Mart Mariam'a adanmış eski bir kilisenin kalıntıları ise dağın daha yukarısındadır. Kayaların altında, üzerlerinde genel olarak haç adı verilen kazınmış süslemeler barındıran çok sayıda mezar taşı bulunmaktadır. Kilisenin görünüşünde özel olarak kiliseye özgü hiçbir şey yoktur. Eklenti binaları olan bir kaleye benzemektedir ve düzensiz şekli, kayanın biçimi tarafından dikte edilmiş gibi görünmektedir. Penceresi yoktur ve çok yüksekteki haç şeklindeki yarıklar mazgallara benzemektedir. Kürtlerin bir saldırısı durumunda gerçekten de Patrik ve köylülerin son sığınağıdır. Etrafında tamamen yürüdüm, o neşeli sularıyla kavak ağaçlığından geçtim, mezarların arasından dolandım ve batı tarafındaki uçurumun kenarından geri döndüm ama bir kapı bulamadım. Gerçekte tek giriş, yaklaşık on fit yüksekliğindeki kaba ve çok dik bir merdivenle çıkılan, tepesindeki kaba kapısı sadece altı inç kalınlığında ama sadece üç fit yüksekliğinde olan bir yerdir. Yaşlı ve hastalıklı insanların buraya nasıl çıkıp indiğini söyleyemem. Giriş o kadar zordur ki, İngiltere'yi ziyaret etmiş olan ve bir hanımefendiye karşı her zaman nazik bir dikkat göstermeye hazır olan Mar Gauriel'in güçlü yardımından yararlandığıma memnun oldum. Düşük kapıların sebebinin, Tanrı'nın evine girerken herkesin başını eğmesini sağlamak ve Müslümanların sığırlarını kiliseye bağlamasını

engellemek olduğu söylenmektedir. Giriş, tasarımın her yere nüfuz eden bariz motifi olan erişilemezlikle tam bir uyum içindedir.
Kapı, kısmen ahşap bir çatı ile korunan küçük bir avluya açılır. Avlunun uzak ucunda, masif duvarın içindeki bir oyukta küçük bir sunak yer alır. Avlunun batı duvarı, buraya yapılacak yaklaşımın kontrol edilebilmesi (gözetlenebilmesi) amacıyla deliklidir. Sıcak havalarda günlük dualar sıklıkla bu avluda okunur. Buradan başlayan birkaç basamak, aslında iki katlı, kaba ve küçük bir ev olan bir binaya çıkar; burası bir zamanlar Patriklerden biri tarafından, son zamanlarda ise kutsallığıyla kazandığı ünü Kerdestan sınırlarının çok ötesine yayılmış, neredeyse bir münzevi gibi yaşayan aziz bir adam olan merhum Rabban Yonan tarafından kullanılmıştır.
Ayakkabılarımızı çıkararak kiliseye, lentosu örgü işi bir haç ve yine çok kaba bir şekilde işlenmiş benzer yan süslemelerden oluşan kabartmalarla bezeli bir nevi sundurmadan giriş yaptık. Eşik yükseltilmiştir ve kapının lentosu sadece üç fit dört inç (yaklaşık 1 metre) yüksekliğindedir, bu yüzden ibadet eden kişi içeri girmek için tekrar eğilmek zorundadır. Parlak Ekim güneşinden içerideki karanlık alacakaranlığa geçiş kasvetliydi ve mumların yardımıyla bile içerisi sadece loş bir şekilde görülebiliyordu. Bina; yaklaşık otuz dört fit uzunluğunda bir nef, bir kutsal alan (kürsü) ve doğu ucunda aynı zamanda vaftizhane olarak da hizmet veren bir kutsal eşya odasından (sakristi) oluşmaktadır. Nef yüksek tavanlıdır ve oturma yeri yoktur. İbadet edenler dini tören sırasında ayakta dururlar, yaşlı ve hasta olanlar bile sadece haç kabzalı bastonlarına dayanarak dinlenirler. Nefte, kutsal alan perdesinin altında üç sunak bulunur. Bunlardan birine, "dua sunağına", ilahi kitapları konur; bir diğerine, "İncil sunağına", üzerinde bir haç bulunan ve öpülmesi adet olan bir kumaşa sarılmış İncil nüshası yerleştirilir; üçüncüsünün üzerinde de bir haç bulunur. Çok kalın bir duvar, nefi doğu odasından ayırır ve bu oda da kendi içinde eşit olmayan iki parçaya bölünmüştür. Bu duvarda dar bir koro kemeri (apsis kemeri) açılmıştır ve dua sunaklarının arkasında, insanların Efkaristiya (Kutsal Komünyon) elementlerini almak için üç basamakla çıktıkları dar bir platform yer alır. Kemerin içinden bakıldığında, üzerinde dört sütun tarafından desteklenen taş bir gölgelik veya baldaken bulunan sunak loş bir şekilde seçilir. Sakristide dar ama derin bir vaftiz teknesi vardır; burada bebek, pederin "Seni Baba'nın adıyla vaftiz ediyorum, Amin; ve Oğul'un adıyla, Amin; ve Kutsal Ruh'un adıyla, Amin" sözlerini tekrarlaması eşliğinde, Baba'nın adına dizlerine kadar, Oğul'un adına beline kadar suya batırılır ve Kutsal Ruh'un adına ise tamamen suya daldırılır. Tören öncesinde bebeğin alnına kilisede kutsal yağ sürülür ve vaftiz teknesine daldırılmadan önce vaftizhanede tamamen yağla meshedilir. Her bebeğin, sonraki evliliğinde de kefil (şahit) olarak hareket edecek iki vaftiz ebeveyni bulunur. Bu görevi üstlenen kişiler, evliliğe engel teşkil edecek kadar yakın bir manevi hısımlık ilişkisi içine girmiş olurlar. Vaftizden sonra çocuk, nefte yağ sürülerek ve pederin ellerini üzerine koymasıyla takdis edilir (kuvvetlendirilir) ve kundak kıyafetleriyle çok sıkı bir şekilde bağlandıktan sonra vaftiz ebeveynlerine teslim edilir. Bebek komünyonu Kilisenin kuralıdır, ancak elementler vaftiz sırasında nadiren alınır.
Vaftiz yalnızca bir peder tarafından ve takdis edilmiş bir kilisede kutlandığında geçerlidir. Evlerde yapılan özel vaftizler yasaya aykırıdır; ancak bir çocuk ölümcül

derecede hastaysa kullanılması için belirlenmiş bir dua biçimi vardır; bu sırada peder, su dolu bir kabın üzerine Haç işareti çıkararak şöyle der: "Rabbimizin gücüyle bu su, bu adla bereketlensin" vb. Anne daha sonra çocuğu bu suyla yıkar ve eğer çocuk ölürse "onu Tanrı'nın merhametine emanet ederler." Eğer iyileşirse, mutat şekilde vaftiz edilmesi için kiliseye götürülmesi gerekir. Kutsal Komünyon, yani Kurbana, kural olarak sabahın çok erken saatlerinde vaftizden önce gerçekleşmelidir ve vaftiz ritüeli sekizinci günde uygulanmalıdır, ancak bu genellikle yıllık köy festivaline kadar ertelenir ve festivalde Kurbana her zaman kutlanır.
Koçanis kilisesinin tüm iç kısmı düz, tonozlu bir taş çatı ile kaplıdır. Nefin batı ucunda, birkaç patriğin gömülü olduğu dört fit yüksekliğinde dikdörtgen taş mezarlardan oluşan bir sıra yer alır; bunlardan başlayan dik ve dar bir taş merdiven, kuzey duvarının yukarısındaki küçük bir kapıya çıkar; burası pederin Kutsal Komünyon ekmeğini hazırladığı ve pişirdiği küçük bir odaya geçiş sağlar. Bu amaçla kullanılacak unun, tercihen genç kızlar tarafından başaklardan tek tek toplanmış buğdaydan olması istenir. Bu buğday bir el değirmeninde öğütülür ve sakramentten sakramente aktarılarak devredilen "kutsal maya" ile karıştırılır. Ekmek, çeyrek inç kalınlığında ve iki buçuk inç çapında, üzerlerine bir haç damgalanmış yuvarlak çörekler halinde yapılır. Elementlere büyük bir önem atfedilir ve kutsal şarapla karıştırmak için kullanılan su, her zaman ulaşılabilecek mesafedeki en temiz pınardan getirilir.

[1] Süryanilerin dini adetlerine yönelik yaptığım bu oldukça kusurlu incelemelerin düzeltilmesi konusundaki borcumu; aslen The Guardian'da yayımlanan ve şu anda Westminster'daki "Asurlu Hristiyanlara Yönelik Canterbury Başpiskoposluğu Misyonu" ofisinden edinilebilecek olan, Rahip Maclean tarafından kaleme alınmış "Doğu Süryani Kiliselerinin Adetlerine Dair Bazı Bilgiler" adlı son derece titiz ve akademik çalışmaya borçluyum.

[2] Kutsal maya ve kutsal yağın kökenine dair sıra dışı bir efsane anlatılır.
Süryaniler der ki, Rabbimiz vaftiz edildikten sonra Ürdün Nehri'nden çıkarken, Vaftizci Yahya O'nun kutsal bedeninden damlayan vaftiz suyunu küçük bir şişede toplamış ve ölümünden önce bunu İncilci Aziz Yuhanna'ya vermiştir. Efsaneye göre, Son Akşam Yemeği'nde Rabbimiz Yuhanna'ya iki somun ekmek vermiş ve içini bunu koruma arzusuyla doldurmuştur. Çarmıhta, aynı havari "kan ve suyu" gördüğünde, şişeyi koynundan çıkarmış ve delinen taraftan akan suyu vaftiz suyuna eklemiş, aynı anda ekmeği de bu kana batırmıştır. Pentekost Günü'nden sonra havariler, ulusları "öğrencileri yapma" amacıyla yola çıkmadan önce, Yuhanna'nın kana boyanmış ekmeğini öğüterek toz haline getirmiş, un ve tuzla karıştırmış, kendi aralarında bölüşmüşler ve bunu anma ekmeği için sonsuza dek maya olarak hizmet etmek üzere yanlarında taşımışlardır. Benzer şekilde, şişedeki karışık suyu almışlar ve meshetme yağı ile karıştırıp bölüştükten sonra, vaftiz sularının daimi takdisi için muhafaza etmişlerdir.

Bu üst odanın bir tarafında, dört fit yükseklikte, düz dış çatı ile nefin tonozlu tavanı arasında uzanan bir nevi tünelin ağzı yer alır. Burası, tehlike zamanlarında Litürji kitaplarını ve kilisenin diğer mütevazı kıymetli eşyalarını gizlemek için kullanılır. Bu saklanma yeri ne kadar gizli olsa da Kürtler birkaç yıl önce burayı keşfetmiş, saklanan değerli ne varsa, aralarında Hazreti Muhammed tarafından eski bir Katolikos'a verildiği (söylenen) ve şu anda İstanbul'da bulunan bir ferman ile bir bıçağın da yer aldığı her şeyi alıp götürmüş ve yok etmişlerdir.
Kilisenin genel düzeni, kronik güvensizliğe ve zulme karşı dokunaklı bir protesto niteliğindedir. İç mekân ve özellikle kutsal alan, normalde çok az mum kullanılmasına rağmen dumanın karartabileceği kadar siyahtır; din görevlileri Litürji ve İncil kitaplarını okumak için ışığa ihtiyaç duyduklarında ellerinde ince balmumu mum ruloları tutarlar. Birkaç yontulmuş taş ve koro kemerinin yanlarında deniz kabuğu şeklinde tavanları olan iki oyuk dışında neredeyse hiçbir mimari süsleme yoktur.

Kilise iyi durumdadır, çünkü kutsal bir binanın içine azıcık bile yağmur girerse oranın yeniden takdis edilmesi gerekir.
Saat beşe doğru ahşap levhaya (tokmakla) vurularak ayin vakti duyurulur; Patrik, iki piskopos ve diğer bazı adamlar, tamamen sivil kıyafetler içinde, genellikle bizzat Patrik tarafından okunan ve birkaç dua, kısa bir ders ile bazı mezmurlardan oluşan akşam duaları için yavaş adımlarla kiliseye inerler. Adet olduğu üzere insanlar içeri girerken Haç'ı, İncil kitaplarını ve Patrik'in elini öperler; hançerlerini ise kilisenin sundurmasına bırakırlar. Bu ibadetlerde ruhban kıyafetleri giyilmez. Litürji ve İncil kitapları muhteşem kaligrafi örnekleridir ve Süryani karakterleri kendi içlerinde oldukça güzeldir.
Tüm Mezmurlar Kitabı'nın üç gün içinde ezbere okunması belirlenmiştir ve her ne kadar bazı kısaltmaların yapıldığını tahmin etsem de rahipler ve halk, aşırı uzun olmaları nedeniyle mezmurların karşılıklı okunması (antifonal okuma) sırasında kurallara aykırı olarak yerde oturmaya meyillidirler. Her adam kendine uyan perdeden okuduğu için ilahiler oldukça uyumsuzdur.
"Barış öpücüğü", günlük ibadetin ilginç ve saygın bir özelliğidir; kapanışta ihmal edilse bile her zaman başlangıçta verilir. Kiliseye girerken peder haç çıkarır ve kuzey tarafındaki sunağın üzerinde daima duran Haç'ı öperek "En yücelerde Tanrı'ya şan olsun" der. Bundan sonra insanlar öne çıkarlar ve önce Haç'ı, ardından pederin elini öperler; her geçen kişi, kendisinden önce kutsal sembole dokunmuş olanların ellerine dokunur ve kendi elini dudaklarına götürür. Yolda veya başka bir yerde bir piskopos veya rahiple karşılaşıldığında her zaman elinin öpülmesi adettir ve bu selamlaşma büyük bir hürmet içinde gerçekleştirilir.
Kilise mobilyaları ve kıyafetleri, halkın büyük yoksulluğunu göstermektedir. Sunak örtüsü desenli beyaz pamuklu kumaştandır. Sunağın üzerinde iki adet kararmış ve hırpalanmış şamdan, arkasındaki oyukta ise oldukça sefil bir haç durmaktadır. Efkaristiya kadehi (kalis) ihmalden dolayı neredeyse tamamen kararmış gümüş bir kasedir; paten (ekmek tabağı) de aynı durumda gümüş bir tepsidir. Üzerinde kabartma kutsal kitap figürleri bulunan antika bir bronz buhurdan ile tepesinde bir kuş figürü yükselen dallı bir şamdan vardır ki her ikisi de en kaba işçiliğe sahiptir ve büyük ölçüde ihmal edilmiştir. Sakristide ve diğer yerlerde, antik dönemden kalma tozlar ve örümcek ağları, mum damlatıları ve mum fitili parçaları Batılı gözleri rahatsız etmektedir.
Ruhban kıyafetleri çok basittir ve en ucuz malzemelerden yapılmıştır. Peder bir alb (cübbe), bir kuşak ve göğsünde çaprazlanan bir stole (şal) takar; Kurbana (Komünyon) sırasında ise omuzların üzerine atılan, zaman zaman başı örtmek veya kendisi ile cemaat arasında bir perde oluşturmak için kaldırılan, üzerine renkli pamuktan haçlar dikilmiş basma bir kare kumaş kullanır. Diyakon, göğsünde ve sırtında renkli pamuktan haçlar bulunan bir alb veya "kilise gömleği", mavi-beyaz bir kuşak ve sağ omuz üzerinden çaprazlanıp uçları kuşağın içine sokulan bir stole takar. Bir piskoposun kıyafetindeki tek fark, ayak bileklerine kadar uzanan ve göğüste çaprazlanmayan bir stole takmasıdır. Din görevlilerinin ve halkın günlük giysileri aynıdır ve aynı benzerlik uğraşlarında da görülür. Piskoposlar bile tarlalarda harıl harıl çalışırken görülebilir. Kutsal alana büyük bir hürmet gösterilir; pederden

ziyade neşeli bir denizciyi andıran Mar Gauriel, burayı bana göstermek için içeri girmeden önce bir kuşak ve stole taktı. Garip bir şekilde, Kutsal Komünyon'u yöneten rahipler ve diyakonlar ayakkabılarını giyerler ve sarıklarını çıkarırlar. Kilisenin etrafındaki mezarlar çok sayıdadır ve düzgün bir şekilde korunmaktadır. Geldiğimden beri bir defin işlemi gerçekleşti. Bir yabancıya ait olan cenaze, kaba ahşap bir tabuta konmuştu; Süryani cenazelerinde mutat olan boynuzların çalınması, davulların vurulması, mendil ve elmalarla süslenmiş dalların taşınması, kadınların ağıt yakması ve adamların mezara atlaması, göğüslerini dövmesi ve acı çığlıklar atması gibi diğer keder gösterileri ve üzücü sahneler bu defin esnasında yoktu. Cenaze merasimi çok çarpıcı ve dramatiktir; piskoposlar, rahipler, diyakonlar, meslekten olmayan erkekler, kadınlar ve çocuklar için farklı "usuller" (düzenler) vardır. Tamamı, eğer eksiksiz olarak icra edilirse tam beş saat sürer! Hem ölenler hem de geride kalanlar için sayısız duanın yanı sıra, yas tutanlar ile ölen kişi arasında ve ölen kişi ile Hades'te (ölüler diyarında) halihazırda bulunan ruhlar arasında çeşitli diyaloglar yer alır.[1] Etraftaki tehlikelere rağmen "evlenme ve evlendirme" işleri her zamanki gibi devam etmektedir. Urmiye Piskoposu Mar Gauriel, buraya bir evlilik meselesinden daha az önemli olmayan bir amaç için geldi; Ishai ve Asiat'ın kızı olan sekiz yaşındaki küçük bir çocuk olan Patrik'in yeğenini, kendi on dört yaşındaki yeğeni için istemeye gelmişti. Kızlar on iki yaşında evlenebilmektedir ve çocuğun annesi olan güzel Asiat henüz yirmi yaşındadır. Görüşmelerin tarafsız bir evde yapıldığı çay davetine ben de çağrıldım; burada Bay Browne konuşmaları benim için tercüme etti. Kırmızı kıyafetler içinde şık bir şekilde giyinmiş olan Mar Gauriel, mutat kıyafetlerinin üzerine Şah tarafından kendisine verilen bir hilat veya "şeref cübbesi" ile bir talibin olması gerektiği gibi neşeli ve yakışıklı görünüyordu. Teklifine yardımcı olması için bir dostuyla birlikte yerdeki bir tarafta oturdu; diğer tarafta ise Sulti, Asiat ve çocuk oturuyordu.

[1] Bahsedilen son diyaloglardan birinin bir kısmı şu şekildedir:—
Yeni ölen.— "Selam, uyuyan kardeşlerim ve dostlarım. Kapıyı açın ki içeri gireyim ve mertebelerinizi göreyim."
Hades'tekiler.— "Gel, içeri gir ve gör burada kaç tane devin uyuduğunu ve Şeol'ün (ölüler diyarının) bağrında nasıl toza, pasa ve solucanlara dönüştüklerini. Gel, içeri gir ve gör, ey ölümün çocuğu, Âdem'in soyunu: gel ve senin soyunun nerede ikamet ettiğine bak. Gel, içeri gir ve kemiklerin çokluğunu ve onların birbirine nasıl karıştığını gör. Kralın kemiği ile hizmetkârın kemiği birbirinden ayrılmamıştır. Gel, içeri gir ve içinde ikamet ettiğimiz o büyük çürümeyi gör."
Yas tutanlar.— "Rab'bi bekleyin, O gelecek ve Sizi sağ eliyle ayağa kaldıracaktır."
Litürjilerin tercümeleri Dr. Badger'ın değerli kitabı 'The Nestorians and their Rituals' (Nasturiler ve Ritüelleri) içinde bulunabilir.

Bir süre genel konulardan konuşuldu; ardından Piskopos, yüzünde ciddi bir iş yapacağına işaret eden bir ifade değişimiyle küçük bir paket çıkardı. İçindeki maddeleri; lâl taşı ve elmas yüzükleri, altın başlı iğneleri, altın bilezikleri, altından ve turkuazdan bir pandantifi olan çok zarif pembe mercan bir kolyeyi ve son olarak masif telkari gümüşten içi boş toplardan oluşan uzun bir zinciri, herhangi bir kadını cezbedecek kadar güzel olan her şeyi, aralarında bilinçli duraksamalar vererek yere serdi. Anne ve teyze sertçe dikleştiler, taş gibi donuk bir çehre takındılar ve hiçbir şeyi beğenmeyeceklerini belli ettiler. Ancak Mar Gauriel'in cephaneliğinde başka silahlar da vardı; büyük bir çıkından, altın işlemeli Konstantinopolis tülünden yapılmış tam boy elbiseler, altınla bezenmiş yeşil bir ipek elbise ve son olarak oldukça maliyetli bir şey olan çok zengin bir altın kumaştan yapılmış bir nevi ceket çıkardı.

Çocuğun gözleri buna bakarken parıldadı. Piskopos elbiselerin üzerinden iki kadına baktı, ancak onların taş gibi donuk yüzlerinde sadece bir küçümseme ifadesi belirdi. Ardından yüksek sesli ve etkili savunmasına başladı. Yeğeni için iyi birer işçi olacak yüz tane gelin bulabileceğini, ancak Asiat'ın kızının bir prenses olması gerektiğini, kendisine hizmet edecek hizmetçileri olacağını ve hiçbir işle uğraşmayacağını söyledi. Onun için dört yıl bekleyeceğini, sadece bir söz istediğini belirtti. İncelikten yoksun biri değildi. Kendisi gibi güçlü bir taliple kurulacak ittifakın avantajlarını fazlasıyla ortaya koydu. Mar Şimun'un evi çok gururludur ve onunla bağ kurmak herkes tarafından arzulanır; ancak hanımlar inatçıydı ve yere serilmiş parıldayan ihtişama yapmacık bir küçümsemeyle bakarak onun bu talebini kelimenin tam anlamıyla kaşlarını çatarak reddettiler. İki gün sonra Patrik bizzat Mar Gauriel'in talebini geri çevirdi ve "Mar Şimun'un evi için bu bir utanç olur; bu kadar genç bir kızı nişanlamak utanç verici bir örnek teşkil eder," dedi. Mesele, en azından bir süreliğine, bu şekilde kapandı.

Gerçek bir evlilik ayarlandı ve bu kez gelin, güçlü bir iradeye ve bireyselliğe sahip, on dört yaşında oldukça güzel ve çekici bir kız olan Sanjani'ydi. Beni birkaç kez görmeye gelmişti ve onunla oldukça ilgilenmeye başlamıştım. Dün, Terpai geçidinin diğer tarafındaki dağdan, Jelu'dan aşağıya doğru inen, baş döndürücü zikzaklı yollardan geçen bir grup adam görüldü. Birkaç el silah atışından sonra, muhteşem bir şekilde giyinmiş bir grup Jelu dağlısı, yine bir evlilik amacıyla Koçanis'e geldi. Bu adamlardan bazıları oldukça sarışındır. Jelu'da yüksek bir konuma sahip bir genç adına gelmişlerdi ve pazarlık çetrefilliydi; çünkü kız, Mar Şimun'un evindendi. Sonunda kız için yirmi lira, bir katır, bir tüfek, otuz koyun ve bir revolverin yanı sıra arabulucular için de hediyeler verdiler. Koçanis'ten ayrılma ihtimali karşısında kız çok acı bir şekilde ağladı. Para, çeyiz için harcanır ve gelinin ailesi de damada bir hediye verir.

Nişandan kısa bir süre sonra, damadın amcası olan Jelu Piskoposu Mar Sergis, genç damat ve bazı yaşlı kadınlarla birlikte elli Jelu adamının eşliğinde geldi. Heybetli görünümlü bir adam olan Piskopos bir cübbe, kırmızı şalvar ve bir sarık giymişti; diğer adamlar ipekler ve altın işlemeler içindeydi, bellerinde mücevherli hançerler, revolverler ve kundakları fildişi ile gümüş kakmalı tuhaf uzun tüfekler taşıyorlardı. Geçidin çalılarla kaplı yamaçlarından yukarı tırmanırlarken, tüfekler ve revolverler ateşleyerek akıncıların yaptığı bir saldırıyı canlandırdılar (sahte bir saldırı yaptılar). Birkaç Koçanisli adam sanki savunma yapıyormuş gibi havaya ateş açtı, ancak halkın çoğu bu "sevinç gösterisini" sergilememeye karar verdi; çünkü Asiat'ın babasının koyunlarının Kürtler tarafından sürüp götürüldüğü haberi yeni gelmişti. Bu sahte saldırı ve ele geçirme gösterisiyle birlikte, parlak kalabalık tırmanışın zirvesine ulaştı; Mar Sergis ve diğerleri katırlara binmişti, müzisyenler bir davul ve flütler çalıyor, sağ ellerinde çıplak kılıçlar ve sol kollarında deri kalkanlar taşıyan beş altı adam damada Patrik'in evinin misafirperverliğine kadar eşlik ediyordu. Çatılar köylülerle dolup taşmıştı, ancak gelin babasının evinde saklanmıştı. Babası, uzun ahşap bir kaşıkla onun kafasına vurmuştu ve kız içeride uzanıyordu!

O gece ve onu takip eden iki akşam boyunca evde geç saatlere kadar dans edildi ve günler ziyafetlerle, kılıç danslarıyla ve maskeli eğlencelerle geçti. Bu durum Sanjani

için çok "iyi" bir evlilik olarak kabul ediliyor. Tamamen özel (basına/halka kapalı) olan evlilik töreni, dördüncü gün gün doğarken kilisede gerçekleştirildi. Orada damadın amcası Mar Sergis, damat, "damadın arkadaşı", Sanjani ve kiliseye bir kavalcı eşliğinde önceden gitmiş olan annesi hazır bulundu. Yarım saat süren evlilik töreni nefin batı ucunda gerçekleştirildi. Törenin sonunda, evli çifte kilise avlusundan alınmış azıcık bir toprakla karıştırılmış şarap ve su (bir Efkaristiya sembolü olarak değil, geleneksel olarak) içirildi. Yüzük bizde olduğu gibi kullanılır. Törenin en ilginç kısmı, ayin veya "Takdis" denilen süreç devam ederken, sağdıcın üzerine meyvelerin bağlandığı hafif ahşap bir çerçeveyi havada tutmasıdır. Bu çerçeve kayınpederin evinde de damadın başının üzerinde asılı durur ve dans etmek için dışarı çıktığında onunla birlikte taşınır. Ziyafetin son gününde bu çerçeve kırılır, çift ve arkadaşları meyveleri yerler. Eğlenceler üç gün daha uzatıldı, ardından gelin; müzikler ve silah atışları eşliğinde, Jelu'daki kocasının evine götürülmek üzere yaşlı kadınların gözetimine teslim edildi; orada diğer yedi gün boyunca eğlenceler ve ziyafetler devam edecekti. Gelinin kafilesi geçerken, genç erkek arkadaşlarının eşlik ettiği damat bir çatıda yerini alır, yanına bir yığın elma koyar; haç çıkardıktan sonra bunları kalabalığın arasına fırlatır, elmanın geline isabet etmesi bir şans işareti olarak kabul edilir.

Piskoposların evlenmesine izin verilmez, ancak rahiplere koordinasyonlarından (göreve atanmalarından) sonra hem birinci hem de ikinci evlilikler serbesttir. Boşanma yasası, Kilise kanunlarına göre bile çok gevşektir ve Rahip Maclean bu uygulamanın çok kötü olduğunu, ücretler uğruna boşanma kararı vermeleri için piskoposlar üzerinde büyük bir ayartma yarattığını, zira birçoğunun çok fakir olduğunu söyler.

Cuma günü, diğer tüm günlerde olduğu gibi, Patrik'in hane halkında katı bir oruç günüydü. Süryani Kilisesi'nin oruçları hakkında, daha önce de dendiği gibi, "ancak olağanüstü olarak tanımlanabilir." Bir Süryani orucu sadece etten uzak durmayı değil; balık, bal, yumurta, süt, tereyağı, peynir ve tüm hayvansal ürünlerden el çekmeyi gerektirir; Süryaniler oruç günlerinde ceviz yağında pişirilmiş pirinç, kuru üzüm, ceviz, pekmez, fasulye, sade patates ve ekmekten başka bir şey yemezler. Tüm Çarşamba ve Cuma günleri bu katı rejime sadık kalınır; Büyük Oruç (Lent) döneminde eski kilisenin üyeleri elli gün, Noel öncesinde (Advent) yirmi beş gün oruç tutarlar ve Ninovalıların üç günlük çok şiddetli orucunu korurlar. Yetişkinlerin çoğu, Ağustos ayının ilk ondört günü olan Meryem Ana orucunu da tutar. Bu katı ve uzun süreli mahrumiyetler kadar ulus tarafından daha titizlikle bağlı kalınan hiçbir dini kural yoktur; aynı yöntemlerle bedenlerini terbiye etmeyen ve onu boyunduruk altına almayan kişilerin dindarlığına Süryanilerin inanması zordur.

Marta'nın oğlu, yirmi altı yaşında bir genç olan, müstakbel Patrik adayı ve bir piskoposluk bölgesi olmayan bir piskopos konumundaki Mar Auraham geri döndü ve dünkü akşamın bir kısmını odamda geçirdi. Narin görünümlü biridir ancak parlak, zeki, büyüleyici bir yüzü vardır; sohbeti düşünceli ve ilgi çekiciydi. Kilisesini ve onun disiplinini gerçekten önemsemektedir, belirgin bir derecede dürüst ve açık sözlü olarak kabul edilir; ulusunun dünyevi çıkarlarından ziyade manevi çıkarlarını tercih etmektedir. Görünüşe göre İngiliz Misyonunun yakın bir dostudur ve eğer Mar

Şimun’un makamına geçmeyi başarırsa büyük bir ilerleme beklenebilir; ancak entrikalar etrafında dalgalanmaktadır ve ataerkil aile, onun feda edilebileceği hırslardan yoksun değildir.
Patriklik ve Piskoposluk veraseti, bu makamları pratik olarak babadan oğula geçen bir yapıya büründüren tuhaf bir düzenlemenin konusudur. Mar Şimun ailesinde, üç yüzyılı aşkın bir süredir, Nazarit (Nezir) adı verilen, doğmalarından aylar önce annelerinin hiç et yemediği, kendileri de asla et yememiş ve evlenmemiş gençlerin düzenli bir veraseti öngörülmüştür. Bunlardan biri Patrik tarafından halefi olarak seçilir, hayal kırıklığına uğrayan diğer gençlerin bazıları ise diğer adamlar gibi et yemeye başlarlar. Şu anda, her ne kadar Mar Auraham aday olarak belirlenmiş olsa da, Patrik'in et yememek üzere yetiştirilen bir veya iki genç akrabası daha bulunmaktadır. Aynı yasak bir piskopos için de geçerlidir. O da genellikle, et yememek üzere bizzat kendisi tarafından yetiştirilen, çoğunlukla yeğenleri veya kuzenleri olan bir veya daha fazla Nazarite sahiptir; eğer birden fazla varsa, aralarından birini halefi olarak seçer. Eğer bir seçim yapmayı ihmal ederse, ölümü halinde Piskoposluk makamı bir feodal mülk (tımar) gibi Patrik'e kalır; böylece Patrik devasa bir piskoposluk bölgesine sahip olurken, diğer üç Piskoposun bakmakla yükümlü olduğu sadece birkaç köy bulunur.
Piskoposlar, rahipler ve diyakonlar çok fakirdir. Ara sıra bir kilisenin vakıf olarak bir veya iki tarlası bulunur ya da köylüler yıllık olarak küçük bir miktar para katkısında bulunurlar, pederin tarlalarını sürerler veya koyunlarını kırkarlar; ancak vaftizler, evlilikler ve diğer ara sıra yapılan görevler için verilen ücretler, eğer dünyevi bir meslek icra etmiyorlarsa, onların yegane geçim kaynağıdır. Bazı yerlerde gereğinden fazla sayıda fazla rahip enflasyonu (bolluğu) vardır ve bu kişilerin sırf ücret olarak ödenen kelle şekerleri uğruna Piskoposlardan kutsal rütbeler aldıkları açıkça söylenir. Koordinasyonla (göreve atanmayla) ilgili büyük suiistimaller mevcuttur. Mevcut piskoposlardan biri henüz çok genç bir çocukken takdis edilmiştir; diyakonlar ise sıklıkla on altı yaşında, hatta çok daha erken yaşlarda atanırlar. Mar Auraham yirmi yaşına gelmeden önce takdis edilmiş olmalıdır. Koordinasyon (atama) için tek nitelik, eski Süryaniceyi okuyabilme becerisidir. Canlı giyinmiş ve tamamen silahlanmış genç dağlıların diyakonluk sınıfını temsil ettiğini gördüğümde, onlar bana diyakondan ziyade haydut gibi görünmüşlerdir. Büyük bir köyde, şu anda tek bir kiliseye bağlı elli diyakon ve on beş rahip bulunmaktadır!
Kurbana ayini, bir diyakonun yardımı olmadan kutlanamaz. Bu ayin neredeyse tamamen büyük festivallerle ve her köyün koruyucu azizinin şenliğiyle sınırlandırılmıştır. Ekmeğin "kutsal maya" ile yapılmasından ve din görevlilerinin belirli ön hazırlıklarından sonra cemaat, ahşap levhaya vurulan tokmak sesleriyle çağrılarak kiliseye gelir. Erkekler önde, kadınlar arkada durur, hepsi ayakkabılarını çıkarır ve Haç'ı öperler. Elementler (kutsal ekmek ve şarap) alınacağı zaman peder kutsal alanın kapısına doğru ilerler; girişin önündeki perdeyle tamamen örtülmüş olan bir diyakon ekmek tabağını (pateni) tutarken, peder ekmeği önce erkeklere, sonra kadınlara ve babaları ya da anneleri tarafından havaya kaldırılan küçük çocuklara verir. Yetişkinler kadehi sırayla diyakondan alırlar; diyakon kadehi, kutsal alanın duvarına paralel uzanan ancak ondan biraz mesafede bulunan, yaklaşık altı fit

yükseklikteki duvardaki bir delikten geçirerek uzatır. Komünyondan sonra kiliseden ayrılırken her kişi kapının yanındaki bir tepsiden sıradan bir ekmek parçası alır. Rahipler ve diyakonlar, kutsal alan perdesi tekrar çekildikten sonra, halktan sonra kendi aralarında komünyon alırlar. Efkaristiya her zaman gün ağarırken veya gün ağarmadan önce kutlanır; belirli oruç günleri ve cenazeler hariçtir, bu durumlarda gün ortasına kadar oruç tutmak dini bir vecibe olarak kabul edilir. Komünyon ayininin belirli bölümlerinde bir diyakon buhurdanı sallar, bir diğeri ise zilleri birbirine çarparak ses çıkarır.

SYRIAN PRIEST AND WIFE.

Süryani köylerinde kutlandığı şekliyle Kurbana, bana hem İskoçya Dağlık Bölgesi'nin (Highlands) büyük komünyon toplantılarını hem de çocukluğumda köy şenliklerinin veya festivallerinin eğlencelerini başlatan kilise ayinlerini hatırlatıyor. İngiltere'de olduğu gibi köyün koruyucu azizinin gününe denk gelen bu festivaller, Süryani hayatının en büyük neşe kaynaklarıdır ve Kürtler bile bunları tamamen gölgelemeyi başaramaz. Şafak vaktindeki Kurbana kutlamasından sonra —ki kalabalık genellikle o kadar büyük olur ki kilise ardı ardına gelen birkaç komünyon cemaatiyle dolar— gün ziyaretlerle geçirilir. Gelen herkes için her evde meyve, tatlılar ve çay ikram edilir; eğer bulunabiliyorsa arak (rakı) da ikramın bir parçasını oluşturur. Danslar ve oyunlar bütün gün sürer ve günün sonunda birçoğu sarhoş ve taşkın bir hal alır. Bunlar, Müslümanlarla kavgaların patlak vermeye en meyilli olduğu zamanlardır. Erkekler ve kadınlar elbette ayrı ayrı dans ederler ve kadınlar büyük ölçüde arka plandadır. Benim gördüğüm kadarıyla dans yavaş ve ağırbaşlıdır. Her iki cinsten bir grup insan bir halka halinde el ele tutuşur ve yavaş bir müzik eşliğinde dönerler; zaman zaman jest yapmak ve mendil sallamak amacıyla birbirlerinin ellerini bırakırlar. Bu dans, Bahtiyarilerin ulusal dansına benzemektedir. Kadınlar sadece bu tür durumlarda değil, her zaman inzivada (arka planda) kalırlar. Erkeklerle asla aynı masada yemeğe oturmazlar, yiyeceklerini daha sonra tek başlarına yerler; hatta üstlerinin (erkeklerin) yemek artıklarını yediklerinden güçlü bir şekilde şüpheleniyorum. Ancak sadece kadınlar ikincil bir konumda değildir. Genç erkekler sadece babalarına değil, ağabeylerine de aşırı saygı gösterirler; masada misafir

olduğunda oğullar babalarla birlikte oturmazlar, misafirlere hizmet ederler ve kendi yemeklerini daha sonra, tıpkı kadınlar gibi yerler.
Süryaniler Paskalya'yı "Büyük Bayram", Noel'i ise "Küçük Bayram" olarak adlandırırlar. Paskalya'da kırmızıya boyanmış yumurtalar bolca dağıtılır. Epifani (Vaftiz) Festivali de büyük saygı görür; ancak Hristiyanlıklarını Müneccimlere (Doğu'nun Bilgelerine) borçlu olduklarına inanan bir halkın, bu bayramı o bilgelerin anısına değil de daha çok Rabbimizin vaftizinin anısına kutlaması ilginçtir. İkinci görüş o kadar ağır basmaktadır ki, Urmiye Hristiyanları bu bayramı "Yeni Sular" anlamına gelen bir isimle çağırırlar. Buradaki dağlarda ise buna "Işıltı" denir. Epifani Bayramı'ndaki Kurbana kutlamasından önceki gece, donmuş havuzlara dalmak adettendir! Bizimle birlikte "Tek Rab, tek iman, tek vaftiz" ilkesini savunurlar ve bunca batıl inancın, hatta çocukça saçmalığın ortasında bu gerçeği tanımak büyük bir ilgi uyandırmaktadır.
Süryani kiliselerinin —ki buradaki kilise bunun olumlu bir örneğidir— yoksulluğunu, sefilliğini, karalığını, biriken tozlarını, karanlığını ve kasvetini hiçbir dille anlatmak mümkün değildir; korkarım bu durum, piskoposların, rahiplerin ve halkın içine gömüldüğü o koyu cehaleti, ilgisizliği ve batıl inancı çok doğru bir şekilde simgelemektedir. Ve buna rağmen onlar "ölümüne sadıktırlar." Benim günlük hayretim, bu kadar az şey bilen insanların, o azıcık şey uğruna her şeyin kaybına nasıl katlandıklarıdır. Dinden dönmek (İslam'a geçmek), onları dehşetten ve yıkımdan derhal özgür kılacaktır; ancak bu neredeyse hiç bilinmeyen bir durumdur. Kiliseleri katakompları (yer altı mezarlarını) andırıyor. Karanlık ve kasvetli nefte ayakta duran, sıradan ahşap haçı öpen ve barış öpücüğünü elden ele geçiren bir cemaatten; ve bu sırada kendilerininki gibi giysiler içinde, en ucuz malzemeden yapılmış kuşak ve şal takan pederin, tozlu kutsal alanın önündeki antik Litürjiler arasında hareket ederek, Hristiyanlığın en erken çağlarından —Doğu'nun muzaffer Kilisesinden günümüzün zulüm gören kalıntılarına kadar— süzülüp gelen dualar ve ilahilerle ibadet edenlere liderlik etmesinden daha dokunaklı çok az şey olabilir.

I. L. B.

MEKTUP XXIX (Devamı)

Bu evde kimin olup kimin olmadığını söylemek zor. Mirza bugün 115 konuk olduğunu söylüyor! Aralarında, vahşi görünüşleri, giysilerinin ve silahlarının ihtişamıyla birleştiğinde büyük bir ilgi uyandıran çok sayıda Tiyari adamı var. Reisleri beni vadilerini ziyarete davet etti ve eğer onlara gidersem bana "güzel bir takım giysi" vereceklerini söylüyorlar. Şüphesiz fark ettikleri gibi, buna çok ihtiyacım var! Ceketleri tamamen altın işlemeli (Yahudiler tarafından işlenmiş), sarkan kollu gömlekleri çizgili saten; denizci kesimli pantolonları ipekten, kendi ipek böceklerinin kozalarından yapılmış, beyaz zemin üzerine kırmızı geniş çizgilerle dokunmuş ve üzerinde zikzak desenler var; o güzel çizmeleri ise kırmızı deriden. Beyaz ya da kırmızı sivri keçe şapkaları, bükümlü ipek sarıkları, zengin kuşakları, mücevherli hançerleri ve kakmalı tabancalarıyla çok etkileyici görünüyorlar. Kadın giyimi ise son derece sade.

Bu Tiyari adamları, Merkezi Kerdestan'ın en vahşi ve en ulaşılmaz vadilerinden birinden geliyorlar. Derin ve dar yarıkları içinde, pratikte Türkler tarafından fethedilmemiş ve Kurtlar tarafından rahatsız edilmemiş olan ve malek (kelime anlamıyla krallar) veya reislerinin yönetimi altında sert bir yarı-bağımsızlık sürdüren o Aşiret veya kabile Süryanilerine (Asurilere) mensuplar. Sadece işlerine geldiğinde vergi ödeyen, vahşi ve kanunsuz dağlılardır; cesur, dayanıklı ve savaşçıdırlar, özgürlüklerini kılıçla korurlar; hırçın, kavgacı ve hem Türk'ten hem de Kurt'tan bağımsız olarak, kendilerini yöneten Mar Shimun'a, malekleri aracılığıyla bir nevi itaat gösterirler. Sadece kabileler arasında değil, köyler arasında da düşmanlık vardır ve Bahtiyari bölgesinde olduğu gibi, rehberler "kan"ın daha fazla ilerlemelerine engel olduğunu beyan ederek gezginleri belirli noktaların ötesine götürmeyi reddederler. Kerdestan'ın bu dağlarında yaşayan Kurt ve Aşiret sakinlerinin yanı sıra, genellikle şeytana tapanlar olarak adlandırılan Yezidiler, birkaç Yahudi ve Ermeni de bulunmaktadır. Muhtemelen yeryüzünde bunlardan daha vahşi veya fikirleri, gerçek inançları ve yaşam tarzları hakkında Avrupalıların bu kadar cahil olduğu başka bir nüfus yoktur. Örneğin Kızılbaşların, Yezidilerin dini adetlerinin ve bu yarı-vahşi Aşiretlerin bu kadar tutkuyla bağlı oldukları Hristiyanlığın temelinde yatan inançları gerçekten biliyor muyuz?

Eğer Bay Browne'dan bahsetmeden geçecek olursam, Koçanes'teki en dikkat çekici şahsiyeti görmezden gelmiş olurdum. Kısmen bir Süryani gibi giyinmiş ve tamamen onlar gibi yaşayan –bu sırada İngilizceden ziyade Süryaniceyi daha rahat konuşan; bu dar alpin bölgesi ve Tiyari vadisinin daha dar sürgünüyle sınırlı; medeni toplumdan kendi isteğiyle sürgün edilmiş; yılın birçok ayı kar altında kalan; Van ve Urmi ile iletişimi düzensiz ve güvencesiz olan; sunaksız bir rahip; öğrencisiz bir öğretmen; mahremiyeti olmayan bir münzevi; zamanını boşa harcamak isteyen herkesin emrine veren; Türk resmiyeti ve engellemeleri tarafından taciz edilen ve Babıali tarafından herhangi bir aktif "misyonerlik faaliyeti" yapması yasaklanan biri olmasına rağmen, yine de daha neşeli, daha sevgi dolu ve daha canlı bir ruh bulmak zor olurdu. Neredeyse dört yıldır bu insanların arasında onlardan biri gibi yaşadı, onların çıkarlarını tamamen kendi çıkarı haline getirdi, gördükleri zulüm ve

kayıplardan derin acı duydu ve en önemsiz meselelerine bile canı gönülden ortak oldu, ta ki Süryaniler arasında adeta bir Süryani olana kadar. Yerel adetlere göre yerde oturur; Patrik'in mutfağından bakır kaplarda servis edilen ilkel ve tatsız yiyecekleri parmaklarıyla yer; neredeyse hiçbir eşyası yoktur, yatak olmadan yerde "örümceklerin arasında" uyur, kuleye benzer, onarıma muhtaç bir kulübede dik bir merdivenle çıkılan bir yerde yaşar –Süryani gelenekleri ve görgü kuralları onun için ikinci bir doğa haline gelmiştir.
Rapor edecek hiçbir "misyonerlik faaliyeti" yok. Kendisi bizzat bu görev ve bu çalışmadır. Türk Hükümeti'nin düşmanlığı ve ülkenin güvensizliği onun okul açmasını engelliyor, birkaç çocuğu bir araya getirip onlara harfleri bile öğretemiyor; bir kulübe inşa etmek için küçük bir arsa ve taşlar buldu ama inşaat yapmasına izin verilmiyor; planları bir yanda yobazlık, diğer yanda ürkeklik yüzünden suya düşüyor ve hatta ataerkil mahkemenin kör muhafazakarlığı tarafından vaaz vermesi bile engelleniyor. Patrik, "Vaazlar sapkınlığı teşvik eden tehlikeli şeylerdir" dedi. Ancak Bay Browne boş durmaktan çok uzaktır. İnsanlar köylerden ve çevre bölgelerden tavsiye almak için ona gelirler ve genellikle bu tavsiyelere uyarlar. Tüm dertlerini ona açarlar, dağ kabilelerinin o yarı-vahşi reisleri ve rahipleri arasındaki kavgalarda etkili bir şekilde arabuluculuk rolü üstlenir, onlara güvenilir ve günün her saatinde başvurulan tıbbi becerisi herkesin hizmetindedir. Vaaz vermesi engellenen ve öğretmenlik yapması yasaklanan Browne'un kendi neşeli kendi kendini feda etme, doğruluk, saflık ve bağlılık dolu hayatı, bir vaazdan çok daha etkilidir. İnsanlar bu örneği anlayabiliyorlar, her ne kadar bir İngilizin neden gönüllü olarak böyle bir hayatı tercih ettiğini anlayamasalar da. Onun gücü, onlara olan eşsiz sevgisinde ve onların hayatları ile çıkarlarına neredeyse tamamen dahil olmasında yatmaktadır.
Odası son derece eğlenceli. Bir Kerry kulübesinden biraz daha iyi. Ne sandalye, ne masa ne de yatak kullanıyor; düzgün olmayan toprak zemin, bir "eskici" dükkanının arkasında görülebilecek türden, tozlu ilaç şişelerinin ağırlıkta olduğu bir çöp yığınıyla kaplı. Bir zamanlar işe yarar olan her şeyin genel bir parçalanmışlığı var. Odanın sakini, odanın bu kusurlarının tamamen farkında değil ve benim dehşet dolu nidalarım içten bir kahkahayla karşılanıyor. [1]

[1] 1887 kışında ve 1888 baharında, köken olarak Kurt olan bu bölgenin Türk Valisi Fikri Paşa tarafından Bay Browne'u dağlardaki konumundan çıkarmak için her türlü çaba gösterildi. "Planlarını araştırmak için sürekli askerler gönderildi; hiç doktor bulunmayan bir ülkede yerlilere birkaç basit ilaç verdiği için diplomasız hekimlik yapmakla suçlandı ve ev sahibi Mar Shimun'un onu barındırdığı için hakarete uğradığını ve cezalandırıldığını, yerli Hristiyanların ise onun aralarında ikamet etmesi nedeniyle acı çekmeye zorlandığını gördüğünde konumu neredeyse katlanılmaz hale geldi. Ancak Patrik dik durdu. Bay Browne'a, 'Buradaki varlığınız bizi bir katliamdan kurtarabilir; bu sıkıntılara gelince, elimizden geldiğince katlanmalıyız' dedi. Bu sözler birkaç ay sonra doğrulandı." – Bay Athelstan Riley'nin Canterbury Başpiskoposu'nun Asuri Hristiyanları Misyonu Raporu, 1888.

Alçakgönüllülükle onun örneğini izleyerek, ben de kendimi Koçanes sakinlerinin çıkarlarına kaptırdım ve Ermeni yaylalarında kar yüzünden mahsur kalma riski olmasaydı, seve seve birkaç hafta daha burada kalırdım. Diğer talihsizliklerin yanı sıra, sığır vebası da çok şiddetli. Köy şimdiden sürüsünün 135'ini kaybetti ve uçurumdan aşağı atılmak üzere leşleri sürükleyen adamları görmeden dışarı çıktığım pek nadirdir. Halk, gelecek yıl erkeklerin öleceğine inanıyor.
Gelecekteki yolculuğum ve bunun güvenliği çok tartışılıyor. Henüz geçmek zorunda olduğum bölgenin bu denli "karışık" durumu hakkında en ufak bir fikrim olsaydı

Türkiye'ye asla girmezdim; ancak şimdi Bitlis üzerinden Erzurum'u geçmeye karar verdim. Eğer yol söylendiği kadar tehlikeliyse ve Hristiyanların durumuna ilişkin söylentilerde büyük bir doğruluk payı varsa, tarafsız bir gözlemcinin tanıklığı yararlı ve faydalı olabilir. Her halükarda bu riski almaya değer. Benim için en büyük zorluk, Qasha'nın (Papazın) Mar Gauriel'in refakatiyle Urmi'ye dönmek üzere beni burada bırakmak zorunda olması ve bir zorluk durumunda yanımda yetkin hiçbir adamın bulunmamasıdır. Mirza sadece Türkçe konuşmamakla kalmıyor, aynı zamanda hiç "omurgası" da yok; Johannes ise Ermeni olmanın getirdiği dezavantajın yanı sıra gerçekten yarı vahşi, söz dinlemez, huysuz, pervasız ve kavgacı biri. Yekmala'da bir Türk ile kavga ederek başımı belaya soktu ve buradaki ilk kabahatlerinden biri, kutsal kabul edilen kilise güvercinlerini vurarak Patrik'i büyük ölçüde gücendirmek oldu.
Buradan ayrılmak son derece zor. Colemerg (Julamerik) katırcıları gitmek istediğim güzergahta soyulmaktan korkuyorlar ve genç bir Kurt dışında hiçbiri yüklerimi taşımayı kabul etmiyor; o da dün gece gelmiş olmasına rağmen, talep ettiğim zaptiyeler beni yüzüstü bıraktı. Bu sabah gün ağarırken burada olmaları gerekiyordu ve yükler hazırdı, ancak saat dokuz olduğu halde görünmediler. Koçanes'ten silahlı adamlar almak istedim ama Mar Shimun, on iki Hristiyan'ın Kurtlara karşı hiçbir koruma sağlayamayacağını ve bir Hükümet refakati olmadan gitmemem gerektiğini söyledi, bu yüzden eşyalar tekrar açıldı. Akşam geç saatlerde, Colemerg'e başka bir haberci gönderildikten sonra, bir zaptiye daha fazlasını ayıramayacaklarına dair bir mesajla geldi ve halk bu kadar yetersiz bir korumayla ayrılmama karşı çıkıyor.
Bir diğer zorluk da para sıkıntısı. İran'daki gümüş "patlaması" ve hüküm süren yarı-panik nedeniyle, Urmi'deki arkadaşlarımın tüm çabaları 20 sterlinlik bir banknot için ancak 10 sterlin temin edebildi; bu da sadece yaklaşık 4 şilin değerindeki gümüş Osmanlı mecidiyeleri şeklindeydi. Köylerde nakit para geçerli olmadığı için para üstü tedarik edilemiyor ve küçük madeni paralar için Colemerg'e gönderildiğinde ancak çok sınırlı bir miktar elde edilebildi —Rus kopekleri burada değerinin yarısına geçiyor, bir kuron büyüklüğündeki Türk madeni paraları ise o kadar değer kaybetmiş ki sadece 1 şilin ediyor; sixpence büyüklüğünde bir dizi adi metal parçası, "groat"lar ve acınası derecede ince bakır paralar var. Bay Browne'un yardımıyla bile bu gerçekten berbat paralardan 8 şilin saymam bir saatimi aldı. Colemerg'deki sarraf, İngiliz sterlininin yalnızca 16 şiline satıldığı haberini gönderdi.
Bu gecikmeler nedeniyle burada bir gün daha geçirdim; evlerde kahve içmek, kadınları odama çaya davet etmek, her saatte gelip elimi öpen dağlıları ve diğerlerini ağırlamak ve zeminimde uzun tütün çubuklarını tüttürmelerini izlemek gibi olağan rutinlerle... Ve güzel Koçanes'in dağ bariyerlerinin "çok uzaklardaki o ülkeyi" akla getiren bir renkle parıldadığı gün batımının ihtişamı içinde yürüme fırsatını bir kez daha buldum. İyi kalpli Bay Browne kendisini insanlarla bir kılıyor ve herkesi tanımam, herkese doğru şeyi söylemem için son derece istekli —bu hiç de kolay bir iş değil; ve korkarım ki bu benim son akşamım olduğundan, "ev" olarak adlandırılan o büyük toplanma yerinde vakit geçirerek "hoş bir izlenim bırakmaya" çalıştım! Mirza, insanların "silahlar, Kurtlar, hasat ve yerel haberler" dışında hiçbir şeyden konuşmadığını söylüyor; ancak bu geceki sohbetin kapsamı daha genişti ve yolculuğumun riskleri ile Kurt katırcımın (katirgi) olası uygunsuz davranışları

tartışıldığında kasvetli bir hal alarak çoğu zaman çok eğlenceliydi. Onu "çok uysal bir adam" olarak tanımlayan Ishai (ki benim onun hakkındaki izlenimim hiç de öyle değil), bana "eğer size herhangi bir sorun çıkarırsa Mar Shimun Hanedanı bunu asla unutmayacaktır" dedi.

Bu gece hiçbir şey o "evin" resimselliğini aşamazdı. Şüphesiz orada elli kişi vardı; ancak Timur Han'ın amansız istilasını andıracak kadar eski görünen, kararmış sütunların yukarısına asılmış lambalar, yalnızca en yüksek yerdeki Sulti ve Marta'dan, sarığı ve cübbesi içindeki İngiliz rahibinden, Soytarı Şlimon'un grotesk yüzünden ve Patrik'in kardeşi Ishai'nin, olabildiğince gururlu ama kadim evinin hizmetkarları arasında oturup bir müzik aleti çalan o güzel yüzü, endamı ve görkemli kıyafetinden oluşan merkezi grubu aydınlatıyordu; köle ile efendinin kalıtsal yakınlığı burada saygı ifadeleriyle harmanlanıyordu: "Ayağınız gözümün üstüne" ve en gözde yemin, "Mar Shimun'un Başı hakkı için." Yüksek çatının kaybolduğu karanlık, yoğun gruplarıyla büyük fırınlar, kayaların doğal çıkıntılarında uzanmış, loş ışıkta yarı yarıya seçilen sıra sıra adamlar ve kaba döşemeli yukarı doğru eğimli zemin, kendi Orta Çağımızın feodalizminin sunabileceği türden bir manzara oluşturuyordu.

Tahran'daki Türk Büyükelçisi'nden gelen mektubum [1] bu öğleden sonra Colemerg'e gönderildi ve bir başka zaptiye ile birlikte bir de özür getirdi!

I. L. B. (Isabella Lucy Bird)

[1] Yazarın eline Tahran Sarayı'ndaki Ekselansları Türk Büyükelçisi tarafından verilen mektubun tercümesi:

"İngiliz hanımefendilerinin en saygınlarından biri olan Bayan Bishop... Bu gezi turunda, İngiltere'nin Tahran Büyükelçiliği tarafından verilen ve Yüce Saltanat topraklarından geçerken iyi korunmasını talep eden bir tavsiye mektubuna sahiptir. Güvenliği için zaptiyeler gerekli olduğu sürece, en rahat şekilde seyahat etmesi için gerekli tüm düzenlemeler yapılmalı ve Osmanlı Devleti'nin Yüksek Makamlarından olan tüm talepleri yerine getirilmelidir."

"Bu seçkin hanımefendiye her türlü nezaket ve ilginin gösterilmesi için bu mektup Tahran Büyükelçiliği'nden verilmiştir."

Türkiye'de bana yapılan saldırılara ilişkin anlatılar olduğu iddia edilen çeşitli açıklamalar Rus ve diğer gazetelerinde yer aldığından, bu açıklamaların tamamen asılsız olduğunu belirtmek için bu fırsatı değerlendiriyorum. Sultan Hazretlerinin egemenliği altındayken asla soyulmadım; İran sınırı ile Erzurum arasındaki tüm Türk yetkililer bana nezaket gösterdiler, dürüst ve saygılı zaptiyelerden oluşan güvenilir refakatçiler hemen sağlandı.

MEKTUP XXX

Kotranis, Kerdestan, 28 Ekim

Burada, dağ mezralarının en vahşilerinden birinde, çadırımın lüksünün tadını çıkarmayı umuyordum ve çadırım gerçekten de kurulmuştu ki, köyün tüm erkekleri yanıma gelip yalvaran jestlerle çadırı kurmamamı rica ettiler; zira burada bir saat bile güvende olmayacağını ve bunun "başlarına bela açacağını" söylediler. **Mezra, Kurtlardan dolayı korkunç bir acı çekiyor; Kurtlar burayı sadece koyunlarından ve diğer pek çok şeyinden mahrum bırakmakla kalmıyor, aynı zamanda tapulara sahip olmalarına rağmen köylüleri topraklarından etmeye çalışıyorlar. Bu Berwar-Lata vadisi, meralardaki zenginlik ortamından uç bir yoksulluk durumuna sürüklenmiş. Kotranis ve biraz daha aşağısındaki, en iyi balların ihraç edildiği Bilar, Kurtların haksız kazançları ve zorbalıkları nedeniyle harabeye dönmüş durumda. Hristiyanlar ekiyor, Kurtlar biçiyor; onlar sığır ve koyun yetiştiriyor, Kurtlar ise hayvanlar iyice büyüdüğünde onları alıp götürüyor. Birkaç mil ötedeki —— köyünde bir adamın 1000 koyunu varmış; altmışı hariç hepsini gasp etmişler. Bu, bu mutsuz insanların maruz kaldığı**

haksızlıkların sadece bir örneğidir. Kurtlar artık kendi deyimleriyle "koyunun yününün uzamasına" bile neredeyse hiç izin vermiyorlar.
Kotranis benim son Süryani durak yerim ve buranın sefaleti kalıcı bir iz bırakacak nitelikte. En son tahminlere göre içinde 80.000 Süryani Hristiyan'ın bulunduğu Van vilayetine bağlıdır.
Reaya (halk) ya köy topraklarının sahibidir ya da bir Kurt ağasının veya beyinin tebaası veya serfidir. Her iki durumda da durumları acınacak haldedir; çünkü bir Kurdun ya da Türk'ün saygı duymak zorunda olduğu pratik hiçbir hakları yoktur. Bazı köylerinde, vergi ödeyecek hiçbir imkanları kalmayana dek soyulmuşlar ve bu durum tartışmasız bir gerçek olarak ortaya çıkana kadar dövülmüşlerdir. Çalışkanlıkları bereket üretmesine rağmen, yaşamın temel ihtiyaç maddeleriyle ancak kıt kanaat geçinebiliyorlar. Kurtların açgözlülüğü ile şiddeti ve kurbanlar Hristiyan olduğu sürece gaddarlıklara şüphesiz göz yuman Türk yetkililerin haksız talepleri arasında sıkışıp kalan bu Süryanilerin durumu, yeryüzündeki en acınası durumlardan biridir. Avrupa ve Asya şehirlerinde hiçbir temsilcileri, Ermeniler gibi ticari içgüdüleri ve alışkanlıkları yoktur. Doğululara özgü yalancılık, açgözlülük ve yüzyıllar süren baskıların doğurduğu kurnazlık gibi kusurlara sahiptirler; ancak bunun dışında saf, son derece cahil, çaresiz çobanlar ve çiftçilerdir; aralarında zengin veya yetenekli tek bir adam bile bulunmayan, ırk ve inanç bakımından yabancıdırlar. Dağ sıralarının en ulaşılmaz olanlarından bazılarıyla ve zalimleri olan Kurtlarla çevreleri sarılmıştır; liderleri, danışmanları veya dostları yoktur, gezginler tarafından nadiren ziyaret edilirler, Avrupa'ya ulaşabilecek hiçbir sesleri yoktur, tahammül edilmez bir esaretin şimdisi ve ışıksız bir gelecekle karşı karşıyadırlar; ve yine de her şeye rağmen babalarından gelenekle aldıkları inanca tutkuyla bağlıdırlar.
Karanlık bir ahırdan başka kalacak yerim olmadığından, öğleden sonra geç saatleri, köyün harman yerinde oturarak değerlendiriyorum; burada hayvanlardan oluşan karışık bir güruh mısırları çiğniyor. Bazı mandalar nemli yerlerde uysal ve aptalca bakarak uzanıyor. Boy (köpeğim) sandalyeme bağlı. Köyün kadınları örgü örüyor ve dik dik bakıyorlar. Çakmaklı tüfeklerle silahlanmış erkeklerden ikisi, Kurtlar için gözcülük yapıyor. Berrak bir dere, beyaz kuvars kayalıkların üzerinden köye doğru çağlayarak akıyor. Aşağıda vadi açılıyor ve tarifsiz bir maviye bürünmüş dağ sıralarını gözler önüne seriyor. Dağ yamaçları sonbahar tonlarıyla alev alev yanıyor ve dik patikalardan aşağı öküzler, kaba kızaklar üzerinde geç hasadın sarımsı altınını taşıyor. Ancak Kurtun gölgesi hepsinin üzerindedir. İngilizce konuşan insanlardan o kadar yakın bir zamanda ayrıldım ki, şu an Orta Kerdestan'da, dünyanın en vahşi yerlerinden birinde, yırtıcı vahşi kabilelerin arasında, harap olmuş ve tehlikeye atılmış bir halkın ortasında tek başıma olduğumu neredeyse fark edemiyorum.
Bu sabah saat altıda Patrik ile vedalaştım ve o erken saatte bile adamlar odasının etrafına dizilmiş oturuyorlardı. Yaklaşık otuz kişiyle el sıkıştıktan sonra, ilk mili, Tiyari vadisinin vahşi kabile mensuplarını aydınlatmak üzere yoluna devam etmek için benden ayrılan Bay Browne'un eşliğinde yürüdüm. Koçanes'in üzerindeki Kamerlan Geçidi'nin tepesinden manzara inanılmaz derecede güzeldi. Köyün üzerinde bulunduğu güzel yaylada, sonbahar renklerinden oluşan kırmızı bir yama, yüce

vadinin doğu ucunu kapatan Diz ve Shawutha'nın derin çivit mavisi ve mor dağlarına karşı alev gibi parlıyordu; bunların üzerinde ise platformlarında kar alanları, yarıklarında ve uçurumlarında çivit mavisi gölgeler barındıran, zengin saf maviye bürünmüş, 12.000 ila 15.000 fit yükseklikte olduğu söylenen Jelu dağ sıraları yükseliyordu —sonbaharın içinde ölmeyi sevdiği sakin, renkli atmosferde görüldüğü gibi güzellikleriyle mükemmel olan kuleler, zirveler, kayalar, uçurumlar, uçurumlar, korkuluklar ve sırtlardan oluşan muhteşem bir grup. Daha yukarılarda, berrak akarsuların kaya yarıklarına çarptığı veya buzun altında mırıldandığı parçalanmış zirveler ve otlaklar arasında uçsuz bucaksız yalnızlıklar içindeydik ve ardından dik zikzaklarla 1800 fitlik bir iniş ve keskin saf havada yedi saatlik bir yürüyüş bizi yuvarlak tepelerden bu köye ulaştırdı.

Van, 1 Kasım — Kotranis'te gece bir alarm verildi. Harman yerine bir miktar Kurt indi. Beni korumakla görevli zaptiyeler, tek emirlerinin beni korumak olduğunu söyleyerek çapulcuları uzaklaştırmak konusunda son derece isteksizdiler. En az bire on oranında olan Kurtlar, Hükümet üniformalarını görünce geri çekildiler, ancak büyük köpekler gecenin geri kalanında havlamaya devam etti.

Ertesi günkü yürüyüş on bir saat sürdü. Hava çok soğuktu, "ısısız bir ışık" vardı, harika bir seyahat havasıydı. Zaptiyelerden biri Müslüman, diğeri Ermeni'ydi ve aralarında, özellikle bir Hristiyan köyünde dinlenmek için durduğumuzda ve Kurt katırcı (katirgi) para ödemeden bir harman yerinden birkaç demet mısır aldığında, ciddi fikir ayrılıkları yaşandı. Müslüman ödememesi gerektiğinde ısrar etti, Hristiyan ise ödemesi gerektiğini söyledi ve bu durum benim parayı ödemem ve meblağı bahşişten düşmemle sonuçlandı. Zaptiyeler genellikle sancak altında beş yıl hizmet etmiş adamlardır. Doğu Anadolu'da koyu mavi işlemeli üniformalar giyerler ve soğuk havalar için harmanileri (pelerinleri) vardır. Kendi atlarını kendileri sağlarlar. Maaşları ayda seksen kuruştur (piastre), kendileri için ekmek, hayvanları için arpa tayınları vardır; ancak maaşları genellikle dokuz ay geriden gelir ya da değer kaybetmiş kağıt para şeklinde alırlar. Doğrudan ya da dolaylı olarak birçok soyguna karışmakla ve köylüleri avlamakla suçlanırlar. Snider tüfekleri, kılıçlar ve revolverlerle silahlanmışlardır. Kotranis'in üzerindeki yüksek bir geçidin tepesinden Jelu dağlarının son bir manzarası görülebiliyordu ve günün geri kalanı zengin, verimli topraklara ve bol suya sahip olan ancak çok seyrek nüfuslu tepeler, akarsular ve vadiler arasında geçti.

Şimdiye kadar kullanılan ilkel aletin yerini çok ustaca yapılmış bir saban almış. Sabanın demiri büyük ve ağır, demirle iyice desteklenmiş ve toprağı büyük bir derinliğe kadar altüst ediyor. Çekiş, biri iki fit, diğeri ise sadece on inç çapında olan iki tekerlekli bir akstan sağlanıyor. Büyük tekerlek son karıkta, küçüğü ise henüz sürülmemiş toprakta çalışıyor ve böylece aks düz duruyor. Bu sabanların bazıları, her boyundurukta arkaya dönük oturan ve ahenksiz bir melodi söyleyen bir çocukla birlikte sekiz manda tarafından çekiliyordu. Sürme işleminden sonra, kesekleri yumuşatmak için su veriliyor ve bunlar daha sonra çiftçiler tarafından küreklerle kırılıyor.

Bu mevsimde görüldüğü haliyle manzaranın, gün batımına doğru olan görkemli renklerin, kayaların fantastik biçimlerinin ve parlak tonlarının, yükseklerdeki yeni

yağmış karın saflığının büyük bir cazibesi var; ancak Kotranis ile Van arasında, "Ermenilerin Vadisi"ndeki küçük bir ekim alanı dışında, neredeyse bir çalı bile yok. Sıcak giysilerim olsaydı, öğleyin yaklaşık 50° (Fahrenheit) olan ve geceleyin neredeyse 25°'ye düşen sıcaklığı mükemmel kabul ederdim. Zorlu bir yürüyüşün ardından, yoldaki ani bir dönüş bizi alacakaranlığın morluğunda, bir yamaca kurulmuş, yarı yeraltı perişan bir köy olan Norduz'un baş köyü Merwanen'e ulaştırdı; yeni gelmiş bir kaimakam ve çok sayıda zaptiye tarafından işgal edilmiş, kısmen tamamlanmış bir ev, sefil kulübelerin üzerinde yükseliyordu ki bu kulübeler, oldukları halleriyle bile tamamen kaimakamın maiyeti tarafından doldurulmuştu. Zaptiyeler, askerler, Kurtlar ve köylüler bana hiçbir yerde oda olmadığını söylediler ve çok işlemeli üniformalı bir subay adamlarımı oradan oraya sürükleyerek, oradaki küçük kuru toprakta durmamıza bile izin vermedi. Alçakgönüllülükle çadırımı kurup kuramayacağımı sordum ama sert bir ret cevabı aldım. Mandaların arasında sadece benim sıkışık bir pozisyonda uzanabileceğim kadar yer olan bir yeraltı manda ahırı mevcut olan tek sığınaktı ve hizmetçiler için hiç yer yoktu. Bir ahırı Boy ile paylaşmayı pek umursamam ama mandalar söz konusu olduğunda "sınırı çizerim" ve dondurucu havaya, misafirperver olmayan ve tamamen sevimsiz bir kalabalığın içine tekrar çıktım.

Sonra büyük bir reveransla sağa sola çekilmeler oldu ve Kaimakam bizzat göründü; elimdeki güçlü mektubumla beni, daha bir saat önce geldiği ve zeminindeki iki yatağın neredeyse tamamen kapladığı, birinde hummadan çok hasta bir adamın yattığı, diğerinde ise peçesiz bir Kurt güzelinin oturduğu küçük bir odaya, o tamamlanmamış eve götürdü. Kaimakam, "içkinin etkisiyle" son derece çakırkeyif olmasına rağmen, belirli bir vakar ve nezaketten yoksun değildi. Karşılaştığım nezaketsizlik ve rahatsızlık için ve "böyle zorlu bir yerde" beni "seçkin bir şekilde" ağırlayamadığı için derin derin özür diledi, ancak "böyle yüce bir şahsiyete" kendi odasını seve seve vereceğini ya da eğer istersem dışarıda bir odanın hazırlanabileceğini söyledi. Elbette ikincisini seçtim, içtenlikle hissettiğim şükranlarımı bolca ifade ettim ve bir fincan kahvenin ardından ona iyi geceler diledim.

Oda, zaptiye kışlasının üzerindeki adalet ya da adaletsizlik odasıydı; ne kapısı ne de camlı pencereleri vardı, ancak on bir saatlik bir yürüyüşün ardından olduğum gibi soğuk ve sertti, herhangi bir dinlenme yeri ve sığınak için minnettardım. Kısa süre sonra genç Kurt katırcım (katirgi) —en azından "uysal" olmayan muhteşem bir adam— Colemerg'e geri dönmek üzere bazı zaptiyelerin refakatini almak için beni bırakması gerektiğini bildirdi. "Herkesin" kendisine Van yolunun tehlikelerle dolu olduğunu, eğer devam ederse dönüş yolunda katırlarının ve parasının gasp edileceğini söylediğini belirtti. Ancak hiçbir ulaşım aracı bulunamadı ve o benimle çok cesurca ilerledi ve en azından Merwanen'e kadar bir refakatçi buldu. Sabahleyin Kaimakam, askerler ve yazıcılardan oluşan bir güruhun ortasında, taş bir seki üzerindeki sandalyesinde dik bile oturamayacak kadar sarhoş bir halde beni onurlandırmak için erken kalktı. Hepimiz soğuktan uyuşmuştuk ve donmuş akarsuların geniş alanını geçmenin yürümeyi bir zorunluluk haline getirmesinden memnunduk. Dağların arasından yapılan dokuz saatlik yürüyüş, harika bir şekilde

renklenmiş kayalık kuleleri ve iğneleriyle ve sakinlerinin yokluğuyla dikkat çekiciydi; bizi bir dere bankasındaki bir vadide güzel bir konuma sahip olan Ermeni köyü Khanjarak'a ulaştırdı; ancak burası o kadar yeraltındaydı ve yamaca öyle inşa edilmişti ki, küçük kare bir kilise ve konik kizil (tezek) yığınları tek bariz nesnelerdi ve ben altında ne olduğunu bilmeden damların üzerinden geçtim.
Tüm kadınlar ve çocuklar, tavşan gibi deliklerinden çıktılar, kırmızı paçavralar giymişlerdi ve bazılarının başlarının etrafında madeni para dizileri vardı. Erkekler Kurtlarr gibi giyinmişlerdi ve neredeyse onlar kadar vahşi görünümlüydüler. Çadırımın kurulmasına karşı çıktılar. Kurtların her an tetikte olduklarını ve içindekileri almak için yarım saat içinde çadırı kılıçlarıyla ikiye böleceklerini, kendilerinin sadece üç çakmaklı tüfekleri olduğunu, Kurtların ise tüfeklerle silahlandığını söylediler. Dağın çok gerilerine doğru uzanan, ortasında yoğun ve acı dumanlar çıkaran bir hayvan yakıtı ateşi yanan karanlık bir yeraltı ahırına beni yerleştirdiklerinde, konaklama konusunda daha düşük bir seviyeye pek ulaşılamayacağını hissettim. Bunun içinde, çamurdan bir sedir olan bir girinti benim için bir perdeyle ayrılmıştı ve geri kalan alan kendi atlarım, bagaj katırlarım ve köyün eşeklerinin, keçilerinin, ineklerinin, buzağılarının ve koyunlarının çoğu tarafından işgal edilmişti. Yolculara ve kendi refakatçime ait birkaç at da oradaydı ve tüm zaptiyeler, hizmetçiler, yolcular ve katırcılar (katirgis) orada barınıyordu. Dışarıda 5° don olmasına rağmen gece yarısı sıcaklığın 80°'ye yükseldiği bir ortamda kaynaşan pire lejyonları vardı. Çatının tepeden dışarı taşan kısmında ışık için iki delik vardı, ancak geceleri bunlar örülmüş samandan tapalarla dikkatlice kapatılıyordu.
Bu yerdeki insanların sefil yoksulluğu üzerimde çok acı bir iz bıraktı. Kurtlar tarafından ne kadar korkunç bir şekilde baskı altına alındıklarını anlatırken abartmış olabilirler; dediklerine göre geçen yıl 900 koyunlarını, bu yıl ise 300 koyunlarını çalmışlar, birkaç gün önce de yirmi beş kadar sığırları sürüp götürülmüş; ancak benim ziyaretimin olduğu gece, ahırda yer kalmayan yirmi dört koyunun, parlak ay ışığında, çaresiz çobanların direnmeye cesaret edemediği iyi silahlanmış bir Kurt grubu tarafından alıp götürüldüğü basit bir gerçektir. Hükümete dilekçe vermenin hiçbir faydası olmadığını, müdahale etmeyeceğini söylüyorlar. Kurtların evlerine girdiğini, kadınlarını korkutup onlara hakaret ettiğini ve şiddet içeren taleplerle ellerindeki her şeyi alıp götürdüklerini söylüyorlar. Tahıllarını sattıkları ve vergilerini ödemek için sakladıkları paranın geçen hafta Kurtlar tarafından alındığını ve ödeyemedikleri için zaptiyeler tarafından acımasızca dövüleceklerini söylüyorlar. Sözleri ve tavırları mutlak bir dehşeti ifade ediyordu. [1]

[1] Okuyucularımın, Türk sınırını "Ermeni Sorunu" hakkında hiçbir bilgiye veya ilgiye sahip olmadan geçtiğime; Ermenilere karşı özel bir sevgim olmaktan ziyade onlara karşı bir önyargım olduğuna; Haziran 1890'daki "Erzurum olaylarından" ve daha başka karmaşıklıklardan habersiz olduğuma ve Urmi'den Van'a Avrupalılar tarafından nadiren geçilen bir rota üzerinden yaptığım yolculuğun tek amacının Nasturilerin Patriği'ni ve Canterbury Başpiskoposu'nun Asuri Kilisesi Misyonu'nun Koçanes istasyonunu ziyaret etmek olduğuna ve daha sonra sadece oradaki Amerikalı misyonerleri ziyaret etmek için Bitlis üzerinden Erzurum'a seyahat ettiğime inanmalarını rica etmeliyim. Bildiğim kadarıyla, Türkiye'ye tamamen tarafsız ve adil bir gözlemci olarak, Hristiyan nüfusuna karşı özel bir ilgi duymadan girdim ve beni onların uğradığı haksızlıklara ve taleplerine ikna eden şey yalnızca "olguların amansız mantığı" oldu.

Küçük kiliseleri yoksulluğun kendisinden bile daha fakir; harçsız, işlenmemiş taştan yapılmış bir bina ve on üç fitlik uzunluğuna, üzerinde henüz daha kaba bir sunağın

bulunduğu çamurdan yapılmış basit bir seki de dahil. Kilisenin eşyaları bir demir buhurdan, içinde yağ ve fitil bulunan bir demir kap ve bir toprak testiden ibaret. Hiç penceresi yok ve kaba duvarlar mum dumanından kararmış. Kiliseyi gezdiren genç adam, sekiden bir İncil aldı, bana uzatmadan önce üzerindeki haçı öptü ve ilgilendiğimi görünce eve gidip Aziz Matta İncili'nin el yazmasını getirdi; içinde Efendimizin (İsa'nın) hayatından kabaca renklendirilmiş birkaç sahne vardı. İlk resimdeki merkezi figürü işaret ederken gülümseyerek "Christos," dedi ve diğerlerini gösterirken de böyle devam etti; çünkü her birinde İsa'nın taç giymiş ve dirilmiş haldeki figürü değil, acı çeken ve aşağılanan figürü vardı. Ertesi sabah, gün doğumundan önceki saatin dondurucu soğuğunda, tokmak sesinin tahta levhaya vurmasıyla çıkan tınlama köylüleri sabah duası için bir araya getirdi; en büyük batıl inançların ve karanlığın ortasında olmalarına rağmen, taç giymiş, dirilmiş ve "kudretin sağında oturan" İsa'ya Tanrısal olarak saygı gösterdiler ve şu anda "bilmeden tapındıkları" O'nun uğruna her şeylerini kaybetmenin acısını çekiyorlar. Eğer O'nu sadece bir Peygamber olarak kabul edip daha fazlasını istemeselerdi, boş olan koyun ağılları bugün dolu olabilirdi. [1]

[1] Bir başka köyde genç bir adam, içinde bulundukları durumlardan bahsederken şöyle dedi: "Çok şey bilmiyoruz ama Rab İsa'yı O'nun uğruna ölecek kadar çok seviyoruz."

Talihsiz köylülerinin fakir ve kirli oldukları kadar açgözlü de oldukları bu sefil mezrayı geride bırakarak ve pitoresk bir konuma sahip taş bir kalesi olan bir Kurt köyünü geçerek, yüksek ve yuvarlak tepelerin birbiriyle uyumlu devetüyü ve kahverengi tonlarında aşağıya doğru indiği, hem tepelerin hem de vadilerin biçilmemiş otlarla kaplı olduğu ıssız bir vadiye giden bir geçidi aştık. Zaptiyeler buranın özellikle tehlikeli bir yer olduğunu söyledi ve kervanı son sürat ilerlemeye zorladı. Sadece gömlekleriyle kalmış üç Ermeni katırcı (katirgi) ile karşılaştık. Bir saat önce donanımlarıyla birlikte beş katırlarının, ayrıca giysilerinin ve paralarının gasp edildiğinden son derece acı bir şekilde yakındılar.

Kasrik Kala Geçidi'nin tırmanışı ve son derece usandırıcı inişi bizi, Ermeni köyleriyle serpiştirilmiş ve yoğun şekilde ekilmiş geniş ve verimli Haizdar ovasına, yani "Ermenilerin Ovası"na ulaştırdı.

Mirza ve zaptiyelerden biri düşürülen bir battaniyeyi geri almak için arkaya dönmüştü; ben ise yarı donmuş bir halde bir meyve bahçesinde bekledikten sonra, Van'a üç saat içinde ulaşabileceğimizi anladığım için onlar olmadan ilerlemeye karar verdim. Grubu işaretlerle harekete geçirdim ve bir saatlik binişin ardından, Johannes'in tanımadığım bir dilde akıcı bir şekilde konuştuğu ve zaptiyenin beş parmağını havaya kaldırdığı bir köye ulaştık; bunun Van'ın beş saat uzaklıkta olduğu anlamına geldiğini çok geç öğrendim. Ben onların talimat istediklerini düşünmüştüm ve her duraklamada "Van" sözünü tekrarlayıp durdum.

Kısa bir istişareden sonra tepelerin arasına doğru yukarı çıktık; genç Kurt katırcı (katirgi), katırlarını tırıs gitmeye zorlamak için zıplıyor, bağırıyor, şarkı söylüyor ve uluyordu; zaptiye ise kamçısıyla onları zorluyor ve hızla batan güneşi uğursuzca işaret ediyordu. Büyük bir gürültüyle yola devam ettik ve çöl ıssızlıkları arasında yüksek bir irtifaya ulaşana kadar hızı azaltmadık; buradan aşağıya doğru

baktığımızda Van'ın Ölü Denizi'ni (Van Gölü) gördük; bir yönde görüş sınırlarının ötesine uzanan, alev renkli bulutların süzüldüğü yüce burunlar halinde göle diklemesine inen yüksek dağlarla birlikte kırmızı ve tuhaf bir şekilde uzanan bir su tabakasıydı. Derinleşen gölgeler içinde, dağ yamacı boyunca dalgalı bir çizgi halinde Van'a giden patika uzanıyordu ve zaptiye, bu kez üç parmağını kaldırarak hâlâ kervanı ileriye zorluyordu; Kurt ise çığlıklar ve ulumalarla karşılık veriyor, bir deli gibi dans edip zıplıyordu.

Tam hava kararırken, her biri ikişer tüfekle silahlanmış atlı dört adam, önümde giden katırların arasına şiddetle daldı ve onları sürüp götürmeye çalıştı. Çıkan arbedede (mélée) katırcı yere devrildi. Zaptiye atından aşağı atladı, dizgini bana fırlattı ve tüfeğini omzuna aldı. Hükümet üniformasını gördüklerinde bu Kurtlar geri çekildiler, katırları bıraktılar ve geçip gittiler. Tüm olay sadece birkaç saniye sürdü, ancak Kurtların Türklerle çatışmaya girmek konusundaki isteksizliğini ve eğer çapulculara serbest bir el verilmeyeceği bir kez anlaşılırsa, Hükümetin bu karışık bölgelerde uygulayabileceği gücü göstermesi açısından manidardı.

Bu saldırıdan sonra tek bir kelime bile konuşulmadı, katırların boynundaki çanlar çıkarıldı; zaptiye, bir insanın görebileceği kadar seçkin ve asker gibi bir adam olarak, sessiz ve tetikte önümüzden yürüdü ve böylece atımın kulaklarını bile göremediğim bir karanlıkta ilerledik, ta ki üç saat sonra Van'a girdiğimiz sırada ay doğana kadar. Bu hayatımda yaptığım en ürpertici binişlerden biriydi ve cehaletim yüzünden sadık Kurt katırcımın (katirgi) malını riske attığım için pek çok acı verici düşünceye kapıldım. Van'ın ilk ışığı hoş bir görüntüydü, gerçi ondan sonra çoğunlukla Ermenilerin yaşadığı ve Amerikalı misyonerlerin ikamet ettiği büyük, ağaçlık bir banliyö olan "bahçelere" (the gardens) doğru uzun bir biniş gerekti. Tıbbi misyoner Dr. Reynolds beni son derece misafirperver bir şekilde karşıladı, her ne kadar küçük evi Amerika'dan yeni gelenlerle fazlasıyla dolu olsa da. Bitlis için o neşeli katırcımı tekrar kiralamak istedim ama o zaptiye ile birlikte hemen geri döndü; yolun bariz tehlikeleri göz önüne alındığında onu alıkoymak adil olmazdı. Burada ziyaretçiler çok nadir. Van, üç yıl içinde resmi görevi olmayan birden fazla Avrupalı görmüyor. Vis-Konsolos (Muavin Konsolos), Urmi'den Van'a izlediğim rotadan seyahat etmeyi teklif eden herhangi birinin akıl sağlığından şüphe duymuş olacağını söylüyor; ancak şimdi yolculuk güvenli bir şekilde bittiği için, Urmi'de hiç kimsenin beni bundan vazgeçirecek kadar bilgi sahibi olmamasına memnunum. Muavin Konsolos ve tüm misyon ekibi olabildiğince nazikler ve Van benim için bir başka vaha.

I. L. B.

LETTER XXXI

Van, Ermenistan, 4 Kasım

Van ve çevresi aynı anda hem o kadar ilgi çekici hem de o kadar pitoresk ki, seyyahlar tarafından nispeten nadiren ziyaret edilmesi şaşırtıcıdır. Muhtemelen yolların güvensizliği, yol üstündeki berbat konaklama şartları ve dış dünyadan yalıtılmış konumu bu ihmalin nedenidir.[1] Burada da diğer yerlerde olduğu gibi, Amerikan misyonerleri tarafından yürütülen işlerin mükemmelliğinden ve onların örnek, onurlu yaşamlarından çok etkilendim; bu yaşamlar, büyük ölçüde yozlaşmış

bir Hristiyanlığın derinliklerine batmış bir halkın hayatını yükseltmede, vaaz vermekten çok daha etkili olan o ahlaki modeli ve yaşam standardını sunmaktadır. Van'daki erkek ve kız okulları mükemmel bir temel üzerindedir ve sadece yetenekli erkekler ve kadınlar yetiştirmekle kalmıyor, aynı zamanda Ermenileri şehirdeki kendi okullarının eğitimini ve niteliğini yükseltmeye teşvik ediyor ki bunlardan biri beni fazlasıyla memnun etti.

Disiplininde katı olan ve Ulusal Ermeni Kilisesi'ndeki tüm manevi hayatı boğan batıl inançlar yığınına karşı çıkan kiliselerin kurulması, şüphesiz sınırlı üye sayısının çok ötesinde oldukça yararlı bir etki yaratıyor ve kendi içinde yeniden diriliş unsurlarını barındıran kadim bir kiliseyi reforma zorlama eğilimi gösteriyor. Bu misyonun değerli çalışmalarını yıllarca neredeyse tek başına ayakta tutan Dr. Reynolds, gösterdiği bu çabadan dolayı büyük bir saygıyı hak ediyor; artık yeni meslektaşlar da geldiğine göre, kayda değer bir gelişme umulabilir.

Ulusal kiliseleri havarisel bir temelden daha eski olduğunu iddia eder ve tarihsel olarak üçüncü yüzyıla dayanır; gerçek kurucuları olan Aydınlatıcı Aziz Krikor, dördüncü yüzyılın ikinci yılında Kayseri'de Ermenistan Piskoposu olarak kutsanmıştır. On beşinci yüzyılda Cizvit misyonerlerinin yol açtığı bir bölünme (şizma), bir grup Ermeninin Roma Kilisesi'ne katılmasıyla sonuçlanmış ve bunlar daha sonra "Katolik Ermeni Kilisesi" olarak bilinen ayrı bir topluluk haline gelmiştir. Son yarım yüzyılda ise Amerikan misyonerlerinin öğretileri doğrultusunda, "Protestan Ermeni Kilisesi" olarak bilinen Reforme Edilmiş bir Kilise ortaya çıkmıştır; ancak bu istisnalar dışında ırk ve ulusal kilise tek bir vücut olarak kabul edilebilir. Ermeniler 1604 yılından beri siyasi bir varlığa sahip olmamışlardır, ancak esas olarak bulundukları Türkiye, Rusya ve İran'da bir istikrar ve zenginlik unsuru oluştururlar. Dilleri, bilginler tarafından Hint-Germen dil grubunun İran kolunun bir türevi olarak kabul edilir. Mevcut edebiyatları dördüncü yüzyıla kadar uzanır ve tamamen Hristiyan olmayan her şey yok olmuştur. Eski ve Yeni Ahit'in beşinci yüzyıla ait tercümeleri en eski eserleri arasındadır; yazıldıkları ve kiliselerde hâlâ okunmakta olan, Eski Ermenice olarak bilinen bu lehçe, bugün halk tarafından anlaşılamamaktadır. Son yüzyılda, özellikle Venedik'teki Mıhitaristler sayesinde Ermeniler arasında edebiyatta büyük bir canlanma yaşanmıştır ve modern Ermenice edebiyat, eski yazarların eserlerinin incelenmesi ve yayımlanmasıyla birlikte hızla gelişmektedir. [2]

[1] Van, Kerdestan'ın Ermenistan olarak bildiğimiz o kısmının başkenti sayılabilir; ancak unutulmamalıdır ki, mevcut Türkiye Hükümeti altında "Ermenistan" yasaklı bir isimdir ve "coğrafi bir ifade" olmaktan çıkmıştır. Ermenistan hakkında maddeler içeren ansiklopedilerin ve Ermeni tarihine ya da Ermenistan olarak adlandırılan herhangi bir bölgenin coğrafyasına en ufak bir atıfta bulunan okul kitaplarının Küçük Asya'ya girmesine izin verilmemekte, Ermenistan vilayetini içeren hiçbir yabancı haritanın yabancı okullarda kullanılmasına ve hatta ülkede bulundurulmasına izin verilmemektedir. Dört milyonluk Ermeni ırkının 2.500.000'i Sultan'ın tebaasıdır ve birkaç istisna dışında sadakatleri ve barışçıl uğraşlara olan bağlılıklarıyla dikkat çekerler. Ermenistan'ın Türk sınırı içinde kalan kısmı, çoğunlukla 5000 ila 6000 fit yükseklikteki platolardan oluşur; dağ sıralarıyla bölünmüş ve başlıcaları Fırat, Dicle ve Aras olan birkaç nehirle sulanmıştır. Birçok gölü arasında Van'ın Ölü Denizi (Van Gölü) en önemlisidir; boyutlarının Cenevre Gölü'nün iki katı, uzunluğunun seksen mil ve genişliğinin yirmi beş mil olduğu tahmin edilmektedir. Zarif güzellikteki kıyılarından iki muhteşem sönmüş volkan yükselir: Yüksekliği 12.000 fitin üzerinde olan Süphan Dağı ve beş mil çapında bir kratere, 1600 fit derinliğe sahip, duvarının tepesi deniz seviyesinden 9000 fitin üzerinde olan Nemrut Dağı.

Ermeniler, diğer tüm uluslardan daha eski bir kökene sahip olduklarını iddia ederler ve soylarını, Asur Kralı Belus'un zorbalığından kaçarak Ermeni dilinde kendi adıyla Haikh veya Haizdani olarak bilinen ülkeye sığınan, Yafes'in torunu, Togarmah'ın oğlu Haik'e dayandırırlar. Ermeniler için, ulusal tarihlerinin ihtişamının ve sefaletinin diğer tüm ırklarınkini aştığı söylenebilir.

[2] Bununla birlikte, hem bilginler hem de antikacılar tarafından hak ettiği ilgiyi görmüştür; bununla ilgili popüler dille yazılmış anlatılar arasında Sir A. H. Layard'ın Nineveh and Babylon (Ninova ve Babil) kitabında çok ilginç bölümler ve Rahip H. F.

Tozer'ın Turkish Armenia and Eastern Asia Minor (Türk Ermenistanı ve Doğu Küçük Asya) adlı büyüleyici cildinde bölümler yer almaktadır.

Ermenilere karşı bir önyargım olduğunu daha önce itiraf etmiştim; ancak onların Batı Asya'daki en yetenekli, enerjik, girişimci ve azimli halk olduğunu, fiziksel olarak üstün ve entelektüel olarak keskin olduklarını inkâr etmek mümkün değildir. Hepsinden önemlisi onlar, din, renk, gelenekler ya da zekâ ve güç yönünden aramızda hiçbir engel olmaksızın her bakımdan bizim seviyemize yükseltilebilecek bir halktır. Ticari zekâları ve işe olan yatkınlıkları dikkat çekicidir; Doğu Anadolu'da ticari girişim adına ne varsa neredeyse tamamen onların elindedir. Bir kilise ve millet olarak hayatta kalmalarının da gösterdiği gibi sıra dışı bir esnekliğe sahipler. Hem siyasi hem de dini açıdan Doğu'daki olayların gidişatını belirlemede bir miktar paya sahip olabileceklerini düşünmekten kendimi alamıyorum. Doğulu olarak, Doğulu karakterini ve düşünce tarzını bizim asla anlayamayacağımız şekilde anlıyorlar. Eğer Amerikan kiliselerinin Anadolu'ya cömertçe serpiştirdiği kolejlerde yetişen eğitimli ve zeki genç adamların üzerine yeni bir manevi ilham doğarsa, bunun Türkiye üzerindeki etkisi muhteşem olur. Türkiye'deki reformun kesinlikle Hristiyanlık yoluyla gelmesi gerektiğini düşünüyorum ve bu görüşe göre, önünde böyle bir görev olan dinin reforme edilmesi ve aydınlatılması büyük bir önem taşımaktadır.

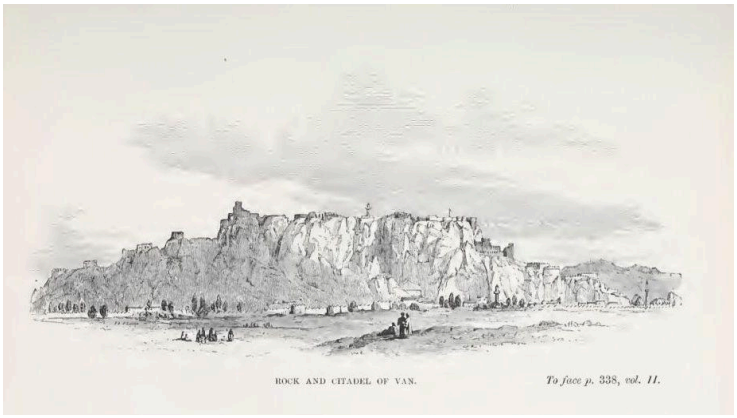
ROCK AND CITADEL OF VAN. *To face p. 338, vol. II.*

İslam ise "kabine kapatılmış, tıkanmış ve sınırlandırılmıştır." İnanç ve düşünce biçimleri ile sosyal ve siyasi fikirleri, ortaya çıktığı dönemdeki kalıpların içinde kalmıştır. Genişlemesi imkansızdır. Kuran'ın aşıladığı ve beslediği kibir, ilerlemenin üzerinde ölü bir ağırlıktır. Eğer Türklerin reform başlatma ve uygulama eğilimi olsaydı bile, inançları ve gelenekleri onları zincirlerdi. İslam, bağnazlığı, darlığı, engelleyiciliği ve kalıplaşmış yapısıyla şu anda hem Türkiye hem de İran'da her türlü ilerlemenin önündeki en büyük engeldir; mevcut hareketliliği ve yenilenen tebliğ ruhu, siyasi ve sosyal ilerleme için olduğu kadar insanların daha yüksek bir yaşam sürmesi için de şer alametleridir.

Misyoner evleri ve okulları, Van'dan iki milden daha uzak bir mesafede, "Bahçeler" (The Gardens) olarak bilinen oldukça yüksek bir arazide yer almaktadır; burası varlıklı Ermenilerin ve Türk memurların ikamet ettiği yerdir. Bağlar ve her türlü meyve ağaçlarıyla dolu olan bu bahçeler beş millik bir mesafeye uzanır; iki ila üç mil genişliğindeki bu yeşillik kütlesi gerçekten çok güzel bir etki yaratır. Aralarında çok

güzel evler vardır; içinden geçtikleri yollar ve sokaklar kavak ve söğüt ağaçlarıyla iyi bir şekilde dikilmiştir ve sulama için su sağlayan hoş akarsuları gölgeler.
Çatıdan manzara muhteşemdir. Batıya, şu an sonbahar tonlarıyla alev alev yanan bahçelere doğru bakıldığında, Nimrud Dağı'nın devasa kraterinin yüksek zirveleri Van Gölü'nün karşı kıyısında her zaman görünür; sabahları yoğun bir mavi, alev ve altın rengi gün batımlarında ise kızılımsı bir hal alır. Akşamları, üzerinde Van Kalesi'nin inşa edildiği yalıtılmış kaya, batan güneşe karşı mor bir kütle gibi belirir ve ön planında kararan yeşillikler yer alır. Büyük, tepesi kesik bir koni şeklindeki Süphan Dağı, kuzeydeki gölün üzerinde görkemli bir şekilde yükselir; doğuda ise yarıklarında ve kıvrımlarında çok sayıda beyaz köy ve manastır barındıran Varak Dağı'nın kayalık kütlesi 10.500 fit yüksekliğe dik bir şekilde ulaşır; güneyde ise tepeleri şimdi karla kaplı olan heybetli Ardost zirveleri ve göle doğru uzanan Pelu Dağı, aşağıdaki alçak grupların ve sırtların üzerinde belirgin konumlar işgal eder.

KURDS OF VAN.

Van kasabası gölden yaklaşık bir mil uzaklıktadır ve yaklaşık 300 fit yüksekliğinde, dikey olarak yükselen son derece pitoresk ve olağanüstü bir kayanın ortasında, açık ve düz bir alana inşa edilmiştir. Bu kaya her iki uçta da dik bir şekilde iner ve Albay Severs Bell'in 1900 yarda uzunluğunda olduğunu tahmin ettiği dış hatları; mazgallı duvarlar, birkaç kule ve antik surların pitoresk düzensizliğinin üzerinde yükselen tek bir minare ile belirginleşir. Kalenin içine girilmesine izin verilmiyor, bu nedenle kayanın içinde yer alan ve kralların mezarları olduğu sanılan odaları görmedim. Düzleştirilmiş kayaya kazınmış en ünlü çivi yazısı, güney tarafta erişilemez bir konumdadır ve öldürülen seyyah Schulz tarafından bir teleskop yardımıyla güçlükle kopyalanmıştır. Aşağıdan bakıldığında, daha önce de belirtildiği gibi, açık bir gazete sayfası gibi çok iyi görünmektedir. Persepolis ve Elvend Dağı tabletleri gibi, Serhas'ın (Xerxes) unvanlarını ve başarılarını yüce bir dille anlatır.
Van'ın kuruluşu, Ermeni tarihine göre burayı Şemiramagerd olarak adlandıran Semiramis'e atfedilir; Semiramis, Ninova'da yazın hüküm süren şiddetli sıcaktan kaçmak için kendisinin diktiği ve suladığı bu bahçelere gelmeyi adet edinmiştir. Semiramis'in kuyusu ve ona atfedilen diğer işler, onun adını sık sık sohbetlere taşır; gerçekten de bizdeki Kraliçe Elizabeth kadar tanıdık bir şekilde anılmaktadır!

Surlarla çevrili olan kasaba pek çekici değildir; ancak çok güzel bir cami ve Aziz Peter ile Aziz Paul'e adanmış, on bir asırlık çok ilginç bir Ermeni kilisesi vardır. Evler gösterişsizdir, ancak aksi takdirde göze çarpacak olan sefil tektiplilik kafesli pencerelerle kırılmaktadır. Çarşılar kötü inşa edilmiştir ancak temiz, iyi tedarik edilmiş ve hareketlidir; buna rağmen Van ticareti ülkenin genel güvensizliğinden ve köylülerin yoksullaşmasından muzdariptir. Van çarşılarında hanımların, ne çocukların yuhalamalarıyla ne de İslam'ın taşlaştıran asık suratıyla karşılaşmadan oldukça rahat bir şekilde yürüyebilmeleri çok hoş bir durumdur.

Elli yıl önce Venedik boncukları Avrupa'dan ithal edilen tek şeydi. Şimdi ise Ermenilerin artan girişimciliği sayesinde her türlü Avrupa temel ihtiyacı ve pek çok lüks eşya temin edilebilmektedir. Peek and Frean bisküvileri, Moir ve Crosse & Blackwell konserve etleri ile reçelleri, İngiliz patentli ilaçları, Coats dikiş iplikleri, Belfast ketenleri, Berlin yünleri, Jaeger yelekleri ve hem pamuklu hem yünlü her türlü malzeme bolca bulunmaktadır. İran'daki hiçbir çarşıda bu kadar çok çeşit ve bollukta Avrupa malı görmemiştim. Semiramis şehrinde ve Serhas tabletinin altında, Ermeni terzilere ayrılmış bir çarşı vardır; burada Yorkshire kumaşlarını diken Amerikan dikiş makinelerinin tıkırtıları yükselmektedir! Bu terzilerden biri benim için ağır bir kumaştan palto (ulster) yaptı; Amerikan hanımları bunun kalıbını ve tarzını mükemmel buldular!

Ermeniler, her zamanki çalışkanlıkları ve tutumluluklarıyla, sürekli olarak ticaretlerini büyütmekte ve yeni ithalatlar getirmektedirler. Bundan da iyisi, eğitime büyük önem veriyorlar ve tüccarlarından birkaçı liberal ve aydın bir ruhla hareket ediyor gibi görünüyor. Bununla birlikte, refahlarını ticarete borçlu oldukları kadar tefeciliğe de borçlu oldukları bir gerçektir. Van'da misyonerler ve muavin konsoloslar şahsında Avrupalıların bulunması, ilkinin uyguladığı takdire şayan etkiye ek olarak, şüphesiz Hristiyan nüfusun durumunu iyileştirme yönünde artan bir eğilim yaratmaktadır.

Van vilayetinde Albay Severs Bell tarafından Hristiyanların Müslümanlardan 80.000 kişi daha fazla olduğu tahmin edilmektedir; tüm nüfus ise 340.000 olarak öngörülmektedir. Onun tahminine göre nüfusu 32,000 olan Van şehrinde Hristiyanların oranı 3'e 1 olarak kabul edilmektedir.[1]

Türkiye'de seyahat etmek için gerekli resmi işlemler çok fazla ve giderek artıyor; bunlardan birinin bilinmemesi yüzünden Johannes tutuklandı ve Mirza polis tarafından Konsolosluğa götürüldü. İlkiyle yollarımı ayırmak ve onu Hamedan'dan geri göndermek zorunda kaldım; çünkü bu kadar tecrübesiz ve güvenilmez bir hizmetçiyle Erzurum'a doğru tehlikeli bir yolculuğa çıkmak güvenli olmazdı. Bay Devey'in nazik yardımları sayesinde, İngiliz tebaası olan ancak Türkiye doğumlu, İngilizce, Türkçe ve Ermeniceyi mükemmel konuşan, fakat tamamen okuma yazma bilmeyen Murphy O'Rourke adında bir tercüman ve hizmetçi edindim.

I. L. B.

[1] Van'daki Britanya Majestelerinin Muavin Konsolosu Bay Devey tarafından yapılan bir tahmin, tüm vilayet için yalnızca 250000 kişilik bir nüfus vermektedir.

MEKTUP XXXII

Bitlis, 10 Kasım

Van'dan buraya kadar olan doksan millik mesafeyi üç buçuk günde katederek iki gün önce buraya ulaştım. Dr. Reynolds bana eşlik etti; iyi atlara kurulmuş birkaç zaptiyemiz de olduğundan, kervanı geride bırakarak yolun dağlık yapısının izin verdiği ölçüde hızlı bir tempoda ilerledik. Erken kış havası seyahat etmek için kesinlikle mükemmel. Yol boyunca Van Gölü'nün güney kıyılarının, İtalya Rivierası'nın en güzel kısımlarına olan benzerliğinden çok etkilendim; İtalyan gökyüzü altında görülen bir İtalyan güzelliği gibi. Gölün kuzey kıyısı etrafındaki daha kolay rotayı seçen seyyahlar, çok büyük bir güzellikten mahrum kalıyorlar.
İlk günün yarım günlük yürüyüşü, Haizdar ya da Haigatsor ovasında, Haşal nehri üzerindeki bir Ermeni köyü olan Angugh'da sona erdi; burada köylüler, öğleden sonra bazı Kurtların bazı Ermeni kadınlarının mücevherlerini gasp ettiğinden yakındılar. Yol boyunca manzaralar muhteşem; özellikle bir yükseklikteki sırt üzerinde kurulmuş Hristiyan köyü Artemid ile onun hemen aşağısında, göle doğru eğimli yeşil doğal çimenlikleri olan meyve bahçeleri içindeki Müslüman köyü harika bir tezat oluşturuyor. Angugh'da bir çatının üzerindeki tahıl ambarında iyi bir şekilde ağırlandım; yatağım için yer olmadığından, buğdayların üzerine serilmiş bir battaniye üzerinde rahat bir alternatif buldum. Ertesi günkü yürüyüşümüz enfes güzellikteki manzaralar arasındaydı; kısmen üzerlerindeki kayalara oyulmuş patikalarda derin koyların kenarından, meşeler ve eğrelti otları arasından geçerek, kısmen de göle doğru uzanan yüksek, dik burunları aşarak ilerledik. Düz arazi şeritlerinin bulunduğu, sulama için suyun elde edilebildiği birkaç köyü geçtik; bunlar arasında bölgenin "Hükümet Merkezi" olan Vastan köyü ve bir Türk telgraf istasyonu da vardı, ancak burası on birinci yüzyılda Artsruni hanedanına mensup Ermeni kraliyet ailesinin ikametgâhıydı.
Sanat doğaya yardım ediyor; burunların üzerinde büyük eski manastırlar, yükseklerde Kurt kaleleri yer alıyor; parıldayan akarsuların ve gürleyen akıntıların üzerine pitoresk sivri kemerli köprüler kurulmuş. Bu bölgede 150 manastır bulunuyor; Narek dağ köyünde, Van Gölü'ne doğru inen çok sayıdaki ağaçlık vadinin en güzellerinden birinin üzerindeki kayalık bir çıkıntıda yükselen Aziz George kuleleri, doğanın yaratabileceği en güzel sahneye bir Orta Çağ romantizmi havası katıyor. Göle açılan romantik vadilerin neredeyse tamamı, evleri kayalık yarıklarda kat kat yükselen, alt kısımlarında ise kışlık buğdayın canlı kadifemsi yeşilliğiyle teras teras uzanan bir veya daha fazla köyle bezenmiş. Bu teraslar genellikle yeşil otlakların ve yüce ceviz ağaçlarının üzerinde "asılı" gibi duruyor. Zaman zaman köyler dağların eteklerinde, dik kenarlı koyların üzerindeki küçük platolarda inşa edilmiş; kanarya sarısından kızıla ve kökboyası kırmızısına kadar renklerle parıldayan ağaçların arasına gömülmüş durumdalar. Tüm bunların üzerinde ise karlı zirveleri ve ormanlarla kaplı etekleriyle dağlar yükseliyor. Van Gölü, devasa volkanik yükseklikleri olan Süphan Dağı, Nemrut Dağı ve Varak Dağı ile bunların dış sıralarıyla berrak gökyüzünden daha mavidir; derin yeşil koyları, sakin ağaçlık körfezleri, bazıları Bass Rock'a benzeyen, bazıları ise manastırlarla kaplı adacıkları, saf yeşil gölgeleri ve mor derinlikleri, V şeklindeki yelkenleriyle ağır tekneleri ve meşe kaplı devetüyü rengi yamaçlarıyla kendine has bir büyü katıyor ve her şey olabildiğince güzel görünüyor.

Hristiyanlar arasındaki durum Süryani vadilerindeki kadar kötü olmasa da, Kurdun gölgesi bu cennetin üzerindedir. Ermeniler, şiddet içeren soygunlerin sürekli yaşandığından ve vergileri ödeyemeyecek duruma gelene kadar yağmalandıklarından yakınıyorlar. Büyük gruplar halinde olmadıkları sürece seyyahların bir Hükümet refakati olmadan güvende olmadıkları ortada. Her köyde, ortak koyun ağılı gün batımından gün doğumuna kadar bir dizi adam tarafından korunuyor; bu durum, ödedikleri vergilerin kendilerine çapulculara karşı yeterli korumayı sağlaması gereken köylüler için ağır bir yüktür.

Bu güney tarafındaki en güzel koylardan birinde, kırmızı kumtaşından yapılmış bir kilise ve manastırla taçlandırılmış olan Akdamar'ın ada kayası yer alıyor. Erzak için her gün karaya gidip gelen manastır teknesi seyyahlar için de mevcut. Öğrencileriyle birlikte on bir rahip bu kayalıkta yaşıyor. Burası M.S. 633 yılına dayanan çok eski bir vakıftır ve kilise, onuncu yüzyılda hüküm süren Ermeni Kralı Gagik'e atfedilmektedir. Haç şeklindeki kesişim noktasında altıgen bir kule ve konik bir kubbe bulunan haç biçimli bir yapıdır. Basit iç mekân bazı çok kaba resimlerle ve doğu ucunda duran altın yaldızlı bir Patrik tahtıyla dekore edilmiş. Zaman zaman Katolikos unvanını iddia eden Akdamar Patrikliği, 1113 yılında kendisini Eçmiadzin'de ikamet eden Ermeni Kilisesi Katolikosu'ndan bağımsız ilan eden bir başpiskopos tarafından kurulmuş; ancak şu anda Van'ın hemen yakın çevresinde sadece birkaç takipçisi var ve aşırı cehaletiyle, bir din adamından ziyade daha çok bir çiftçi gibi görünmesiyle tanınıyor. Manastıra ait olan ana karadaki güzel çiftlikte, Haikavank'taydı; ancak uğrayacak vaktimiz yoktu.

Akdamar Kilisesi'nin iç mekânı ne kadar sade ise, dışı da o kadar derinlemesine oyulmuş kabartmalarla son derece ayrıntılı bir şekilde süslenmiş. Çatıların üçü, kuşların ve hayvanların alışılmadık derecede canlı hareketlerle tasvir edildiği frizlerin üzerine oturuyor; ayrıca yüksek kabartmalı iki sıra baş tasviri ve çok cesurca işlenmiş bir dizi kutsal kitap konusu ile bazı ayrıntılı oyma işleri ve zengin yaprak şeritleri var. Dr. Reynolds ve ailesi, birkaç yıl önce Van'ın Kurtlar tarafından yağmalanacağından korkulduğunda, bu olağanüstü kaya kilisesine sığınmışlardı. Gölün canlı rengi, kıyıları boyunca uzanan ve sularına sayısız su kuşu, flamingo, kaz, ördek, pelikan ve karabatak tarafından canlılık kazandırılan saf beyaz mineral bir şeritle belirginleşiyor. Sazlık bir bataklıktan o kadar çok sayıda ördek havalandı ki, kelimenin tam anlamıyla havayı kararttılar. Göl suyundan buharlaştırma yoluyla sodyum karbonat ve sodyum klorür elde ediliyor, ancak burası Urmi Denizi kadar tuzlu değil. Güney kıyısından çok uzak olmayan bir yerde, tuzlu suyin tam ortasından güçlü bir tatlı su kaynağı fışkırıyor. Göl sularında bilinen tek balık türünün küçük bir ringa balığına benzediği söyleniyor. Bunlar, gölü besleyen akarsulara doğru çıktıkları ilkbahar döneminde muazzam miktarlarda yakalanıyor.

Undzag ve Ghazit'teki son iki gecede, Erzurum yolculuğum boyunca benzer konaklama yerlerinin meskenim olacağı Türk odası veya köy misafirhanesi ya da hanı ile ilk deneyimlerimi yaşadım; size bir fikir vermesi için bunu tarif etmeye çalışacağım. Genellikle dağ yamacına kısmen kazılmış ve kısmen toprağa gömülmüş olan oda, kaba ağaç gövdeleriyle desteklenen düzensiz bir çatıya sahip, geniş ve darmadağın bir odadır. Merkezde veya uygun başka bir yerde, hafifçe

yükseltilmiş çamurdan bir platform bulunur; bu oda sınıfının daha iyilerinde bir uçtaki duvarda bir ocak yer alır. Bunun etrafında üç tarafta derin bir yemlik uzanır ve benzer yemlikler yan duvarlar boyunca karanlıkta kaybolan düzensiz girintilere doğru devam eder. Platform insanlar içindir, binanın geri kalanı ise atlar, katırlar, öküzler, eşekler ve mandalar ile muhtemelen bunlara ek olarak birkaç koyun ve keçi için ayrılmıştır. Katırcılar ve daha mütevazı seyyah sınıfı hayvanların arasında uyur; geri kalanlar ise ırk, inanç veya cinsiyet ayrımı gözetmeksizin bu kapalı alanda kalır. Işık kapıdan ve çatıda geceleri samandan tapalarla dikkatlice kapatılan birkaç küçük delikten girer; ardından direklere asılan, fitilli birkaç demir yağ kabı kasvetli ve dumanlı bir ışık verir. Böyle bir odada yemek pişiren, yiyen ve uyuyan herhangi bir sayıda insan ve yirmi ila yüz kadar hayvanın yanı sıra yük atlarının yükleri ve seyyahların silahları bulunabilir. Göz duman ve kasvete alıştıktan sonra, yumuşak gözleri ve nemli burun delikleriyle uysal öküz yüzlerinin, alanı çevreleyen vahşi atların ve karanlığın içinde kaybolan daha pek çoğunun sıralandığını görür. Durmaksızın devam eden bir çiğneme sesi yükselir ve beklenmedik bir köşeden gelen bir kişneme ya da çığlık insanı irkiltir veya bir at kavgası başlar ki bunu yatıştırmak için birkaç adam gerekir. Her hayvan "canlı bir soba" gibidir; sıcaklık ve basıklık o kadar katlanılmazdır ki, sabahleyin 80° sıcaklıkta insan hiç dinlenememiş olarak uyanır. Bu odalar Doğu Anadolu'da seyahat etmenin en büyük özelliklerinden biridir. Sıcaklığında ve neşeli vahşi pitoreskliğinde akşam yemeğimi yiyip vakit geçirdim; ancak Undzag'da küçük çadırımı ahır kapısının önüne kurdum, Ghazit'te ise çadırı çatının üzerine kurarak dışarıdaki soğuğa göğüs gerdim.

Boy genellikle akşam yemeğimden kalanları yiyerek yakınımdadır ve varlığını unuttuğumu düşündüğünde boynumun arkasını hafifçe ısırır. Sevecenliğiyle her yerdeki adamları eğlendirir; yemeği elimden alır ve bir köpek gibi beni takip eder. Bu kadar uysal ve güvenilir bir canlı görmedim. Tüyleri çok uzun, kalın ve yünlü hale geldi; bir retriever köpeğininki gibi kıvrılıyor. Onun bu sevimli halleri, güçlü bacakları ve büyük patileriyle benimle birlikte Trabzon'a kadar yürüyen sadık Kurt katırcımın evinde ona bir yuva sağladı; çünkü yaşlı ve biraz bitkin olan ev sahiplerim, onun bu uysallığına ve sevimliliğine o kadar bağlandılar ki, ilkbaharda yollar açıldığında köpeğin onlara dönmesini istiyorlar.

Undzag'dan yüksek dağ geçitleri üzerinden yapılan yolculuk, gölün üzerindeki bir çıkıntıda nefis bir konumda kurulmuş olan Ghazit köyüne kadar muhteşemdi. Teras teras göl kıyısından yukarıya doğru yükselen bu yer o kadar güzel işlenmişti ki, Emerson'un İngiliz toprakları için yaptığı "Pulluk yerine kurşun kalemle sürülmüş" tasvirini akla getiriyordu. Bir yükseklikte bir kilise yükseliyor; muhteşem ceviz ağaçlarının arasında neredeyse gizlenmiş olan köy, dünyadan yalıtılmış bir dağ yarım dairesinin eteğindeki yeşil otlaklardan oluşan bir teras üzerine kurulmuş. Alçak, derin saçaklı taş evleriyle dar köy yolu, kadınların giydiği renklerle çok güzel bir şekilde canlanmıştı; kadınların neredeyse tamamı şu ya da bu şekilde kırmızı giyinmişti, başlarında madeni para dizileri olan yüksek kırmızı taçlar taşıyorlardı; boğazdan ayaklara kadar uzanan geniş önlükleri, ipekle kanaviçe işlenmiş güzel desenlerle kaplı kaba koyu mavi pamuklu kumaştandı.

Güzel ceviz ağaçları Türkiye'nin bu bölgesinin özelliklerinden biridir. Hem Ermenilerin hem de Süryanilerin tuttuğu uzun oruçlar sırasında kullanılan yağın büyük kısmını bu ağaçlar sağlar; ayrıca ağaç gövdelerinde mobilya yapımında, özellikle de piyanoların kaplamasında kullanılmak üzere Paris'teki firmaların alıcıları tarafından Kerdestan'ın bu ücra vadilerinde bile aranan çok büyük, damarlı ve hareleri son derece güzel olan ur yumruları gelişir. Neyse ki bu oluşumun alınması ağacı öldürmüyor ve bir süre sonra kabuk, gövdenin açıkta kalan kısmının üzerini tekrar örtüyor, geriye sadece bir yara izi kalıyor.
O akşam gün batımında, çadırımın kurulduğu çatının hemen altındaki köy koyun ağılına 800 koyun sürüldü; erkeklerin kendi koyunlarını kulak işaretlerinden bulmak için kalabalığın arasından yollarını açmaya çalıştığı, kadınların orada burada zorlukla koyun sağdığı, yukarıdaki çatılardan büyük köpeklerin öfkeyle havladığı ve tüm koyunların aynı anda melediği çok pitoresk bir sahneydi. Kışın hepsi barınaklara alınır ve elle beslenir. Burada kar altı fit derinliğe ulaşır ve kışın Ghazit'in ne Bitlis ne de Van ile iletişimi kalmaz. Burada makbul olan "sürülerin sütü"dür. İnek sütüne pek değer verilmez. Akşam yemeğimi Türkiye'deki harika diyet maddelerinden biri olan haşlanmış kırık buğday, şeker ve çırpılmış kremaya benzeyen yapay olarak ekşitilmiş süt yani yoğurttan yaptım.
Odanın sıcağından ve kokularından kurtulup çadırıma kaçtığıma memnundum, her ne kadar çatıya çıkmak için koyunların sırtına basarak yürümek zorunda kalmış olsam da. İki adamdan oluşan bir muhafızım vardı ve sekiz silahlı adam daha işe yaramaz çakmaklı tüfekleriyle koyun ağılını gözlüyordu. Devasa bir gürültüyle uyandım; hemen yakınımda öfkeli köpeklerin havlaması, silah şakırtıları ve adamların çığlıkları, dağ yamacında çok uzak olmayan bir yerde silahların hızla ateşlenmesiyle karışıyordu; o kadar yakındı ki parlamaları görebiliyordum. Bir Kurt alarmıydı ancak arkasından bir şey çıkmadı. Yine de birkaç saat sonra geçtiğimiz bir köyden 600 koyun çalınmıştı.
Ertesi sabah güneş üzerlerine doğmadan önce güzel Ghazit'ten ayrılarak, gölün kenarından dolanarak, kışlık yem için kesilmekte olan meşelerle kaplı yamaçlar boyunca uzanan patikaları takip ederek ve yüksek geçitleri aşarak birkaç saat geçirdik. Bodur ardıç da bolca bulunuyordu. Tepesinde yanlarında yazıtlar bulunan ağır taş levhalarla kaplı mezarların ve üzerinde Kufi veya erken Arapça kitabeler kazınmış sekiz fit yüksekliğinde mezar taşlarının bulunduğu bir geçidi aştıktan sonra, Muş ovasından sadece çok alçak bir sırtla ayrılan büyük Rahvan ovasına indik; bu sırt, Dicle ve Fırat'ın drenaj sistemlerini bölen dikkate değer bir su ayrımıdır. Bu ıssız ovada, kesme taş bloklardan inşa edilmiş, "Acem Hanı" olarak bilinen görkemli bir binanın kalıntıları yer alıyor. Kar fırtınaları sırasında sığınak olarak kullanılmak üzere bazı kısımları hâlâ elverişli durumda. Heybetli girişleri, kubbeleri, kemerleri ve tonozlu odaları olan avluları var ve çok dikkat çekici bir yapıdır. Bitlis'e daha yakın olan vadide sığınak olarak iki han daha yer alıyor.
Kısa bir süre sonra sırasıyla Muş ovasına, Van Gölü'ne ve Bitlis'e çıkan üç vadinin ve üç yolun birleşme noktasına ulaştık. Dicle'nin doğu kaynağı bu civarda yer almaktadır; ayrıca burası, On Binlerin Ricatı'nın işaret noktalarından birine denk gelmesi açısından büyük bir ilgi odağıdır. Bilginler, bu yiğit grubun Dicle'nin bu doğu

kaynaklarından yukarı çıkmış olması gerektiği konusunda genel olarak hemfikir görünmektedir; çünkü o zaman da şimdi olduğu gibi Karduchi topraklarından Ermenistan'a tek uygulanabilir giriş bu rota üzerinden yapılmaktaydı.[1]

[1] Ksenofon'un Van Gölü'nden hiç bahsetmemesi bana hiçbir zorluk çıkarmıyor, çünkü göl ile yol arasında bir tepe sırası uzanmaktadır. Bu yolu iki kez geçtim ve ülkenin yapısında, doğuya doğru uzanan bölgenin tepe ve dağ sıralarının devamından başka bir şey olduğunu varsaymama yol açacak hiçbir şey görmedim; ve eğer On Binler, Dicle'nin doğu kaynaklarından Muş ovasının uzak ucundaki Murat Çayı'na giden rotayı izleyip tüm araştırmalarını ve incelemelerini batı yönüne doğru yönlendirdilerse, esirleri tarafından bile Van Denizi'nin varlığından haberdar edilmiş olma ihtimalleri karşısında çok fazla aksi durum söz konusudur.

Yürüyüş çok uzun ve yorucu geçti; güzel bir konuma sahip olan Toogh köyünde iki saat dinlenmek zorunda kaldığımız için, Rahvan ovasından ayrılmadan önce gri bir gökyüzü ve kasvetli bir gün batımıyla akşam yaklaşıyordu. Bundan sonra, varış noktamıza ulaşmadan önce vahşi ve taşlık Bitlis vadisinden aşağı üç saatten fazla süren bir biniş gerçekleştirdik. Eğer bu yürüyüşü, bitki örtüsü ve çiçeklerin kayalık ve çakıllı dağların ile uçurumların çıplaklığını bir örtü gibi kapladığı ilkbaharda yapmış olsaydım, üzerimde bıraktığı etki böyle olmazdı; ancak güneye doğru sonsuza dek kıvrılarak alçalan o uçsuz bucaksız görünen vadiyi, açıldığı yerde uzanan iki kasvetli ışık şeridini ve karanlık ile meşum görünümlü bir gökyüzüne doğru yükselen kar kaplı daha yüksek zirveleri görmek, burayı şimdiye kadar yaptığım en tuhaf ve en vahşi binişlerden biri haline getirdi.

Henüz yolun başındaki Dicle nehri, çok sayıda akarsu ve çağlayanla hızla büyüyor. İniş, çıkışı olmayan bir tür yeraltı dünyasına inmek için parlak yukarı dünyadan ayrılmak gibiydi. Vadi, yer yer daralarak bir geçide dönüşüyor ve köyler için hiçbir alan bırakmayacak kadar dik, çorak dağlarla çevreleniyor. Korkunç kayalar, cüruflar ve diğer volkanik faaliyet belirtileri arasından, sarp boğazlardan kendilerine korkunç yollar açmış olan çağlayanların üzerine uzatılmış korkuluklu antik taş kemerler var; yanlarında asılı duran dar patikalar bulunuyor ve yukarıya doğru yapılan pek çok tırmanışa rağmen rota genel olarak aşağıya doğrudur.

Işıklardan çok önce vadinin üzerine karanlık çöktü; sonsuz derinlikler gibi görünen yerlerde, dikkat çekici yükseklikler, ağaçlara, taş duvarlara doğru düzensizce yükselen ve atların uçurumlardan aşağı yuvarlanacakmış gibi hissettirdiği o dik iniş çıkışlar arasında Bitlis'e girdiğimizi anladık. Sonra dar bir geçit, katırlar ve adamlarla tıkanmış taş döşeli bir avlu, ağır demir parmaklıklı pencereleri olan yüksek bir ev, dik bir dış merdiven belirdi ve en tepede Avrupalı kadınların tatlı yüzleri ile hoş sesleri, ışıklar ve sıcak karşılamalar vardı.

Bitlis, 12 Kasım.— Burası Batı Asya'da gördüğüm en romantik konuma sahip şehir. Varışımın olduğu gece edinilen o rüya gibi yükseklik ve derinlik izlenimleri ertesi sabah fazlasıyla doğrulandı. Gün ışığında gelen bir seyyah için bile Bitlis büyük bir sürpriz olmalı; çünkü yukarı vadinin ani bir eğimle alçaldığı bir çukurun içinde yer alıyor. Bitlis Çayı veya Doğu Dicle, burayı bir dizi azgın çağlayanla geçiyor ve kasabanın ortasında, başka bir vahşi vadiden aşağı dökülen bir başka çağlayanla birleşiyor; suların bu birleşim yerinden masif taş evler tek tek, gruplar halinde ve teraslar halinde birbiri ardına yükselerek son derece çarpıcı bir etki yaratıyor. Beş vadi Bitlis'te birleşiyor ve uçurumlar tarafından desteklenen yüksek bir kaya platformundan dışarıya doğru yayılıyor gibi görünüyor; buranın düzensiz hatları, Bitlis

Kalesi'nin devasa kalıntıları olan duvarlar ile masif kare ve yuvarlak kulelerle belirginleşiyor.
Evlerin masifliği dikkat çekici; avluları ve bahçeleri güçlü duvarlarla çevrili. Her kapı demirle güçlendirilmiş ve iri başlı çivilerle kaplanmış, her pencere ağır parmaklıklı, hepsi hatırı sayılır bir yükseklikte ve her ev sanki bir kuşatmaya dayanabilecekmiş gibi görünüyor. Boş yer yok; meskenler kat kat yığılmış ve önlerindeki taş döşeli yürüyüş yolları uçurumların kenarlarında asılı duruyor. Her biri tek bir kemere sahip yirmi pitoresk taş köprü, Dicle'yi ve onunla birleşen çağlayanları birbirine bağlıyor. Kasabanın dört bir yanına dağılmış antik kalıntılar var. Muazzam bir antik çağa sahip olduğunu iddia ediyor ve sakinleri kalesini ve bazı köprülerini Büyük İskender'e atfediyor; ancak antikacılar ilkini ya Sarazenlere ya da şimdiki Bitlis'in yerinde Paghesh adlı antik bir Ermeni şehrinin bulunduğu günlere dayandırıyor. Dünyanın sonu gibi görünüyor, gerçi altındaki derin uçurumlardan Dicle'nin ovalara doğru büyük bir hızla indiği yer boyunca Diyarbakır'a giden anayol uzanıyor. Antik dünyaya dair işaretler çok bol. Bu olağanüstü şehrin üzerinde yükseldiği havzanın üzerinde beliren yüksek zirveler, antik çağın Niphates'i olan Toros zincirinin son noktasıdır; Milton'ın Şeytan'ın inişini yerleştirdiği en yüksek zirvedir.[1]
Bitlis ne kadar ücra görünse ve öyle olsa da, çarşıları Türkiye'nin en hareketli çarşıları arasındadır ve kervan trafiği yılın yedi veya sekiz ayı boyunca muazzamdır. Rakımı sadece 4700 fittir ve kışın cıva nadiren sıfırın altına düşer, ancak kar yağışı muazzamdır ve Rahvan ovasında kar genellikle telgraf direklerinin tepesine kadar ulaşır; kasabayı yalıtır ve hayvanları ahırlarında, insanları evlerinde haftalarca, bazen de aylarca kapalı tutar. Bitlis, kökboyası kırmızısı ya da koyu maviye boyandıktan sonra büyük ölçüde ihraç edilen ve Ermeni kadınların giydiği işlemeli önlükler için kullanılan çok kaba, ağır bir pamuklu kumaş üretir. Ayrıca daha önce hakkında yazdığım meşe yumrularını (lupes), ceviz halkalarını veya yumrularını, meşe palamutlarını, balmumunu, yünü ve esas olarak meşeden toplanan kudret helvasını (manna) ihraç eder. Bitlis halkı ve hatta bazı Avrupalılar, bunu rüzgarın Arabistan'dan bu yöne getirdiği aromatik kokuların bıraktığı bir tortu olarak görüyor ve bunun doğasına bakılmaksızın herhangi bir bitkinin, hatta insanların giysilerinin üzerinde bile bulunduğunu söylüyorlar. Tortu, kurak yıllarda her zaman en fazladır. Yaprakların kurutulması ve şekerli maddenin dökülmesine izin verilmesiyle elde edilen beyaz kudret helvasının yanı sıra, yaprakların suda bekletilmesi ve ardından süzülmesiyle elde edilen, aynı amaçlar için kullanılan altın şurubuna çok benzeyen yeşil bir ürün de vardır.
Bitlis, Türk şehirlerinin en sert, en mutaassıp ve en çalkantılı olanlarından biridir; ancak şimdiki Vali Rauf Paşa enerjik bir adamdır ve kasaba ile çevresini bir dereceye kadar düzene sokmuştur. Önemli miktarda asker getirilmiş ve garnizon 2500 kişiden oluşmaktadır. Bu askerler tepeden tırnağa iyi giyimli, teçhizatlıdır ve kıyafetleri ile kişisel temizlikleri bakımından dikkat çekici derecede temiz görünmektedirler. Neşeli, asker görünümlü adamlardır ve varlıkları Hristiyanlara biraz güven vermektedir. Bitlis'in nüfusu 30.000 olarak tahmin edilmekte olup bunun 20.000'den fazlası Kurttur. Hem erkekler hem de kadınlar çok güzeldir ve çarpıcı Kurt kıyafetleri bu olağanüstü şehre büyük bir parlaklık ve pitoresklik katmaktadır. Erkeklerin çizgili

saten yeleklerinin üzerine giydikleri dışı siyah yünlü kısa, kolsuz koyun postu ceketler ve kızların burunlarındaki gümüş halkalar onlara bir parça "barbar" görünümü veriyor; nitekim alışkanlıkları da, aradan geçen sürede Müslüman ve içki içmeyen insanlar haline gelmiş olmaları dışında, **Ksenofon dönemindeki Karduchi atalarınınkine çok benziyor gibi görünüyor! Burada Sünnidirler ve dolayısıyla dağların Kurtlarını Kızılbaş olarak tiksintiyle karşılayan komşuları Türklerle çatışmazlar. Kurt fiziği çok iyidir. Aslında hiç bu kadar yakışıklı bir halk görmemiştim ve onların erkeksi, son derece pitoresk kıyafetleri; iyi yapılı, esnek, aktif vücutlarının yarattığı olumlu etkiyi artırıyor.**

Türkçeye çeviren İbrahim Şimşekin dipnotu:
Kitabıma bakınız en sonda.

Yüz hatlarının yapısı ince ve biraz keskindir; ağız küçük ve iyi şekillendirilmiştir; dişler her zaman düzgün ve beyazdır; yüz ovaldir; kaşlar kavisli ve gürdür; kirpikler uzundur; gözler derin, zeki ve hareketlidir; burun ya düz ya da belirgin şekilde kartal burnudur ve bu da şahin benzeri bir ifade verir; çene hafifçe geridedir; alın geniş ve açıktır; eller ve ayaklar dikkat çekici derecede küçük ve incedir.

Kadınlar gençken güzeldir, ancak ağır işler ve erken annelik, formun erkenden kaybolmasına ve yüz hatlarının hiç de hoş olmayan, peçe takmadıkları için her zaman göz önünde olan yıpranmış bir köşeliliğe bürünmesine yol açar.

Daha fakir Kurtlar neşeli ve karmaşık desenli yün çoraplar; İranlıların ghevası gibi pamuklu ayakkabılar; denizcilerinkiler gibi altı geniş çuha pantolonlar; Keşmir şalı desenli yün kuşaklar; kısa ceketler ve kolsuz keçe yelekler giyerler. Genellikle giyilen sarık farklıdır. Temeli sivri bir keçe şapkadır, beyaz ya da siyah; etrafına sıkıca bükülmüş ipek, yün ya da pamuktan gevşekçe sarılmış bir ip dolanmıştır. Kuşakta hançer her zaman görülür. Üzerine genellikle fişeklik takılır veya göğüs ve sırt boyunca iki fişek kemeri çaprazlanır. Kuşak ayrıca pipo ve tütün kesesini, uzun bir bıçağı, bir çakmaktaşını ve çeliği, bazı durumlarda ise bir saçma kesesini ve son derece süslü bir barut boynuzunu taşır.

Daha zengin Kurtlar Süryaniler gibi giyinirler. Göğüste ve uzun, sarkan kollarda iyice göze çarpan iç çamaşırı, çizgili satenden, ya kırmızı-beyaz ya da parlak renklerin bir kombinasyonudur; bunun üzerine çuha ya da ipekten, yine uzun kollu, tamamı altın işlemeli kısa bir ceket giyilir. Altı geniş çizgili ipek ya da saten pantolon; karanfil kırmızısı deriden gevşek Orta Çağ çizmeleri; bir çay fincanı büyüklüğünde, genellikle turkuazlarla kakmalı gümüş tokalarla tutturulmuş bir kuşak; etrafına beyaz veya siyah zemin üzerine kırmızı, mavi, turuncu geniş çizgili ipek şallar sardıkları, dörtnala koşarken omuzlarının üzerinden sarkan ve rüzgarda dalgalanan uzun püsküllü uçları olan kırmızı keçe takkeler taşırlar; kuşaklarında ise gümüş düğmelerle süslenmiş tabancalar ve zengin mücevherli hançerlerin yanı sıra bir dizi diğer parıltılı aksesuarlar taşırlar. Atların koşımları da buna uygundur ve düğünlerde ile diğer şenliklerde başlıklar, gemler ve göğüslükler tamamen asılı gümüş paralarla kaplanır.

Kadınların kıyafetleri, efendilerininkine bir tezat oluşturur. Mavi pamuklu bir gömlek; ayak bileklerinden büzülmüş çok geniş pantolonlar; başlarında uçlarında birer madeni para bulunan zincirlerin sarktığı gümüş bir küçük tepelik; arkadan aşağıya doğru sarkan, boyun çevresindeki iki köşesinden birbirine tutturulmuş kare bir pelerin

ve boğazın etrafında çok sayıda madeni para dizisinden oluşur; saçın etrafına küçük bir mendil bağlanır ve bir yabancının varlığında bunun bir ucunu ağızlarının üzerinde tutarlar. Bitlis'teki Türkler küçük bir azınlıktır ve Ermeni Hristiyanların sayısının 2000 ila 5000 arasında olduğu belirtilmektedir. Eski Kilise'nin kasaba dışında büyük bir manastırı ve birkaç kilise ile okulu vardır. Protestan Ermenilerin yaklaşık 400 kişilik bir cemaate sahip önemli bir kilise binası ve erkek ile kız çocukları için büyük yatılı okulları bulunmaktadır.

Nüfus, herhangi bir Asya şehrinde gördüğüm en vahşi nüfustur ve açıkça görüldüğü üzere yalnızca büyük garnizon tarafından şiddetten uzak tutulmaktadır. Bu misyonun hanımları için şehrin Müslüman bölgesine inmek güvenli değildir ve yirmi yılı aşkın bir süredir ikamet etmelerine rağmen çarşılardan bir kez bile geçmemişlerdir. Misyonerler kısıtlı ve belirsiz bir konumda bulunuyorlar ve Ermeni Hristiyanlar büyük yoksunluklara ile kısıtlamalara maruz kalıyorlar, Hükümet tarafından da kendilerine güvenilmiyor. Son zamanlarda silah aramaları yüzünden çok taciz edildiler ve Hristiyan silah ustaları tutuklandı. Cenaze törenleri bile, tabutun yerinde ateşli silah taşındığına ya da onunla birlikte saklandığına inanıyormuş gibi yapan polisin varlığından muaf değildir. Her an inançlarına karşı çılgınlığa sürüklenebilecek, ezici çoğunluktaki ve tamamen silahlı bir Kurt nüfusunun ortasında yer aldıklarından, iki veya üç yıl içinde muhtemel görülen bir katliam beklentisiyle yaşıyorlar.

Bitlis'e gelmemin nedeni bu mevsimde buranın ihtişamını ve pitoreskliğini görmek değil, Amerikan misyonerlerini, özellikle de iki hanımefendiyi ziyaret etmekti. Ev sahiplerim Bay ve Bayan Knapp, otuz yıldır evleri olan bir ülkede son günlerini geçirmek üzere Amerika'ya yaptıkları bir ziyaretten dönmüşler ve yakın zamanda, çocukluğunu Bitlis'te geçirmiş, bir Amerikan üniversitesinden mezun olduktan sonra, misyonerlerin pek çok oğlu gibi, kendisini pek çok sempati bağıyla bağlı olduğu bir halkla bir kılmak üzere eşini de yanına alarak geri dönen oğulları onlara katılmıştır. Yarı İngilizden fazlası olan ve son derece eğitimli ile yetenekli olan iki Bayan ——, uzun zaman önce Akdeniz'de bir vapurda Bay ve Bayan Knapp ile tanışmış ve onlarla birlikte yirmi üç yıldır kadınlar ile kızlar arasında çalıştıkları bu tehlikeli ve ücra yere dönmeye karar vermişlerdir; hâlâ sevgi ve ümitle doludurlar. Elli yatılı öğrencinin kabul edildiği kız okulu, elli gündüzlü öğrencinin yanı sıra bir anaokulu bölümüne de sahiptir. Hepsinin ebeveynlerinin para ya da ayni olarak katkıda bulunmaları bekleniyor, ancak artan yoksullukları bunu yapma güçlerini etkiliyor ve bu kış onlar tarafından katkıda bulunulan yiyecek arzı hedeflenen miktarın çok gerisinde kalıyor.

Bu hanımların zevkliliği ve cömertliği, her yerde bulunabilecek kadar aydınlık ve güzel bir derslik ortaya çıkarmıştır ve pencerelerin etrafına sarılmış sarmaşıklar, büyüyen bitkiler ile şüphesiz ev havası veren resimler mevcuttur. Onlarla birlikte "Aşk, kanunun yerine getirilmesidir"—her tonda, bakışta ve dokunuşta aşk vardır ve bir okulu bir aileye dönüştüren, eğitirken aynı zamanda yetiştiren gerçek o manevi anneliğe sahiptirler. Şimdi ilk öğrencilerinin çocuklarını, hatta torunlarını eğitiyorlar ve okullarının, Ermeni kadınlarının ev ve sosyal ilişkilerine Hristiyan öğrencilik havasını aşılamada ne kadar başarılı olduğunu görmenin memnuniyetini yaşıyorlar; öyle ki evli öğrencilerinin hiçbirinin dudaklarından o kışkırtıcı "Biz sadece kadınız, ne

yapabiliriz?" sorusu neredeyse hiç duyulmaz. Pek çoğu, Bitlis okulunda edindikleri nazik ve kibar yollarla köy hayatını tatlandırdıkları dağ köylerinin en sert ve en vahşi olanlarındaki evlerine gittiler. Bu hanımlar bir anneler toplantısı yürütüyorlar ve ben bu kadınların zekâ açısından çok gelişmiş olduğunu ve genel Ermeni kadınlarına kıyasla davranışlarında iyileşme gösterdiklerini düşündüm. Onlardan bahsederken, "Biz sadece kadınız" sözlerini kendime metin olarak aldım ve onları zeki ile sempatik buldum.

Bu hanımlar büyük zorluklara katlandılar ve şu anki konumları sürekli bir yoksunluk ve sık sık tehlike içermektedir. İçlerinden biri Bitlis'te atından düşerek bayılacak kadar şiddetli bir şekilde taşlanmıştır. Kışın Miss ——, Muş ve Rahvan ovalarının Ermeni köyleri ile göl kıyısında dolaşmakta, bir adam tarafından çekilen el kızağında muazzam derinlikteki kar tabakasının üzerinde seyahat etmekte, neredeyse hayatına mal olan fırtınalara göğüs germekte, odalarda bir ay veya daha fazla süre uyuyup yaşamakta ve bu loş ile kalabalık ahırlarda Kurtların ve diğerlerinin en sert olanlarıyla korkusuzca karşılaşmaktadır. Köy seferlerinin tehlikesi ve hatırı sayılır bir masraf olmaksızın zaptiye bulma zorluğu son zamanlarda artmıştır ve özellikle Muş ovası, tüm yaz ve sonbahar boyunca Kurtlar tarafından birçok barbarlıkla ve büyük can kayıplarıyla kasıp kavrulmuştur; öyle ki Hristiyanlar için gruplar halinde bile seyahat etmek tehlikeli olmuştur. Kervanlar son zamanlarda saldırıya uğramış ve soyulmuştur; büyük bir karma kervan vakasında Hristiyanlar soyulmuş ancak Müslümanlara dokunulmamıştır. Bir seyyah yakın zamanda katırcıları tarafından hainice öldürülmüştür ve Miss ——, birkaç gün önce aynı adamları işe almak durumunda kaldığında, yoldaki Kurtların eğlenmesi için can çekişme anlarının provasını birden fazla kez yaptıklarını görmüş ve duymuştur.

Bu misyon evinde lüks bilinmiyor. O kadar küçüktür ki, hanımları ağırlayabilmek adına mutfaktaki perdeli bir girintide yatıyorlar ve yerel halk için kabul odası, ailenin yemek ve yaşam odasıdır. Aralarında nadir bir adanmışlık vardır; Tanrı'ya neşeli bir itaat ve insana sevgi dolu hizmetle geçen yaşamlar, yüzlerinde "her şeye ölçülü bakan bilgelik ve nazikçe bakan sevginin" izini bırakmıştır. Misyon çetin bir mücadele verdi. Mutaassıp şehrin üzerindeki bu dağ yamacındaki yaşam çok kısıtlıdır,—"gerekli eğlence" olarak kabul etmeye alışkın olduğumuz şeylerden hiçbir şey yoktur ve burada iki veya üç yılda bir kereden fazla bir seyyah görülmez. Böyle bir hayatı bu kadar sevgiyle ve neşeyle yaşayacak cesaret ve inanca sahip olanlara ne mutlu!

I. L. B.

[1] Kaybolan Cennet, iii. 741, "Durmadı, ta Niphates'in tepesinde aydınlanana dek."

MEKTUP XXXIII

Pikhruz, 14 Kasım

Misyon Evindeki o büyüleyici çevreden ve Bitlis'in vahşi ihtişamından ayrılmak beni gerçekten çok üzdü; ancak gökyüzündeki solgun görünüm ve dağlardaki tuhaf renk tonları, dostlarıma kışın her an bastırabileceğini ihtar etti. Dr. Reynolds katırcılar ve bir koruma ayarladı, ayrıca ihtiyaç halinde ek zaptiyeler temin edebilmem için Vali'den bir mektup aldı. Türk katırcım Moussa (Musa) zengin, eğlenceli ve neşe dolu

biridir. Şarkı söyler, şakalar yapar, Mirza'nın taklidini yapar, güzel bir ata biner ya da atının sırtında şarkı söyleyerek boylu boyunca uzanır; enerjisi ve canlılığıyla herkesi zinde tutar. Yüklerim çok hafif, atları ise güçlü; tuhaf bir çığlıkla, iyi kalpli Mirza'yı altüst etmekten başka bir amaç gütmeden atları bir tırısla harekete geçirir; oysa Mirza tüm iyi özelliklerine rağmen asla bir süvari olamayacaktır. Ne yazık ki yolda Hükümet için mühimmat yüklü kırk atlık bir kervanı var, bu yüzden işler her zaman şimdiki kadar pürüzsüz gitmeyebilir. Bir yoldan ziyade merdivene benzeyen bir patikadan aşağı inip Dicle'yi geçerek, dostlarım ve ben, bir gün önce açık bir yolda Bay Knapp ve bana taş atılmış olmasına rağmen, bazı çarşıların içinden atla geçme başarısını gösterdik. Hiçbir taciz olmadı, çünkü insanlar zaptiyelerin kılıçlarından korkuyorlar. Bitlis hareketlidir; alçak, dar ve karanlık olan kalabalık çarşılarından geçmek zordur, güneş ışınları dokuma çatılarından içeriye nadiren girer. Tezgâhlar meyveler, kökler, tuhaf sebzeler, evde boyanmış kırmızı pamuklular, Kurtların sevdiği türden atlar için süslü takımlar, hançerler ve gümüş zincirler, neşeli Kurt kıyafetleri, dizlere kadar bağlamak için uçları yukarı doğru kıvrılmış kırmızı çizmeler, semerler, çoğunlukla kırmızı renkli İngiliz pamukluları ("Mankester") ve her türlü pipo ile yığılmıştı. Su depolamak için kırmızı ve yeşil renkli çömlekler, büyük toprak kaplar, süpürgeler, at nalları, et, lor, peynirler ve büyük, karma bir nüfusun ihtiyaçlarına uygun her şey vardı; dükkânlarda oturan adamlar tuhaf zanaatlarını icra ediyorlardı. Erzurum'a giden araba yolunun tam güneş ışığı alan kısmına çıktığımızda, kuyulardan sırtlarında su testileri taşıyan kız dizileriyle, ürün getiren uzun eşek ve yük öküzleri kervanlarıyla karşılaştık; bunlara yürüyen yolcular ve gösterişli atlar üzerindeki Kurtlar karışmıştı. Bitlis; bol akarsuları, kuyuları, çeşmeleri ve bazıları Vichy sularını andıran güçlü demirli maden pınarlarıyla canlanır. Üst üste yığılmış evleri, tehlikeyi çağrıştıran par Parmaklıklı pencereleri, devasa kalıntıları, bol suları, her biri diğerinden daha dikkat çekici köprüleri, teraslı ve ağaçlık yükseklikleri ve üzerlerinde serin mavi ile mor gölgeleriyle yükselen kar kaplı zirveleri olan o muazzam pitoresk şehir, yolun bir dönemecinde gözden kayboldu ve orada dostlarım beni tehlikeli yolculuğuma yalnız devam etmek üzere bıraktılar.

Gün muhteşemdi ve harika atmosferik etkilerle doluydu. Rahvan Ovası'nı geçerken batıdaki büyük dağlar vahşi, sürüklenen sislerle kaplanmıştı; bu sislerin arasından yer yer yeni yağmış karla beyazlamış zirveler ve kayalıklar kendilerini gösteriyor, bir sonraki an ise karanlığın içinde kayboluyordu. Ovanın üzerinde mavi gökyüzü kubbe gibi yükseliyordu ve güneş parlak ve sıcak parıldıyordu; Van Gölü'nün güneyindeki dağların üzerinde ise beyaz bulutlar güneşli kütleler halinde yığılmıştı. Akarsular, çeşmeler, bahçeler ve meyve ağaçları arasında hoş bir köy olan Tadvan'da (Tatvan) durduktan sonra, keyifli ekili yamaçlar boyunca gölün kenarından dolandık ve akşamı bir odada geçirdiğim Gudzag'a giden derin koyları ve burunları geçtik; köyde kurulu olan küçük çadırımda uyumak üzere çekildim, orada elinde silahı olan, ayaklarına kadar uzanan keçi derisinden bir pelerin giymiş iri yarı bir adam büyük bir ateş yakıp sabaha kadar beni bekledi. Gece boyunca leğenimdeki su dondu. Oda Ermenilerle doluydu ve Murphy onların sayısız haksızlık ve soygun hikayelerini tercüme etti. Anlatılanlara göre "Erzurum olaylarından beri Kurtlar insanları keklik gibi öldürüyorlar." Kendilerinden "talep edildiğinde" soyulmayı neden reddetmediklerini

sorduğumda, "Çünkü Kurtlar büyük sopalar getirip bizi dövüyorlar ve boğazımızı keseceklerini söylüyorlar" dediler. Zaptiyelerin haksız taleplerinden ve vergileri ödeyecek paraları olmadığında evlerinin direklerine bağlanıp dövülmekten yakındılar.
Ertesi sabah gün doğumunda gölün tatlı kıyısı boyunca çok keyifli bir yürüyüş yaptım; su, gökyüzü ve dağlar bir gül ve altın selinde birbirine karışmıştı; ardından ağaçlık bir koyun kenarından dolandık, kıyısında Zarak büyük köyünün kahverengi çatılarının kızıl yapraklar arasında zar zor seçildiği bir koyu geçtik ve alçak bir sırtı aşarak geniş bir körfezin başındaki bir ovaya indik; körfezin karşı tarafında, rüzgarlı bir yükseklikte, görmek için uzun bir dönemeç yaptığım Ahlat'ın sayısız monolitleri ve yüksek anıt mezarları yükseliyordu. Ova bolca sulanmaktadır ve pınarları yeşil otlaklar, kavaklar ve söğütlerle çevrilidir; ova, en son hasat demetleriyle yavaş yavaş ilerleyen, gürleyen ve gıcırdayan çok sayıda öküz arabasıyla canlanmıştı. Derin bir vadide kıvrılarak ilerledikten sonra, eteğinde taştan bir köyün bulunduğu, neredeyse dikey olacak şekilde dikleşmiş büyük bir kaya masasına geldik. Diğer tarafta güzel bir akarsu var. Geceyi Ahlat'at geçirmeyi amaçlamıştım, ancak birkaç dükkânı olan köy sokağından yukarı doğru atla çıkarken, Türk sakinleri arasında bariz bir hoşnutsuzluk vardı ve kalacak yer ile erzak vermeyi reddedecek kadar ileri gittiler, bu yüzden sadece birkaç saat durakladım. Beni Ahlat kadar memnun eden çok az şey olmuştur ve günün rüya gibi güzelliği tamamen elverişliydi.
İlk olarak Kharaba-shahr'ı yani "harap şehri" ziyaret ettim. Kaya masası, bazıları mesken olarak kullanılan bir dizi yapay oda ile kalbura dönmüştür. Bunların birçoğu özenle kemerlidir. Çok güzel bir tanesi, küçük bir koro yeri gibi kemerli bir girintiye sahip bir odadan ve bir tarafında bir vaftiz teknesini (piscina) o kadar andıran bir nişten oluşuyor ki insan ister istemez sunağı arıyor. Bu meskenler özenle oyulmuştur ve keski izleri birçok yerde görünmektedir. Bu dikkat çekici kayanın sınırlarını çizen ve bu odaların üzerinde yükselen yerler, kayanın altından fışkıran Bitlis kalesininkiler gibi iki kulesi olan çok güzel bir kalenin kalıntılarıdır. Tamamı kesme kırmızı kumtaşından inşa edilmiştir. Duvarlar çift kat yapılmış, ortası kaba taşlar ve harçla doldurulmuştur, ancak taş kaplamanın pek azı günümüze ulaşmıştır. Büyük duvar kütleleri, tek başına duran kemerler ve kısmen toprağa gömülmüş oyma parçalar gibi müstakil mimari parçalar çok geniş bir alana yayılmaktadır ve zamanı ile parası olan araştırmacıların hâlâ zengin bir ödül toplayabileceği açıktır. Son zamanlarda kazıcılar iş başındaydı—kim veya ne olduklarını anlayamadım—ve diğer ilgi çekici nesnelerin yanı sıra, bir korniş ve frizi olan bir kubbe kalıntısına ve çokça süslenmiş iki küçük dairesel odaya sahip, tamamı yaklaşık yirmi beş fit uzunluğunda bir tapınağı gün yüzüne çıkarmışlar.
Ahlat Kalessi yani Ahlat kalesi, deniz kıyısında yer alır ve o tarafta hiçbir savunması yoktur. Belirli aralıklarla yuvarlak ve kare kuleleri olan, masif duvarlara sahip bir kaledir ve sudan yamacın tepesine kadar yaklaşık 700 adım, genişliği ise yaklaşık 330 adımdır. İki kapıdan girilen bu sur içi alan, sağlam inşa edilmiş iki antik camiyi ve meyve ağaçları arasında birkaç evi ve bazı bina kalıntılarını barındırır. Bu çok çarpıcı kalıntıdan Süphan Dağı'nın manzarası muhteşemdir. Süphan Dağı'nın eteklerinde çok sayıda Çerkes köyü vardır ve sakinleri neredeyse Kurtlar kadar kötü bir şöhrete sahiptir. İyi silahlanmışlardır ve yerel hükümete meydan okurlar. Soyguncu ve

hırsızdırlar ve genel topluluktan alınan bir vergiyle toplanan bir ödenek almalarına veya almış olmalarına rağmen, birlikte yaşadıkları insanlardan istediklerini zorla koparırlar.
Ahlat'tan bir mil uzaklıkta, gümüş denizin (gölün) üzerinde yüksekte duran, güneye bakan, kışın ilk karlarıyla beyazlamış Orta Kerdestan dağlarının muhteşem manzarasına sahip düz yeşil otlaklardan oluşan bir platonun üzerinde, tarif edilemez bir yalnızlık içinde uzanır—ölüler şehri. Toprak, kırmızı kumtaşından monolitlerle kaplıdır, ancak bunlarla sıkışık değildir; yükseklikleri altı ila ondört fit arasında değişir, genellikle mükemmel bir şekilde korunmuştur. Her birinin doğu tarafında oyma nişleri olan çıkıntılı bir kornişi vardır ve batı yüzü arabeskler ve düğüm işleriyle enfes oymalarla ve erken dönem Arapça kitabelerle kaplıdır. Mezarların üzerinde ya dik olarak yerleştirilmiş üç oyma taş ya da üstü yuvarlatılmış ve yanları arabesklerle süslenmiş tek bir ağır kesme taş bulunur. Bu güzel monolitlerin çok azı düşmüştür, ancak bazıları zamanla aşınmıştır ve üzerlerinde canlı kırmızı veya yeşil likenler büyümüştür.
Bunların yanında son derece iyi korunmuş ve olağanüstü güzellikte bazı yüksek türbeler veya anıt mezarlar vardır. Biçimleri daireseldir. Mezar odası kapalı bir bölümdür, üzerinde göl tarafına bakan yarım daire şeklinde açık başka bir oda bulunur ve çok güzel sütunlardan oluşan bir revak yuvarlak kemerleri destekler, bunların üzerinde ise enfes şekilde oyulmuş beş friz yer alır. Tamamı kırmızı taştan oyulmuş levhalardan oluşan konik bir çatı ile kaplıdır, bunun altından bir Arapça kitabe geçer. Bu binaların her biri, ancak bir fotoğrafın yeterli bir tasvirini sunabileceği bir zenginlik ve güzellikte, Sarazen (İslam) tarzında bezemelerle süslenmiştir. Bu türbelerin en güzelinin hemen yakınında, derin kemerli bir girişi olan eski bir cami vardır; bunun üzerinde, kaya odalarının en iyilerindekiler gibi panellenmiş ve oyulmuş bir girinti bulunur. Kapının lentoları taş halatlarla süslenmiştir. Mirza 900'den fazla monolit saydı.
Ben bu güzel anıt mezarların en güzelinin resmini çizerken bazı mollalar gelip bu işleme karşı çıktılar ve Moussa, yürüyüşün geri kalanının "very dangerous" (çok tehlikeli) olduğunu ve "full daylight" (tam gün ışığında) bitirilmesi gerektiğini söyleyerek beni bundan vazgeçmeye zorladı. Ermenistan'da kullanıldığı şekliyle bu "very dangerous" ifadesi, bagajların ve atların sürülüp götürülmesi ve adamların tek bir giysiye kadar soyulması yönünde ciddi bir risk olduğu anlamına gelir. Bu tür şeyler sürekli yaşanıyor ve Moussa bile bunlardan bahsettiğinde şakalarını kesiyor.[1]
Yürüyüşün geri kalanı, okulunda altmış erkek çocuğu olan zeki bir Protestan öğretmenin bulunduğu 100 Evlik bir Ermeni köyü olan Pikhruz'a doğru esintili yüksek arazinin geniş, ıssız alanları üzerinden yapıldı.

[1] Ahlat antik çağda muazzam bir öneme sahip bir yerdi ve tarihi, Ermenistan'ın uğradığı değişimleri özetler; Ebul Feda, Bakani, Deguignes, Ritter ve Finlay, History of Greece (Yunanistan Tarihi) adlı eserinde buranın tarihi hakkındaki en tanınmış otoriteler arasındadır; ve Bay Tozer, Turkish Armenia (Türk Ermenistanı) adlı eserinde, s. 318 vb., buranın Sarazenler, Rumlar, Kurtlar, Türkler, Harezmliler ve Gürcüler tarafından nasıl fethedilip tekrar geri alındığına dair ilginç, popüler bir tasvir sunar, ta ki sonunda Türkler burayı Kürtlerden geri alana kadar. Antik Ermenice adı olan Khelat, şimdiki sakinleri tarafından tamamen bilinmemektedir.

Köylüler 4000 koyuna sahiptir ve Kurtlar tarafından pek taciz edilmemişlerdir. Kurt çobanlar ve ikisi Kurt olan dört gece bekçisi istihdam etmektedirler. Kadınların

başlıkları madeni paralarla ağırdır; orijinal kumaşın hiçbir parçasının görünmeyeceği kadar zengin işlemeli önlükler ve göğüslükler giyerler.
Han istisnai derecede kötü bir odadır; kesinlikle atlar, öküzler ve adamlarla hıncahınç doludur, hayvan yakıtı ile tütün dumanından dolayı da loştur. Gerçekten komik denecek kadar sefildir. Ateşin etrafındaki küçük alan zaptiyeler, katırcılar ve köylülerle öyle doludur ki, sandalyem ve bagajımdan geriye kalan döküntüler için zar zor yer bulabiliyorum. Murphy, değişmeyen akşam yemeğimi —bir tavuk ve patates— pişirecek bir duruma getirmeye çalışarak bir ateşin üzerine eğilmiş onu yelliyor. Moussa, her zamanki gibi hikayeleri ve şakalarıyla topluluğu kahkahaya boğuyor ve benim için ceviz kırıyor; okul müdürü, o verimli konuda —"işlerin gidişatı"— bana açıklamalarını genişletiyor, muhafızlarımın kılıçları ve tüfekleri kararmış direklerin üzerinde parıldıyor, sevimli öküz ve at yüzleri yiyeceklerini çiğneyip kıtırdatırken bir memnuniyet ifadesi taşıyor, bir çadırda uyumanın riski tartışılıyor ve bu esnada ben kucağımdaki bir tahta üzerinde mum ve mürekkeple düzensizce yazıyorum. Taşrada ve köylerde olup bitenlerin haberlerinin duyulduğu odalardaki bu neşeli akşamları hızla sevmeye başlıyorum. Hancı, yani misafirhaneyi işleten adam; kişi başına şu kadar ücretle ateş, ışık, at yemi ve alışılmadık taşra yemeğini sağlıyor ve yaklaşık 6 peni tutan, taze kesilmişken pişirilen günlük tavuğu temin ediyor. Süt, ahırdaki ineklerden birinden alınabiliyor. Yemek ve konaklama masraflarım gecelik 4 ila 6 şilin arasında değişiyor.
Matchetloo, 19 Kasım.— Yolculuk rutininin en hoş olmayan kısımlardan biri, temiz havada geçen bir gecenin ardından sabah saat 5'te odaya geri dönmektir; çünkü içerideki atmosfer öyle ısınmış ve kirlenmiştir ki neredeyse insanı yere serer. Gece donları şiddetlidir ve güneş doğmadan önce yola çıktığımızda ilk bir saat yürümekten hepimiz memnun oluruz. Pikhruz'daki çadırımda geçirdiğim gece oldukça huzursuzdu ve hizmetçilerimin yarı yeraltı bir meskenin derinliklerinde, sesimin ulaşamayacağı bir yerde bulunmasının benim için biraz riskli olduğunu fark ettim. Köy köpekleri zaman zaman Kurtlar üzerlerindeymiş gibi öfkeyle havladı ve her yarım saatte bir köy korucuları uzun ve hüzünlü bir çığlıkla birbirlerine işaret verdiler. Bir keresinde şeytani sesler, silah atışları, çığlıklar, kükremeler ve feryatlardan oluşan bir karmaşayla uyandım; bu sesler bir süre devam etti ve sonra kesildi. Sabahleyin korucular, Kurtların aşağıdaki ovada büyük bir kervana saldırdığını ama geri püskürtüldüklerini ve her iki taraftan da adamların yaralandığını söylediler.
Ertesi gün, ördekler, dalgıç kuşları ve diğer su kuşlarıyla canlanan Kuzik Gölü'nün gümüş tabakası boyunca yapılan yürüyüş çok büyüleyiciydi. Kar yoğun bir şekilde yağmıştı ve Süphan Dağı ile Nemrut Dağı yamaçlarının yarısından fazlasına kadar beyazlamıştı. Çok vahşi bir geçidin zirvesinden güzel Van Denizi'ne veda ettik, kenarında birkaç köy ve yoğun ekim alanları bulunan oldukça tatlı su içeren bir ovayı geçtik ve birkaç saatlik ıssız dağ seyahatinin ardından, Fırat'ın doğu kolu olan Murat Çayı tarafından sulanan, büyük köylerle serpiştirilmiş, çok verimli olan büyük Norullak ovasına indik.
Shaoub'da, İngilizce konuşan bir eşi olan bir Protestan papazının konforlu evinde Pazar gününü geçirmek üzere beş saatlik kolay bir yürüyüş yapmam gerekiyordu; ancak zaptiyeler yanlış yola saptılar ve alacakaranlık çöktüğünde Shaoub'un saatler

geride kaldığı anlaşıldı. Çok uzun yürüyüşlerin yorgunluğundan dolayı çok muzdariptim ve zaptiyeler bilgi toplamak için giderken yol kenarına tekrar tekrar uzanarak bu yürüyüşü ancak tamamlayabildim. Tamamen karardıktan sonra ve biz hâlâ yoldan sapmış durumdayken, Shaoub'un 400 Türk askeri tarafından işgal edildiği, orada ne erzak ne de kalacak yer olduğu haberi geldi; sürüülmüş tarlalar ve sulama hendekleri arasında iki saatlik bir ileri geri yürüyüşün ardından, altı inç derinliğinde toza batmış Erzurum yoluna çıktık, derin bir karanlıkta bir nehirden geçtik, sırılsıklam olduk ve evlerden ziyade karınca yuvalarını andıran, tabanları toprağın oldukça altında olan 170 evlik dikkate değer bir topluluk olan büyük Yangaloo köyüne vardık. Bu engebeli yerdeki beklentiler hiç de ümit verici değildi ve beni, Shaoub'un askerlerle dolu olduğunu öğrenince "kalacak yer yok" bilgisiyle Yangaloo'ya devam etme basiretini gösteren Moussa karşıladı.

Bir kadının Hristiyanca kolumu kavraması beni rahatlattı ve köylülerin başka bir yerde ibadet etmek için düzenleme yapmasıyla Pazar günü için Protestan kilisesine yerleştirildim. Saçakların altında küçük kağıt kaplı pencereleri olan kırk fit uzunluğundaki bina gerçekten lükstü; ancak Pazar sabahının huzuru, birkaç saat süren, yüksek sesli ve yorucu gürültülerle bozuldu ve bunun üzerine üzücü bir açıklama yapıldı. Rahipler ve köyün önde gelen adamlarından birkaçı tarafından, Yangaloo'nun bir süredir Kurtlardan dolayı korkunç şekilde acı çektiği ve Hükümet tarafından yapılan ağır bir vergi talebinden hemen önce, genellikle tanınan üç günlük mühletin reddedildiği konusunda bilgilendirildim. Yerel memur, onların en karlı ürünü olan keten tohumuna yarı fiyatına el koymuş ve bunu tam fiyata satmıştı; buradaki kendi kazancı büyük bir meblağa ulaşıyordu. Her biri yedi büyük torba "keten tohumu" ile yüklü on beş araba sabahleyin götürülmüştü.

İnsanlar çok cana yakındı. Tüm "kardeşler" ve "kız kardeşler" elimi öpmeye ve ayrılışımın "büyük bir huzur içinde" olmasını dilemeye geldiler; Pazar akşamı, kapısı dikkatlice sürgülenmiş ve korunan bir odada erkeklerin toplandığı bir yerde bulundum; benden, Eski ve Reforme Edilmiş Kiliselerin rahiplerinin isimlerinin tasdikiyle birlikte, derin bir üzüntü ve öfke duyulmadan düşünülemeyecek ve kısmen kronikleştiği için göz ardı edilmeyecek bir yaşam koşulunu temsil eden bazı şikayetleri ve anlatıları Erzurum'daki "Konsolosa" iletmemi istediler.

Yangaloo tipik bir Ermeni köyüdür, karınca yuvası meskenleri yarı gömülüdür ve kazılan toprak, çatılarının ve yanlarının üzerine yığılmıştır. Her birinin iç mekânı hatırı sayılır bir alanı kaplar ve düşük çamur duvarlarla veya çatıyı destekleyen direklerle oluşturulmuş bölmelerle doludur; bölmeler uzun, karanlık bir geçidin iç ucundaki genişlemeden dallanır. Yangaloo'da, ovalardaki diğer köylerde olduğu gibi, toprak evlerin üzerine öyle yığılmıştır ki onları çevreleyen topraktan ayırt etmek neredeyse imkansızdır; ancak bir köy bir dağ yamacına oyulduğunda sadece küçük bir çıkıntı yapay bir çatı gerektirir. İnsanlar canlı hayvanlarıyla birlikte yaşarlar; tek bir giriş her ikisine de hizmet eder ve kışın hayvanlar ahırları asla terk etmez. Ocak veya tandūr yerdedir, ancak sadece yemek pişirmek amacıyla gereklidir; çünkü hayvanların ısısı ve buharı insanları rahatça sıcak tutar. Her evde iki ila beş aile yaşar ve insanlar oldukça sağlıklıdır.[1]

[1] Ksenofon, Anabasis adlı eserinde kendi dönemindeki Ermeni meskenlerini şöyle tarif eder:

"Evleri yeraltındaydı, girişi bir kuyunun ağzı gibiydi ama aşağısı genişti; hayvanlar için kazılmış geçitler vardı ama insanlar merdivenlerle inerdi. Evlerde keçiler, koyunlar, öküzler ve kümes hayvanları yavrularıyla birlikte bulunurdu. Tüm hayvanlar surların içinde yemle beslenirdi." Belirli açık durumlarda bu durumun hâlâ mevcut olduğunu anlamama rağmen, bir kuyunun ağzından girişi görmedim. Ksenofon gömülü şaraptan bahseder ve bazı köylerde tahılın depolandığı o derin çamur kaplı deliklerin, Karduchilerin Müslüman ve içki içmeyen insanlar haline geldiği tarihten önceki antik mahzenler olması muhtemel dışı değildir.

Bir ailenin tüm erkek üyeleri gelinlerini baba ocağına yaşatmak için getirir ve bir "yeraltı meskeni", aileleriyle birlikte üç kuşak evli çifti barındırabilir. Kayınpederinin evinin bir sakini haline gelen her Ermeni gelini, İran'ın kırsal bölgelerinde olduğu gibi, sessizliğin gerekliliğini öğrenmek zorundadır. İlk çocuğunun doğduğu güne kadar ailenin ağır işçisidir; kocası dışında hiç kimseyle konuşamaz, kocasıyla da anne babasının yanında konuşamaz. Annelik onun dilini özgürleştirir; çocuğuyla ve ardından evin kadınlarıyla konuşabilir; ancak bu sıra dışı çıraklık döneminin üzerinden birkaç yıl geçene kadar özgürce konuşamaz. Daha sonra evde yüksek bir yer edinir ve eğer dul kalırsa sonunda evi yönetir. Ermeni kadınları dışarıda peçe takarlar, ancak bu sadece başı açık olmayı kötü bir kadının işareti olarak gören Müslümanlara hürmettendir. Kızlar güzeldir ancak mahcup bakışlıdırlar; tenleri ve gözleri muhteşemdir.
Pazar günü gri bir gökyüzüyle birlikte rüzgarlıydı ve hava tamamen bozmadan önce Ghazloo Geçidi'ni aşmanın gerekliliği herkes tarafından bana telkin edildi. Yangaloo'dan uzak olmayan Norullak ovasında, Fırat'ı —yani sadece belirli mevsimlerde geçit veren, geniş, durgun ve derin bir nehir olan Murat Çayı'nı— atla geçtim. Güzel Bijilan dağı, ülkenin bu kesiminde önemli bir işaret noktasıdır. Fırat'tan ayrılarak birkaç saat boyunca çıplak ve kasvetli bölgelerden Kara Kapru'ya doğru tırmandık ve yolda, işaret ettikleri iki Hristiyan köyünden sürüldüğünü zaptiyelerin söylediği bir dizi eşeği önlerine katmış, iyi silahlanmış otuz Kurt'un yanından geçtik. Kervanımın etrafında şüpheli bir şekilde dolanan ve bir ara ona çok yakın dörtnala koşan, ancak Hükümet üniformalarını görünce geri çekilen ve vadiler arasında görünüşte "boş boş gezinen" bazı atlı adamların hareketleriyle ilgilendim. Zaptiyeler onların meşhur soyguncular olduklarını ve eve ganimetsiz dönmeyeceklerini söylediler. Akşama doğru, akşamleyin yanıma gelip soygunu "Konsolosa" bildirmemi isteyen, köyünün bir hafta içinde üçüncü kez evcil hayvanlarının çalındığını ve şikayet etmeye cesaret edemediğini ekleyen ——— köyünün muhtarından gasp ettikleri birkaç öküz ve eşekle tekrar ortaya çıktılar.
Kara Kapru'da, gördüğüm en iyi görünümlü Ermeni köyünde, ben bir oda ararken Moussa, Murphy ve zaptiyelere rağmen atlarıyla tam hızla fırladı ve üç saat daha uzaktaki Ghazloo'ya ulaşana kadar hiç durmadı. Bu barbarca davranış, önündeki kırk atından ikisinin çöktüğünü duymasından kaynaklanıyordu ve onları benim iki atımla değiştirmek için acele etmişti! O kadar yorgundum ve o kadar çok acı çekiyordum ki devam edebilmeden önce hatırı sayılır bir süre yol kenarına uzanmak zorunda kaldım, üşüttüm ve o kadar perişan durumdaydım ki atımın üzerine bağlanmak zorunda kaldım. Zaptiyelerin sürekli yolu kaybettiği zifiri bir karanlıktı, şiddetli bir yağmur başladı ve Mirza ile Murphy'nin beni küçük ve kalabalık bir ahıra taşıdığı, daha sonra da ahır kapısındaki çamurun içine kurulan çadırıma geçtiğim bir tepe yamacında yüksek bir köy olan Ghazloo'ya ulaştığımızda saat akşamın 9'uydu.

Moussa pişmandı, bir kajaveh (tahtırevan) ödünç aldı ve güçlü atını bana bedavaya vereceğini söyledi!
Sağanak yağmur yağdı, yerini sulusepkene bıraktı ve ertesi gün kasvetli bir şekilde ağarırken çadırım sırılsıklam olmuştu, sulusepken ve kar içinde duruyordu. Yükleme yapılırken yatağım ahıra taşındı ve ben dinlendim. Özel zaptiyem Süleyman, hancının ücretleri dört katına çıkardığını söyledi ve ona hiçbir şey ödemememi istedi. Hancı, zaptiyeye ödemesi için para verdiğimi ve onun insanlara sadece birkaç bakır para verdiğini söyleyerek karşılık verdi; bu apaçık bir yalandı, çünkü Murphy her şeyi benim huzurumda ödüyordu. Bunun üzerine Süleyman, kınındaki kılıcıyla hancıyı dövdü ve dövüşenlerin yatağımın ucunun üzerine devrildiği şiddetli bir kavga çıktı. İnsan bu ülkedeki şiddet sahnelerine o kadar alışıyor ki Murphy'ye "Onlara dışarıda dövüşmelerini söyle" demek için kendimi neredeyse hiç yormadım.
Bingöl Dağı üzerinden zorlu bir günlük yürüyüştü ve geçtiğimiz ülke hakkında çok az şey biliyorum. Çıplak, karlı bir dağ yamacından dolandık, önce yağmur altında ve ardından şiddetli bir kar fırtınasında, sürüklenen kar bulutları arasında uzun bir tırmanış yaptık, acı rüzgarda titreyen, sırtındaki kanayan yaralarını gagalayan üç saksağanla birlikte bir kervan tarafından terk edilmiş bir eşek gördük ve zirveye yakın, Ghazloo Geçidi'nde o kadar şiddetli bir "tipiyle" karşılaştık ki, benimki dışındaki hiçbir kervan onunla yüzleşmeye kalkışmadı; Bitlis'e doğru yolda olan iki subay ve bazı süvarilerin idaresindeki altmış askeri yükümlü (kuron), sözlere ve darbelere rağmen geriye döndüler ve "Dağ yamacında ölmektense vurulmayı tercih ederiz!" dediler. Zavallı adamlar, perişan bir şekilde giyinmişlerdi ve çoğunun çorabı yoktu. "Tipi" çok korkunçtu —her yönden aynı anda gelen iğne gibi karın baş döndürücü girdabı, eyerden uçup gitmemek için arka binek kayışına ve yeleye tutunmak zorunda kaldığım o kadar korkunç bir buzlu rüzgar fırtınası, tam bir kafa karışıklığı, kalbimde ölümcül bir sıkışma, her şeyin silinip gitmesi ve mutlak bir çaresizlik hissi olan "büyük bir karanlığın dehşetiydi." Gerçekten de insan kaynaklarının bu kadar az önem taşıdığı daha büyük bir tehlike bilmiyorum. Geçidin zirvesine ulaştıktan sonra risk bitti, ancak tam yedi fit derinliğinde olan sürgün karın içinden bir geçit açmak zorunda kaldığımız için ciddi şekilde geciktik. Adamlar çok bitkindi ve "yarım saat daha sürseydi bu onları bitirirdi" diyorlar. Fırtınada tüm işaret noktaları kayboldu ve kar içinde birkaç saat mücadele edip tekrar tekrar yolu kaybettikten sonra, erken çöken karanlık bizi çıplak bir dağ yamacındaki kötü şöhretli bir Kurt köyüne sığınmaya zorladı.

A HAKKIARI KURD.

Oda sadece gördüklerimin en kötüsü olmakla kalmıyordu, aynı zamanda yakışıklı, vahşi görünümlü Kurtlarla ve geçitte geri dönmüş olan askeri yükümlülerle, bazıları hummadan muzdarip olan süvarilerle ve onların atlarıyla hıncahınç doluydu; her adam ateşe yakınlaşmaya çalışıyordu. Herhangi birinin kaba olduğunu söyleyebilirim, nitekim Kurtlar konforum için olduğunu düşündükleri şeyler konusunda ellerinden geleni yaptılar. Akşamı aralarında geçirdim, ancak zaptiyelerin itirazlarına rağmen, dışarıda, iki fit karın içinde, ahırdan 100 yarda uzaktaki çadırımda uyudum. Aslında, sadık çıkan Kurt bekçilere güvendim ve gece çadırımı soymak için bir girişimde bulunulduğunda hırsızların üzerine atladılar ve bir mücadeleden sonra tüfekleriyle onlardan ikisini yere serdiler; her iki taraf da vahşiler gibi bağırıyordu. Çadır için odadan ayrıldığımda iki Kurt kollarımdan kavradı ve derin karın içinden beni oraya götürdü. Ahırın sıcağından ve boğucu kokularından boğulmaktansa bir miktar riski göze almak daha iyiydi, ancak orası ürkütücü bir yerdi.
21 Kasım.— Hava durumu ilerlememi önemli ölçüde geciktirdi. Günler çok sertti ve geceler, sulusepken veya kar içinde kurulmuş, sırılsıklam bir çadırda geçirildi. Sis ve kar ülkeyi gizliyordu ve az sayıda seyyah hareket halindeydi. Barut kervanıyla birlikte, koruma uğruna ve patikayı açmadaki hizmetleri için yürüdük; Moussa ve adamları geceleri nöbet tuttu. Gidiş çok kötüydü ve hem Moussa hem de ben atlarımızla birlikte tepelerden aşağı düştük, ancak hayvanlar neyse ki ayaklarının üzerine indiler. Moussa'nın neşesi çok yararlıydı. Harika bir taklitçidir ve geceleri odalarda Mirza'yı taklit ederdi; Murphy de zavallı adamın seyahat becerisi (savoir-faire) eksikliğini göstermek için hiçbir fırsatı kaçırmadığı için, onun felsefi mizacı ve sarsılmaz iyi huyu olmasaydı Mirza kötü zamanlar geçirirdi. Omurgamdan dolayı çok acı çektim, ancak adamlar her bakımdan naziktiler ve işleri benim için kolaylaştırmaya çalıştılar; zaptiyeler dikkatli ve yardımseverdiler.

Kerdestan neredeyse bir "coğrafi ifade" değildir ve konuşma dilinde bu sözcük, Kurtların yaşadığı ülkeyi kapsamak için kullanılır. Onlar, Batı Asya'nın uğradığı tüm değişimler boyunca orijinal yerleşimlerini ve yarı-bağımsız bir durumdaki yaşamlarını sürdürmüş olan gizemli bir halktır; gerçi sayısal olarak iki buçuk milyonu aşmazlar. On Binlerin ricatına karşı koydukları zamanki gibi görünmektedirler. Savaş ve soygun, Kurt hayatının işidir.

Bu yolculuğun büyük bir ilgi çekici yönü, Kurtların, Türklerin ve Ermenilerin yan yana yaşadığı bir ülkeden geçmesidir; Kurtlar iki sınıftan oluşur: Esas olarak göçebe olan, en güçlünün hakkı dışında hiçbir kanun tanımayan aşiret Kurtları ve Türkiye tarafından fethedilmiş olan, oldukça düzenli ve Hristiyanlarla olan ilişkileri dışında barışçıl olan aşiret dışı veya yerleşik Kurtlar. Aşiret Kurtlarının kaleleri, Kerdestan'ın vahşi dağlarında ve özellikle kaba kaleleri ile tahkimatlarıyla serpiştirilmiş olan Hakkâri ülkesindedir. İyileşmez bir yağma sevgisi, dini mutaassıplığa karşı sıra dışı bir yatkınlık, kan dökme konusundaki pervasızlık, evrensel bir açgözlülük ve tutkuları kabardığında zalimce bir gaddarlık onların başlıca kusurları arasındadır. Erkekler cesur, soğukkanlı ve akrabaları ile aşiretlerine bağlıdır; kadınlar ise iffetli, çalışkan ve anaçtır. Yasaların üstünlüğünü ve ırk ile inanç eşitliğini güçlü ve adil bir şekilde savunan sağlam ve hakkaniyetli bir Hükümet altında muhtemelen mükemmel bir unsur haline gelebilirler.

Kendisini iyi tanıyan ve dilini konuşan Avrupalılar tarafından tarif edildiği şekliyle ve benim uzun bir yolculukta gördüğüm haliyle köy Türk'ü; erkeksi, misafirperver, çalışkan, kibar, oldukça dürüst, evine bağlı, neşeli, vatansever, hayvanlara karşı nazik, genellikle tek eşli ve genellikle dini görevlerine de dikkat eden bir adamdır. Kerdestan'ın bu kesiminde tamamı ırk olarak Ermeni olan Hristiyanlar, esas olarak ovalarda ve tepelerin alçak kıvrımlarında yaşarlar; çobancılık ve tarımsal uğraşlarla uğraşırlar. Mektuplarım, onların karanlık yarı yeraltı kulübelerinde hayvanlarıyla birlikte yaşayan hallerinin sadık bir tasvirini sunmuştur. Erkekler çalışkan, tutumlu, kabileci (klan bağlarına sadık), evlerine bağlıdırlar ve imkan ile fırsat bulduklarında sarhoş olma kusuru dışında kötü alışkanlıklara kapılmazlar; kadınlar ise çalışkan ve iffetlidirler. Her iki cins de kirli, dayanıklı, açgözlü ve batıl inançlıdır; asırlar süren haksızlıklar onlarda ezilen Doğulu halkların bazı alışkanlık kusurlarını geliştirmiştir. Kendilerinden daha az cahil olmayan rahipler tarafından köylüler arasında temsil edilen tarihi kiliselerine sıkı sıkıya bağlıdırlar. Piskoposları onların tek aristokrasisini oluşturur.

Büyük ölçüde cahildirler ve yaşadıkları sancak dışında uzanan dünya hakkında hiçbir şey bilmezler. Sultan onlar için, sadakatle bağlılık duydukları ve bunu göstermeye hazır oldukları muhteşem bir efsanedir. Hükümet onlar için tahsildar ve onun gaddarlıklarıyla temsil edilir. İyi bir hükümetin en paha biçilmez ürünü olan adaletten, onun satılık bir meta olmasından başka bir şey bilmezler. Şehirlerin Ermeni ticaret topluluklarıyla zayıf bir iletişimleri vardır ve milliyet ile dinden başka ortak pek az şeyleri bulunur.

Kural olarak, çevrelerindeki kulübelerden az çok ayırt edilebilen kiliselerin etrafında kümelenmiş köylerde kendi başlarına yaşarlar; ancak Türklerin ve Ermenilerin yan yana yaşadığı karma köyler de vardır ve bu durumlarda, içgüdüsel olarak

birbirlerinden hoşlanmasalar ve Türk, komşusunu hem ırkı hem de inancı yüzünden hor görse de oldukça iyi geçinirler. Ermeniler Türk köylüleri tarafından kötü muameleye maruz kaldıklarından yakınmadılar ve eğer herhangi bir şikayet nedeni olsaydı bu kesinlikle benim kulağıma ulaşırdı.
Bu yolculukta hem Eski hem de Protestan Kiliselerinin rahipleri, muhtarlar ve diğerleri tarafından bana; talep üzerine yapılan soygunlar, kadınlara yönelik hakaretler, evlerin kazılması, toplu ve bireysel öldürmeler, koyun ve sığırların sürülüp götürülmesi vb. hakkında yüzlerce hikaye anlatıldı.[1]

[1] Bu anlatıların doğruluğunu kesin olarak tespit etmek mümkün değildi ve birçoğu çok sayıda uyuşan ve saygın tanıklıkla kanıtlanmış gibi görünse de, bunları okuyucularıma sunmaktan kaçınıyorum; özellikle Ocak 1891'de Parlamentoya sunulan rapor (Turkey, No. 1) sadece İngiliz resmi makamlarına dayanarak çok sayıda incelenmiş gerçeği sunmakla kalmayıp, Ermeni köylülerinin durumunu benim kullanmaya cesaret edebileceğimden çok daha güçlü bir dille ifade ettiği için.

Genel olarak, Ermeniler arasında, daha önce Süryani reaya arasında şahit olduğum aynı panik durumu hüküm sürmektedir. Bu panikten de ötedir, sefil bir dehşettir ve haklı nedenleri yok değildir. Açık bir dille ifade etmek gerekirse, bu bölgenin büyük bir kısmında genel bir kanunsuzluk hakimdir. Kervanlar durdurulmakta ve soyulmaktadır; Ermeniler için seyahat etmek tamamen güvensizdir; koyunlar ve sığırlar sürülüp götürülmektedir ve anlatılması uygun olmayacak gaddarlıklar işlenmektedir. Neredeyse tüm köyler, evcil hayvanlarının ellerinden alınması, mahsullerinin yağmalanması ve bazı durumlarda yakılması, sahip oldukları her değerli şeyin kılıç zoruyla kendilerinden talep edilmesiyle aşırı yoksulluğa sürüklenmiştir; aynı zamanda Kurtların kendilerini ödeme imkanından mahrum bıraktığı vergiler için de sıkıştırılmaktadırlar.
Geçen Haziran ayındaki "Erzurum olaylarını" her yerde takip eden baskıcı önlemler —silahlara el konulması, Kurtların engellenmeyen yağmaları, gaddarlıkları için Hükümetin onayına sahip olduklarını küstahça iddia eden Kurt Beylerinin tehditleri, kadınların güvensizliği ve daha kötüsünün geleceğine dair korku— bu köylüleri acınası bir duruma düşürmüştür.
Hristiyanlar tarafından yapılan şaşmaz ve haklı şikayet, ağır bir şekilde vergilendirilmelerine rağmen Kurtlara karşı hiçbir korumalarının, Kerdestan'da uygulandığı şekliyle kanundan hiçbir çıkarlarının olmaması ve kendilerinden, Kurtların ödeme imkanı bırakmadığı vergilerin talep edilmesidir. Hükümet vergilerinin ödenmesi için para çıkaramadıklarında gaddarca dövüldüklerinden yakınıyorlar ve zaptiyelerin ellerini arkalarından bağlamasının, yüzlerine taze sığır gübresi sıvamasının, gözlerine kovalarla soğuk su fırlatmasının, onları evlerinin direklerine bağlayıp şiddetle kırbaçlamasının yaygın olduğunu büyük bir ağız birliğiyle ileri sürüyorlar. Kurtlar tarafından tamamen soyulmuş olan ——— köyünde, halk, zaptiyelerin vergi borcu olan yirmi kişiyi birbirine bağladığını ve onları harman yerindeki dikenlerin üzerinde çıplak ayakla döne döne koşturduğunu, ağır kırbaçlarla kırbaçladığını iddia etti. Zaptiyelerim insanları dövme zorunluluğundan yakınıyorlar. Bir adamı dövmeden, onun gizli bir parası olup olmadığını asla bilemeyeceklerini söylüyorlar (ve bence haklılar). Bana ayrıca, köylülerin yarısının vergilerini ödeyecek hiçbir şeyleri olmadığını bildiklerini, ancak "onlardan ne koparabilirlerse almak için"

onları dövmedikleri takdirde, görevi ihmalden kendilerinin cezalandırılacağını söylüyorlar.
Van Gölü'nün batı ve kuzeybatısındaki ovalarda, derin, neredeyse toprak altı sürme işlemlerinin ve özenle inşa edilmiş sulama kanallarının tutumlu bir nüfusun çalışkanlığına tanıklık ettiği yerlerde, şu anda bile büyük yağmalar yapılmaktadır; her ne kadar daha sonra Ermeni yaylalarındaki şiddetli soğuk ve muazzam kar derinlikleri "Tanrı'nın Ateşkesi"ni ilan edecek olsa da, Kurtlar hâlâ tetiktedir. Ne gaddarlıkları küçük yerleşim yerleriyle sınırlıdır ne de "tuhaf yerel koşulların" bir sonucudur; aksine, İran sınırından Urmi yakınlarından başlayarak, birkaç yüz millik aşağı yukarı seyahat edilen bir yol boyunca, genel olarak konuşmak gerekirse, can, ticaret veya mal güvenliği yoktur ve sağlam bir kaynağa dayanarak Erzurum'un diğer tarafında, Rus sınırına kadar olan yerlerde durumun eğer mümkünse daha da kötü olduğunu duyuyorum.
Ermenistan'da şu anda hüküm süren dehşet saltanatını ve Erzurum vilayetinde neredeyse anarşiye yaklaşan bir durumun var olduğunu, halkın ifadelerinin yeterince doğru temsil ettiğine kendimi ikna edecek kadar şeyi bizzat gördüm. Hristiyanların can ve mal güvenliği hiç yoktur, kanunlar her gün ve neredeyse tamamen cezasız kalarak ihlal edilmektedir; Babıali'nin kendilerine tam bir koruma sağlaması gereken bir düzeyde vergilendirilen barışçıl ve çalışkan tebaası, hiçbir çare bulunmadan yağmalanmaktadır. Zayıf şikayetleri göz ardı edilmekte veya "isyan eğilimlerinin" kanıtı olarak değerlendirilmektedir; canları bile Kurtların artan küstahlığının ve uyanan bağnazlığının insafına kalmıştır; üstelik bu durum neredeyse ulaşılamaz ve uzak dağ vadilerinde değil, üzerinde telgraf tellerinin, altında geçilebilir yolların bulunduğu ve kolayca ulaşılabilecek bir mesafede 20.000 deneyimli askerden oluşan Dördüncü Ordu Kolordusu ile bir Vali-i Umumi'nin (Vali) yer aldığı Ermenistan'ın geniş ovalarında yaşanmaktadır!
Bu sosyal odalarda geçirdiğim uzun kış akşamlarında köylülerin benimle özgürce ve açık yüreklilikle konuştuklarına inanmak için her türlü nedenim var. Başka türlü olması için hiçbir neden yok; çünkü zaptiyelerim nadiren hazır bulunuyor, Moussa uzak köşelerde atlarıyla ilgileniyor, tamamen ses işitemeyecek bir yerde bulunuyor ve hizmetçilerim Hristiyandır. Eğer halk açıkça konuşuyorsa, Ermeni köylüsünün siyasi şikayetler konusunda ne kadar cahilse, siyasi özlemlerden de o kadar yoksun olduğuna inanmak zorunda kalıyorum; eğer Müslüman çapulcuların yağmalarından korunsaydı, sadık ve çalışkan olduğu kadar memnun da olurdu; ve tek arzusunun "Kurtlardan korunmak", küçük memurların açgözlülüğüne karşı can ve mal güvenliğine sahip olmak olduğunu düşünüyorum. Tek bir olayda bile siyasi veya idari reform ya da özerklik yönünde ifade edilen bir istek duymadım. Ermeni köylüleri "toprağa ait, dünyevidirler" ve maddi nimetlerden rahatsız edilmeden yararlanmak onların dünyevi Cennet fikridir.
Kurtlara gelince, onlar çağlar boyunca acımasız soyguncular olmuşlardır ve inançları bir Kafir'in mallarına el koymayı erdemler arasında saymaktan neredeyse hiç çekinmediği için, Süryani ve Ermeni köylülerini temiz bir vicdanla avlarlar. Onları şiddet ve "talep" yoluyla, ay be ay ve yıl be yıl, neredeyse çırılçıplak soyana kadar yağmalamak, direnirlerse boğazlarını kesmek, servetlerini geri kazanmaları için

onları bir süre serbest bırakmak —kendi deyimleriyle "koyunun yününün uzamasına izin vermek"— ve sonra onları tekrar soymak, Kurt ve Hristiyan arasındaki ilişkilerin basit hikayesidir. Modern tüfekler ve revolverlerle iyi silahlanmışlardır. Eski moda bir silaha sahip bir Kurt nadiren gördüm ve elinde tüfek olan bir Hristiyanı ise hiç görmedim; onların neredeyse işe yaramaz olan uzun tüfeklerine son zamanlarda Hükümet tarafından el konulmuştur. Kurtlarr, görünürdeki yöneticileri olan Türklerden nefret eder ve onları hor görürler; ancak İslami kardeşlik bağı, gerek nefretin gerekse küçümsemenin iticiliğinden daha güçlüdür ve resmi pozisyonlardaki dindaşlarının gizli veya açık sempatisi, onlara suçları için çoğunlukla cezasızlık sağlar; çünkü bir Hristiyanın ifadesinin bir hukuk mahkemesinde ismen kabul edilebilir hale geldiği yeni Kanunname —ki bu durum Kuran'ın öğretisine, yüzyılların uygulamasına, Kurt bağnazlığına ve adaleti yönetenlerin güçlü dini duyguları ile önyargılarına tamamen karşıttır— pratik olarak, Hristiyanları ilgilendirdiği kadarıyla ölü bir kelimedir.[1]

[1] Merhum Bay Clifford Lloyd tarafından hazırlanan bir Raporda (Turkey, No. 1, 1890-91, s. 80) Kerdestan'ın Hristiyan köylü nüfusunun durumu şöyle özetlenmektedir:
"Şu anki acıları üç belirgin nedenden kaynaklanmaktadır—"
"1. Kurtların alışılagelmiş yağmaları nedeniyle can ve mal güvenliklerinin olmaması."
"2. Şahıslarının güvensizliği ve her türlü düşünce ile eylem özgürlüğünün (kamusal ibadet hariç) bulunmaması."
"3. Hükümetin gözünde Hristiyanın Müslümana kıyasla sahip olduğu eşitsiz statü."

Rüzgâr, sulusepken ve kar altında yapılan vahşi bir dağ binişinin ardından, Harta köyündeki bir odada yazıyorum. Bu yolculuktaki çok uzun yürüyüşler bana fazla geldi; bir maffir yani üzeri kapalı ahşap bir sepet içinde seyahat etmek için ilk ve son denememi yaptım, ancak çekilen eziyet o kadar büyüktü ki sadık yünlü atım Boy'a tekrar binmekten memnuniyet duydum. Tam anlamıyla bir kar fırtınası yaşadık; bu fırtınada yük atlarının çabalayıp düşmesinden ve muazzam bir derinlikte aşağıda akan köpüklü bir çağlayanla birlikte, ara sıra oyuklu kireçtaşı uçurumlarının ve dik yamaçların anlık görünmesinden başka hiçbir şey seçilemiyordu. Geçitten çıktığımızda Moussa, Süleyman ve ben sulusepken içinden bu odaya iyi bir tempoda geldik. O kadar üşümüş olarak vardım ki atımı kurulayıp onunla ilgilenmek zorunda kaldığıma memnun oldum. Murphy onu şöyle tarif ediyor: "Hanımefendi, sizin şu atınız tuhaf bir hayvan; eğer birisi bacaklarının arasına uzanacak olsa canını yakmamaya dikkat eder. İçeri girdiğinde kendini bir güzel doyuruyor, sonra bulabildiği en ıslak yere uzanıp uykuya dalıyor. Sonra uyanıp silkeleniyor ve yiyeceğini alana kadar bağırıp duruyor"—bir binek atının meziyetlerinin zarif olmayan ama etkili bir tarifi. Boy gerçekten uysal bir hayvandır; ondan ayrılmak beni derinden üzüyor. Birkaç gece önce, ahırın karanlık bir köşesinde ona biraz kuru üzüm götürürken ışığım söndü, ayağım kaydı ve bazı hayvanların bacaklarının arasına düştüm. Bunun bir manda mı yoksa yabancı bir at mı olduğunu bilmediğimden hareket etmeye cesaret edemedim ve "Bu sen misin, tatlı Boy'um?" dedim. Alçak, hoş bir burun çekişi "evet" diye yanıtladı ve beni birkaç yüz mil boyunca o kadar metanetle ve cesurca taşımış olan güçlü yünlü bacaklardan tutarak kendimi yukarı çektim. Hristiyanların bizim "aile ibadetimize" benzer hiçbir şeyleri yok gibi görünüyor, ancak şafaktan önce ya kapılarına sertçe vurularak ya da tahta bir gonga veya ses tahtasına vurularak çağrıldıkları kilisedeki günlük dualara katılım konusunda dikkatliler. Kiliseler birbirinden çok az farklılık gösteriyor. Genellikle bir dış avluları

var, binanın iç kısmı genellikle kare, çatı iki sıra kavak sütunla destekleniyor ve kaba duvarlar kaba resimler ile basma pamuklu kumaştan kirli, yırtık şeritlerle gizlenmiş durumda. Kirli hasırlar veya kilim parçaları zemini kaplıyor, ibadet edenlerin ayakkabıları için raflar bulunuyor ve eğer bir galeri yoksa kadınlar için bir alan parmaklıkla ayrılıyor. Dualar kirli cübbeler içindeki rahipler tarafından mırıldanılıyor, kadınlar ise örgü örüp gevezelik ediyorlar. Mum yağı, toz ve kir alabildiğine yayılmış. Rahiplerde ve insanlarda öyle bir kayıtsızlık havası var ki, bu kış sabahlarında onları sıcak ahır meskenlerini bırakıp karanlık ve soğuk bir kilisede titremeye iten motifin ne olduğu merak ediliyor. "Babalarımızın yürüdüğü yollardan yürüyeceğiz; onlar bizim için yeterince iyi" diyorlar. İki gece önce, adamlarla dolu bir odada, Kurt hancı, kanonik saatte, üzerinde hançerleri, tabancaları ve tüm süsleriyle olduğu halde, tam ortamızda namaz kılarken alnını yere koydu. Bu durumda hangi ibadet en cahilcedir, merak ediyorum?

I. L. B.

MEKTUP XXXIV

Erzurum, 1 Aralık.

Kervan olmadan, bir kar fırtınasında Harta'dan ayrıldım ve karın iyice ezilmiş olduğu yerlerde, sağımızdan Hasan-Kale (Hasankale) kalesini, eteğindeki kasabayı ve birkaç tahkimat hattını geçerek iyi bir tempoda ilerledik; söylendiğine göre kasaba, çevre bölgeyle birlikte, vergilendirilmesine eşit değerde sert içki tüketmektedir. Aras nehri tarafından sulanan komşu Pasin Ovası, Kurtlardan dolayı korkunç bir acı çekmiştir. Kısa bir süre önce buradaki tüm Hristiyan köyleri yağmalanmış ve Müslüman köyleri saldırılardan muaf tutulurken, halkın neredeyse tüm çobancılık zenginliği olan en az 20 at, 31 eşek, 2282 koyun ve 750 baş sığır bu çapulcular tarafından alıp götürülmüştür. Üzerlerinde kalelerin kurulduğu ilgi çekici olmayan tepeler arasında, sık aralıklarla askeri karakolların bulunduğu vadiler boyunca dolandıktan ve uzun bir tırmanış yaptıktan sonra, dertli Erzurum kasabasının minareleri ve kasvetli tahkimatları kar ve sis arasından belirdi; şehrin kendisi, 6000 fitin üzerindeki bir yükseklikte yer alan çok geniş bir ovanın üzerindeki bir dağ yamacında kuruludur. Kasvetli bir manzaraydı. Kar derindi ve hâlâ yağmaya devam ediyordu, gökyüzü siyahtı ve güçlü bir rüzgârın sürüklediği sis girdapları zaman zaman çevre dağları gözden kaybediyordu. Bunu tam bir sessizlik takip etti ve şehrin üzerine kar bulutları çöktü.

Erzurum hakkındaki ilk izlenimim; miller boyunca uzanan devasa boyuttaki toprak tahkimatlar, bunların üzerinde karda çok siyah görünen sökülmüş toplar; derin bir hendek ve güzel bir granit tünelle delinmiş yüksek bir kale duvarı; daha fazla toprak tahkimat ve şehrin hemen üzerindeki yükseklikleri taçlandıran kaleler ile direklerinde sarkan çok sayıda bayraktan ibaretti. Tahkimatların arası ile kasaba arasında; tüfek mevzileri, barut mahzenleri, topçu, süvari ve piyade kışlalarıyla serpiştirilmiş, çok sağlam inşa edilmiş ve düzenli bakılan geniş bir açık alan yer almaktadır. Binlerce mezar taşını barındıran mezarlıkların içinden geçtikten sonra, aniden konsoloslukların, Protestan Ermeni kilisesinin ve okullarının bulunduğu, geniş ve

kısmen Avrupa görünümlü ana caddeye girdik. Bu caddedeki evler çok düzensizdir ve çoğunun öne doğru çıkıntı yapan üst kısımları vardır.
Kış boyunca mahsur kalabileceğim ihtimalinin belirdiği Amerikan Misyon Evinde son derece büyük bir nezaketle karşılandım! Erzurum'a ulaştığımda Trabzon'a bir fourgon (yük arabası) içinde gidebileceğimi sanıyordum, bu yüzden Murphy'yi Van'a Boy ile geri göndermiş ve yaklaşan yolculuğun kolaylığını büyük bir memnuniyetle düşünmüştüm. Sonra hastalandım ve daha sonra fourgonların yaysız, uzun, kaba vagonlar olduğunu, insanın bagajların en üstüne uzanması ya da oturması gerektiğini ve sarsıntıya asla dayanamayacağımı anladım. Bir başka şiddetli kar fırtınası daha çıktı ve kış öyle sert bir şekilde bastırdı ki arabayla gitmek imkânsız hale geldi ve bir at kiralamam gerektiğine karar verildi. Mesele bu şekilde çözüldükten sonra, hem Murphy hem de Boy, kasabanın aşağı bir mahallesinde çok kötü bir durumda bulundular ve Murphy, Hasan-Kale yakınlarında kendisini her şeyinden soyan Kurtlarla karşılaştığını ileri sürse de, onun şehir kapısından içeri bile girmediğine inanılmaktadır. Acınası bir halde görünüyor; kurbağa gibi sarkan üniforması, battaniyesi, revolveri ve ona verdiğim diğer şeyler tamamen gitmiş. Bu vahim kusuruna rağmen onu tekrar işe aldım ve sadık binek hayvanıma yeniden bineceğim. Vali, resmi mektubumu göz ardı ederek bir dizi formalitenin yerine getirilmesinde ısrar etti ve muavin konsolos tüm resmi düzenlemeleri üstlenmiş olsa da, gecikmeler çok fazla ve yorucu oldu. Trabzon yolunda karla kapanma riski olan iki korkulu engel var: Kop ve Zigana dağları.
İran kasabalarıyla karşılaştırıldığında Erzurum sağlam ve güzel görünüyor, üstü açık çarşıları da oldukça hareketli. Trabzon ile Tebriz arasındaki, esas olarak İngiliz mallarından oluşan transit ticaret çok yoğundur. Gümrük Binası pencerelerimden görünmektedir ve sadece bir günde, at ve katır kervanlarının yanı sıra, içinden geçen 700 kadar yüklü deve saydım. Şehirde yaklaşık 2000 İranlı var ve nakliye ticareti esas olarak onların elindedir. Mevcut nüfusun 20.000 ila 24.000 arasında olduğu tahmin edilmektedir. Ermeniler sayıca çok fazla değillerdir, ancak tüccar olarak girişimcilikleri onlara sayılarıyla orantısız bir önem kazandırmaktadır. Ermeni katedrali, "Çifte Minareler," "Tek Minare" ve şehrin ortasındaki bir yükseklikte duran, içinde küçük bir Sarazen (İslam) şapeli barındıran kale başlıca "görülecek yerlerdir." "Olaylar"dan[1] ve ellerinde güvenilir bilgiler bulunan Avrupa konsoloslarından başka hiçbir şey konuşulmuyor; konsoloslar, Kurtlara tanınan mevcut serbestliğin ciddiyeti konusundaki izlenimlerimi doğrulamaktadırlar. Türk Hükümeti, tehlikelerle dolu olduğu düşünülen bir adım attı. Belirli Kurt Beyleri, sözde kötülüklerinden dolayı azarlanmak amacıyla Erzurum'a çağrıldılar; ancak kapılardan yanlarında bir dizi silahlı takipçiyle girmelerine izin verildi ve daha sonra, Dördüncü Ordu Kolordusu Komutanı Zeki Paşa'nın ellerinden nizami olmayan askeri birliklerin subayları olarak rütbelerini aldıkları Erzincan'a gittiler. Hristiyanlar (ancak umarım hatalı bir şekilde) bu adımı bir tehdit olarak görüyorlar ve Kurtlar de bunun kendilerine yağma izni verdiğini düşünüyor gibi görünüyorlar.

[1] Okuyucu, sıkça atıfta bulunulan "Erzurum olaylarının", Haziran 1890'da isimsiz bir telgrafa dayanılarak (söylendiğine göre) Ermeni Katedrali'nin ve Sanassarian Koleji'nin zeminlerinin altında silah aranmasının ardından gelen ayaklanma ve dökülen kandan ibaret olduğunu hatırlayacaktır. Bahsedilen "Beyaz Kitap"ta, Britanya Majestelerinin Kerdestan Başkonsolosu tarafından

bu acıklı olay ve yerel Hükümetin sonrasındaki eylemsizliği hakkında sunulan net açıklama, sözde "Ermeni Sorunu" ile ilgilenen herkes tarafından incelenmelidir.

Bu Beyler, rütbelerini aldıktan sonra Erzincan çarşılarının Hristiyan mahallesinden geçmiş, boğaz kesme hareketleri yaparak Hristiyan tüccarlara, "Artık sizin zamanınız geldi; şimdiye kadar Hükümetin iş birliğine sahip değildik ama artık sahibiz" demişlerdir. Babıali'nin bu adamları ve onların vahşi takipçilerini askeri disiplin şartları altına almayı başarıp başaramayacağını zaman gösterecektir.

Geçen Haziran ayındaki "olayları" takip eden heyecan ancak kısmen yatışmıştır ve Avrupalılardan öğrendiğime göre şehir içindeki şüphe, korku, güvensizlik ve baskı durumu çok az azalma göstermiştir. Her gün yeni soygun ve gaddarlık raporları gelmekte ve tanınmış Hristiyanların cinayetleri için hiçbir tutuklama yapılmamaktadır.[1] Ermeniler arasında ticaret zarar görmektedir, çünkü işlemleri Kurt bölgeleriyle olan tüccarlar canlarını kaybetme korkusuyla borçlarını tahsil etmeye cesaret edememektedirler. Hristiyanların ehemmiyetsiz ve değersiz bahanelerle tutuklanması günlük olarak yapılmakta, Ermeni evleri sürekli aranmakta ve bireyler, yanlarında Ermenistan'ın geçmiş tarihine atıflar içeren kitaplar bulundurdukları için uzun yıllar hapis cezalarına çarptırılmaktadır; Hükümet ise Hristiyanlar arasında isyan niteliğinde bir kalkışma olacağından sürekli korkmakta veya öyleymiş gibi görünmektedir. Taşra bölgelerinden gelen raporlar o kadar kötüdür ki Avrupalı Konsolosların en yeteneklilerinden ve en iyi bilgilendirilmiş olanlarından biri, Küçük Asya'nın çok eski bir sakini, öfkeyle şöyle demiştir: "Bu artık bir siyaset meselesi değil, bir insanlık meselesidir."

Erzurum'daki en ilgi çekici yerlerden biri, bir Ermeni tüccarın cömertliğiyle kurulan ve cömertçe bağışlarla desteklenen Sanassarian Koleji'dir. Güzel binalar en iyi yapıda inşa edilmiştir ve eğitim amaçlarına mükemmel şekilde uygundur, donanımları ise en son ve en eksiksiz niteliktedir. Eğitim ile ahlaki ve entelektüel yetiştirme çok yüksek bir türdedir ve Almanya ile İngiltere'de eğitim görmüş üç direktörün kişisel etkisi tamamen "doğruluğa hizmet etmektedir." Mezuniyet kursu dokuz yıldır. Sayıları 120'yi bulan öğrenciler tek tip kıyafet giymektedir ve aralarında hiçbir sınıf ayrımı yoktur. İstisnasız neredeyse tamamı erkeksi, ciddi ve çalışkandırlar; coşku ve bir topluluk ruhu ile doludurlar. Ermenistan'daki birkaç parlak noktadan biri olan bu kolejde verilen mükemmel ahlaki yetiştirme ve eksiksiz eğitimden gelecek için çok şey umulabilir.

Erzurum'u çok elverişli koşullar altında gördüm; çünkü son kar fırtınasından beri hava muhteşemdi ve düzensiz ya da çirkin olan her şey lekesiz bir örtüye sahipti. Deve Boynu'nun (Deveboynu) ve diğer yüksek sıraların beyaz zirvelerini kızartan kış gün batımları ve şehrin altında uzanan, otuz ila kırk mil uzunluğunda ve on ila yirmi mil genişliğindeki ovanın beyazlığının mutlak saflığı, yazın kavurucu sıcaklarının tamamen yok edeceği bir büyüleyicilik sunmaktadır.

I. L. B.

[1] "Beyaz Kitap"taki (Turkey, No. 1, 1890-91) bir raporda Bay Clifford Lloyd, Kerdestan'daki durumun özetini şöyle çıkarmaktadır: "Böyle bir ülkede kanunsuzluk beklenir; ancak maalesef neredeyse her olayda silahlı ve yönetilmeyen Kurtlar saldırganlar, silahsız ve korumasız Ermeni Hristiyanlar ise kurbanlardır."

MEKTUP XXXV

Trabzon, 13 Aralık 1890.

Kış mevsiminde Erzurum'dan Trabzon'a yapılan yolculuk on ila on iki gün sürer ve 6000 fitlik bir rakımdan deniz seviyesine geçişi; ağaçsızlıktan, kuraklıktan ve şiddetli soğuklardan ormanlara, neme, ılıman bir iklime ve Karadeniz'e doğru inen yamaçların enfes yeşilliğine geçişi içerir. Tüm mesafe boyunca, mükemmel durumda onarılmış taş köprüleri olan, özenle mühendisliği yapılmış iyi bir araba yolu vardır; hanların çoğu katlanılabilir durumdadır, erzak temin edilebilir ve ülke nispeten güvenlidir.

Aralık ayının 2'sinde, her bakımdan beni en üst düzeyde memnun eden Ermeni katırcım ve önceki hizmetçilerimle birlikte, nazik ev sahiplerimin refakatinde Ilıca'ya kadar Erzurum'dan ayrıldım. Ertesi sabah Ilıca'dan Aşkale'ye doğru hareket ettiğimde sıcaklık hızla düştü ve sıfırın altında 2 dereceye indi; gün boyunca da asla 15 derecenin üzerine çıkmadı. Yol, Fırat'ın batı kolu olan, sazlık ve kıvrımlı bir akarsu olan Fırat'ı (Karasu) takip etmektedir. Atlı ve yaya yolcular çoğunlukla sivri kukuletalı ağır pelerinlere bürünmüştü ve yüzlerini saran beyaz atkılar, buz sarkıtlarından oluşan bir oyuktan dışarıya merakla bakan tek bir gözü açıkta bırakıyordu. Atların burunlarından ve gövdelerinden buz sarkıtları sarkıyordu, uyuşmadan yarım saatten fazla ata binmek mümkün değildi ve kar yürümek için çok derindi. Fırat'ı masif taş köprülerle iki kez geçtikten sonra, nehir kıyısındaki temiz ama bitmemiş bir handa, camsız pencereleri olan ve ateş yakma imkanı bulunmayan bir odada sıfırın altında 5 derece sıcaklığı tecrübe ettiğim bir hanlar köyü olan Aşkale'de durakladım. Yolculuk için hazırlanan patates stoku, yeleklerimin içinde bir kürk pelerine sarılı olmasına rağmen tamamen bozulmadan önce akşam yemeğim dondu ve mürekkebim kurudu.

Ertesi gün hava bulutluydu ve dondan ziyade kar yağışına meyilliydi; çok korkulan Kop Dağı'nın geçişi, üç fit derinliğindeki karda, beş saat içinde zorluk çekilmeden başarıldı. Zirveye yakın bir sığınak var, ancak iniş veya çıkışta hiçbir mesken bulunmuyor. Fırtınaların aniliği ve şiddeti nedeniyle son derece tehlikeli bir geçittir; nitekim geçen kış altmış cins deve ve on sürücü burada bir tipide can vermiştir. Zaptiyem sığınakta hasta olarak arkada kaldı ve ben yolculuğun geri kalanını bir refakatçi olmadan tamamladım. 7500 fit yükseklikteki Kop Dağı, Fırat vadisi ile Karadeniz arasındaki su ayrımını oluşturur; ardı ardına gelen dağ sıralarının üzerinde vahşi fırtınaların estiği ve Fırat'ın akışını işaret eden kıvrımlı çöküntüyü daha da vahşi parıltıların aydınlattığı böyle bir öğleden sonra, onun yüce zirvesinden manzara çok çarpıcıdır.

Kop'un batı yakasındaki çok sefil bir mezraya ulaştığımda hava kararmıştı ve önceki kervanlar daha iyi konaklama yerlerini kapmış olduğundan, bir deve ahırına açılan girintili bir yerle yetinmek zorunda kaldım. Develer onarlı halkalar halinde oturmuşlardı; sabahleyin bir arpa unu hamuru topundan oluşan zayıf ama yeterli diyetleri olan doğranmış samanlarını çiğnerken hoş aile meclisleri gibi görünüyorlardı. Hiçbir şey, ticaretin büyüklüğü ve dallanıp budaklanması hakkında, Erzurum'dan Trabzon'a giden yoldaki trafik kadar görkemli bir fikir veremez. On bir gün boyunca, görünürde bir kervanın olmadığı bir an neredeyse hiç olmadı ve gerçekten de neredeyse sonsuz bir geçit töreni halinde birbirini takip ediyorlar;

çoğunluğu masif dağ develerinden oluşuyor, süslü koşum takımları var, büyük müzikal çanlar taşıyorlar; kırmızı deriden başlıkları deniz kabukları ve mavi boncuklarla bolca püsküllenmiş ve özenle süslenmiş. Her kervanın lideri, başını ve boynunu kapatan, üzerinde yaldız ve renkli camlarla birlikte nakışların cömertçe kullanıldığı, tamamı kulakların arasına yerleştirilmiş bir sorguç ile taçlandırılmış muhteşem bir başlık takıyor. Her altı hayvana bir sürücü düşüyor; ve bu adamlar, hepsi aynı şekilde giyinmiş, güçlü kışlık kıyafetler içinde, en belirgin özelliği başından en az dokuz inç dışarı taşan mantar şeklindeki büyük kahverengi koyun postu kalpaklar olan ince, gürbüz, dayanıklı adamlardır. Yol, İngiliz malları için bir otoyoldur. Balyalar ve ambalaj kasaları neredeyse istisnasız olarak İngiliz isimleri ve ticari markalarıyla işaretlenmiştir. İstisna, yolda muazzam miktarda bulunan, eşekler ve atlar tarafından taşınan Rus gazyağıdır.

Kervan çanlarının bütün gece çaldığı, tınladığı ve çınladığı Kop Hanı'ndan gün ağarırken ayrılmaktan memnundum; komşularım develer ise sabah saat 3'te yola çıkmışlardı. Yol, antik Acampsis olan Çoruh'un geniş vadisinden aşağıya doğru yavaşça iniyor ve ardından Hristiyan olan 1800 kişiyle birlikte yaklaşık 12.000 nüfuslu bir kasaba olan Bayburt'a yükseliyor. İki veya üç vadinin birleşme noktasında çok pitoresk bir konuma sahiptir, evler Bitlis'teki gibi teraslar halinde düzensizce yükselir ve bu benzerlik, ortada yükselen, harabelerinde bile heybetli olan bir kalenin duvarlarının, bu dikkat çekici yüksekliği taçlandıran yuvarlak ve kare kulelerin takip ettiği büyük, kızılımsı-sarı bir kaya ile artmaktadır. Bir yükseklik üzerindeki güzel bir askeri kışla, çıkıntılı üst katları olan sağlam inşa edilmiş evlerin sıralandığı geniş sokaklar ve muazzam miktarda koyun etinin satışa sunulduğu iyi tedarik edilmiş, hareketli çarşılar bu çok çarpıcı kasabanın başlıca özellikleri arasındadır. Pasaportlarımı yeniden mühürleyen ve bir refakatçiye gerek olmadığını garanti eden nazik bir polis müdürünün yaptığı ev ziyareti, Erzurum ile Trabzon arasındaki Türk resmiyeti ile tek temasımdı.

Bayburt'tan ayrıldıktan sonra, çok derin kara rağmen, Trabzon'a giden bir dağ yolunun ana yoldan Sumela'nın Rum manastırı yakınından geçerek ayrıldığı bir köy olan Varzahan'daki harap Ermeni kilise binalarını ziyaret etmek için biraz saptım. Bu binaların en ilgi çekici ve en iyi korunmuş olanı, çok özenli bir tasarıma sahip, ince sütunlardan oluşan bir daire kalıntıları, çok güzel bir batı penceresi, yuvarlak kemerleri ve fresklerdeki bazı ilginç tasarımları olan sekizgen bir şapeldir. Bir diğer sivri kemerde ve dış yüzünde nişler bulunan kör bir arkad parçasında, çok dikkatli uygulanmış kablo ve bükümlü silmelerle birlikte kalıntılar mevcuttur. Böyle vahşi bir ülkede Hristiyan sanatının bu kadar güzel kalıntılarıyla karşılaşmak gerçekten çok ferahlatıcıydı. Bu binalar on birinci veya on ikinci yüzyıla atfedilmektedir. Antik ve bitişik bir mezarlıkta, Bahtiyari ülkesinin taş aslanlarına çok benzeyen birkaç anıtsal taş koç bulunmaktadır.

O yürüyüşte tamamen tükendim ve çok sefil bir kulübenin Türk sakinlerine, burayı bana bırakmaları için rüşvet vermek zorunda kaldım; ertesi gün ise Geçit'e kadar sadece üç saat binebildim. Gökyüzü kasvetli ve tehditkardı, kar derindi ve uzun bir tırmanışın ardından, uzun bir mesafe boyunca tüm yolun kayadan oyulduğu gerçekten muhteşem bir geçide indik; şiddetli rüzgar esintileriyle birlikte şiddetli bir

kar fırtınası başladı. Geçidin en engebeli yerinde, bazı ahırların bir sığınak sunduğu, loş bir şekilde seçilebilen birkaç ağacın bulunduğu yüksek dağlar vardı ve dağ yamacındaki nemli bir kazı alanı olan ahşap evi işgal etmeme izin verilmesinden memnuniyet duydum! Hiçbir kelime kışın Küçük Asya'da seyahat etmenin zorluğu hakkında bir izlenim veremez!
Hizmetçilerin bulunduğu ahır kısa bir mesafe uzakta olduğundan yalnızdım ve hancı, yoldaki bir soyguncu çetesi yüzünden kapının sürgüsünü kapalı tutmam için beni birkaç kez uyarmaya geldi; çünkü arpası benim korumam altındaydı! Ancak uyuyakaldım ve gece yarısı bağırışlar, ayak sesleri, tepinmeler ve çok güvensiz olan kapımın çok şiddetli bir şekilde sarsılmasıyla uyandım. Dinlenmek için yorgun atlarını benim yerime getirmeye çalışan, ahıra giremeyen Türk postasıydı! Trabzon'dan iç bölgelere haftalık postayı taşıyan bu Türk postacıları harika adamlardır. Postacı önündeki posta torbalarıyla yüklü iki atı dörtnala sürer, çığlıklar ve ağır kamçısıyla onları zorlar, zaptiye refakati arkasından dörtnala koşar ve bu tempoda gece gündüz dağları aşar ve ovaları geçerler, kısa aralıklarla at değiştirirler ve sadece havanın en kötü olduğu zamanlarda zamandan geri kalırlar.
Kar bütün gece yoğun bir şekilde yağdı ve ertesi gün öğleden sonraya kadar sürdü, ancak saat yediden kısa bir süre sonra yola çıktık ve yarı görünen yüce dağlar, yarı duyulan tuhaf sesler, yükseklerde kaybolan vadiler ve yükseklerdeki köylerin anlık görüntüleri arasında, sanki Kala'nın muhteşem geçidinde ve kar sisinde büyütülmüş uzun deve dizilerinde olduğu gibi, Kala köyüne doğru coşkun çağlayanı, güzel ceviz ağaçları ve içeride ile dışarıda 700 devenin fırtınadan sığındığı devasa çamur ahırlarıyla Ceneviz egemenliği günlerini çağrıştıran, kale taçlı uçurumların bulunduğu gizemli bir atmosferde istikrarlı bir şekilde ilerledik. Ancak o gün ve bir sonraki gün boyunca, beş gün boyunca neredeyse sürekli olarak inerek, verimli ve yoğun nüfuslu Gümüşhane vadisinden Köprübaşı'na doğru ilerledik.
Harşit'in dar vadisi muhteşemdir ve ikinci gün kar sadece yüksekliklerde duruyordu. Seyyah, nehrin üzerindeki her olası çıkıntı üzerine ve vahşi yan yarıklardaki dar sırtlar üzerine inşa edilmiş evleri neredeyse hiç gözden kaybetmez; evlerin bulunduğu her yerde ceviz, armut, elma ve kayısı ağaçları vardır, altlarında pürüzsüz yeşil çimenler uzanır ve ceviz dalları genellikle yolun üzerinde birleşir. Evler çoğunlukla büyüktür, sıklıkla badanalıdır, her zaman kahverengi çatılıdır ve İsviçre şalelerine çok benzer, ancak İsviçre'yi bu kadar güzel kılan o uzun yeşillik yamaçları yoktur. Yeşillik yerine en vahşi kaya ve dağ manzarası; kaya duvarları, uçurumlar ve kuleler yığını ile minareler ve kalelerin benzerliği; alev kırmızısı, yanık amber veya sarı aşı boyası, aralarına karışmış kızıl ve soluk mavi kaya cepheleri vardır; kızıl uçurumlar yağmurda sanki üzerlerinden kan selleri dökülüyormuş gibi görünür. Yol hem kayadan oyulmuş hem de nehirden yukarıya doğru inşa edilmiştir. Uzaktaki pitoresk vadilerde öküzler, erişilemez görünen yüksekliklerdeki ufalanan kırmızı toprağı sürüyordu; kışlık buğdayın kadifemsi yeşilliği vardı; bodur meşe ve ayı üzümü kayalık yarıklarda tutunacak yer buluyordu ve parıldayan karların arasındaki yüksek kayalıklar arasında bükülmüş ardıçlar güvencesiz bir varoluş için mücadele ediyordu.

Yol, transit trafiğin yanı sıra yerel trafikle de canlanmıştı; Türklerin, Rumların, Ermenilerin ve Lazların çeşitli kıyafetleriyle renklenmişti. Sonuncular ne fizyognomi ne de kostüm bakımından Türklere benzerler. Hepsi tüfek ve kılıç taşırlar ve kuşaklarında ikişer hançer bulunur, bunlardan birinin her zaman çatal sapı vardır. At sürüleriyle birlikte yerli eyaletleri olan Lazistan'a gitmektedirler ve yağmacı alışkanlıkları nedeniyle yoldaki hem katırcılar hem de hancılar tarafından kendilerinden çok korkulur. Türk Hükümeti'nin, Asya Türkiyesi'nde boyunduruk altına aldığı çok sayıdaki ırkı yönetmek ve pasifize etmek konusunda çok zor bir görevi vardır. Keldani Ovalarının Arapları ile Karadeniz kıyılarının Lazları arasında, sınırlı seyahatlerimde bile Sabiiler, Yahudiler, Ermeniler, Süryaniler, Yezidiler, Kurtlar, Osmanlılar, Çerkesler ve Rumlarla karşılaştım; inanç ve ırk bakımından yabancı ve birbirine düşmandırlar, ancak bir şekilde bir arada tutulurlar ve bence bazen öyle olduğu varsayılan güçten hiç de o kadar zayıf olmayan bir güç tarafından bir dereceye kadar yönetilirler.

Harşit, Köprübaşı'nda çok güzel bir taş kemerle geçilir. Zigana Dağı'nın eteğindeki bu köy, tamamen derme çatma hanlardan, yiyecek dükkânlarından ve demirci dükkânlarından oluşur. Çekiçlerin tınlaması gecenin geç saatlerine kadar sürdü, çünkü yolun "buzlu" olduğu bildirilmişti ve 400'den fazla at ile katırın Zigana Dağı'ndan geçiş için nalları kabartılıyordu. Akşam geç saatlerde, tüm hanlar doluyken geldim ve gece boyunca katırcım Stefan'ın hareketlerinden çok şüphelendiği bir Laz çetesi tarafından kapısı iki kez zorlanan bir kulübede kalmak zorunda kaldım. Düdüğümle uyandırılan hizmetçiler ve katırcıların karşı ahırdan yağmacıların üzerine atılmasından sonra, bir süre uyanık yattım; 2500 millik binişimin neredeyse sona erdiğini ve Avrupa medeniyetinin sadece beş gün uzakta olduğunu fark etmeye çalıştım; ama bu nafileydi. Şafaktan iki saat önce her zaman "çizme ve eyer" diye bağıran, her zaman yünlü bir atın üzerinde dağ yollarında sürünen, her zaman yürüyüşler planlayan, her zaman Asya karakterini inceleyen ve her zaman barbarlığın daha da derinlerine batan ahırlarda veya karanlık deliklerde sonsuza dek uyuyacakmışım gibi hissettim!

Zigana Dağı'nın zirvesinden Trabzon'a kadar on iki saatlik kesintisiz bir iniş vardır. Köprübaşı'ndan çıkış beş buçuk saat sürdü. Kop Dağı'nı geçmekten çok daha ciddi bir işti; çünkü kar fırtınası üç gündür sürmüştü, kar zirvede dört ila dokuz fit derinlikteydi ve daha düşük irtifalarda yüzeyinin erimesi, ardından gelen şiddetli donla birleşerek, Boy ayakları üzerinde zor durabildiği için iki saat boyunca yürümek zorunda kaldığım buz yamaçlarının oluşmasına neden olmuştu.

Erken karın kendine has bir büyüsü vardır ve Zigana Dağı ile ondan görünen manzaralar düşündüğüm kadar güzel olmayabilir, ancak onları gördüğüm koşullar altında, manzaranın görkemine ve dağ yamaçlarını kaplayan geniş çam ormanlarına hayran kaldım. Düzensiz balkonları ve iki ila altı fit dışarı taşan dik çatılı şale köyleri kayalık yüksekliklerde tünemiş durumdadır veya lekesiz karın kulelerinin ve zirvelerinin yükseldiği mavi bir çam arka planına sahip ceviz ağaçlarının arasına gömülmüştür; sırtlar minaretlerin ve kalelerin fantastik biçimlerine ve taklitlerine bürünmüştür; çamlar, mavi kasvetleriyle devasa vadileri doldurarak kış için susturulmuş çağlayanların üzerinde devasa nöbetçiler gibi dururlar; ve berrak, ışık

dolu mavi bir gökyüzü altındaki kesintisiz sürprizlerin bu yüce kar dünyası, süslü develerden oluşan uzun bir kervan veya silahlı yolculardan oluşan sarıklı bir grup rüyayı dağıtana kadar insanı İsviçre'deymiş gibi hissettirir.
Tırmanışın son saati çok şiddetliydi. Rüzgâr güçlü ve keskindi ve sürüklenen kar bizi acımasızca dövüyordu. Sıcaklık sıfırın altında 3 dereceye düştü ve soğuk çok yoğundu. Murphy dizlerinde "titremelerden" ve bacaklarında şiddetli ağrıdan şikayet ediyordu ve zirveye ulaştığımızda gerçekten hastaydı. Sürgün kar sadece kör edici ve yakıcı olmakla kalmıyor, aynı zamanda boğucu geliyordu. Tamamen nefessiz kalmıştım ve kalbimin etrafında bir ürperti hissettim. Boy'un boynunu bile göremiyordum ve esintiden dolayı siniyordu; ancak tam her şey silinip gittiğinde kendimi Lazlarla dolu bir deve ahırının sığınağında atımdan indirilmeye yardım edilirken buldum; fakat o kadar uyuşmuştum ki ayakta duramıyordum. Bazı zaptiyeler karda neredeyse gömülmüş bir kulübenin sığınağını bana sunma insaniyetini gösterdiler, bir ateş yakıp biraz kahve yaptılar ve ben rüzgâr hafifleyene kadar orada bekledim. Rüzgâr öyle şiddetli esintiler halinde geliyordu ki, yük atlarından ikisini yanları üzerine devirecek kadar sertti. Murphy soğuktan ve maruz kalmaktan iki gün boyunca gerçekten humma içinde yattı. Geçidin rakımı yaklaşık 6627 fittir.
İnişin ilk kısmı yaya olarak yapıldı, çünkü kar yolda tam yirmi fit yüksekliğe kadar sürüklenmişti ve dik bir yamacın kenarındaki eğimli buzdan sadece bir patika bırakmıştı. Günün erken saatlerinde yirmi yüklü deve uçurumdan aşağı yuvarlanmıştı ve hepsi olmasa da aşağıdaki vadide yığılmış durumdaydılar. Yol, çam ve kayın ormanlarıyla karanlık, derin bir vadiye doğru ani bir iniş yapar; büyük ormangülleri ve Azalea pontica (sarı azelya) yoğun bir çalılık oluşturur. Ağaç dallarından uzun gri likenler sarkıyordu; korunaklı yerlerde noel gülleri ve erken açan çuha çiçekleri açmıştı, tanıdık eğrelti otları ve Asplenium adiantum-nigrum (kara baldırıkara) her yarığı doldurmuştu, kayaları yumuşak yeşil yosunlar kaplamıştı, nemli sonbahar yapraklarının nefis bir kokusu vardı ve Rum köyü Hamsiköy'e ulaştığımızda bulutlar vadiden yukarıya, çok uzakta olmayan denize doğru yoğun bir şekilde yuvarlanıyordu.
Bunu takip eden iki gün, antik Pyxites olan Sürmeli'nin (Değirmendere) coğrafyayı canlandıran coşkun sularıyla aydınlanan müreffeh ve yoğun nüfuslu bir vadiden geçen kolay ve keyifli bir yolculuktu. Bahçeler ve ekili araziler dağların alt yamaçlarını güzelleştiriyor, yol mükemmel, çiftlik evleri iyi durumda, insanlar aydınlık ve neşeli görünümlü; yüksek sırtlar üzerindeki belirgin kiliseleri olan Rum köyleri manzaraya bir Hristiyan medeniyeti unsuru katıyor. Doğal ormanların olağanüstü güzelliği, büyük çöpleme otunun saman sarısı çiçekleriyle bezenmiş yumuşak yeşil çimenler, bol miktardaki eğrelti otları ve sarmaşıklar; "toprağın ot çıkardığı, tohum veren otun ve cinsine göre meyve veren ağacın" bulunduğu bu bereket; neşeli, çok pencereli evleri ve kırmızı kiremitli derin saçaklı çatılarıyla müreffeh köyler, ancak İran'ın yakıcı atıklarında, çamur köyleri ve çamur kalıntılarıyla boğuşmuş, Kurtlar tarafından sonsuza dek harap edilmiş yoksul nüfusuyla Ermeni yaylalarının kasvetli dağları ve monoton platoları üzerinde didinmiş olan bir seyyah tarafından tam olarak takdir edilebilir.

"Bir kurşun kalemle sürülmüş" gibi özenle ayıklanmış ve bolca gübrelenmiş olan ülke bir bahçeye benziyor. Çalışkan Rum nüfusu, Osmanlıların yönetimi altında refah içinde yaşıyor. Yaya ve atlı seyyahlar bol miktarda bulunuyor ve hanlar ile kafeler birbirini hızla takip ediyor. Sürmeli boyunca uzanan uzun iniş tamamlandığında, manzara yavaş yavaş daha evcil hale geldi ve medeniyet görünümü daha fazla vurgulandı. Çimenler eğer mümkünse daha yeşildi, açan çöpleme otu daha boldu; ahırları ve müştemilatları olan müstakil balkonlu evler ülkenin güvenliğini kanıtlıyordu, sıcağı seven incir ağacı bahçelerde yer bulmaya başlamıştı, mezarlar arasında kendine uygun konumda cenaze servisi belirdi ve havada tuzlu bir koku vardı; ancak seyyah için maalesef, modern araba yolunun takdire şayan mühendisliği, On Binlerin günlerinden beri pek çok yolcunun o coşkulu haykırışını koparan o muhteşem deniz manzarasından insanı mahrum bırakıyor: "Thalatta! Thalatta!" (Deniz! Deniz!)

Vadi açıldı, ötesinde alçak çimenli bir tepe vardı, ağaçlık bir burnunun kenarlarında "fırtınalı Euxine"in (Karadeniz) gürlediği, gür bitki örtüsü arasında, antik Trapezus olan doğu banliyösünün iyi inşa edilmiş, parlak renkli, kırmızı çatılı evlerinin yer aldığı geniş sarı kumsallar uzanıyordu.[1] Yolculuğun sonuydu, yet Asya'nın büyülü cazibesi öyle bir şeydir ki, o anda memnuniyetle Ermenistan'ın karlı platolarına ve Kerdestan'ın vahşi dağlarına geri dönebilirdim.

I. L. B.

[1] Güzergahlar Ek B'de yer alacaktır.

Türkçeye çeviren İbrahim Şimşek.

Türkçe çevirilerde Kurd kelimesinin karşılığı olan Kurt kullanılmıştır.

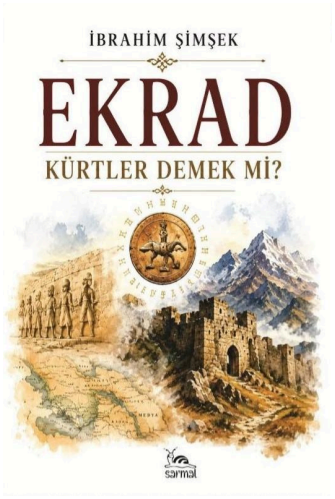

Bu konu hakkında kitabımdan yararlanabilirsiniz.

Kerdestan kelimesinin tam karşılığı olan Kerdestan kullanılmıştır.

Çevirilere hiç bir garanti verilmez, ilgi alanınıza giren yerler konusunda orjinaline bakınız.